TÜRKİYE - İTALYA İLİŞKİLERİ

I

SELÇUKLULAR'DAN BİZANS'IN SONA ERİŞİNE

Şerafettin Turan

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
KÜLTÜR ESERLERİ

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 2497
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Kültür Eserleri Dizisi / 274

TÜRKİYE - İTALYA İLİŞKİLERİ

- I -

SELÇUKLULAR'DAN BİZANS'IN SONA ERİŞİNE

Şerafettin TURAN

© T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI, ANKARA - 2000
ISBN 975-17-2484-8
Kapak Düzeni / ALTERNATİF Ajans

Turan, Şerafettin
Türkiye - İtalya ilişkileri I : Selçuklular'dan Bizans'ın sona erişine / Şerafettin Turan. - Ankara : Kültür Bakanlığı, 2000.

XVI, 643 s. ; 24 cm. - (Kültür Bakanlığı yayınları ; 2497. Yayımlar Dairesi Başkanlığı kültür eserleri dizisi ; 274)
ISBN 975-17-2484-8

I. k.a. II. Seriler:
327.561045

www.kultur.gov.tr
E Mail: kultur@kultur.gov.tr

Birinci Baskı, 3.000 Adet

DORUK MATBAASI - ANKARA 2000

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin XI. yüzyıla kadar giden uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Anadolu'yu yurt edinen Türklerin, Bizans uyruğu olan değişik etnik gruplara ve dinlere bağlı yerli halk dışında karşılaştıkları ilk Avrupalılar İtalyanlar olmuştu. Ortaçağ'ın parçalanmış İtalyasında gemiciliği ve ticareti esas uğraş alanı olarak seçen Venedik, Cenova, Pisa gibi şehir devletleri, Bizans İmparatorluğu'ndan sağladıkları haklar ve ayrıcalıklardan yararlanarak İstanbul'dan başlayıp Milet, Foça, Amasra, Sinop, Samsun, Trabzon gibi belli başlı liman kentleri ile İpek Yolu, Kral Yolu diye anılan ticaret yolları üzerindeki şehirlere yerleşmişler, kimi yerlerde de özerk koloniler oluşturmuşlardı.

Söz konusu İtalyanlar, Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra onunla da ilişkilere girişmiş ve kendilerine Bizans dönemindeki ticaret serbestliğine benzer haklar tanıyan ticaret anlaşmaları imzalamışlardı. Böylece iki ülke ya da iki toplum arasındaki ilişkiler daha başlangıçta "ticaret" gibi bir dostluk temeline oturtulmuştu. Ticari ilişkileri düzenleyen bu tür anlaşmalar Anadolu beylikleri ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde de yinelenerek sürdürülmüştü. Bu süreç, yanlış olarak Kanuni Süleyman döneminde başladığı varsayılan kapitülasyonların kökeninin Bizans'a dayandığını göstermektedir.

Öte yandan Anadolu'ya yerleşen Türkler kurdukları devleti Rum Selçukluları diye adlandırırlarken İtalyanlar onları Turchi (Türkler) ve yerleştikleri toprakları da Turquia, Turchia diye anmışlardı.

Aynı kentlerde içiçe yaşama doğal olarak iki toplum arasında kültürel bir etkileşime de yol açmıştı. Bunun en belirgin göstergesi, İtalyanca'dan Türkçeye, Türkçeden de İtalyancaya geçen sözcüklerde görülmektedir. Yapılan incelemeler günümüz Türkçesinde çoğu gemicilik müzik ve bankacılık alanlarını ilgilendiren '500'ü aşkın sözcüğün bulunduğunu göstermektedir. XIX. yüzyılda Tanzimat döneminde ordu ve sağlık hizmetlerinden başlayarak değişik alanlarda pek çok İtalyan'ın uzman olarak Türkiye'de görev aldığı da bilinmektedir. Bunlar da kuşkusuz çok sesli müziğin, çağdaş tiyatro anlayışının yaygınlaşmasında, mimarlık, resim ve heykelcilik eğitim öğretiminin kökleşmesinde etkili olmuşlardır.

Şerafettin Turan'ın İtalyan ve Türk kaynaklarına dayanarak ele aldığı ilişkileri içeren dizinin bu ilk cildinde, Selçuklular'dan Bizans İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar geçen dönem incelenmektedir. Bu süre içerisinde İtalyan şehir devletlerinin İlhanlılar, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılarla yapmış oldukları '23' anlaşmanın nasıl elde edildiği, içerdikleri hükümler ve bu çerçevede taraflar arasında alımı satımı yapılan mallar ayrıntılarıyla sergilenmektedir. Ayrıca ilişkilerin kültür alanındaki yansımaları da belirtilmektedir. Böylece bu araştırma kendi türünde ilk ve tek yayın olma niteliğini taşımaktadır.

M.İstemihan TALAY
Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASIM İÇİN ÖNSÖZ
XIII

SUNUŞ
XV

GİRİŞ
TÜRKLERİN ANADOLU'DA KARŞILAŞTIKLARI İLK AVRUPALILAR
"TÜRKİYE" ADI VE İTALYANLAR

İlişkilerin Temel Öğesi : Ticaret
"Kapitülasyonlar"ın Kökeni
İki Ayrı Kültürün Karşılaşması
1

I. BÖLÜM
İTALYANLARIN LEVANTE'DE AYRICALIKLAR
ELDE ETMELERİ 15-16

A - BİZANS İMPARATORLUĞU TOPRAKLARINDA İTALYANLAR .. 15
1 - BAŞLANGIÇTAN LATİN İSTİLASINA (992-1204) 18
a) Amalfililer 18
b) Venedikliler 20
c) Pisalılar 26
ç) Cenevizliler 29
2 - LATİN İMPARATORLUĞU DÖNEMİ (1204-1261) 33
a) Venedik Üstünlüğü 33
b) Ceneviz Açısından Gerileme 39
c) Pisa Durumunu Koruyor 40
3 - İTALYANLARIN ANADOLU'YA YAYILMALARI VE BİZANS'IN ÇÖKÜŞÜ (1261-1453) 41
a) Nymphion (Kemalpaşa) Andlaşması ve Cenevizlilerin Galata ile Karadeniz Sahillerine Yerleşmeleri 41

b) Venedik'in Ayrıcalıklarını Koruma Çabaları 70
c) Floransa'nın Levante'ye Yönelmesi 88

B - ERMENİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER 90

C - DOĞU AKDENİZ BÖLGESİNE YAYILMA 94
1 - MISIR 95
2 - SURİYE - FİLİSTİN 103
3 - KIBRIS 112

II. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI VE İTALYAN ŞEHİR DEVLETLERİ 117-180

A - SELÇUKLULAR'IN MÜSLÜMAN OLMAYANLARA KARŞI İZLEDİKLERİ SİYASA 117
1 - MÜSLÜMAN OLMAYAN TEBAA 118
2 - MÜSLÜMAN OLMAYAN TOPLULUK VE DEVLETLERLE İLİŞKİLER 120
3 - ÜCRETLİ ORDU 131

B - DOĞU - BATI TİCARETİNDE SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NİN YERİ 134
1 - TİCARET ÜRÜNLERİ 135
2 - YOLLAR, KERVANSARAYLAR VE PAZARLAR 145
3 - ŞEHİRLER 154

C - TİCARETTE TANINAN SERBESTLİK VE AYRICALIKLAR 165
1 - SELÇUKLU-KIBRIS ANLAŞMASI 166
2 - 1220 TARİHLİ SELÇUKLU - VENEDİK BARIŞ VE DOSTLUK ANDLAŞMASI 168
3 - DIŞALIMI VE SATIMI YAPILAN MALLAR 179

III. BÖLÜM

İLHANLILAR VE BEYLİKLER DÖNEMİ 181-276

A - İLHANLILAR ÜLKESİNDE İTALYANLAR 182
1 - SELÇUKLULAR DÖNEMİNDEKİ DURUMUN SÜRDÜRÜLMESİ ÇABALARI 183
2 - 1320 TARİHLİ İLHANLI - VENEDİK ANDLAŞMASI 188

B - ANADOLU BEYLİKLERİ VE İTALYAN ŞEHİR DEVLETLERİ 197
1 - MENTEŞEOĞULLARI VE İTALYANLAR 200
a) Venedikliler'le İlişkilerin Gelişmesi 201
b) Yıldırım Bayezid ve Beyliğin İkinci Dönemi 214
c) Menteşe ve Cenevizliler 225
2 - AYDINOĞULLARI İLE İLİŞKİLER 226
a) İzmir Sorunu 228
b) Foça Sorunu 248
c) Ticaret 252
3 - BEYLİKLERDE TİCARETE İLİŞKİN VERGİLER 267
a) Menteşe'de Vergiler 267
b) Aydıneli'nde Vergiler 269
c) Ticarette Kullanılan Para ve Ölçüler 270
4 - CANDAROĞULLARI VE İTALYANLAR 272

IV. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ VE İTALYANLAR 277-370

A - İLK YAKLAŞMALAR 277
1 - BİZANS VE SELÇUKLU DÖNEMLERİNDEN GERİYE KALAN 277

2 - OSMANLI İLERLEYİŞİ VE CENEVİZLİLER 283
a) Peralılar'ın Kardeşi ve Babası Orhan 283
b) 1387 Dostluk ve Ticaret Antlaşması 288
3 - VENEDİK'LE İLİŞKİLERİN İLK EVRESİ 295

B - İLK DURAKSAMA VE KARŞILAŞMALAR 311
1 - SİYASETLERİN VE EKONOMİK ÇIKARLARIN ÇARPIŞTIĞI MERKEZ : BİZANS 312
a) Niğbolu Haçlıları ve İtalyanlar 321
b) Fransa'nın Şansını Denemesi : Mareşal Bouciaut 333
2 - ANKARA SAVAŞI DÖNEMECİ 336
a) Bayezid'in Karşıtları ve Timur 337
b) 1403 Gelibolu Andlaşması 345

C - OSMANLILAR'DA TAHT KAVGALARI VE VENEDİK'İN UMUTLARI 356
1 - SÜLEYMAN'A OYNAMA SONUÇSUZ KALIYOR 357
2 - MUSA, GELİBOLU ANDLAŞMASI ŞARTLARINI ZORLUYOR 364

V. BÖLÜM

İLGİLER - DOSTLUKLAR VE BUNALIMLAR (1413-1453)..371-476

A - CENEVİZ DOSTLUĞU 372
1 - FOÇALILAR'LA YARDIMLAŞMA 373
2 - SAMSUN KOLONİSİ ÇEKİLİYOR 379
3 - GALATALILAR, II. MURAD'IN ARMASINI DİKMEK İSTİYORLAR 381

B - MİLANO'NUN DESTEK ARAYIŞI 386
C - TÜRK-VENEDİK İLİŞKİLERİNDE İNİŞ ÇIKIŞLAR 390
1 - GELİBOLU : İLK BÜYÜK DENİZ SAVAŞI 393
2 - SELANİK BUNALIMI 414
a) II. Murad'ın İstanbul Kuşatması ve Signoria 415
b) Selanik Üzerinde Egemenlik Yarışı 417
c) 4 Eylül 1430 Edirne Barışı 434
3 - DÜŞ VE GERÇEK 439
a) Varna Haçlıları ve Signoria 441
b) 1446 Anlaşması ve Sonrası 452

Ç - NAPOLİ KRALLIĞI'NIN İLGİ ALANI 460
D - YENİ BİR DÖNEMİN EŞİĞİNDE 464
1 - OSMANLI TAHTINDA YENİ BİR KİŞİLİK: II. MEHMED 465
2 - VENEDİKLİLER'LE YENİ BİR ANLAŞMA: 10 EYLÜL 1451 466
3 - SİGNORİA TÜRKİYE'DE MÜTTEFİK ARIYOR : 1453 VENEDİK - KARAMAN ANDLAŞMASI 469

VI. BÖLÜM

İLİŞKİLERİN DEĞİŞİK BOYUTLARI 477-511

A - TİCARET 477
1 - ANLAŞMALARIN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ 480
2 - TİCARET ÜRÜNLERİ 488
3 - TÜRKİYE'DE İTALYANLAR VE İTALYANLAR'A AİT YERLERDE TÜRKLER 494

B - ASKERLİK VE DENİZCİLİK 502
C - KÜLTÜREL ETKİLEŞİM 505

DİPNOTLAR
513 - 582

BİBLİYOGRAFYA
583 - 593

KISALTMALAR
594 - 595

EKLER :
Türk-İtalyan Anlaşmaları Çizelgeler
ve Haritalar
596 - 600

DİZİN
601

İKİNCİ BASIM İÇİN ÖNSÖZ

Türk ve İtalyan kaynakları üzerinde yıllarca süren araştırmalarımızdan sonra '4' cilt olarak tasarladığımız Türkiye - İtalya İlişkileri adlı yapıtımızın ilk cildi 1987'de tamamlanmıştı. Ancak ülkemizde Üniversitelerden başlıyarak bilimsel yayınlara yeterli kaynak ayrılmamasının bir sonucu olarak basımı için '3' yıl beklemek gerekmişti. Sonunda Türkiye'deki İtalyan Kültür Ateşeliği'nin giderleri üstlenmesiyle 1990'da gerçekleştirilen ilk basımı da yeterince dağıtılamamıştı. Aradan 10 yıl geçtikten sonra Kültür Bakanlığınca yapılan bu ikinci basımın ilgi uyandırıp yaygınlık kazanacağını umuyoruz. Olanak bulunursa bu ilk cildi Cumhuriyet dönemine kadar olan süreyi içerecek öteki ciltler izleyecektir.

Şerafettin TURAN
Ankara, 13 Haziran 2000

SUNUŞ

Küçük Asya denen coğrafya parçasının Turchia (Türkiye)'ya dönüşmesi döneminden başlayarak geçen süre boyunca Türk tarihinin siyasal, ekonomik ve kültürel konularını ve sorunlarını aydınlatmada İtalyan kaynaklarının çok önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Üstelik yüzyılların gerisine gidildiğinde bu önem daha da artarak vazgeçilmezliğe dönüşmektedir. Bunda temel etken, hiç kuşkusuz, dönemin İtalyan kent devletlerinin Levante denen Doğu Akdeniz bölgesine yayılıp ticaret kolonileri kurmaları ve bugünkü Anadolu ile Rumeli'de yer tutup Asya-Avrupa ticaretine egemen olmalarıdır. Bizans İmparatorluğu ile anlaşarak, gerektiğinde de savaşarak gerçekleştirilen bu yayılma Türkler'in kurdukları devletler ve beylikler döneminde de sürdürülebilmiştir. Böylece de Türkler'in Anadolu'da karşılaştıkları, diplomatik ve ekonomik ilişkileri kurdukları, anlaşmalar yaptıkları ilk Avrupalılar İtalyanlar olmuştur.

Yıllar önce K a n u n i S ü l e y m a n döneminde İtalya ile ilişkiler üzerine eğildiğimizde, bunları başlangıcına inmeden sonraki değişme ve gelişmeleri ile değerlendirmenin kimi yanılgılara ve yanlışlara yol açacağı inancına varmıştık. Bu nedenle de Türkiye-İtalya ilişkilerini Selçuklular döneminden başlayarak ele almaya koyulmuştuk. İşte bu kitap, bu yönelmenin ve yıllarca süren bir çalışmanın sonucunda oluştu.

Dokuz yüz yıla yaklaşan bu ilişkileri içerecek araştırmamızı '4' cilt olarak sunmayı tasarladık. Elinizdeki bu ilk cilt, Selçuklular'dan Bizans İmparatorluğu'nun sona erişine (1453), kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Öteki ciltler de sırasıyla, İnebahti (Lepanto) (1571), Restorasyon (1815) ve 1932 tarili Türk - İtalyan Anlaşması'na kadar geçen süreleri içerecektir. İlk ciltte yararlanılan kaynakların büyük çoğunluğu doğal olarak İtalyanca belgeler ve yayınlardan oluşmaktadır. Gelecek ciltlerde sayılarının artması ölçüsünde Türk kaynaklarına da dayanılacağı kuşkusuzdur.

Türkiye ve İtalya arasındaki ilişkileri her yönüyle aydınlatmayı amaçlayan incelememizde, savaşlar gibi insanları ve toplumları ayıran, karşı karşıya getiren olaylardan çok, ticaret, tarım, sanayi, sanat ve kültür gibi onları yaklaştıran öğelere ağırlık vermeyi yeğledik.

Bu cildin yazımı '3' yıl önce tamamlanmıştı. Basımı ise İtalyan Büyükelçisi sayın Giorgio Franchetti Pardo'nun yakın ilgisi ve Kültür Ateşeliği görevinde birbirlerini izleyen Gianclaudio Macchiarella ile Ennio Troili'nin destekleri ile gerçekleşebildi. Bu nedenle kendilerine teşekür borçluyum. Bu arada böyle bir alana yönelmemde büyük katkısı olan hocam Prof. Dr. Şinasi Altundağ'ı saygıyla anıyorum. Çalışmalarımı sürdürmemde kolaylıklar sağlayan Türkiye'deki ve İtalya'daki arşiv ve kitaplıklar görevlilerine teşekkürlerimi, eşime ve çocuklarıma da sevgilerimi sunuyorum.

Şerafettin Turan

Ankara, 14.IX.1990

GİRİŞ

TÜRKLER'İN ANADOLU'DA KARŞILAŞTIKLARI İLK AVRUPALILAR

- "TÜRKİYE" ADI VE İTALYANLAR -

İlişkilerin Temel Öğesi : Ticaret - Kapitülasyonların Kökeni - İki Ayrı Kültürün Karşılaşması

Asya, Avrupa ve Afrika gibi "Eski Dünya" diye anılan '3' büyük kıtaya yayılmış olmasına ve merkezi İtalya'da bulunan bir İmparatorluğun doğu kanadını oluşturmasına karşın, Bizans İmparatorluğu'nun tipik bir Avrupa devleti olmadığı dikkate alındığında, Türklerle Avrupa toplumları arasında doğrudan ilişkilerin Hunlar'ın bu kıtaya girişleriyle başladığını kabul etmek gerekmektedir. Tuna boylarından başlayarak 4-5 yıl gibi çok kısa bir süre içinde *Roma* kapılarına ve oradan da Fransa içlerine, *Orleans*'a kadar uzanan A t t i l a komutasındaki Hunlar'ın uyandırdıkları korkuyla dolu şaşkınlık, birçok ülkede olduğu gibi İtalya'da da geniş yankılar uyandırmış ve belleklerde derin izler bırakmıştı. Ancak bu izlenim, Avrupalılar açısından doğal sayılması gereken nedenlerle hiç de olumlu değildi. Kimi ülkelerde "çılgın" ya da "Tanrının kırbacı" olarak nitelendirilen A t t i l a için operalar ve trajediler yazılırken, İtalya'da da *dove che passa quei de Atja, non cresce più l'erba* (A t t i l a 'nın adamlarının geçtiği yerde ot bile bitmez) deyimi ortaya çıkmıştı. Yüzyıllar sonra bu benzetmenin yerini, korkunç olaylar ve ürküntüler karşısında söylenen *Mamma li Turchi!* (Anneciğim, Türkler!..) deyimi alacaktı.[1]

Hunlar'ın V. yüzyıl ortalarında Avrupa'yı bir baştan bir başa aşmalarını, çok geçmeden Bulgar, Avar, Macar, Kuman ve Peçenek Türkleri'nin birbiri arkasından bu kıtaya girip orada yeni devletler kurmaları ve böylece yerleştikleri ülkelerin çehresini küçümsenemeyecek ölçüde değiştirerek tarihlerine yön vermeleri izlemişti. Ne var ki gelen grupların her biri ayrı ayrı adlar taşıyor ve kurdukları devletlere de Türk olduğunu belirten bir ad vermiyorlardı. Bu davranış, kuşkusuz ki Türk tarihinin temel sorunlarından biri olup ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile bir çözüme bağlanabilecekti.

1015'ten başlayarak Anadolu'ya gelen ve burayı yurt edinen Türklerin, Bizans tebaası olan değişik etnik gruplara ve dinlere bağlı yerli halk dışında karşılaştıkları Avrupalılar'ın başında İtalyanlar geliyordu. Çünkü Ortaçağ'ın

parçalanmış İtalyası'nda gemiciliği ve ticareti esas uğraş olarak seçen küçük şehir devletleri, Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkilerinin akışı içinde sağladıkları haklar ve ayrıcalıklardan olabildiğince yararlanarak *İstanbul*'da ve Anadolu kıyılarındaki belli başlı liman kentleri ile ticaret yolları üzerindeki şehirlerde yerleşmişler, kimi yerlerde de özerk koloniler oluşturmayı başarmışlardı. Gerçi Bizans İmparatorluğu'ndan bu tür haklar elde ederek Anadolu şehirlerine gelen Avrupalılar arasında *Province*'lılar gibi diğer Latinler de vardı ama onlar sayı ve yayılma alanları yönlerinden İtalyanlar'a göre çok daha küçük bir oranda idiler.

Anadolu'ya yerleşen Selçuklular'la ticaret amacıyla buraya gelip koloniler kuran İtalyanlar arasındaki ilişkiler, Selçuklu sınırlarının genişlemesine ve devlet gücünün artmasına paralel olarak artacaktı. Bu bakımdan *Haçlı Seferleri*, Türkiye-İtalya ilişkilerinde çok önemli bir dönemeç olmuştu. Bilindiği gibi, Avrupa kültürü bu seferler süresince "Doğu"dan alınan yeni ve işlevsel örneklerle yeni bir gelişme dönemine girmişti. Aynı zamanda farklı kültürlerden olan toplumlar ve uluslar arasındaki ilişkilerin ne denli önemli olduğu da, bu seferler boyunca yaşanan olaylarla daha iyi anlaşılmıştı. Çok önemli bu değişme ve gelişmelerin dışında Türkiye-İtalya ilişkileri yönünden vurgulanması gereken bir başka nokta da, Haçlı Seferleri'ne, önceleri orduları taşımak, sonraları ise Doğu'da yerleşmek, koloniler kurmak amacıyla katılan İtalyanlar'ın sağladıkları kazançlarla kısa süre içerisinde çok zengin bir toplum haline gelip *Levante*, yani Doğu Akdeniz bölgesi ticaretini ellerine geçirmeleridir. Bu seferler sırasında Suriye ve Filistin'de ve hatta Güney - Doğu Anadolu'da kimi Haçlı devletçiklerinin kurulmasına katkıda bulunan ve bir yandan Bizans'a yardım ederken öte yandan *İstanbul*'da bir Latin Krallığı'nın kurulmasını gerçekleştirerek imparatorluğun parçalanmasına yol açan İtalyanlar, Anadolu Selçukluları ile doğrudan ilişkiler kurup, Selçuklu ülkesinde serbestçe ticaret yapma hakkını da elde edecekler ve hemen hemen bütün büyük şehirlere yerleşerek günlük hayatın içerisine karışacaklardır.

Bu yakın ilişkilerden ötürü Latinler, Anadolu'ya egemen olan Selçukluların etnik yönden Türk olduklarını anlamış ve onların yerleştikleri yeni vatanlarına *Turkia*, *Turquia, Turchia* diye doğru bir ad vermişlerdi. Hiç kuşkusuz ki bu konuda asıl ilginç olan, Selçuklular'ın Türk ve Türklük bilincinden uzak denilebilecek bir davranışla, ele geçirdikleri topraklara *Rumiye* der ve kendilerini de *Rum Selçukluları* (*Selaçıka-i Rum*) diye anarlarken, büyük çoğunluğunu İtalyanlar'ın oluşturduğu Latinler'in onları asıl adları ve etnik kökenleri ile adlandırmalarıdır.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra onun Doğu kolunun *(Bizans)* tebaası ve ona bağlı ülkeler için kullanılan adların, doğu islâm ülkeleri ile hıristiyan batıda değişiklikler gösterdiği ve farklı boyutlar içerdiği bilinmektedir. Araplar, komşuları Bizans'ın tebaasını *Romagnuoli, Rhomaloi*'den bozma *Rum* diye adlandırdıklarından, onlara ait topraklara da *Rumiyye, İklim-i Rum* adını vermişlerdi; hatta onu, batıdaki Avrupa'daki Rum topraklarından ayırmak için de *Rumiyye-i Suğra* (Küçük Rumiye) olarak nitelendirmişlerdi. *Rum* ve *Rumiye* deyimleri, Selçuklularca da benimsenmiş ve süreklilik kazanarak Osmanlılar döneminde de kullanılmıştı. Öyle ki Yıldırım Bayezid, *Sultan* unvanını aldığında bu unvan bütün *Rum* ülkesi için geçerli sayılmıştı. Ne var ki Anadolu'nun Türkler'in yönetiminde siyasal bütünlüğe kavuşup Türkleşmesi nedeniyle *Rumiye* adı önemini yitirir ve *Rum Beylerbeyliği* diye dar bir yönetim bölgesini gösteren bir ada dönüşürken, Bizans'ın Avrupa'daki toprakları için kullanılan *Rum-eli* adı ön plana çıkmıştı.

Arapça ve Türkçe'deki *Rum, Rumiyye, Rum-eli* adlarına paralel olarak Bizans'ta, İtalya'da hatta Macaristan'da *Romania, Romagna* adları yüzyıllar boyunca farklı coğrafya bölgeleri için kullanılmıştı.

Romania adı ilk kez Bizans İmparatorluğu'nun İtalya'da ele geçirdiği topraklara verilmişti. Gerçekten de Langobartlar'ın kuzey İtalya'da bir krallık kurmalarından (568) sonra yarımadanın Bizans'a bağlı kısmına *Romania* denilmişti.Bu ad giderek İtalya dışında Bizans'a ait yerler için kullanılır olmuştu.[2] Çok geçmeden de Bizans'a bağlı yerlerden bir kısmını kendi egemenlikleri altına alan İtalyan şehir devletleri ile Macar Krallığı da *Romania* deyimini kullanmaya başlamışlardı. Bunların başında da Venedik Cumhuriyeti geliyordu. Belki de bu davranışta Venedikliler'in doğrudan doğruya Romalılar'ın soyundan gelmekle gurur duymalarının büyük payı vardı[3] Üstelik *Serenissima Repubblica*, 1204'te İstanbul Latin Krallığı'nın kurulması ile Bizans'ın Ege'deki toprakları üzerinde hüküm sürmeye başlayınca buraları *Romania* diye anılır olmuştu. 1220'de Selçuklu Sultanı Aladdin Keykubad 'la yapılan ticaret anlaşmasında Venedik Doc'undan şöyle söz ediliyordu:

"*Romania*'da Roma İmparatorluğu Despotu..."[4]

Artık bir *Venedik Romaniası* (*Romagnia Veneziani*) sözkonusudur.[5] Bununla birlikte diğer İtalyan devletlerinden bazılarının da kendi topraklarını *Romania*'dan saydıkları görülmektedir. Örneğin, Milano Dukası Filipo Maria Visconti, 15 Ekim 1426 günlü mektubunda açıkça *Re'*

de' Romania (Romania Kıralı) unvanını kullanmıştı.[6] Dahası aynı yüzyılda Macar Kıralı Z s i g m o n d (Sigismond) da kendisini *Romania Kralı* sayıyordu.[7]

Bütün bunlar, *Rum, Rumiye ve Romania* deyimlerinin Roma İmparatorluğu'nun büyüklüğünden ve gücünden kaynaklanan adlar olarak gerek Doğu gerekse Batı dünyasında toplumlar ve özellikle hükümdarlar için nasıl çekici bir rol oynadığını göstermektedir.

İşte Roma İmparatorluğu ile ilgili adlandırmaların bu denli yaygın olduğu ve yeğlendiği bir dönemde kimi batı kaynaklarının ve bu arada İtalyanlar'ın, Anadolu'ya yerleşen Selçuklular'ın *Türk* olduklarını vurgulamaları ve onlara ait topraklara *Türkiye* adını vermeleri daha da büyük bir anlam taşımaktadır.

Bugünkü bilgilerimize göre *Turchia* adı ilk kez XI. yüzyılda Bizans tarihçisi S k i l i t s e s tarafından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na ait yerleri belirtmek için kullanılmıştı.[8] Küçük Asya'da hüküm süren Türkler yani Anadolu Selçukluları toprakları için de gene XI. yüzyıl sonlarında Haçlı Seferi'ne ait kroniklerde *Turquia* adına rastlanılmaktadır. Gerçekten de G u i l l a u m e d e T y r, Anadolu'dan geçip *Kudüs*'e ulaşmak isterken 1087'de Tarsus çayında boğulan Kutsal Roma-Germen İmparatorul F r i e d r i c h B a r b a r o s s a 'nın öncülüğündeki Üçüncü Haçlı Seferi'ni anlatırken, "Türkler'in egemenlikleri altındaki" bu ülkeyi *Turquia* diye adlandırmaktadır. Bu tarihten sonra XIII. yüzyıl Latin kaynaklarında Anadolu Selçukluları ülkesinden *Turchia* diye söz edilmesi giderek artmaktadır. Örneğin, 1247'de Papa IV. I n n o c e n t u s (1243-1254) tarafından *Tartaria*'ya yani Moğol İmparatorluğu'na elçi olarak gönderilen Dominiken papazların kaleme aldıkları seyahatnamelerinde Selçuklular'dan *Turchi* (Türkler) ve Selçuklu ülkesinden de *Turchia* diye bahsedildiği dikkati çekmektedir.

Sözkonusu seyahatnamede II. G. K e y h u s r e v 'in ölümünü izleyen olaylar anlatılırken şöyle deniliyor:

"L'anno di sopra... 1245, del mese d'Ottobre morì G a i s a d i n o, Soldan di *Turchia*... fosse battuta un'altra moneta, differente dalla sua, la qual fino al tempo presente corre in *Turchia*. Ma alhora era Bailo di tutta la *Turchia*, un certo Persiano chiamato L o s y r.."[9]

Aynı seyahatnamede Selçuklular'la Moğollar arasında Kösedağ Savaşı'ndan sonra yapılan anlaşma anlatılırken de *Türk ve Türkiye* deyimleri kullanılıyor:

"Nel medesimo anno, che morì il Soldan di *Turchia* G a i a s a d i n o, li successe il figliuol maggiore R a c o n a d i o, cioè l'anno dell'Incarnatione 1245. Li Tartari fecero tregua con li *Turchi*."[10]

Gene aynı tarihlerde, yani 1246-1247'lerde *Konya-Sivas-Erzincan-Erzurum* yolunu izleyerek Moğol Komutanı B a y ç u'nun karargâhına giden Dominiken rahip S i m o n d e S a i n t - Q u e n t i n de, yazdığı *Historia Tartarorum*'da, Selçuklular'ın elinde bulunan yerleri hep *Turquia* adıyla anmakta ve Selçuklu hükümdarlarını *Türkiye Sultanı (Soldanum Turquie)* olarak nitelendirmektedir.

Latin tarih yazarlarının ve Dominiken rahiplerin *Turquia, Turchia* diye adlandırdıkları bölgenin sınırlarını kesin bir biçimde saptamak çok güç olmakla birlikte, önemli olan kavramın "Türkler'in oturdukları yerler" anlamında doğru olarak kullanılmış olmasıdır. Ve bir Bizans *themas*ının yani yönetim bölgesinin adı olan *Anatolia*'nın zamanla bugünkü Anadolu boyutlarına ulaşması gibi *Turchia* (Türkiye) adı da yüzyılların akışı içerisinde daha geniş bir alan için, aşağı yukarı Küçük-Asya ile eşanlamlı olarak kullanılacaktır.

İkinci Haçlı Seferi kronikçilerinden O d o n d e D e u i l, Anadolu'nun Antakya'ya kadar uzanan güney sahilleri için *Romania*, İç Anadolu için de T u r q u i a adlarını kullanırken, 1253'te II. K e y k â v u s'u *Konya*'da ziyaret eden W i l l i a m R u b r u c k, Anadolu'yu *Turkia, Türkistan*'ı ise *Büyük Turkia* diye anmaktadır.[11] Öte yandan XIV. yüzyılın başlarında bir Moğol tarihi yazan Ermeni tarihçilerinden H a y t o n da Anadolu Selçuklu devletinden *Turchia Krallığı* diye söz etmekte ve böylece Selçuklu ülkesini Türkiye olarak göstermektedir.[12]

Bunun gibi, XIII. ve XIV. yüzyıllara ait Latin ve Bizans kaynaklarında, Türkler'in yönetimi altında bulunan Anadolu için politik ve coğrafi bir terim olarak *Turchia* adının giderek daha sık kullanıldığı da dikkati çekmektedir. Kimi Venedik belgelerinde Selçuklu Sultanları hep *Soldanus Turkie* olarak gösterilmekte, ticaret senetlerinin birçoğunda bunların *Turchia*'da düzenlendiği belirtilmete ve ülkeden geçen gezginler, *Romania* ile *Tartaria* (Altun Ordu) ve *Syria* arasındaki ülkeden *Turchia* diye söz etmektedir.[13]

Ne var ki çoğu kez tüm Selçuklu Anadolusu için kullanılan *Turchia* adının, bazen de dar bir bölge için, Selçuklu devletinin çöküşüyle kurulan beyliklerden herhangi birinin topraklarıyla sınırlı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin, XIV. yüzyılın Grek ve Latin kaynaklarında *Turchia* de-

yimiyle, yalnızca Menteşeoğullan ya da Aydınoğulları ülkesi anlatılmak isteniyordu. Nitekim Menteşeoğlu İ b r a h i m Bey'in 1375'te Venedikliler'e verdiği ahidnamede kendisinden *'Turchiae'* hakimi diye söz ediliyordu.[14] Bunun gibi Venedik Cumhuriyeti ile Aydınoğullan arasında yapılan 9 Mart 1337 günlü anlaşmada H ı z ı r Bey *admirati di Turchia* (Türkiye Beyi) olarak gösteriliyordu.[15]

Öte yandan *Turchia* adının dışında Selçuklu Sultanlığı ülkesi için M a r c o P o l o'dan başlayarak *Turchomania (Turqueménie)* deyiminin de kullanıldığı dikkati çekmektedir. M. P o l o, *Turchomania*'yı, *Konya, Kayseri ve Sivas*'ı içeren bir bölge olarak göstermektedir.[16] Ama bu ad daha çok Türkmenler'in yerleştikleri kırsal alanlan belirleyecektir. Giderekten F a t i h M e h m e d döneminde Osmanlılar'ın Anadolu'daki topraklarına *Turchia*, U z u n H a s a n'ın ülkesine, yani Akkoyunlular'ın yaşadığı Doğu Anadolu'ya da *Turcomania* denilecektir.

Bunların dışında, XII.-XIII. yüzyıllara ait kimi Ermeni ve Arap kaynaklarında Selçuklu ülkesinden *Türkistan* ya da *Bilad-üt-Türk* diye söz edilmesine değinmemiz gerekmektedir. Anadolu'yu *Türkistan* diye adlandıran ilk kişinin Ermeni tarihçisi V a h r a m olduğu görülmektedir.[17] Urfalı M a t e o s'un Vekayinamesi'ne bir ek yazmış olan Ermeni Papaz G r i g o r ise *Türkistan* deyimini hem coğrafi alan hem de "Türk Milleti" anlamına kullanmıştı.[18] Bunlara karşılık XIV. yüzyıl başlarında bir Moğol tarihi yazan Ermeni H a y t o n, *Turquestan* (Türkistan) adını, bugünkü anlamına yakın biçimde Ortaasya için kullanmaktadır.[19]

XIII. yüzyıl Arap yazarlarından E l - Ö m e r i 'ye gelince, o Anadolu'ya *Rumiyye, Bilad-ı Rum* adını vermiş olan Arap coğrafyacı ve tarihçilerinden farklı olarak Selçuklu topraklarına *bilad üt-Türk* demektedir ki,[20] bunda, eserini yazarken *Kahire*'de Memlükler'ce tutuklanan bir Cenovalı'dan yani bir İtalyan'dan edindiği bilgilerin payının olup olmadığı araştırılmaya değer.

E l - Ö m e r i'den başka, Mısır ve Arabistan'ı gezdikten sonra 1267'lerde Halep yoluyla Anadolu'ya geldiği bilinen Gırnatalı İ b n S a i d 'in, bu ülkeyi ele geçiren Türkmenler'den söz etmesi ve bunların Türk olduklarını belirtmesi de ayrı bir önem taşımaktadır. İ b n S a i d 'in verdiği bilgileri kullanan E b u 'l - F i d a, bu konuda şunları aktarıyor:

"İ b n S a i d diyor ki: *Türkmenler*; Selçuklular devrinde Rum diyarını feth eden *Türk* soyundan çok kalabalık bir kavimdir."[21]

Çoğunu Latinler'in oluşturduğu batılılarla sayılan az da olsa kimi Erme-

ni ve Arap yazarlarının, Selçuklular'ın gelmesiyle Küçük Asya'nın artık bir *Türk-eli*'ne, Türk ülkesine dönüştüğünü kavrayıp gelenleri ve ülkeyi bunu yansıtan bir adla anmalarına karşın, Selçuklular'ın kendileri Türk ve Türklüğü hatırlatan bu adları kullanmayacaklardı. Bilindiği gibi bu tutum Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine dek sürecektir. Öyle ki XIX. yüzyılın Tanzimat yazarları ve N a m ı k K e m a l 'in de içlerinde yeraldığı *Yeni Osmanlılar*, Avrupalılar'ın kullandıkları *Türkiye* adı yerine XII. yüzyıla ilişkin kimi Doğu kaynaklarında görülen ancak unutulmuş olan *Türkistan* deyimini kullanacaklardır.[22] Bu yüzden de Türkleşmiş olan Anadolu, bu gerçeği yansıtan *Türkiye* adına düşün alanında ancak *Jön Türkler* döneminde yasal olarak da Cumhuriyet'le birlikte kavuşacaktır.

Bütün bu örneklerden anlaşılacağı gibi, Selçuklular'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sonlarına kadar ısrarla *Türk* ve *Türkiye* adlarını bilinçle kullananlar batılılar olup onlar arasında da İtalyanlar önemli bir yer tutmaktadır.

Selçuklular'ın Anadolu'da karşılaştıkları İtalyanlar'la kurdukları ilişkiler ticaret alanında başlamıştı. Zamanla gelişen bu ilişkiler, tüm ekonomik alana yayıldığı gibi kültürel hayatı da etkilemekten geri kalmayacaktır. Hatta, Haçlı Seferleri dönemindeki "ilân edilmemiş savaş" başlayıp Osmanlı İmparatorluğu zamanında açık, kanlı ve uzun savaşları da içerecektir. Ancak ısrarla vurgulanması gereken özellik, Türkiye-İtalya ilişkilerinde ana doğrultunun daima ticaret temeline dayandığı ve yüzyıllar süren bu ilişkilerin her iki toplumun kültür hayatlarında da küçümsenmeyecek izler doğurduğudur.

Ortaçağlar boyunca Avrupa ile Asya arasındaki ticarete egemen olan İtalyanlar, Bizans İmparatorluğu döneminde elde etmiş oldukları kolaylıkları ve ayrıcalıkları, Anadolu Selçukluları ülkesinde de sürdürebilmek için onlarla da bunu içeren anlaşmalar yapmaya çalışacak ve bunda da başarılı olacaklardır. Böylece Bizans'tan sonra Selçuklular'ca da tanınan bu ticari haklar ve ayrıcalıklar, İlhanlı egemenliği ve Beylikler döneminde de geçerliliğini koruduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da varlığını sürdürecektir. Üstelik giderek *Kapitülasyonlar* adıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu kemiren büyük bir soruna dönüşecektir. Bu bakımdan, *Kapitülasyonlar Sorunu*'nun temelinde Türkiye ile İtalya arasındaki ticaret ilişkileri ve bunları düzenleyen anlaşmalar, ahidnameler yatmaktadır denebilir.

Bilindiği gibi, "Kral ya da Kilise emirnamelerinin bölümleri" anlamına gelen Latince *Capitulum*'dan türeyen İtalyanca *Capitolazione* (Fr. *Capitulation*), terim olarak, savaş esnasında bir ordunun ya da bir kalenin, bir şeh-

rin teslim edilmesi amacıyla yapılan anlaşmalar için kullanılmaktaydı. Bununla birlikte kapsamı daha da daraltılmış ve Avrupa hıristiyan devletleri tebaalarının "islâm ülkelerinde sahip oldukları hakları düzenleyen anlaşmalar"ı belirleyen bir terim haline dönüştürülmüştür. Bu nedenle de bu konuyu inceleyen araştıncılar, Kapitülasyonları yalnızca bir hıristiyan devletle bir müslüman devlet arasında geçerli bir anlaşma, bir kavram kabul ederek, daha çok islâm devletlerini bu tür hak ya da ayrıcalıkları tanımaya sürükleyen nedenleri açıklamaya çalışmışlardır. Bu nedenlerin başında da genellikle, müslümanlarla hıristiyanlar arasında gelenek ve görenekler bakımından büyük ayrılıkların bulunması ve "sert ve şiddetli" olan islâm hukuku ilkelerinin müslüman olmayan kişi ya da topluluklara uygulanamayışı gösterilmiştir. Bu konudaki sayısız örnekler arasından Ali Reşat ve Macar İsken der'in Türkçe'ye çevirdikleri *Kapitülasyonlar* adlı kitabı anabiliriz. Onda müslüman olmayanlara bu tür ticari haklar verilmesinin nedenleri —bugünkü anlatımla— şöyle açıklanıyor:

"Şeriat hükümlerinin yabancılara uygulama olanağı olmamasından ötürü, Türkiye tarihinde birçok örneklerine rastlanan taassubun coşmasına karşı, yabancılara andlaşmaya dayanan güvence vermek ve kendilerini büsbütün ayrı ve bağımsız birtakım kanunlara tâbi bulundurmak gerekiyordu. İşte bu gereklilik yüzündendir ki, islâm ülkelerinde oturan yabancıların, bağlı oldukları Konsoloslar'ın korumaları altında yaşamalarını, can ve mallarının dokunulmazlığını, bağlı oldukları hükümetleri dahilinde geçerli kanunlara tâbi olmalarını sağlayan Kapitülasyonlar usulü meydana çıkmıştır."[23]

Bunun gibi, Kapitülasyonları islâmi açıdan izah etmek gereğini duyan Halil İnalcık da, uzun bir çalışmanın ürünü olan *Encyclopédie de l'Islam*'daki *İmtiyazat* maddesinde, bu tür ahidnamelerin verilmesini, Fıkıh'ın "*Aman*" ilkesine dayandırmaktadır. Ona göre, *Aman*'ın bir "ahd" ile kabul edilip onaylanmasının gerekli olduğu yolundaki kanaat, islâm devletlerini, kendi yönetimleri altında bulunmayan ve müslüman olmayan (*harbî*) kişi ve gruplara bazı haklar tanımaya sürüklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu da XVIII. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar Avrupalı tüccarlarla ilişkilerinde bu "Aman" anlayışını sürdürmüştür.[24]

Buna karşılık, Kapitülasyonlar'da esas öğeyi "hukuki imtiyazlar" olarak kabul eden Osman Turan, bu ayrıcalıkların Ortaçağlar boyunca geçerli olan *Exterritorialité des lois* ilkesinin, yani yabancıların başka ülkelerde de kendi memleketlerindeki kanunların hükümlerine tâbi olmaları kuralının bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Ve devamla, Osmanlı İmparator-

luğu'nun "zayıf zamanlarında" tek taraflı olarak bu Ortaçağ geleneğini kabule zorlandığını öne sürerek "Kapitülasyonlar'ın menşei de budur" demektedir.[25]

Bu görüşlerin herbirinde ayrı ayrı bazı doğrular bulunmakla birlikte, sonradan *Kapitülasyonlar* diye anılan ticaret anlaşmaları ya da ahidnamelerle tanınan hak ve ayrıcalıkları, tüm nitelikleri ve içerikleriyle belirtmeye yetmemektedir.

Her şeyden önce önemli olan şu iki noktayı açıkça belirtmek gerekir. Birincisi, Kapitülasyonlar yalnızca adli haklardan ibaret olmayıp bir devletin kendi topraklarında başka devletlerin tebaalarına ticaret, din, adalet vb. alanlarında tanıdığı ayrıcalık niteliğindeki kolaylıkların ve hakların tümünü ya da bir kısmını içeren iki taraflı bir andlaşma veya tek yanlı bir kabul belgesi (*ferman, ahidname*) demektir. Bu nedenle Kapitülasyon kavramını "adli ayrıcalıklar"a indirgemek ve onu yalnızca *Exterritorialité des lois* ilkesiyle açıklamak bir bütünün yalnızca bir yönünü, bir bölümünü değerlendirmek demek olur.

İkincisi, Kapitülasyonlar O s m a n T u r a n'ın kabul ettiği ve birçoklarınca da sık sık öne sürüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış ve onun "zayıf" zamanlarında "tek taraflı" olarak yabancılarca "zorla" elde edilmiş de değildir. Çünkü, söz konusu olan, 1536 Fransız Ticaret Anlaşması ise, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun *Muhteşem* unvanıyla anılan K a n u n î S ü l e y m a n'ın yönetiminde en parlak yıllarını yaşadığı bilinmektedir. K aldı ki O. T u r a n'ın kendisi de Osmanlıların yabancılara verdikleri haklara benzer hakların A l a a d d i n K e y k u b a d 'ın 1220'de Venediklilere tanımış olduğunu belirtmekte, üstelik bu anlaşmanın metnini de vermektedir.[26] Böylece de Türk tarihinde Kapitülasyonlar sorunu ya da olgusu kendiliğinden Osmanlılar'dan oldukça gerilere, XIII. yüzyıl Anadolu Selçukluları dönemine kadar gerilere gitmektedir.

Ancak, Kapitülasyonları yalnızca bir müslüman devletle müslüman olmayan bir başka devlet arasında yapılan ve tanınan "hak ve ayrıcalıkları belirleyen" anlaşmalar, ahidler olarak görmek tarihi gerçeklere uymamaktadır. Çünkü yalnız farklı dinlerden olan devletler arasında değil, iki hıristiyan devlet arasında da Kapitülasyonların tüm özelliklerini taşıyan bir dizi ticaret anlaşmaları yapıldığı görülmektedir.[27] Örneğin, 998 tarihinden yani Türklerin Anadolu'ya gelişlerinin çok öncesinden başlayarak Venedik, Ceneviz, Pisa, Floransa gibi İtalyan şehir devletleri, Bizans İmparatorluğu'ndan kendilerine ticaret, din ve hukuk alanlarında haklar ve ayrıcalıklar tanıyan sayısız de-

necek kadar çok anlaşmalar, fermanlar elde etmişlerdi. Bu nedenle Türkiye-İtalya ilişkilerini incelerken öncelikle Bizans döneminde yapılan bu tür anlaşmalar üzerinde duracağız. Bizans dışında İtalyan şehir devletleri, müslümanlıkla ilişkileri bulunmayan Haçlı Prenslikleri, Trabzon Rum İmparatorluğu, Kıbrıs ve Ermeni Krallıkları gibi hıristiyan devletlerle de, kendilerine Kapitülasyon sayılacak ayrıcalıklar sağlayan bu tür anlaşmalar yapmayı da başarmışlardı. Örneğin Lusignan Kralı II. H e n r i (1285-1324) 1291 Ekimi'nde Kıbrıs'taki Pisalılara, Pisa komünü tebaası üzerinde yargılama yetkisine sahip bir Konsolos bulundurma hakkı tanımıştı.[28] Dahası, aynı yarımada üzerinde bulunan ve aynı Kiliseye, Katolik Roma Kilisesi'ne bağlı olan Ortaçağ İtalyan devletleri arasında bile tipik bir Kapitülasyon demek olan ticari, adli bir dizi haklar ve ayrıcalıklar sözkonusu idi. Nitekim Venedikliler'in, XIV. yüzyıla kadar Anjou sülalesinin hüküm sürdüğü Napoli Krallığı'nda sahip oldukları ticaret serbestliği, gümrük bağışıklığı, diğer vergilerde %1'i aşmayan büyük bir indirim, mülk edinme ve kendi tebaaları arasında cinayet davaları dışında medeni yasa çerçevesine giren anlaşmazlıklarda özel yargılama hakkı, kabul etmek gerekir ki Kapitülasyon denen anlaşmaların sağladığı ayrıcalıkların çoğunu içermekteydi. Venedik Cumhuriyeti XIV. yüzyılda Napoli Krallığı'ndaki bu üstün durumunu yitirirken de ondan boşalan yeri Floransa almıştı.[29]

İşte bu ve buna benzer anlaşmalar dikkate alındığında, Kapitülasyonlar'ı, islâm hukukunun doğurduğu bir zorunluluk olarak görmek ve onu yalnızca "*Aman*" ilkesine dayandırmak, kuşkusuz ki Kapitülasyon kavramını ve olgusunu değil, onun islâm devletleri açısından durumunu açıklamak olur.

Origines des Capitulations yazarı D e s j a r d i n s, Türkiye'deki Kapitülasyonların, Venedikliler'in Bizanslılar'dan elde ettikleri ayrıcalıkların devamından başka bir şey olmadığını belirterek şöyle devam etmektedir:

"Yabancı milletleri, egemenliği paylaşan birer güç olarak kabul eden Osmanlı İmparatorluğu, kendi kuruluşundan önce Haçlılar döneminde Bizans İmparatorluğu'nun tanıdığı ve başka hıristiyan hükümdarların da kabul ettikleri şeyleri onaylamaktan başka bir şey yapmadı."[30]

Bunun gibi, 1922 Lozan Barış görüşmeleri sırasıda İngiliz heyeti için Londra Üniversitesi'nce hazırlanan bir raporda da, yerinde bir değerlendirme ile, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kapitülasyonların menşei, doğrudan doğruya düz bir çizgi olarak, bu bölgedeki Ortaçağ Kapitülasyonlarına iner" denilmekte ve ayrıca şu noktaya da dikkat çetkilmektedir: "Kişisel hukuk"

yalnız müslüman toplumuna özgü değildi, egemen devletlerin doğduğu Batı Avrupa'da bile Ortaçağlar'ın sonuna kadar "Kişisel hukuk" kavramı geçerli idi. *Konsolosluk Kaza Hakkı* sistemi de bu şartlar altında doğdu ve gelişti.[31]

Daha 1918'de İsviçre'deki Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Kapitülasyonlar konusunda bir doktora tezi yapmış olan geleceğin ünlü Adalet Bakanı M a h m u t E s a t (Bozkurt), Kapitülasyonların kökeninde, Ticaret Konsoloslukları'na tanınan haklar ile *Exterritorialité des lois*, yani kişinin yurt dışında da kendi ülkesi yasalarına bağlı olması ilkesinin yattığını belirtmekte ve bunlara Osmanlılar'ın, devlet egemenliği ile çatışmadıkça, büyük ölçüde uyguladıkları *status-quo* (var olanı koruma) kuramının da eklendiğini haklı olarak öne sürmektedir.[32]

Bilindiği gibi, Germen ya da Roma kökenli de olsa bugünkü anlamda Konsolosluğun Haçlılar döneminde başladığı kabul edilmektedir. Asya ile Avrupa arasındaki ticaret ilişkilerinin çok büyük oranda arttığı bu dönemde, ulaşımı korumak ve güven altına alabilmek için Eskiçağ'da görülen kuruluşlara benzeyen yeni örgütler oluşturmak yoluna gidilmişti. Grek dünyasında bu tür kuruluşa ve görevliye *Prosseni*, Roma'da *Preator peregrinus*, Visigotlarda *Tolonarii*, X. yüzyıl İtalyası'nda *Consules mercatorum et marinariorum*, Fransa'da da *Consules de mer* deniliyordu.[33]

Öte yandan doğu İslâm devletlerinde de Avrupa'da oluşturulan Konsolosluk görevlerini andırır işleri gören bir görevlinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Abbasiler döneminde, IX. yüzyılın başlarında *Çin*'de *Confou*'da bir Arap Konsolosluğu'nun açıldığı ve bunun Arap tüccarları arasındaki anlaşmazlıkları İslâm yasalarına göre çözmeye çalıştığı bilinmektedir.[34]

Bütün bu söylediklerimizden, *Kapitülasyon* denen anlaşmaların Osmanlılar'dan çok önce başladığı, Anadolu'ya yerleşen Türkler'in var olan bu uygulamayı genel çizgileri ve içeriği ile sürdürmek durumunda kaldıkları sonucuna varıyoruz. Bu tür ayrıcalıklar elde eden devletlerin başında da İtalyan şehir devletleri geliyordu. Ancak şurasını da eklememiz gerekir ki, Doğu Akdeniz ticaretini ellerinde bulunduran ve bu bölgedeki hıristiyan ya da müslüman hemen bütün devletlerle serbest ticaret olanaklarıyla birlikte dinsel, ekonomik ve hukuksal birçok ayrıcalıklar sağlayarak Kapitülasyonlar'ın gerçek öncüleri olan Amalfi, Pisa, Cenova ve Venedik gibi İtalya devletlerinin giderek önce üstünlüklerini ve sonra da siyasal varlıklarını yitirmeleri, devreye ancak XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde giren Fransa ile o yüzyılın son çeyreğinde Akdeniz dünyasına katılan İngiltere'nin zamanla yeni ve üstelik

sürekli ayrıcalıklar elde etmeleri, Kapitülasyonlar'ın K a n u n i S ü l e y m a n döneminde başladığı gibi çok büyük bir yanılgının doğmasına yol açmıştır.

Anadolu'ya yerleşen Türkler'in önemli liman şehirlerinde ve ticaret kentlerinde karşılaştıkları İtalyanlar'la çok geçmeden Bizans'ı andıran anlaşmalar yapmaları, Selçuklu Türkiyesi'ne gelen İtalyanlar'ın sayılarını artırmakla kalmamış, onların kendi dillerini, dinlerini, giysilerini, gelenek ve göreneklerini koruyaraktan Türk yaşantısı karşısında yer almalarını da sağlamıştı. Geniş Türk hoşgörüsünün bir sonucu olarak bu tüccar grubunun dışında kimi İtalyanlar da ücretli Franklar arasında Selçuklu ordusunda görev almışlardı. Bu içiçe yaşama Galata, Amasra, Foça ve Bodrum gibi İtalyan kolonilerinin Osmanlılar döneminde Türk topraklarına katılmasından sonra da büsbütün ortadan kalkmayıp değişik içerik ve boyutlarda sürmüştü. Ayrıca müslümanlığı kabul ederek Türkler arasına katılan İtalyan kökenli kimi görevlilerin ve devlet adamlarının da bulunduğu bilinmektedir. Birçok İtalyanın da kimliklerini koruyaraktan O r h a n Bey döneminden İmparatorluğun sonlarına kadar geçen yüzyıllar boyunca sanatçı ya da uzman olarak Osmanlı hizmetinde bulundukları, bunlardan bazılarının devlet danışmanlığı görevini üstlendikleri de görülmektedir.

XI. yüzyıl sonlarında başlayan bu ilişkilerin, bu yan yana ve kimi yerlerde de içiçe yaşamanın her iki taraf için de bir kültür alış-verişini kaçınılmaz kılması kadar doğal bir şey olamazdı. Gerçekten de Avrupa ya da Batı uygarlığı ile ilişkiler sözkonusu olduğunda, Türkler ve Türk kültürü üzerine Fransızlar, Almanlar ya da Anglo-Saksonlar'dan önce ilk ve en büyük etkiyi İtalyanlar'ın yaptığını kabul etmek gerekir. İleride ayrıntıları ile açıklamaya çalışacağımız bu etkileşimin en belirgin ve çarpıcı örneği, Türkçe'ye giren İtalyanca ve İtalyancaya giren Türkçe kökenli sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır.Bu konuda yapılan incelemeler, özellikle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde D u r d u K u n d a k ç ı'nın doktora çalışması, günümüz Türkçesi'nde bile İtalyanca kökenli '523' sözcüğün yaşadığını ortaya koymuş bulunmaktadır. Buna karşılık da İtalyanca sözlüklerde Türkçe kökenli '146' sözcük yeralmaktadır.[35] Tarihsel gelişim sürecinde bu etkileşimin daha da büyük boyutlarda olduğu düşünülebilir.

Türkiye-İtalyan ilişkileri çerçevesinde denilebilir ki Bizans tarihçilerinden sonra Türkler'i ve Türkiye'yi Avrupa'ya tanıtma konusunda da İtalyanlar büyük rol oynamışlardır. Bu tanıma ve tanıtmanın gerçekleri ne ölçüde yansıttığı tartışılabilir. Tüm Ortaçağ boyunca toplumlar ve devletler hayatın-

da çok önemli etkisi olan din ayrılığı, müslümanlık-hıristiyanlık mücadelesi dışında, ekonomik çıkar çatışmalarının ve siyasal üstünlük sağlama yarışının, toplumları ve ülkeleri değerlendirip tanıtmada gerçekleri zaman zaman ve değişik oranlarda gölgelemesi kaçınılmazdır. Ancak gerek Türkiye gerekse İtalya açısından önemli olan, ülkeler arasındaki ilişkilerin Selçuklular döneminden günümüze süreklilik göstermesi, ticari alış-veriş gibi güçlü bir temele dayanması, giderek çok boyutluluk kazanması, kaçınılmaz olan savaş dönemlerinde bile tümüyle kesilmemesi[36] ve bütün bu nedenlerle de derin etkiler doğurmuş olmasıdır. Bu yüzdendir ki Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkileri incelemek, bir bakıma, Selçuklular'dan bu yana süregelen Türkiye tarihi üzerine eğilmek ve Batı dünyası, hıristiyan âlemi ile ilişkilerin akışını izlemek demek olacaktır. Selçuklular'ın Anadolu'ya geldiklerinde burada ne bulduklarını, neyi devir aldıklarını sağlıklı olarak saptayabilmek için de, Bizans İmparatorluğu döneminde İtalyanlar'ı buraya çeken nedenleri ve onların başta Bizans olmak üzere Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgesindeki diğer devletlerden elde etmiş oldukları kolaylık ve ayrıcalıkları ana çizgileri ile ama tüm özelliklerini dikkate alarak incelememiz zorunlu bulunmaktadır.

I. BÖLÜM

İTALYANLAR'IN LEVANTE'DE AYRICALIKLAR ELDE ETMELERİ

A- BİZANS İMPARATORLUĞU TOPRAKLARINDA İTALYANLAR

Haçlı Seferleri'nin başlamasına kadar geçen sürede hiçbir Avrupa ülkesinin İtalya şehir devletleri kadar Bizans İmparatorluğu ile sıkı ilişkiler sürdürdüğü ve Avrupa ile Asya arasındaki ticarete önem verdiği görülmez. Bunun tarihe, coğrafyaya, güdülen siyasete ve ekonomik çıkarlara dayanan birçok nedenleri olduğu kuşkusuzdur. İtalyanlar'ı, kendilerinin *Levante* (Doğu) diye andıkları Bizans'ın elindeki Doğu Akdeniz bölgesine çeken nedenleri, W. H e y d, artık klasikleşmiş olan *Doğu Ticaret Tarihi* adlı eserinde şöyle sıralanmaktadır:

1) İtalya'nın coğrafi durumunun Doğu ile ve özellikle Bizans İmparatorluğu ile sıkı ilişkiye elverişli oluşu,

2) İtalya'da *Ravenna, Venetia* gibi bölgelere sahip olan Bizans ile komşuluğun getirdiği kolaylık,

3) Mezheb kavgaları ve hiyerarşi yüzünden bozuluncaya kadar Roma ile İstanbul kiliseleri arasında dostça ilişkilerin devam etmesi ve gidip gelmelerin çokluğu,

4) Katolikliğin merkezinde ibadetlerde gittikçe artan ölçülerde kullanılan ve lüks sayılan güzel kokuların ve parlak kumaşların ancak Doğu'dan getirilebilmesi.[1]

H e y d'in daha çok coğrafyayı ve ekonomiyi dikkate alarak belirttiği nedenlerin, yerinde olmakla birlikte, İtalya-Levante ilişkilerinin boyutları ve içeriği yönünden yeterli sayılamayacaklarını sanıyoruz. İtalyanlar'ı Doğu'ya Bizans topraklarına çeken daha başka nedenler de olsa gerekir. İncelediğimiz konunun ve ileride üzerinde duracağımız olayların daha iyi anlaşılabilmesi için, H e y d'in dikkate almadığı diğer nedenleri belirtmeyi yararlı, hatta zorunlu görmekteyiz:

5) Herşeyden önce Bizans'ın, Roma İmparatorluğu'nun yani İtalya'nın Doğu'da genişlemesinin bir sonucu olduğu gerçeğinin unutulmaması gere-

kir. Roma İmparatorluğu'nun sağladığı siyasal birliğin yanıbaşındaki hukuk birliği, kültürel etkileşim ve hıristiyanlık'ta simgeleşen din birliği, İtalya ve İtalyanlar'la Doğu Akdeniz bölgesini birbirine yaklaştıran etkenlerin hiç kuşkusuz ki başında geliyordu. Büyük Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması, yüzyıllarca süren bu birliğin izlerini elbette ki hemen ortadan kaldıramazdı.

6) İtalya yarımadasının coğrafi konumu, *Levante* ile ilişkileri kolaylaştıran bir özellik taşımakla birlikte, buna eklenmesi gereken bir başka etken de, İtalya şehir devletlerinin denize ve denizciliğe verdikleri önemdir. Kolaylıkla kabul edilebilir ki, İtalya'nın Bizans ve diğer Doğu Akdeniz ülkeleri ile olan ekonomik ilişkileri, bu ülkeler halkından daha çok İtalyanlar'ın girişimleri ve İtalyan gemileri ile sürdürülmüştür.

7) Bizans İmparatorluğu'nun, bir ara Venedik'ten başlayarak Orta İtalya'ya egemen olması, İtalyan devletçikleriyle yalnızca yakın komşuluk ilişkileri doğurmakla kalmamış, bu küçük devletlerle siyasal içerikli ittifaklar yapılması ve bunun karşılığında kendilerine İmparatorluk topraklarında bazı kolaylıklar ve haklar tanınması sonucunu da doğurmuştur.

Bilindiği gibi I. Justinianus (527-565) döneminde Ostrogot Krallığı'na son verilerek İtalya bir Bizans eyaleti haline getirilmişti. Bu yeni eyaletteki askeri otorite *Ravenna*'da oturan *Patrizio*'ya verilmiş, çok geçmeden de bu unvan *Ezarca (Exarchat)* ya çevrilmişti. Ezarca'ya bağlı olan diğer şehirlerdeki komutanlara da *Duce* (Dux = Şef) deniliyordu. Sivil otorite ise *Roma*'da oturan *Prefetto*'ya bırakılmıştı.

Ne var ki İtalya'da askeri ve sivil yönetimlerin birbirinden ayrılması ve bunlar arasında eşgüdümün sağlanamaması, yarımadayı yeni saldırılar karşısında güçsüz düşürmüştü. Bu yüzdendir ki Büyük Roma İmparatorluğu'nu canlandırmak isteyen Bizans, '14' yıl gibi çok kısa bir süre sonra İtalya yarımadasının kuzey kısmını kaybetmiş, burayı ele geçiren Langobartlar 568'de kendi krallıklarını kurmuşlardı. Yavaş yavaş güneye çekilen Bizans, XI. yüzyılın ikinci yarısına kadar burada tutunabilmişse de egemenliği *Bari* dolaylarına sıkışıp kalmıştı. 1071'de Norman Kralı Robert Guiscard, bu şehri de ele geçirerek Bizans'ı İtalya'dan tümüyle çıkarmaya muvaffak olmuştu. Bu bakımdan '1071' yılı, G. Ostrogorsky'nin de belirtiği gibi, "Bizans dünyasının iki ucunda birden çöküş"ü göstermektedir.[2] Doğu'da *Malazgirt*'te Selçuklular'a karşı yenilgi, Batı'da *Bari*'yi Normanlar'a kaptırma ve İtalya'dan çekilme şeklinde beliren bir çöküş.

Üstelik Bizans İmparatorluğu, Norman saldırılarına karşı koyabilmek için eskiden vasali olan Venedik Docluğu'ndan yardım istemiş, buna karşılık olarak da Venedikliler'e küçümsenemeyecek bazı ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştı. Bu ayrıcalıklar, dönemin en güçlü denizci devletlerini kurmuş olan İtalyanlar'ı *Levante*'ye çekecek nitelikteydi.

8) Tüm Avrupalı tüccarlar gibi İtalyanlar'ı *Levante*'ye, özellikle Bizans topraklarına yönelten bir başka neden de, Arap yarımadası ve Kuzey Afrika'nın müslümanların eline geçmesiyle Akdeniz ticaretinde Araplar'ın üstünlüğü elde etmiş olmalarıydı. Bu durumda hıristiyanlar için Bizans'la anlaşmak kuşkusuz ki daha kolaydı.

9) İtalyanlar'ı *Levante*'ye, Bizans topraklarına çeken nedenler arasında son olarak, onların yalnızca kendi ülkelerinin ihtiyacı için değil, tüm Orta ve Batı Avrupa için bir transit ticaretini üstlendiklerini vurgulamamız gerekir. Bu ticaret, Uzak Doğu'nun baharatını ve parlak kumaşlarını Avrupa'ya getirmek karşılığında Asya ülkelerinde aranan Avrupa mallarını da Orta-Doğu pazarlarına taşımayı içeriyordu.

İtalyan şehir devletlerinin Bizans İmparatorluğu ile temelde ticarete dayanan ilişkilerini '3" dönemde ele almak gerekir. Çünkü bu dönemlerin herbirinde Bizans tarihi bakımından çok büyük değişikliklerin meydana geldiği, İtalya yönünden de her dönemde Bizans'ta üstün duruma geçen devletin değiştiği görülür.

Başlangıç'tan 1204'de *İstanbul*'da Latin Krallığı'nın kuruluşuna kadar geçen birinci dönem, Haçlı Seferleri'nin en etkili olduğu ilk yüzyılını da içerir. Bu, denizci İtalyan devletlerinin bir yandan tüm *Levante*'ye yayılıp *Suriye, Filistin ve Kıbrıs*'ta ticaret kolonileri kurdukları, öte yandan Bizans İmparatorluğu'ndan da önemli ticari ayrıcalıklar elde ettikleri dönemdir. Bizans'tan ilk kez ticari haklar sağlayan İtalya devletlerinin başında da *Amalfi* gelmektedir. Ancak bu üstünlük yavaş yavaş Venedikliler'in eline geçecektir.

Latin Krallığı'nın dönemini içeren 1204-1261 yıllarında ise yalnız ticarette değil siyasal alanda da *Venedik*'in tam bir üstünlüğü sözkonusudur.

İtalyanlar'ın Anadolu'ya yayılmaları ve Bizans'ın çöküşü diye nitelendirebileceğimiz üçüncü dönem ise İstanbul'un Türkler'in eline geçişine kadar geçen en uzun süreyi kapsamaktadır. Bu dönem Bizans topraklarında *Ceneviz*'in üstünlüğü ile simgelenir.

1 - BAŞLANGIÇTAN LATİN İSTİLASINA (? - 1204)

Doğu ticaretinin sağlayacağı yararları sezerek *Levante*'ye yönelen ve Bizans İmparatorluğu topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkını elde etmeye çalışan İtalyan şehir devletlerinin başında küçücük *Amalfi* gelir. Onu da çok geçmeden Venedik Cumhuriyeti izler. *Pisa,* XII. yüzyıl başlarında, Cenova ise aynı yüzyılın ortalarına doğru Levante ticaret dünyasına girme ve Bizans topraklarında çeşitli haklara sahip koloniler kurma yarışına katılırlar.

a) Amalfililer:

Bizans İmparatorluğu'na bağlı yerlerde serbest ticaret hakkını elde eden İtalyan şehirlerinin öncüsü, *Napoli*'nin güneyinde *Salerno* körfezi kıyısındaki küçük *Amafi* olmuştu. Kuruluşu Constantinopolis'in yani *İstanbul*'un kuruluşuna bağlanan bu şehir,[3] Ostrogotlar'ın önünden kaçan göçmenlerin sığınmasıyla canlanmış ve Justinianus İtalya'yı bir eyalet haline getirdiğinde de Bizans'a bağlanmıştı. İçte özerk bir şehir yönetimine sahip olan Amalfililer'in Bizans tebaası olmaları, onların Doğu Akdeniz limanlarına gidip gelmelerini kolaylaştırmıştı. Öte yandan Arap kültürünün *İberik* yarımadasından sonra İtalya'da temasa geldiği Salerno'nun yakın oluşu, Amalfi halkına Arap limanlarının kapılarını da açmıştı. Böylece Bizans ülkeleri ve Mısır'la ticarete yönelen Amalfi, kısa bir süre sonra doğu ve batı mallarının değiş-tokuş edildiği önemli bir merkez olmuştu.

O dönemlerde Bizans malları İtalya'da çok aranıyordu. Bunlar arasında da ecza sanayiinde ve boyacılıkta kullanılan ham maddelerle, ipekli kumaşlar ön sırayı alıyordu. İşte Amalfililer bu tür mallan Bizans başkentinden alıp İtalya'ya taşıyorlardı. Bunun yanında, en geç X. yüzyılda *İskenderiye* ve *Kahire*'ye kadar gidip oralardan da Asya'nın baharatını ve ipeklilerini getirmeye başlamışlardı. Kaldı ki yalnızca Levante'den İtalya'ya mal getirmekle yetinmiyorlar, İtalya'nın Orta-Doğu'da aranan ürünlerini de o limanlara götürüp satıyorlardı.

Bu alış-verişin bir sonucu olarak birçok Amalfili tüccar *İstanbul*'a yerleşmiş ve bunların sayısı bir koloni oluşturacak derecede artmıştı. İçlerinden bir çoğunun kendi mağazaları vardı. Katolik olarak ayrı bir topluluk kabul edildikleri için Bizans yönetimi kendilerine özel bir kilise ayırmıştı (*dei parae seu Mariae Amalphitarum de Latina*). Bu kilise dışında bir de manastırları vardı. Başkentteki Amalfililer'in sayılan ve onlara ilişkin işlerin hacmi artınca kendilerini Bizans yönetimi karşısında temsil edecek bir görevlinin

seçilmesi yoluna gidilmişti. 1066 tarihlerinde Bizans İmparatoru, Amalfi kolonisinin başında bulunan Pantaleone'ye *Patrice* ve *Consul (Console)* unvanlarını vermişti.[4] Gerçekten de Amalfililer'in temsilcisi Bizans yönetiminde bir Konsolos olarak saygı görüyordu.

Böyle olmakla birlikte, İtalya'da kuvvetli komşularının saldırılarına karşı durmayan Amalfi, bağımsızlığını yitirince *İstanbul*'daki kolonisi de XI. yüzyılın ikinci yarısında özerkliğini ve öteki yabancı koloniler arasındaki üstünlüğünü yitirdi. Önce Langobartlar'ın saldırılarına uğrayan Amalfi, Normanlar'dan yardım istemek zorunda kalmış, fakat bu yardım küçük Cumhuriyet'in 1073'te Norman Krallığı'na bağlanması gibi tersine bir sonuç doğurmuştu!

Anavatandaki bu değişiklik *Amalfi*'nin Levante'deki ticaretine büyükbir darbe indirmişti. R. Guiscard'ın *Bari*'yi zaptederek Bizans'ı İtalya'dan çıkarmış olmasından ötürü Normanlar'a karşı büyük bir kin besleyen I. Aleksios Komnenos (1081-1118), bunun acısını Amalfililer'den çıkarmak istercesine onlara karşı kısıtlayıcı bazı önlemler almaya ve Norman saldırıları sırasında Bizans'a yardım etmiş olan Venedik'i İmparatorluk dahilinde üstün duruma çıkarmaya yönelmişti. 1082'de yayımlanan ve Venedik Cumhuriyeti ile yapılan yeni bir anlaşmayı içeren bir imparatorluk emirnamesi *(bolla)* ile, Amalfililer'in *İstanbul*'da ya da İmparatorluğun herhangi bir yerinde bulunan dükkânları için, Venedik'teki San Marco Kilisesi'ne yılda '3' *hyperper*[5] ödemeleri zorunlu kılınmıştı. Bu, W. Heyd'in deyimiyle Amalfililer için "dayanılmaz bir alçaklık",[6] bir aşağılama idi. O zamana kadar Levante ve özellikle Bizans'la olan ticarette Venedikliler'le eşit şartlar içinde yaşayan Amalfililer şimdi onlara "tâbi" bir duruma indirilmişlerdi.

Ana şehir *Amalfi*'nin bağımsızlığını yitirmesine ve Bizans yönetiminin olumsuz tutumuna karşın, anavatan ile koloniler arasında organik bir bağ bulunmadığı için *İstanbul*'daki Amalfi ticareti tamamıyla sönmeyip varlığını bir süre daha duyurmuştu. Amalfililer Bizans başkentinde kendilerine ayrılmış olan kiliseyi korumuşlardı. 1192'de *İstanbul*'da Pisalılar'a ait mahallenin üstündeki bir yörede oturan Amalfi kolonisinden söz edilmekte ve bunların ayrı bir iskeleye sahip oldukları da belirtilmektedir.[7] Koloninin bir mahalle oluşturacak sayıda olması ve kendilerine ayrılmış bir iskeleyi kullanmaya devam etmeleri, 1082 yılına dek Bizans başkentinde ön planda yer alan Amalfililer'in bu tarihte üstünlüklerini yitirmelerine karşın, ticaret alanındaki etkinliklerini Latin istilasına kadar sürdürdüklerini göstermektedir.

b) Venedikliler:

İtalya'nın kuzeyinde yer almasına karşın Venedik'in yarımadanın Doğu'ya en çok açılan kapısı olduğu bilinmektedir. Gerçekten de bu adalar şehrinin coğrafi konumu ve tarihsel gelişmesi onu Roma-Germen kökenli Avrupalılar'la *Levante* (Doğu) arasında aracılık yapmaya yöneltmiş ve bu görev yüzyıllar boyunca boyutlarını artıraraktan sürmüştür.

Venedik, Türk-İtalyan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir olay sırasında kurulmuştu. Atilla 'nın *Roma* üzerine yürüyüşünde onun önünden kaçan Venetler'in kurdukları Venedik *(Venezia)* VI. yüzyılda Bizans'a bağlanmış, 697 yılında da ilk Doc'unu (Doge) seçerek bağımsızlık kazanmıştı. Ancak vurgulanması gereken nokta, Venedik'in daha kuruluşunda bir ticaret kenti görünümünü alması ve kısa bir süre içinde önemli bir ticaret merkezi durumuna gelmesi idi. Ortaçağ kentlerinin özelliklerini inceleyen Henri Pirenne, Venedik için şunları söylüyor :

"Kesinlikle söylenebilecek tek şey, ticaret mesleği'nin, Avrupa'da yayılmasını beklemek için ortada henüz hiçbir nedenin olmadığı bir dönemde Venedik'te ortaya çıktığıdır. Venedikliler'in içinde yaşadıkları koşullar onları ticarete zorluyordu... Bu bataklıklarda varlıklarını koruyabilmek için yaratıcı güçlerini sonuna kadar korumak, doğa ile savaşmak zorunda idiler. Her şey eksikti, su bile yoktu... Balıkçılık ve tuz üretimi onlar için hemen bir geçim kaynağı sağladı. Komşu kıyılarda yaşayanlarla ürünlerini değiş-tokuş edip buğday sağlayabiliyorlardı."

Venedik'in daha sonraki yüzyıllarda Karolenj ve Bizans İmparatorlukları ile yaptığı andlaşmaların bu şehirde oturanları nasıl ticarete dayalı bir hayat sürdüdüklerini gösterdiğine işaret eden H. Pirenne bu İtalyan şehrinin özelliğini şöyle özetliyor: "Gerçekten Venedik, Batı'ya yalnız coğrafi konumuyla bağlıydı."[8]

Serenissima Repubblica unvanıyla anılan Venedik'in Batı ile Doğu, Avrupa ile Bizans arasında bir arabulucu, bir ticaret köprüsü rolü oynamasında, siyasal iktidar için uğraşan grupların İtalya yanlısı ya da Bizans yanlısı olarak tanınmalarının da büyük payı vardı. Çünkü her iki taraf da "Venedik'i Doğu ve Batı ürünlerine açık bağımsız bir şehir ve tarafsız bir bölge, bir serbest pazar" yapmaya çalışıyordu.[9]

Venedik'in Avrupa ile *Levante* arasında gönüllü olarak yüklendiği aracılık, önceleri *posta* alanında başlamış ve hemen ticarete kayıp orada yoğunlaşmıştı. Venedikliler başlangıçta, Yukarı İtalya ile Roma-Germen ve Bi-

zans İmparatorlukları arasında "mektup" götürüp getirme işlerini üstlenmişlerdi. Ancak Heyd'in belirttiğine göre, 960'ta Lombardiya, Bavyera ve Saksonya'dan Bizans sarayına götürdükleri siyasal içerikli bazı mektuplar hoşnutsuzluk, hatta kızgınlık yaratınca, Doc IV. Pietro Caudano, İmparator'un Venedikli tacirlere kısıtlama getireceği kuşkusuyla, yürütülen haberleşme servisini kesin olarak yasaklamıştı.[10]

Öte yandan daha Langobardlar'ın *Ravenna*'yı işgal ettikleri 751 yılında Venedik ile Bizans arasında bir işbirliği sözkonusu olmuştu. Langobard kuşatması sırasında Ravenna Ekzarkı Paolo, Venedik'e sığınmış ve İmparator V. Konstantinos (741-775) şehri geri almaya çalışırken Venedik donanmasının yardımını sağlamak istemişti. Böyle bir işbirliği her iki tarafa da birçok yarar sağlayacaktı. Bizans, yitirmekte olduğu İtalya'da tutunabilmek için Cumhuriyet'in donanma gücüne dayanabilecek, buna karşın Venedik de kendisine zengin *levante* ticaretinin kapılarını açabilecekti.

Sözkonusu işbirliğinin belirgin ilk sonucu Bizans imparatorluğu ile Franklar arasındaki savaşta görülmüştü. Bu savaşta Bizans'ın yanıbaşında yeralmayı yararlı bulan Venedik, İmparatorluk donanmasının kışı Venedik körfezinde geçirmesine izin vermişti. Ancak bu yardımın karşılığında Cumhuriyet, 810'da yapılan bir anlaşma ile, henüz Bizans'ın elinde bulunan İtalya'nın Adriatik sahillerinde *Chioggia*'dan *Aquileia* (*L'Aquila*) ya kadar uzanan bölgede bazı haklar elde etmişti.[11]

Böylece Adriatik üzerinden Doğu Akdeniz'e açılan Venedikliler çok geçmeden Amalfililer gibi Bizans İmparatorluğu topraklarında ticaret yapma olanağına da kavuşmuşlardı. 992'da Doc II. Pietro Orseolo döneminde İmparator II. Basileios (976-1025) ile yapılan bir anlaşma ile Venedik tebaasına Bizans'ta ticaret hakkı tanınırken Marmara'ya girip İstanbul'a gelecek Venedik gemilerine uygulanacak gümrük resmi de belirlenmişti.[12] Venedik Cumhuriyeti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki bu ilk ticaret anlaşmasına göre, Venedikli tüccarlar İmparatorluk topraklarında alınan bazı vergilerden bağışlanmışlardı ve onlara daha düzenli bir tarife uygulanması kabul edilmişti.[13] İki devlet arasındaki ilşikilerin aldığı dostluk ve işbirliği ortamında II. Basileios, kendi yeğenini Venedik elçisi Giovanni ile evlendirmekten çekinmemişti.

Bu anlaşmanın bir sonucu olarak, Bizans başkentindeki Venedikliler'in sayısı giderek artmaya başlamıştı. Kutsal Roma-German İmparatoru I. Otto'nun elçi olarak 968'de İstanbul'a gönderdiği piskopos Cremonalı Luitprand, Bizans ordu ve donanmasında birçok Venedikli'nin görev al-

mış olduğundan, bir kısmının da şehirde yerleşip ticaretle uğraştıklarından söz etmektedir.[14] O tarihten sonra bu tüccarlar daha da çoğalırlarken, İtalya'yı istilaya koyulan Normanlar'a karşı Venedik Cumhuriyeti ile İmparatorluk arasında yapılan yeni bir işbirliği, 1082'de Venedik'i güvenilir dost olarak Bizans topraklarında ön sıraya çıkaracak ve onun *Levante*'deki durumuna yeni boyutlar kazandıracaktı. Norman Dukası Robert Guiscard'a karşı Venedik'ten yardım dilemiş olan I. Aleksios Komnenos, uzun görüşmeler ve pazarlıklar sonunda 1082 Mayısı'nda Cumhuriyet'le bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Bununla "yardımın ödülü" olarak Venedik'e birçok bağışıklıklar ve ayrıcalıklar tanınıyordu ki bunların başlıcaları '4' bölümde toplanabilir:

1) Ticaret serbestliği ve vergi bağışıklığı :

Venedik tebaası olanlar, Bizans'a ait bütün yerlerde, her türlü malların dışalım ya da satımlarını serbestçe yapabileceklerdi. Üstelik bunun için gümrük ya da herhangi bir vergi ödemiyeceklerdi.

Anlaşmada Venedikliler'e açık olan liman, şehir ve adalar da belirtilmişti. Buna göre liste, Kuzey Suriye'deki *Leodice (Lazkiye)*'den başlayarak *Antakya, Adana, Tarsus ve Antalya* gibi Akdeniz sahillerini ve *Efes, Foça*'yı içine aldıktan sonra Yunanistan ve *Edirne*'den geçerek *Megalopolis* (Büyük Şehir) diye anılan *İstanbul*'da sona eriyordu.[15] Ancak adları sayılmayan yerler için de Venedik ticareti yönünden açık bir sınırlama getirilmemişti.

2) Venedikliler'e Özel Mahalle :

Anlaşmada Venedikliler'e başkentte *Haliç* boyunca uzanan bir mahalle ile gemilerin rahatlıkla yanaşabilecekleri bir iskele ve tüccarların mallarını koyacakları dükkânlar verileceği belirtiliyordu.

3) Özel Yargı Yetkisi :

Bizans'taki Venedikliler, İmparatorluk mahkemelerinin yargı yetkisi dışında kalabilecekler ve o dönemlerde geçerli olan *Exterritorialité* ilkesi, yani kişilerin öz vatanları dışında da kendi ülkelerinin yasalarına bağlı olması kuralı uyarınca, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için özel mahkeme kurabileceklerdi.[16]

4) Venedik'i Yüceltici Unvan ve Bağışlar :

Sözkonusu anlaşma ile, eskiden İmparatorluğa bağlı olan Venedik'in Doc'larına bundan böyle *Protosebastos* unvanı ile Bizans'ta bu unvanı ta-

şıyanlara ödenen yıllık ücret verilecekti. Ayrıca Cumhuriyet'in koruyucusu kabul edilen San Marco'nun adını taşıyan kiliseye de "onur armağanı" olarak her yıl '20' *libre* altun bağışta bulunulacaktı.[17]

Bu çerçevede olmak üzere —yukarıda da değindiğimiz gibi— Bizans'taki Amalfililer'in de her dükkân için San Marco Kilisesi'ne yılda '3' *hyperper* ödemeleri de öngörülmüştü ki bu kuşkusuz Amalfili tüccarların Venedik'e "haraç" verir duruma düşürülmeleri demekti.

İşte bu denli geniş haklar ve ayrıcalıklar sağlayan 1082 anlaşması ile Venedik, Bizans topraklarında dolayısıyla da *Levante*'de başta Amalfililer ve Pisalılar olmak üzere bütün rakiplerine göre üstün duruma geçmiş ve Ostrogorsky'nin deyimiyle Cumhuriyet'in "Doğu'daki sömürge imparatorluğunun temel taşı" atılmıştı.[18]

Serenissima Repubblica'nın Bizans'ta elde ettiği ayrıcalıklar en çok, kendisi gibi Doğu ticaretine yönelmiş olan diğer İtalyan devletlerinin aleyhine olduğu için, onlar da *Levante*'de etkinliklerini sürdürebilmek amacıyla İmparatoluktan benzer haklar koparmaya yönelik büyük bir çaba harcamaya başlamışlardı. Nitekim 1082 yılının üzerinden çok geçmeden *Pisa* da Bizans İmparatoru'na kendi tebaasına kimi haklar tanıyan bir anlaşma imzalatmaya muvaffak olmuştu (1112). Ancak bu gelişme Venedik ile Pisa arasında büyük bir kıskançlık ve açıkça sezilen bir mücadele yaratmaktan da geri kalmamıştı. Yeni İmparator II. Yuannis'in (1118-1143) Venedikliler'in eski ayrıcalıklarının yenilenmesi isteğini kabul etmemesi durumu daha da güçleştirmişti. Artık İmparatorlukla boy ölçüşecek derecede kendisini güçlü gören Venedik Cumhuriyeti düşmanca bir girişimle Ege adalarına saldırmıştı. Sonunda Yuannis, 1126 Ağustosu'nda, 1082 anlaşmasıyla Venedikliler'e verilen ayrıcalıkları yenilemek, dahası bunları kısmen de olsa genişletmek zorunluluğunu duymuştu.[19]

Venedik'le Bizans'ı savaşın eşiğine getiren son anlaşmazlık yüzünden *İstanbul*'daki Venedik kolonisi güç şartlar içinde kalmış, tüccarlar oturdukları mahalleden çıkamamışlardı. Ama asıl sorunlar Yuannis'in yerine geçen I. Manuel döneminde (1143-1180) başlayacaktı. Çünkü Venedik ve öteki İtalyan Cumhuriyetleri Bizans topraklarındaki ayrıcalıklarını daha da arttırmak peşinde koşarlarken, Manuel bu çabaların tam aksine, İtalyanlar'a verilmiş olan hakları kısıtlamayı ve sözkonusu Cumhuriyetler'in yardımıyla İtalya'daki nüfuzunu artırmayı amaç edinmişti. Ancak olayların umulmadık yönde gelişmesi İmparatoru başlangıçta Venedikliler'e bazı yeni haklar tanımaya sürüklemişti. Norman Kralı Robert Guiscard Bi-

zans'a savaş açınca İmparator Venedikliler'i yardıma çağırmak gereğini duymuştu. Bu yardımın Venedik yönünden getirdiği sonuç, Bizans ülkelerindeki ticaret hakları ve ayrıcalıklarının sağlamlaştırılması ve yeni belgelere bağlanması olmuştu. Çünkü Manuel müttefiklerine yalnızca aynı yıl içinde, 1148'de ayrıcalıkları içeren '2' yeni berat vermişti. Mart 1148 tarihli olan ilk berat, Venediklilerin kullanımına verilmiş olan İstanbul'daki yapıları artırıyor, onlara yeni evler ve eskilere ek olarak 4. bir iskele verilmesini öngörüyordu. Ekim ayında düzenlenen ikinci berat ise, Venedikliler'e alışverişte tanınmış olan vergi bağışıklığını *Girit* ve *Kıbrıs* adaları için de geçerli kılıyordu.[20]

Bütün bunlara karşın, Norman tehlikesi geçiştirildiğinde Manuel, İstanbul'daki Venedik kolonisinin temel özelliği olan özerk karakterini değiştirmeye yöneldi. 1148'e dek özel yargılama yetkisine sahip olan koloni halkı, Bizans tebaası imişlercesine İmparator'a bağlılık yemini etmek zorunda bırakıldılar.[21] Ancak sorun bununla da bitmedi, birkaç yıl sonra Venedik'in Bizans'la ilişkilerinde yeniden kara bulutlar oluşmaya başladı. I. Manuel'in İtalya'da Ancona'yı ele geçirip bir üs olarak kullanmak istediğini anlayan Cumhuriyet, onun Sicilya Kralı II. Guglielmo (1156-1189) ile başgösteren anlaşmazlığında İmparator'un yanında yeralmayı kabul etmemişti. Öte yandan İstanbul'daki Venedikliler ile Cenevizliler arasında rekabetten doğan sürtüşmeler sırasında Ceneviz mahallesinin saldırıya uğraması Manuel'e Venedikliler hakkında sert tedbirler almak için bir fırsat vermişti. İmparator 12 Mart 1171'de *İstanbul*'daki bütün Venedikliler'in tutuklanmasını ve mallarına el konulmasını emretmişti. Şehirdeki hapishaneler 10.000 Venedikli'yi almadığı için bunlardan bir kısmı Manastırlar'a konulmuştu. Başkent dışındaki şehirlerde de Venedikliler'e karşı bu tür hareketlere girişilmişti.[22] Ancak bu baskı ve yağmanın öcünü almak isteyen Venedik Cumhuriyeti donanmasıyla *Ege*'deki Bizans topraklarına saldırmaya başlamıştı. Aynı zamanda *Pisa* ve *Sicilya* ile İmparatora karşı bir ittifak anlaşması yaptığı gibi Haçlı Seferi'ne çıkmakta olan Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ile de birleşmeye yönelmişti.[23] Bizans için tehlikeli olabilecek bu ittifak çemberi karşısında Manuel, Venedik'in eskiden sahip olduğu ayrıcalıkları yeniden tanımayı ve elkoymuş olduğu malları geri vermeyi yararlı görmüştü.

I. Manuel'den sonra tahta çıkan II. Aleksios (1180-1183) ile amcazadesi Andronikos arasındaki taht kavgasında *İstanbul*'daki İtalyan kolonisi Aleksios'u desteklemişlerdi. Ancak Andronikos saltanatı ele

geçirmeyi başardığında, onun taraftarları 1082 Mayısı'nda çoğunluğu İtalyan olan Latinler'in oturdukları mahallelere saldırmışlardı. Sayıları '60.000'e yükselmiş olan[24] Latinler'den birçoğu öldürülmüş, mahalleleri ateşe verilmiş, içlerinden '4.000' kadarı da "köle" olarak Türkler'e satılmıştı![25] Bu olaylar sırasında *İstanbul*'daki Venedik tebaasının maddi kayıpları '50.000.000' altun *lira*'yı bulmuştu.[26]

Ne var ki Andronikos'un kısa süren saltanatından sonra yerine geçen II. Isakos Angelos (1185-1195) döneminde İtalyan Cumhuriyetleri Bizans'taki eski haklarına yeniden kavuşmuşlardı. Venedik yeni İmparator'a elçi gönderen ilk devlet olmuş ve 1195 Şubatında ondan '4' yeni berat almaya muvaffak olmuştu. Bunlardan ilk ikisi ile I. Aleksios'tan başlayarak ondan sonraki İmparatorlar tarafından verilmiş olan haklar ve ayrıcalıklar yenileniyordu. Üçüncüsü İmparator ile Cumhuriyet arasında gerçek bir ittifak anlaşması niteliğindeydi. Buna göre İmparator, Sicilya Kralı ile savaşa girecek olursa Cumhuriyet, Bizans'ın vereceği para ile güçlü bir donanma hazırlayacak, buna karşı İmparator ele geçireceği topraklarda Venedikliler'e vergi bağışıklığını da içeren geniş haklar tanıyacaktı. Dördüncü berat ise Andronikos döneminde yağma edilen Venedik mallarının bedelinin ödenmesine ilişkindi. Bu paranın tamamı ödeninceye kadar İmparator, şehirde Almanlar'a ve Fransızlar'a ayrılmış olan iskeleleri de Venediklilerle bırakmayı kabul ediyordu.[27]

Artık İtalyan kolonileri için yeni bir gelişme dönemi başlamış oluyordu. Bu dönemde Bizans başkentinde Venedikliler'in oturdukları mahalle *Perama* adıyla tanınıyordu ki, bugünkü *İstanbul*'da *Haliç* sahilindeki *Odun Kapısı (Porta Drongarion, P.Drungarii)* ile *Balık Pazarı Kapısı (Porta Peramatis)* arasında uzanıyordu. *Peramatis*'e Grekçe *Traghetto, Passaggio* deniliyordu. Çünkü bu sahilden karşıdaki *Galata*'ya geçiliyordu.[28]

Ticaret merkezi olan bu bölgede Venedikliler'e ayrılmış '2' Kilise de vardı: *Santa Maria* ile Santi Marco e Pietro, XII. yüzyılın ikinci yarısında *İstanbul*'a yerleşmiş olan ya da ticaret için geçici bir süre şehirde kalan Venedikliler'in sayısı '20.000' dolaylarında olup, XIII. yüzyılda Latin Krallığı'nın kurulmasıyla bu sayı daha da artmıştı.[29]

İstanbul dışında ise, sahillerden içerideki şehirlerden özellikle ikisinde Venedikliler'in toplandıkları görülüyordu: *Alaşehir (Philadelphia)* ve *Edirne (Adrianapolis)*. Bundan başka önemli bir buğday ihraç limanı olan *Te-*

kirdağ (Rodosto)'da da kalabalık bir Venedik tüccar grubu bulunuyordu.[30] Bunların dışında *Selanik*'te varlıklarından söz edilen Latinler arasında Venedikliler'in de bulunduğu anlaşılmaktadır.[31]

Böylece elde ettiği geniş ayrıcalıklarla Bizans topraklarında üstün duruma geçen ve *Levante* İmparatorluğu'nun temellerini atan Venedik, 1204 Latin istilasıyla Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1/4'ünü egemenliği altına alacağı gibi başkent *İstanbul*'da da yönetime ortak olacaktır.

c) Pisalılar:

Amalfi ve Venedik'ten sonra Bizans İmparatorluğu ile ilişkiler kurup *Levante* ticaret dünyasına giren üçüncü İtalyan Cumhuriyeti *Pisa* olmuştu. Venedik'in 1097'de *İstanbul*'dan geçen ilk Haçlılar'a bir donanma ile katılması, Bizans'la sürdürdüğü ve 1082 anlaşmasıyla pekiştirilmiş olan ilişkilere gölge düşürmüştü. Bu burukluk içinde Bizans İmparatorluğu Pisalılar'la bir dostluk ve ittifak andlaşması yapmış, böylece iki devlet arasındaki ilişkilerin temeli atılmıştı. Bir süre sonra I. Aleksios 1111 yılı Ekimi'nde bir *bolla* ile Pisalılar'a Venedikliler'e tanınmış olan ayrıcalıklara benzer haklar vermeyi yeğlemişti. Pisalılar'a başta *İstanbul* olmak üzere İmparatorluğun her yerinde serbestçe ticaret olanağı veren bu anlaşmanın başlıca hükümleri şöyle sıralanabilir.[32]

1- Ticaret ve Vergiler:

Pisalılar, dışarıdan getirecekleri mallardan başka, İmparatorluğun düşmanlarına satılmamak ve Bizans tebaasının ödediği vergileri vermek şartıyla Bizans ürünlerini de serbestçe alıp satabileceklerdi. Satılmayan mallar geriye götürülebilecekti.

Pisa gemileriyle ithal edilen mallarda gümrük resmi % 10 yerine, malın değerinin (*ad valorem*) % 4'ü olacaktı. Altun ve gümüş ithalatında ise Pisalılar'dan hiç gümrük alınmayacaktı.

Batan gemilerdeki Pisalılar'a ait mallar, imparatorluk hakkı sayılmayıp güvence altına alınacaktı.

2- Koloniye Özel Mahalle:

Pisalılar'a *İstanbul*'da içinde özel bir iskelesi ile ticaret mallarının konacağı mağazaları da bulunan bir mahalle ayrılacaktı.

1162 tarihli bir belgeye göre Bizans başkentindeki Pisa kolonisinin sayısı '1.000' dolaylarında olup o tarihte '300'ü geçmeyen Cenevizliler'den

fazla idi. Daha sonraki tarihlerde (1192) yenilenen anlaşmadan öğrenildiğine göre, Pisalılar'ın oturdukları mahalle *Haliç* kıyısında *Bahçe Kapısı (Porta del Giardino)* ile *Balıkpazarı Kapısı (Perame)* arasında *Tersane Kapısı (Porta della Darsena)*'na yakın yerde idi. Mahallede '2' kilise olup bunlardan *San Pietro* İmparator tarafından koloniye verilmişti, öteki *San Nicola* Kilisesi'ni ise Pisalılar kendileri yaptırmışlardı.[33]

3- Pisalılar'ı Onurlandırıcı Hükümler:

1111 *bolla*'sıyla I. Aleksios, *Ayasofya'daki âyinlerde ve Hipodrom*'daki gösterilerde Pisalılar'ın temsilcisine özel yerler ayrılmasını, bundan başka, Pisa'nın koruyucusu sayılan *Santa Maria* adını taşıyan kiliseye her yıl 400 hyperper para ile kıymetli kumaşlardan oluşan bir armağan ödenmesini de kabul ediyordu.

Pisalılar'a tanınan bu hakların, 1082'de Venedikliler'in elde etmiş oldukları ayrıcalıkların aynı olmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Venedikliler'e tam bir gümrük bağışıklığı tanınmışken, Pisalılar'a bu bağışıklık yalnızca altın ve gümüş için sağlanmış, diğer mallarda bir indirme yoluna gidilerek gümrük resmi olağan % 10'dan % 4'e düşürülmüştü. Öte yandan iskele, mağaza ve özel mahalle ayrılmakla birlikte Pisa kolonisine Venedikliler gibi açıkca bir özel yargı yetkisi verilmemişti. Bununla birlikte 1160'tan başlayarak başkentteki Pisalılar'ın başında bir *Visconte*'nin bulunması ve ona maliyeye ve adliyeye ilişkin işlerde yardım eden başka görevlilerden söz edilmesi, Pisalılar'ın da bir yargı yetkisine sahip olduklarını göstermektedir.

Aynı boyutlarda olmasa bile Pisalılar'a Bizans topraklarında kimi haklar ve ayrıcalıklar verilmesi onları kendilerine rakip görmeye başlayan Venediklilerle aralarında sürtüşmeler doğurmuştu. Yukarıda değindiğimiz gibi her iki taraf da II. Yuannis'in başa geçmesinden sonra kendilerine verilmiş olan hakları yeniletmek için yoğun bir çaba harcamaya başlamıştı. Böylece 1126'da Venedikliler'e verilen ayrıcalıklar, 1137'de de Pisalılar'la olan eski anlaşma yenilenmişti.

Ancak çok geçmeden bu kez de *İstanbul*'daki Pisalılar'la Ceneviz kolonisi arasında ticari rekabetten doğan anlaşmazlıklar başgöstermiş ve kanlı çarpışmalara kadar varmıştı. Aslında Bizans başkentindeki Latin ve özellikle İtalyan kolonilerinin durumları, bunlara tanınan ayrıcalıklar, kolonilerin etkinlikleri kadar İmparatorlar'ın izledikleri siyasalara göre de değişiyordu. Bu değişikliklerde koloniler arasındaki anlaşmazlıkların da büyük payı vardı.

Öte yandan Pisalılar yabancı kolonilerin ayrıcalıklarını kısıtlamak isteyen yeni İmparator I. Manuel ile de anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Pisa'nın Haçlı Seferleri'nde Friedrich Barbarossa'yı desteklemesine ve *Ghibellini*'leri tutan bir politika izlemesine de kızan İmparator, Pisalılar'ın kendisine sadakat yemini etmelerini istemiş, Cumhuriyet ise buna yanaşmamıştı. Bunun üzerine Manuel 1148'de Pisa kolonisini *Haliç* kıyısındaki mahallelerinden çıkararak ticarete elverişli olmayan bir yere nakletmişti.[34]

Bizans başkentindeki durumlarının iyice sarsıldığını, tüm etkinliklerini yitirdiklerini gören Pisalılar, bunun biraz da Cenevizliler'in kışkırtmasıyla meydana geldiğini kabul etmişlerdi. Bütün bunların sonucunda, sayıca Cenevizliler'den daha fazla olan '1.000' kadar Pisalı, 1162'de *İstanbul*'daki Ceneviz kolonisine saldırarak mallarını yağmalamışlar ve içlerinden birini de öldürmüşlerdi. İşin ilginç yanı Pisalılar'ın ilk günkü bu saldırıdan sonra Bizanslılar'dan, hatta Venedikliler'den yardım alarak ertesi günü de Ceneviz mahallesine saldırıya devam etmeleri idi.[35] Bu olay, koloniler arası rekabetin hangi boyutlara vardığını açıkça göstermektedir. Venedik kolonisi o dönemde Bizans başkentinde kendilerine en büyük rakip olarak Pisalılar'ı gördükleri halde, anavatandaki büyük rekabet ve çekişme yüzünden Cenevizliler'e karşı Pisalılar'ı desteklemeyi yeğ görmüşlerdi. İstanbul'daki saldırı karşısında Cenevizliler'den bir kısmı evlerini ve mallarını bırakıp ülkelerine dönerlerken, Bizans'taki olaylar Pisa ile Cenova arasında İtalya'da kanlı bir savaşa da neden olmuştu.

İtalyan kolonilerinin gittikçe artan rekabeti yüzünden Bizans İmparatorluğu'ndaki durumunun kötüye yöneldiğini gören Pisa, Manuel ile yeni bir anlaşmaya varabilmek amacıyla *İstanbul*'a elçiler gönderdi. Fakat İmparator'un Cumhuriyet'in F. Barbarossa ve *Ghibellini* tarafını tutmaktan vazgeçmesi yolundaki ısrarı yüzünden yıllarca sonra 1171'de bir anlaşma yapabildi. Pisalılar bununla ticaret alanında eskiden elde etmiş oldukları ayrıcalıklara yeniden kavuşuyorlardı. *Haliç* kıyısındaki eski mahallelerine dönmelerine izin veriliyor, kendilerine yeniden Kilise ayrılıyor, iskeleleri onarılıyordu. Ayrıca 15 yıldan beri verilmemiş olan yıllık armağanlar toptan ödeniyordu. Bütün bunların karşılığında ise Pisalılar'ın yeniden İmparator'a bağlılık yemini etmeleri gerekiyordu.[36]

Böylece Pisa kolonisi Bizans'ta ticaret etkinliğini sürdürme olanağına yeniden kavuşmuştu. Ne var ki Manuel'in ölümünden (1180) sonra başgösteren saltanat mücadelesini kazanan I. Andronikos döneminde

yerli halkın Latin kolonilerine karşı cephe almaları nedeniyle, öteki İtalyan mahalleri gibi Pisalılar mahallesi de saldırılara uğrayacak, onlara ait mallar yağma edilecekti. Ancak II. İsakos'un başa geçmesi (1185-1195) İtalyan kolonilerine rahat bir nefes aldırtmıştı. Onların uğradıkları zararlar ödenirken Pisalılar da, Venedik kolonisi ölçüsünde olmasa da küçümsenemeyecek kimi haklara kavuşmuşlardı. 1192 Şubatı'nda varılan anlaşmaya göre, Pisalılar'a eskiden sahip oldukları yerler ve ayrıcalıklar geri verilirken altun ve gümüş ticaretine tanınmış olan gümrük bağışıklığı ortadan kaldırılarak diğer mallarda olduğu gibi *ad valorem* % 4 oranında bir vergi öngörülmüştü.[37]

Bu dönemde *İstanbul* dışında *Selanik*'te de küçük bir *Pisa* kolonisinin bulunduğu görülmektedir.[38]

ç) Cenevizliler:

Venedik'in Bizans İmparatorluğu'na sadık bir dost ve müttefik olarak yaptığı yardımlara karşılık daha X. yüzyılın sonlarında, 992'de Bizans topraklarında ticaret serbestliği elde etmesine karşılık, onun yarımadadaki en büyük rakibi olan *Cenova*, böyle bir hakka ancak '150' yıl sonra kavuşabilmişti. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Amalfi'nin ve Venedik'in uzun süre Bizans egemenliği altında kalmaları ve bağımsızlıklarını elde etmelerine kadar geçen süre boyunca ve en azından XI. yüzyıla dek İmparatorluğa karşı güvenilir bir dost olarak davranmaları idi. Bundan başka *Cenova*'nın önce Langobardlar'ın, arkasından da Fransa'nın egemenliği altına düşmesi Ceneviz Cumhuriyetini Bizans dünyasının dışında bırakmıştı. Gerçekten de *Cenova* tam bağımsızlığını ancak 1099'da kazanabilmişti. Bu yüzden de Bizans imparatorluğu ile ilişkileri Haçlı Seferleri sırasında ve düşmanca olarak başlamıştı. XII. yüzyıl başlarında Haçlılar'a katılan ve Franklar'a yardım eden Cenova donanması Bizans'a karşı savaş durumunu sürdürdüğünden Cumhuriyet'in Bizans'tan ticaret yapma hakkını alması *Venedik*'ten ve *Pisa*'dan sonra mümkün olmuştu.[39]

Ceneviz Cumhuriyeti ile Bizans İmparatorluğu arasında ilk ticaret anlaşmasının 1142 dolaylarında yapıldığı anlaşılıyor. Bu anlaşmada Ceneviz tebaasının Bizans topraklarındaki ticari alışverişlerde ödeyecekleri gümrük resmi, *ad valorem* (malın değerine göre) % 10 olarak saptanmıştı ki bir vergi indirimi sözkonusu değildi. İki taraf arasında daha kapsamlı ve Cenevizliler'e de kimi haklar tanıyan yeni bir anlaşma birkaç yıl sonra, 1155'te yapılabildi. Norman Kralı, I. Guglielmo'ya karşı IV. Adrianus Alman Kralı Friedrich Barbarossa ve Bizans İmparatoru Manuel'den oluşan büyük bir ittifak (*lega*) Cenevizliler'in Bizans'la ilişkilerini ar-

tırmasına yardım etmişti. Artık güçlenmiş bulunan Ceneviz donanmasının yardımına duyulan gereksinme de Bizans İmparatorunu Cumhuriyet tebaasına önceleri red ettiği bazı ayrıcalıklar vermeye zorlamıştı. *Cenova*'ya gelen Bizans elçileriyle yapılan görüşmeler sonunda 12 Ekim 1155'te bir anlaşmaya varılmıştı.

İmparator'un Ceneviz tebaasına tanıdığı haklarla Cenevizliler'in yükümlülüklerini içeren '2' bölümden oluşan 1155 anlaşmasının başlıca hükümleri şunlardı:

Her şeyden önce Cenevizliler'e Bizans topraklarında kişisel güvenliklerini de garanti eden serbestçe dolaşım ve ticaret hakkı tanınıyordu. Cenevizliler, Pisalılar'a uygulanan gümrük tarifine bağlı olarak % 4 vergi ödeyeceklerdi. Ancak altun ve gümüş para bunun dışında olacaktı. Bizans, Cenova Komününe yılda '500' *hyperper*'lik bir armağan ile *San Lorenzo* Kilisesi'ne altun işlemeli iki örtü verecekti. Bunlardan başka İstanbul'daki Cenevizliler'e özel iskelesi de bulunan bir ticaret yeri (*embolum*) verilecekti. Sözkonusu yer, Venedik ve Pisa mahallelerine yakın olacaktı. Kendilerine tanınan bu haklar karşılığında Ceneviz kolonisi tarafsız kalacaktı. Dahası, Cenevizliler'in bulunduğu İmparatorluk toprakları saldırıya uğrayacak olursa buraların savunmasına da katılacaklardı. Koloninin başında bir Konsolos bulunabilecek ve onların dilek ya da yakınmaları dikkate alınacaktı. Cenovalılar'a Bizans tebaası tarafından ya da başka yabancılarca verdirilecek zararlar İmparatorca ödenecekti. Adli konularda da Cenevizliler'e Pisalılar'a verilmiş olan haklar tanınmıştı. Koloniden biri herhangi bir zarara ya da haksızlığa sebep olursa, bu anlaşmazlıktan doğan davalara bakmak Cenevizli Konsolos'un yetkisi içerisinde olacaktı.[40]

Görülüyor ki 1155 anlaşmasıyla Cenovalılar'a Bizans'ta tanınan hak ya da ayrıcalıklar Venedikliler'in elde etmiş oldukları düzeyde olmayıp ancak Pisalılar'ınki ile karşılaştırılabilecek nitelikteydi. Böyle olduğu halde bu anlaşma bir yandan Venedikliler'in öte yandan Pisalılar'ın karşı koymaları yüzünden oldukça geç ve güç uygulanabilmişti. Cenova Komünü'nün Bizans'tan bu hakları almasının hemen ardından I. Guglielmo ile de bir anlaşma yapıp "Cenevizliler'den hiçbirinin İstanbul İmparatoru'nun hizmetine girip Normanlar'a karşı cephe almayacağını" kabullenmesi, Bizans'la ilişkileri olumsuz yönde etkilemişti. Öyle ki aradan '2' yıl geçtikten sonra 1157'de Cenova yönetimi, anlaşma ile sözverilmiş olan iskele ve ticaret merkezinin belirlenmesi için Amico de Murta'yı İstanbul'a göndermek gereğini duymuştu.[41]

Bir süre sonra, 1162'de Bizans başkentindeki Cenevizliler'in sayısının artarak '300'ü bulduğu görülmektedir. Bu sırada *Embolum de Sancta Cruce* diye anılan mahalde oturuyorlardı. Ne var ki kendilerini rakip gören Pisalılar'ın Bizanslılar ve Venedikliler'den de destek alarak giriştikleri saldırıda malları yağma, mağazaları tahrip edilmişti. İçlerinden çoğu kurtuluşu anavatanlarına dönmede bulmuşlardı. Şehirde kalanlar ve olayların yatışmasından sonra geriye dönenler bu kez Pisa mahallesine yakın olan *Bahçe-kapı* (*Porta Neori*) yakınına yerleşmişlerdi. Bu yeni mahalleleri giderek *Yalı Köşkü*'ne kadar uzanmıştı.[42]

Cenevizliler İstanbul'dan kaçmak zorunda kallmış olmakla birlikte Bizans'la ilişkileri sürdürmekten vazgeçmiş, özellikle zengin *Levante* ticaretinden çekilmiş değillerdi. Bu yüzdendir ki Cumhuriyet yeniden İmparator Manuel ile anlaşmaya yönelmiş ve Amico de Murta'yı yeniden elçi olarak *İstanbul*'a göndermişti. Sonunda Ceneviz elçisi 1169 Ekimi'nde İmparator'dan yeni bir anlaşma elde etmişti. Bu, 1155 anlaşmasının yenilenmesi niteliğinde olmakla birlikte, kimi farklılıklar da gösteriyordu.[43] Şöyle ki:

Cenevizliler'in İmparatorluğun her yerinde serbestçe gezip ticaret yapabilecekleri hükmü yenilenirken, *Rossia* ve *Matraca* toprakları bu serbestliğin dışında tutuluyordu.[44] Cenevizliler'in bundan böyle *İstanbul*'da ödeyecekleri gümrük resmi %4 olarak eski oranda bırakılırken, *İstanbul* dışındaki yerlerde bu vergi "Latin"lerin ödedikleri düzeye çıkarılıyordu. Başkentte Ceneviz kolonisine ayrılacak iskele, kilise ve ticaret mahalli (*embolum*) şehrin dışında (*trans Constantinopolum*) uygun bir yerde olacaktı. Nihayet, Cenova'nın koruyucusu *San Lorenzo* için her yıl ödenecek '500' hyperper'lik armağanın '26' yıllık tutarının bir kerede ödenmesi öngörülüyordu.

Her halde İtalyan kolonileri arasındaki çarpışmalara kadar varan sürtüşmeleri önleyebilmek için başkentteki Cenevizliler'e ayrılacak mahallenin şehrin dışında, yani *Galata* ya da *Pera* dolaylarında uygun bir yer olması düşünülmüştü ama XII. yüzyıl sonlarında o bölgeler henüz ticaret alanı sayılmadığından Cenevizliler bu çözüm şeklini kabul etmemişlerdi. Sonunda elçi De Murta'nın ısrarı üzerine I. Manuel, 1170 baharında şehirdeki *Coparion* yöresini Ceneviz kolonisine veren yeni bir anlaşma imzaladı ki burası Pisalılar mahallesinden pek uzak değildi.[45]

Öte yandan, Cenevizliler'in Bizans başkentinde kendilerine sağladıkları yer ve ticaret için elde ettikleri haklar Venedikliler'in hiç de hoşuna gitmemişti. Bu nedenle Venedik Cumhuriyeti ile Bizans'ın arası açıldığında, Cenevizliler İmparator'un tarafında yeralmışlardı. Nitekim Venedikliler

1171'de Bizans donanmasına saldırdıklarında, Cenevizliler Bizans topraklarının savunmasına katılmışlardı.[46]

Ancak Latin kolonileri için kötü bir dönem olan I. Andronikos'un saltanatında (1183 - 1185) İstanbul'daki Ceneviz mahallesi de saldırıya uğramış, malları yağmalanmıştı. 1182'deki bu karışıklıklarda Cenova kolonisinin uğradığı zarar '228.000' *hyperper* olarak hesaplanmıştı.[47] Evvelce de belirttiğimiz gibi, II. İsakos'un başa geçmesiyle koloniler yeniden güven ve huzura kavuşabilmişti. Böylece Cenevizliler 1192 Nisanı'nda imzalanan yeni bir anlaşma ile çoğu harap olan eski işyerlerini elde etmeye muvaffak olmuşlardı.

XIII. yüzyıl sonlarında Cenova ticaret gemileri, *İstanbul*'dan başka *Ege* ve *Marmara* kıyılarındaki birçok limanlara da uğruyordu ki bunlar arasında özellikle şuraları dikkati çekmektedir.[48]

Anea (Ania), *Tekirdağ* (*Rodosto*), *Marmara Ereğlisi* (*Eraclea*), *Peta-Limene, İzmir* (*Smyrna*) ve *Edremit* (*Adramitto*).

Hiç kuşkusuz ki bu şehirlerden bazılarında kimi Cenevizliler oturuyordu.

Özetle, İtalya'nın denizci şehir devletleri, XIII. yüzyıla gelinceye dek *Levante* ticaretine yönelmişler ve Bizans İmparatorluğu ile imzaladıkları anlaşmalarla yalnızca ticaret alanında büyük kolaylıklar, indirimler, bağışıklıklar değil, kendilerini ilgilendiren yönetim ve yargı alanlarında da önemli ayrıcalıklar sağlamayı başarmışlardı. Bu hak ve ayrıcalıkların doğurduğu ortamdan yararlanarak da, Bizans başkenti *İstanbul*'dan başlayarak önemli liman kentlerine yerleşip koloniler oluşturmuşlardı. Gerçi XII. yüzyıl *İstanbul*'unda kimi Fransız ve Alman tüccarlarının da yaşadığı ve bunlara da özel iskeleler, mağazalar ayrıldığı bilinmekte ise de,[49] ne onlara tanınan ayrıcalıkların boyutları ne de onların ticari etkinlikleri İtalyanlar'ın düzeyine ulaşamamıştır. Camillo Manfroni'nin deyimiyle, "XII. yüzyılın son çeyreğinde başta *İstanbul* olmak üzere bütün İmparatorluk dahilinde ticaret tamamıyla İtalyanlar'ın elinde idi."[50]

Bizans İmparatorluğu'ndan ticaret ayrıcalıkları sağlayan ilk İtalyanlar olan Amalfililer XI. yüzyıl sonlarına doğru üstünlüklerini Venedikliler'e kaptırmışlardı. Venedikliler'i de Pisalılar ve Cenevizliler izlemişti. Floransalılar ise henüz *Levante* ticaretine yönelecek güçte olmadıkları için Bizans ufuklarında görünmemişlerdi. Böylece XIII. yüzyıla girildiğinde beklenmedik olaylar Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasına yol açacak ve Venedik Cumhuriyeti *Levante*'ye egemen güç durumuna yükselecekti.

a) Venedik Üstünlüğü:

Her fırsattan yararlanarak Bizans İmparatorluğu topraklarında sağlamış olduğu üstünlüğü daha da arttıraraktan sürdürmeye çalışan Venedik Cumhuriyeti, sonunda IV. Haçlı Seferine katılmaya da karar vermişti. Doç Enrico Dandolo (1192 - 1205), *İstanbul* surları altında 1204 Martında Franklar'la bir anlaşma imzalamıştı. Bununla henüz küçük bir körfez (Laguna) devleti olan *Serenissima Repubblica*'nın birkaç gün sonra büyük ve güçlü bir koloni İmparatorluğu halini alması öngörülmüştü. Gerçekten de, Bizans başkenti zaptedildiğinde, İmparatorluğun 1/4'ü ile İstanbul'daki Kaiser (*Basileus*) sarayları, kurulacak yeni Latin İmparatorluğu'na verilecek, geriye kalan Bizans topraklarının tümü Venedikliler'le Latinler arasında yarı yarıya paylaşılacaktı.[51]

İçlerinde Venedikliler'in de bulunduğu Haçlılar 13 Nisan 1204'te *İstanbul*'u işgal ettiklerinde kurulan Latin Krallığı'nın başına Flandr Kontu Baudoin geçirilerek kedisine *Ayasofya*'da taç giydirilmiş, Enrico Dandolo ise geri planda kalıp *Despoto* unvanını almakla yetinmişti. Bundan bir süre sonra, 1204 Eylülü'nde de Bizans İmparatorluğu'nun nasıl paylaşıldığını gösteren asıl anlaşma yapılmıştı. Buna göre *Adriatik, İyon Denizi* ve *Ege*'deki Bizans toprakları Venedik'e veriliyordu. İmparatorluk ülkelerinin 1/4'üne denk olan bu alan, *Patras* Körfezi'ne kadar bugünkü *Arnavutluk* ve *Yunanistan* sahilleriyle *İyonya* adalarını, *Mora*'daki *Lacedemonia, Isparta* yöreleri ile *Koron (Corone, Koroni)* ve *Modon (Modone, Methoni)* şehirlerini, *Ağrıboz (Eubea, Negroponte) Andros, Egina, Salamine* ve *Ciclad* adalarını içeriyordu. Bundan başka Bizans topraklarının geriye kalan 3/4"ü ile Latin İmparatorluğu'nun başkenti olan *İstanbul*, yeni İmparator, feodal beyler ve Venedik tarafından ortaklaşa yönetilecekti. Cumhuriyetin yönetime katılacağı yerler *İstanbul*'un 1/3'ten başka *Edirne (Adrianapolis)*'e giden yol üzerineki Lüleburgaz (Arkadiapolis) ile Marmara sahilindeki *Ereğli ve Tekirdağ*'ı da kapsıyordu.[52]

Dikkati çeken nokta Venedik'in aldığı yerlerin verimli tarım bölgeleri ile gemilerin kolaylıkla yanaşabilecekleri ve ticaret için çok elverişli limanlar ve adalar olmasıdır. Böylece Cumhuriyet anakent *Venedik*'ten *İstanbul*'a kadar uzanan deniz yolunu tümüyle yönetimi altına almış oluyordu. Bu paylaşmadan sonra Venedik Doc'ları unvanlarına *Tüm Roma İmparatorlu-*

ğu'nun dörtte birbuçuğunun sahip ve hükümdarı (Dominator quartae partis et dimidiae totius Imperii Romaniae) deyimini de eklemişlerdi ki bu unvan XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılacaktı.[53]

Bizans İmparatorluğu topraklarının 1/4'ünü alan Venedik için buraları gerçekte de ele geçirmek ve Latinler'e büyük bir kin duyan yerli halka karşı korumak güçlüklerle dolu bir sorun idi. Bu nedenle Cumhuriyet, C. Manfroni'nin de belirttiği gibi, payına düşen yerlere egemen olabilmek için değişik yönleri olan bir hareket planı uygulamayı benimsedi. Buna göre:

Venedik-İstanbul arasındaki stratejik noktalar, limanlar ve adalar ele geçirilip tam anlamıyla merkezi yönetime bağlanacaktı. Zaptedilmesi çok güç görünen yerler üzerinde egemenlik hakkından vazgeçilerek, buralardaki yerel yöneticilerle anlaşılıp Cumhuriyet'in yüksek koruması altına girmeleri ve yıllık bir vergi vermeleri sağlanacaktı. Böylece Venedik tebaasının sözkonusu yerlerde hiçbir vergi vermeksizin serbestçe ticaret yapmalarını da içeren birçok ayrıcalıklar elde edilmiş olacaktı. Ayrıca Venedik tebaası olanlarla Langobard'lar Cumhuriyet'in payına düşen diğer yerleri ve adaları askeri işgal altına almak için teşvik edilecek ve buralar "dirlik" olarak kendilerine verilecekti. Bunların gerçekleştirilebilmesi için de paylaşma andlaşmasıyla Venedik'e verilen toprakları işgal eden Haçlı Senyörler'le düşmanlıktan uzak barışçı ilişkiler kurmak yeğlenirken, karışıklıklardan yararlanarak birşeyler kapmak isteyen yabancılara, özellikle İtalyanlar'a karşı amansızca savaşmak yolu seçiliyordu.[54]

Bizans toprakları paylaşılırken *İstanbul*'un 1/3'üne de sahip olan Venedik'in şehrin hangi kesimini aldığı kesinlikle bilinmemektedir. Ancak burası eski Venedik mahallesi ile ona yakın yerler olmalıdır. Burada anaşehir Venedik'tekine benzer bir yönetim örgütü oluşturulmuştu. Latin İmparatorluğ'nun devamı süresince Cumhuriyet'in temsilcisi olarak İstanbul'daki yönetimin başı da sayılan görevliye *Podesta* deniliyordu. Çünkü Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasına katılan Doc Enrico Dandolo, 1205'te *İstanbul*'da ölünce Venedik kolonisi kendisine şef olarak Mario Zeno'yu seçmiş ve ona *Podestâ Veneziano e Despota di Constantinopoli* (Venedikli Podesta ve İstanbul Despotu) unvanı verilmişti.[55] Eskiden Napoli Krallığı'nda *Oktrua* (pazarlara giriş vergisi, ihtisap resmi) toplayan görevlilere *Podestá* deniliyordu ki bu bir bakıma *Mercatorum Praetor* (Pazar amiri) demekti.[56] Koloni'nin başı, temsilcisi olarak da ilk kez *Pisa*'nın 1173'te Mısır Sultanı Selahaddin Eyyubi ile yaptığı ticaret anlaşmasında kullanılmıştı.

İstanbul'daki Venedik Podestası yalnızca yüksek bir yönetici olarak Latin İmparatoru'nun yanıbaşında yeralmakla kalmıyordu, eski Bizans topraklarında yaşayan bütün Venedikliler de ona bağlı bulunuyorlardı. Podesta başlangıçta doğrudan doğruya *İstanbul*'daki Venedik kolonisince seçiliyordu. Fakat bu koloninin giderek bağımsız bir hal almasını doğru bulmayan Cumhuriyet, M. Zeno'nun ölümünden sonra Podesta'yı kendisi seçip göndermeye başlamıştı.

Bu dönemde *İstanbul*'daki Venedik kolonisinin hükümet görevini yürüten bir de kurulları vardı. İlk yıllarda Doc E. Dandolo, daha sonraları Podesta'nın başkanlığında toplanan bu kurul, '3' danışman (*consigliere*), '5' yargıç (*guidice*) ile birer veznedar (*camerlengo*), vekilharç (*avogadore*) ve itiraz görevlisi (contestabile)'den oluşuyordu.[57] Ayrıca yönetim işlerinde Podesta'ya yardım amacıyla kurulan ve birine Büyük diğerine Küçük sıfatı verilen '2 Meclis te (*Maggior Consiglio, Minor Consiglio*) bulunuyordu.Bunların dışında Venedikliler İstanbul Patriği'nin seçiminde de söz sahibi olmuşlar ve bir Venedikli'yi, Morosini'yi Patrik seçtirebilmişlerdi.[58]

IV. Haçlı Seferi'ne katılarak Bizans'ın paylaşılmasını ilham eden ve ona ait toprakların 3/8'ini ele geçirerek *Levante*'de Venedik İmparatorluğu'nu kuran Doc Enrico Dandolo, bir yıl sonra 1205 Haziranı'nda *İstanbul*'da ölmüş ve *Ayasofya* Kilisesi'ne gömülmüştü.[59] *Serenissima Repubblica* anlaşma ile Bizans İmparatorluğu'nun Ege Adaları ve Yunanistan'ı içeren batıdaki topraklarına kâğıt üzerinde sahip olmuştu ama, yukarıda da değindiğimiz gibi buralara gerçekten egemen olmak oldukça güç olup uzun süreyi gerektirecek nitelikte idi. Sorun aslında o dönemlerde geçerli olan feodal bir sistemle çözülebilecek gibiydi, ancak "vatandaşlık hakkına sahip olanların Cumhuriyeti" olan Venedik, feodal sistemi kabul etmediği için, sözkonusu yerlerden bir kısmının yönetimini Venedikli asil ailelere bırakmak, kimi yerlerde de doğrudan doğruya Senyörlük hukuku vermek gibi bir uygulamaya yönelmişti.

Türkiye - İtalya ilişkilerinin Selçuklular döneminden başlayarak gelişmesini daha iyi izleyebilmek için, Latin İmparatorluğu döneminde Venedikliler'ce yönetilen yerlerin ve onlara bağlı olarak kurulan Senyörlükler'in durumuna kısaca da olsa değinmemiz yararlı, hatta zorunlu bulunmaktadır.

Bu dönemde Çanakkale Boğazı yöresinde (Rumeli'de) önceleri '2' Senyörlük oluşmuştu: *Gelibolu* ve *Lapseki*.. Cumhuriyet, paylaşmadan sonra Gelibolu'yu Marco Dandolo ve Giacomo Viaro adlı iki Venedikli'ye dirlik olarak vermişti. Onlar önceleri şehrin savunmasını güçlendirecek

önlemler almışlar, ancak çok geçmeden burayı yönetmekten vazgeçmişlerdi. Viaro, *Cerigotto* adasına giderek orada bir baronluk kurmuş, Dandolo ise Venedik'e dönmüştü. Bunun üzerine Senyörlük de son bulmuş ve *Gelibolu* İstanbul Podestalığı'na bağlanmıştı. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında bulunan ve buradan geçişi denetleme yönünden önemli bir mevkii olan *Lapseki*'de de '3' Venedikli'ye Senyörlük hukuku tanınmış, ancak bu da fazla uzun ömürlü olmamıştı.[60]

Bunların dışında, Trakya buğdaylarının ihraç limanı olarak önem taşıyan *Tekirdağ* (*Rodosto*) ve İstanbul - Edirne karayolu üzerinde bulunan *Lüleburgaz (Bergulae, Arcadiopolis)* ile Marmara'nın kuzey - batı sahillerindeki *Marmara Ereğlisi (Eraclae)* ile *Panium* da birer Venedik şehri olarak tanınıyorlardı.[61] *Edirne*'ye gelince, İstanbul Latin İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra Cumhuriyet'in temsilciliği görevini üstlenen Podesta Marino Zeno, burasının Bulgarlar'ın eline düşmemesini sağlamak için şehri Comnen ailesinden olan Teodoro Brana'ya bırakmayı yeğlemişti. Varılan anlaşmaya göre Edirne'nin sürekli olarak kendisine verilmesine karşılık Brana Venedik Cumhuriyeti'ne bir saygı simgesi olarak yılda '25' altun ödeyecek, ayrıca savaşlarda '500' süvari vererek yardım edecekti.[62]

Venedik'in payına düşen Ege Adaları'na gelince, bunların çoğu Venedikli ailelerce zaptedilmiş, içlerinden pek azı merkeze bağlanarak büyük çoğunluğu Senyörlüklere dönüştürülmüştü. IV. Haçlı Seferi'nin ünlü kişisi Doc. E. Dandolo'nun yeğeni olan Marco Sanudo, amcasından aldığı '8' gemi ile 1205'te *Naksos* (*Nasso, Nakşe*)'u, daha sonra da Siklad adaları grubundan *Paros, Antiparos, Milos (Melo), Amorgos* ve *Syra (Şira)*'yı ele geçirmişti. Buna paralel olarak da aynı adalar grubundan *Andros*, Marino Dandolo tarafından, *Limni (Lemmo)* Navigaios ve Stampalia adası da Quirini ailelerince zaptedilmişti. Bunların bazılarında ayrı ayrı Senyörlükler kurulmuştu ama bunların hepsi de başlangıçta *Duca del Mar Egeo* (Ege Denizi Dukası) unvanı verilen Naksos'taki Marco Sanudo'ya bağlı idiler. Öte yandan *Patmos* Ortodoks papazların yönetiminde bırakılmış, *Limni*'yi ele geçiren Navigaiso Amiral olarak İstanbul Latin İmparatorluğu'nun emrine verilmişti. *Mora*'nın güneyindeki *Cerigo ve Cerigotto* adaları ise *İstanbul*'a giden deniz yolunun üzerinde olduklarından doğrudan doğruya anavatana bağlanmışlardı.[63]

Serenissima Cumhuriyet, 1204 paylaşmasında payına düşen *Mora*'ya bütün çabalarına karşın tümüyle egemen olamamıştı. Venedik donanması *Modon ve Koron* limanlarını ele geçirmişti ama iç kesimlere girilememişti.

Bu nedenle Cumhuriyet o yıllarda *Acaia (Akhaya)*'ya egemen olan Fransız kökenli Godefroni Villehardouin ile uyuşma yolları aramıştı. 1219 Haziranı'nda yapılan anlaşmaya göre Godefroni Venedik vatandaşı olacak, Venedik'te kendisine bir ev verilip yılda altun işlemeli elbiselik '2' kumaş (*panni d'oro*) verilecekti; bunların karşılığında da o Cumhuriyet'in vasali olmayı kabulleniyordu.[64]

Venedik yönetimi, *Ağrıboz (Eubea, Negroponte)*'da da aynı malikâne sistemini uygulamıştı. Ada, daha Venedikliler'in payına düştüğü 1204 yılında Montferra Markisi'ne yardım eden Lombardlar tarafından işgal edilmişti. Varılan anlaşma gereğince Marki, Cumhuriyete yılda '2.100' *hyperper* vergi ödemek ve sadakat yemini etmek koşullarıyla yönetimin başında kalıyordu. Bunun karşılığında ise Venedikliler her türlü vergi ve resimden bağışık olarak adada serbestçe ticaret hakkına sahip oluyorlardı. Başkent *Negripo* ile diğer şehirlerde Venedikliler'e birer kilise ile birer *fondaco* veriliyordu. Cumhuriyet, adadaki Venedikliler'i yönetmek için adaya bir *Bailo* göndermiş, ileride görüleceği gibi bir süre sonra da *Ağrıboz*'daki egemenliğini güçlendirmeye muvaffak olmuştu.[65]

Girit'e gelince, burası IV. Haçlı Seferi'nden önce İmparator III. Aleksios (1195 - 1203) tarafından Montferra Markisi Bonifaceʼa vaad edilmişti. Ancak Doc. E. Dandoloʼnun temsilcileri 12 Ağustos 1204'te Marki'den, ada üzerindeki haklarından vazgeçtiğini belirten bir anlaşma elde etmişlerdi. Buna karşın Venedikliler'in adaya egemen olması kolay olmamıştı. Çünkü Siracusa Kontu olarak tanınan Cenovalı Alamanno da Costa, 1217'de Girit'e saldırmış, ancak Cenova Komünü Venedik'le savaşı sürdürmeyi yararlı görmeyerek onunla *Parma* barışını yapmıştı. Bundan sonra Cumhuriyet adayı süratle kolonize etmeye koyulmuştu. Adanın merkezi olan *Kandiye* (Candia) de '180' dirlik oluşturulurken Cumhuriyet adada *Tartaro* ırmağından *Freschea*'ya kadar olan bölgeyi doğrudan doğruya elinde bulunduruyordu. Adadaki yönetimin başı olan *Duca* iki yıl için seçiliyordu ve Venedik'te olduğu gibi kendisine '2' ayrı Meclis (*Consiglio*) yardım ediyordu.[66] Giderek *Girit* adası *Serenissima Repubblica*'nın *Ege*'deki ileri karakolu ve *Levante* İmparatorluğu'nun merkezi halini alacaktır.

1204 andlaşmasıyla Venedik'in payına düşen *İyon* adalarını, anavatana yakınlıklarına rağmen ele geçirmek ve korumak da Cumhuriyet için hayli güç olmuştu. Örneğin, bunların en önemlilerinden olan *Korfu* (*Corfu*) ya

tam anlamıyla ancak 1386'da sahip olunabilmişti. Çünkü burayı önce Cenevizli Leone Vetrano'ya karşı savunmak zorunluluğu doğmuştu, bir süre sonra da ada Epir Despotu tarafından zaptedilmişti.[67]

Venedik'in payına düşen ülkelerden birisi de *Arnavutluk* idi. Cumhuriyet başlangıçta bugünkü *Arnavutluk* topraklarını tümüyle elinde tutmak istemiş, ancak gücünün buna yetmediğini çok geçmeden anlamıştı. Öte yandan Teselya Despotu I. Mikhail (1204 - 1215) bu karışıklıktan yararlanarak Patras körfezine kadar olan yerlerde kendi hükümranlığını tanıtmıştı. Bu durumda Doc Pietro Ziani döneminde onunla anlaşmak gereği duyulmuştu. Buna göre *Ureo* ırmağı yöresi ile *Dıraç* (*Durazzo*) güneyi *Patras* körfezine dek malikâne olarak Mikhail'e bırakılıyordu. Buna karşılık Despot Venedik'e yılda '42' *hyperper* ödeyecekti. Böylece Adriatik'in kilidi olarak tanınan *Dıraç*, merkezi Venedik yönetimine bağlanıyordu. Ancak aradan '5' yıl gibi kısa bir süre geçmeden bu defa başka bir Commen prensi, Epir hükümdarı Thedoros burasını ele geçirdi.

Kısacası, Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasına katılan Venedik, payına düşen yerlere egemen olmaya çalışırken, adaların dağınıklığı, bu yerlerin anavatana olan uzaklığı, masrafın çokluğu, yerli halkın muhalefeti ve başta *Cenova* olmak üzere rakibi İtalyan devletlerinin aleyhdeki girişimleri gibi çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştı. *İznik*'e çekilmiş olan Paleolog hanedanının *İstanbul*'u geri alarak Latin İmparatorluğu'na son vermesi bu güçlükleri daha da artırmıştı. Bu nedenle Cumhuriyet *Venedik-İstanbul* yolu üzerindeki belli başlı adalarla önemli limanlarda tutunmakla yetinmişti. *Arnavutluk, Teselya, Epir ve Mora* gibi kıta üzerindeki yerlerde yavaş yavaş yeni birtakım devletçikler, Dukalıklar ya da Despotluklar kurulmuştu.

Bütün bunların dışında asıl önemli olan bir başka yön, IV. Haçlı Seferi'ne katılıp Doğu Roma İmparatorluğu topraklarını paylaşmayı kararlaştıran Venedik ve müttefiklerinin Bizans İmparatorluğu'nu tamamıyla ortadan kaldıramamaları idi. Gerçekten de Bizans, Latin istilasıyla birlikte başkentini ve Avrupa'daki topraklarını yitirirken, Anadolu'da '2' ayrı parça halinde varlığını sürdürmüştü. *İznik*'e çekilmiş görünen merkezi İmparatorluk dışında, Doğu Karadeniz sahillerinde *Trabzon Rum İmparatorluğu* adını taşıyan yeni bir devletin doğması, Anadolu'nun siyasi tablosunu değiştirdiği kadar Anadolu Selçukluları'nın ana öğelerinden biri olduğu ülkenin siyasal ve ekonomik hayatına da yeni boyutlar getirmişti. Venedik Cumhuriyeti açısından, 1204 öncesinde Bizans Anadolusu, dost bir ülke, ticarete açık çok önemli bir pazar yeri iken şimdi Venedikliler'e kapalı düşman bir yer olmuş-

tu. Dahası, eskiden Venedik tüccarlarına açık olan Bizans limanları ve şehirleri kapanınca Cumhuriyet'in Selçuklu Anadolusu'ndaki ticareti de büyük ölçüde aksamıştı. Devlet harcamaları ve özellikle donanma masrafları giderek artarken ticaretten sağlanan gelirler azalmaya yüz tutmuştu. Bütün bu nedenlerle Anadolu'yu yeniden Venedik ticaretine açmak, İznik İmparatorluğu ile *Trabzon*'daki yeni İmparatorlukla ve onların dışında Anadolu Selçuklu devleti ile yeni ticaret anlaşmaları yapmak *Serenissima Repubblica* için hayati bir önem taşıyordu.

Cumhuriyet, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra onunla ilişkiye geçmiş ve orada tebaasına ticaret serbestliği sağlamaya çalışmıştı. Aşağıda açıklanacağı gibi bu konuda da bazı haklar elde etmeye ve Latin İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra *Trabzon*'da büyükçe bir kolonisini yerleştirmeye muvaffak olmuştu.

Ancak asıl dikkate değer olan Venedik'in İznik İmparatorluğu ile de bir anlaşmaya varması idi. İznik İmparatorluğu Latinler'le savaşmayı sürdürürken Venedik Cumhuriyeti'nin *İstanbul*'daki Podestası Jacopo Tiepolo, I. Theodoros Laskaris (1204 - 1222) ile bir anlaşma yapmayı başarmıştı. 1219 Ağustosu'nda yenilendiği anlaşılan bu anlaşma ile İmparator, Venedik tüccarlarının istedikleri malları gümrük ya da başka vergiler ödemeksizin kendi arazisine getirip satmalarına izin veriyordu. Bu, Venedikliler'e eskiden Bizans'ta sahip oldukları ayrıcalıkların tanınması demekti. Buna karşılık İznik İmparatorluğu tebaası olanlar İstanbul'da ya da Latin İmparatorluğu'na bağlı yerlerde ancak olağan vergileri ödemek koşuluyla ticaret yapabileceklerdi.[68]

Venedik Cumhuriyeti bununla da yetinmemiş, İznik imparatorluğu ile yaptığı bu anlaşmadan hemen sonra 1220'de Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'dan da tebaasına geniş haklar ve ayrıcalıklar tanıyan bir anlaşma metni, bir *ahidname* almasını bilmişti. Sözkonusu anlaşmalar Anadolu kapılarını Venedik tacirlerine aralamakla kalmamış, aşağıda belirtmeye çalışacağımız gibi, umulanın da üstünde ardına kadar açmıştı.

b) Ceneviz Açısından Gerileme:

Venedikliler'in içinde yeraldığı Latinler 1204'te *İstanbul*'u işgal ederlerken, şehirdeki Cenevizliler'le Cenova Komünü buna katılmamakla kalmayıp Venedik'e cephe almışlardı. Bu nedenle işgal ve Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması, zaten orada yeni yeni tutunmaya çalışan Ceneviz için

öldürücü bir darbe olmuştu. Onun en büyük rakibi olan Venedik'in Latin İmparatorluğu'nun merkezine dönüştürülen İstanbul'da doğrudan yönetime katılması ve Cenevizli tüccarlann etkinlik gösterdikleri *Tekirdağ, Marmara Ereğlisi ve Kadı Kalesi (Anea, Anaia)* gibi şehir ve kasabaların Venedik'e verilmesi, Cenevizliler'in Bizans'ta elde etmiş olduklan hak ve ayrıcalıkların çoğunu yitirmelerine yol açmıştı.

Bu darbenin doğurduğu şaşkınlık içerisinde Cenovalılar önceleri korsanca hareketlere girişip Haçlılar'ın Papa III. Innocentus (1198 - 1216)'a gönderdikleri zengin ganimetleri yağmaya koyulmuşlardı.[69] Ancak bunun geçerli bir siyasa olamayacağını anlayan *Cenova* yönetimi, düştüğü durumdan kurtulabilmek için, bir yandan *İznik*'teki Bizans İmparatorluğu'na yakın bir işbirliğine yönelirken, öte yandan tebaasının İstanbul'a dönüp eski etkinliklerini kazanabilmesi amacıyla Venedik'e ve Latin İmparatorluğu'na başvurmak gereğini duymuştu. *İstanbul*'un işgalinden sonra kuzey İtalya'nın bu iki Cumhuriyeti arasında başlayan savaş durumuna 1212 Temmuzunda varılan bir mütareke ile son verilmişti. Asıl barış andlaşması ise Papa'nın da aracılığıyla 1217'de *Parma*'da yapılmıştı. Buna göre Cenevizliler vaktiyle I. Aleksios'un kendilerine tanımış olduğu şartlarla İstanbul'da yaşayıp ticaret yapabileceklerdi. Ancak Venedikliler'e ait yerlere ve mallara verdirmiş oldukları zarar karşılığında '5.000' Bizans altunu ödemeleri de gerekiyordu.[70]

Böylece *Cenova*, Venedik Cumhuriyeti'nin üstünlüğü ile belirlenen Latin istilası döneminde, başlangıçta dışlandığı *İstanbul*'a dönmek olanağını bulmuştu. Çok geçmeden de Paleologoslar'ı destekleyerek Latin İmparatorluğu'nun sona ermesinde büyük rol oynayacak ve *İstanbul*'un geri alınmasıyla başlayacak olan yeni dönemde, Venedik'in yerini alarak Bizans topraklarında üstün duruma yükselecekti.

c) Pisa Durumunu Koruyor:

Pisalılar'a gelince, onlar Latin istilasına bahane oluşturan Bizans'taki taht kavgaları sırasında hapse atılan II. İsakos ile oğlu IV. Aleksios'un Batı'ya kaçırılması olayına karışmışlar, ancak Haçlılar'a katılmaları yolundaki çağrıyı kabul etmemişlerdi. Üstelik *İstanbul*'daki Pisa kolonisi şehrin Latinlere karşı savunulmasında yerli halkın yanıbaşında yeralmışlardı. Böyle olmakla birlikte İstanbul'u işgalleri sırasında Venedikliler'e karşı önce kısa süre için biraz direnen Pisalılar bunun hemen ardından onlarla anlaşma yolla-

rını aramışlardı. Sonunda iki taraf arasında ortak savunma ve saldırıyı içeren bir ittifak anlaşması yapılmıştı. Öyle ki Pisalılar Bizans'a karşı savaşmak için gemilerini Venedik donanması ile birleştirmişlerdi.[71]

Venedik'le bu işbirliğinin bir sonucu olarak Pisalılar Latin İmparatorluğu döneminde *İstanbul*'da kalmaya devam etmişlerdi. Venedik Cumhuriyeti *Pisa*'yı *Cenova* gibi kendisine bir rakip, bir düşman olarak görmediği için iki taraf arasındaki ilişkiler daha da dostça bir içerik kazanabilmişti. 1206'da başlayan ve hayli uzun süren görüşmelerden sonra 1214'te imzalanan yeni bir anlaşma ile iki Cumhuriyet arasındaki sorunlar bir çözüme bağlanmıştı. Bu anlaşma ile *İstanbul*'daki Pisa kolonisinin durumu da yeniden düzenlenmişti. Bu arada Latin İmparatoru Henri de Flandr (1206-1216) da 1211 tarihli bir berat ile Pisalılar'a Bizans İmparatorluğu döneminde sahip oldukları ticari hakları geri vermişti.[72]

1213'te sözkonusu haklar yenileniyor ve böylece Pisa kolonisi Mihail Paleologos'un *İstanbul*'u Latinler'den geri alışına kadar buradaki ticaret etkinliklerini eskisine oranla aynı düzeyde olmasa bile sürdürmek olanağını buluyordu.

3 - İTALYANLAR'IN ANADOLU'YA YAYILMALARI VE BİZANS'IN ÇÖKÜŞÜ (1261 - 1453)

a) Nymphion (Kemalpaşa) Andlaşması ve Cenevizliler'in Galata ile Karadeniz Sahillerine Yerleşmeleri:

Venedik Cumhuriyeti'nin büyük desteğine rağmen İstanbul Latin İmparatorluğu'nun gücünü giderek yitirmesi, *İznik*'e çekilmiş bulunan Bizans merkezi yönetiminin eski ve olağan başkentlerini yeniden ele geçirme umutlarını artırmıştı. Özellikle 1259'da tahta çıkan VIII. Mihail Paleologos, Latinler'i *İstanbul*'dan çıkarmak için büyük bir hazırlığa koyulmuştu. Bunu gerçekleştirmede en büyük eksiği, şehri kuşatacak kuvvetli bir deniz gücünden yoksun oluşu idi. Bunu da Latinler döneminde Bizans'taki eski durumunu yitirip üstünlüğü tamamıyla Venedik'e kaptıran Cenevizliler'den sağlayabileceğini düşünüyordu. Ceneviz Komünü'nün de rakibi Venedik'i altedip *Levante*'de yeniden ticari haklar sağlamak peşinde koşmakta olması, zaten IV. Haçlı Seferi'nden sonra yaklaşmış olduğu İznik yöneti-

miyle işbirliği yapmasını kolaylaştırmıştı. Sonuçta İmparator Mihail ile Cenova elçileri Guglielmo Visconti ve Guarnieri Giudice arasındaki görüşmelerle 13 Mart 1261'de *Nymphion (Ninfeo, Nif = Kemalpaşa)*'da bir dostluk ve ittifak andlaşması imzalanmıştı.

Söz konusu andlaşma, Paleologoslar'ın *İstanbul*'a dönmelerini sağlayacak, Latin İmparatorluğu tarihe karışırken de Bizans tarihinin 1453'teki Türk egemenliğine kadar sürecek olan yeni bir dönemi başlatacaktı. Öte yandan bu andlaşma Cenova'nın Levante'deki "kudretli mevkiinin temel taşı" olacaktı.[73] Çünkü 1082 anlaşmasından bu yana Bizans topraklarında Venedik'in elinde bulunan ticaret üstünlüğü Cenova'ya geçecekti. Bizans başkentinde kendilerinin yönettiği özerk bir bölgeye kavuşan Cenevizliler Batı Anadolu ve Karadeniz kıyılarında da önemli koloniler kuracaklardı. Ayrıca bu ceneviz kolonileri bundan sonraki dönemde, yani Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Türkiye ile olan siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerde çok etkin bir yer tutacaklardı. Bu nedenlerle *Kemalpaşa (Nif)* andlaşmasını Türkiye tarihinin birçok konu ve sorunlarına yolaçan belgelerden biri olarak ana çizgileriyle ele almanız gerekmektedir.

Andlaşmada Cenevizliler'in VIII. Mihail Paleologos'a yapacakları yardımın amacı ve niteliği şöyle belirlenmişti:

1) İmparator ile Cenovalılar, İstanbul'dan başlayarak Ağrıboz (Negroponte) ve Girit dahil Bizans İmparatorluğu'na ait bütün yerler yeniden ele geçirilinceye kadar Venedikliler'e karşı birlikte savaşacaklardı.

2) Cenova Cumhuriyeti, İmparator'a yardım için '50' gemi donatacaktı.

3) İki taraf, yalnız başlarına bir barış andlaşması ya da mütareke yapma yoluna gitmeyeceklerdi.

Bunlara karşılık Mihail Paleologos'da Cenovalılar'a şu hakları tanıyor, vaadlerde bulunuyordu:

1) Ceneviz tebaası, İmparator'un şimdi sahip olduğu yerlerle Latinler'den geri alınacak bütün topraklarda her türlü vergi ve resimden tamamıyla bağışık olarak serbestçe ticaret yapabileceklerdi.

2) *İstanbul, Kadı Kalesi (Anea, Anaia), Edremit, Selanik, Cassandria* ile *Girit (Candia, Kandiye), Ağrıboz (Negroponte), Sakız (Scio),* ve *Midilli (Lesbos)* adalarında Cenevizliler'e mülk olarak, içinde konutlar *(loggia)*

ve Kilise de bulunan birer mahalle ile tam anlamıyla kendi yönetimlerinde olacak birer ticaret merkezi *(fondaco)* verilecekti.

Ceneviz Cumhuriyeti bu yerlerdeki tebaası'nın yönetim ve adli işlerine bakmak yetkisine sahip birer Konsolos (*Console*) bulundurabilecekti.

3) İzmir'de Cenevizliler'e oturma ve ticaret için her türlü eklentileri içeren bir yer verilecek, ayrıca limandan yararlanma hakkı tanınacaktı.

4) *İstanbul* geri alındığında Cenovalılar'a eskiden sahip oldukları haklardan başka, Venedikliler'in işgal ettikleri *Santa Maria* kilisesi ile etrafındaki bütün evler ve mezarlık da verilecekti. Ancak bu maddedeki vaadlerin yerine getirilmesi, Cenova'nın *İstanbul*'un zaptı için yeteri kadar kadırga ile yardım etmesi şartına bağlanmıştı.

5) Bunlardan başka, Cenovalılar'ın rakipleri olan Venedikliler'in Bizans İmparatorluğu topraklarından ve hatta Karadeniz'den büsbütün çıkartılmaları da öngörülüyordu. Mihail Paleologos bu konuda '3' önemli vaadde bulunuyordu:

İmparatorluk topraklarında Cenevizliler dışında yalnızca dost kabul edilen (*fideles nostri imperii*) Pisalılar'a serbest ticaret hakkı tanınacak, Venedikliler'e böyle bir hak verilmeyecekti.

Cenovalılar'la Pisalılar'dan başka diğer Latinler'in, dolayısıyla da Venedikliler'in Karadeniz'e çıkmalarına izin verilmeyecekti.

Bizans limanları Cenova Cumhuriyeti'nin düşmanı olan devletlerin ya da korsanların gemilerine kapalı tutulacaktı.[74]

Ceneviz'le Cumhuriyet'e geniş ayrıcalıklar tanıyan ve Venedik'in Levante'deki ticaretini çökertmeye yönelik olan böylesine bir ittiffak andlaşması yapan VIII. Mihail, müttefikinden beklediği donanma henüz gelmeden, Venedik donanmasının Karadeniz'deki küçük *Kefken* adası (*Daphnusion*) kalesini kuşatmak üzere İstanbul'dan ayrılmasından yararlanarak hemen harekete geçmiş ve ani bir baskınla şehri 25 Temuz 1261'de zaptetmişti.[75]

Mihail Paleologos, Latin Krallığı'na son verdikten sonra İstanbul'da Venedikliler'e ait hisarı (*castrum Venetorum*) Cenevizliler'e vermişti. Onlar da vatiyle Akkâ'daki kulelerinin yıktırılmasının öcünü almak için

sözkonusu hisarın surlarını trompet sesleri arasında yıkıp zafer simgesi olarak anavatan *Genova*'ya göndermişlerdi![76]

Böylece İstanbul Latinler'den geri alınmıştı ama Venedikliler'i Ege Adalan'ndan *Ağrıboz* ve *Girit*'ten söküp atmanın mümkün olamayacağı anlaşılmıştı. Gene de 1261 andlaşmasının adalar dışında kalan hükümlerinin uygulanması gerekiyordu. Başkentteki Cenova kolonisinin sayısı giderek artıyor, İmparatorluğun diğer yerlerinde de Cenevizliler "Bizans'ı yeniden yaratan güç" olarak etkinliklerini artırıyorlardı. Bu yüzden "İmparatorluk içinde egemen kesilecekleri kesin olan Cenova'nın kudretini frenlemek" gerekiyordu.[77] Öte yandan VIII. Mihail, İmparatorluğun ekonomik hayatı için Cenevizliler'in tek başlarına yeterli olamadıklarını, diğer yabancı kolonilerin de önemli ve yararlı olabileceklerini görmüştü. Bu nedenle de Cenova'nın mutlak bir üstünlük sağlamasını önlemeye başlamıştı. İmparator'un bu tutumundan yararlanmasını bilen Venedik Cumhuriyeti de çok geçmeden Bizans'ta yeniden bazı haklar elde etmeyi başaracaktı. Böylece İmparatorluk, Cenova ile Venedik arasında bir denge sağlamaya yönelirken, Ostrogorsky'nin deyimiyle, gerçekte "kendi gücünü ve ticaretini gittikçe daha büyük çapta geri plana atan bu iki şehir Cumhuriyeti'nin esiri olmakta idi."[78]

Müttefik dostlarını tehlikeli görmeye başlayan Mihail Paleologos ile *İstanbul*'daki Cenevizliler'in arası giderek açılınca İmparator 1264'te, Venedikliler döneminde Cenevizliler'in ve öteki Latinler'in yerleştikleri yerlerden çıkartılmalarını emretmişti. Bu nedenle Cenova kolonisi *Marmara Ereğlisi*'ne sürülmüştü. Cenova Cuhuriyeti'nin koloninin *İstanbul*'a dönebilmesi için yaptığı girişimlerden, arka arkaya gönderdiği elçilerden bir sonuç alınamamıştı. Aksine Mihail'in Venedikliler'e yaklaşması ve iki taraf arasında gönderilen elçilerle yapılan görüşmeler sonunda 18 Haziran 1265'te Cenova'ya yönelik bir Bizans-Venedik ittifak anlaşması yapılmıştı.[79] Ancak, o sırada Batı'da Latin İmparatorluğu'nun yeniden kurulması amacıyla yapılan görüşmelerin etkisinde kalan Venedik Docu *Zeno*'nun bu ittifakı onaylamaktan çekinmesi Cenevizliler'i Bizans topraklarından çıkarılma gibi bir tehlikeden kurtarmıştı. Bizans-Venedik ittifakı gerçekleşmeyince Mihail yeniden Cenevizliler'e dönmüştü. *İstanbul*'a gelen elçi De Camilla ile yapılan görüşmelerden sonra 1267'de yeni bir anlaşmaya varılmıştı. Bununla Ceneviz kolonisine *İstanbul* dışında yeni bir yer, *Galata* veriliyordu.[80]

Cenevizliler'in *Galata*'ya yerleşmeleri yalnız Cenova-Bizans ilişkileri bakımından değil tüm *Levante* ticareti ve Türkiye tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası idi. Çok geçmeden 1272'de Bizans İmparatorluğu *Galata* kolonisi ile ilişkileri düzenleyen geniş kapsamlı bir anlaşma yapma gereğini duyacaktı.

Bütün bu duraksamalara, dostluk havasının zaman zaman bozulmasına karşın Ceneviz Cumhuriyeti, Bizans topraklannda ayrıcalıklı tek devlet olmasa bile, öteki İtalyan devletlerine oranla üstün olma durumunu sürdürecektir. Hele başta *Galata* olmak üzere, *Sakız, Foça, Amasra* gibi önemli liman şehirleri ile adalarda yönetimi ellerinde bulunduran koloniler oluşturması ve *Kırım*'da tutunması Cenevizliler'e, Bizans'ın sona erişini izleyen yıllara kadar sürecek büyük yararlar sağlayacaktır. Çünkü Bizans yerli halkının Latinler'e karşı duyduklan kızgınlık ve tepkiden yararlanarak *Levante*'ye giren Ceneviz, Venedik'in aksine, yalnızca buralarda hüküm sürmeye değil, M. Silberschimid'in deyimiyle "kök salmaya" çalışacaktır.[81] Bu nedenle de ele geçirdiği yerleri merkeze bağlayıp tek merkezli bir yönetimi sürdüren rakibi Venedik'e benzemeyen bir uygulama ile buralarda Cenevizli ailelerin yönetiminde yerel Senyörlükler oluşturmayı yeğliyecektir. Ve bu Senyörlükler *Sakız*'ın Türk egemenliği altına alındığı 1566'ya dek varlıklarını sürdüreceklerdir. Bu bakımdan sözkonusu Ceneviz kolonilerinin nasıl oluştuklarını ve özelliklerinin kısaca da olsa hatırlanması yararlı olacaktır.

GALATA

Yukarıda değinildiği gibi VIII. Mihail Paleologos 1264'de *İstanbul*'dan çıkartıp *Marmara Ereğlisi*'ne gönderdiği Ceneviz kolonisinin '3' yıl sonra, 1267'de başkente dönmelerine izin verirken, onların şehrin dışında *Galata*'da yerleşmelerini uygun görmüştü. Cenovalılar daha Latin istilasından önce 1160'lara doğru bu yörede yerleşme izni almışlardı, ancak burası 1267'den sonra kesin olarak bir Ceneviz mahallesine dönüşmüş oluyordu. O tarihlerde arkadaki sırtlarda bir Bizans garnizonu bulunduğu için Cenevizliler tepenin eteklerine yerleşmişlerdi. Fakat çok geçmeden burayı özerk ve müstahkem bir bölge haline dönüştürmeyi başaracaklardı. Aynı zamanda önemli bir kültür merkezi olan *Galata*, bu özellikleriyle yabancıların oturdukları "Bizans'taki Avrupa" demek olacak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de *Beyoğlu* semti diye ün salacaktır.

Bizans İmparatorluğu *İstanbul*'un Latinler'den geri alınışına değin kendilerine özel oturma ve ticaret yerleri, mahalleler ayırdığı yabancı kolonilere buraları tahkim etme hakkını tanımamıştı. Bu nedenle Cenevizliler'in yerleştiği *Galata* da XIV. yüzyıl başlarına kadar surlarla çevrilmiş değildi. Bizans başkentindeki Cenevizliler ve Venedikliler arasında öteden beri sürtüşmeler ve çatışmalar eksik olmuyor, İtalya yarımadasındaki Cumhuriyetler birbirlerini rakip olarak görüyorlardı. Ceneviz kolonisinin *Galata*ya yerleşmesinden bir süre sonra 1293'te iki Cumhuriyet arasında yeni bir savaş daha başlamıştı. Denizde Cenova'ya yenilen Venedik bunun öcünü almak amacıyla Ruggero Morosini komutasında bir donanma hazırlayarak 1296 Temmuzu'nda *İstanbul*'a saldırmıştı. Bu nedenle İmparator II. Andronikos (1282 - 1328) şehirdeki Venedik Bailosu ile tüm Venedikliler'i tutuklatmış ve saldırıya karşı koyabilmek için de Cenevizliler'den yardım istemişti. Morosini İstanbul'u alamayınca Galata'ya yönelmiş ve Cenevizliler'e büyük zararlar verdirmişti. Venedik donanmasının gene Cenevizliler'e ait *Kefe* ve *Foça* üzerine yürümek için çekilmesinden sonra Galata'daki Cenevizlilere şehirdeki Venedik kolonisi arasında kanlı çarpışmalar başgöstermişti. Cenevizliler Venedikliler'den birçoğunu öldürmüş, Bailo Bembo 'yu da yüksek bir kuleden aşağıya atmışlardı.[82]

Koloniler arası bu yeni savaştan sonra II. Andronikos durumu yatıştırmak için önce Venedikliler'in el konulan mallarını geri vermiş, arkasından 1304'te Cenova ile yeni bir anlaşma yapmıştı. İmparator ile İstanbul'a gelen Cenova elçileri Guido Embriaco ve Accursio Ferrario arasında imzalanan anlaşma Cumhuriyet için çok avantajlı hükümler içeriyordu. Buna göre Cenevizliler kale ya da istihkâm şeklini almamak koşuluyla kendilerine ait yerlerde her türlü yapı ve sığınak yapabileceklerdi. Kendilerine ait kiliseleri, kasapları ve banyoları olacaktı. Kendi ölçülerini kullanabileceklerdi. Tuz ve sakız alışverişleri dışında ticarette her türlü vergiden bağışık olacaklardı. Koloninin başı ve temsilcisi olan Podesta, yönetimde tam yetkiye sahip olacaktı. Bunların dışında sözkonusu anlaşma ile Cenevizlilere *İzmir*'de de oturacak yerler ile banyo, fırın ve bir kilise veriliyordu.[83]

İşte *Galata*'daki surların yapımına oradaki Ceneviz kolonisini özerklikten de öte bağımsız hale getiren Mart 1304 tarihli bu anlaşmadan sonra girişilmişti. Saldırıları öne sürerek oturdukları bölgenin sınırlarını belirlemek amacıyla bir hendek kazılması için İmparator'dan izin alan Cenevizliler, evlerin aralarını kalın duvarlarla birleştirerek burasını müstahkem bir mevki haline getirmişlerdi. Mahalleyi çevreleyen surlar bittiğinde yüksekliği '2' m.,

uzunluğu da '3' km.'yi bulmuştu. Surlarda '12' kapı bulunuyordu. Pera tarafında da genişliği '15' m. olan bir hendek (*Lüleci hendek*) kazılmıştı. Surlara ek olarak, gözetlemeye ve aynı zamanda limanı kapayacak zincirin gerilmesine yarayacak bir kulenin yapılması da tasarlanmıştı. Ancak *Galata Kulesi* diye anılacak olan bu kule daha sonraları, 1348'de, yapılabilmişti.[84]

1334'te *İstanbul*'dan geçen ünlü gezgin İbn-i Batuta, şehrin "ikinci kısmı" diye nitelendirdiği *Galata*'da Cenovalılar'dan başka Venedikliler, Romalılar ve Fransızlar'ın oluşturduğu "Efrenc" taifesinin oturduğunu, bunların hepsinin ticaretle uğraştıklarını, limanının çok büyük olup orada '100' kadar büyük gemi gördüğünü, küçük gemilerin sayısının ise daha da fazla olduğunu ve çarşısını da güzel fakat pis bulduğunu anlatmaktadır.[85]

Artık *Galata*, yalnız Bizans başkentindeki Cenova kolonisinin oturduğu bir mahalle olmaktan çıkmış, İmparatorluğun tanıdığı ya da tanımak zorunda kaldığı ayrıcalıklarla, Bizans topraklarında oturan ya da orada seyahat eden Cenevizliler'e ilişkin her türlü işlerin görüldüğü bir yönetim merkezi haline dönüşmüştü. Cenova Cumhuriyeti buranın yönetimi için 1304'te özel bir tüzük hazırlamıştı. '227' maddeden oluşan bu Tüzüğe göre *Galata*, resmen Bizans egemenliği altında görünen ancak özyönetime (self-gouvernment) sahip "ayrıcalıklı bir banliyö" oluyordu. Bu, özerklikten de farklı bir "devlet içinde devlet" olma demekti. Çünkü Galata bundan böyle Bizans İmparatorluk siyasasını etkileyen, onu yönlendiren en büyük güçlerden biri olmuştu. Aynı zamanda Galata ve Ceneviz, XIV.-XV. yüzyıllarda Osmanlı devletinin yalnızca Bizans'la olan ilişkilerinde değil, Osmanlı tarihinin iç olaylarında bile önemli rol oynayacaktır. Bu nedenle Galata'nın ve onun başında bulunan Podesta'nın yetki ve ayrıcalıkları üzerinde biraz durmamız yerinde olacaktır.

Bizans başkentindeki Ceneviz kolonisinin başı olan ve Galata sınırlarının genişlemesiyle daha çok *Pera* adı kullanıldığı için kendisine Pera Podestası (*Podestà di Pera*) denilen temsilci, anavatan Cenova'ca seçilip gönderiliyor ve oradan emir alıyordu. Düzenlenen Tüzük gereğince Cenevizliler'e ilişkin işleri yürüten Podesta'nın yetki alanı *Pera* ile sınırlandırılmamış olan Bizans İmparatorluğu içerisinde oturan veya gezen bütün Cenovalılar'ı kapsıyordu. Görev alanının genişliği nedeniyle gerekli görülen yerlerde ona bağlı olan Konsoloslar ve diğer resmi kişiler de bulunuyordu.

Podesta bir daimi elçi olarak da Bizans İmparatorluğu katında ülkesini temsil ediyordu. Bununla birlikte Cumhuriyet, ilişkilerin yoğun olduğu ya da önemli görülen dönemlerde İstanbul'a ayrıca özel elçiler de gönderiyordu.

Ceneviz Podestası Bizans sarayında temsil edilen Avrupa devletlerinin en ayncalıklısı sayılıyordu. Bu sıfatla da pazar günleri ya da bayramlarda İmparator'a saygılarını sunuyordu. Bu ziyaret ve davetlerde İmparator'un sofrasına oturmak hakkına da sahipti.

Pera Podestası yönetimin başı olduğu gibi adli gücü de temsil ediyordu. Yönetim işlerinde kendisine '2' ayrı Meclis yardımcı oluyordu: '24' üyeden oluşan Büyük Meclis (*Consiglio Maggiore*) ve '6' kişiden oluşup üyelerinin yarısı asiller yarısı da halk arasından seçilen Küçük Meclis (*Consiglio Minore*).

Podesta bir "yargıç" sıfatıyla *Curia* denilen özel mahkemeye de başkanlık ediyor ya da yerine kendi yardımcısını (*vicarius curiae potestatis*) görevlendiriyordu. Bizans'la yapılan anlaşmalar gereğince yalnız *Pera*'daki değil İmparatorluk'taki bütün Cenevizliler'le ilgili davalara bu mahkemede bakılıyordu. Cenovalılar Bizans mahkemeleri önüne ancak '2' durumda çağırılabiliyordu! İmparator'un tebaasından birine zarar vermekle suçlandıkları halde Podesta tarafından cezalandırılmak istenmediğinde ya da kişisel bir davadan ötürü Bizans tebaasından biri tarafından şikâyet edildiklerinde. Bu gibi davalarda da İmparator tarafından tayin edilen memurların iddiayı İtalyanca olarak bildirmeleri gerekiyordu.[86]

Cenova'nın *Levante*'deki etkinliği ticarete dayandığı için Podesta'nın ticarete ilişkin bazı yetki ve görevleri de ağırlık taşıyordu. Ticaret işlerinde kendisine yardım eden ayrı bir büro (*Officium mercanciae*) vardı. Giderek Bizans başkentindeki ticari etkinlik merkez İstanbul'dan Galata'ya geçmişti. Öyle ki XIV. yüzyıl ortalarında Galata'daki Ceneviz gümrüğünün yıllık geliri '200.000' hyperper'i bulurken, İstanbul'unki "30.000"e düşmüştü.[87]

Galata'daki Cenevizliler, kilise açmak ve kendi rahiplerinin yönetiminde kendi inançlarına göre âyin yapmak konusunda da tam bir serbestliğe sahip idiler. Koloni dinsel yönden Cenova Piskoposluğu'na bağlı idi ve en aşağı 1335'te *Pera*'daki *San Michele Kilisesi*'ne bir Nâib (*Vicario*) atanması yoluna gidilmişti.[88]

Bu denli çok görevleri bulunan Podestalık makamı için Galata'da özel bir bina yapmak gereği duyulmuştu. *Palazzo del Comune* denilen bu bina aynı zamanda *Consiglio* merkezi idi. 1304 anlaşmasından sonra meydana (*Piazza*) yakın bir yerde bulunduğu anlaşılan ilk *Palazzo* 1315'teki büyük yangında harap olmuş, fakat ertesi yıl yeni bir bina yaptırılmıştı.[89]

Cenevizliler rakip Venedik'i ikinci plana iterek Bizans'ta elde etmiş ol-

dukları üstün durumlarını korumada oldukça "kıskanç" davranıyorlar ve başka yabancıların bu haklara sahip olmasını engellemeye çalışıyorlardı. Türkler'in Küçük Asya'dan *İznik*'e doğru ilerlemelerini durdurmak isteyen II. Andronikos, *Katalanlar*'ı yardıma çağırdığında Cenevizliler'in kıskançlıkları burada da kendini göstermişti. Çünkü İmparator'la *Katalanlar*'ın şefi Ruggero da Flor arasında başgösteren anlaşmazlıkta sorumluluğun büyük kısmı Cenevizliler'e aitti.[90] Ancak Cenevizliler'in elde etmiş oldukları ayrıcalıklar başkalarını da kıskandıracak içerikte idi.

Bizans İmparatorluğu'nun gücü azaldıkça Cenova Cumhuriyeti, *Kemalpaşa (Nif)* andlaşmasıyla elde etmiş olduğu ayrıcalıkları daha da genişletmeye çalışıyor ve bunda da olumlu sonuçlar alıyordu. 5 Eylül 1341'de yapılan anlaşmayla *Kemalpaşa* andlaşması yenilenirken ona bazı yeni hükümler de ekleniyordu. Bununla Cenevizliler'in *İstanbul*'a getirdikleri ya da buradan alıp götürdükleri bütün mallar her türlü vergiden bağışık tutuluyordu. Bu arada Galata'nın Bizanslılar için bir sığınma yeri olmaması, orada ticaret yapan yabancılardan gümrük ödemeleri gerekenlere göz yumulmaması ve Podesta'nın Bizans tebaası olanları tutuklamaması hakkında bazı maddelere yer verilmesi, *Galata* Ceneviz kolonisinin artan gücünü ve nasıl bağımsızca davrandığını göstermektedir.[91]

1350'de Venedik ile Ceneviz Cumuriyetleri arasında *Sakız* adası yüzünden yeni bir savaş başlamıştı. Bu sırada Venedik Amirali Marco Ruzzini komutasındaki bir Venedik filosu *Galata*'ya saldırmış ancak burasını ele geçirememişti. Ertesi yıl Nicolo Pisani komutasındaki yeni bir Venedik donanması İstanbul önlerinde görününce, Kantakuzenos (1347-1354) onunla anlaşıp Cenevizliler'e karşı bir *lega* oluşturmayı kabul etmişti. Bununla birlikte Venedik donanması 1352'de giriştiği *Bosfor* savaşında başarı elde edemeyip geri çekilince, Kantakuzenos, Osmanlı Sultanı Orhan'la ittifak yapmış olan Galata Cenevizlileri karşısında yalnız kalmıştı.[92] Galata ile Bizans arasındaki ilişkiler böylesine Cenevizliler lehine sürüp giderken, Türkler'in devreye girmeleri ve Rumeli'ye geçmeleri aşağıda ele alacağımız gibi olayların içeriğini hayli değiştirmiş ona yeni boyutlar kazandırmıştı.

EDREMİT (ADROMİTTO)

Biga yarımadasının güneyinde kendi adını taşıyan körfezin kenarında bulunan *Edremit,* daha XI. yüzyıl sonlarında Türkler'in eline geçmişti. İzmir hâkimi Çaka Bey burasını da egemenliği altına almışsa da bu ilk Türk fet-

hi uzun sürmemiş, şehir yeniden Bizans topraklarına katılmıştı. Cenevizli tacirlerin IV. Haçlı Seferi'nden önceki yıllarda da yani XII. yüzyılda sık sık bir limana uğradıkları bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması sırasında şehir yeni kurulan Latin İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştı.[93]

Bir liman kenti olmanın dışında Marmara yöresine giden yolların üzerinde bulunmasından ötürü de önem taşıyan *Edremit*'in *Kemalpaşa* andlaşmasından sonra, Cenevizliler'in eline geçtiği anlaşılmaktadır. Bir süre sonra Karesi Beyliği kurulunca şehir ona egemen olmak isteyen Türkler'le Cenevizliler arasında bir savaş alanı olmuştu. Karesioğulları'nın 1302'deki saldırılarında burasını Foça'daki Zaccaria ailesinden olan Cenevizliler korumuşlardı.[94] Bununla birlikte *Edremit* XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Karesi Beyliği topraklarına katılmıştı.

KADI KALESİ (ANEA, ANAİA, ANİA)

Sisam adasının karşısına düşen *Caria* bölgesindeki bu sahil kasabası, bir ticaret merkezi olduğu kadar sığınmaya elverişli limanı nedeniyle de korsan gemileri için bir barınak vazifesini de görüyordu.[95] Nitekim buraya yerleşen Cenevizliler de *Kemalpaşa* andlaşmasından sonra yerli Rumlar'la birlikte Venedik tüccar gemilerine karşı korsanca saldırılar düzenliyorlardı. 1304'te *Katalanlar*'ın da uğradıklan ve o tarihte bir Ceneviz kolonisini barındırmakla beraber henüz Bizanslı bir beyin (Tekfur) yönetiminde bulunan şehrin bir süre sonra Türkler'in egemenliği altına geçtiği anlaşılmaktadır.[96]

İZMİR (SMYRNA)

Eskiçağ'da Efes ve Milet kadar önem taşımasa bile, Ortaçağ'da bu şehirlerin eski etkinliklerini yavaş yavaş yitirmeleri sonucu bölgenin önemli bir deniz üssü haline gelen *İzmir (Smyrna)* daha B. İskender döneminde '2' ayrı kısımdan oluşuyordu: Körfezin güney kesiminde denizden içeride yüksekliği 186 m.yi bulan *Pagos* tepesi üzerindeki *Yukarı İzmir* (*Smyrna Superiores*) yani bugünkü Kadife Kale ve sahilde liman kesiminden oluşan *Aşağı İzmir* (*Smyrna Inferiores*). Burada limanı korumak amacıyla, gerektiğinde önüne zincir de gerilen bir kule yapılmıştı.[97]

Türkler'in Anadolu'ya yayılışları sırasında, 1076'da kapılarını Kutalmışoğlu Süleyman'a açan İzmir, daha sonra Çaka Bey'in kurduğu beyliğe merkez olmuştu. Ancak Çaka'nın bu İzmir beyliği fazla sürmemiş, şehir 1097'de Bizans tarafından geri alınmıştı.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir Ceneviz-Bizans ittifakına yönelik olan 1261 tarihli *Kemalpaşa (Nif)* andlaşmasında *İzmir*'de Cenevizliler'e oturacakları ve ticaret yapabilecekleri özel bir yer verilmesi öngörülmüştü. Ama o yıllardaki karışıklıklar yüzünden Cenevizliler'in bu şehre gerçekten de yerleşip yerleşmedikleri saptanamamaktadır. Çünkü bir taraftan yerli halkla Venedikliler ve Cenevizliler arasında anlaşmazlıklar, çatışmalar sürüp giderken, öte yandan Aydınoğulları yöreye egemen olmaya çalışıyorlardı. Bundan ötürü, W. Heyd'in büyük bir isabetle belirttiği gibi, eğer Cenevizliler İzmir'e yerleşip buraya egemen olmuşlarsa bu durumları '30' yıldan pek fazla sürmemişti.[98] Çünkü dönemin karışık olayları sırasında İzmir kalesinin 1317'de Aydınoğlu Mehmed Bey tarafından ele geçirildiği ve Umur Bey zamanında 1329'da şehrin tümüyle Aydınoğulları topraklarına katıldığı bilinmektedir.[99]

SAKIZ

Cenova'yı Bizans'ta üstün duruma geçiren *Kemalpaşa* andlaşması Ceneviz tebaasına *Sakız*'da kimi ayrıcalıklar tanımıştı. Cenevizliler'e adada pazar yeri, evler ve bir kilise verilecekti. Cumhuriyet burada bir Konsolos bulundurabilecek ve Konsolos yönetimsel olduğu kadar koloni üzerinde yargı yetkisine de sahip olacaktı.

Kuşkusuz ki tanınan bu haklar bir ticaret ayrıcalığı çerçevesinde olup ada üzerinde egemenlik anlamında değildi. Fakat Cenevizliler *Sakız*'da bir koloni oluşturduktan sonra fırsatlardan yararlanarak burayı yönetimleri altına almaya muvaffak olmuşlardı. Ada, 1292'de Sicilyalılar'ın, 1303'te de Katalanlar'ın hücumlarına uğramıştı. Aynı yıl '30' yelkenliden oluşan bir Türk filosu da buraya saldırarak pek çok ganimet almıştı. Gittikçe artan bu saldırılar ve özellikle Aydınoğullarından gelen tehlike karşısında İmparator II. Andronikos, Sakız'ı koruyacak güçlü bir yönetici aramaya koyulmuş ve bir olup-bitti sonucunda *Yeni Foça* Beyi Benedetto Zaccaria'yı bu göreve getirmişti. Aslen Cenovalı olup kardeşi Manuele'nin ölümünden sonra 1288'den bu yana *Yeni Foça*'yı yöneten Benedetto, İmparator'un kararsızlığından yararlanarak 1304'te adayı işgal etmiş, bunun üzerine Andronikos Sakız'ı '10' yıl süreyle ona "dirlik" olarak vermek zorunda kalmıştı. Kararlaştırılan şartlara göre adadaki kalede Bizans bayrağı dalgalanacak ve Benedetto Bizans donanmasının giderlerine her yıl geliri oranında bir miktar para ile katılacaktı.[100]

Benedetto Zaccaria'dan sonra yerine geçen oğlu II. Benedetto döneminde (1307-1314) Sakız'ın dirlik beratı '5' yıl için yenilenmişti. Adayı güçlü bir istihkâma dönüştüren bu II. Benedetto kendisine Küçük Asya *Kralı ve Despotu* unvanını verdirtmişti.[101] Ancak onun ölümünden sonra yeğenleri arasında anlaşmazlıklar başgöstermiş ve yeni İmparator III. Andronikos bir donanma göndererek adayı 1329'da yeniden Bizans'a bağlamıştı. Ne var ki bu durum da '17' yıl sürebilmiş ve 1346'da Sakız ikinci kez Cenevizliler'in eline geçmişti.

Cenova Cumhuriyeti'ndeki Doc seçimlerinde ortaya çıkan bir anlaşmazlık üzerine Armatör Simone Vignoso ve '28' arkadaşının kendi paraları ile donattıkları bir donanma, 1346 başlarında Ege'ye yelken açmıştı. Ceneviz'in büyük rakibi Venedik o sırada Bizans'ın elinde bulunan Sakız'ı üs olarak kullanmak istediğinden Simone Vignoso komutasındaki donanma buna fırsat vermeden 15 Haziran 1346'da ada önlerine gelmiş ve buradaki zayıf Bizans garnizonunun savunmasını kolayca kırıp adayı zaptetmişti.[102]

Vignoso'nun komuta ettiği ve '29' armatörün ortak olduğu kuruluşa *Maona* adı verilmişti.[103] Armatörlerle yapılmış olan anlaşmaya göre Cenova hükümetinin kuruluşun harcadığı parayı ödemesi gerekiyordu. Fakat Cumhuriyet bu parayı ödeyemediği için, 26 Şubat 1347'de bir uzlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı. Buna göre, Cenova topraklan kabul edilen Sakız'da *Maona* diye anılan şirkete "kullanım" hakkı tanınıyordu. Adadaki yönetim ve yargı işleri Cumhuriyet'in bir yıl için atayacağı bir Podesta tarafından yürütülecek, her türlü vergilerin toplanması ise *Maona*'ya ait olacaktı. S. Vignoso'nun kurmuş olduğu şirket 1362'de '12' üyeden oluşan Yeni *Sakız Maonası* (*Maona Nuova di Scio*) adıyla yeniden örgütlendi. Cenova hükümeti armatörlere olan borcunu ödeyemediğinden *Maona*'ya tanıdığı hakkı boyuna uzatırken, adayı geri alamayacağını anlayan Bizans İmparatoru V. Yuannis'de 8 Haziran 1363'te yıllık '500' hyperper vergi ödemek şartıyla Sakız'ı sürekli olarak *Maona*'ya verince buradaki Cenova egemenliği pekiştirilmiş oluyordu.[104]

Maona'nın yönetimine bırakılan *Sakız*'daki Ceneviz egemenliği 1346'dan 1566'ya dek 220 yıl sürecekti. Bu süre içinde ada bir ara Fransa Krallığı'na bağlandı ise de Fransız egemenliği çok kısa oldu. Cenova, 1396'da Fransa'ya bağlı duruma düşünce, 1347 anlaşması gereğince *Maona* anavatana karşı olan bağlılığından kurtulmuş oluyordu. Buna dayanan *Maona, Cenova*'yı yöneten Fransız M. Boucicaut'nun göndermiş ol-

duğu memurları işbaşından uzaklaştırarak 21 Aralık 1408'de *Sakız*'ın bağımsızlığını ilân etti. Ancak Boucicaut'un gönderdiği donanma 6 ay sonra adayı zapt ederek bu bağımsızlığa son verdi.[105] Bununla birlikte 1409 yılı sonlarında Cenova Cumhuriyeti'nin Fransız egemenliğinden sıyrılmaya muvaffak olunca Sakız da kurtulmuş, *Maona* yönetimi yeniden başlamış oluyordu.

Sakız, Maona ile anavatanı Cenova arasında varılan anlaşma gereğince atanan bir Podesta tarafından yönetiliyordu. Podesta seçiminde merkezi hükümet daha büyük bir ağırlığa sahipti. Podestalık süreci başlangıçta '1' yıl iken 1558'de '4' yıla çıkarılmıştı. *Levante*'deki Ceneviz Podestalıkları İstanbul'a bağlı oldukları halde Sakız Podestalığı doğrudan doğruya Cenova'ya bağlı idi. Adadaki görevli memurlar ile *Codespotae* ya da *Protogeronte* denilen bölge yöneticileri Podesta tarafından atanıyorlardı. Ayrıca '24' üyeden oluşan bir Meclis yönetim işlerinde Podesta'ya yardım ediyordu. 1413'ten sonra *Yeni Foça Podesta* ve dizdarı (*Castellano*) ile *Eski Foça Dizdarı*'nın seçimi de Sakız Podestalığı'nın yetkileri içine sokulmuştu.[106]

Sakız adası Türkçe'ye aynı adla (sakız) geçen *mastica* ürünüyle ünlüydü. XIV. yüzyıl ortalarında elde edilen ürün ortalama olarak yılda '400' kentali aşıyordu. Sanayide hammadde olarak kullanılan sakız'ın her ülkeden alıcısı vardı. Yıllık üretimin 1/4'ü Avrupa ülkelerine, bir o kadarı *Rodos, Kıbrıs, Suriye* ve *Mısır*'a, geriye kalan yarısı ise diğer ülkelere ihraç ediliyordu.[107]

Önemli bir ekonomik güce sahip olan *Maona*'nın, dolayısıyla Cenova Cumhuriyeti'nin *Sakız* adası üzerindeki egemenliği, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ege ve Doğu Akdeniz'de tam üstünlük sağladığı yıllara, 1566'ya dek '200' yıl sürmüştür. II. Andronikos'un *Sakız*'a Benedetto Zaccaria'ya dirlik olarak vermesinde, adanın Türkler'e karşı korunması kaygusu egemen olduğuna göre, *Maona*'nın tarihinde en önemli sorunun Türkler'le olan ilişkiler konusunda yoğunlaşması bir bakıma kaçınılmazdı. Kaldı ki Sakız'ı yönetimleri altında bulunduran Giustiniani ailesinin, *Sisam, Icaria* ve *İstanköy* gibi Anadolu sahillerine çok yakın adalardan başka, *Foça*'da yani doğrudan doğruya bir Batı Anadolu limanında da hüküm sürmesi, *Maona*'nın Türkiye ve Türkler'le olan ilişkilerini çok yönlü ve sürekli kılacaktır.

FOÇA (PHOKAİA, FOCEA, FOGLİA, FOLİA)

Eskiçağ'dan beri İyonya'nın önemli bir liman kenti olan Foça, aynı zamanda zengin bir şap madeni yatağı olarak da tanınıyordu. Şap'ın özellikle Avrupa boya sanayiinin kullandığı temel maddelerden biri olması, dikkatlerin bu kente yönelmesine yol açmıştı.

Kendisi de Foçalı olan ünlü Bizans tarihçisi Dukas 'ın anlattığına göre VIII. Mihail Paleologos döneminde bazı İtalyanlar, yıllık bir para karşılığında şap elde edilen "dağın" kendilerine verilmesini istemişler, İmparator da onların bu dileğini kabul etmişti.[108] Dukas 'ın sözünü ettiği İtalyanlar, Cenevizli Zaccaria ailesi olup, onlardan Manuele Zaccaria, "gerçek bir altun madeni olan" şap'ın çıkarıldığı *Foça*'yı, 1275'te Bizans İmparatoru'ndan "dirlik" olarak almaya muvaffak olmuştu. VIII. Mihail böylece, Ağrıboz'un yeniden Bizans egemenliği altına alınmasında kendisine yardım etmiş olan Zaccaria 'ları ödüllendirmek istemişti.[109] Ancak *İstanbul ve Karadeniz* ticaretinde ana maddelerden biri olan şap'ın önemli yataklarından birinin tek bir kişi ya da aileye verilmesi çok geçmeden birçok itirazlara ve anlaşmazlıklara da yol açacaktı.

Foça'ya yerleşen Zaccaria 'lar, o dönem için çok büyük bir rakam olan '50'den fazla işçi çalıştırarak hemen şap üretimine başlamışlardı. XIII. yüzyılın bu son çeyreği, Türkler'in Batı Anadolu sahillerini ele geçirip Ege'ye açıldıkları yıllar olduğu için *Foça*'nın da Türk saldırısına uğrayacağından çekinen Manuele Zaccaria, kasabayı koruyacak bir kale yapılmasını zorunlu görmüştü. Bir süre sonra da herhalde Andreolo Cattaneo 'nun yönetimi zamanında (1314-1331), Bizanslılar'ın öneri ve katkıları ile eski şehrin birkaç kilometre uzağında daha büyük bir kentin kurulmasına karar verilmiş ve tamamlanan bu kasabaya *Yeni Foça* adı verilmişti.[110]

Yeni Foça'da '3' büyük şap ocağı vardı. Bunların en önemlisi Martellaccio denilen büyük körfezin kuzey yakasındaki *Rompipatti* ocağı olup limana bir mil uzaklıktaydı. *Yeni Foça*'daki ocaklar işletilmeden önceki yıllarda elde edilen ürün küçümsenemeyecek miktardaydı. Şöyle ki 1298'de '650' kantar şap satılarak '1,5' milyon lira kazanılmıştı. 1311'de ise sadece iki kişiye satılan miktar '2.500' kantarı bulmuştu.[111]

Cenova ile II. Andronikos arasında 1304'te imzalanan anlaşmada Cenevizliler'e Bizans'a ait yerler dışında bütün Karadeniz'de hiçbir vergi ödemeksizin serbestçe şap satma hakkı tanınmıştı.

Zaccaria'lar, Bizans İmparatorluğu'nun yüksek egemenliğini tanıyaraktan *Foça*'yı 1314'e kadar ellerinde tuttular. Manuele'nin 1288'de ölümünden sonra *Foça*'nın yönetimi kardeşi I. Benedetto'ya geçmişti. (1288-1307). Ceneviz Cumhuriyeti ile Venedik arasındaki süregelen rekabet nedeniyle 1298'de Ruggero Morosini komutasındaki bir Venedik donanması *Eski Foça*'ya saldırarak şap üretiminde kullanılan kazanlarla diğer malzemeyi tahrip etmiş[112], ancak bu zarar kısa sürede giderilerek yeniden üretime başlanmıştı.

Öte yandan, Mihail Paleologos'un yeğeniyle evlenecek derecede Bizans sarayının güvenini kazanmış olan Benedetto 1304'te İmparator'dan *Sakız* adasını da dirlik olarak alınca, adada yönetimin başına geçmiş ve Foça'yı yeğenine bırakmıştı. Ondan sonra *Sakız*'da işbaşına geçen oğlu II. Benedetto (1307-1314) da *Foça*'ya vekil olarak enistesi Andreolo Cattaneo (Adriano Cattonea)'yu göndermişti. Benedetto'nun çocuk bırakmadan ölmesi üzerine de Andreolo *Foça*'yı dirlik olarak sahiplenmişti. Böylece Foça'nın fiili yönetimi Zaccaria'lardan Cattaneo'lara geçmiş oluyordu.

Andreolo, *Yeni Foça*'ya istihkâmlar yaptırarak orayı da güvence altına almıştı. Bununla birlikte bir süre sonra Bizans'ın yüksek egemenliğini kabul etmek zorunda kaldığı anlaşılıyor. İşbaşına geçtikten sonra İmparatorluk içerisinde Avrupalı kolonilerin bağımsızca hareket etmelerine son vermeye çalışan III. Andronikos, Zaccaria'ları *Sakız*'dan kovduktan sonra (1329) *Foça*'ya yönelmişti. Bu durum karşısında Andreolo, zaten büyük çoğunluğu Grek olan şehir halkıyla birlikte İmparator'a bağlılığını sunmaktan başka bir şey yapamamıştı. *Eski Foça*'da birkaç gün kalan İmparator Aydınoğlu Mehmed Bey'in elçisini de orada kabul etmişti. Daha sonra *Yeni Foça*'ya geçen III. Andronikos'a burada bağlılığın bir simgesi olarak şehrin anahtarları sunulmuştu. Andreolo'yu "Basileus" adına, yani Bizans'a bağlı olma koşuluyla *Foça*'nın yönetiminde bırakan III. Andronikos, onun yanında kendi akrabası Arigo Tartaro'yu da "düzenleyici" sıfatıyla atadıktan sonra geriye dönmüştü.[113]

Böylece Bizans, 1275'te dirlik olarak Zaccaria'lara verdiği *Foça*'yı geri almaya çalışırken burası, Batı Anadolu'da kurulan Türk beyliklerinin, özellikle de Saruhan ve Aydınoğulları'nın ilgi ve yararlanma alanları içine de girmiş bulunuyordu. Bu yüzden de *Foça* üzerinde yoğunlaşan ekonomik ve siyasal sorunların bundan sonraki gelişmelerini Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerini incelerken ele almamız daha uygun olacaktır.

MİDİLLİ, ENEZ, İMROZ, TAŞOZ

Cenevizliler'in 1261 *Kemalpaşa* andlaşmasından sonra Ege denizinde ele geçirip Senyörlükler halinde yönetimleri altına aldıkları yerler arasında, Gattilusio ailesince yönetilen *Midilli, Enez, İmroz* ve *Taşoz*'a da kısaca değinmemiz gerekmektedir. *Meriç*'in *Ege*'ye döküldüğü yerde bir liman olan *Enez* ile, Çanakkale boğazı'nın ağzını kapayan adalardan biri olan *İmroz*'un ve nihayet *Edremit* körfezi önünde yeralan *Midilli*'nin Türkiye coğrafyasında ve tarihinde önemli bir yer tuttukları kuşkusuzdur. Özellikle sözkonusu yerlerin Ceneviz egemenliğine geçtikten sonra yüzyıla yakın bir süre, Fatih Mehmed dönemine değin Türk-İtalyan ya da Türkiye-İtalya ilişkilerinde büyücek birer halka oluşturdukları da bilinmektedir.

Midilli, V. Yuannis Paleologos (1341-1391) ile "gâsıb" olarak tanınan VI. Yuannis Kantakuzenos (1347-1354) arasındaki saltanat kavgaları sırasında Cenevizliler'in eline geçmişti. V. Yuannis, *Bozcaada*'dan *İstanbul*'a gelerek Kantakuzenos'u uzaklaştırmada kendisine yardım eden Cenovalı Francesco Gattilusio'yu ödüllendirmek için ona kendi kızkardeşi Maria'yı verirken çeyiz olarak da *Midilli*'yi bağışlamıştı.[114] Böylece *Midilli*'de yüzyılları fazla sürecek bir Signoria kurulmuştu: 1355-1462.

Francesco'nun kardeşi ve Midilli Senyörü Nicolò, Bizanslı Vali'nin zulmünden yakınan halkın çağrısı üzerine *Enez* üzerine yürüyerek burasını da yönetimi altına almıştı. 1384'ten önce yapıldığı anlaşılan bu hareketle *Enez* Gattilusio ailesinin bir kolunun hüküm sürdüğü bir merkez halini almıştı.[115]

XV. yüzyılda yöredeki adalardan bir kısmı da Gattilusio ailesinin eline geçti. *Taşoz* ve *İmroz* da bunlar arasında idi. Bundan başka aile, *Foça*'daki *Maona*'nın mirasçıları olarak Anadolu topraklarında bile söz sahibi oldular. Bu nedenle paralarında bazen *Domini Foliae* (Foça Hâkimi) unvanını da kullanıyorlardı.

Midilli ve *Enez*'deki Gattilusio 'lar Türkler Makedonya'yı zaptedince onlara yıllık bir vergi ödemek zorunda kaldılar. Bununla birlikte kimi fırsatlardan yararlanarak Osmanlılar aleyhindeki ittifaklara katılmak ya da yardımcı olmaktan da geri durmadılar. Nitekim 1396'da Yıldırım Bayezid'a karşı bir *lega* oluştuğunda Francesco Gattilusio, kadırgalarını Tommaso Mocenigo'nun donanmasına kattı. Daha sonraları, M. Boucicaut'nun Türkler'e karşı giriştiği harekata da Gattilusi-

o l'lar '2' kadırga verdiler. Fakat Osmanlı devletinin gücünü giderek artırması bu Cenevizli Senyörler'i Türkler'e karşı daha ılımlı davranmaya sürükledi. Çelebi Mehmed 1413'te İzmir üzerine yürüdüğünde Gattilusio'lar da *Pera, Sakız* ve *Foça* Cenevizlileri gibi Padişah'ın yanında yeraldılar. Bu yardıma karşılık Giacomo Gattilusio Sultan'dan miktarını bilemediğimiz bir vergi indirimi sağladı.

Fatih Mehmed'in saltanata geçişinden sonra varılan anlaşmada *Midilli* beyi Dorios'un Osmanlı hazinesine ödeyeceği yıllık vergi '6.000' Duka olarak saptanmıştı.[116] Böylece Gattilusio'ların sözkonusu adalarla Enez üzerindeki egemenlikleri Bizans İmparatorluğu'nun tarihe karışmasına kadar devam edebilmişti. Fatih, *İstanbul*'u fethinin hemen ertesi yılı 1454'te *Enez*'i ve *Taşoz*'u, ondan birkaç yıl sonra da 1462'de *Midilli*'yi Türk topraklarına katmıştı.

KARADENİZ'DEKİ CENEVİZ KOLONİLERİ

Venedik Cumhuriyeti'nin aksine Ceneviz Komünü'nün *Levante*'deki kolonilerinin önemli bir kısmı Karadeniz'de bulunuyordu. Sözkonusu denizin kuzey ve güney sahillerine dağılmış olan bu kolonilerden kuzeydekiler tümüyle *Gazzeria (Gazaria) Genovese* adıyla anılıyordu. Kimi kez de *Khazeria* diye yazılan bu ad, Hazarlarla ilişkili olup Cenovalılar'ın *Hazar Ülkesi* anlamına geliyordu.

1261 *Kemalpaşa* andlaşması ile Mihail Paleologos'tan Karadeniz'in kendilerine açılacağı vaadini alan Cenevizliler, önceleri yalnızca ticari alışveriş için uğradıkları *Pontus* sahillerine yavaş yavaş yerleşerek burada da koloniler oluşturmuşlar ve dahası önemli bazı şehirleri tümüyle ele geçirerek buraların egemen yöneticileri olmuşlardır.

Cenevizliler *İstanbul Boğazı*'ndan *Karadeniz*'e çıktıklarında gözlerini biri Kuzey Anadolu sahilleri diğeri Kırım olmak üzere iki yöne çevirmişlerdi. Güney sahillerindeki limanlar, yerel pazarlar olmaları dışında Anadolu'dan geçen Asya-Avrupa arası ticaret yollarının varış ve çıkış noktalarında bulunmaları yönünden de önem taşıyorlardı. Gerçekten de *Karadeniz, Mısır* ile *Suriye* ya da Anadolu üzerinden doğuya uzanan ilk iki yolun dışında, Avrupa-Asya arası ticarette üçüncü büyük yolu oluşturuyordu. Üstelik Suriye yolu Avrupalılar'a kapanınca, yani XIII. yüzyıl sonlarında Karadeniz ticareti önem kazanmıştı. Bu yeni yolda ulaşım İtalya ya da güney Fransa'daki limanlarından başlayarak *Galata* (İstanbul)'ya ve oradan *Trabzon*'a kadar

denizden, *Trabzon-Tebriz* arasında ise karadan sağlanıyordu. Cenevizliler ve Venediklıler *Kırım* sahillerine yerleştikten sonra da *Kefe* ve *Tana (Azak)* gibi limanlar la *Trabzon* ve *İstanbul* arasında deniz ulaşımı artmış, böylece *Karadeniz*'in kuzeyi ile güneyi arasındaki ticari ilişkiler de yoğunlaşmıştı. Ayrıca *Kırım*'da koloniler kuran Cenevizliler, *Karadeniz*'in doğu sahillerini izleyerek *Kafkaslar*'dan *İran*'a ve oradan *Asya* içlerine uzanan karayolunu da kullanmaya başlamışlardı.[117]

Öte yandan *Kırım* sahilleri, hem Avrupa ve Asya'dan getirilen malların Rusya içlerine gönderilmesine hem de Avrupa ülkelerinin en çok muhtaç oldukları buğdayı "hububat ambarı" diye tanınan bir yöreden sağlama olanağını veriyordu. İşte bütün bu amaçlarla Cenevizliler *Kırım*'da *Kefe*'yi, Anadolu sahillerinde de *Amasra*'yı merkez olarak seçip bu iki şehirde yönetimi ele geçirmişler, *Galata*'dan *Trabzon*'a kadar uzanan Anadolu sahili boyunca da *Finogonya*'da bir üs kurmuşlar, *Sinop, Samsun, Fatsa* ve *Trabzon*'da yerleşip güçlü birer koloni oluşturmuşlardı. Böylece de Avrupa ile Asya arasındaki ticaret etkinliklerini artık *Mare Maggiore* (Büyük Deniz) diye anılan *Karadeniz* üzerinden sürdürmek olanağına kavuşmuşlardı.

FİNOGONYA (KEFKEN?)

Burasının Cenevzililer'in elinde olduğundan söz eden tek kişi, Kastilya Kralı'nın Timur'a elçi olarak gönderdiği Klaviyo'dur. O, 14 Ekim 1403'te *İstanbul*'dan gemiyle hareket edişlerinin ertesi günü Anadolu sahillerindeki *Sekolyo* (?) kalesinden sonra buraya vardıklarını anlatırken şunları yazıyor:

"Güneş grub ederken *Finogonya* limanına vardık. Bu liman, aynı isimle tanınan adacık içindedir ve Cenevizlilere aittir.... *Finogonya* adasında yerli ve yerleşik ahali yoktur. Türk sahilinden iki mil mesafede bulunan bu adanın kalesi, hemen hemen bütün adayı kaplamış idi. Fakat buradaki liman pek emin olmadığından bir an evvel hareket ederek doğuya doğru altı mil uzaklıkta olan *Firikya*'ya gitmek istedik."[118]

Klaviyo'nun adını kulaktan duyarak yazdığı anlaşılan *Finogonya*'nın neresi olduğunu kesin biçimde saptayamıyoruz. Ancak sözünü ettiği ada ve liman, *İstanbul Boğazı*'nın çıkışında doğuya doğru bir durak yeri olduğuna göre burasının bugünkü *Kefken* adası olduğunu sanıyoruz. Eskiçağ'da *Thynias, Thyneis,* ya da *Daphnusio* adlarıyla anılan *Kefken* adası, fırtınalı havalar da gemilerin sığındığı bir liman özelliğini, bilindiği gibi bu-

gün de korumaktadır. 1351'de düzenlenen bir *Karadeniz* "portülan"ında burası *Fenosia* adıyla gösterilmektedir ki bu isim kuşkusuz ki *Daphnusio*'dan bozmadır.[119] Öyle anlaşılıyor ki Cenevizliler yerleşik halkı bulunmayan *Finogonya* adasını bir üs olarak kullanmışlar ve özellikle *Karadeniz*'deki egemenlik yarışında Venedikliler'le zaman zaman savaşırken bu limandan yararlanmışlardır.

Kefken'in ya da *Finogonya*'nın ne zamana kadar Cenevizliler'in elinde kaldığı, Bizans tarafından geri alınıp alınmadığı ve Osmanlı egemenliği altına hangi tarihte geçtiği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

AMASRA (AMASTRİS, SAMASTRO)

İstanbul ile *Trabzon* arasındaki transit ticareti bakımından önemli bir merkez ve aynı zamanda Anadolu ile *Kırım* arasındaki ulaşımda güvenceli bir liman olan *Amasra*, Eskiçağ'dan beri gemilerin başlıca uğrak yerlerinden biriydi. IX. yüzyılda Ruslar'ın saldırısına uğrayıp yakılan yağma edilen şehir yeniden canlanmıştı.

Cenevizliler'in *Kemalpaşa (Ninfeo)* andlaşmasından sonra Karadeniz'e açılırken XIII. yüzyıl sonlarına doğru *Amasra*'ya gelip yerleştikleri ve bir koloni oluşturmaya başladıkları kuşkusuzdur. Nitekim 1289-1290'da *Kefe*'de düzenlenen bir belgede, Amasralı G i a n n i n o 'nun oradan göçüp *Kırım*'a yerleştiğinden söz edilmektedir ki[120] buna göre Cenevizliler'in bu tarihten en az birkaç yıl önce *Amasra*'da yer tutmuş olmaları gerekir. Ancak şehir yönetiminin kesin olarak ne zaman Ceneviz kolonisinin eline geçtiği bilinmemektedir. Herhalde bu tarih 1351'den sonra ve mutlaka 1363'ten önce olmalıdır. 1346'da henüz Paleologlar'ın egemenliği altında bulunan *Amasra*'nın bir ara Türkler'in eline geçtiğinden söz edilmektedir ki[121] bunlar Candaroğulları olmalıdır. Ne var ki Türk egemenliği uzun sürmemişti. Öte yandan, 1351'de düzenlenen ve Karadeniz portülanında Ceneviz Komününün yönetiminde bulunan *Kefe, Samsun* ve *Trabzon* gibi şehirlerin üstünde birer Ceneviz bayrağı dalgalandığı halde, *Amasra*'da böyle bir simgenin bulunmaması, şehrin bu tarihte henüz tümüyle Cenevizliler'in elinde olmadığını göstermektedir.[122] 1363'e gelindiğinde ise *Amasra*'nın artık bir Ceneviz kenti olduğu bilinmektedir.[123]

Amasra'da yönetimi üstlenen Cenovalılar, diğer kolonilerinde olduğu gibi burada da bir Konsolosluk ya da Podestalık oluşturmuşlardı. Amasra Podestası anaşehir *Cenova* tarafından atanıyordu, fakat şehir, yönetimi ve

savunması yönlerinden Karadeniz kolonilerinin merkezi olan *Kefe* Podestalığı'na bağlı idi.[124]

1404'te buradan geçen Kastilya elçisi R. Gonzales de Clavijo şehir hakkında şu bilgiler veriyor:

"Burası, Türk arazisi dahilinde olmakla beraber Cenevizliler'e aitti. Şehir, deniz kenarında yüksek bir tepenin üzerindedir. Bu tepe ile diğer bir tepeyi bir duvar (sur) çevrelemektedir. Bu tepenin zirvesi ile diğer tepenin zirvesi arasında bir köprü kurulmuş ve bu suretle iki tepe biribirine bağlanmıştır.

"*Amasra*'nın iki limanı vardır. Şehir küçük ve binaları ehemmiyetsiz olduğu halde surun dışında muazzam binaların, sarayların izleri görülüyor... Şehirlerden büyük bir kısmının eski zamanlarda sur haricinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat halihazırda bütün bu binalar haraptır."[125]

Klaviyo'dan birkaç yıl sonra Bavyeralı H. Schiltberger de bindiği Hıristiyan gemisinin Türk gemilerinden nasıl kaçıp *Amasra*'ya sığındığını anlatmaktadır.[126]

Böylece 1461'e kadar özerk varlığını sürdüren *Amasra* Ceneviz kolonisi bu tarihte şehrin kapılarını Fatih Mehmed'e açmak zorunda kalacaktır.

SİNOP (SİNOPE)

Karadeniz'in orta kesiminde bulunan bu Anadolu limanı, bilindiği gibi bir *Miletos* kolonisi olarak kurulmuştu ve eski zamanlarda ilk ününü Diogenes'in doğduğu yer olarak sağlamıştı.

Şehir, Ege kıyılarındaki *Efes (Altoluogo)*'in oynadığı role benzer bir önem taşıyordu. Çünkü *Sinop,* Karadeniz'i batıdan doğuya ya da güneyden kuzeye aşıp *İstanbul*'dan *Trabzon*'a veya Türkiye'den *Kırım*'a gidecek yolcuların, tüccarların uğradıkları bir liman, bir ticaret pazarı idi. Bundan başka o çağlarda etkinlikleri görülen korsanların uğradıkları bir liman, bir ticaret pazarı idi. Bundan başka o çağlarda etkinlikleri görülen korsanlara da kolayca sığınabilecekleri bir barınak görevi görüyordu. Yöresinin madenler bakımından zenginliği ve sahillerindeki balığın bolluğu da dikkat ve ilgiyi çekmede bir başka etken oluşturuyordu.[127]

Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasına yol açan 1204 Haçlı Seferi'nden sonra *Trabzon*'da kurulan *Rum İmparatorluğu*'na bağlı yerler arasında bulunan Sinop, çok geçmeden 2 Kasım 1214'te Selçukluar tarafından zaptedilmişti.[128] Şehrin şenlenmesine büyük önem veren I. İzzeddin Keykâvus, ülkesindeki zenginlerin ve tüccarların bir kısmının buraya gönderilmesini emretmişti. *Ceziretü'l-uşşak* unvanı verilen bu liman kentinin imarına çalışılmış, etrafı da surlarla çevrilmişti. Aynı zamanda burada kurulan tersane'de (*Daru's-sına'a*) yeni bir donanma yapımına girişilmişti.[129] Böylece *Sinop,* önemli bir ticaret merkezi olmanın yanıbaşında Selçuklular'ın *Karadeniz*'deki en büyük deniz üssü durumuna da gelmişti.

Bununla birlikte *Kösedağ* yenilgisinden sonra Selçuklu devletindeki iç bunalımdan yararlanan *Trabzon Rum İmparatorluğu,* 1250'li yıllarda 1254 ya da 1259'da *Sinop*'u yeniden ele geçirmeyi başarmıştı.[130] Fakat bu durum çok sürmemiş ve ünlü Selçuklu Veziri Muinüddin Süleyman Pervane, 1266'da burasını geri almıştı. S. Pervane *Sinop*'u kendine "mülk" edinmişti. Onun 1277'de İlhanlılar tarafından idam edilmesinden sonra da oğlu Muinüddin Mehmed (1277-1296) *Sinop* ve yöresinde *Pervane Oğulları* adıyla anılan küçük bir beylik kurmaya muvaffak olmuştu.[131]

İşte Cenevizliler'in, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun *Sinop*'a egemen olduğu yıllarda ya da en geç Pervaneoğlu Mehmed zamanında ticaret için buraya geldikleri, hatta limanda yerleşip iş tuttukları anlaşılmaktadır. Mehmed Bey'den sonra yerine geçen oğlu Mühezzebüddin Mesud döneminde, 1298-1299'larda buğday satın almak bahanesiyle *Sinop* önlerine gelen bir Ceneviz donanması sahile '1.000' kadar asker çıkartarak Mesud'u esir alarak *Kefe*'ye götürmüştü. *Sinop*'un bu Türk beyi '900.000' dirhem gibi çok büyük bir "fidye" (kurtuluş parası) karşılığında serbest bırakılmıştı.[132]

Cenevizliler'in bir güç gösterisi niteliğinde olan bu olaydan sonra *Sinop*'u ele geçirme girişimlerinin Gâzi Çelebi döneminde arttığı görülmektedir. Ancak 1331-1332 kışında *Sinop*'a gelen İbn Batuta'nın belirttiği gibi, deniz savaşlarında çevreye ün salan ve "suya dalub elinde bulunan demir bir âletle düşman gemilerini delen"[133] yani C. Cahen'in deyimiyle, günümüzdeki "kurbağa adam gibi denizin altından saldırıya geçen"[134] Gâzi Çelebi'ye karşı bir başarı kazanamamışlardı.

Ancak *Sinop*'taki *Pervane Oğulları* Beyliği'nin ömrü fazla uzun olamıştı. *Eflani-Kastamonu* yöresinde kurulan Candaroğulları beyi I. Sü-

leyman Paşa, Gâzi Çelebi'nin 1322'de ölümü üzerin *Sinop*'u zaptederek yönetimini oğlu İbrahim'e vermişti.[135] Cenevizliler'in de bu yönetim değişikliğinden yararlanarak 1324'lerde *Sinop*'u ele geçirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Cenevizliler'in bu girişimlerinde, anavatan Cenova'da *Guelfi* ve *Ghibellini* partileri[136] arasındaki iktidar mücadeleleri ve *Galata* kolonisinin takındığı "isyancı" tavır da etken olmuştu. *Guelfi*'ler 1318'de Cenova'da işbaşına geçtiklerinde karşıtları olan *Ghibellini*'leri şehirden kovmuşlardı. Onlar da Milona Dukası Mario Visconti ile anlaşarak iktidara cephe almışlardı. Buna karşı *Guelfi*'ler Sicilya Kralı Robert D'Anjou (1309-1343)'dan destek aramaya yönelmişlerdi. Sicilya Kralı 1204'te *İstanbul*'da kurulmuş olan Latin İmparatorluğu'nu canlandırmak için Doğu'ya bir sefer yapmak niyetinde olduğundan Cenova Meclisi de (Consiglio) bu sefere katılma kararı almak zorunda kalmıştı.[137]

İtalya'da bu bölünmeler ve gruplaşmalar olurken Cenova'nın *Levante*'deki kolonileri, özellikle de Galata, *Guelfi* yönetimini tanımamış, isyancı bir tutum takınmıştı. Öte yandan Robert D'Anjou'nun güçlenmesini ve girişimlerini kendisi için zararlı gören Bizans İmparatoru II. Andronikos'da *Ghibellini*'leri ve Galata kolonisini destekleyerek kendilerine paraca yardımda bulunmuştu. Cenova, "âsi" saydığı Galatalılar'ı cezalandırmak amacıyla 1324'te Carlo Grimaldi komutasında '10' kadırga gönderdi. Ancak durumdan haber alan Galata Cenevizlileri surları kuvvetlendirdikleri gibi Bizans'la işbirliği yapıp *Haliç*'i de'16' kadırga ile kapamışlardı. Bunu gören ve girişeceği saldırıda başarı kazanamayacağını anlayan Grimaldi, Galata önünde fazla eğlenmeyip yardımcılar bulabilmek ümidiyle Karadeniz'e açılmıştı.

İşte Ceneviz amiralinin böylesine bir yardım sağlamak amacıyla *Sinop*'a yöneldiği anlaşılmaktadır.[138] Ne var ki Grimaldi umduğunu elde edememiş, üstelik kuvvetli bir donanmanın limanda belirmesinden kuşkulanan *Sinop* yöneticilerinin tuzağına düşmüştü.

İtalyan kaynakları bu sırada *Sinop*'ta bulunan Türk beyini, *Zalabi, Zarabi* unvanıyla andıklarından, birçok araştırıcı bunu Gâzi Çelebi olarak kabul etmiştir.[139] Oysa mezarındaki kitabeye göre Gâzi Çelebi'nin 1322'de öldüğü bilindiğine göre, Ceneviz donanmasının *Sinop* önüne geldiği 1324'te şehirdeki Türk beyinin Candaroğlu İbrahim olması gerekir.[140]

Ceneviz kaynaklarına göre donanmanın *Sinop* önlerine gelişinden sonra olaylar şöyle gelişmişti:

Kendisinden yardım istenilmesini kabul etmiş gibi görünen şehrin yöneticisi, Ceneviz amirali'ni ele geçirmek için korkunç bir tuzak hazırladı. Kaptanları ve kadırgalardaki subayların büyük bir kısmını düzenlediği bir ziyafete çağırdı. *Guelfi*'lerden olan Cenevizliler herşeyden emin davette neşe ile otururlarken Bey'in adamları gizlendikleri yerlerden çıkarak hepsini boğazladılar. Kıyıya yaklaşmış olan Ceneviz kadırgalarından '6'sı da ele geçirildi, anca uzakta bulunan '4' kadırga denize açılıp kaçabildi. Sinop Beyi durumu hemen İmparator II. Andronikos'a da duyurdu. O da sözkonusu '4' gemiyi *Boğaz*'dan geçerken durdurmaya çalıştı ama kadırgalar geceleyin sessizce yollarına devam edip *Cenova*'ya döndüler.[141]

Ancak olayların akışı Candaroğlu İbrahim'in salt Bizans İmparatoru'na duyduğu bağlılık nedeniyle Cenevizliler'e tuzak hazırlamadığını, Grimaldi komutasındaki kadırgaların *Sinop*'u ele geçirip *Amasra*'dan önce burada yönetimlerini kurmak istediğini göstermektedir. Bu çarpışmaya ve daha sonraları 1340'ta Candaroğulları donanması ile Cenevizliler arasında meydana gelen bir deniz savaşına rağmen çeyrek yüzyıl içinde *Sinop*'taki Cenevizliler'in sayısı bir koloni oluşturacak derecede artmıştı. Öyle ki Karadeniz'deki İtalyan kolonilerini gösteren ve denizciler için hazırlanmış olan 1351 tarihli "portülan" da, *Sinop* üzerinde Ceneviz bayrağının dikildiği görülmektedir.[142] Bununla birlikte *Sinop* hiçbir zaman *Amasra* gibi tümüyle Cenevizliler'in eline geçmemiş, Candaroğulları'nın egemenliği altında kalmıştır.[143] Ayrıca, aşağıda değineceğimiz gibi Venedikliler de burada bir koloni oluşturabilmişlerdir.

Sinop'taki Cenevizliler XV. yüzyılın ilk yarısında da varlıklarını korumakta ve etkinliklerini sürdürmekte idiler. 1429 hatta 1499'da şehirde hâlâ bir Ceneviz Konsolos ya da Podesta'sının bulunması[144] bunu kanıtlamaktadır.

(SAMSUN (AMİSOS, SİMİSO)

Karadeniz kıyılarında Cenevizliler'in koloni halinde yerleştikleri limanlardan biri de *Samsun* idi. XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Karadeniz'e çıkan Cenevizliler'in o tarihlerde *Amisos* adıyla bilinen bu şehre ne zaman geldikleri saptanamamaktadır. 1351 tarihli haritada *Simiso* diye kaydedilen şehrin üzerinde Ceneviz bayrağının dikildiği yani buranın Ceneviz egemenliğin-

de olduğu belirtilmektedir.[145] Öteki kaynaklarda verilen bilgiler de dikkate alındığında *Samsun*'un XIV. yüzyıl ortalarında, biri Türkler'in diğeri de Cenevizliler'in egemenliği altında olmak üzere iki kısma ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bir örneği *İzmir*'de görülen bu bölünme, Türk kaynaklarında gene İzmir'i andıran bir adlandırmaya da yol açmıştır. Gerçekten de Türkler'in yaşadıkları kısım *Müslüman Samsun,* Cenevizliler'in elindeki bölüm ise *Kâfir (Gâvur) Samsun* diye anılmıştır. Cenevizliler'in *Amisos (Simiso)* dedikleri kendi şehirleri, Kalyon Burnu'nun gerisindeki sırtta kurulmuştu. Türk ya da Selçuklu şehri ise, burnun önünde deniz kıyısından başlayarak yamaçlara doğru uzanıyordu. Her iki şehrin ayrı ayrı kaleleri olup bunların etrafı surlarla çevriliydi. Türk ve Ceneviz kesimleri arasındaki uzaklık ise "bir sapan atımı" ya da "yarım ok menzili" kadardı.[146]

Samsun, siyasal çekişmeler kadar ekonomik çıkarların doğurduğu bu ikiye bölünmüşlüğünü 1420'li yıllara dek korudu. Yıldırım Bayezid 1398'de, Canik beyi Kubad-oğlu Cüneyd'in başkenti olan *Müslüman Samsun*'u aldığında "dost" sayılan Cenevizliler'in elindeki kısma dokunmamıştı. Buradaki Ceneviz kolonisinin başında, diğer büyük kolonilerde olduğu gibi bir Podesta bulunuyordu.[147] Kastilyalı G. Klaviyo, 1404'te gördüğü *Samsun*'dan şöyle söz ediyor:

"Öğle üzeri *Samsun*'a vardık. Burası Türkler'in elinde idi. *Samsun*'un iki kalesi vardır. Biri Cenevizliler'in, diğeri Süleyman Çelebi'nindir. Biz burada limana girmeyip deniz üzerinde kaldık."[148]

Böylece 1404'te Y. Bayezid'in oğlu Süleyman'a bağlı yerler arasında görülen *Müslüman Samsun,* bir süre sonra elden ele geçmiş, sonunda Candaroğulları topraklarına katılmıştı. Bu karışık dönemde şehrin öteki kesimi ise gene Cenevizliler'in yönetiminde kalmıştı. Buradaki Ceneviz kolonisinin yönetimi Çelebi Mehmed'in saltanatının ilk yıllarına dek devam etmişti. İleride görüleceği gibi, 1420'de Candaroğlu İsfendiyar'ın elinde bulunan *Türk Samsun* Osmanlı topraklarına katılınca yanıbaşındaki Cenevizliler oturdukları kesimi boşaltıp şehirden çekilmek gereğini duymuşlardı.

FATSA (VATİZA)

XIII. yüzyıl sonlarına ait bazı belgelerden Cenevizliler'in Karadeniz'in doğu bölgesinde küçük ama önemli bir liman olan *Fatsa (Vatiza)* ya da yerleşip ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak bunların sayıları pek fazla olmadığından diğer kentlerde olduğu gibi kendilerine ayrılmış özel yerleri (*log-*

gia) yoktu. Bu yüzden de sorunlarını tartışıp gerekli karara varmak için Guglielmo Mastraccio'nun evinde toplanıyorlardı.[149] Büyük bir koloni oluşturmadıkları için *Fatsa*'daki Cenevizliler'in başında özel bir Konsolos ya da Podesta bulunmuyordu. Yönetim bakımından en yakın Konsolosluk olan *Amasra*'ya, o kanalla da *Kefe*'deki Ceneviz Genel Konsolosluğu'na bağlı idiler.

TRABZON

Cenevizliler'in *Karadeniz*'in Anadolu sahilinde ticaret amacıyla yerleşerek kimi ayrıcalıklar elde ettikleri liman şehirlerinin sonuncusu ve en doğuda bulunanı *Trabzon* idi. Bu kent önemli bir ithalat ve ihracat limanı olmasının dışında *Karadeniz*'den Doğu Anadolu'ya ve *İran*'a oradan da Asya içlerine uzanan ticaret yolunun üzerinde bulunmasından ötürü de öteden beri dikkatleri çekmişti. Çünkü *Trabzon, Boğazlar* ve *Ege* yolu ile *Akdeniz*'e ve Avrupa'ya bağlandığı gibi doğrudan doğruya Karadeniz üzerinden de *Rusya*'ya ve diğer Avrupa ülkelerine giden yolların kavşak noktasında bulunuyordu. Avrupa içlerinden, örneğin Almanya'da *Lemberg*'ten başlayan karayolu *Eflak (Moldavia)*'dan geçerek *İbrail (Braila)* ve *Akkerman (Cetatea Alba = Beyaz Şehir)*'e ulaşıyor ve oradan da Tuna yoluyla Karadeniz'e açılıyordu. Buradan *Tebriz*'e gitmek için de denizden *Trabzon*'a varmak ve oradan gene kara yolunu izlemek en kısa ve güvenli yolu seçmek anlamına geliyordu.

Çoğunluğunu İtalyanlar'ın oluşturduğu tüccarlardan önce Orta Doğu'ya ya da Asya içlerine giden birçok gezginin ve elçinin *Trabzon*'dan geçtiği biliniyor. Örneğin, 1292'de İngiltere Kralı I. Edward'ın elçisi Geoffrey of Langley, Moğol Sarayı'na giden ünlü Marco Polo ve 1404'te Timur'un katına gönderilen Kastilyalı G. Klaviyo gidiş ya da dönüş yollarında *Trabzon*'a uğramışlardı.

Öte yandan *İstanbul*'un Latinler'ce işgali sonucunda Bizans İmparatorluğu parçalandığından *Trabzon*, aynı adla kurulan yeni bir İmparatorluğun başkenti olmuştu. *Sinop*'tan *Kafkaslar*'a kadar uzanan bu İmparatorluğun toprakları geniş olmamakla birlikte oldukça zengindi. Özellikle *gümüş* madenleri imparatorluğun ekonomik hayatında önemli bir yer tutuyordu. Bu dönemde şehrin siyasal ve ticaret yönünden etkinliği daha da artmıştı. *Trabzon*'un ticaret yolları üzerindeki konumu burasını Asya ve Avrupa ürünlerinin bir değişim merkezi haline getirmişti. İngiliz elçisi Geoffrey ve

adanılan, *Trabzon* pazarında Hint şekeri, *İran*'dan gelen pantufla, Çin ürünü pirinç ve meşin çizme satın aldıklarını belirtmektedirler.[150]

XIII.-XIV. yüzyıllarda *İstanbul*'dan *Trabzon*'a yelkenli ile yolculuk 4-5 gün sürüyordu. Ancak havaların elverişli olmayışı ya da gemilerin kıyı limanlarında beklemeleri nedeniyle bu süre çok daha uzayabiliyordu. 1404'te R. G. Klaviyo bu yolculuğu '22' günde yapabilmişti. 1291'de Moğol Hanı'nın yanından dönen İngiliz elçisi ise aksi yöndeki bir yolculuğu '19' günde tamamlayarak *Trabzon*'dan *İstanbul*'a varmıştı. *Trabzon-Tebriz* arasındaki kara yolculuğu ise kervanlarla 30-32 gün sürüyordu. Fakat binek hayvanları bu yolu 12-13 günde alıyorlardı.[151]

Cenevizliler'in *İstanbul*'un Latinler'ce işgali ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kurulduğu dönemde bu şehre gelip yerleşmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Hiç kuşku yok, bu yerleşme Bizans'ta olduğu gibi bu yeni İmparatorluğun kendilerine ticaret alanında bazı kolaylıklar ve haklar tanımalanyla mümkün olmuştu. *Kemalpaşa (Nif)* andlaşmasıyla Mihail Paleologos'un Karadeniz'de Cenevizliler'e öncelik tanıması, *Trabzon*'daki Cenovalılar'ın sayısını ve etkinliğini artıran büyük bir destek olmuştu. 1285 tarihli bir belgede *Trabzon*'daki Venedikliler'le Cenevizliler arasındaki anlaşmazlıktan söz edildiğine göre bunların sayıları ve etkinlikleri birbirleriyle sürtüşmeye düşecek kadar artmış demektir. 1292'de İlhanlı sarayına giden bir İngiliz ve Cenova elçilik heyetinin de burada Cenevizli Nicolo Doria'nın evinde konakladığı görülmektedir. Nihayet Venedikliler'in 1391'da Trabzon İmparatoru Aleksios'la yaptıkları andlaşmada Cenevizliler'e verilmiş olan ayrıcalıklardan söz edilmektedir.[152]

Ticaret yönünden *Trabzon* en parlak dönemini, İtalyanlar'ın Karadeniz'e çıktıkları ve Cenevizliler'in Anadolu sahillerindeki limanlara yerleştikleri XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyılda yaşadı. Ceneviz kolonisi, Bizans döneminde *Leonto-Kastron* adı verilen sonradan *Güzelhisar* diye anılan limandaki kalede oturuyorlardı. Kendilerine ait bir iskeleleri de vardı. İmparator II. Aleksios (1297-1330) onlara karşı bir güvenlik önlemi olarak kale ile deniz arasına bugün Mumhane denen yere kadar uzanan surları yaptırtmıştı.[153] Klaviyo bu Ceneviz kalesinde konakladıklarını belirterek İtalyan kolonisi ve ticareti hakkında şunları yazıyor:

"Deniz sahili boyunca uzanan cadde şehrin havalisinden birine varıyor. Burası hakikaten görülmeye değer bir yerdir. Çünkü şehre gelen bütün mallar burada satılıyor. Denize yakın bir yerde sağlam duvarlarla çevrilmiş iki kale vardır. Bunlardan biri Venedikliler'e, biri Cenevizliler'e aittir. Her biri de bu kaleleri İmparator'un muvafakatiyle kurmuştur."[154]

Trabzon'daki Ceneviz kolonisinin başında bir Podesta bulunuyordu. Cenevizliler *Trabzon*'da 1261'den sonra Bizans'tan elde etmiş oldukları "tam bir vergi bağışıklığı" sağlayamamışlarsa da, gene "en ayrıcalıklı ulus" sayılacak düzeyde önemli haklara kavuşmuşlardı. Bu dönemde Trabzon İmparatorluğu ticarette satılan mallardan yük başına '20' akçe *(aspre)* ve *ad valorem* olarak da % 3 bir vergi alıyordu. Ancak satıcı ve alıcının her ikisi de ayrıcalıklı uluslardan ise bu vergi % 1,5'a düşüyordu.[155] Cenevizliler'in sağladıkları haklar ve indirimler her yerde olduğu gibi burada da Venedikliler'in itirazlarına yol açmıştı. Nitekim *Trabzon*'da Venedik elçiliği yapmış olan Bernardo Loredano 1407'de senato'ya sunduğu raporda, oradaki Ceneviz tüccarlarının Venediklilerden daha avantajlı olduklarını öne sürmelerinden ve yerli halkın da Venedik kolonisine kötü davranmalarından yakınıyordu.[156]

Bununla birlikte Cenevizliler'in de zaman zaman İmparatorluk'la anlaşmazlığa düştükleri ve kendilerine tanınmış olan kolaylıkların, hakların kısıtlandığı da oluyordu.[157] Dikkati çeken noktalardan biri de, Bizans'ta olduğu gibi *Trabzon*'da da İtalyan kolonilerinden biriyle bozuşan İmparatorlar'ın onların rakibi olan diğer İtalyanlar'a yönelmeleri, dahası onlardan yardım istemeleridir. Örneğin III. Manuele Comnenos 1406'da Cenevizliler'le bozuşunca Venedik'e bir elçi göndererek yardım istemiş, ancak Senato, İmparator'un Cumhuriyet'in dostluğuna güvenebileceği fakat Cenevizliler'le barış içinde bulundukları için istenen yardımın yapılamayacağı cevabı vermişti.[158]

Öte yandan *Levante*'deki büyük ticaret merkezlerinde olduğu gibi *Trabzon*'da da Cenevizliler ile Venediklilerarasında rekabetten doğan çekişmeler eksik olamamıştı.[159] Buradaki Ceneviz kolonisi *İstanbul*'un Türkler'in eline geçişinden sonra ticari etkinliğini büyük ölçüde yitirmekle birlikte varlığını Trabzon İmparatorluğu'nun Fatih Mehmed tarafından Osmanlı ülkelerine katıldığı 1461 yılına dek sürdürebilmişti.

KEFE (CAFFA, FEODOSİYA)

Karadeniz ticaretine egemen olmaya çalışan ve oradan Asya içlerine uzanmak isteyen Cenevizliler'in bu bölgede yerleştikleri merkezlerin bir kesimi de *Kırım*'da bulunuyordu. Bu yarımadadaki en önemli liman ise *Kefe* idi. Kefe'deki Ceneviz kolonisinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmiyor. Genellikle kabuledilen, bunun 1261 *Kemalpaşa andlaşmasından* çok

gerilere gitmediğidir. Bununla birlikte *Sudak (Soldaia)* ile diğer Kırım şehirlerine olduğu gibi *Kefe*'ye de daha önceki yıllarda Ceneviz gemileri ve tüccarlarının gelip gittikleri kolaylıkla kabul edilebilir. Gerçek olan Altun Ordu hükümdarı Mengü Timur döneminde (1266-1280) Cenevizliler'in *Kefe*'de bir koloni oluşturduklarıdır.[160] Hatta Mengü Timur'un kendisine Kırım'ı vermiş olduğu Cuci Han'ın torunu Uran Timur'un *Kefe*'yi Cenevizliler'e sattığından söz edilmektedir.[161]

XIII. yüzyıl sonlarına doğru sayıları gittikçe artan *Kefe*'deki Ceneviz kolonisi aynı zamanda askeri bir güç oluşturmuşlardı. Öyle ki kendilerine ait gemileri ve orduları da vardı. 1333 başlarında buradan geçen İbn-i Batuta, *Kefe*'nin büyük ve güzel bir şehir olduğunu, halkın büyük çoğunluğunun hıristiyanlardan oluştuğunu, bunlar arasında Cenovalılar'ın ön sırada yeraldıklarını, ancak kendisinin müslümanlara ait bir mescitte kalmayı yeğlediğini belirttikten sonra, özellikle çarşısının zenginliğine ve limanın büyüklüğüne işaret etmektedir. Ona göre "dünya limanlarının en ünlülerinden biri" olan *Kefe* limanında o günlede küçüklü büyüklü '200' kadar yük ve savaş gemisi bulunuyordu.[162]

Kefe, *Gazzeria Genovese* diye anılan Karadeniz kuzeyindeki Ceneviz kolonilerinin merkezi idi. Anavatan *Cenova*'daki *Officium Gazzaria* denen büro tarafından denetlenen buradaki koloni, 1257'den başlayarak düzenlenen Tüzükler'e göre yönetiliyordu. Koloninin başında bulunan Konsolos ya da Podesta, çok geniş yetkilere sahipti ve 1290 ve 1316 tarihli Tüzükler'e göre yalnızca para basmak hakkı yoktu. Dikkate değer bir nokta da, göreve yeni başlayan Konsoloslar'ın, koloniyi Roman (Bizans) yasalarına göre değil de, Cenova yasalarına göre yönetip adalet dağıtacaklarına ve Bizans İmparatoru'nun ya da *Kefe*'ye egemen olacak hükümdarın vasali olmayacaklarına dair yemin etmeleri idi.[163] Konsolosun yetkileri 1434'te genişletilerek yerel memurların atanmaları ona bırakılmıştı. Az sonra 1449'da ise bu yetkiler daha da artırılarak Pera Podestalığı derecesine çıkartılmıştı. Aynı zamanda bu Tüzükte *Kefe*'de oturan Türkler'in Kırım Hanı'na tabi sayılmıyacakları da özellikle belirtilmişti.[164] Bütün bunlardan başka ticarette eşgüdümü ve Karadeniz'de Ceneviz tüccarları ile gemilerinin güvenliklerini sağlamak amacıyla Kefe Podestalığı'na kendi bölgesinden başka *Amasra*'yı da savunma görevi verilmişti.

Cenevizliler *Kefe*'ye yerleştikten sonra burasını çok büyük ölçüde tahkim etmişlerdi. Öyle ki XIV. yüzyıl sonlarında Altun Ordu üzerine yürüyen Timur, *Kefe*'yi ancak '18' gün süren bir kuşatma sonunda alabilmişti. Bu

savaşlar sırasında şehir büyük ölçüde harap olmuş ve Ceneviz kolonisi ağır zararlara uğramıştı. Buna rağmen Cenevizliler, yörede hüküm süren karışıklıklardan yararlanarak bir ara tüm *Kırım*'a egemen olabilmişlerdi.[165] Fakat bu durumu koruyamayıp *Kırım*'ı elden çıkarmak zorunda kalmışlardı. *Kefe*'deki yönetimleri ise Fatih Mehmed dönemine değin sürmüştü.

BAKLAVA (CEMBALO) VE SUĞDAK (SOLDAİA)

Kefe'de tümüyle kendi yönetimlerini kuran Cenevizliler bu önemli merkezden başka *Kırım*'daki bazı limanları da bir süre için ele geçirmeyi başarmışlardı. Nitekim 1351 tarihli haritada *Kefe*'den başka *Sivastopol*'un güneydoğusundaki *Cembalo* (bugün *Balaklava*)'ya da Ceneviz bayrağının yerleştirildiği görülmektedir.[166] Bunun dışında Cenevizliler XIII. yüzyıl sonlarından başlayarak gidip yerleştikleri ve arkalarından Venedikliler'in geldiği *Suğdak (Soldaia)*'ı da 1365'te egemenlikleri altına almışlardı.[167] 1380'de Cenova Cumhuriyeti ile Altun Ordu Hanlığı arasında yapılan anlaşmada. *Balaklava*'dan *Suğdak*'a kadar olan yerlerde oturan hıristiyanların ve buralardaki evlerin Cenova'ya *(Comune Grande)* bağlı sayılacağı ve bunların her türlü vergiden bağışık tutulacağı belirtilmişti.[168] Cenevizliler'in Altun Ordu ülkesinde yerleşip koloni oluşturdukları yerlerdeki yerel Konsoloslar *Kefe*'deki Genel Konsolosluğa bağlı idiler.

Özetle, Cenevizliler *İstanbul*'un Latinler'den geri alınması için yardım vaadinde bulundukları VIII. Mihail Paleologos'tan 1261'de elde ettikleri hak ve ayrıcalıklarla Bizans İmparatorluğu'na bağlı topraklarda en üst duruma geçerek rakipleri Venedikliler'in yerini almışlardı. Anlaşmalardan ve fırsatlardan yararlanarak yalnız Bizans başkentinin hemen karşısında *Galata* gibi surlar ve zincirle çevrili bir ticaret kasabası kurmakla da kalmamışlar, *Ege Adaları*'ndan başlayarak Batı Anadolu'da *Foça,* Karadeniz'in Anadolu sahilinde *Amasra* ve kuzeyde *Kefe* gibi '3' önemli limanı tümüyle denetimlerine alıp anavatana bağlı özerk yönetimler (Konsolosluklar) kurmuşlardı. Bunların dışında da *Sinop, Samsun, Fatsa* ve *Trabzon*'da bu şehirlerin ticaret hayatında çok büyük etkileri olan koloniler oluşturmuşlardı.

Bütün bunlar *İstanbul* başta olmak üzere Batı Anadolu'da ve özellikle *Karadeniz*'de Ceneviz Komünü'ne ve Cenevizliler'e ticarette olduğu kadar siyaset alanında büyük öncelik ve avantaj sağlıyordu. Cenevizliler'le Bizans arasındaki yakınlık ve işbirliği, geçici duraksamalar ve anlaşmazlıklar dışında Bizans İmparatorluğu'nun sonuna değin sürecekti. Öyle ki XV. yüzyıl

başlarında Paleolog soylu İmparatorlar kızlarını bir Cenevizli ile evlendirmekten onur duyuyorlardı.[169]

Cenevizliler Karadeniz'e çıktıklarında kendilerinden başka bu sahillere yerleşmiş olup da bölgede ticari etkinlikleri ele geçimeye çalışan '3' ayrı güçle mücadele etmek zorunda kalmışlardı: Venedik Cumhuriyeti, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Anadolu Selçukluları... Bunlardan en zorlusu, kuşkusuz ki Ceneviz'le her zaman yarışan ve birçok kez de üstünlük sağlayan Venedik idi. Nitekim benzer olaylarda olduğu gibi Karadeniz ticareti nedeniyle de bu iki İtalyan devleti arasında yeni bir savaş patlak vermiş ve tam '6'. yıl sürmüştü: *Curzola Savaşı*. 1293'te başlayıp 1299'da biten bu savaş sonunda Bizans İmparatoru Venedik ve Cenova Cumhuriyetleri ile ayrı ayrı anlaşmalar yapıp Cenevizliler'e *Karadeniz*'de yeni olanaklar tanırken, Venedikliler'e de Ege'de kimi ödünler vermek zorunluluğunu duymuştu. *Trabzon*'da kurulan yeni İmparatorluk, Cenevizliler'e rekabet edecek güçte olmadığı için onlara karşı koyacak yerde, kendilerine önemli bazı kolaylıklar ve haklar tanıyıp başkente yerleşmelerine izin vermeyi yeğlemişti. Selçuklular'a gelince, onlar Karadeniz'le ancak *Sinop*'u ele geçirdikleri 1214'ten sonra yakından ilgilenme olanağını bulmuşlardı.Bir süre sonra *Kırım*'daki *Suğdak* limanı da zaptedilmiş, ancak buradaki Selçuklu egemenliği '14' yıl kadar sürebilmişti (1225-1239). Bu nedenle Cenevizliler karadeniz sahillerine yerleşirlerken başlangıçta Selçuklular'dan da büyük bir tepki görmemişlerdi. Her ne kadar Gâzi Çelebi'nin ve arkasından Candaroğlu İbrahim bey'in *Sinop*'ta Ceneviz filolarına karşı savaşmaları ve bozguna uğratmaları, büyük bir direnişi kanıtlıyorsa da, bu olaylarda Cenevizliler'in Karadeniz'de ticaret yapmalarına engel olma değil, şehri bir işgale karşı koruma sözkonusudur. Pek de sık görülmeyen bu tür olaylar dışında Cenevizliler'in genelde Selçuklular'la ve yöreye egemen öteki Türk beylikleri ile dost ilişkiler sürdürmeye önem verdikleri kuşkusuzdur. Daha sonra Osmanlılar döneminde de devam eden ve zaman zaman işbirliği yapmaya kadar varan bu dostluk siyasasına dayanarak Karadeniz'deki kolonilerini Fatih Mehmed dönemine değin ellerinde tutabilmişlerdir.

b) Venedik'in Ayrıcalıklarını Koruma Çabaları:

1261 *Kemalpaşa Andlaşması* ve *İstanbul*'un Mihail Paleologos tarafından geri alınması Latin İmparatorluğu'na son verirken *Serenissima Repubblica*'nın *Levante*'deki ekonomik imparatorluğuna da öldürücü bir darbe indirmişti. Çünkü sözkonusu andlaşma Venediklileri o ana dek

İmparatorluk içinde sahip oldukları üstünlük tahtından indirip yerlerine Cenevizliler'i oturtmakla kalmıyor, Venedik'in doğuda sahip olduğu yerler ve oradaki ticareti için de büyük bir tehlikeyi bütün çıplaklığı ile belirliyordu. Bizans İmparatoru, başkent *İstanbul* ile Karadeniz'de Cenevizliler dışında yalnızca Pisalılar'a ticaret serbestliği tanıyacağını kabul ediyor, dahası Venedik'in *Ağrıboz* ve *Girit*'i de içerecek biçimde Ege adalarından atılması için müttefiki Cenovalılar'la birlikte savaşmaya söz veriyordu. Düşünülen ve vaad edilen şeylerin gerçekleştirilmesi ise Venedik Cemhuriyeti'nin *Levante* ticaretinin ve dolayısıyla ekonomik refahının sonu demekti. Onun için Cumhuriyet ne yapıp yapıp, etrafında örülen çemberi kırmak ve Kemalpaşa Andlaşması'nın kendisine yönelik olan hükümlerinin işlerlik kazanmasını önlemek zorundaydı. Bunun da en etkili yolu, doğrudan merkeze yönelmek, İstanbul'a kolayca sahip olduktan sonra Cenevizliler'e verdiği sözü yerine getirmekte acele davranmadığı sezilen İmparator Mihail ile ilişkiye geçmek ve onunla yeni koşullara göre bir anlaşma yapmaktı.

Bu düşüncelerle Doc Rainero Zeno'nun geniş yetkilerle elçi olarak *İstanbul*'a gönderdiği Jacopo Dandola ve Jacopo Morosini, imparatorla anlaşmaya muvaffak oldular. 18 Haziran 1265'te imzalanan bu anlaşma ile Venedik, 1204'ten önce Bizans'ta elde etmiş olduğu haklara yeniden kavuşuyordu. Bununla İmparator, *Koron, Modon, Girit* ve *Ağrıboz*'daki Venedik egemenliğini meşru olarak tanıyor ve Venedikli ailelerin ele geçirdikleri *Siklad (Ciclad)* adalarını onlara bırakmayı kabulleniyordu. Bundan başka, Teselya'da *Pagasai* (Pagassitikos) Körfezi kıyısında bulunan *Volos* ve *Almiros* liman kentleri ile *Selanik, Enez, Edremit, İzmir* ve *Kadı Kalesi* (*Anea*)'nde ve daha başka yerlerde Venedikliler'e özel mahalleler ayrılacaktı. Ancak eskiden Podestà unvanını taşıyan *İstanbul*'daki Venedik kolonisinin temsilcisi bundan böyle politika açısından sıkı bir kontrol altına alınacak, unvanı da *Bailo (Bajulus)* olarak değiştirilecekti.[170]

1265 anlaşması ile Venedikli tacirlere vergi bağışıklığı tanınıyordu. Bizans topraklarında yetişen hububatta öngörülen kısıtlamalar dışında Venedikliler eskiden olduğu gibi her türlü malı alma, satma, ithal ya da ihraç etme hakkına sahip olacaklardı. Ayrıca karadan veya denizden ülkenin her tarafına serbestçe girebilecekler, bunun için herhangi bir resim ya da vergi ödemeyeceklerdi. Ancak gümrüklerde yanlarındaki malları bildirmek (deklare etmek) ve bu malların Venedikliler'e ait olduğu hakkında güvence vermek zorunda idiler.[171]

Venedikliler'in bağışık tutuldukları vergilerin en önemlisi *commercium* denilen ve tüm ticari işlemlerde alınan vergi idi. Malın kıymeti üzerinden (*ad valorem*) alınan bu vergi malı satan ile satın alan arasında yarı yarıya paylaşılarak ödeniyordu. Bunun iki yönlü, yani hem alış hem de satış vergisi niteliğinde olması Venedik tebaasına tanınan bağışıklığa karşın uygulamada kimi güçlükler, anlaşmazlıklar doğurdu. Özellikle Venedikliler'den mal satın alan yerli halktan *commercium*'un % 50'sinin alınıp alınmayacağı sorunu ortaya çıktı.

Ne olursa olsun *Lagün Cumhuriyeti*, kendisine karşı oluşturulan Bizans-Ceneviz ittifakından '4' yıl gibi kısa bir süre sonra, Kemalpaşa andlaşmasının kimi hükümlerini geçersiz kılmayı ve *Levante*'deki eski üstünlüğünü yitirmiş de olsa buradaki varlığını sürdürmeyi başarmıştı. Böyle olduğu halde 1265 andlaşması Doc R. Zeno tarafından uzun süre onaylanmamıştı. Bu yüzden de onun içerdiği hükümler 1268'e kadar uygulanamamıştı. Bu nedenle o tarihte yeni bir andlaşma metni kaleme alındı. Genelde 1265 andlaşmasını yenileyen bu metin siyasal açıdan Bizans'a daha çok hareket serbestisi veriyordu. Çünkü İmparatorluk rakip iki İtalyan Cumhuriyeti yani Venedik ile Ceneviz'le ayrı ayrı anlaşma hakkını elinde tutuyordu.

Böyle olduğu halde Venedik-Bizans ilişkileri tam anlamıyla dostça bir havaya bürünemedi. Bunun da en büyük nedeni VIII. Mihail'in Venedikli ailelerin elinde bulunan Ege adalarına saldırması idi. Bunun sonunda da *Limni, Stampalia, Santorin, Amorgo, Skyros*'un bulunduğu adaların birçoğu 1269'da Bizans'ın egemenliği altına geçtiler.[172] Böylece bozulan ilişkiler ancak 1277'de yapılan '2' yıllık bir mütareke ile kısmen düzelebildi. Bununla İmparator Mihail, Venedikliler'in *Ağrıboz (Negroponte)* üzerindeki egemeliğinden vazgeçmesini istememeyi kabulleniyordu. Gene anlaşmaya göre Bizans, bundan böyle Venedikliler'den mal alan veya onlara mal satan yerli halktan *commercium* almayacaktı.[173]

19 Mart 1277'de imzalanan bu yeni anlaşma ile Venedik, Bizans topraklarında ticari etkinliğini ve *Levante*'deki politikasını sürdürme olanağına yeniden kavuşmuştu. Bu politika öteden beri "tam bir ticari kapitülasyon elde etmeye yönelikti.[174] VIII. Mihail'in Cenevizliler'e tanımış olduğu ayrıcalıkları kimi duraksama ve direnmeye karşın sonunda kısmen de olsa Venedikliler'e de vermesi Bizans'ın güçsüzlüğünü gösteriyordu. O zamana değin daha çok *Ege* bölgesiyle sınırlı olan Venedik ticareti, 1268'de Karadeniz hububat pazarlarının Venedik tacirlerine de açılması ile daha da yaygınlaşacak ve Karadeniz bölgesini de kapsayacaktı.

Öte yandan Venedik'in böylesine yavaş yavaş Bizans topraklarında önceleri sahip olduğu ayrıcalıkların bir kısmını tekrar sağlaması, *Kemalpaşa andlaşmasıyla* "en ayrıcalıklı devlet" durumunda olan Ceneviz'in tepkisine yol açmış ve iki devlet arasındaki çekişme savaşmaya kadar varmıştı. Bu savaşlardan ilki, yukarıda da değindiğimiz gibi, özellikle Karadeniz ticaretindeki rekabetten doğup 1293'te başlayan ve '6' yıl süren *Curzola Savaşı* idi. İki İtalyan devletinin mücadelesine Bizans İmparatorluğu da katılmıştı. Venedik ile Cenova 1299'da savaşa son verdilerse de Venedik-Bizans harbi 1302'ye kadar sürdü. Sonunda II. Andronikos İstanbul'da yağma edilen malları için Venedikliler'e tazminat ödemeye ve savaş sırasında Cumhuriyet'in zaptetmiş olduğu *Ege* adalarını onlara bırakmaya mecbur oldu.[175] Böylece *Serenissima Repubblica Bizans*'taki durumunu güçlendirmiş ve 1269'da elden çıkardığı adaların bir kısmını geri almış oluyordu.

XIV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, *Ege*'de Cenevizliler lehine olan gelişmeyi kendi çıkarlarına zarar verici olarak gören Venedik'in sert tepkisi iki taraf arasında yeni bir savaşa neden olmuştu. Üstelik Venedikliler bu kez doğrudan doğruya rakiplerinin *Levante*'deki en büyük merkezlerine, *Galata*'ya saldırmışlardı.

Sakız'ın Cenova egemenliği altına geçmesi Venedik'in Ege'deki ticaret etkinliğini gölgeleyecek büyük bir gelişme idi. Cumhuriyet'in bunu hazmedememesi 1350'de Venedik Amirali Marco Ruzzini 'nin bölgedeki bazı Ceneviz gemilerine saldırıp onlara el koymasına kadar varmıştı. Arkasından *Galata*'ya yönelen Venedik donanması burayı almak işstemişse de buna muvaffak olamamıştı. Bununla birlikte ertesi yıl Nicolo Pisani komutasındaki daha kuvvetli bir Venedik donanması *İstanbul* önünde görülünce, o zamana kadar Cenevizliler'e karşı bir harekete girişmek istemeyen Kantakuzenos bu kez Venedik ile ittifak ederek *Galata* kuşatmasına katılmıştı.[176] Venedik ile Ceneviz'in ağır maddi kayıplarına ve *Levante*'deki kolonilerinin tahribine yol açan bu savaş iki tarafın belirli bir üstünlük sağlayamaması ile sonuçlanmıştı. 1355'te imzalanan anlaşma, daha doğrusu mütareke ile taraflar eskiden sahip oldukları yerleri korumuşlardı.

Venedik-Bizans ilişkilerinin bu döneminde üzerinde durulması gereken bir özellik de, 1261'de ittifak ettikleri Ceneviz'i küstürmemeye özen gösteren ve Venedik ile Cenova sözkonusu olduğunda ikincinin lehine çaba harcayan Bizans İmparatorları'nın zaman zaman Venedikliler'e tanımış oldukları ayrıcalıkları azaltmak, ya da en azından onları denetim altında tutmak istemeleridir. Bizans yöneticileri bunu, ekonomik hayatta önemli yerleri

olan malların ticaretini kısıtlayarak sağlamaya çalışıyorlardı. Bu yolda ilk girişimi II. Andronikos yapmıştı. 7 Mart 1303'te yayımladığı bir emirname ile Venedikliler'e tuz ve sakız ticaretini yasaklamıştı.[177] Geçici kalan bu kısıtlamadan yıllarca sonra 1362'de V. Yuannis (1341-1391) Venedikliler'in ayrıcalıkları sorununu yeniden gündeme getirmişti. İmparator Venedikliler'le alışveriş yapanlardan *commercium* alınıp alınmaması sorununa böylece son vereceğini umuyordu. Ne var ki sonunda itirazlarından vazgeçip Venedik ile yeni bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Doc Lorenzo Celsi (1361-1365) döneminde 13 Mart 1363'te yapılan bu andlaşma ile Venedikliler geniş haklar elde ediyorlardı. Şöyle ki gerek *İstanbul*'da gerekse İmparatorluğun diğer yerlerinde isteklerine göre ev, dükkân, bahçe ve diğer taşınmaz mülk satın alabileceklerdi. İmparatorluk başkentinde şarap satan yerlerin (*osteria*) sayılarını çoğaltmak uygun görülmediğinden Venedikliler'e vergi ödemeksizin şarap ithal etmek serbestliği tanınıyordu. Bundan başka Venedik tebaasının vergi ödemeksizin *İstanbul*'a hububat getirip satmaları da kabul ediliyordu.[178] Sözkonusu girişimlerinden olumlu sonuç alamayan Bizans'ın 1390'lardan sonra Venedikliler'in ayrıcalıklarını daraltma çabalarından vazgeçtiği görülmektedir. Bunda da Türk ilerleyişi karşısında kendini güçsüz ve yardıma muhtaç hissetmesinin ve ağırlaşan siyasal koşullar karşısında ticari sorunların ikinci plana bırakılmasının büyük payı olsa gerektir.

Venedik-Bizans ilişkileri inişli çıkışlı yolunu izlerken *Serenissima Repubblica* ile Cenova Komünü *Ege*'de bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi. 1363 anlaşması ile Ceneviz ile Venedik Cumhuriyetleri'nin Bizans'ta sahip oldukları durumun kararlılık kazanması ve *Levante*'deki İtalyan kolonilerine sükûnet gelmesi beklenirken, *Çanakkale Boğazı* ağzındaki küçük *Bozcaada (Tenedos)* üzerinde başlayan yeni bir anlaşmazlık ve Bizans tahtı üzerindeki çekişmeler ile İmparatorlar'ın güttükleri iki yönlü siyaset, güçlü bu iki İtalyan deniz devletini yeniden bir savaşa sürüklemişti. V. Yuannis Paleologos evvelce bu adaya hakim olduğunda onu Cenevizliler'e bırakma vaadinde bulunmuştu. Buna karşılık Cenevizliler İmparator'un Türk Sultanı I. Murad'a karşı olan savaşında ona yardım edeceklerdi.[179] Fakat Yuannis bu vaadinin aksine adayı bir süre sonra Venedikliler'e satma yoluna gitmişti!

Venedik Cumhuriyeti eskiden beri stratejik önemi olan *Bozcaada*'yı ele geçirmeye, gerekirse satın almaya çalışıyordu. Daha 1335'te buranın geçi-

ci de olsa kendilerine bırakılmasını istemişlerdi. V. Yuannis'in yardım sağlamak için 1369'da *Venedik*'e gelişinde de bu önerilerini tekrarlamışlardı. 1375'teki anlaşmazlık yüzünden *İstanbul* önlerine bir filo gönderdiklerinde bu konuda yeni girişimlerde bulunmuşlardı. Cumhuriyet ada için '3.000' duka ödemeye hazır olduğunu belirtiyordu. Ayrıca orada *San Marco* bayrağının yanıbaşında Bizans bayrağının da dalgalanmasını kabul edeceğini ekliyordu. Sonunda Yuannis bu koşullarla *Bozcaada*'yı Venedik'e bırakmaya razı olmuştu ama tahta hak iddia eden Andronikos'un Cenevizliler'in yardımıyla hapisten kurtulması Bizans'ta yeni gelişmelere neden olurken *Bozcaada* sorununu da çıkmaza sokmuştu. Cenevizliler tahta oturttukları Andronikos'tan adanın kendilerine verilmesini sağlamışlardı. Aynı zamanda İstanbul'daki Venedik mahallesine saldırılmış, başta Bailo Pietro Grimani olmak üzere Venedikliler'den birçoğu tutuklanırken malları da yağmalanmıştı.[180]

İstanbul'da bunlar olup biterken Venedikliler *Bozcaada*'yı işgal edip kalesini tamire ve yeni bir şehir kurmaya başlamışlardı.[181] Ancak Cenevizliler buna engel olmak için *Midilli* Senyörü Francesco Gattilusio'nun gönderdiği '2' gemi ile adanın bir başka bölgesini işgale girişmişlerdi. Böylece Venedik ile Cenova arasında yeni bir savaş başlamıştı. *Chioggia Savaşı* diye anılan bu çatışma 1377'den 1381'e kadar '4' yıl sürmüştü. Savoia Kontu VI. Amadeo'nun çabalarıyla 8 Ağustos 1381'de *Torino Barışı* yapıldığında asıl konu *Bozcaada* olmuştu. Buna göre Venedikliler adayı '2.5' ay içerisinde Amadeo'ya teslim edeceklerdi, o da giderleri Cenevizliler'ce karşılanmak şartıyla buradaki istihkâmları ve evleri yıktırıp oturamaz hale getirecekti. Gerçekten de adadaki Bailo Muazzo'nun ve halkın direnmelerine karşın kale yıktırıldı, oturanlar ise *Girit*'e ve *Ağrıboz*'a nakledilerek (1383) ada ıssızlaştırıldı.[182]

Cenevizliler'in *Kemalpaşa* andlaşmasından sonra Bizans topraklarında değişik adalara ve şehirlere yerleşip koloniler kurmalarının aksine Venedikliler bu dönemde başkent *İstanbul*'da toplanmışlardı. Buradaki Venedik kolonisinin başında bulunan görevliye ilk zamanlarda *Logotheta (Luogotenente = Vekil, Nâib)*, Latin İmparatorluğu döneminde Podestà denilirken, yukarıda değindiğimiz gibi 1265 anlaşmasıyla *Baiulus (Bailus, Bailo)* unvanı verilir olmuştu. Etimolojisi hakkında değişik görüşler olmakla birlikte latince *Bajulus (Bajulus)*'a dayanan bu sözcük "Eğitici, koruyucu" anlamına geliyordu. İlk kez de Podestà unvanı gibi *Pisa*'nın 1173'te Mısır Sultanı

Selahaddin Eyyubi ile yaptığı ticaret andlaşmasında kullanılmıştı.[183] XIII. yüzyılda da *Rector* (İtal: *Rettore* = Yönetici) anlamında kullanılıyordu. Örneğin 1265 tarihli Venedik-Bizans anlaşmasında, *Rectorem supra gentem suam, qui vocetur Bajulus* (vatandaşlarımız üzerindeki yönetici, yani Bajulus) diye tanımlanmıştı. Böylece *Bajulus,* yabancı ülkelerde kendi vatandaşlarının canlarını ve mallarını koruyan görevli demek oluyordu.[184]

Giderek İtalyanca'da ya da Venedik lehçesinde *Bailo* biçimine dönüşen bu unvan yalnız *İstanbul*'daki Venedik kolonisinin başkanı için değil, Cumhuriyet'in *Levante*'de sahip olduğu büyük merkezlerin, adaların yöneticileri için de kullanılıyordu. Ancak Cumhuriyet bu yerlerin çoğunu yitirince Osmanlı İmparatorluğu döneminde yalnızca İstanbul'daki Venedik elçilerinin unvanları olarak kalmış ve Türkçe de de *Baylos, Balyos* şeklinde kullanılmıştır.

Normal elçilik ve Konsolosluk görevleri ile yargı görevi *Bajulus*'un şahsında birleşiyordu. Barış görüşmeleri, ya da doğum, tahta çıkış, ölüm vb. gibi olağanüstü durumlarda özel olarak gönderilen temsilciler de kendisine yardım ediyorlardı. Böylece *Bailo*'luk, ancak ikiyüzyıl sonra diğer Avrupa devletlerinin uygulamaya başlayacakları gerçek bir "sürekli elçilik" (ikamet elçiliği) demekti.

Bu dönemde *Bailo*'ların çok çeşitli ve önemli görevleri vardı. *İstanbul*'daki Venedikliler'e ait işlere bakmak, onlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, davalara bakmak yanında, Cumhuriyet adına vergi toplamak, Venedik'in ticari çıkarlarını kollamak ve korumak, anavatanın haklarını hem Bizans yönetimine hem de diğer yabancı kolonilere, özellikle de Cenevizliler'e karşı savunmakla yükümlü idiler. Onların özel yargılama yetkileri İstanbul'la sınırlı olmayıp Bizans İmparatorluğu topraklarında oturan tüm Venedikliler'i kapsıyordu. *Selanik, Ağrıboz, Girit, Modon* ve *Koron* gibi yerlerdeki Venedik Duka, Konsolos ya da Dizdarları İstanbul'daki Bailo'dan emir alıyorlardı. Bailo Venedik'teki *Maggior Consiglio* ile Doc tarafından seçiliyordu. Görev süresi normal olarak '2' yıldı, ancak gerektiğinde bu süre daha da uzatılıp kısaltılabiliyordu. Onlara yardım eden aynı zamanda da denetleyen '2' ayrı kuruluş vardı: *Consiliarii* denilen '2' görevli danışman ile *Consiglio dei dodici* adı verilen Onikiler Meclisi.. XIV. yüzyılda Bailo'luk makamının Venedik mahallesinin bulunduğu *Balkapan Han* yakınlarında olduğu anlaşılıyor.[185]

Levante'deki Venedik temsilcilerinin en önde geleni olan *İstanbul Bailosu*'nun görevlerinden biri de, bölgeyi ilgilendiren önemli haberleri Cumhuriyet Senatosu'na ulaştırmak ve koloni ile anavatan arasında haberleşmeyi sağlamaktı. Bu amaçla giderek İstanbul-Venedik arasında düzenli bir *posta servisi* kurulmuştu. Bizans döneminde koloninin özel mektupları tüccar gemileri ile gönderiliyordu. Gemi kaptanları kendi ölçülerine göre belli sayıda mektup kabul ediyorlardı. XIII. yüzyıl sonlarına doğru mektup taşımakla görevli bir grup oluşturularak düzenli bir posta hizmeti verilmesine başlandı. Posta taşıyıcılar daha çok Karadağlılar idi. Mektuplar karayoluyla *Cattaro*'ya oradan da silahlı gemilerle Venedik'e götürülüyordu. Normal olarak sevkiyat ayda bir kez yapılıyordu. Kişilere ait özel mektupların dışında *Bailolar*'ın resmi yazıları da merkeze ulaştırılıyordu. Bailolar siyasal içerikli yazılarda bazen özel mürekkepler ve rakamlar da yani bir tür şifre kullanıyorlardı. Böylece başlayan posta hizmetleri Osmanlılar döneminde daha da geniş boyutlara varacaktı.[186]

İstanbul'daki Venedik kolonisinin kapalı bir mahallesi ve etrafı surlarla çevrilmiş yerleri yoktu. 1277 anlaşmasıyla saptanan ve XIV. yüzyılda da geçerli olan şartlara göre İmparator Venedikliler'e *Galata*'nın karşısındaki *Odun Kapısı (Perame)* ile *Balıkpazarı Kapısı (Drungarii)* arasındaki kiralık evler ayırıyordu. Bailo, yardımcıları ve meclis üyeleri için ayrılan '3' ev dışında '25' ev de ihtiyaca göre Venedikli tüccarlara veriliyordu. Ücretsiz olarak verilen bu evlerden başka Venedik tebaası olanlar şehrin diğer mahallelerinde de kirasını ödemek koşuluyla evler tutabiliyorlardı. *San Marco* ve *Santa Maria* kiliseleri önceleri olduğu gibi gene Venedikliler'e ayrılmıştı.[187]

"Venedik Evi" ya da *"Venedik Sarayı"* diye anılan *Bailoluk evi*, İmparatorluk'ça verilmiş olduğu için gerekli onarımların da Bizans yönetimince yaptırılması gerekiyordu. Örneğin Venedik Senatosu 1407'de harab olduğu bildirilen Bailoluk evinin aradaki anlaşmalar uyarınca onarılmasını İmparator'dan ısrarla istemiş, eğer bu sağlanamazsa ivedi onarımın yaptırılması için Bailo'ya gerekli yetkiyi vermişti.[188]

İstanbul dışında *Selanik*'te de Venedik tebaasının oturacakları bazı evler Bizans yönetimince sağlanıyordu. Başlangıçta burada İmparator'un vereceği evler '25' olarak saptanmışken, şehrin küçüklüğü dikkate alınarak sonradan '15'e indirilmişti. İmparatorluğun diğer yerlerinde ise Venedikliler'e ücretsiz ev ayrılmıyordu. Ancak onlar kendileri kiralayabiliyorlardı.[189]

Paleologoslar döneminde Venedik-Bizans ilişkileri konusunda belirtilmesi gereken önemli noktalardan biri de *Serenissima Cumhuriyet*'in İs-

tanbul'daki Bizans vatandaşları üzerinde elde edip sürdürmeye çalıştığı *koruma* hakkı ile bundan doğan sorunlardır. Ortaçağlar'da konsolosların kendi vatandaşları dışında görevli oldukları ülkedeki yabancılarla yerli halk üzerinde sağladıkları bu koruma yetkisi, Yeni ve Yakın çağlarda da devam edecek ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde *Kapitülasyonlar*'ın çok önemli öğelerindenbiri haline gelecektir.

Gerçekten de *İstanbul*'daki Venedik Bailosu'nun yönetim yetkisi yalnızca Venedik tebaası olanlar ve Latin kökenlilerle sınırlı değildi. Cumhuriyet, Bizans başkentindeki Yahudiler ve Katolik Ermeniler üzerinde de sürekli bir koruma hakkına sahip bulunuyordu. Bizans İmparatorları da Yahudi ve Ermeni cemaatlerinin İmparatorluğun yargılama erkinin dışında tutulduklarına ilişin beratlar vererek, bu toplulukların başka yargı kurallarına bağlı olmalarına kapıyı aralamış ve Venedik'in koruma hakkını dolaylı da olsa tanımış oluyordu. Cumhuriyet'in koruması altına girenler Venedikliler'e tanınmış olan birçok haklardan, ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı. Ancak Venedik mahallesinde oturan Yahudiler ve Ermeniler buna karşılık, koloni giderleri için toplanan oldukça ağır bir vergi ödemek yükümlülüğü altına da giriyorlardı. Bunun dışında belirli gün ve olaylarda Bailo'ya sunulacak armağan için de para ödemeleri gerekiyordu.

Venedik Cumhuriyeti'nin koruması altına girmenin sağladığı yararlar nedeniyle Kuzey İtalya'da yaşayan Yahudiler'in bir kısmı Bizans başkentine göç etmişlerdi. Bunlar Venedik mahallesinin belirli bir kesiminde Bizanslı Yahudiler'le birlikte oturuyorlardı. Başlıca uğraşları ise dericilik ve meşin endüstrisi idi.[190]

Öte yandan Bizans'ta yerleşen Venedikliler'in yerli kadınlarla evlenmelerinden kaynaklanan kimi sorunlar da başgöstermişti. Her iki hükümet bu tür evlilikleri önlemek istemişlerse de başaramamışlardı. Bu tür karışık evliliklerden doğan çocuklara *Gasmuli* deniyordu. Venedik Cumhuriyeti bu gibilerin de Venedik tebaası kapsamına alınması için büyük çaba harcıyordu. Bunun sonucunda 1277'de yerli bir kadınla Venedikli bir erkeğin çocuğu olan *Gasmuli*'lerin de Venedikliler gibi vergiden bağışık tutulmaları öngörülmüştü.[191] VIII. Mihail, Charles d'Anjou'ya karşı Cumhuriyet'in desteğini sağlayabilmek amacıyla böyle bir ödün vermek gereğini duymuştu. Ancak sorun tümüyle çözülememişti. Çünkü Bizans'ın hizmetine giren *Gasmuli*'ler kendilerini İmparator'a bağlı hissediyorlardı. Buna karşılık onlara ayrıcalık tanınması yerli halktan bir kısmını da yabancıların koruması altına girme konusunda adeta dürtüklüyordu. Bir çıkar yol bulabil-

mek amacıyla *Gasmuli*'lerin babalarının gerçekten de Venedikli olup olmadıklarını tanıklarla saptamak yöntemi benimsenmişti ama bu da Cumhuriyet'in aleyhine oldu. Çünkü Venedikli yöneticiler tabiiyet için kendilerine başvuranlara oldukça güçlük gösterirlerken rakipleri Ceneviz bu gibilere büyük kolaylıklar sağlamayı yeğlemişti. Sonuçta Venedikli bir babanın çocuğu olan birçok kişi Cenevizli sayılmaya başlandı ve İstanbul'da Venedik tebaasının sayısı azalırken Cenevizliler'inki çoğalır oldu.[192] *Gasmuli* sorununun giderek çok yönlü bir hale dönüşmesini önleyebilmek için 1374'te yeni bir anlaşmaya varıldı. Bununla Venedik Bailosu'na, Cumhuriyet'in tebaası olanlarla üçüncü kişiler arasındaki anlaşmazlıklara da bakma yetkisi tanınıyordu. Bundan böyle ancak Venedikli olanlar Cumhuriyet'in tebaası sayılacak, herhangi bir görev almadan önce Venedikli oldukları ilan edilmiş olanların milliyetleri tartışılmayacaktı. Kimlerin Venedikli sayılması gerektiği hakkında ise *Bailo*'nun İmparatorluk makamlarına yapacağı yazılı bildirim yeterli delil olacaktı.[193]

EGE'DE VENEDİK EGEMENLİĞİ

Evvelce de değindiğimiz gibi Venedik yönetimi 1204 paylaşılmasında kendilerine düşen Bizans topraklarından *Ege*'deki büyük ya da Venedik-İstanbul arasındaki deniz yolu üzerinde bulunan stratejik adalarla önemli liman kentlerinde tutunmaya önem vermişti.

XIII. yüzyıl başlarında ele geçirilen *Mora*'nın batı sahilindeki *Modon* ve *Koron* limanlarından sonra XIV. yüzyılın ikinci yarısında kuzey doğudaki *Korint (Corintos)* ve o yüzyılın sonarında ise güney-doğudaki *Argos* ve *Nauplion (Nauplia*. Bugünkü: *Nafpilon*) egemenlik altına alınmıştı. Venedikli *Acciaiuoli* ailesinden Nicolò Korint kale muhafızlığını elde edince bu yörede Osmanlılar'ın gelişine dek sürecek olan bir Dukalık kurulmuş oluyordu.[194] *Argos* ve *Nauplia* ise bu şehirlere veraset yoluyla sahip olan Fransız kökenli Maria'nın Venedikli Pietro Cornaro ile evlenmesi sonucunda 1388'de Cumhuriyet topraklarına katılmıştı.[195]

Venedikliler bir ara *Attika* yarımadasına uzanıp *Atina (Atene)*'yı ele geçirmişlerse de burada fazla tutunamamışlardı. Burası bir Despotluk halinde Bizans'a bağlı olarak yönetiliyordu. Venedikliler'in uğradığı başarısızlıktan birkaç yıl sonra Yıldırım Bayezid *Atina*'yı feth etmişse de 1397'de başlayan bu ilk Türk egemenliği de ancak *Ankara Savaşı*'na dek sürebilmişti. Böylece şehir Fatih Mehmed döneminde kesin olarak

Türkler'in eline geçinceye kadar bir Bizans Despotluğu niteliğini koruyabilmişti. Eklememiz gerekir ki *Mora*'da Venedikliler'in egemenlikleri altındaki yerler dışında *Mistra (Mystras,* Türkçe'de *Mezsere)* da da ikinci bir Bizans Despotluğu, varlığını Osmanlı Türkleri'nin gelişine kadar devam ettirmişti.

Girit, gerek büyüklüğü gerekse coğrafi konumu nedeniyle *Serenissima Repubblica*'nın *Levante*'deki İmparatorluğu'nun merkezi, gözcüsü ve aynı zamanda ileri karakolu olarak seçilmiş ve bütün bu görevleri yerine getirebilecek biçimde örgütlenmiş, donatılmıştı. Genellikle benzetildiği gibi, *Galata* Cenova Cumhuriyeti için ne denli önemli ise *Girit* de Venedik için o kadar can damarı idi.

Girit'ten sonra Cumhuriyet için *Ege*'de ikinci önemli sırayı *Ağrıboz (Negroponte, Eubea)* alıyordu. Burası Boğazlar'a ve Anadolu sahillerine yakın olması dışında Yunanistan ve *Girit* için bir ön savunma mevzii görevini görüyordu.

Bunlardan başka *Stampalia, Scarpanto* ve *Serifo (Seriphos)* adalarında da Venedikli asil ailelerin yönetiminde küçük Senyörlükler meydana gelmişti. *Stampalia, Amorgos* adası ile birlikte Quirini ve Grimani aileleri arasında paylaşılmıştı. Ancak *İstanbul*'un Türkler'in eline geçişinden birkaç yıl önce Quirini'ler tek başlarına buraya egemen olmuşlardı. *Scarpanto*'da 1301'den başlayarak Cornaro ailesi dirlik sahibi olarak hüküm sürüyordu. *Serifo* adasında ise yönetim Premarini ailesinin elindeydi.[196] Her üç ada da *Mora*'nın tümüyle Türk egemenliğine geçişinden sonraki yıllara kadar Venedikliler'in elinde kalacak ve Kanuni Süleyman döneminde, 1537'de Osmanlı topraklarına katılacaktır.

KARADENİZ'DE VENEDİK KOLONİLERİ

Karadeniz'e gelince, Venedik gemileri Haçlı Seferleri öncesinde özellikle hububat yüklemek amacıyla *Kırım*'a kadar gidip geliyorlardı. *Serenissima Repubblica, Levante* ticaretinde başlangıçta daha çok *Mısır, Suriye* ve XIII. yüzyıldan sonra Anadolu ile ilgileniyordu. Bu nedenle Bizans'taki gelişmelerin de etkisiyle *Mare Maggiore* denilen *Karadeniz* bölgesinde yerleşip koloniler kurma ve ticarete egemen olma öncülüğünü rakibi Cenova'ya kaptırmıştı.

Cenevizliler 1261 ittifak andlaşması ile Bizans'ta üstün duruma geçerlerken rakiplerine *Karadeniz*'i kapatacaklarını umuyorlardı. Bunun için de

Venedikliler'i dışlayarak, Haçlılar'a karşı *İstanbul* savunmasına katılmış olan Pisalılar'a bu bölgede bazı öncelikler sağlamaya çalışıyorlardı.[197] Ne var ki yukarıda Cenevizliler'den söz ederken belirttiğimiz gibi Venedik Cumhuriyeti Cenevizliler'le Mihail Paleologos arasındaki dostluk ilişkilerinin kısa bir süre için de olsa kopmasından yararlanarak daha 1263'de *Karadeniz'e* çıkma hakkını almayı bilmişti.

Venedikliler *Karadeniz*'de hububat yönünden zengin olan yöreyi seçerek *Kırım*'a gitmeyi yeğlemişlerdi. Burada eskiden beri devam ettikleri ilk liman *Suğdak (Soldaia)* idi. XIII. yüzyıl sonlarında buradaki Venedikliler'in sayısı bir koloni oluşturacak düzeyi bulmuştu. Fakat *Suğdak* 1365'te kesin olarak Cenevizliler'in eline geçince Venedik tebaasının buradaki ticaret etkinlikleri de sönmüştü.[198]

Venedikliler'in Altun Ordu ülkesi olan *Kırım*'da 1204'ten bir süre sonra yerleşip oldukça büyük bir koloni oluşturdukları ikinci büyük şehir *Don* nehri ağzındaki *Tana (Azak, Azov, Zabacche)* idi. XIV. yüzyılda İtalyanlar'ın Karadeniz sahillerine yayılıp Asya ticaretinde yeni bir yol açmaları sonucunda *Suğdak*'la birlikte *Tana*'nın da önemi artmıştı. Asya içlerinden kervanlarla *Ejderhan (Astrahan)*'a getirilen mallar, özellikle de ipek ve baharat buradan *Tana*'ya gönderiliyor, oradan da gemilerle İtalya'ya taşınıyordu.[199]

Ancak Venedikliler'in bu bölgeye yönelmeleri, *Kefe*'ye ve *Tana*'ya egemen olma çabasında onlarla Cenevizliler arasında büyük bir mücadele doğurmuştu. İki rakip arasındaki bu yarış *Kefe*'de Cenevizliler'in üstünlüğü ile sonuçlanırken *Tana*'da da Venedikliler tutunmaya muvaffak olmuşlardı. Burada önceleri ticarette Cenevizliler öne geçmiş ve kendilerine ayrılan özel bir mahalleye yerleşmişlerdi. Ancak bu durum kısa sürmüş Venedik Cumhuriyeti 1332'de Altun Ordu Hanı Özbek Han'dan kendi tebaası için %3 gümrük ödeyerek ticaret yapma hakkını elde ettiği gibi Venedikliler için de bir mahalle ayrılmasını sağlamıştı.[200] Bunun üzerine ertesi yıl *Tana*'da bir Venedik ticaret merkezi açılmıştı. Böylece bu şehirde Cenevizliler ve Venedikliler ayrı ayrı mahallelerde oturarak ticari etkinliklerini sürdürmüşlerdi. Onların arkasından bir başka İtalyan devletinin tebaası olanlar, Floransalılar da bu şehirde görünmeye başlamışlardı. 1343'te Venedikliler'le yerli halk arasında çıkan bir kargaşada Cenevizliler'in '350.000', Venedikliler'in de '300.000' altun *(écu)* tutarında zarara uğramaları, buradaki ticari alışverişin ne büyük boyutlara ulaştığını göstermektedir.[201]

Bununla birlikte Altun Ordu Hanı, yabancı koloniler arasındaki rekabetten kaynaklanan çarpışmalar yüzünden Avrupalı tüccarları kendi limanlarından kovma yoluna gidince Venedikliler de *Tana*'dan ayrılmak zorunda kalmışlardı.[202] Han'ın *Kırım*'dan buğday ihracını da yasaklaması, başta *İstanbul* olmak üzere *Romania*'da hububat fiyatlarının artmasına neden olmuştu. *Kırım* pazarlarının kaybı karşısında Han'ı yeniden anlaşmaya zorlayabilmek için Venedik, Altun Ordu ticaretinde bir boykotaj uygulamak istemiş, ancak Ceneviz'le anlaşamayınca bundan bir sonuç elde edememişti. Birkaç yıl süren anlaşmazlıktan sonra 1347'de Cumhuriyet ile Han arasında bir barış anlaşması imzalanmıştı.[203] Fakat 1351'de Venedik ile Ceneviz arasında başlayan savaş Altun Ordu ülkesindeki ticareti olumsuz yönde etkilediğinden Venedikliler ancak 1355'ten sonra *Kırım*'da serbestçe ticaret yapma olanağına kavuşmuşlardı.[204]

Tana (Azak)'daki Venedik tüccarlarının sayısı artınca diğer kolonilerde olduğu gibi buraya da ayrı bir Konsolos atanmıştı. XIV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde ise şehirdeki Venedik tüccarlarını ve onların mallarını Cenevizliler'in ve yerli halkın saldırılarından korumak için özel bir arazi satın alınıp etrafının surlarla çevrilmesine karar verilmişti.[205]

Çok geçmeden Altun Ordu Hanı Toktamış (1379-1397) üzerine yürüyen Timur'un İtalyanlar'ın yerleşmiş oldukları limanları ve kaleleri tahribe yönelmesi ve bu arada *Tana*'yı da ele geçirip oradaki tüccarların çoğunu esir alması (14 Eylül 1395)[206] *Kırım* üzerinden yapılan Avrupa-Asya ticaretine büyük bir darbe indirmişti. Nehir ağzından içeride bulunan *Tana* limanı harap edildiği ve Venedik mahallesi içindeki ticari mallar yakıldığı için canlarını kurtarabilen Venedikli tüccarlar şehirden kaçmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında Venedik Senatosu Toktamış Han katında hemen girişimde bulunmak gereğini duymuş ve yeni *Tana* konsolosu Blancus de Ripa'yı bununla görevlendirmişti. 22 Şubat 1396'da Ripa'ya verilen talimatta, Timur'un (Zamberlanus) sebep olduğu yangınların ve yağmaların zararlarını azaltabilmek için *Tana*'da Venedikliler'e eskiden tanınmış olan hak ve ayrıcalıkların yeniden verilmesini ve Venedik mahallesinin savunma gücünün artırılmasını sağlaması isteniyordu.[207] Ancak Ripa'nın Konsolosluğu'ndan umulan sonuç elde edilememişti. Bir yandan Toktamış Han'la beklendiği şekilde ilişki kurulamamış, öte yandan Cenevizliler'in engellemeleriyle karşılaşılmıştı. *Tana*'yı sanıldığının aksine tamamıyla yanmış ve boşalmış bulan Ripa orada fazla kalmayarak Venedik'e dönmüştü.

Bunun üzerine Senato, *Tana*'nın onarımı için '600' Duka'lık bir ödenek ayırmış ve "Tatar İmparatoru"na yeni bir elçi göndermişti. Bunun için seçilen Andrea Giustiniani'ye 19 Mart 1397'de verilen talimatta, *Tana*'daki Venedik ticaret merkezinin takviye edilmesine izin verilmesi, ticarette alınan *commercium (comerclum)*'un %3'ten % 1,5'a indirilmesi ve ölen tacirlerin mallarına elkonulmayıp bunların diğer Venedik tebaasına ya da Konsolos'a teslim edilmesi konularında Han'la bir anlaşmaya varması isteniyordu.[208]

Han'a sunulacak '200' Duka tutarındaki ağır armağanlarla *Tana*'ya varan A.Giustiniani '2' yıl süren bu elçilik-konsolosluk görevi boyunca Toktamış'ın elinden saltanatı alan Timur Kutluk (1397-1400)'dan Venedikliler'e ticari haklar tanıyan bazı fermanlar almaya muvaffak olmuştu ama *Tana*'ya eski canlılığını kazandırmak mümkün olamamıştı. 1424'e gelinceye değin geçen '29' yılda şehrin, dolayısıyla Venedik mahallesinin onarımı bitirilememiş, Timur'un esir aldığı ya da buradan kaçan tüccarlar ve halk tümüyle geri getirilememişti.[209] Üstelik şehirdeki ticaret merkezi 1418 Mayıs'ında Han Kerimberdi (Kadir Berdi) tarafından yağmalanmıştı. Bu olumsuzluklara karşın Venedikli tüccarlardan bazıları ellerinden geldiğince burada tutunmaya çalışıyorlardı. 1436'da *Tana* üzerinden İran'a giden Venedikli Josafa Barbaro, o tarihte Pietro Lando'nun şehirde Konsolos olarak bulunduğunu ve Venedikli tüccarların da etkinliklerini sürdürdüğünü belirtmektedir.[210] Nitekim bu yıllarda *Tana*'ya giden gemilerin *İstanbul*'a ve kuzey Anadolu limanlarına olduğu kadar doğrudan doğruya Venedik'e de köle taşıdıkları görülmektedir.[211]

Karadeniz'in kuzeyinde *Tana (Azak)*'dan başka Cenevizliler'in egemen oldukları *Kefe (Caffa)*'de de bir Venedik kolonisi oluşmuştu. Birçok tüccarın orada oturup ticaretle uğraştıklarını dikkate alan Senato *Kefe*'ye ayrı bir Konsolos atanmasını zorunlu görmüş ve 29 Haziran 1444'te zaten oraya yerleşmiş olan Andrea della Calle'ye bu görevi vermişti.[212]

Tana dışında Venedikliler'in *Karadeniz*'de yerleştikleri ikinci büyük merkez, *Tebriz*'e ve Moğol Sarayı'na giden yol üzerinde önemli bir liman olan *Trabzon* idi. Venedikliler deniz ve karayollarının kavşak noktası olan bu şehre Cenevizliler'den sonra, XIII. yüzyılın son çeyreğinde devama başlamışlardı. 1319'a gelindiğinde ise *Trabzon*'da bir Venedik kolonisi oluşmuştu. Böyle olmakla birlikte burası XIV. yüzyıl sonlarına gelinceye dek, Asya ticaretinde Suriye ya da Anadolu yollarını tercih eden Venedikli tacirler için pek de önemli bir merkez olamamıştı. Hatta *Karadeniz* ticaretinde de

Tana'dan sonra ikinci derecede geliyordu. *Trabzon*'un önemini artıran, Timur - Toktamış mücadelesi ve Altun Ordu'daki iç karışıklıklar yüzünden *Kırım*'ın güvenilir bir bölge olmaktan çıkması ve özellikle de 1395'te tahrip edilen *Tana*'nın bir daha eski canlılığına kavuşturulamaması olmuştu.

Nitekim Venedik tüccarlarının zenginliğinin yalnız *Mısır* ve *Suriye*'den kaynaklanmadığını dikkate alan Senato, *Tana*'nın tahribinden sonra 1392'de *Trabzon* yolunun *(itinera Trapesunde)* izlenmesinin en iyi çare olduğu düşüncesiyle Trabzon İmparatoru'na bir elçi gönderip onunla bir anlaşma yapılmasına karar vermişti.[213] Öte yandan Trabzon İmparatorluğu da ülkeye maddi yararlar sağlamak amacıyla Venedik ile ticari ilişkilerin artırılmasına önem veriyordu. Bu nedenledir ki İmparator III. Manuel (1390-1412) *İstanbul*'daki Venedik Bailosu'na başvurarak ilişkilerin canlandırılmasını istemişti. Karşılıklı yaklaşımların bir sonucu olarak 1391'de iki devlet arasında ticareti düzenleyen bir anlaşma yapılmıştı.[214] Şimdi Senato, 23 Aralık 1395'te Trabzon Bailoluğu'na seçitiği Jacopo Grisoni 'den Venedikliler'e tanınmış olan ticaret serbestliğinin daha da genişletilmesini istiyordu.[215]

Gerçekten de bu tarihlerden sonra Venedikli tacirlerin *Trabzon*'daki etkinliklerinin daha da arttığı görülmektedir. Ancak *Levante*'deki birçok şehirlerde olduğu gibi burda da Venedik ve Ceneviz kolonileri arasında şiddetli bir geçimsizlik hüküm sürüyordu. Daha 1285'te Venedik Cumhuriyeti anlaşmazlıkları giderebilmek için Cenova Komünü'ne başvurmak gereğini duymuştu.[216]

Genel bir karşılaştırma yapıldığında, Venedik'in Doğu Akdeniz'de yani *Suriye* ve *Mısır*'da ticari üstünlüğü elinde bulundurmasına karşın, Karadeniz'de ve buradan Asya'ya giden ticaret yollarında öncelik ve üstünlük Cenevizliler'in olmuştu. Bu açığı kapamak isteyen Venedik Senatosu *Trabzon* yoluyla gerçekleştirilen Asya-Avrupa ticaretine büyük önem veriyordu. Çünkü *gümüş* ve *şap* gibi o yörede elde edilen ürünler dışında, *ipek* ve *baharat* gibi Asya ürünleri de *Trabzon* üzerinden ya da *Trabzon* pazarlarından sağlanıyordu.[217]

Ticaret ve ondan sağlanan vergiler devletin başlıca gelir kaynaklarından birini oluşturduğu için Trabzon Rum İmparatorluğu da, Latinler'in ve özellikle İtalyan tüccarlarının ülkeye gelip gitmelerine önem veriyordu. Öyle ki savaş, güvensizlik ve siyasal anlaşmazlıklar nedeniyle *İstanbul*'a gelen İtalyan ticaret gemileri *Trabzon*'a uğramadıkları zaman bunu sağlamak için el-

çiler bile gönderiliyordu. Örneğin, 1363'te *İstanbul*'daki Bialo'ya başvuran bir *Trabzon* elçisi, *Trabzon*'a düzenli gemi seferlerinin yeniden başlatılmasını dilemişti. Bunun üzerine de Senato, *Trabzon*'a becerikli birisinin gönderilmesi kararı alırken, ticaret anlaşmalarının yenilenmesini ve özellikle harap olan eski kervansaray yerine Venedik tebaasına yeni bir yer verilmesini istemişti.[218]

İki taraf arasında dostluğun egemen olduğu ve ticaret ilişkilerinin düzenli olarak sürdürüldüğü dönemlerde, *Karadeniz'e* gönderilen Venedik ticaret gemileri, genel olarak *İstanbul*'dan sonra *Kefe*'ye ya da *Tana*'ya uğruyor, oradan *Trabzon*'a geçip gene *İstanbul* yoluyla anavatana dönüyorlardı. *Muda* denilen ve yılın belirli dönemlerinde '2' kez konvoy halinde yapılan bu seferlere katılacak ticaret kadırgaları ve onların uğrayacakları yerler, götürecekleri ya da gittikleri yerlerden yükleyecekleri mallara göre limanlarda kalma süreleri Senato'ca ayrıntılarına kadar saptanıyordu. *Trabzon*'a gönderilen gemilerin genellikle '1' ya da '2' tane olduğu görülüyor. Örneğin 1371'de *Karadeniz'e* giden ticaret kadırgalarından '3'ünün *Tana (Azak)*'ya, '2'sinin *Trabzon*'a uğraması düşünülmüşken[219], 1375'te *Tana*'ya '3', *Trabzon*'a '1' gemi gönderilmişti.[220] Bunun gibi 1401'de de '1' gemi ile yetinilmişti.[221] 1419'da ise Karadeniz'e çıkan '2' kadırganın sırayla *Kefe, Tana* ve *Trabzon*'da '8'er gün kalmaları uygun görülmüştü.[222] Nihayet 1433'te '2' gün için *Sinop*'a da uğrayacak olan kadırganın *Trabzon*'da yükleme boşaltma yapabilmesi için '10' günlük bir süre öngörülmüştü.[223]

Ancak *Trabzon* ve yöresinde savaş ya da karışıklıklar olduğunda gemiler oraya uğramıyordu. Nitekim III. Manuel ile Ceneviz kolonisi arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden 1406 yazında ticaret kadırgaları *Trabzon*'a gidemeyince pek çoğu ipek ve balmumundan oluşan yığınlarca mal ortada kalmıştı.[224] Bunun dışında *Karadeniz*'deki güvensizlik ya da yerli halkın zaman zaman Venedikliler'e karşı düşmanca davranmaları yüzünden *Trabzon*'a gidecek çekdiriler için patron bulunmadığı da oluyordu. Bu gibi durumlarda, 1412 yazında olduğu gibi Senato, oraya gemi göndermekten vazgeçiyordu.[225]

Trabzon'da yerleşen Venedik tebaasının sayısı artıp bir koloni oluşturacak düzeye geldiğinde oraya ayrı bir *Bailo* atama gereği duyulmuştu. İlk *Bailo*'nun ne zaman atandığı bilinmemekle birlikte 1332'de Federico Miani'nin bu göreve seçildiği görülmektedir.[226] *Grand Consiglio* tarafından seçilen Bailo'nun görev süresi diğer yerlerdekiler gibi '2'yıldı. *Trabzon Bailo*'luğu bu İmparatorluğun sonuna dek sürdürülmüştü.[227]

Trabzon'daki Venedik tacirleri başlangıçta ayrı ayrı yerlerde dağınık olarak oturuyorlardı. XIV. yüzyıl ortalarında sayıları artınca hem dayanışma hem de güvenlik açısından bir arada oturmaları istenmişti. Senato, 5 Temmuz 1340'ta bunların kendileri için ayrılan kervansarayda *(cavassera)* kalmalarını isterken, buna uymayacaklar için bir para cezasını bile öngörmüştü.[228] Giderek Venedik kolonisi bir kervansaraya sığmayınca onlara özel bir mahalle ayrılmıştı. Ancak başta Cenevizliler olmak üzere diğer Avrupalılar'ın ve yerli halkın zaman zaman beliren düşmanca hareketlerinden ve yağma girişimlerinden korunabilmek için bu mahallenin duvarlarla (sur) çevrilmesi zorunluluğu doğmuştu. Bu yüzdendir ki daha 1368'de *Trabzon*'daki Venedik mahallesinin takviyesi amacıyla para gönderilmesi için *Tana* Konsolosu'na emir verilmişti.[229] Venedik mahallesi ve buradaki Bailo'luk köşkü korunma amacıyla alınan önlemler sonucunda bir kale görünümü almıştı. Bu nedenle olacak, XV. yüzyıl başında T i m u r 'un yanına giderken buradan geçen Kastilyalı K l a v i y o , Venedikliler'in İmparator'dan aldıkları müsaade ile Cenevizliler gibi kendileri için ayrı bir kale yaptırmış olduklarından söz etmektedir.[230]

Trabzon İmparatorluğu'nun Venedik tebaasına olağan gümrük resmini ödemek koşuluyla tanıdığı ticaret serbestliğine, oturma, mülk edinme gibi ayrıcalıklara rağmen, zaman zaman onlara ait malların yağmalanması ya da kendilerinden ek vergiler istenmesi, iki taraf arasında anlaşmazlıklara yol açıyordu. Örneğin, 1334'te Trabzon yönetimi Venedikliler'in satılan mallardan alınan ve *Messeteria* denilen resmi ödemelerini zorunlu kılmış,[231] ertesi yıl da onlardan % 3 oranında *Commercium* istemişti.[232] 1401'de Venedikliler'e ait bir balya ipek çalınmış,[233] 1414'de ise Cumhuriyet'e ait bir tüccar gemisi yerli halk tarafından yağmalanmıştı.[234] Fakat bu tür anlaşmazlıklar içerisinde en önemlisi, 1374'te Venedik tebaasının Trabzon İmparatorluğu topraklarında ticaret yapmalarının yasaklanmasıydı. Senato, yeni atanan Bailo'nun bu durumu şiddetle protesto etmesini istemiş,[235] bundan beklenen sonuç alınmayınca da *Trabzon* önünde donanma ile bir gösteride bulunmak ve istekleri yerine getirilmezse şehirdeki köşkü koruyacak bir kişi dışında bütün koloninin *Trabzon*'dan ayrılmasını kararlaştırmıştı.[236]

Yakınmalara, sürtüşmelere ve geçici duraksamalara neden olan bu gibi olaylara karşın, gerek *Serennisima Repubblica*, gerekse Trabzon İmparatorluğu genelde ticaret ilişkilerini dostluk havası içinde sürdürmeye özen göstermişlerdi. Bu arada Senato da *Trabzon*'daki koloni de İmparatorlar'a armağanlar sunmak gibi onları hoşnut edecek davranışlardan geri kalmıyorlardı. Şehirdeki Bailo'luk merkezinde *San Marco* bayrağı yanına İmpara-

tor'un bayrağı da asılıyordu. Asıl önemlisi koloniden asil olanlar her yıl toplanıp İmparator'a sunulacak armağanı birlikte saptıyorlardı.[237] Cumhuriyet Senatosu da 1400'de İmparator'a armağan olarak büyük bir çan göndermişti.[238] Bütün bu nedenlerledir ki Fatih Mehmed 1461'de *Trabzon*'u Türk topraklarına kattığında, etkinlikleri ve sayıları azalmış olmakla birlikte şehirde gene de bir miktar Venedik tüccarı bulunuyordu.

Venedikliler'in *Trabzon*'dan başka XIV. yüzyılda *Sinop*'ta da yerleşip küçümsenemeyecek bir koloni oluşturdukları anlaşılmaktadır. Heyd'in saptadığına göre *Sinop*'taki Venedikliler, şehrin beyine sunulacak bir armağanı seçmek üzere *Santa Maria Kilisesi*'nde toplanmışlardı. Bunu belirten belge tarihsiz olmakla birlikte XIV. yüzyıl başlarına ait olduğu sanılmaktadır. Belgeye göre Venedikliler'in başında bir Konsolos vardı. Bu da onların sayılarının pek az olmadığını kanıtlamaktadır. Diğer Venedik kolonilerinde olduğu gibi Sinop'ta da Konsolos'a '2' danışman ile '12' üyeli bir meclis yönetimde yardımcı oluyordu.[239]

Kısaca denilebilir ki, Ceneviz Cumhuriyeti *Karadeniz*'in Anadolu sahilleri ile kuzey kıyılarında *Amasra, Kefe, Suğdak* gibi limanları yönetimi altına alır ve *Sinop, Samsun, Trabzon, Tana (Azak)* gibi yerlerde de küçümsenemeyecek birer koloni oluştururken, *Serenissima Cumhuriyet* ancak *Trabzon* ile *Tana*'da özel birer yerleşme alanına sahip olabilmiş, bir süre için de *Sinop*'ta bir koloni oluşturmuştu. Ancak böyle de olsa Karadeniz ticareti XIII. yüzyılın ikinci yansında İtalyanlar'ın bu bölgeye girmeleriyle uluslararası boyutlara ulaşmış ve yıllar ilerledikçe de onların egemenliği altına girmişti. Luigi Serristori'nin Floransa'daki Laurenziana kitaplığından alarak yayınladığı 1351 tarihli bir "portülan", o dönemde İtalyan tüccar kolonilerinin *Karadeniz* çevresine nasıl yayıldıklarını açıkça göstermektedir.[240]

Öte yandan 1303'te *Suğdak*'ta düzenlendiği anlaşılan *Codex Cumanicus*, İtalyanlar'ın Karadeniz ticaretine verdikleri önemi ve buradaki etkinliklerini kanıtlamaktadır. Yazan belli olmayan bu eser, İtalyanlar tarafından ve hiç kuşkusuz hem ticaret hem de dinsel amaçlarla hazırlanmıştı. *Codex*'in *Latince-Farsça-Kumanca* bir sözlük olan birinci kısmı, bilindiği gibi günlük hayatta ve ticarette kullanılan '2.500' Kumanca sözcüğü ve kimi dilbilgisi kurallarını içeriyordu.[241] Bunun Kuman ülkesine gelip giden tüccarlara yardımcı olmak amacıyla hazırlandığı açıktır. Nitekim İtalyanlar Osmanlı İmparatorluğu döneminde de buna benzer Latince-İtalyanca-Türkçe sözlükler hazırlayacaklardır. Kabul etmek gerekir ki Kuman-Kıpçak ülkesindeki ticarette kendilerine kolaylık sağlamak ve bu ülkeye katolikliği sokmak

amacını da gütmüş olsalar *Codex Cumanicus*'u düzenleyen İtalyanlar, Türk kültür tarihine paha biçilmez bir kaynak kazandırmışlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Karadeniz ticaretine katılmasının, arkasından yörede kurulan Türk beyliklerinin ve nihayet Osmanlı devletinin yeni bir güç olarak ortaya çıkmasının *Levante* ticaretine yeni boyutlar getirmesi kaçınılmazdı. Bu boyutlar ve etkenler karşısında İtalyanlar'ın *Levante*'deki durumları da değişikliğe uğrayacaktı. Bunları ilerideki bölümlerde daha ayrıntılarıyla incelemeye çalışacağız.

c) Floransa'nın Levante'ye Yönelmesi:

XV. yüzyıl başlarında *Levante* ticaretine ayak basan ve *İstanbul*'da koloni oluşturan yeni bir İtalyan Cumhuriyeti ortaya çıkıyordu: *Floransa (Firenze)*. Bu Toscana Cumhuriyeti, İtalya'da olduğu gibi Doğu'da da *Pisa*'nın yerini alıyordu. Komşusu Floransa ile savaşa tutuşan Pisa, 1406'da *Meloria*'da bozguna uğrayınca Karadeniz'in kuzeyinde Don nehri ağzında elde etmiş olduğu *Porto Pisano*'yu da galibe bırakmak zorunda kalmıştı. Bağımsız Pisa devleti sona ermiş, Pisa Komünü Floransa'ya bağlı bir şehir haline gelmişti. Bunun arkasından 1421'de *Livorno* limanını da ele geçiren Firenze Cumhuriyeti, *Levante* ticaretinde önemli bir yer alma olanağına kavuşmuştu.[242] Nitekim Floransa, 1416'da Bizans İmparatoru'na bir elçi göndererek evvelce İstanbul'da Pisalılar'a verilmiş olan hakların bundan böyle Floransa tebaası için geçerli olmasını, Pisalılar'a ayrılmış olan mahalle ve kilisenin kendilerine geçmesini istemişti. II. Manuel Cumhuriyet'in bu isteğini kabule yanaşmamışsa da, aradan çok geçmeden yardım istemek amacıyla İtalya'ya giden VIII. Yuannis Floransa Konsili sırasında yinelenen bu isteklere evet demek zorunda kalmıştı. 1439 Ağustosu'nda yapılan anlaşma ile Floransalılar, Pisalılar'ın eskiden *İstanbul*'da ve *Romania*'da sahip oldukları bütün hak ve ayrıcalıkları elde ediyorlardı. Bizans başkentindeki *San Pietro kilisesi* ve Pisa mahallesi onlara veriliyordu. Bu mahallede Floransa bayrağının yanında Bizans bayrağı da dalgalanacaktı. Şehirdeki Firenze kolonisine ilişkin davalar Konsolos tarafından görülecekti. Suçlu görülenlerin hapsedilecekleri özel bir hapishane bile yapılacaktı. Floransa tebaasından ticarette alınacak vergi %2 oranında olacaktı.[243] Böylece Pisalılar için başlangıçta %4 olarak saptanmış olan gümrük XV. yüzyılın bu ikinci çeyreğinde Floransalılar için yarıya indirilmişti.

İstanbul dışında Floransalılar Trobzon Rum İmparatorluğu topraklarında serbest ticaret hakkı ile önemli sayılacak ayrıcalıklar sağlamışlardı. 1460 Aralığı'nda İmparator David ile yapılan anlaşmaya göre Floransa tebaasına şehirde bir ticaret merkezi *(Fondaco)* kurmak ve Konsolos bulundurmak hakkı tanınıyordu. Onların ithal ettikleri mallardan yalnızca %2 gümrük alınacaktı.[244]

Öte yandan Floransalılar'ın Cenevizli *Maona*'nın yönetiminde bulunan *Sakız* adası ile de geniş ticaret ilişkileri kurdukları ve orada da bir Floransa kolonisinin oluştuğu görülmektedir. Floransalılar'ı adadan uzaklaştırmak isteyen *Maona*'1430'da onlara oldukça yüklü bir vergi borcu çıkarmıştı. Ancak ara sıra başgösteren bu anlaşmazlıklara karşın 1468'de buraya Cumhuriyet tarafından yeni bir konsolos atanması, o tarihlerde de Floransa kolonisinin hayli kalabalık olduğunu göstermektedir.[245]

•

Bizans İmparatorluğu açısından özetlemek gerekirse denilebilir ki, *Akdeniz* bölgesinde siyasal birliği sağlayan ve dolayısıyla siyasal olduğu kadar ekonomik etkinliklerin de merkezi olan Roma İmparatorluğu'ndan sonra oriun bu işlevini yüzyıllar boyunca Doğu'daki parçası olan Bizans yürütmüş tü. Ancak islamiyetin yayılışı ve *Akdeniz*'in doğu yöresi ile kuzey *Afrika*'nın Araplar'ın eline geçişi, Bizans'ın etkinliğini büyük ölçüde azaltmış, müslümanların ve islâm ülkelerinin Akdeniz ticaretindeki rollerini artırmıştı. Çok geçmeden de, X. yüzyıl sonlarından başlayarak önce Bizans İmparatorluğu ile onun da hemen arkasından Arap ülkeleri ile siyasal ilişkiler kuran İtalyan şehir devletleri, her iki taraftan da serbest ticaret hakkı elde etmişler ve kısa sürede bunları çok yönlü ayrıcalıklara dönüştürmesini bilmişlerdi. XI. yüzyıl sonlarında başlayan *Haçlı Seferleri* ise İtalyanlar'ın *Levante*'nin her tarafına yayılıp devlet içinde devlet denilecek derecede ayrıcalıklı ticaret kolonileri kurmalarına yaramıştı. Bu seferler süresince gerek Haçlılar'ın kurduklan Prenslikler'den gerekse *Mısır*'daki müslüman ve güney Anadolu'daki küçük *Ermeni Krallığı*'ndan Bizans'takine benzer haklar ve ayrıcalıklar içeren anlaşmalar yapan İtalya'nın küçük denizci devletleri Doğu Akdeniz ticaretine gerçekten de egemen olacaklardır.[246]

B - ERMENİ KRALLIĞI İLE İLİŞKİLER

Bizans İmparatorluğu tarihinin inişli çıkışlı akışından yararlanarak bazen İmparatorlar'ın müttefikleri, bazen de onların karşıtları olarak büyük ayrıcalıklar elde edip başkent *İstanbul*'da, *Ege*'de ve *Karadeniz*'de koloniler kuran İtalyan devletlerinin, Anadolu'da yerleştikleri bir başka bölge de, *Mersin*'den *İskenderun*'a uzanan sahil kesimi ile buranın iç kısımları idi.

İtalyanlar XI. yüzyıl sonlarında *Haçlı Seferleri*'nin başlamasıyla Akdeniz'in bu yöresindeki limanlara daha sık uğrar olmuşlardı. Bilindiği gibi o dönemde buraları *Küçük Ermenistan* diye anılıyordu. İtalyanlar'1198'de Haçlılar'ın elinden Ermeni Krallığı tacını giymiş olan II. Leon'un (1187-1219) durumunu kendileri için müsait görerek onun ülkesi sayılan buradaki limanlara daha kolay sokulmuşlardı. Feodal bir yapıya sahip olması ve diplomatik yazışmalarda Fransızca 'nın kullanılması yönlerinden *Kıbrıs* ya da *Kudüs Krallıkları*'na benzeyen[247] bu devlet, siyasal ve dinsel açıdan olduğu kadar ekonomik ilişkilerde de Avrupalılar'a, dolaysıyla İtalyanlar'a büyük destek sağlamayı, varlığını sürdürmek açısından zorunlu görüyordu. *Muhteşem (II Magnifico)* unvanıyla anılan II. Leon, Krallığını hem müslümanlara hem de Bizans'a karşı koruyabilmek için Avrupalılar'la, onların *Suriye*'deki kolonileri ile yakın ilişkiler kurmayı, onlarla samimi anlaşmalar yapmayı kendisi için büyük bir destek sayıyordu. Bunu gerçekleştirmek için de, Alman İmparatoru VI. Heinrich (1190-1197)'den kendisine krallık tacını giydirmesini rica etmiş, Avrupa örneği bir saray yaptırmış, krallığını feodalite yöntemlerine göre örgütlemeye çalışmış, Ermeni kilisesi ile Roma kilisesini uzlaştırmak için çaba harcamış ve nihayet ülkesindeki şatolardan bir kısmını Frank baronları ile *St Jean, Templiers* ve *Teuton* şövalyelerine dağıtmıştı.[248]

Bununla birlikte şurasının da ısrarla belirtilmesi gerekir ki, ticarete büyük önem veren İtalyanlar'ı bu yöreye çeken temel nedenlerden biri de, burasının Anadolu içerilerine ve doğuya giden yolların başladığı bir coğrafi konuma ve ithalat ihracata elverişli güvenilir limanlara sahip olması idi. Öyle ki *Levante* ticaretiyle uğraşanlar için rehber niteliğinde bilgiler veren Marino Sanudo, Asya'ya giden *Ermenistan-İran* yolunun, *Mısır* üzerinden giden yola tercih edilmesi gerektiğini belirtiyordu.[249]

Anadolu'nun bu Akdeniz sahillerinin XI-XIV. yüzyıllardaki durumu ve bugün birer kara şehri olarak bilinen kentlerin o dönemde birer liman olmaları Avrupalılar'ı, dolayısıyla İtalyanları *Küçük Ermenistan*'a çeken etkenlerdendi. Gerçekten de sözkonusu yüzyıllarda *Seyhan (Sarus)* ve *Ceyhan*

(Pyramus) nehirlerinin ortak bir ağızları vardı ve onların denize birlikte döküldükleri yere gemiler yanaşabiliyordu. *Tarsus Çayı (Cydnos)* henüz kumlarla tıkanmamış olduğu için *Tarsus* şehri de denizle ilişkisini yitirmemişti. İçerilerde *Adana* ile *Misis (Mamistra, Mophueste.* Bugünkü *Yakapınar*)'in akarsular yoluyla denize bağlantıları vardı.

Günümüzdeki *Mersin* kentinin henüz bulunmadığı o dönemde yörenin en önemli limanları *Ayas (Lajazzo.* Bugünkü *Yumurtalık*) ile *Korykos (Corycus, Curcho, Colcos, Gorigos.* Bugünkü *Kız Kalesi)* idi.

Eski çağlarda adı *Aigai (Aegae)* olan *Ayas, Tarsus* limanının alüviyonlarla dolmaya başlamasından sonra önem kazanmıştı. Buraya ticaret için gelen Venedikliler adını da İtalyancalaştırarak *Aiazzo*'ya, giderek de *Lajazzo*'ya çevirmişlerdir. XIII. yüzyıl sonlarına doğru buradan geçen Marco Polo şehir hakkında şöyle diyor:

"Deniz kıyısında *Ayas* denen kasaba var. Önemli bir ticaret merkezi burası. Ülkenin diğer bölgelerinde imal edilen mallar, bu liman kasabasına getiriliyor. *Ayas,* dış ülkelere açılan büyük pazarlardan biri. Venedikli ve Cenovalı tacirler, mal almak için buraya geliyorlar. Hatta ülkeyi ziyaret etmek isteyenler bile ilkin buraya uğruyor, buradan ülkenin iç bölgelerine gidiyorlar. Bir kelimeyle *Ayas,* Küçük Ermenistan'ın tipik bir kasabası."[250]

Bir kısmı bir sahil kenti ötekisi ise deniz ortasında müstahkem bir kale olmak üzere iki kısımdan oluşan *Korykos* ise en güvenceli liman diye tanındığı gibi, Katolik Ermeniler'in Başpiskoposluk makamı olarak da önem taşıyordu. Üstelik bu limanların karayollarıyla Anadolu içlerine, kuzeyde *Karadeniz'e* doğuda da *İran* üzerinden Asya'ya bağlı bulunmaları önemlerini daha da artırıyordu. *Suriye*'den gelip *Konya* üzerinden *İstanbul*'a giden kervan yolu da bu bölgeden geçiyordu. *Halep*'ten gelen karayolu, XIII.-XIV. yüzyıllarda ıssız bir yer olan bugünkü *İskenderun*'un kuzeyinden geçerek *Küçük Ermenistan* topraklarına giriyor, oradan da sahili izleyerek *Misis*'e varıyordu.[251]

İtalyan tacirlerinin bu bölgede bir Ermeni Krallığı'nın kurulmasından önceki yıllarda sözkonusu limanlara gelmiş olmaları kuşkusuzdur. Çünkü Venedik Cumhuriyeti'nin Bizans İmparatorluğu ile 1082'de yaptığı anlaşma ile Venedik ticaretine açılan pazarlar arasında *Misis, Adana* ve *Tarsus* da sayılıyordu. Ancak bu ilişkilerin XIII. yüzyıl başında Ermeni Krallığı ile yapılan anlaşmalardan sonra arttığı ve İtalyanlar'ın bu tarihten sonra ülkeye yerleşip koloniler oluşturdukları anlaşılmaktadır.

Küçük Ermenistan'da ilk ayrıcalıkları elde eden devlet Cenova Cumhuriyeti olmuş, onu hemen arkadan Venedik izlemişti. Ceneviz elçisi Ogeriodi Pollo'nun Kral II. Leon'dan 1201 Martı'nda elde ettiği fermana göre Cenova tebaası, gümrükten ve diğer vergilerin tümünden bağışık olarak ülkenin her tarafında serbetçe ticaret yapabileceklerdi. Başkent *Sis (Kozan)* ile *Misis* ve *Tarsus*'ta ticaret yerleri açıp birer mahkeme kurabilmeleri için kendilerine arsalar verilecekti. *Misis*'te ve *Tarsus*'ta evvelce varolan kiliseler Cenevizliler'e bırakılacak, *Sis*'te ise yeni bir kilise yapabileceklerdi. Krallık içerisindeki Cenevizliler kendi yasalarına ve özel mahkemelerine bağlı olacaklardı.[252]

Böylece Küçük Ermenistan denilen bölgede Bizans'tan elde etmiş oldukları ayrıcalıklara benzer haklar sağlayan Cenevizliler çok geçmeden de bunların bir kısmını yitirmişlerdi. Ülkeye yerleşen Cenevizliler'in başkanı ve temsilcileri olan Ugone Ferrario, 1215'te Kral'la yeni bir anlaşmaya varmıştı. Bununla Cenevizliler'e Tarsus'ta bir fırın ile bir hamam yapmak ve bir bahçe düzenlemek izni verilirken vergi bağışıklığında kimi kısıtlamalar getirilmişti. Şöyle ki Cenovalı tüccarlar Krallık'taki feodal beylerin (Baronların) arazilerinden geçerken vergi ödemekle yükümlü kılınmışlardı.

Yapılan bu anlaşmalar ve elde edilen ayrıcalıklar sonucunda Krallığın her önemli kentlerinde, *Sis, Misis, Adana, Tarsus* ve özellikle de *Ayas*'ta birer Cenova kolonisi oluşmuştu. Krallık'taki koloninin başında da geleneğe uygun olarak bir Konsolos bulunuyordu. XIII. yüzyılın sonlarında II. Hethoum döneminde (1289-1293 ve 1299-1301) imzalanan yeni bir anlaşmayla ithal mallardan alınan verginin azaltılması, Cenevizli tüccarların etkinliklerini sürdürme konusunda olumlu bir gelişme olmuştu. Bu anlaşmaya göre dışarıdan getirilen ve Türkiye içerilerine gönderilmek üzere krallık topraklarından transit olarak taşınan mallardan alınmakta olan çıkış vergisi oranı azaltılmıştı.[253]

Cenevizliler'in Küçük Ermenistan Krallığı ile ayrıcalıklar içeren bir anlaşma yapmalarından '6' ay gibi çok kısa bir süre sonra Venedikliler de buna benzer haklar elde etmeyi başarmışlardı. Aralık 1201'de *Serenissima Repubblica* elçisi Jacopo Badoero'nun Kral II. Leon'la yaptığı anlaşma ülkeyi Venedik ticaretine açmakla birlikte Cenevizliler'inkine oranla daha sınırlı ayrıcalıklar tanıyordu. Bununla Venedikliler'e yalnızca *Misis*'te kilise, antrepo ve konut yapımı için bir arsa bırakılıyordu, diğer şehirlerde böyle bir ayırım sözkonusu değildi. Suriye'de bulunan Venedik tüccarları Krallık topraklarına getirdikleri mallar için giriş kapısı olan *Portella* ge-

çidinde gümrük ödemek zorunda idiler. Madeni para basımı için dışarıdan getirilen altun ve gümüş de vergiye tabi idi.[254]

1201 tarihli Venedik-Ermenistan ticaret anlaşması 1245 Martı'nda yenilenmişti. Ancak bu her iki anlaşma metninde de Venedik tebaasının başı ve temsilcisi olarak bir Konsolos'tan ve ona tanınan özel yargı hakkından söz edilmediğine göre Cumhuriyet'in bu yetkileri henüz sağlayamadığı ya da ülkedeki Venedikliler'in sayısının pek fazla olmadığı anlaşılıyor. Bununla birlikte bir süre sonra I. Hethoum (1226-1270)'un saltanatının ortalarında (1261) ve II. Leon döneminde, 1270'te iki kez daha yenilenen anlaşmalarla Venedik tebaasına tanınmış olan haklar oldukça genişletilmişti.[255]

XIII. yüzyıl sonlarında Venedikliler'in *Misis*'te, *Tarsus*'ta yerleştikleri ve özellikle de *Ayas*'ta kalabalık bir koloni olşturdukları görülmektedir.Burada kendilerine oturacak evler, ticaret yapacakları bir han *(foundouk)* ve ibadetleri için de *San Marco* kilisesi ayrılmıştı. Ülkedeki Venedik kolonisinin başında da artık bir konsolos bulunuyordu.[256] Venedikliler'in Küçük Ermenistan topraklarındaki ticaret etkinlikleri XIV. yüzyılda daha da artacak ve buraların *Karamanoğulları*'nın eline geçmesinden sonra da sürecektir.

Ermenistan Krallığı'ndan serbestçe ticaret hakkını elde eden ve ona ait şehirlere yerleşen üçüncü İtalyan devleti *Pisa* Cumhuriyeti idi. Pisalılar'ın Ermenistan topraklarına ne zaman geldikleri kesinlikle saptanamamaktadır. Ancak bunun Cenevizliler ve Venedikliler'den sonra olduğu kuşkusuzdur. XIV. yüzyılın ortalarına doğru 1340 tarihli belgelerden ülkenin en önemli limanı ve pazarı olan *Ayas*'ta bir Pisa kolonisinin mevcut olduğu ve bunun başında da Konsolos *(Console)* unvanıyla Bindo Seccameranda'nın görev yaptığı bilinmektedir. Pisalılar 1355'te Krallık'la bir anlaşmaya da varmışlardı. Bununla Pisalı tüccarların ödeyecekleri vergi, gerek ithalatta gerekse ihracatta *ad valorem* %2 olarak saptanmıştı.[257]

Pisalılar'dan başka gene bir *Toscana* devleti olan *Floransa*'nın da Küçük Ermenistan Krallığı ile ticaret ilişkileri kurduğu görülmektedir. XIV. yüzyılda Floransa Cumhuriyeti'nin dış ilişkileri ve ticareti, kurulmuş olan büyük firmalar şirketler aracılığı ile sürdürüldüğü için Ermenistan'da da Cumhuriyet'i böyle firmalar temsil ediyordu. Dikkati çeken özellik, firmalara tanınan ya da onların elde etmiş oldukları hak ve ayrıcalıkların birbirinden farklı olmasıdır. Örneğin her ikisi de Firenze'li olan '2' firmadan Bardi firması *(Compagnia di Bardi)* Küçük Ermenistan topraklarında ticaret için her türlü vergiden bağışık tutulmuşken, *Peruzzi* firması %2 oranında gümrük ödemekle yükümlü idi.[258]

C - DOĞU AKDENİZ BÖLGESİNE YAYILMA

Hıristiyan Avrupalılar daha IX. yüzyıldan başlayarak Abbasoğulları'nın egemen oldukları müslüman Doğu Akdeniz yöresiyle iyi ilişkiler kurmaya yönelmişlerdi. Özellikle Papa'dan 800 yılı Noeli'nde İmparatorluk unvanını alan Frank Kralı Charlemagne, kendisini Doğu'daki hıristiyanların koruyucusu saydığı için, hıristiyanların hac için *Kudüs*'e serbestçe gidip gelmelerini sağlamaya çok büyük önem vermişti. Bu nedenle Harunür Reşit'e kıymetli hediyelerle bir elçi göndererek onunla dostça ilişkilere girişmişti. Abbasi Halifesi de buna karşılık Charlemagne'a elçiyle İsa'nın Kudüs'teki mezarının anahtarını yollamış ve hıristiyanların orayı serbestçe ziyaretlerine izin vererek onlar için şehirde bir hastahane yaptırılmasını da kabul etmişti.[259]

O dönemde bugünkü *Filistin*'i de içeren geniş bir ülkenin adı olan *Suriye*, XI. yüzyılın sonlarına *Haçlı Seferleri*'nin başlamasına kadar hıristiyanlar için kutsal yerlerin bulunduğu bir "hac" memleketi idi. Bu özellik bir yana bırakılacak olursa Doğu Akdeniz'de *Mısır*'ın ayrı bir yeri ve önemi vardı. Çünkü burası *Süveyş kanalının* henüz açılmamış olmasına karşın, Avrupa'yı Uzak-Doğu'ya bağlayan en kısa deniz yolu üzerinde bulunuyordu.

Öte yandan Doğu Akdeniz bölgesi Avrupa ile Asya arasındaki ticarette çok önemli bir rol oynuyordu. Çünkü Ortaçağlar boyunca Uzak Doğu'dan ve Asya içlerinden getirilen mallar buralardaki limanlardan Avrupa pazarlarına ulaştırılıyor, Avrupa ürünleri de gene buradan geçen yollar üzerinden Asya'ya gönderiliyordu. Hele Haçlı Seferleri sırasında burada Frank Krallıkları'nın kurulması ile *Suriye-Filistin* yöresi kıtalararası ticarette en büyük değiş-tokuş merkezi durumunu alacaktı.

Bölgenin en büyük adası olan *Kıbrıs*'a gelince, *Anadolu, Suriye* ve *Mısır* sahillerine giden deniz yolları üzerinde bulunması bakımından önem taşıyan bu ada, Haçlı Krallıkları döneminde onları destekleyen bir ard ülke, Haçlılar'ın Suriye sahillerini yitirmelerinden sonra da onların müslüman doğu'ya karşı bir ileri karakolu olarak dikkatleri üzerine çekecekti. Bu nedenlerle İtalyanlar'ın Doğu Akdeniz bölgesine yayılmalarını *Mısır, Suriye-Filistin* ve *Kıbrıs* yönlerinden ayrı ayrı ele almamız daha uygun olacaktır.

1 - MISIR

Kıtalararası ulaşım ve ticaret yönlerinden Doğu Akdeniz bölgesinin en önemli ülkelerinden biri ve kilit noktası kuşkusuz ki *Mısır* idi. Çünkü bu Fravunlar ülkesi Avrupa'dan *Hindistan*'a ve *Çin*'e giden en kısa deniz yolu üzerinde bulunuyor ve bu nedenle de Uzak Doğu ürünlerinin bura üzerinden Avrupa'ya sevki *Suriye* yoluna oranla daha ucuza mal oluyordu. Ticaret tarihi araştırmalarının öncüsü W. Heyd bunu şöyle belirtiyor:

Hint'ten gelen baharat *Suriye*'de de bulunuyordu. Fakat uzun süren ve çok masraflı olan karayolu ile getirildiği için daha pahalı oluyordu. Buna karşın aynı mallar *Asya*'dan *Nil* ağızlarına kadar daha az masrafla gönderilebiliyordu. Öyke ki *Mısır*'da oldukça yüksek olan gümrük resimleri de eklendiği halde maliyet fiyatları daima daha ucuz oluyordu. *Suriye*'de ise bu malların büyük bir kısmından gümrük alınmadığı halde yol giderleri yüzünden fiyatlar daha pahalı idi.[260]

Bu yüzdendir ki *Levante'ye* açılan İtalyanlar için Fravunlar ülkesi, ticaret merkezleri kurulacak memleketlerin ilk sıralarında yer alıyordu.

Gerçekten de İtalyanlar daha *Fatımî*'ler döneminde (910-1171) yani Bizans İmparatorluğu'na bağlı ülkelerde ticaret serbestliği ile kimi haklar elde etmelerinden hemen sonra *Mısır* ticareti ile de ilgilenmeye başlamışlardı. Ancak bu ilgi XI. yüzyıl sonlarında *Filistin* ve *Suriye*'de küçük Haçlı krallıklarının kurulması, Latinler'in de "Kutsal topraklar"da yerleşmesi sonucunda bir bakıma "komşuluk" ilişkilerine dönüşmüştü. Böylece denilebilir ki Haçlı Seferleri süresince Doğu Akdeniz'e yayılan İtalyanlar bu bölgede Osmanlılar'dan önce kendilerine rakip olarak müslüman *Mısır Sultanlığı*'nı bulmuşlardı.

Ancak Katolik olan İtalyanlar'ın, hıristiyan haçlıların düşman saydıkları müslüman Mısır Sultanı ile ilişki kurup ticari alışverişte bulunmaları, Katolik Kilisesi'nin hiç de hoşuna gitmemişti. Müslümanların hıristiyanları *kâfir (gâvur)* kabul etmelerine benzer bir inanış ya da düşünce ile hıristiyanlar da kendilerinden olmayanları, bu arada en çok karşılaştıkları müslümanları *infedele (imansız)* sayıyorlardı. Bu görüş çerçevesinde İtalyanlar'ın, kendilerine karşı savaşılan *İmansızlar*'a mal satıp mal almaları onları desteklemek anlamına geliyordu. Bu nedenle Papalık, IV. Nicolas (1288-1292)'dan başlayarak hıristiyanların müslüman hükümdarlarla yaptıkları ticaret anlaşmalarının dine aykırı olduğunu ilan etmiş ve *Mısır* ile *Kuzey Afrika*'daki diğer islam ülkeleriyle ticaret ilişkilerinin kesilmesini istemişti.[261] Özellikle

Haçlılar'ın *Suriye-Filistin* topraklarındaki son büyük dayanakları olan *Akkâ*'nın 1291'de Memlûk Sultanı el-Eşref Selahaddin tarafından ele geçirilmesinden hemen sonra IV. Nicolas bir emirname *(decreto)* yayımlayarak hıritiyan devletleri Sultan'ın ülkesine her türlü silah ve diğer savaş malzemesi ithal etmekten alıkoyuyordu. Bu ilk yasağı daha sonraları Papalık makamına geçen VIII. Bonifacius (1294-1303) ile V. Clementus (1305-1314)'un aynı nitelikteki *decreto*'ları izlemişti.

Mısır'a sevki yasaklanan malların başında, demir ve kereste geliyordu ama uygulamada çok geniş bir yorumlama ile hemen her çeşit mal yasak kapsamına alınmıştı. Böylesine bir ambargo, Kilise'nin otoritesi ile kendileri için gerekli olan malları islam ülkeleri pazarlarından sağlamaları zorunlu olan Akdeniz yöresindeki bütün hıristiyan devletler için ciddi sorunlar doğuracak nitelikte idi. Çünkü yasaklar ticaret alışverişi sınırlarını da aşarak normal ilişkileri de içeren boyutlara ulaşmıştı. Örneğin V. Clementus, 1307'de yayımladığı *decreto* ile, hıristiyanların Memlûk Sultanlığı ülkesine seyahat amacıyla gitmelerini bile yasaklamıştı.[262]

Öte yandan islâm devletleri açısından da hıristiyan devletler ve topluluklar ile sürekli ilişkilerde bulunma, onların kedi ülkelerinde serbestçe ticaret yapmalarına ve bunun bir gereği olarak depolar, mağazalar kurup yerleşmelerine müsaade etmek konusunda kimi güçlükler ve kısıtlamalar sözkonusu idi.

Bilindiği gibi *Kur'an*'a dayanan İslâm Kamu Hukuku açısından dinsel topluluklar, milletler başlıca '3' gruba ayrılıyordu ve bunların her birine ayrı ayrı sistemlerin uygulanması öngörülüyordu:

1- Müslümanlar,

2- Ehl-i Kitap olanlar,

3- Putperestler, Müşrikler (Allah'a eş koşanlar).

"Kitaba inananlar" *(ehl-i kitap)* arasında müminlere en yakın tutulan grup hıristiyanlardı.[263] Müslümanlarla "kitap sahibi" öteki topluluklar arasında ilişkilerin şöyle düzenlenmesi gerekiyordu:

a) Savaşta yenildiği halde Aman dilemeyen kişi ve gruplar:

Bu durumda olanlar "esir" edilebilir mallarına da el konulabilir.

b) Aman dileyenler ve kurtuluş parası (fidye) verenler:

Bu gibilerin canlarına ve mallarına dokunulmaz. Kendileri, *Emir'ül-müminîn* sıfatını taşıyan devlet başkanından haklarında özel bir statü uygulan-

masını isteyebilirler. Genellikle onlara, belli koşullarla ve özel vergiler ödemeleri karşılığında ibadet ve eğitim serbetliği tanınır. Böylece islâm devletinin tebaası olan bu tür Kitaba inananlar'a *ehl-i zimmet* denir.

c) Müslüman devlete vergi vermeyi kabul edenler:

Bu durumda sözkonusu topluluk ya da devlet dost kabul edilir ve müslümanlann koruması *(himaye)* altına girmiş sayılır.

d) Barış'la birlikte himaye'lerini isteyenler:

Düşmanlığa son vermede zorunluluk ya da devlet yaran varsa *Emirü'l-müminin* kendileriyle anlaşabilir. Kendilerine anlaşmayı belirten özel bir belge, bir berat ya da ferman verilebilir. Bu tür anlaşmayla kendilerine sağlanan koruma hakkından yararlanıp bir islam ülkesinde oturanlara ya da orada seyahat edenlere *müstemen* adı verilir.

e) Harbîler:

Müslümanlığı kabul etmedikleri ya da onlara tabi olmadıkları için kendileriyle savaş halinin sürdürülmesi gerekenler. Geçici süre için de olsa *Harbî* sayılan kişilere ve topluluklara da *Aman* verilebilir. Bunun da yazılı bir belge olması gerekir. Bu tür belgelere *Fusul, Şurit, Marsu* ya da *Sulh* deniliyordu. Bunların başlıca özellikleri tek yanlı bir söz verme, bir ahd oluşlarıdır. Sultan tarafından verilince de bir ferman niteliğini kazanmış oluyor ve adına *ahidname* deniliyordu.[264]

Putperestlere ve *müşriklere* gelince, islâmi anlayışa göre onlara Tanrı'nın birliğini kabul ettirinceye kadar savaşmak gerekiyordu.[265]

Bütün bunlardan çıkan önemli sonuç, islâmiyetin belli koşullarda *"ehl-i kitap"* olan hıristiyanlarla ve yahudilerle ilişki kurmaya onlarla anlaşmaya varmaya olanak tanıdığıdır. Bir başka deyimle *Şeriat* yalnızca *müstemen* sayılanlara herhangi bir ödün vermeye, bazı kolaylıklar ve haklar tanımaya olanak veriyordu.

Hıristiyanlann bir müslüman ülke ile ilişkilerinde geçerli olabilecek ilkeler ve olaya bakış açıları böyleyken Roma Kilisesi'nin biribirini izleyen sözkonusu yasaklamaları, kimi duraksamalara yol açmakla birlikte Avrupalılar'ın özellikle de *Levante* ticaretine egemen olan İtalyanlar'ın müslümanlarla ticaretini tümüyle durduramamıştı. Dahası İtalyanlar *Mısır*'la olan ilişkilerini yalnızca sürdürmekle kalmayıp Sultanlar'dan elde ettikleri yeni *ahidnamelerle* yeni haklar sağlamasını ve ilişkilerine yeni içerikler kazandırmasını bilmişlerdir. Bu yüzdendir ki hıristiyan devletlerle müslüman ülkeler ara-

sındaki ticaret bunalımının en yoğun olduğu bir dönemde, XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde eserini yazan Floransalı Pegolotti, *İskenderiye*'de kullanılan ağırlık ve uzunluk ölçüleri ile güney İtalya'daki ölçüleri karşılaştırmak ve böylece tüccarlara yardımcı olmak gereğini duymuştu.[266]

Avrupalılar'la *Mısır* arasındaki ticaret ilişkileri, barışın sağlandığı 1370'ten sonra daha da serbest bir döneme ulaşmıştı. Bununla birlikte IX. Bonifacius (1389-1404)'un yaptığı gibi hıristiyanların *Mısır*'a savaş aletleri ile birlikte stratejik maddeler'in satılmamasını isteyen Papalık *decreto*'larının yayımlanması da devam ediyordu.[267]

Mısır'la ticaretin önemini görerek oraya yönelen İtalyan devletlerinin başında, *Levante*'ye açılmanın öncüsü olan *Amalfi* geliyordu. Bizans topraklarında olduğu gibi burada da Amalfililer'i Pisalılar, Cenovalılar ve Venedikliler izlemişti. Doğal olarak en son sırayı da *Pisa*'yı kendilerine bağladıktan sonra gözlerini Doğu'ya çeviren Floransalılar almıştı.

En parlak dönemini XI. yüzyıl başlarında yaşayan *Amalfi*, gene o yüzyılın sonlarında 1077'de *Normanlar*'ın egemenliği altına düşmüştü. Çok geçmeden de 1031'de Sicilya Krallığı'na katılarak siyaset alanından silinmişti. Ancak bu İtalyan Cumhuriyeti'nin *Mısır*'la olan ticareti daha bağımsızlığını yitirmeden önce etkinliğini yitirmiş, azalmıştı. Bunun da en büyük nedeni Amalfi'nin Papalığın yasaklamalarına uyarak bu müslüman ülke ile ticaretten çekinmesi olmuştu.

Amalfi'nin arkasından *Mısır* sularında görülen İtalyan gemileri *Pisa*'ya ait olanlardı. *Pisa* XII. yüzyılın ilk yarısında *Mısır*'la ticaret ilişkisi kurmuştu. 1154'te de Cumhuriyet'in elçisi Ranieri Bottacci, Fâtımî Halifesi Ez - Zâfir (1149-1154)'in sarayına giderek onunla bir ticaret sözleşmesi yapmaya, bir ahidname almaya muvaffak olmuştu. Bununla Pisalılar'ın *İskenderiye*'deki ticaret merkezleri geri veriliyordu ve *Kahire*'de de böyle bir merkeze sahip olmaları öngörülüyordu. Pisa tebaası olanlar demir, kereste ve zift dışında *Mısır*'dan her türlü mal alabilecekler, getirdikleri malları da serbestçe satabileceklerdi. Satılmayan mallar geriye götürülebilecekti. Kendilerine vergi konusunda herhangi bir bağışıklık tanınmamış olup olağan ticaret vergilerini ödemek zorunda idiler.[268]

Pisa Cumhuriyeti hiç olmazsa vergi konusunda bazı indirimler ya da bağışıklık elde edebilmek için 1207'de *Mısır*'a yeni bir elçi göndermek gereğini duymuştu. Eyyubi Sultanı El-Âdil (1193-1218)'e gönderilen Marzuccode'ye verilen talimatta, gümrük dışındaki diğer ticaret vergilerinin

kaldırılmasına ve altun ile gümüşün vergi dışı tutulmasına çalışması isteniyordu. Ancak *Mısır* Sultanlığı bunu kabul etmemişti. 29 Mart 1215'te verilen bir berat'ta Pisalılar'ın *Mısır*'da bütün mallar için ödeyecekleri vergilerin tutarı % 16, altun ve gümüşte ise %10 olarak dondurulmuştu.[269]

Pisalılar'dan hemen bir yıl sonra Cenevizliler de *Fâtımîler*'le ilişki kurup *Mısır*'la ticarete başlamışlardı. 1155-1164 yıllarına ilişkin Cenova belgeleri bu dönemde iki ülke arasında oldukça yoğun bir ticaretin varlığını kanıtlamaktadır.[270] *Fâtımîler*'den sonra *Mısır*'a egemen olan *Eyyubiler* ve *Memlûkler (Kölemenler)* zamanında da Papalığın yasaklamalarına karşın Ceneviz-*Mısır* ilişkilerinin ve ticaret alışverişinin devam ettiği görülmektedir.

Cenevizliler 1205'te Sultan el - Âdil'den geniş haklar içeren bir ticaret anlaşması, bir ferman elde etmişlerdi. Ancak Sultan Kalaun (1279-1290)'un Haçlılar'la yapılan anlaşmaları bozup Doğu Akdeniz bölgesindeki Ceneviz kolonilerinden biri olan *Trablusşam*'ı alması (1289) üzerine iki taraf arasındaki ilişkiler büyük bir sarsıntı geçirmişti. Bu sırada *İskenderiye*'deki Cenevizli tacirler de hapse atılmışlardı. Bu durum karşısında Cenova Cumhuriyeti Alberto Spinola'yı elçi olarak Sultan'a göndermek gereğini duymuştu. Yapılan görüşmeler sonunda da 13 Mayıs 1290'da yeni bir anlaşmaya varılmıştı. Bununla Cenevizliler'in İskenderiye'deki iş yerleri kendilerine geri veriliyordu ama burası onların mülkü sayılmayacaktı. Aynca orada oturan Ceneviz tebaasının ihtiyaçları için getirilecek mallar vergiden bağışık tutulacaktı. Şehirdeki *Notre Dame Kilisesi* Cenevizliler'e veriliyordu, ancak onda herhangi bir onarım yapamayacaklardı. Cumhuriyet tebaası olanların ticarete ödeyecekleri gümrük miktarı, malın çeşidine göre %4-12 arasında değişiyordu. Cumhuriyet Koloni'nin başına bir Konsolos atayabileceti. Konsolos'a da sınırlı bir yargı hakkı tanınıyordu. Cenevizliler arasındaki ya da Cenevizliler'le yerli halk arasındaki davalar, dava edilenin tâbiiyetine göre bağlı olduğu yasalar uyarınca görülecekti.[271]

Mısır'la serbest ticaret hakkını elde etmek, o yüzyılların en güçlü deniz devleti olup zenginliğini uluslar ve kıtalararası ticaretten sağlayan Venedik için de büük bir önem taşıyordu. *Mısır*'a ayak bastıktan sonra bu *Laguna (Körfez) Cumhuriyeti*'nin Doğu Akdeniz'deki etkinliği daha da artacaktı.

Venedik Cumhuriyeti'nin *Mısır*'la ilişkileri toprak kazanmaya ya da müslüman bir memlekete karşı saldırıya geçmeye değil ticarete yönelikti. *Mısır ve Suriye,* ister müslümanların isterse hıristiyanların elinde bulunsun Venedik için herşeyden önce birer ticaret alanı idiler. Mısır Sultanlığı açısından da *Levante*'deki Venedik deniz imparatorluğu büyük bir tehlike oluştur-

muyordu. Bütün Ortaçağ boyunca Venedik gemileri *Mısır*'a ve *Suriye*'ye batı'nın başlıca ürünlerini taşıyıp durmuştu. Gerçekten de Venedik Cumhuriyeti ile *Kahire*'de hüküm süren müslüman hükümdarlar arasında varılan ticaret anlaşmalarının, alınan fermanların sayısı '20' gibi büyük bir sayıyı bulmaktaydı.[272]

Hıristiyan devletlerin müslümanlara karşı eski güçlerini yitirdikleri ve parçalanmış oldukları bir dönemde Venedik Cumhuriyeti *Mısır* ticaretine daha da önem vererek bu ülkede elde etmiş olduğu hakları daha da genişletme olanağını bulmuştu. Elçi Guido de Canali, Sultan en - Nasır Nasrüddin Muhammed'den 1302'de yeni bir ferman almaya muvaffak olmuştu. Bununla Venedik Cumhuriyeti'nin *İskenderiye*'ye bir konsolos atamasına müsaade ediliyordu.[273] Böyle bir atama *Serenissima Repubblica*'nın Papalığın yasaklamasına karşın *Mısır*'la ticari ilişkilerini sürdürdüğünü ve bu ülkedeki tebaasının sayısının hayli çoğaldığını kanıtlamaktadır.

Ancak bu ilişkiler gene de *Roma*'da tepkiyle karşılanıyordu. V. Clementus 1307'de yayımladığı bir *bolla* ile, daha Haçlı Seferleri'nin başlarında *imansızlar (infedeli)* ile ticaretin yasaklandığını hatırlatarak bu yasağı yineliyordu. Bu yeni *bolla* ticari alışverişlerde duraksamaya yol açarken Cumhuriyet'le Kölemen devleti arasındaki ilişkiler de bir ara kopma noktasına gelmişti. Ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine Sultan 1311'de ülkedeki bütün Venedikli tüccarların tutuklanıp hapsedilmelerini buyurmuştu.[274] Bununla birlikte Cumhuriyet iki yönden beliren bu kısıtlama ve tehlikeleri atlatmasını bilmişti. Sultan'la olan anlaşmazlık giderilirken, diplomatik kurnazlıkla ve zengin armağanlar sunularak Papa'dan *Mısır*'a ve *Suriye*'ye belli sayıda gemi göndermek için özel bir izin alınmıştı.

Fakat Clementus'tan sonraki Papalar da müslüman ülkelerle ticaret yapılmamasına çalıştıklarından Venedik'in *Mısır*'la ilişkileri ister istemez inişli çıkışlı bir yol izler olmuştu. XXII. Johannes (1316-1334) bu yasaklamalar devam ederekten 1323'te yeni bir *editto* yayımlamıştı. Bunun Venedikliler'in *Mısır*'daki ticaretini büyük ölçüde azalttığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1345 tarihli bir belgede, '23' yıldan beri Venedik gemilerinin Memlûk limanlarına uğramadıklarından söz edilmektedir. *Signoria* kendi refahı için çok büyük bir derbe olan bu yasağı kaldırmak için olanca gücüyle uğraştı. Sonunda da 1344'te VI. Clementus (1342-1352) tan, özel bir izin elde edebildi. Buna göre Cumhuriyete ait '6' kadırga ve '6' yük gemisi yılda bir kez olmak üzere *Mısır*'a gidebilecekti.

Papa'dan alınan müsaade '5' yıl süreliydi ama Venedik yönetimi iki yönlü girişimleriyle buna süreklilik kazandırmasını bildi. *Mısır*'la ticarette serbest kalınca Cumhuriyet eski hak ve ayrıcalıkların yenilenmesi için Sultan es-Salih İsmail'e başvurdu. Elçi Nicolò Zeno Sultan'dan *İskenderiye*'deki ticaret merkezinin açılması iznini aldı. Oraya yeni bir Konsolos gönderildi ve Venedikli tüccarların etkinlikleri yeniden arttı. 1344'te varılan anlaşma, 1355 ve 1361'de alınan yeni fermanlarla daha da pekiştirildi.[275]

Kıbrıs Kralı I. Pierre (1359 - 1369)'in 1365'te *Kölemen* sultanlığı'na karşı giriştiği haçlıları andırır seferine Venedik Cumhuriyeti de tek bir gemi vererek katılınca *Mısır*'la ilişkiler yeni bir bunalım dönemine girmiş oluyordu. Bu sırada *İskenderiye*'deki Venedik ticaret yeri saldırıya uğrayıp tahrip edildi, tüccarlar tutuklandı. Her ne kadar ertesi yıl *Kahire*'ye gönderilen bir elçinin çabaları sonucu tutuklanan Venedikliler serbest bırakılarak işyerlerinin açılmasına izin verildiyse de bozulan dostluk ilişkilerini düzeltmek kolay olmadı. Dahası devam eden *Kıbrıs-Mısır* savaşı yüzünden Venedik Cumhuriyeti de tıpkı Ceneviz gibi 1369'da Sultan'a karşı savaş ilan etmeye sürüklendi. Ve iki taraf arasında ancak 1370 Aralığı'nda barış yapılabildi.[276]

Bu anlaşmadan sonra *Bahriye Kölemenleri*'nin işbaşına gelmeleri ile Venedik'in *Mısır* ticaretinde inişli çıkışlı bir dönem başlamış oluyordu. Bu dönemde ilişkiler, bir yandan hıristiyan devletlerin *Mısır*'a karşı takındıkları tavra, öte yandan Sultanlar'ın tutumlarına göre değişiyordu. Özellikle Berkuk (1382-1398)'un ülkeye gelen hıristiyanlar için koyduğu yeni kısıtlamalar bu dalgalanmada etkili oluyordu. Sultan, hıristiyan hacıların ve tüccarların —bu arada da kuşkusuz ki Venedikliler'in— *Kahire*'de ve diğer şehirlerde kalma sürelerini '10' gün olarak sınırlamış, ayrıca onların *Kızıldeniz*'e ve Mısır Yakubi Partrikliği'ne bağlı olan *Habeşistan*'a (İtyopya) geçmelerini de yasaklamıştı.[277] Bütün bunlara rağmen Venedik Cumhuriyeti *Mısır*'daki ticaret etkinliğini ve ayrıcalıklarını değişik ölçülerde de olsa Kölemen devletinin sona erişine kadar korunmasını bilmişti. Öyle ki XV. yüzyılda da Sultanlar'dan eski hak ve ayrıcalıklarını yenileyen ahidnameler alabilmişti.[278]

Venedik'in Papalığın yasaklamalarına karşın doğu islâm ülkeleri ve *Mısır*'la sürdürdüğü ticaret, XIV. yüzyıldan başlayarak *İskenderiye*'nin çok önemli bir ticaret merkezi durumuna gelmesinde büyük ölçüde etken olmuştu. Venedikliler yün, kumaş, silah, ayna, cam gibi İtalyan ürünleriyle diğer

Avrupa ülkelerinden topladıkları ya da Asya'dan taşıdıkları kereste, kürk, meyve, mercan, anber gibi malları buraya getiriyorlardı. Buradan da baharat, inci, kıymetli taşlar, fildişi, şeker, pamuk, keten, ipek ve hurma gibi yerli ya da Asya kökenli ürünleri alıp Avrupa pazarlarına taşıyorlardı.[279]

İskenderiye'de Venedik tüccarlarına ayrılmış ticaret yerlerinde onların ibadetleri için *St. Michele*'ye adanmış bir kilise ile özel bir hamam da bulunuyordu. Ticaret için ayrılmış olan bu tür yapılara Berberi ülkelerinde Foundouk, Suriye'de *Han* denirken *Mısır*'da *Okel* deniyordu. Ancak *Funduk* deyimi giderek daha da genelleşmişti. *Funduk*'lar ülkeye kabul edilen yabancılarla tüccarlar, görevliler ve onların başkanı olan Konsolos için oturulacak odalar (konut) larla, satıcılar için depo ve mağazaları, ayrıca bir mahkeme salonu ile bir ibadet yerini *(Capelle)* içeriyordu. Bu işyeri-han'lar, devletçe yaptırılıyor ve hiçbir "tasarruf hakkı" doğurmamak koşuluyla tüccarların, ülkeye gelen yabancıların mallarının korunması için kullanılıyordu. Böylece hem yerli halkın geleneklerinin yaşayış biçinlerini bilmeyen yabancı tüccarlar birarada yaşayıp etkinliklerini dayanışma içinde sürdürme olanağını buluyorlar, hem de devlet onları gözetim altında bulundurabiliyor ve dış ticareti denetleyebiliyordu.

Funduk'lar için özel bir yönetim uygulanıyordu. Geceleri ve hafta tatili olan Cuma günleri dış kapılar içeride oturanların üzerine kilitleniyordu. Böylece orada oturan hıristiyanların şehirle ilişkileri kesiliyordu. Yabancı Konsoloslar kendi kolonilerinden olup da *Funduk*'ta oturmaları gerekenleri seçiyor ve bunların listesini İskenderiye Nâibi'ne bildiriyorlardı.[280]

Venedikliler kendilerine ayrılan *funduk* içerisinde olmak koşuluyla şarap da satabiliyorlardı. Ancak Cuma günlerinde müslümanların namaz saatlerinde ticaret yerlerini kapamak zorunda idiler. Koloninin dilek ve ihtiyaçları yılda '10' kez Sultan tarafından kabul edilen Konsolos tarafından yöneticilere iletiliyordu. Ayrıca Venedikli tüccarlar da doğrudan doğruya Sultana şikâyette bulunabiliyorlardı.[281]

Cenovalılar daha çok *Anadolu* ve *Karadeniz* ticaretine önem verdikleri için Mısır'la ilişkileri Venedikliler düzeyinde olmamıştı. Bununla birlikte bu ülkeye gidip ticaretle uğraşan Cenevizliler'in sayısı pek de az değildi. Öyle ki 1395'te *İskenderiye*'de onlara ayrılmış özel bir *funduk*'ları olduğu bilinmektedir.[282]

Floransalılar ise ancak XV. yüzyılda Doğu Akdeniz'e açıkladıklarında *Memlûk Sultanlığı* ile ilişkiye geçebilmişlerdi. 1420'de bu ülkede ticaret yapma serbestliğini elde etmişler, Venedikliler'in sahip oldukları haklara ise ancak 1496'da kavuşabilmişlerdi.[283]

2 - SURİYE - FİLİSTİN

Hıristiyan Avrupa'nın müslüman Orta-Doğu'ya karşı giriştiği ve her biri yüzbinlerce kişiyi bulan orduları "174" yıl boyunca karşı karşıya getiren *Haçlı Seferleri*'nin, dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olduğu kuşkusuzdur. Bu önem, din'in kitleleri harekete geçirmede oynadığı itici gücü açıkça belirtmesi, Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması ve Doğu Akdeniz bölgesinde yeni devletlerin kurulması gibi büyük siyasal sonuçlar doğurması kadar, iki farklı dünya arasında kültürel etkileşime yol açmasından ve nihayet dönemin ekonomik hayatına getirdiği katkılardan kaynaklanmaktadır.

Haçlı Seferleri'nin Avrupa hıristiyan dünyası ile Orta Doğu'daki islam toplulukları üzerinde meydana getirdiği değişiklikler, etkileşimin boyutları ve sonuçları oldukça işlenmiş bir konu olmakla birlikte gene de üzerinde durulabilir. Ancak biz burada Türkiye-İtalya ilişkilerini ele aldığımızdan, dikkatlerimizi bu ilişkilerin temelini ve eksenini oluşturan ticaret üzerinde toplamamız gerekir. Bu açıdan bakıldığında denilebilir ki, dinsel inanç ve istekler arkasında asıl ekonomik amaç ve nedenlere dayanan bu seferlerin en geniş ve sürekli sonuçları da gene ekonomi alanında, özellikle de ticarette görülmektedir. Yüzbinlerce insanın ölümüne, ülkelerin, kentlerin yakılıp yıkılmalarına, zenginliklerin yağmalanmasına ve tutarı milyonlarca altun lirayı bulan harcamalara yol açan bu acımasızca savaşlar döneminde çarpışan taraflar, bir süre sonra karşı karşıya , çok geçmeden de yanyana hatta kimi yerlerde içiçe yaşamaya başlamışlardı veya başka bir deyimle, olaylar kendilerini bu duruma sürüklemişti. İşte birbirinden ayrı değerlere ve kültürlere sahip toplulukların bu karşılaşması, olumsuz başlamış da olsa onların birbirlerini yakından tanımalarına olanak vermiş ve bir kültürel etkileşimin yollarını açmıştı.

Öte yandan, insanoğlunun hayatını sürdürme zorunluluğunda bulunması, yani yeme, içme, giyinme ve arkasından da süslenme ihtiyacı ve lüksü, savaş yıllarının kan ve barut kokan atmosferi içinde bile ekonomik faaliyeti, ticaret alışverişini durduramamıştı. Aksine, sözkonusu savaşlar, ticaret hayatına belki de umulmayan bir canlılık getirmişti. Gerçekten de daha geçen yüzyılda Lucurgo Cappelletti'nin belirttiği gibi, "Bir savaşın ticaret için öncelik sağlaması ilk kez, belki de biricik örnek olarak görülüyordu. Savaşın parçaladığı halkları ticaret birleştiriyordu."[284] W. Heyd de, batılı tüccarların ilk kez Haçlı Seferleri sırasında "Asya'ya ayak basıp tutunabildiklerini" söylemektedir ki[285] bunu her halde Bizans Anadolusu'nun dı-

şında doğrudan müslümanlann elinde bulunan Asya toprakları anlamına almak gerekir. Bununla birlikte onun isabetle vurguladığı üzre, Haçlı Seferleri sayesinde Avrupalılar için *Suriye* artık yabancı bir toprak olmaktan çıkmıştı. O bölgede kurulan Haçlı prensliklerinde doğulu müslümanların rolü ikinci dereceye indirilmişti. Üstelik sözkonusu devletçiklerin başlarındaki Prensler'in "yurtdaş ve silah arkadaşı" kabul ettikleri Avrupalılar'a birçok bağışıklıklar ve ayrıcalıklar tanımaları, ticaret etkinliklerini artırmada büyük etken olmuştu.

Bu genel tablo içerisinde ısrarla belirtilmesi gereken nokta, *Levante'ye* dahil bütün ülkelerde olduğu gibi *Suriye* ve *Filistin*'de de ticaretle uğraşan Avrupalılar arasında ilk sırayı İtalyanlar'ın aldığıdır. Denizci-tüccar İtalyan devletlerini Doğu Akdeniz kıyılarına yönelten nedenler, genelde ekonomik çıkarlara dayanmakla birlikte Haçlı Seferleri'nin güncel sorunları ve zorunlulukları da sözkonusu idi. Bunlar özetle şöyle sıralanabilir:

a) Öncelikle Haçlı ordularını denizden *Suriye-Filistin* kıyılarına naklet-mek, arkasından, bölgede küçük devletler kurulunca da *Hac* için ya da yerleşmek amacıyla oraya giden Avrupalılar'ı taşımak,

b) Müslümanların ellerinde bulunan limanlar kuşatılırken, kara kuvvetlerini destekleyecek filolara ihtiyaç duyulduğunda, bu isteği kabul ederek kuşatmaya katılmak,[286]

c) Büyük şehirlerin zaptedilmeleri ya da korunmaları için yardımcı kuvvet vermek,

d) Doğu Akdeniz bölgesinde kurulan Haçlı Prenslikleri ile Avrupa ülkeleri arasında haberleşme ve ulaşımı sağlamak.

e) Ticaret.

İşte bütün bu neden ya da amaçlarla *Suriye - Filistin* sahillerine yönelen İtalyanlar, önce ticaret yolları üerinde bulunan ya da değiş tokuş merkezi durumunu alan limanlara ve kentlere yerleşip buralarda koloniler oluşturmuşlardı. Giderek de o döneme kadar Asya-Avrupa ticaretinde aracılık gibi önemli bir işlevleri bulunan *Araplar*'ı bir tarafa iterek doğrudan Asya içerlerine uzanarak *Akdeniz* ticaretinde egemenliği ele geçirmişlerdi.

Filistin'de hıristiyan halk ile müslümanların bir arada barış içinde yaşamalarının ilk örneği Haçlı Seferleri'nden çok önce IX. yüzyılda görülmüştü. Abbasi Halifesi H a r u n ü r r e ş i d ile Frank İmparatoru C h a r l e m a g n e arasında varılan anlaşmayla *Kudüs*'te bir kilise yaptırılmasına müsaade edil-

mesi bunun kanıtıydı.[287] Ancak müslümanlann hoşgörüsünü yansıtan bu tutum, iki ayn dine bağlı olan topluluklar arasında büyük bir yakınlaşma sağlayamamış, geniş bir ticaret ilişkisi de yaratamamıştı.

Doğu Akdeniz'de *Suriye* ve *Filistin* kıyılarına kadar uzanıp yöredeki ticaret yollarına ayak basan İtalyanlar'ın öncüleri gene *Amalfililer* olmuştu. Haçlılar'ın yola çıkmasından '33' yıl önce, 1063'te bu Cumhuriyet'in *Fâtımîler*'den *Kudüs*'te kendi tebaasına bir mahalle ayrılması hakkını aldığı bilinmektedir. Sözkonusu mahalle bir manastır ile *Hac* için geleceklerin kalacağı bir misafirhane de içeriyordu.[288] Bu tarihte bir mahalleyi dolduracak kadar sayılarının fazla olduğu anlaşılan Amalfililer'in *Kudüs*'e çok daha önceki yıllarda gelip yerleşmiş olmaları gerekir. *Kudüs* dışında Antakya'da da o dönemde Amalfililer'e ayrılmış bir mahalle vardı.[289] Böyle olmasına karşın o sıralarda *Filistin'e* giden İtalyanlar'ın pek fazla olmadığı ve gidişlerin genellikle Hac ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

Haçlı Seferleri İtalyan şehir devletlerinin *Filistin* ve *Suriye*'deki ticaret etkinliklerini artırırken *Amalfi* için durum tam tersi olmuştu. Çünkü yöredeki savaşlara katılan ve yeni Haçlı devletçiklerinin kurulmasına yardım eden Ceneviz, Venedik ve Pisa gibi diğer İtalyan Cumhuriyetleri, bu yardımları karşılığında sağladıkları ayrıcalıklarla üstün duruma geçerlerken, "aynı hizmetleri yapamayanlar" oradaki yerlerini kaybetmişledi. İşte Amalfililer'in durumu böyle olmuştu. Onlar *Suriye* ve *Filistin'*de yeni haklar kazanamadılar.Yalnızca *Antakya*'daki mahallelerini koruyabildiler. Bunun dışında da *Akkâ*'da özel bir mülke ve ölülerini gömecekleri bir mezarlık kesimine sahip olabildiler.[290]

Buna karşılık, müslümanların elindeki şehirlerin ve kalelerin kuşatılmasına deniz güçleriyle katılan '3' İtalyan devleti, Ceneviz, Venedik ve Pisa, yardımlarını pahalıya ödetip "Vaad edilmiş topraklar"la onun yöresinde Avrupalılar'ın eline geçen yerlerde geniş haklar sağladılar. Haçlı Seferleri başlamadan önce Ceneviz ile Pisa, ticaret etkinliklerini genellikle Batı Akdeniz'de sürdürüyorlardı. Venedik ise kendine göre Doğu'ya yönelmişti ama *İyon* denizine kadar uzanabilmişti. W. Heyd 'in belirttiği gibi şimdi bu '3' devlet, anavatanlarından çok uzak'ta, *Suriye*'de buluşuyor ve karşılaşıyorlardı. Sonunda her üçü de elde ettikleri ayrıcalıklarla *Suriye* ve *Filistin* topraklarında en üstün yabancı devlet durumuna yükselmişlerdi.

Bilindiği gibi Birinci Haçlı Seferi'nde "Kutsal yerleri" ve yöresini ele geçiren Latinler, burada '4' küçük devlet kurmuşlardı. Krallık, Düklük, Prens-

lik ve Kontluk gibi unvanlarla anılan bu devletçikler İtalyan Cumhuriyetleri ile resmi anlaşmalar yapıp onları bu bölgeye çeken siyasal kuruluşlar olduklarından olayların daha iyi anlaşılabilmesi için adlarının ve egemenlik sürelerinin hatırlanması yararlı olacaktır:

Kudüs Krallığı (1099-1291. 1187'den sonra *Akkâ*'da)

Antakya Prensliği (1098-1268)

Urfa (Edessa) Kontluğu (1098-1146)

Trablusşam Kontluğu (1102-1288)

İtalyan şehir devletlerinin bu yeni Haçlı Prenslikleri'nde sağladıkları haklar ve ayrıcalıklar ayrıntılarda biraz farklılık göstermekle birlikte ana noktalarda bir benzerlik gösteriyor ve birleşiyordu. Bunlar şöyle özetlenebilir:

a) Yerleşme Bölgesi : Kolonilere her şeyden önce şehirlerde belirli yerleşme bölgesi ayrılıyordu. Burası evleri ve mağazaları içeren bir sokak, bir mahalle olabileceği gibi, inşaat yapılacak bir arsa da olabiliyordu. İnşaat alanları *platea*, kolonist devletlerin malı sayılan yapıların tümü de *Ruga* ya da *Vicus* adıyla gösteriliyordu.

Ayrılan bölge ya da mahalledeki mağazalar yeterli olmadığı hallerde ve özellikle büyük değişim merkezlerinde tüccarlar için ayrıca anrepolar veriliyordu. Bu mağaza-ambarlar *Fundicum (Fontico, Funduk)* diye anılıyordu.

b) İbadet yeri : Tüccar kolonların dini görevlerini yerine getirebilmeleri için kendilerine ya mevcut kiliselerden biri verilliyor ya da yeni bir kilise yaptırmaları kabul ediliyordu. Bu kiliseler genellikle anavatan olan İtalya'daki şehrin azizinin adını taşıyordu.

c) Yardımcı tesisler : Şehirlerde yerleşen tüccarlara güncel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için değirmen, fırın, mezbaha, hamam, mezarlık gibi yerler de ayrılıyor ya da haftanın belirli günlerinde bunlardan yararlanmalarına olanak sağlanıyordu.

d) Tarım alanı : Bağ ve bahçelerin mülkün ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilerek kolonlara kimi kez şehirler dışında kırsal alanlar da veriliyordu. Böylece yabancılar *Casale* denilen bu kırsal alanlarda tarım yapabiliyorlardı.

e) Koloni başkanlığı : O dönemde her yerde olduğu gibi Haçlı Prenslikleri'nde de yabancı kolonilere kendilerini temsil eden bir başkan atama hakkı tanınmıştı. *Vikont, Bijulus* ya da *Consul* unvanlarıyla anılan başkan başyöneticilik yanında koloniye ait mahkemeye de başkanlık ediyordu.

f) Özel yargılama hakkı : Ortaçağlar'da geçerli olan kişinin yabancı ülkelerde de kendi vatanının yasalarına bağlı olması kuralı uyarınca kolonistlere özel bir mahkeme oluşturma hakkı da verilmişti.

g) Vergi bağışıklığı ve vergilerden yararlanma : İtalyan kolonistler Haçlı Prenslikler'e ait topraklarda ticaret yaparlarken her türlü vergiden bağışık tutulmuşlardı. Bunun da ötesinde bazı şehirlerde belirli vergilerden yararlanma hakkını bile elde etmişlerdi. Örneğin cenevizliler *Sur, Akkâ, Lazkiye* ve *Suveydiye* (St. *Simeonis*)'de liman gelirlerinin 1/3'ünü alıyorlardı. Venedikliler'le *Sur*'da liman gelirleri ile bazı vergilerin 1/3'ünü alıyorlar, ayrıca her yıl kendilerine nakit olarak '300' altun ödeniyordu.[291]

Bu genel değerlendirmeden sonra Ceneviz, Venedik ve Pisa Cumhuriyetleri'in Haçlı Prenslikleri'nden sağladıkları ayrıcalıkları sırasıyla ele alabiliriz.

Cenevizliler ilk Haçlı Seferi'ne özel armatörlerin donattıkları '12' kadırga ile katılmışlar ve *Suriye*'nin kuzey yöresinin ele geçirilmesine yardımcı olmuşlardı. *Suveydiye* limanını zapteden Ceneviz donanması daha sonra *Kilikya* bölgesine çıkartma yaparak dağlardaki boğazı tutmuş ve *Antakya*'nın ele geçirilmesinde büyük rol oynamıştı (Ekim 1097). Bunun bir sonucu olarak da şehrin zaptından sonra burada bir Haçlı devleti kurulduğunda Kral Bohemond (1098-1104) Cenevizliler'le bir anlaşma yaparak kendilerine çok geniş ayrıcalıklar tanımak gereğini duymuştu. 12 Temmuz 1098 tarihli anlaşmaya göre *Antakya*'da '30 ev ile 1 *fondaco*, 1 kuyu ve *St. Jean (San Giovanni)* kilisesi Cenevizliler'e veriliyordu. Onlar mülkleri sayılacak bu yerlerde kendi âdet ve geleneklerine göre yaşayacaklar, kendi yasalarını uygulayacaklardı. Ayrıca hiçbir vergi yükümlülüğü olmaksızın serbestçe ticaret yapabileceklerdi.[292]

Cenevizliler Antakya Prensliği topraklarında elde ettikleri bu ayrıcalıkları uzun süre korudular. 1264 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre o yıllarda da *St. Jean Kilisesi* etrafındaki mahallede oturmaya devam ediyorlardı.[293] *Antakya* gibi *Celile (Gibel)* şehrinin zaptında da yardımcı olan Cenevizliler, Prens Tancréde'in burada inşaat için kendilerine boş bir alan ile şehir dışında bir konut vermesini ayrıca *Lazkiye*'de de bir mahalle *(Ruga)* ile bir kilise ayrılmasını sağlamışlardı.[294]

Antakya Prensliği'nin kurulmasına yardımcı olan Cenevizliler Kudüs Kralları'nın *Kayseriya (Cesarea)* ve *Akkâ (Acri)* gibi önemli kentleri müslümanlardan almalarında kendilerine yardım ettikleri için bu Krallıkta da kimi ayrıcalıklar kazanmasını bilmişlerdi.

Godefroi de Bouillon'un ölümü üzerine Kudüs Krallığı'na getirilen eski Urfa Kontu I. Baudouin (Baldovino, 1100-1118) güney sahillerinin zaptedilmesi için Cenevizliler'in yardımını istemişti. Bunun üzerine '32'gemiden oluşan bir Cenova filosunun da kuşatmalara katılması ile 1101'de *Arsuf* ve *Kayseriya (Cesarea)* ve birkaç yıl sonra 26 Mayıs 1104'te *Akkâ* Haçlı Krallığı topraklarına katılabilmişti. Baudoin Cenevizliler'in yardımını dilerken bunun karşılığında krallığındaki her limanda onlara bir mahalle ayıracağını, birlikte ele geçirilecek şehirlerin 1/3'ünü kendilerine vereceğini ve her türlü vergiden bağışık tutacağını önceden vaad etmişti. Bu vaad doğrultusunda *Akkâ*'nın ele geçirilmesinden sonra krallığına ait yerlerde Cenevizliler'e ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştı:

Bununla *Arsuf (Arezo), Kayseriya* ve *Akkâ* şehirlerinin 1/3'ü ile onlara bağlı yerlerin gene 1/3'leri Cenevizliler'e bırakılıyordu. *Akkâ* liman gelirlerinin üçte biri de Cenevililer'in olacaktı. Ayrıca Cenova komününe yılda '300" Bizans altunu ödenecekti. Bundan böyle Cenovalılar'ın yardımıyla ele geçirilecek şehirlerin ve ora gelirlerinin 1/3'ü de kendilerine bırakılacaktı. Bu toprak bağışlarının dışında Ceneviz tebaası olanlar Kudüs Krallığı topraklarında hiçbir vergi ödemeksizin ticaret yapabileceklerdi. Ölen Cenevizliler'in malları vasiyetleri gereğince varislerine verilecekti. Anlaşma gereğince taraflar bu şartları uygulayacaklarına karşılıklı olarak yemin ediyorlardı. Kral Baudouin hiç kimsenin Cenevizliler'in mallarına ve canlarına zarar vermeyeceklerine, bu yoldaki şikâyetlere göre gerekenleri yapacağına söz verirken, Cenevizliler de onun krallığına karşı girişilecek hareketlere katılmayıp kendisine bağlı kalacaklarına and içiyorlardı.[295]

Böylece Cenevizliler Kudüs Krallığı'nda "devlete ve yönetime ortak" sayılabilecek derecede geniş ayrıcalıklar kazanmış oluyorlardı. Bunun devamlı olmasına önem veren Ceneviz kolonisi, Kral'dan sözkonusu ayrıcalıkları gösteren bir levhanın şehirdeki *St. Sépulcre* kilisesinin mihrabı üzerine asılması için izin almış ve oraya '2.000' altuna mal olan böyle bir levha konulmuştu.[296]

Trablusşam'a gelince, 1102'de kuşatılan şehir ancak yıllarca sonra 1109'de Cenevizliler'in yardımıyla alınabilmişti. Burada yeni bir Haçlı Prenliği kurulunca, artık olağanlaşan koşullara göre Cenevizliler şehrin üçte birini kendi yönetimleri altına aldıkları gibi küçük bir kasaba olan *Küçük Celile (Gibelletto)*'nun da tümüne sahip oldular.[297]

Urfa Kontluğu bir yana bırakılacak olursa diğer Haçlı Prenslikleri'ne ait topraklarda çok büyük ayrıcalıklar sağlayan Ceneviz Cumhuriyeti'nin XI. yüzyılın başlarında *Suriye-Filistin* topraklarında güçlü koloniler kuran dev-

letlerin başında geldiğini belirtmek gerekir. Ancak yıllar geçtikçe Cenevizliler bu haklarının daraltılmak istendiğini, kendi mülkleri sayılan yerleşme yerlerinin saldırılara uğradığını gördüler. Kudüs Kralı Amaury (1162-1173). *St Sépulcre* kilisesine asılmış olan Cenevizliler'in ayrıcalıklarını gösteren levhayı tahrip ettirerek bunları tanımak istemediğini gösterdi. *Trablus-şam*'ın 1/3'ünü ellerinde bulunduran Cenevizliler ise Prens Bertram tarafından şehir dışına kovuldular.[298] *Kudüs*'ün 1187'de müslümanlar tarafından geri alınmasından sonra *Suriye-Filistin* bölgesindeki Haçlı Prenslikleri eski güçlerini yitirip savunmaya geçerlerken Cenevizliler'in buradaki siyasal ve ekonomik etkinlikleri de oldukça azalmıştı. Ancak *Akkâ*'da tutunan Cenevizliler'in 1258'de uğradıkları yenilgi onların bu kıyılardan çekilmeleri zamanının yaklaştığını göstermişti. Cenova Komünü bu kaybını başka yörede gidermek, Asya ticaretinde daha kuzeydeki yollar üzerine yerleşebilmek amacıyla gözlerini Bizans'a çevirip VIII. Mihail ile anlaşmaya yönelirken Doğu Akdeniz bölgesinde kurulmuş olan Haçlı Prenslikleri de çok geçmeden sona eriyorlardı.

Levante'ye Cenevizliler'den çok önce açılmış ve Bizans'a bağlı topraklarda önemli ekonomik yararlar sağlamış olan Venedik'liler de *Suriye* kıyılarına başlangıçta Haçlılar arasında ulaşmışlardı. Ancak Cenevizliler ilk önce kuzey bölgesindeki savaşlara katılmışlarken Venedikliler *Kudüs* yöresinin ele geçirilmesine yardımcı olmuşlardı.

Venedik Docu'nun oğlu Giovanni Michiele ilk haçlı Seferi'ne '280' gemi gibi çok büyük bir donanma ile katılmıştı. 1099 kışını *Rodos*'ta geçiren Venedik komutanı kendisine engel olmak isteyen bir Pisa donanmasını yenerek *Yafa (İaffa)* önlerine gelmiş ve Godefroi de Bouillon ile anlaşarak tanınacak haklar karşılığında sahillerin korunması görevini üstlenmişti. "Kutsal Mezarın Koruyucusu" unvanını taşıyan Godefroi ile varılan anlaşmaya göre zaptedilen bütün şehirlerde Venedikliler'e ticaretleri için bir alan (meydan), oturacakları evler ve ibadetleri için de bir kilise verilecekti. Bunlar her türlü vergiden bağışık olacaktı. *Trablusşam* ele geçirildiğinde kendilerine benzer haklar orada da tanınacaktı.[299]

Ne var ki Venedikliler'in elde ettikleri bu haklar uygulamada çok sınırlı ve geçici kalır gibi oldu. Çünkü sözkonusu anlaşmadan birkaç gün sonra Godefroi ölünce *Akkâ*'ya karşı hazırlanmakta olan seferden vazgeçilmiş ve *Hayfa* kuşatmasına katılan G. Michiele orada kalmayıp ülkesine dönmeyi yeğlemişti. Bu yüzden Venedikliler'in Kudüs Krallığı'ndan elde ettikleri ayrıcalıklardan yararlanmaları yıllar sonra 1123'te Doc Domenico Michiele 'nin donanmayla bu sahillerde görünmesiyle mümkün olabil-

mişti. Aslında Bizans'a ait *Korfu* adasını kuşatmakta olan Venedik Docu Kudüs Krallığı'nın yardım çağrısı üzerine Doğu'ya yönelmiş ve Mısırlılar'ca karadan ve denizden kuşatılmış olan *Yafa* önlerine gelmişti. Venedik donanması kuşatmayı kaldırmak gereğini duyan müslüman gemilerini *Nil* deltasına kadar da izleyerek bazı yük gemilerini ele geçirmişti. Serennisima Repubblica'nın müslümanlara karşı kazandığı bu ilk deniz savaşından sonra *Akkâ*'da yapılan anlaşma ile Kudüs Krallığı topraklarında Venedik tebaasına daha geniş haklar ve ayrıcalıklar verilmişti. Kral adına Patrik Warmondo tarafından imzalandığı için onun adıyla anılan bu anlaşma gereğince Krallığın bütün şehirlerinde Venedikliler'e mülk olarak birer yerleşme alanı, meydan ve sokak ile kilise, hamam ve fırın verilecekti. Venedik tebaası ticarette her tür vergiden bağışık sayılacaktı. Ancak kutsal yerlere gelen hacıları taşırken kişi başına bir vergi ödeyeceklerdi. Mali ayrıcalıklardan Venedikliler'le alışveriş yapan yabancılar da yararlanacaklardı. Batan bir gemiden kurtarılan mallarla ölen tüccarların eşyası mirasçılarına verilecekti. *Akkâ*'daki Venedikliler kendi mahallelerinde aralarındaki alışverişlerle yabancılara yaptıkları satışlarda Cumhuriyet'e ait ölçüleri kullanabileceklerdi. Yalnız bir yabancıdan mal alırken Krallık'ta geçerli ölçüleri kullanmak zorunda idiler. Ayrıca "kutsal topraklar" da kendilerine bir özgü bir mahkeme (*curia*) kurabileceklerdi. Bu mahkeme sadece Venedikliler'in kendi aralarındaki davalara değil, yerli ya da başka milletten olsun bir başkasının Venedikliler'le olan davalarına da bakabilecekti. Şu kadar ki Venedikliler yerli olmayan yabancı birisine karşı dava açtıklarında böyle davalar Krallık mahkemelerinde görülecekti. Anlaşma, bunların dışında *Sur (Tyre, Tiro)* alındığında Kralın buradan sağlayacağı gelirden her yıl '300' altunu *San Pietro* günü Venedik Cumhuriyeti'ne ödemesini de öngörüyordu.[300]

Böylece Venedik Kudüs Krallığı topraklarında tam anlamıyla "*kapitülasyon*" kavramına girecek çok büyük ayrıcalıklar elde etmiş oluyordu. Anlaşmanın yapılması için Patriğe yetki vermiş olan Kral II. Baudouin (1118-1131) esaretten kurtulunca Mayıs 1125'te bunu onaylamak durumunda kalmıştı.

Öte yandan Signoria, kuruluşuna katılmadığı *Antakya* ve *Trablusşam* Prenslikleri'nde Kudüs Krallığı'nda elde ettiği ayrıcalıklara benzer haklar sağlayamamışdı. Buralarda öncelik ve üstünlük rakip Ceneviz'de olup Venedik tebaasının bu Prenslikler'de sahip oldukları şeyler "başkentin duvarları ile kuşatılmış" gibi idi. Gerçekten de *Antakya*'da yalnızca bir ev birkaç dükkân ve bir kilise elde edebilmişlerdi.[301]

Bununla birlikte Cumhuriyet, IV. Haçlı Seferi ile Bizans İmparatorluğu

topraklarının üçte birine egemen olunca *Suriye-Filistin*'deki Venedik tüccarlarının sayısı da bir koloni oluşturacak kadar çoğalmıştı. Bunun üzerine Senato, 1207'de *Suriye*'ye bir *Bailo* atamak gereğini duymuş ve Teofilo Zeno'ya bu görevi vermişti. Giderek *Suriye Bailoluğu*'na bağlı olarak '3" ayrı danışmanlık ya da müsteşarlık *(consiliare)* oluşturulmuştu. Bunlar '3' büyük liman kentinde görev görüyorlardı: *Sur*; *Akkâ* ve *Beyrut*[302] Ne var ki sayılarının artmasına karşın bu dönemde Venedikliler'in *Suriye* ve *Filistin* ticaretindeki etkinlikleri fazla değildi. Cumhuriyet siyasasını ve gücünü *İstanbul Latin İmparatorluğu*'nun kurulmasına ve güçlenmesine, Bizans'tan kendi payına düşen *Ege* bölgesinin egemenlik altına alınması için harcamaya başlayınca *Suriye*'deki kolonilerinin durumlarıyla fazla ilgilenemez olmuştu. Bu yüzden de XIII. yüzyılda meydan Cenevizliler'le Pisalılar'a kalmış oluyordu.

Pisalılar'ın Doğu Akdeniz sahillerine yerleşmeleri de, öteki beyaz İtalyan devletleri gibi Haçlı Seferleri dönemine rastlar ve *Suriye* ile başlar. Pisa Cumhuriyeti ilk büyük Haçlı Seferi'ne vargücüyle katılma kararı almıştı. Bu yüzdendir ki silah kullanacak durumda olan Pisalılar Piskopos Daibert'in komutasında 1099 yazında '120' gemiden oluşan büyük bir konvoy halinde *Suriye*'ye hareket etmişlerdi. Önce *Lazkiye* önlerine gelip burasını almaya çalışan Pisalılar buna muvaffak olamayınca daha güneye yönelip *Kudüs*'ün ve *Yafa*'nın tahkim edilmesine yardım etmişlerdi. Bunun karşılığında Godefroi de Bouillon 2 Şubat 1100'de *Yafa*'da bir mahalleyi mülk olarak Pisalılar'a vermişti. Daha sonra yeniden *Lazkiye* kuşatmasına katılan ve Prens Tancréde'in *Antakya*'yı ele geçirmesinde ona yardım eden Pisalılar bu şehirlerde de kendilerine birer mahalle ayrılmasını ve vergi bağışıklığı tanımasını sağlamışlardı.[303] Böylelikle XII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde *Antakya, Lazkiye, Sur, Trablusşam, Akkâ* ve *Yafa* şehirlerinde birer Pisa kolonisi oluştuğu görülmektedir. Koloninin başında *Visconte* veya *Console* bulunuyordu. Koloniyi Pisa yasalarına göre yöneten Konsolos, cinayet davaları dışında Pisalılar'a ilişkin davalara bakmak yetkisine de sahipti.[304]

Levante'nin bir çok bölgesinde Venedik ve Ceneviz kolonileri arasında süregelen rekabet ve sürtüşmeler *Suriye*'de Cenovalılar ile Pisalılar arasında görülüyordu. Cenevizliler üstün bulundukları bu bölgede rakip olarak Pisalılar'la karşılaşıyorlardı. Böyle olduğu halde *Sur*'un (1289) ve *Akkâ*'nın (1291) Memlûklar tarafından zaptına kadar bu şehirlerdeki Pisa kolonisi ayrıcalıklarını koruyabilmişlerdi. Hatta *Akkâ*'yı müslümanlara karşı savunan kuvvetlerin başında Pisalılar yer alıyordu.

3 - KIBRIS

Doğu Akdeniz'de Anadolu'nun bir uzantısı olmanın yanında '3' kıta arasıdaki deniz ulaşımının kilit noktasında bulunan *Kıbrıs*, bu önemli konumundan ötürü, eski çağlardan beri yörede siyasi ya da ticari etkinlik gösteren tüm devletlerin ilgisini çekmiştir. Nitekim Bizans İmparatorluğu'na bağlı olan ada Muaviye'nin Şam Valiliği'nden başlayarak Araplar'ın saldırılarına uğramış ve burada bir köprübaşı tutmaya muvaffak olan müslümanlar *Kıbrıs*'ı zaman zaman da olsa yıllık bir vergiye bağlamışlardı.

Orda Doğu'da büyük siyasal ve ekonomik değişiklikler doğuran Haçlı Seferleri *Kıbrıs*'ta da bağımsız bir *Frank devletinin* doğmasına yol açmıştı. III. Haçlı Seferi'ne katılan İngiltere Kralı "Arslan Yürekli" Richard, *Kıbrıs*'a uğrayan gemilerinden birkaçının yağma edilmesine kızarak adayı 1191'de zaptetmiş ve *Templier Şövalyeleri*'ne satmıştı. Şövalyeler de burasını ertesi yıl Fransız Guy de Lusignan'a devretmişlerdi. Böylece *Kıbrıs*'ta 1292'den 1489'daki Venedik egemenliğine kadar sürecek olan *Lusignan Krallığı* dönemi başlamış oluyordu.

Kıbrıs, Doğu Akdeniz bölgesinde önemli bir üs, bir uğrak yeri olduğu kadar kendi ürünlerinden dolayı da önemli bir ticaret alanı niteliğini taşıyordu. Adanın başlıca ürünleri, üzüm, zeytin, narenciye, şeker kamışı, sakız, günlük (buhur) ve her türlü güzel kokular (aromi) idi. Ormanlarından da inşaatta kullanılan kaliteli keresteler elde ediliyordu. Ayrıca *Larnaka* yakınındaki '2' büyük gölden çıkartılan tuz büyük gelir sağlıyordu.

Adanın Bizans'a bağlı olduğu dönemde buraya da uğradıkları kuşkusuz olan İtalyan tacirler bağımsız Lusignan Krallığı'nın kurulması üzerine onlardan serbestçe ticaret hakkı alabilmek için hemen harekete girişmişlerdi. Venedik Cumhuriyeti daha 1148'de I. Manuel ile yaptığı anlaşmada *Girit* gibi *Kıbrıs*'ta da ticaret hakkını elde etmişti. Ancak *Serenissima* Cumhuriyet'in Bizans İmparatorluğu'ndan sağlamış olduğu ayrıcalıkları Lusignan'lara da kabul ettirmesi ya da onlarla yeni bir anlaşmaya varması gerekliydi. Bu nedenle önceliği Cenevizliler'e kaptırmak istemeyen Senato *Lefkoşa (Nicosia)*'ya elçiler göndermeye karar vermişti.

Venedik elçileri Lusignan Krallarından adada kendilerine kimi haklar tanıyan yazılı belgeler, fermanlar almaya muvaffak olmuşlardı. Asılları günümüze kadar ulaşmayan bu fermanlardan ilkinin I. Henri zamanında (1218-1233) verildiği ve III. Hugues (1267-1284) döneminde de yenilendiği anlaşılmaktadır.[305] Bununla Venedikliler *Kıbrıs*'ta Bizanslılar tara-

fından evvelce tanınmış olan ayrıcalıklara benzer haklara kavuşmuşlardı. Venedik tebaası olanlar gümrük vergisi ödemeksizin adada serbestçe ticaret yapabileceklerdi.

Venedik Cumhuriyeti XIV. yüzyılda 1306 ve 1360 tarihlerinde *Kıbrıs Krallığı* ile yeni anlaşmalar yaparak sahip olduğu hakları daha da genişletmişti.[306] Adadaki Venedik kolonisinin başı olan *Bailo* önceleri ticaret merkezi olan *Magusa (Famagusta)*'da oturuyordu. Ancak burası Cenevizliler tarafından zaptedilince (1374) başkent *Lefkoşe*'ye taşınmıştı.[307] Bununla birlikte Venedikliler'in en yoğun olduğu şehir güneydeki *Limasol* idi. Burada kendilerine mülk olarak verilen pek çok ev, dükkân ve bahçe dışında, biri *San Marco*'ya diğeri *San Giorgio*'ya adanan '2' kilise de onların ibadetlerine ayrılmıştı. *Baf*'ta da onlar için evlerle bir kilise ayrılmış bulunuyordu.[308]

Cenevizliler ise *Kıbrıs*'ta ilk kez her halde Venedikliler'den sonra gelip yerleşmişlerdi. 1218'de biri *Limasol*'da diğeri *Magusa*'da olmak üzere kendilerine iki arsa bağışlanması ve adada bir konsolos bulundurma hakkının tanınması, sayılarının ve etkinliklerinin hayli yoğun olduğunu kanıtlamaktadır. Ceneviz tebaası ticarette her türlü vergi ve gümrükten bağışık tutulmuştu. Konsolosları da koloninin yönetimiyle birlikte idamı gerektiren ağır ceza davaları dışında kalan bütün davalara bakmaya yetkili kılınmıştı.

Ceneviz Cumhuriyeti'nin, rakibi Venedik'in *Latin İmparatorluğu*'nun kuruluşu ile *Levante*'de egemen duruma geçmesinden sonra ona karşı mücadeleyi sürdürebilmek için Anadolu sahillerine yönelirken *Kıbrıs*'ta elde etmiş olduğu ayrıcalıkları daha da genişletmeye çalıştığı görülmektedir.Bunun sonucunda Kral I. Henri (1218-1253)'den 10 Haziran 1232'de yeni bir ferman aldılar. Bununla *Lefkoşe, Limasol, Magusa* ve *Baf*'ta bazı evlerle *Limasol*'da bir kule kendilerine mülk olarak veriliyor, ayrıca bazı şehirlerde fırınlar ve hamamlar ayrılıyordu.[309]

Ancak Cenevizliler'in *Kıbrıs*'ta etkinliklerini artırmaları onların Venedikliler'le süregelen rekabetlerini *"Yeşilada"* üzerinde de yoğunlaştırmıştı. Öte yandan hıristiyan dünyası için önemli bir üs, bir ön karakol hizmetini gören *Lusignan* hanedanını islâm âlemi ve *Mısır* için tehlikeli sayan Memlûk Sultanlığı'nın 1270'te bir donanma göndererek *Kıbrıs*'a el atması, ada üzerindeki çekişmeyi çok yönlü kılmıştı. Ancak bütün bu mücadeleler Cenevizliler lehine gelişti. Cenevizliler 1373'te *Lusignan*'ları kendilerine vergi vermeye zorladılar. Buna bir güvence olarak da *Magusa*'yı ellerinde tutup geri vermediler. Bu en önemli ithalat ve ihracat limanı adanın tümüyle Ve-

nedik Cumhuriyeti'nin egemenliği altına geçtiği 1498'a gelinceye dek Cenovalılar'ın elinde kaldı. Böylece Ceneviz, *Kıbrıs*'ta büyük ticari çıkarları ve büyük bir kolonisi olmanın ötesinde *Lusignan*'lara da hükmeden bir güç haline gelmiş oluyordu. Böyle olduğu halde Osmanlılar'ın Akdeniz sahillerine ulaşmasından sonra durum değişecekti. Özellikle de Fatih Mehmed döneminde Osmanlı-Venedik anlaşmazlığı *Serenissima Repubblica*'yı *Kıbrıs*'ta olup bitenlerle yakından ilgilendirmeye sürükleyecekti. Lusignan Kralı II. Jacke'la evlenen Caterina Cornaro'nun, kocasının ölümünden sonra saltanatını Venedik Cumhuriyeti'ne bırakmasıyla ada 1489'da Signoria'nın topraklarına katılırken Ceneviz kolonisi de buradaki etkinliğini tümüyle yitirecektir.

Haçlı Seferleri çağının öteki güçlü devleti *Pisa*'ya gelince, *Lusignan*'lar döneminde *Lefkoşe*'de bir *Pisa* kolonisinin olduğu bilinmektedir. Bunların kendilerine ayrılmış bir ev ile pazar yeri vardı. 1291 tarihli bir belgeye göre koloninin başında yargılama yetkisine de sahip bir konsolos bulunuyordu. Pisa tebaası krallık topraklarındaki ticarette %2 oranında vergi ödüyordu, satılmayıp da geri götürülen mallar için bu oran % 1 idi. 1372'de bu ayrıcalıklar yenilenirken *Magusa*'ya da ikinci bir konsolos atanmıştı.[310]

İtalya yarımadasında *Pisa*'yı egemenliği altına alan *Floransa* Cumhuriyeti doğal olarak *Kıbrıs*'a en son yöneleni idi. *Lusignan*'lardan adada ticaret yapma iznini aldıklarında ödeyecekleri vergi Pisalılar'dan fazla olarak %4 diye saptanmıştı. İşin ilginç yanı *Bardi ve Peruzzi* firmaları Pisalı sayılarak onların vergileri %2 diye belirlenmişti. *Bardi* firması adına *Kıbrıs*'a gelen ünlü Balducci Pegolotti, 1324'te ticaret vergisinin '2' yıl süreyle %2 olması hakkını elde etmiş, ancak çok geçmeden bu oran süreye bağlı olmaksızın uzatılmıştı.[311]

Kıbrıs'taki İtalyanlar arasında adada ekonomik ya da siyasal alanda daha çok güç sağlamak amacıyla kıyasıya bir rekabet ve yarış sürüp giderken, *Lusignan* Kralları ile Anadolu'daki Türk sultanları arasında ticari ve siyasi ilişkiler de kurulmuştu. *Selçuklular* ve güneybatı Anadolu'da kurulan beyliklerle olan bu ilişkilerde İtalyan tüccarlar çok etkili bir rol oynuyorlardı. İleride üzerinde ayrıntılarıyla duracağımız gibi Selçuklular'dan başlayarak Osmanlılar döneminde Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler daha da yoğunluk kazanınca, *Kıbrıs* bu oluşumda önemli bir halka niteliğini alacaktır.

Denizci ve tüccar İtalyan şehir devletlerinin Haçlı Seferleri'nden yararlanarak Doğu Akdeniz sahillerindeki müslüman devletler ve hıristiyan prensliklerden geniş haklar ve ayrıcalıklar elde etmeleri konusunda vurgu-

lanması gereken bir özellik de, bu devletlerin o ülkelerdeki yabancılar ve hatta yerli halklar üzerinde de bir koruma hakkını sağlamış olmalarıdır.

Ortaçağlar'da devletlerarası ilişkilerde önemli bir etken olan *koruma hakkı (himaye)* özellikle İtalyan devletlerinin Bizans İmparatorluğu, Haçlı prenslikleri, *Kıbrıs Krallığı*, Kuzey Afrika müslüman devletleri ve hatta Anadolu'daki devletlerle yaptıkları anlaşmalarda belirgin bir nitelik alır.Sözkonusu anlaşmalarda İtalyan devletlerinin kendi tebaaları dışında başka gruplara giren üçüncü kişiler için de güvence verdikleri, onları korumaları altına aldıkları görülmektedir. Bu gibi kişi ya da gruplar Cenevizliler'in yaptıkları anlaşmalarda genellikle *"dicti januenses, districtuales Januae"* (Cenevizli denilenler), Venedik anlaşmalarında da *"qui Veneti appellantura, qui pro Venetis se tenent"* (Venedikli sayılanlar) deyimleriyle belirtilmektedirler.[311] Ancak M a s - L a t r i e , Venedik Cumhuriyeti ile *İlhanlılar* arasında yapılan ve aşağıda üzerinde duracağımız 1320 tarihli anlaşmada geçen *"tuti li Venitiani e de nostri"* (bütün Venedikliler ve bizimkiler) ifadesindeki *"nostri"* deyiminin Cumhuriyet'in koruma'sı altında bulunanlar için kullanıldığını öne sürmektedir.[312]

Akdeniz ülkelerinde diplomatik kanaldan ya da konsolosluklar aracılığıyla kullanılan *"koruma hakkı"*nı incelemiş olan F r a n c i s R e y 'in belirttiği gibi, Latinler'in *Levante*'de sürdürdükleri bu sistem yabancıların ve yerli halkın koruma altına alınması diye '2' gruba ayrılıyordu. Birinci grupta kendisiyle anlaşma yapılan devletten henüz ticaret hakkını elde edememiş ya da fazla ayrıcalık sağlayamamış olan yabancıların o ülkede en ayrıcalıklı durumda bulunan devletin koruması altına girmeleri sözkonusu idi. Böylece bu yabancılar kendilerini koruyan devlete sağlanan haklardan yararlanıyorlardı. Ne var ki bu tür korumalar devletlerarasında zaman zaman anlaşmazlıklara hatta ilişkilerin kopmasına neden olabiliyordu. Örneğin 1368'de *Mısır Memlûk Sultanlığı* ile *Kıbrıs Krallığı* arasında büyük bir soruna dönüştüğü görülmektedir. Sultan, bir grup yabancının gümrük vergisinden bağışık tutulmaları için kendilerini Kıbrıslı diye tanıtmalarından yakınıyor, *Kıbrıs* yönetimi ise değişik kökenli olup yerli kadınlarla evlenen kişilerden doğan bu gibilerin Kıbrıslı sayılması gerektiği görüşünü savunuyordu.[313] Gerçekten de Lusignan Krallığı'nda kendilerinden *Ak Cenevizliler* ya da *Ak Venedikliler* diye söz edilen bir grup halk bulunuyordu. Aslında doğu kökenli, Bizanslı, Suriyeli ya da Ermeni olan bu kişiler Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri'ne tanınmış olan haklardan yararlanmak amacıyla onların korumaları altına girmiş, Venedikli ya da Cenevizli olmuşlardı. Bizans'taki *Gasmuli*'leri andı-

ran bu grubun sayısı giderek çoğalınca sorun da büyümüştü. Uzun görüşmelerden sonra bu gibilerin gerçek milliyetlerinin saptanabilmesi için '2' tanık gösterilmesi ve bunların Venedik Bailosu'nun huzurunda bunu yeminle doğrulamaları kabul edilmişti. Cenevizliler için ise yetki Ceneviz makamlarına bırakılmıştı.[314]

Bununla birlikte "*koruma hakkı*" konusunda asıl sorun, ülkenin yerli halkının bir yabancı devletin kanatları altına girmesinde idi. Çünkü böylesine bir koruma, kişiye siyasal bazı çıkarlar, maddi kazançlar sağlasa, onu kimi soruşturmalardan kurtarsa bile, tebaası olduğu devletle olan ilişkilerini baltalıyor, onu kendi vatanının yasaları dışında tutarak devletin gücünü ve etkinliğini azaltıyordu. Kısacası, yerli halkın koruma altına alınması, yabancılara tanınan ayrıcalıkların en önemlilerinden biri olup *kapitülasyon* denilen sistemi oluşturan ana öğelerden biri idi.

II. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI VE İTALYAN ŞEHİR DEVLETLERİ

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra hemen her yönden çeşitli istilalara uğrayan İtalyan yarımadasında kurulan küçük devletlerin, kısa sürede birer deniz gücü haline gelerek Doğu Roma İmparatorluğu'ndan geniş siyasal ve ekonomik ayrıcalıklar koparmaları, dahası onu parçalayıp topraklarından bir kısmında egemen olmaları ve öteki kesimlerinde de özerk denilebilecek koloniler oluşturup *Levante* ticaretini ellerine geçirmeleri, Ortaçağ tarihinin kuşkusuz ki en önemli ve ilginç konularından biridir. Amalfili, Pisalı, Venedikli, Cenovalı ve nihayet Floransalı İtalyanlar'ın *Mora*'yı ve *Ege* adalarını kendi toprakları haline getirdikleri ve *İstanbul* başta olmak üzere, *Edirne, Gelibolu, Tekirdağ, Marmara Ereğlisi* gibi *Trakya* kentlerine ve *Foça*'dan başlayarak *İzmir, Amasra, Sinop, Samsun, Fatsa, Trabzon* gibi *Ege* ve *Karedeniz* sahilleriyle *Ayas, Tarsus, Adana, Sis, Misis* ve *Antakya* gibi Akdeniz limanları ya da iç şehirlerinde ayrıcalıklı koloniler halinde yerleştikleri dönemde, *Küçük Asya*'nın büyük kesimi artık bir Bizans ülkesi olmaktan çıkmış, İtalyanlar'ın da deyimiyle *Türkiye (Turchia)* haline dönüşmüştü. Bu yarımadanın her üç sahilinde önemli köprü başları tutan İtalyanlar'ın, doğu'dan batı'ya ilerlemekle kalmayıp güney ve kuzey kıyılarına doğru da yayılmaya çalışan Anadolu'nun bu yeni halkı ve sahipleri ile karşılaşmaları çok doğaldı. Hele limanlara yerleşmiş olan İtalyanlar, *Turchia* içlerinden *Asya*'ya uzanan ticaret yollarına da göz dikip oralara da yayılmak amacını güttüklerine göre, bu karşılaşmanın sürekli ilişkilere dönüşmesini de beklemek gerekirdi.

A - SELÇUKLULAR'IN MÜSLÜMAN OLMAYANLARA KARŞI İZLEDİKLERİ SİYASA

Küçük Asya adının *Türkiye*'ye dönüştüğü Anadolu Selçukluları döneminde Türkler'le İtalyanlar'ın ilk kez savaş yollarında Haçlı Seferleri'nde karşılaşmış oldukları söylenebilir. Öyle de olsa bunun çok geçmeden dostça ilişkilere yöneldiği görülmektedir. Ancak tarafların ayrı ayrı din ve kültür

çevrelerinden olmaları, bu ilişkilerin şeklini, içeriğini ve boyutlarını doğal olarak etkilemiştir. Çünkü din, tüm Ortaçağlar boyunca doğu'da ve batı'da yalnız toplumsal hayata değil, siyasal ilişkilere de yön veren ana etken durumundaydı. Öte yandan Türkler'le İtalyanlar başkabir deyimle Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler, Haç'lıların *Hilal*'i Kutsal toprakların bulunduğu Doğu Akdeniz yöresinden söküp atmak için yollara döküldükleri dönemde başlıyordu. Bu nedenle iki ülke arasında ilişkilerin hangi koşullar içerisinde başlayıp düzenli duruma geldiğini açıklayabilmek için, Selçukluların müslüman olmayan kişi ve gruplara karşı tutumlarını ve yabancı devletlere karşı izledikleri siyasayı belirtmemiz gerekmektedir.

1 - MÜSLÜMAN OLMAYAN TEBAA

Müslüman olmayan kişi ya da toplumlar derken bunun iki ayrı boyutu olduğu unutulmamalıdır: İslâm devleti içinde yaşayan, onun tebaası olan ve günümüzde kullanılan bir deyimle *azınlık* sınıfına girebilecek kişi ve gruplar ve müslüman olmayan yabancı devletler ile onların islâmiyet dışı dinlere bağlı tebaaları.

Bu çok önemli sorunun birinci kısmı, yani Selçuklular'ın müslüman olmayan kendi tebaalarına karşı davranışları, yıllar önce Osman Turan tarafından ana çizgileriyle ortaya konmuş[1], yabancı devletlerle olan ilişkiler ise genellikle *Kapitülasyonlar* çerçevesinde ele alınmıştır. Bu nedenle soruna, yeni araştırmaların ışığında ve özellikle yabancılar açısından eğilmemiz zorunlu görülmektedir.

Selçuklular'ın kendi tebaasından olsun ya da olmasın bütün yabancılara, müslüman olmayan kişi ve topuluklara karşı tutumları, genelde eskidenberi süregelen geniş Türk hoşgörüsü ile islâmiyetin getirdiği kurallar, tanıdığı olanaklar çerçevesinde şekillenmektedir. Şurası kolaylıkla kabul edilmektedir ki Türkler, Anadolu'ya gelmeden ya da daha açıkçası islâmiyeti kabul etmeden önce de yaşadıkları *Orta Asya*'da ve gittikleri heryerde, Avrupa'da, yabancı ırklara ve dinlere karşı gösterdikleri anlayış ve hoşgörü ile tanınıyorlardı. Bunun en belirgin kanıtı, değişik ırklardan ve dinlerden olan grupların yanyana, kimi kez de aynı devletin tebaası olarak uyum içinde biradada yaşayabilmeleridir. Bu uyumu sağlamada da Türkler'in, hiçbir taassuba kapılmaksızın çevrelerinde ortaya çıkan bütün dinlere saygı göstermeleri, dahası kendilerinin de büyük sarsıntıya uğramaksızın bu yeni dinleri kabul etmeleri en büyük etken olsa gerektir. Gerçekten de *Totemizm, Natu-*

rizm dönemlerinden sonra kendilerine özgü bir *Şamanizm*'e geçen Orta Asya Türkleri arasında *Budizm, Maniheizm, Yahudilik* ve *Hıristianlığın* yayılmasını, genelde hoşgörü temeline oturtmadan açıklamak olanağı yoktur. Hatta denilebilir ki Türkler'in en geç ve oldukça güç kabul ettikleri din İslâmiyet olmuştur. VII. yüzyılın ilk yarısında başlayıp ancak X. yüzyıl ortalarına doğru kitle halinde İslâmiyet'in kabulü ile sonuçlanan bu direnme ya da duraksamada siyasal nedenler ne olursa olsun, gerçek olan, Anadolu'ya gelişle birlikte artık Türk tarihinin en önemli sentezi dönemine girildiğidir.

Genellikle *Türk-İslam Sentezi* diye adlandırılan bu oluşum, sanıldığı gibi '2' değil '3' ayaklı olup, üçüncü boyutu Anadolu'ya, ülkenin eski kültürlerine dayanmaktadır. Orta Doğu'da kültür beşiklerinden biri olmanın yanında kıtalar ve kültürler arası bir köprü durumunda da bulunan Anadolu'nun, yeni sahipleri olan Türkler'i etkilememesi elbette ki düşünülemez. Ancak bu etkinin boyutları tartışılabilir. Ciddi ve sabırlı incelemeleri gerektiren bu konuda, önyargılarla hareket edip, herşeyin Orta Asya'dan geldiğini savunmak ne kadar dar bir görüşü yansıtırsa, *Küçük Asya*'da Türkler'le süren dönemi, eski Anadolu'nun yada *İyonya*'nın salt bir devamı kabul etmek de o denli tek yanlı bir iddia olur. Biz Anadolu'nun etkisinden söz ederken, yalnızca *Hitit* ve *Klasik Çağ* dönemini değil, içinde Anadolu'nun tüm yerli kültürlerinin ve Bizans çağında buraya gelen yabancıların, Avrupalılar'ın da bulunduğu ülkenin bu süreci kapsayan tarihinin etkisini kastediyoruz. Coğrafya olarak Anadolu gerçeğine, toplum olarak Türk'e ve kişinin güncel yaşayışı ile devlet hayatını etkisi altında bulunduran din'e, islâmiyete dayanan bu üç boyutlu sentez, sonuç olarak Anadolu'ya özgü sayılabilecek bir islâmi görüş ve davranış yaratmıştır. *Sünnî* doktrinin kalıplarını zorlayarak müziğe, raksa, resme ve kadın erkek *ilişkilerine* de yer veren bir *Bektaşilik, Mevlevilik* ancak böyle bir Anadolu ortamında doğabilmiş İtalya'daki Umanesimo akımından önce, din ve etnik ayrılık gözetmeksizin herkese, tüm insan'lara ve insanlığa seslenen bir Yunus Emre, bir Mevlana Celaleddin ortaya çıkabilmiştir. Nitekim Fuat Köprülü'nün açtığı çığırı izleyerekten Türk ve yabancı araştırıcıların Anadolu'daki toplumsal hayat ve islâmiyete ilişkin olarak yaptıkları incelemeler;[2] Türkler'in yurt edindikleri bu topraklarda kendi düşünce yapılarına, hoşgörülü yaşayışlarına ve toplumsal hayatlarına daha uygun bir islâmi yorum ve uygulamaya yöneldiklerini göstermektedir.

Böyle de olsa islâmiyet, bir devlet dini olarak uygulamaya konulduğuna göre, Selçuklular da müslüman olmayanlara karşı davranışlarında, onlarla

ilişkilerinde islâmi görüşe ve islâm hukuku olan *Fıkıh*'ın kurallarına uymak, en azından onlarla çelişkiye düşmemek zorunda idiler. Türkler büyük çoğunlukla *sünni* mezhebler içinde kendi düşünce ve yaşayışlarına en uygun olanını, *Hanefi*'liği seçmişlerdi. Çünkü, büyük bir olasılıkla Türk kökenli olan Ebu Mansur el - Maturudî tarafından X. yüzyılda *Maveraünnehir*'de yeniden yorumlanıp gelşitirilen *Hanefilik,* akla, örf ve geleneklere verdiği önem bakımından dikkatleri çekmiş ve o bölgede yaygınlaşmıştı. Bu yüzden sözkonusu mezheb eski Türk yaşayışını ve örfünü islâmi örtü altında sürdürmek olanağını vermişti. Bütün bunların sonucunda da, Anadolu'ya gelmeden az önce islâmiyeti kabul etmiş olan Türkler, O Turan'ın belirttiği gibi yaşama biçimleri ve düşünceleri bakımından olduğu kadar inanış yönünden de "henüz Şamanist toplum yapısını koruyorlardı. Bu yüzden islâm dininin de sınırlarını aşan bir hoşgörü ile hareket ediyorlardı."[3]

2 - MÜSLÜMAN OLMAYAN TOPLULUK VE DEVLETLERLE İLİŞKİLER

Geleneksel Türk hoşgörüsünü Anadolu'da geniş boyutlara ulaştıran yeni etkenler şöyle sıralanabilir:

a) Anadolu'daki eski kültürler ve egemenlik altına alınan topluluklar,

b) Sultanlar'ın ve yöneticilerin kişilikleri,

c) Fars, Arap, Rum, Yahudi ve Ermeni gibi Türk olmayan elemanların devlet yönetiminde, bilimde ve ticarette gerekli olduklarının anlaşılması,

ç) Bizans İmparatorluğu ile ilişkiler. Selçuklu ailesi ile Bizans İmparatorluk sülalesi arasında karşılıklı ziyaretler ya da siyasal sığınmalar,

d) Anadolu'dan geçen Haçlılar'la ve özellikle ticaret merkezlerinde yerleşmiş olan İtalyanlar'la gittiçek artan ilişkiler,

e) Ücretli orduya alınan yabancılar,

f) Müslüman olmayan kadınlarla sayıları küçümsenmeyecek ölçüdeki evlenmeler.

Müslüman bir devletin topraklarında yaşayan ve müslüman olmayan kişilere karşı davranışın, çok genel bir kural olan *Aman*'a göre şekillendiği bilinmektedir. "Güven, koruma ve dokunulmazlık" anlamlarına gelen *Aman,* devletin tebaası olan ve olmayanlara karşı olmak üzere iki ayrı biçimde uy-

gulanmaktadır. Eğer islâm ülkesinde bulunan bir gayr-i müslim, müslüman devletin uyruğu olmayı kabul etmişse artık o özel bir sıfatla *zımmî* (kadın için *zımmiye*) diye anılır. Devlet, *ehl-i zimmet* sayılan bu kişiyi kendi koruması altına almış demektir. Herhangi bir amaçla bir müslüman devletin topraklarında bulunan yabancı bir kişi, dilerse bir müslümandan *Aman* alarak müslüman makamlarının korumasını kazanabilir. Çünkü kural olarak Aman'ın yalnızca devlet başkanı, imam tarafından verilmesi gerekmez; hür olan her müslüman erkeğin ya da kadının, hatta esirlerin bile *Aman* verme hakları vardır.[4]

Toplum ve devlet yönünden asıl önemli olan, kuşkusuz ki ülkede yaşayan müslümanlık dışı dinlere bağlı kişi ve toplulukların durumlarıdır. Özellikle belirtilmesi gerekir ki, *ehl-i zimmet*'e tanınan devlet himayesi, *zımmî*'nin canına, malına ve dinine dokunmama gibi kişinin doğal haklarının başlıcalarını içermekte idi. Bu yüzdendir ki zımmîlere verilen güvence, çok kuvvetli bir kaleye benzetilerek *"hısn-ı hasîn-i zimmet"* diye anılmıştır. Uygulamada kimi ayrılıklar ve kısıtlamalar görülse bile, Selçuklular'dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde de müslüman olmayan kişilere ve gruplara tanınan hareket serbestliği ve hakların o yüzyıllarda başka ülkelerde henüz görülmediği unutulmamalıdır. Bu nedenledir ki Paul Coles gibi yabancı araştırıcılar, "Türkler Avrupa devletlerinde hiçbir zaman görülmemiş yüksek bir dini müsamahanın temsilcisiydiler" diyerekten[5] bu gerçeği belirtmektedirler.

Bu hoşgörünün ilk çarpıcı örneğini, Anadolu'nun Türkler'in eline geçtiği yıllarda Selçuklu İmparatorluğu'nun başında bulunan Melikşah'ın (1072-1092) kişiliğinde görüyoruz. Çağdaş ve tarafsız bir gözlemci olan Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos, Sultan'ın kalbinin hıristiyanlara karşı iyilik ve merhametle dolu olduğunu vurgulayarak birçok şehir ve kasabanın bu nedenle kendiliklerinden onun yönetimi altına geçtiklerini ve 1086 Suriye gezisinde geçtiği yerler halkının ona "baba" gözüyle baktıklarını nakletmektedir. Melikşah, Ermeni Katolikosu Barseğ'in isteği üzerine 1090'da verdiği bir fermanla papazları ve manastırları kilise vergisinden bağışık tutmuştu. Patrik kendisini ziyarete geldiğinde de Haç'ın yukarıya kaldırılmış olarak tutulmasına müsaade etmişti. Bu hoşgörülü davranışın bir sonucu olarak Melikşah'ın ölümü müslüman tebaa kadar hıristiyanlarca da üzüntüyle karşılanmıştı.[6]

Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşundan yüzyıla yakın bir süre sonra hükümdar olan ve *Myriokephalon* savaşıyla Bizans'ın Anadolu'yu geri al-

ma girişimlerine son veren, Birinci Haçlı Seferi'nin doğurduğu bunalımı da tümüyle ortadan kaldıran II. İzzeddin Kılıçarslan'ın (1155-1192) tutum ve davranışları ise, o dönemde müslüman olmayan tebaaya gösterilen hoşgörünün benzeri kolay kolay bulunamayan bir örneğini teşkil etmektedir. Süryani tarihçisi Patrik Mihael, *Malatya*'da Sultan'ın huzurunda çok rahat bir biçimde dinsel ve felsefi tartışmalar yapıldığını anlatmaktadır. Kılıçarslan oraya gittiğinde Mihael'e dostça bir mektup yazarak bir patriklik âsası ile '20' dinar göndermişti. Ayrıca onu yanına çağırttığında da konuğunu kendisi karşılamaya çıkmıştı. Patrik ve beraberindekiler Sultan'ın verdiği izne dayanarak onun huzuruna mızraklarının ucuna Haç'lar takarak ve ilahiler okuyaraktan çıkabilmişlerdi. Mihael'i dostça kucaklayan sultan, bir ay süreyle onunla değişik konularda ve özellikle de *Kitab-ı Mukaddes* üzerinde sohbet etmişti. Bu konuşmalarda duygulanan Kılıçarslan'ın zaman zaman gözleri ile yaşarmıştı! Bu tür bir ağırlamadan son derece memnun kalan hıristiyanlar da Sultan ve Türkler için dua etmek gereğini duymuşlardı.[7]

Sultan'la Patrik arasındaki dostluk bundan sonra da sürmüştü. Öyle ki Kılıçarslan *Myriokephalon* savaşını kazandıktan sonra Mihael'e bir mektup yazarak, bu zaferin Allahın inayeti ve Patriğin duaları sayesinde kendisine nasib olduğunu söyleyecek derecede yakınlık göstermişti.

Kendilerinden *Aman* dileyip de *ehl-i zımmet* statüsüne giren müslüman olmayan tebaaya tam bir âyin ve ibadet serbestliği tanımış olan Selçuklular, onlara ait ibadet yerlerine ve manastırlara da saygılı davranıyorlar, onların çalışmalarına karışmıyorlardı. Bu serbestlik öyle boyutlara varıyordu ki Selçuklu Anadolusu'nda İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'nin yani *Fener Kilisesi*'nin bile etkisi hissediliyordu. Selçuklu topraklarında yaşayan ortodokslar, artık kendilerine *Rum* adı verilen eski Bizans tebaası, hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın *İstanbul Patrikliği* ile ilişkilerini sürdürüyorlardı. Şehir ve kasabalardaki metropolitler ve piskoposlar İstanbul Patrikliği'nin emri altında sayılıyor ve oradan emir alıyorlardı. Atamalar ve yer değiştirmelerde de Patrikhane'nin rol oynadığı görülüyordu. Örneğin Ankara Metropoliti Michiel, Giresun piskoposluğuna nakledilmesi için 1173'te İstanbul'da toplanan *Synod*'a başvurmuştu. İmparator VIII. Mihail Paleologos düşmanlarına karşı yardım sağlamak amacıyla *Konya*'ya geldiğinde de Sultan'la İmparator arasında aracılığı Konya piskoposu üstlenmişti.[8]

Öte yandan Haçlı zihniyetine ve hıristiyan devletlerle müslümanlar arasında süregelen savaşlara rağmen, Selçuklu sultanları ile *Roma Kilisesi* ya-

ni Papalık arasında sürekli olmasa da dolaylı yoldan ilişkilerin kurulduğu görülmektedir. II. Gıyaseddin Keyhusrev (1237-1246)'in belirli bir amaç için de olsa Papa'ya kısa bir mektup yazdığı bilinmekttedir. Büyük bir olasılıkla IV. Kılıçarslan (1257-1266) da böyle bir mektup göndermişti. Papa IX. Gregorius (1227-1241) ile IV. İnnocentus (1243-1254)'un gönderdiği misyonerler de Selçuklu ülkesinde iyi bir kabul görmüşlerdi.[9]

Başkent *Konya*'da, *Malatya*'da ve Selçuklu ülkesinin değişik köşelerinde bulunan manastırlar tam bir serbestlik içerisinde etkinliklerini sürdürüyorlardı. *Konya*'daki *St. Chariton Manastırı* bunların en önemlilerinden biri idi. Ünlü filozof Eflatun (Platon)'un vücudundan arta kalanlar oraya gömüldüğü için *Eflatun Manastırı* diye de anılan bu manastıra Türkler *Ak Manastır* diyorlardı. 1283'te kapısının üstüne yerleştirilen ve her halde bir onarımı gösteren kitabede, Bizans İmparatoru II. Andronikos'un adı Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud'dan önce anılmıştı.[10]

Malatya yakınındaki *Bar Sauma Manastırı* Süryaniler için kutsal bir yer ve aynı zamanda büyük bir kültür merkezi idi. *Suriye*'den gelen hıristiyanlar da burayı ziyaret ediyorlardı. Yukarıda II. Kılıçarslan'dan söz ederken değindiğimiz gibi Selçuklu Sultanları da bu manastırı ziyaret ediyor, papazlara armağanlar verdikleri gibi burasının devlete ödediği yıllık vergiyi zaman zaman da bağışlıyorlardı. '300' keşişin bulunduğu bu büyük manastırın vergisi XII. yüzyılda '300' dinar iken XIII. yüzyılda `1.000' dinara yükseltilmişti.[11]

Bu ünlülerin dışında *Sason* yöresinde bazı manastırlarla *Erzurum*'da Fransiskenler'e ait bir manastır da bulunuyordu.[12]

Selçuklu ülkesindeki Yahudiler'e gelince, onların çoğu XIII. yüzyıldaki ticari gelişmeyi görerek dışarıdan geliyorlardı. Yerleştikleri şehirlerde genellikle ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Onlar da *Ermeniler* ve *Süryaniler* gibi genelde Türk egemenliği altında yaşamaktan memnun idiler. Çünkü böylece C. Cahen'in belirttiği üzre "Bizans kilisesinin sıkıcı baskısından kurtulmuş" oluyorlardı.[13] Aynı zamanda hekim ya da sarraf gibi geçerli meslek sahibi olduklarından Selçuklu sarayından başlayarak yöneticiler katında ve büyük şehirlerde kendilerine saygı ile davranılıyordu. Bu olumlu hava içinde XII. yüzyılda Anadolu'yu gezen İspanyol yahudilerinden Benjamin de Tudélle Türkler'i "yahudilerin müttefiki" olarak göstermekten kendini alamamıştı.[14]

ma girişimlerine son veren, Birinci Haçlı Seferi'nin doğurduğu bunalımı da tümüyle ortadan kaldıran II. İzzeddin Kılıçarslan'ın (1155-1192) tutum ve davranışları ise, o dönemde müslüman olmayan tebaaya gösterilen hoşgörünün benzeri kolay kolay bulunamayan bir örneğini teşkil etmektedir. Süryani tarihçisi Patrik Mihael, *Malatya*'da Sultan'ın huzurunda çok rahat bir biçimde dinsel ve felsefi tartışmalar yapıldığını anlatmaktadır. Kılıçarslan oraya gittiğinde Mihael'e dostça bir mektup yazarak bir patriklik âsası ile '20' dinar göndermişti. Ayrıca onu yanına çağırttığında da konuğunu kendisi karşılamaya çıkmıştı. Patrik ve beraberindekiler Sultan'ın verdiği izne dayanarak onun huzuruna mızraklarının ucuna Haç'lar takarak ve ilahiler okuyaraktan çıkabilmişlerdi. Mihael'i dostça kucaklayan sultan, bir ay süreyle onunla değişik konularda ve özellikle de *Kitab-ı Mukaddes* üzerinde sohbet etmişti. Bu konuşmalarda duygulanan Kılıçarslan'ın zaman zaman gözleri ile yaşarmıştı! Bu tür bir ağırlamadan son derece memnun kalan hıristiyanlar da Sultan ve Türkler için dua etmek gereğini duymuşlardı.[7]

Sultan'la Patrik arasındaki dostluk bundan sonra da sürmüştü. Öyle ki Kılıçarslan *Myriokephalon* savaşını kazandıktan sonra Mihael'e bir mektup yazarak, bu zaferin Allahın inayeti ve Patriğin duaları sayesinde kendisine nasib olduğunu söyleyecek derecede yakınlık göstermişti.

Kendilerinden *Aman* dileyip de *ehl-i zımmet* statüsüne giren müslüman olmayan tebaaya tam bir âyin ve ibadet serbestliği tanımış olan Selçuklular, onlara ait ibadet yerlerine ve manastırlara da saygılı davranıyorlar, onların çalışmalarına karışmıyorlardı. Bu serbestlik öyle boyutlara varıyordu ki Selçuklu Anadolusu'nda İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'nin yani *Fener Kilisesi*'nin bile etkisi hissediliyordu. Selçuklu topraklarında yaşayan ortodokslar, artık kendilerine *Rum* adı verilen eski Bizans tebaası, hiçbir güçlükle karşılaşmaksızın *İstanbul Patrikliği* ile ilişkilerini sürdürüyorlardı. Şehir ve kasabalardaki metropolitler ve piskoposlar İstanbul Patrikliği'nin emri altında sayılıyor ve oradan emir alıyorlardı. Atamalar ve yer değiştirmelerde de Patrikhane'nin rol oynadığı görülüyordu. Örneğin Ankara Metropoliti Michiel, Giresun piskoposluğuna nakledilmesi için 1173'te İstanbul'da toplanan *Synod*'a başvurmuştu. İmparator VIII. Mihail Paleologos düşmanlarına karşı yardım sağlamak amacıyla *Konya*'ya geldiğinde de Sultan'la İmparator arasında aracılığı Konya piskoposu üstlenmişti.[8]

Öte yandan Haçlı zihniyetine ve hıristiyan devletlerle müslümanlar arasında süregelen savaşlara rağmen, Selçuklu sultanları ile *Roma Kilisesi* ya-

ni Papalık arasında sürekli olmasa da dolaylı yoldan ilişkilerin kurulduğu görülmektedir. II. Gıyaseddin Keyhusrev (1237-1246)'in belirli bir amaç için de olsa Papa'ya kısa bir mektup yazdığı bilinmekttedir. Büyük bir olasılıkla IV. Kılıçarslan (1257-1266) da böyle bir mektup göndermişti. Papa IX. Gregorius (1227-1241) ile IV. İnnocentus (1243-1254)'un gönderdiği misyonerler de Selçuklu ülkesinde iyi bir kabul görmüşlerdi.[9]

Başkent *Konya*'da, *Malatya*'da ve Selçuklu ülkesinin değişik köşelerinde bulunan manastırlar tam bir serbestlik içerisinde etkinliklerini sürdürüyorlardı. *Konya*'daki *St. Chariton Manastırı* bunların en önemlilerinden biri idi. Ünlü filozof Eflatun (Platon)'un vücudundan arta kalanlar oraya gömüldüğü için *Eflatun Manastırı* diye de anılan bu manastıra Türkler *Ak Manastır* diyorlardı. 1283'te kapısının üstüne yerleştirilen ve her halde bir onarımı gösteren kitabede, Bizans İmparatoru II. Andronikos'un adı Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud'dan önce anılmıştı.[10]

Malatya yakınındaki *Bar Sauma Manastırı* Süryaniler için kutsal bir yer ve aynı zamanda büyük bir kültür merkezi idi. *Suriye*'den gelen hıristiyanlar da burayı ziyaret ediyorlardı. Yukarıda II. Kılıçarslan'dan söz ederken değindiğimiz gibi Selçuklu Sultanları da bu manastırı ziyaret ediyor, papazlara armağanlar verdikleri gibi burasının devlete ödediği yıllık vergiyi zaman zaman da bağışlıyorlardı. '300' keşişin bulunduğu bu büyük manastırın vergisi XII. yüzyılda '300' dinar iken XIII. yüzyılda '1.000' dinara yükseltilmişti.[11]

Bu ünlülerin dışında *Sason* yöresinde bazı manastırlarla *Erzurum*'da Fransiskenler'e ait bir manastır da bulunuyordu.[12]

Selçuklu ülkesindeki Yahudiler'e gelince, onların çoğu XIII. yüzyıldaki ticari gelişmeyi görerek dışarıdan geliyorlardı. Yerleştikleri şehirlerde genellikle ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Onlar da *Ermeniler* ve *Süryaniler* gibi genelde Türk egemenliği altında yaşamaktan memnun idiler. Çünkü böylece C. Cahen'in belirttiği üzre "Bizans kilisesinin sıkıcı baskısından kurtulmuş" oluyorlardı.[13] Aynı zamanda hekim ya da sarraf gibi geçerli meslek sahibi olduklarından Selçuklu sarayından başlayarak yöneticiler katında ve büyük şehirlerde kendilerine saygı ile davranılıyordu. Bu olumlu hava içinde XII. yüzyılda Anadolu'yu gezen İspanyol yahudilerinden Benjamin de Tudélle Türkler'i "yahudilerin müttefiki" olarak göstermekten kendini alamamıştı.[14]

Selçuklu Türkiyesi'nde müslüman olmayan tebaaya tanınan bu serbestliğin etkisiyle Süryani, Ermeni, Yahudi vb... toplulukların Türk yönetimine ısınmaları ve iyi ilişkiler içinde bulunmaları, Bizans yönetiminin ve Ortodoks kilisesinin hiç de hoşuna gitmiyordu. Örneğin Berkyaruk döneminde (1094-1104) Ermenistan Valisi olan İsmail'in âdil ve dürüst yönetimi, halkın refahını sağlamak için gösterdiği dikkat ve kimi ağır vergileri kaldırması, Ermeni toplumu arasında büyük bir sempati doğrumuştu. Ancak Türkler'le böylesine olumlu ilişkilerin kurulması Bizans'ı sözkonusu topluluklar aleyhine bazı önlemler almaya sürüklemişti. Bunun çarpıcı bir uygulaması I. Aleksios'un (1081-1118) başkent *İstanbul*'daki Süryani ve Ermeni kiliselerini kapatmasında görülmüştü.[15]

Öte yandan II. Kılıçarslan'ın geniş hoşgörülü davranışları, hıristiyan kaynaklarında onun "gizli hıristiyan" olduğu yolunda rivayetlerin yeralmasına yol açmıştı. I. Mesud'un oğlu olan İzzeddin Kılıçarslan, hıristiyan bir anneden doğmuştu. Haçlı Seferleri yazarlarından Nicolas de Treveth'in naklettiğine göre, St. Gilles Kontu'nun kızkardeşi olan annesi ölüm döşeğinde can çekişirken oğlundan hıristiyanlığı kabul etmesini istemiş, fakat İzzeddin müslümanların önünde buna olanak bulunmadığı cevabını vermişti. O zaman kadın, türbesinin üzerine bir *Haç* konulmasını dilemiş, Sultan da annesinin bu vasiyetini yerine getirmişti. Buna tepki gösteren müslümanlar sözkonusu Haç'ı indirmeye kalktıklarında ya kaskatı kesilmişler, ya da kendilerini yıldırım çarpmıştı![16]

Gerçekdışı fantezileri de içeren bu rivayet Selçuklu sarayına egemen olan hoşgörüyü yansıtması bakımından dikkate değer. Bu hoşgörünün bir başka örneği de II. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde (1237-1246) karşımıza çıkmaktadır. O, babası I. Alaaddin Keykubad zamanında yapılan anlaşmaya bağlı kalarak tahta çıktıktan sonra Gürcistan Kraliçesi Rosudan'ın kızı ile evlenmişti. G. Keyhusrev, Sarayda Gürci Hatun diye anılan bu kadına olan tutkunluğundan ötürü, bastırttığı paralarda onu kadın yüzlü bir güneş olarak simgeleştirmekle kalmamış, kendisine hıristiyanlığını koruyup dilediği gibi ibadet etme hakkını da tanımıştı. Öyle ki bu prenses Selçuklu sarayına kendi özel hizmetçileriyle birlikte özel papazını ve *ikona*'larını da getirmişti.[17]

Annesinden de kaynaklanmış olsa Gıyaseddin'in başka dinlere ve o dinlerden olanlara karşı büyük bir hoşgörü ve saygıyla davranmasının İstanbul Latin İmparatorluğu ile olan ilişkilerine de yansıdığı görülmektedir. Latin İmparatorluğu ile Selçuklular arasında bir ittifak anlaşması yapılması

için görüşmeler sürdürülürken Sultan'ın Latin prenseslerinden biri ile evlenmesi de sözkonusu olmuştu. İşte bu sırada Gıyaseddin, 5 Ağustos 1243'te II. Baudouin'e (1228-1261) yazdığı mektupta, Selçuklu sarayında bir "Chapel" bulunduğunu belirterek Prenses'in kendi baba evindeymiş gibi tam bir serbestlik içinde dininin gereklerini yerine getirebileceğini belirtmişti. Bundan da daha öte *İstanbul*'a gönderilen Selçuklu elçisi, Sultan'ın hıristiyanlar için her şehirde bir kilise yaptıracağını, bunların gelirlerini mabedlerle oralardaki hizmetlilere bırakacağını ve Sulçuklu topraklarındaki hıristiyan papazların Ortodoks ya da Katolik kiliselerinin otoritesini tanımalarına izin vereceğini açıklamıştı.[18] Her ne kadar Gıyaseddin'in sonradan Latinler'le ittifak yerine *İznik*'teki Bizans İmparatorluğu ile ittifakı yeğlemesi nedeniyle düşünülen evlenme gerçekleşememişti ama önemli olan, din özgürlüğü çerçevesine giren düşüncenin resmi bir belge ile açıklanması idi.

II. G. Keyhusrev'in bu davranışının aynı ölçüde olmasa bile oğlu II. İzzeddin Keykâvus (1246-1261)'ta da görülmesi bir rastlantı değildir. Onun Hıristiyanlara karşı gösterdiği hoşgörü sınırlarını da aşan davranışı kendisine büyük bir sempati yaratmıştı. Bunun da yararını Rükneddin Kılıçarslan'la arasında anlaşmazlık patlak verdiğinde *Konya* hıristiyanlarının kendisini desteklemelerinde görmüştü. Sultan'ın müslüman olmayan tebaasıyla olan bu samimi ilişkisi, bazı hıristiyan kaynaklarında Sultan'ın gizlice hıristiyan âyinleri yaptığı şeklinde yanlış bir rivayetin geçmesine yol açmıştır.[19]

II. Keyhusrev örneğinde açıkça belirlendiği gibi, Selçuklu sultanlarının ister siyasal amaçlarla olsun, isterse islâmiyetin çok evlilik anlayışından yararlanarak müslüman olmayan bir kadını müslüman yapmaya yönelik çabasından kaynaklanmış olsun bu tür evlilikler yapmaları ve üst düzeydeki yöneticilerin de böyle davranmaları kuşkusuz ki onların hoşgörü çemberlerini genişletmekte ve çevrelerine de büyük etki yapmakta idi.

Selçuklu Sultanları'nın müslüman olmayan prenseslerle evlenmeleri daha Melikşah döneminde başlamıştı. Anadolu'nun fethi yılannda Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'la bir anlaşmaya varmak gerektiğinde Bizans Prensesleri'nden birinin Sultan'ın oğlu ile evlendirilmesi konusunda görüş birliğine varılmıştı. Ancak Melikşah'ın beklenmeyen ölümü bunun gerçekleşmesine olanak bırakmamıştı.[20] Fakat çok geçmeden I. Mesud (1116-1155)'un hıristiyan bir kızla evlendiği görülmüştü. İşte II. Kılıçarslan, yukarıda değindiğimiz gibi St. Gilles Kontu'nun kızkardeşi

olup ölünceye dek eski dinine bağlı kaldığı söylenen bu kadından doğmuştu. Annesi bir hıristiyan olan Kılıçarslan da İstanbul'da Komnenos'lardan Maurozomes'in kızı ile evlenmişti. Onun oğullarından '3'ü, hıristiyan kadınlardan doğmuşlardı. Bunların dışında II. İzzeddin Keykâvus'un annesi Berdüliye'nin hıristiyan bir aileden geldiği bilinmektedir. Nihayet IV. Rükneddin Kılıçarslan (1257-1266)'ın annesi de hıristiyan bir papazın kızı idi.[21]

Bu tür evlenmelerin yanında asıl önemli bir nokta da, saltanat kavgaları ya da iç karışıklıkların bir sonucu olarak kimi Selçuklu hükümdarlarının şehzadelik veya sultanlık dönemlerinde Bizans başkentlerine yani *İstanbul*'a ya da *İznik*'e sığınmaları, o ortamda uzun süre yaşamaları, buna karşılık olarak da Bizans İmparatorluk ailesinden bazı kimselerin Selçuklu ülkesinde bir süre kalmaları hatta devlet hizmetine girmeleridir.

Selçuklu ailesinden olanlardan önce, sayıları az da olsa, kimi Türk beylerinin Bizans sarayında yetiştikleri ve orada önemli görevler üstlendikleri bilinmektedir. Bunlar arasında, Anadolu'nun Türkler'e açıldığı *Malazgirt* savaşının üzerinden henüz '10' yıl geçmişken *İzmir* yöresinde bir beylik kuran Çaka Bey'i anmak gerekir. İmparator Aleksios'un kızı Anna Komnenos'un naklettiğine göre, 1078-1081 yılları arasında Bizans komutanı Kabalika Aleksandr'a esir düşmüş olan genç yaştaki Çaka (Çahas), III. Nikephoros'un sarayına verilmiş ve orada özel bir eğitim görmüştü. Homeros'u grekçe aslından okuyup anlayacak duruma gelen bu Türk gencine *Protonobilissimus* unvanı verilmişti. Ancak yeni İmparator I. Aleksios'un pek açıklık kazanmayan nedenlerle Çaka'ya verilen yetkiyi ve unvanları geri alması, onun Bizans sarayından ayrılmasına yol açmıştı. Ege bölgesine giden Çaka, önce *İzmir*'i arkasından *Midilli* ve *Sakız* adalarını ele geçirerek o yörede küçük bir beylik kurmuştu. Selçuklular'la da anlaşıp kızını I. Kılıçarslan'a (1092-1107) vermişti. Fakat çok geçmeden ve herhalde siyasal nedenlerle damadı ile anlaşmazlığa düşmüştü. Bunda Aleksios'un kışkırtmalarının da büyük payı vardı. Sonunda Kılıçarslan 1096'da kayınpederi Çaka'yı öldürtmüş ve böylece onun adını taşıyan beyliği de sona ermişti.[22]

Temelde bir esarete dayandığı için ayrı bir özellik taşıyan Çaka Bey olayı bir yana bırakılsa bile, kimi Selçuk Sultanları'nın iç ve dış mücadeleler yüzünden Bizans'a sığınmaları ve orada destek aramaları üzerinde de önemle durulması gerekir.

Danişmendoğlu Yağıbasan'a karşı giriştiği ilk savaşta yenilen ve sal-

tanatına yönelik bir ittifakla karşılaşan II. Kılıçarslan, bu çemberi kırabilmek için, 1.000 kadar askeri yanına alarak 1162'de Bizans başkenti *İstanbul*'a gitmişti. İmparator I. Manuel, Selçuklu Sultanı'nı parlak bir törenle karşılamış ve büyük bir konukseverlik göstermişti. Orada '3' ay kadar kalan Kılıçarslan, İmparator'la Danişmendliler aleyhine bir andlaşma yapmış ve bu çerçevede maddi bir yardım da aldıktan sonra ülkesine dönmüştü.[23]

II. Kılıçarslan'ın ölümünden (1192) sonra yerine geçen oğlu I. Gıyaseddin Keyhusrev de, kardeşlerinin başlattığı saltanat mücadelesini kaybedince çekilmiş olduğu *Uluborlu*'dan yola çıkmış ve oğulları Alaaddin ve İzzeddin'le birlikte *İstanbul*'a kaçmıştı. Geleceğin Selçuklu sultanları olan bu iki çocuk, uzun süre Bizans başkentinde yaşamış, öğrenimlerini de yanlarındaki hocalar sayesinde orada tamamlamışlardı. Haçlılar'ın 1204'te *İstanbul*'u işgallerine kadar orada kalan Keyhusrev, daha sonra Anadolu'ya geçip Bizans Valileri'nden Maurozomes'in yanına sığınmak zorunda kalmıştı. İmparator İsakos'un akrabası olan Maurozomes'in kızı ile de evlenen Keyhusrev kayınpederinin desteğiyle vatanına dönüp 1205'te ikinci kez Selçuklu tahtına oturmak olanağını bulmuştu. Ancak *Konya*'ya giderken artık İznik'e çekilmiş bulunan Bizans İmparatorluğu topraklarından geçebilmek için Theodor Laskaris (1204-1222)'e bazı ödünler vermek zorunda da kalmıştı. Buna göre *Denizli* ve *Honas* yöresi İmparator'a bırakılıyordu. Ayrıca Keyhusrev'in oğulları Alaaddin ve İzzeddin "rehine" olarak İznik'te kalacaklardı.[24]

I. Keyhusrev, Bizanslılar'ın yardımı ile yeniden saltanata kavuşmuştu ama yurt dışındaki yaşantısı nedeniyle eleştirilere, hatta suçlamalara uğramaktan da kurtulamamıştı. Sultan'ın *İstanbul*'da yaşadığı hayatın *Şeriat*'ın öngördüğü kurallara uymadığı öne sürülüyordu. Bu yüzden de başkent *Konya*'da ona karşı olumsuz bir hava esmeye başlamıştı. Hatta Kadı Tırmızî'nin onun saltanatının meşru olmadığı yolunda *fetva* verdiği söyleniyordu. Öte yandan *İstanbul*'daki bir başka söylentiye göre de Bizans İmparatoru Keyhusrev'i gizlice vaftiz ettirmişti![25]

Bütün bunlara karşın Keyhusrev'in Bizans'tan beraberinde getirdiği kayınpederi Maurozomes, gerek onun döneminde gerekse daha sonra I. Alaaddin Keykubad zamanında Selçuklulara önemli hizmetler görmüştü. Özellikle Ermeniler ve Franklar'la ilişkilerde onun büyük rol oynadığı görülmektedir. *Konya* sarayında Emir Komnenos diye anılan Maurozomes, İbn-i Bib'nin kaydına göre Keyhusrev'in

kızı ile de evlenerek damadına kayınpeder olmuş idi! Onun Selçuklu başkentinde müslümanlığı kabul edip etmediği yolunda değişik görüşler olmakla birlikte kendinden sonra Selçuklu ülkesinde yaşayan akrabalarının uzun süre eski dinlerini korudukları bilinmektedir.[26]

I. Keyhusrev ile Theodor Laskaris arasındaki ilişkiler bu denli yakın ve birirlerini destekleyici nitelikte iken bir süre sonra tarafların arası bir savaşa tutuşacak derecede bozulmuştu. Keyhusrev'in ölümüyle sonuçlanan (1211) bu savaşın nedenlerini, kuşkusuz ki güçlenen her iki hükümdarın Anadolu'da birbirlerine siyasal üstünlük sağlama istek ve girişimlerinde aramak gerekir. Ancak İstanbul'daki Latin İmparatoru Henri de Flandre (1206-1216) ile eski Bizans İmparatoru III. Aleksios'un kışkırtmalarının da bu bozuşma ve savaşmada etkili olduğu gözardı edilemez.[27]

Bizans'a sığınan ve orada destek arayan ikinci Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus (1246-1259) olmuştu. *Aksaray* yakınındaki *Alaaddin Kervansarayı (Sultan Hanı)* savaşında Bayçu komutasındaki Moğol kuvvetlerine yenilen İzzeddin, önce "Uc" bölgesine kaçmış, oradan da *İznik*'te II. Theodor Laskaris'e (1254-1258) sığınmıştı. Bizans İmparatoru 1256'da yanına gelen Selçuklu sultanını gayet iyi karşılamıştı. İ. Keykâvus tekrar saltanata ulaşabilmek için İlhanlı Hükümdarı Hülâgû'ya başvurmuş ve olumlu cevap almıştı. Bunun üzerine *Konya*'ya dönerken T. Laskaris'den kendisine yardım edecek bir kuvvet de almıştı.[28] Fakat İ. Keykâvus'un hayatı bakımından olduğu kadar o dönemdeki Selçuklu - Bizans ilişkileri yönünden de ilginç olan nokta, İznik İmparatoru'nun desteğiyle 1257'de *Konya*'da tahta oturan bu Selçuklu sultanının '4' yıl sonra ikinci kez Bizans'a sığınmak zorunda kalmış olmasıdır. Hülâgû'nun saltanatta kendisine ortak yaptığı kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'a ve onu destekleyen Pervane Muinüddin Süleyman'a karşı tutunamayan İ. Keykâvus, kendisiyle daha önceden ilişki kurmuş olduğu yeni İmparator VIII. Mihail Paleologos'un yanına gitmeyi uygun görmüştü. Çünkü bir süre önce kıymetli armağanlarla gelen Selçuklu elçisini *Kemalpaşa (Nif)*'daki sarayında kabul eden Mihail, "ülkesinin Sultan'a her zaman için açık olduğunu, Sultan'ın istediği kadar kalabileceğini hatta dilerse memleketine dönmekte serbest olacağını" belirtmişti.[29]

İmparator'un bu vaadine dayanan İzzeddin Keykâvus 1261 yılı sonlarında, eşini, oğullarını, hıristiyanlığını korumakta olan annesini, kızkardeşini ve yakın adamlarını yanına alarak, Latin egemenliğinin sona er-

mesiyle yeniden Bizans'a başkent olan *İstanbul*'un yolunu tutmuştu. Selçuklu tarihçisi Kerimüddin Mahmud'un anlatımıyla Keykâvus, "sağ esen İstanbul'a yetişti. Rum Kayseri onu karşıladı, saygı ve sevgi gösterdi. Oğlu Gıyaseddin Mesud ve öteki oğullarıyla birlikte Şahlara yarayan bir konağa indirdi. Her birinin ihtiyaçlarına göre gerekli olan şeyleri hazırlattı. Sultan İzzeddin, *İstanbul*'da her tehikeden uzak güvenlik ve rahatlık içinde yaşamaya başladı."[30]

Fakat kimi Türk ve Arap kaynaklarındaki rivayete göre, birkaç yıl sonra, Keykâvus'un Bizans tahtını ele geçirmek amacıyla bazı tertipler içine girdiğinin anlaşılması üzerine, gerçekte ise Hülâgû'nun baskısı sonucunda Mihail Paleologos'un davranışı birdenbire değişmişti. 1264'te Keykâvus tutuklanarak *Enez* kalesine hapsedilmiş, adamlarından bir kısmının gözlerine mil çekilmiş, bir kısmı da hıristiyanlığı kabule zorlanmıştı. İzzeddin Keykâvuz '6' yıl hapiste kalmış ve ancak 1270'te Altun Ordu hükümdarı Bereke Han'ın gönderdiği kuvvetler tarafından kurtarılarak *Kırım*'a, başkent *Saray*'a götürülmüştü.[31] Birkaç yıl sonra 1278'de vatanından uzakta ölen İ. Keykâvus'un '4' oğlundan Feramürz Bizans'ta yaşamış ve orada ölmüş, en küçük oğlu ile bir kızı ise hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Bunlardan Melik, dinini değiştirdikten sonra Konstantin adını almıştı.[32]

Selçuklu sultanlarının Bizans İmparatorluğu'na sığınmalarına karşılık ya da paralel olarak Bizans sarayından da Selçuklular'a ya da Danişmendoğulları'na sığınanlar oluyordu. İmparator II. Yuannis (1118-1143)'in kardeşi İsakios, saltanatı ele geçirmek için karıştığı bir komploda başarılı olamayınca Danişmendoğlu Gümüştekin'e sığınmıştı. Buradan Sultan I. Mesud (1116-1155) yardımını sağlamak amacıyla Konya sarayına giden bu Bizans prensi, sonunda kardeşi ile anlaşarak 1140'ta ülkesine dönmüştü. Ancak bir süre sonra da İsakos'un oğlu gene bir anlaşmazlığın sonucunda I. Mesud'un yanına gelmişti. Babasının aksine müslümanlığını kabul eden bu prensin Sultan'ın kızlarından biriyle de evlendiği bilinmektedir.[33]

İsakos Komnenos'un Melik Gümüştekin'in yanına kaçmasında, gözettiği siyasal amaç dışında, bu Danişmend beyinin Selçuklu sultanları gibi müslüman olmayanlara karşı hoşgörülü davranmasının da etken olduğu inkâr edilemez. Nitekim Süryani Mihail'in kaydettiği bir olay, Gümüştekin'in düşünce ve davranışlarını açık seçik yansıtmaktadır. *Malatya*'da Haç'a hakaret ettiği yolundaki bir şikâyet üzerine şehir Hâkimi'nin

de kabul etmesiyle hıristiyanlar, suçlunun yüzünü karaya boyayıp bir eşeğe bindirerek şehirde dolaştırmışlardı. Durumu öğrenen Gümüştekin bunu yeterli görmemiş ve suçlu İranlı'nın Danişmend sınırlarından çıkartılmasını emretmişti.[34]

Danişmendoğulları'nın *Malatya* kolundan Melik Mehmed (1161-1171) de, açık düşünceli ve inançlara saygılı olması yüzünden hıristiyan tebaa arasında büyük bir sevgi yaratmıştı. *Malatya*'daki *Bar Sauma* manastırını da sık sık ziyaret ediyor, papazlarla dostça ilişkiler sürdürüyordu. Ancak bu tür davranışı ülkede bazı hoşnutsuzluklara da yol açmış ve bir isyan sonucunda esir edilmişti. İşte onun tutsak olduğu günlerde hıristiyan papazların kendisine para göndererek yardım ettikleri görülmüştü! Mehmed Bey sürgünden kaçıp *Malatya*'ya dönünce bu yardımlarına karşılık Manastır'ın Emir Gazi Gümüştekin döneminde '700' dinara çıkartılmış olan vergisini '300' dinara indirmişti.[35]

Bunların dışında, XIII. yüzyılda Konya Türk Sultanlığı'na sığınan Bizans hanedanından olan kişilerin en önemlisi, kuşkusuz ki geleceğin İmparatoru *Mihail Paleologos* idi. 1261'de *İstanbul*'u Latinler'den geri alıp Bizans İmparatorluğu'nun sonuna kadar sürecek Paleologos sülalesinin kurucusu olan Mihail, bir süre *Konya* sarayında II. İzzeddin Keykâvus'un yanında yaşamıştı. II. Theodor Laskaris'in kayınbiraderi olan ve onun döneminde *Serez* ve *Melnik* komutanlığından Grand Connetable'lığa getirilmiş olan Mihail, İmparator tarafından devlete hıyanet etmekle suçlanınca bazı dostları ve adamları ile birlikte *İznik*'ten kaçarak *Konya* sarayına sığınmıştı (1257). II. Keykâvus zaten Türk dostu olarak tanınan bu Bizans prensine büyük bir yakınlık göstermiş ve onu Selçuklu ordusundaki hıristiyan askerlerden oluşan birliğin komutanlığına atamıştı.[36] Ancak Mihail *Konya*'da fazla kalmamış ve Theodor Laskaris'in girişimleri sonucnuda ertesi yıl ülkesine dönmüştü.

Hükümdar aileleri arasındaki bu ilişkilere, yardımlaşmalara ve sığınmalara paralel olarak, isyan eden Bizans valileri ve komutanlarından bazıları da komşuları Türkler'den yardım istiyorlar, Anadolu'dan kaçmak zorunda kalan kimi Türk beyleri de, *Suriye, Irak, Mısır* gibi müslüman ülkelerden daha çok Bizans, hatta *Kilikya*'daki Ermeni Krallığı'na ait topraklara yöneliyorlardı.

Öte yandan islâmi anlayış çerçevesinde *zımmîler* için olduğu kadar *aman* verilen yabancı devlet tebaasının âyin ve ibadetlerine tanınan bu dinsel serbestlik, onların dilleri için de geçerliydi. O yüzdendir ki *ehl–i zimmet*

ya da yabancılar kendi kültürlerinin ana öğelerinden biri olan dillerini de çok rahatlıkla koruyabiliyorlardı. Anadolu'da Selçuklular'la başlayan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde Balkanlar'da egemenlik altına alınan halkların, milletlerin kendi benliklerini koruyabilmelerinin en büyük nedeni de Türkler'in bu yönetim anlayışları ve geniş hoşgörüleridir. Öyle ki o dönemde tüm Selçuklu topraklarında ve sonradan kurulan Türk beylikleri ülkelerinde *Grekçe* ve *Ermenice* gibi artık zımmilere ait olan diller konuşulmaya devam etmiştir. Dahası çağın Doğu Akdeniz bölgesinde geçerli bir diplomasi dili olan *Grekçe* Selçuklu Divanında bile kullanılmıştır.[37]

Bu anlayış içerisinde Selçuklu yönetimi Bizans paralarını, yani üzeri Grekçe yazılı sikkeleri kendi topraklarında geçerli sayarken, Danişmendoğulları Grekçe yazılı paralar bile bastırıyorlardı. Yerel ekonomik şartlar ne kadar zorlayıcı olursa olsun, böylesine bir davranış, onların taassuptan yoksun bir görüşle hareket ettiklerini ve "hıristiyan halkın psikolojisini dikkate aldıklarını da göstermektedir."[38]

Hoşgörü temeline dayanan ve değişik kaynaklardan da beslenen bu çok yönlü ilişkiler sonunda siyasal sınırları gittikçe genişleyen *Türkiye (Turchia)*, ırk ve din ayırımı gözetilmeksizin insanların yanyana ve içiçe yaşadıkları bir güven ve huzur ortamına dönüşmüştü. Bu durumu C. Cahen, "Birçok kuşaklar boyunca Türker ve Grekler birbirleriyle kendi dindaşlarıyla olduğundan daha yakın ilişkiler içindeydiler" diye değerlendirmektedir.[39] Buna bir de Selçuklu ücretli ordusu içinde Ermeniler'den ve Gürcüler'den başka Franklar'ın da bulunduğunu eklersek, müslüman olmayan kişi ve toplulukların XII.-XIII. yüzyıllar Türkiyesi'nde nasıl etkili bir rol oynadıkları daha iyi anlaşılır.

3 - ÜCRETLİ ORDU

Bilindiği gibi Selçuklu devletinde sürekli kara ordusu, küçük yaşta eğitim öğretim altına alınan çocukların yetiştirilmesiyle meydana geliyordu. Satın alınan hıristiyan çocuklarla esir edilen hıristiyan çocuklara, köle okulları demek olan başkentteki ya da büyük şehirlerdeki *Gulamhane*'lerde Türklük ve müslümanlığa ilişkin temel bilgiler verilirken onlar askerlik kurallarına göre de eğitiliyorlardı.

Sürekli ordunun dışında Anadolu Selçukluları'nda, İtalya başta olmak üzere Ortaçağ Avrupa devletlerinin çoğunda, İznik dönemindeki Bizans İmparatorluğu'nda ve hatta kuzey Afrika'da *Fas*'ta olduğu gibi[40] ücretli asker-

lerden oluşan bir askeri birlik daha vardı. *Ecrihor* ya da *Çırahvar* denilen bu ücretli birlik, XIII. yüzyılın ilk yirmi yılında çeşitli nedenlerle genişleyip önem kazanmıştı. *Temlik*'lerin artması *ikta* sistemine dayanan süvari gücünün *(mukta)* azalmasına yol açarken, *İznik İmparatorluğu*'nun Türk akınlarını önleyici ciddi önlemler alması da *gulam*'ların sayısının düşmesine neden olmuştu. Bu durum karşısında da Selçuklu sultanları ordudaki açığı paralı asker tutmakla gidermek zorunda kalmışlardı.

Selçuklu ücretli askerlerine ilişkin olarak ilk bilgileri veren bir Gürcü kaynağına göre, Rükneddin Süleymanşah 1204'te giriştiği Gürcüstan seferinde, o sıralarda geçerli olan ücretlerin iki katı para vererek özellikle Uc Türkmenleri'nden 100.000 kişilik bir süvarı birliği oluşturmuştu.[41] Bu ücretlilerin arasında hıristiyanların da bulunup bulunmadığı saptanamamaktadır. Ancak daha sonraki kayıtlardan, Selçuklu ücretli ordusunda, Türkler'den başka, *Gürcüler*'in, *Ermeniler*'in ve *Franklar*'ın da yer aldıkları görülmektedir. Ücretli Frank askerleri ise, gerek Bizans gerekse müslüman ülkeler yönünden Batı'nın Doğu'daki etkisini yansıtmaktadır.

Selçuklu ordusundaki *Franklar*, Bizans'a ait yerlerden, *Küçük Ermenistan*'dan, *Suriye*'den ya da *Kıbrıs*'tan geliyorlardı. Bunların komutanları da hıristiyan idi. Nitekim 1247'de Selçuklu sarayına sığınan geleceğin Bizans İmparatoru Mihail Paleologos, Sultan II. Keykâvus tarafından sözkonusu Frank kuvvetlerinin komutanlığına atanmıştı.[42] *Frank* ücretli askerlerinin 1230 Selçuklu - Harzemşahlar savaşından başlayarak önemli görevler gördükleri bilinmektedir. İbn-i Bibi *Yassıçeşmen* savaşında Harzemşahlar'ı yenen Alaaddin Keykubad'ın ordusunda Türk, Arap, Gürcü ve Rum'lardan başka Franklar'ın da bulunduğunu belirtmektedir.[43] Harput seferinde de ordukaki *Frank* ücretlerinden söz edilmektedir.[44]

1243 *Kösedağ Savaşı*'nda Selçuklular 'ın hizmetindeki Frank birliği 2.0000 kişiden oluşuyordu. Komutanlarından biri Cenevizli Bonifacio de Castro (Molinis), diğeri de Kıbrıslı bir Latin olan Giovanni di Liminata (Limniati) idi.[45]

Bazı kayıtlara göre yılda '1.000' Bizans altını gibi çok yüksek bir ücret alan paralı askerlerin[46], Selçuklular yönünden yararları ve kendilerinden beklenen görevleri yerine getirip getiremedikleri tartışılabilir. Örneğin 1240'taki *Babai ayaklanması*, sayıları 300-1.000 olarak gösterilen *Franklar*'ın büyük katkısı ile bastırılabilmişti.[47] Onların *Malya* savaşında gösterdikleri başarıdan ötürü Danişmendoğlu Muzafferüddin Mahmud, eğer seçkin '1.000' *Frank* süvarisine sahip olursa *Moğollar*'ı yenebileceği-

ni söylemeye başlamıştı.[48] Bunlara karşın *Moğollar*'la girişilen *Kösedağ* savaşında savaş alanını bırakıp ilk önce kaçanlar da gene aynı ücretli Franklar olmuştu.[49]

Bu ücretli *Frank* birliği içerisinde en büyük grubu İtalyanlar'ın oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1246-1247 yıllarında *Moğol* ordugâhına giderken Anadolu'dan geçen Dominiken rahip Simont de Saint - Quentin 'in verdiği bilgiler, bunu göstermektedir.[50] Levante'ye dolayısıyla Anadolu'ya yayılan *Frank* ya da Latinler içinde İtalyanlar'ın ön sırayı aldığı ve Orta ve Yeniçağlar İtalyası'nda orduların *condottiere* adı verilen paralı askerlerden oluştuğu dikkate alınırsa, İtalyanlar'ın *Franklar* olarak Selçuklular'a para ile hizmet etmelerinde kendileri açısından yadırganacak bir yön bulunmadığını kabul etmek gerekir. Kaldı ki ücretli odu dışında, alkış tutan Divan çavuşları demek olan *Serheng*'ler arasında da *Franklar*'ın bulunduğu görülmektedir.[51]

Selçuklu ordusundaki ücretli *Frank* askerlerinin yalnız savaşlarda ve iç ayaklanmalarda değil, saray'da ve saltanat kavgalarında da zaman zaman etkili oldukları unutulmamalıdır. Örneğin, *Kösedağ* savaşından '3' yıl sonra Anadolu'dan geçen Simon de St. Quentin, *Frank* paralı askerlerinin II. Gıyaseddin Kehusrev 'in tahta çıkarılmasında rol oynadıklarını nakletmektedir.[52] Gene onun verdiği bilgilere göre, Franklar Şemseddin Isfahanî ile diğer emirler arasındaki iç mücadalede de rol oynamışlardı. Fransızca ve Almanca bildiği söylenen Şemseddin, *Franklar*'a karşı büyükbir sempati beslediğinden onlar da sözkonusu mücadelede kendisinden yana olmuşlardı.[53]

Öte yandan İznik İmparatorluğu ordusunda da görev alan *Franklar* o kanalla Selçuklular'a ilişkin olaylara da karışmışlardı. Moğol komutanı Bayçu'ya yenildikten sonra *İznik*'e sığınan II. İzzeddin Keykâvus, 1257'de *Konya*'ya dönerken kendisine yardım etmek amacıyla verilen kuvvetler arasında *Frank*'ların da olduğu bilinmektedir.[54]

Etkinlikleri ve devlete sağladıkları yarar ne ölçüde olursa olsun, önemli olan, Anadolu Selçukluları gibi *Şeriat*'a dayalı kurallarla yönetilen müslüman bir Türk ülkesinde, iç güvenlik ve yurt savunmasının --sınırlı ölçüyü aşmasa da— müslüman olmayan bir grup paralı askere yükletilmesiydi. Fanatizmden tamamıyla uzak olan ve karşılıklı güvene dayanan bu uygulamanın, Selçuklu yöneticileri kadar ordunun ve toplumun ufkunu genişlettiği, farklı değerlere bağlı kişi ve grupları birbirleri hakkında bilgili kılarak yakınlaştırmaya yaradığı da kuşkusuzdur.

B - DOĞU-BATI TİCARETİNDE SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NİN YERİ

Türkler'in Anadolu'ya yerleşmelerinden ve Selçuklu devletinin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra başlayan Haçlı Seferleri'nin tüm Doğu Akdeniz bölgesinde sebep olduğu karışıklıklar, yıkımlar ve bunlara eklenen Papalığın müslüman ülkelerle ticari alışverişi yasaklayan buyrukları, ister istemez bütün *Levante* ticareti ile birlikte Selçuklu Türkiyesi'nde de ticaretin duraklamasına yol açmıştı. Ancak Selçuklu Sultanları aldıkları değişik destekleyici önlemlerle Anadolu'yu Doğu-Batı ticaretinde önemli bir transit bölgesi haline getirmeyi başarmışlardı. Nitekim Birinci Haçlı Seferi'ne ilişkin batı kroniklerinin Selçuklular'ın elindeki Orta Anadolu'nun haraplığından söz ederlerken, XIII. yüzyılda bu ülkeye giden gezginlerin, kendi çağlarına göre Anadolu'da büyük bir bolluk gördüklerini anlattıklarına değinen C. Cahen, bu olguyu şöyle belirtiyor:

"Türk fetihleri dönemindeki savaşları izleyen genel kargaşalığın bütün ticareti durdurmuş olması mümkündür... Ancak XIII. yüzyıl başlarına ve *İstanbul*'un Latinler'in eline geçmesiyle bütün pazarların altüst olduğu döneme bir göz atacak olursak, bu durumun tam karşıtı olarak, Türk istilalarının ticaretin gelişmesine yol açmış olduğunu görüyoruz."[55]

Gerçekten de Alessio Bombaci'nin de vurguladığı gibi, Selçuklu ülkesinde esas faaliyet ticaret üzerinde yoğunlaşmıştı. XII. yüzyıl sonlarından başlayarak Sultanlar, Emirler, zenginler ülkede uluslararası ticaretin gelişmesine büyük çaba gösteriyorlardı. Konyalı tüccarlar *İstanbul*'a kadar gidip orada alışveriş yapıyor ve *Chonae*'daki Aziz Mihail *(Arcangelo Michele)* fuarına da katılıyorlardı.[56]

Anadolu'nun Asya ve Avrupa ürünlerinin alınıp satıldığı bir ülke haline gelmesi yabancı gözlemcilerin de dikkatlerini çekmişti. 1332'de ölen Teodoro Lamenti, Anadolu'ya ilişkin ağıtlarında, burasını "zorunlu ihtiyaç mallarından hatta lüks maddelerden hiçbir şeyin eksik olmadığı bir ülke" diye tanımlıyor.[57] El - Ömerî'nin Anadolu hakkında verdiği bilgilerin kaynağı olan Cenevizli Domenichino Doria ise Germiyan Beyliği'ndeki günlerinin "gümüş sabahlar ile altun grublar arasında" geçtiğinden söz etmektedir.

Bu gelişme ve zenginleşmede Anadolu'nun doğal zenginliğine dayanan ticari ürünlerinin, buradan geçen tarihsel ticaret yollarının büyük payı olduğu kuşkusuzdur. Ancak bunların yanıbaşında Haçlılar'ın *Suriye* ve *Filis-*

tin'de kurdukları krallıklara son veren Eyyubi-Kölemen Mısır Sultanları'nın geri aldıkları limanları bir daha Latinler'in faydalanmaması için tahrip etmelerinin de etkisini küçümsememek gerekir. Selahaddin Eyyubî, ünlü Hattin Savaşı'ndan (Temmuz 1187) sonra ele geçirdiği *Askalon* (bugün: *Tel-Aşkelon*)'u yeni bir Haçlı saldırısına karşı korunamayacağı kuşkusuyla tahrip ettirmişti. Üstelik onun bu hareketi, kendisinden sonra da titizlikle uygulanan bir "tahrip siyasası"na dönüşmüştü. Gerçekten de David Ayalon'un saptamalarına göre, 1191'den 1322'ye gelinceye değin Memlûk Sultanları, *Suriye-Filistin* kıyılarında Haçlılar'dan aldıkları kaleleri "yerle bir" etmişler, limanların çoğunu harabeye çevirip liman girişlerini enkazlarla doldurmuşlardı. Bu yüzden de eski büyük limanlar kısa sürede önemlerini ve *Levante* ticaretindeki yerlerini yitirmişlerdi. Bunlardan *Askalon* ve *Kayseriya (Caesarea)* gibi bazıları kaybolup giderlerken *Yafa* ve *Akkâ* gibileri de küçük birer şehir haline dönüşmüşlerdi. Sözkonusu eski limanları içerisinde yeniden canlanabilenler *Beyrut* ve *Trablusşam* oldu. Bununla birlikte Mısır Sultanlığı'nın güçsüzlüğü nedeniyle Avrupalı tüccarların can ve mal güvenlikleri gerektiği ölçüde sağlanmadığından bu limanlardaki ticaret de eski düzeylerine çıkarılamadı.[58]

Özetle, Haçlı Prenslikleri'ne son veren *Mısır*'daki Eyyubî ve Memlûk Sultanlıkları'nın Latinler'e karşı sürdürdüğü savaş ve onlardan alınan limanların tahrip edilmesi, bu bölgede ticaret yapan Avrupalılar'ı Asya içlerine giden yollar üzerinde başka ülkelere yönelmek zorunda bırakmıştı. Böylece gözler eskisinden daha fazla olarak kuzeye, Anadolu'ya çevrilmişti.

1 - TİCARET ÜRÜNLERİ

Eskiçağlardan beri Anadolu, *Yakın-Doğu*'nun doğal zenginliklere sahip ve her türlü tarımsal ürünlerin elde edildiği, aynı zamanda hayvancılığın da geliştiği bir ülke olarak tanınmıştı. Coğrafyadan kaynaklanan bu özellik ve zenginlik Selçuklular döneminde ve ondan sonraki yüzyıllarda da sürecekti. Öylesine ki Osmanlı İmparatorluğu döneminde bile ekonominin başlıca dayanağını tarımsal etkinliklerin oluşturduğu bilinmektedir.

Selçuklu Türkiyesi'nin tarımsal ürünleri arasında, Arap coğrafyacılarının ve gezginlerinin imrenerekten söz ettikleri sebze ve meyvelerin dışında, öncelikle *hububatı* ve *pamuğu* anmak gerekir. Çünkü *hububat*, beslenme gibi her türlü kullanımın başında gelen iç tüketim gereksinmesini karşılamanın yanında, dış ticarette de gelir getiren ve aynı zamanda "stratejik" ola-

rak kullanılabilen bir madde niteliğini de taşıyordu. Yerel üretimleriyle ülkelerin halkını beksleyemeyen İtalya, Fransa ve İspanya gibi güney Avrupa devletleri, *buğday* ihtiyaçlarını "hububat deposu" diye tanımlanan *Rusya-Romanya-Anadolu* üçgenine giren bölgelerden karşılamak zorunda idiler. Böylece hububatın Avrupa devletlerinin ve Avrupalı tüccarların aradıkları en önemli ürün olduğunu gören üretici ülkeler, kendi siyasal ilişkilerinin akışına ve amacına göre *buğday* satımını yasaklamak ya da özel izne bağlamak gibi kısıtlamalar koymak suretiyle bunu bir "koz" olarak ellerinde tutmak yoluna gitmişlerdi. Bu nedenledir ki Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları dönemlerinde hububat üretimi kadar hububat ticareti ve bu ürünün yabancı ülkelere ihracı, yalnızca bir tarımsal etkinlik değil, ayni zamanda ekonomik ve siyasal bir sorun niteliğini korumuştur.

Pamuk'a gelince, o da salt günlük gereksinimlerde kullanılan bir ürün olduğu kadar yerli dokuma endüstrisinin hammaddesi olarak da önem taşıyordu. Dolayısıyla gerek hammadde gerekse çeşitli dokumaların ana maddesi olarak ticaret ürünleri içerisinde büyük bir yer tutuyordu. Nitekim 1330'lu yıllarda Anadolu'yu bir baştan bir başa gezen İbn-i Batuta yer yer burada üretilen pamuktan söz etmekte, özellikle de *Ladik* yöresinde elde edilen pamukların güzel ve dayanıklı olduğunu belirtmektedir.[59]

Selçuklular döneminde Türkiye'deki tarımsal ürünler sözkonusu olduğunda yukarıda da değindiğimiz gibi hububat ve pamuktan sonra sebze ve meyveler de dikkati çekiyordu. Özellikle Arap gözlemciler bu ürünlerin bolluğundan ve güzelliklerinden söz etmektedirler. Örneğin XIII. yüzyılda Gırnatalı İbn-i Said, *Diyar-ı Rûm*'un meyve yönünden çok zengin olduğunu belirtiyor ve ülkenin üzümü ve fıstığı ile *Kamereddin* adı verilen bir kayısı türünün çok meşhur olduğunu vurguluyordu.[60] İbn-i Batuta da 1332-1333'te *Antalya*'dan başlayarak gezdiği Anadolu'da gördüğü bostanları ve lezzetli meyveleri imrenerek anlatmakta, *Konya* yöresinde üretilen *Kamereddin* kayısısının *Mısır*'a ve *Suriye*'ye ihraç edildiğini söylemektedir.[61]

Tarım ürünlerinin yanıbaşında hayvancılık da Anadolu'da süregelen ekonomik etkinliklerin en büyük dallarından birini oluşturur. XIII. yüzyıl sonlarında Doğu Anadolu'dan geçen Marco Polo, dağlık yörelerde oturan halkın çoğunlukla tarımla ve hayvancılıkla uğraştıklarını, Türkmen atlarının çok güzel, katırlarının da çok değerli olduklarını belirtiyor.[62] El-Ömerî de, Anadolu'nun zenginliğinin üretimin bolluğuna ve "hayvanların çokluğuna" dayandığını söylüyor.[63] İbn-i Batuta ise bura atlarının çok ünlü

olup armağan olarak verildiğini kaydetmektedir.[64] İleride göreceğimiz gibi, İtalyan şehir devletleriyle yapılan ticaret anlaşmalarında *at* ve *katır* için özel vergi oranlarının saptanması, bu hayvanların Selçuklular döneminden başlayarak Anadolu'nun ihraç malları arasında önemli bir yer tuttuğunu kanıtlamaktadır.

Hayvancılığın, beslenme dışında, taşıma ve ulaşım işlerinde araç, dericilik ve dokuma sanayiine de hammadde sağladığı gözönüne alınır ve orduda süvari birliklerinin *at*'a dayandığı düşünülürse, Anadolu'daki hayvancılığın nasıl zengin bir ekonomik kaynak oluşturduğu kolaylıkla anlaşılır. Ayrıca Anadolu'nun *at* ve *katır* dışında, kesimlik et ihtiyacı için bütün Orta-Doğu ülkelerine ihraç edilen öteki büyük ve küçük baş hayvanlar yönünden de zengin bir ülke olduğunun belirtilmesi gerekir, 1226 yılında bir tüccarın *Erzurum*'dan *Tebriz*'e '20.000' baş hayvan göndermesi,[65] bu zenginliğin ve hayvan ticaretinin boyutlarını göstermeye yeter.

Selçuklu yönetimi de tarımı ve hayvancılığı geliştirmek için gerekli her türlü destekleyici önlemleri almayı ihmal etmiyordu. Bunların başında, toprağın boş bırakılmamasına, ister *ikta,* ister *vakıf,* isterse *mülk* olsun her tür arazinin işletilmesine verilen önem gelmekteydi. Öte yandan Anadolu Selçuklu devletinin kurulmasından sonra da yüzyıllar boyunca Asya'dan gelen Türkmen aşiretlerinin bu ülkeye göçleri sürüp gitmekteydi. Selçuklu Sultanları yeni gelenlerin Doğu Anadolu'da sıkışıp kalmalarını önlemek ve onları daha çok üretici kılabilmek için aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmelerini ön planda tutuyordu. Bu amaçla gelenler sürüleriyle birlikte batı'ya, *Uc* bölgelerine nakledilliyor ve kendilerine verilen yörelere yerleşmelerine çalışılıyordu. Türkmen grupları gibi müslüman olmayan topluluklar da güvenlik vb. gibi nedenlerle bir başka yere göç ettirildiklerinde sürüleri ile birlikte gönderilerek köylere yerleştiriliyorlardı.

Tarımı ve hayvancılığı desteklemeye yönelik önlemlerin bir başka türü de, halka hayvan ve tohumluk dağıtmak ya da onları ödemekle yükümlü oldukları vergilerden birkaç yıl için bağışık tutmaktı. Nitekim Danişmend Gazi, *Malatya*'yı ele geçirdiğinde savaş nedeniyle etrafa dağılmış olan halkı tekrar köylere yerleştirmiş ve ayrıca onlara tohumluk buğday ile öküz, koyun gibi hayvanlar dağıttırmıştı.[66] Alaaddin Keykubad da *Ahlat*'ı Eyyubîler'in elinden aldıkları sona yörenin *tahrîr*'ini yaptırmış ve halka tohumluk ile hayvanlar dağıttığı gibi onları birkaç yıl için *tekâliften* bağışık kılmıştı.[67]

Doğal kaynaklara gelince, Anadolu'nun Bizans ve Selçuklu dönemlerinden beri işletilen ve dolayısıyla birer ticaret emtiası değeri kazanan yer üstü zenginliklerinin başında *kereste*'nin, yeraltı zenginlikleri arasında da *Şap*'ın geldiği görülmektedir. Orman yönünden oldukça yoksun bir bölge olan Orta-Doğu'da yalnızca iki ülke, *Lübnan* ile *Anadolu* bu yoksulluğun dışında kalıyordu. Özellikle de gemicilikte kullanılan kerestenin belli türdeki ağaçlardan elde edilmesi yüzünden *Toroslar*'daki ormanlardan sağlanan keresteler, çok eskilerden bu yana başta *Mısır* olmak üzere Doğu Akdeniz ülkelerinde aranır kıymetli bir ürün olmuştu. Nitekim XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde *Alaiye*'den başlayarak bu yöreyi gezen İbn-i Batuta, *Alaiye* ve *Antalya* limanlarından *Mısır*'a ve *Suriye*'ye pek çok kereste ihraç edildiğini belirtmektedir.[68]

Antik çağlardan beri bilinen *Şap* ise Ortaçağ'da boya sanayiinde kulanılmaya başlayınca çok büyük önem kazanmıştı. Ancak gerek Anadolu'da gerekse diğer Orta Doğu ülkelerinde sözkonusu sanayide daha çok kök boyalar kullanıldığı için *şap* özellikle Avrupa endüstrisinin aradığı bir nesne olmuştu.

Avrupalılar'ın kullandıkları Şap'ın XIII. yüzyıldan XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde büyük bir kısmını Anadolu'dan arta kalanının da Mısır'dan sağlandığı bilinmektedir[69] Anadolu'daki şap ocakları, Foça ile *Afyonkarahisar-Kütahya* yöresinde ve *Şebinkarahisar* dolaylarında bulunuyordu. Bunlardan *Foça* hukuken Bizans'a bağlı olmakla birlikte gerçekte Cenevizliler'in yönetimi altına geçmişti. Öteki iki bölge ise Selçuklular'ın elindeydi. Yukarıda Ceneviz kolonilerinden söz ederken belirttiğimiz gibi Bizans İmparatorluğu, *Foça*'daki *şap* ocaklarının işletilmesini 1275'lerde Cenevizli Zaccaria ailesine vermişti. Avrupa'ya ihracı daha kolay ve ucuz olan *Foça* ocaklarının işletilmesinin Selçuklu ülkesindeki *şap* üretimine zarar verip vermediği hakkında kesin bir şey söylenemez. Bunlarla birlikte Avrupa'da *"Türk şapı"*nın daha üstün kaliteli sayıldığı görülmektedir.[70] *Kösedağ* savaşından birkaç yıl sonra *Konya-Sivas-Erzurum* üzerinden Bayçu'nun ordugânına giden Simon de Saint-Quentin, *Şap*'ın çıkarıldığı kasabayı *Hacsar* diye kaydetmektedir ki[71] bu kuşkusuz ki *Karahisar* olacaktır. Avrupa pazarlarında çok aranan iyi kaliteli kaya *şapı* da *Şebinkarahisar*'dan çıkartılıyordu. Pegolotti'ye göre XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde yıllık üretim '14.000' Ceneviz kantarını buluyordu.[72]

Öte yandan *Foça* ocaklarına sahip olan Cenevizliler'in Selçuklular'dan da *şap*'ın işletme ve satış hakkını elde ettikleri ve böylece Anadolu'da şap

konusunda bir tekel yaratmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim *Karakurum*'dan dönerken 1255'te *Konya*'dan geçen Guillaume de Rubruck, St Jean tarikatına mensup Cenovalı Nicolò di S. Siro ile Venedikli Bonofacio de Molinis'in Selçuklu başkentine yerleştiklerinden ve bütün Anadolu'nun *şap* imtiyazını ellerinde tuttuklarından söz etmektedir.[73] Sultan bunlardan başkasına mal satamadığı için *şap* fiyatları normalin '3' katı artmıştı.[74]

Selçuklu ülkesinde çıkartılan şaplardan *Şebinkarahisar*'dakiler, genellikle *Trabzon, Afyon-Kütahya* bölgesinden elde edilenlerin de *Efes* ve *Milet* limanlarından ihraç edildiği görülmektedir. Ne var ki, XV. yüzyılın ortalarına gelindiğinde,bir yandan boya sanayiinde yeni tekniklerin uygulanması, öte yandan Venedik'e ait *Girit* başta olmak üzere bazı şap ocaklarının işletmeye açılması[75] Avrupa ülkelerinin Anadolu şapına olan ihtiyacını azaltmıştır.

Selçuklu Türkiyesi'nde ticarete konu olan madenler arasında *şap*'tan sonra *gümüş*'ü ve *bakır*'ı da anmak gerekir. Simon de St. Quentin, Anadolu'da işletilen madenlerden söz ederken *gümüş* ve *bakırın* da önemli bir yeri olduğunu belirttiği gibi,[76] Marco Polo da *Bayburt* yöresinde çok zengin *gümüş* madeninin bulunduğunu vurgulamaktadır.[77] Batılı gezginler dışında El-Ömerî gibi Anadolu'nun zenginlikleri üzerinde duran bir Arap yazarı da, *Gümüşsaray (Gümüş Hacı Köy), Ulukışla* ve *Bayburt* yöresinde *(Gümüşhane)* işletilen '3' büyük gümüş ocağı bulunduğunu kaydetmektedir.[78] Öte yandan XIII. ve XIV. yüzyıllara ilişkin kaynaklarda verilen bilgiler ve ülkeden geçen gezginlerin anlattıkları, başta *Küre (Kastamonu)* ve *Erzincan* olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yörelerinde zengin *bakır* yataklarının işletildiğini ve bunlardan çok güzel eşyalar yapıldığını göstermektedir.

O dönemde Anadolu'da elde edilen ve dışarıya satılan madenler içerisinde *kayatuzu* da oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Değişik kaynaklardaki kayıtlardan anlaşıldığına göre ülkede en az '8' *kayatuzu* ocağı bulunuyordu.[79]

Selçuklular çağındaki endüstrinin tarıma ve hayvancılığa dayalı olduğu bilinmektedir. Endüstrinin en belirgin ürünleri de *pamuklu ya da yünlü dokumalar* ile *halı* ve deri mamülleri idi. Marco Polo, Anadolu'da dokunan kırmızı ya da başka renklerdeki ipekli kumaşların "zengin ve güzel" olduklarını belirtmekte, halıları da "dünyanın en güzel, mükemmel halıları" diye nitelendirmektedir. Onun verdiği bilgilere göre *Erzincan, Muş* ve *Mar-*

din yöresinde dokunan pamuklular *bukasi (bocassini)* adıyla biliniyor ve çok aranıyordu.[80] Onun gibi Simon de St. Quentin'de, Anadolu'nun *tiftik* dokumaları ile *samit ve tabith (tabis)* denilen ipeklilerinin çok meşhur olduğunu anlatmaktadır.[81] XIV. yüzyılda İbn-i Batuta da geçtiği şehirlerde dokunan kumaşlardan söz etmektedir. Onun değerlendirmesiyle, *Denizli (Donguzlu)*'de dokunan altun işlemeli pamuklu kumaşların dünyada eşi yoktu. Birgi yöresinde de *Nah* denen altın işlemeli kumaşlar ve *Maraş*'ta *Mır'ız* adı verilen yünlüler dokunuyordu.[82]

Selçuklu topraklarında dokunan kumaşlar bütün Orta Doğu ülkeleriyle kimi Avrupa memleketlerinde arandığı gibi komşu Bizans'ta da büyük rağbet görmekteydi. O döneme ilişkin kaynaklar, Türk kumaşlarının Bizanslı aileler arasında lüks ve pahalı bir mal olarak kabul edildiğini nakletmektedirler. Gregoras'ın kayıtlarına göre, İznik İmparatoru III. Ioannes Vatatzes, israfa engel olmak amacıyla, 1243'te Türk kumaşlarının giyimini sınırlayan bir emirname bile yayınlamıştı.[83] Bu derecede her tarafa ün salan Türk kumaşları, büyük İtalyan düşünürü Dante Alighieri'nin ölümsüz eseri *La Divina Commedia*'ya bile yansımıştı. *İlahi Komedya*'nın Cehennem (Inferno) bölümünün XVII. şiirinde şair şöyle diyordu:

"Ne Türkler ne Tatarlar renk ve şekil bakımından bu kadar çeşitli kumaş asla yapmamışlar (dır)."[84]

Dante'nin bu dizeleri kuşkusuz ki bir övgünün sonucu idi. Gerçekten de Floransalı Pegolotti'nin verdiği bilgilere göre Avrupalı tüccarların rağbet ettikleri *Erzincan* dokuması *Buharin, Pisa* pazarlarında, yani İtalya'da bile satılıyordu.[85]

Orta Doğu ile Avrupa ülkelerinde aranan ve böylece önemli bir ticaret etkinliği yaratan Selçuklu dokuma, halı ve deri sanayii şu şehirler yöresinde toplanmıştı:

Aksaray (Konya)	: Halı, kilim.
Karaman (Larende)	: Renkli kumaşlar, hamam takımları.
Ankara, Sivas, Malatya, Maraş	: Yünlü kumaşlar, sof.
Antalya	: İpekli kumaşlar (Kemha).
Denizli	: Altun işlemeli (ak alemlü) pamuklular.
Birgi	: Altun işlemeli kumaşlar (Nah).
Muş, Mardin	: Çeşitli pamuklu kumaşlar ve bezler.
Erzincan	: Pamuklu dokumalar (Bukasi).
Kastamonu, Diyarbekir; Kırşehir	: Deri ürünleri, sahtiyan.

Selçuklular döneminde Anadolu'nun *Levante* ticaretinde yeri ve önemi, yalnızca kendi ürettiği tarımsal ve hayvansal ürünleri satan, bunların karşılığında da ihtiyaç duyduğu malları satın alan bir ülke olmayıp, bundan daha çok, Batı - Doğu ya da Avrupa-Asya ticareti ile Kuzey-Güney yani Karadeniz bölgesi ülkeleri ile Doğu Akdeniz'in doğusundaki ve güneyindeki memleketler arasında ticarette köprü görevi görmesinden ileri geliyordu.

Coğrafya keşifleri sonucunda Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının *Akdeniz* dışına kaymasına değin *Levante*'de transit ticareti ayrıntılarına kadar çok iyi bilindiğinden burada yalnızca Kuzey-Güney ticaretinde Anadolu'nun oynadığı role kısaca değinmekle yetineceğiz.

Yukarıda da değindiğimiz gibi *Karadeniz* ticareti, XIII. yüzyılın başlarında Dördüncü Haçlı Seferi sonucunda bir taraftan *Trabzon*'da yeni bir İmparatorluğun kurulması, öte yandan Cenevizliler'in ve arkasından Venediklilerin bu denizin kuzey ve güney sahillerine yerleşip koloniler kurmalarıyla yeni bir canlılık kazanmıştı. Anadolu Selçukluları'nın *Karadeniz*'le yakından ilgilenmeleri de bu döneme rastlamıştı. Gerçekten de Selçuklular'ın Karadeniz ticaretine yöneldiklerine ilişkin ilk kayıtlar XII. yüzyıl sonlarına ait bulunmaktadır. Rükneddin Süleyman zamanında (1196-1204) *Samsun* üzerinden *İstanbul*'a mal götüren bir gemide Konyalı tüccarlara ait malların da bulunması bunu açıkça kanıtlamaktadır. İmparator III. Aleksios'un bu mallara el koydurtması üzerine sözkonusu tüccarlar Sultana şikâyette bulunmuşlar ve Rükneddin'in başvurusu sonucunda İmparator Selçuklu tüccarlarının zararlarını ödemek zorunda kalmıştı.[86]

Bununla birlikte Selçuklular *Karadeniz*'de İtalyanlar'la *Trabzon Rum İmparatorluğu* arasındaki rekabete ancak 1214 Kasımı'nda Sinop'u ele geçirdikten sonra üçüncü bir taraf ya da güç olarak katılabilmişlerdi. Türkler için Karadeniz kuzeyindeki ülkelerle, yani *Altun Ordu Hanlığı* ve *Rusya* ile ticaret ilişkileri kurmak iki yönden önem taşıyordu :

a) Kendilerinin de gereksinmeleri olan iki önemli ve pahalı malı doğrudan doğruya ilk merkezlerinde satın almak: *Kürk* ve *Köle.*

b) Diğer Orta Doğu ülkelerine gönderilecek malların transit olarak kendi topraklarından geçmesini sağlamak.

Bu amaçların daha kolay olarak gerçekleştirilebilmesi için de I. Alaaddin Keykubad döneminde daha ileri bir adım atılarak, İtalyanlar gibi *Kırım*'da bir ticaret limanına sahip olmaya yönelinmişti. Moğollar 1223'te *Azak (Tana)* ve *Kefe* gibi önemli bir ticaret merkezi olan *Suğdak*

(Sudak, Soldaia)'ı zaptetmişler ve Selçuklu tebaası tüccarların orada bulunan mallarına elkoymuşlardı. Bu arada kimi tüccarlar ve zenginler *Sudak*'tan kaçarak *Sinop*'ta Selçuklular'a sığınmışlar ve olup bitenlerden yakınmışlardı. Bu olaylar karşısında A. Keykubad, *Kırım*'la Anadolu arasındaki ticaret yolunu güvence altına alabilmek için harekete geçmeye karar vermişti. Yani Kırım'a yöneltilen Selçuklu seferinde siyasal amaç ne olursa olsun, ana etken "ticari yararlar" idi. Nitekim dönemin ünlü tarihçisi İbn-i Bibi, kara ve deniz yoluyla *Kıpçak* ülkesiyle ticaret yapan kimi tüccarların mallarının yağma edildiği veya kendilerinin hapse atıldıkları yollu şikâyetler üzerine Sultan'ın böyle deniz aşırı bir sefere karar verdiğini açıkça belirtmektedir.[87]

Kırım seferine karar verildiğinde hedef olarak *Sudak* seçilmişti. Çünkü burası kuzey'e, *Rusya* içerilerine giden Türk ve Arap tüccarları kadar, güney'e Anadolu'ya gelen Rus tüccarlarının da uğradıkları bir buluşma merkezi idi. Gemilerin demirlemelerine elverişli olan geniş limanı buraya yönelik deniz trafiğinin artmasına yardım ediyordu. Kuzeyin deri ve kürkleri ile Asya içlerinden *Astragan (Ejderhan)* yoluyla getirilen pamuklu ve ipekli kumaşlarla baharat, hatta Anadolu ürünü olan *Ankara yünü (tiftik) Kefe*'de yahut burada pazarlanıyordu.[88]

Sefere Kastamonu Ucbeyi Hüsameddin Çoban memur edilmişti. Hıristiyan denizcilerden de yararlanan Emir Çoban, "Moğollar'ın çekilmesinden sonra sahipsiz ve savunmasız kalmış olan *Sudak*'ı büyük bir olasılıkla 1224/1225'te ele geçirmeye muvaffak olmuştu.[89] H. Çoban şehre bir miktar muhafız yerleştirdikten sonra geriye dönmüştü. Ama böylece Türk tüccarları da *Kırım*'da kendilerine ait bir limana ve dolayısıyla Karadeniz ticaretinde daha etkili bir rol oynama olanağına kavuşmuş oluyorlardı. Ne var ki *Sudak*'ın Selçuklular'ın elinde kalışı çok sürmemişti. Buradaki Selçuklu kuvvetleri bir *Kıpçak-Rus* saldırısına karşı koymuşlardı fakat yeniden Güney Rusya'ya yönelen Moğollar '14' yıl sonra, 1239'da *Sudak*'ı ikinci kez ele geçirmişlerdi.[90]

Bununla birlikte XIII. yüzyıl boyunca ve kuzey-güney ticareti çerçevesinde kimi Rus tüccarlarının Selçuklu şehirlerine gelip gittikleri, buna karşılık Türk tüccarlarının da *Kırım*'la ilişkilerini sürdürdükleri görülmektedir. Daha XII. yüzyılda Rus tacirlerinin Anadolu'ya geldikleri, XIII. yüzyılda da birçok milletten tüccarların buluşma yerleri olan *Sivas*'ta Kıpçak ve Ruslar'ın da görüldükleri hakkında kayıtlar mevcuttur.[91]

1253'te *Kırım*'dan geçen Fransisken rahip G. Rubruck kuzey-güney ticaretine ilişkin olarak şunları anlatıyor:

"*Sinop*'un karşısında bulunan *Soldaia (Suğdak)*'ya Türkiye'den geçip kuzeye yönelmek isteyen bütün tacirler geldiği gibi, kuzey ülkelerinden dönüp Türkiye'ye gitmek isteyenler de uğrar. Bir kısım kakım, sincap ve başka kürkler,bir kısmı da pamuklu, ipekli kumaşlar ve baharat getirir."[92]

Bu ticaret genel olarak Türk, Arap ve Acem tacirlerinin elindeydi.[93] *Kırım*'dan ve *Rusya*'nın diğer bölgelerinden getirilen mallar arasında *kürk* ve *köle* özel bir yer tutuyordu. Çünkü bunlar Anadolu'da olduğu kadar Orda Doğu'daki öteki islâm ülkelerinde de aranan ticaret malları idi. Bu nedenle Selçuklular döneminde kuzey-güney transit ticaretinde ana malların *kürkler* ve *köleler* olduğu söylenebilir.

Kölelik Altun Ordu İmparatorluğu'nda önemli bir yer tutuyordu. Genellikle savaşta alınan esirler arasından çıkan köleler üretim elemanı olmaktan çok bir "ticaret malı" sayılıyordu. Savaş esirlerinden başka *Kafkas* kabilelerinden de pek çok kadın ve erkek köle toplanmakta olup bunlar daha çok islâm üklerinde aranıyorlardı. Karadeniz kuzeyinde yaşayan ve birbirleriyle sürekli savaş halinde olan Türk, Rus ve değişik kökenli öteki milletler, esir ettikleri erkekleri, kadınları ve çocukları esir tüccarlarına satmakta yarışıyor gibiydiler. Bu hararetli esir pazarına *Kırım* sahillerinde koloniler kuran Cenevizliler bile katılıyorlardı. Örneğin, 1307 tarihlerinde Cenevizliler'in "Tatar çocuklarını tutup müslüman ülkelerine sattıklarından" şikâyet ediliyordu.

Ünlü Arap coğrafyacısı El-Ömerî, kuzeydeki *esir (köle) ticareti* hakkında şunları naklediyor:

"*Deşt-i Kıpçak* Türkleri, açlık ve kuraklık zamanında erkek çocuklarını satarlar. Bolluk zamanında kız çocuklarını seve seve satarlar, fakat erkek çocuklarını ancak büyük bir ihtiyaç karşısında satarlar."[94]

Karadeniz kuzeyinden getirilen *Kıpçak, Rus, Çerkes* vb. asıllı köleler Anadolu pazarlarında ya da diğer yollardan islâm ülkelerine, özellikle de *Mısır*'a satılıyorlardı. Özellikle Eyyubî Sultanı El - Melikü's-Salih'in (1240-1249) orduyu güçlendirmek için çok sayıda Kıpçak esiri satın almasından beri *Mısır*, en önemli köle alıcılarından biri olmuştu.[95]

Anadolu'da köle ticaretinin en önemli pazarlarından biri *Sivas* ikincisi de *Yabanlu* idi. Buralardan satın alınıp da *Mısır*'a gönderilen köleler arasında Kölemen tahtına yükselen Sultanlar bile görülmüştü. Örneğin I.

Baybars (1260-1277) bunlardan biri idi. Bu yüzden de İlhanlı Kağanı Abaka ona yazdığı bir mektupta kendisini "Sivas'ta satılmış bir köle" diye aşağılamıştı.[96] Sultan Kalaun (1279-1290) Kıpçak asıllı bir köle idi. *Mısır*'da Sultan Es-Salih'e satılmış ve onun tarafından azad edilmişti. '1.000' altuna satıldığı kabul edildiğinden "Binlik" lakabı ile anılıyordu.[97]

Rusya ile Orta Doğu ülkeleri arasında köle ticareti Bizans döneminde başlamış olup Selçuklular zamanında da canlılığını korumuştu. Her ne kadar Selçuklu Sultanları *Mısır*'a köle satışlarını zaman zaman durdurmaya yönelmişlerse de bu sözkonusu ticarete son vermek amacına yönelik olmayıp Kölemen Sultanlığı'nı güç duruma sokmak gibi siyasal bir içerik taşıyordu. Moğollar döneminin ünlü veziri ve tarihçisi Reşidüddin de Moğolların esir ettikleri Kıpçaklar'ı büyük gruplar halinde sattıklarından söz etmektedir. Gazan Han (1295-1304) bu 'insan" satışına son vermek istemiş, ancak çok kârlı olan köle satışlarını ortadan kaldıramamıştı.[98] Öyle ki Kırım Hanı Hacı Girey'in 1453 tarihli yarlığında "kul, karavaş" yani erkek ve kadın köle ticaretinden söz edilmesi ve bu ticaretten gümrük ve "tartı" resmi alınmamasının emredilmesi, *Karadeniz* kuzeyinde esir-köle ticaretinin XV. yüzyıl sonlarında bile canlılığını koruduğunu göstermektedir.[99]

Karadeniz kuzeyindeki ülkelerde ele geçirilen esirlerin köle olarak Anadolu, *Suriye* veya *Mısır* pazarlarında satılmasında *Türk*, *Tacik* ve *Arap* tüccarlar kadar Venedikli ve Cenevizliler gibi bölge ticaretinde çok etkin olan İtalyanlar'ın da büyükbir rol oynadıkları görülmektedir. "Tatar" diye nitelendirilen esirler yalnız Orta Doğu ülkelerine değil İtalya'ya da götürülüp orada pazarlanıyordu. Venedik, esir ticaretini düzenli olarak sürdürmek, esirlerden alınan vergileri azaltmamak için zaman zaman *Levante*"ye giden gemilere, "köle" yükleyip onları belirtilen yerlere götürme yükümlülüğü getiriyor, kimi kez de erkek esirlerin ana şehre getirilmelerini yasaklıyordu. Örneğin Venedik Senatosu, 11 Temmuz 1368'de "erkek Tatar" esirlerin hangi yoldan olursa olsun şehre getirilmesini yasaklamış, buna karşın kadın esirlerin naklini serbest bırakmıştı.[100] 4 Haziran 1423'te ise *Tana*'ya ve *Trabzon*'a gidecek '3' ticaret gemisinin sahipleri, bu limanlardan köle yükleme zorunda tutulmuşlardı.[101]

Öte yandan çok büyük kâr getiren köle ticareti, rakip '2' İtalyan Cumhuriyeti, Ceneviz ile Venedik arasında zaman zaman anlaşmazlıklara, hatta çatışmalara yol açıyordu. Nitekim 1384'te Cenevizliler, *Tartar tebaasını* Anadolu'ya götüren bir Venedik araba vapurunu Karadeniz'de durdurmuşlar ve bu olay iki devlet arasında büyük tartışmalara neden olmuştu.[102]

Selçuklular döneminde uluslararası ticarete konu olan ürünlerden ve dış ticaret yönelen Türkler'den söz ederken, son olarak Türk tacirlerinin Bizans başkentine de gidip geldiklerini belirtmemiz gerekir. XII. yüzyıl sonlarında I. Gıyaseddin Keyhusrev ile III. Aleksios arasında başgösteren bir olay, *İstanbul*'da bir kısım Selçuklu tebaası tüccarın bulunduğunu kanıtlamaktadır. Eyyubi Sultanı El-Melik'ül-Aziz Osman (1193-1198)'ın İmparator III. Aleksios'a gönderdiği armağanlara G. Keyhusrev'in siyasal nedenlerle el koyması üzerine *İstanbul*'daki Selçuklu tüccarlarının hepsi tutuklanmıştı.[103] Bu olay Bizans başkentindeki Türk tacirlerinin oldukça etkin bir düzeye ulaşmış olduklarını göstermektedir.

2 - YOLLAR- KERVANSARAYLAR VE PAZARLAR

Türkiye ile İtalya arasında ilişkileri kolaylaştıran ve artıran etkenlerden biri de, iki ülkenin *Akdeniz* gibi büyük bir su yolu ile birbirlerine bağlanmış olmalarıdır. Hele *Karadeniz*'e çıkmak ya da Asya içlerine gitmek isteyen İtalyanlar'ın "kısa ve güvenilir" olan Türkiye yolunu seçmeleri, Anadolu'dan geçen yollar ve burada ulaşımı kolaylaştıran etkenler üzerinde durmamızı gerekli kılmaktadır. Burada kuşkusuz ki iç ulaşımı sağlayan yollar değil, Türkiye'den geçerek *Akdeniz*'i ve *Ege*'yi bir yanda *Karadeniz*'e, özellikle *Kırım*'a, öte yandan *İran* ve *Mezopotamya* üzerinden *Hindistan*'a ve *Çin*'e bağlayan yollar sözkonusudur.

Türkiye daha Eskiçağlar'da yönetimsel ve askeri nedenlerle yapılan özel bir karayolu ile *İran* içerilerine bağlanmıştı. Persler döneminde yaptırılan bu yol bilindiği gibi Kral Yolu adıyla anılmakta olup ününü günümüze kadar korumuş ve daha sonraları Romalılar'ın gerçekleştirecekleri karayolu ağının ilk büyük örneğini oluşturmuştu. Bu yol haberleşmeyi kolaylaştırıp çabuklaştırmaktan çok, orduların süratle hareket etmelerine olanak sağlamak düşüncesiyle Pers İmparatorluğu'nun sürekli savaş halinde bulunduğu *Hellen* dünyasının sınırı olan Batı Anadolu'yu başkente bağlamak için yaptırılmıştı. *Kral Yolu*, Persler'den sonra Büyük İskender'den başlayarak yüzyıllar boyunca Roma ve Bizans İmparatorları'na da hizmet etmiş ve XII. yüzyıl sonlarında büyük kısmı ile Selçuklular'ın eline geçmişti.

Ege sahillerinde *Efesos (Altoluogo = Selçuk)*'dan başlayan *Kral Yolu, Sart-İpsos* (İpsili)*-Gordion-Ankara-Kayseri-Sumeysat (Samsat)-Urfa-Nizib*'i geçerek *Musul*'a varıyor ve oradan da *Arbela (Erbil)* üzerinden Persler'in başkenti *Susa*'ya ulaşıyordu. Herodotos'un verdiği bilgilere göre,

Kral Yolu'nun *Sardes*'ten *Susa*'ya kadar olan uzunluğu '13.500' *stadion*'u (1 stad, yaklaşık 185 m.) buluyordu. Günde ortalama '150' *stadion* yol alındığında yolculuk '90' gün sürüyordu. Yol boyunca da konaklanacak pek çok konut ve kervansaray yapılmıştı. Bunun dışında *Pteria* (bugünkü *Boğazköy* yakını)'dan ayrılan bir yol kuzeye yönelerek *Sinop*'a uzanıyor ve böylece *Karadeniz* sahili de daha Eskiçağlar'dan başlayarak bir taraftan *Efesos*'ta *Ege* ile, öte yandan *Susa*'da *İran* ve Ortaasya ile birleşmiş oluyordu.[104]

Persler'den Sulçuklular'a gelinceye değin geçen 1.600 yıla yakın süre içerisinde batı-güneydoğu doğrultusunda Anadolu'yu baştan başa kesen *Kral Yolu*, yeni yapılan Yunan, Roma ve Bizans yollarıyla birlikte ülkenin her dört yönündeki şehirlere ve büyük limanlara bağlanmıştı. Yeni yolların açılmasıyla Anadolu küçümsenemiyecek bir karayolu ağına kavuşmuş ve özellikle önemli şu iki amaç gerçekleştirilmişti:

a) Doğu Roma'nın başkenti olarak gittikçe gelişen *İstanbul*'un İmparatorluğun doğu ve güney sınırları ile bağlantısı sağlanmıştı.

b) Akdeniz ve Karadeniz sahillerindeki liman kentleri birbirine bağlanmıştı.

Selçuklular döneminde Anadolu'nun Justinianus'un saltanatında (527-565) belirgin şeklini alan yol sisteminde büyük değişiklikler yapılmamıştı. Yalnız her devletin kendi başkentine verdiği önem çerçevesinde bu kez başkent *Konya*'yı karayollarının başladığı ya da bittiği bir merkez yapacak düzenlemelere gidilmişti. Böylece de *Konya*, '4' büyük yolun kesiştiği bir kavşak noktası haline gelmişti.[105]

Öte yandan Avrupa, ile Asya arasındaki ticaretin Haçlı Seferleri ile yeni boyutlar ve içerik kazanması da Anadolu'daki karayollarını etkilemiş, onlara iç ulaşım ve askeri hizmetler için kullanmanın dışında ticari bir önem de eklemişti. Çünkü islâm ve hıristiyan toplulukların çarpışma alanı haline gelen Anadolu, Bizans İmparatorluğu döneminde *Levante*'deki kuzey-güney ticaretine kapalı kalmıştı. Bu nedenle Arap ülkelerinde çok aranan kuzeyin kürkleri ile köle ve cariyeler, ancak Harezm-İran üzerinden güneye gönderilebiliyordu. Karayolları gibi denizyolları da XI. yüzyıla gelinceye kadar Anadolu'yu asıl ticari etkinliklerin dışında tutuyordu. *Mısır, Suriye* ve *Filistin* gibi Doğu Akdeniz sahilindeki yerler Araplar'ın eline geçtikten sonra *Levante*'ye giden Avrupa ticaret gemilerinin Anadolu limanlarına uğramalarına gerek kalmamıştı. *Akdeniz* üzerinden gerçekleştirilen Doğu-Batı tica-

reti bu dönemde en kısa ve güvenilir bölge olan *İran-Irak-Suriye* yolunu izler olmuştu. Karayolu ile ya da *Basra* üzerinden *Bağdad*'a getirilen Asya ürünleri buradan *Suriye* limanlarına gönderiliyor oradan da gemilerle *Afrika*'ya ve *Endülüs* limanlarına taşınıyordu. Bizans döneminde Anadolu'nun uğradığı iktisadi gerilemede kuşkusuz ki ülkenin uluslararası ticaret alanı olmaktan çıkışının da büyük payı vardı. Bu bakımdan denilebilir ki "Selçuklu istilası Anadolu'yu islâm dünyasının geniş iktisadi ve ticari faaliyeti çerçevesine" sokmuştur.[106]

Bunun dışında Haçlı Seferleri'ndeki gelişmeler de Selçuklu Türkiyesi'ni doğu-batı ticaretinde etkin bir ülke haline getirip ona yeni bir "köprü" niteliğini kazandırmıştı. Gerçekten de Çin içlerinden başlayıp Suriye sahillerinde *Akdeniz*'e ulaşan *İpek Yolu* bu dönemde Anadolu yol şebekesine bağlanmış ve böylece Asya-Avrupa ticaretinin büyük bir kesimi Anadolu üzerinden gerçekleştirilir olmuştu. Bilindiği gibi Roma İmparatorluğu döneminde büyük çapta kendisinden söz edilen *İpek Yolu, Çin*'in başkenti *Ch'Ang-An* ya da *Kan Chou*'dan başlıyor ve *Afganistan-İran-Irak-Suriye*'den geçerek *Akdeniz*'e varıyordu. Ünlü coğrafyacı Ptolameus, *Suriye*'deki *Hierapolis* ile *Ch'Ang-An* arasındaki yolun uzunluğunu yaklaşık 11.000 Km. olarak göstermektedir.[107] O yüzyıllarda Grek, Yahudi, Arap ve Tacik tüccarlarının kervanlarla Akdeniz sahillerine getirdikleri Asya ürünleri buradan deniz yolu ile Avrupa'ya götürülüyordu. Haçlı Seferleri sırasında XI. yüzyıl sonlarında *Suriye* ve *Filistin*'de birtakım prenslikler kuran Latinler böylece *İpek Yolu*'nun batı ucuna yerleşmiş, kıtalar arasındaki ticarette daha etkili olmaya başlamışlardı. Ancak bir süre sonra Kutsal Topraklar'daki Prenslikler'in ortadan kaldırılması ve *Suriye-Filistin* limanlarının kendilerine kapatılması karşısında, Asya içerilerine giden yeni yollar, köprübaşı olacak limanlar aramak zorunda kalınca, evvelce de değindiğimiz gibi Anadolu'ya yönelmişlerdi.

Bu aşamada, Avrupalı tüccarların gelip yerleştikleri ve koloniler kurdukları *Akdeniz, Ege* ve *Karadeniz* kıyılarındaki limanlarla Anadolu'nun iç kısımlarındaki şehirleri *İpek Yolu* ile birleştirmek, var olan yolları daha elverişli hale getirmek, gerekirse yeni yollar açmak, devletlerin önemle üzerinde durdukları başlıca sorunlardan biri olmuştu. Ülkenin ve toplumun gelişmesi için iç ve dış ticaretin desteklenmesi gereğini kavramış olan Selçuklu yönetimi, ticarette altyapı'nın başında yol ve ulaşımın geldiği bilinciyle çabalarını bu alanda yoğunlaştırmıştı. Bunun bir sonucu olarak da batı, güney ya da kuzey Anadolu'dan başlayarak *İran* üzerinden Ortaasya'ya giden ve

aynı zamanda *Akdeniz* limanlarını olduğu kadar Arap Yarımadası'nı da *Karadeniz*'e bağlayan bir karayolu ağı meydana getirilmişti.

Anadolu'daki tarihi yollar, W. Ramsay'ın 1890'da yayımlanan *Küçük Asya'nın Tarihi Coğrafyası*'ndan başlayarak F. Taeschner'in Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu yolarını inceleyen ünlü eserine ve nihayet D. Pitcher'in 1972'de basılan Atlas'ına[108] gelinceye değin birçok incelemelere konu olduğu için, burada karayollarının ayrıntılarına inecek değiliz. Ancak Selçuklu Türkiyesi'nde olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu döneminde de kullanılan ve diğer batılı tüccarlar gibi İtalyan tacirlerinin de kervanlarla gelip geçtikleri ana yolları belirtmekle yetineceğiz.

Bu dönemde Batı-Doğu ticaretini sürdüren tüccarlar için Anadolu üzerinden *İran* içerilerine *Tebriz*'e uzanan kervan yolları, Akdeniz'de *Ayas* ve *Antalya* gibi iki limandan, *Karadeniz*'de ise *Trabzon*'dan başlıyordu. Haçlı prensliklerinin ortadan kaldırılıp *Suriye* sahillerinin *Mısır*'a bağlanmasından sonra Avrupalılar için Levante'den İran'a ve Asya içlerine giden en kısa ve güvenilir yol, önceden ve değindiğimiz gibi Küçük Ermenistan'dan geçen yol olmuştu. Bu nedenle de *Ayas (Lajazzo-Yumurtalık)* limanı karayolunun başlangıç noktası olarak önem kazanmıştı. Onun yanıbaşındaki *Gorigos (Korykos-Kız Kalesi)* limanı da ikinci derecede bir etkinlik taşıyordu. Öte yandan *Halep*'ten gelen kervanlar *İskenderun*'da sahile ulaşıyordu ama W. Heyd'in belirttiği gibi XIII.-XIV. yüzyıllarda İskenderun henüz ıssız bir yer olup daha sonraki dönemlerde gelişecekti.[109] Ermeni Krallığı topraklarında bulunan bu limanlara karşılık daha batıda Selçuklular'ın elindeki *Antalya* ise, İran-Asya ticareti yönünden olmasa bile Avrupa ve *Mısır*'la olan ithalat ve ihracatta çok önemli bir merkez durumunda idi. Onun yanıbaşındaki tersane liman *Alaiye*'ye gelince, burası *Gorigos*'un *Ayas* yanındaki rolüne benzer yardımcı bir liman niteliğini taşıyordu.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda *Ayas*'tan başlayarak bir yandan *Tebriz*'e ulaşan öte yandan da *Karadeniz*'e uzanan karayolları hakkında birçok Avrupalı gezgin ve tüccar oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedirler. Bunlar arasında tacirler için yararlı bilgiler vermek amacıyla *Levante*'de bir geziye çıkan ve *Pratica della Mercatura* adlı ünlü kılavuz kitabı yazan Floransalı Pegolotti'nin kayıtları ayrı bir önem taşımaktadır. Onun kaydettiğine göre *Ayas*'tan başlayan yol, *Anabad*'a kadar *Ceyhan* nehrini izliyor, orada nehirden ayrılarak onunbir kolu olan *Anabad Su*'yu izliyordu. *Geben*[110] surlarının altından geçen yol *Göksun*'dan sonra kuzey-doğuya kıvrılıp *Seyhan (Sarus)* nehrinin çıktığı yere varıyor ve Antitorosları aşarak *Kızılırmak*

(Halys) boyunca ilerleyip *Sivas*'a ulaşıyordu.[111] Cenovalı bir noterin 1274 Haziranı'nda düzenlediği iki ayrı senet, *Ayas-Sivas* yolculuğunun '8' gün sürdüğünü göstermektedir.[112]

Sivas'ta ikiye ayrılan kervan yolu, bir yandan *Erzincan-Erzurum* üzerinden *Tebriz*'e ve oradan Asya içerilerine uzanırken, kuzey-batıya yönelen öteki kolu da *Tokat-Turhal-Amasya-Ladik*'ten geçerek *Samsun*'a varıyor ve böylece Anadolu'nun *Karadeniz* sahillerini hem doğuya hem de güneye *Akdeniz*'e bağlıyordu.

Ermeni Krallığı'na ait *Ayas*'tan başlayan bu yol dışında XIII. yüzyılda Selçuklular'ın elindeki Türkiye'den geçen kervan yolunun Akdeniz sahilindeki başlangıç limanı ise *Antalya* idi. Buradan Selçuklu başkenti *Konya*'ya iki ayrı yoldan ulaşmak olanağı vardı. Birincisi Göller bölgesinin güneyinden *Seydişehir*'den, ikincisi de *Isparta-Eğridir* üzerinden geçiyordu. Hemen belirtmekte yarar var ki Selçuklu Türkiyesi'nin siyasal başkenti olan *Konya,* aynı zamanda değişik yönlerden gelen kervan yollarının ya da diğer karayollarının birleştiği bir merkez, bir kavşak noktası idi. Çünkü Akdeniz sahillerinden gelen yollar gibi Bizans'ın başkenti *İstanbul*'dan ya da *Ege* sahillerinde *Milet* ya da *Efes*'ten başlayan yollar da *Konya*'ya ulaşıyordu.

Konya'da düğümlenen Selçuklu karayollarının eksenini Karaman-Aksaray-Kayseri üzerinden *Sivas*'a varan kervan yolu oluşturuyordu. Bu yol boyunca ilk olarak *Aksaray*'dan ayrılan bir kol, *Kırşehir*'e vardıktan sonra ikiye ayrılıp, bir yanda *Ankara*'ya ulaşıyor,[113] öte yanda *Zile* üzerinden Turhal'da *Samsun*'a giden yolla birleşiyordu. *Kayseri*'den güney-doğuya sapan bir başka kol da gene ikiye ayrılarak *Darende* üzerinden *Malatya*'ya ve *Elbistan* üzerinden de *Ayıntab*'a varıp oradan da *Suriye*'ye, *Haleb*'e gidiyordu. *Sivas*'tan doğu'ya uzanan yol ise *Divriği-Erzincan-Erzurum*'u izleyerek *Tebriz*'e varıyordu.[114]

Bunların dışında *Ankara*'dan *Çankırı-Kastamonu-Taşköprü* yoluyla *Sinop*'a ulaşan bir başka kol ise *Karadeniz* sahilleri ile Orta ve Güney Anadolu arasındaki ikinci bağlantıyı sağlıyordu.

Karadeniz kıyılarından başlayıp Asya içlerine giden kervan yoluna gelince, XIII. yüzyıl başlarında Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması sonucu kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun başkenti *Trabzon*'dan başlayan bu yol, günümüzde olduğu gibi *Zigana* geçidini aştıktan sonra *Gümüşhane-Bayburt-Aşkale*'yi izleyerek *Erzurum*'da ana yol ile birleşiyordu. Trabzon'dan yola çıkan kervanlar 5-6 günde *Erzurum*'a varıyor, *Trabzon-*

Tebriz arası ise 30-32 gün sürüyordu. Ancak binek hayvanları ile bu süre 12-13 güne düşüyordu.[115]

Bütün bunların dışında eski *Kral Yolu*'nun henüz önemini koruduğu ve Bizans başkentinden *Bilecik-Bolu* üzerinden geçerek *Ankara*'ya varan bir kuzey yolunun da bulunduğu düşünülürse, Selçuklular döneminde Türkiye'nin önemli bir karayolu ağına sahip olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Öte yandan, ister iç ulaşım ve haberleşme için kullanılsın isterse askeri amaçlara yarasın ya da ticarete hizmet etsin önemli olan, yalnız yol yapmak değil, onları korumak, yollardan geçen kişilerin ve taşınan malların güvenliğini sağlamak, konaklama hizmetlerini düzenleyebilmektir. Her zaman için her ülkede görüldüğü gibi Selçuklu Türkiyesi'nde de karayollarında kervanlara ve kişilere saldırılar ve yağmalar olmuyor değildi. Örneğin, 1262'lerde *Antalya*'dan *Konya*'ya giden bezirgan Hoca Mecdüddin'in malları Denizli beyi Mehmed'in adamlarının sadırısına uğramış ve 50.000 dirhem değerindeki kumaşları çalınmıştı.[116] 1276'da *Kilikya*'dan *Konya*'ya giden bir büyük kervan da 300 kadar Türkmen'in saldırısına uğramış ve hıristiyan tacirlerden '80'i öldürülmüştü. 1282'de şeker, sabun, kurşun ve pamuk gibi mallar taşıyan bir başka kervan *Suriye*'den gelen atlılarca basılmış, kervandakilerden bir kısmı öldürülmüş, diğerleri ise kaçıp *Ereğli*'ye sığınabilmişlerdi.[117] Yüzyılın sonlarında 1297'de de Sivaslı tacirler *Karadeniz*'e giderlerken *Amasya* ile *Samsun* arasında saldırıya uğramışlardı.[118]

Ancak Anadolu'dan geçen tüccarların ve kervanların sayısı ile taşınan ticari malların değer tutarları göz önüne alındığında, sözkonusu saldırı ve yağmaları her yerde karşılaşılabilen olaylar olarak değerlendirmek gerekir. Aslında Aksaraylı Kerimüddin Mahmud gibi çağdaş bir gözlemcinin yazdığı tarihte birçok olaya hiç değinmezken, kervanların uğradıkları saldırılara yer vermesi, bunların olağandışı ve önemsenen olaylar diye görülmesinin bir sonucu olmalıdır.

Tüccarların ve genellikle de yolcuların ve malların güvenliği sözkonusu olduğunda, *Selçuklu kervansarayları* üzerinde de durmamız yararlı, dahası zorunlu bulunmaktadır.

Bilindiği gibi *Selçuklu kervansarayları*, aslında islâm ülkelerinde sınır boylarında askeri amaçlarla yapılan müstahkem yerler demek olan *Rıbat*'ların devamından başka bir şey değildir. Osman Turan'ın belirttiği gibi İbn-i Bibi'nin kervansaraylarla ilgili kayıtlarının askeri hareketler ve seferler dönemlerine ilişkin olması bir rastlantı değildir.[119]

Çok sağlam yapılar olan *kervansaraylar* müstahkem birer kale, hatta hapishane vazifesini görüyorlardı. I. İzzeddin Keykâvus döneminde Eyyubîler'le savaşta esir düşen Selçuklu askerleri hanlara hapsedilmişlerdi. Moğol komutanlarından İrincin, ayaklanan İlyas adındaki beyin sığındığı Alaaddin Keykubad hanını 20.000 kişilik bir kuvvetle kuşattığı halde almaya muvaffak olamamıştı.[120]

Ancak kervansaraylar askeri önemleri dışında şu iki amaç gözetilerek yaptırılıyordu:

a) Ticareti güvence altına almak. Kervanlara, yani tüccarlara, yolculara ve mallara güvenli konak yeri sağlamak.

b) Yolcuların kondukları yerlerde her türlü gereksinmelerini karşılamak.

Selçuklu kervansaraylarının pek çoğu *vakıf* olduğu için bunlardan tüccar olsun olmasın her yoluya sunulan hizmetler genellikle parasızdı. Buna en iyi örneklerden biri olarak *Karatay Kervansarayı* gösterilebilir. 1247 (H. 645)'de düzenlenen vakfiyesine göre buraya gelen müslüman ya da gayr-i müslim her yolcuya eşit olarak günde '3' okka ekmek ile 250 gr. pişmiş et ve bir çanak yemek veriliyordu. Hasta olan fakir kimseler sağalıncaya kadar kervansaraydaki ilaçlarla tedavi edildikleri gibi hasta hayvanlara bakmak için de bir veterinerin görevlendirilmesi öngörülmüştü.[121]

Bunları dikkate alan Alessio Bombaci kervansarayları şöyle değerlendiriyor:

"Türkiye Selçukluları döneminde uygarlığın en görkemli abideleri bütün ülkelerin tarihleri açısından biricik örnek olan ve herşeyden önce tüccarların hizmetine verilen oteller yani kervansaraylardır."[122]

Kurt Erdmann'ın XIII. yüzyıl Anadolusu'ndaki kervansaraylar üzerindeki her yönüyle örnek incelemesinden[122] sonra aynı konu üzerinde çalışan M. Kemal Özergin, Selçuklular döneminde şehirlerarası yollar üzerinde yapılan kervansaray (han)ların sayısının '132'yi bulduğunu belirtmektedir.[123] Anadolu'yu doğu-batı ve kuzey-güney yönünde kesen uluslararası karayolları üzerinde bulunan bu kervansarayların, belli başlı merkezler arasındaki sayıları göz önüne alınırsa, bunların bir zincirin halkaları gibi dikildikleri kendiliğinden anlaşılır:

Konya-Aksaray	arasında :	8
Aksaray-Kayseri	arasında :	9
Kayseri-Sivas	arasında :	6
Sivas-Erzincan	arasında :	3
Erzincan-Erzurum	arasında :	2
Kayseri-Malatya	arasında :	4
Sivas-Tokat	arasında :	5
Tokat-Amasya	arasında :	3
Amasya-Samsun	arasında :	1
Aksaray-Kırşehir	arasında :	1
Kırşehir-Turhal	arasında :	5
Kırşehir-Ankara	arasında :	1
Konya-Akşehir	arasında :	7
Akşehir-Afyon-Kütahya	arasında :	4
Konya-Beyşehir	arasında :	4
Konya-Eğridir	arasında :	6
Eğridir-Antalya	arasında :	5
Konya-Seydişehir-Antalya	arasında :	10
Antalya-Alanya	arasında :	3
Kayseri-Elbistan-Besni	arasında :	8
Sivas-Malatya	arasında :	2

Böylece kervansarayların başkent *Konya* çevresinde yoğunlaştığı ve bugünkü bilgilerimize göre *Konya-Kayseri* arasında '17', *Konya-Erzurum* arasında '28', *Konya-Samsun* arasında '32', *Konya-Antalya* arasında ise *Beyşehir* üzerinden gidildiğinde '11', *Seydişehir* yolu izlendiğinde ise '10' kervansarayın bulunduğu anlaşılmaktadır.[124]

Bunlar arasında en önemlileri, I. Alaaddin Keykubad tarafından yaptırıldığı için *Sultan Hanı* diye anılan, biri *Konya-Aksaray*, diğeri *Kayseri-Sivas* arasındaki '2' kervansaray ile gene *Konya-Kayseri* yolundaki *Zazadın*, *Obruk*, *Sadeddin Köpek*, *Malatya-Kayseri* arasındaki Karatay, Kayseri-Besni yolundaki Kamereddin, *Aksaray-Kırşehir* arasındaki *Caca Beg*, *Sivas-Malatya* yolundaki *Tecer* ve *Erzincan-Erzurum* yolu üzerinde Tercan'daki *Mama Hatun* han ve karvansarayları idi.

Karayolları üzerindeki kervansaraylara karşılık şehir ve kasabalarda da yolcuların ve tüccarların yararlandıkları büyük yapılar, *hanlar* bulunuyordu. Bunlar konaklama, depo ve satış yeri olarak üç yönlü bir hizmet görüyorlardı. Ancak tamamıyla ticari amaca yönelik olan hanları, yollardaki kervansaraylardan ayıran en büyük özellik bunların ücretli olmalarıydı.[125] Aynı zamanda büyük şehirlerin bir çoğunda bu hanlar yalnızca belirli maddelerin üretildiği ya da satıldığı ticaret merkezleri haline dönüşmüştü.

Selçuklular döneminde gerek iç gerekse dış yani uluslararası ticaret yönünden çok önemli olan bir etkinlik alanı da *Pazar*lar ve *Panayırlar* idi.

Bu tür pazarlar genellikle şehirlerin dışında kuruluyordu. Yerleşme bölgelerinden uzakta ancak önemli yol kavşaklarında kurulan ve yabancılara da açık olan bu tür pazarlar yabanlu pazarı diye anılıyorlardı. Bunların içerisinde en ünlüsü *Kayseri*'nin doğusunda *Pınarbaşı*'na giden yol üzerinde bugünkü Pazarören kasabasının bulunduğu yerde kurulan *Yabanlu Pazarı* idi. Sözkonusu pazar her yıl baharda açılıyor ve '40' gün sürüyordu. *Yabanlu Pazarı*'nın önemi, yerli tüccarlar dışında *Arap, Acem, Tatar, Yahudi* ve Avrupalı hıristiyan tüccarların da buraya devam etmelerinden geliyordu. Kuzey, Güney, Doğu ve Batı tüccarlarının buluştukları *Fuar* niteliğindeki bu pazarda çeşitli ülkelerden getirtilen mallar kolaylıkla alıcı buluyordu. En çok alışverişi yapılan mallar arasında Türk ve Rum köle ve cariyelerle, Türkmen atları ve katırları, *atlas* ve *skarlat* denen kumaşlarla *samur* ve *kunduz* kürkleri büyük biryer tutuyordu. Bu pazarın özelliklerinden biri de satılan malların geri alınmaması idi. Özellikle XIII. yüzyılda büyük bir etkinliği görülen *Yabanlu Pazarı*, 1277'den sonra Moğol Genel Valileri'nin yaylağı haline dönüştürüldüğünden önemini kısa sürede yitirmişti.[126]

Mardin güneyindeki *Dunaysar (Koçhisar, Kızıltepe) Pazarı* da uluslararası bir nitelik taşıyordu. Buraya özellikle Suriyeli tüccarlar devam ediyorlardı. *Kırşehir* ile *Kayseri* arasında kurulan *Ziyaret Pazarı* ise Orta Anadolu ürünlerinin satıldığı bölgesel bir öneme sahipti.Bu pazar yeri giderek sürekli bir yerleşme alanına, bir kasabaya dönüşmüştü. O dönemdeki pazar yerlerinden önemli olan bir başkası da *Germiyan*'daki *Âlemüddin Pazarı* idi.[126a]

Düzenli olan bu pazarlar dışında, büyük çaptaki alışverişler için gerektiğinde geçici pazarlar da kurulmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sefere çıkan ordunun geçtiği yollar üzerinde merkezden verilen emirle kurulan ve *Sürsat* adı verilen pazarları andırır biçimde uygulamalara Selçuklular'ın yalnız kendi kuvvetleri için değil yabancılar için de başvurdukları an-

laşılmaktadır. Örneğin, Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa, Selçuklu kuvvetlerini bozup 19 Mayıs 1190'da *Konya*'ya girdiğinde, yapılan anlaşma uyarınca şehirde büyük bir pazar kurulmuştu. Haçlı ordusu, başta yiyecek maddeleri ile *at* olmak üzere ihtiyaçlarını kurulan bu geçici pazardan sağlamış ve arkasından 23 Mayıs'ta şehirden ayrılmıştı.[127]

3 - ŞEHİRLER

Anadolu'nun doğu'dan başlayarak büyük bir kısmının XI. yüzyılda Türkler'in eline geçmiş olmasına karşın, ülkenin "Türkleşme"sinin oldukça uzun sürdüğü ve ancak XV. yüzyılda Osmanlılar'ın öncülüğünde siyasal birliğin gerçekleştirilmesiyle tamamlanabildiği bilinmektedir. Sürecin bu denli uzun olmasında da, birçok eski kültürlere sahne olmuş bulunan Anadolu'nun, türk fetihleri sırasında boş bir diyar olmak şöyle dursun, aksine, etnik kökenleri, dinleri ve dilleri birbirinden çok farklı ve oldukça kalabalık bir halk kitlesiyle dolu bulunması kuşkusuz ki büyük ölçüde etken olmuştu. Böyle olmakla birlikte yeni gelenler, güttükleri '2' ana ilke sayesinde yerleştikleri ülkede yalnızca siyasal iktidarı ele geçirip bir devlet kurmakla yetinmemişler, burasını gerçekten de Türkleştirerek Türkler'in yeni vatanı, *Turchia, Turchomania* haline dönüştürmeyi başarmışlardı:

a) Değişik nedenlerle boyuna doğu'dan Asya'dan gelen yeni Türk boylarına, aşiretlerine kucak açıp onları Anadolu'nun iç kısımlarına sınır boylarına yerleştirmek. Böylece sınırları güvence altına almak, "*Uc*"larda yeni akınlar için vurucu güç elde etmek ve bu yörelerde Türk nüfusu oranını artırmak gibi üç yönlü bir hizmet görülmüş oluyordu.

b) Ülkenin eski yerli halkının yönetimle bütünleşmesini sağlamak. Böyle bir siyasa Avrupalı sömürgecilerin *Afrika*'da ve özellikle *Amerika*'da yaptıklarının aksine yerli halkı ortadan kaldırma yerine, geniş bir hoşgörü ile onlarla birarada ve içiçe yaşamaya yönelikti. Farklı dinsel topluluklara ibadet özgürlüğünün yanıbaşında dil ve eğitim, kısaca kültür serbestliği tanıyan bu hoşgörü, herşeyden önce o topluluklara kendi varlıklarını devam ettirme olanağını vermiştir. Ancak kabul etmek gerekir ki böyle bir siyasa, sınırlı oranda da olsa onların Türk-İslâm topluluğu içinde erimelerini *(asimilation)* de sağlamış, toplumsal bütünleşmeyi desteklemiştir. Kaldı ki zoraki bir din değiştirme, islâmiyeti zorla kabul ettirme gibi bir yöntem benimsenmemiş de olsa, islâmiyete geçme *(ihtida)* yolu daima açık tutulmuş ve çeşitli yan önlemlerle de teşvik edilmiştir.

Öte yandan, Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde, etnik ana unsuru göçebe Türkmenler'in oluşturduğu üzerinde ittifak edilmektedir. Konar göçer olan boy ve aşiretlerden bir kısmı, Anadolu'ya girdikten sonra yerleşik hayata geçmek zorunda kalmışlar ya da doğrudan doğruya devlet tarafından belli yörelere yerleştirilmişlerdir. Göçebelikten birdenbire şehir hayatına geçilemeyeceği için de göçebe Türkmenler ya varolan köylere yerleşmişer ya da kendi adlarıyla yeni köyler kurup oraların ilk halkı olmuşlardı.

Daha *Malazgirt* savaşını izleyen ilk fetih döneminden başlayarak Anadolu'da içlerinde Türkmenler'in de oturduğu karma köylerin sayısı çoğalır ya da yeni yeni Türk köyleri kurulurken, şehirlerde durum daha başka biçimde gelişmişti. Çünkü Anadolu'nun yeni sahipleri ilk geldiklerinde oturmak için yeni şehirler kurmak gereğini duymaksızın, varolan şehirlere yerleşmeye başlamışlardı. Aslında bir yönüyle de buna mecbur idiler.Böyle bir yerleşmede, Anadolu'daki eski şehirlerin sayı ve ortam bakımından yeterli olmaları kadar, Türkler'in bu yeni ülkeye tam anlamıyla egemen olmadan yeni şehir kurmayı yersiz hatta sakıncalı görmeleri de etken olmuştur denebilir. Ancak başlangıçtaki bu tutumun daha sonraki yüzyıllarda da genellikle sürdürüldüğü ve Anadolu'da yeniden kurulan şehir sayısının pek fazla olmadığı da ortadadır.

Türkler'in Anadolu'yu ele geçirme dönemlerinde şehirlere ilk girip yerleşen grupların başında doğal olarak yöneticiler ve şehri korumakla görevli askerler geliyordu. Böylece yönetim ve düzen sağlanınca '2' ayrı gruptan olan Türkler de gelip yerleşiyorlardı. Bunlar din ve öğretim hizmetlerinde görev alacak olan medreseliler ile, yavaş yavaş ekonomik etkinliklere katılan Türkmenler idi. Yeni gelenlerin artması oranında Türk-islâm karakteri almaya başlayan şehirlerde gerek yönetici sınıfın gerekse medreseli grubun içinde İran kökenli olanlar da dikkati çekiyordu. Türkmenler ise önceleri yalnızca kendi tarımsal ürünlerini satmak ve gereksinimleri olan malları satın almak amacıyla şehirlere sokulmaya başlamışlardı. Ancak giderek şehir kenarlarında oturmaya yöneldiler ve böylece o hayatın içine girdiler.[128]

Yıllar ilerledikçe şehirlerdeki etnik oran Türk-islâm nüfusun lehine arttı ve eski Roma-Bizans şehirleri böylece Türkleşti. Böyle bir gelişme seyri izlediği içindir ki Selçuklular döneminde Anadolu'da pek az yeni şehir kurmak gereği duyulmuştu. Başta *Alanya (Alaiye), Denizli (Tunguzlu)* ve *Eskişehir* olmak üzere bunların sayıları da "birkaç"ı geçmemektedir. Sözkonusu şehirler de ya eskiden varolan yerleşme alanları üzerine, onların yanına kurulmuşlardır ya da eski adları değiştirilmiş ve yeni adları ve işlevleri ile ün almışlardır.

I. Alaaddin Keyşkubad, 1221'de *Rupenid* soyundan Kir Fard adlı bir Ermeni beyinin elinde olan *Kandeloros (Skandeloros)* kasabasını aldığında burada yeni bir limanla devrine göre büyük bir tersane yaptırarak bir deniz üssü haline getirmişti. Ayrıca diğer yörelerden buraya büyük bir nüfus göçürerek yerleştirmiş, kendisi de kışları burada geçirmeye başlamıştı. Bundan dolayı Eskiçağlar'da *Coracecium* adını taşıyan ve bir korsan yatağı olan, Ortaçağ'da şatosu ile tanınan bu Akdeniz kasabası bu kez de "Alaaddin Şehri" anlamına *Alaiyye (Alanya)* adını almıştı.[129]

Selçuklular'ın en büyük gemi yapım merkezi olan ve Sultanlar'ın kışlık başkentleri vazifesini de gören *Alaiye* bu resmi işlevleri yüzünden süratle gelişmiş ve aynı zamanda Türkleşmişti. Öyle ki 1333'te buraya gelen İbn-i Batuta, şehirde çoğunlukla Türkmenler'in yerleşmiş olduklarını ve Mısır'a ihraç edilen kerestenin bu limandan gönderildiğini belirtmektedir.[130] Bu ticari etkinliğinden ötürüdür ki, Pegolotti de *Alanya*'da kullanılan ölçüleri İtalyan ölçüleri ile karşılaştırmalı olarak gösteren bir çizelge düzenlemek gereğini duymuştu. Böyle olmakla birlikte *Alaiye*'nin ekonomik hayattaki yerinin sınırlı oluşu, burasının daha XIV. yüzyıl ortalarında önemini yitirmesine neden olmuştu. Dar bir kıyı şeridi üzerinde kurulan şehir, düzenli ve güvenilir bir karayolu ile iç kısımlara bağlanamadığı için geniş bir hinterlanddan da yoksundu. Bu yüzden bir tersane merkezi olmanın dışında başlıca ekonomik etkinliği *Mısır*'a ve *Suriye*'ye gönderilen *sedir* çamlarının bir kısmının burada gemilere yükletilmesinden ibaret kalıyordu. Tersaneyi çalıştıran güç ve düzen yani Selçuklu devleti ortadan kalktıktan sonra, *Mısır-Suriye* ticaretinde daha elverişli liman olan *Antalya*'da toplanmış ve *Alaiye* eski canlılığını yitirmiştir.[131]

Alaiye'nin askeri amaca yönelik bu gelişmesine karşılık *Eskişehir*, karayollarının kavşak noktası üzerinde bulunduğu için öteden beri önem kazanmıştı. Daha Frig çağında burada *Dorylaion* adını taşıyan bir şehir bulunuyordu. Burası 708'de Bizans başkentine doğru yürüyen Arap ordularının eline geçmişti. Anadolu üzerinden "Kutsal Topraklar"'a gitmek isteyen Haçlılar'la I. Kılıçarlan arasındaki ünlü *Dorylaion savaşı* da (1 Temmuz 1097) burada olmuştu. Ancak bundan yüzyıl kadar sonra Bizans-Selçuklu mücadeleleri sırasında İmparator I. Manuel şehrin istihkâmlarını yıktırtmıştı. Selçuklular buraya sahip olunca şehri yeniden yaptırtmak gereğini duymuşlardı. Buraya *Eskişehir* adı da büyük bir olasılıkla eski *Dorylaion* kalıntılarından ötürü verilmişti.[132]

Denizli'ye gelince, o da eski bir *Frig* şehri olan *Laodikea*'nın yerini almıştı. M.E. III. yüzyılda II. Antiochos tarafından kurulan ve onun eşinin adını taşıyan *Laodikea*, XI. yüzyılda Selçuklular tarafından zaptedildiğinde *Ladik* diye anılıyordu. Türkler'le Bizanslılar arasında birkaç kez el değiştiren *Ladik*, XIII. yüzyıl ortalarında kesin olarak Türkler'de kalmıştı. Sözkonusu savaşlarda harap olan şehrin yerine yenisi bu sıralarda kurulmuş olmalıdır. Çünkü XIII. yüzyıldan başlayarak kaynaklar *Ladik* yerine *Tunguzlu (Donguzlu, Domuzlu)*'dan söz etmektedirler ki bu giderek *Denizli*'ye dönüşecektir.[133] 1332'de buradan geçen İbn-i Batuta *Ladik* adıyla kaydettiği şehirde Rumlar'la birlikte pek çok Türkmen'in de bulunduğunu ve *Ladik* dokumaları diye tanınan ünlü dokumaların burada üretildiğini belirtmektedir.[134]

Selçuklular'ın egemen oldukları yerlerdeki şehirlerin büyük çoğunluğu Eskiçağ'dan beri varolan büyük yerleşme merkezleri olup zamanla bir Türk şehri karakterini aldıkları için, buraların yerli halkları da oranları giderek azalmakla birlikte varlıklarını sürdürmüşlerdir. Selçuklu ve hatta Osmanlı Türkiyesi'nde şehir ve kasabalarda müslüman-Türk olmayan grupların bulunmalarını yüzyılların gerisinden gelen bu olguda aramalıdır. Bu temel nedene, farklı etnik ve dinsel topluluklara kendi özelliklerini koruma hakkı tanıyan Türk hoşgörüsünü de eklemek gerekir. Ancak şehirlerde yaşayan bu topluluklar artık Selçuklu devletinin vatandaşları olarak *"ehl-i zimmet"* sayılmışlar ve oturdukları mahalleler biribirinden ayrılmıştır. Tarihsel gelişimden kaynaklanmakla birlikte, aynı etnik köken ve dinden olanlar arasındaki dayanışma duygusunca desteklenen, ayrıca kolaylık sağladığı için yönetimce de olağan karşılanan bu gruplaşma sonucunda, Selçuklu döneminden başlayarak Anadolu şehirlerindeki mahalleler, biri yalnızca müslüman Türkler'in, ötekisi *"Millet-i selase"* denilen *Rum, Ermeni ve Yahudiler*'in toplumca oturdukları ve bir başkası da Türkler'le *ehl-i zimmet*'in içiçe yaşadıkları karma mahalleler olmak üzere '3'e ayrılmıştır. Ne ki, Anadolu şehirlerinde bu ayrım, Arap-İslâm şehirlerinde olduğu gibi mahalleleri duvarlarla yani iç surlarla birbirinden ayıran kapalı alanlar haline dönüştürmemiştir. Gerçekten de Selçuklu şehirlerinde mahalleler *Fustat* ya da *Şam*'da olduğu gibi iç duvarlarla çevrilip biribirinden kopuk birimler olarak düşünülmemiştir. Başta *Kayseri* ve *Erzincan* olmak üzere müslüman olmayan toplulukların küçümsenmeyecek oranda yaşadıkları şehirlerde bile bir mahalleden diğerine kolaylıkla geçilebiliyordu. Yalnızca *Antalya* bölünmüş iç alanları ile büyük bir başkalık göstermekteydi. 1332'de buradan geçen İbn-i Batuta'ya göre Antalya halkı, ırklarına ve dinlerine göre ayrı ayrı mahallelere

yerleşmişlerdi. Hıristiyan tüccarlar *Mina (Liman)* adıyla anılan bir mahallede oturmakta olup buranın etrafı bir surla çevrili idi ve Cuma günleri ile geceleyin surun kapıları kapalı tutuluyordu. Rumlar ve Yahudiler'in de kendilerine ait mahalleleri vardı. Şehir yöneticisi ile görevliler ve askerler kalede oturuyorlardı. Bütün bu kesimler birbirinden surlarla ayrılmışlardı.[135] 1400 yıllarına ait bir *Köln* seyahatnamesinde ise *Antalya* hakkında şu bilgiler veriliyor:

"*Antalya* güzel bir şehir. Duvarlarla ve hendeklerle üç kısma ayrılmış, sanki üç ayrı şehirden oluşuyormuş gibi... Şehrin bir bölümünde hıristiyanlar oturuyor, onlar pazar gününü, diğer bir bölümde oturan Yahudiler Cumartesiyi ve üçüncü bölümde oturan Türkler ise Cuma gününü tatil sayıyorlar. Şehirde çok sayıda hıristiyan tüccar var."[136]

Antalya'nın diğer Anadolu şehirlerinde görülmeyen bu mahallelere parçalanmış durumunu, her halde Arap etkisinden çok, şehrin denizden uğradığı saldırılar karşısında yerli halkta doğan güvensizlik duygusunda aramak gerekir.

Selçuklular dönemi Türkiyesi'nde şehirlerdeki müslüman Türk çoğunluk ile Rum, Ermeni ya da Yahudiler'den oluşan *zımmi* topluluklar, yani azınlıkların yanıbaşında belirtilmesi gereken bir üçüncü grup da, ister Arap ya da Avrupalı olsun, başka devletlerin tebaası olup süreli ya da sürekli olarak buralarda oturan yabancılardır. O döneme ilişkin kimi kaynaklar ile çağdaş gözlemcilerin çoğu, özellikle *Antalya, Sinop* gibi liman kentleri ile *Sivas, Erzincan, Tokat* gibi büyük şehirlerde değişik uluslardan birçok yabancının yaşadıklarını belirtmektedirler.Bir kısmı müslüman bir kısmı da *Latin, İdil Bulgarı* hatta *Rus* olan bu yabancılar kimi yerlerde de birer koloni oluşturacak sayıda idiler.[137] Ticaret amacıyla Türkiye'de bulunan bu yabancılar arasında ilk sırayı İtalyanlar'ın aldığı görülmektedir ki bu, yukarıda belirttiğimiz gibi onların X. yüzyıldan beri Bizans'a ait yerlere yayılmalarının doğal bir sonucu idi.

Konar göçer Türkmen gruplarının doldurduğu Anadolu'da kurulan Selçuklu devleti, herşeyden önce kara gücüne dayanan bir yapıya sahip olduğu ve ancak XIII. yüzyıl başlarında *Karadeniz* ve *Akdeniz* sahillerine ulaştığı için, o dönem şehirlerinin önemlileri ve büyük çoğunluğu karayolları üzerinde bulunanları idi. Anadolu'ya ilk giriş yıllarında zaptedilen *İznik* ve *İzmir* kısa bir süre sonra elden çıktığı için Selçuklu ülkesindeki ilk büyük limanlar 1207'de alınan *Antalya* ile ondan '7' yıl sonra ele geçirilen Sinop olmuştu. Bunlara bir üçüncü liman olarak da 1220'de *Alaiye (Kandeloros)*

eklenebilmişti. Böylece denizden gelenler için Selçuklu Türkiyesi'ne ancak '3' limandan girme olanağı bulunuyordu. Bu durum aynı zamanda Selçuklular'ın denizaşırı ülkelerle ilişkilerini sözkonusu limanlar üzerinden sürdürmek zorunda olduğunu göstermektedir. Oysa bir yarımada olan Anadolu'nun her üç yanını çeviren denizler kıyısında daha büyük ve güvenli başka limanlar da vardı. Ancak bunlar Osmanlı devletinin ülkede siyasal birliği sağlamasına değin başka devletlerin ve siyasal güçlerin elinde kaldığından Selçuklular bunlardan ancak dolaylı olarak yararlanabilmişlerdi.

Akdeniz sahillerinde bulunan sözkonusu limanlar arasında Küçük Ermenistan sınırları içinde kalan *Ayas (Lajasso-Yumurtalık)* ile XIV. yüzyılda önem kazanan *Gorigos (Corycus-Kızkalesi)*'u anmak gerekir. Daha önce de değindiğimiz gibi Anadolu üzerinden *Tebriz*'e ve *Karadeniz*'e uzanan karayollarının başlangıç noktasında bulunan *Ayas*, o dönemde *Levante* ticaretinin en önemli merkezlerinden biri sayılıyordu. *Karadeniz* yöresinin ve iç Anadolu'nun tarımsal ürünleri ile hayvanları ya da kervanlarla getirilen Asya'nın baharatı burada Avrupa ürünü mallar özellikle de şeker ve çivitle değiştiriliyordu.[138] Selçuklular'ın I. Alaaddin Keykubad'dan başlayarak bu liman kentini ele geçirmek için yaptıkları seferler umulan sonucu vermemişti.[139]

Ortaçağ Latin kaynaklarında adı çok değişik biçimde kaydedilen *Gorigos (Corc, Corico, Courc, Curco, Corycus, Korghos)*'a gelince, Katolik Ermeniler'in başpiskoposluk merkezi olarak ün kazanan bu şehir, aynı zamanda Ayas'tan sonra ülkenin önemli bir limanı olarak da biliniyordu. XIV. yüzyılın son çeyreğine doğru, 1375'te gümrük gelirinin yılda '3.000" Florin'i bulması,[140] buradaki transit ticaretinin canlılığını göstermektedrir. Selçuklular döneminde ele geçirilemeyen *Gorigos*, XIV. yüzyılda Karamanoğulları'na karşı da uzun süre dayanabilmiş ve ancak XV. yüzyıl ortalarında İbrahim Bey zamanında Karaman topraklarına katılabilmişti.[141]

Güney sahillerindeki bu iki liman dışında, *Tarsus*'un özelliğini daha Romalılar döneminde yitirmeye başladığını, *İskenderun (Alexandreia)*'un ise Selçuklular çağında henüz etkinlik kazanamamış olduğunu eklemeliyiz. Gerçekten de geniş hinterlandı nedeniyle önemli bir liman olacak durumda bulunmasına karşın İskenderun, yüzyıllar boyunca, ya yakınındaki başka bir iskelenin rekabeti ya da *Amanos*'lan aşan karayolunun güvensizliği ve çevresindeki bataklıklar yüzünden ikinci planda kalmaktan kurtulamamıştı. Selefkuslar zamanında Âsi vadisi ağzındaki *Seleucia Pieria* limanı daha işlek bir hale gelmiş Araplar ise bunun yerine *El-Suvaydiya*'yı kurmuşlardı. Daha

sonraları *Ayas* etkinlik kazanınca *İskenderun* XIV. yüzyıla kadar yalnızca tenha bir konaklama yeri olarak kalmıştı.[142]

Ege sahilindeki limanlardan *İzmir*'in *Malazgirt* savaşının ertesinde ele geçirildiğini ve bir süre sonra da Çaka Bey'in burada bir beylik kurduğunu biliyoruz. Ne var ki bu beyliğin ömrü çok kısa sürmüş ve Çaka Bey'in öldürülmesiyle *İzmir* gene Bizanslılar'a geçmişti. Bunun gibi Ege kıyılarındaki *Milet (Balat)*, *Efes (Ayasuluk)* ve *Edremit* gibi limanlar da, Menteşe ve Aydınoğulları Beylikleri'nin buralara egemen oldukları XIII. yüzyıl sonlarına kadar Bizans'ın elinde kalacaktır. Bizans İmparatorluğu'ndan geniş ayrıcalıklar koparark Cenevizli *Zaccarialar*'ın hâkim oldukları *Foça* ise ancak Fatih Mehmed döneminde Türk topraklarına katılacaktır. Böylece XIV. yüzyıla, Beylikler dönemine gelinceye değin Selçuklular Ege limanlarından doğrudan doğruya yararlanamayacaklardır. Ancak bu limanlar Anadolu'nun ekonomik hayatında ve Avrupa ile olan ticaretinde oldukça önemli bir yer tutmayı sürdüreceklerdir. IV. Haçlı Seferi ve Latin İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra Venedikliler'in, 1261 *Kemalpaşa (Nif)* andlaşmasından sonra da Cenevizliler'in bu limanlarda serbest ticaret için harcadıkları çabalar ve oluşturdukları koloniler bunu kanıtlamaktadır. Gene bu önem yüzündendir ki XIV. yüzyılda Pegolotti de tüccarlara yararlı bilgiler vermek amacıyla yazdığı *Pratica Mercatura*'sında Ege limanları ve özellikle *Efes*'teki ticaret hakkında geniş bilgiler vermek gereğini duymuştur.

Anadolu'nun kuzey kıyılarına gelince, Selçuklular'ın burada sahip oldukları iki liman *Samsun* ile *Sinop* idi. Ancak Cenevizliler XIV. yüzyıl ortalarında *Samsun*'un bir kısmını tamamıyla yönetimleri altına alıp etrafını da surlarla çevirdikleri için şehir iki kısma bölünmüştü. Liman kesimi Selçuklular'ın kontrolü altında olmakla birlikte buradaki ticari hayata Türkler'den daha çok Cenevizliler egemendi. Dolayısıyla Selçuklar döneminde Türkler'in elinde bulunan en güvenli Karadeniz limanı Sinop'tan ibaretti. Bu iki liman dışında *Amasra*'nın Ceneviz toprağı sayıldığını, *Trabzon*'da XIII. yüzyıl başlarında ayrı bir İmparatorluk kurulduğunu ve buraların ancak Fatih Mehmed tarafından Türk egemenliği altına alındığını eklemeliyiz.

Akdeniz'e ve *Karadeniz*'e pencere gibi açılan bazı liman kentleri dışında Selçuklular Türkiyesi'nde gerek toplumsal gerekse ekonomik etkinlikler yönünden canlı ve büyük olan şehirler iç kısımlarda, karayolları üzerinde toplanmıştı. Bunlar arasında başkent Konya başta olmak üzere *Kayseri*, *Sivas*, *Tokat*, *Amasya*, *Ankara*, *Erzincan*, *Malatya*, *Maraş* vb. sayılabilir.[143] Ancak burada amacımız Selçuklu şehirlerinin haritasını saptamak ve bütün

özelliklerini sergilemek olmadığı için, yabancılarla ilişkiler ve özellikle de asıl konumuz olan İtalya ve İtalyanlar açısından önem taşıyan yerler üzerinde durmakla yetineceğiz.

Bu açıdan bakıldığında, nüfusunun ve şehirde yaşayan yabancıların çokluğu kadar ekonomik hayattaki payı yönünden ilk sırada *Sivas*'ın yer aldığı görülür. Nitekim XIII. yüzyılın Gırnatalı tarihçi-coğrafyacısı İbn-i Said ve ondan naklen Ebu'l-Fida Sivas'ı "tüccarlarca çok iyi bilinen" başlıca şehirlerden biri olarak göstermektedirler.[144] Osman Turan da Danişmendoğuları'nın eski başkenti olan ve Selçuklu Sultanları'na *Kayseri* ile birlikte ikinci bir başkentlik yapan *Sivas*'ı, "ticarî ve iktisadi hayattaki büyük yerinden" ötürü "bütün Türkiye şehirlerine üstün" kabul etmektedir.[145]

Anadolu'nun kuzeyi ile güneyini birbirine bağlayan ana yol ile doğu'ya *İran*'a ve oradan Asya içerilerine uzanan kervan yolunun kesiştiği noktada bulunan *Sivas*, ilk Türk fethinde (1060) büyük ölçüde tahrip edilmiş olmasına[146] karşın, coğrafi konumunun elverişliğinden ötürü çabucak gelişmiş ve XIII. yüzyılda bölgenin en önemli ticaret merkezi olmuştu. Türk tüccarları dışında Karadeniz limanlarına ya da *Tebriz*'e giden veya oralardan dönen Suriyeli, Iraklı ve Avrupalı tüccarlar da *Sivas*'a uğruyorlardı. Bunlardan bir kısmı şehirde yerleşerek işyerleri açmışlardı.

Sivas'taki Avrupalı tüccarlar içerisinde ön planda Cenevizliler geliyordu. XIII. yüzyıl ortalarında bunların sayısı bir koloni sayılacak derecede artmıştı. İçlerinden bir bölümü kendileri için ayrılmış olan hanlarda *(funduk, fondico)* kalıyorlardı, diğer kısmı ise dağınık bir halde şehirdeki evlerde oturuyorlardı. O dönemde Ceneviz tebaasının iki ayrı han *(funduk)*'da kaldıkları anlaşılıyor. Bunlardan biri *Kemaleddin Hanı* olup şehrin büyük hanlarından sayılıyordu. Cenovalı tacirler uzun süre burada oturdukları için yapıda onların ihtiyaçlarını karşılayacak değişiklikler yapılmış ve bir küçük kilise (capella) de oluşturulmuştu. İkinci *funduk* ise Arap *(Sarasen)* kökenli Pauli Calatazai'ın adıyla anılmaktadır ki belki de bu hanı kiralayan kişi idi.[147]

1274'te Cenevizli noter Federico di Piazzalunga, sözkonusu Pauli'nin *fondico*'sunda iki ticari kontrat düzenlemişti ki bunlarda değişik yönlere ve şehirlere giderlerken *Sivas*'ta biraraya gelen bir grup Cenevizli tüccarın adları geçmektedir. 1280'de gene *Sivas*'ta yapılan iki noter senedi ise Bratianu'nun belirtiği gibi buradaki ticaretin içeriği hakkında kıymetli bilgiler vermekteir. 15 Mayıs 1280'de *Kemaleddin Funduku*'nda düzenlenen sözleşmeye göre satılan mallar, tüccarların arzularına uyularak

Samsun ya da *Sinop*'ta kadırgalara yüklenecekti. Ücret bedelleri *Sivas*'ta veya *Tebriz*'de ödenecekti. Ayrıca bu belgelerde biri *Erzincan*'da diğeri Nahcivan'da düzenlenen iki kontrattan da söz edilmektedir. Bütün bunlar sözleşme yapan tüccarların Anadolu, Karadeniz ve İran'la ilişkilerinin bulunduğunu ve *Sivas*'ın uluslararası ticarette önemli bir merkez durumunda olduğunu göstermektedir. Bu nedenledir ki Pegolotti, *Sivas* hakkında ticari bazı bilgiler verirken buradan geçişte ödenecek paraların miktarını da belirtmek gereğini duymuştu. Buna göre *Ayas* yolundan şehre girişte yük başına '1' Akçe, şehir içerisinde malı depolamak için '7' Akçe ve *Tebriz*'e doğru şehir çıkışında da '1' Akçe ödeniyordu.[148]

Sivas'taki Ceneviz tüccarlarının sayısı ve onlara ilişkin işlemler artınca Cenova Komünü buraya ayrı bir Konsolos atamıştı. XIII. yüzyıl sonlarında kurulan sivas konsolosluğu yöredeki diğer konsolosluklar gibi Pera Podestalığı'na bağlı idi.

Cenevizliler'den başka *İdil Bulgarları*'ndan bir grubun da *Sivas*'ta yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü şehirdeki *Sahiliye Medresesi* vakfiyesinde bir *Bulgar Medresesi*'nden söz edilmektedir. Aynı vakfiyede *Sivas*'ta bir Yahudi mahallesinin bulunduğu da belirtilmektedir. Öte yandan daha Selçuklu fethinden önce II. Basil (976-1025)'in doğudan naklettiği bir Ermeni azınlığını *Sivas*'a yerleştirdiği bilinmektedir.[149]

Bu kadar farklı grupların oturdukları *Sivas*'ın nüfusu çağına göre çok büyük rakamlara ulaşmıştı. Nitekim Halkokondylas, aslında bir duraklama, hatta gerileme dönemi olan XIV. yüzyılda şehrin nüfusunu '120.000' olarak göstermektedir.[150]

Sivas, transit ticaretinin yanıbaşında bazı önemli sanayi ürünleri ile kölelerin de satıldığı bir pazar yeri idi. Şehrin yünlü ve pamuklu dokumaları *İran*'da olduğu kadar Avrupa pazarlarında aranan malların başında geliyordu. Avrupalı tüccarların satın aldıkları yerli ürünler içerisinde *halı* da önemli bir yer tutuyordu. Daha önce de değindiğimiz gibi *Sivas*, kuzeyden özellikle *Kıpçak* diyarından ve *Kafkaslar*'dan getirilenlerin satıldığı bir esir pazarı idi. Daha çok *Mısır*'a *Suriye*'ye ve *Irak*'a götürülen bu *köleler* arasında Mısır tahtına yükselen Sultanlar bile çıkmıştı. Aynı amanda Sivas'ı elinde bulunduran hükümdarlar da *Mısır*'a karşı köle ticaretini siyasal bir koz olarak kullanmak yoluna gitmişlerdi. Örneğin Kadı Burhaneddin, Sultan Berkuk'la bozuştuğunda *Mısır*'a köle gönderilmesini durduracağı tehdidinde bulunmuştu.[151]

Ticaretten sağlanan gelirin bir sonucu olarak *Sivas* XIII. yüzyıl Anadolusu'nun en zengin şehirlerinden biri idi. Bu yüzdendir ki Moğollar *Kösedağ Savaşı*'ndan sonra *Sivas*'ı kuşatıp aldıklarında, halkını kılıçtan geçirmeyerek mal ve mülklerine elkoymakla yetinmişlerdi. Ayrıca nüfus sayımı yaparak halkı "adetleri miktarınca mal ve tağar vergisine" bağlamışlardı.[152] Nitekim Aksarayî de *Sivas*'taki Kızıl Sarraf'ın '15.000' dinarlık bir senedi hemen nakden ödeyecek derecede zengin olduğundan söz etmektedir.[153]

Moğollar'ın Anadolu'ya egemen oldukları dönemde *Sivas*'ın eskiden varolan üstün durumu azalmakla birlikte köklü bir ticaret örgütünün varlığı nedeniyle ticari hayattaki etkinliği daha bir süre devam edebilmişti.[154] 1333'te buradan geçen İbn-i Batuta şehrin hem güzel hem de bakımlı olduğunu ve geniş caddeleri ile çarşılarının "insanlarla dolup taştığını" nakletmektedir. Anadolu şehirlerinin 1336'da Moğol hazinesine ödedikleri vergileri gösteren rakamlar arasında *Konya* ile *Sivas*'ın ortak vergilerinin en başta gelmesi,[155] şehrin o dönemde de ticaretten kaynaklanan zenginliğini henüz koruduğunu göstermektedir.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda *Akdeniz* ile *Karadeniz* ve *Kafkaslar-İran* arasında iş gören Türk, Ermeni, Arap ve Avrupalı tüccarların buluştukları içlerinden bir kısmının da yerleşip işyeri açtıkları şehirlerden biri de *Erzincan* idi. Mengücekoğulları'nın *Kemah*'tan sonra ikinci başkentleri olan Erzincan, siyasal merkez olmanın dışında kervan yollarının kavşak noktasında bulunmasından ötürü de önem taşıyordu. Marco Polo, *Arcingan (Arsenga)* biçiminde kaydettiği bu şehirden şöyle söz ediyor:

"Burada bukasi *(bochassini)* denen çok güzel pamuklu kumaşlar dokunur. Anlatması uzun sürecek başka sanatlar da vardır, güzel ve sıcak mükemmel kaplıcaları da vardır. Halkın çoğunluğu Ermeni'dir, fakat Tatarlar'a (İlhanlı) tabidirler... Bu bölgede pek çok şehirler ve kaleler vardır, fakat en önemlisi *Arcivescovo*'luk merkezi olan *Arcingan*'dır."[156]

XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Floransalı B. Pegolotti de *Erzincan*'ı *(Arsenga)*, canlı bir pazar yeri olarak nitelendirmekte ve Asya'dan gelen tüccarlarla oraya giden Avrupalılar'ın buluştukları ve yol için son hazırlıklarını gördükleri bir merkez olduğunu belirtmektedir.[157]

Gene o yıllarda *Erzincan*'dan geçen İbn-i Batuta ise şehir halkı ve buradaki ekonomik hayat hakkında şu bilgileri veriyor:

"*Erzincan*'a vardık ki Irak Sultanı'na bağlı şehirlerden biridir. Bakımlı ve büyüktür. Halkının çoğunluğunu Ermeniler teşkil eder. Müslümanlar Türkçe konuşurlar. Muntazam ve güzel çarşıları vardır. Şehrin adıyla tanınan ya da Buharîn denen nefis kumaşlar dokunur ve bölgedeki bakır madenleri işletilir. Bundan çeşitli kab ve kacaklarla ayaklı çıradanlıklara benzeyen bakır şamdanlar —*Beysus*— yapılır."[158]

Erzincan'a yerleşmiş olan Latin tüccarlarının ibadetlerine ayrılmış özel bir kilise vardı. Ayrıca merkez olarak *Erzurum*'u seçmiş olan *Cordelier* rahiplerine ait bir manastır da bulunuyordu. 1314'te müslümanlarla katolikler arasında başgösteren bir olaya bazı İtalyan din adamlarının da karıştıkları bilinmektedir.[159]

Bir yandan depremlerle yıkılan,[160] öte yandan Moğol istilası sırasında tahrip edilen *Erzincan,* İlhanlılar döneminde yeniden canlılık kazanmıştı: Hamdullah Kazvinî, şehrin hububat, meyve ve üzüm yönünden çok zengin olduğunu belirterek yıllık gelirin '33' Tümen (330.000 dinar) olduğunu göstermektedir.[161] Erzincan'ı "cennetten bir parça" olarak nitelendiren Reşidüddin ise, her yıl buradan İlhanlı başkentine gönderilen malları şöyle sıralıyor:

200 top kemha, 10.000 arşın ıskarlat, 10.000 zira kadife, 6.000 *men* (batman) armut, 8.000 *men* elma ve 200 *men* kayısı.[162]

Erzincan'ın bu zenginliğini XV. yüzyılda da koruduğu anaşılmaktadır. 1404'te buradan geçen Kastilya elçisi Klaviyo şunları yazıyor:

"Erzincan, nehir kenarında olan bir ova üzerindedir. Bu nehir herkesin bildiği gibi, cennetten kaynayan *Fırat* nehridir. Şehir pek geniş değildir ve kuleli bir duvarla çevrilidir. Şehrin her evinde terasalar vardır. Evlere damdan dama gidilebiliyor. Şehir çok kalabalıktır ve birçok caddeleri ve meydanları vardır. Buradaki memurların çoğu zengin adamlardır.Bunlardan başka şehirde birçok ünlü ve zengin tüccar da bulunuyor."[163]

Türk-Müslüman halk ile müslüman olmayan tebaanın birlikte uyum içinde yaşadıkları şehirlerden bir diğeri *Malatya* idi. XII. yüzyıl başında Danişmendoğulları'nın eline geçen ve ancak 1178'de Selçuklu topraklarına katılan *Malatya*'da önemli miktarda Ermeni ve Süryani bulunmaktaydı. Yukarıda değindiğimiz gibi şehir aynı zamanda bir Patriklik merkezi olup II. Kılıçarslan'dan başlayarak Selçuklu Sultanları buradaki Patrikler'le çok iyi ilişkiler kurmuşlardı. Farklı dinsel ve etnik topluluklar arasındaki bu uyum ve anlayışın, şehirde ortak bir yönetim kurulmasına kadar vardığı gö-

rülmektedir. Gerçekten de Moğol istilası döneminde bir ara şehirde bir yönetim boşluğu, hükümetsizlik doğunca *Malatya*'nın müslüman ve hıristiyan halkı ortak bir idare kurup başlarına Patriği geçirmişler ve böyle bir yönetime bağlı kalacaklarına yemin etmişlerdi![164]

Anadolu-İran karayolunun *Karadeniz*'e uzanan kolla kesiştiği noktada bulunan *Erzurum*'a gelince, burası Saltukoğulları döneminde güzel ve canlı bir şehir idi. Bu yüzden de Kazvinli Emir Şemseddin Ömer onu "cennete" benzetmişti.[165] Marco Polo'da onu büyük bir şehir diye nitelemişti. Ne var ki XIV. yüzyılda *Erzurum*'dan geçen Odoric gibi Avrupalı ve İbn-i Batuta gibi Afrikalı gezginler ondan "harap" edilmiş bir şehir diye söz etmektedirler.[166] Savaşların yol açtığı bu yıkım *Erzurum*'u uzun süre yaşanılır bir kent olmaktan çıkaracak ve şehir ancak Osmanlılar döneminde bir Beylerbeyliği merkezi haline getirildiği XVI. yüzyıl ortalarına doğru yeniden canlılık kazanacaktır.

Selçuklu devletinin sona erdiği ve ona ait yerlerin İlhanlı merkezine bağlandığı, diğer yörelerde de Beylikler'in egemen olduğu 1332-1333 yıllarında Anadolu'yu gezen İbn-i Batuta, ülkedeki şehirlerden *Maraş*'ı "islâm âlemindeki şehirlerin en güzeli, en sağlamı ve en latifi" *Kastamonu*'yu da gördüğü şehirlerin "en ucuzu" diye nitelemektedir. Ona göre özellikle Iraklı ve Suriyeli tüccarların gümüş madeni satın almak amacıyla geldikleri *Gümüş (Gümüşhane)* de "bakımlı ve büyük" bir kent idi.[167]

C - TİCARETTE TANINAN SERBESTLİK VE AYRICALIKLAR

Anadolu'yu yeni yurt edinirken yönetimleri altına aldıkları müslüman olmayan topluluklara çağına göre ileri düzeyde bir âyin ve ibadet hakkı tanıyan, ordularına *ehl-i zimmet* olmayan hıristiyan *Franklar*'ı ücretli asker olarak kabul eden ve IV. Haçlı Seferi'nden sonra Bizans İmparatorluğu ile dostluk ilişkileri hatta akrabalıklar kuran Selçuklu Sultanları, yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız gibi, ülkenin gelişmesi ve refahı için denizlere ulaşmak ve uluslararası ticareti desteklemenin zorunlu olduğu bilincine de varmışlar ve bunun için gerekli önlemleri almaya koyulmuşlardı. Öte yandan *Levante* ticaretiyle ilgilenen Avrupa devletleri de Haçlı ordularının Selçuklu devletine son veremediğini ve 1176 *Myriokephalon* savaşının Türkler'in Anadolu'dan koparılıp atılamayacaklarını kanıtladığını görerek, *Küçük Asya*'nın bu yeni sahipleri ile resmi ilişkiler kurmanın daha yararlı, hatta gerekli olduğunu kavramışlardı. Hele Selçuklular'ın XIII. yüzyıl başlarında *An-*

talya'da Akdeniz'e, *Sinop*'ta da Karadeniz'e çıkmaları, daha önceleri Bizans İmparatorluğu'ndan kimi ayrıcalıklarla birlikte bu limanlarda serbestçe ticaret yapma hakkını elde etmiş olan devletler için Türkler'e yaklaşmak ve sağlamış oldukları ayrıcalıkları onlara da kabul ettirmek çok önemli bir sorun halini almıştı. İşte bu karşılıklı düşünceler ve amaçlarla iki tarafın XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde birbirlerine yaklaştıkları ve geniş hükümler içeren ticaret ve dostluk anlaşmaları yaptıkları görülmektedir.

1 - SELÇUKLU - KIBRIS ANLAŞMASI

Anadolu Selçuklu devleti ile ticaret anlaşması yapan batılı ya da hıristiyan ilk devlet Kıbrıs Krallığı olmuştu. *Lusignan* Kralı I. Hugues (1205-1218)'ün, I. İzzeddin Keykâvus'a yazdığı Ocak 1214 tarihli mektuptan anlaşıldığına göre iki taraf arasında ilk dostluk anlaşması, 1207-1208'de yapılmıştı. Kral sözkonusu mektubunda taraflar arasında "6 yıldan beri yeminle pekiştirilmiş bir dostluk" bulunduğunu belirtmektedir ki, buna göre dostluk anlaşması *Antalya*'nın Selçuklular'ın eline geçmesinden sonra yapılmış demekti.[168]

Burada dikkati çeken önemli bir nokta "dostluk" anlaşmasının karşılıklı özel elçilerle gönderilen mektuplara dayandırılmış olmasıdır. Yani taraflarca kabul edilip imzalanan tek bir metin ya da örnekleri orta ve Yeniçağlar boyunca pek çok görülen tek yanlı bir *ahidname, ferman* ya da *édit* değil, karşılıklı alınıp verilen mektuplar sözkonusudur. Her iki hükümdar da mektuplarda belirtilen hükümleri uygulayacaklarına "yemin"le söz vermektedirler.

Öyle anlaşılıyor ki mektuplaşmayı İ. Keykâvus başlatmıştır. Her ne kadar onun ilk yazdığı mektubun aslı ya da çevirisi günümüze kadar ulaşamamışsa da, Osman Turan'ın da belirttiği gibi, Kral Hugues'in ilk mektubunda "O emin adamınız vasıtası ile alınan zât-ı devletlerinin mektubu okunmuş ve içeriğinde tespit edilenler anlaşılmıştır" demesi, ilk adımın Selçuklu sultanınca atıldığını kanıtlamaktadır.[169]

Metni tümüyle bilinemeyen bu ilk mektup dışında İ. Keykâvus - Hugues arasındaki yazışmalara ilişkin günümüze kalan '5' mektubun ilk '4'ü Kıbrıs Kralı'na ve yalnıca birisi, sonuncusu Selçuklu Sultanı'na aittir. Keykâvus'un bu mektubunun da Grekçe yazıldığı görülmektedir. Anadolu Selçukluları Sultanları'nın yabancı devlet başkanları ile mektuplaşmalarında Farsça, Grekçe ve Latince gibi o dönemde diplomatik dil olarak kullanı-

lan ve karşı tarafça daha kolay anlaşılabilen dillerden yararlandıkları ve merkezi Divan'da bu dilleri bilen tercümanlar bulunduğu göz önüne alınırsa, Kıbrıs Kralı'na gönderilen mektubun Grekçe kaleme alınmasını yadırgamamak gerekir. Ancak Ferman niteliğini taşıyan yabancı dildeki bu mektupların başına da Tuğra yerine kullanılan bir "sultan" kaydı konuluyordu.[170]

İlki Ocak 1214, sonuncusu Eylül 1216 tarihli olan yani 2,5 yıllık bir süreyi kapsayan bu mektuplara göre, Selçuklu devleti ile Kıbrıs arasında ticari ilişkiler şöyle düzenlenmişti:[171]

a) İki tarafın tebaası olan tüccarlar ve gemiciler birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkabileceklerdi. İki hükümdar buna yemin ederek söz vermişlerdi.

b) Selçuklu ve Kıbrıs tebaası olanlar karşılıklı ticaretlerinde yalnızca o ülkede verilmesi gerekli olan gümrük resmini ödeyeceklerdi. O yıllarda bu vergi % 2-3 oranında idi.

c) Kıbrıs Krallığı'na ait yerlerde karada ya da denizde korsanlar tarafından ele geçirilen mallar ve gemiler Selçuklu ülkesine sığınacak olurlarsa yakalanıp *Kıbrıs*'a geri verilecekti. Buna karşılık Selçuklular'a ait yerlerde korsanlarca ele geçirilen insanlar ve mallar *Kıbrıs*'a götürülecek olursa bunu taşıyan gemiler Sultan'a gönderilmeyip batırılacak, yalnızca içlerindeki insanlar ve mallar Selçuklular'a geri verilecekti.[172]

ç) Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya tutulan ya da kazaya uğrayan öte tarafa ait gemiler yağma edilmeyecek, aksine içindeki insanlar ve mallar koruma altına alınıp geri verilecekti.[173]

d) İki taraf tebaasından ya da tüccarlarından biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına el konulmayıp varislerine teslim edilecekti.

e) Anlaşma '3' yıl için yapılmıştı. Ancak bu hükümlere eğer isterlerse Kıbrıs Kralı'nın aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya Prensi[174] ya da herhangi başka bir hıristiyan hükümdar da katılabilecekti.

Görülüyor ki Selçuklular'ın bir hıristiyan devletle yaptıkları ilk dostluk ve ticaret anlaşması olan Kıbrıs Krallığı ile saptanan hükümler, karşılılık esasına dayanmakta idi. Anlaşma üçüncü devletlere de açık tutulması yönünden ayrı bir önem taşıyordu. Bu, Selçuklu Sultanları'nın diğer hıristiyan devletlerle ilişkilerinde sözkonusu anlaşmayı örnek tutacaklarının bir belirtisi idi. Gerçekten de öyle olmuştu. Çünkü Ermeni Krallığı ya da Antakya Prensliği'nin değil, bunların dışında bir başka hıristiyan devlet olan Venedik Cum-

huriyeti'nin *Kıbrıs*'ın hemen arkasından Selçuklular'la resmi ilişkiler kurup daha geniş kapsamlı bir ticaret anlaşması yapma yoluna gittiği görülmüştü.

2 - 1220 TARİHLİ SELÇUKLU - VENEDİK BARIŞ VE DOSTLUK ANDLAŞMASI

Venedikliler'in de selçuklu ülkesinde ticaret yapma serbestliğini, Kıbrıs Krallığı gibi *Antalya*'nın Türkler'in eline geçmesinden sonra I. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde elde ettikleri anlaşılmaktadır. Keyhusrev'den sonra tahta çıkan İzeddin Keykâvus (1211-1220) da babasının tanıdığı bu serbestliği ikinci bir fermanla yenilemişti.[175] Her ne kadar C. Cahen "Keyhusrev tarafından başlatılan, sonra da Keykâvus ve A. Keykubad tarafından daha da yararlar sağlayacak biçimde düzenlenen anlaşmaların yalnız Antalya ile ilgili oldukları sanılmaktadır" demekte ise de,[176] önemli olan, *Antalya*'da Akdeniz'e açılan Selçuklular'la *Levante* ticaretinde en başta gelen *Serenissima Repubblica* arasında ticaret ilişkilerinin resmen başlaması ve bunun kural ve koşullarının saptanması idi. Unutmamak gerekir ki Venedik, aslen bir İtalyan olan Aldobrandini'nin egemen olduğu *Antalya*'nın Selçuklu topraklarına katılması ile bu limandaki ticaret etkinliğini yitirmişti ve bunu gidermeye çalışıyordu. Ancak aşağıda görüleceği gibi A. Keykubad döneminde varılan anlaşmanın boyutları ve içeriği *Antalya*'yı pek çok aşıp tüm Selçuklu ülkesini içine almıştı.

Venedik Cumhuriyeti, Alaaddin Keykubad'ın tahta çıkışından (1220) hemen sonra, Latin İmparatorluğu'nun merkezi *İstanbul*'da uzun süre Podestalık yapmış olan Jocobus Teopulo'yu Sultan'la bir dostluk ve ticaret anlaşması yapmak için görevlendirmişti. Cumhuriyet'in, Bizans ve Anadolu olaylarını çok yakından izlemiş olan ve Podestalık yapmış yani Latin İmparatorluğu topraklarındaki Venedikliler'in başyöneticisi ve temsilcisi görevini üstlenmiş bulunan birisini elçi olarak seçmesi, Selçuklular'la ilişki kurmaya verdiği önemi göstermektedir.

J. Teopulo sonunda A. Keykubad'dan dostluğu öngören ve ticaret serbestliği içeren bir ferman almayı başarmıştı ama iki taraf arasındaki görüşmelerin ayrıntıları hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Ancak Venedik elçisinin *Konya*'ya ya da Sultan'ın bulunduğu bir başka kente gittiği, A. Keykubad'ın kendi adına görüşmeler için yüksek rütbeli bir komutanı, Sipehsalar Şemseddin Emir ül-Gâzi'yi görevlendirdiği[177]

ve anlaşma şartlarının bu iki elçi arasında tartışılıp kararlaştırıldığı ve bu hükümlerin sonradan Keykubad'ın ağzından çıkan bir Ferman biçimine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Selçuklu temsilcisi Şemseddin, Sultan'ın kırmızı harflerle yazılmış ve altı mühürlenmiş olan Fermanı'nı Venedik elçisi Teopulo'ya vermişti. O da, Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun dörtte üçüne hükmeden Venedik Dukası adına bu hükümleri uygun bulduğunu belirten bir girişten sonra, Cumhuriyet'in Selçuklu tebaasına tanıyacağı kolaylıkları ve hakları sıralayan bir bölüm eklemişti. Böylece Alaaddin Keykubad döneminde yapılan ve Selçuklu-Venedik Ticaret andlaşması olarak tanınan 8 Mart 1220 tarihli metin, aslında '2' bölümden oluşmuştu. Birinci bölümde A. Keykubad'ın Fermanı ile Selçuklular'ın Venedikliler'e tanıdığı serbestlikler ve haklar, ikinci bölümde de buna karşılık olarak Teopulo'nun ağzından Venedik Cumhuriyeti'nin Selçuklu tebaasına uygulayacağı hükümler yeralıyordu. İki elçinin 8 Mart 1220'de düzenledikleri bu metinle taraflar arasında varılan "andlaşma" tamamlanmış oluyordu.[178] Metnin başına A. Keykubad'ın, sonunda ise Venedik Docu'nun bu fermanı kırmızı harflerle yazıp altını kendi altın mühürleri ile mühürlediklerinden söz edilmesi, elçilerin, devlet başkanlarınca kendilerine verilen yetkiler çerçevesinde hareket ettiklerini belirtmek için olmalıdır.[179]

İki taraf elçilerinin çalışmalarıyla son şeklini alan Selçuklu-Venedik "Dostluk ve Ticaret Andlaşması"nın günümüze ulaşan metni *Latince*'dir. Bundan Alaaddin Keykubad'ın Fermanı'nın da *Latince* yazıldığı tahmin edilebileceği gibi, onun Türkçe ya da Farsça olarak kaleme alındığı ve andlaşma metninin Latince'ye çevrilerek aktarıldığı da düşünülebilir. Öte yandan Selçuklu yöneticilerinin uygulamalarına esas olarak Türkçe bir metnin de bulunması gerekir. Ancak Anadolu Selçukluları dönemindeki resmi belgelerden bize çok az şey kaldığı için, sözkonusu andlaşmanın Selçuklu elçisine verilen kopyasının ya da çevirisinin ne olduğunun bilinmeyişini normal karşılamamız gerekir.

F. Tafel ve M. Thomas tarafından yayınlanan bu andlaşmayı,[180] Osman Turan Türkçe'ye çevirtmiş ve her yönüyle değerlendirmeye çalışmıştır.[181] Ancak onun bunu yaparken bazı abartmalara kaçtığı ve yer yer yanılgılara düştüğü de görülmektedir. Bu nedenle biz önce sözkonusu andlaşmanın başlıca hükümlerini özetlemeye ondan sonra da gerek Selçuklular gerekse Venedikliler yönünden önemini belirtmeye çalışacağız.

a) Andlaşmanın Niteliği, Kapsamı ve Süresi :

Alaaddin Keykubad'ın temsilcisi Sipehsalar Şemseddin ile Venedik elçisi J. Teopulo arasında 8 Mart 1220'de varılan andlaşma bir dostluk ve ticaret andlaşması idi. Selçuklu Sultanı'nın "hüküm ve tabiiyeti altında bulunan bütün" kişiler ile Venedik Docu'nun tebaası olan ya da *Suriye* dahil *Levante*'de yaşayan bütün Venedikliler andlaşma kapsamına girip öngörülen haklardan yararlanabileceklerdi.[182]

Andlaşmanın süresi '2' yıl olup "iki yıllık bir barış dönemi" öngörülmüştü.

b) Karşılıklılık ve Tek Yanlılık :

Barış andlaşmasının hükümleri genelde karşılıklı olma esasına dayanıyordu. Ancak karşılıklı hükümlerin daha çok ticaret serbestliğine, kişi ve mal güvenliğine ilişkin olduğu, bunların dışında gümrük, yargılama, selamlama gibi konularda taraflardan yalnız birine hak ya da ayrıcalık tanıyan maddelere yer verildiği dikkati çekmektedir.

c) Karşılıklı Hükümler :

Andlaşmanın karşılıklı hükümleri, ticaret serbestliği, tüccarlar için can ve mal güvenliği ile gemiler için sığınma hakkı olarak '3' noktada toplanabilir:

Ticaret Serbestliği : Venedik tebaasından olanlara Selçuklu Sultanı'nın "hakim olduğu ülkelere", buna karşılık olarak da Sultan'ın tebaası olan ya da ona bağlı bulunan bütün kişiler de Venedik'e ait yerlere denizden ve karadan girip serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Hiç kimse, Sultan'ın ülkesinde de, Emirler ya da başkaları bunlara engel olmayacak, zarar ve ziyan vermeyeceklerdi.

Tüccarlar için Can ve Mal Güvenliği : Taraflardan birinin gemisi karşı ülkede tehikeye uğrarsa içerisinde bulunan kişiler ve mallar koruma altına alınıp geri verilecekti. Bunun gibi taraflardan birisinin ülkesinde ölen karşı taraf tebaası tüccarların malları da ait olduğu devlete teslim edilecekti.

Gemiler için Sığınma : İki devletin gemileri başkalarınca takip edildiklerinde karşı tarafa ait yerlere sığınabilecekti.

ç) Tek Yanlı Hükümler :

Andlaşmada iki taraftan birinin yararına olarak düzenlenmiş olan tek yanlı maddeler ise gümrük, tazminat, yargılama gibi önemli konular etrafında toplanmıştı.

Gümrük : Selçuklu topraklarında ticaret yapan Venedikliler I. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında kararlaştırıldığı gibi yalnızca %2 gümrük ödeyeceklerdi. Buna karşılık Türk tüccarlarının Venedik Cumhuriyeti'ne ait yerlerde ödeyecekleri gümrük için belirli bir oran belirtilmeyerek "onların âdetlerine göre vermekte oldukları vergiler" deyimi kullanılmıştı.

Venedikliler için Kimi Maddelerde Gümrük Bağışıklığı : A. Keykubad'ın fermanla kabullendiği üzre, kıymetli taşlar ve inciler, işlenmiş veya ham gümüş ve altun ve zahire için Venedikliler'den gümrük alınmayacaktı.

Venedikliler'e Özel Yargılama Hakkı : 1220 andlaşması ile tek yanlı olarak Venedikliler'e tanınan bir diğer hak da özel yargılamaya ilişkindi. Buna göre Selçuklu topraklarında herhangi bir Venedikli ile kendi vatandaşlarından biri ya da Pisalı veya başka bir yabancı arasında dava konusu olabilecek bir anlaşmazlık başgöstediğinde, Selçuklu Kadıları bu gibi davalara bakamayacaktı. Bunun için Venediklıler arasından seçilecek bir *jüri* sözkonusu davayı görecekti. Ancak hırsızlık ve adam öldürme gibi ağır suçlara ilişkin davalar Sultan'ın kendi mahkemesinde *(Curia)* görülecekti.

Batan Venedik Gemilerindeki Kişilerin ve Malların Geri Verilmesi : Alaaddin Keykubad'ın fermanına göre, Selçuklu sularında batan Venedik gemilerinde bulunan Venedikliler'in canlarına ve mallarına zarar verilmeyecekti. Gemilerdeki yabancılar da hapsedilmeyerek serbest bırakılacaklardı.

Ziyana Uğrayan Selçuklu Mallarının Ödenmesi : Türk tüccarlarına ait mallar Venedik Cumhuriyeti'ne ait yerlerde başkaları tarafından zorla alınacak olursa bunların geri verlimesi sağlanacaktı. Eğer sözkonusu mallar ziyana uğramışsa bedelleri ödenecekti.

Venedik Limanlarına Giren Selçuklu Tüccarlarının Selamlanması : 1220 andlaşmasında Selçuklular lehine olarak yeralan tek yanlı bir başka hüküm, Venedikliler'e ait yerlere ister kendi gemileri isterse başkalarına ait gemilerle gelen Selçuklu tüccarlarının selamlanmalarını öngören madde idi.

8 Mart 1220 tarihli andlaşma, Anadolu'da fetihler ve Haçlı Seferleri ile süren karışıklıkları geride bırakarak iç güvenliği sağlayan ve *Antalya* gibi önemli bir limana sahip olduktan sonra, gelir kaynaklarının başında yeralan ticareti destekleyici önlemler almaya yönelen Selçuklu devleti ile, önceleri Bizans İmparatorluğu'ndan elde ettiği serbestliği ve ayrıcalıkları *Turchia*'ya egemen olan bu yeni devletten de sağlamak zorunluluğunu duyan Venedik Cumhuriyeti'nin birbirlerine yaklaşmalarının somut bir belgesi idi. Burada

ilk adımın *Levante*'deki ticari üstünlüğünü sürdürmeyi ana siyaset edinen Venedik tarafından atıldığı kuşkusuzdur. Çünkü, daha önce de değindiğimiz gibi, XIII. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra *Trabzon Rum İmparatorluğu, Küçük Ermenistan Krallığı* gibi Anadolu devletleriyle geniş haklar içeren ticaret andlaşmaları imzalamak Cumhuriyet'in gerçekleştirmeye çalıştığı ilkelerden biri olmuştu. İzzeddin Keykâvus döneminde başlayan ve Alaaddin Keykubad'la varılan andlaşmayla boyutları belirlenen Venedik-Selçuklu ilişkilerini işte bu çerçeve içerisinde değerlendirmek herhalde daha doğru olur.

Denilebilir ki "Dostluk" andlaşmasının en belirgin niteliği, Selçuklular ile Venedikliler arasındaki ticaret ilişkilerinin düzenlenmesi idi. Bu düzenlemede, yurt içi ticaret alışkanlığı olsa bile uluslararası ticarette henüz deneyimi pek fazla olmayan Selçuklu yönetiminden çok, ticareti siyasal varlığının dayanağı yapmış bulunan Venedik Cumhuriyeti'nin büyük rolü olmuştu. Öyle ki A. Keykubad'ın fermanında yeralan hükümlerin Venedik tarafınca önerilmiş maddeler olduğu söylenebilir.

Andlaşma ilke olarak karşılıklılık esasına dayandırılıyor ve tarafların tebaalarına diğerinin ülkesinde tam bir ticaret serbestliği tanınıyordu. Selçuklu ülkesinde üretilen ya da *Karadeniz* bölgesinden ve Asya içlerinden kervanlarla Anadolu'ya getirilen malların, o dönemde Avrupalılar arasında en büyük alıcı durumanda olan Venedikliler eliyle batıya taşınması, karşılığında da Avrupa ürünlerinin getirilmesi, Cumhuriyete sağladığı kâr ölçüsünde olmasa bile, kuşkusuz ki Selçuklular için de yararlıydı. Ancak andlaşma metninde karşılıklı olan bu ticaret serbestliğinin uygulamada tek yanlı olarak işlediği de gözden kaçmamaktadır. Bu andlaşmadan sonra eskisine oranla daha çok sayıda Venedik tüccarlarının Venedik *terraferma*'sı şöyle dursun ona ait adalara gittiklerine ilişkin hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Selçuklu-Venedik "dostluk ve ticaret" andlaşmasında iki taraf tüccarlarının karşı ülkede ödeyecekleri *gümrük* vergisi oranlarında bir eşitsizlik vardı. Çünkü Selçuklular'a ait yerlerde ticaret yapan Venedikliler'den alınacak gürük *ad valorem* %2 diye saptanırken, Selçuklu tüccarlarının Venedik topraklarında "ödenmesi gereken vergileri" vermeleri öngörülmüştü. Burada Venedikliler lehine bir ayırım sözkonusu idi. Çünkü Cumhuriyet'e ait yerlerde ödenmesi gereken (olağan) vergiler çok çeşitli olup yalnızca gümrük resmi olarak yabancı tüccarlardan alınan vergi % 2,5 *(quarantesimo)* oranında idi.[183] Öte yandan Venedikli tüccarların Selçuklu ülkesinde ödeyecekleri %2 oranındaki gümrük de çağına göre oldukça düşük tutulmuştu. Gerçi daha önce de belirtiğimiz gibi, Ceneviz ve Venedik gibi İtalyan devletleri,

başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere Haçlı Prenslikleri, Kıbrıs ve Ermeni Krallıkları ile yaptıkları anlaşmalarda hiçbir gümrük ödemeksizin ticaret serbestliği elde etmişlerdi ama, vergi ödenmesi gereken ülkelerde bu oran % 1-10 arasında değişiyor, hatta kimi durumlarda onu bile aşıyordu. Örneğin *Mısır*'da İtalyan tüccarlarının ödeyecekleri gümrük, malın cinsine göre değişmekte olup % 16'ya kadar yükseliyordu. Pisalılar'ın 1215'te elde ettikleri bir beratta altun ve gümüşte gümrük resmi % 10, diğer bütün mallarda % 16 olarak saptanmıştı.[184] Cenevizliler'in 1290'da Memlûk Sultanlığı ile yaptıkları anlaşmada ise gümrük vergisi, tartılması gereken mallarda % 12, kumaş ve kereste için % 10, çubuk halindeki külçe altın için % 6 ve altun ya da gümüş paralar iin de % 4 olarak öngörülmüştü.[185] Pisa Cumhuriyeti %2 oranında gümrük ödeme olanağına Kıbrıs'ta 1291'de, Küçük Ermenistan'da ise ancak 1355'te kavuşabilmişti.[186] Asya ile Avrupa arasındaki ticarette bir yönüyle başlangıç öteki yönüyle de son ülke olan *Çin*'de de ticaretten alınan vergiler Marco Polo'nun verdiği bilgilere göre XIII. yüzyıl sonlarında % 3,5-10 arasında değişiyordu.[187] Bu nedenle Selçuklu-Venedik ticaret andlaşmasında Venedikliler için saptanan %2 gümrük o dönemdeki rakamlara göre oldukça düşük bir oranı gösteriyordu denebilir. Bu yüzdendir ki C. Cahen, malın değerinin *(ad valorem)* % 10'u olması gereken gümrük resminin bu andlaşmada %2'ye düşürüldüğünü söylemektedir.

Bu oran dışında, başta tahıl olmak üzere işlenmiş olsun olmasın *gümüş* ve *altın* ile kıymetli taşlar ve *inciler* için Venedikliler'in gümrük resminden bağışık tutulmaları üzerinde de önemle durmak gerekir. Mısır'da altın ve gümüş ticaretinde % 4-10 arasında gümrük alınırken A. Keykubad döneminde Selçuklu topraklarında bunların ticaretini yapan Venedikliler'in vergiden bağışık sayılması hayli ilginç bir uygulama olsa gerektir. Bu nokta üzerinde duran Osman Turan, bu bağışıklığı yalnızca altun, gümüş ve kıymetli maddelerin girişi için tanınan bir serbestlik olarak yorumluyor ve bunu Selçuklu sultanlarının ülkede para biriktirme amacına yönelik siyasetlerinin bir sonucu olarak değerlendiriyor.[188]

Her şeyden önce andlaşmada sözkonusu malların yalnızca ithaline ilişkin bir kısıtlamanın bulunmadığını belirtemeliyiz. Keykubad'ın fermanında yalnızca "kıymetli taşlar ve incilerden, işlenmiş veya ham gümüş ve altundan, zahireden gümrük almıyalar" diye bu malların Selçuklu ülkesine getirilmesi kadar buradan çıkartılmasını da içeren genel bir ifade kullanılmaktadır. Bu hüküm ticareti teşvik için öngörülmüş de olsa uygulamada nasıl işlediği üzerinde durmaksızın maddeyi tek yanlı olarak kısıtlama ve yorumlamanın yanıltıcı olabileceğini sanıyoruz.

Kaldı ki sözkonusu maddede yeralan *"zahire" (tahıl)* bir başka yönden de önem taşımaktadır. Anadolu'nun eskiden beri tahıl üreten ve satan bir ülke olduğu, Venedik gibi denizci İtalyan devletlerinin Bizans döneminden başlayarak Türkiye'ye tahıl "ithal" etmeye değil buradan tahıl alıp "ihraç" etmeye büyük çaba harcadıkları bilinmektedir. Öyle ki Bizanslılar, Selçuklular ve onlardan sonra Osmanlılar tahılı "stratejik" bir madde sayarak onun ticaretini ve ihracını siyasette bir koz olarak kullanmaya çalışmışlardır. Bu tarihsel gerçekler karşısında, 1220 tarihli Selçuklu-Venedik andlaşmasındaki "zahire" için Venedikliler'den gümrük alınmayacağına ilişkin hüküm daha da önem kazanmaktadır. Venedikliler'in Selçuklu ülkesine tahıl ithal edemeyecekleri noktasından hareket eden O. Turan, bu hükmü "belki de altın ve gümüş mukabili, Anadolu'dan gümrük resmi ödemeksizin ihraç ettikleri" hububatla ilgili olduğu biçiminde "anlamak icab eder" diye yorumlamaktadır.[189] Ancak bunun da andlaşma metninde bulunmayan ve uygulamadaki örneklere dayanmayan kişisel bir değerlendirme olduğunu sanıyoruz. Her ne olursa olsun Venedikliler'in Selçuklu topraklarında altun, gümüş, kıymetli taşlar ve tahıl ticaretinde elde ettikleri bağışıklığın, kimi mallarda yalnızca ithalatı, hububatta ise altun ve gümüş karşılığında yalnızca ihracatı içerdiğini öne sürmenin pek mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır.

Selçuklu-Venedik andlaşmasının önemli hükümlerinden biri de, Venedikliler'e tanınan özel yargılama *(jüri)* hakkı idi. Böyle bir ayrıcalık kuşkusuz ki Ortaçağlar'da geçerli olan yasaların kişiselliği ya da kişilerin yabancı ülkelerde de kendi devletlerinin hukukuna bağlı olmaları kuralının bir sonucu idi. Yukarıda Bizans döneminde yapılan anlaşmalardan söz ederken belirtmeye çalıştığımız gibi, özel yargı hakkının tanınmasını, ülkeler ve devletler arasındaki din ve kültür farkları, dolayısıyla da hukuk sistemlerinin ayrı ayrı olması ile açıklamaya çalışmak yetersiz kalmaktadır. Çünkü o dönemlerde yalnızca hıristiyan devletlerle müslüman ülkeler arasında değil, iki hıristiyan devlet arasında yapılan andlaşmalarda bile bu tür özel yargılamalara yer verilmiştir. Konsolosluk uygulaması da bu hakkın kullanılmasından ötürü başlamıştı. Örneğin Venedikliler kendi yarımadaları üzerinde bulunan *Anjou*'lar yönetimindeki *Napoli Krallığı* ile imzaladıkları andlaşmalarda, kendi tebaaları için, medeni yasa çerçevesine giren davalarda özel yargı hakkı elde etmişlerdi ve Napoli hükümeti bunu diğer hıristiyan devletlere de tanımıştı.[190] Latinler'le Küçük Ermenistan krallığı arasında yapılan andlaşmalarda, yalnızca Latinler'i ilgilendiren anlaşmazlıklara kendi özel mahkemelerinde bakmalarına ilişkin hükümler yeralmıştı. Ancak hırsızlık katil olaylarına ilişkin davalar Krallık mahkemelerinde görülecekti.[191] Kıbrıs Kralı II.

Henri, Giriş'te de değindiğimiz gibi 1291'de Pisalılar'a özel yargı hakkı tanımıştı. Nihayet bir müslüman ülke olan Mısır Memlûk Sultanlığı'nda da yabancı hıristiyanlara buna benzer haklar verilmişti. Sultan Kalaun ile *Sur*'daki Latin Prensesi arasında varılan anlaşmada, iki tarafın tebaası arasında adam öldürmeye ilişkin davalarda müslüman olanın Sultan'ın mahkemesinde, hıristiyan olanın da Prenses'in mahkemesinde yargılanacağı hakkında bir hükme yer verilmişti.[192]

Katil olayları gibi önemli davaların olayın geçtiği ülkedeki yerel mahkemelere bırakılmayıp bunların yüksek yargı organlarında görüleceğinin belirtilmesi, bilindiği gibi daha sonraki yüzyıllarda da geçerli bir kural olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu gibi davalara *Divan-ı Hümayun*'da bakılmıştır. Bu nedenle 1220 tarihli Selçuklu-Venedik andlaşmasında sözü edilen *jüri (curia)* deyimiyle, Selçuklu ülkesinde yaygın olan *şer'i mahkemelerin* değil, örfi davalara bakan başkentteki *Divan-ı adl (Divan-ı Mezalim)*'in kasdedilmiş olması gerekir.[193]

Venedikliler'e tanınan bu yargı yetkisinin bir başka özelliği, bunun yalnızca Selçuklu ülkesindeki Venedikler arasında başgösteren anlaşmazlıkları değil, "Venedikliler'le başka Latinler, Pisalılar ve diğer kavimler" arasındaki davaları da kapsaması idi. Bir başka deyimle Venedikliler'le Selçuk lu tebaası olmayan diğer bütün hıristiyanlar arasındaki hırsızlık ve cinayet dışındaki davalar Venedikliler'in özel jürisinde görülecekti. Böylesine bir hüküm Venedik Cumhuriyeti'ni Selçuklu ülkelerinde tüm Latinler'in ve hıristiyanların temsilcisi olarak kabul etmek ve aynı zamanda onu en ayrıcalıklı devlet durumuna yükseltmek anlamına geliyordu.

Öte yandan Venedikliler'e tanınan bu özel yargı yetkisinin tek yanlı olması, yani Cumhuriyet'e ait yerlerde bulunan Selçuklu tüccarları için böyle bir hakkın öngörülmemesi, herhalde Selçuklu tebaasının denizaşırı ticarette henüz doğrudan bir görev üstlenmemiş olmalarının yani Cumhuriyet'e ait yerlere ulaşamamış bulunmalarının bir sonucu olsa gerektir.

1220 tarihli andlaşmanın Venedikliler'e ait yerlerde saldırı sonucu zarara uğrayacak olan Selçuklu tebaasının zararlarının Cumhuriyet'çe ödeneceğine ilişkin hükmünü yorumlayan Osman Turan, bunu Selçuklular'da uygulanan bir tür devlet sigortası ile açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre, maddenin tek yanlı olarak düzenlenmesinin nedeni, Selçuklu Sultanı'nın bu gibi zararları ödemeyi kendisinin ve devletinin "Şanından" saymasıdi! Örnek olarak I. Alaaddin Keykubad'ın *Antalya*'da frenkler tarafından soyulan Mısırlı tüccarlara ve malları yağmaya uğrayan kimi ker-

van sahiplerine zararlarını ödediğini gösteren O Turan, bunu bir tür "devlet sigortası" kabul ediyor. Dahası, İtalya Cumhuriyetleri'nde sigorta uygulamasının XIV. yüzyılda ortaya çıktığını öne sürerek bunda Selçuklu etkisinin bulunabileceğini de ekliyor.[194]

Anadolu Selçukluları tarihi üzerinde uzmanlığı tartışmasız olan O. Turan'ın ne yazık ki bu konuda da serbest bir yoruma yöneldiği görülmektedir. Çünkü andlaşmanın Venedikliler'in yükümlülüklerini içeren ikinci bölümünün sonunda, Cumhuriyet'e ait yerlerde mallarına el konulan Selçuklu tüccarlarının mallarının "iade" edileceği belirtilmekte ve eğer suçlunun "mala ve malın büyük bir kısmına sahip olduğu" açıkça bilinirse, o zaman haksız olarak alınan mal tazmin edilmek icap eder" denilmektedir. Bunun karşılığında Selçuklu ülkesinde ziyana uğrayan Venedik tacirlerinin malları için benzer bir ödeme öngörülmemiştir. Dolayısıyla andlaşmada tek yanlı olan bu tazminat ödemeyi, Selçuklular'ın kendiliklerinden uygulayıp uygulamadıkları gerçekten de düşünmeye ve araştırmaya değer. Kaldı ki andlaşmada tek yanlı olarak Venedik'in kabul ettiği bu tazminatı da Selçuklular'ınkine benzetmek ve onu da bir *devlet sigortası* diye nitelemek de mümkündür. Ancak bu tür zorlamalara kaçmaksızın Türkiye'de ve Türkler arasında sigorta sisteminin ne zaman nasıl oldup geliştiği sorununun ciddi bir konu olarak ortada durduğunu söyleyebiliriz.

Selçuklu-Venedik dostluk ve ticaret andlaşması, iki taraf tüccarlarının kaybolan eşyalarının ve karşı ülkede ölenlerin mallarının geri verileceğini hükme bağlarken, bu iadenin batan gemilerdeki malları da kapsamı içine almıştı. Böylece o dönemde birçok ülkede hâlâ geçerliliğini koruyan *"el koyma" (müsadere)* usulüne[195] son verilmiş oluyordu. Ortaçağ boyunca bir ülkenin kıyılarında fırtına yüzünden hasara uğrayan gemiler ve onların içindeki mal ve insanlar o kıyıya egemen olan devletin malı sayılıyordu. Birçok yakınmalara yol açan bu uygulama 1079 *Latran Konsili*'nde kınanmasına rağmen ortadan kaldırılamamıştı. İlk önce Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri Küçük Ermenistan krallığı ile yaptıkları andlaşmalarda bu kuralı kendi lehlerine değiştirmeyi başarmışlardı. Yukarıda belirtiğimiz gibi İ. Keykâvus ile Kıbrıs Kralı Hugues arasındaki mektuplaşmalarda da *el koyma* ve *yağma* hakkından vazgeçilerek gemilerdeki insanlarla malların geri verilmesi öngörülmüştü. İşte 1220 andlaşmasındaki hüküm bu gelişmenin doğal bir sonucu idi.

Bütün bunların dışında, Venedikliler'e ait limanlara giren Selçuklu tebaasının selamlanacaklarına ilişkin hüküm ise, açıkça Selçuklular lehine bir

nitelik taşıyordu. Ancak bunun gururu okşayıcı bir saygı belirtisi olduğu, siyasal bir tabiiyet, bir bağlılık anlamına gelmediği kuşkusuzdur. Anlaşılan ticareti, yararı ön planda tutan *Serenissima Repubblica,* kendi limanlarına gelecek Selçuklu tüccarlarını ve gemilerini selamlamayı önceden kabul ederek alçakgönüllü davranmakta, fakat karşı tarafın, Türkler'in gururunu okşayaraktan, kendisi için çok daha önemli olan kolaylıklar ve ayrıcalıklar elde etmesini bilmekte idi. Kısacası Venedik Cumhuriyeti, 8 Mart 1220'de I. Alaaddin Keykubad'la yaptığı "dostluk ve ticaret andlaşması" ile, Selçuklular'a ait yerlerde ticaret serbestliği, kimi mallarda bağışıklığa kadar varan vergi indirimi, tüccarlar için can ve mal güvenliği ve kendi tebaası arasındaki anlaşmazlıklarla birlikte Venedikliler'le öteki Latinler arasındaki davaları da içeren özel yargı hakkı gibi, evvelce Bizans İmparatorluğu'ndan ve *Levante*'deki diğer devletlerden elde etmiş olduğu haklara ve ayrıcalıklara benzer hükümleri Selçuklu yöneticilerine de kabul ettirmeyi başarmıştı. Bundan da öte, 1220 andlaşması Beylikler döneminden de geçerek ileride Osmanlı İmparatorluğu'nda daha da genişleyerek ve giderek siyasal olduğu kadar ekonomik ve kültürel büyük bir soruna dönüşecek olan *Türk Kapitülasyonları* tarihinin de ilk belirgin örneği, kanevası niteliğini de taşıyordu. Nitekim A. Bombaci de bunu Venedikliler'in Türkler'le yaptıkları *Kapitülasyonlar*'ın bir "prototipi" olarak değerlendirmektedir.[196]

A. Keykubad'ın kabul ettiği hükümler, W. Heyd'in de işaret ettiği gibi, Selçuklu Türkiyesi'ni yalnız Venedik ticaretine değil, bütün Latin topluluklarının ticaretine açmış oluyordu.[197] Yargılamaya ilişkin bölümde "Latinler, Pisalılar veya diğer kavimler"den söz edilmesi, bunu açıkça göstermekteydi. Bu maddede Pisalılar'ın özellikle vurgulanması, herhalde yalnız Venedik Cumhuriyeti ile Pisa arasındaki ticari rekabetten ötürü değil, bu dönemde Selçuklu Anadolusu'na ticarete gelen Pisalılar'ın çokluğundan dolayı idi. Nitekim andlaşmayı izleyen yıllara ilişkin kimi kayıtlar Pisalılar'ın *Antalya*'da yerleşip önemli bir grup oluşturduklarını göstermektedir.

Selçuklu ülkesinde Venedikliler'den sonra ticarette etkin rol oynayan bir başka İtalyan topluluğu ise Cenevizliler idi. Ceneviz tebaası olan tüccarların 1237'de *Antalya*'da bir ticaret merkezi açtıkları biliniyor.[198] Bir süre sonra Cenevizli kimi büyük tüccarların Venedikliler gibi Selçuklu başkenti *Konya*'da yerleştikleri görülüyor. Nitekim G. Rubruck'un verdiği bilgiye göre 1255'te *Konya*'da aralarında *şap* ticaretiyle uğraşan Nicolo di Siro da bulunan çok sayıda Ceneviz tüccarı yaşıyordu.[199] Böyle olduğu halde Selçuklular'la Cenevizliler arasında herhangi bir dostluk ya da ticaret

andlaşması yapıldığını gösteren bir belge ya da kayıda sahip değiliz. Bununla birlikte Anadolu kıyılarında önemli köprübaşları tutmuş olan Cenovalılar'ın, kendilerine Venedikliler'e verilen hakların ve ayrıcalıkların tümü tanınmamış olsa bile Selçuklu ülkesinde serbestçe ticaret yaptıkları, *Konya*'da olduğu gibi birçok kentlere yerleşip işyerleri açtıklan görülmektedir.

Selçuklu topraklarında Venedikliler'e tanınan özel yargı yetkisine ilişkin maddede yeralan "Latinler" deyiminin Pisalılar ve Cenevizliler'den başka *Provence*'lıları da içerdiği kabul edilebilir. Çünkü Kıbrıs Kralı'nın verdiği 1236 tarihli bir imtiyaz belgesi, *Marsilya* ve *Montpellier* dahil *Provence* tüccarlarının *Antalya*'da yerleşmiş olduklarını ve "Konya sultanı"nın ülkesinden getirdikleri malları *Kıbrıs*'ta sattıklarını göstermektedir.[200]

Selçuklu Türkiyesi'ne ticarete gelen İtalyanlar arasında Napoli Krallığı tebaasının da bulunup bulunmadığını kesinlikle söyleyecek durumda değiliz. Çünkü Napoli tebaasının, *Levante* ticaretinde önceleri *Rodos*'a, sonra da *Kıbrıs*'a yerleşerekten etkiniklerini sürdürdükleri bilinmektedir. Güney İtalya'da satılan hububat ile baharatın bir kısmının Anadolu'dan *Küçük Ermenistan*'dan getirildiği hakkında kayıtlar varsa da bir transit ticareti niteliğinde olması muhtemel bulunan bu durumun Napoli tüccarların Anadolu'ya ve Selçuklu kentlerine yerleşmiş olduklarını göstermeye yetmeyeceğini sanıyoruz.[201]

Alaaddin Keykubad döneminde yapılan Venedik andlaşmasının süresi `2` yıl olmakla birlikte, bu sürenin bitiminden sonra yeni bir anlaşma yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Venedik Cumhuriyeti 1228'de A. Keykubad'a Filippo Giuliano adlı yeni bir elçi göndermişti. Ancak bu görüşmeler sonunda bir anlaşma yapıldığına ilişkin hiçbir kayda sahip değiliz.[202] E. Dulaurier'in Selçuklular'la Venedik Cumhuriyeti arasında 1289'de bir andlaşma imzalandığını öne süren kaydı da[203] dayanaktan yoksun görünmektedir. Öyle anlaşılıyor ki *Serennisima Republblica*, 1220'den sonra yeni bir andlaşma yapmadan daha doğrusu buna gerek görmeden, elde etmiş olduğu haklar çerçevesinde Selçuklu ülkesindeki ticaret etkinliğini bu siyasal gücün sona erişine kadar sürdürmüştür. Anadolu Selçuklu devleti tarihe karışırken de buradaki ticaretini ve sağladığı üstünlüğü devam ettirebilmek amacıyla bu kez de Anadolu'daki yeni siyasal güçlerle, yani bir yandan *İlhanlılar*'la öte yandan Ege ve Karadeniz kıyılarındaki Türk beylikleri ile anlaşma yolları aramaya yönelmiştir.

Selçuklu ücretli ordusunda görev almaktan başlayarak *Konya*'ya ve diğer büyük kentlere yerleşip buralarda işyerleri açan ve kimi yerlerde sayıla-

rı birer koloni oluşturacak düzeye yükselen Venedik, Ceneviz ve Pisa gibi İtalyanlar'la olan ilişkiler, tartışmasız kabul etmek gerekir ki yalnız alışveriş gibi ticaret alanı ile sınırlı kalmayıp, etkilerini toplumsal yaşam ve kültür üzerinde de göstermiştir. Selçuklu dönemine ait elimizde yeterince belge bulunmadığı için boyutlarını yeterince çizemediğimiz bu etkileşimin içeriğini Osmanlılar döneminde daha somut olarak sergileme olanağını bulacağız.

3 - DIŞALIMI VE SATIMI YAPILAN MALLAR

Selçuklu Türkiyesi, daha geniş bir anlatımla Selçuklular döneminde Anadolu ile İtalya arasında ticaret ilişkilerinde buradan satın alınıp götürülen ya da buraya getirilen malları '2' gruba ayırabiliriz:

a) Ülkelerin yani Anadolu'nun ve İtalya'nın kendi ürünleri olan hammadde ve sanayi malları.

b) Başka ülkelerin ürünleri olup transit ticareti çerçevesinde el değiştiren mallar.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Venedikli, Cenevizli, Pisalı tüccarlarla öteki İtalyanlar'ın Anadolu'dan satın alıp dışarıya götürdükleri yani "ihraç" ettikleri yerli ürünlerin şu mallardan oluştuğu görülmektedir:

Hububat, canlı hayvan, yapağı, deri, kereste, mazı, hekimlikte kullanılan bitkiler, şap, kayatuzu, bakır, gümüş, halı, çeşitli pamuklu ve yünlü kumaşlar...

Bunların dışında Çin ipeklileri, Hindistan baharatı, Rusya kürkleri ve Kıpçak ya da Kafkas kökenli köleler gibi Anadolu'ya dışarıdan getirilen mallar da İtalyanlar'ca satın alınıp bunların arandığı Avrupa ülkeleri ile Mısır ve Suriye'ye götürülen transit mallar listesinde yer alıyorlardı.

Bu dışsatım (ihraç) mallarına karşılık, İtalyan tebaası tüccarlar Selçuklu ülkesine İtalya, Fransız ve Flandr kökenli şu malları getirip satıyorlardı:

Kâğıt, cam eşya, ipekli ve yünlü kumaşlarla elbiseler, şeker, sabun.

Venedik Cumhuriyeti'nde imal edilen kılıç, zemberekli ok, miğfer, zırh, kalkan ve ateşli silahlar *Levante*'de aranan mallardan idi. Ancak daha çok *Mısır ve Suriye*'ye yönelik olan bu silah ticaretinin Anadolu'yu ne ölçüde etkilediği hakkında kesin verilere sahip değiliz.[204]

Anadolu ile ve genellikle *Levante* ülkeleriyle ticaret yapan İtalyan devletleri, sözkonusu ticareti güven altında tutabilmek ve buralara gidip gelen

tüccarların canlarını ve mallarını koruyabilmek için bazı önlemler almak gereğini duymuşlardı. Bunların başında da, Doğu Akdeniz limanlarına işleyen ticaret gemilerinin konvoy halinde gidip gelmeleri yer alıyordu. Özellikle Venedik Cumhuriyeti'nde, ticaret kadırgalarının yılın belirli dönemlerinde ve topluca *Levante'ye* gidip dönmelerine çok büyük önem veriliyordu. Ticaret gemilerinin bu toplu hareketlerine de, kuşkusuz karayollarından kullanılan farsça kervan deyiminden esinlenerek *caravan* adı verilmişti.

XII. ve XIII. yüzyıllarda *Levante'ye* giden Venedik ticaret gemileri genellikle küçük yelkenlilerden oluşuyordu. Yılda '2' kez *caravan* düzenlenmesi uygun görülmüştü. İlk sefer, kışın bitiminden sonra Şubat ya da Mart ayında, ikincisi ise yazın Ağustos'ta başlıyordu. Böylece doğu limanlarına gidiş dönüşün kural olarak '6' ayda tamamlanması gerekiyordu. Bu nedenle her *caravan* yılda ancak tek bir sefer yapabiliyordu. İlkbaharda hareket eden filo, daha önce saptanmış olan sayıya ve yöne göre yolda kısımlara ayrılıyor ve Bizans başkenti *İstanbul* dahil olmak üzere Anadolu'nun güney ve kuzey kıyılarındaki limanlarla *Kırım*'a, *Suriye*'ye ya da *Mısır*'a gidiyorlardı. Götürülen malların o ülkelerde satılmasından ve asıl önemlisi İtalya'da ve öteki Avrupa ülkelerinde satılabilecek olan malların uğranılan limanlarda gemilere yüklетilmesinden sonra dönüş yoluna koyulan ticaret kadırgaları, yol boyunca birleşerek gene *caravan* halinde Eylül ayı içerisinde Venedik'e ulaşıyorlardı. Yılın bu ilk konvoyu *Levante*'den İtalya'ya yönelirken Ağustos'ta yola çıkan ikinci *caravan,* kışı doğu limanlarında geçirdikten sonra ilkbaharda geriye dönüyordu.

Venedik ile Ceneviz arasında savaşın başladığı ve ticaret gemilerine karşı saldırıların arttığı 1262'den sonra *caravan*'lara savaş gemilerinin de eşlik etmesi yoluna gidilmişti. Ancak sözkonusu savaş bittikten sonra da ticaret gemilerini korsanlardan korumak için onlara savaş gemilerinin eşlik etmesi yöntemi sürdürülmüştü. Bir müddet sonra, 4 Haziran 1278'de Venedik Senatosu tasarruf etmek amacıyla *Levante*'ye her yıl yalnızca bir *caravan* düzenlenmesi kararını almıştı. Ancak bu uygulama fazla sürmemiş ve XIV. yüzyılda seferler gene '2'ye çıkartılmıştı.[205]

III. BÖLÜM

İLHANLILAR VE BEYLİKLER DÖNEMİ

Anadolu Selçukluları döneminde "dostluk" temelleri üzerine kurulan ve her iki tarafın tüketim malları gereksinmelerinin boyutlarını çok aşarak Asya-Avrupa ticaretinin büyük bir kesimini de içeren Türkiye ile İtalya ilişkilerinin, İlhanlılar ve Beylikler döneminde aynı doğrultuyu korumakla birlikte niteliğinin biraz değiştiği görülür. Aradaki fark, Batı Anadolu'da kurulan Türk beylikleri Ege sahillerine egemen olup denizlere de açılma eğilimi göstermeye başladıklarında, bunu yakından izleyen İtalyan şehir devletlerinin *Levante*'deki ticaret etkinliklerini yitirmemek için sözkonusu beyliklerle olan ilişkilerinde savaşma'yı da bir araç olarak kullanmaya başlamalarıdır. Böylece Beylikler döneminde *Turchia* adı içerisine giren yerlerin genişlemesine paralel olarak Türkiye-İtalya ilişkilerindeki alan biraz daha büyürken, çıkar çatışmalarının da başladığı ve sürekli barış çizgisinin zaman zaman yerini "barış-savaş-barış" eğrisine bıraktığı görülür. Her ne kadar İtalyanlar'ın bu dönemde Anadolu'daki devletlerle savaşmaları daha çok Aydınoğulları Beyliği için sözkonusu ise de, ileride Osmanlı İmparatorluğu döneminde bütün ayrıntıları ve sonuçları ile görülen "barış-savaş", "savaş-barış" ikilemi ya da açmazı böylece ortaya çıkmış oluyordu.

Beylikler tarihinin kronolojisi dikkate alındığında, bunlardan çoğunun başlangıçları, yani kuruluş evreleri yönünden Selçuklular dönemi içinde yer aldıkları, ömürlerinin sona erişi bakımından da XV. yüzyılın ikinci yarısına Fatih Mehmed'in saltanat yıllarına kadar Osmanlı İmparatorluğu tarihi çerçevesinde incelenmeleri gerektiği kolaylıkla kabul edilir. Öte yandan, 1243 Kösedağ savaşından sonra Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde egemen olan Moğollar'ın 1308'de bu devlete son vererek ona ait toprakları bir İlhanlı eyaleti haline getirdikleri de bilinmektedir. Ancak bizim burada amacımız Anadolu Selçukluları tarihinin ayrıntılarına, iç gelişmelerine inmek değil, İtalya ile kurulan ilişkilerin Selçuklu devletinin ortadan kalktığı XIV. yüzyılın başlarından Osmanlı dünyası ile İtalyanlar'ın doğrudan doğruya temasa geldikleri o yüzyılın sonlarına kadar nasıl sürdürüldüğünü aydınlatmaktan ibarettir. Bu nedenle gerek İlhanlı devletini gerekse Anadolu'daki Türk beyliklerini İtalya ile olan ilişkileri açısından ele almakla yetineceğiz.

A - İLHANLILAR ÜLKESİNDE İTALYANLAR

Tarihin çok süratle kurulmuş ve çok geniş alanlara yayılmış siyasal güçlerinden biri olan Moğol İmparatorluğu, benzeri öteki imparatorluklar gibi egemenliği altına aldığı topluluklar yönünden etnik köken, dil ve din birliğinden yoksundu. Birbirinden çok farklı toplulukların oluşturduğu yapı, imparatorluğun kuruluşundan başlayarak onun İran'da ve Anadolu'da hüküm süren kolu olan İlhanlılar döneminde iç yönetimi olduğu kadar, yabancı devletlerle olan ilişkileri de büyük ölçüde etkilemiştir.

İmparatorlukta Moğollar'ın yanıbaşında etnik ikinci büyük topluluğun Türkler'den oluşması, yönetimde Türkler'e etkinlik sağlamış ve B e r t h o l d S p u l e r 'in de belirttiği üzre Moğol kavminin "Batı Asya'da Türklük içinde eriyip gitmesi" sonucunu doğurmuştur.[1]

Öte yandan imparatorluk içinde her kavim kendi dilini koruduğu için Moğolca'nın yanıbaşında Türkçe, Farsça, Ermenice, Süryanice, İbranice, Tibetçe ve Çince vb. konuşuluyordu. Bu diller bir tür "yönetim" dili sayıldıklarından bağlı kavimlere kendi dillerinde yazılmış *yarlığ*'lar veriliyordu. Bunu sağlamak içinde sarayda bu dilleri bilen çevirmenler görevlendiriliyordu.[2]

Bu kadar değişik dillerin geçerli olduğu bir ortamda değişik alfabelerin kullanılması da kaçınılmazdı. Nitekim o dönemde yalnız Türkçe için değil Moğolca için de Uygur yazısının kullanıldığı, daha sonra Arap alfabesinin alındığı bilinmektedir. Buna karşın hıristiyan Avrupa devletleri ile yazışmalarda farklı bir yol izlendiği görülmektedir. Bu ülkelere gönderilen yazı ve mektuplar genelde Moğolca olarak kaleme alınıyor, ancak bu esas metne Farsça ya da Latince bir çeviri de ekleniyordu.[3]

Din'e gelince, kendilerine özgü bir *Şamanizm*'e bağlı bulunan ve ancak XIII. yüzyıl sonlarında G a z a n Han döneminde (1295-1304) islâmiyeti devlet dini olarak kabul eden İlhanlılar'ın bütün dinlere karşı büyük bir hoşgörü hatta umursamazlıkla davrandıkları kabul edilmektedir. XIII. yüzyıl sonlarında başkent *Tebriz*'de Dominiken papazların bir Piskoposluk kurmaları, Fransiskenler'e ait '2' manastırın da bulunması bunu kanıtlamaktadır.[4]

Bununla birlikte Moğol egemenliği, Anadolu'daki müslüman olmayan toplulukların durumunda sanıldığı ölçüde büyük bir değişiklik doğurmamıştı. Çünkü başlangıçta din'e karşı kayıtsız kalınması müslümanlığın eski üstünlüğünü yitirmesine ve müslüman olmayan toplulukların bazı haklar elde etmesine yol açmışken islamiyetin kabulü ile tekrar eski duruma dönülmüştü.[5]

1 - SELÇUKLULAR DÖNEMİNDEKİ DURUMUN SÜRDÜRÜLMESİ ÇABALARI

Etnik ayrılıklara, dillere ve dinlere tanınan serbestlik, Selçuklu devletine son verdikten sonra Anadolu'nun büyük bir kısmını doğrudan kendi topraklarına katan İlhanlılar'ın, *Levante* ticaretiyle ilgilenen Avrupalılar ve özellikle İtalyanlar'la olan ilişkilerini de büyük çapta etkilemişti. Örneğin, İlhanlı hükümdarlarının, Anadolu'da ve Suriye'de üstünlük yarışına giriştikleri müslüman Memlûk Sultanları'na karşı, başta Papa olmak üzere hıristiyan Avrupa'dan yardım istedikler görülmektedir. Bu girişimde, Memlûkler'in Haçlı Seferleri'nden beri hıristiyanların elinde bulunan *Akkâ*'yı geri almak için harekete geçmelerinin Avrupa'da uyandırdığı telaş ve kızgınlığın kuşkusuz ki büyük payı olmuştu. İşte bundan yararlanmak isteyen Argun Han (1284-1291), 1286'da Papa IV. Honorius'a ve diğer Avrupa hüükmdarlarına bir elçi göndererek Memlûkler'e karşı ortak bir harekete girişmeyi önermişti.[6] Ancak hıristiyan saraylarının kararsız tutumları yüzünden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Önerisini yenilemek gereğini duyan Argun bu kez de bir Cenevizli olan Buscarello Ghisolfi başkanlığında bir elçilik heyetini yola çıkarmıştı. Han 1289'da bu heyetle Avrupa hükümdarlarına gönderdiği mektupta, 1291 yılı Ocak ayında *Akkâ* önünde buluşmayı diliyordu! *Roma*'da IV. Nicolas (1288-1292)'dan başlayarak Fransa'da Philippe le Bel'i ve son olarak Londra'da I. Edward'ı ziyaret eden Buscarello'nun bu elçiliği de umulanı sağlamamıştı. Bu arada da *Akkâ* Memlûkler'in eline geçmişti (1291).

Amcası Geyhatu'dan sonra İlhanlı tahtına çıkan Olcaytu Hudabende (1304-1316), Fransa Kralı Philippe le Bel'e 1306'da yazdığı mektupta, Memlûkler'i "ezmek" için hıristiyan hükümdarlarla geniş kapsamlı bir ittifak yapılması yolundaki babasının önerisini bir kez daha yinelemişti.[7] Ne var ki bu girişim de sonuçsuz kalmıştı.

Gerek müslüman doğu'da gerekse hıristiyan batı'da uluslararası ilişkiler sözkonusu olduğunda din'den daha çok siyasal ve ekonomik çıkarlara önem verilmesinin çarpıcı bir örneği de *Kırım*'da görülmüştü. Argun Han döneminde her ikisi de Büyük Moğol İmparatorluğu'nun birer kolu olan Altun Ordu devleti ile İlhanlılar arasında sınır anlaşmazlıklarından kaynaklanan mücadele alevlendiğinde, *Kırım*'da ticaret kolonileri kurmuş olan ancak öteden beri biribirlerini rakip olarak gören İtalyanlar'dan Cenevizliler İlhanlılar'ı, Venedikliler ise Altun Ordu'yu desteklemişlerdi.[8]

Asya-Avrupa ticaretinde şah daman niteliğinde olan *İpek Yolu*'nun geçtiği ülkeleri egemenlikleri altına alan Moğollar, dıştan gelen etkilerle de olsa ticaret sorununa eğilmek gereğini duymuşlardı. Onların giderek bu konuya verdikleri önemin en büyük belirtisi, devlet sermayesiyle kurulan ya da devletten kredi alan *Ortak*'lann yani ticaret şirketlerinin kurulması idi.[9] Ticareti desteklemek amacıyla sözkonusu *Ortak*'lann vergi bağışıklığı gibi kimi ayrıcalıklar da tanınıyordu. Çok geçmeden Hanlar, hatunlar ve büyük emirler de büyük kârlar getiren bu *Ortak*'lara büyük paralar yatırmaya başlamışlardı.

Ticareti ve tüccarı koruma siyasasına İlhanlı İmparatorluğu'nda da devam edilmişti. 1282'de tahta çıkan Ahmed Han, Mısır Sultanı Kalaun'a yazdığı bir mektupta tüccarları "devletin temeli" kabul ettiğini belirtiyordu.[10] *Ortak*'lar dışında İlhanlılar'ın *Yam* denilen posta teşkilatına büyük bir önem vererek hızlı haberleşmeyi sağlayabilmek için karayollannın ve köprülerin yapımına ve bunların korunmasına çalışmaları da kara ticaretini büyük ölçüde desteklemişti.[11] O dönemde Anadolu'da yaptırılan köprülerden günümüze kalanlar içerisinde, Emir Çoban Salduz'un yaptırttığı Erzurum yakınında Aras üzerindeki *Çobanköprüsü* anılmaya değer.

Böyle olmakla birlikte İlhanlı hükümdarlarının ticaret hayatını canlandırmada pek başarılı olmadıkları görülmektedir. Hatta alınan kimi kararların ticareti olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Örneğin, islamiyeti resmi din olarak kabul eden Gazan Han, dinsel görüşlerin etkisiyle kredi faizlerini önce azaltmış, arkasından 1299'da ödünç para verilmesini (kredi) ve faiz almayı kesin olarak yasaklamıştı. Bunun dışında fiyatların ve tüccarlara ait defterlerin denetimine yönelinmesi ve pazar yerlerinde yeni vergiler alınmasına başlanılması ticaret serbestliğini ve olanaklarını büyük ölçüde kısıtlamıştı.[12]

Bütün bunların sonucunda, İlhanlılar döneminde Anadolu üzerinden gerçekleştirilen Asya-Avrupa arasındaki ticari etkinlik sürmekle birlikte, genellikle yabancıların elinde olan bu ticaret ülkeye büyük bir yarar sağlamaz olmuştur.[13] İlhanlı yönetimi, batı ile ticaretin gelişmesi için pek fazla çaba harcamazken, Venedik ve Ceneviz gibi *Levante* ticaretine damgalarını vurmuş olan İtalya devletleri, etkinliklerini devam ettirebilmek için İlhanlı sarayını zorlamaya, eskiden sahip oldukları hakları ve ayrıcalıkları Orta ve Doğu Anadolu'nun bu yeni egemen gücüne kabul ettirmeye yönelmişlerdir.

İlhanlı devletinin merkezi sayılan İran ile İtalyan şehir devletleri arasındaki ticaret, *Levante* ve Büyük Moğol İmparatorluğu yönlerinden ayrı ayrı önem taşımakta idi. Her şeyden önce bu ilişki, çok eski ve köklü olan *Le-*

vante ticaretinin Orta Doğu'da uzanabildiği en son sınırı belirliyordu. Öte yandan İtalyanlar ile İlhanlılar arasındaki ticaret, Cengiz İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra kurulan Kubilay, Çağatay ve Altun Ordu gibi öteki Moğol devletlerinin egemen oldukları ülkelerle yapılan ticari alışverişe oranla XIV. yüzyıl ortalarına kadar daha büyük bir içerik ve canlılık gösterir.[14]

Bu dönemde Selçuklu başkenti *Konya*'nın siyasal önemini yitirmesi ticaret hayatını da etkilemiş, Selçuklu Türkiyesi'nin batı bölgelerinin ticarette oynadıkları rol azalırken, ağırlık merkezi doğu'ya, İlhanlı başkentine kaymıştır. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarındaki iki önemli limandan yani *Trabzon* ile *Ayas*'tan başlayan karayolları zaten İran'a doğru uzandığı için bu yolların ulaştığı *Tebriz,* Asya-Avrupa ticaretinin en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Marco Polo, *Tebriz*'i "tacirler için bir cennet, tatlı kârlar diyarı" diye nitelerken[15] bir başka çağdaş gözlemci Oderich von Portenam da burasını o zamanki "dünyanın emtiaca en zengin şehri" olarak tanımlamıştı.[16]

Başkent Tebriz'in önemi artarken İlhanlı ülkesi de Uzak Doğu ve Hindistan arasındaki transit ticaretinin mühim bir ara merkezi durumunu almıştı. Bu transit karakteri artık bir İlhanlı eyaleti olan Anadolu'yu da etkilemiş ve eskiden *Turchia* şehirlerine yerleşmiş olan Avrupalı, İtalyan tüccarlar, şimdi bu ülkeden yalnızca geçer olmuşlar, dolayısıyla da Anadolu'ya mal ve para yönünden katkıları azalmaya yüz tutmuştu.[17] Öte yandan İlhanlılar'la Altun Ordu arasındaki ilişkiler bozulduğunda Rusya'dan *Mısır*'a, Memlûkler'e gönderilmekte olan esir-kölelerin *Sinop* ve *Samsun* üzerinden değil de *Boğazlar*'dan deniz yolu ile gönderilmesine başlanılmış, bu da Anadolu ticaretini olumsuz yönde etkilemişti.[18]

Bütün bunlara karşın Avrupalılar ve özellikle İtalyanlar İlhanlı ülkelerinde serbest ticaret hakkı ile kimi ayrıcalıklar elde edebilmek için *Tebriz* sarayı ile ilişkiler kurmaya başından beri büyük önem vermişlerdi. İlhanlı başkentindeki ilk İtalyan tüccarlarından birinin Venedikli Pietro Veglioni (Vilioni) olduğu anlaşılıyor. Hülagû'nün İlhanlı devletini henüz yeni kurduğu yıllarda bu Venedikli'nin diğer yabancı tüccarlarla birlikte *Tebriz*'de yerleştiği ve bir ticaret firmasını temsil ettiği 2 Mayıs 1264 tarihli bir belgede açıklanmaktadır.[19] Öte yandan Venedik Cumhuriyeti gibi Ceneviz de fazla gecikmeden İlhanlılar'la ticaret ilişkileri kurmuştu. Cenevizli Luchetto de Recco'nun alacaklısının isteğine göre *Tebriz*'de ya da *Sivas*'da ödemeyi kabul ettiği 198 gümüş *livre* tutarındaki borcuna ilişkin 12 Mayıs 1280 tarihli belge, Cenevizliler'in bu tarihten daha önce İlhanlı ülkesine ulaştıklarını göstermektedir.[20]

İtalyanlar'ın İlhanlı başkentindeki sayıları giderek artarken, Filistin'de Haçlı Prenslikleri'ne ait son kale-liman olan *Akkâ*'nın Memlûkler'in eline geçmesi ihtimali, yukarıda değindiğimiz gibi, başta Papalık olmak üzere Avrupa hıristiyan hükümdarları ile İlhanlı sarayı arasında diplomatik görüşmelere de yol açmıştı. Mısır sultanına karşı ortak bir hareket amacını güden bu girişimler bekleneni vermezken, *Tebriz* ile Batı Avrupa başkentleri arasında gidip gelen elçilik kafileleri içerisinde Cenevizliler'in ve Venedikliler'in de yer almaları dikkati çekmektedir. Dahası İlhanlı başkentinde oturan İtalyanlar'dan bazıları Argun Han'ın sarayında çevirmenlik *(tarjuman)* yapmakta idiler. Bunlardan biri olan Cenevizli Buscarello Ghisolfi İlhanlı elçisi olarak Papa'ya ve öteki Avrupa hükümdarlarına gönderilmişti![21] Bu, Kubilay İmparatorluğu'nda olduğu gibi İlhanlı Sarayı'nın da kendilerine gelen Avrupalılar'ı elçi olarak kullanma siyaseti güttüklerini kanıtlamaktadır. Han'la ve sarayla sürdürülen bu yakın ve samimi ilişkilerden ötürü Argun Han, Pietro Viadro ve Simeone Avventurato adlı İtalyan tüccarların satmak amacıyla kendisine getirdikleri mücevherleri ve kristalleri armağan sayarak onlara hiçbir şey ödememişti!

Argun'dan sonra yerine geçen Geyhatu'nun olumsuz tutumu yüzünden İtalyanlar İlhanlı ülkesindeki etkinliklerini yitirir olmuşladı. Bu yüzden Ceneviz Cumhuriyeti yeni Han'dan vatandaşları için serbestçe dolaşım ve yerleşme hakkını yeniden elde edebilmek için harekete geçmek gereğini duymuştu. Ancak bu da pek kolay olmamış ve elçi olarak seçilen Corrado Ghisolfi birkaç kez *Tebriz*'e gidip gelme pahasına sonunda Geyhatu'dan Cenevizliler'e sözkonusu hakları tanıyan bir belge almayı başarmıştı.

Müslümanlığı kabul eden Gazan Han'ın, önceleri islâm tebaasına hıristiyanları cezalandırabilmeleri yolunda bir müsaade vermişken, Memlûkler'e karşı mücadeleye girerken siyasetini değiştirip bu iznini geri alması, ülkesindeki hıristiyanlara ve dolayısıyla da İtalyanlar'a eski hareket serbestliklerini yeniden kazandırmıştı. İtalyan tacirleri Doğu Anadolu'da ve İran'da oldukça canlı bir alışveriş faaliyetlerini sürdürürlerken Buscarello Ghisolfi de Gazan Han'ın Papa ile Fransa - İngiltere kralları ile mektuplaşmalarında elçi olarak görev almıştı.[22]

Marco Polo'nun verdiği bilgilere göre bu dönemde *Tebriz*'de yerleşen Latin tüccarları arasında Cenevizliler başta geliyordu. Bunlar, kervanlarla *Hindistan*'dan, *Hürmüz, Bağdad* ve *Musul*'dan getirilen malları satın alıp Anadolu üzerinden İtalya'ya naklediliyorlardı. İlhanlı başkentindeki sa-

yıları bir koloni oluşturacak derecede artınca, diğer ülkelerde ve şehirlerde olduğu gibi bir Konsolosluk kurup onun yönetiminde örgütlenmişlerdi. 1304 yılındaki konsolosun Raffo Pallavicini olduğu bilinmektedir.[23]

Cenevizliler dışında Venedikliler, Pisalılar, Floransalılar ve Sienalılar da İlhanlı devleti ile siyasi ve ticari ilişkiler kurmuşlardı. Sözkonusu İtalyan devletleri tebaası olanlar İlhanlı topraklarında bir koloni oluşturmasalar bile *Tebriz* sarayında etkin rol oynayacak durumda idiler. Örneğin, Papa IV. Nicolas'ın, Argun Han ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine yaptıkları katkıdan ötürü 13 Temmuz 1289 tarihli bir mektupla teşekkür ettiği hıristiyan tüccarlar içinde Pisalı Iolo da bulunuyordu. Sözkonusu Pisalı'nın daha sonraki belgelerde Ozolo diye kaydedilen ve Ermeni tarihçisi Orbellian'ın bir "Frank Prensi" diye nitelediği ve Gazan tarafından Kıbrıs'a gönderilen Singor Chiol ile aynı kişi olduğu sanılmaktadır ki,[24] eğer bu varsayım doğru ise bir Pisalı'nın İlhanlı sarayında ne denli güven sağladığının dikkate değer bir örneğini oluşturur.

Bu dönemde Floransalılar'ın da İlhanlılar'la ilişkiler kurdukları ve öteki İtalyanlar gibi Han'ların verdikleri elçilik görevlerini üstlendikleri görülmektedir. Gazan Han, Papa seçilen VIII. Bonifacius (1294-1303)'u kutlamak için özel bir elçi göndermeye karar verdiğinde *Tebriz*'de bulundukları anlaşılan Floransalı Bastardi ailesinden Giuscardo'yu seçmişti. '100' kişiyi bulan kalabalık bir elçilik heyeti ile 1300 yılında *St. Jean du Latran*'da bulunan Papa'nın yanına ulaşan Giuscardo ona, Gazan'ın Memlûkler'in elinde bulunan *Şam*'ı aldığı haberini de iletmiş ve bu haber Avrupa'da büyük yankılar uyandırmıştı.[25]

Tebriz'deki Sienalılar'dan bir kısmı da Han'ların hizmetinde görev almışlardı. Bunlardan Tommaso Ugi de Sena'nın, İlhanlı Hanları'nın silahdarı (Kılıçlı koruyucu) demek olan *Ilduçi*'liğe kadar yükseldiği ve Olcaytu'nun tahta çıkışını bildirmek ve aynı zamanda *Kudüs*'ü geri alabilmek için Mısır Sultanlığı'na karşı bir ittifak yapmak önerisini iletmek için Papa ile Fransa ve İngiltere krallarına 1305'te gönderilen elçilik heyetinde yer aldığı bilinmektedir.[26]

Bütün bu örnekler, *Levante* ticaretini ellerinde tutan İtalyan devletlerinin Selçuklular'dan sonra İlhanlı devletiyle siyasal ve ekonomik ilişkiler kurmaya ne denli önem verdiklerini sergilemektedir. Onlar yalnız Anadolu üzerinden gerçekleşen Asya-Avrupa ticaretinde tekelciliği andıran üstünlüklerini sürdürmekle kalmamışlar, Hanlar'ın güvenlerini kazanarak *Tebriz* sarayında etkin görevler üstlenmişler ve özellikle Avrupa devletleri ile İlhanlı ilişkilerinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardı.

2 - 1320 TARİHLİ İLHANLI - VENEDİK ANDLAŞMASI

Ceneviz Cumhuriyeti'nin İlhanlılar'la ilişki kurma ve *Tebriz*'de bir ticaret kolonisi oluşturma girişiminde öncülük etmesine karşın, bu devletle ilişkileri belirli hükümlere bağlayan ve özel bir andlaşma yapan İtalyan devleti Venedik olmuştu. Venedikliler daha Anadolu Selçuklu devleti tarihe karışmadan önce, 1246'da Moğollar'la bir anlaşma yaparak onlara ait ülkelerde ticaret serbestliğine kavuşmuşlardı.[27] *Kösedağ* savaşının hemen ertesinde elde edilen bu anlaşma, *Serenissima Cumhuriyeti*'nin Orta Doğu'daki gelişmeleri ne kadar yakından izlediğinin ve bölgenin yeni egemen gücü ile vakit yitirmeksizin ilişki kurduğunun somut bir belgesi idi. Ancak Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması ve Anadolu-İran yöresinde İlhanlılar'ın egemen olması karşısında, Moğollar'la yapılmış olan anlaşma hükümlerini bu yeni devlete de kabul ettirmek gerekli olmuştu. Bu amaçla harekete geçen Venedikliler'in, 1271 Ocak ayında İlhanlı Hanlığı ile bir anlaşmaya vardıkları sanılmaktadır.[28]

İlhanlı ülkesinde serbest ticaret hakkının sağlanmasından sonra burada yerleşen Venedik tüccarlarının sayısı giderek artmış ve başkent *Tebriz*'de küçümsenmeyecek bir düzeye ulaşmıştı. Nitekim 1305 tarihli bir belgede, borçlarını ödemedikleri ya da işledikleri suçlardan ötürü kendilerine eziyet edilen Venedikliler'den söz edilmektedir.[29] Aşağıda üzerinde duracağımız gibi 1320 andlaşmasında *Tebriz*'de bir Venedik Konsolosu bulunacağına ilişkin bir hükmün öngörülmesi, İlhanlı topraklarındaki Venedikliler'in bir koloni olşuturacak kadar çoğaldıklarını kanıtlamaktadır.

Bizans İmparatorluğu'ndan başlayarak *Küçük Ermenistan*'da, *Mısır*'da ve Selçuklu Türkiyesi'nde olduğu gibi İlhanlı ülkesinde de Venedik tebaasına uygulanacak ticari ve adli durumu belli esaslara bağlamak için harekete geçen *Serenissima Repubblica*, önce 1307 Mayısı'nda güvenlik sorununu içeren bir anlaşmaya varmıştı.[30] Ancak Venedik için İlhanlı ülkesindeki tebaasının kişisel davranışlarından doğan güvenlik sorunları kadar ticaret yollarındaki can ve mal güvenliği de büyük önem taşıyordu. Çünkü bu dönemde özellikle Karadeniz ile Kafkaslar arasında *Azak*'tan başlayıp *Saray*'a, *Astragan* (*Ejderhan*)'a ve *İran*'a giden karayollarında güvenliğin yeterince sağlanmamasından yakınılmakta idi.[31] Bu nedenle venedik Senatosu, İlhanlı sarayı ile diplomatik ilişkilerini daha da yoğunlaştırmıştı. Bu çabaların sonucunda da *Tebriz*'e gönderilen elçi Michele Dolfin, 22 Aralık 1320'de Ebusaid Bahadır Han (1316-1335)'dan bir *ferman* almaya muvaffak olmuştu.

İlhanlı-Venedik Andlaşması diye tanınan bu metnin başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir:

"Biz Venedikliler" ve "Sizin İmparatorluğunuz" gibi deyimlerden açıkça anlaşıldığı gibi, sözkonusu metin Venedik tarafınca hazırlanmış ve sonradan Ebusaid'in ağzından çıkan bir *ferman* (emirname) biçimine sokulmuştur. Dolayısıyla tek yanlı olarak İlhanlı sultanınca tanınan haklar ve yükümlülükleri içeren bir *ahidname* niteliğindedir.

Andlaşmanın ya da fermanın asıl metni yabancı bir dilde, büyük bir olasılıkla da Farsça ya da Latince yazılmıştı. Ancak bu orijinal metin günümüze kadar ulaşamamış olup, o dönemde Venedik lehçesine çevrilmiş bir kopyası bilinmektedir.[32]

Gerek doğuda gerekse batıda kullanılagelen usul ve kurallara aykırı olarak, fermanın (andlaşmanın) yazıldığı ya da verildiği yer belirtilmemiştir. Yalnızca son maddesinde (Md. 29), ölen bir Venedikli tüccarın mallarının verileceği açıklanırken *Arsenga* (*Erzincan*)'dan söz edilmektedir.

Kararlaştırılan ya da kabul edilen hükümlerin geçerliliği için herhangi bir süre öngörülmemiştir. Doyasıyla andlaşma, ona uyulduğu sürece geçerli sayılmıştır.

Metinde gümrük, geçiş parası gibi vergiler ya da İlhanlı görevlileri için *tamoga, tamogaçi, tantaulo, charaulo, calamanci* vb. gibi Moğolca terimler ve unvanlar kullanılmıştır.

"Bundan başka" (*Item*) diye bendlere ya da paragraflara ayrılan metin numaralandığında '29' maddeden oluştuğu görülmektedir.

İlhanlı - Venedik andlaşmasının, daha doğrusu Ebusaid'in verdiği Ferman'ın içerdiği hükümler ise konulara göre şöyle özetlenebilir:

a) *Venedikliler için Ticaret Serbestliği:*

Sözkonusu Ferman ile Venedik tebaasına bütün İlhanlı topraklarında mal alma ve satma serbestliği tanınıyordu:

"Venedikliler'in mallarını satacakları İmparatorluğumuzun bütün yerlerinde, yörenin yöneticisi ve gümrük memurları (*tamogaçi*), onları korumak, onlara yardım etmekle yükümlü olacaklardır. Ve buna benzer biçimde, sattıkları malların bedelini tamamen almaları için de gerekeni yapacaklardır."(Md. 4)

"Herhangi bir yerdeki alışverişlere hiç kimse engel olmayacaktır."(Md.18)

Bu serbestlik çerçevesinde Venedikliler geçtikleri yerlerde kervanlarıyla birlikte konaklayabileceklerdi (Md. 16). Ayrıca kendilerine çok dikkate değer bir hak da tanınmıştı. Hayvanlarını '3' gün süreyle parasız otlatabileceklerdi:

"İmparatorluğumuzun bütün yerlerinden geçecek olan kervanlar ve tüccarlar, hayvanlarını hiçbir şey ödemeksizin '3' gün süreyle otlatabileceklerdir ve bu konuda hiç kimse kendilerine güçlük çıkarmıyacaktır". (Md. 6)

b) *Can ve Mal Güvenliği* :

İlhanlı ülkesinde seyahat eden ya da orada oturan Venedikliler'in canlarına ve mallarına dokunulmayacağı, uğrayacakları zararların ödeneceği ve ölenlerin paraları ile mallarının Venedik Konsolosu'na teslim edileceğini öngören maddeler şöyle düzenlenmişti:

"Onların kervanlarının geçtiği İmparatorluğumuzun herhangi bir yerinde bir şeyleri çalınır ya da onlara bir zarar verilirse, o yerin yöneticisi ile görevli memur ve yol koruculari, çalınan ya da zarara uğrayan malı aramak ve Venedikliler'ce haber verildiğinde onları tamamen bulup meydana çıkarmaka yükümlü olacaklardır. Eğer çalınan ya da zarara uğrayan mal bulunmaz, yahut çalanlar bunu geri vermezlerse Venedikliler'in uğradığı kayıplar ödenecektir." (Md. 5)

"Bir Venedikli İmparatorluk dahilinde ölürse, Venedik Konsolosu'nun (*Maçor*) dışında ne tereke görevlileri[33] ne de herhangi bir başkası ölenin mallarına el sürmeyecekler ve hiçbir hak iddia etmeyeceklerdir." (Md. 9)

c) *Gümrük ve Öteki Vergiler* :

Ebusaid Bahadır Han'ın fermanında Venedik tüccarlarından alınacak gümrük vergisi oranı ile ithalat ya da ihracatta uygulanacak tarifeler açıkça saptanmamıştı. Yalnızca "eskiden uygulanan" veya olagelen'den (*usança antiga*) fazla bir vergi alınmayacağı vurgulanmıştı:

"Öncelikle hiçbir Venedikli'ye ya da Cumhuriyet'in koruması altında bulunan hiç kimseye, cebir ve baskıda bulunulmayacaktır. Hiçbir nedenle onlardan, alışılagelmiş'in dışında hiçbir aidat, geçiş parası ve gümrük vergisi (*pedaço, taulaço, tamoga*) alınmayacaktır." (Md. 1)

"Görevli memurlar, korucular ve yollarda geçiş resmi alanlar (*tatauli, charauli, pedageri*) Venedikliler'e hiçbir zorlama ve baskıda bulunmaksızın yalnızca yasal olan vergileri almalıdırlar." (Md. 3)

"Hiçbir Venedikli önceden belirlenmiş merkezler dışında geçiş parası (*pedaço*) ödemeye zorlanmayacaktır. (Md. 23)

Bunun dışında İlhanlı ülkesinde oturan Venedikliler'in kendileri için ürettikleri şarap'tan herhangi bir resmi ya da vergi alınmaması da öngörülmüştü. (Md. 22)

ç) *Âyin ve Kilise Serbestliği:*

22 Aralık 1320 tarihli ferman yalnız Venedikliler'e değil İlhanlı topraklarında bulunan bütün Latinler'e dinsel görevlerini yerine getirebilmek için gerekli gördükleri şehirlerde ve yerlerde özel ibadet yerleri açma serbestliğini de tanıyordu. (Md. 17)

d) *Hukuksal Güvenceler ve Ayrıcalıklar :*

Elçi Michele Delphino'nun elde etmeye muvaffak olduğu fermanın önemli bölümlerinden biri de, hukuk alanında Venediklilere sağlanan güvenceler ve tanınan özel yargılama hakkı idi. Bunda öncelikle, İlhanlı topraklarında herhangi bir suç işleyen ya da borcunu ödemeyen Venedikli'nin yerine bir başkasının cezalandırılmayacağı ya da sorumlu tutulamaycağı belirtiliyordu. (Md. 13 ve 19) Suçun ya da kabahatin kişiselliği baba-oğul ve ortaklar için de geçerli olacak, baba yerine oğlu, oğul yerine babası ya da ortaklardan biri yerine ötekisi sorumlu sayılmayacaktı. (Md. 27)

Bunun dışında asıl önemlisi, yalnız Venedikliler arasında değil, tüm *Franklar* arasındaki suçlardan ya da anlaşmazlıklardan doğan davalara, Venedik konsoloslannca ve kendi âdetleri gereğince bakılmasının hükme bağlanması idi:

"Franklar arasındaki bütün suç ve davalara hiçbir yönetici ya da bir başkası karışmayacak. Onlarla yalnız kendi konsolosları (*maçor*) ilgilenebilecek ve kendi âdetlerince davaya bakıp adaleti yerine getirecektir." (Md. 12)

Venedikliler arasındaki davalar dışında, herhangi bir Venedikli'nin İlhanlı topraklarında işlediği suçtan ya da bir başkası ile olan anlaşmazlığından ötürü yargılanması gerekirse, bu tür davalar konsoloslara tanınan özel yargılama hakkının dışında tutulmuştu. Ancak böyle davalara yerel mahkemeler değil, yalnızca İlhanlı İmparatorluğu'nun Büyük *Yargoutchi (Zerchuzi)* bakabilecekti. (Md. 10)

Bu nitelikleriyle Ebusaid Bahadır Han'ın fermanına dayanan 22 Aralık 1320 tarihli İlhanlı - Venedik andlaşması, ondan tam 100 yıl önce Anadolu Selçukluları ile yapılmış olan 1220 tarihli Selçuklu - Venedik dost-

luk ve Ticaret Andlaşması'nın bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Aradan geçen uzun süreye karşın her iki anlaşmanın temel hükümleri arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Ayrıntılara inildiğinde saptanan ayrılıklardan bir kısmının Selçuklular'ın, bir kısmının da İlhanlılar'ın lehine olduğu görülmektedir:

a) Her şeyden önce, 1220 tarihli Selçuklu - Venedik andlaşması karşılıklılık esasına dayandığı ve biri Selçuklular'ın ötekisi de Venedikliler'in yükümlülüklerini belirten iki ayrı bölümden oluştuğu halde, 1320 andlaşması tek yanlı idi ve tek bir metinden (ferman) oluşuyordu. İlhanlılar'ın Venedikliler'e tanıdığı haklar ve ayrıcalıklar Ebusaid'in fermanında uzun uzun anlatıldığı halde, Venedik Cumhuryeti'ne ait yerlere gidecek olan İlhanlı tebaasına uygulanacak hükümlere hiç yer verilmemişti. Bu tek yanlılık, o dönemde İlhanlı ülkesinden Venedik topraklarına ticaret için hiç kimsenin gitmediği ya da gidenlere Cumhuriyet'çe hiçbir ayrıcalık tanınmayıp geçerli olan genel kuralların uygulandığı biçiminde yorumlanabilir. Bununla birlikte Türkiye-İtalya ilişkilerinde Selçuklular döneminde gözetilen karşılıklılık esasının, yüzyıl sonra İlhanlılar zamanında gözardı edilmesi, küçümsenemeyecek bir gerilim ya da bir bilinçsizlik olsa gerekir.

b) Alaaddin Keykubad döneminde Venedikliler'le varılan andlaşmada '2' yıllık bir "barış" öngörüldüğü halde, Ebusaid'in fermanında herhangi bir süre belirtilmemişti. Bundan, kabul edilen serbestliklerin ve hakların sürekli olacağı anlamı çıkartılabilirse de, "Ferman"la kabul edilen dolayısıyla tek yanlı bir "*ahidname*" niteliğinde olan hükümlerin, genelde onu verenin işbaşında bulunduğu sürece geçerli olduğu ve her zaman için değiştirilebileceği, hatta yürürlükten kaldırılabileceği unutulmamalıdır. Ne var ki '2' yıl süreli sayılan 1220 andlaşması Selçuklu devletinin sona erişine kadar uygulandığı gibi 1320 andlaşması da Ebusaid'in ölümüne yani İlhanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar yürürlükte kalmıştır.

c) Ferman niteliğindeki iki andlaşmada önemli fark, Venedik tebaası tüccarların ödemekle yükümlü tutuldukları gümrük ve diğer ticaret vergileri konusunda ortaya çıkmaktadır. Yukarıda ayrıntılarıyla açıkladığımız gibi, Selçuklular döneminde varılan anlaşmayla Venedikli tüccarların yalnızca %2 oranında gümrük ödemeleri kabul edilmiş, üstelik kıymetli taşlar, inciler, gümüş ve altun ile hububat ticareti her türlü vergiden bağışık tutulmuştu. Buna karşılık 1320 İlhanlı andlaşmasında Venedik tebaasının İlhanlı topraklarında her türlü ticarette "alışılagelen" vergileri ödemeleri hükmü getirilmişti. Bu yeni hüküm kuşkusuz ki Selçuklular dönemine oranla devletin, yani İlhanlılar'ın yararına olan bir değişiklik idi.[34]

ç) Gerek Selçuklular gerekse İlhanlılar döneminde Venedik konsoloslarına tanınan özel yargılama hakkı, aynı içerikte ve boyutlarda idi. Alaaddin Keykubad, yalnız Venedikliler arasındaki anlaşmazlıklar için değil, Pisalılar'ı ve öteki kavimleri ilgilendiren davalarda da Venedikliler'in oluşturacağı özel *jüri*'lere yargı hakkı tanırken, Ebusaid'in fermanında bu sınır "*Franklar* arasındaki suçlar ve anlaşmazlıklar" diye belirlenmişti. Öte yandan yerli halkı da ilgilendiren ve hırsızlık ya da cinayet gibi önemli davalara her iki andlaşmada da devlet merkezindeki yüksek mahkeme ya da yargıcın bakması öngörülmüştü.

d) Venedik tebaasının can ve mal güvenliğine ilişkin olarak getirilen ve uğranılan zararların ödeneceğini, ölenin malının ve parasının konsolosa teslim edileceğini belirten hükümler de her iki fermanda birbirine benziyordu. Ancak Selçuklu andlaşmasında daha ayrıntılara inilerek denizyoluyla gerçekleştirilen ticarete ait bazı sorunlar üzerinde de durulmuş idi. Fırtınaya tutulan gemilere sığınma hakkı tanınması ve batan gemilerdeki malların geri verilmesi bunlar arasında idi. Buna karşılık İlhanlılar'la yapılan anlaşmalar daha çok kara ticaretinin ele alındığı ve Venedik tacirlerinin süratle seyahat edebilmelerini ve hayvanları ile birlikte konaklamalarını kolaylaştırıcı hükümlere yer verildiği dikkati çekmektedir.

e) Ebusaid döneminde İlhanlı tebaasının Venedik Cumhiriyeti'ne bağlı yerlere ticarete gitmeleri düşünülmediği ya da tek yanlı olan fermanda buna ilişkin maddelere değinilmesi gereksiz görüldüğü için, Venedik limanlarına giren Türk gemilerinin ve tüccarlarının selamlanacağı yolunda 1220 andlaşmasında bulunan maddenin 1320 İlhanlı andlaşmasında sözkonusu edilememesini ise doğal karşılamak gerekir.

f) Nihayet 1320'de yapılan İlhanlı-Venedik andlaşmasının da Alaaddin Keykubad döneminde varılmış olan antlaşma gibi ileride *Kapitülasyonlar* adıyla anılacak olan ticarete ve yargılamaya ilişkin ayrıcalıklar içerdiğini vurgulamamız gerekir.

Ebusaid Han'a kabul ettirdikleri hükümlerle İlhanlı topraklarında ve dolayısıyla bir eyalet halinde *Tebriz*'e bağlanan orta ve doğu Anadolu'da daha serbestçe ve kolaylıkla ticaret yapma olanağına kavuşan Venedik kolonisinin başında artık bir konsolos da bulunuyordu. Fermanda *Maçor* diye anılan konsolos, başkent *Tebriz*'de oturmakla beraber Cumhuriyet'in yönetim sistemine göre kuşkusuz ki İlhanlı sınırları içerisindeki Venedik tebaasının temsilcisi ve başyöneticisi idi.

Andlaşmaya rağmen Venedikliler'le İlhanlılar arasındaki ilişkilerde zaman zaman anlaşmazlıklar başgöstermeye devam etmişti. *Erzincan*'da ölen Venedikli Francesco Canal'ın malları geri verilmeyip Bedreddin Lulu tarafından zaptedilmişti. Cumhuriyet bu sorunu çözmek ve aynı zamanda koloni arasındaki anlaşmazlıkları gidermek amacıyla Marco Corner'i 1328'de *Tebriz'e* göndermişti ama Corner orada tutuklanmıştı! Venedik yönetimi buna karşılık olarak Cumhuriyet'e ait mallara zarar verdiği öne sürülen Tebrizli Hacı Süleyman Taibi adlı yerli bir taciri 1332'de '4.000' *besant* ödemeye mahkûm etmişti.[35]

Öte yandan Venedikli tüccarların İlhanlı topraklarında saldırılara uğramaları ve onların mallarına elkonulması da iki ülke arasında gerginliklere yol açıyordu. Hele İlhanlı devletinin sona ermesinden (1335) sonra İran'da başgösteren karışıklıklar nedeniyle Venedik tüccarlarının bu ülkedeki etkinlikleri bir ara duraklamıştı. Nitekim tüccarların *Tebriz* yöresinde uğradıkları zararları göz önüne alan Venedik Senatosu 17 Aralık 1338'de bölgede mal alınıp satılmasını yasaklamak gereğini duymuştu.[36]

Moğol ya da İlhanlı dönemindeki ticari etkinliklerin Anadolu'yu ekonomik yönden zengin bir ülke, halkı da refah içerisinde bir toplum haline getirip getirmediği konusu da üzerinde görüş birliği sağlanamayan bir sorun olarak ortada durmaktadır. Bu konuda dayanak olarak ele alınan belgeler ve rakamlar aynı olmakla birlikte, yapılan değerlendirmeler ve varılan sonuçlar biribiriyle çelişmektedir.

Kendisi de vergi dairesinde çalışan Kazvinli Hamdullah'ın İlhanlı vilayetlerinin 1336 yılına ilişkin gelirleri hakkında verdiği listenin Anadolu'ya ait rakamları üzerinde duran Zeki Velidi Togan, "Moğol hakimiyeti İran ve Anadolu'nun iktisaden yükselmesine zenginleşmesine sebep" olmuştur derken,[37] W. Barthold sözkonusu rakamların Melikşah döneminde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun gelirine oranla bir azalmayı gösterdiğini belirtmektedir.[38] Mustafa Akdağ ise İlhanlılar döneminde "Anadolu'nun refahını temin eden iktisadi şartların geçici olduğu" görüşünü savunarak, "Selçuki sultanları zamanında yaratılan mesud ve refahlı Türkiye harabeye çevrilmiş, memleketin servet namına nesi varsa altın ve gümüşe çevrilerek alınıp İran'a götürülmüştü" demektir.[39] C. Cahen'e gelince, o, Kazvinî'nin sözkonusu vergilerin hangi yıllara ait olduğu belirtmediğine, *Rum*'daki bütün şehirlerin gösterildiğini söylemesine karşın listenin eksik olduğuna dikkati çekerek, Ebusaid'in ölümünü izleyen yıllarda İlhanlı ülkesinde başgösteren kargaşa dönemini yansıtan bu rakamlardan

"bazı sonuçlar çıkarmaya çalışmamak en doğru tutum olacaktır" görüşünü öne sürmektedir.[40]

Kazvinli Hamdullah'ın verdiği rakamların Büyük Selçuklular dönemindeki devlet gelirlerine oranla bir düşüşü yansıttığı savunulabilir. Öte yandan İlhanlı hazinesine gönderilmesi zorunlu olan vergilerin, Z. V. Togan'ın pek cüz'i" diye küçümsemesine karşın[41] hiç de az olmadığı ve 1245'te *Sivas*'ta yapılan bir anlaşma ile 1.200.000 *dinar (hyperper)* dan başka 500 top ipekli kumaş, 500 deve ve 5.000 küçükbaş hayvanı içeren bu verginin[42] Anadolu'nun maddi refahının giderek azalmasına yol açtığı kuşkusuzdur.

Böyle de olsa Kazvini'nin derlediği rakamlar, İlhanlı egemenliği sona ererken Anadolu şehirleri arasındaki gelir farklarını göstermesi bakımından üzerinde durulmaya değer. Toptan '3.300.000' dinarı bulan *Memâlik-i Rum* yani İlhanlılar'a bağlı Anadolu vergisinin belli başlı şehirlere dağılımı şöyle idi.[43]

Erzincan	: 332.000 dinar	Aksaray	: 51.000 dinar
Erzurum	: 222.000 dinar	Niğde	: 41.500 dinar
Harput (Elazığ)	: 215.000 dinar	Divriği	: 40.300 dinar
Niksar	: 187.000 dinar	Develi	: 40.300 dinar
Kayseriye	: 140.000 dinar	Koçhisar	: 27.000 dinar
Akşehir	: 135.000 dinar	Sivrihisar	: 25.000 dinar
Engüri (Ankara)	: 72.000 dinar	Bayburt	: 21.000 dinar
Kırşehir	: 57.000 dinar	Kastamonu	: 15.000 dinar

"Büyük Ermeniye ve Ahlat" Vilayeti gelirlerinde şu şehirler ön sırayı alıyordu:

Erciş	: 80.000	Bargiri	: 25.000
Van ve Vastan	: 53.400	Malazgirt	: 14.000
Ahlat	: 25.000		

"Diyarbekir ve Rabı'a" yöresi gelirlerinde de şu şehirler dikkati çekiyordu :

Mardin	:236.200	Siird	: 46.500
Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf)	: 82.500	Âmid (Diyarbakır)	: 30.000
Muş	: 69.500		

Ancak belirtemiz gerekir ki Kazvinli Hamdullah'ın vergi açısından sıraladığı bu şehirler arasında, gerek nüfus kalabalığı gerekse ticari etkinlikler yönünden Anadolu kentlerinin başında yer alan *Sivas*'ın, *Konya*'nın[44] ve *Ruha (Urfa)* ile *Harran*'ın bulunmayışı C. Cahen'in de vurguladığı gibi büyük bir eksikliktir.

Vergi rakamlarının halkın refahını ne ölçüde gösterdiği ve o tarihlerde şehirler arasındaki farkların âdil bir vergilendirmenin sonucu olup olmadığı tartışılabilir. Fakat bu rakamların ekonomik birer gösterge olabilecekleri de inkâr edilemez. Ekonomik etkinlikler içerisinde üretimin yanıbaşında ticaretin de büyük bir yer tuttuğu düşünülecek olursa, İlhanlı egemenliği sona ererken Anadolu'da ticaretin henüz canlılığını koruduğu ve İtalyanlar'ın bu alandaki etkinliklerini sürdürdükleri sonucuna varmak gerekir. 1333 tarihli bir belgede başkent *Tebriz*'de oturan '5'i Cenevizli, '2'si Venedikli olmak üzere Pisalı ve Asti'li '10' tüccardan söz edilmesi,[45] bu tarihte bile İtalya'nın her yanından gelen tüccarların hayli kalabalık olduğunu göstermektedir.

Öte yandan İtalyan tüccarları arasında *Dominiken* ve *Fransisken* görüşler nedeniyle zaman zaman anlaşmazlıklar da başgösteriyordu. Ebusaid Bahadır Han Venedikliler'e tanıdığı kolaylıkları ve ayrıcalıkları diğer İtalyan devletleri tebaaları için de uygulamaktan pek çekinmemişti. Ne var ki onun 1335'te ölümünden sonra hemen başlayan kargaşalıklar İlhanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaya sürüklerken, *Tebriz*'deki İtalyan tüccarları da yavaş yavaş şehirden ayrılmaya başlamışlardı. Gerçekten de Çobanoğulları'ndan Hasan (1337-1343) *Tebriz*'i ele geçirince buradaki batılı tüccarlar eski serbestliklerini ve rahatlıklarını yitirmişlerdi. Onlara ait mallar yağma edilir olmuştu. Öyle ki Venedik Senatosu'ndan sonra Ceneviz yönetimi de 7 Haziran 1340'ta yayımladığı bir emirname il *Tebriz* pazarını boykot ettiğini açıklamış ve '2' yıl sonra da 12 Nisan 1342'de bu kararını yinelemek gereğini duymuştu. Bu boykotun Çobanoğulları devletinin ekonomik hayatına zarar verdiğini gören yeni hükümdar El - Melik El - Eşref (1343-1355)'in Ceneviz'e bir elçi göndererek yaptığı girişimlerden olumlu sonuç alamamıştı.

İlhanlı İmparatorluğu parçalanırken *Bağdad*'da bağımsızlıklarını ilan eden Celayiroğulları, Çobanlılar'ın elinden *Tebriz*'i ve *Sultaniye*'yi aldıktan sonra İtalya devletleriyle ticaret ilişkilerini yeniden canlandırmak istedilerse de bu da bekleneni vermedi. Sultan Üveys, 1369'da Venedik'e özel bir temsilci göndererek Venedikliler'i ülkesine davet etti. Ancak o sırada *Trabzon*'daki Venedikliler'e ait bir kervanın Celayirli topraklarından geçmesine

uzun süre izin verilmemesi ilişkilerin düzelmesine engel oldu. Öyle ki Sultan, 1373'te bir kere daha *Serennisima Cumhuriyet*'e başvurarak, Venedikliler'e ait malları yağmalayan bir yöneticiyi cezalandırdığını bildiriyor ve onları yeniden *Tebriz* pazarına gelmeye çağırıyordu.[46]

Bir barış ve huzur ortamından çok bir kargaşa dönemi demek olan Çobanoğulları ve Celayiroğulları'nın egemenlikleri sırasında İtalyan tüccarlarını yeniden *İran* pazarlarına çekebilmek için harcanan çabalar Anadolu üzerinden gerçekleşen Asya-Avrupa ticaretinin ve bu ticarette İtalyanlar'ın oynadıkları rolün XIV. yüzyılın ikinci yarısında bile henüz önemini koruduğunu göstermektedir. *Sultaniye* ile *Trabzon* arasında kaybolan bir balya ipekli için 1399'da verilen bir yargı kararı, Venedikli tacirlerin XIV. yüzyıl sona ererken de Anadolu'dan *İran*'a ve Orta Asya'ya uzanan karayolunu izlemeye devam ettiklerini kanıtlamaktadır. Özetle, eski ölçüsünde olmasa bile L. Petech'in belirttiği gibi Venedikli tacirler, Marco Polo'dan sonra İran yolunu asla unutmamışlar ve Vasco de Gama'dan sonra bile daha pratik olan bu yolu izlemeyi sürdürmüşlerdir.[47]

B- ANADOLU BEYLİKLERİ VE İTALYAN ŞEHİR DEVLETLERİ

Anadolu Selçuklu devletinin İlhanlı egemenliği altında yavaş yavaş eriyip tarihe karışmasından sonra Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler bir ikilem göstermeye başlamıştı. Selçuklu Türkiyesi'ndeki siyasal birliğin ortadan kalkması, Bizans ve Trabzon İmparatorlukları dışındaki XIV. yüzyıl Anadolusu'nu '2' büyük kesime ayırmıştı: Bir eyalet halinde İlhanlı merkezine bağlanan *Orta ve Doğu Anadolu* ile birçok Türk beyliği arasında parçalanan *İç ve Batı Anadolu*.

Güçlerinin ve zenginliklerinin kaynağı olan *Levante* ticaretini sürdürmeyi hayati bir zorunluluk olarak gören İtalyan devletleri, Selçuklular dan sonra bu her iki kesimle de ilişkler kurmaya büyük önem vermişlerdi. İlhanlıların kısa süren egemenlikleri döneminde bu ilişkiler yukarıda ayrıntılarıyla açıklamaya çalıştığımız gibi, genelde dostluk sınırlarını aşmamıştı. Ebusaid Bahadır Han'ın ölümüyle İlhanlı İmparatorluğu da ömrünü tamamlarken, onların yönettikleri Orta ve Doğu Anadolu da Türk beyliklerinin alanına katılmış oluyordu. Böylece Osmanlılar'ın Anadolu'da siyasal birliği daha geniş boyutlar içerisinde yeniden kurmalarına yani Fatih Mehmed'in saltanatına kadar sürecek olan yeni bir dönem *"Beylikler Dönemi"* başlamış oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun da kurulup kök saldığı yüzyılları içeren bu dönem, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin giderek arttığı, çeşitlendiği ve değişik yönleriyle belirginleştiği yepyeni bir evre demektir. Anadolu Selçuklu'ları döneminde temeli "barış", yapısı "ticaret" olan ilişkiler, İlhanlı İmparatorluğu'nda da aynı niteliğini korurken, Türk beyliklerinin *Ege* kıyılarına yerleşmeleri ve hemen ardından adalara sıçramaları sözkonusu ilişkilere yeni bir boyut daha ekleyecektir: *"Savaş"*. Bilindiği gibi Bizans döneminden beri gelişmeler İtalyan şehir devletleri içinden özellikle ikisini *Ege*'de üstün duruma çıkarmış ve bunları Anadolu'daki olayları çok yakından izlemeye yöneltmişti: Venedik ve Ceneviz. *Levante*'deki üstünlüklerinin ve varlıklarının pek de umut edilmeyen bir Türk tehdidi altına girdiğini gören bu İtalyan devletleri, bir taraftan bu tehlikeyi ortadan kaldırmak, öte yandan Anadolu ile ticaretlerini sürdürebilmek için ikili bir siyasa izlemeye koyulacaklardır: *Savaş ve Barış*. Böylece bu iki devletten özellikle Venedik Cumhuriyeti'nin ileride Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdüreceği siyasa bu dönemde şekillenmeye başlayacaktır.

Ege denizine çıkan Türkler'i en azından Anadolu'ya döndürmek ve Bizans İmparatorluğu'ndan başlayarak Anadolu'daki diğer devletlerden ve Selçuklular'dan sağlamış oldukları ticaret serbetliği ile ona bağlı görünen hak ve ayrıcalıkları yeni beyliklere de kabul ettirebilmek için savaşı göze alıp silaha sarılan İtalyanlar, güçlerinin yetmediği yer ve zamanlarda başta Papalık olmak üzere Rodos Şövalyeleri, Kıbrıs Krallığı gibi diğer hıristiyan devletlerle ittifaklar yapma yoluna gideceklerdir. Yani bu dönemde ikili ilişkilerin yanıbaşında, doğrudan doğruya Türkler'e yönelik bir *Haçlı Seferi* ya da ittifakı *(Lega)* sözkonusudur. Bu yüzdendir ki Venedik Cumhuriyeti'nin bu dönemde Batı Anadolu'daki beyliklerle ilişkisini inceleyen E. Zachariadou, büyük bir emek ürünü olan ve birçok sorunlara çözüm getiren kitabına, yerinde bir niteleme ile *Trade and Crusade* (Barış ve Haçlı Seferi) adını vermiştir.[48]

Ege'de söz sahibi olmak isedikleri için İtalyan Cumhuriyetleri'yle ticaretin dışında savaş alanlarında da karşılaşan ve bir ittifak çemberini karşılarında bulan Anadolu Beylikleri denince, kuşkusuz ki iç bölgelerde kurulanlar değil, *Ege* kıyıları boyunca uzanan yerlere egemen olanları sözkonusudur. Bunların başında da Menteşeoğulları ile Aydınoğulları yer almaktadır. O dönemin Latin kaynakları bu beylikleri, ya genelde "Türkler, Türk Sultanı" diye anmakta, ya da sahip oldukları önemli şehirlere, ticaret merkezlerine göre adlandırmaktadırlar. Bu nedenle Aydınoğulları'ndan daha çok *Teologo*

(ya da *Altoluogo*) *Sultanlığı* veya *İzmir Beyliği*, Menteşeoğulları'ndan ise *Meğri* ve *Palatia Sultanlığı* ya da yalnızca *Palatia Beyliği* diye söz edilmektedir.

Öte yandan gerek Aydın ve Menteşe Beylikleri'nin gerekse Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri'nin temelde aynı doğrultuda olan ve ticareti geliştirmeye dayanmakla birlikte uygulamada değişen farklı tutumları ve coğrafi konumları, ikili ilişkilere yeni boyutlar kazandırmış ve iniş çıkışlara neden olmuştur. *Midilli* ve *Sakız* gibi Anadolu'ya çok yakın adalara sahip olmanın ötesinde *Foça*'yı da ellerinde bulunduran Cenevizliler, beylikler döneminde *Turchia* ile ilişkilerini doğal olarak, sınırdaşları durumundaki Aydınoğulları ile sürdürmeye çalışırlarken, Türkiye topraklarında Cenevizliler gibi bir üsleri bulunmayan Venedikliler ise daha çok Menteşeoğulları ile ilişki kurmaya önem vermişlerdir.

Bunların yanıbaşında, Türkler'in *Ege* denizinde varlıklarını duyurmaları ve özellikle Aydınoğulları'nın cihad anlayışını yansıtan bir genişleme siyasası izlemeleri, buna karşılık *San Giovanni Şövalyeleri*'nin *Rodos*'a yerleşmelerinden sonra, Türkler'e karşı kutsal Haçlı ittifaklarının kurulması XIV. yüzyıldan başlayarak bölgede sert savaş rüzgârlarının esmesine yol açacaktır. Hele yüzyılın sonlarında Osmanlı Beyliği'nin güçlü bir devlet olarak *Levante*'deki olaylara ağırlığını koyması ve Batı Anadolu'yu ele geçirmesi, olayların akışını ve içeriğini büyük ölçüde değiştirecektir. Tüm bu nedenlerle Türk beylikleri ile bölgede çıkarları bulunan İtalyan devletleri de zaman zaman kendilerini bu savaşın içinde bulacaklardır.

Türk beylikleri ile barışı da savaşı da içerse, çok yakından ilgilenen İtalyan devletleri arasında da başta Venedik gelmektedir. *Serenissima Repubblica*, 1331'den 1414'e kadar geçen '83' yıl içerisinde Menteşeoğluları ile '7', Aydınoğulları ile de '3' ayrı barış ve ticaret andlaşması yapmış, ayrıca Papalığın öncülük ettiği bir Haçlı ittifakının sonunda imzalanan andlaşmaya da katılmıştı. Sayıları '11'i bulan bu andlaşmalar, iki taraf arasındaki ilişkilerin ne denli yoğun olduğunu ve Venedik Cumhuriyeti'nin *Ege*'deki bu iki Türk beyliği ile dost kalıp ticaretini sürdürmeyi ne denli önemsediğini göstermektedir.

Cenevizliler'e gelince, onların Menteşe ve Aydınoğulları ile ilişki konusunda Venedikliler kadar etkinlik göstermedikleri ve genelde dostluk çizgisini izlemeye çalıştıkları dikkati çekmektedir. Bunda *Levante*'deki Ceneviz kolonilerinin Venedik kolonileri gibi tek merkezden, anavatandan yönetilmemelerinin ve dolayısıyla özerk bir nitelik taşıyan bu kolonilerin kendi güçleri ile ölçülü bir siyasa izlemek zorunda kalmalarının büyük payı olsa gerekir.

Beylikler döneminde Türkiye-İtalya ilişkileri sözkonusu olduğunda *Ege* kıyıları dışında *Karadeniz* sahilindeki Türk beyliklerinin de devreye girdikleri görülmektedir. Çünkü bu dönem, Cenevizliler'in ve Venedikliler'in Karadeniz sahillerine yayılıp koloniler kurmaya yöneldikleri yılları içermektedir. Bu yayılma ve yerleşme sırasında da Batı Karadeniz kıyılarına sahip olduktan sonra denize açılmaya çalışan Candaroğulları ile karşı karşıya geleceklerdir. Ancak bu Türk beyliği ile İtalyan Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler ister savaşa isterse barışa ve ticarete dayansın, batı Anadolu'daki beyliklerle ilişkilerde görülen boyutlara ve canlılığa ulaşamayacaktır.

Bu dönemdeki olayların çok karışık ve bunlara ilişkin kaynakların da çok az olduğu bilinmektedir. Bunun dışında batı kaynaklarında Aydın ve Menteşe Beylikleri hakkında verilen bilgiler de çoğu kez içiçe olup kimi kez de birbirleriyle karıştırılmıştır. Bu güçlüklere karşın, XIII. - XIV. yüzyıllar Türkiyesi ile İtalyası'nın siyasal birlikten yoksun tablosunu ve ilişkilerin iki tarafında yeralanların ayrı ayrı siyasal güçler, devletler olduğu gerçeğini dikkate alarak Menteşe, Aydın ve Candaroğulları Beylikleri'nin İtalyan devletleriyle olan ilişkilerini teker teker incelemenin daha uygun olacağını sanıyoruz.

1 - MENTEŞEOĞULLARI VE İTALYANLAR

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu devletinin hukuken devam etmekle birlikte İlhanlılar'a bağlı bir duruma düştüğü dönemde bağımsızca hareket etme olanağına kavuşan Menteşeoğulları, Bizans'tan yeni topraklar ele geçirerek Anadolu'nun güneybatısında siyasal bir güç haline gelmişlerdi. Eskiden *Karia* diye anılan bölgenin tümünü ve *Likia*'nın bir kısmını içeren Menteşeoğulları ülkesi, *Büyük Menderes* nehrinin güneyinden *Makrı* (*Meğri*. Bugünkü *Fethiye*) dolaylarına kadar uzanıyordu.

Böylece tarih sahnesine çıkan Menteşe Beyliği'ne ait yerler, çağdaş İtalyan kaynaklarında *Madachia, Mandachia, Mantachia* ve *Mandachie* gibi adlarla anılmaktadır.[49] Beyliği belirlemek için de, az önce değindiğimiz gibi, en önemli liman ve ticaret merkezi olan *Palatia* (*Balat = Milet*)'den esinlenerek kimi kez *Palatia Beyliği* (*Signor de la Palatia*) deyimi kullanılmaktadır.

Sözkonusu sınırlar içerisinde başta *Milas* olmak üzere *Muğla, Beçin* (*Peçin, Barçın*), *Çine, Balat* (*Milet*), *Marmaris* (*Mermeris-Porto Fisko, Physkos*) ve *Meğri* (*Makrı = Fethiye*) Menteşeoğulları ülkesinin başlıca şehirlerini oluşturuyordu. Bunlar arasında da *Balat, Marmaris* ve *Meğri* birer

liman kenti olmaları yönünden Menteşeoğulları'nın *Akdeniz* dünyasına açılmalarını sağlıyor ve İtalya devletleriyle ilişkilerde önemli birer merkez durumunda bulunuyorlardı. Bu '3' liman şehri içerisinde de gerek ulaşım kolaylıkları gerekse arkasında geniş bir hinterlandın bulunması yüzünden ithalat ve ihracatta en büyük etkinlik *Balat* üzerinde yoğunlaşmıştı. Onu XIV. yüzyılda önem kazanan *Meğri* izliyordu.

a) Venedikliler'le İlişkilerin Gelişmesi:

Menteşe Beyliği'nin *Karia* ve *Likia* sahillerine sahip olması ile İtalyanlar'ın ve özellikle Venedikliler'in bu yöredeki ticaret etkinliklerinin karşısına yeni siyasal bir engel çıkmış, buradan sağlayageldikleri yararı kaybetme tehlikesi ya da ihtimali belirmişti.

Yukarıda Bizans dönemindeki gelişmeleri incelerken belirtmeye çalıştığımız gibi, daha 998'de bazı vergilerden bağışık olarak İmparatorluğa ait yerlerde ticaret yapma hakkını elde etmiş olan Venedik, 1082 yılında da ticarette tam bir vergi bağışıklığı ile birlikte yerleşme ve kendi kolonisi için özel yargılama olanaklarını içeren ayrıcalıklara kavuşmuştu. Giderek *Cumhuriyet, Kapitülasyon* niteliği taşıyan bu ayrıcalıklarını Latin İmparatorluğu'nun sona erişini izleyen dönemde imzaladığı yeni anlaşmalarla daha da genişletmek olanağını bulmuştu.

Öte yandan Batı Anadolu sahillerinde Türk beyliklerinin kurulması karşısında *Serenissima Repubblica*'nın izleyeceği siyasetin ana çizgileri de belliydi: Bizans İmparatorluğu'nun parçalanması ve Selçuklu devletinin Anadolu'da bir güç olarak belirmesi döneminde yapıldığı gibi bu kez de yeni siyasal otorite olan beyliklerle ilişkilere geçmek ve o yöre için evvelce elde edilmiş olan ticari kolaylıkları, hakları ve ayrıcalıkları onlara da kabul ettirmek. Gerçekten de Bizanslılar'dan sonra 1220'de Selçuklular'a, Selçuklular'dan sonra 1320'de İlhanlılar'a onaylatılan andlaşmalar, sultanlardan alınan fermanlar bu siyasetin olumlu sonuçları olarak ortada duruyordu. Şu halde Venedik Cumhuriyeti için Menteşeoğlu ile gecikmeden ilişki kurmak ve ona Bizans'la ve Selçuklular'la yapılmış olan eski anlaşmaları onaylatmak, yani benzer hükümler içeren bir andlaşmaya varmak dışında bir amaç, bir siyasa sözkonusu olamazdı.

Nitekim Venedikliler, daha Menteşe Bey'in yeni bir devlet kurmaya çalıştığı ve Bizans İmparatoru VIII. Mihail Paleologos'un ise Türkmenler'in eline geçen *Karia* bölgesini geri almak için uğraştığı yıllarda Menteşeoğulları ile ilişki kurmaya girişmişlerdi. Venedik'e ait *Negroponte*

(*Ağrıboz*)'dan gelen tüccarların 1271'den başlayarak *Makri* (*Fethiye*)'de ticari faaliyet göstermeleri bunu kanıtlamaktadır.[50]

Venedik ile Menteşe Beyliği arasındaki ilişkilerin gerek diplomatik gerekse ticari alanda Cumhuriyet'in *Levante*'de gözcüsü ve sözcüsü olan *Girit Dukalığı* aracılığı ile yürütülmesi çok doğaldı. Senato, Menteşe beyine bir elçi göndermeye karar verdiğinde de bu görevin "Kandiye Dukalığı"nca yerine getirilmesi, Cumhuriyet'in doğu siyasasının bir gereği idi. Ancak XIII. yüzyılda iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin resmen başlayıp başlamadığı, Menteşe'ye bir Venedik elçisinin gönderilip gönderilmediği hakkında kesin bir şey söyleyecek durumda değiliz. Gene başlangıç yılları demek olan XIII. yüzyılın son çeyreği ile XIV. yüzyıl başlarında iki ülke arasındaki ticareti düzenleyen özel bir anlaşma yapılıp yapılmadığı da bilinmemektedir. Bununla birlikte gerçek olan, 1270'lerde başlayan ticari alışverişin giderek artan bir ölçüde sürdürüldüğüdür.

Girit yöneticilerinin 1322'de Orhan Bey'in başında bulunduğu Menteşe Beyliği ile her türlü ticareti yasaklamaları, o yıllarda bu ticaretin önemsenecek bir düzeye ulaştığını yansıtmaktadır. E. Zachariadou'nun yorumuna göre, Menteşe Türkleri'nin Venedikli tüccarların mallarını yağmalamaya girişmeleri üzerine Girit Dukalığı misilleme olarak böyle bir ticaret yasağı koymuş olmalıdır.[51] Bununla birlikte sözkonusu yasaklama uzun sürmemiş ve iki taraf arasında yapılan görüşmeler sonunda anlaşmazlık giderilmiş ve üstelik ticaret ilişkilerini düzenleyen bir anlaşmaya varılmıştır.

Cumhuriyet Senatosu Menteşeoğlu ile anlaşmazlığı gidermeye Kandiya Dukası Marino Morosini'yi memur etmişti. Anlaşıldığına göre Duka'nın Menteşeoğlu Orhan Bey'e gönderdiği temsilcisi ile sürdürülen çabaların sonucunda 13 Nisan 1331'de iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştı.

Değişik nedenlerden kaynaklanan değişmeler ve gelişmeler XIV. yüzyıl başlarında *Ege* bölgesindeki siyasal ve ekonomik durumu iyiden iyiye sarsarken İtalyan devletlerinin Anadolu beylikleri ile ilişkilerini de büyük ölçüde etkilemişti. Bu gelişmeler Batı Anadolu'da kurulan beyliklerin *Ege*'ye serpilmiş olan adalara da sahip olmak istemeleri, buna karşılık Bizans'ın günden güne çöküntüye sürüklenmesinden yararlanan Latinler'in İmparatorluğa ait adalara ve şehirlere yerleşmeye çalışmaları ve nihayet Doğu Roma'yı kurtarmaya gelen Avrupalı kuvvetlerin yol açtıkları karışıklıklar olarak özetlenebilir. Sözkonusu "kurtarıcı" gruplar arasında özellikle II. Andro-

nikos'un yardıma çağırdığı İspanyol ücretli askerleri *Katalanlar*'ı anmak gerekir. 1303 yılı sonlarında *İstanbul*'a gelen Roger de Flor komutasındaki *Katalanlar*, önce *Galata*'daki Cenevizliler'le çarpışarak başkenti tahrip etmişler, Germiyan Türkleri'nin kuşattığı *Alaşehir* (*Philadelphia*)'i kurtarmak için Anadolu'ya gönderildiklerinde de geçtikleri yerleri yağmalamaktan geri kalmamışlardı. Daha sonra *Gelibolu*'ya dönen *Katalanlar*, başkanlarının Bizans başkentinde öldürülmesi üzerine *Trakya* bölgesine dağılıp etrafa dehşet salmışlar ve nihayet bir Fransız Dükü'nün yönetiminde bulunan *Atina*'yı zaptederek orada bir askeri devlet kurmuşlardı (1311).[52]

Ege'nin batı yakasında bu değişiklikle *Atina*'da 1388'e kadar sürecek olan yeni bir Latin egemenliği kurulurken, doğu yakasında, Anadolu kıyılarına yakın bir adalar grubunda da yeni bir siyasal güç ortaya çıkıyordu. Beylikler döneminden başlayarak yalnızca Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkileri değil, XVI. yüzyıl sonlarına dek Doğu - Batı ya da müslüman-hristiyan dünyası ilişkilerini ve Akdeniz olaylarını etkileyen bu yeni güç, Rodos'a yerleşen *San Giovanni (Hospitalier) Şövalyeleri* idi. Hukuken Bizans İmparatorluğu'na bağlı görünmekle birlikte korsanların, özellikle de İtalyan korsanlarının yerleştikleri *Rodos* adası, XIII. yüzyıl sona ererken Türk beyliklerinin de saldırılarına hedef olmuştu. W. Heyd'in kaydına göre sözkonusu Türkler Menteşeoğullan olup, 1300 yılında adanın büyük bir kısmı onların eline geçmişti.[53] Ancak buradaki Menteşe egemenliği uzun sürmemişti. *Akkâ*'nın müslümanlarca geri alınmasından (1291) sonra *Kıbrıs*'a göçmek zorunda kalmış olan *San Giovanni (St. Jean) Şövalyeleri*, kendileri için daha uygun bir yurt aramaya koyulurlarken *Rodos*'u seçmişlerdi. Papa V. Clementus (1305-1314) ile Fransa Kralı Philippe le Bel'in de desteğini sağlayan Şövalyeler 1309 sonlarında adaya çıkmışlar ve Gran Maestro seçtikleri Fulco de Villaret (1309-1319) yönetiminde yeni bir "Tarikat devleti" kurmuşlardı.[54] Daha sonra Rodos çevresindeki '12' Ada'yı da ele geçiren *Hospitalier*'ler, bundan böyle *Rodos Şövalyeleri* adıyla anılır olmuşlardı. Hıristiyan Avrupa'nın *Akdeniz*'deki ileri karakolu ve kalkanı görevini üstlenen Şövalyeler artık *Levante* ile ilgili tüm olaylarda yeralacaklardır.

Aydın ve Menteşe Beylikleri'nin Batı Anadolu'ya egemen olmaları ile, 1261 *Kemalpaşa (Nif)* andlaşması ve Latin İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra *Ege*'de Bizans İmparatorluğu ile Venedik ve Ceneviz gibi İtalya devletleri arasında kurulmuş bulunan siyasal denge büyük bir sarsıntıya uğra-

mıştı. *Atik* yarımadasının *Katalanlar*'ın, *Rodos* ve yöresindeki adaların Şövalyeler'in eline geçmesiyle bu dengesizlik daha da artmıştı.

Menteşeoğlu Orhan Bey, *Rodos*'u yeniden ele geçirmek için 1320 ve 1321'de Şövalyeler'e karşı bir harekete girişmiş ancak başarıya ulaşamamıştı.[55] Artık *Rodos*'u Şövalyeler'e kaptırdıklarını anlayan Türkler gözlerini *Ege*'deki diğer adalara çevirmişlerdi. Bunlardan *Santorini* ve *Karpathos* 1318'den sonra Türk saldırılarına uğrar olmuşlardı. Ancak bu da sözkonusu adaların bağlı olduğu Venedik Cumhuriyeti ile Türkler arasında Selçuklular'dan bu yana süregelen iyi ilişkilerin bozulmasına yol açmıştı. Bu bozulmada Cumhuriyet'e karşı düşmanca bir tutum takınan *Katalanlar*'ın da büyük etkisi olsa gerektir. Çünkü bu yıllarda Aydın ve Menteşe Beylikleri ile *Atina*'daki *Katalanlar* arasında *Serenissima Repubblica*'ya karşı bir ittifak yapıldığını görüyoruz ki,[56] Türk devletlerinin uluslararası ilişkilerdeki davranışları dikkate alındığında, bir hıristiyan devlete karşı bir diğeriyle yapılan ittifakta önerinin karşı taraftan gelmiş olduğunu kabul etmek gerekir.[57]

Türk-Katalan ittifakı ancak 1329'a kadar sürebilmişti. Venedik, *Levante*'deki ileri karakolu *Girit*'i yakından tehdit eden bu ittifakı parçalamak için her türlü girişimde bulunmaktan çekinmemişti. Bir yandan Türkler'e karşı yeni bir "cephe" oluşturmaya çalışmış, öte yandan Beylikler'e karşı ekonomik önlemler almış ve Anadolu ile ticareti yasaklamıştı. Bütün bunlarla Cumhuriyet'in güttüğü ana amaç, Türk Beylikleri'ni *Katalanlar*'dan ayırarak barışa zorlamak ve savaş nedeniyle Venedik ticaretine kapanan Türk topraklarını yeniden ticarete açmaktı.

Levante'de etkin olan güçlerin, çoğu biribiriyle çelişen çabaları, 1328-1329 yıllarında bölgede çok önemli değişikliklere yol açmıştı. Bunların başlıcaları, Türk-Katalan ittifakı sona ererken Bizans İmparatorluğu ile Aydın ve Saruhan Beylikleri arasında bir "dostluk" anlaşmasının yapılması ve genç İmparator III. Andronikos, Cenevizli Zaccaria'ların elinde bulunan *Sakız* adasını tekrar egemenliği altına alırken, Aydınoğulları'nın da *İzmir* limanını ele geçirmeleri idi.

Bizans döneminden söz ederken değindiğimiz gibi, kendisine *Küçük Asya Kral ve Despotu (Roi et Despote d'Asie Mineure)* unvanı verilecek derecede güçlü bulunan *Sakız* yöneticisi Martino'ya karşı başgösteren bir ayaklanmadan yararlanan III. Andronikos, 1329 sonbaharında büyük bir filo ile adaya saldırmış ve Martino'yu esir ederek *İstanbul*'a götürmüştü. Böylece *Sakız* adası Cenevizliler'ce yeniden zaptedileceği 1346 yılına dek Bizans'a bağlanmış oluyordu.

Öte yandan, bölgedeki kagaşalıklardan ve İmparator ile Zaccaria'lar arasındaki mücadeleden yararlanan Aydınoğlu Mehmed Bey (1308-1334) daha 1320 öncesinde *İzmir* kalesini ele geçimişti. Daha sonra beyliğini oğulları arasında bölüştürürken İzmir Beyi atadığı Umur şehrin sahilkesimindeki istihkâmları da zaptederek tüm *İzmir'e* yerleşmeye muvaffak olmuştu.[58] Umur Bey'e *Gâzi* sanının verilmesine dayanak olan bu gelişme, çok geçmeden *Levante*'de bir *İzmir sorunu*'nun doğmasına yol açmıştı.

İşte Menteşe Beyliği ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki andlaşma,bölgedeki bu değişme ve gelişmelerden sonra yapılmıştı. Venedik Senatosu'nun Menteşe limanlarının yeniden ticarete açılmasını sağlamak amacıyla bir anlaşma yapma karan alması üzerine, bunu sağlamakla görevlendirilen Kandiya Dukası Marino Morosini (andlaşma metninde Marinum Maurocenum), hemen harekete geçmiş ve Orhan Bey'e elçiler göndermişti. Girit Dukası tarafından gönderilmiş olmakla birlikte aslında Venedik Cumhuriyeti'ni temsil eden bu elçi ya da elçiler ile Orhan Bey'in temsilci olarak görevlendirdiği kâtibi Bimberachi (?) arasında sürdürülen ve ayrıntılarını saptayamadığımız görüşmelerden sonra düzenlenen metin 13 Nisan 1331'de imzalanmıştı.

Menteşe - Venedik andlaşması diye nitelendirilen bu metin diğer birçok örneklerinde olduğu gibi bir *ahidname* niteliğindeydi. Daha çok Venedikliler tarafından hazırlandığı anlaşılan hükümler Orhan Bey'in onayı ile bir *ferman* şekline sokulmuştu.

Metnin göze çarpan ilk özelliklerinden biri, orjinalinin *Grekçe* olarak kaleme alınmış olması idi. Bugün Venedik'teki Correr müzesi ile Yale Üniversitesi'ndeki iki ayrı yazmada bulunan *Latince* metinlerin ise *Grekçe* aslından yapılmış çeviriler olduğu anlaşılmaktadır. 1331 tarihli bu andlaşma ya da ahidnameden başlayarak 1403'e kadar Kandiya Dukası ile Menteşe ve Aydınoğuları arasında yapılan anlaşmaların *Grekçe* olarak yazıldıklarına dikkati çeken E. Zachariadou, bunu *Grekçe*'nin "o dönemde Doğu Akdeniz bölgesinde uluslararası ilişkilerde geçerli dil" olmasıyla açıklamaktadır.[59] Bu değerlendirmede gerçeğin büyük bir payı olduğu kolaylıkla kabul edilebilir. Ancak Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde olduğu gibi Beylikler zamanında da Türk yöneticilerinin dil konusunda çok geniş bir hoşgörü ile hareket ettiklerini ve uluslararası ilişkilerde geçerli olan diplomatik dilleri kullanmada bir sakınca görmediklerini de eklemek gerekir. Çünkü XIII. yüzyıldan başlayarak Osmanlılar dönemine, XVI. yüzyıla gelinceye kadar

yabancı devletlerle yapılan anlaşma ve yazışmalarda yalnızca *Grekçe*'nin değil, *Latince*'nin, *İtalyanca*'nın *Farsça*'nın, *Arapça*'nın ve hatta bir Türk lehçesi olan *Özbekçe*'nin kullanıldığı bilinmektedir.

Öte yandan Beylikler döneminde yapılan annlaşmaların ya da verilen *ahidnamelerin* orijinal ve onaylı metinlerinin *Grekçe* olması, bunların Türkçeleri'nin bulunmadığı anlamına da alınmamalıdır. Türk topraklarında ve Türk yöneticilerince uygulanmak amacıyla düzenlenen hükümleri içeren bir andlaşmanın Türkçe metninin olmayışı düşünülemez. Bu, yabancı dilde hazırlanan ahidnamenin Türkçe çevirisi olabileceği gibi, görüşmeler sırasında biri Türkçe olmak üzere iki ayrı metnin hazırlanmış olması da mümkündür. Nitekim aşağıda ele alacağımız 13 Ekim 1358 tarihli Menteşe-Venedik andlaşmasında, metnin Türkçe bir kopyasının hazırlanmış olduğunu belirten özel bir paragraf yeralmıştı. Aynı zamanda Türk beylikleri ve Sultanları'nın yabancılara gönderdikleri mektupların bir kısmı da Türkçe yazılıyordu. Örneğin, Menteşeoğlu Musa Bey'in aşağıda üzerinde duracağız 1337 tarihli anlaşmanın yenilenmesiyle ilgili olarak Kandiya Dukası Petro Badoer'e yazdığı 1358 ve 1359 tarihli mektuplar, Zachariadou'nun da değindiği gibi Türkçe idi.[60]

Sözkonusu 13 Nisan 1331 tarihli *ahidname*, '14' paragraf halinde düzenlenmiş olup başlıca şu hükümleri içeriyordu:[61]

Venedik tacirleri ve tebaası ister karadan isterse denizden huzur ve güven içinde Menteşe topraklarına girip ticaret yapabileceklerdi.

Venedikliler'in ticaret için ödeyecekleri vergi özel tarifeli mallar dışında %2 olacaktı. Buğday, arpa, kuru sebze, canlı at ve eşek ile köle gibi Menteşe ülkesinden satın alınıp ihraç edilecek mallar için ise özel gümrük tarifeleri uygulanacaktı. Buna göre arpa ve sebze'nin bir *mud*'u (*modium*) için 1 akçe, buğdayın *mud*'una ve öküz ile eşek başına '2' akçe, at için '3' ve nihayet esir-köle için de 10 akçe ödenecekti. (P-3)

Bunun dışında Venedikliler kendi gereksinmeleri için şarap ithal edip evlerine götürebileceklerdi. (P-13)

Venedik tüccarlarına *Palatia* (*Balat* = *Milet*)'da oturacakları ve aynı zamanda ticaret yapacakları yerler ayrılacaktı. İbadetleri için *San Nicola* adını taşıyacak olan bir Kilise verilecekti. (P-8)

Alışveriş nedeniyle borçlu kalan Venedikli bir tüccarın yerine bir başkası suçlanmayacak ve tutuklanmıyacaktı. (P-5)

Beyliğin başkentindeki bir Venedik Konsolosu bulunabilecekti. Sözkonusu Konsolos Venedikliler'i ilgilendiren davalarda özel yargılama yetkisine sahip olacaktı (*Juditium consuli in omni causa*. P-6)

Saptanan bu hükümlerden Venedik Cumhuriyeti'ne bağlı olan *Karpatos, Kytera, Santorini, Kea* ve *Seriphos* adaları halkı da yararlanabilecekti. (P-12)

Orhan Bey'in kabul ettiği bu hükümlerle Menteşeoğulları ile Venedik Cumhuriyeti arasında başlamış olan ticari ilişkiler daha düzenli bir duruma girmiş oluyordu. *Girit*'ten başka '5' adanın da anlaşma çerçevesine sokulması sözkonusu adalarla Menteşe arasındaki ilişkilerin büyük boyutlara ulaşmış olması kadar ve belki de ondan daha fazla buraları Türk saldırılarından koruma kaygısından ötürü idi.

1331 andlaşmasından sonra Menteşe Beyliği ile Venedik arasındaki ilişkiler ticaret dışında da gelişmiş, iki taraf arasında bir yakınlaşmaya yol açmıştı. Bunun en belirgin örneği ertesi yıl 1332'de Aydınoğulları'na karşı ilan edilen *Haçlı seferi* esnasında görülmüştü. Cumhuriyet bu ittifaka katılınca Aydınoğulları'na karşı bazı önlemler almak gereğini duymuştu. Çok sayıda Venedikli tüccarın Aydınoğulları ile alışverişi sürdürdüklerini ve böylece onlara yiyecek sağladıklarını dikkate alan Senato, 22 Haziran 1332'de aldığı bir kararla Aydınoğulları ülkesine her türlü malın gönderilmesini yasaklamıştı.[62] Tam bu sıralarda Menteşeoğulları ve Aydınoğulları'nın da arası açılmaya başlamıştı. Bu iki Türk beyliğinin *Ağrıboz*'a karşı giriştikleri ortak bir seferden sonra büyük bir olasılıkla izlenecek siyaset konusunda aralarında görüş ayrılıkları başgöstermişti. *Levante*'deki olayları yakından izleyen Venedik bu durumdan yararlanarak Menteşeoğlu Orhan Bey'i Aydınoğulları'na karşı kullanmaya çalışmıştı. Ancak Orhan yansız kalmayı yeğlediği için Cumhuriyet'in umduğu ittifak ya da işbirliği gerçekleşememişti.[63]

Aydınoğulları'na karşı sürdürülen savaşlara rağmen Venedikliler'in Menteşeoğulları ile dostluk ilişkilerini 1335 ortalarına kadar bozmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak taraflar arasında bazı anlaşmazlıklar başgösterince Girit yöneticileri "Turchia"dan hububat satın alınmasını yasaklamış ve oraya gidecek tüccarların para cezasına çarptırılacaklarını ilan etmişti. Böylece Venedik Cumhuriyeti ile Menteşe Beyliği arasındaki ilişkiler de kesilmiş oluyordu. Fakat bu durum çok sürmemişti. Türk beyliklerinin, özellikle de Aydınoğlu Umur Bey'in gittikçe artan gücü ve baskısı karşısında *Naksos*

ve *Negroponte (Ağrıboz)* gibi adaların Türkler'e vergi ödemeyi kabul ettiklerini[64] gören Venedik Senatosu, Aydınoğulları ile bir barış yapmaya çalışırken, Menteşeoğulları ile olan 1331 andlaşmasına yeniden işlerlik kazandırmayı de yararlı hatta zorunlu görmüştü.

Aydın ve Menteşe Beylikleri'yle 1331 anlaşmasına benzer yeni bir andlaşma yapma görevi, *Levante*'de uygulanan yöntem gereği gene Girit Dukası'na verilmişti. Bunun üzerine harekete geçen Duka Giovanni Sanudo, önce Aydınoğlu Hızır Bey ile 9 Mart 1337'de bir anlaşmaya varmış, birkaç hafta sonra da 1337 Nisanı başında Menteşeoğlu İbrahim Bey'den de yeni bir *ferman* elde etmişti.

Bu yeni Menteşe-Venedik andlaşması da bir *ahidname* biçiminde idi. Başlıca özelliği de 13 Nisan 1331 tarihli fermanda yeralan hükümleri yenilemekle kalmayıp, kimi konularda onları daha da genişletmesi idi.[65]

Ancak, *ahidname* niteliğinde de olsa metnin ve paragrafların yazılışında değişik anlatımlar kullanılmıştı. Hükümler bazen üçüncü bir kişinin ağzından, bazen de taraflardan birinin ağzından çıkmışçasına kaleme alınmıştı. Karşılıklı yükümlülükler ise daha çok İbrahim Bey tarafından söylenmişcesine yazılmıştı.

Kabul edilen metin, İbrahim Bey ile Girit elçisi Ser Marino Quirini arasında yapılan görüşmelerden sonra her iki tarafın kendi rızaları ile yaptıkları bir barış ve anlaşma *(pacta et conventiones)* diye nitelendirilmişti. (P-1).

Taraflar yani İbrahim Bey ile Duka Giovanni Sanudo, 29 paragraf halinde düzenlenmiş olan anlaşmadaki hükümlere bağlı kalacaklarına yemin ediyorlardı. Dikkati çeken nokta, Menteşe emirlerinin de Uluğ Bey İbrahim gibi bunu kabul ettiklerine ve uygulayacaklarına ilişkin özelbir maddeye de yer verilmesi idi. Buna ilişkin olan 27. paragrafta başta Hızır Bey *(Chıtırbechi Zalapi)* olmak üzere İlyas, Melikeşref vb. gibi bazı Menteşe yöneticilerinin ismen ve Sübaşı ile Balat, Milas Kadıları da unvan olarak anılıyorlardı. Öte yandan birçok paragrafda da andlaşmanın Venedik Komünü'nü *(Comunis Venetorum)* içerdiği belirtiliyordu.

Menteşeoğlu, Venedikliler'e 1331 fermanı ile verilen ve 1335'te ilişkilerin kesilmesi üzerine kaybetmiş oldukları *Palatia (Balat = Milet)*'da yeniden yerleşme merkezleri tanıyordu. Venedik tebaası burada yeni binalar yapabileceklerdi.

Anlaşmanın önemle üzerinde durulması gereken bir hükmü de, Girit Dukası'nın Menteşe'nin düşmanlarıyla dost olmayacağı ya da onlara yardım etmeyeceğine ilişkin olan 29. paragrafı idi. İki taraf arasında barış ve dostluğun ancak böylece sürekli olabileceği öngörülmüş demekti. Hele o dönemde Menteşeoğulları ile Aydınoğulları'nın arasının pek iyi olmadığı ve Venedik Cumhuriyeti ile Aydın Beyliği arasında ise bir anlaşmanın yapıldığı düşünülecek olursa, bu hükmün İbrahim Bey için daha da önemli ve anlamlı olduğu kolayca kabul edilir.[66]

Sözkonusu ahidname ya da andlaşma ile Venedik Cumhuriyeti kendisine bağlı olan kimi yerler için Menteşeoğulları'na yıllık bir vergi ödemeye devam edecekti. Buna karşılık Menteşeoğlu da vergiler düzenli olarak ödendiği sürece donanması ile herhangi bir harekete girişmeyeceğine söz veriyordu. (P-2)

Nihayet 1337 Menteşe-Venedik andlaşmasını 1331 anlaşmasından ayıran başka bir nokta da, bunun eskiden anlaşma kapsamına alınmış olan '5' küçük ada dışında *Coron, Modon* ve *Ağrıboz (Negroponte)* gibi Venedik Cumhuriyeti yönünden çok daha büyük önem taşıyan yerleri de içermesi ve dolayısıyla uygulama alanını daha da genişletmesi idi. Bu önerinin de Venedik'ten geldiği ve Cumhuriyet'in 1332'de *Ağrıboz*'a saldıran Türkler'i bu yöreden uzak tutabilmek için sözkonusu yerleri andlaşma kapsamına sokturduğu kuşkusuzdur.

Bu hükümler dışında 1337 andlaşması, Venedikliler'e 1331'de verilmiş olan ticaret serbestisi ve Konsolos bulundurmaya ilişkin hükümleri yineliyordu.

Bu anlaşma ile Menteşeoğulları Beyliği ile *Serenissima Repubblica* arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmişti. Ve sözkonusu hükümler 1358'de yenileninceye kadar yürürlükte kalacaktı. Bu süre içerisinde iki devlet arasındaki ilişkilerin ayrıntıları hakkında fazla birşey bilinmemekle beraber, dostluk havasının devam ettirildiği ve Venedik tüccarlarının Menteşe ülkesinde ithalat ve ihracat işlerini aralıksız yürüttükleri anlaşılmaktadır. Öyle ki 1343'te *İzmir*'e dolayısıyla Aydınoğulları'na karşı oluşturulan yeni bir Haçlı ittifakına Venedik Cumhuriyeti'nin de katılması, iki ülke arasındaki ticaret ilişkilerinde bir duraksamaya yol açmamıştı. Venedikli tüccarlar bazı güçlüklerle karşılaşma pahasına *Palatia* pazarlarına devam etmeyi sürdürmüşlerdi.[67]

Fakat Haçlılar'ın *İzmir*'i ele geçirmeleri ve Aydınoğlu Umur bey'in bu savaşta hayatını yitirmesi, *Ege*'deki denge durumunu hıristiyan Avrupalılar lehine değiştirirken, Menteşe ile batılılar, dolayısıyla Venedik arasındaki ilişkileri de etkilemekten geri kalmamıştı. Aşağıda Aydınoğullarını ele aldığımızda belirtmeye çalışacağımız gibi, Umur Bey'in yerine geçen Hızır, 1348'de Haçlı itifakını *(Union)* oluşturan Latinler'le çok ağır şartları içeren bir andlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Aydınoğulları donanmasının silahtan arındırılmasını da öngören bu andlaşma, Paul Lemerle'in belirttiği gibi uygulanmasa bile Aydınoğlu Beyliği'nin artık üstünlüğünü yitirdiğini kanıtlıyordu.[68] Aynı zamanda Menteşe ülkesi de *İzmir'e* yerleşen Rodos Şövalyeleri'nden ötürü daha yakın bir tehlikeyle karşı karşıya gelmiş oluyordu. Bu nedenle Menteşe Beyliği'nin Latinler'i *İzmir*'den çıkarmak için bazı girişimlerde bulunması doğaldı. Nitekim Venedik Docu Andrea Dandolo (1343-1354) *Pérouse Komünü*'ne yazdığı 1350 tarihli bir mektupta *Palatia* Emiri'nin yani Menteşeoğlu İbrahim'in *İzmir'e* karşı savaş hazırlıklannda bulunduğundan yakınıyordu.[69]

Aydın ve Menteşeoğulları ile yapılan andlaşmaların, onlardan alınan fermanların uygulanmasından yana olan Venedik, müttefiklerini *Palatia*'ya karşı bir harekete girişmekten kaçınmaya çağırıyordu.[70] Cumhuriyet böyle bir çatışmayı önleyebilmek için doğrudan bir girişimde bulunarak donanmasını 1351-1352 kışını geçirmek üzere *Efes* ve *Balat* limalarına gönderilmişti.[71]

Serenissima Cumhuriyetin kendi ticari çıkarlarını koruma kaygısından da kaynaklansa Türk beyliklerine karşı dostça davranışı da yansıtan bu çabalannın sonucunda 1353'te Aydınoğulları Beyliği ile yeni bir andlaşma yapmaya muvaffak olmuştu. W. Heyd ve ondan naklen P. Wittek ile İ. Hakkı Uzunçarşılı, 1352-1355 yıllan arasında, Girit Dukası Marino Morosini'nin aracılığı ile Venedik Cumhuriyeti'nin Menteşe ile de ayrı bir andlaşma yaptığını ve bununla Menteşe Beyliği'nin silahsızlandırıldığını, Venedikliler'in *Balat*'ta bir kilise yapmak ve konsolos bulundurma hakkını elde ettiklerini öne sürüyorlarsa da,[72] bu bir yanılgı olup daha önce alınmış olan fermanlarla bundan sonraki tarihlerde yapılacak andlaşmalarda yer alan hükümlerin birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Menteşe ile Venedik arasında 1352'de başlayıp '6' yıl süren uzun görüşmelerden sonra ancak 1358 Ekim'inde yeni bir andlaşmaya vanlabilmişti.

Venedik'in 1353'te Aydınoğlu Beyliği ile andlaşmaya varması Cumhuriyet'le Menteşeoğullan arasında bir yıl önce başlayan görüşmelere yeni bir

yön vermişti. Sözkonusu andlaşmada Girit Dukalığı ile Menteşe arasında yeni bir anlaşmaya varılacağından söz edilmesi, Menteşe'de kimi kuşkulara yol açmış ve bir güvensizlik havası estirmişti. Bunun etkisiyle ülkedeki *şap* ticaretine bazı kısıtlamalar getirilmişti. Bununla birlikte Venedikli tüccarlar Menteşe topraklarında ticari etkinliklerini sürdürmeye çalışmışlardı. İlişkilerin durmamakla beraber oldukça zayıfladığı bu yıllardan sonra 1358'de taraflar arasındaki görüşmeler yeniden canlanmıştı. 1358 Eylülü'nde *Girit*'e gönderilen Halil adındaki Menteşe elçisi, beyinin 1337 andlaşmasını yenilemeye hazır olduğunu bildirmişti. Bunun karşılığında kuşkusuz Senato'nun verdiği yetkiyle Girit Dukası da *Balat*'a elçi olarak Bentivegna Traversario'yu yollamıştı. Menteşeoğlu Musa Bey, bu Venedik elçisi ile yapılacak görüşmelere kendi temsilcisi olarak Milaslı Halil'i (metinde *Chalilli de Melasso*) seçmişti. Böylece iki elçi arasında kararlaştırılan hükümler bir metin haline getirilerek 13 Ekim 1358'de taraflarca imzalanmıştı. Metin bundan önceki andlaşmalarda olduğu gibi *Grekçe* kaleme alınmıştı, ancak Musa Bey'in bir diğer elçisi Selahattin Hoca'nın bunun *Türkçe* bir kopyasını yazdığı da açıkça belirtilmişti.

'9' paragraftan oluşan 13 Ekim 1358 tarihli andlaşma '21' yıl önce 1337 Nisanı'nda yapılmış olan Menteşe-Venedik andlaşmasının yani İbrahim Bey'in vermiş olduğu fermanın yenilenmesi niteliğindeydi. Nitekim 3. paragrafında eski 'barış' andlaşmasının bütün maddelerinin aynen kabul edildiği vurgulanmıştı. "Barış ve Uyum andlaşması" (*Pacta pacis et concordiae*) diye adlandırılan (P-1) bu yeni andlaşma da öncekiler gibi ticaret ağırlıklı idi. Taraflar kabul edilen hükümlere uyacaklarına yeminle söz veriyorlardı (P-7).

Girit Dukası'nın gönderdiği elçi B. Traversario yeni anlaşma metni ile birlikte Musa Bey'in kısa bir mektubunu da aldıktan sonra 1358 Kasımı'nda ülkesine dönmüştü. Kararlaştırılan maddeler Venedik Senatosu'nca da onaylandıktan sonra 1359 Şubatı'nda kesinleşmişti. Umulan barış ve uyum ortamına kavuşulunca Musa Bey *şap* ticareti üzerine koymuş olduğu kısıtlamaları kaldırmıştı.[73]

Menteşeoğulları Beyliği ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki 1331 tarihli andlaşma bu suretle ikinci kez yenilenirken, *Levante*'de meydana gelen siyasal gelişmeler, bölgede bundan sonraki ilişkileri büyük ölçüde etkileyecekti. Konumuz yönünden bunlardan yalnızca ikisi üzerinde durmamız gerekmektedir. Bunlardan birincisi Osmanlı devletinin *Ege* bölgesinde de varlığını ve etkinliğini duyurmaya başlaması, ötekisi de *Kıbrıs Krallığı*'nın giriştiği saldırıların yeni dalgalanmalara ve gruplaşmalara yol açması idi.

Osmanlı Beyliği'nin süratle gelişip *Marmara* yöresinden sonra *Çanakkale* boğazının her iki yanına yayılması ve *Rumeli*'ye sıçraması, onu kısa sürede yöredeki ilişkilerin odak noktası haline getirecekti. Aynı zamanda Osmanlılar'ın *Gelibolu* yarımadasına yerleşmeleri ve Cenevizliler'le ilişki kurmaları, Venedik'ni *Levante* ticaretinde *Ege* sahillerine daha büyük oranda yönelmesinin başlıca nedenlerinden biri olacaktı.

Öte yandan *Lusignanlar* yönetimindeki Kıbrıs Krallığı'nın Türkler'den Tekeoğulları'nın elindeki *Antalya*'yı ve Küçük Ermenistan Krallığı'na bağlı olan *Gorigos* gibi güney Anadolu limanlarını ele geçirmesi ve arkasından Memlûkler'e ait İskenderiye'ye saldırmaktan (1365) çekinmemesi,[74] bölgede bozulan siyasal dengeyi sağlamaya yönelik bir dizi olaylara ve gruplaşmalara neden olacaktı. Mısır Sultanı, 1366 yazında Karaman, Saruhan, Aydın ve Hamidoğulları Beylikleri'ne birer mektup göndererek onları Kıbrıs Kralı I. Peter'e karşı birlikte hareket etmeye çağırmıştı. Ancak Menteşe Beyliği'nin kurulmak istenen bu ittifak girişimine katılmadığı anlaşılmaktadır.[75] Bu çekinmede, Menteşe topraklarının *Kıbrıs*'tan gelecek saldırılara açık bulunması kadar, beyliğin, İbrahim Bey'in ölümünden sonra yönetim birliğini yitirerek '3' kardeş arasında parçalanmış olmasının da büyük payı olsa gerektir. Çünkü İbrahim'den sonra oğullarından Musa'nın *Milas, Peçin* ve *Balat*'ta, Mehmed'in *Muğla* ve *Çine*'de, Ahmed Gâzi'nin ise önce *Marmaris* ve *Makri* (Fethiye) sahillerinde hüküm sürdüğü, daha sonra Musa'nın ölümü üzerine *Milas* ve *Peçin*'i de kendi yönetimine kattığı görülmektedir.[76]

Bunlar olurken Venedik de *Levante*'de karşılaştığı bir dizi isyan nedeniyle sıkışık bir duruma düşmüştü. Cumhuriyet, katılmış olduğu Haçlı itifakı (*Union*)nın yol açtığı giderleri karşılayabilmek için vergileri artırmak zorunluluğunu duymuştu. Ancak bu yüzden *Levante*'deki en büyük üssü olan *Girit*'te bir isyan başgöstermişti. 1333'te patlak veren isyan bastırılmış fakat bir süre sonra 1342 ve 1363'te de gene aynı nedenlerle ayaklanmalar tekrarlanmıştı.[77] *Serennissima Repubblica*'nın İtalya yarımadası dışında en büyük kara parçası olan *Girit*'in elden çıkması tehlikesi Senato'yu doğu siyasetini gözden geçirmeye zorlamıştı. Bu yüzden Venedik Cumhuriyeti eski müttefiki olan Kıbrıs Krallığı'na karşı harekete geçmek istemediği gibi, Türk beylikleri ile bozuşmaktan bu ülkelerdeki ticaret çıkarlarını tehlikeye düşürmekten de kaçınıyordu. Gene aynı düşünceyle Türkler'e karşı kurulan *Union*'lara katıldığı halde onlara ve özellikle de Aydın ve Menteşeoğulları'na karşı daha dikkatli bir siyasa izlemeye özen gösteriyordu.[78]

Bölgedeki bu gelişmelerden ve Menteşe Beyliği'ndeki değişikliklerden sonra Gâzi Ahmed'in *"Ulu bey"* durumuna geçmesi karşısında ondan eski anlaşmaları yenileyen bir *ahidname* almayı gerekli gören Venedik yönetimi yeniden harekete geçmişti. Bu iş için görevlendirilen Girit Dukası Giovanni, Menteşeoğlu'na Joanne Moro adlı bir elçi göndermişti. Ahmed Bey'in temsilcileri ile yapılan görüşmeler sonucunda da 22 Nisan 1375'te yeni bir metin üzerinde anlaşmaya varılmıştı.

"*Turchiae*"nin Büyük beyi ve yöneticisi İbrahim Bey zamanında yapılmış olan 1337 andlaşmasını yenileyen bu yeni metin de bir ferman niteliğinde olup onun gibi ayrıntılı hükümleri içeriyordu. *Grekçe* yazılmış olan esas metin sonra *Latince*'ye çevrilmişti. Bu kayıt metnin *Türkçe* kopyasının da yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. 30 paragraf halinde düzenlenmiş olan anlaşma hükümlerine Ahmed Bey'den başka 1337 ahidnamesinde olduğu gibi Menteşe'nin ileri gelen yöneticileri de bağlı kalacaklarına dair yemin ediyorlardı. Bunlar arasında *Çine* (*Chinae*) beyi Hızırbey Çelebi *(Chitirbegi Zalappi) Tave* beyi İlyas, *Makri* beyi Melikeşref ile Sübaşı ve *Balat* ve *Milas* kadıları dikkati çekmektedir.[79]

Böylece Menteşe - Venedik ilişkilerine temel oluşturan 1337 tarihli ferman-Andlaşma ikinci kez yenilenmiş oluyordu. Menteşeoğulları arasındaki bölünmelere rağmen *Serenissima Repubblica* bu ülke ile olan ticaretini sürdürme olanağına kavuşmuştu. Fakat bölgedeki yeni gelişmeler 1375 andlaşmasından '14' yıl gibi kısa bir süre sonra Menteşe Beyliği'nin siyasal varlığına son verecek ve beyliğin Venedik ile olan ilişkileri de yeni bir evreye girecekti.

Bilindiği gibi Yıldırım Bayezid dönemi Osmanlı tarihinde, bir yandan Batı'da genişleme, *Haçlılar*'la mücadele ve Bizans'ı çepeçevre kuşatma, öte yandan Anadolu'da siyasal birliği sağlamaya yönelme girişimlerinden ötürü büyük bir özellik taşır. Ayrıca bu dönem Batı Anadolu Beylikleri tarihinde de bir dönüm noktası oluşturur.

Babasının şehid edildiği *Kosova* savaş alanında Osmanlı tahtına çıkan Bayezid, Karamanoğlu Alaüddin Ali Bey'in kendisine karşı kurmak istediği ittifakı parçalamak için sür'atle Anadolu'ya geçmek gereğini duymuştu. 1389 sonbaharından önce Germiyan ve Aydınoğulları ülkelerini ele geçiren Osmanlı Sultanı, İlyas Bey'in egemen olduğu Menteşe topraklarına girmiş ve *Balat* ile *Muğla* yöresini zaptetmişti. Bu yöreye egemen olan İlyas Bey ile babası Mehmed Bey Candaroğlu İsfendiyar'ın yanına *Sinop*'a kaçmışlardı. Bayezid, kendisine sığınmış olan İlyas'ın

kardeşi ve Balat Emiri Mahmud'u beyliğin başına geçirmeyerek ona *Bergama* yöresindeki *Çökiköy ve Değirmencik (Tepecik)* köylerini mülk olarak vermekle yetinmişti.[80] Böylece Menteşeoğulları ülkesi de Germiyan, Aydın ve Saruhan beylikleri toprakları gibi daha 1389 yılı sona ermeden Osmanlı egemenliği altına geçmişti.

b) Yıldırım Bayezid ve Beyliğin İkinci Dönemi:

Anadolu'nun siyasal tablosunda bir hamlede meydana gelen bu değişiklik, yani batıdaki Türk beyliklerinin ortadan kaldırılması, Levante'de en çok Venedik Cumhuriyeti'ni etkilemişti. Çünkü bölgedeki diğer İtalya devleti Ceneviz ve ona bağlı koloniler, aşağıda ayrıntıları ile belirtmeye çalışacağımız gibi, daha Orhan Gâzi zamanından başlayarak Osmanlı yönetimiyle ilişki kurdukları halde Venedik, değişik nedenlerle böyle bir yol izlememişti. Dolayısıyla Aydın ve Menteşe Beylikleri'nin Osmanlılar'ın kurmaya çalıştıkları birliğe katılmaları, Cumhuriyet'in XIV. yüzyılın başlarından bu yana sözkonusu beyliklerden elde etmiş olduğu ticaret serbestliğine bağlı hakların ve ayrıcalıkların sona ermesi, kısacası *Ege*'nin Türk sahillerinin Venedik ticaretine kapanması demekti.

Öte yandan Bayezid'in bu iki beyliğe ait yerlerden *buğday* ihracını yasaklaması *Ege*'de buğday fiyatlarının artmasına ve dolayısıyla Venedik'in parasal zararlarına yol açmıştı. Bu durumda *Serenissima Repubblica* için en uygun çıkış yolu, bölgenin bu yeni egemen gücüyle derhal ilişkiye geçip sözkonusu beyliklerle yaptığı andlaşmalarda sağlamış olduğu hakları Osmanlı Sultanı Y. Bayezid'e onaylatmaktan ibaretti.

Durumun çok ciddi olduğunu gören Venedik Senatosu, Osmanlı Padişahı'na gönderilecek elçi olarak Francesco Querini'yi seçmiş ve 6 Mart 1390'da kendisine yapacağı görüşmelerle ilgili talimat verilmişti.[81] Doc. Antonio Venier (1382-1400)"in özel bir mektubunu da taşıyan Venedik elçisi Osmanlı sarayının yolunu tutarken Kandiya Dukası'nın da Y. Bayezid'in Aydın ve Menteşe Beylikleri'nden alınan yerlerin yönetimiyle görevlendirdiği oğlu Ertuğrul ile ilişki kurması uygun görülmüştü.[82]

Elçi Francesco Querini, pek de zorluk çekmeden[83] Yıldırım Bayezid'den Venedik tebaasına Osmanlı topraklarında ticaret serbestliği tanıyan '3' ayrı mektup almaya muvaffak olmuştu. Sözkonusu mektuplardan ikisi, Osmanlı devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında ticaret ilişkilerini düzenleyen ve bir anlaşmazlığa son veren ilk belgeler niteliğinde olup

bunlar üzerinde ileride Osmanıl dönemini incelerken ayrıca duracağız. Üçüncü mektup ise doğrudan doğruya Aydın ve Menteşe Beylikleri ile Venedik arasındaki eski andlaşmalarla ilgili idi.

I. Bayezid'in Doc A. Venier'e hitap eden mektubunun bugün için aslı değil, Venedik lehçesine yapılmış bir çevirisi bilinmektedir.[84] Anlatım biçimine göre asıl metin *Türkçe* yazılmış olmalıdır. *Karahisar* (Metinde: *Carazer, Carassar=Afyon Karahisar*)'da yazılan bu mektup, ötekiler gibi 21 Mayıs 1390 tarihini taşımaktadır.[85] Buna göre, Mayıs başında hareket eden Venedik elçisi F. Querini, '2,5' ay gibi kısa bir süre içerisinde Senato'nun arzuladığı sonucu elde etmiş, Osmanlı Sultanı'ndan Venedikliler'e ticaret serbestliği tanıyan bir *ahidname* niteliğindeki mektubu almayı başarmıştı.

Bilinen İtalyanca çevirisine göre Y. Bayezid mektubunda şöyle diyordu:

"Büyük Hükümdar ve büyük Emir Bayezid, hükümdarlığının yüce ve sevgili kardeşi Venedik Docu Antonio Venier'e sağlık ve esenlikler diler!

"Bilesiniz ki elçiniz asil kişi Francesco Querini katımıza gelip mektubunuzu ve sözlerinizi bana iletti ve benden sizin evvelce *Palatia* ve *Altoluogo* (*Ayasulug, Efes*) beyleri Hızır Çelebi ve yeğeni ile yapmış olduğunuz andlaşmaları tanımamı istedi. Sizin benim sultanlığımla anlaşmanızdan memnunum:

"Venedikliler *Venedik*'ten, *Girit*'ten, *Negroponte* (*Ağrıboz*)'den *Modon* ve *Koron*'dan gelsinler. Venedikli sayılan herkes de mallarıyla birlikte hükümdarlığıma ait yerlere gelebilirler ve hiçbir engelle karşılaşmaksızın ticaret yapabilirler.

"Bu hususta verdiğimiz güvenceyi doğrulamak için saltanatımız tarafından bu akit yazıldı. Bu güvence 6898 yılında,[86] on üçüncü *indiksiyon*'da Mayıs (*mazo*) ayında verildi."

Görüldüğü gibi Yıldırım Bayezid'in mektubu bir yükümlülüğü içeriyordu ve şeklen bir ferman'a benzemese bile bir *ahidname* niteliğini taşıyordu. Osmanlı Sultanı'nın mektubunda açıkça belirttiği '2' önemli hüküm vardı: Venedikliler ve Venedik tebaası sayılanlara yani Cumhuriyet'in koruması altına giren yabancılar, artık Osmanlı toprakları olan yerlere serbestçe girebileceklerdi. Aynı zamanda getirdikleri malları hiçbir engelle karşılaşmadan rahatça satıp bu yerlerde ticaret yapabileceklerdi.

Her ne kadar Osmanlı Padişahı'nın Venedik Docu'na yazdığı bu mektup, "Venedikliler'in *Palatia* ve *Efes*os'ta sahip oldukları ayrıcalıkların onaylanmasına" ilişkin olarak nitelendirilmiş ve *Diplomatarium Veneto-Lavantinum*'da bu başlık altında yayınlanmış ise de, Bayezid'in ifadelerinde ticaret serbestliği dışında vergi bağışıklığı ya da indirimi, konsolosluk ve özel yargılama yetkisi gibi Menteşe ve Aydınoğulları Beylikleri'nde Venedikliler'in elde etmiş oldkları eski ayrıcalıkları açıkca tanıyan herhangi bir nokta bulunmamaktadır. O, aşağıda göreceğimiz gibi tüm Osmanlı topraklarını Venedik ticaretine açarken yeni zaptettiği Aydın ve Menteşe Beyliklerı'ne ait yerlerde de *Serenissima Cumhuriyet*'in tebaasına bu olanağı tanımayı uygun görmüş, ancak vergi bağışıklığı, özel yerleşme ve ticaret alanı, özel yargı hakkı gibi ayrıcalıkları tanımaktan kaçınmıştı. *Ankara Savaşı*'ndan sonra yeniden bağımsızlıklarına kavuşan Aydın ve Menteşeoğulları ile Venedik Cumhuriyeti arasında yapılan andlaşmaların, XIV. yüzyıl boyunca, yani Osmanlı istilasından önce yapılmış olan eski ahidnamelerin yenilenmesi olarak gösterilmesi de, Y. Bayezid'in sözkonusu ayrıcalıkları tanımadığı hakkındaki görüşümüzü kuvvetlendirmektedir.

Bayezid'in 1390 tarihli mektuplarına karşın Osmanlı-Venedik ilişkileri hiç de dostluk çerçevesi içinde tutulamamıştı. Türkler'in *Ege*'de Cumhuriyet'e ait yerlere karşı devam eden akınları durdurabilmek amacıyla Venedik Senatosu, 1391 Martı'nda *Girit* yöneticilerine Osmanlı Sultanı'nın arzusuna göre hareket etmenin daha uygun olacağı yolunda talimat vermişti.[87] Ancak bu girişimler olumlu bir sonuç vermemiş ve giderek iki taraf arasındaki ilişkiler dostluktan çok düşmanca bir görünüm almaya başlamıştı. Bunda da en büyük etken, kuşkusuz ki, Bizans başkentini sıkı bir kuşatma altına alan ve *Mora*'ya kadar ilerleyen aynı zamanda *Ege*'ye egemen olmak isteyen Osmanlı Padişahı'nın izlediği siyasa ile, XIII. yüzyılın başlarından bu yana *Levante*'de üstünlüğü elinde bulunduran Venedik Cumhuriyeti'nin siyasal ve ekonomik çıkarlarının çatışması idi. Bu yüzden de olsa *Serennisima Repubblica*'nın Y. Bayezid'e karşı oluşturulan *Niğbolu Unionu*'na katılması, arkasından *İstanbul*'u kurtarmaya gelen Fransız Mareşali Boucicaut'ya yardım etmesi, Osmanlı-Venedik ilişkilerini barışın tersi bir ortama, savaş ortamına dönüştürmüştü.

Bu bozuşmanın doğal bir sonucu olarak Venedik tebaasının tüm Osmanlı ülkeleri ve bu arada Aydın ve Menteşeoğulları yöresi ile sürdüregeldikleri ticaret etkinlikleri de durmuştu. Osmanlı Sultanı'nın İtalyan şehir devletleri için çok önemli olan hububat ihracını yasaklaması ve onu stratejik bir madde olarak kullanması, Venedik'in ticaret gelirini azalttığı gibi onu

beslenme yönünden de oldukça sıkıntıya sokmuştu. Bu nedenledir ki Bizans İmparatorluğu'ndan başlayarak Papalık ve öteki Avrupa devletlerinden birçoğu gibi Venedik Cumhuriyeti de, Timur'un Anadolu'ya girişini ve Yıldırım'la savaşını "kurtarıcı bir olay" diye yakından ve heyecanla izlemişti.

Timur'un Osmanlı Padişahı'nı esir aldıktan sonra ülkeleri Osmanlı topraklarına katılmış olan beylere eski beyliklerini vermesi, Venedik'i hemen harekete geçirmişti. İşte Menteşeoğlu İlyas Bey ile yapılan 24 Temmuz 1403 tarihli andlaşma bu ortam içerisinde gerçekleştirilmişti. Menteşeoğulları ile Venedik Cumhuriyeti arasında Y. Bayezid'in istilasından önce yapılmış olan eski andlaşmaları, verilen fermanları yenileme önerisinin taraflardan hangisince yapıldığı kesinlikle bilinmemektedir. Kimi araştırıcılar yeniden işbaşına getirilen İlyas Bey'in (1402-1421) Girit Dukası'na "yeni bir dostluk anlaşması imzalanmasını önerdiğini öne sürüyorlarsa da[88] Timur'un henüz Anadolu'da bulunduğu ve *Ankara* bozgununun doğurduğu sarsıntıların çok canlı olduğu ilk aylarda, barış ve ticaret önerisinin asıl sıkıntıda olan taraftan yani Venedik'ten gelmiş olması daha doğal görünmektedir. Bununla birlikte gerçek olan, Kandiya Dukası Marco Faliero'nun girişimiyle Menteşeoğlu ile yeni bir barış yapma konusunun hemen 1402 Eylülü'nde Cumhuriyet'çe ele alındığıdır. Anadolu'da olup bitenleri yakından izleyen Duka, 12 Eylül 1402'de Senato'ya gönderdiği mektupta Menteşe ile barış yapılmasını öneriyor ve böyle bir barışın *Girit*'i kurtaracağını da ekliyordu! Durumu değerlendiren Venedik Senatosu, 17 Ekim 1402'de barış yapılması kararını almış ve barış görüşmeleri için de Duka M. Faliero'yu görevlendirmişti.[89]

Faliero aldığı talimat üzerine adamlarından birini 1403 Şubatı'nda Menteşeoğlu İlyas Bey'in yanına göndermiş ve böylece *Balat*'ta barış görüşmeleri başlamıştı.[90] Taraflar arasında 1389 öncesinde yapılmış olan anlaşmalardaki hükümleri içeren yeni bir andlaşma yapılması konusunda görüş birliğine varıldıktan sonra metne son biçimini verip imzalamak için daha üst düzeyde bir Venedik elçisinin gönderilmesi uygun görülmüş ve bu iş için de Leonardo Dellaporto seçilmişti. İtalyan kökenli olmakla birlikte *Girit*'te yaşayan ve şair olarak da tanınan Dellaporta uzun süre *Ağrıboz*'da yöneticilik yapmış ve bir kez Sultan Murad'a, iki kez de *Tunus*'taki Hafsid hükümdarlarına elçi olarak gönderilmiş, bu görevlerinde de başarılı olmuştu.[91]

Girit Dukası, M. Faliero tarafından elçi olarak seçilen Leonardo Dellaporta'nın, yanında Noter Michaleto Schilloa olduğu hal-

de Menteşeoğlu İlyas Bey'in yanına 1403 yılı Temmuzu'nun 20'sine doğru vardığı anlaşılıyor. Çünkü kendi ifadesine göre, görüşmeler '5' gün sürmüş ve 24 Temmuz'da İlyas Bey andlaşmayı imzalamıştı. Leonardo, sonradan otobiyografi niteliğinde yazdığı manzum eserinde *Balat*'ta çok iyi bir kabul gördüğünü, İlyas Bey'in adamlarının kendisini karşılayıp misafir ettiklerini, sonra da Bey'in huzuruna çıkardıklarını belirterek şöyle devam ediyor:

"Sarayın içerisine vardığımızda Ulubey beni karşılamak için hemen ayağa kalktı; elimi tutup kendi yanına oturttu. Bizi ilgilendiren olaylardan, şeylerden konuştuk... Kısa süre içerisinde ele aldığımız sorunlarda görüş birliğine vardık. İstediğim ve arzu ettiğim herşeyi yerine getirdim. Sarayda bulunan kâğıtlar ve mektuplar, söylediklerimin gerçek olduğunu kanıtlar."[92]

Cumhuriyet adına elçi Leonardo'dan başka *Balat*'taki Venedik Konsolosu'nun ve noter Michele (Michaleto) Schilloa'nın katıldıkları barış görüşmelerinin son aşaması '5' günde bitirilmiş ve tarafların kabul ettikleri metin 24 Temmuz 1403'te İlyas Bey tarafından imzalanmıştı.

Menteşe - Venedik andlaşması diye tanınan bu metin de o dönemde yapılan birçok anlaşmalar gibi *Grekçe* olarak kaleme alınmıştı. Bugün '2' ayrı kopyası bilinen *Latince* çevirisi sonradan yapılmıştır.[93] Andlaşma hükümleri İlyas Bey'in ağzından çıkan cümleler biçiminde yazılmıştı. Dolayısıyla eski andlaşmalarda olduğu gibi bir *ahidname* niteliğini taşıyordu.

Giriş kısmında İlyas Bey bu arıdlaşmaya naslı varıldığını şöyle açıklıyordu:

"İsa'nın doğumunun 1403. yılı 24 Temmuz Salı günü, Girit Dukası kardeşim Marcho Faledro (Marco Faliero) tarafından elçi olarak gönderilen Leonardus Delaporta ve noter Michaleto Schilloa ile andlaşma yaptık.

"Ben, Mehmed Bey oğlu İlyas Bey ile Girit Dukası kardeşim Marco Faledro ve onun Balat Konsolosu..."

Andlaşmanın ya da ahidnamenin hükümleri saralandıktan sonra, yani metnin sonunda ise Mehmed Bey buna bağlı kalıp uygulayacağına Allah'ı ve Peygamber'i tanık göstererek yemin ediyordu.

24 Temmuz 1403 tarihli Menteşe-Venedik andlaşması Giriş ve yemin kısımları bir yana bırakılacak olursa '25' paragraf olarak düzenlenmişti.[94] Bütünüyle de Menteşe ülkesinin Y. Bayezid tarafından Osmanlı toprak-

larına katılmasından önce iki taraf arasında yapılmış olan eski andlaşmaların ve özellikle, Orhan Bey'in döneminde imzalanmış olan 13 Nisan 1331 günlü ilkbarış ve dostluk andlaşmasının genişletilerek yenilenmesi demekti. Nitekim paragraflardan birinde 1331 andlaşmasından açıkça söz ediliyordu.[95]

Andlaşmanın başlıca hükümleri, ana bölümler olarak şöyle özetlenebilir:

1 - Kapsam ve Süre :

Daha önce yapılmış olan andlaşmalarda olduğu gibi 24 Temmuz 1403 andlaşması ya da daha doğru deyimiyle ahidnamesi de, Menteşeoğullan ülkesi ile Venedik Cumhuriyeti'nin bütün topraklan ve tebaası için geçerliydi. Bununla birlikte metinde Girit'ten başka, 1375 andlaşmasında olduğu gibi Venedik'in *Levante*'deki adalarından ve şehirlerinden '7'sinin bu andlaşma kapsamına girdikleri açıkça belirtilmişti: *Coron, Modon, Kythera, Karpatos, Amorgos, Kea, Serifos* ve *Negroponte* (*Ağrıboz*).[96]

Bu andlaşma metnini ilk kez değerlendiren Mas Latrie, Venedik Cumhuriyeti'ne ait öteki yerlerin adlarından söz edilmemesini, Naksos Dukalığı'nın "bağımsız bir Senyörlük" kabul edilmesi ve kimi adaların Türkler'ce işgal edilmiş olması ihtimaliyle izah etmeye çalışıyorsa da[97] bunun sağlıklı bir yorum olmadığını sanıyoruz. Kimi yerlerin andlaşma metni içinde anılmaları, E. Zachariadou'nun da belirttiği gibi[98] korsanların faaliyet alanları içerisinde yeralan ve Türk akınlarına da açık bulunan bu ada ve şehirleri kesin bir barış içerisine sokmak isteğinden kaynaklanmış olmalıdır.

Andlaşmaya esas olan İlyas Bey'in ahidnamesinde süre belirtilmemişti. Bu, kararlaştırılan hükümlerin taraflarca uyulduğu sürece yürürlükte kalması demekti. Ama bunun yanı başında ahidname'lerde geçerli olan kurala göre de onu veren İlyas Bey'in işbaşında kaldığı sürece uygulanacaktı. Ondan sonra gelecek olan Bey bunu uygulayabileceği gibi değiştirmek ya da büsbütün kaldırmak hakkına sahip idi.

2. Ticaret ve Vergiler :

Venedik ve Girit tüccarları ile Venedik tebaası olanlara Menteşe topraklarında tam bir ticaret serbestliği tanınacağına ilişkin paragraf (P-12), 1331'den beri uygulanan bir hükmün yinelenmesi demekti. Venedikliler bu

ticaret için gene eskiden olduğu gibi %2 gümrük (*comerchium*) ödeyeceklerdi (P-20). Ancak bunun bazı istisnaları olup bunlar ayrıntılarıyla belirtilmişti. Şöyle ki, satılmayan mallar genel kurala uygun olarak Menteşe topraklarından dışarıya çıkartılabilecekti. Ancak bu mallar karayolundan başka yere götürülmek istendiğinde %2 oranındaki çıkış vergisinin ödenmesi zorunluydu (P-13). Ayrıca Venedik gemilerinde çalışanların ve gemi yolcularının ihtiyaçları için bedeli ödenerek satın alınan su ve yiyecekler için hiçbir gümrük resmi ödenmeyecekti. (P-18)

Andlaşmada, kimi mallar için 1331'de saptanmış olan özel tarifeler de aynen korunuyordu. Menteşe topraklarından satın alınıp dışarıya götürülecek olan hububat'ın *mud*'u için '2' akçe, arpa ve sebze için '1' akçe, öküz ve eşek gibi canlı hayvanların her biri için '2' akçe, at için '3', kadın ya da erkek köleler için de '10' akçe ödenmesi gerekiyordu. (P-19)

Bunların dışında Venedikliler dışarıdan getirdikleri ya da Menteşe ülkesinden alıp götürdükleri belirli mallar için giriş ve çıkışta hiçbir vergi ödemeyeceklerdi. Bu listede şap, balmumu ve deri gibi daha çok Menteşe'den ihraç edilen mallarla ülkeye dışarıdan getirilen sabunun yeralması dikkati çekmektedir (P-21).

3 - Venedik Kolonisi'ne Ayrılan Yerler-Mal ve Can Güvenliği :

1403 tarihli andlaşma Venedik tebaasına 1331'de tanınan oturma hakkını da genişleterek yineleniyordu. Buna göre Kandiyeliler yani Giritliler dahil olmak üzere bütün Venedikliler *Balat*'ta kendilerine ayrılmış olanyerde oturma ve kendi kullanımlarına verilen tesislerden yararlanma hakkını sürdüreceklerdi. Bu yerlerin başında da bir han ile koloniye verilmiş olan *Santa Nicolas* kilisesi ve onun eklerinden sayılan mezarlık geliyordu. (P-16)

Andlaşmada doğal olarak, Menteşe topraklarında sürekli oturan ya da ticaret amacıyla gelen Venedikliler'in canlarının ve mallarının güvence altında olduğu belirtiliyordu. Vâris bırakmadan ölen Venedik tebaasının malları eskiden de öngörülmüş olduğu gibi Konsolos'a teslim edilecekti (P-11). Venedikliler'den herhangi birinin işlediği suçtan ya da yol açtığı zarardan ötürü bir başkasının sorumlu tutulmayacağı hükmü ile de (P-23, 24) suçların bireyselliği ilkesi bir kez daha vurgulanıyordu.

4 - Konsolos ve Özel Yargılama Yetkisi :

Venedik kolonisinin başında Girit Dukası'nca atanan bir Konsolos'un bulunması yolundaki eski andlaşmalarda kabul edilmiş olan hükümler aynen korunuyordu. Venedik tebaasına ayrılan yerde (han'da) vatandaşlarının arasında oturacak olan Konsolos, ticaretle ilgili işleri yönetecek ve Venedikliler arasındaki anlaşmazlıklarda kendi usullerince yargılama yetkisini de sürdürecekti. (P-15). Bunun dışında kimi olaylarda Konsolos'a yeni bir yetki de tanınıyordu. Örneğin, Türk korsanlarınca soyulan gemilerin Venedik Cumhuriyeti'ne ait olduğu Konsolos'ca yemin edilerek doğrulanacak olursa Venedikliler'in uğradıkları zarar Menteşe beyince ödenecekti. (P-3)

5 - Korsanlığın Önlenmesi, Zararların Ödenmesi, Kaçan Köle ve Esirlerin Geri Verilmesi :

1403 tarihli Menteşe-Venedik andlaşmasının özelliklerinden bir başkası da, o dönemde her iki taraf için de önemli olan, korsanlık, tazminat ve kaçak köle ve esirler sorunlarına eski andlaşmalara oranla daha ayrıntılı çözümler öngörmüş olmasıydı. Bunlarla ilgili hükümlere ahidnamenin ilk maddelerinde yer verilmesi, sorunların ne denli önemsendiğini ve ticaretin ancak barış ve güven ortamında gelişeceğine inanıldığını gösterse gerektir.

Andlaşmada Türkler'in (Menteşe) Venedikliler'e Venedikliler'in de Türkler'e ait yerlere saldırmıyacakları, saldıranlara yardım edilmeyeceği, aksine bu gibilerin cezalandırılacakları belirtiliyordu. Hatta Türk gemilerinin Cumhuriyet'e ait yerlere verebilecekleri zararlara karşılık olmak üzere '500' duka'lık bir depozito bile öngörülmüştü. El konulan ya da soyulan gemiler için karşılıklı olarak zararların ödenmesi de kabul ediliyordu. Venedikliler'in ele geçirdikleri Türk (Menteşe) korsan gemileri, içindeki insanlarla birlikte geri verilecekti, yalnız gemilerde ganimet malları varsa bunlar Venedikliler'in olacaktı.(P-1-5)

Nihayet, taraflardan birinin topraklarına kaçan köle ve cariyelerle savaş esirlerinin karşılıklı olarak geri verilecekleri de hükme bağlanmıştı. (P-17)

Kısacası, böylesine hükümler içeren 1403 ahidnamesi, E. Zachariadou'nun öne sürdüğü gibi "Menteşe beyliğinin çöküşüne" işaret etmese bile,[99] en azından onun eski gücünden pekçok şeyler yitirdiğini açıkça göstermekte idi.

İlyas Bey'den bu denli geniş hükümleri içeren bir ahidname almayı başaran elçi Leonardo Dellaporta, onuruna sarayda düzenlenen büyük bir törene de katılmış ve kendisine kıymetli bir Türk elbisesi (*hıl'at*) giydirilmişti. İlyas Bey bununla da yetinmemiş, kuşkusuz elçinin ricası üzerine ya da dostluğu yansıtan bir jest olarak Menteşe'de bulunan Giritli '37' esiri de serbest bırakmıştı. L. Dellaporta bu Giritlileri de yanına alarak *Kandiye*'ye dönmüş ve 24 Temmuz 1403 günlü ahidnameyi Duka Marco Faliero'ya sunmuştu.[100]

Yapılan bu geniş kapsamlı andlaşmaya karşın Menteşe Beyliği ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler umulan düzeye ulaşamamıştı. Bunda tarafların ahidname hükümlerine uygun hareket edip etmemeleri kadar, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde *Fetret (Interregnum)* diye adlandırılan kanşıklık döneminin *Ege*'de yol açtığı karmaşanın ve *İzmir*'in Timur tarafından alınmasından sonra *Levante*'de çıkarları olan devletlerin yeni arayışlar içinde olmalarının da katkısı olsa gerektir. Bu yüzdendir ki 1403 andlaşmasının henüz İlyas Bey'in saltanat döneminde iki kez yenilenmesi yoluna gidilmişti.

İlk yenilenme 1407'de yapılmıştı. Venedik Senatosu'nun aldığı karar üzerine Girit Dukası Leonardo Bembo, adamlarından Zaninus Pizamano ile 1403 andlaşmasında da görev almış olan noter Michaleto Schilloa'yı Menteşe'ye göndermişti. *Balat*'taki Venedik konsolosu da orada heyete katılmıştı. İlyas Bey'le ya da onun görevlendirdiği temsilcileri ile yapılan görüşmeler sonucunda düzenlenen yeni bir metin 2 Haziran 1407'de taraflarca imzalanmıştı.

Bu yeni andlaşma da bir *ahidname* biçeminde hazırlanmış ve gene *Grekçe* olarak kaleme alınmıştı.[101] Metnin baş tarafında İlyas Bey, kardeşi Girit Dukası L. Bembo'nun elçisi ile noterinin kendi yanına geldiklerini ve Venedik konsolosunun da katılmasıyla bu barışı yaptıklarını belirtiyor (P-1), sonunda ise saptanan şartlara uyacağına yemin ediyordu. (P-27)

Andlaşmanın başlangıç ve son kısımları dışında kalan '25' paragrafı, genelde 1403'te verilen ahidnamede yeralan hükümlerin yenilenmesi ve yinelenmesi demekti. Anlatım farklılığı dışında, Venedik tebaasının Menteşe topraklarında ticaret yaparken verecekleri gümrük ve resimlerin türlerinde ve oranlarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştı. (P-20-22) Bu yeni antlaşmada en büyük değişiklik, Venedik Cumhuriyeti'ne ait *Nauplion (Neapolis), Argos, Athens* ve *Mykones (Micones)*'in de anlaşma kapsamı içerisine alınması idi (P-24).

1407'de yenilenen hükümlere rağmen Menteşe-Venedik ilişkilerinde çok geçmeden yeni dalgalanmaların ve pürüzlerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bunların başında da Levante'de gerek ulaşım gerekse ticaret ilişkileri için en büyük tehlike olan korsanlık ve yağma girişimlerinin bir türlü önlenememesi gelmekteydi. Öyle ki başta *Girit* olmak üzere *Ege*'de Cumhuriyet'e ait bazı adalara yapılan Türk akınları yüzünden Venedik Senatosu 1410 yılı Temmuzu'nda Aydın ve Menteşeoğulları'na bir gözdağı vermek amacıyla *Altoluogo* (*Efes*) ve *Palatia* (*Balat = Milet*) limanlarına karşı bir donanma gösterisi düzenlemeyi bile düşünmüştü.[102]

Menteşeoğulları ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki bu sürtüşme bir bunalıma dönüşmeden atlatılabilmiş, ancak dostluğu ve ticaret serbestliğini karşılıklı olarak yeniden güvence altına alan bir anlaşma yapılması da uygun görülmüştü. Cumhuriyet bunu sağlama görevini bu kez Körfez Kaptanı Piero Civran'a vermişti. Venedik kaptanı Senato'nun isteklerini ya da şartlarını içeren yazılı bir metinle Menteşeoğlu İlyas Bey'in yanına gelmişti. Onunla eski andlaşmalar hükümlerini birer birer yenileme yerine genel doğrultusu ile onları geçerli sayan kısa bir metin üzerinde görüşbirliğine varılmış ve 17 Ekim 1414'te *Beçin* (*Pezona*)'de imzalanmıştı.[103]

Sözkonusu andlaşma Venedik kaynaklarında, "*Pax firmata cum Alies Bei, turcho, domino Mandachie, per se Petrum Civram, capitaneum Culphi*" başlığı altında kaydedilmiş bulunmaktadır.[104] Bu metin İtalyanca olup o dönemde yapılmış bir çeviri olmalıdır. Önce Mas Latrie, sonra da E. Zachariadou tarafından yayımlanan[105] andlaşma metni '2' bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde M. Latrie'nin de belirttiği gibi, İlyas Bey sözü doğrudan doğruya kendisi alıp (*Io Aliesbey..*) ülkesinde Venedikliler'e tanınan hakları belirtmekte ve barış içinde kalıp bu hükümleri uygulayacağına yemin etmektedir. Bu özelliği ve içeriği ile de bu bölümü İlyas Bey'in bir *ahidname*'si olarak kabul etmek gerekir. İkinci bölüm sayılabilecek olan son iki paragrafta ise Piero Civran Venedik Komünü adına yükümlülüklerde bulunmaktadır.

17 Ekim 1414 günlü andlaşmanın içeriği şöyle özetlenebilir:

En başta İlyas Bey'in şu yemini yeralmaktadır: "Ben, Menteşe (Mandachia) beyi Mehmed Beyoğlu İlyas Bey, yeri ve göğü yaratan Tanrı ve Peygamberimiz Muhammed ve '7' mushaf üzerine, Venedik Cumhuru ile, onlara ait yerler ve adalarla barış içinde kalacağıma yemin ederim."

Bundan sonraki '4' paragraf ise şu hükümleri içeriyordu:

Venedikliler karadan ya da gemileriyle gelip Menteşe Beyliği'ne ait bütün yerlerde, limanlarda, şehirlerde ticaret yapabileceler, mallarını boşaltabilecekler, satabilecekler, satın alabilecekler ve hiçbir müdahale olmadan tekrar geri dönebileceklerdi. Sözkonusu Venedikliler geçmiş yıllarda Menteşe beyleriyle yapılmış olan andlaşmalar gereğince yalnızca "olağan ticaret vergisi"ni (*comerchio ordenado*) ödeyecekler, bundan daha fazla bir şey ödemeyeceklerdi.

Buna karşılık Piero Civran da, Menteşe Türkleri'nin ve o beyliğe bağlı tebaanın Venedik'e ait yerlere, adalara serbestçe girip çıkabileceklerine, kendilerine gerek Venedik tebaasınca gerekse başkaları tarafından engel olunmayacağına kendi inancı üzerine söz veriyordu. Menteşe Beyliği'ne bağlı Türkler ve diğer tebaa, şahsen ya da gemileri ile ticaret emtiası getirebilecekler, bunları boşaltabilecek, satacak, satın alabilecek, yükletebilecek ve güven içerisinde geriye dönebileceklerdi. Bu Türkler Venedik'e ait yerlere girdiklerinde, geçmişte olduğu gibi yalnızca olağan ticaret vergisini (*comerchio fato e ordenado*) ödeyecekler, kendilerinden başka bir şey istenmeyecekti.

Görülüyor ki 1414'te yenilenen Menteşe-Venedik andlaşmasının en büyük özelliği, karşılıklı hükümlerin vurgulanması idi. Bu aynı zamanda o yıllarda Türkler'in Venedik Cumhuriyeti'ne ait yerlere gidip ticaret yapacak düzeye ulaştıklarını, *Ege*'nin batı sahillerine uzandıklarını da açıkça yansıtmakta idi.

17 Ekim 1414 tarihli andlaşma, Menteşeoğluları ile *Serenissima Repubblica* arasındaki ilişkilerin boyutlarını belirten son önemli resmi belge olmuştu. Çünkü o yıla kadar Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki saltanat kavgalarından ve özellikle de Cüneyd Bey'in *İzmir* yöresindeki faaliyetlerinden yararlanarak bağımsızlığını koruyan İlyas Bey, Venedikliler'e bu ahidnameyi verdiği 1414 yılı sonlarında Çelebi Mehmed'in egemenliğini kabul etmek zorunda kalmış ve bağımsızlığını yitirmişti. Nitekim İzmir kalesinin yıktırılmasından sonra kendilerine *Karia* sahillerinde yeni bir yer gösterilen Rodos Şövalyeleri Megalo Maestrosu, buranın "yabancı" toprakları olduğunu öne sürünce, Çelebi Mehmed, "Sana, bana ait yerlerden veriyorum. Zaten eyaletini, Menteşe'yi ben ihsan eyledim" cevabını vermişti.[106]

Böylece İlyas Bey, 1415'ten ölümüne yani 1421'e kadar Menteşe'yi ancak Osmanlılar'a bağlı bir bey olarak yönetebilmişti. Onun ölümünden sonra oğulları Leys ve Ahmed bulundukları *Edirne* sarayından kaçarak yönetimi bir süre için ellerine geçirmişlerse de Menteşeoğulları Beyliği bölgedeki karışıklıklar arasında tarihe karışmıştı. Venedik Cumhuriyeti'nin Menteşe yöresiyle olan ticaret ilişkileri bundan böyle Osmanlı devleti ile ilişkiler çerçevesinde sürdürülebilecekti.

c) Menteşe ve Cenevizliler:

Menteşe Beyliği ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler *"barış-savaş-barış"* arasında dalgalanır ve gene de canlılığını korurken *Ege*'de ve Batı Anadolu'da yakın çıkarları bulunan öteki İtalyan devleti Ceneviz'le olan ilişkiler daha alt düzeyde sürmüştü. Bunda, yukarıda da söylediğimiz gibi, *Sakız*'ı ve özellikle *Foça*'yı ellerinde bulunduran Cenevizliler'in, Menteşe topraklarına uzanmadan da Anadolu'da ticaret etkinliklerini devam ettirme olanaklarına sahip olmalarının çok büyük payı vardı. Bu yüzden gerek Ege'deki kolonileri gerekse anavatan Ceneviz için, Menteşe Beyliği'ne oranla kendilerine daha yakın ve kimi yerde de sınırdaş olan Aydın ve Saruhanoğulları gibi öteki Türk beylikleri ile olan ilişkiler daha büyük önem taşıyordu.

Bu genel çerçeve içinde Cenevizliler'in Menteşeoğulları ile dost kalmayı yeğledikleri, hatta kendilerine karşı tehlikeler başgösterdiğinde onlarla işbirliği yapmaktan çekinmedikleri görülmektedir. Böylece Venedik'ten sonra Ceneviz de Türk beyliklerinin ortaya çıkması ile *Levante*'de izleyeceği siyasayı saptamış oluyordu: Varlığını ve ticaretteki çıkarlarını sürdürebilmek için Türkler'le iyi geçinmek, gerekirse onlarla işbirliği yapmak, aynı zamanda onlara karşı savaşmaktan olabildiğince uzak kalmak...

Bu siyasanın ilk örneği daha XIV. yüzyıl başlarında belirmektedir. Bir kesimi Menteşe Türkleri'nin elinde bulunan *Rodos*'u işgal eden şövalyeler yörede yeni sürtüşmelerin öncüsü olmuşlardı. Bu arada bir Ceneviz ticaret gemisinin Şövalyeler'ce zaptedilmesi, Cenevizliler'i Menteşeoğullar'na yakınlaştırmada başlıca etken olmuştu. Menteşeoğlu Mesud'u Rodos Şövalyeleri'ne karşı kışkırtan Cenevizliler, anlaşıldığına göre 1312'de onunla bir ittifak andlaşması bile yapmışlardı. Buna göre Menteşe Beyi'nin *Rodos*'a karşı girişeceği desteklemeyi kabul eden Cenevizliler ona '50.000' *scudi* vereceklerdi. Ancak Papa V. Clementus (1305-1314), 26 Kasım 1312'de yayımladığı bir emirname ile hıristiyanların imansızlarla (*İnfedele*) yani müslümanlarla yaptıkları ittifakları suçlaması ve bunları yasaklaması yü-

zünden bu ittifak anlaşması uygulamaya konulamamıştı.[107] Böylece Menteşeoğulları ile Cenevizliler arasında ilişkiler, Menteşe ülkesinin Osmanlı topraklarına katılmasına kadar fazla bir canlılık göstermeden ancak herhangi bir çatışmaya da yol açmadan devam etmişti.

2 - AYDINOĞULLARI İLE İLİŞKİLER

Yukarıda belirtiğimiz gibi Aydınoğulları Beyliği o dönemin Latin kaynaklarında daha çok *Altoluogo* (ya da *Teologo*) *Hükümdarlığı* adıyla anılıyordu. Bilindiği gibi *Küçük Menderes* ırmağının ağzında 9 Km. içeride bulunan Eskiçağlar'ın ünlü *Ephesos* liman kenti, nehrin ağzı alüvyonlarla tıkanınca yer değiştirmişti. Bizans döneminde eski şehrin güneybatısında yeniden kurulan kente, burada gömülü olan havarilerden J o a n n e s 'in unvanı olan *Theologos* (Tanrı ile konuşan)'dan esinlenerek *Ayios Theologos* denilmişti. Bu isim zamanla bozulmuş olarak İtalyanca'ya *Altoluogo* (Yüksek yer), Türkçe'ye de *Ayasuluğ* biçiminde geçmiştir.

Aydınoğulları Beyliği'nin en önemli limanı olan eski *Ephesos* hıristiyanlarca önemli bir dini merkez olarak da kabul edildiğinden Latinler ve dolayısıyla İtalyanlar bu yöreye sahip olan Türk beyliğini şehrin adıyla anmayı yeğlemişlerdi.

Anadolu Selçuklu devletine İlhanlılar'ca son verildiği, Batı Anadolu'nun *Katalanlar*'ın akınlarına uğradığı ve Hospitalier Şövalyeleri'nin *Rodos* ile yöresindeki adalara yerleştikleri XIV. yüzyıl başlarındaki karışıklık döneminde kurulan Aydınoğulları Beyliği, sahip olduğu coğrafya bölgesinin ve tarih sahnesine çıktığı ortamın etkisiyle kendisini sürekli bir mücadelenin içerisinde bulmuştu. Bizanslılar'dan *Manisa* (*Magnesia am Sipylus*), *Priene, Tire* ve *Ephesos*'u zaptederek bu sahil bölgesine egemen olan S a s a çok geçmeden çevresindeki diğer beylerle anlaşmazlığa düşmüştü. M e n t e ş e Bey'in damadı olan S a s a başlangıçta Germiyan Sübaşısı Aydınoğlu M e h m e d Bey ile işbirliği yapmışken bir süre sonra onunla bozuşmuştu. M e h m e d Bey'e karşı bu kez de Frenkler'le birlik olmaya çalışmış fakat savaşta yenilerek hayatını yitirmişti.[108]

Aydınoğulları Beyliği'nin daha kuruluş yıllarında ortaya çıkan bu iç mücadeleler, çekişme ve çelişmeler diğer devletlerle olan ilişkilerde de zaman zaman artaraktan devam edecekti. Bu yüzden Aydınoğulları ile İtalyanlar arasındaki ilişkiler ele alındığında sözkonusu ilişkileri etkileyen şu olgu ve olayların dikkate alınması gerekmektedir.

a) Batı Anadolu'daki Türk beylikleri arasında *Ege*'deki gelişmeler ve İtalyanlar'la ilişkiler konusunda görüşbirliğinin bulunmaması. Dahası geçici bazı işbirliklerine karşın bu beylikleri karşı karşıya getirecek derecede çelişkilerin ortaya çıkması. Kısacası kutsal *Haçlı Birliği* (*Lega*)'ne karşı Türklerarası bir birliğin kurulamaması.

b) *Ege*'de süregelen korsan faaliyetlerinin, Türkler'in ve Rodos Şövalyeleri'nin de katılmalarıyla yeni boyutlar kazanması.

c) *Efes* gibi önemli bir ticaret limanından ve hıristiyanlarca kutsal bir merkezden sonra *İzmir*'i de ele geçiren ve *Ege*'ye açılan Aydınoğulları başta olmak üzere Türkler'e karşı biribirini izleyen Haçlı İttifakları oluşturulması. Ve böylece *İzmir*'e sahip olma gibi yeni ve büyük bir sorunun doğması.

d) Venedikliler ve Cenevizliler gibi *Levante*'de egemen İtalyanlar'ın, aralarında süregelen rekabet nedeniyle *Turchia* olayları ve *Kutsal Birlik (Lega)* karşısında değişik tutumları.

e) Geçici de olsa kendini bir ara güçlü hisseden Bizans İmparatorluğu'nun, Cenevizli ailelerin yönetiminde bulunan yerleri ve özellikle *Foça*'yı geri alma çabalarından kaynaklanan çok yönlü ve zaman zaman da çelişkili Türk-Bizans-İtalyan ilişkileri.

f) Bizans'ın giderek çökmesine karşın Osmanlı beyliğinin kısa sürede güçlenerek *Ege* alanına da girmesi ve XIV. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'yu da ele geçirerek buradaki İtalyanlar'la karşı karşıya gelmesi.

Bütün bu nedenlerle Aydınoğulları ile İtalyanlar arasındaki ilişkileri, olayların etrafında yoğunlaştığı '3' ana sorun çerçevesinde yani *Ege*'de üstünlük yarışından doğan *İzmir* ve *Foça* sorunları ile *Levante* ilişkilerinde ana öğe olan ticareti ele alarak incelemenin daha uygun olacağını sanıyoruz. *İzmir Sorunu*, Aydınoğulları'na karşı oluşturulan bir *Kutsal Birlik* çerçevesinde gelişti ve Venedik'in de bu ittifakta büyük bir yeri olduğu için bu Cumhuriyet'in Aydınoğulları ile ilişkilerini kendiliğinden içerecektir. *Foça Sorunu*'nda ise daha çok Aydınoğulları'nın Cenevizliler'le olan ilişkileri sözkonusudur. Bölgeye ilişkin bu iki büyük sorundaki gelişmeler belirtildikten sonra beyliğin sözkonusu İtalyanlar'la ticaret ilişkilerini ve bu amaçla yapılan anlaşmaları değerlendirmek daha kolay olacaktır.

a) İzmir Sorunu:

Sasa'yı ortadan kaldırdıktan sonra ona ait yerleri de kendi topraklarına katan Mehmed Bey'in (1308-1324) ilk önce *İzmir* üzerine yürüyerek şehrin üst istihkâmlarını ele geçirmesi (1317 sonları), Aydınoğulları Beyliği tarihinin gelişimini belirlediği kadar, *Levante*'de yeni dalgalanmalara ve gruplaşmalara yol açan bir sorunun da başlangıcı olmuştu.

Bizans döneminden söz ederken belirttiğimiz gibi Cenevizliler, 1261 *Kemalpaşa (Nif)* andlaşmasıyla *İzmir*'de oturup ticaret yapabilecekleri özel bir yere sahip olma ve limandan yararlanma hakkını elde etmişlerdi. Bir süre sonra 1304'te İmparator II. Andronikos Cenevizliler'in *İzmir*'de yerleşmelerini bir kez daha onaylamıştı. Buna göre o dönemde biri Aşağı İzmir (ya da *Sahil İzmiri = Inferiore*), diğeri *Yukarı İzmir* (*Superiore*) diye iki kesimden oluşan şehir, Cenevizliler'in yani *Sakız*'ı ve *Foça*'yı ellerinde bulunduran *Zaccaria* ailesinin yönetimleri ya da en azından denetimleri altına geçmişti. Dolayısıyla Mehmed Bey'in bugün *Kadifekale* diye anılan *İzmir*'in üst istihkâmlarının Cenevizliler'den aldığı ve bu sırada fazla bir mukavemetle karşılaşmadığı anlaşılmaktadır.[109]

Aydınoğulları'nın kale kesimini işgal etmeleriyle *İzmir*'in *Cenevizliler Şatosu* diye de anılan sahil istihkâmlarını içeren liman kesimi de Türk tehdidi altına düşmüştü. Nitekim '11' yıl gibi kısa bir süre sonra Aydınoğulları *İzmir* limanına da sahip olmuşlardı. Ancak Mehmed Bey'in Ortaçağ devletlerinin bir kısmında görüldüğü gibi Ulubey sıfatıyla başkent *Birgi*'de kalmayı yeğleyerek ülkesini oğulları arasında paylaştırması, *İzmir Ucu*'nda yeni gelişmeleri hızlandıracaktı. Çünkü Mehmed Bey'in *İzmir* yöresini kendisine verdiği Umur, ülkesini yalnız karada genişletmekle yetinmeyip denize de açılmak siyasası izlemeye koyulmuştu. Bu amaçla önce *Sahil İzmir*'i ele geçirmeye yönelmiş ardından da *Ege* içlerine dalmaya koyulmuştu.

Gerçekten de Umur bir süre sonra *İzmir*'in sahil kesimini kuşatmıştı. Aydınoğulları tarihini daha doğrusu Umur Bey'in destanını yazan Enverî, burç ve barusu "toptolu firenk' olan liman bölgesindeki savaşların '2.5' yıl sürdüğünü belirtiyor ki[110], buna, göre kuşatma 1326 yılı sonlarında ya da en geç 1327'de başlamış olmalıdır. Kuşatma sürüp giderken Bizans İmparatoru III. Andronikos'un gittikçe kendi başlarına hareket eden *Zaccaria*'lara karşı harekete geçmesi, Umur Bey'e beklediği fırsatı vermişti. *Sakız*'ın tehdit edildiğini gören Martino Zaccaria, 1329'da *İzmir*'deki kuvvetlerini geri çekince bundan yararlanan Umur son bir saldırıyla şehrin liman kısmını da ele geçirmeye muvaffak olmuştu.[111]

İzmir'in Aydınoğulları ülkesine katılmasıyla *Balat* ve *Efes* gibi Ortaçağ ticaretinde önemli yerleri olan iki büyük limandan sonra stareji yönünden önem taşıyan bir üçüncü liman da Türkler'in eline geçmiş oluyordu. Çünkü o dönem Türkiyesi'nde *İzmir* bir ticaret limanı olmasından daha çok, kıyıdaki istihkâmlarla da koruma altına alınmış güvenli bir körfez-liman niteliği taşımasından ve çok zengin şap ocaklarının bulunduğu *Foça*'ya yakın olmasından ötürü önem taşıyordu. *İzmir*'e sahip olan Aydınoğulları *Ege*'ye açılarak burada Venedik'e ve Cenevizliler'e ait yerlere uzanmak olanağını buldukları gibi, *Foça* için de bir tehlike oluşturacak, en azından orayla ilgili siyasal dalgalanmalar içinde yer alacak duruma gelmiş oluyorlardı.

Bizans döneminde ve hele Haçlı Seferleri'nin başlamasından sonra ticari etkinliklerin yanıbaşında çeşitli korsan faaliyetlerinin de arttığı *Ege adaları* ve Batı Anadolu sahilleri, Türkler'in de sahneye girmeleriyle yeni gelişmelere tanık olacaktı. *Kemalpaşa andlaşmasıyla* Cenevizliler'in yerleştikleri fakat daha çok Frank korsanlarının yatağı olarak tanınan *Efes* güneyindeki *Anea (Anıa = Kadıkalesi)* şimdi Aydınoğulları'nın elindeydi. Bunun dışında W. Heyd'in de belirttiği gibi, Batı Anadolu sahilleri boyunca sıralanan Türk beylikleri birlikte hareket edecek olurlarsa, adalara sahip olan Franklar'ın yani Rodos Şövalyeleri ile Cenevizliler ve Venedikliler'in "ciddi bir direnme" göstermeleri çok güçtü.[112] Nitekim Batı Anadolu'nun bu yeni egemen devletleri denizlere güçlü donanmalar çıkartarak *Gelibolu*, *Ağrıboz* ve *Mora* gibi uzak yerlere akınlar düzenlemeye ve yol üzerindeki adaları vurmaya başlamışlardı.

Aydınoğlu Mehmed Bey'in daha *İzmir* limanını ele geçirmeden önce 1319 yazında *Sakız* üzerine yürüdüğü bilinmektedir. Ancak *Efes*'te hazırlanan '28' parça gemi ve '2.600' askerle girişilen bu sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Çünkü Türkler karşılarında, kendi hareketlerini yakından izledikleri anlaşılan bir *Sakız-Rodos* müttefik donanmasını bulmuşlardı. Sakız Maonası başkanı Martino Zaccaria'nın filosu ile birleşen Albert de Schwarzburg komutasındaki Rodos donanması, Türkler'i *Sakız* adası açıklarında karşılamıştı. 23 Temmuz 1319'da başlayan Aydınoğulları tarihinin bu ilk büyük deniz savaşında Türk donanması ağır kayıplara uğramış ve çekilmek zorunda kalmıştı.[113]

Bu ilk Sakız seferi, Aydınoğulları'na *Ege*'de bir Latin ya da Haçlı Birliği *(Lega, Union)* ile savaşma durumunda kalacaklarını, bu yüzden de donanmalarını daha da güçlendirmek ve aynı zamanda siyasal işbirliği yollarını aramak, müttefikler bulmak zorunda olduklarını göstermişti. Bundan

'10' yıl sonra bir yandan *İzmir*'in sahil kesiminin de Aydınoğulları'nın eline geçmesi, öte yandan III. Andronikos'un *Sakız* ve *Foça*'ya karşı giriştiği hareketler sonucunda bölgede durumun oldukça değişmesi, Türk beylikleri ile Bizans İmparatorluğu arasında bir yakınlaşma, bir uyuşma yaratmıştı. III. Andronikos'un *Zaccaria*'lardan geri aldığı *Foça*'da Aydınoğlu Mehmed ve Saruhan Bey'le kurduğu ilişki ve sözkonusu beylerin İmparator'a kıymetli armağanlarla elçiler göndermeleri, iki tarafın yakınlaşmasını sağlamış ve anlaşıldığına göre de bazı konularda bir anlaşmaya varılmıştı. P. Lemerle'in belirttiği gibi gerçek niteliği ve hükümleri bilinmemekle birlikte, bu anlaşmanın doğrudan doğruya Osmanlı Sultanı Orhan Gâzi'ye yönelik bir ittifak olmayıp, sözkonusu Türk beylerinin Bizans'a ait yerlere saldırmaları esasına dayandığı sanılmaktadır. Bunun karşılığında olmak üzere İmparator'un da bu iki Türk beyliğine "bir tür vergi" ya da "haraç" vermeyi kabul etmiş olması da büyük bir ihtimal içindedir.[114]

Böyle bir anlaşma ile ufukta görünen *Latin Unionu*'na karşı olası bir Türk-Bizans işbirliği ya da ittifakı yolunda ilk büyük adım atılmış oluyordu. Ne var ki sözkonusu anlaşma her iki taraftan da sert tepkilere uğramıştı. Bizans kamuoyu, *"infedele"* (imansız) Türkler'le ittifakı olumsuz karşılarken, Aydınoğlu Mehmed'in *İzmir*'e atadığı Umur ile Saruhan Bey'in oğulları İlyas ve Orhan Beyler de babalarının aksi bir değerlendirme ile "*kâfir*"lerle anlaşmayı yersiz, hatta *cihad* geleneğine aykırı bulmuşlardı. Başka bir Türk beyi, Menteşeoğlu Orhan da böyle bir anlaşmaya karşı çıkmıştı.

İşte bu nedenledir ki Umur, babasının *Birgi*'de hasta yatağında yatmasından da yararlanarak kendi başına harekete geçmiş ve Andronikos'un *İstanbul*'a dönüşünden hemen sonra donanmayla Ege'ye açılmıştı. *İzmir*'den yola çıkınca da önce *Çanakkale* boğazına doğru giden '5' gemiden oluşan bir konvoyu vurmak amacıyla *Bozcaada*'ya saldırmış ve Enverî'nin kaydına göre bunun hemen arkasından *Sakız* üzerine yürümüştü. Kendisine ait '28' gemiden başka kardeşi *Ayasuluğ* beyi Hızır'ın da '22' gemisini komutası altına aldıktan sonra '3.000" savaşçı ile *Sakız*'a çıkan Umur, İmparator'un adaya tayin ettikleri Kalothetos'u (Enverî'de: Besertu) kaleye çekilmeye zorlamış ve çoğu altun ve gümüş emtiadan oluşan ganimet ve esirle *İzmir*'e dönmüştü.[115]

1329 ya da 1330 yılında giriştiği bu *Sakız* seferinden bir yıl sonra Saruhan Bey'in oğlu Orhan'ı da yanına alan Umur, babasının karşı koymasına rağmen bu kez de *Katalanlar*'ın çekilmesinden sonra gene Bi-

zans'a bağlı kalan *Gelibolu*'ya yönelmiş ve şehri kuşatmıştı. Burada güçlü bir savunma ile karşılaşınca da sahildeki küçük *Lazgöl (Lazu, Lactu)* hisarını yağmaladıktan sonra geriye dönmüştü.[116]

Umur Bey'in artık her yıl tekrarlanan bu deniz seferlerinde 1332 baharında sıranın Venedik'e ait *Negroponte (Ağrıboz)*'ye gelmesi ayrı bir önem taşıyor ve Serenissima Repubblica'nın "Türk tehlikesi" karşısında daha etkin olarak harekete geçmesine yol açıyordu. Aslında *Ege*'de Türk akınlarının sıklaşmasının giderek *Levante*'deki topraklarını ve buradaki ekonomik çıkarlarını tehlikeye sokacağını sezen Venedik Senatosu, daha *İzmir* limanının Aydınoğulları'nın eline geçmesinden önce, 1327'de, *Girit*'teki Dukası ile *İstanbul* ve *Ağrıboz*'daki bailoları'na, Türkler'e karşı bir birlik kurabilmek için Bizans İmparatoru, Rodos Şövalyeleri ve *Sakız*'daki Martino Zaccaria ile görüşmelere başlamaları emrini vermişti.[117] Venedik'in bu girişimi, öncülüğünü Marino Sanudo Torsello'nun yaptığı ve ancak 1332'de gerçekleşebilecek olan *Union* (ittifak) için her halde ilk büyük adım olmuştu.[117a] Olayların gelişmesi, Türk akınlarının sıklaşması üzerine daha başka önlemler almak gereğini duyan Cumhuriyet, 5 Nisan 1331'de *Atina* ve yöresini ellerinde bulunduran *Katalanlar* ile bir anlaşma yapmayı da yararlı bulmuştu. *Thebes (Teb)*'te imzalanan anlaşmaya göre *Katalanlar*, Türkler'le yapmış oldukları eski bir anlaşma gereğince *Ege*'ye açılan Türk gemilerine yardım etmekten vazgeçiyor ve hatta gerekirse onlara karşı savaşmayı bile kabul ediyorlardı.[118] Kısacası bu Aydınoğulları'na karşı bir Venedik-Katalan ittifakı demek idi. Buna paralel olarak *Bodonitsa* (Enverî'de *Mumduniça*) Markiliği de Venedik Cumhuriyeti'ne yaklaşmış ve onun güttüğü siyasaya uygun bir yol izlemeye başlamıştı. Bunun da en büyük nedeni *Thermopyl*'lerin güneyinde, orta Yunanistan'a geçiş yolu üzerinde bulunan bu şehirde işbaşına geçen Guglielma Pallavicini'nin bir Venedikli erkekle evlenmesi idi.[119]

İşte Venedik Senatosu'nun, Cumhuriyet için çok önemli olan *Ağrıboz*'u korumak amacıyla bir dizi önlem aldığı bir sırada Aydınoğlu Umur Bey, karaya asker çıkartıp *Bodonitsa*'yı vurduktan sonra donanmasıyla birdenbire *Ağrıboz* önlerinde görünmüştü. 1332 baharında İzmir'den hareket eden Umur, Bizans'a ait *İpsin (Psyra), Skyros (Uskura)* ve *Skopelos (Iskebelos)* adalarını geçtikten sonra *Bodonitsa*'yı kuşatmıştı. Markiz Guglielma Umur Bey'e itaatını sunmaktan başka çare bulamamıştı. Bunun üzerine oradan ayrılan Aydınoğlu donanması Ağrıboz'a yönelmişti.[120]

Dördüncü Haçlı Seferi sonunda Bizans İmparatorluğu'nun paylaşılmasıyla Venedik Cumhuriyeti'nin egemenliği altına geçen *Ağrıboz* (*Eube, Negroponte*) '3' ayrı *dirlik*'e bölünüp başka başka ailelere verilmişti. Bu yüzden adanın tümüne sahip olmak için bu aileler arasında gizli ve açık bir çekişme başlamıştı. Öte yandan *Lombardlar*'la *Mora*'daki öteki Despotluklar da burayı Venedikliler'in elinden almaya çalışıyorlardı. Nitekim *Katalanlar Atina*'ya yerleştikten sonra 1317'de buraya saldırmışlar ve *Negroponte* şehrini ele geçirmişlerdi. Gerçi bir süre sonra bu şehirden çıkartılmışlardı ama adanın güneyindeki *Karystos* yöresinde henüz tutunuyorlardı. Ne var ki bütün bu olaylara karşın *Ağrıboz,* hukuken de ve fiilen de Venedik Cumhuriyeti'ne ait bir ada idi ve Venedikli bir *bailo* tarafından yönetiliyordu. Umur Bey'in bura üzerine yürüdüğü dönemde, 1331 yazında *bailo*'luğa atanmış olan Pietro Zeno işbaşında bulunuyordu.[121]

Aydınoğulları donanması *Ağrıboz*'un kuzey-batı kıyısına yaklaşmış ve karaya asker çıkarmıştı. Enverî'nin naklettikleri ile P. Lemerle'in İtalyan kaynaklarından derlediği bilgilerden çıkartılabilecek sonuca göre, Pietro Zeno, Aydınoğulları kuvvetlerini geriye püskürtmek için Franklar ve Katalanlar'dan oluşan bir kuvvet göndermişti. Fakat *Negroponte (Igribos)* şehri önlerinde yapılan savaş, yerel kuvvetlerin yenilgisiyle sonuçlanmış ve bailo Türkler'e esir düşmüştü. Fakat P. Zeno, Umur Bey'e yıllık bir vergi ödemeyi kabullenerek hayatını ve adasını kurtarabilmişti. Bunun üzerine Umur aldığı pek çok esir ve armağanlarla birlikte *Ağrıboz*'dan ayrılarak Bizans'a ait *Monemvasie*'nin yolunu tutmuştu.[122] Oradan *İzmir*'e dönmeden önce de bir kez daha *Ağrıboz*'a uğrayıp P. Zeno'ya vergi borcu ile diğer yükümlülüklerini hatırlatmak gereğini duymuştu.

Umur Bey'in 1332 Mayısı ile Temmuzu arasında yer alan bu büyük deniz seferi ile, Bizans İmparatorluğu'na bağlı birçok ada ve şehirle birlikte Venedik Cumhuriyeti toprağı sayılan yerlere de saldırılmış ve dahası *Negroponte* Bailoluğu Aydınoğulları'na vergi ödemek zorunda bırakılmıştı. Giovanni Villani ve L. Monaldeschi gibi o dönem İtalyan tarih yazarları bile, "Negroponteliler'in Türkler'e haraç" verdiklerini kaydetmek zorunluluğunu duymuşlardı.[123]

Uğranılan bu yenilgi doğal olarak Venedik'te büyük bir endişe yaratmıştı. Süregelen savaşlar yüzünden Aydınoğulları ülkesi zaten Venedik ticaretine kapalı idi. Şimdi de Ege'deki toprakları da saldırıya uğramış ve buradaki ticaret etkinliği büyük bir tehlikeyle karşılaşmıştı. Bu yüzden de Senato, gittikçe büyüyen Türk tehlikesini ortadan kaldırmak için bir süredir sözkonusu

olan *Union*'u gerçekleştirmeyi artık kaçınılmaz bulmaya başlamıştı. Bu amaçla, Bizans İmparatorluğu ve Rodos Şövalyeleri ile görüşmeler yapılması yolunda 1327'de alınmış olan karar doğrultusunda diplomatik temaslara hız verilmesi uygun görülmüştü.

Bu gelişmeler olurken, Türk tehlikesiyle daha yakından karşı karşıya gelen Mora Despotlukları ile *Katalanlar*'ın yardım istekleri de, bir hıristiyan birliği'nin kurulması yolundaki görüşleri kuvvetlendirmişti. Bu yüzdendir ki Fransa Kralı VI. Philippe (1328-1350), Venedik Docu Francesco Dandolo (1329-1339)'ya gönderdiği 18 Kasım 1331 tarihli mektupta, müslümanların elinde bulunan kutsal yerleri zaptetmek için yeni bir Haçlı Seferi'ne girişmeyi önerdiğinde, Senato, her şeyden önce *Ege*'de güçleri gittiçe artan Türkler'le savaşmayı düşünmenin gerekli olduğunu belirtmişti. Bu görüşle, Fransa Kralı'na yazılan 11 Mayıs 1332 tarihli cevapta, hıristiyanlarca kutsal sayılan yerleri yeniden ele geçirmek için şartların elverişli olmadığına değinildikten sonra, Türk tehlikesi yüzünden *Karadeniz*'den getirtilen hububatın taşınmasında güçlüklerle karşılaşıldığı ve orduya yiyecek sağlamada sıkıntıya düşüldüğü vurgulanıyor ve "bu korsan kavmin" tehditlerini önlemenin daha öncelikli bir sorun olduğu ileri sürülüyordu.[124]

Bu yazışma, varlığını ticaret üzerine kurmuş olan Venedik Cumhuriyeti'nin *Levante*'de serbest ticarete ne denli önem verdiğini ve Türkler'e karşı bir *Kutsal Union* kurmaya çalışırken, siyasi ve askeri olaylardan daha çok ticaret etkinliklerini önplanda tuttuğunu bir kez daha kanıtlıyordu.

Türkler'le açık bir savaşın *Ege*'deki ekonomik yararlarını daha da yaralayabileceğini düşünen Senato, silaha sarılmadan önce Türkler'e karşı olabildiğince geniş bir cephe oluşturulmasına çalışmıştı. 13 Haziran 1332 günkü oturumda *Negroponte*'nin savunması için gerekli önlemler alınırken *Atina*'daki *Katalanlar*'la bir mütareke yapılmasına da karar verilmişti. Bu arada Aydınoğulları ile uyuşma yollarının bir kez daha denenmesi yolunda yapılan bir öneri çoğunluk sağlayamamıştı. Kimi Senatörler Türkler'le anlaşmak için 2 temsilci gönderilmesini eğer bu yolda olumlu bir sonuç alınamazsa Rodos Şövalyeleri ile Naxos Dukası Niccolò Sanudo'nun katılacakları bir ittifak kurulmasına çalışılmasını istemişlerdi. Bu öneriyi reddeden Senato, yalnızca Girit Dukası'nın böyle bir ittifak için doğrudan doğruya Rodos Gran Maestrosu ile ilişki kurmasını kararlaştırmıştı.[125] Ancak Bizans İmparatoru'nun da böyle bir *Union*'da yeralmasının yararlı hatta zorunlu olacağı düşüncesiyle de bir süre sonra, 7 Temmuz 1332'de *İstanbul* bailosu'na bu konuda III. Andronikos ile görüşmelere başlaması talimatı

verilmişti.[126] Bunu da özellikle Bizans İmparatoru ile Rodos Gran Maestrosu'nun böyle bir ittifaka girmelerinin sağlanması için Negroponte Bailosu Pietro Zeno ile Körfez Kaptanı Pietro da Canale'ye gönderilen 18 Temmuz 1332 günlü talimat izlemişti.[127] Nihayet 20 Temmuz'da da İstanbul bailosu ile Körfez kaptanına, İmparator ile en çok '4' yıl süreli olacak ve katılanların tek başlarına ayrı barış andlaşması yapmak hakkına sahip olamayacakları bir ittifak andlaşması imzalamaları konusunda yetki verilmişti.[128]

İşte bu bir dizi karar, duraksama ve yazışmalardan sonra Venedik Cumhuriyeti'nin girişimiyle Bizans başkentinde Türkler'e karşı bir *Union* oluşturulması için ciddi görüşmelere başlanabilmişti. Dikkati çeken nokta, bir Haçlı Seferi'nden söz eden Fransa Kralı'nın bu gelişmelerin dışında kalması idi. Görüşmeler Bizans, Venedik ve Rodos temsilcileri arasında sürdürülüyordu. III. Andronikos 26 Ağustos 1332'de kendi temsilcisine böyle bir ittifak anlaşmasını imzalamak için yetki verince[129] görüşmeler kısa sürede sonuçlandırılabilmişti. Hazırlanan metin de 6 Eylül 1332'de imzalanmaştı.

Türkler'e karşı oluşturulan bu üçlü *Union*'da girişilecek savaşta taraflardan her birinin verecekleri gemi sayılan da belirtilmişti. Buna göre Venedik Cumhuriyeti '6', Bizans İmparatoru '10', Rodos Şövalyeleri ise '4' kadırga donatacaklardı. Hazırlanan gemiler ertesi yılın 15 Nisan'ında *Negroponte*'de toplanacaklardı. Müttefik donanmanın komutanı Venedikli olacaktı.[130]

Yıllardır sözü edilen Türkler'e karşı ittifak böylece gerçekleştirilmiş görünürken venedik Senatosu ilk aşamada '2' kadırga donatılması için Girit Dukalığı'na 14 Aralık 1332'de emir vermişti.[131] Ancak bu sırada adada başgösteren bir ayaklanma nedeniyle sözkonusu kadırgalar hazırlanmadığından müttefik donanma öngörüldüğünün aksine 1333 baharında birarada gelememişti. Bu nedenle ortak hareketin 1334 Mayısı'na ertelenmesi yoluna gidilmişti.[132] Bu arada *Union*'u genişletmek için bazı yeni girişimlerde de bulunulmuştu. *"Haçlı"* ruhunu canlı tutmaktan yana olan ve Papa tarafından da Haçlı komutanı olarak nitelendirilen Fransa Kralı VI. Philippe, en sonunda Venedik Senatosu'nun yeni çağrısına uymuş ve 1334 baharında ittifaka bir miktar gemi vereceğini bildirmişti.[133] Papa XXII. Johannes (1316-1334)'e gelince, Venedik Docu F. Dandolo ve Sicilya Kralı Roberto'ya elçiler göndermiş ve uzun görüşmelerden sonra 1334 Martı'nda *Union*'a resmen katılmıştı. Bir süre sonra Kıbrıs Lusignan

Krallığı da birliğe girme kararı almıştı. Böylece durumu pek açık olmayan Fransa bir yana bırakılacak olursa Türkler'e Karşı *Union*'a giren devletlerin sayısı '5'e yükselmişti. *Avignon*'da varılan karara göre '40' kadırgadan oluşacak müttefik donanması için Venedik ile Rodos Şövalyeleri '10'ar, Papalık '8' ve Bizans İmparatoru ile Kıbrıs Krallığı '6'şar kadırga donatacaklardı.[134]

Böylece 1333 yılı *Union*'un hazırlıkları ile geçerken kendisine karşı kurulan bu ittifaktan haberi bulunduğu anlaşılan Umur Bey, belki de babası Ulubey Mehmed 'in hastalığının ilerlemiş olmasının etkisiyle, her yıl yaptığı Ege akınlarına girişmemişti. *Levante*'de savaş hazırlıklarının sürdürüldüğü bu dönemde Venedik Cumhuriyeti'nin Karaman oğulları Beyliği ile işbirliği yapmaya çalıştığını gösteren bir belge, ilginç olduğu kadar önemli bir içerik de taşımaktadır. Thiriet 'nin yayınladığı Senato kararları arasında bulunan 2 Aralık 1333 tarihli belgede, Kaptan Mario Morosini 'nin verdiği haberlere göre, Carmagnano adıyla belirtilen Türk Prensi, sözkonusu *Union*'a taraftar olarak gösterilmektedir. Bunun üzerine Senato *Rodos*'taki Venedik elçisini bu Türk prensi hakkında daha fazla bilgi toplamakla görevlendirmiştir. Belgede Carmagnano biçiminde yazılan ismin hangi Türk adının bozulmuş şekli olduğu kesinlikle saptanamamakla birlikte, bunun o yıllarda Karamanoğulları'nın başında bulunan İbrahim Bey ya da onun oğlu Karaman olması gerekir. Umulan bu işbirliğinin gerçekleşmediğini biliyoruz. Ancak Türk-İtalyan ilişkileri yönünden önemli olan, Venedik Cumhuriyeti'nin Türkler'e karşı bir birlik, bir *lega* oluşturulurken, Türk beylikleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmak ve çoğu saltanata hak iddia eden kişiler olan bu prensleri bir koz olarak kullanmak istemesidir. Carmagnano olayında beklediği sonucu elde edememiş olmakla birlikte Venedik bu tür manevralara ve parçalama siyasetine ilerideki dönemlerde de sık sık başvuracaktır.

Mehmed Bey'in 1334 yılı başında (9 Ocak) ölümü üzerine Umur Bey kardeşlerinin de desteğiyle Aydınoğulları ülkesinin Ulubeyliği'ne yükselmişti. Önceden kararlaştırıldığı gibi o yılın Mayısı'nda birleşen *Union* donanması, herşeyden önce ulaşım ve ticaret güvenliğini sağlamak için *Ege*'de bir tür karakol seferleri yapmaya koyulmuştu. Ancak sonbaharda bu Latin donanmasının önce *Edremit* körfezinde Karesioğlu Yahşi Bey'in gemileri ile savaşa tutuştuğu, arkasından 17 Eylül 1334'te *İzmir*'e saldırdığı anlaşılmaktadır.[135] Müttefik donanması, Karesi filosunu yenilgiye uğratmış fakat *İzmir*'i ele geçirme girişiminde başarılı olamamıştı. Bundan sonra da kışı

geçirmek için üslerine dönmüştü. Ancak haçlı ruhunun şampiyonu Papa XXII. Johannes'in ölümü (4 Aralık 1334) yüzünden *Union* etkinliğini yitirmiş, yılarca sürecek olan "büyük bir uyuşukluğa" girmişti.[136]

Kendisine karşı birleşen devletlerin bu duraklamasından yararlanan Gâzi Umur'un Bizans'a ait yerlere yeniden saldırmaya başlaması da III. Andronikos'un ittifaktan iyiden iyiye kopmasına ve Türkler'le anlaşmasına yol açmıştı. Ulubeyliğe yükseldikten sonra Ebusaid Bahadır Han'ın ölümü ve İlhanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışması ile de diğer Türk beylikleri gibi "tam bağımsızlığa" kavuşan Umur, doğal olarak daha serbest hareket eder olmuştu. Ayrıca komşu öteki Türk beylikleri ile işbirliği yaparak kimi seferlere birlikte çıkılmaya başlanması, "haçlılar" karşısında Türk gücünü artırırken *Umur*'u Türklerin temsilcisi durumumuna da getirmişti. Nitekim o, 1335 baharında Mora seferine Saruhan Bey'in oğlu Süleyman ile birlikte çıkmıştı. Enverî'nin verdiği bilgiye göre '276' gemilik büyük bir donanma ile denize açılan Umur Bey, Bizans İmparatorluğu'na ait *Mora*'daki bazı yerlere akınlar düzenlemiş ve zengin ganimetlerle *İzmir*'e dönmüştü.[137]

Bu arada önemli belirtilmesi gereken bir başka girişim de, *Mora*'dan dönen Umur Bey'in bu kez de Bizans'ın Anadolu'da kalan son ve tek şehri *Philadelpiha* (*Alaşehir*) üzerine yürümesi idi. Germiyan, Saruhan ve Aydınoğulları topraklarının birleştikleri noktada kalan *Alaşehir*, kalesinin sağlamlığı ve buradaki Bizans yöneticisinin Türkler'e karşı uysal davranması yüzünden varlığını Yıldırım Bayezid dönemine kadar sürdürecek ve ancak 1390 sonlarında Osmanlı topraklarına katılabilecekti. *Alaşehir* yöneticileri zorda kaldıklarında yakınlarındaki Türk beyliklerine vergi ödemekten bile kaçınmamışlardı. Örneğin Germiyanoğlu Yakub Bey, 1304'te burayı kuşatmış ve şehir İmparator'un Anadolu'ya geçirdiği *Katalanlar*'ın yardıma gelmesiyle kurtulabilmişti. Fakat onların çekilmesinden bir süre sonra ve her halde 1312'de Yakub Bey yeniden *Alaşehir* üzerine yürümüş ve bu kez burasını vergiye bağlamıştı. Öyle ki onun zamanında *Kütahya*'da yaptırılan *Vâcidiye Medresesi* kitabesinde, camiin "*Alaşehir cizyesi ile*" yapıldığı belirtilmişti.[138]

Bölgedeki gelişmeleri yakından izleyen Umur, *Alaşehir*'i kuşatırken, Türk toprakları arasında sıkışıp kalmış olan bu "çıban başı"nı ortadan gidermeyi ve aynı zamanda III. Andronikos'u *lega*'dan ayrılmak zorunda bırakmayı düşünmüştü. Ancak tüm çabalara karşın bu güçlü kale alınamamış, aksine Umur Bey de '3' yerinden okla yaralanmıştı. Uzun süren ku-

şatmada içeridekiler de giderek sıkıştıkları için Bizanslı komutan "malını döküp" Aydınoğlu ile anlaşmaya varmayı yeğlemişti. Böylece *Alaşehir*'i haraca bağlayan Umur, kuşatmayı kaldırarak *Birgi*'ye dönmüştü.[139]

Bizans'ın Anadolu'daki son kalesi Türkler'in eline düşme tehlikesi ile karşı karşıya kalırken *Yeni Foça*'nın Cenevizli yöneticisi Domenico Cattaneo'nun şehirdeki Grekleri kovarak ayaklanması ve *Midilli (Mytilene)* adasını işgal etmesi, III. Andronikos'un Umur Bey'e yaklaşıp onunla anlaşmasını daha da hızlandırmıştı. Aşağıda *Foça* sorununu ele aldığımızda belirtmeye çalışacağımız gibi, hemen harekete geçen İmparator *Foça*'yı kuşatmıştı. Ancak Cenevizliler'in direnmesi karşısında Saruhan ve Aydınoğulları gibi beyliklerden de yardım istemek gereğini duymuştu. İşte bu çağrı üzerine Umur Bey ile III. Andronikos ilk kez bir araya gelip iki tarafı ilgilendiren sorunları ele almışlardı.

Sözkonusu görüşme, 1335 yılı sonlarında Aydınoğulları'na ait *Karaburun (Melaina Akra)*'da ve İmparator'un gemisinde yapılmıştı. Umur'un kardeşi Hızır Bey ile, Bizans Domestikos'u (Saray Nazırı) Kantakuzenos da bu görüşmelere katılmışlardı. Sonunda Aydınoğulları'nın bundan böyle Bizans'a ait yerlere saldırmamaları, hatta gerektiğinde İmparator'a askeri yardımda bulunmaları, buna karşılık olarak da *Alaşehir*'de vergi almaya devam etmeleri konularında bir anlaşmaya varılmıştı.[140] Bu *Karaburun* anlaşmasıyla Bizans *Kutsal İttifak*'tan ayrılırken yeni bir Türk-Bizans ittifakının da doğması demek idi. Böyle bir ittifakın Bizans'a sağlayacağı yararın ilk sonuçları da çok geçmeden görülmüştü. Kuşatılmış olan *Yeni Foça* III. Andronikos'a teslim olmaktan başka çıkar yol görmemiş ve İmparator'un ayaklanan *Arnavutluk*'a karşı 1337'de giriştiği sefere Umur Bey'in gönderdiği '2.000' kişilik bir Türk kuvveti de katılmıştı.[141]

Olayların bu biçimde gelişmesi Venedik Cumhuriyeti yönünden bir bakıma "İttifakların tersine dönmesi" (*renversement des alliances*) demekti. *Foça*'daki Ceneviz egemenliğine geçici süre için de olsa Türkler'in desteğiyle son verilmesi, Cumhuriyet'in *Levante*'deki topraklarını eskisinden daha büyük bir tehlike altına sokmuş bulunuyordu. Türkler'e karşı 1332'de oluşturulan *Union* dağıtılmamakla birlikte derin bir uyku dönemine girdiğine göre Venedik için en iyisi Aydınoğlu ile uyuşmaya çalışmaktı. Böylece öteden beri peşinde koştuğu Aydınoğlu ülkesini Venedik ticaretine açma diye nitelendirebilecek olan amaca da ulaşılacaktı. Bütün bu nedenlerle Venedik Senatosu, 1336 yılı sonlarında Girit Dukası Giovanni Sanudo'yu Umur Bey ile bir anlaşma yapmakla görevlendirdi. Bu girişimin sonunda

da *Serenissima Repubblica* ile Aydınoğulları arasında 9 Mart 1337 tarihinde bir "barış andlaşması" yapıldı. Kuşkusuz Ulubeg Umur'un verdiği yetki çerçevesinde kardeşi ve *Altoluogo* (*Ayasulug* = *Efes*) hâkimi Hızır Bey tarafından imzalanan bu andlaşma Aydınoğuları Beyliği ile Venedik arasında varılan ilk barış ve ticaret anlaşması idi.[142]

Venedikliler'e oldukça geniş haklar tanıyan 1337 andlaşması, barışı uzun süre korumaya yetmemişti. Nicephore Gregoras'ın, "Denizlerin, Ege adalarının, Ağrıboz'un, Peloponez'in, Girit'in, Rodos'un ve Bizans'a kadar tüm Tesalya sahillerinin hâkimi" diye nitelendirdiği Umur Bey'in gücü ve girişimleri bölgedeki olaylarla ilgilenen Avrupa devletlerini ve bu arada Venedik'i ona karşı yeni bir ittifaka sürüklemişti. 1337'de kabul edilen hükümlere karşın Venedik tebaası Aydınoğulları ülkesinde büyük bir ticari etkinlik gösterememişti. Umur Bey ise sürekli olarak çıktığı deniz seferlerinde Cumhuriyet'e ait yerlere de akın etmekten çekinmemişti. Bunun bir örneği, *Katalanlar*'ın çağrısı üzerine yeni bir Yunanistan seferine çıkan Aydınoğulu'nun Venedik'e bağlı olan Noxos Dukası Nicolò Sanudo'nun egemen olduğu adaları vurmasında görülmüştü.[143] Öte yandan III. Andronikos'un ölümünden (15 Haziran 1341) sonra Bizans'ta başlayan ve uzun sürecek olan taht kavgalarından yararlanan Umur Bey'in *Trakya* topraklarına saldırması, *Ege*'deki Latin devletlerini, gittikçe büyüyen Türk tehlikesine karşı 1332 *Unionu*'nu yenileme yolunda girişimlerde bulunmaya yöneltmişti.

İşte Umur Bey'e karşı hazırlanan ve *İzmir*'in liman bölgesinin (*Smirne inferiores*) Latinler'ce ele geçirilmesiyle sonuçlanan ve "Kutsal birlik" (Lega) bu ortamda hazırlanmıştı. Bu yoldaki ilk öneriler 1340 Kasımında ortaya atılmıştı.[144] Ancak "Haçlı ruhu"nu canlandırmada etkin makam olan Papalık tahtında oturan XII. Benedictus (1334-1342) hıristiyan birliği ve *Levante*'de olup bitenlerle fazla ilgilenmediği için öneri desteksiz kalmıştı. Onun yerine geçen VI. Clementus'un, ise (1342-1352) 1332 Union'nu gerçekleştiren XXII. Johannes gibi Türkler'e karşı bir Haçlı Seferi düzenlenmesine var gücüyle sarılması sözkonusu *lega*'yı oluşturmada büyük etken olmuştu. Yeni girişim Kıbrıs Kralı IV. Hugues'den gelmişti. O, 1341'den beri Venedik ile Rodos Şövalyeleri'nin katılacakları bir itifakın kurulmasına çalışıyordu. Papa VI. Clementus durumu değerlendirmeye çalışırken Venedik Senatosu 10 Haziran 1342'de buna ilişkin ilk kararını almıştı. Görüşmeler sonunda Türkler'e karşı girişilecek hareketin başarıya ulaşabilmesi için, her biri '20' şövalyeden oluşan '60' karakol gemisi (*huissier*) ile '200' kişi taşıyabilen '30' *çekdiri* gerektiğine karar ve-

rilmişti. Cumhuriyet'in kendi hesabına ancak '12' karakol gemisi ve '10' çekdiri donatabileceği hesaplanmıştı.[145] Bana göre öteki gemilerin *lega*'ya katılacak devletlerce hazırlanması zorunlu idi.

Venedik dışında Napoli Krallığı ile Rodos Şövalyeleri de ittifaka katılma konusunda olumlu davranmışlardı. Papa da bu haberlerin desteğiyle 1342 sonlarında sözkonusu *lega*'yı gerçekleştirmeyi üstlenmişti. Gelişmelerin karşısında Venedik Senatosu ittifakın içereceği hükümler hakkında daha ayrıntılı kararlar almaya başlamıştı. Çünkü Cumhuriyet için önemli olan, *Ege*'deki topraklarının ve ticari etkinliklerinin güvenliğini vakit geçirmeden sağlamaktı. Senato, 11 Ocak 1343 günlü toplantısında Türkler'e karşı harekete geçmek için en aşağı '25' kadırgaya ve her biri '120' kürekli '50' nakliye gemisine ihtiyaç bulunduğunu bir kez daha belirtirken şu noktaları da önemli vurgulamıştı: Cumhuriyet sözkonusu kadırgaların dörttebirini donatmaya hazırdı, ancak *lega* için yaz kış demeden '3' yıl kesintisiz sürecek bir deniz harekâtı kabul edilmeliydi.[146] Bundan başka Papa yalnızca *İzmir*'e karşı bir harekâtı düşünmemeliydi ve her şeyden önce *Levante*'deki Türk korsanlarının faaliyetleri ön plana alınmalıydı.[147]

Bu arada Bizans'ta süren taht kavgalarında imparatorluğunu ilan etmiş olan Kantakuzenos ile Umur Bey arasında yeni bir yakınlaşma ve işbirliği ihtimali belirmişti. Ancak bunun üzerine de meşru İmparator V. Ioannes'in annesi Naibe Anna de Savoi Papa'ya ve Venedik'e birer elçi göndererek Türkler'e karşı yardım dilemişti. Bu çağrıya Venedik Senatosu, 12 Mayıs 1343'te "iyi olanın yapılacağı", ancak böyle bir *lega*'nın Papa'nın desteğiyle düzenlenmesi gerektiği ve Kıbrıs ile Rodos'un da buna katılmalarının zorunlu olduğu cevabını vermişti.[148]

Papa Clementus'a gelince, o Türkler'e karşı topluca hareket edilebilmesi için Ceneviz ile Kıbrıs Krallığı ve Katalanlar ile Atina Dükü II. Gautier de Brienne arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesini yararlı görüyordu. Bu amaçla Venedik Docu Andrea Dandolo (1343-1354) başta olmak üzere Kıbrıs Kralı IV. Hugues'e, Rodos Şövalyeleri Gran Maestrosu Helion de Villeneuve'e, *Akhaia* hükümdarlığını elinde bulundurmakla birlikte İstanbul Latin İmparatoriçesi unvanını taşıyan Catherine de Valois'ya[149], Sicilya Kraliçesi'ne, Napoli Kralı I. Jeanne (1343-1382)'a, Akhaia Prensi Robert'e ve Katalanlar başkanına gönderdiği 3 Ağustos 1343 tarihli mektuplarla onları sözkonusu *lega*'ya katılmaya bir kez daha çağırmıştı.[150]

Böylece sürdürülen çabalar sonunda Türkler'e karşı oluşturulan *lega*'ya Papalık ile Venedik, Kıbrıs ve Rodos gibi '4' devlet katılmıştı. Yardım çağrılarına rağmen İmparator V. Ioannes'in ittifakta yer almamasına, Bizans'taki iç savaşlar ve Papa'nın bu fırsattan yararlanarak Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki "*büyük schisma*"nın sona erdirilmesini, yani İstanbul kilisesinin o sıralarda *Avignon*'a taşınmış bulunan Roma kilisesine bağlanmasını istemesi etken olmuştu. Cenova ise *lega*'ya Camillo Manfroni'nin deyimiyle açıktan değil, ancak "dolaylı yoldan" katılmış sayılabilirdi. Çünkü VI. Clementus, kendi gemileri yeterli olmadığı için bu sefer için Cenovalı armatör Martino Zaccaria'nın gemilerini kiralamıştı.[151]

Varılan karara göre müttefik donanması, 1343 *toussaint*'inde yani tüm azizler için düzenlenen Kasım yortusunda *Negroponte* (*Ağrıboz*)'de toplanacaktı. Bunun için Venedik ile Rodos'un '6'şar, Papalık ile Kıbrıs Krallığı'nın ise '4'er olmak üzere toplam '20' kadırga donatmaları öngörülmüştü.[152] Böyle olmakla birlikte sözkonusu adada biraraya gelen *lega* donanmasında kaç geminin bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kantakuzenos '24' gemiden söz ederken, Gregoras bunların sayısını '27'ye çıkarmaktadır.[153]

Müttefik donanmasındaki Venedik filosuna Amiral Pietro Zeno, Papalık gemilerine ise bu hizmeti kabul eden Martino Zaccaria komuta ediyordu. Ancak seferin başkomutanı Papa'nın temsilcisi Patrik Henri (Enrico) idi.

1343 sonbaharında *Ağrıboz*'da bir araya gelindiğinde donanmanın kış mevsimini burada geçirip son hazırlıklarını görmesi gerekiyordu. Bu arada özellikle M. Zaccaria'dan gelen ve III. Andronikos'un 1329'de *Zaccaria*'ların yönetimine son verip tekrar Bizans topraklarına kattığı Sakız üzerine yürüyüp burayı ele geçirmeyi öngören teklifi üzerinde durulmuştu. Ancak ne Papa ne de Venedik Senatosu *Sakız*'a yönelik bir hareketi uygun bulmamışlardı. VI. Clementus, temsilcisi Henri'ye gönderdiği mektupta, böyle bir girişimin Bizans kilisesinin Roma kilisesi ile birleşmesini engelleyeceğine, üstelik Bizanslılar'ın Türkler'in tarafına geçmelerine yardım edeceğine dikkati çekerek Martino Zaccaria'yı engellemeye çalışmasını istemişti. Venedik Senatosu da, 31 Mayıs 1344'te *İstanbul*'daki bailo'suna Cumhuriyet'in *Sakız*'a yöneltilecek bir harekete taraftar olmadığı konusunda İmparator'a güvence vermesini emretmişti.[154]

Papa'nın ve Venedik Cumhuriyeti'nin karşı çıkmaları sonucunda *lega* donanması Türk sahillerine yönelmiş ve *İzmir* önlerine gelmişti. Bunda Kantakuzenos'a yardım etmek için çıktığı *Selanik* ve *Trakya* seferinden yeni dönmüş ve büyük bir ihtimalle askerine izin verip Ulubeglik merkezi *Birgi*'ye çekilmiş olan Umur'u hazırlıksız yakalamak düşüncesinin de rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Latinler'in *İzmir*'e karşı giriştikleri bu saldırıyla başlayan kanlı savaşları Hoca Selman'dan naklen destanımsı bir biçimde anlatan Enverî, Rumeli'den dönen Umur Bey'in, kadeşleri Hızır, Süleyman ve İsa'ya armağanlar verip yerlerine gönderdiğini ve müttefiklerin donanması limana girdiğinde Emir Dündar'ın, "leşkerimiz yok bizim" diye *Tire* ve *Ayasulug*'tan kuvvet çağrılmasını önerdiğini belirtmektedir.[155]

İzmir limanına giren Patrik Henri komutasındaki *lega* donanması, burada bulunan Türk gemilerini ateşe verdikten sonra *Aşağı İzmir (Simirnae Inferiores)* olarak tanınan sahil kesimine asker çıkartmış ve buradaki kaleyi kuşatmıştı. Sözkonusu kale üç tarafından hendekle çevrili olduğundan onu daha sık bir çember içine almak için hendeklerin doldurulmasına başlanmıştı. Bunlar olurken, savaşa daha çok ticari amaçlarla katılan ve çarpışma ortamında bile ticareti asla ihmal etmeyen Venedikliler sahile uzanan duvar üzerinde dükkânlar açarak satışa geçmişlerdi![156]

Lega kuvvetleri *İzmir* limanındaki kaleyi fazla güçlük çekmeden 8 Ekim 1344'te ele geçirmişlerdi.[157] Fakat *Yukarı İzmir (Simirnae Superiores)*'deki asıl kale *(Kadifekale)* henüz Türkler'in elindeydi. Müttefikler burayı da almak, Umur Bey ise haçlıları sahilden söküp atmak istediklerinden iki taraf arasında aylarca sürecek olan kanlı bir savaş başlamıştı. Umur Bey'in kardeşlerinin de yardıma gelmelerine rağmen, silah yönünden daha üstün durumda bulunan Latinler'i yerlerinden söküp atmak mümkün olamamıştı. Bununla birlikte 17 Ocak 1345 günkü çarpışmalarda Papa'nın temsilcisi ve aynı zamanda müttefiklerin başkomutanı Patrik Henri ile Venedik Amirali Pietro Zeno ve Papalık gemilerine komuta eden Martino Zaccaria gibi '3' büyük komutan hayatlarını yitirince, Latinler *Kale İzmir*'i almaktan vazgeçip sahildeki kaleye çekilmek gereğini duymuşlardı.[158] Enverî, ölen '3' komutanın cesetlerinin "tuzlandığını" yani mumyalandığını ve Latinler'e satıldığını söylediğine göre[159] bu sırada bir ateşkes anlaşması da yapılmış olmalıdır.

Böylece *İzmir*'de 1329'dan önceki duruma dönülmüş oluyordu. Şehrin yukarı kale kesimi Aydınoğulları'nın elinde kalmaya devam ederken evvelce Cenevizliler'in egemen oldukları liman kesimi bu kez, içinde Cenevizliler'in resmen yeralmadıkları dörtlü ittifakı oluşturan Latinler'in işgaline

geçmişti. Venedikliler açısından ise en önemli sonuç, Aydınoğlu donanmasının *Ege*'de bir tehlike olmaktan çıkartılması idi. Gemilerini yitiren Umur Bey, bundan böyle deniz seferlerine çıkamayacak ve Venedik Cumhuriyeti'ne ait yerlerle onun tüccar gemilerine saldıramayacaktı. Gerçekten de Umur, bundan sonra müttefiki Kantakuzenos'a yardım için *Rumeli*'ye doğrudan denizyolu ile değil, karadan Saruhan ve Karesi toprakları üzerinden geçmek gereğini duyacaktı.[160]

1345 Ocağı'ndaki büyük çarpışmadan sonra, taraflar *İzmir*'in yukarı ve aşağı kesimlerinde tutunmuşlardı ama savaş sona ermiş değildi. Umur Bey, sahil kesimini geri almak için uğraşır ve oradaki kaleyi kuşatırken, müttefikler için ivedi sorun, bulundukları yerde tutunabilmek ve ölen başkomutan ile kaptanların yerine yenilerini getirmek idi. VI. Clementus'un çağırılarına ve çabalarına rağmen bu konuda Fransa Kralı ile uzun süre bir görüşbirliği sağlanamamıştı. En sonunda *Viennoise* eyaleti veliahdı Humbert, Türkler'e karşı haçlı seferini yönetmeyi kabul etmişti. Bu yüzden 1345 Mayısı'nda *Avignon*'da kendisine kutsal Haç emanet edilirken, aynı zamanda "Kutsal Papalık Makamı'nın Başkomutanı ve Türkler Karşısındaki Haçlı Ordusu'nun Şefi" unvanı verilmişti.[161]

Böylece Umur Bey'e karşı düzenlenen Kutsal İttifak ve onun yöneldiği İzmir'e ilişkin sorunlar yeni bir aşamaya ulaşmıştı. 3 Eylül 1345'te *Marsilya*'dan hareket eden *lega*'nın yeni başkomutanı, *Cenova, Firenze, Bolagna* üzerinden 24 Ekim'de *Venedik*'e gelmişti. Kışı annesinin memleketi olan *Macaristan*'da geçirdikten sonra baharda *Ege*'ye hareket etmek kararında idi. Ancak Venedik Senatosu onu bu kararından caydırınca, gerekli hazırlıkları yapmak için Negroponte'ye geçmişti: Aslında Humbert, "Haçlı" seferinden çok kendi hayallerini gerçekleştirmeye çalışıyor ve Bizans'ın Cenevizliler'den geri almış olduğu *Sakız*'ın kendisine verilmesi peşinde koşuyordu.[162] Bunun üzerinde Papa, onu Cenevizliler'e ait işlere karışmaması ve Türkler'le savaşmayı düşünmesi" yolunda uyarmak gereğini duymuştu. Humbert de ancak bundan sonra *Negroponte*'den ayrılıp *İzmir*'e gelebilmişti.

1346 Haziranı'nda *İzmir*'e vardığı anlaşılan[163] "Kutsal İttifak" Başkomutanı'nın emrindeki kuvvetlerin sayısı hakkında verilen rakamlar biribirini tutmamaktadır. Enverî, '50' kadırga ve '30' kayık'tan söz etmekte, M. Halil Yinanç ise kadırga sayısını '26' olarak kabullenmektedir.[164] Bunlar arasında hiç kuşkusuz ki en azından dörtte bir oranında Venedik kadırgaları da vardı. Ancak kimi kayıtlara göre, *İzmir*'e kendi başlarına egemen olmak isteyen Rodos Şövalyeleri, Venedik gemilerinin limana girmesini engellemişlerdi.[165]

Humbert'in getirdiği '15.000' dolayındaki kuvvetlerin, 1344 Ekimi'nden beri müttefiklerin elinde bulunan *Sahil İzmiri*'ndeki istihkâmlara yerleşmesi ve Aydınoğullan'nın elindeki *Yukarı İzmir*'i almak için harekete geçmesi ile iki taraf arasındaki çarpışmalar yeniden şiddetlenmişti. Ancak Umur Bey'in, kardeşleri Hızır, Süleyman ve İsa Beyler'le birlikte koruduğu kaleye karşı giriştiği saldırılarda başarı kazanamayıp ağır kayıplar veren Humbert, sonunda *Rodos*'a çekilmişti.

İzmir'de ummadığı bir mukavemetle karşılaşan Müttefik Başkomutanı'nın, Papa'ya Aydınoğlu ile bir mütareke yapılmasını önermesi dikkati çekmektedir. Bir anlaşma isteğinin ilk kez Umur Bey'den geldiği ve *İzmir*'de iki taraf arasında görüşmelere başlandığı yolunda öne sürelen görüşlerin gerçeği ne kadar yansıttığı hakkında kesin bir şey söylenemez. Ancak Kutsal Birlik Başkomutanı'nın Türker'le en çok '10' yıl süreli bir barış yapılacak olursa müttefiklerin "denizden başka" *(outremer)* işlerle de uğraşma olanağına kavuşacakları esasına dayanan mütareke önerisi kuşkusuz farklı bir değerlendirme ve önemli bir girişim idi. Ne var ki VI. Clementus 28 Kasım 1346'da verdiği cevapta böyle bir mütarekeyi kabul etmemişti. Bunun üzerine zaten "kutsal savaş"ın havasına ısınamamış olan ve göz diktiği *Sakız* adasına da yeniden Cenevizliler'in sahip olduklarını gören Humbert, Başkomutanlık'tan affını dilemiş ve 1347 baharında *Rodos*'tan memleketine dönmüştü.[166]

Bununla birlikte Humbert'in *Rodos*'tan ayrılmadan önce İmparatorluğu'nu ilan eden ve V. Ioannes ile birlikte tahtı paylaşan Kantakuzenos'a bir elçi göndererek bazı önerilerde bulunması, 1347 yılı boyunca Bizans'ın Türkler'e karşı kurulmuş olan ittifaka katılması sorununu yeniden gündeme getirmişti. Fakat, bir yandan Kantakuzenos'un Latinler'e karşı Türkler'i, Türkler'e karşı da Latinler'i kullanmak gibi ikili bir siyaset izlemesi ve eski müttefiki Aydınoğlu'na karşı hıristiyan '4'lü ittifakla birlikte harekete geçmeye söz verirken Sırp Kralı Stephan Duşan (1331-1355)'a karşı Papa'nın yardımını istemesi, öte yandan da Bizans'ın askeri yardımından daha çok *İstanbul* kilisesinin *Roma*'ya bağlanmasına önem veren VI. Clementus'un isteksiz davranışı, Bizans'ın kutsal ittifaka katılmasına olanak bırakmamıştı. Gerçi Papa 15 Nisan 1348'de Bizans'ın çifte İmparatorları V. Ioannes ile Kantakuzenos'a yazdığı mektupta durumun Kardinaller Meclisi'nde görüşüleceğini bildirmişti ama aslında kendisi Bizans'la anlaşmaya varmaktansa Aydınoğlu ile barış yapmayı yeğlediği için konu Kardinaller Meclisi'nde ele alınmamış ve bilerek bir çıkmaza sokulmuştu.[167]

Bizans İmparatorluğu ile anlaşma umutları azalırken doğrudan doğruya Aydınoğlu Umur Bey ile bir barış andlaşması yapılması için *İzmir*'de görüşmelere geçilmişti. VI. Clementus hakkında güzel bir inceleme yapmış olan J. Gay'in, Vatikan arşivindeki belgelere dayanarak verdiği bilgilere göre, sözkonusu görüşmeler *Sakız* ve *Foça*'nın eski hakimi Cenevizli Martino Zaccaria'nın oğlu ya da yeğeni Ottaviano Zaccaria'nın aracılığı ile başlanmıştı. Toplantılara Aydınoğulları adına Ulubeg Umur Bey ile *Altoluogo (Ayasulug)* Emiri kardeşi Hızır, müttefikler adına da Papa'yı temsil eden *İzmir* Piskoposluk kurulu üyesi Bartholomeus de Tomaris ile Girit Arşöveki François'nın temsilcisi Dragonet de Joyeuse katılıyorlardı. Yani Hızır Bey, ağabeyinin en büyük yardımcısı ve ticaret yönünden de en önemli merkez olan *Ayasulug (Efes)*'un yöneticisi olarak Umur'un yanında yer alırken, Kutsal Birlik, yalnızca Papa'nın adamları ile temsil ediliyordu.

İzmir'deki bu görüşmeler sonunda bir andlaşma metni üzerinde görüş birliğine varılmıştı. 1348 Şubatı'nda hazırlanan taslak, başta Venedikliler olmak üzere Latinler'e Aydınoğulları ülkesinde ticaretle ilgili bazı kolaylıklar ve ayrıcalıklar tanıyor, buna karşılık olarak da *İzmir* limanındaki istihkâmların boşaltılıp Umur Bey'e verilmesini öngörüyordu. Fakat andlaşma metni VI. Clementus'un onayına sunulduğunda o, *Aşağı İzmir*'den çekilmeyi asla kabul etmemiş ve taslağı reddetmişti.[168]

1346'da Haçlı Başkomutanı Humbert'in ateşkes anlaşması girişiminden sonra 1348 baharında da metni üzerinde taraflarca uyuşulan barış andlaşmasının Papa'ca adeta *"veto"* edilmesi, *lega* ile Aydınoğulları arasında barış'ın kolay kolay gerçekleşemeyeceğini ortaya koymuştu. Barış umutları *Aşağı İzmir*'deki istihkâmlar üzerinde düğümlendiğine göre de, kesin çözüm bu kördüğümü çözmek olabilirdi. İşte Umur Bey'in *Sahil İzmiri*'ni Latinler'den geri almak için yeniden harekete geçmesini bu açıdan değerlendirmek gerekir. O'nun Sırp Kralı Duşan'a karşı gene kendisinden yardım istemek zorunda kalan Kantakuzenos'a bir kez daha kanıp donanmasıyla *Rumeli*'ye geçebilmek için *İzmir*'deki Latinler üzerine saldırdığı yolunda Gregoras'ın kayıtları kısmen doğru olsa bile[169] önemli olan, Gâzi Umur'un ülkesinin böğrüne saplanmış bir hançer gibi duran *Aşağı İzmir* sorununu, barış yolları tıkandığına göre, artık silahla çökmeye karar vermesiydi. Bu kararla limandaki Latinler üzerine saldıran Umur Bey, onları kaleye çekilmek zorunda bırakmış, fakat atılan bir okun alnına isabet etmesi sonucunda şehid düşmüştü. (Mayıs 1348)[170]

Gâzi Umur'un ölümüyle Aydınoğulları Beyliği tarihinde gazâ'larla dolu parlak bir dönem geride kalıyor ve yepyeni bir devre başlıyordu. *İzmir* gene *müslüman* ve kâfir kesimi diye ikiye bölünmüşlüğünü sürdürecekti. Ağabeyinin yerine Ulubey olan Hızır (1348-1360) artık *Ege*'de seferlere çıkmak gücünden yoksun kaldığını görerek Kutsal İttifak ile anlaşma yoluna gidecek ve pek çok ödünler vermek zorunluluğunu duyacaktı.

Papalığın Girit'teki temsilcisi François ve Rodos Şövalyeleri Grand Maestrosu Dieudonné de Gozon adına hareket eden Dragonet de Joyeuse ile Hızır Bey arasında yapılan görüşmeler sonunda bir andlaşma taslağı hazırlanmıştı. Bu barış görüşmelerine Kıbrıs ve Venedik devletleri adına kimsenin katılmaması *lega*'nın gerçek temsilci olarak Papa Clementus'un kabul edilmesinden ötürü idi. Hazırlanan metin 18 Ağustos 1348'de Hızır Bey tarafından kendi eliyle imzalanmıştı (*suum signum manu sua propria*). Ancak bu bir ön anlaşma niteliğinde sayılmıştı. Çünkü metnin geçerli olabilmesi için Hızır'ın Papa'ya elçiler göndermesi ve anlaşmanın VI. Clementus tarafından onaylanması şart koşulmuştu! Ne gariptir ki –aşağıda belirtmeye çalışacağımız gibi– Aydınoğulları topraklarını Latinler'in serbest ticaretine açma ve onlara ticarete ilişkin kimi ayrıcalıkların yanıbaşında Türk donanmasının silahtan arındırılması, hatta Papa tarafından istenirse yakılması ve *Altoluogo* (*Ayasulug=Efes*) ile diğer limanlardaki ticaret vergileri (*comerclum*) gelirlerinin yarısının Latinler'e bırakılması gibi çok ağır hükümleri de içeren bu andlaşmayı VI. Clementus onaylamamıştı!

Hızır Bey'in elçisi İzzeddin (Essedin) Balaban,[171] yanında barış görüşmelerine aracılık yapan Ottoviano Zaccaria olduğu halde, 1348 Eylülü'nden sonra *Avignon*'a varmıştı. Ancak Papa, sözkonusu andlaşma metnini müttefikler arasındaki uyumsuzluk nedeniyle inceden inceye tetkik ettirdiğinden Türk elçisi '6' ay kadar orada bekledikten sonra kesin bir sonuç alamadan ülkesine dönmüştü.[172]

VI. Celemtus, 1 Temmuz 1349'da Hızır Bey'e yazdığı mektupta, andlaşma metnini Venedik Cumhuriyeti ve Kıbrıs Krallığı ile de gözden geçirmek zorunda bulunduğunu belirtiyor, ancak sözkonusu devletler elçilerinin 1350 Mayısı'ndan önce *Avignon*'a ulaşamayacaklarını da ekliyordu.[173] Aydınoğlu'nun *İzmir*'de yeniden savaşa başlayamayacağına inanan Papa, öyle anlaşılıyor ki, *lega*'yı oluşturan devletler arasındaki görüş ayrılıklarını giderebilmek için zamanı bir etken olarak kullanmak istiyordu. Öyle ki Hızır Bey'e gönderdiği mektuptan ancak '2,5-3' ay sonra Kıbrıs Kralı ile

Venedik Docu'na birer mektup yazarak onlardan elçilerini *Avignon*'a göndermelerini istemişti. Bu arada da eğer Venedik Cumhuriyeti barışa yanaşmayıp savaşı sürdürmek istiyorsa bunun için gerekli parayı kendisinin bulması gerektiğini vurgulamıştı.[174] Bu da *Serenissima Repubblica*'nın *İzmir*'de hazırlanan andlaşma metnini kendi açısından yeterli bulmadığını gösteriyordu. Venedik'in bu duraksamasına başlıca neden *İzmir*'deki görüşmelere katılmamış olmasıydı. Aynı şey Kıbrıs Krallığı için de sözkonusuydu.

Öte yandan Venedik ile Ceneviz arasında 1351'de yeni bir savaşa yol açacak olan anlaşmazlık *Ege*'deki sorunları daha da çapraşık bir duruma sokmuştu. Tüm bu nedenlerle 1350 Mayısı'nda *Avignon*'da toplanan Kutsal Birlik üyesi devletlerin temsilcileri, Aydınoğlu Hızır Bey ile toplu bir anlaşmaya değil, aksine ona karşı yeni bir askeri harekete girişmeye karar vermişlerdi. 11 Ağustos 1350'de saptanan ilkelere göre Venedik ile Rodos Şövalyeleri '3'er, Kıbrıs Krallığı ise '2' kadırga donatacaktı. Müttefik filo 1351 yılbaşından sonra *Negroponte*'de toplanacaktı. Papalık gemi hazırlamamakla birlikte, yıllık tutarı '12.000' florin'i bulan ve doğal olarak '4' müttefik arasında paylaşılagelen *İzmir*'deki işgal masraflarını karşılayacaktı.[175]

Ancak Aydınoğlu Hızır Bey'e karşı hazırlanan bu yeni hareket planı uygulamaya konulamamıştı. Çünkü Kıbrıs Kralı IV. Hugues böyle bir harekete girişmekten çekinmiş, Venedik Senatosu ise Ceneviz'le başlayan savaşı daha önemsediği için "İzmir savunması"na katılmak istemediğini bildirmişti.

Müttefiklerin *İzmir*'de yeniden savaşma girişimi böylece suya düşerken Hızır Bey Latin Devletleri arasındaki görüş ayrılıklarından ve Venedik-Ceneviz savaşından yararlanmasını bilmişti. 1348 barış taslağı Papa tarafından onaylanıp yürürlüğe girmediğinden Aydınoğulları donanmasını müttefiklere teslim etmeye de gerek kalmamıştı. Bu yüzden de Hızır Aşağı *İzmir*'deki Latinler üzerine saldırırken yalnız karadan değil denizden de hareket etmek olanağını bulmuştu. Nitekim Venedik Docu Andrea Dandolo, *Perugia* Komünü'ne yazdığı 7 Ekim 1350 tarihli mektubunda, Hızır ve kardeşlerinin *İzmir* sahilindeki kaleye saldırıp pek çok esir aldıklarından yakınıyordu. Bütün bu gelişmelere rağmen müttefikler arasında kesin bir karara varılamayınca VI. Clementus 1351 Eylülü'nde "donanma İttifakı"nı lağv etmiş ve bunu Rodos Şövalyeleri Gran Maestrosu'na da bildirmek gereğini duymuştu.[176] Zaten bundan bir yıl sonra *lega*'nın ateşin taraftarı olan bu Papa'nın ölümü (6 Aralık 1352) ile de Aydınoğlu'na ve *Yukarı İzmir*'e karşı savaşı sürdürme projesi tümden terk edilmiş oluyordu.

Türkler'e karşı oluşturulan '4'lü *lega*'ya katılmayan Ceneviz, 1351'de Venedik Cumhuriyeti ile savaşa tutuşunca Aydınoğulları ile *Foça* ve *Sakız* yüzünden doğan eski anlaşmazlıklara son vermek gereğini duymuş ve aynı yıl Hızır Bey ile bir "barış ve ticaret andlaşması" yapmıştı.[177] Bu durum karşısında Aydınoğulları ülkesindeki pazarı tümüyle rakibi Cenevizliler'e kaptıracağı kuşkusuna düşen Venedik de Hızır Bey'le anlaşmaya varmak için harekete geçmişti. Papa VI. Clementus *lega*'yı geçersiz saydığını açıkladıktan sonra Cumhuriyet'in bu girişiminin "haçlı ruhu" açısından da pek sakıncası kalmamış demekti. Gene de Hızır Bey'e bir gözdağı vermek ya da onu barışa zorlamak için olacak, bazı *Katalan* gemileri ile birleşen Venedik donanması 1351-1352 kışını *Altoluogo (Ayasulug = Efes)* ve *Palatia (Balat)* önlerinde geçirmişti.[178] İki taraf arasındaki görüşmelere de bu dönemde, yani Papa'nın ölümünden önce başlanılmış olmalıdır. Bu ilk temasların bir sonucu olarak Hızır Bey 1352 Ağustosu'nda Girit Dukası'na yazdığı mektupta onun görüşmeler için bir elçi göndermesini istemişti. *Girit*'ten gelen elçi ile Ekim ayında ön anlaşma yapılmıştı. Bundan sonra asıl barış andlaşması görüşmelerine geçilmiş ve hazırlanan metin 7 Nisan 1353'te Aydınoğlu Hızır Bey ile Venedik adına elçi Francesco da Fermo tarafından imzalanmıştı. Ancak kararlaştırılan hükümler, metnin 20 Haziran'da *Girit* yetkilerince onaylanmasından sonra yürürlüğe girmişti.[179]

Aşağıda içerdiği hükümler üzerinde duracağımız bu "barış ve dostluk" andlaşması ile, iki ülke arasında '10' yıldır durmuş olan ticaret yeniden başlıyordu. Aynı zamanda Venedik'in "kutsal ittifak'tan kopması ve Aydınoğulları ile böyle bir anlaşma yapmasıyla aradaki "savaş" durumu da resmen sona eriyordu. Ancak *İzmir Sorunu*'na şehrin 1344'ten beri ikiye bölünmüş durumunun sürdürülmesinden başka bir çözüm getirilemediği için bilanço Latinler'in lehine kapanmıştı.

28 Ekim 1344'te *Aşağı İzmir*'deki liman çevresini ve oradaki hisarı işgal eden Latin donanması geri çekildikten sonra buranın savunmasında '4' müttefik arasından en çok Rodos Şövalyeleri görev üstlenmişlerdi.[180] Bunda Şövalyeler'in Anadolu'da bir köprübaşı tutmak istemeleri kadar *Rodos*'un yakınlığı da etken olmuştu. Bununla birlikte en azından Papa'nın *lega*'yı geçersiz saydığını açıkladığı 1351 yılına kadar *İzmir*'in sahil kesimi hukuken '4' müttefikin ortak işgali altında sayılıyordu. Yukarıda değindiğimiz gibi Humbert'in yönettiği harekâtta 1346'da Şövalyeler'in Venedik gemilerinin *İzmir* limanına girmesine engel olmak istemelerine rağmen,

Venedik Docu'nun sahildeki istihkâmlara yönelik Türk saldırılarından yakınması ve Papa'nın *İzmir*'deki "işgal" masraflarından söz etmesi, bu yıllarda *Aşağı İzmir*'in yalnızca Rodos Şövalyeleri'nin toprağı sayılmadığını göstermektedir. Ne var ki 1344 Ekimi'nde müttefikleri adına burasını savunmada en büyük payı üstlenen Şövalyeler, *lega*'nın dağılması ve Aydınoğulları ile Venedik arasında barış yapılmasından sonra *Aşağı İzmir*'e tek başlarına sahip olacaklardı.

İzmir'in bölünmüşlüğü, bilindiği gibi 1344'den 1402'ye kadar sürecektir. Yıldırım Bayezid'i *Ankara*'da yenilgiye uğratan Timur, *Aşağı İzmir*'deki kaleyi de alarak yıktıracak ve böylece Rodos Şövalyeleri'nin yarım yüzyıldan fazla süren egemenliklerine ölümcül bir darbe indirecektir. Her ne kadar Osmanlı tarihindeki *"fetret"* dönemi karışıklıklarından ve İzmiroğlu diye anılan Cüneyd Bey'in yol açtığı olaylardan yararlanmak isteyen Şövalyeler, *İzmir* limanındaki kaleyi yeniden yapmaya başlayacaklarsa da Çelebi Mehmed 1415'te bu inşaatı yıktırtacak ve Şövalyeler'e daha güneyde *Rodos* karşısındaki *Halikarnasos* (*Bodrum*)'da yerleşme izni verecektir.

Rodos Şövalyeleri'nin elinde bulunduğu yıllar içerisinde *Aşağı İzmir*'deki kule onarıldığı için artık *San Petrus Hisarı* yerine *Cenevizliler Hisarı* (ya da *Cenevizliler Kulesi*) adıyla anılmıştır. Halk arasında ise burasına *Soğanlı Hisar* (*Chateau des Oginons*) denilmişti. Ancak kulelerin, hisarların onarımları konusunda gösterilen çabalar rağmen şehirde savaşın getirdiği yıkıntı ve çöküntü giderilememişti. Öte yandan şehrin İç Anadolu ile ilişkisi de kesilmişti. Bu yüzdendir ki W. Heyd, çok doğru bir tanımlama ile, bu dönemde *İzmir*'in ticaret etkinlikleri yönünden *Ayasulug (Efes)* ve *Balat (Milet)* düzeyinde bulunmadığını, yalnızca stratejik yönden önem taşıdığını vurgulamaktadır.[181] O kadar ki 1332'deki ilk Latin saldırısından sonra Umur Bey'i *İzmir*'de ziyaret etmiş olan İbn-i Batuta "şehrin büyük kısmının harap" olduğundan söz etmektedir.[182]

b) Foça Sorunu:

Daha önce belirtmeye çalıştığımız gibi 1261 *Kemalpaşa (Nif)* andlaşması ile Bizans İmparatorluğu'ndan bir çok ayrıcalıklar elde etmiş olan Cenevizliler, *İzmir*'de yavaş yavaş bir ticaret kolonisi oluştururlarken, *Foça*'daki şap madeninin işletme hakkını da sağlamışlar ve giderek buranın yönetimini ele geçirmişlerdi. Aynı zamanda *Sakız*'a da sahip olduklarından *Foça*

ile bu ada Cenevizli Zaccaria ailesinin egemenliği altına girmişti. Böylece Venedikliler'in aksine Cenevizliler Anadolu'da da kimi yerlerin yönetimini ellerinde bulunduran ve Aydınoğulları ülkesine komşu bir siyasal güç durumunda idiler. Bu özellikle birlikte Aydınoğulları Beyliği ile Cenevizliler arasındaki ilişkiler başlıca şu '3' etkenin altında gelişmişti:

Cenevizliler'in bölgedeki ticari çıkarlarını sürdürebilmek için herşeyden önce barışı korumaya yönelik çabaları -*Sakız* ve *Foça*'yı Cenevizliler'den geri almaya çalışan Bizans'ın girişimleri- Ve Ceneviz ile Venedik arasında sürüp giden rekabet ile 1351'de yeni bir savaşa yol açan anlaşmazlık.

Bir yerde birbiriyle çelişen bu etkenler dolayısıyla Aydınoğulları ile Cenevizliler arasındaki ilişkiler, yörede ilgileri ve yararları bulunan diğer devletlerin ve grupların da katıldıkları karmaşık bir içerik kazanmıştır. Gerçekten de Ceneviz-Venedik ilişkileri kadar Türk-Bizans ilişkileri, hatta komşu Saruhanoğulları'nın tutumu da bu ilişki ve gelişmeleri büyük ölçüde etkilemiştir.

Aydınoğlu Mehmed Bey, 1317'de büyük bir olasılıkla Cenevizliler'in elinde bulunan *Yukarı İzmir*'i aldığında, *Aşağı İzmir* Benedetto Zaccaria'nın elinde kalmıştı. Bundan kısa bir süre sonra Mehmed Bey'in *Sakız*'a karşı giriştiği saldırı da, yukarıda değindiğimiz gibi, Rodos Grand Maestrosu Albert de Schwarzburg'un Martino Zaccaria'ya yardım etmesi sonucunda başarısız olmuştu (23 Temmuz 1319). Buna rağmen Cenevizliler savaşı daha da ileriye götürmeyerek Aydınoğulları ile iyi geçinmeye çalışmışlardı.

III. Andronikos'un *Sakız*'dan sonra *Eski Foça*'yı yeniden Bizans İmparatorluğu'na bağlaması sırasında ise, Saruhan ve Aydınoğulları ile Bizans arasında bir yakınlaşma meydana gelmişti. Cenevizliler o tarihte de (1329) *Yeni Foça*'yı ellerinde tutmayı becermişlerdi. Ondan sonraki yıllarda Cenevizliler yeniden *Eski Foça*'ya ve *Sakız* adasına sahip olmak için Bizans'la mücadelelerini sürdürürlerken buna komşu Türk beylikleri de katılmışlardı. Enverî ile Gregoras ve Kantakuzenos gibi Bizans tarih yazarlarının bu konuda verdikleri bilgiler ayrıntılarda birbirinden oldukça farklı bulunmakla birlikte, çıkartılacak ortak nokta, Rodos Şövalyeleri ile de anlaşan *Foça* hâkimi Cattaneo'nun *Midilli*'yi zaptetmesi üzerine İmparator III. Andronikos'un Saruhan Bey ile Aydınoğlu Umur'dan yardım istemek zorunda kaldığıdır. 1335 yazında *Yeni Foça* önüne gelen İmparator burasını kuşatabilmek için sözkonusu Türk beylerinden de yardım istemişti. Oğlu Süleyman ile '24' gencin Foçalılar tarafından tuzak kurularak esir edildiği anlaşılan Saruhan Bey, Andronikos'a asker

ve gemileriyle yardım etmekten çekinmemişti. Bu sırada Umur Bey de *Karaburun* (*Melaina Akra*)'da İmparator'la görüştükten sonra ona yardıma karar vermişti. Böylece Andronikos *Yeni Foça*'yı Türkler'den sağladığı yardımlarla Cattaneo'nun elinden almaya muvaffak olmuştu.[183]

Fakat her iki *Foça*'nın yeniden Bizans egemenliği altına alınması ancak '10' yıl sürebilmişti (1336-1346). *Sakız*'dak *Maona* ve Giustiniani ailesi çok geçmeden burasını ele geçirmişti. *İzmir Sorunu*'ndan bahsederken değindiğimiz gibi, Haçlı kuvvetleri başkomutanlığına atanan Humbert, geçici süre için de olsa *Sakız*'a hakim olmaya çalışırken Papa'nın da karşı koyması nedeniyle bunu başaramamıştı. Öte yandan Venedik Cumhuriyeti'nin *Yeni Foça*'yı para ile Bizans'tan satın alma girişimi de sonuçsuz kalmıştı. Şöyle ki, Venedik Senatosu 2 Temmuz 1345'te Türkler'e karşı silahlanma konusundaki görüşlerini Papa'ya açıklarken, *Yeni Foça*'yı "gerçek miktarda bir para ödeyerek" satın alma yolundaki girişimini sürdüreceğini de eklemişti. Kararda belirtildiğine göre *Yeni Foça* (*Foggia Nuova*) sorunu, daha doğrusu ona ilişkin pazarlık, Bizans Megadükü A. Apokaukos'un ölümüyle askıya alınmıştı ama durumu meslekdaşlarıyla görüşmesi için İstanbul *bail*o'suna gereken talimat verilecekti.[184] Ancak Venedik, bu yeni girişimden de olumlu bir sonuç alamamıştı.

Humbert'in ve *Serenissima Repubblica*'nın istek ve düşünceleri gerçekleşemezken *Levante*'ye hareket eden Simone Vignoso komutasındaki bir Ceneviz donanması 15 Eylül 1346'da *Sakız*'daki Bizans kuvvetlerini yenerek burada *Maona* yönetimini yeniden kurmuş, oradan da *Foça*'ya yönelmişti. Bu sırada *Eski Foça*'yı savunanların kendilerine yardıma gelecek bir Türk kuvveti beklediklerinden söz edilmektedir ki bu, büyük bir olasılıkla III. Andronikos ile anlaşmış olan Saruhanoğulları olmalıdır. Ne var ki Cenevizliler yardımcı kuvvet gelmeden 18 Eylül günü hemen saldırıya geçmişler ve '4' saat süren kısa bir savaştan sonra *Eski Foça* kalesini ele geçirmişlerdi. Vignoso kuvvetleri buradan *Yeni Foça* üzerine yürümüş ve orasını kuşatmıştı. Çağdaş kaynakar *Yeni Foça*'yı savunan kuvvetler arasında ücretli Türk askerlerinin de bulunduğunu kaydetmektedirler. Buna rağmen şehir 20 Eylül 1346'da teslim olmaktan başka çare bulamamıştı. İmzalanan teslim sözleşmesine göre Zaccaria ve Cattaneo ailesinden olanlar *Yeni Foça*'da kamu hizmeti göremeyecek ve mülk sahibi olamayacaklardı.[185]

Böyle olmakla birlikte *Foça*'ya egemen olma konusundaki Bizans-Ceneviz çekişmesi ve savaşı durulmamıştı. 1346'dan sonra bu çekişme daha

çok *Eski Foça* üzerinde yoğunlaşmıştı. Gerçekten de Leone Kalotete aradan '2' yıl gibi kısa bir süre geçmeden 1348'de burasını Cenevizliler'den alarak yeniden Bizans topraklarına katmıştı. Onun *Eski Foça*'yı İmparator adına yönetmesi 1355'e dek sürmüş ve o tarihte oğlu Yuannis tarafından işbaşından uzaklaştırılmıştı. Aşağıda üzerinde duracağımız Osmanlı Sultanı Orhan Gâzi'nin oğlu Halil'in esir edilip *Foça*'ya getirilmesi işte bu tarihlere rastlamaktadır. Yuannis Kalotete'nin yönetimi de '5' yıl devam edebilmişti. 1360'da *Sakız*'daki *Maona* donanması şehri ele geçirerek yeniden *Sakız*'a bağlamıştı.[186]

Bizans İmparatorluğu ile Cenevizliler arasında 1329'da alevlenen savaş inişli çıkışlı bir yol izledikten sonra 1360'ta *Sakız* ile birlikte her iki *Foça*'nın eskiden olduğu gibi *Maona*'nın elinde kalmasıyla sonuçlanırken, anavatan Cenova'nın Venedik Cumhuriyeti ile yeni bir savaşa girişmesi, biraz önce de değindiğimiz gibi, Cenevizliler'le Aydınoğulları arasında bir andlaşmaya varılmasına yol açmıştı. Böylece iki taraf arasında barış'a dönülür ve Aydınoğulları ülkesi Cenevizliler'in ticaretine açılırken *Foça*'ya ilişkin olan sorunlar eski düzeyinde olmasa bile yine devam etmişti. Çünkü Bizans, Ceneviz veAydınoğullan dışında *Foça* ile ilgilenen '2' devlet daha vardı: Saruhanoğulları ve Venedik Cumhuriyeti.

Bizans İmparatorluğu, sanayide kullanılması dışında stratejik önemi de olan ve bu yüzden de ihraç edilmesi zaman zaman yasaklanan zengin şap ocaklarının bulunduğu *Foça*'yı Cenevizliler'e adeta teslim ettikten sonra pişmanlık duyup onu geri almaya çabalarken, Venedikliler burasını ele geçirmek ve en azından rakiplerine zarar verebilmek için tahrip etmek amacıyla her fırsatta saldırıyorlar, öte yandan komşu Türkler de ister istemez devreye girmiş bulunuyorlardı. Gerek Bizans İmparatorluğu gerekse *Sakız* ve *Foça*'yı elinde bulunduran *Maona* yönetimi, bölgedeki güçleri giderek artan Saruhanoğulları ile iyi geçinmek ve hatta olanak bulurlarsa bu beyliği kendi taraflarına alıp kimi olaylarda birlikte hareket etmeye çalışıyorlardı. Hele Yıldırım Bayezid'in Batı Anadolu'yu zaptetmesi ile Aydın ve Saruhanoğulları'ndan da güçlü bir Türk baskısı ortaya çıkmıştı. *Maona*, Foça'yı elde tutabilmek için artık yakın komşuları olan Saruhan ve Osmanoğulları'nın her ikisine de ayrı ayrı vergiler ödemeye yönelmiş, yani Türkler'e "haraç" vermeyi kabullenmişti.

Gerçekten de *Foça*'daki Ceneviz kolonisinin XIV. yüzyıl başlarında "eski bir anlaşma gereğince" Saruhan Beyi'ne her yıl belirli bir para verdiği bilinmektedir.[187] 1403'te *Ankara Savaşı*'ndan sonra Süleyman Çele-

bi'nin yaptığı andlaşmada *Foçalılar*'ın Saruhanoğulları'na ödedikleri vergi '100' *duka* olarak gösterilmişti. Gene aynı andlaşmaya göre *Yeni Foça*'nın bir süreden beri Osmanlı hazinesine ödediği yıllık vergi ise '500' *duka* idi.[188] Bunun dışında *Sakız*'daki Cenevizliler'in yani buradaki Maona yönetiminin de Y. Bayezid'in Batı Anadolu'daki Türk beyliklerini Osmanlı egemenliği altına aldığı 1390 yılından sonra Osmanlı padişahına "*Altoluogo (Ayasulug = Efes)* Beyi" sıfatıyla yılda '500' *duka* ödediği de bilinmektedir.[189] Bu vergi çok büyük bir olasılıkla, Aydınoğlu Hızır Bey ile Sakız Cenevizlileri arasında 1346'da yapılmış olan bir anlaşma uyarınca ödenmekte idi ve 1403 yılına kadar da geçerliliğini korumuştu. *Maona, Ankara* yenilgisinden sonra imzalanan *Çanakkale* andlaşmasıyla böyle bir vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulabilmişti.

Foça'daki Ceneviz yönetimi *Sakız*'daki *Maona*'ya bağlı olmakla birlikte, ticaret işlerinin yoğunluğu ve siyasal ilişkilerin de giderek artıp önem kazanması yüzünden buraya ayrı bir *Podesta* atanmıştı. 1413'ten sonra yapılan bir düzenleme ile de Foça Podestası ile Dizdarı'nın (*Castellano*) Sakız Podestası ve Meclisi'nce seçilmesi uygun görülmüştü.

Yeni Foça'da *şap* üretimi ise iltizama veriliyordu. 1364'te uygulanmasına başlanan mültezimlik, şehrin Fatih Mehmed döneminde kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldığı 1455 yılına kadar sürdürülecekti. Böylece Cenevizliler'in XIII. yüzyılın sonlarında (1298) *Foça*'da elde etmiş oldukları ticari ayrıcalıkları, '157' yıllık gibi uzun bir aradan sonra ortadan kalkarken, bu ayrıcalıklara bağlı olarak doğan ve Bizans İmparatorluğu ile Cenevizliler'in dışında Türkler'i ve aynı zamanda *Levante*'de ilişkileri bulunan Latinler'i de yakından ilgilendiren *Foça Sorunu* da ancak Osmanlı egemenliği ile kesin çözüme kavuşacaktı.

c) Ticaret:

Aydınoğulları Beyliği'nin kuruluşundan Umur Bey'in şehid düşmesine kadar *İzmir*'den başlayarak *Mora*'ya ve *Trakya* içerilerine kadar *Ege* bölgesinde süregelen savaşlar ve Türkler'e karşı oluşturulan Latin Legası döneminde barış yerine savaş'ın yeğlenmesi, İtalya devletleri ve *Levante*'deki İtalyan kolonileri ile olan ticaret ilişkilerini doğal olarak olumsuz yönde etkilemişti. Doğu-Batı ya da daha dar bir çerçeve ile Türkiye ile İtalya arasındaki ticarette Aydınoğulları ülkesi, kendi topraklarından çıkan ve Avrupalılar için önemli olan ürünlerin ihraç edilip karşılığında Avrupa malları-

nın ithal edildiği bir bölge olmanın yanıbaşında, komşu Saruhanoğulları ile Avrupalılar arasındaki ticarette de transit ülke bulunması bakımından da önem taşıyordu. Çünkü denizle ilişkisi bulunmayan Saruhanoğulları toprakları ile *Ege* kıyılarına gelen ya da buraya yerleşmiş olan Avrupalı ve İtalyan tüccarlar arasında ithalat ve ihracat belli başlı Ege limanları ve özellikle de Cenevizliler'in elindeki *Foça* ile Aydınoğulları'nın en büyük limanı olan *Altoluogo* (*Ayasulg* = *Efes*) üzerinden yapılıyordu.

Bu yüzdendir ki Venedik ve onun da katıldığı *Union* ile savaşların bütün şidetiyle sürdüğü yıllarda bile Aydınoğulları ile İtalyanlar arasında ticaret ilişkileri büsbütün durmamış, *Foça*'daki *Zaccarialar* aracılığı ile belirli bir düzeyde de olsa sürdürülebilmişti.

Öte yandan, Ortaçağlar'daki İtalyan devleteri gibi Venedik Cumhuriyeti de, Savaş'ı, *Levante*'deki topraklarını ve ticaret üstünlüğünü koruma yolunda bir araç olarak kullandığı ve her savaşa girişinde bunun sonunda koruyacağı ya da yeniden elde edeceği ticari yararını düşündüğü için, "ticaret" onun karşı tarafla olan ilişkilerinde ana sorun olma özelliğini her zaman korumuştu. Umur Bey'den sonra Aydınoğulları deniz gücünün *Ege*'de tehlike olmaktan çıkartılıp *İzmir* körfezine hapsedilmesiyle sağlanan barış döneminde ise ticaret güvence altına alınmış ve daha da yoğunluk kazanmıştır.

Bugünkü bilgilerimize göre Aydınoğulları Beyliği ve Venedik Cumhuriyeti arasında ilki 1337'de ikincisi de 1353'te olmak üzere iki ticaret anlaşması yapılmıştı. Bunun dışında 1348'de Venedik'in de içinde bulunduğu *lega* adına Papalık ile imzalanan mütareke, ticarete ilişkin hükümleri de içermekte idi. Cenevizliler'e gelince, Ceneviz Komünü ile Aydınoğulları Beyliği arasında ticaret ilişkileri 1351'de yapılan bir anlaşma ile düzenlenmişti. Sözkonusu anlaşmanın beyliğin Osmanlı topraklarına katılmasına kadar yürürlükte kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu anlaşmadan önce 1346'da Aydınoğlu Hızır Bey ile Sakız Cenevizlileri arasında bir anlaşma yapılmış olması da ihtimal dahilinde bulunmaktadır.[190] Gerek Venedikliler gerekse Cenevizliler'le yapılan anaşmaların içerikleri ele alındığında, İtalyanlar'ın Aydınoğulları ülkesinde ticarete verdikleri önem ve bu çerçevede elde etmiş oldukları haklar daha iyi anlaşılacaktır.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Türkler'e karşı 1332'de oluşturulan *lega*'da umulan başarının sağlanamaması ve üstelik III. Andronikos'un Umur Bey'le anlaşması karşısında Venedik Senatosu, Aydınoğlu ile barış yapmaya yönelmişti. Bunun için usul gereğince gene Girit Dukası Giovanni Sanudo (Johannem Sanuto) görevlendirilmişti. Duka da

Theologo (*Altoluogo* = *Ayasulug*)'da bulunan Hızır Bey'in yanına bir elçi göndermişti. Orada yapılan görüşmeler sonunda 9 Mart 1337'de bir "barış andlaşması" (*pacis*) imzalanmıştı.

Hızır Bey'in "Türkiye Beyi" (*admirati de Turchia*) olarak nitelendirildiği bu andlaşma aslında bir *ahidname*'den başka bir şey değildi. Metin o dönemde yapılan diğer birçok anlaşmalar gibi *Grekçe* yazılmıştı. Bunun Türkçe kopyasının da yapıldığı kuşkusuzdur. Ancak günümüze yalnızca Latince çevirisi ulaşmıştır.[191]

20 paragraf ya da maddeden oluşan Aydınoğulları-Venedik andlaşmasının başlıca hükümleri şöyle özetlenebilir:

– Aydınoğulları '1' yıl süreyle *Ege*'de donanma faaliyetinde bulunmayacaklardı.[192]

– Venedikliler Aydınoğulları ülkesinde serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Bu haktan yalnız Giritliler değil *Koron, Modon* ve *Negroponte* halkı ile tüm Venedik tebaası da yararlanacaktı. (P-4)

– Venedikliler Aydınoğullan topraklarında ticaret için saptanmış olan yani olağan gümrük ve resimleri ödemek zorunda idiler.

– *Theologo* (*Ayasulug* = *Efes*)'da Venedikliler'e oturacakları ve ticaret yapacakları özel yerler verilecek, ibadetleri için de bir kilise ayrılacaktı.(P-6)

– Aydınoğullan topraklarında oturan ya da ticaret için geçici süreyle bu ülkeye gelen Venedikliler'i yönetmek ve onları temsil etmek için *Ayasulug*'da bir Venedik Konsolosu bulundurulacaktı.

– Konsolos, Venedik kolonisini yönetme, onların haklarını koruma dışında, Venedikliler'e ilişkin her türlü davada özel yargılama hakkına sahip olacaktı. Ayrıca Venedik tebaasına verilen cezaları uygulama (infaz) yetkisini taşıyacaktı.[193]

Görülüyor ki 9 Mart 1337'de Hızır Bey'le varılan anlaşma, Venedik Cumhuriyeti ile barışı sağlamaya yönelik de olsa, içeriği yönünden tipik bir ticaret andlaşması idi.

Ne var ki birçok maddeleri öngörmüş de olsa 1337 ahidnamesi, yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi Venedik Cumhuriyeti ile Aydınoğulları arasında ticari ilişkileri beklenen düzeye ulaştıramamıştı. Üstelik bölgedeki siyasal çıkarlar Venedik'i çok geçmeden Gâzi Umur Bey'e karşı oluşturulan Haçlı ya da *Latin legası* içinde yeralmaya sürüklemişti. Umur'un *İz-*

mir'de şehid düşmesinden sonra da kardeşi Hızır Bey, Papalık, Venedik, Kıbrıs Krallığı ve Rodos Şövalyeleri'nden oluşan "Kutsal İttifak" ile 18 Ağustos 1348'de bir 'ateşkes" anlaşması imzalamak zorunda kalmıştı.

Sözkonusu anlaşmada *lega*'yı Papalık temsil etmiş ve görüşmelere Hızır Bey'in temsilcileri ile Papa'nın elçileri Dracaneri de Gaudiosa ile Deodati de Gomono katılmışlardı. Sonunda kararlaştırılan hükümler *Latince* ve *Grekçe* olarak kaleme alınmış ve Hızır Bey bu metni Papalığın noteri Georgij (Georgio) Colloquiri 'nin huzurunda kendi eliyle imzalamıştı.

'24' paragraftan oluşan bu "ateşkes anlaşması"[194] iki bölüm olarak düzenlenmişti. Birinci bölümde Hızır Bey'in Kutsal İttifak'a karşı kabul ettiği hükümler yeralıyordu. Yani bu bölüm, altında Aydınoğlu Hızır 'ın imzası bulunan tipik bir *ahidname* idi. İkinci bölümde ise *lega*'yı oluşturan devletlerin Aydınoğulları'na karşı yükümlülükleri sıralanmıştı. Bu niteliği ile 18 Ağustos 1348 "ateşkes anlaşması", iki taraf arasında savaşa son veren bir "mütareke" olmanın dışında barış döneminde uygulanması öngörülen birçok hükümleri de içeren bir andlaşma demekti. Aynı zamanda iki bölüm halinde düzenlenerek de tüm maddelerde olmasa bile kimi konularda karşılıklılık ilkesi gözetilmişti.

Herşeyden önce bu "ateşkes" ile Aydınoğulları donanması bir güç olmaktan çıkartılıyor, hatta ortadan kaldırılıyordu. Çünkü anlaşmaya göre beyliğin deniz kuvvetleri bir ay içerisinde silahtan arındırılarak karaya çekilecekti. Aynı zamanda eğer *lega* tarafından istenirse bu gemiler yakılmaya hazır bulundurulacaktı. Bu, kuşkusuz ki "teslimiyet" anlamına gelen ağır bir hükümdü. Kaldı ki anlaşmada Papa'nın bu konu ile ilgili hükümlerde istediği değişiklikleri yapabileceğine ilişkin bir paragrafa da yer verilmişti!

Sözkonusu anlaşmanın en ağır şartlarından biri de *Theologos* (*Ayasulug = Efes*) başta olmak üzere Aydınoğullan'na ait öteki limanların ticaret gelirlerinin yarısının *lega*'ya dahil devletlere ya da onların belirleyecekleri senyörlere verilmesi idi.

Bunların dışında Hızır Bey'in ahidname'si özetle şöyle devam ediyordu:

– "Vaat ve taahhüt eyler and içeriz ki, *İzmir* Başpiskoposu, burada yapılmış olan bütün kiliselere sahip olacak, dilediği gibi âyinler yapacak, İsa 'nın kutsal dinini yayıp telkinde bulunabilecektir. Bundan başka, kendisi ve ailesi için tarım yapabilmek üzere ona gereken toprağı ve tohumları

vereceğiz. Kendisini ve etrafındaki hıristiyan halkı korumak için ona adamlarımızdan koruyucular vereceğiz. Efes Başpiskoposu için de aynı biçimde hareket etmeye söz veririz."

– "Vaat eyler, and içeriz ki, kendimizi, topaklarımıza gelen bütün hıristiyan tüccarların güvenliklerini sağlamakla yükümlü sayıyoruz. Onlara haksızlıkta bulunulmasına, şiddet gösterilmesine tahammül etmiyeceğiz. Eğer adamlarımızdan biri, hamakat eseri olarak onlardan birine bir zarar verecek olursa, bu zararı tam olarak ödiyeceğiz ve bu kötülüğü işleyeni, neden olduğu haksızlığa, işlediği suça göre cezalandıracağız."

– "Bundan başka, ne ölçüleri ve vezinleri, ne ticaret vergilerini ne de yetkimize giren öteki resimleri yükseltmiyecek ya da azaltmıyacağız."

– "And içeriz ki, *Kutsal İttifak*'a giren her millet, yani Kıbrıs, Venedik ve Hospitalier Şövalyeleri, ülkemizde kendi *Curia* ve Konsoloslarını bulundurabileceklerdir. Bu Konsoloslar kendi tebaaları üzerine yargı hakkına sahip olacaklardır. Eğer bir Türk'ün yukarıda yazılı hıristiyan milletlerden olan bir kişi ile anlaşmazlığı olursa, onun Konsolosu ile bizim Nâibimiz konuyu birlikte inceleyeceklerdir. Onların birlikte verecekleri hüküm ya da Konsolosun tek başına verdiği hüküm tarafımızdan kabul edilip onanacaktır. Yok eğer herhangi bir kötülüğü yapmış olan kimse hıristiyan ise, Konsoloslardan başka hiç kimse bu işe karışmıyacaktır. Onların yapacakları iş veya verecekleri karar tarafımızdan onaylanacaktır."

– "Kutsal İttifaka mensup bütün kadırgalar, hiçbir ticaret vergisi ya da devlet resmi ödemeksizin sahillerimizin her noktasına ve bütün limanlarımıza girebilecek,oralarda yeme içmeleri için gereksinimleri olan ekmek, şarap, et ve diğer yiyecekleri satın alabileceklerdir."

Hızır Bey, ahidnamesi'nin son paragrafında ise, kararlaştırılan hükümlerin uygulanmasında güçlükle karşılaşılacak olursa maddelerin '3' elçi tarafından yorumlanmasını ve bu yorumun geçerli sayılmasını da kabulleniyordu.

18 Ağutos 1348 "ateşkes" anlaşmasının ikinci bölümüne gelince, Venedikliler'in ve Kutsal İttifak'ı oluşturan öteki devletlerin karşılıklı yükümlülüklerinin belirtildiği bölümde, bunlar şöyle sıralanıyordu:

– *Lega*'ya dahil devletlerin topraklarına herkes "tam güvenle" gelmek ya da gitmek, buralara mal getirmek, buraların ürünlerini ve öteki malları satın alıp ihraç etmek haklarına sahip olacaktı. Adı geçen Çelebi'nin ya-

ni Hızır Bey'in topraklarına gelen ya da oradan hareket eden bir kimseye İttifak'ın kadırgaları ve adamları hiçbir şekilde engel olmayacak, zarar vermeyecekti. Sözkonusu kişiler için *afaroz* ya da ibadet yasağı kararı alınmayacaktı.

– "İttifakın kadırgaları ve tebaasında olan kimseler, Çelebi 'nin adamlarına ve mallarına hiçbir zarar vermeyeceklerdir." Herhangi bir zarar verildiğinde, İttifak, yol açılan zararı ödemekle yükümlü olacaktır.

– Çelebi 'nin adamları, İttifakı oluşturan milletlerin topraklarına, hıristiyan gemileri ile olmak şartıyla tam bir güvenle, hiçbir engele ve haksızlığa uğramadan malları ile gidebileceklerdir. Buna aykırı bir durum meydana gelirse, İttifak, verdirilen zararları ödemek ve bunu yapanları cezalandırmakla yükümlü olacaktır.

– Çelebi 'nin tebaasını taşıyan gemiler İttifak'a bağlı ülkelerin kıyılarında kazaya uğrarsa, kurtarılacak kişiler, mallar ve eşya koruma altına alınıp gereken kimselere geri verilecektir.

Bu hükümlerden de açıkça anlaşıldığı gibi Aydınoğlu Hızır Bey'in imzalamak zorunda kaldığı 18 Ağutos 1348 tarihli anlaşma, klasik bir "ateşkes"in çok ötesinde Aydınoğlu donanmasını *İzmir* Körfezine hapseden ve *Ege* ile *Trakya*'da Türk gücünü göstermiş olan bu beyliği yalnız Venedik Cumhuriyeti'ne değil, papalığa, Kıbrıs Krallığı'na ve Rodos Şövalyeleri'ne ticaret ve yargı alanlarında büyük ayrıcalıklar verme durumuna sokan tipik bir *kapitülasyon* andlaşması niteliğinde idi. Serbest ticaret konusunda görünüşte karşılıklılık ilkesini gözettiği halde Türk tüccarlarının İttifak üyesi ülkelere ancak hıristiyan gemileri ile gidebilecekleri hükmü getirilmiş, özel yargılama yetkisi sorununda ise Türkler'e böyle bir hak tanınmamıştı! Ne var ki "*Veyl mağluplara!*" edasını taşıyan bu anlaşma, yukarıda da değindiğimiz gibi, müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları yüzünden VI. Clementus tarafından onaylanmamış ve dolayısıyla geçerlik kazanamamıştı.

Venedik Cumhuriyeti ile Aydınoğulları arasında yeniden beliren savaş ihtimalleri 1352'de giderilince, iki taraf arasında 7 Nisan 1353'te yeni bir "barış ve dostluk andlaşması" yapılabildi. Cumhuriyet'in Türkler'le barış sağlamakla görevlendirdiği Kandiya Dukası Marino Morosini 'nin *Ayasulug (Efes)*'a gönderdiği elçisi Francesco da Fermo (Franciscum de Firmo) ile Aydınoğlu Hızır Bey'in temsilcisi Hacı Selahaddin (Salachatini chaciam) arasında kararlaştırılan bu andlaşma metni '26' pa-

ragraftan oluşuyordu. Bundan önceki anlaşmalarda olduğu gibi *Grekçe* yazılan metin 7 Nisan 1353'te taraflarca imzalanmıştı.[195]

Metinde bunun, Venedik Komünü ile Aydınoğulları arasında bir "barış ve dostluk" andlaşması olduğu vurgulanmıştı. (P-2) Gerçekten de iki taraf arasında 1342'lerden bu yana süren savaş hali bu andlaşma ile sona eriyordu. Bunun dışında bu yeni metin genelde, Venedikliler'e 1337 anlaşması ile tanınan ticaret serbestliği, *Ayasulug*'da Konsolos bulundurma ve ona özel yargılama hakkı tanıma gibi hükümleri içeriyordu. *Coron, Modon, Negroponte, Karpathos, Kythera, Kea* ve *Gaudos* gibi Venedik Cumhuriyeti'nin Ege'deki topraklarından bir kesimi de andlaşma kapsamına alınmış ve böylece buralarının Türk gemilerinin saldırılarından korunması sağlanmak istenmişti. Bunların dışında, Franklar'a ve Grekler'e de Venedik tebaası gibi Aydınoğulları ülkesinde ticaret yapma ve Meryem Ana'nın mezarının bulunduğu *Altoluogo (Efes)*'ya serbestçe girip çıkma hakkının tanınması yeni ve önemli bir nokta olarak dikkati çekmektedir.[196] Çünkü böyle bir hüküm *Serenissima Repubblica*'nın daha önce Bizans İmparatorluğu'nda ve Kıbrıs Krallığı'nda olduğu gibi, kendi tebaası dışında yabancıları da "koruma" altına alması, ya da Aydınoğulları ülkesinde *Franklar*'ın ve Grekler'in temsilcisi durumuna geçmesi demekti.

Andlaşmanın sonunda her iki taraf, yani Hızır Bey ile M. Morosini, kararlaştırılan hükümlere uyup onları uygulayacaklarını yeminle belirtmeyi de ihmal etmemişlerdi.

Aydınoğulları ile Venedik Cumhuriyeti arasında barışı sağlayan ve ticaret ilişkilerini düzenleyip geliştirmeyi öngören 7 Nisan 1353 andlaşması, Aydınoğulları ülkesinin Yıldırım Bayezid tarafından Osmanıl topraklarına katıldığı 1389-1390 kışına kadar geçerliliğini korumuştu. Ancak '36' yıllık bu süre içerisinde sözkonusu andlaşmanın yenilendiği de anlaşılmaktadır. Nitekim bu andlaşmanın yayımlanan Latince çevirisindeki bir kayda göre, Aydınoğlu Musa Bey, 16 Rebiülevvel 760 (15 Şubat 1359)'da bu hükümleri kabul edip imzasıyla onaylamıştı.[197] Ve andlaşma 1371 Ekimi'nde bir kez daha yenilenmişti.[198]

Öte yandan, bu andlaşmadan sonra Aydınoğulları ile Venedik ilişkilerinde kimi anlaşmazlıklar da başgöstermemiş değildi. Venedik Senatosu'nun 1368-1372 yıllarını kapsayan kararlarına göre anlaşmazlıklar şu '3' noktada yoğunlaşmıştı:

1) Ticaet için *Theologo (Ayasulug = Efes)*'ya giden Venedik tüccarlarından bazılarının, aynntılannı saptayamadığımız olaylar sonucunda tutuklanmaları.

2) Tüccar Nicolò Morosini'nin '2.000' dukasına el konulması.

3) Aydınoğullan'na ait darphanede sahte Venedik dukası bastırılması.

Cumhuriyet Senatosu Aydınoğullan'na ilişkin olaylan uzun uzadıya görüştükten sonra, tutuklulann serbest bırakılmasını, N. Morosini'nin parasının geri verilmesini ve Venedik hazinesine çok büyük zarar veren sahte *duka* basılmasına son verilmesini istemek üzere İsa Bey'e bir elçi gönderilmesine karar vermişti. Eğer bu girişimden olumlu sonuç alınmazsa Aydınoğulları ülkesinde bulunan bütün Venedikli tüccarlann, mallarını da alıp oradan ayrılmalan öngörülmüştü.[199] 2 Mart 1368'de bu kararların alınmasından bir süre sonra, 30 Nisan'da Girit Dukası'na verilen talimatta, Cumhuriyet'in isteklerini iletmek için Aydınoğulu'na kadırga sahibi iki tüccarın gönderilmesi bildirilmişti.[200]

Ancak Venedik elçi ve tüccarlarının İsa Bey katında yaptıkları girişimlerden beklenen sonuç uzun süre alınamamıştı. Özellikle geri verilmesi istenen '2.000' duka sorunu çözülmemişti. İki yıl süren pazarlıktan sonra İsa Bey, 1371 Eylülü'nde, N. Morosini'nin sözkonusu zararının ödenebilmesi için, Venedik tüccarlannın Aydınoğlu ülkesinde ödedikleri ticaret vergisinin (*comerclum*) yarısını buna ayrılmasını önermişti. Başka türlü bir sonuç alamayan Venedik Senatosu bu çözüme razı olmuştu.[201] fakat bu karar da uygulamaya konulamamıştı. 1372 Martı'nda durumu bir kez daha değerlendiren Senato, gerekirse Venedik tüccarlarının Aydınoğulları Beyliği'ni terketmelerini kararlaştırmıştı.[202] Bu, kuşkusuz sözkonusu beyliğin ticaret gelirlerini azaltmaya yönelik bir boykot demek idi. Ne var ki Venedik Cumhuriyeti kendi gelirlerinin azalmasına da yol açabilecek olan böyle bir boykotu, uygulamaya dünüştürememişti. Çünkü böylesine bir uygulama 1371 Ekimi'nde yenilenmiş olan 1353 tarihli ticaret andlaşmasını tümden hükümsüz kılabilirdi.

Venedik Cumhuriyeti, tüccarlarını Aydınoğlu ülkesinden geriye çekmemekle ilişkilerini büsbütün koparmak istememişti ama bu durum Yıldırım Bayezid'in Batı Anadolu beyliklerini Osmanlı birliğine kattığı 1389 sonlarına kadar sürebilmişti. Osmanlı egemenliği Venedik ile Aydınoğulları Beyliği arasındaki tüm anlaşmaları geçersiz hale getirdiği için, yukarıda Menteşeoğulları ile ilişkileri incelerken belirttiğimiz gibi, Venedik Senatosu

Osmanlı Sultanı'na elçiler göndererek bu topraklarda yeniden ticaret serbestliği tanınmasını istemek gereğini duymuştu. Yıldırım Bayezid'in Doc Antonio Venier'e yazdığı 21 Mayıs 1390 tarihli mektupla da bütün Osmanlı topraklarıyla birlikte artık hukuken var olmayan Aydınoğulları Beyliği'ne ait yerlerde de Venedikliler'e ticaret yapma hakkı tanınmıştı.

Bu müsaade çerçevesinde Venedik tebaası olanlar *Ayasulug (Efes)* pazarlarında etkinliklerini sürdürürlerken, Yıldırım'ın eski Aydın ve Menteşe Beylikleri ülkesine vali olarak atadığı oğlu Süleyman Çelebi ile Girit Dukalığı arasında karşılıklı olarak elçiler gönderilir olmuştu. Bu arada dikkate değer bir nokta, Süleyman'ın, daha 1400 yazında babasının ölümünden sonra kardeşleriyle bir saltanat mücadelesine girişme durumunda kalacağını düşünmesi ve bu mücadelede Venedik Cumhuriyeti'nin yardımını şimdiden sağlamaya yönelmesidir. Gerçekten de Venedik Senatosu'nun aldığı kararlardan anlaşıldığına göre, 1400 yazında Efes Beyi olan Bayezid'in oğlu Zalapi (=Çelebi = Süleyman), dost Venedikliler'le ilişkileri pekiştirmek için *Kandiye*'ye elçiler göndermişti. Türk elçileri Venedik gemilerinin *Efes*'e serbestçe gelip, ihracı yasak edilmiş olan buğday, kereste ve canlı at dışında herşeyi satın alarak götürebileceklerini belirtirken, Çelebi'nin, babasının ölümünden sonra kardeşleri kendisine karış savaşa girişecek olurlarsa *Girit* yöneticilerinden yardım istediğini de eklemişlerdi! *Kandiye* elçisinin durumu bildiren mektubu üzerine konuyu enine boyuna tartışan Senato, Cumhuriyet için çok önemli olan buğday, kereste ve at ihracının serbest bırakılmasını sağlamak için Efes Senyörü'ne elçi gönderilmesini kararlaştırmıştı. Süleyman'ın geleceğe dönük yardım dileğine ise, şimdiden bir yükümlülük altına girmenin sakıncaları dikkate alınarak değişik ve biraz da saptırıcı bir cevap verilmesi uygun görülmüştü. Buna göre Çelebi'ye gelecekte eğer isterse *Girit*'e ya da Venedik Cumhuriyeti'ne ait başka bir yere sığınma hakkı tanınacaktı![203] Bu, Osmanlı şehzadeleri arasında patlak vermesi muhtemel bir taht kavgasına önceden karışmak istemeyen *Serenissima Repubblica*'nın tahta hak iddia edenlerden birine sığınma hakkı tanıyarak gerektiğinde onu bir "koz" olarak kullanma siyasasının tipik bir örneği idi. Her ne kadar Yıldırım'ın ölümünden sonra Süleyman Çelebi ile kardeşleri arasında başlayan mücadelelere Venedik Cumhuriyeti katılmadı ama onun Ankara bozgunundan sonra *Edirne*'de tahta çıkışını ve 1403'te imzaladığı *Gelibolu* andlaşmasını, 1400 yılındaki bu ilişkilerin ışığı altında değerlendirmek yerinde olur.

Yıldırım Bayezid'in Ankara yenilgisi ve Timur'un Anadolu Beylikleri'ni yeniden canlandırmasıyla başlayan Aydınoğulları Beyliği tarihinin ikinci döneminde ise Venedik Cumhuriyeti ile yeni bir andlaşma yapılmadığı ve ilişkilerin eski andlaşmalar çerçevesinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. 1403'te Menteşeoğulları ile yeni bir anlaşma imzalama gereğini duyan Venedik'in Aydınoğulları sözkonusu olduğunda aynı yola başvurmamasında, siyasal koşullar kadar bu ülkeyle yapılan ticaret hacminin pek büyük olmayışının da etkisi bulunsa gerektir.

Aydınoğulları Beylliği ile Ceneviz Komünü ve *Ege*'deki Ceneviz kolonileri arasındaki ticaret ilişkilerine gelince, gerek anavatan Cenova gerekse *Sakız* ve *Foça*'daki *Maona* yönetimlerinin bu beylikle ilişkilerini dostluk çerçevesinde sürdürmeye büyük özen gösterdikleri göze çarpmaktadır. Cenova Komünü'nün baş rakibi olan Venedik Cumhuriyeti'nin Türkler'e karşı kurulan *lega*'da yeralması da denilebilir ki en çok Cenevizli tüccarların işine yaramıştı. Cenevizliler'in Aydınoğulları ile olan yakın ve dostça ilişkilerinden ötürüdür ki, 1348'de *lega* ile Hızır Bey arasındaki barış görüşmelerine Ottaviano Zaccaria aracılık etmişti.

Aydınoğulları Beyliği ile Cenevizliler arasında ticaret ilişkilerini düzenleyen ilk anlaşma 1351'de yapılmıştı. Papa VI. Clementus'un Aydınoğulları'na karış *lega*'yı yeniden harekete geçirmeye çalıştığı bir sırada Hızır Bey de Venedik Cumhuriyeti ile savaş halinde bulunan Ceneviz'i kendi tarafına çekmek istemiş ve taraflar bu ortam içerisinde biribirlerine daha kolay yaklaşmışlardı.[204] *Ayasulug*'a gelen Ceneviz elçileri ile yapılan görüşmeler sonunda Hızır Bey kendilerine bir *ahidname* vermeyi kabullenmişti. Bununla Ceneviz tebaasına Aydınoğulları topraklarında serbestçe ticaret yapma ve ayrıca bir Konsolos bulundurma hakkı tanınıyordu. Benzer andlaşmalarda olduğu gibi *Ayasulug*'da oturacak olan bu Ceneviz konsolosu koloninin yöneticiliğini yapacak ve Cenevizliler'e ilişkin davalarda özel yargılama yetkisine de sahip olacaktı.[205]

1351 tarihli bu barış ve ticaret andlaşması doğrudan doğruya Cenova Komünü ile Aydınoğulları Beyliği arasında yapılmıştı. Bunun dışında *Sakız*'a egemen olan Cenevizliler yani *Maona* ile de ayrı bir andlaşma yapılmış olması büyük bir olasılık içinde görülmektedir. Şöyle ki, Hızır Bey'in adını taşıyan ancak kesin tarihi ve kime verildiği metninde belirtilmeyen 1346 yılına ait bir *ahidname*'nin Rodos Şövalyeleri'ne mi yoksa Sakız Cenevizliler'i ile mi ilgili olduğu yolunda değişik görüşler öne sürülmektedir. Bu ahidnamenin Grekçe metnini yayımlayan E. Zachariadou, onun *Hos-*

pitalier Şövalyeleri ile varılan bir andlaşmayı gösterdiğine ağırlık verirken,[206] Melek Delilbaşı bunun *Sakız*'la ilgili olabileceğine daha büyük bir ihtimal vermektedir.[207] Öyle sanıyoruz ki sözkonusu ahidname metninin içerdiği bazı maddeler dikkate alındığında bunun *Sakız Maonası* ile yapılan bir anlaşma olduğunu kabul etmek gerekir. Serbest ticaret hakkı, can ve mal güvenliği, elkonulan gemilerdeki zararların ödenmesi gibi maddeler o dönem andlaşmalarında yeralan olağan hükümlerdir. Fakat karşı taraf bir saldırıya uğrayacak olursa Hızır Bey'in yardım göndereceği ve buna karşılık onlardan yıllık vergi alacağı yolundaki maddeler, bunun *Sakız Maonası* ile varılan bir anlaşma olduğunu kanıtlamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki *Maona*, III. Andronikos'un tekrar Bizans topraklarına kattığı *Sakız* adasını 1346'da ikinci kez ele geçirirken, olası bir yeni tehlike karşısında Aydınoğulu'nun yardımını sağlamak zorunluluğunu duymuş ve bunun karşılığında da bir vergi ödemeyi kabullenmişti. 1396'da Yıldırım Bayezid'e ödenen vergi[208] herhalde bu anlaşmadan kaynaklanıyordu.

İster Venedikli isterse Cenevizli olsun İtalyan tacirlerinin Menteşe ve Aydınoğulları ülkeleriyle olan ticaretlerinde, Batı Anadolu'dan satın alıp götürdükleri ya da buralara getirip sattıkları mallar birkaç madde üzerinde toplanmıştı. Başlıca ihraç malları şunlardı:

Hububat (buğday, arpa), pirinç, mısır, canlı hayvan (at, öküz, eşek), deri, şap, balmumu, kuru sebze, kenevir, çeşitli dokumalar ve köleler.

Dışarıdan getirilen malların başında ise çeşitli kumaşlar, sabun ve şarap geliyordu.

Böylece pamuklu, yünlü ya da ipekli kumaşlar hem dışsatım hem de dışalım malı olmak gibi bir özellik gösteriyordu.

Hububat ve bilhassa bu grupta yeralan buğday, tüm İtalya ve Orta Avrupa ülkeleri için gereksinim duyulan ürünlerin başına geldiği ve *Levante* ticaretinde ana maddelerin birini oluşturduğu için İtalyan tüccarlarının doğu'dan satın alıp götürdükleri ürünler arasında çok büyük bir yer tutuyordu. Ayrıca, hububat üreticisi ülkelerin bunun stratejik bir madde olarak değerlendirip ihracını zaman zaman yasaklamaları, Avrupalılar'ın dolayısıyla İtalyanlar'ın hububat ticaretini kesintiye uğratmadan sürdürebilme sorununa önemle eğilmelerin zorunlu kılmıştı.

İtalyanlar'ın Aydın ya da Menteşeoğulları topraklarında satın alıp ihraç ettikleri hububat, hiç kuşkusuz yalnızca bu beyliklerin ürünü olmayıp Saruhan, Germiyan gibi öteki beyliklerden de getirilmekte idi. Anadolu ürünü

olan buğdayın XIV. yüzyılda daha çok batıdaki limanlardan *Ayasulug* (*Efes*), *Palatia* (*Balat* = *Milet*) ve *Foça*'dan ihraç edildiği anlaşılmaktadır. İtalyan tüccarların *Levante*'den satın alıp götürdükleri buğdayı yalnızca anavatanlarına ya da *Ege*'de kendilerine bağlı adalara taşımadıkları, Orta ve Batı Avrupa ülkelerinin ihtiyaçları için pazarladıkları da bilinmektedir. Bunun içindir ki Venedik Senatosu, buğday satın alınması için Girit Dukalığı'na ya da Kıbrıs'taki *bailo*'suna sık sık emirler vermekte[209] aynı zamanda *Levante*'ye gidip *Ege* veya *Karadeniz* limanlarına uğrayacak olan gemilerin oralardan buğday yüklemelerini istiyordu.[210] Örneğin Senato 16 Kasım 1333 günkü toplantısında *Kandiye* yöneticilerin isteği doğrltusunda olarak *Girit*'e at ve buğday ithalini sağlayabilmek için Menteşeoğlu Orhan Bey'le bir anlaşmaya varılması konusunda yerel yöneticilere yetki vermişti.[211] 1355'lerde ise Kandiye Dükü buğday satın alabilmek için adamlarından Francesco da Fermo'yu *Turchia*'ya göndermiş ve '9' ay gibi uzun bir süre Anadolu'da kalan Fermo '53.000' *mud* (modii) buğday toplamıştı.[212]

Bu girişimler ve kararlar İtalyan devletlerinin Anadolu buğdayına ne denli muhtaç olduklarını gösteriyordu. Çünkü E. Zachariadou'nun da belirttiği gibi, Akdeniz'in hububat ambarı olarak bilinen *Mısır*'da üretim XIV.-XV. yüzyıllarda azalmaya yüz tutmuştu. *Suriye*'de de Moğol istilasından sonra hububat kıtlığı başgöstermiş ve fiyatlar giderek artmıştı. Böylece Avrupalılar için başlıca '2' hububat bölgesi kalmıştı: Karadeniz'in kuzey ülkeleri ve Türk beyliklerinin egemen oldukları Anadolu. Bunlardan birincisinde yani Karadeniz bölgesinde Cenevizliler denetimi ele almış bulunuyorlardı. Batı Anadolu sahilleri ise Cenevizliler'e olduğu kadar Venedikliler'e de açıktı.[213]

XIV. yüzyıl ortalarında hububat darlığı daha da artınca Altın Ordu Hanlığı 1343'te ülkesindeki limanları İtalyan tüccarlarına kapamak gereğini duymuştu. Aynı yıl Aydınoğulları'na karşı Haçlı Seferi ilan edilmesi de Anadolu'dan sağlanan buğday konusunda yeni güçlükler doğurmuş ve buradaki Türk limanları Venedikliler'e kapanmıştı. Cumhuriyet bu sürede buğday ihtiyacını *Foça* üzerinden satın almaya çalışmıştı. Ancak Bizans İmparatorluğu da *Ege*'deki savaş nedeniyle buğdaydan alınan satış vergisini (*comerclum*) artırdığından buğday alışverişi duraksamıştı.[214] *İzmir*'in haçlılarca ele geçirilmesinden ve Aydın ve Menteşe topraklarının yeniden Venedik ticaretine açılmasından sonra ise *Ayasuluğ (Efes)* ve *Balat (Milet)* pazarlarında fiyatların oldukça yükseldiği görülmüştü.

Yıldırım Bayezid'in Aydın ve Menteşe Beylikleri'ni Osmanlı egemenliğine katmasından sonra buğday ihracını da yasaklaması ile *Efes* ile *Milet* pazarlarının ne denli önem taşıdıkları bir kez daha anlaşılmıştı. Bu nedenledir ki sözkonusu beylikler ikinci kez kuruldukarında Venedik Cumhuriyeti bu ülkelerde yeniden ticaret serbestliğine kavuşmak için büyük çaba harcamıştı.

Buğday ve arpa'nın dışında, Balduci Pegolotti'nin verdiği bilgilere göre, Latin tacirlerinin ve kuşkusuz onlar içerisinde ön sırayı alan İtalyanlar'ın özellikle *Altoluogo* (*Efes*)'dan ihraç ettikleri ürünler arasında *pirinç* de önemli bir yer tutuyordu.[215]

Mısır'a gelince, İtalyan tacirler ve özellikle Venedikliler, Anadolu'dan hububat ihracının yasaklandığı ya da *Girit*'teki ayaklanmalar yüzünden *Romania*'da üretimin azaldığı dönemlerde her iki beylikten büyük ölçüde *mısır* satın alıp götürmek zorunluluğunu duyuyorlardı. Ayrıca Menderes vadisinde üretilen mısır'ın Venedik'e ait *Romania*'dakine oranla daha ucuza mal olması da bu ihracatta etken oluyordu. Nitekim E. Zachariadou'nun saptadığına göre, Kutsal Lega'nın *İzmir*'e karşı yürüttüğü savaşların sürdüğü 1346-1347 yıllarında *Balat*'ta mısır'ın mud'u' "5 Romania 5-7 *hyperper*'e satılırken *Romania*'daki fiyatı '6' kat fazlasıyla '30-47' *hyperper* idi.[16]

Aydın ve Menteşeoğulları topraklarından İtalyan tüccarların ihraç ettikleri canlı hayvanlar arasında ilk sırayı *at* alıyordu. Onu da sığır gibi kesim için aranan ve eşek gibi yük taşımada kullanılan öteki büyükbaş hayvanlar izliyordu. Binek olarak kullanılan, kervan ticaretinde de büyük bir rol oynayan at, bilindiği gibi, Eskiçağlar'dan beri aynı zamanda önemli bir savaş aracı idi. Bu nedenle de kimi devletler *at*'ı stratejik bir mal kabul etmiş ve ülkelerinden yapılan ihracatı zaman zaman yasaklamışlardı. Örneğin *Tunus*'ta hüküm süren *Hafsid*'ler böyle bir yasaklamaya gitmişlerdi.[217] Kuzey Afrika'dan ithalat olanaklarının kısıtlanması, İtlayanlar'ı ihtiyaç duyulan at'ları büyük ölçüde *Arabistan*'dan ve Anadolu'dan sağlamaya yöneltmişti. Batı Anadolu'daki Türk beylikleri böyle bir yasaklamaya gerek duymadıkları için, Anadolu limanlarından adalara ve İtalya'ya at ve diğer canlı hayvanların gönderilmesi XIV. yüzyıl başlarından sonra daha düzenli bir hal almıştı.[218] Venedik Senatosu, 16 Kasım 1333'te Menteşeoğlu Orhan Bey'e bağlı olan yerlerden at satın alınması için Girit Dukalığı'na izin vermişti.[219] O yüzyılın sonlarında yalnızca *Turchia*'dan satın alınacak at'lar için '1000' *hyperper* ödenek ayrılması[220] at ticaretinin hayli geniş boyutlarda olduğunu göstermektedir.

İtalyan tacirlerinin *Efes* ve *Milet* limanlarından *Girit*'te oradan da Batı Avrupa'ya ihraç ettikleri ürünler arasında deri de önemli bir yer tutuyordu. O dönem kaynaklarında *Pelame di Romania* ya da *Agnelline di Romaia* diye *Girit*'e veya Venedik Cumhuriyeti'ne bağlı Yunanistan'a mal edilen bu deriler gerçekte Anadolu'dan getiriliyordu.[221]

Şap'a gelince, Avrupa'da boya sanayiinde ve kumaşçılıkta kullanılan bu kıymetli ürün, yukarıda belirttiğimiz gibi daha Bizans döneminden başlayarak büyük ölçüde Anadolu'dan sağlanıyordu. Bizans'tan *Foça*'daki *şap* ocaklarını işletme hakkını elde eden Cenevizliler olsun, Selçuklular'dan şap ihraç etme serbestliğini sağlayan Venedikliler olsun *Levante* ticaretine giren Latin tüccarlar Avrupa'nın şap ihtiyacını karşılayabilmek için biribirleriyle yarışıyorlardı. Bu yüzdendir ki B. Pegolotti *şap* ticareti üzerinde önemle durarak ayrıntılı bilgiler vermektedir.[222]

Foça ya da *Kütahya* ürünü olan şaplar gene *Foça* veya *Efes* limanlarından önce *Girit*'e yahut *Negroponte*'ye taşınıyor oralardan da İtalya'ya gönderiliyordu. Ancak gerektiğinde *Ege*'de satın alınna *şap*'ın doğruca Venedik'e götürülmesi de isteniyordu. Örneğin Venedik Senatosu, 1395'te *kaya şapı*'nın azaldığından bahisle, bütün gemilerin satın alınan şapı doğrudan Venedik'e getirmelerini emretmişti.[223] Venedikli tacirler *Levante*'den anavatana getirdikleri şap için yalnızca %3 oranında bir vergi ödüyorlardı.[224]

Batı Anadolu'nun bir sebze ve meyve ambarı olduğu dikkate alındığında İtalyanlar'ın bu ürünleri de ihraç etmelerini doğal karşılamak gerekir. Ancak vurgulanması gereken özellik, taşımada kolaylık sağlamak ve tüketimi daha uzun süreye yayabilmek için sebzelerin kurutulduktan sonra ihracının yeğlendiğidir.

Anadolu'nun batısında kurulmuş olan beyliklere bağlı yerlerden İtalyan tüccarların satın alıp kendi ülkelerine ya da öteki Avrupa memleketlerine götürüp sattıkları şeyler arasında *esir-köleler* de büyük bir paya sahipti. Sözkonusu köleler Türkler'in deniz ya da kara akınlarında ele geçirdikleri kimselerdi ve sayıları bazen büyük rakamlara ulaşıyordu. Örneğin Marino Sanudo, 1331-1332 yılarında Türkler'in Grek ve Latinler'den '25.000' kişiyi esir ettiğini kaydetmektedir.[225] Yukarıda Selçuklular döneminde üzerinde durduğumuz gibi tüm Orta ve Yeniçağlar boyunca esir-köleler önemli bir ticaret metaı sayılıyordu. *Kırım*'da *Kefe*, Anadolu'da *Sıvas*, *Ege*'de ise *Girit* büyük esir pazarları idi. Satın alınan esirler, cinsiyetlerine ve durumlarına göre ev ve çiftlik hizmetlerinden başlayarak çekdiri sınıfı gemilerde kü-

rekçiliğe varıncaya kadar çok değişik işlerde çalıştırılıyorlardı. Esir fiyatları yıllara göre değişmekle birlikte genellikle kadın köleler erkeklerden daha fazla bedelle satılıyorlardı. Girit'te XIV. yüzyıl başlarında bir erkek kölenin fiyatı ortalama '8' *hyperper* iken kadınlarınki '17' idi. 1330'larda ise erkek köleler '25-36', kadınlar '31-55" *hyperper* ediyorlardı.[226] Bu tarihten kısa bir süre sonra Aydınoğulları lükesinden geçen İbn-i Batuta ise Ayasuluğ'da satın aldığı bakire bir cariyeye '40' altun dinar verdiğinden söz etmektedir ki[227] bu, yaklaşık '92' *hyperper* etmektedir.

Beyliklerden ihraç edilen mallar içersinde yünlü, ipekli ya da pamuklu dokuma ve kumaşları da anmamız gerekmektedir. Anadolu'nun çeşitli kentlerinde dokunan bu kumaşlar öteden beri Avrupa pazarlarında rağbet görüyordu. İbn-i Batuta da bunu ısrarla belirtmekte, Hızır Bey'in ziyaret ettiği *Ayasulug*'da kendisine armağan edilen altun işlemeli kumaşın o bölgeye özgü kıymetli bir dokuma olduğunu ve bu tür kumaşlara *nah* denildiğini vurgulamaktadır.[228]

İtalyan tüccarlarının Aydın ve Menteşe illerine getirip sattıkları mallara gelince, yukarıda da değindiğimiz üzere beyliklerde en çok aranan Avrupa malları çeşitli kumaşlarla sabun idi. Öteki Latin tacirleri gibi İtalyanlar da Türk beyliklerine başta *Toulouse* ve *Narbonne* ve *Floransa* dokumaları olmak üzere *Flandr,* Fransız, İtalyan ve İrlanda kökenli ipekli, yünlü, pamuklu, keten her cinsten kumaş ithal ediyorlardı.[229] Türk Sultanları'na ve ileri gelen yöneticilere sunulan armağanlar listesinde de ipekli, yünlü kumaşlar hemen her zaman yer alıyordu.

Türkler arasında aranan Avrupa ürünlerinden biri de *kokulu sabunlardı*. Aslında bu tür sabunlar bütün doğu Akdeniz ülkelerinde hatta Bizans başkentinde bile rağbet görüyordu. İtalya'dan gönderilen armağanlar arasında sabun'un da bulunması bunu kanıtlamaktadır. Nitekim Venedik'ten Süleyman Çelebi'ye sunulan armağanlardan bir kısmı da sabun idi.[230]

Son olarak İtalyan tebaasının Aydın ve Menteşe topraklarına getirdikleri ithal malları arasında *şarap*'ın anılması gerekir. Öyle ki Venedikliler 1331'de Menteşe Beyliği ile imzaladıkları anlaşmada, ithal edilecek şarap için bir tür tekel bile elde etmişlerdi. E. Zachariadou sözkonusu beyliklere büyük ölçüde şarap ithal edilmesini, bu ülkelerde islâmın içki yasağı kuralına pek uyulmadığı biçiminde değerlendirmek istiyorsa da[231] bunda XIII. yüzyıl başlarında Türkler'in eline geçen yani doğal olarak geç fethedilen bu yörede müslüman olmayan tebaanın (*zımmi*) oldukça büyük bir oran tutmasının da payı olsa gerektir.

3 - BEYLİKLERDE TİCARETE İLİŞKİN VERGİLER

Menteşe ve Aydınoğulları Beylikleri'nde gerek dışalım gerekse dışsatımda alınan gümrük ile diğer vergiler, tutar ve oran yönlerinden biribirinin aynı değildi. Her iki beyliğin ayrı ayrı bağımsız birer devlet oldukları ve ticarete yaklaşımları da birbirinden farklı bulunduğu için vergilerdeki bu tutmazlık aslında çok doğaldı. Öte yandan E. Zachariadou'nun saptadığı gibi, Menteşe'de ticarete ilişkin vergiler başlangıçta belirlenen oranları koruduğu halde, Aydınoğulları devletinde bu vergiler iki kez büyük değişikliklere uğramıştı.[232] Bu yüzden İtalyan tüccarlarının sözkonusu beyliklerde ödemekle yükümlü oldukları vergileri belirtebilmek için bu beylikleri ayrı ayrı ele almamız gerekmektedir. Ancak bu konuda kullanabileceğimiz veriler bugün için Venedik Cumhuriyeti'nin bu beyliklerle yapmış olduğu andlaşmalarda daha doğrusu aldığı ahidnamelerde yeralan hükümlerle, Floransalı B. Pegolotti'nin bir ticaret kılavuzu amacıyla kaleme almış olduğu *Pratica Mercatura*'sında özellikle *Altoluogo (Efes)*'daki ticarete ilişkin olarak verdiği bilgi ve rakamlarla sınırlı olacaktır.

a) Menteşe'de Vergiler:

Bilindiği gibi Menteşeoğulları Beyliği'nde uluslararası ticaret *Palatia* (*Balat = Milet*) üzerinden yapılıyordu. Dolayısıyla bu önemli liman aynı zamanda her türlü malın satıldığı bir pazar niteliği taşıyordu. Heyd'in belirttiği gibi, tarımsal ürünlerle *Kütahya*'dan çıkartılan şap ve halı ile çeşitli dokumalar gibi yöresel ürünler *Balat* pazarında sergileniyordu. Bunların yanında kadın ve erkek esir-köleler de bu pazarda alıcı buluyordu. Venedikliler'le daha çok *Sakız*'daki Cenevizliler'in satın aldıkları bu mallar *Ege* adaları'na, İtalya'ya ve öteki Avrupa ülkelerine olduğu kadar *Mısır*'a ve *Suriye*'ye de götürülüyordu. Bunların karşılığında yabancı tüccarların, İtalyanlar'ın Avrupa'dan ya da *Mısır*'dan getirdikleri kumaşlar, sabun, kalay ve kurşun gibi mallar da gene *Balat*'ta satışa sunuluyordu.[233]

Menteşe ili'nde dışalım ve dışsatımda, şarap dışında kalan bütün mallardan belirli oranda bir gümrük vergisi alınıyordu. Şarap için de özel bir tarife uygulanıyordu. Gümrük vergisinden ayrı olarak önemli bazı ihraç malları için ek bir vergi ödenmesi gerekiyordu. Bununla birlikte yapılan ticaret andlaşmaları ile Venedikli tüccarlara bazı mallar için gümrük bağışıklığı tanındığı da olmuştu.

Menteşe ülkesinde ithalat ve ihracatta alınan gümrük, malın değerine göre (*ad valorem*) %2 idi. 13 Nisan 1331'de Venedik'le yapılan anlaşma-

da yeralan bu oran, değiştirilmeksizin beyliğin sonuna kadar korunmuştu. Batılılar'ca *commerclum* (*camercum*) ya da *datium* diye adlandırılan bu vergi, ithal edilen mallarda yalnızca bir kez ödeniyordu. 1337'de Venedik ile yenilenen anlaşmada *comercum*'a daha açıklık getirilmiş ve Venedikli tüccarların getirdikleri malları beyliğe ait yerlerde sattıklarında %2 oranındaki bu vergiyi (gümrük) ödemeleri hükme bağlanmıştı. Satılmayan mallar için hiçbir vergi ödenmeyecek ve bunlar yabancı bir limana götürülebilecekti. Ancak eğer getirilen malların kara yoluyla Anadolu içerilerine, öteki beyliklere ait yerlere gönderilmesi isteniyorsa sınırdan çıkışta %2 olan verginin ödenmesi gerekli idi.[234] Ayrıca gene 1337 anlaşması ile dışarıdan getirilecek şarap için de özel bir gümrük tarifesi öngörülmüştü. Buna göre şarap için *butla* (*vegata* = *fıçı*) başına '50' akçe ödenecekti.

Gümrük vergisinin dışında, ithal ya da ihraç edilen bazı önemli mallardan belirli ölçeklere göre değişmeyen (*maktu*) bir resim de alınıyordu. 1331 Menteşe-Venedik andlaşmasına göre, gümrük dışında ek vergi alınacak mallar, buğday, arpa, kuru sebze, at, sığır, eşek ve esir-köle gibi ihraç ürünleri idi:

Buğday	mud'u	2 Akçe
Arpa ve kuru sebze	mud'u	1 Akçe
At	adet	3 Akçe
Sığır ve eşek	adet	2 Akçe
Esir (köle)	kişi	10 Akçe

Buğday'dan arpa'ya oranla iki kat oranında bir ek vergi alınması onun nasıl önemli bir ihraç ürünü olduğunu göstermektedir. Ancak Aydınoğulları Beyliği'nde bu vergi % 4 oranında olduğu için %2 oraya göre gene de düşük demekti.[235]

Bunların dışında yapılan ticaret anlaşmaları, verilen ahidnamelerle kimi mallar için vergi bağışıklığının tanındığı da görülmektedir. Örneğin, 1403 andlaşması ile Menteşe limanlarına gelen Venedik ticaret gemilerinin kendi mürettebatının ve gemideki yolcuların ihtiyaçları için satın alacakları yiyecek ve su gibi zorunlu maddeler için herhangi bir vergi ödememeleri kabul edilmişti. Ayrıca sabun, deri, şap ve balmumu ithal ve ihracı da gümrük (*datium*)'den bağışık tutulmuştu.[236]

Venedikliler dışındaki diğer İtalyanlar'ın Menteşe ili'nde ödemek durumunda bulundukları ticaret vergilerine ilişkin rakamlara bugün için sahip değiliz. Bununla birlikte, bütün devletler ilişkide bulundukları bir ülkede bir

başka devlete tanınan haklar ya da ayrıcalıkların kendilerine de tanınması peşinde koştuklanna ve Türkler de genelde yabancılar arasında bir ayırım yapmadıklanna göre, Menteşeoğulları topraklarında Venedikliler'e uygulanan bu vergi oranlarının öteki İtayanlar için de geçerli olduğu düşünülebilir.

b) Aydıneli'nde Vergiler:

Aydınoğulları Beyliği'nde ticaretten alınan vergiler, oran olarak Menteşe'dekinden daha yüksekti. Aynı zamanda bunlar beyliğin tarihi süresince de büyük değişikliklere uğramıştı. Bu nedenle E. Zachariadou, sözkonusu vergileri, "İlk yıllar- 1337 Venedik andlaşması hükümlerinin geçerli olduğu süre- 1353 sonrası" olmak üzere, '3' döneme ayırıp incelemenin daha uygun olacağını belirtmektedir.[237]

Menteşe Beyliği'nin en büyük dışalım ve dışsatım merkezi *Ayasulug* (*Altoulogo = Efes*) idi. Burası, Menteşeili'ndeki *Balat* (*Palatia = Milet*)'a benzer bir etkinliğe sahipti. Çağdaş gözlemcilerin anlatılarına göre, Türkler savunmayı kolaylaştırmak amacıyla *Ayasulug* köyüne bakan yamaçta yeni bir kent kurmuşlardı. Bu yeni yerleşim alanı eski limana uzak kaldığı için, kıyıda da yeni bir liman yapılmıştı. Şehrin büyük kesimi pazar yerine dönüştürülmüştü. Gelen yabancılara St. Jean'ın mezarı ancak para karşılığında gezdiriliyordu.[238] Balduci Pegolotti'nin *Efes*'e özel ve uzun bir yer ayırması, şehrin ticaret hayatında oynadığı rolün doğal bir sonucu idi.

Onun verdiği bilgilere göre, 1330'dan önceki yıllarda Aydınoğulları ülkesinde ithalat ya da ihracattan alınan gümrük ve öteki vergiler aynı oranda olmayıp biribirinden farklıydı. Aynı zamanda kimi mallar için özel tarifeler uygulanıyor. kimilerine gümrükten bağışıklık tanınıyordu. Ancak dikkati çeken özellik, dışarıdan getirilen yani ithal edilen mallardan daha az vergi alınmasıdır. Şöyle ki yabancı tüccarların getirip satıkları mallar arasında yalnızca şaraptan ve sabun'dan gümrük alınıyor, ötekiler ise serbestçe satılabiliyordu. Bu iki mala da özel tarifeler uygulanıyordu. Sabun'un bir kasası (*cassa*) ve şarab'ın bir fıçı (*vegata-butla*)'sı için '1' florin gümrük ödenmesi gerekiyordu.

Aydıneli'nden satın alınıp götürülen mallar ise gümrüke tabi idi. İhraç mallarından alınan gümrük *ad valorem* %4 oranındaydı. Ancak kimi mallarda bu oran %2'ye yani yarı yarıya düşüyordu. Gene Pegolotti'nin kaydettiği rakamlara göre, buğday, pirinç, şap, kenevir, canlı hayvan ve esir-köle için %4, balmumu için de % 2 uygulanıyordu.[239] Ayrıca ihraç edi-

len mısır'da gümrük'ten başka depolama ve taşıma bedeli olarak da belirli bir para ödenmesi gerekiyordu.

Venedik Cumhuriyeti ile yapılan 9 Mart 1337 tarihli dostluk ve barış antlaşması ile iki taraf arasındaki ticaret ayrıntıları ile saptanırken, ithal malları gene genelde gümrükten bağışık tutulmuştu. Yalnızca şarap'tan alınan vergi '1' florinde tutulurken sabun için ödenen gümrük '1' *florin*'den '2' *stavraton*'a[240] çıkartılmıştı. Dışsatımdaki vergi oranı gene %4'te korunmuştu. Ama bazı mallardan "ölçme" ve "tartma" bedeli olarak ayrı bir resim alınması esası getirilmişti. Öte yandan, buğday, arpa, mısır ve kuru sebzeden alınan gümrük %4'ten '6'ya, balmumunda ise %2'den '4'e çıkartılmıştı. Böylece kendini gücünün doruğunda gören Aydınoğlu Beyliği yöneticileri Avrupa kökenli malların bir-iki kalem dışında ülkeye gümrüksüz olarak girmelerine olanak sağlarlarken, ticaret için gelen ve büyük çoğunluğunu İtalyanlar'ın oluşturduğu yabancı tüccarlardan alınan vergileri artırma yoluna gitmişlerdi.

Ancak *Sahil İzmir*'in elden çıkması ve Umur Bey'in şehid düşmesinden sonra durum değişmişti. Eski gücünü yitiren Aydınoğlu Hızır Bey, 1353'te dışarıdan getirilen mallara başlangıç olarak %2 oranında bir vergi koymuştu. Aynı zamanda dışa satılan ürünlerden alınan % 4 oranındaki gümrük'ü yarıyarıya %2'ye indirmek zorunda kalmıştı. Bununla birlikte özel tarifeye bağlı kimi ithal ve ihraç mallarındaki vergi rakamları değiştirilerek bir dengeleme yapmaya, hazine gelirini azaltmamaya çalışılmıştı. Buna göre sabun'un *cassa*'sı için alınan '2' *stavraton* tutarındaki ithal vergisi bundan böye '5' *gigliato* olacaktı. Dışarıya satılan köleler için ödenen %4 oranındaki gümrük %6 olacaktı. Buna karışık şap ve balmumundan alınan %4 oranındaki vergi %2'ye indiriliyordu. Buğday da ise %2 gümrük dışında %4 oranında bir *comerclum* öngörülmüştü.[241] Böylece buğday ihracından alınan vergi büyük ölçüde artırılmıştı.

c) Ticarette Kullanılan Para ve Ölçüler:

Türkiye ile İtalya arasındaki ticaretin beylikler dönemine ilişkin bu evresinde belirtilmesi gereken özelliklerden biri de *Levante* ticaretinde kullanılmakta olan Bizans ve İtalyan paralarının ve ölçülerinin bu ülkelerde de geçerli olmasıdır. Ancak hemen şurasını belirtmemiz gerekir ki, para *(sikke)* İslâm - Türk devlet anlayışında *hutbe, nevbet ve sancak* gibi uygulamaların yanıbaşında bir bağımsızlık simgesi olduğu için, Menteşe ve Aydınoğulları beylerinin kendi adlarına bastırdıkları özel paraları vardı. Nitekim Mehmed Bey'den başlayarak Musa, Ahmed, İlyas, Leys ve Ah-

med Beyler dönemlerinde bastırılmış olan değişik ağırlık ve değerde bakır ya da gümüş '11' Menteşe madeni parası günümüze kadar ulaşmıştır.[242] Bunun gibi Aydınoğulları Beyliği'nde de Mehmed Bey döneminden başlayarak Umur, İsa, Musa ve Cihad Bey adlarına kesilmiş bakır ve gümüş paralar olduğu bilinmektedir.[243]

Bu yerli paraların dışında bazı yabancı paraların da ülkede geçerli olması, kuşkusuz ki Menteşe ve Aydınoğulları'nda dışa açılmanın ve dış ticarete önem vermenin bir sonucu idi.

Venediklİler'e Cenevizliler'e verilen ahidnamelerde, onlarla imzalanan anlaşmalarda *Stavraton* gibi bir Bizans parasının ya da *Florin* gibi bir Floransa yani İtalyan parasının açıkça anılması, bunların beyliklere ait yerlerdeki alışverişlerde de kullanıldığını kanıtlamaktadır. *Florin* dışında gümüş ve altun *Venedik Dukası*'nın ve *Gigliato* denilen Napoli parasının da beyliklerde geçerli olduğu görülmektedir. 1300 tarihlerinde Napoli Kralı II. Charles tarafından bastırılan gümüş *Gigliato,* yaklaşık '4' gr. ağırlığında idi.[244] Bir yüzünde, elinde asasıyla tahtında oturan bir hükümdar resmi, öteki yüzünde ise neapolitanik zambak *(giglia)* motifleri olduğu için Gigliato (zambaklı) denilen bu paraya Menteşe ve Aydın beylerinin damgaları da vurularak ülkede geçerlilik kazandırılıyordu. Örneğin Menteşeoğlu Orhan Bey, Napoli Kralı Robert D'Anjou (1309-1342)'nun bastırttığı *Gigliato*'ya kendi adını hem de Latin harfleriyle vurdurtarak onu geçerli kılmıştı. Böylece *"surcharge"* yapılan sözkonusu paranın bir yüzünde, "*Urcan Dominus Palatie*" (Balat Emiri Orhan) sözleri okunmaktadır.[245]

Öte yandan Aydınoğulları Beyliği'nde de *Gigliato* paralarının kullanıldığı görülmektedir.

1346'da *Theologos* (Efes)'da *sucrharge* edilen bu paralar Umur Bey'in adını taşıyordu.[246] Sözkonusu *Gigliato,* Hızır Bey döneminde de serbest dolaşımda idi. XIV. yüzyılın ortalarında Efes'te *Gigliato*'nun değeri Florin'in 1/9'u idi.[247]

Madeni paralar gibi, kimi Bizans ve İtalyan ölçülerinin de batı Anadolu'daki beyliklerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ticaret andlaşmalarıda şarap için birim olarak *Vegata* ya da *Butla*'nın alınması, bunun örneklerinden biridir. Fıçı yerine kullanılan bu ölçüler dışında daha başka yabancı ölçü birimleri de beyliklerle ticarette geçerli idi. İtalyan tüccarlarına yardımcı olmak amacıyla özellikle *Efes*'teki ticaret üzerinde duran B. Pegolotti, burada kullanılan ölçüleri Cenova, Pisa, Floransa, İstanbul, Rodos ve Kıbrıs öl-

çüleriyle karşılaştırırken konuyu oldukça açıklığa kavuşturmaktadır. Bu arada kumaşlar için *Accone* denen bir uzunluk ölçüsünün kullanıldığından söz etmesi dikkati çekmektedir. M a s L a t r i e 'nin saptamasına göre *Accone*, Metre'den biraz daha uzun bir ölçü olup Kıbrıs *Canne*'sinin 2/3 boyutunda idi.[248]

P e g o l o t t i , *Efes*'te ağırlık ölçüsü olarak en çok *Batman (Battimano, Batumano)*'ın, hububat için de *Mud (Modius, Modium)*'un kullanıldığını da belirtmektedir. Bilindiği gibi, *Batman,* ağırlığı ülkeden ülkeye, hatta şehirden şehire değişen bir ölçü idi. *Efes Batmanı* İtalyan devletlerinde ağırlık birimi olarak kullanılan *Livre*'ye göre hesaplanıyordu. Ve alışverişte bir Batman, 29,5 Floransa, 32 Cenova ve 33,5 Venedik *Livre*'sine denk sayılıyordu.[249] Aydınoğulları ülkesinde kullanılan *Mud* ise Kıbrıs'ta geçerli olan *Mud*'un iki katı idi.[250]

Özetle, uluslararası ticarete kapıları açan Menteşe ve Aydınoğulları Beyliklerinde *Levante*'de değer taşıyan paralar ve ölçüler de kullanılıyordu.

4 - CANDAROĞULLARI VE İTALYANLAR

Anadolu Selçuklu devletinin parçalanması ve Osmanoğulları'nın yeniden siyasal birliği sağlamalarına kadar geçen süreyi içeren Beylikler döneminde batıdaki Menteşe ve Aydınoğlları Beylikleri düzeyinde olmasa bile İtalyanlar'la ilişkilerde bulunan bir başka beylik de Candaroğulları idi. Ancak bu ilişki, öteki beyliklerde olduğu gibi İtalyan devletleri ile yapılan barış ya da ticaret anlaşmalarıyla saptanan hükümler çerçevesinde yahut Candaroğulları topraklarında oturan İtlayan Konsolosları aracılığı ile sürdürülen düzenli diplomatik ve ekonomik ilişkiler biçiminde olmamıştı. Burada daha çok İtalyanlar'ın *Karadeniz*'deki varlıklarına ve ticaretlerine egemen olan öğeler rol oynamıştı. Bunlar da şu '2' noktada toplanabilir:

1) *Karadeniz* ticaretine egemen olma konusunda Ceneviz ile Venedik Cumhuriyetleri arasındaki rekabet. Aynı zamanda bunun bir sonucu olarak Selçuklular döneminde bu denizde varlıklarını duyurmaya başlayan Türkler'i devreden çıkarma girişimleri.

2) Pervaneoğulları'ndan G â z i Ç e l e b i 'nin 1322'de ölümünden sonra Candaroğulları'nın eline geçen *Sinop*'ta yerleşmiş olan İtalyanlar'ın buradaki varlıklarını ve ticaret etkinliklerini sürdürme çabaları.

Cenevizliler ve Venedikliler XIV. yüzyılda Candaroğulları ile ilişkilerini bu iki temele dayandırmışlarken, Candaroğulları açısından da sorun, en önemli ticaret ve denizcilik merkezleri olan *Sinop*'u İtalyanlar'a kaptırmamak noktasında düğümlenmiş görünmektedir. Bu yüzdendir ki bu beylikle İtalyanlar arasında pek de canlı olmayan ticaret ilişkileri konusunda fazla bilgi veremedikleri için susan kaynaklar, zaman zaman iki taraf donanmalarının karşılaştıklarından, savaştıklarından sözetmektedirler.

İtalyanlar'ın Karadeniz bölgesine yayılmalarını sergilerken belirttiğimiz gibi Cenevizliler, *Sinop*'u ele geçirip orada yerleşmek için ilk kez Gâzi Çelebi'nin döneminde bazı girişimlerde bulunmuşlardı. Şehrin Candaroğlu Süleyman tarafından alınmasından sonra anavatanla *Galata* kolonisi arasında başgösteren bir anlaşmazlık sırasında da yeniden *Sinop*'a yönelmişlerdi. Cenova Komünü'nün isyan eden Galatalılar'ı cezalandırmak için 1324'te '10' kadırga ile gönderdiği Carlo Grimaldi, görünüşte kendisine yardımcı bulmak amacıyla Karadeniz'e açılıp *Sinop* önlerine gelmişti. Fakat başgösteren bir anlaşmazlık üzerine iki taraf arasında savaş başlamış ve Candaroğulları kuvvetleri Ceneviz kadırgalarından '6'sını ele geçirmişlerdi.[251]

Güvenilir bir İtalyan kaynağı olan Muratori, bundan '15' yıl kadar sonra İbrahim Bey döneminde, Candaroğulları donanması ile Venedik ve Ceneviz gemileri arasında yeniden çarpışmalar meydana geldiğinden söz etmektedir. Buna göre, 1340 yılında 12 kadırgadan oluşan Candaroğulları donanması, *Sinop* açıklarında hareket halinde bulunan bazı Venedik ve Ceneviz gemilerini ele geçirmişti. Bunun üzerine de bir ticaret konvoyuna komuta eden Ceneviz Amirali Simon de Quarto, *Kefe*'den aldığı yardımcı gemilerle Türk kadırgalarına saldırmış ve bunlardan bir kısmını batırmıştı.[252]

Bu olaylar, Candaroğulları ile Venedikliler ve özellikle *Karadeniz*'de daha üstün durumda bulunan Cenevizliler arasındaki ilişkilerin karşılıklı güven ve dostluk temellerine oturtulamadığını kanıtlamaktadır. Türkler, *Sinop* önlerinde görülen yabancı kadırgalardan ve filolardan kuşkulanmakta, bunlara saldırılar düzenlemekte idiler. Buna karşılık Cenevizliler de *Kefe*'deki güçlerine dayanarak *Karadeniz*'deki ticaret üstünlüklerini olduğu gibi sürdürmeye ve Türkler'i etkisiz hale getirmeye çalışıyorlardı. Bütün bunlara rağmen *Sinop*'taki Ceneviz ve Venedik kolonileri, etkinliklerinin sınırlandırılmış ve azaltılmış olması pahasına buradaki varlıklarını koruyabilmişlerdi. Karadeniz kolonilerini gösteren 1351 tarihli bir *Laurantiona* haritasında *Sinop* üze-

rinde Ceneviz komününe ait bayrağın yerleştirilmiş olması ve şehirdeki Venedikliler'in *Santa Maria* kilisesinde yaptıkları toplantıya ilişkin bir tutanak metni, bu durumu açıkça göstermektedir.

Öte yandan *Sinop*'un Candaroğulları Beyliği'nin Osmanlı İmparatorluğu'na kesin katılışına kadar geçen dönemde *Karadeniz* ticaretinde Tana (*Azak*), *Kefe* ve *Trabzon*'dan sonraki sırada oldukça önemli bir rol oynamaya devam ettiği görülmektedir. Öyle ki Cenevizliler gibi *Karadeniz*'e çıkan Venedik gemileri de bu ticaret merkezine uğramayı pek ihmal etmiyorlardı. Venedik Senatosu, gemilerin boşaltma ve yükleme işlerinin yoğunluklarına göre onların limanlarda kalış sürelerini saptarken *Sinop*'u da dikkate alıyordu. Örneğin, 1433'te gemilerin *Trabzon*'da '10' gün kalmaları öngörülmüşken bu süre *Sinop* için '2' gün olarak saptanmıştı.[253]

İtalyan tacirlerin Candaroğulları ülkesinden satın alıp dışarıya götürdükleri ürünler arasında, *Kastamonu* yöresinde elde edilen *sof* ile *Küre*'de çıkartılan *bakır* büyük bir yer tutuyordu. *Küre-i Nahas*'tan getirilen bakır Avrupa'dak bile en iyi rafine ürün olarak kabul ediliyordu. Nitekim Venedik Senatosu *Levante*'ye giden ticaret kadırgalarının bakır ve kalay yüklemeleri için kaptanlara sık sık emirler veriyor ve en iyi bakır'ın *Kastamonu* yöresinden çıkartıldığına da dikkatleri çekiyordu.[254] Hatta fiyat artışlarını önlemek için zaman zaman navlun ücretlerinin saptanması yoluna da gidilmişti. 1434 baharında *Karadeniz*'e çıkan gemilerin yükleyecekleri *Kastamonu* bakırının navlun ücretlerinin önceden belirtilmesi, XV. yüzyıl ortalarına doğru *Sinop*'tan ihraç edilen bakır'ın hâlâ önemini koruduğunu göstermektedir.[255]

Böyle olmakla birlikte *Karadeniz* ticaretine egemen olmak isteyen Cenevizliler ile bu alanda varlıklarını duyurmaya çalışan Candaroğulları arasında irili ufaklı deniz savaşları eksik olmamıştı. "Kötürüm" unvanıyla anılan Bayezid Bey'in *Kastamonu* tahtına geçmesinden bir süre sonra bir *Sinop* filosunun *Kefe*'ye saldırması gerginliği artırmıştı. Türkler'in bu tür saldırılarını önleyebilmek için Ceneviz ile Venedik ve Bizans arasında üçlü bir ittifak yapılması düşünülmüştü. Candaroğlu'nun *Karadeniz*'de Cumhuriyet'e karşı düşmanca tavır aldığı yolundaki haberleri değerlendiren Venedik Senatosu, 31 Mart 1360 günkü oturumda, böyle bir ittifakı gerçekleştirecek görüşmelerde bulunması için Körfez Amirali'ni *Girit*'e göndermeye karar vermişti. Aynı zamanda *İzmir* için kurulan *lega*'ya katılan kadırgaların gerektiğinde Türkler'e karşı savaşmaya hazır olmaları da kararlaştırılmıştı.[256] Ancak sözkonusu '3' devlet arasındaki görüş ve çıkar ayrılıkları yüzünden düşünülen ittifak gerçekleştirilememişti.

XIV. yüzyıl boyunca Cenevizliler'le Candaroğulları arasında sürüp giden güvensizlik ortamının yüzyılın sonlarında kısmen de olsa ortadan kalktığı ve Osmanlı devletinin güçlenmesine, Osmanlı-Ceneviz dostluğuna paralel olarak barışçı bir havaya büründüğü gözlenmektedir. Örneğin, *Timur*'a gönderilen Kastilya elçisi Klaviyo, 1403 Kasımı'nda *İstanbul*'dan *Trabzon*'a giderken bindiği Ceneviz gemisi fırtınaya tutulduğunda, Türkler'le karşılaşacak olursa kendisini Cenevizli diye tanıtmasının tavsiye edildiğini nakletmektedir. Gerçekten de Klaviyo böyle davrandığını ve Türkler'den büyük yardım gördüklerini belirtmektedir.[257] Bu, o tarihlerde Türkler'le Cenevizliler arasında düşmanlığın değil dostluğun geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Bu olaydan yıllarca sonra, 12 Temmuz 1443'te *Trabzon*'dan gelmekte olan bir Venedik tüccar kalyonuna *Sinop*'ta elkonulduğunda da Cenevizliler'e dostça davranılmıştı. Venedik Senatosu'na ulaşan habere göre, Venedikli yolcuların mallarına el konulmasına ve kendilerinin gemiyi terke zorlanmasına karşın Cenevizliler'e ve öteki yabancılara herhangi kötü bir davranışta bulunulmamıştı.[258]

Bu durum karşısında Candaroğulları Beyliği ile ilişkilerini iyileştirmek gereğini duyan Venedik Cumhuriyeti, İsfendiyar Bey'e (1392-1439) bir elçi göndermeye karar vermişti. Elçi, *Sinop*'ta Venedikliler'e karşı yapılan hareketlerden ötürü İsfendiyar Bey'in özür dilemesini isteyecek ve özellikle elkonulan malların serbest bırakılmasına çalışacaktı. Bu görev için seçilen ve 1444 baharında *Sinop*'a gittiği anlaşılan Angelo de Câ Pesàro'nun nasıl bir sonuç aldığı ayrıntılarıyla bilinmemekle birlikte[259] yakınmaların azalması anlaşmazlığın giderildiğini göstermektedir.

İstanbul'un Fatih Mehmed tarafından alınmasından sonra, başta Papalık olmak üzere İtalyan devletlerinin *Levante* ve *Turchia* ile ilişkileri yeniden gözden geçirilir ve Osmanlılar'a karşı büyük bir ittifakın *(lega)* oluşturulmasına çalışılırken, Candaroğulları ile İtalyanlar arasındaki ilişkiler de yeni bir boyut kazanacaktır. II. Mehmed'i "arkasından" da vurabilmek amacıyla Akkoyunlular ve Karamanoğulları gibi Candaroğulları'nı da sözkonusu itifaka katabilmek için İtalya başkentleri ile *Sinop* arasında siyasal trafik oldukça artacaktır. Nitekim 1460'ta *Roma*'ya gelen doğu ülkeleri elçileri arasında Candaroğlu İsmail Bey'in de bir elçisi bulunuyordu.[260] Ne var ki onun bu ittifaka katılması gerçekleşmeden sür'atle harekete geçen Fatih Mehmed, Candaroğulları Beyliği'nin siyasal hayatına son verip topraklarını Osmanlı İmparatorluğu'na katacaktır.

IV. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN YÜKSELİŞİ VE İTALYANLAR

A. İLK YAKLAŞMALAR

XIII. yüzyılın sonunda bağımsızlığını kazanarak tarih sahnesine çıkan Osmanlı Beyliği, kuruluşundan yarım yüzyıl sonra *Levante'ye* yerleşmiş olan İtalyanlar'a da varlığını duyurmaya başlamıştı. Bunda en büyük etken, Osmanlı devletinin genişleme yönünü Bizans'a doğru saptaması ve kısa sürede *Marmara'nın* güney yöresini ele geçirerek Gelibolu yarımadasına ayak basması ve böylece Çanakkale boğazını denetleyecek duruma erişmiş olması idi. Bu gelişmenin Bizans topraklarında büyük ayrıcalıklar elde etmekle kalmayıp *Akdeniz, Ege* ve *Karadeniz* kıyılarında anavatana bağlı ya da özerk koloniler oluşturmuş bulunan İtalyan devletlerinin ilgisini çekmesi kaçınılmazdı. Ve öyle de oldu.

1 - BİZANS VE SELÇUKLU DÖNEMLERİNDEN GERİYE KALAN

Bundan önceki bölümlerde açıklandığı gibi, başta *Amalfi* olmak üzere *Pisa, Venedik* ve *Cenova* gibi İtalyan şehir devletleri, X. yüzyıldan başlayarak Bizans İmparatorluğu'ndan elde ettikleri ticaret serbestliğini giderek artırıp geniş ayrıcalıklara dönüştürmüşlerdi. Haçlı Seferlerinin başlamasıyla da, *Suriye* ve *Filistin'de* kurulan Latin Prenslikleri'nde buna benzer haklar sağlamışlardı. Bu prensliklerin kaybından sonra da *Ege'ye* ve Anadolu'ya yönelmişlerdi. Ancak Amalfi ve Pisa İtalya'daki gelişmeler sonucunda bağımsızlıklarını yitirdiklerinden, *Ege'de* yerleşip Anadolu üzerinden Asya-Avrupa ticaretini sürdürmede etkinlik Venedikliler'le Cenevizliler'e geçmişti.

XIII. yüzyılın başında *İstanbul'da* bir Latin Krallığı'nın kurulmasına yardımcı olan ve Bizans İmparatorluğu'nun topraklarını paylaşan Venedik Cumhuriyeti, Ermeni Krallığı ve Anadolu Selçukluları ile yaptığı anlaşmalarla Bizans'tan elde ettiği ayrıcalıkları ana çizgileriyle sürdürmeyi başarmıştı. Selçuklu devleti çökerken de İlhanlılarla ve Aydın ve Menteşe Beylikleri ile yapılan ticaret anlaşmaları *Serenissima Republica'ya* aynı olanakları vermişti.

Venedik'in bu durumuna karşılık 1261 *Kemalpaşa* andlaşmasıyla Bizansta üstün duruma geçen Ceneviz Cumhuriyeti, *Galata'da* yarı bağımsız devlet görünümü taşıyan bir koloni oluşturduktan sonra Ege adaları ile Anadolu sahillerinde büyük atılımlara girişmişti. Çok geçmeden de *Enez, Marmara Ereğlisi* ve *İzmir'de* yerleşme hakkı elde etmişler. *Limni, Midilli* ve *Sakız'da* Senyörlükler kurmuşlar, nihayet *Eski ve Yeni Foça'yı* yönetimleri altına almışlardı. Böylece de batı Anadolu'daki Türk beylikleri ile yakın komşuluk ilişkileri içerisine girmişlerdi.

Öte yandan Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yıllarından önce Karadeniz'e giren bu iki İtalya devleti, Avrupa-Asya ticaretinde önem taşıyan bu üçüncü yolu da denetimleri altına alırken *Kırım'dan* sonra kuzey Anadolu sahillerine de yerleşmişlerdi. Özellikle Cenevizliler *Amasra'yı* tümüyle yönetimleri altına almışlar, *Samsun*'un yarısına egemen olmuşlar. *Sinop, Fatsa* ve *Trabzon'da* da koloniler oluşturmuşlardı.

Özetle, Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişme döneminde *Levante'ye* yayılmış olan iki İtalyan devletinden Ceneviz, *Galata* ve Ege adaları dışında *Foça* ve *Amasra* gibi Anadolu şehirlerini de doğrudan doğruya elinde tutuyor ve Türkiye coğrafyasının içine girmiş bulunuyordu. Bu içiçe yaşayış. Selçuklular ve Beylikler döneminde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Türkiye ile Ceneviz ilişkilerine, Venedik'le olan ilişkilere göre daha farklı bir içerik kazandıracaktı.

Osmanlı devletinin yükseldiği XIV. yüzyılda İtalya *Umanesimo* dönemini yaşıyordu, Az sonra *Rinascimento* akımına dönüşecek olan bu hareketle geleceğin modern Avrupası İtalya'da biçimlenmeye başlarken, yarımadada siyasal parçalanma ve devletler arasında savaşlara yol açan anlaşmazlıklar da sürüp gidiyordu. Ortaçağ İtalyası'nın kendine özgü şehir yönetimleri olan *Comuneler* veraset sistemine dayanan birer Signorialığa yani hükümdarlığa dönüşürlerken, kuzey ile güney arasındaki rejim farkı varlığını koruyordu. *Napoli'de* Alman egemenliğinden sonra 1266'dan beri *Anjou'lar* yönetimindeki *Regno* (Krallık), yabancı sülalelerin yarımadadaki etkinliklerini belirlerken *Sicilya* ve *Sardegna* gibi adalar doğrudan doğruya bir yabancı devletin İspanya'daki Aragonia Krallığı'nın elinde bulunuyordu.

Komşu devletlerin İtalya üzerinde egemenlik kurma eğilimleri XIV. yüzyılda da sürecek ve özellikle Fransa'nın girişmeleri dikkati çekecektir. Bu da

yüzyılın başlarında Orta İtalya'da, sonunda ise kuzeyde etkisini gösterecektir. Papalık ile anlaşmazlığa düşen Fransa Kralı P h i l i p p e l e B e l (1285-1314). Katolik kilisesinin merkezini *Roma*'dan *Avignon'a* taşımıştı. Böylece de Yahudiler'in eski çağdaki *Babilonya Tutsaklığı (La cattivita di Babilonia)*na benzetilen *Avignon Tutsaklığı* dönemi başlamıştı. (1309-1378). Ancak Papalık devletinin Fransa denetiminde çözüleceği sanılırken bunun aksi olmuştu. *Avignon* yıllarında dinsel temellerini daha da güçlendiren ve tüm Katolik dünyasında geçerli olan "korkunç" bir mali sistem kurarak gelir kaynaklarını sağlamlaştıran Papalık, eskisinden daha güçlü olarak *Roma' ya* dönmüştü. Bu güç, Kilise devletini yarımadada daha etkili kılarken dışta da Haçlı ruhunu canlandırıp hıristiyan dünyasını bu kez Türkiye'ye ve Türklere karşı harekete geçirme olanağı verecektir.

XIV. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bu kez kuzeyin güçlü devleti Cenova Fransız egemenliği altına düşecektir (1392-1402). Bu da bir yandan İtalya'daki olaylara yeni boyutlar kazandıracak, öte yandan *Levante'de* olup bitenleri ve Cenevizliler'in Osmanlılarla olan ilişkilerini yakından etkileyecektir.

Bunların dışında, *Fransa* ile Roma Kilisesi arasındaki çatışma, Papalar-İmparatorlar mücadelesinin bir devamı niteliğinde olduğu için, İtalyan dünyasını *Guelfi*'ler ve *Ghibelli*ni'ler diye ikiye bölmüş olan anlaşmazlık bu dönemde de canlılığını korumuştur. Gruplar arasındaki siyasal görüş ayrılıkları Ceneviz komününe ait bir filonun 1324'Le *Galata* kolonisini cezalandırmak, arkasından *Sinop'u* ele geçirmek istemesi olayında görüldüğü gibi Türkiye ile ilişkileri etkilemekten geri kalmamıştır.

Bütün bu olguları özetlemek gerekirse, Osmanlı devletinin yükselme döneminde Türkiye, ileride Bizans'ın çöküşü ve Anadolu'da siyasal birliğin sağlanmasıyla sonuçlanacak siyasal bir oluşumun içindeyken, kültürel bir oluşum sürecini yaşayan İtalya'nın siyasal yönden parçalanmış ve yabancı devletlerin etkisine açık durumunu koruduğunu vurgulayabiliriz. Bu nedenle *İstanbul'un* Türkler'in eline geçişine, yani 1453'e kadarki dönemde Osmanlı Türkiyesi ile İtalya arasındaki ilişkiler, iki tarafı temsil eden devletler kadar onların dışındaki bazı güçlerin ve sorunların da etkisi altında kalmıştır. Sözkonusu dönemdeki ilişkilerin başlıca özelliklerini ve bunu etkileyen nedenleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Papalığın hıristiyan devletleri yönlendirici ve harekete geçirici etkisi bir yana bırakılacak olursa, F a t i h M e h m e d dönemine gelinceye kadar Osmanlı devleti ile yakın ilişkiler kuran İtalyan devletleri Cenova ile Ve-

nedik'tir. Floransa ise ancak *İstanbul'un* alınmasından sonra Osmanlılar'la temasa geçecektir. 1204 istilasından beri *İstanbul'daki* Latin kilisesinin başına bir *Patriark* yerleştiren Papalık[1] ise, müslüman dünyası ile çok yakından ilgilenmekle birlikte, Türk devletleri ile resmi ilişkiler kurmayıp geri planda kalmayı yeğleyecektir.

2) İki taraf arasında ilişki kurma eğilim ve girişimi ilk kez İtalyanlar'dan gelmiştir. Bunda, Osmanlı yöneticilerinin yabancı devletlerle resmi ilişkiler kurmada çekingen davranmaları kadar, Ortaçağ'ın en geniş diplomatik ağını kurmuş ve bunun yanıbaşında *Levante'de* büyük siyasal ve ekonomik çıkarlar sağlamış bulunan Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri'nin Türkiye'deki gelişmeleri çok yakından izlemelerinin de büyük payı vardır.

3) Venedik ve Ceneviz'in Osmanlılar'la ilişkilerinde esas amaçları, Bizans'tan başlayarak Selçuklular ve Beylikler dönemlerinde sürdürmeyi başardıkları yönetimsel, ekonomik ve yargısal hak ve ayrıcalıkları koruyabilmekti.

4) Genel doğrultu bu olmakla birlikte sözkonusu iki İtalyan devletinin Osmanlılar'la ilişkileri içerik yönünden biribirinden oldukça farklıydı. *Galata'dan* başka *Foça'yı* ve *Amasra'yı* yönetimleri altında bulundurdukları için Türklerle içiçe yaşayan Cenevizliler, başından beri Osmanlılar'la dostça ilişkiler kurmaya önem vermişlerdi. Gerçi anavatan Cenova Komünü Papalık'tan ya da Fransa'dan gelen baskılarla zaman zaman düşmanca tavırlar almıştı ama *Galata* ve *Foça'daki* Cenevizliler Osmanlılar'a daima dost kalmışlardı. Öylesine ki bu kolonilerle Osmanlı Sultanları arasında işbirliğini ve yardımlaşmayı öngören ittifaklar bile yapılmıştı.

Buna karşılık Venedik, Osmanlı devletinin yükselişini *Levante'deki* toprakları ve çıkarları açısından tehlikeli gördüğünde barış'ı bırakıp savaş durumuna geçmekten kaçınmamıştı. Böylece Aydın ve Menteşe Beylikleri'yle ilişkilerde olduğu gibi Osmanlı-Venedik ilişkileri de inişli çıkışlı bir yol izleyerek *barış-savaş-barış* biçiminde sürüp gitmişti.

5) Öte yandan Venedik ve Cenova Cumhuriyetleri arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar da önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlılar dönemindeki Türkiye-İtalya ilişkilerini büyük çapta etkilemiştir. Hatta denilebilir ki bu güçlü iki ticaret devleti arasındaki dostluk ya da anlaşmazlıklar XIV-XV. yüzyıllardaki *Doğu Sorunu'nun* esasını oluşturmuştur. Gerçekten de bu anlaşmazlıklar XIV. yüzyıl boyunca Bizans'ta Karadeniz'de, *Kıbrıs'ta* büyük çekişmelere yol açmış ve iki devlet arasında 1350-1355 ve 1377-1381 yılla-

rını kapsayan uzun savaşlara neden olmuştur. Bu sırada Venedik, *Terra-ferma* denilen İtalya yarımadasındaki anavatan topraklarını genişletirken, gücünü giderek yitiren Ceneviz, önce Milano Dukalığı'nın, arkasından da 1392'de Fransa'nın egemenliği altına düşecektir.

Bu iki İtalyan devleti arasında ancak 1403 *Sapienza* savaşı ile noktalanacak olan büyük çekişme, Türkleri yakından ilgilendirdiği gibi Cenevizliler'in Türklerle iyi geçinme politikası izlemelerinde ve Venedik'in de Türk desteğini dikkate almak gereğini duymasında büyük ölçüde etkili olmuştur. M a x S i l b e r s c h m i d t 'in değerlendirmesine göre, "Venedik ve Ceneviz, kudret ve nüfuzlarının süratle yükseldiği zamanlarda geleceklerinin biribirine bağlı olduğunu ve biri diğerine üstünlük sağlamak için savaşmalarının, Batı'nın Doğu'daki otoritesini kırdığını ekseriya unutuyorlardı. Bu iki devletin biribirine bağlı olduğu fikri, ancak her iki tarafın da çiğnenip ezilmek tehlikesi başgösterdiği zamanlarda uyanabiliyordu."[2]

6) Bu dönem Türkiye-İtalya ilişkilerinde çok büyük bir başka etken, Bizans İmparatorluğu idi. Öylesine ki bu İmparatorluk, Türkiye-İtalya arasında bir üçüncü köşeyi oluşturup üçgeni tamamlar gibidir. Osmanlılar Bizans'a doğru genişlerlerken, bu yaşlı imparatorluk varlığını koruma çabası içindeydi. Ceneviz ve Venedik için önemli olan ise, vaktiyle Bizans'tan elde etmiş oldukları yerleri ve ayrıcalıkları kaybetmemek idi. Aslında G . H e y d 'in belirttiği gibi her iki İtalyan devleti için de, kendilerine ticaret merkezleri bırakıldıktan sonra, Türkler'in Bizans'a ait yerleri ele geçirmeleri büyük bir önem taşımıyordu.[3] Ancak Bizans başkentine ve Karadeniz'e geçişi sağlayan *Çanakkale Boğazı'nın* açık kalması kendileri açısından çok önemliydi.

Ancak Y ı l d ı r ı m B a y e z i d 'in *İstanbul'u* kuşatması ve *Selanik'i* alması, bu İtalyan Cumhuriyetleri'nin *Levante'deki* çıkarlarını büyük bir tehlike altına düşürmüş oluyordu. Bu nedenle sözkonusu devletler Bizans İmparatorluğu'nun güçsüz de olsa varlığını sürdürmeye yarayacak bir siyasa izlemek, kimi kez de onun yardımına koşmak gereğini duymuşlardı.

7) Türkiye-İtalya ilişkilerinde ağırlığı duyulan bir başka merkez Papalık idi. Suriye-Filistin'de kurulan Haçlı Prenslikleri'nin müslümanlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, haçlı ruhunu canlı tutmaya çalışan Papalık'ın gözleri XIV. yüzyılda Türkiye'ye çevrilmişti. Türk ilerleyişini durdurmak ve bu imansızları *(infedele)* geldikleri yere sürmek, Kilise devletinin başlıca amaçlarından biri olmuştu. Bu nedenle Papalık, Aydınoğulları'na karşı girişilen *İzmir* çıkartmasından başlayarak Bizans'ı kurtarmak ya da Osmanlılar'ı Asya içlerine sürmek için biribirini izleyen Haçlı seferleri ilan

edecektir. Venedik, *Niğbolu* ve *Varna* savaşlarında olduğu gibi gönülsüz de olsa bu lega'lara katılmak zorunda kalacak, Ceneviz ise en azından bu tür girişimlere açıkça cephe alamayacaktır. Bu bir dizi Haçlı projeleri ve kutsal *lega'lar.* Osmanlı Türkiyesi ile olan ilişkileri olumsuz yönde etkileyecek, siyasal ve ticari ilişkileri zaman zaman kesintiye uğratacaktır.

8) XIV. yüzyılda Türkiye-İtalya ilişkilerini belirli ölçüde de olsa etkileyen bir başka yabancı güç Fransa'dır. Haçlı seferleri dizisinde küçümsenemeyecek bir görev üstlenen Fransa'nın, Türklerin Ege'ye açılması ve Rumeli'ye yerleşmeye başlamaları karşısında onları durdurmak isteyen Bizans'ın ve İtalyan devletlerinin yanıbaşında yeraldığı görülmektedir. Fransa, Cenova Cumhuriyeti üzerinde egemenliğini kurduktan sonra *Niğbolu lega'sına* katılmak ve Mareşal B o u c i c a u t komutasında Bizans'a kuvvet göndermek suretiyle *Levante'deki* etkisini daha da artırmak isteyecektir.

9) Sözkonusu dönemde yalnız Osmanlılar yönünden değil, tümüyle Türkiye-İtalya ilişkileri üzerinde etki yapan bir olay da, T i m u r 'un *Kırım'dan* sonra Anadolu'da da görünmesidir. Y ı l d ı r ı m B a y e z i d 'in esir düşmesi ve Osmanlı devletine katılmış olan beyliklerin yeniden kurulması, kısacası Türkiye'deki siyasal tablonun değişmesi, XV. yüzyıl başlarında Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı hanedanına karşıt bir Türk sultanı olarak ortaya çıkan T i m u r ile hıristiyan Avrupa hükümdarları ve dolayısıyla İtalyan Cumhuriyetleri arasında ortak bir cephe kurma amacıyla yapılan girişimler, bundan sonraki dönemler için bir örnek oluşturacaktır. Gerçekten de *İstanbul'un* Türkler'in eline geçişinden sonra Papalık ve özellikle Venedik, Osmanlılar'a karşı bu kez de Karamanoğulları ve Akkoyunlular ile işbirliği yapmaya çalışacaktır. Yani T i m u r 'un yerini bu defa U z u n H a s a n almak isteyecektir.[4] Buna göre, Türkiye-İtalya ilişkilerine yön veren ana etkenlerden birini, Osmanlılar'la onların karşıtı ya da rakipleri olan Türk devletleri arasındaki ilişkiler diye belirleyebiliriz.

10) Bütün bunların yanıbaşında Osmanlı yöneticileri yönünden İtalya devletleri ile ilişkilerde asıl amaç, yükselme ve Bizans'a vâris olma yolunda her olaydan ve güçten yararlanmak, ancak ortaya çıkacak engelleri "savaş" pahasına da olsa onu aşmak idi. Bu da temelde barışa, ya da çağımızın deyimiyle *birlikte yaşamaya* dayalı bir siyasa demekti. Çünkü, dinsel temeller üzerinde yükselmekle birlikte Osmanlı yönetiminin Selçuklular dönemine oranla daha da belirginleşmiş olan iki büyük özelliğinden biri, islam devlet anlayışıyla açıkça çatışmadığı sürece topraklarına kattığı yerlerde eski uygu-

lamaları, yasaları ve vergileri sürdürmeye çalışmaktı. Diğeri de müslüman olmayan tebaaya ve ülkeye gelip yerleşen yabancılara, belirli sınırlar içinde tapınma, iş görmek ve eğitim-öğretim yapma serbestliği tanımaktı. Bu özellikler, "imparatorluk"a yükselişte bir Osmanlı iç barışı, bir *Pax Ottomana* oluştururken Türkiye ile daha Bizans döneminde başlayan İtalyan devletleri arasındaki ilişkileri devam ettirme olanağını da veriyordu.

2 - OSMANLI İLERLEYİŞİ VE CENEVİZLİLER

Daha önce belirttiğimiz gibi Cenevizliler *Sakız* ve *Foça'ya* egemen oldukları için Germiyan, Aydın ve Menteşeoğulları ile, *Amasra'ya* sahip olarak da Candaroğulları ile yakın ilişkiler kurma olanağını bulmuşlardı. *Galata'daki* Ceneviz kolonisi ise, Marmara yöresine yayılan Osmanoğulları ile ilişkilerde rakipleri Venediklileri'e oranla öncelik almıştı.

a) Peralılar'ın Kardeşi ve Babası Orhan:

O r h a n G â z i ile Galata Cenevizlileri arasında ilişkilerin daha 1337'lerde başladığını gösteren bazı belirtiler dikkati çekmektedir. Bu ilişkinin amacı ve içeriği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, *Pelakanon* savaşında II. A n d r o n i k o s 'u yenerek[5] 1331'de *İznik'i (Nikaia)*, ondan '6' yıl sonra da *İzmit'i (Nikomedia)'yı* ele geçiren ve *İstanbul'u* tehdit eder duruma gelen genç Osmanlı Sultanı'nın, Galata kolonisinin ilgisini çekmemesi olanaksızdı.

Böylece iki taraf arasında başlayan ilgi ve ilişkinin, '15' yıl gibi kısa bir süre sonra yakın bir dostluğa ve işbirliğine dönüştüğü görülmektedir. Bunda, Türk Padişahı ile Bizans sarayı ve özellikle K a n t a k u z e n o s arasında kurulan ve bir işbirliğine dayanan samimi ilişkilerin de büyük payı olmuştu. Bilindiği gibi O r h a n, K a n t a k u z e n o s 'un kızı T e o d o r a ile evlenmişti. Kayınpederi *İstanbul'a* girip VI. I o a n n e s unvanıyla tahta oturduğunda da (13 Mayıs 1347) *Üsküdar'a* kadar gidip onu kutlamış ve birlikte birkaç gün geçirmişti. Bu ziyaret, şehzade M u r a t yönünden de başka bir önem kazanmıştı. Çünkü bu sırada T e o d o r a da üvey oğulları ile birlikte *İstanbul'a* geçip babasının sarayında kalmıştı. Böylece geleceğin Sultan M u r a d, henüz '20' yaşlarında bir delikanlı iken Bizans başkentini gören ilk Osmanlı padişahı olmuştu.[6] Türk-Bizans ilişkilerindeki bu havanın Galata Ceneviz kolonisini etkilediği kuşkusuzdur. Türk kuvvetlerinin

Çanakkale boğazını aşıp *Rumeli*'de bir köprübaşı kurduğu yıllarda Ceneviz ile Venedik arasında *Levante'de* üstünlük yarışından doğan büyük bir savaşın hüküm sürmekte olması, Ceneviz Cumhuriyeti ve Galata kolonisi arasında bir yakınlaşmaya yol açmış ve işbirliğine yönelik ilk ilişkilerin kurulmasına elverişli bir ortam hazırlamıştı.

1350'de Cenova'da Doc'luk makamına oturan G i o v a n n i d i V a l e n t e'nin Venedikliler'i Karadeniz'den söküp çıkarmak amacıyla *Kefe*'deki birkaç Venedik gemisine elkoydurtması, bu iki İtalyan Cumhuriyeti arasında '5' yıl süren ve İstanbul'la Ege ve Adriyatik yöresine de yayılan uzun ve çetin bir savaşın başlangıcı olmuştu. Kendisini Ceneviz Komünü karşısında güçsüz hisseden Venedik, müttefikler aramaya koyulmuş ve 1351 yılı başında Aragonia Kralı IV. P e d r o (1336-1387) ile bir anlaşma yapmıştı.[7] Bununla da yetinmeyip Bizans tahtını ele geçirmeyi başaran K a n t a k u z e n o s 'u da bu ittifaka katma çabasına düşmüştü. Nitekim N i c c o l o P i s a n i komutasındaki '25' kadırgadan oluşan bir Venedik filosu 1351 yazında *Haliç'e* girdiğinde K a n t a k u z e n o s, eski müttefiki Cenevizliler'i bırakıp onlara karşı Venedik'le anlaşmak ve *Galata* kuşatmasına katılmak zorunda kalmıştı. *Levante'deki* bu önemli merkezinin karadan ve denizden Venedik-Bizans kuvvetlerince kuşatıldığı haberi Cenova'ya ulaştığında Cumhuriyet, P a g a n i n o D o r i a komutasında '60' kadırgalık güçlü bir donanmayı hemen yola çıkarmıştı. 15 Şubat 1352'de *İstanbul* önlerinde Venedik ve müttefikleri donanması ile Ceneviz gemileri arasında cereyan eden şiddetli bir savaştan sonra Venedikliler *Galata* kuşatmasını kaldırıp *Ağrıboz'a* çekilmişlerdi.

P a g a n i n o D o r i a kışı Ege adalarında geçirmişti. Bu arada Venedik-Bizans-Aragon üçlü ittifakı karşısında kendisine yardım edebilecek güçler aramak gereğini duymuştu. İşte onun bu sırada, kuşkusuz *Galata*'daki Ceneviz Podestası'nın verdiği bilgilerin ışığı altında Osmanlı Sultanı O r h a n 'a Peralı '2' elçi göndererek işbirliği önerisinde bulunduğu görülmektedir. Ceneviz, bir Türk-Galata ittifakı için Padişah'a yıllık vergi ödemeye bile hazırdı. 0 r h a n G â z i bu öneriyi olumlu karşılamış ve böylece iki taraf arasında 1352 yılı başlarında bir anlaşma yapılmıştı.

Sözkonusu anlaşmanın yazılı metni bize kadar ulaşmadığı için hangi gün imzalandığını ve içeriğini ayrıntıları ile saptama olanağından yoksunuz. Ancak olayların gelişmesi, 0 r h a n 'ın üçlü ittifaka karşı Cenevizliler'in yanıbaşında yeraldığını ve Galatalılar'a yiyecekle birlikte bir miktar asker göndererek yardım ettiğini kanıtlamaktadır. *Galata*'daki Ceneviz kolonisi üze-

rinde artık klasik kabul edilen bir araştırmanın sahibi olan L. S a u l i, "Venedikliler'in kendisine ait toprakları çeviren denizlerde güçlü gemiler bulundurmasından hoşnutsuzluk duyan O r h a n "ın "Cenevizliler'in önerisini memnuniyetle kabul edip onlara yardım için bir kısım kuvvetleri Avrupa'ya geçirmeyi üstlendiğini" öne sürmektedir.[8] W. H e y d de, O r h a n 'ın "Boğaziçi'nin güney sahiline bir kuvvet yerleştirerek" sözkonusu savaşta Cenevizliler'e yardım ettiğinin "açık" olduğunu belirtmektedir.[9] Öte yandan C a m i l l o M a n f r o n i, Türk-Ceneviz ittifakının Venedikliler'den çok *İstanbul'a,* K a n t a k u z e n o s 'a yönelik olduğu görüşünü savunmaktadır.[10] A. B o m b a c i ise, G r e g o r a s 'a dayanaraktan, O r h a n 'ın davranışını, onun iki İtalyan Cumhuriyeti arasındaki rekabetten yararlanarak Trakya'yı ele geçirmek ve ticaret gemilerini oradan uzaklaştırmak istemesinin bir sonucu olarak yorumlamaktadır.[11] Bütün bu değerlendirmelerden ortaya çıkan gerçek, daha O r h a n zamanında Osmanlılar'ın Bizans'ın yeniden Latinler'in eline geçmesini, orada yeni bir gücün egemen olmasını kendi yararlarına görmedikleri ve Ceneviz-Venedik rekabetinde, Türkler'le barış içinde yaşamaya, hatta onlara vergi ödemeye hazır olan Cenevizliler'den yana olmayı yeğledikleridir.

Cenevizliler'le anlaşan ve işbirliğini kabul eden O r h a n, devlet yararının gereğiyle de olsa görünüşte kayınpederi K a n t a k u z e n o s 'a karşı cephe almış oluyordu. Venedik ve Aragon donanmalarının *İstanbul'dan* ayrılmalarından sonra Türk-Ceneviz ittifakı karşısında yalnız kaldığını anlayan K a n t a k u z e n o s da Ceneviz Amirali P a g a n i n o D o r i a ile anlaşmak zorunluluğunu duymuştu. 6 Mayıs 1352'de imzalanan anlaşmaya göre Bizans'la Ceneviz arasında yeniden barış sağlanırken, 1261 *Kemalpaşa (Nif)* andlaşması ile Cenevizliler'e verilmiş olan haklar ve ayrıcalıklar da kısmen genişletilerek yenileniyordu.

Bunun da dışında 1352 Bizans-Ceneviz anlaşması, *Galata* kolonisinin artık "bağımsız bir devlet" gibi kabul edilmesi ve Osmanlı-Ceneviz ittifakını dolaylı yoldan da olsa yansıtması yönlerinden de önem taşıyordu.[12] Gerçekten de Cenevizliler'in *Galata*'da egemenliklerini ve Bizans'ın onlarla *yeni* bir anlaşma yapmasını sağlamada, O r h a n G â z i ile P. D o r i a arasında kararlaştırılan işbirliğinin çok büyük payı olmuştu. Bu yüzdendir ki Cenova'nın Milanolu yöneticisi L u c h i n o d a l V e r m e 'nin Galata Podestası'na yazdığı 21 Mart 1356 tarihli mektupta, Osmanlı sultanının Bizanslılar'a karşı savaşta Cenovalılar'a sağladığı yardım bir "lütuf' *(beneficio)* olarak değerlerdiriliyor ve şöyle deniliyordu:

"Bizim savaşlarımız sırasında gerek Venedikliler'in gerekse Bizanslılar'ın yenilip yokedilmeleri hususunda Türkiye Emiri O r h a n Bey'den ne kadar iyilik ve lütufkârlık gördüğümüz, bizce, sizce ve bütün Cenevizliler'ce bilinmektedir."[13]

Açıkça görülüyor ki D a l V e r m e, bir yandan Osmanlılarla dostluk ilişkilerini sürdürmek isterken öte yandan Bizanslılar'a kendi önerilerini kabul ettirebilmek için bu dostluğu bir koz olarak kullanmak düşüncesindeydi.

Ne olursa olsun O r h a n G â z i ile Galata Cenevizlileri arasında büyük bir dostluk ortamı başlamıştı. Osmanlı Sultanı'nın Cenovalılar üzerinde uyandırdığı olumlu izlenim ve sempatinin bir başka büyük kanıtı da sözkonusu 21 Mart 1356 tarihli mektupta kendisinin *Peralılar'ın kardeşi ve sevgili babası (frai e palyre de li nostri di Peyra-fratello e di padre diletto)* olarak nitelendirilmesidir.[14]

Amiral P. D o r i a 'nın O r h a n G â z i 'ye gönderdiği elçilerle Osmanlı tarihinde bir İtalyan devleti ile ilk resmi ilişki 1352 kışında başlamış oluyordu. Bu ilişkinin bir Türk-Ceneviz işbirliği ve O r h a n 'ın Venedikliler ve müttefikleri ile savaşan Galatalılar'ı desteklemek için bir kuvvet göndermesiyle sınırlı kalmadığını haklı olarak düşünebiliriz. En azından *Galata* kolonisi ile ticari alışverişlerin de başladığını ve Cenevizliler'in ticaret için Osmanlı topraklarına gelmeye başladıklarını varsayabiliriz. Aşağıda üzerinde duracağımız gibi 8 Haziran 1387'de I. M u r a d 'ın Cenevizliler'e verdiği ahidnamede, O r h a n zamanında yapılmış eski anlaşmalardan söz edilmesi, dahası gümrük vergisinin o dönemde saptanan oranda bırakılması[15], 1352 Osmanlı-Ceneviz işbirliği anlaşması ile iki taraf arasında ticari ilişkilerin de başladığını gösterse gerektir.

Bizans'ın Cenevizliler'le yaptığı 6 Mayıs 1352 tarihli anlaşmadan sonra Venedik-Ceneviz savaşı daha '2' yıl sürmüştü. Bu arada Cenevizliler'in, daha doğrusu *Levante'de* servet aramak için kendisine ait iki kadırga ile *Bozcaada'ya* gelen F r a n c e s c o G a t t i l u s i o 'nun yardımıyla V. I o a n n e s, K a n t a k u z e n o s 'u yenerek tahtı ele geçirmişti. (1355). Öte yandan Ceneviz-Venedik savaşı da sona ermiş, ancak İtalya yarımadasındaki gelişmeler sonucunda Cenova, Milano Dukalığı'nın himayesi altına düşmüştü. İşte Osmanlıların Rumeli'ye geçip *Çimpe (Tzympe)* kalesinde üs tutmaları Bizans ve İtalya'daki bu karışıklık döneme rastlamıştı. Bu olaylarda dikkati çeken nokta, Cenevizliler' in 21 Mart 1356 tarihli mektupta, Osmanlı Sultanı O r h a n 'in Bizans İmparatorluğu'nu titretecek olan girişimini memnunlukla karşılamaya hazır olduklarını açıklamaları idi. Bütün bu ge-

lişmeleri göz önüne alan C. M a n f r o n i, Ceneviz'in güttüğü siyasa için şöyle diyor:

"Artık Cenova'nın özel ve belirgin bir politikası sözkonusu değildir. Zaman zaman şu ya da bu yabancı hükümdara uyan ve daima siyasal partiler arasında dengeyi gözeten bir durum geçerli olmuştur. Bu nedenle Cenova Komünü'nün yararlarından çok, *Levante'deki* yerel yöneticilerin çıkarları gözetilmektedir."[16]

Bu değerlendirmenin bir gerçeği yansıttığına kuşku yok. Ancak, amacı ekonomik yararların devamına yönelik olan ve başlangıçtan beri katı bir merkeziyetçilik yerine kolonilerine geniş özerklik tanıyan, doğu siyasasını da *Levante'deki* siyasal gelişmelere ve güçler arasındaki çatışmalara, dengelere dayandırmış olan Ceneviz Cumhuriyeti'nin, bu dönemde başka türlü bir yol izlemesine olanak bulunmadığını da eklememiz gerekir. Bu denge ve uyum siyasasıdır ki Cenevizliler'e, Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü döneminde bile *Sakız* adası üzerindeki yönetimini 1566'ya kadar sürdürme olanağı verecektir.

Türk-Ceneviz ilişkilerinde ısrarla belirtilmesi gereken bir özellik, ana şehrin öncülüğünde de olsa Galata kolonisi ile kurulan bu dostluğun Cenevizli ailelerin yönetiminde bulunan Ege'deki diğer kolonilere hemen yansımadığıdır. Bunun en belirgin örneği, Osmanlı şehzadesi H a l i l 'in esir alınıp *Foça'ya* götürülmesi olayında görülmektedir. O r h a n Gâzi'nin K a n t a k u z e n o s 'un kızı T e o d o r a 'dan doğmuş olan bu Oğlu, 1356 Temmuzu başlarında *İzmit* körfezinde bir balıkçı kayığı ile gezinirken Foça'lı bir korsan gemisi tarafından esir edilmişti. Osmanlı Sultanı *Foça'ya* götürülen oğlunun kurtarılması için Galata Podestası'nın değil de Bizans İmparatoru V. I o a n n e s 'in yardımını istemek zorunluluğunu duymuştu. Kuşkusuz ki onun bu davranışı İmparator'a kendi istediğini yaptırma gücünde olmasının yanıbaşında, *Yeni Foça* 1346'da Sakız Maonası'nın yönetimine geçerken *Eski Foça'nın* daha bir süre için, ihtimal ki 1360'a kadar Bizans'a bağlı kalmasından ileri geliyordu. Bu yüzden İ o a n n e s, Osmanlı şehzadesinin serbest bırakılması için *Eski Foça'ya* elçiler gönderdiği halde, şehir hakimi Sakızlı L. K a l o t e t e, bu isteği yerine getirmemişti. O r h a n 'ın gittikçe artan baskısı karşısında Bizans İmparatoru iki kez *Foça'* ya kadar gitmek zorunda kalmıştı. Şehrin denizden Bizans filosu, karadan da Saruhanoğlu İ l y a s Bey tarafından kuşatılmasından da sonuç alınamamıştı. Ancak iki yılı aşan çabalar ve ödenen '100.000' altuna yakın fidye sayesinde şehzade H a l i l Foça Cenevizlileri'nin elinden kurtarılabilmişti. İ o a n n e s *İstan-*

bul'a getirdiği Osmanlı şehzadesini küçük yaştaki kızı İ r i n i ile nişanladıktan sonra *İzmit'e* götürerek O r h a n G â z i 'ye teslim etmişti (Mart 1359).[17]

Şehzade H a l i l olayı, Bizans'ın gücünü ne denli yitirdiğini açıkça sergilemişti. Bunun yanıbaşında, *Levante'deki* Ceneviz kolonilerinin kendi yerel yararları ön plana aldıklarını ve biribirlerinden ne kadar kopuk olduklarını, dahası biribirleriyle çelişen yollar izlediklerini de göstermişti. Bu olayda Osmanlılar'a karşı düşmanca tavır takınan Foça Cenevizlileri, '20' yıl kadar sonra 1380'de Türk kuvvetlerinin *Sakız'a* saldırması ve *Maona'nın* elindeki *Sisam* adasını alması üzerine, Galata kolonisi gibi dostluğu yeğleyip kapılarını Türklere açmayı daha uygun göreceklerdir.[18]

b) 1387 Dostluk ve Ticaret Anlaşması:

Cenevizliler O r h a n zamanında Osmanlı devletiyle kurdukları iyi ilişkileri onun yerine geçen M u r a d ile de sürdürmeye çalışıyorlardı. Ayrıca Cenova Komünü'nün Bizans İmparatorluğuna karşı güttüğü siyasanın, İmparatorluğu zorla ele geçiren A n d r o n i k o s 'u tutan Osmanlı sultanının politikasına uygun olması, dostça ilişkileri destekleyen bir etkendi.

Galata'daki Cenevizliler'le başlayan dostluk, henüz bir deniz gücüne sahip bulunmayan Osmanlıların Çanakkale Boğazını aşıp *Gelibolu* yarımadasına geçişlerinde de kendilerine büyük yarar sağlamıştı. Cenevizliler için böylesine bir yardım, her şeyden önce bir ticaret, bedeli ödenen bir taşıma işi idi. Bu yüzden onlar askeri ve sivil taşımalarda Türkler'e gemi kiralamaktan çekiniyorlardı. Bu alanda ilk büyük taşıma işine 1363'te girişilmişti. Rumeli'de zaptedilen yerlere Anadolu'dan göç ettirilerek yerleştirilecek olan Türk nüfus, Ceneviz gemileri ile karşı yakaya geçirilmişti. Bunun için de Cenevizliler'e '60.000' altun ödenmişti.[19] Bu tarihten başlayarak F a t i h M e h m e d dönemine gelinceye kadar Osmanlı tarihinin en bunalımlı yıllarında *Galata* ya da Foça'daki Cenevizliler, Türk kuvvetlerinin Anadolu'dan Rumeli'ye geçişlerinde —çok ağır ücret karşılığında da olsa— kendilerine gemi kiralayacaklardır.

Galata'daki Ceneviz kolonisinin dengeyi gözetmekle birlikte ortaya çıkan fiili duruma göre hareket etme siyasası, Bizans İmparatoru'nu ve dolayısıyla İmparatorluğu'nu kurtarma amacını güden Savoia Kontu A m a d e o 'nun 1366'da giriştiği seferde bir kere daha ortaya çıkmıştı. *Gelibolu'* ya yerleştikten sonra *Trakya'* ya yayılan ve Bizans başkentini her iki yakadan tehdit etmeye başlayan Türk ilerleyişine karşı yardım sağlamak isteyen

İmparator V. Ioannes, Papa V. Urbanus (1362-1370)'a bir elçi göndermeye karar verdiğinde (1365) bu iş için Cenevizli Michele Malaspina'yı seçmişti.[20] Ancak Papalık böyle bir yardım için önce Kiliselerin birleşmesini yani İstanbul Patrikliği'nin Roma Kilisesi'ne katılmasını şart koştuğundan, Malaspina'nın elçiliğinden olumlu sonuç alınamamıştı. Bunun üzerine kendisi bir Avrupa gezisine çıkan Ioannes, ilk gittiği *Macaristan'dan* eli hoş dönmüş, üstelik *Bulgaristan'da* göz hapsine alınmıştı. Bizans İmparatoru'nun çırpınırcasına yardım dilemesini olumlu karşılayıp ona yardıma koşan tek Avrupalı prens Savoia Kontu Amadeo olmuştu. "Yeşil Kont" unvanıyla tanınan Amadeo, aynı zamanda Ioannes'in dayızadesi idi.[21]

Marsilya, Venedik ve Ceneviz kadırgalarından oluşan *'15'* gemilik bir donanma ve Fransız, İngiliz, Alınan askerlerinin katıldığı '2.000' kişilik bir ordunun başında *İstanbul'a* doğru hareket eden Amadeo, Çanakkale Boğazı'na vardığında (17 Ağustos 1366) önce *Gelibolu* kalesini almaya yönelmişti. Kısa bir kuşatmadan sonra 26 Ağustos'ta *Gelibolu'yu* ele geçirmiş, oradan da *İstanbul'a* gelmişti. Savoia Kontu'nun Bizans başkentine varması büyük coşku yaratmıştı. Bu arada Galata Cenevizlileri de onu kutlayarak kendisine birkaç at armağan etmişlerdi.[22] Amadeo İmparator Ioannes'i kurtarmak için Bulgarlar üzerine yürümeye koyulduğunda da Galatalılar'dan iki gemilik bir yardımcı kuvvet de almıştı.[23]

C. Manfroni, Cenevizliler'in Savoia Kontu'na yaptıkları bu tür yardımları, bireysel ve "büyük felaketleri önleyici girişimler" olarak değerlendirmekte ve Ceneviz'in genel politikasının, Türkler'in yok edilmesine varıncaya kadar Bizans'ı desteklemek olmadığına dikkati çekmektedir.[24] Bilindiği gibi Amadeo'nun başarıları geçici olmuş ve kendi kuvvetleri ile yerli halk arasında düşmanlık başgösterince, 4 Haziran 1367'de *Galata'dan* demir alıp ülkesine dönmek zorunda kalınıştı.[25] Ancak onun Türkler'den alıp İmparator Ioannes'e verdiği *Gelibolu,* daha '10' yıl süreyle Bizans'ın elinde kalmış ve ancak 1376-1377'de geri alınabilmişti.[26]

Savoia Kontu Amadeo'nun "Doğu Seferi", Bizans'a kısa sürecek bir nefes aldırmış, ancak onu saran tehlikeleri ortadan gideremişti. Aslında *"shisma"* devam ettiği sürece Katolik Avrupa'da Ortadoks Bizans'a köklü bir yardım gelmeyeceği de anlaşılıyordu. Bu ayrılığı gidermek isteyen V. Ioannes, 18 Ekim 1369'da *Roma'da* düzenlenen büyük bir törenle Katolikliği kabul etmişti. Ne var ki İstanbul Kilisesi ve halkınca desteklenmeyen bu hareket, kiliselerin birleşmesini *(union)* sağlayamamıştı.[27]

Galatalılar'ın A m a d e o 'ya zorunluluk karşısında sağladıkları yardımla kararan Türk-Ceneviz ilişkileri, onun geri dönmesi ya da "felaketin ortadan kalkması ile yeniden dostluğun doğal akışı içine girmişti. Ama Cenevizliler'in hıristiyan dünyasınca "imansız" *(infedele)* olarak kabul edilen Türklerle yakın ilişki kurmaları Katolik kilisesi ve bağnaz din çevrelerince iyi karşılanmıyordu. Nitekim Papa X1. G r e g o r i u s (1370-1378), Osmanlı Sultanı ile dost olan Galatalı Cenevizliler'i 1372'de azarlama yoluna gitmişti.[28] Öte yandan sözkonusu dostluğa Papalık ölçüsünde olmasa da kimi Türk çevrelerince de bazı tepkiler olmuştu. Fakat bunlar Osmanlı-Ceneviz ilişkilerinde herhangi bir değişiklik ya da duraksama yaratamamıştı.

Bizans'taki taht kavgaları sırasında da ortak hareket etmeyi yararlı bulan iki taraf, V. İ o a n n e s 'e karşı oğlu A n d r o n i k o s 'u desteklemişlerdi. Babasının *Bozcaada (Tene*dos)'yı para karşılığında Venedikliler'e bırakmasına karşı çıkan A n d r o n i k o s, 1373'te Osmanlı şehzadesi S a v c ı ile birlikte ayaklanmıştı. Bu yüzden gözlerine mil çektirilmiş ve tahtın varisliği hakkı elinden alınarak hapse atılmıştı. İşte Bizans'ta bu iç mücadeleler sürüp giderken Ceneviz donanması A n d r o n i k o s 'u hapisten çıkartıp *Galata'* ya getirmişti. Bu sırada Sultan M u r a d 'ın da ona yardım için '4.000' Azab ve '6.000' süvariden oluşan bir kuvvet gönderdiği görülmektedir. İşte böylece Galatalılar ve Türkler tarafından desteklenen A n d r o n i k o s '32' gün süren bir kuşatmadan sonra *İstanbul'a* girerek 12 Ağustos 1376'da Bizans tahtına oturabilmişti.[29]

A n d r o n i k o s, gördüğü yardımlara bir karşılık olarak, babasının Venedikliler'e bıraktığı *Bozcaada'yı* Cenevizliler'e vermişti. Ancak ada halkının İ o a n n e s 'e bağlı kalmaları ve Venedikliler'in önce davranıp adayı işgal etmeleri yüzünden bu iki İtalyan devleti arasında yeni bir savaş başgöstermişti. Savaş, her iki tarafın da Çanakkale Boğazı girişine egemen olmak istemelerinden kaynaklanmıştı. Çünkü Boğaz'ın her iki yakası tümüyle Türkler'in eline geçtikten sonra, gerek ticaret gemilerinin mola vermesi, ya da sığınması, gerekse donanmanın üslenmesi bakımından *Bozcaada'nın* önemi çok büyük ölçüde artmıştı.

1376'da başlayan Ceneviz-Venedik savaşında Osmanlı yöneticileri yansız kalmayı yeğlemişlerdi. *Bozcaada* önlerinde başlayan çarpışmalar kısa sürede *Tirenien* ve *Adriatik* sahillerine yani İtalya yarımadasına da yayılmıştı. İlk yıllarda Venedikliler başarılar kazanmışlardı. Bir ara Cenevizli ailelerin yönetimindeki *Eski Foça'* yı ele geçirdikleri gibi *Sakız* ve *Midilli'ye* de saldırarak büyük kayıplar verdirtmişlerdi. Fakat savaş talihi 1379'da tersine

dönmüştü. *Pola'da* Venedik donanmasını yakan Cenevizliler, Venedik şehri önlerine kadar ilerleyerek *Chioggia'yı* ele geçirmişlerdi. Deniz güçlerini büyük ölçüde yitirip bitkin düşen taraflar, biribirlerine karşı büyük bir üstünlük sağlayamayınca, Savoia Kontu A m ad e o 'nun arabulucuk önerisini tek çıkar yol olarak görmüşlerdi. 8 Ağustos 1381'de *Torino'*da yapılan andlaşmaya göre, savaşa neden olan *Bozcaada,* ne Venedik'e ne de Ceneviz'e verilmeyecekti. Adadaki istihkâmlar yıktırılıp askerlikten arındırılacak, ahalisi *Girit'e* ve *Ağrıboz'a (Eubea)* nakledilecekti. Bundan sonra *Bozcaada* A m a d e o 'nun atayacağı bir memura teslim edilecekti.[30]

Bozcaada sorunundan doğan ve daha çok *Chioggia Savaşı* diye anılan Ceneviz-Venedik rekabeti, *Torino* barışı ile geçici bir süre için de olsa noktalanırken, iki tarafın da deniz gücünü tüketmişti. Bu nedenle her iki İtalyan Cumhuriyeti'nin de "bundan böyle Türkler'e karşı koymaları artık büyük çapta sözkonusu değildi"[31]. Kaldı ki güçlü bu iki İtalyan devleti arasındaki savaştan yararlanan I. M u r a d, Çanakkale Boğazı'ndaki egemenliğini daha da güçlendirmek olanağını bulmuştu. A m a d e o 'nun 1366'da ele geçirerek Bizans'a teslim ettiği *Gelibolu,* IV. A n d r o n i k o s 'un tahta oturması için yapılan yardımın karşılığı olarak I. M u r a d 'a bırakılmıştı.

Torino barışından bir yıl sonra, 1382'de V. I o a n n e s ve oğlu IV. A n d r o n i k o s ile Pera Podestası L o r e n z o G e n t i l e arasında yeni bir anlaşma yapılmıştı. Bununla Bizans İmparatoru Cenevizliler'e ve onların müttefiklerine karşı bundan böyle savaşmayacağına söz veriyordu. Buna karşılık Cenevizliler de baba oğul İmparatorlar'dan herhangi biri saldırıya uğrayacak olurlarsa yardıma koşmayı kabulleniyorlardı.[32] Cenevizliler'in Bizans'taki çifte imparatoru destekleyip onları korumaları altına almalarının Türkler'e yönelik olup olmadığı hakkında pek açıklık bulunmamaktadır. Bununla birlikte Galatalı Cenevizliler'in yaptıklan bu anlaşmanın I. M u r a d tarafından iyi karşılanmadığı görülmektedir. Çünkü aşağıda açıklamaya çalışacağımız gibi, 1383-1384 yıllarında Osmanlı başkenti ile Venedik arasında elçiler gidip gelir ve görüşmeler sürdürülürken I. M u r ad, Peralılar'a karşı ortak bir hareket önerisinde bulunmuştu.[33]

Bu arada C. M a n f r o n i 'den başlayarak bazı tarih yazarları Galatalılar'la I. M u r a d arasında yapılan bir "gizli anlaşma"dan söz etmekte iseler de bunun içeriği ya da metni hakkında kesin bir şey söyleyecek durumda değiliz. Örneğin İ.H a k k ı U z u n ç a r ş ı l ı, *1385'te* Cenevizliler'le bir anlaşma yapıldığını ve bununla *Beyoğlu (Pera)'nda* işleri olan Türkler'in *Galata'* ya gitmelerine izin verilirken Cenevizli tüccarlara da Osmanlı top-

raklarında ticaret ve oturma hakkı tanındığını söylüyorsa da[34] bununla ilgili herhangi bir belge ya da kaynak göstermemektedir. Metni bilinmeyen böylesine bir anlaşma bir yana bırakılacak olursa, Osmanlılar'la Cenevizliler arasında ilk dostluk ve ticaret anlaşması 8 Haziran 1387' de yapılmıştı dememiz gerekir.

Cenevizliler bir yazılı anlaşma, Sultan'dan bir *ahidname* elde edebilmek için Gent ile dei Grimaldi ile Gioannone del Bosco'yu elçi olarak I. Murad'ın sarayına göndermişlerdi. Osmanlı Padişahı'nın da görüşmeler için Hasan (Cassano) ve Timurtaş (Tomortassio) adlı iki temsilciyi görevlendirdiği anlaşılmaktadır. Hazırlanan metin Sultan Murad'in onayı alındıktan sonra 8 Haziran 1387'de taraflarca imzalanmıştı.

Sözkonusu anlaşma Orhan Gâzi döneminde kabul edilmiş olan esasların yenilenmesi niteliğindeydi. Esas olarak da Türkler'le Galatalılar arasındaki ticaret ilişkilerini düzenleyen hükümleri içeriyordu. Buna göre Osmanlı tebaası *Pera* ile serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Gerek ithal gerekse ihraç ettikleri mallarda tam bir gümrük bağışıklığına sahip olacaklar, yalnızca satın aldıkları veya sattıkları malların değerine göre '100' *hyperper* için '8' *carat* ödeyeceklerdi. Buna karşılık Cenovalılar Türk topraklarında ticaret için alınan olağan vergileri ödemek zorunda idiler. Bedelini ödemek şartıyla Türk limanlarından ihtiyaçları olan yiyecek mallarını alabileceklerdi. Ayrıca Türkiye'den alıp götürecekleri hububat için, diğer müslüman tüccarlar, Rumlar ve Venedikliler gibi, yani en ayrıcalıklı devletler tebaası gibi vergi ödemeleri öngörülmüştü. Bundan başka anlaşma, kaçan esirlerin geri verilmesini hükme bağlayan maddeleri de içeriyordu. *Pera'ya* kaçan bir Türk esiri Podesta'ya teslim edilecek ve geri gönderilecekti. Aksine davrananlar '100' *hyperper* cezaya çarptırılacaklardı. I. Murad da kendi topraklarına sığınan Ceneviz esirlerini, eğer "Türk" değilseler, yani müslümanlığı kabul etmemiş iseler geri verecekti. Müslümanlığı kabul ettiği için geri gönderilmeyen esirin ise bedeli ödenecekti.[35]

Hertzberg, W. Heyd ve C. Manfroni sözkonusu Osmanlı-Ceneviz anlaşmasını, ticari amaçların dışında ve yalnızca Bizanslılar'a karşı duyulan nefretten doğan bir yakınlaşma diye değerlendiriyorlar. Buna başlıca neden olarak da, "tebaalarının heyecanlarını harekete geçirmek için dini bir araç olarak kullanan Sultanlar'ın, kendi topraklarında Latinler'in ticaretini teşvik edecek durumda olmadıklarını" öne sürüyorlar.[36] Böyle bir değerlendirmenin gerçeklere pek uymadığı ortadadır. Evrensel dinlerin ege-

men olduğu Ortaçağ boyunca, hatta Yeniçağ'ın başlarında kuşkusuz ki "din" siyasal amaçlarla da kullanılmıştır. Ancak bu tutum, yalnız Osmanlı Sultanları ya da müslüman hükümdarlar için değil, başta Kilise devleti olmak üzere bütün hıristiyan Avrupa için de geçerlidir. Eğer öyle olmasaydı Avrupa tarihinde "Haçlı Seferleri"nden ya da "Din Savaşları"ndan söz edilebilir miydi? Öte yandan Türk sultanlarının ticarete hiç önem vermedikleri yolundaki görüş de kolay kolay savunulamaz. İtalyan şehir devletleri gibi "ticaret"e dayalı bir nitelik taşımasalar bile, Selçuklular'dan başlayarak Anadolu'daki Türk sultanlarının, uluslararası ticareti koruma ve desteklemek için pek çok önlemler aldıkları, ilk adım kendilerince atılmamış da olsa, Latinler'e ülkelerinde ticaret serbestiği ile birlikte pek çok ayrıcalıklar tanıdıkları sayısız örnekleriyle bilinmektedir. 8 Haziran 1387 tarihli Türk-Ceneviz anlaşmasının ya da I. M u r a d 'in verdiği ahidnamenin Bizans'a karşı hükümler değil de, iki taraf arasındaki ticarete ilişkin maddeler içerdiği de ortada dururken, bunu bir üçüncü devlete karşı duyulan nefreti yansıtan belge diye nitelemenin doğru olamayacağını sanıyoruz.

I. M u r a d 'dan dostluk ve ticaret anlaşması diye anılan bir *ahidname* almış olmalarına rağmen Galata Ceneviz kolonisi, —deyim yerinde ise— anlaşmanın mürekkebi henüz kurumadan Osmanlılar aleyhine bir ittifaka girmekten çekinmemişlerdi. Bu, *Levante'deki* Ceneviz kolonilerinin nasıl yalnız başlarına hareket ettiklerini göstermesi kadar, sözkonusu ittifakın "din" kardeşliğine dayandırılması yönünden de önem taşımaktadır. Galatalılar'a böyle bir girişimde bulunmaları için cesaret veren şey, Osmanlılar'ın Rumeli'de süratle ilerlemelerini durdurabilmek amacıyla Bosna Krallığı ile Sırp Despotluğu'nun öncülüğünde Balkanlar'da oluşturulan ittifak idi. Üstelik Karamanoğlu A l a a d d i n A l i Bey'in de müttefiklerle işbirliği yapıp Anadolu'daki Osmanlı topraklarına saldırması, M u r a d 'ı iki ateş arasında bırakarak ittifakın şansını artırmış görünüyordu.

İşte bu ortam içinde ve Osmanlı Sultanı ile yapılan anlaşmadan birkaç ay sonra Pera Cenevizlileri'nin, Sakız'daki Maona, Rodos Şövalyeleri, Midilli hakimi G a t t i l u s i o ve Kıbrıs Kralı J a c q u e ile bir ittifak yaptıkları görülmektedir. Bu, "insafsızlığın ve kötülüğün oğlu" *(il figlio dell'iniguitâ e della nequizia)* ve "Kutsal Haç'ın düşmanı" diye nitelendirilen M u r a d Bey'e karşı bir ittifaktı ve onu tamamıyla ortadan kaldırmak amacını güdüyordu. İttifak *(lega)* '10' yıl süreli olacaktı. Anlaşmaya göre Galata Kolonisi '1' kadırga donatacaktı ve tehlike başgösterdiğinde müttefiklerinin yardımına koşacaktı.[37]

Öte yandan anavatan Cenova Komünü de, Galata kolonisinin girişimine paralel olarak, büyük rakibi Venedik Cumhuriyeti'ne, Türkler'e karşı bir ittifak öneriyordu. Doc A n t o n i o t t o A d u r n o 'nun yaptığı öneriye göre, her iki Cumhuriyet kendi çıkar dairelerini aralarında kesin olarak saptayacaklardı. Dolayısıyla de taraflar, *Levante'deki* toprakları için birbirlerine güvence vereceklerdi. Bundan böyle de *Levante'de* ortak bir siyasa izleyeceklerdi. Böylece oluşturulacak ikili ittifak Bizans İmparatorluğu ile Rodos Şövalyeleri'ne açık tutulacaktı.

Ceneviz'in ittifak projesi, taraflardan birinin aleyhine sayılacak girişimlerde bulunmama, böylesi başka bir ittifaka girmeme esasına dayanıyordu. Karşı tarafın düşmanı olan devletlerle ilişkiler kesilecekti. Ceneviz Komünü, Venedik Cumhuriyeti'nin doğrudan ilgili olduğu *Adriatik* bölgesinde ve dolaylı olarak çıkarlarının bulunduğu *Ionien* denizinden *Sakız'a* kadar olan bölgede onun aleyhinde olabilecek bir harekette bulunmayacaktı. Buna karşılık Venedik de, *Liguria'da Tyrenien* denizinde *Calabria'nın* güney burnuna kadar olan alanda toprak elde etme yoluna gitmeyecekti. Ayrıca, *Kırım'da* da Cenevizliler aleyhine çalışmayacaktı. Böylece Ceneviz'in işbirliği önerisi, yalnızca Türklere karşı ortak bir siyasa izlemeyi değil, kolonizatör iki İtalyan devleti arasında, anavatandan *Kırım'a* kadar uzanan geniş alanda ekonomik çıkara dayanan hareket bölgelerinin paylaşılmasına yönelik bir mütarekeyi de içeriyordu.

Öneri *Serenissima Repubblica'nın* Macaristan, Balkanlar, Bizans ve Türkiye ile ilişkilerini içeren bir nitelik taşıdığı için Venedik Senatosu bunun üzerinde uzun boylu durmak gereğini duymuştu. Nihayet 8 Haziran 1388'de Ceneviz'in projesine karşı yeni bir öneri ile ortaya çıkılmasına karar verilmişti. Venedik projesi *Levante'de* ortak cepheyi sınırlıyordu. *Macaristan'la* ilgili sorunlar anlaşmanın dışında tutuluyor ve Ceneviz'in Bizans, Kıbrıs ve Sicilya ile yaptığı ya da yapacağı anlaşmalar hakkında kendisine bilgi verilmesini zorunlu kılıyordu.[38]

Venedik'in ittifak ya da işbirliği projesi, Ceneviz'in hareket serbestliğini kısıtlayan bir nitelik taşıdığından iki taraf arasında gerçek bir ittifak'ın kolay olmadığı bir kez daha ortaya çıkmıştı. Bu yüzden Ceneviz-Venedik işbirliği birkaç yıl sonra yeniden gündeme getirilmek üzere sürüncemeye girmişti. Bunun gibi Galata kolonisinin girmiş olduğu Türkler'e karşı Ege ittifakı da harekete geçememişti. Hal böyleyken umut bağlanan Bosna'nın ve Sırbistan'ın önderlik ettikleri Balkanlar'daki ittifaktan Türkler karşısında *Kosova'da* büyük bir yenilgiye uğradıkları haberi alınmıştı.

Savaş alanında hayatını yitiren babasının yerine tahta çıkan Yıldırım Bayezid'in kişiliği ve unvanına yaraşır bir biçimde giriştiği seferler, onun saltanat döneminde Türkiye ile ilgili her soruna yeni bir yön vermiş, aynı zamanda yeni sorunlar da yaratmıştır. Bu nedenle onun döneminde tüm dış ilişkilerde olduğu gibi Ceneviz Komünü ve özellikle de Galata ile olan ilişkiler yeni bir evreye girmiştir.

3- VENEDİK'LE İLİŞKİLERİN İLK EVRESİ

Yukarıda da belirttiğimiz gibi *Levante'de* sahip olduğu yerlerin coğrafi dağılımı ve Küçük Asya kıyılarını ya da şehirlerini içermemesi yüzünden Venedik'in Türkler'le olan ilişkileri Ceneviz'e oranla daha düşük düzeyde idi. Bu yüzdendir ki Cumhuriyet, Anadolu üzerinden gerçekleştirdiği Avrupa-Asya ticaretini canlı tutabilmek için Batı Anadolu'daki beyliklerle yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Dahası *Naxos* ve *Negroponte (Ağrıboz)* gibi kendisine bağlı olan yerler Aydın ve Menteşe Beylikleri'ne vergi ödemeyi kabullenmişlerdi.[39] Böyle olduğu halde Venedik yönetimi Osmanlılar'a karşı bir süre kayıtsız kalmıştı. Öyle ki gerek Türklerle gerekse Venedikliler'le yakın ilişkisi bulunan ve olayları izleyecek bir mevkide olan Kantakuzenos, Venedikliler'in 1352'ye gelinceye kadar Osmanlılar hakkında hiçbir bilgileri olmadığını nakletmektedir.[40]

Bu tarihten sonra da olsa Cumhuriyet Osmanlılar'la olan ilişkilerini Ceneviz gibi belirli bir temele oturtamamıştır. Genelde izlenen siyasa savaş ve barış arasında gidip gelen bir kararsızlık olarak nitelendirilebilir. C. Manfroni 'ye göre Venedik, Türklere karşı izlediği siyasette, Cenova'nın daimi kıskançlığı ve Floransa ile Milano başta olmak üzere diğer İtalyan devletlerinin düşmanlıkları yüzünden kendini yalnız hissediyordu. Bundan da temelinde ve tepesinde çelişkiler bulunan bir kararsızlık politikası doğuyordu. Bunun en belirgin örneği Senato kararlarında göze çarpmaktadır. Senatörler '2' gruba ayrılmış gibidir: *Levante'* deki kolonileri savunmada daha enerjik önlemler alınmasını yani gerekirse savaşılmasını isteyenler ve Türklerle savaşa kesinlikle karşı olanlar.[41]

Osmanlıların *Rumeli'ye* yerleşmelerinden Napoleon Bonaparte 'ın Venedik'i işgaline kadar geçen beşyüz yıl boyunca Türkiye ile Serenissima Cumhuriyet arasındaki ilişkileri, "yüzyıllarca süren anlaşmazlık" diye niteleyen Alberto Tenenti ise, bu anlaşmazlığın temelinde tarafların farklı dinlere ve kültürlere sahip olmalarının yattığı görüşünü savun-

maktadır. Ona göre, aradaki ayrılıklara rağmen birbirini tamamlayan öğeler ve özellikler taşıyan her iki devlet, "yanyana yaşamaya" *(coesistenza)* çalışmışlardır

A. TENETTİ GÖRÜŞLERİNİ ŞÖYLE SERGİLİYOR:

Türkler'le Venedikliler arasında meydana gelen olaylardaki farklılıklar ancak yüzeydedir. Bir başka deyişle, ister barışta isterse savaşta olsun, yakınlık ya da ilişkilerin devamlılığı, uzun süre sonra bile iki toplum arasındaki anlayışı kolaylaştırmamıştır. Kökleri iki ayrı kültüre dayanan ve düşmanlığı, karşı karşıya gelmeyi kolaylaştırıp devam ettiren büyük bir olay sözkonusudur. *Serenissima* ile Osmanlılar arasındaki savaş ve barış yılları dikkate alındığında, her halde birlikte, yanyana yaşama sürelerinin daha uzun olduğu görülür. Venedikliler'le Türkler arasındaki birbirini tamamlayan noktalar bulunduğu yolundaki görüşler yanlış değildir. Bunlar yiyecek maddelerinin sağlanması ve ticaret gibi iki önemli sektöre dayanıyordu. Venedikliler *Trecento (XIV.* Yüzyıl) onlarından başlayarak Osmanlı topraklarından hububat satın alıyorlardı. Bu durum *Cinquecento* (XVI. yüzyıl) ortalarına kadar sürmüştü. Türkler, Venedikliler'in ticaretini kendi ulusal gelirlerine sağladığı büyük yarardan ötürü müsaade ediyor ve koruyorlardı. Venedikliler'e Yahudiler, Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar gibi rakipler çıkar çıkmaz *Serenissima*'yı tercih edecek bir durum almadılar...[42]

T e n e n t i 'nin bu görüşlerinin bir çoğu U g o T u c c i tarafından da paylaşılmaktadır. 0, gerek Venedik gerekse Osmanlı yöneticilerinin "yanyana yaşama" zorunda olduklarına inandıklarına değinmektedir. Buna kanıt olarak ta K a n u n i S ü l e y m a n ın ünlü sadrazamı İ b r a h i m Paşa ve Venedik Bailosu'nun bazı sözlerini aktarmaktadır. Boilo B e r n a r d o N a'v a g e r o 'nun, "Biz tüccar olduğumuz için onlarsız yaşayamayız" kanaatinde olması, Osmanlı-Venedik ilişkilerinin başından beri ticarete dayandırılmasındaki nedeni açıklamaktadır.[43]

Öte yandan Cumhuriyet, Osmanlılar'la ilişkilerinde hıristiyan devletler arasında üstün bir yer sağlamaya çalışıyordu. Venedikliler Türklere karşı izledikleri ikili oyunu andırır bu kararsız siyasetlerinden ötürü kendilerine serzenişte bulunduğunda gururla şu cevabı veriyorlardı: "Biz, önce Venedikli, sonra hıristiyanız!"[44]

Venedik'in bu kibirli ya da gururlu davranışında, XIV. ve XV. yüzyıllarda yani Osmanlı devletinin yükselme döneminde halkının refah düzeyi yüksek bir devlet oluşunun ve *Levante* ticaretinde sağlamış olduğu üstünlüğün

büyük payı vardı. Doc T o m a s s o M o c e n i g o 'nun Senato'ya gönderdiği 4 Nisan 1423 tarihli mesajı, Cumhuriyet'in zenginliği ve ticari gücü hakkında önemli bilgileri içeriyordu. Buna göre Venedik irili ufaklı '3.000' gemiye sahipti. Bunlardan '300' tanesi 120 tondan büyük gemilerdi. Bunun dışında Cumhuriyet yılda *'45'* kadırga donatıyordu. Bunların da *'25'i* büyük ticaret kadırgalanıydı. 11.000 mürettebatın bulunduğu kadırgaların ticarette sağladıkları gelir yılda 10.000.000 Duka olup bunun 4' milyon dukası kazançtı. Venedik kumaşları dünyanın her tarafında aranıyordu. XV. yüzyılda şehirde ipekli kumaş dokuyan işçilerin sayısı '3.000'i, *dimi* ya da *kutni* denen kumaşı dokuyanların sayısı ise '16.000'i, buluyordu. Cumhuriyete ait darphanelerde her yıl yeniden '1.000.000' altun duka bastırılıyordu. Bunun 500.000'i *Suriye* ve *Mısır'a* gönderiliyor, *İngiltere'de* ve denizaşırı kolonilerde 200.000 duka kullanılıyor, geriye kalan 300.000 duka da içte el değiştiriyordu.[45]

Büyük ticaret kadırgalarının kullanılmasına başlanılmasından sonra *Levante'ye* düzenlenen seferler eskisi gibi yılda '2'ye çıkartılmıştı. XV. yüzyılda *"muda"* denen konvoylara ortalama '12' gemi katılıyordu. İlk *muda* Ocak ortaları ile Şubat'ta başlıyordu. Mart ve Nisan aylarını doğu'da gittikleri limanlarda geçiren gemiler Mayıs-Haziran'da Venedik'e dönüyorlardı. İkinci *muda'ya* dahil gemiler ise Temmuz'da hareketle Yılbaşından önce Natale'de geri dönüyorlardı.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Cenova ile Venedik arasında 1350'de savaş başladığında *Serenissima Republica'nın İstanbul'a* bir donanma göndermesi, Ceneviz ile Osmanlılar arasında 1352 anlaşmasının yapılmasında başlıca etken olmuştu. Böylece gücünü giderek artıran bu yeni Türk devleti ile resmen ilişki kurmada önceliği rakibi Ceneviz'e kaptıran Venedik, O r h a n dönemindeki gelişmeleri biraz uzaktan izlemek zorunda kalmıştı.

Doc L o r e n z o C e l s i (1361-1365), işbaşına geçtiğinde İmparator V. I o a n n e s 'e Türkler'e karşı bir ittifak önerisinde bulunmuştu. 1362 Martı'nda yinelenen bu öneriye göre Ceneviz Cumhuriyeti de ittifaka alınmalı, hatta öteki devletler de dilerlerse buna katılmalıydılar.[46] Sözkonusu *lega'nın* başlıca amacı, *Çanakkale Boğazı* ile *Bosfor* arasını kontrol etmek ve Türkler'in bir yakadan ötekine geçmelerini önlemek olacaktı. Ancak Bizans, O r h a n G â z i aleyhine bir savaşa girişecek durumda olmadığı için bu öneriden olumlu sonuç alınamamıştı.

Osmanlı tahtına I. M u r a d 'in geçmesi Venedik'e onunla ilişki kurmak için yeni bir fırsat doğurmuştu. Hele Türkler'in *Edirne'yi* ele geçirmesi ve

onları Rumeli'den çıkarmak için Papa V. Urbanus 'un da teşvikiyle kurulan ilk Balkan ittifakının 1363'te *Sırpsındığı'nda* yenilgiye uğramasından sonra Osmanlılar'la ilişkiye geçmek bir zorunluluk olmuştu. Çünkü sınırları giderek genişleyen bu yeni Türk topraklarında Cumhuriyetin Ragüzalılar ve Cenevizliler gibi serbestçe ticaret yapma olanağına kavuşması giderek hayati bir önem kazanıyordu.

Yeni Osmanlı Padişahı'nın kişiliği ve niyetleri hakkında ilk haberler İstanbul bailosu Orio Pasqualico tarafından Venedik'e ulaştırılmıştı. Bailo, 15 Nisan 1365'te Senato'da okunan mektubunda Murad 'ın Venedikliler hakkında iyi niyetler beslediğini belirtiyor ve Bizans İmparatoru'nun Cumhuriyet tebaasına kötü davrandığı bir sırada Türk Sultanı'nın bu tutumundan memnun olmak gerektiğine dikkati çekiyordu. Senatörler Cumhuriyet'in bundan yararlanarak Türk topraklarında bir ticaret merkezine sahip olabileceğini ummuşlardı. Görüşmelerden sonra İmparator V. Ioannes'in Venedik tebaasına iyi davranması için sıkıştırılması kararlaştırılırken, Türk Sultanı ile ilişki kurup daha fazla bilgi alınması uygun görülmüştü. Buna göre bailo Pasqualico, Venedikliler'e ne gibi avantajlar sağlayacağını ve onlara yerleşme alanı olarak ülkesinde nereyi vermek istediğini öğrenmek için Sultan Murad 'a mektup yazacaktı.[47]

Böylece *İstanbul'daki* Venedik bailosunun Osmanlı sarayı ile ilişki kurduğu ve yazışmaya giriştiği anlaşılmaktadır. Bu girişimler sürdürülürken Savoia Kontu Amadeo, Bizans'ı Türk ve Bulgar baskılarından kurtarmak için bir Haçlı ordusuyla *İstanbul'a* doğru hareket ettiğinde Venedik Cumhuriyeti de '2' kadırga vererek bu sefere katılmıştı.[48] Cumhuriyet'in bu davranışında V. Ioannes 'in yardım dilekleri ile *Levante'deki* Grek ve Latin senyörlüklerini Türkler'e karşı birleştirmek isteyen Papa V. Urbanus 'un teşvikleri etken olmuştu. Amadeo 'nun yıldız gibi parıldayıp geçen seferine rağmen ya da onun ülkesine dönüşünden sonra 0. Pasqualico 'nun yürüttüğü Osmanlı-Venedik görüşmelerinin sürdürüldüğü anlaşılıyor. Çünkü görev süresi sona eren Pasqualico, 26 Nisan 1368'de Senato'da okunan mektubunda, I. Murad 'ın *Üsküdar (Scutari)'da* Venedikliler'e bir ticaret yeri ayrılmasını kabul ettiği açıklanıyordu.[49] Bu haberi memnunlukla karşılayan Senatörler Osmanlı Sultanı ile görüşmelerin sürdürülmesine karar vermişlerdi. Ayrıca daha da ileriye giderek şu '2' noktanın sağlanmasına çalışılmasını da istemişlerdi:

a) *Üsküdar'a* yerleşecek olan Venedikli tüccarlardan hiçbir resim ve *comerclum* istenmemesi,

b) Sözkonusu ticaret merkezinin güven altına alınması için takviye edilmesi.[50]

Ancak bu konuda Sultan M u r a d'la yapılan görüşmelerden beklenen sonuç alınamamıştı. Taraflar arasındaki görüşmelerin içeriği ve ayrıntıları hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ancak Venedik senatosunun 22 Aralık 1368 günlü bir kararından, Osmanlı Sultanı'nın Venedik'in isteklerine karşılık olarak bazı önerilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'daki Venedik elçisi J a c o p o B r a g a d i n, Senato'ya ulaşan mektubunda, Venedikliler'e özel bir ticaret yeri ayırsa bile I. M u r a d 'ın önerilerine cevap verilmemesi görüşünde olduğunu belirtiyordu.[51] Her ne kadar Senato elçinin bu önerisini benimsemeyerek Osmanlılar'la görüşmelerin sürdürülmesini uygun bulmuştu ama bundan bir sonuç alınamamıştı. *Üsküdar'da* Venedikliler'e bir yer ayrılması konusu da gündemden çıkarılmamakla birlikte hep askıda kalmıştı. Aslında Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlılar'la bir ticaret anlaşması yapma sorununu, V. İ o a n n e s ile zaman zaman ortaya çıkan anlaşmazlıkları kendi istekleri doğrultusunda çözüme bağlamak için bir koz olarak kullanmak istediği de gözden kaçmamaktadır. Örneğin, aradan yıllar geçtikten sonra, 12 Mart 1376'da Bizans'la ilişkiler konusunu ele alan Cumhuriyet Senatosu, "eğer İmparator'la anlaşmanın yenilenmesi sağlanamazsa" *Romania* işlerine bakan P i e t r o C o r n e r ile M a r i n o M e m o 'nun Sultan M u r a d 'la görüşmelerde bulunmalarına karar vermişti[52] ki bu, Bizans'ın "Türkler'le anlaşma yaparım" diye korkutulmak istendiğini göstermektedir.

Cumhuriyet'in bu eğilimini de bir bakıma doğal karşılamak gerekir. Çünkü Dördüncü Haçlı seferiyle Bizans imparatorluğu topraklarının 1/8'ini ele geçirmiş olan *Serenissima Repubblica'nın* Doğu Roma ile ilişkilerine yön veren dış etkenlerin başında en büyük rakibi olan Cenova gelirken, XIV. yüzyıl başlarında buna bir de Türkler'in ilerleyişi eklenmişti. Önce Aydınoğulları ile ortaya çıkan bu etken de yüzyılın ikinci yansında yerini Osmanlılar'a bırakmıştı. Böylece Türk-Ceneviz-Venedik-Bizans dörtlüsünden herhangi ikisi arasındaki ilişkiler sözkonusu olduğunda bunu öteki iki boyutu ya da devleti dikkate almadan tam anlamıyla aydınlatmak pek de mümkün değildir. Nitekim gerek V. İ o a n n e s'le gerekse I. M u r a d'la ilişkiler kuran ve Türk topraklarında bir ticaret merkezi sağlamaya çalışan Venedik Senatosu, Bizans İmparatorunun ve Osmanlı Sultanı'nın donanma hazırlıklarına önem verdikleri yolundaki haberler alındığında, 13 Temmuz 1374 günlü toplantısında, bunun *Ege*'deki toprakları *(Romania)* için "bü-

yük bir tehlike" oluşturacağı kanaatine varmıştı. Bu nedenle gelişmeleri kollamak üzere Kaptan P i e t r o M o c e n i g o'ya *Bozcaada'ya* en iyi kadırgalardan birisini gönderme emri verilmişti.[53]

Venedik ile Ceneviz Cumhuriyetleri arasında *Levante'deki* yarışın ve biraz da Bizans'taki saltanat kavgalarından etkilenen ikili ve çelişik siyasaların en somut örneklerinden biri, yukarıda Ceneviz-Osmanlı ilişkilerinden söz ederken değindiğimiz *Bozcaada* sorununda yaşanmıştı. Venedikliler öteden beri *Boğaz*'ın girişinde bulunan bu adaya sahip olmak istiyorlardı. Daha 1355'te V. I o a n n e s 'i burasını kendilerine bırakması için zorlamaya başlamışlardı. İmparator Avrupa'dan yardım almak için 1369'da Venedik'e geldiğinde bu isteklerini tekrarlamışlardı. Bunlardan sonuç alamayınca 1375'te *İstanbul'a* gönderdikleri elçiyle aynı dilekte bulunmuşlar, nihayet *Bozcaada* hakkında görüşmeleri başlatabilmişlerdi. Kabul edilen şartlara göre Venedikliler İmparator'un rehin olarak Cumhuriyet'e bırakmış olduğu kıymetli taşlar ve mücevherler kendine geri verilecek, bunun dışında da Venedik ada için '3000' duka ödeyecekti. Aynı zamanda adadaki kiliselere ve rahiplere dokunulmayacak, Venedik bayrağının yanında Bizans bayrağı da asılacaktı. Böylece Cenevizliler'in de göz dikmiş oldukları *Bozcaada* V. İ o a n n e s tarafından Venedik'e bırakılmış oluyordu. Ancak Cenevizliler'in hapiste bulunan IV. A n d r o n i k o s 'u kurtarıp Bizans tahtına oturtmaları bir anda işleri değiştirmişti. A n d r o n i k o s adayı Cenovalılar'a verirken İstanbul'daki Venedik bailosu ile tüccarlarını da hapsettirmiş ve mallarına da el koydurmuştu. Bu değişme ve çekişmeler yukarıda belirttiğimiz gibi Venedik ile Ceneviz arasında 4' yıl sürecek yeni bir savaşa neden olmuştu. Savaş 1381'de *Torino* barışı ile sona ererken taraflardan hiçbiri *Bozcaada'ya* sahip olamamıştı. İstihkâmları yıktırılan ve halkı da *Girit* ile *Ağrıboz'a* nakledilen ada ıssız bir harabeye dönüşmüştü.

Bozcaada sorununda doğan Venedik-Ceneviz savaşı sona erdikten sonra Venedik Senatosu, Sultan M u r a d 'a elçi gönderilmesi konusunu yeniden gündeme almıştı. Bu yoldaki öneri, Türk ve Türkiye konusunda bir uzman olarak kabul edilen *İstanbul'daki* elçi P a n t a l e o n e B a r b o 'dan gelmişti. Elçinin 1 Mart 1382 günlü mektubunu görüşen Senato üyeleri, öneriyi uygun bulmakla birlikte gönderilecek elçiyle ilgili önemli '2' noktayı da belirtmek gereğini duymuşlardı: Seçilecek kimse "güvenilir" biri olmalıydı ve Türk Sultanı'na değeri '200' *hyperperi* bulan armağanlar sunulmalıydı.[54]

Yabancı devletlere gönderilecek elçilerin harcayacakları paranın ve sunacakları armağanların tutarının Senato'ca saptanması Cumhuriyet yasalarının gereği idi. Ancak burada dikkati çeken nokta, 1382'ye gelinceye kadar I. Murad'a gönderilecek elçinin armağan sunması düşünülmezken ilk kez bu tarihte hem de oldukça pahalı hediyeler verme kararının alınmasıdır. Bu durum Venedik yönetiminin içinde bulunduğu siyasal sıkıntıyı ve Türk sultanı ile anlaşmaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Kaldı ki yöneticiler bu kadarla da kalmamışlardı. Doc Andrea Contarini (1382-1386) Sultan Murad'a bir mektup yazmayı da yeğlemiş ve sözkonusu mektup Sultan'a ulaştırılmak üzere 22 Nisan'da Bozcaada Kaptanı ve bailosu Mudazzo'ya gönderilmişti.[55] Böylece Sultan Murad'a güvenilir bir elçi gönderme görevi *İstanbul'daki* bailo yerine Kaptan Mudazzo'ya verilmiş oluyordu. Bu tarihten yaklaşık *'4'* ay sonra, 14 Ağustos 1382'de *Bozcaada'da* bulunan Genel Kaptan Fantin Giorgio (Zorzi)'ye veren talimatta ise, "eğer yarar görüyorsa" Türk Sultanı'na birisini gönderebileceği belirtiliyordu ki[56], Nisan'da verilen karar henüz uygulanmamış demekti.

Böyle olmasına rağmen sonunda, kuşkusuz ki gene Senato'nun verdiği kararla Girit Dukası'nın Osmanlı Sultanı'na elçi göndermesi yoluna gidilmişti. Bu iş için seçilen Leonardo Della porta 1382 yılı sona ermeden I. Murad'in yanına varmıştı. Kendi ifadesine göre, ona verilen görev, Osmanlılar'la bir *barış ve dostluk andlaşması (un unione di pace e amicizia)* yapmaktı." Ancak Della porta böyle bir andlaşma yapma olanağını bulamamıştı. Bundan da, ticaret merkezi açılması, Türkiye'den buğday ihracı ve esirler sorunu gibi taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının henüz giderilemediği sonucu çıkarılabilir.

Bir anlaşmaya varılmasa da, o yıllardaki Venedik-Osmanlı ilişkilerinin dostça bir hava içinde geliştiği gözlenmektedir. Öyle ki Venedik yönetimi bazı iç konularda Türk Sultanı'nın yardımını dileyebiliyordu. Örneğin, *Torino* andlaşmasına rağmen Bozcaada bailosu Mudazzo, adayı Savoia Kontu Amadeo'ya teslim etmemekte direnip Venedik yönetimine karşı ayaklanır duruma girdiğinde Senato, Genel Kaptan F. Giorgio'ya Sultan Murad'a mektup yazıp şu hususların sağlanmasını dilemesi yolunda talimat vermişti:

a) Sıkıntısı çekilen yiyecek maddelerinin Türkiye'den sağlanmasına izin verilmesi,

b) Eski kaptan-Bailo Z a n a c h i M u d a z z o'ya Türkiye'ye sığınma hakkı tanınmaması.[58]

Ama aynı Venedik Senatosu, *Bozcaada'yı* yeniden işgal ettiğinde, bunu "adanın tahribine yol açmayan, ayni zamanda Türkler'in eline düşmemesini sağlayan" bir tedbir diye niteleyerek, rakibi Ceneviz'in de bu çözümü kabul etmesini istiyordu.[59]

Zaman zaman bir kararsızlığı da yansıtan bu olaylar sırasında bir Venedik elçisinin S. M u r a d'ın yanına gittiği ve onun gönderdiği bir Türk elçisinin de 1384 baharı başlarına *Venedik'e* ulaştığı görülmektedir. S. M u r a d sözkonusu elçiyle Doc A n t o n i o V e n i e r 'e (1382-1400) bir mektup da göndermişti.[60] Venedik'e gönderilen bu ilk Osmanlı elçisinin Cumhuriyet'ten somut bazı istekleri de vardı ki bunlar başlıca '2' noktada toplanıyordu:

a) *Pera'daki* Cenevizliler'e karşı ortak bir askeri harekete girişmek,

b) Sultan için bazı av köpeklerinin sağlanması.

10 Mart 1384'te bu istekleri gözden geçiren ve *Levante'deki* durumu değerlendiren Senato, M u r a d'ın Venedikliler lehine almış olduğu kararları "dostluğun" bir kanıtı olarak teşekkürle karşılamıştı. İstenen av köpeklerinin sağlanması için gereken her şeyin yapılması uygun görülmüş, ancak Komün'ün "Cenova ile imzalanan Torino barışına bağlı kalması" uygun görüldüğünden Peralılar'a karşı ortak harekete katılınamayacağına karar verilmişti.[61]

Osmanlı elçisine bu yolda cevap verildikten sonra S. M u r a d'a yeni bir elçi gönderilip gönderilmemesi konusu 14 Nisan'da Senato'da ele alınmıştı.[62] Uzun görüşmelerden sonra nihayet 1 Temmuz 1384'te böyle bir girişimin yararlı olduğu görüşü çoğunluk kazanmış ve elçi olarak M a r i n o M a l i p i e r o seçilmişti. Elçinin maiyetinde bir noterden başka '3' görevli ile bir aşçı bulunacaktı.[63] Elçilik heyetinin görüşmeler sırasındaki zorunlu giderleri ve Osmanlı yöneticilerine sunulacak armağanları satın almak için de '200' dukalık bir ödenek ayrılmıştı. Bunun dışında Doc A. V e n i e r de Sultan'ın iyi cins köpek isteğini dikkate alarak armağan olarak '8' köpek gönderecekti.

Seçiminden '3' hafta sonra, 22 Temmuz'da elçi M. M a l i p i e r o'ya nasıl hareket edeceği yolunda Doc'un imzasını taşıyan ayrıntılı bir talimat verilmişti. Bunda yeralan başlıca konular '7' maddede toplanabilir:[64]

a) Elçi, Doc'un "aziz ve samimi dostu" Sultan M u r a d 'a ve onun devletine karşı her zaman için büyük bir sevgi ve iyi niyet beslediğini arzedecekti. Ayrıca Sultan'ın kendi elçisiyle göndermiş olduğu mektupta Cumhuriyet için belirttiği samimi duygulardan ötürü kendisine teşekkür edecekti.

b) Venedik tebaasına Osmanlı topraklarında hiçbir resim ödemeksizin mal satın almalarına ve özellikle liman ve iskelelerde buğday yükleyip ihraç etmelerine izin verilmesi için "elinden geleni" yapacaktı.

Eğer S. M u r a d buğday için gümrük ve resimlerde tam bir bağışıklık tanımayacak olursa, mud *(modius)* başına yalnızca 1/2 *hyperper* ödeme koşulu ile ihraç hakkı tanınmasına çalışacaktı.

c) Osmanlı ülkelerinden Kaya Şapı ihraç etmek ve onun Sultan'ın saptadığı kantar *(cantarium)* başına '4' *hyperper'den* daha düşük bir fiyatla satın alınması hakkının sağlanmasına uğraşacaktı.

ç) Elçi, M u r a d ile yapacağı görüşmelerde "fırsat düşünce uygun bir zamanda ve biçimde" Venedikliler'e verilecek ticaret merkezi hakkında da görüşmelerde bulunacaktı. Sözkonusu yerin özellikleriyle hangi koşullarla verileceğini ayrıntılarıyla öğrenmeye çalışacaktı.

d) *Bozcaada'ya* çıkarlarken Türkler tarafından yakalanan Venedik uyruklu A n g e l a B e m b o ve L a z z a r o D a r p i n o ile diğer '4' denizcinin serbest bırakılması istenecekti.

e) Elçi, Türk yetkililere sunulacak armağanları, Cumhuriyet'in "onurunu ve saygınlığını" gözeterek "uygun ve yararlı" gördüğü biçimde dağıtacaktı. Ancak Doc'un gönderdiği '8' köpek, doğrudan doğruya S. M u r a d 'a armağan edilecekti.

f) M. M a l i p i e r o , Sultan M u r a d katında görevini yerine getirdikten sonra *İstanbul'a* gidecekti. Oradaki Vice-bailo ile işbirliği ederek henüz İmparator tarafından imzalanmamış olan mütareke anlaşmasını sonuçlandırmaya çalışacaktı.

Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, güncel bir konu olan tutuklamalar ve Bizans'la ilgili 5. ve 7. maddeler bir yana bırakılacak olursa sözkonusu talimatta yeralan ticaret serbestliği, vergiler, özel ticaret merkezi gibi sorunlar ancak iki devlet arasında yapılacak bir anlaşma, düzenlenecek bir ahidname ile çözüme bağlanabilecek önemli konular idi. Bu yüzden olacak M a r i n o M a l i p i e r o 'nun elçiliği Senato'nun umduğu somut ve olumlu sonuçları hemen sağlayamamıştı. Bununla birlikte bu elçilik, iki taraf arasında görüşmelerin sürdürülmesinde yarar olduğunu ortaya çıkarmıştı.

Osmanlı sarayı ile dostça sayılacak ilişkiler kuran Venedik, I. Murad'a değişik kanallardan elçi gönderilmesini teşvik ederken Osmanlılar'la Bizans İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapacak derecede kendini rahat hissediyordu. Örneğin Senato, 20 Temmuz 1385'te Sultan'ın Venedik Komünü hakkındaki gerçek düşüncesini bir kez daha açıklığa kavuşturabilmek amacıyla elçi Dardunio'nun "özel" olarak Osmanlı başkentine gitmesine karar veriyordu.[65] Öte yandan da Bizans İmparatoru'na bir elçi göndererek onunla Murad arasında barışın sağlanması için "gerekli hizmeti" yapmaya hazır olduğunu bildiriyordu.[66]

Osmanlılar'ın Rumeli'de süren savaşları, istemeyerek de olsa Venedik'e ait yerlerde de etki yapmaya başlamıştı. Özellikle Evrenos Bey'in (Varnesbey) *Mora'ya* akınında ve doğrudan doğruya *Negroponte (Ağrıboz)'ya* yöneltilen akında bir kısım Venedik tebaası da Türklere esir düşmüştü. Ayrıca, herhalde yasaklara ve kurallara uymadığı için olacak, Venedikli Ermalao Bon'a ait bir gemiye de elkonulmuştu. İşte bu gibi güncel anlaşmazlıkları ya da sorunları çözmek amacıyla Venedik Senatosu, 28 Eylül 1387'de I. Murad'a bir elçi göndermeyi kararlaştırmıştı.[67] Osmanlı sarayından sonra *İstanbul'a* da gitmesi uygun görülen elçi Daniele Corner'e, 3 Ekim 1387'de şu konuları içeren bir talimat verilmişti:[68]

a) Evrenos 'un akınları sırasında esir edilen Venedikliler'in serbest bırakılmasına çalışmak,

b) Sultan Murad 'dan, kendi tebaasını Venedikliler'e ait topraklara saldırıdan alıkoymasını dilemek,

e) Ermalao Bon'a ait gemide elkonulan malların ve özellikle buğdayın geri verilmesini sağlamak.

Ne var ki Daniele Corner'in elçiliği bekleneni vermemişti. Özellikle babası Halil Hayreddin'in ölümünden sonra vezaret makamına yeni atanmış olan oğlu Çandarlı Ali Paşa esirlerin serbest bırakılması konusunu tartışmaya bile yanaşmamıştı. Bunun üzerine Senato, 24 Temmuz 1388'de *İstanbul'daki* koloniden Alvise Dandolo'yu Sultan Murad'a göndermeyi uygun buldu. Dandolo, Sultan'ın Venedik dostluğu hakkında doğmuş olan kuşkularını gidermeye çalışacaktı. Cumhuriyet'in Türkler'e karşı olan bir girişime kuvvet göndererek katılması asla sözkonusu olamazdı.[69]

Gerçekte o yıllarda Balkanlar'da Türklere karşı bir girişim sözkonusu idi. Öncülüklerini Bosna Kralı I. Tvartko (1371-1391) ile Sırp Dcspotu

Lazar Grebliyanovic (1372-1389)'in yaptıkları bu girişim 1387'de *Ploşnik'te* Türk kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmasından sonra bir büyük Haçlı ittifakına *(lega)* dönüştürülmek istenmekteydi. Yukarıda Türk-Ceneviz ilişkilerini incelerken değindiğimiz gibi, daha bu yenilgiden önce Ceneviz Docu Adurno, *Levante'de* ortak siyasa gütmeyi amaçlayan bir ittifak önermişti. Fakat Venedik yönetimi bazı duraksamalardan sonra yeni bir proje ile ortaya çıktığı için ittifak konusunda bir sonuca varılamamıştı. Öte yandan Türklere karşı bir *lega* kurulması yolunda bir başka öneri de *Macaristan'dan* gelmişti. Venedik, Büyük Lajos'un ölümünden sonra *Macaristan'da* başgösteren saltanat mücadalesinde Anjou'lara karşı Luxembourg hanedanını desteklemiş ve böylece Zsigmond (Sigismund: 1387-1437)'un işbaşına geçmesine yardım etmişti. Böylece Cumhuriyet bir Ceneviz-Macaristan ittifakını önlemiş ve Macaristan'ı kendi tarafına çekmiş oluyordu.

Osmanlılar'ın Balkanlar'da süratle ilerleyişini durdurmak için Avrupa devletlerinin birleşmeleri gerektiğine inanan Zsigmond'a göre en iyi müttefik Venedik olabilirdi. Çünkü Boğazları tutarak Osmanlı kuvvetlerini Asya ve Avrupa diye ikiye ayırmak ve bir yakadan ötekisine geçişlerini önlemek, ancak Venedik gibi büyük bir deniz gücünün katılmasıyla gerçekleştirilebilirdi. Bu yoldaki Venedik-Macaristan görüşmeleri 1388'de başlamıştı. Fakat *Adriatik* bölgesinde tam anlamıyla egemen olmaya büyük önem veren Signoria, *Zara, Sebenico, Spalato* ve *Trau* gibi kıyı şehirleri üzerinde "koruma" *(protectora)* hakkının Macaristan'ca tanınmasını isteyince görüşmeler kesilmişti.[70] Aslında *Serenissima Repubblica,* o dönemde Türklere karşı savaşma amacına yönelik olan hiçbir ittifaka açıkça girmek istemiyor, bunu *Levante'deki* çıkarlarına aykırı buluyordu.

Venedik'in bu yansız ya da çekingen siyasası, Yıldırım Bayezid'in Bizans İmparatorluğu'na son vereceği ihtimalinin artmasına, dolayısıyla Cumhuriyet'in vaktiyle elde etmiş olduğu hakların ve ayrıcalıkların kaldırılması tehlikesinin belirmesine değin sürecekti. Çünkü Venedik için önemli olan, Osmanlı Sultanı'nın Anadolu'da ya da Rumeli'de yeni topraklar kazanmasından, buralardaki eski beylikleri veya devletçikleri ortadan kaldırmasından daha çok, kendi çıkarlarının korunması, bölgedeki ayrıcalığının ve üstünlüğünün sürdürülebilmesiydi. Bu yüzdendir ki I. Murad'ın *Kosova'da* Balkan devletlerinin Türkler'e karşı son direnişlerini kırdığı, ancak bir suikast sonunda hayatını yitirdiği haberi Venedik'e ulaştığında, Senato Osmanlı tahtına hangi şehzadenin geçtiğinin bilinmemesine karşın vakit yitirmeden yeni Sultan'la ilişki kurmaya, ona elçi göndermeye karar vermişti.

23 Temmuz 1389'daki görüşmelerde M u r a d'ın yerine geçen oğluna İstanbul Vicebailosu'nun gönderilmesi uygun görülmüştü. Yeni Sultan'a başsağlığı dilenecek ve Venedik tüccarlarına serbestçe ticaret yapma hakkı tanınması istenecekti. Eğer Sultan Ege bölgesinde Türklere karşı düşmanca hareketlerde bulunan P i e t r o Z e n o 'nun kadırgasının yol açtığı olaylardan şikâyet edecek olursa, Z e n o 'nun *San Marco* bayrağı taşıdığı, ancak Komüne bağlı olmadığı cevabı verilecekti. [71]

Yeni Osmanlı padişahının kim olduğu bilinmediğinden başlangıçta gönderilecek elçinin güven mektubuna M u r a d 'ın her iki oğlunun B a y e z i d ile Ya k u b 'un adlarının yazılması öngörülmüştü. [72] Ama elçinin hareketinden önce tahta B a y e z i d 'in oturduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine ona İstanbul Vice-bailosunun gönderilmesinden vazgeçilmiş ve elçi olarak F r a n c e s c o Q u e r i n i seçilmişti. 6 Mart 1390'da da ona şu talimat verilmişti: [73]

a) Q u e r i n i , babası M u r a d 'ın ölümünden ötürü B a y e z i d 'e başsağlığı dileyecekti.

b) Ana görev olarak da, Venedik tebaasının Türk limanlarından serbestçe buğday ihraç etmelerine izin verilmesini dileyecekti. Eğer Sultan bazı güçlükler çıkaracak olursa, ihraç edilecek buğdayın her *mud*'u için '1' *hyperper* ödeneceği ve sözkonusu ürünün başka ülkelere satılmayıp doğruca Venedik'e ya da ona bağlı yerlere götürüleceği hakkında güvence verecekti.

c) Osmanlı tebaasının, Cumhuriyet'in düşmanlarına hububat satmalarının yasaklanmasını isteyecekti.

ç) Türk topraklarındaki ticarette Venedikliler'e karşı iyi davranmayan Frank aracılar (komisyoncular) yerine Türk aracıların tercih edildiğini belirtecekti.

d) Bir süre önce Venedikliler'e ait yerlere saldıran batı Anadolulu iki denizci *azab* Girit'te (Sitia) tutuklanmış ve *150 hyperper* para cezasına çarptınlmışlardı. Sözkonusu gemiciler ve bu parayı ödeyebilmek için gemilerindeki birisi kadın '3' Türk'ü satmışlardı. *Efes'e (Ayasulug = Altoluogo)* girdiğinde bu durumu öğrenen B a y e z i d oradaki Venedik konsolosundan Türk gemicilerine ait malların geri verilmesini istemiş, aksi halde ülkedeki Venedikliler'in mallarına elkonulacağını bildirmişti. [74] Bunu dikkate alan Senato, elçiye, olayın *Efes'in* henüz B a y e z i d 'in eline geçmediği dönemde meydana geldiğini hatırlatmasını ve sözkonusu '3' Türk'ün satılmayacakları hakkında da güvence vermesini istiyordu.

e) *Mora'daki* Mistra Despotu Teodor, daha I. Murad döneminde Türkler'e eğilim göstermiş ve Venedikliler'e ait *Argos'u* ele geçirmişti. Buna karşılık Venedik de *Vasilipotamo* kalesini Despot'un elinden almıştı. Bayezid, tahta geçer geçmez *Modon* ve *Koron'daki* Venedik komutanlarından kalenin Despot Teodor'a geri verilmesini istemişti.[75] Bu nedenle de Senato, Bayezid'in şikâyetinin "ciddi ve derin bir sorun" olduğunu belirterek Querini'ye, eğer Despot *Argos'u* geri verecek olursa *Vasilipotamo*'nun ona verileceğini söylemesini emrediyordu.

f) Bütün bunların dışında Francesco Querini'ye verilen talimat, Türkler'ce esir edilmiş olan bazı Venedikliler'in serbest bırakılması için çalışmasına ve S.Murad'la dost olduğu bilinen Aloysius Dandulo'nun Sultan'a olan borcunun ödeneceğine ilişkin maddeleri de içeriyordu.

Görülüyor ki Venedik Cumhuriyeti, başsağlığı gibi görünüşü kurtaran bir nedenle Osmanlı padişahına özel bir elçi göndermeye karar verirken, *Mora'daki* bir kale ya da tarafların eline düşen esirler gibi arada anlaşmazlıklara yol açan bazı olaylardan ötürü doğacak kırgınlıkları giderip, Osmanlılar'a ait yerlerde ticaret yapma hakkını sağlamak amacını güdüyordu. Ticaret konusunda da Türk buğdayının yalnızca kendilerine verilip düşmanlarına satılmaması isteği önemli bir ağırlık taşıyordu. Gerçekten de her zaman olduğu gibi o yıllarda da buğday Cumhuriyet için hayati bir madde niteliğini koruyordu. Hele 1390 yılındaki kıtlık nedeniyle ihtiyaç daha da artmıştı.[76] Buğday yüklü '2' gemiye Bizans başkentinde İmparator'ca el konulması yeni satış pazarları bulunmasını ivedi bir sorun haline getirmişti.[77]

Tümüyle ele alındığında, M. Silberschimidt'in de belirttiği gibi, F. Querini'ye verilen talimat, daha birkaç yıl önce I. Murad'la yapılan görüşmelerde elde edilmek istenen kolaylıklara ve haklara oranla daha yumuşak bir içerik taşıyordu.[78] Önceleri, *Üsküdar'da* Venedik tüccarları için özel bir ticaret merkezi ayrılması, hatta burasının tahkim edilmesi hakkının tanınmasından söz edilirken şimdi yalnızca ticaret serbestliği ve buğday ihraç etme olanağının sağlanması isteniyordu.

Elçi Francesco Querini, *İstanbul*'un "Murad'ın oğlunun eline düşebileceği" kuşkusunun arttığı günlerde[79] maiyetiyle birlikte yola çıkmış ve *Afyon Karahisar* yakınlarında Batı Anadolu seferinden dönmekte olan Yıldırım Bayezid'in yanına ulaşmıştı. Elçinin Osmanlı Sultanı'na sunduğu armağanların değeri, Senato'nun kabul ettiği tutarı, *'500'* duka'yı buluyordu.[80] F. Querini'nin Bayezid ile yaptığı görüşmeler pek uzun sürmemiş ve Padişahın imzaladığı 21 Mayıs 1390 tarihli '3' mek-

tupla noktalanmıştı. Mektuplardan ikisi Doc A n t o n i o V e n i e r'e yazılmıştı. Üçüncüsü ise Aydınoğulları Beyliği'nin Osmanlı topraklarına katılmasından sonra bura yöneticiliğine getirilen Şehzade E r t u ğ r u l 'a (Zalabi Curbey) hitaben kaleme alınmıştı.

Doc'a yazılan mektuplar, Venedikliler'e Osmanlılar'a ait bütün yerlerde ve en son alınan Aydın ve Menteşe illerinde serbestçe ticaret yapma hakkı tanıyan bir *ahidname* niteliğindeydi. E r t u ğ r u l 'a gönderilen ise *Girit'te* mallarına el konulan Türk tüccarlarıyla ilgili anlaşmazlığın çözüme bağlandığını haber veriyordu. Sözkonusu mektuplardan Aydın ve Menteşeoğulları ile ilgili olup Venedik Cumhuriyeti'nin bu iki beylikle önceleri yapmış olduğu ticaret anlaşmalarının yenilenmesi niteliğini taşıyan ilkinin metnini, bu beyliklere ayırdığımız bölümde vermiş idik. Bu nedenle burada öteki ikisi üzerinde durmamız gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi, kuşkusuz ki Doc A n t o n i o V e n i e r'e yazılan ve Osmanlı topraklarını Venedik tüccarlarına açanıdır. Türkçe özgün metni bilinmeyen bu mektubun zamanında yapılmış bir İtalyanca çevirisi *Diplomatarium Veneto-Levantinum'da* yayınlanmıştır.[81] Buna göre Y ı l d ı r ı m B a y e z i d Venedik Doc'una şunları yazmıştı:

"Büyük Hükümdar ve büyük Emir B a y e z i d, yüce ve çok aziz kardeşi Venedik Docu Antonio Venier'e esenlikler diler!

"Bilesiniz ki, elçiniz asil kişi F r a n c e s c o Q u e r i n i katımıza gelip mektubunuzu ve isteklerinizi bana iletti. Onun bütün söylediklerini dinledim. İsteklerinize verdiğim cevapları ve bütün söylediklerimi kendisi ekselanslarına iletecektir.

"Zat-ı şahanem bütün cihanda, Rumeli'de, Türkiye'de, denizde ve karada, idare ettiğim her yerde, Venedikliler'in ve Venedikli sayılan herkesin bundan böyle hiçbir engel ve karşıkoymayla karşılaşmaksızın her türlü malları ile gelip ticaret yapabileceklerini kabul eyler. İşte bunun için zat-ı şahanem, elçiniz asil adam F r a n c e s c o Q u e r i n i ile yaptığım bütün anlaşmalarla sözleşmeleri kendi adına ve oğullarımın başı üzerine doğrulayıp onaylar.

"6898 yılında 13'üncü İndiksiyonda[82] *Karahisar'da* 21 Mayıs'ta yazılmıştır."

Bu içeriği ile B a y e z i d'in mektubu Venedikliler'e verdiği bir *ahidname* demekti. Osmanlı devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında yazılı ilk ticaret ahidnamesi/anlaşması demek olan bu mektupla Venedikli olan ve öy-

le sayılan yani Cumhuriyet'in koruması altında bulunan herkese Osmanlılar'a ait bütün yerlerde ticaret hakkı tanınıyordu. Ancak mektup ödenmesi gereken vergilerde herhangi bir bağışıklık ya da özel ticaret merkezi açma, Venedik konsoloslarına özel yargı hakkı tanıma gibi ayrıcalık sayılabilecek hiçbir hüküm içermiyordu.[83] Öte yandan sözkonusu ahidname ya da anlaşma karşılıklı olmayıp tek yanlı bir yükümlülük taşıyordu. Türkler'in Venedik'e ait yerlerde ticaret yapabilecekleri hakkında bir şart öngörülmemişti. Bundan, Türkler'in o dönemde ticaretle ilgilenmedikleri ya da Venedik'e ait yerlere gitmedikleri gibi kesin bir hüküm çıkarmak elbette ki doğru olmaz. Ancak 1391 anlaşmasının böyle bir ticareti güvence altına almadığı söylenebilir. Aslında Yıldırım Bayezid'in sözkonusu mektubu, kabul etmek gerekir ki Türkiye ile Venedik arasındaki ticareti düzenleyen hükümler yönünden çok eksikti. Sonuç olarak, daha '7' yıl öncesinde buğday ihracında tam bir vergi bağışıklığı, şap'ta indirimli fiyat uygulanmasını dileyen ve özel bir ticaret merkezi peşinde koşan Signoria, şimdi yalnızca Yıldırım Bayezid'in tanıdığı ticaret serbestliği ile yetinmek zorunda kalmıştı.

Bayezid'in gene 21 Mayıs 1390'da Aydın ili'nde sancakbeyliği yapan oğluna hitaben yazıp bir örneğini elçi Francesco Querini'ye verdiği anlaşılan üçüncü mektubuna gelince, bunun hangi şehzadeye yazıldığı tartışma konusudur. Türkçesi elimizde olmayan mektubun İtalyanca çevirisinde sözkonusu şehzadenin adı Zalabi Curbey (ya da Gurbay) diye yazılmıştır. Mektup Ayasulug *(Efes)lu* iki Türk ile dolayısıyla da Aydın ili ile ilgilidir. Aydınoğlu topraklarının 1389-1390'da Osmanlı devletine katılmasından sonra hangi şehzadenin yönetime verildiği hakkında kaynaklarımızda verilen bilgiler biribirini tutmamaktadır. Aşıkpaşa-zâde burasının Süleyman'a verildiğini öne sürerken, İdris-i Bitlisi ve her halde ondan naklen İ.Hakkı Uzunçarşılı bu şehzadeyi Ertuğrul olarak gösteriyorlar. Konu üzerine eğilen araştırıcılardan Iorga ve M.Silberschimidt, mektuptaki Gurbey adını Süleyman olarak kabul ederlerken, E. Zachariadou, Sakız noterliğine ait belgelere dayanarak Herchogolbei Jhalabi şeklindeki bu adın Ertuğrul olduğunu savunmaktadır.[84] Ve bu görüş daha büyük bir ağırlık taşımaktadır.

Mektup, Venedik elçisi ile yapılan görüşmeler sonunda *Girit'te Sitia* kasabasında mallarının ellerinden alındığı yolunda şikâyette bulunan Tomarcı (?-Thomerci) ve Gâzi adlarındaki Türkler'in yalan söylediklerinin anlaşıldığını bildirmekte ve bu nedenle Aydınili'ndeki Venedikliler'e karşı herhangi bir harekette bulunulmamasını emretmektedir. İtalyanca çevirisine göre mektup şöyleydi:[85]

"Büyük Hükümdar ve büyük Emir B a y e z i d tarafından benim Çelebi Gurbey'ime!

"*Girit'te Sitia* kasabasında mallarının kendilerinden alındığı hakkında şikâyete gelen ve adları T h o m e r c i ve G â z i olan ve huzurumda şikâyette bulunan iki Türk'e ilişkin mesele için, hiçbir Venedikli'nin rahatsız edilmemesini ve haklarında dava açılmamasını irade eyledim. Onların şikâyetlerini inceledim ve kendilerinin yalan söylediğini anladım. Fakat onların *Eno* (Anea?) kerestesinin ve mallarının da alındığını öğrendim. Bundan ötürü Venedikliler'e hiçbir zorluk çıkartılmamalı ve başka türlü davranmamalıdır.

"6898 yılında, 13'üncü İndiksiyon'da, 21 Mayıs'ta yazıldı."

Venedik elçisi F r a n c e s c o Q u e r i n i 'nin Y. B a y e z i d 'den almayı başardığı-mektuplar, içerik yönünden iki devlet arasındaki ilişkileri ayrıntılı olarak düzenleyen hükümlerden yoksun olsa bile, ilke olarak Aydın ve Menteşe illerini de kapsayan tüm Osmanlı topraklarını Venedik ticaretine açıyordu. Bu aynı zamanda bir dostluk anlaşması demekti. Nitekim B a y e z i d de, F. Q u e r i n i heyetine karşılık olmak üzere Venedik'e bir elçi göndermeye karar vermişti. 1390 Eylülü'nde Cumhuriyet'in başkentine varan bu Türk elçisi, Doc'un Padişah'a göndermiş olduğu köpeklere ve diğer armağanlara karşılık bazı hediyeler de getirmişti. Venedik'te bir süre kalan B a y e z i d 'in elçisine ayrılışında, '60' duka kıymetinde bir "roba" armağan edilmiş, yani "*hıl'at*" giydirilmişti.[86]

Artık *Bursa* ve *Venedik* sarayları arasında yakın ilişkiler kurulmuştu. Venedik Cumhuriyeti Osmanlı sultanından *ahidname* niteliğinde iki mektup alırken, Bizans'la olan sürtüşmeler de sona erdirilmişti. Sözkonusu mektuplardan birkaç gün sonra 3 Haziran 1390'da tahtı ele geçiren V I I. İ o a n n e s ile *'5'* yıllık bir anlaşma yapılmıştı. Cumhuriyet, Osmanlı Sultanı'nın Bizans'taki saltanat kavgalarında etkili bir rol oynaması karşısında *Levante'de* daha dikkatli bir siyasa izlemek gereğini duymuştu. V I I. İ o a n n e s Türkler'in desteğiyle 1390 Nisanı'nda tahta oturabilmişti. V. İ o a n n e s 'in uzun süren bir saltanat döneminden (1341-1391) sonra ölümü üzerine de yerine *Bursa'da* rehin olarak tutulan oğlu II. M a n u e l (1391-1425) geçmişti. 1373'ten beri Osmanlılar'ın vasali durumuna giren Bizans'ın bu yeni imparatoru, daha 1379'da Türk hazinesine her yıl haraç ödemeyi ve Sultanlar'ın çıkacakları seferlere yardımcı kuvvetlerin başında olarak katılmayı kabul etmişti. Nitekim Basileuslar'ın tahtına oturduktan kısa bir süre sonra Bizans'ın Anadolu'da son kalesi olan *Alaşehir (Philadelp-*

hia) üzerine yürüyen Y. B a y e z i d kuvvetleri arasındaki yerini almak zorunda kalmıştı.[87] Artık Bizans üzerindeki Ceneviz ya da Venedik baskısı ya da etkisi "arka plana" düşmüştü ve *İstanbul* tahtının anahtarları yalnızca B a y e z i d 'in elinde bulunuyordu. Türk Sultanı Bizans üzerinde yalnızca siyasal bir baskı kurmakla kalmamış, *İstanbul'a* bir Türk kolonisi yerleştirilmesi, bunlar için bir cami yaptırılması ve onlarla ilgili davalara bakmak üzere bir kadı atanması gibi tam anlamıyla *kapitülasyon"* kavramına giren önemli ayrıcalıklar da sağlamıştı. Bu durum karşısında Venedik Cumhuriyeti için, en güvenli yol, Y ı l d ı r ı m B a y e z i d ile Basileuslar arasındaki mücadelenin dışında kalmak ve her iki tarafla da ticarete dayalı iyi ilişkileri sürdürmek idi. Ancak olayların gelişmesi yeni fırsatlar doğurduğundan bu siyasa uzun ömürlü olamamıştı. Bir yanda Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kalkması ihtimali güçlenince, Bizans'ın yardımına koşma istek ve eğilimleri güçlenip Türkler'e karşı yeni ittifak *(Lega)ların* oluşturulmasına dönüşmüştü. Öte yandan Osmanlı Türkiyesi'nde beklenmedik bunalımlar doğuran bir T i m u r olayı başgöstermişti. İşte bu gelişmeler *Levante'deki* Ceneviz kolonilerinde olduğu gibi *Serenissima Repubblica'nın* Türkiye ile ilişkilerinde de yeni umutlara yönelik duraksamalara yol açacaktı.

B - İLK DURAKSAMA VE KARŞILAŞMALAR:

Cenevizliler'in 1387'de I. M u r a d 'la bir ticaret anlaşması yapmalarına, arkasından Venedikliler'in 1390'da Y. B a y e z i d 'den ticaret serbestliğine ilişkin mektup şeklinde bir *ahidname* almış olmalarına rağmen taraflar arasındaki ilişkilerde samimi havanın çok geçmeden kaybolduğu ve yerini kuşkulu davranışların aldığı görülmektedir. Bu durum ilişkilerin kısmen duraksamasına yol açacak, dahası iki taraf olayların süratle gelişmesi sonucunda denizlerde ve *Galata* önlerinde karşı karşıya geleceklerdir. İlan edilmiş savaş biçiminde olmasa da İtalyan devletleri Türkler'e karşı oluşturulan *lega'lar* içinde yer alacak ve aynı zamanda 'Y ı l d ı r ı m B a y e z i d 'e karşıt ya da rakip olan öteki Türk hükümdarları arasında kendilerine müttefikler arayacaklardır. Türk gücünü yenme yolunda doğan ilk umutlar *Niğbolu* Haçlı Seferi'nde sönerken, T i m u r'un Anadolu'ya girmesi Bizans'tan başlayarak Avrupa hatta kimi Anadolu beylikleri için beklenmedik bir destek olacaktır. Ancak başlangıçta uğradığı kayıplara ve vermek zorunda kaldığı ödünlere rağmen Osmanlı yönetimi bu kargaşa *(fetret)* döneminden gene güçlü bir devlet olarak çıkmasını bilecektir.

1 - SİYASETLERİN VE EKONOMİK ÇIKARLARIN ÇARPIŞTIĞI MERKEZ : BİZANS

İtalya devletleri ile 'Y. Bayezid arasındaki ilişkilerde dostluk gösterilerinin yerini kimi kara bulutların almasının başlıca nedeni, Türk ilerleyişinin yalnız Bizans'ı ve Balkanlar'ı tehdit etmekle kalmayıp, Ceneviz ve Venedik'in Ege'deki kolonilerine ve çıkarlarına zarar verir bir durum almış olmasıydı. Aslında W. Heyd 'in de vurguladığı gibi, Cenova ve Venedik için "kendilerinin ticaret merkezlerine dokunulmadığı sürece, Türkler'in, Bizans İmparatorluğu'nun küçük ya da büyük bir kısmını egemenlikleri altına almaları fazla önemli bir şey değildi."[88] Fakat olaylar 1391'den başlayarak bu sınırın çok daha ötesinde süratli bir akış kazanmıştı.

Bayezid 'in Batı Anadolu'daki beylikleri egemenliği altına almakla uğraşmasından yararlanan V. Ioannes, *İstanbul'un* savunma gücünü artırmak için *Yaldızlı Kapı* bölgesinde yeni bir kale yapımına başlamış, fakat Osmanlı Sultanı'nın tehdidi karşısında bunu yıktırmak zorunda kalmıştı.[89] Babasının ölümü üzerine *Bursa'dan* kaçarak tahta çıkan II. Manuel ise Padişah'ın isteklerini yerine getirmeye yanaşmadığında Türk kuvvetlerini başkentin kapılarında bulmuştu. Artık Osmanlı devleti Bizans İmparatorluğu'nun kalbini kuşatacak bir güç haline gelmişti. Kesin olarak 1394'te başladığı anlaşılan *İstanbul* kuşatması, zaman zaman gevşetilmiş de olsa 1402 yılına kadar sürecekti.[90]

Doğu Roma'nın Türkler'in eline düşeceği korkusunun artması II. Manuel'i başta Papa olmak üzere Avrupa hükümdarlarından daha ısrarlı bir biçimde yardım dilemeye zorlamıştı. Türklere kaşı bir *lega* oluşturulması eğilimi güç kazanırken *İstanbul'un* kuşatılması yüzünden yalnız bu şehirde değil Ege'de ve Karadeniz'de de ticaret etkinlikleri, dolayısıyla da kazançları azalan Ceneviz ile Venedik de bu *lega* girişimlerinin tümüyle dışında kalamayacaklardır. Kaldı ki bu uzun Türk kuşatması bir ara Türkler'le Galata'daki Cenevizliler'i karşı karşıya getirecekti.

Bölgedeki gelişme ya da değişmeler *İstanbul'la* sınırlı kalmamıştı. Venedik'in de yeni İmparator Manuel 'le yakın ilişkiler kurmaya çalıştığı 1391 yılında Türk akıncılar *Mora'daki Nauplie (Anapoli)* ile *Koron'a* ve *Modon'a* saldırarak oldukça büyük zarar verdirmişlerdi.[91]

Öte yandan *Bulgaristan'ı* tümüyle egemenlik altına alan Y. Bayezid, *Eflak'a* kadar uzandıktan sonra, babası zamanında zaptedilmişken elden çıkmış olan *Selanik'i* ve yöresini de Osmanlı topraklarına katmaya mu-

vaffak olmuştu (1394). *Arnavutluk'ta* ilerleyen Türk akıncıları da *Adriatik* sahilindeki *Draç'ı* tehdit etmeye başlamışlardı.

Bizans İmparatorluğu'nun *İstanbul'dan* sonra ikinci büyük şehri ve limanı olan *Selanik*, Venedik'in *Levante* ticaretinde çok önemli bir merkezdi. Balkanlar'dan sağlanan buğday genellikle buradan ihraç ediliyordu. Bu önemi nedeniyle başlıbaşına uluslararası bir sorun oluşturacak ve aşağıda görüşüleceği gibi II. M u r a d döneminde bir Türk-Venedik savaşına sahne olacaktır. *Arnavutluk* ise Signoria Cumhuriyet'in öteden beri ele geçirmeye çalıştığı ve kendi egemenlik alanı içinde saydığı bir ülkeydi. Kısacası Türk egemenliğinin Ege'nin her iki yakasında güçlenmesi ve Balkanlar'da süratle gelişmesi Venedik Cumhuriyeti'nin buradaki kolonilerini ve ticari yararlarını tehdit etmeye başlamıştı.

Bu nedenlerle Venedik bazı önlemler alma gereğini duymuştu. örneğin, Türk akınlarına uğrayan *Nauplie'ye* bir kadırga gönderilmişti.[92] Türkiye ile ilişkileri gözden geçiren Senato, 2 Mart 139l'de Türk gemilerinin olası bir saldırısını önleyebilmek için Ege adalarına, özellikle de *Balat (Palatia = Milet)* sahillerine bir filonun gönderilmesini kararlaştırmıştı.[93] Bununla birlikte bu girişimlerden ötürü Osmanlı Sultanı'nın daha da olumsuz bir tavır takınmasını önlemek için olacak, Senato aynı gün aldığı başka bir kararla, artık Menteşe'nin de hakimi bulunan Y. B a y e z i d 'le bir anlaşma yapılmasına çalışılmasını da uygun görmüştü. Bu amaçla A n t o n i o Q u i r i n i ile J o h a n n e m M i c h a e l e m (G i o v a n n i M i c h e l e) elçi olarak seçilmiş ve kendilerine gerekli talimat verilmişti.[94]

Venedik'in bu elçilik heyetinin Y. B a y e z i d 'in yanına gidip gitmediği hakkında kaynaklarda bir bilgi verilmiyor. Ancak bir yıl sonra, 12 Mart 1392'de *Negroponte (Ağrıboz)'nin* "iyiliği için" Türk Sultanı'na bir ulak (*messager*) gönderilmesine karar verildiğine göre,[95] A . Q u i r i n i ve G . M i c h e l e 'nin herhangi bir nedenle Bayezid'e ulaşamadıkları, ya da ulaşmış olsalar bile umulan sonucu yani yeni bir anlaşmayı sağlayamadıkları anlaşılıyor.

Osmanlı sarayına bir "ulak" gönderilmesinin kararlaştırılmasından birkaç gün sonra, karada olduğu gibi denizde de gücü giderek artan B a y e z i d 'in *İstanbul* ve *Selanik* dolaylarında kadırgalar donattığı haberi alınmıştı. İmparator II. M a n u e l de Padişah tarafından donanmaya çağırılmıştı ve söylentilere göre B a y e z i d *Sinop* üzerine yürüyecekti. Böyle olduğu halde Türk Sultanı'nın güneye Signoria'ya ait yerlere yöneleceği kuşkusuna kapılan Senato, 26 Nisan 1392 günkü toplantısında, Türk donanmasının

hareketini izlemek amacıyla *Çanakkale Boğazı* ağzına '3' kadırga gönderilmesini ve Ege adalarının savunulması için gereken önlemlerin alınmasını kararlaştırmıştı. Buna göre Genel Kaptan, Adalar Denizi'nde bütün kuvvetlerini toplayacaktı. *Selanik* körfezinden ya da öteki limanlardan çıkacak olan Türk donanmasına ansızın saldırıp şaşırtıcı bir baskında bulunacaktı. Ancak kaptanın o sahillerdeki limanlara zorla girmemesi, Türkler'i yalnızca açık denizde izlemesi özellikle belirtilmişti. Senato, bu önlemlerin ötesinde gerektiğinde Rodos Şövalyeleri ile *Sakız* ve *Midilli'deki* Ceneviz senyörlüklerinin filoları ile işbirliği yapılmasını da öngörmüştü.[96]

Bu kararlar *Serenissima Repubblica'nın* olası bir savaşı düşünürken Yıldırım Bayezid karşısında yalnız kalmak istemediğini ve Ege'de kendisine müttefikler aradığını göstermektedir. Bizans İmparatoru'nun Osmanlı Sultanı'nın emrindeki seferlere katılacak derecede Türkler'e bağlı kalmasını Cumhuriyetin yararları açısından hoş karşılamayan Senato üyeleri, II. Manuel 'in *İstanbul'daki* Venedik tebaasına karşı harekete geçmesinden çekiniyorlardı. Bu nedenle İmparatorun durumunu kontrol etmek için de *İstanbul'a* bir kadırga göndermesini Körfez Kaptanı'na emretmişlerdi. Eğer kadırga gönderilemezse Bizans başkentine hem Grekçe hem de Türkçe bilen bir "casus" *(espion)* yollanacaktı.[97]

Gerek Türkiye gerekse Bizans ilişkilerinde bir ara karamsar bir havanın yayılmasına karşın olayların gelişmesi, Venedik başkentinde duyulan kuşkuların yersiz olduğunu göstermişti. Yıldırım Bayezid donanmayla sefere çıkmamıştı. Bu nedenle de *Ağrıboz* dolaylarında dolaşan Kaptan Saracenus Dandulo Türk donanmasına rastlamamıştı. II. Manuel de Sultan'ın donanmasına katılmamıştı. Dahası, *İstanbul'a* gönderilen elçi Pantaleon Barbo 'yu birkaç kez kabul ederek konuşmuştu.[98]

Böylece bir savaş ihtimali ortadan kalkmış oluyordu. Venedik yönetimi de Bayezid ile ilişkileri bozmamak ve özellikle Türkiye'de ticaret olanaklarını azaltmamak için dikkatli davranmaya çalışıyordu. Bu nedenle ticari alışverişlerden doğan alacakları ya da yakalanan bir Türk elçisi dolayısıyla doğan sorunu özen göstererekten çözmek istiyordu. örneğin Alosius Dandula 'nun Sultan'a olan borcunun ödenmesi gecikince Venedik hükümeti onun servetine el koymaktan çekinmemişti." Evvelce Sultan'ın hizmetinde bulunmuş olan ve Türkiye'de şap ticaretiyle uğraşan Barcelonalı Raynoldo Massa öldüğünde Türkiye'deki mallarına el konulduğu için Venedikli J. Cauhcho 'ya borçlu olduğu *'585'* kantar şapın nasıl ödeneceği sorunu ortaya çıkmıştı. Senato bunun çözümü için 20 Şubat 1393'te

Blanchus de Ripa'yı Y. Bayezid'e göndermişti. Ancak bundan bir sonuç alamayınca, evvelce elkonulan Dandulo'nun servetinden sözkonusu alacağın ödenmesi yoluna gidilmişti.[100]

Öte yandan Türkler kadar Venedikliler'in de yakından ilgilendikleri Macaristan tahtına ilişkin gelişmeler Bayezid ile Cumhuriyet arasında yeni bir olaya yol açmıştı. Büyük Lajos (Louis: 1342-1382)'un ölümünden sonra yerine geçen kızı Maria'nın saltanatını Napolili II. Karoli (Charles: 1385-1386) izlemişti. Ancak Karoli 'den sonra da yeni bir veraset sorunu başgöstermişti. Maria ile evlenmiş olan Luxemburglu Sigismund (Zsigmond) Macar krallığına getirilirken II. Karoli'nin oğlu Ladislaus (Lazslo) da tahta hak iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Patlak veren bu "taç" kavgasında Macar halkının bir kısmı "gâsıp" gözüyle baktıkları Zisigmond'a karşı ayaklanırken Papa IX. Banifacius (1389-1404) Ladislaus'u desteklemeye koyulmuştu.

İşte bunlar olurken, Balkanlar'daki Türk ilerleyişine karşı cephe alan Macaristan'da bir iç mücadeleyi kendi lehine gören Y. Bayezid 'in, Ladislaus'la ilişkiye geçip ona bir elçi gönderdiği anlaşılmaktadır. Venedik ise, Napoli ve Macar krallıklarının Anjou'lanın elinde birleşmesini kıt'a İtalyası'ndaki siyasasına aykırı gördüğü için Zsigmond'dan yana bir tavır takınmıştı. Bu yüzden de Osmanlı Sultanı'nın Ladislaus'a gönderdiği elçiyi yolda yakalatarak bunu bir siyasal manevra olarak kullanmak istemişti. Bir nevi tutuklama olan bu olay karşısında Y. Bayezid'in şiddetli tepki göstereceğinden çekinen Senato'nun aldığı 23 Eylül 1393 günlü karara göre, "Türk hükümdarları'na duyulan sevgiden ötürü' sözkonusu Türk elçisi ile onu taşıyan gemi "hiçbir zarara uğramamış olduğu halde sahibine iade edilecekti". Gerçekte ise böyle bir karar M. Silberschimidt'in deyimiyle "ticari çıkarların siyaset üzerine ne kadar çok etki yaptığını" gösteriyordu.[101]

Venedik Senatosu buna paralel olarak, değişik yerlerde çeşitli olaylar sonucunda ele geçirilmiş ya da satın alınmış olan Türk esirleri hakkında da olumlu ve ılımlı sayılabilecek bazı kararlar da almıştı. 11 Mart 1393'te, "işlenmeyen topraklarda çalıştırılmak üzere" esir satın alınması için *Girit* yöneticilerinin emrine '3.000' *hyperper* ödenek ayrılırken, satın alınacakların '50' yaşından aşağı olmaları yanında, hıristiyan veya Türk olmamaları şart koşulmuştu. Ayrıca yöneticilerden Türk esirlerini kendi özel hizmetlerinde parasız olarak çalıştırmamaları istenmişti.[102]

Bütün bu dikkatli ve ihtiyatlı davranışlara karşın Bayezid 'in girişimleriyle ilgili olarak 1394'te Bizans'ta, Mora'da ve Balkanlar'da görülen olaylar ve değişmeler, Türkler'e karşı bir hıristiyan Avrupa *lega'sını* gündeme getirecek ve *Serenissima Cumhuriyet* yavaş yavaş da olsa kendini bu ittifakın içinde bulacaktır.

Bu değişmelerin başında, Bayezid ile İmparator II. Manuel arasındaki ilişkilerin ansızın denilecek bir hızla bozuşmaya dönüşmesi ve Türk kuvvetlerinin Bizans başkentini ilk kez olarak kuşatması geliyordu. Tahta çıktığından beri Osmanlı Padişahı'na bağlı bir vasal gibi hareket etmek zorunda kalan, Sultan'ın seferlerine katılan ve *İstanbul'da* Türklere özel bir mahalle ayrılması, onların davalarına bakacak bir kadı ataması gibi ayrıcalıklar tanıyan Manuel ile Bayezid arasındaki anlaşmazlık *Serez'de* düzenlenen bir toplantıda su yüzüne çıkmıştı. Türk kaynaklarında hiç sözü edilmeyen ve 1393 yılı sonu ya da 1394 başlarında yapıldığı anlaşılan bu toplantıya —deyim yerinde ise— Yıldırım Bayezid'in vasali hıristiyan hükümdarlar ve prensler çağırılmışlardı. Gerçekten de başta II. Manuel olmak üzere onun kardeşi Mora Despotu I. Theodoros (1384-1407), Malvasia hakimi Mamonas, Sırp Knezi Stephan Lazarevic (1389-1427) ve Köstendil Prensi Konstantin Dejonovic Osmanlı Padişahı'nın huzurunda yapılan bu toplantıya katılmışlardı. Katılanların kimlikleri, bölgede olup bitenlerin ele alınıp bir durum değerlendirmesinin yapıldığı ve vasaller arasındaki ilişkiler kadar Padişah'la vasalleri arasındaki ilişkilerin de gözden geçirildiği izlenimini vermektedir.

Sözkonusu toplantıda II. Manuel, kardeşi Theodoros 'u kendisine karşı "tertip" hazırlamakla suçlarken kendisi de Padişah'ın sert eleştirilerine uğramıştı. Halkokondiles 'in naklettiğine göre toplantıya katılanların biribirlerini suçlamaya girişmelerine öfkelenen Bayezid, bu konuda sorumlu saydığı İmparator'u öldürtmeyi bile düşünmüştü. Fakat Manuel 'le dost olan ve ondan birçok armağanlar alan Sadrazam Çandarlı Ali Paşa'nın araya girmesi sonucunda bu düşüncesinden vazgeçmişti.[103]

Anlatılan bu trajik sahnelerin gerçeği ne kadar yansıttığı tartışılabilir. Yalnız gerçek olan, *Serez* toplantısından sonra Bayezid 'in İmparator'la ve kardeşi ile olan vasallik ilişkilerinin bozulduğu ve Türk kuvvetlerinin çok geçmeden *Mora'yı* ve *İstanbul'u* zorlamaya başladığıdır. Anlaşılan, A. Bombaci 'nin belirttiği gibi, *Serez* toplantısında *İstanbul'da* ve *Mora'da* hüküm süren Paleolog kardeşler üzerindeki kontrolünü yitirmekte olduğunu hisseden Bayezid, Theodoros 'tan *Argos* ile diğer bazı kalelerin ken-

disine bırakılmasını istemişti. Buna yanaşmayan Despot, Venedik Cumhuriyetin'den destek istemiş ve 27 Mayıs 1394 *Modon* andlaşması ile *Argos'u* Venedikliler'e bırakmıştı.[104]

Mora'da bu gelişmeler olurken kuşatma altındaki *İstanbul'a* gitmek isteyen değişik ülkelere ait gemiler *Selanik* önlerinde toplanmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Bayezid, evvelce zaptedilmişken elden çıkmış olan *Selanik'i* işgal etmek gereğini duymuştu (Nisan 1394). Arkasından da Manuel'i sıkıştırmak için Ali Paşa'yı *İstanbul'a* göndermişti. Ancak Bizans başkentini almanın çok güç olduğunu belirten, üstelik *İstanbul'u* kuşatmanın hıristiyan Avrupa'yı harekete geçireceği kuşkusuyla böyle bir zorlamaya karşı olan Ali Paşa ılımlı bir yol izleyerek Padişah'ın İmparator'a duyduğu kızgınlığı yatıştırmaya yönelmişti. Bu nedenlede Halkokondiles ve Dukas gibi Bizans tarihçileri Ali Paşa'nın İmparator'la dostluğunu belirtirlerken Aşıkpaşa-zade gibi bir Türk tarihçisi ise Sadrazam'ın İmparator'dan içleri "altun ve gümüşle doldurulmuş 100 tane balık" yani rüşvet aldığını öne sürmektedir.[105] Bu, Çandarlı vezir ailesinin son temsilcisi Halil Paşa'nın Bizans'tan "balık" içinde rüşvet aldığı yolundaki suçlayıcı motifin Y. Bayezid döneminde başladığını göstermesi bakımından dikkate değer. Rüşvet suçlamalarındaki doğruluk payı ayrı bir sorun olarak tartışılabilir. Ancak Çandarlı ailesinden gelen sadrazamların savaştan çok barış'tan yana oldukları ve gerek *İstanbul* kuşatması gerekse Timur'la boy ölçüşme gibi devletin geleceğini tehlikeye sokacak büyük savaşlara karşı çıktıkları bilinmektedir.

Bütün bu olaylar, Bizans'la yürütülen "anlaşma" döneminin sona ermesi demekti. Bunda, Osmanlı devletinin Anadolu'da ve Rumeli'de giderek genişleyen toprakları arasında birliğin sağlanabilmesi için *İstanbul* gibi bir merkeze ihtiyaç duyulması herhalde büyük bir rol oynamıştı.[106] Ya da Bayezid, en azından Dukas'ın yıl belirtmeksizin aktardığı biçimde, İmparator'a, "Sana emrettiklerimi yapmak ve isteklerimi yerine getirmek istemezsen, kapıları kapa ve şehrin içinde hükümdarlığını yap. Şehrin dışında bulunan her yer ve her şey tümüyle benim olacaktır" demek istiyordu.[107]

Serez toplantısından dönen Manuel çok geçmeden Türk kuvvetlerini başkent surlarının önünde bulmuştu. Osmanlılar'ın bu ilk *İstanbul* kuşatmasının 1391'de değil de 1394 başlarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aslında yalnızca büyük surların bulunduğu kara tarafını içeren bir kuşatma sözkonusu olup *Haliç* ve *Marmara* tarafları açık kalmış ve Bizans başkenti deniz yoluyla Karadeniz ülkeleri ve Avrupa ile ilişkilerini sürdürebilmiştir.

Türk Padişahı'nın güvenini yitirip onu karşısında bulan II. Manuel için dayanabileceği en yakın başka bir güç, *İstanbul'da* varlıklarını ve ayrıcalıklarını sürdüren Latinler, yani Cenevizliler ile Venedikliler'di. *Galata'daki* Ceneviz kolonisi Türklerle sürdürdüğü çok yakın ve dostça ilişkileri birdenbire değiştirecek eğilimde değildi. Bu nedenle İmparatorun yakınlaşabileceği ilk güç ancak Venedik olabilirdi.

Türk-Bizans ilişkilerinde ve Manuel 'in tutumunda meydana gelen değişiklikler, *İstanbul'daki* elçilik görevinden dönen Ser Bertucius Quirino tarafından Venedik Senatosu'na aktarılmıştı. Bu haberlerin alınmasından önce Bayezid 'in Atina Dukalığı'na ya da Mora Despotluğu'na karşı bir saldırısından çekinen Senato, 6 Nisan 1394'te gerekli önlemlerin alınması için Körfez kaptanına emir vermişti.[108] Arkasından da Türk tehlikesine karşı bütün *Romania'da* alınacak önlemleri yerinde saptamak amacıyla buraya '3' yönetici *(provissore)* gönderilmesi, hatta bunlardan birinin gerekirse Bayezid 'le ilişki kurup Sultan'ın amacını öğrenmeye çalışması yolundaki bir öneriyi tartışmıştı.[109] Böylece bir süreden beri Türkiye ve Bizans'la ilgili gelişmeleri incelemekte olan Senota, B. Quirino 'yu uzun uzadıya dinledikten sonra İmparator'la dostluğu ön plana almaya yani Bayezid 'e karşı Manuel 'den yana olmayı uygun görmüştü. 21 Mayısa 1394'te alınan karara göre, gerek İmparator'u gerekse Bizans başkentindeki Venedik tacirlerini "manen kuvvetlendirmek" için, Cumhuriyet kadırgalarının *"İstanbul'da* görünmeleri" gerekliydi. Bu nedenle oraya '2' kadırga gönderilecekti. Ayrıca oradaki *bailo*'ya İmparator'un şehirden ayrılmayıp başkentinde kalmasını telkin etmesi yolunda talimat verilmişti. Manuel ayrılacak olursa, Türkler sahipsiz kalan şehrin surlarını kolaylıkla tahrip edip orasını alabilirlerdi. Böyle olunca *İstanbul,* "artık bir daha hıristiyanların eline çok güç geçebilirdi". 0 yüzden İmparator, başkentinde kalarak Papa'dan ve İngiliz, Fransız, Alman krallarından yardım istemeliydi. Cumhuriyet de İmparator'un yardım ricalarını gerektiğinde mektuplarla destekleyecek ve bu "hayırlı girişimi" başarıya erdirmeye çalışacaktı. Kısacası Venedik, "Kendi hesabına" yapılabilecek her şey için hazırdı.[110]

Böylece Signoria Cumhuriyet, yalnız Bizans İmparatorluğu'nun değil, ondan daha çok *Levante'deki* çıkarlarını koruyabilmek için Papalığın öncülüğünü yapacağı ve başlıca Avrupa Krallıkları'nın katılacakları bir ittifak içinde "kendine düşeni" yapmaya hazırlanıyordu. Senato kararında *Macaristan'dan* açıkça bahsedilmemiş olması, Kral Zsigmond 'un böyle bir ittifakın öncülüğünü yapmaya gönüllü olduğunun bilinmesinden kaynaklan-

mış olmalıdır. Nitekim Türklere karşı büyük bir Haçlı seferi düzenleme projesini üstlenen Macaristan Kralı'nın Avrupa başkentlerine gönderdiği elçilerden biri de çok geçmeden *Venedik*'e gelmişti.

Venedik Senatosu Temmuz başında Bizans'taki durumu yeniden ele almıştı. İmparatorun kendisine yapılacak yardım karşılığında *Limni (Stalimene)'yi* Venedik'e bırakmak ya da satmak istediği öğrenilmişti. Senatörler Manuel'i hiç olmazsa moral bakımdan desteklemek için ona bir mektup yazılmasını kararlaştırmışlardı. Bu arada Timur'un *Bağdad'ı* zaptettikten sonra Anadolu'ya girdiği ve Erzincan Emiri Mutahharten'in onun egemenliğini kabul ettiği, Karamanoğulları'nın da onunla ilişki kurduğu haberleri alınmıştı.[111] Bu durum Bayezid'le Timur arasında bir mücadelenin başlayabileceği hakkında Venedik yöneticilerine yeni bir umut kapısı açmıştı. İki Türk arasında bir savaş, Bizans'ın kurtulması ve Cumhuriyet'in *Levante'deki* yararlarının korunması demekti. Bu nedenle Manuel'e yazılan mektupta, ondan cesaretini yitirmeyip başkentinde kalması istenirken, Bayezid'in Tatar Hanı (*İmparator Tartarorum*) ile tutuşmak üzere olduğu özellikle vurgulanmış ve hıristiyan kralların da yardımda gecikmeyecekleri eklenmişti.

Serenissima Repubblica'nın Timur'u Y. Bayezid'i durduracak bir güç olarak görmesi yerinde bir değerlendirmeydi. Ancak bu durdurma bundan '8' yıl sonra gerçekleşebilecekti. Üstelik "Tatar Hanı"nın indirdiği darbelerden birini de Osmanlılar'dan önce Venedik çekecekti. Altun Ordu Hanı Toktamış ile savaşa tutuşan Timur, *Kırım'a* girdiğinde, 14 Eylül *1395'te Tana'yı* da tahrip etmiş ve buradaki Venedik tacirlerini esir alarak geri çekilmişti. *Karadeniz'deki* en büyük ticaret merkezinin tahrip edilmesi Cumhuriyet'in ticaret etkinliğine ve gelirlerine ağır bir darbe indirmişti. Şimdi *İstanbul'un* kaybı ihtimali ise *Karadeniz'in* Venedik ticaretine tamamıyla kapanması sonucunu doğurabilirdi. Özetle Cumhuriyet büyük bir tehlike ile karşı karşıya idi. Çabuk davranması, birşeyler yapması gerekiyordu. Bununla birlikte Senato *Limni* konusunda acele davranmak istememişti.[112] Çünkü Ege'de yeni bir adanın ele geçirilmesi, *Bozcaada* sorununda görüldüğü gibi, rakip Ceneviz'le ve en önemlisi Y. Bayezid ile yeni bir anlaşmazlık konusunun doğması demekti.

İstanbul'u kara tarafından kuşatan Bayezid, şehri teslim olmaya zorlayabilmek için oraya giriş çıkışı durdurduğu gibi, her türlü yiyecek maddesinin şehre sokulmasını da yasaklamıştı. Bu da büyük bir yiyecek sıkıntısı doğurmuştu. Özellikle de buğday, zeytinyağı, şarap ve kereste kıtlığı aşı-

rı dereceyi bulmuştu. Öyle ki ekmek pişirebilmek için gerekli odun ancak evlerin yıkılmasıyla sağlanabilir olmuştu.[113]

Kıtlığın başgöstermesi üzerine M a n u e l Venedik Cumhuriyeti'nden şehre buğday getirilmesini dilemek zorunda kalmıştı. Senato, 23 Aralık 1394'te Bizans elçisine verdiği cevapta, yürürlükteki kurallara göre hububatı bir yerden başka yere nakletme doğru bir hareket olmasa da "Bizans'ı açlıktan yok etmek isteyen B a y e z i d 'in kötülüğünden ötürü ve Bizans İmparatoru ile hıristiyanlığa karşı beslenen sevgi ve saygı nedeniyle" Cumhuriyet'in İstanbul'a *'1.500' mud* buğday gönderme kararı aldığı belirtiliyordu.[114] Senato, M a n u e l' in şehirde kalmasından yana olmakla birlikte, tehlike çok arttığında onun limandaki Venedik gemilerine sığınabileceğini de ilk kez öngörüyordu. İmparator *Mora'ya* ya da *Rodos'a* götürülebilecekti. Hatta eğer *Venedik'e* gelmek isterse kendisine görkemli bir karşılama töreni yapılacaktı!

Bu tür yardımlara ve iyi niyetli kararlara rağmen Signoria Cumhuriyeti, Türkler'e karşı oluşturulan bir *lega'ya* girmeye henüz pek niyetli görünmüyordu. Ya da "savaş" için çalışsa da o savaşa girmek istemiyordu. Öte yandan Türkler de Cumhuriyet'e ait yerleri ele geçirmek yolundaki niyetlerini saklamamakla birlikte Venedikliler'le iyi geçinmeyi yeğliyorlardı. Cumhuriyetin gönderdiği elçilere itibar gösteriyorlar, Venedik tebaası olanlara karşı iyi ve hoşgörülü davranmaya çalışıyorlardı. Bu nedenlerle Venedik'in önem verdiği nokta, "bir Latin devleti olarak *Bizans'a* karşı görevinin bilincinde olduğunu inandıracak jestler" yapmaktı.[115] Bu yüzdendir ki, bir yandan Z s i g m o n d 'un öncülüğünü yaptığı Türkler'e karşı bir hıristiyan birliği konusunda Avrupa başkentlerinde uzun süreden beri görüşmeler olur, hatta Venedik şehri bu görüşmelerde önemli bir merkez vazifesi görürken, öte yandan Cumhuriyet 1395 yılı sonlarına gelinceye kadar yalnızca B a y e z i d 'i etkileyecek "jestler"le yetinmek istiyordu. Şöyle ki, Senato, 9 Aralık 1395'te Türk Sultanı'nı etkileyip *İstanbul'u* ele geçirme girişiminden vazgeçirmek için "10" kadırga donatmaya ve bunlardan '2'sini *Karadeniz'e* göndermeye karar vermişti.[116] Ama aynı gün M a n u e l 'in elçisine, "Komün'ün Türkler aleyhindeki *lega'ya* girmesinin pek yararlı olmayacağı aksine tarafsız kalmasının daha uygun görüldüğü" yolunda cevap verilmişti. Tarafsız Venedik gemileri *İstanbul'a* yiyecek taşıyabileceklerdi. Bizans başkentine gönderilecek buğday şimdiden 7-8.000 *staria* olarak saptanmıştı. Kaldı ki Cumhuriyet B a y e z i d 'i korkutmak için güçlü bir filo hazırlamaktan da geri kalmayacaktı.[117]

a) Niğbolu Haçlıları ve İtalyanlar:

Signoria Cumhuriyet 1394 ve 1395 yılları boyunca kuşatma altındaki İstanbullular'ı açlıktan kurtarmak ve M a n u e l 'e cesaret verip B a y e z i d 'i ürkütecek donanma nümayişleri biçimindeki girişimlerini sürdürürken *Niğbolu Haçlıları* adını alacak olan Türklere karşı ittifak önerileri de düşünce aşamasından çıkıp eyleme dönüşmeye yüz tutmuştu.

Son büyük Haçlı seferi olarak kabul edilen *Niğbolu* savaşında *lega* girişiminin ilk kez nereden geldiği hakkında değişik görüşler öne sürülmektedir. M. S i l b e r s c h i m i d t, önerinin '3' ayrı yerden, Macaristan, Fransa ve Bizans'tan geldiğini öne sürerken[118] Avrupa, Bizans ve Türk kaynaklarına dayanarak bir inceleme yapmış olan A. S. A t i y a, Haçlı seferi düşüncesinin Bizans'tan değil ilk kez Macar Kralı Z s i g m o n d 'un sarayından çıktığı görüşünü savunmaktadır. Ona göre böyle bir girişimi destekleyen devletlerin başında Fransa ile İngiltere geliyordu.[119] Ancak, eşi dolayısıyla sahip olduğu Macaristan tacını korumak ve memleketini yaklaşan Türk tehlikesinden kurtarmak için de olsa Z s i g m o n d' un sarıldığı *lega* fikri, M a n u e l 'in yardım istekleri, Papalar'ın bu amaçla yaptıkları çağrılar ve nihayet ne denli gönülsüz davransa da Venedik'in umut verici eğilimi olmasaydı kuşkusuz ki gerçekleştirilemezdi.

Z s i g m o n d 'un hıristiyan hükümdarlara gönderdiği elçiler Avrupa başkentlerine dağılırlarken bunlardan biri de 1394 Eylülü başında Venedik'e varmıştı. Macar elçisi memleketlerine girmiş olan Türklere karşı yardım istiyordu. Bu dilek için Cumhuriyet yönetimi, artık olağan hale gelmiş olan cevabı tekrarlamayı yeğlemişti: Venedik, diğer Avrupa devletlerinin yapacakları oranda yardım etmeye hazırdı. Kral bundan emin olmalıydı.[120]

Macar Kralı'nın girişimine paralel olarak *Roma'daki* ve *Avignon'daki* Papalar da, hıristiyan prensleri Türklere karşı bir *lega* kurup savaşmaya çağıran emirnameler *(coginur ex debita charitate)* yayımlamışlardı. Haçlı projesine büyük bir istekle sarılan IX. B o n i f a c i u s (1389-1404), 3 Haziran 1394'te böyle bir emirname yayımlamakla da kalmamış, adamlarından birini *Bosna, Hırvatistan, Dalmaçya* ve *Slovenya'da* Haçlı seferine hazırlık yapmakla görevlendirmişti. Ancak Türk gücünü yakından duymakta olan bu bölgelerde yani bugünkü Yugoslavya'da halkı Türkler'e karşı silahlandırmaya pek olanak bulunamamıştı. Bunun üzerine IX. B o n i f a c i u s 15 Ekim 1394'te ikinci bir emirname çıkartarak bazı küçük Dukalık ve diyakosluklarla birlikte Venedik Cumhuriyeti'ni de Haçlı seferine katılmaya çağırmak gereğini duymuştu. Avignon Papası XIV. B e n e d i c t u s da *Ro-*

ma'nın izinden giderek kendisine bağlı ülkelere bu yolda çağrılarda bulunmakta gecikmemişti.[121]

Oldukça uzun süren duraksamalar ve görüş alışverişlerinden sonra *Venedik* şehri de Haçlı seferi için resmi görüşmelerin yapıldığı merkezlerden biri haline gelmişti. Bunda, şehrin savaşa katılacak ülkeler açısından orta bir yerde bulunması kadar, sözkonusu seferin başarıya ulaşabilmesi için Cumhuriyet'in deniz gücüne duyulan ihtiyacın da büyük etkisi vardı. İmparator M a n u e l'in yardım dileyen elçileri 1394 Aralığı'nda *Venedik'e* ulaşmışlardı. Onları Burgundia, Orlean ve Lancaster Dukaları'nın temsilcileri ve nihayet 5 Mart 1395'te deniz yoluyla gelen Macaristan elçileri izlemişti. Bu ısrarlı istekler ve baskılar karşısında Venedik Senatosu, 10 Mart'ta, Macaristan Kralı sözkonusu Dükler'le birlikte Türkler'e karşı hareket edecek olursa Cumhuriyet'in de kendileriyle işbirliği yapmaya hazır bulunacağı şeklinde bir karar vermişti. Bu, Venedik Komünü'nün *lega'ya* katılması yolunda atılmış çok büyük bir adımdı. Ancak şarta bağlanmış ve sefere katılma payının belirtilmemiş olması Z s i g m o n d 'un temsilcilerini pek tatmin etmemişti. Eleştiriler karşısında karara açıklık getirmek gereğini duyan Senato, üç gün boyunca süren tartışmalardan sonra 12 Mart'ta, Cumhuriyet'in "müttefiklerin sağlayacağı filonun dörtte birine eşit sayıda kadırga vermesini" kararlaştırmıştı. Öteki devletler toplam '25' gemi donatacak olurlarsa Venedik '6' kadırga donatacaktı. Eğer İngiltere ile Fransa bu savaşa katılmayacak olurlarsa Cumhuriyet "kutsal Kilisenin ve kutsal buyruğun onurunun gerektirdiği sürece" desteğini devam ettirecekti. Ancak sefer başarısızlıkla sonuçlanırsa Macaristan'ın karşılaşacağı tehlikeleri ve zararı dikkate almayacaktı.[122]

Açıklayıcı nitelikteki bu karar Venedik'in Türkler'e karşı *lega'ya* adımını atarken bile sonuçtan pek emin olmadığını göstermesi yönünden dikkat çekicidir. Gerçekten de başlangıçta Z s i g m o n d 'un planı Eflak'ta Macar hegemonyasının kurulmasına ve Bulgaristan'ın Türkler'in elinden alınmasına yönelikti. Venedik için önemli olan ise *Levante*'deki etkinliğini sürdürebilmek için Bizans'taki ve *Mora'daki* Türk baskısının ortadan giderilmesi idi. Nitekim Z s i g m o n d, müttefiklerin 1395 yılı içinde harekete geçmelerini istemişken kendisi daha çok *Eflak* sorunu ile uğraşmış ve 1396 Martına gelinceye kadar Venedik'le pek ilgilenmemişti.

Haçlı projesinin şampiyonluğunu üstlenen Macaristan Kralı'nın yöresel işlere dalması ve *lega* için hazırlıkların gecikmesi karşısında Venedik Cumhuriyeti *Levante'deki* topraklarını ve yararlarını koruyabilmek için bazı ha-

zırlıklara başlamak gereği duymuştu. Daha Mayıs başlarında Ege donanmasını güçlendirmek için '4' kadırga gönderilmesi uygun görülmüştü. Yıl sona ererken de ciddi bir atılımla '10' kadırga daha donatılmasına karar verilmişti. 9 Aralık 1395 günkü Senato toplantısında bu kararın gerekçeleri çok açık biçimde, Bizans İmparatorluğu'nu B a y e z i d 'e karşı korumak ve Cumhuriyetin kendi yararlarına hizmet olarak belirtilmişti. Senatörlere göre bölgede kuvvetli görünmek gerekirdi. Böyle davranılacak olursa hem Türkler'in *Gelibolu'da* Venedik gemilerinin geçişlerini kontrol etmeleri önlenecek hem de *Tana* ve *Trabzon* ile diğer yerlerdeki ticaret etkinliği yeniden kazanılabilecekti.[123] Denilebilir ki *Serenissima Repubblica'nın* öteden beri *Levante'deki* güttüğü amaç bu kararın gerekçesinde çok çarpıcı bir biçimde özetlenmişti.

Bundan kısa bir süre sonra Türkler'in *Gelibolu'da* ve *Argos* ile *Atina'da* Venedik gemilerine saldırdıkları ve iki taraf arasında çarpışmalar olduğu haberi alınmıştı. Türkler özellikle Çanakkale Boğazı'ndan geçmekte olan gemileri *Gelibolu'da* durdurup kontrol etmeye başlamışlardı. Bunu sağlamak için de Y. B a y e z i d Savoia Kontu A m a d e o 'nun seferinden çok sonra ancak 1377'de Osmanlılar'a verilen *Gelibolu* istihkâmlarını yeniden yaptırtmıştı. Bu arada büyük kadırgaların sığınabileceği limanı korumak için de büyük bir kule inşa ettirilmişti.[124] Türkler'le ilişkilerin bozuşmaya yüztutması karşısında Senato B ay e z i d 'e bir elçilik heyeti göndermeyi gerekli görmüştü. 28 Aralık 1395 günü alınan kararda, *İstanbul'un* Türkler'in eline geçmesinin "hıristiyanlık için bir aşağılık ve hakaret" sayılacağı belirtiliyordu. Bunu önlemek için ve Y. B a y e z i d ile II. M a n u e l arasında bir anlaşma olanağının bulunup bulunmadığının saptanması yerinde olacaktı.[125]

Türk Sultanı'na gönderilecek elçiliklere N i c o l o V a l l a r e s s o ile M i c h e l e C o n t a r i n i (Mihael Contareno) seçilmişlerdi. Kendilerine 17 Şubat 1396'da başlıca şu maddeleri içeren bir talimat verilmişti.[126]

a) Sultan'a gemilerin *Gelibolu* açıklarında durdurulup kontrol edilmesinden ve bazılarındaki malların yağma edilmesinden duyulan hoşnutsuzluğu iletmek,

b) *Argos* ve *Nauplie (Anapoli)* topraklarına yapılan akınların durdurulmasını ve buralara saygı gösterilmesini istemek,

e) Venedikliler'in evvelce Aydın ve Menteşe illerinde elde etmiş oldukları ayrıcalıkları onaylanmasını dilemek.

ç) Sultan'ın Bizans İmparatoru hakkında iyi davranmasının ve çarpışmaların durdurularak barış'ın geri getirilmesinin yararlarını belirtmek.

Böylece Venedik B a y e z i d 'den kendisi için çok önemli olan ticaret alanında bazı isteklerde bulunurken Türk-Bizans savaşının sona erdirilmesi ve *İstanbul* kuşatmasının kaldırılmasını da önemli görüyordu. Hatta bu konuda aracılık yapmaya bile hazırdı. Nitekim elçilere verilen talimatta B a y e z i d 'le görüştükten sonra *İstanbul'a* gitmeleri ve M a n u e l 'e Sultan'la barışa varılması için aracılık yapabileceklerinin bildirilmesi de istenmişti. Ancak bunun için İmparator'un vaktiyle V I I . İ o a n n e s ile F. F o s c o l o arasında yapılmış olan anlaşmayı yenilemesi şart koşulmuştu! Arabuluculuk önerisi karşılıksız olamaz demekti.

Bayezid'e gönderilecek N . V a l l a r e s s o ile M . C o n t a r i n i 'nin Karadeniz'e gidecek kadırgalarla hareket etmeleri öngörülmüştü. '8' kadırgadan oluşan bu filonun komutanlığına ileride doc'luk makamına kadar yükselecek olan T o m m a s o M o c e n i g o (1414-1423) getirilmişti. Kendisine 17 Şubat'ta verilen talimatta, *Venedik'ten* hareketinden dönüşüne kadar gerek Ege'de gerekse B a y e z i d ve M a n u e l'le ilişkiler bakımından nasıl davranacağı oldukça ayrıntılı biçimde belirtilmişti. Kaptanın özellikle *Çanakkale* boğazından geçişte dikkatli olması, Sultan'ın yanına gidecek elçileri *İstanbul'a* varmadan Asya ya da Avrupa kıyılarında karaya çıkarması, Türkler'le görüşmeler sürerken *Çanakkale* ile *Bozcaada* arasında dolaşıp gemilerin Boğaz'dan serbestçe geçmelerini sağlaması, ancak "Türkler'e karşı bir saldırı"da bulunmaması isteniyordu.[127]

Tüm bu talimatlara ve hazırlıklara rağmen Osmanlı Padişahı'na ve oradan da Bizans İmparatoru'na gitmeleri düşünülen olağanüstü elçilik heyeti yola çıkamamıştı. Çünkü M a n u e l'in Macar Kralı Z s i g m o n d 'a gönderdiği elçinin *Venedik'e* gelmekte olduğu öğrenilince, 27 Şubat 1396'da Kaptan M o c e n i g o 'dan hareketini geciktirmesi istenmişti.[128] *Venedik'e* gelen Bizans elçisi, İmparator'un Türkler'e karşı savaşa girişmek konusunda Z s i g m o n d 'la anlaşmaya vardığı haberini getirmişti. Gerçekten de Şubat'ta yapılan Bizans-Macar ittifak anlaşmasına göre, İmparator masrafları kendisince ödenecek olan '10' kadırga, Z s i g m o n d ise '3' kadırga donatacaktı. Ortak hareketin de Mayıs'ta başlaması öngörülmüştü. Alınan bu haberlerden memnun kalan Senato, 1 Mart 1396'da B a y e z i d 'e elçi gönderme kararından büsbütün vazgeçmişti.[129] Elçilerin Osmanlı Padişahı'na sunulmak için aldıkları armağanların tutarı olan '500' duka ile öteki harcamalarının karşılığının ödenmesi de kararlaştırılmıştı.[130] Yani Cumhuri-

yet, Türk Sultanı ile Bizans arasında görünüşteki tarafsızlığından ve arabuluculuk eğiliminden vazgeçip *lega'ya* girerken parasal bir kaybı önceden göze almış oluyordu.

Bizans elçisinin arkasından *Venedik'e* ulaşan Z s i g m o n d 'un elçisi ise, Kral'ın 21 Mart'ta Türklere karşı harekete geçmeyi düşündüğünü belirterek Cumhuriyetin de buna katılmasını istemişti. Macar elçisine hazırlanacak kadırgaların en geç Temmuz ortalarında *İstanbul'a* varacağı ve Ağustos ortalarına kadar orada Kralı bekleyeceği cevabı verildi. Aynı zamanda eğer Z s i g m o n d Bizans başkentine gelmeyecek ya da gecikecek olursa bunun zamanında Genel Kaptan'a bildirilmesi gerektiği belirtildi.[131]

Artık Türkler'e karşı Haçlı projesi eyleme dönüşmek üzereydi. Venedik Cumhuriyeti, bir hayli duraksamadan sonra Z s i g m o n d 'un ısrarı ile de olsa devlet olarak Macaristan ve Bizans'tan başka Fransız, İngiliz ve Germen haçlılarının, Pera Cenevizlileri'nin, Sakız Maona'sının, Midilli'deki Gattilusio'ların ve nihayet Rodos Şövalyeleri'nin katılmaları sözkonusu olan *lega'ya* artık geri dönememecesine ayak basıyordu. Bu durumda *İstanbul'a* doğru yola çıkmakta olan Kaptan T. M o c e n i g o 'ya verilmiş olan talimatın değiştirilmesi artık kaçınılmaz olmuştu. Kaptan, "Bizans'ı cesaretlendirmek ve Türkleri korkutmak" için '8' kadırga ile[132] Çanakkale Boğazını süratle geçip *İstanbul'a* ulaşmaya çalışacaktı. Gemilere yüklenen hububat vaad edildiği üzere İmparator'a bir an önce teslim edilmeliydi. Çünkü Cumhuriyet, Türk hububatını sağlayamayan ülkelerin açlıktan kırılıp yok olacakları hakkında B a y e z i d 'in öne sürdüğü iddiayı çürütmeye büyük önem veriyordu.[133]

Türklere karşı oluşturulan *lega,* 1396'da harekete geçerken başlıca '3' amaç gözetiliyordu: Türkleri Balkanlar'dan püskürtmek -Kuşatma altındaki *İstanbul'u* ve Bizans İmparatorluğu'nu kurtarmak- Türk savaş gemilerini yok ederek deniz yollarını yeniden serbest ticarete açmak. Ancak bu kadar geniş ve önemli sonuçlar elde edebilmek için hareketin de geniş tutulması ya da uzun sürecek bir savaşın göze alınması gerekirdi. Bu olasılık karşısında Venedik Senatosu, öncelikle harekâtı sınırlandırıcı bir başka karar almayı yararlı görmüştü: Venedik donanması hiçbir şekilde *Karadeniz'e* geçmeyecekti. Asıl savaş alanı, iki Boğaz arası, yani *Marmara* denizi olacaktı.[134] Buna göre Cumhuriyet'e önemli iki görev düşüyordu: Kuşatma altındaki *İstanbul'u* kurtarmak için girişilecek harekette Bizans başkentine hububat ulaştırarak savunmaya yardımcı olmak, aynı zamanda donanmayı orada tutup Bizanslılar'a cesaret vermek. Öte yandan da Türk ordusunun Anadolu ve Rumeli yakaları arasında geçişlerini engellemeye çalışmak.

Venedik, *lega'ya* katılmakla birlikte Osmanlı Sultanı'na karşı sıcak savaş henüz başlamamıştı. Ancak Bayezid'in Çanakkale boğazında askeri hazırlıklara giriştiği yolunda haberler alınıyordu. Bu yüzden *İstanbul'a* gidecek ticaret gemilerine askeri kadırgaların eşlik etmeleri uygun görülmüştü.[135] Son olarak da T. Mocenigo'dan savaş bölgesinde *lega'ya* dahil öteki kuvvetlerden daha uzun süre kalmaması istenmişti.[136]

Gerçekten de *Niğbolu* Seferi'ne katılan İtalya devleti yalnız Venedik Cumhuriyeti değildi. Özellikle Papalar'ın çıkardıkları emirnamelerle kutsal ilan edilen *lega*'ya bağlı ordularda İtalyan halkından birçok gönüllü yer alırken, başta *Pera* olmak üzere *Sakız* ve *Midilli*'deki Cenevizli senyörler de ittifaka katılmışlardı. Bunda "hıristiyan ruhu" kadar Türkler'in *İstanbul* kuşatması nedeniyle Ege'deki Ceneviz kolonilerinin ticaret etkinliklerinin azalmasının büyük payı vardı. Kaldı ki Yıldırım'ın *İstanbul* kuşatması, o zamana kadar dostluk sınırlarını aşmayan Türklerle Galata Cenevizlileri'ni ilk kez karşı karşıya getirmişti. Galatalı Cenevizliler Bizans'taki ayrıcalıklı durumlarını korumak ve Türklerle de iyi ilişkiler sürdürebilmek için büyük özen gösteriyorlar, gerekirse parasal fedakârlıklardan da kaçınmıyorlardı. Örneğin VII. Ioannes, Türk hazinesine yılda '10.000' duka ödemek zorunda kaldığında bu paranın bir kısmını Galata kolonisi sağlamıştı.[137] Cenova Komünü de 1392'de Galata Podestası Nicolo di Zoagli'ye gönderdiği mektupta *Pera'nın* güvenliği için gereken önlemlerin alınması istenir ve bu amaçla *'5'* kadırganın yola çıkarıldığı bildirilirken, zorunlu olmadıkça Türklerle bir savaşa girişilmemesi ve barış yollarının zorlanması özellikle vurgulanmıştı.[138] Ancak Y. Bayezid Peralılar'ın kuşatma altındaki *İstanbul'a* yardım etmekte olduklarını görünce 1396'da *Galata'yı* da abluka altına almıştı. Galata kolonisi de *Midilli'deki* Gattilusio'dan yardım istemişti. Ama Midilli kuvvetleri ablukayı yarıp *Galata'ya* ulaşamamışlardı.[139]

Galata gibi çok önemli bir üssü yitirme ihtimali, zaten 1392'de Fransa'nın egemenliği altına düşmüş bulunan Cenova Komünü'nü de Türkler'e karşı *lega'ya* katılmaya yöneltmişti. Çünkü Fransa Türkler'e karşı birlikte harekete geçmenin ateşin taraftarlarından biri idi ve 25 Ekim 1396'da imzalanan bir anlaşma ile de bağımsız davranmak isteyen Doc. Antoniet to Adurno üzerindeki baskısını daha da artırmıştı. Galata kolonisinin yardım dileği ve Fransa'nın baskısı dışında Ege'deki öteki kolonilerini de Türklere karşı koruyamayacak güçte olan Ceneviz Komünü'nün, Türk tehlikesini Fransa'nın da dostu olan Venedik'e yaklaşarak gidermeye çalışmak

istemesi de onun *lega*'ya girmesinde etkili olmuştur.[140] Sonuçta Venedik Amirali T o m m a s o M o c e n i g o komutasında Boğaz bölgesine gönderilen müttefik donanması içinde Cenevizliler'e ait '3' kadırga da yer almıştı.[141]

Haçlı kuvvetlerinin planına göre, kara ordusu Balkanlar'dan müttefik donanması ise Çanakkale boğazından *İstanbul* üzerine yürürken, *Tuna'dan* yola çıkan bir hafif donanma da yiyecek malzemesini taşıyacak ve gerektiğinde orduya yardımcı olacaktı. Z s i g m o n d komutasındaki Haçlı kuvvetleri, 10 Eylül 1396'da *Niğbolu'ya* varıp şehri kuşatmaya başladıklarında, Venedik ve Ceneviz gemileri de kaledeki Türklerin dışarısı ile ilişkilerini kesme görevini üstlenmişlerdi.[142] Bu, sözkonusu İtalyan gemilerinin *Karadeniz-Tuna* yoluyla *Niğbolu* önlerine geldiklerini göstermektedir.[143] Haçlı ordusunun mevcudu hakkında verilen rakamlar "100.000-300.000" arasında değiştiği gibi, bu ordu içinde yer alan İtalyanlar'ın sayısını da kesinlikle saptama olanağı bulunmamaktadır. Bununla birlikte İtalyan şehir devletlerinin zorlaması olmaksızın Papalığın çağrısı üzerine ya da paralı asker *(mercenario)* olarak *Niğbolu* savaşına katılan İtalyanların birkaç binden fazla olmadığı sanılmaktadır.

Burada *Niğbolu* Savaşı'nın ayrıntılarına girecek değiliz. Yalnızca içlerinde bir miktar İtalyan'ın da bulunduğu ve büyük umutlarla yola çıkan bu büyük Avrupa ordusunun 25 Eylül 1396'da *Niğbolu* önlerinde Türk kuvvetleri karşısında büyük bir yenilgiye uğradığını hatırlatmakla yetineceğiz. Öyle ki sefere katılan prenslerden ve asillerden bir kısmı hayatlarını yitirirken, aralarında Nevers Kontu J e a n P h i l i p p e d ' A r t o i s ile H e n r i d e B a r, J a c q u e s d e l a B o u r b o n, E n g u e r r a n d d e C o u c y, G u y d e l a T r e m o u i l l e ve Mareşal J e a n B o u c i c a u t'un da bulunduğu bir kısmı Y ı l d ı r ı m B a y e z i d'e esir düşmüşlerdi. Önceleri *Eflak* ve *Bulgaristan* üzerindeki Türk nüfuzunu kırmayı düşünen, arkasından *İstanbul'u* kurtarmak isteyen ve giderek hıristiyanlarca kutsal sayılan topraklara varmayı düşleyen Z s i g m o n d ise *Tuna* ağzındaki bir Rodos gemisine sığınabilmiş[144] ve onunla Bizans başkentine getirilmişti. T o m m a s o M o c e n i g o komutasındaki Venedik kadırgaları orada idi. Ancak müttefik başamiraline düşen görev Türkleri bozguna uğratan bir *lega* başkomutanını değil yenik düşen bir kralı ülkesine ulaştırabilmek olmuştu!

Macar Kralı'nı *Tuna*'dan *İstanbul'a* getiren geminin kimliği ve T. M o c e n i g o 'nun *Karadeniz'e* çıkıp çıkmadığı konusunda değişik görüşler

öne sürülmektedir. Birçok araştırıcı Venedik Amirali'nin '44' gemiden oluşan *lega* donanmasının komutanlığını da üstlendiğini ve Zsigmond'un onun gemisine sığındığını kabul etmektedirler.[145] Ancak Venedik kaynaklarına dayanan C.Manfroni bu görüşe katılmamaktadır.[146] M.Silberschimidt de bu belgelerde Mocenigo'nun *lega* başamiralliğine atandığını gösteren bir kayıt bulunmadığını ve kendisine *Karadeniz'e* çıkmaması için Senato'ca kesin emir verilmiş olduğuna dikkati çekerek Niğbolu seferi sırasında Venedik donanmasının hareketini şöyle özetlemektedir:

Müttefik donanmasına katılacak filolar arasında bir işbirliği sağlanamamıştı. Bu nedenle Rodos Şövalyeleri ve Ceneviz gemileri ile bir Bizans filosu *Karadeniz'e* çıkıp *Tuna* ağzına girmişlerdi. T. Mocenigo ise kendisine verilen talimat uyarınca, emrindeki '8' kadırga ile 2 Eylül 1396'da Bizans başkentine varmıştı. Venedik filosuna, yiyecek taşıyan '2' ticaret gemisi de katılmıştı. Bu tarihte Y. Bayezid Haçlı ordusunu karşılamaya yöneldiğinden *İstanbul* ve *Galata* kuşatmasını gevşetmek zorunda kalmıştı. Venedik Amirali de bundan yararlanarak zaten deniz yönünden açık bulunan *İstanbul* limanına kolaylıkla girebilmişti. Getirilen yiyecek maddeleri sıkıntı çeken şehir halkına dağıtılmıştı. Bundan ötürü *Galata'daki* Ceneviz kolonisi, Venedik Docu Antonio Venier'e yazdıkları 28 Ekim 1396 günlü mektupla "Türk tehdidine uğrayan *İstanbul'u* ve *Pera'yı* kurtarmaya yönelik" bu yardımdan ötürü kendisine teşekkür etmişlerdi.[147]

Venedik donanmasının bir kurtarıcı sayılıp yeni umutların doğduğu Bizans başkentinde *Niğbolu* yenilgisi öldürücü bir darbe etkisi yapmıştı. Venedik donanmasının koruması altında *İstanbul'a* gelip İmparator Manuel ile görüşen Zsigmond, burada çok kalmak istememiş ve gene kadırgalarla *Rodos'a* hareket etmişti. 0 tarihlerde henüz güçlü olmayan Türk donanması *Niğbolu* mağluplarının *Çanakkale* Boğazı'ndan geçişlerine engel olamamıştı. Ancak Haçlı seferinin öncüsü bu Macar kralı *Gelibolu* önlerinden geçerken Türkler'in sahil boyunca dizdikleri haçlı esirlerini seyretmek ve onların bağırmalarını işitmek zorunda kalmıştı.[148] Çanakkale Boğazı'ndan geçerken Venedik kadırgaları ile Türk gemileri arasında ufak çapta bazı çarpışmalar olmuş, ancak Zsigmond yoluna devam edebilmişti. Aralık ortalarında *Modon'a* varan Macaristan Kralı, Venedik'e uğramaksızın *Dalmaçya* kıyısındaki *Spalato (Split)'ya* çıkmış ve oradan da ülkesine dönmüştü. *Buda'ya* vardığında da kendisini kurtaran Tommaso Mocenigo'ya yılda '1.000' dukalık bir ödenek bağlamayı gerekli görmüştü.[149]

Türklere karşı uzun çabalar sonucunda oluşturulan ve *Serenissima Republica'nın* ciddi duraksamalardan sonra katıldığı *lega'nın Niğbolu'da* bozguna uğradığı haberi, ortak sefere katılan ülkelerde olduğu gibi Venedik'te de büyük bir heyecan uyandırmıştı. Cumhuriyet, Y. B a y e z i d karşısında yalnız kalmıştı. Senato'da hararetli görüşmelerden sonra alınan ilk karar, *Ege* ve *Karadeniz'deki* ticaret kadırgalarının güvenliğini sağlamaya ve tehlike altındaki Bizans'ın yardımına koşmaya yönelik idi. En ivedi ihtiyaçları karşılamak için Amiral T. M o c e n i g o 'ya '5.000' duka gönderilirken, ondan, hıristiyan dünyasının yardım için ayaklanacağı konusunda İmparator M a n u e l 'i cesaretlendirmesi de isteniyordu. Ancak Avrupa'yı yeniden hareket geçirmek amacıyla başlıca başkentlere elçiler gönderme önerisi, seçilen '2' temsilcinin böyle bir görevi kabul etmemeleri yüzünden sonuçsuz kalmıştı! Bu durumda Senato, hükümetin gelecek için hiçbir yükümlülük altına girmemesini kararlaştırmıştı. Dahası, Macaristan'da Z s i g m o n d 'un krallığını başından beri tanımamış olan karşıt grubun Sultan B a y e z i d ile ayrı bir anlaşma yapması korkusu yayılmaya başlamıştı.[150]

Öte yandan, Fransa egemenliği altındaki Cenova'da da buna benzer heyecan ve kaygılar doğmuştu. T. M o c e n i g o tarafından kurtarıldığı sanılan *Pera* ile, lega'ya katılan *Sakız* ve *Midilli* kolonileri şimdi Türk Sultanı karşısında yalnız başlarına idiler. Bu kuşkular içerisindeki Doc. A n t o n i o A d u r n o, Venedike bir temsilci göndererek Cumhuriyet'ten doğu'daki yerlerinin, özellikle de *Pera'nın* korunmasına yardım edilmesini dilemek zorunda kalmıştı. Öneriyi görüşen Venedik Senatosu *Pera'yı* korumayı *Levante'deki* kendi çıkarları açısından da yararlı gördüğü ve bu yardım karşılığında Cenova'dan bazı şeyler koparabileceğini düşündüğü için 18 Aralık'ta Doc'a olumlu cevap verilmesini kararlaştırmıştı. Buna göre Venedik filosu *Pera*'daki hıristiyanlara ait malları ve Cenevizliler'e ait toprakları Türkler'e karşı koruyacaktı. *Romania'daki* Venedik yöneticileri *Pera'ya* giderek Ceneviz gemilerinin hareketlerine yardım edeceklerdi.[151]

Bunların dışında Venedik, imparator M a n u e l 'i ve Galata Cenevizlileri'ni B a y e z i d ile barış yapmamaları için uyarıyor, bunun hıristiyan onuruna yakışmayan utanç verici bir davranış olacağını öne sürüyordu. Ne var ki Senato kararı ile yazılan mektubun sonuna eklenen notta, eğer Türklerle barış yapılmak zorunda kalınılırsa, Cumhuriyet'in de barış kapsamına alınması isteniyordu! Bu, G i b b o n s 'un da belirttiği gibi, Signoria'nın Türkler karşısında yalnız kalmak istemediğinin yeni bir belirtisi idi.[152]

Gerçekte Venedik yönetimi *Pera'nın* savunmasını bedelsiz olarak üstlenmiş değildi. Cumhuriyet bir süreden bu yana *Bozcaada'ya* yerleşmek istiyor ve bunun için de Cenova komününü *Torino* andlaşmasının değiştirilmesine razı etmeye çalışıyordu. *Niğbolu* yenilgisi sonrasında Avrupa'yı ve Bizans'ı kaplayan karamsarlık, Venedik Senatosu'na göre Cenevizle anlaşmak için çok elverişliydi. Bu amaçla 1396-1397 kışında Cenova'ya, P e t r u s A y m o başkanlığında bir heyet gönderilmişti. Heyet, Cenova yöneticilerine denizlerde Türk gücünün artmasına ve *Gelibolu'nun* kuvvetli bir istihkâm haline gelmesine, *Bozcaada*'nın askerlikten arındırılıp boşaltılmasının yol açtığını izah edecek ve Venedik'in Boğazlar'a çok yakın olan bu adaya yerleşmesinin kabul edilmesini isteyecekti. Fakat Ceneviz Komünü bu öneriyi kabul etmemiş, hatta böylesi bir öneriyi duymak istemediklerini belirtmişlerdi. 1397 Martı'nda verilen Ceneviz cevabına göre eğer *Bozcaada'nın* statüsünde değişiklik gerekiyorsa, ortaklaşa masrafla tekrar takviye edilip yönetimi yansız bir devlete, örneğin Papalığa bırakılabilirdi.[153] Böylece *Niğbolu* öncesinde görülen Venedik-Ceneviz yakınlaşması, çok geçmeden eski rekabet havasına dönmüş oluyordu.

Öte yandan B a y e z i d *Niğbolu'da* kazandığı zaferden sonra *İstanbul'u* daha sıkı bir abluka altına alma olanağını bulunca *Galata* Cenevizlileri Sultan'la anlaşmak zorunluluğunu duymuşlardı. T o m m a s o M o c e n i g o Kral Zsigmond'u alıp *İstanbul*'dan ayrılmadan önce, İmparator M a n u e l kendisini ve Bizans'ı koruyabilecek tek gücün Venedik Cumhuriyeti olabileceğini düşünerek amirale *Doğu Roma*'yı "Signoria'nın ellerine teslim" ettiğini belirten bir mektup vermişti.[154] Ancak Cumhuriyet böyle güç bir görevi tek başına üstlenemeyeceği bilinciyle Ceneviz'in ve öteki Avrupa devletlerinin desteklerini sağlamayı gerekli görmüştü. Venedik yönetimi bu yoldaki çabasını sürdürürken B a y e z i d, *İstanbul* surları dışında Bizans'ın elinde kalmış son liman *Silivri'yi* de almıştı. Bundan sonra M a n u e l 'e elçi göndererek başkentin teslimini istemiş, İmparator'un buna cevap vermemesi üzerine de[155] şehrin ablukasını sıkılaştırmıştı. Türk kuvvetlerini yeniden karşılarında bulan Peralılar Sultan'la barış yapmayı en iyi çare olarak görmüşlerdi. *Niğbolu'da* Türklere esir düşen Fransızlar'ı kurtarmak için ödenen '200.000' duka tutarındaki fidye'nin '30.000' dukası borç şeklinde de olsa Galatalı tüccarlarca sağlanmıştı.[156] Bu davranış Galata kolonisini B a y e z i d karşısında güç duruma sokabilecekti. Zaten *Galata'nın* yeni bir tehlike karşısında olduğunu gören anavatan Cenova da Türk Sultanı ile ilişki kurmaya yönelmişti. Cenova komünü Venedik'in *Bozcaada* konusundaki önerisini reddederken Galata Podestası L u c h i n o d i B o n a-

vey'i "herhangi bir barış ve uzlaşma" sağlamak için iki kişi ile birlikte Bayezid'in yanına gitmeye memur etmişti. Bu elçilik heyetinin Padişahla yaptığı görüşmelerin içeriği hakkında fazla bir şey bilinmemekle birlikte Venedik'e ulaşan haberlerde Peralıların Sultan'a her yıl belirli bir vergi ödemeyi kabul ettikleri ya da edecekleri söyleniyordu. Ancak Podesta, umulan barışı sağlayamamıştı. Çünkü bir süre sonra 1391 Ekimi'nde Bayezid ile görüşmelere Gentile dei Grimaldi gönderilmişti. Fakat bu elçilikten de olumlu bir sonuç alınamamıştı.[157]

Yıldırım Bayezid'in *İstanbul'a* denizden yardım getiren gemileri denetleyebilmek ve ablukayı güçlendirebilmek amacıyla *Anadolu Hisarı'nı* bu tarihlerde yaptırdığı anlaşılmaktadır.[158] Türk kuvvetleri bu kez *Galata Kulesi'nin* sağında ve ona hakim olan tepeyi de işgal etmiş[159] dolayısıyla *Pera* kolonisini daha yakından kontrol altına almışlardı. Kara yönünden bu denetim sağlanırken *Karadeniz'den* gelecek gemileri gözetmek için de Anadolu yakasında bir hisarın yapımına başlanmıştı. Asıl ilginç olan, başlangıçta *Yenice Kale* ya da *Güzelce Hisar* adlarıyla anılan bu hisarın yapımını Cenovalı Di Negro ailesinden bir mimarın yönetmesi idi.[160] Galata kolonisince "hain" diye suçlanmasına karşın Cenevizli bir mimarın Türk Sultanı'nın hizmetinde bulunması, siyasal çekişmelere ve çarpışmalar sürerken toplumlar arasındaki ilişkilerin kesilmediğini göstermektedir. Kaldı ki Di Negro, Y. Bayezid'in hizmetindeki tek Cenevizli değildi. O tarihlerde Cenovalı Francesco Drapiero'nun da Türk başkentinde yaşadığı ve sarayda büyük bir etkinliğe sahip olduğu bilinmektedir.[161]

Cenova komünü, Venedik Cumhuriyeti'nin Türkler karşısında birlikte hareket etmeye yönelik önerisine yanaşmaz ve tek başına bir barış sağlamaya çalışırken, 1397 başlarında Venedik'e gelen Fransız elçileri, artık Bizans'ın değil, Bayezid'in elindeki esirlerin nasıl kurtarılacağı sorununu görüşmeye koyulmuşlardı. *Lega'yı* oluşturan müttefiklerin kendi başlarına harekete yöneldiklerini gösteren bu durumu dikkate alan Venedik Senatosu, 7 Nisan 1397'de Bayezid'le anlaşmaya öncelik tanıyan bir karar alma gereğini duymuştu. Yeni kaptan Benedetto Soranzo'ya verilen talimatta, kolonilerin korunması için gerekli önlemler alınırken "eğer olanağı varsa Sultan ile anlaşmaya çalışması" isteniyordu. Şu kadar ki sözkonusu barış yalnız karada geçerli olacaktı, denizlerde ise savaşa devam edilebilecekti.[162] Böyle bir ayırım Venedik yöneticilerinin Cumhuriyet'in deniz gücüne olan güvenlerini göstermekteydi. Ayrıca B. Soranzo, eğer Bayezid, *Adalar Denizi* güneyinin Venedik'in elinde kalmasını kabul ede-

cek olursa, Boğazlar dahil, *Marmara* denizini Türk egemenliğine bırakmaya yetkili kılınmıştı. Bu da S i l b e r s c h i m i d t' in yorumuna göre, Venedik'in Türkler'den kendisi için ayrıcalıklar sağlamaya çalışırken "Bizans'ı satmaya" hazır olduğunu gösteriyordu.[163]

Ne var ki Cumhuriyet'in yalnızca karalar için öngördüğü böylesine bir barış yapılamadı. Venedik de ne açık bir savaş ne de bir mütareke demek olmayan bir bekleme dönemine girmiş oldu. *Serenissima Repubblica'nın* karada B a y e z i d ile savaşmaktan kaçınıp barışı yeğlemesinde ve *Marmara'yı* Türk nüfuz alanı olarak kabul etmesinde, *Niğbolu* zaferi ertesinde gücünün doruğunda olan Türk Sultanı'nın Anadolu'da kazandığı yeni başarılar da etkili olmuştu. Gerçekten de 1397'de A l a a d d i n A l i Bey üzerine yürüyen B a y e z i d Karaman Beyliği'ne de son vererek o yöreyi Osmanlı topraklarına katmıştı. Arkasından *Samsun'u* alarak İtalyanlar'ın elinde bulunan *Karadeniz* ticaretinde de etken olmaya yönelmişti.

Bu gelişmeler karşısında Venedik *barış*'la *savaş* arasında sıkışmış gibiydi. Türklerle barış yapmak istiyor, ancak B a y e z i d buna yanaşmıyordu. *Levante'deki* sömürgelerini korumak için yeni kadırgalar donatması gerekiyordu, fakat ekonomik bunalım nedeniyle gerekli parayı bulamıyordu.[164] Venedik, Bizans'tan ve Ceneviz'den destek sağlayamayınca denizlerde olsun Türkler'e karşı mücadeleyi sürdürebilmek için *Ege* adalarındaki Senyörlükler' le bir işbirliği sağlamaya çalıştı. 1398 boyunca gerçekleştirilmesi için çaba harcanan bu yeni ittifaka Naxos Dukalığı'ndan başka Rodos Şövalyeleri'nin ve Kıbrıs Lusignan Krallığı'nın katılmaları öngörülüyordu. Hatta Orta Doğu'daki bazı müslüman devletlerin de Osmanlılar'a karşı mücadelede Cumhuriyet'e yardımcı olacakları umuluyordu. Bu amaçla Mısır Sultanı B e r k u k (1382-1399) ile Babil Sultanı yani Bağdad'daki Celayiroğlu A h m e d 'e elçiler gönderilmişti. Fakat *Kahire* sarayına Venedikliler'den daha önce varan B a y e z i d 'in elçisi Sultan'a Venedikliler'in saldırılarından şikâyette bulunmuştu. Bu nedenle de Venedik elçileri, bir Osmanlı elçisini kabul etmesinden ötürü "dostları arasında saymakta' oldukları B e r k u k 'a serzenişte bulunmaktan öte[165] bir şey elde edememişlerdi.

Venedik'in Memluk Sultanlığı ile Celayiroğulları'nı Y ı l d ı r ı m B a y e z i d 'e karşı ortak cepheye çekme girişimleri sonuçsuz kalmıştı. Çünkü dini görüş ve siyasal bakış ayrılıkları dışında bu tarihlerde Osmanlı ve Memlük Sultanları arasında T i m u r'a karşı bölgesel bir ittifak sözkonusu idi. Ama bunun dışında hıristiyan devletler arasında Türkler'e karşı yeni bir işbirliği oluşturma çabaları Papa IX. B o n i f a c i u s (1389-1404)'un *İstanbul'un*

yardımına koşulması yolundaki çağrılarının da desteğiyle, 1399'da bir Fransız-Venedik ortak hareketine olanak hazırlamıştı.

b) Fransa'nın Şansını Denemesi: Mareşal Boucicaut:

II. Manuel'in yeğeni olan VII. Ioannes'in taht üzerinde hak iddia etmesi ve Y. Bayezid tarafından da desteklenmesi İmparator'un durumunu daha da güçleştirmişti. Öyle ki sonunda Türk Sultanı'nın planını sonuçsuz bırakabilmek için *Silivri'de* bulunan Ioannes'i *İstanbul'a* getirtip saltanata ortak yapmak zorunda kalmıştı.[166] Ama Bayezid'in gittikçe artan baskısı karşısında Avrupa hükümdarlarından isteyegeldiği yardım dileklerini daha da sıklaştırmıştı. Ne var ki *Niğbolu* bozgunundan sonra Avrupa Krallarından hiçbiri Türkler'le savaşmayı yeniden göze alamamış ve Bizans'ın yardımına koşan yalnızca Fransız Mareşali Boucicaut olmuştu.

Niğbolu Haçlıları'na katılan ve Türklere esir düşerek Türkiye'de geçirdiği '9' aya yakın bir tutsaklık hayatından sonra Fransız esirleri için ödenen '200.000' florin tutarındaki "fidye" karşılığında ülkesine dönen Boucicaut, bu davranışı ile Yıldırım Bayezid'in meydan okuyuşuna cevap veren tek kişi oluyordu. Çünkü Padişah, esirleri serbest bıraktığı 24 Haziran 1397'de onların başları durumundan olan Jean Burgundy'ye hitaben, "Bu lekeyi silmek için ne zaman gelirseniz beni ve askerlerimi karşınızda bulacaksınız" diye açık bir çağırıda bulunmuştu.[167] Ayrıca Bayezid'in Macaristan'ı ele geçirdikten sonra *Roma'* ya kadar ilerleyeceğini ve *San Pietro* kilisesinde atına arpa yedireceğini söylediği yolunda dolaşan söylentiler kuşkusuz ki yalnız İtalya'da değil bütün Avrupa'da büyük bir heyecan ve korku yaratmıştı. Bununla birlikte Fransa Kralı VI. Charles (1380-1422)'ın Bizans'ı kutarmak amacıyla Türklere karşı herekete geçmeye karar verişinde, başta Cenova Komünü'nün koruyucusu olarak Galata'nın geleceğiyle ilgilenmek zorunluluğunu duyması geliyordu. Ancak bunun dışında da imparator Manuel'in yardım dilekleri ile IX. Bonifacius'un 1398 Nisanı'nda ve 1399 Martı'ndaki çağırılarının ve nihayet Venedik'in desteklerinin de etkisi olmuştu.[169]

İstanbul'u Türk kuşatmasından kurtarmak için Bizans'a yardıma karar verilince oluşturulacak Fransız-Ceneviz kuvvetlerinin komutası Boucicaut'ya verilmişti.

Venedik'e gelince. *Mısır* ve *Irak* gibi müslüman ülkeleri Y. Bayezid'e karşı ortak cephe kurmaya katamayan Signoria, Fransa ile bu tarih-

lerde onun egemenliği altında bulunan Cenova'nın böyle bir harekete katılmalanna çok büyük önem vermişti. Fransa kuvvetli bir kara gücüne Cenova ise büyük bir donanmaya sahipti. 1398 boyunca *İstanbul, Venedik, Paris* ve *Cenova* arasında gidip gelen elçilerle sürdürülen görüşmeler sonunda Fransa Kralı'nın öncülüğünde Türkler'e karşı harekete geçilmesi artık kesinleşmişti. Boucicaut'nun başkomutanlığını yapacağı saldırı için '4' aylık bir süre öngörülmüştü. Ceneviz komünü ister istemez bu harekete katılmayı kabullenmişti. Ancak Fransızlar '2' kadırga ve '4' gemi hazırlarlarken Ceneviz'in '8' kadırga donatması saplanmıştı. Türkler'e karşı işbirliğinin istek ve düşünce aşamasından eyleme dönüştüğünü gören Venedik Senatosu da 7 Ocak 1399'da '8' kadırga vermeyi kararlaştırmıştı.[170] Sakız Maona'sı ile Rodos Şövalyeleri'nin ise bu yeni haçlı seferine katılıp katılmayacakları kesinlik kazanamamıştı.

Kaptan Pietro Arimondo komutasındaki '4' Venedik kadırgası 1399 Haziranı sonlarına doğru *İstanbul* yönünde yola çıkmıştı. Fransa kralına vaad edilen diğer '4' kadırga donanmaya yolda katılacaktı. Eğer hazırlanmış iseler Rodos ve Sakız kadırgalarının da gelecekleri umuluyordu. Kendisine verilen talimata göre Arimondo *Çanakkale* önlerinde beklemekte olan Venedik ticaret gemilerinin güven altında Boğazdan geçişlerini sağlamak için Peralılar'dan yardım isteyecekti. *İstanbul'a* vardığında da İmparator Manuel'e saygılarını sunacak ve Pera Cenevizlileri ile görüşecekti.[171] Böylece Senato, kendi ticaret gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçişini sağlamaya öncelik vermiş oluyordu. Ancak Bayezid'e karşı ortak hareket sözkonusu olduğunda Fransız-Ceneviz donanması ile birlikte davranmayı zorunlu görüyordu. Bu işbirliğini sağlamak için de Temmuz ayı sonlarında Giovanni Capello ile Giovanni Canali (Johannes de Canali) özel olarak görevlendirilmişlerdi.[172]

Bu arada dikkate değer bir başka davranış, *İstanbul'u* kurtarmak amacına yönelik de olsa Y. Bayezid'e karşı girişilen bir savaş hareketi içerisinde yeralan Venedik Cumhuriyeti'nin, aynı zamanda Türk Padişahı ile yeniden barış görüşmelerine girişilmesini de öngörmesidir. Gerçekten de Senato, yukarıda belirttiğimiz gibi Kaptan Pietro Armando'ya, Bizans'a yardım vaadinden vazgeçmeksizin Bayezid ile anlaşmaya çalışmasını emretmişti. Böylesine bir tutum, C. Manfroni'nin öne sürdüğü gibi *İstanbul'u* kurtarmak amacıyla girişilen seferin Türk tarafında uyandırdığı hoşnutsuzluğu giderme düşüncesinden de kaynaklansa[173] Signoria'nın Türkler'e karşı "barış-savaş" ikilemini birlikte yürütme siyasasının doğal bir yansıması idi.

Ancak Venedik kadırgaları *Çanakkale Boğazı'na* doğru yol alırlarken Cenova donanması henüz hazırlıklarını tamamlayamamıştı. Eylül sonlarında *Cenova'dan Venedik'e* dönen özel temsilci Bernardo Dandolo (Bernardus Deondolo), Ceneviz kadırgalarından '4'ünün *Romania'da* bulunduğu, '2'sinin yola çıkarıldığı, diğer '2'sinin ise denize yeni indirildiği haberini getirmişti. Venedik yöneticileri bir süre daha bekledikten sonra Aralık başlarında, müttefik donanmasının birleşmesi olanağını ortadan kaldıran bu gecikme karşısında Bayezid ile mücadelede yeniden yalnız başına kalmamak için yeni kararlar almak gereğini duymuştu. Kaptan P. Arimondo'ya verilen emirde, ortak hareket için ayrılan '4' aylık süre dolduğunda *Levante'de* beklemeyip kadırgalarıyla geri dönmesi istenmişti.[174]

Müttefik Başkomutanı Boucicaut, '2' kadırga ve '4' geminin taşıdığı '1.200' savaşçıdan oluşan özel birliği ile *Cenova'dan* hareket etmişti. Daha önce yola çıkmış olan Venedik kadırgaları *İstanbul'a* vardıklarından, *Romania'daki* '8' kadırgadan oluşan Ceneviz filosu onunla birleşmişti. Boucicaut donanmasıyla *Çanakkale Boğazı'ndan* içeriye girdiğinde *Gelibolu'da* üslenen Saruca Paşa komutasındaki '18' gemilik Türk donanmasıyla karşılaşmıştı. Osmanlı filosu sayısal üstünlüğüne rağmen henüz kuruluş aşamasında bulunması ve mürettebatın nitelikleri yönünden karma Latin donanmasına göre daha güçsüzdü. Böyle olduğu halde Saruca Paşa müttefik donanmasının ilerlemesini durdurarak geri çekilmeye zorlamıştı. Ancak *Bozcaada'ya* çekilen Boucicaut orada Venedik kadırgalarının kendisine katılmasını beklemiş ve böylece aldığı güçle yeniden boğazı zorlamıştı. Bu kez Türk donanmasının mukavemetini kolaylıkla kıran Fransız Mareşali Bizans başkentine ulaşmayı başarmıştı.[175]

İstanbul'a getirilen yardım çok büyük olmasa da kuşatılanlara güç vermesi yönünden kuşkusuz ki büyük önem taşıyordu. Yıldırım Bayezid o sıralarda *Sivas* ve *Malatya'yı* zaptetmek üzere Anadolu içlerinde bulunuyordu. Bundan yararlanarak Türkler'e bir gözdağı vermek isteyen Boucicaut, *Irva* deresi ağzındaki küçük Türk gemilerinden bir kısmını yaktırmıştı. Ayrıca *İzmit körfezi* dolaylarına bir miktar kuvvet çıkararak o yöreyi tahrip ettirmişti. Ancak Türk kuvvetleri geldiğinde bu birlikler süratle geri çekilmişlerdi.[176]

İstanbul'a ulaşmasına ve giriştiği yöresel baskınlarda başarı kazanmasına rağmen Boucicaut kuvvetleri "İmparatorluğu Türk tehlikesinden kurtaramadı.[177] Bu gerçek çok kısa sürede bir kez daha ortaya çıkmıştı. Öte yandan silahlı '3' Türk barça'sı *Patras* körfezine kadar sokularak Venedik

gemilerini tehdit etmeye başlamıştı.[178] Bu durumda yapılacak şey, Avrupa'dan daha büyük çapta yardım sağlamaya çalışmaktı. Bunun en etkin yolu da İmparator Manuel'in Avrupa başkentlerini şahsen ziyaret etmesi olabilirdi. O yüzden Boucicaut, İmparator ile yeğeni Ioannes'i uyuşturmaya yönelmişti. Bunu sağlayıp tahtı Ioannes'e bıraktıktan sonra 10 Aralık 1399'da II. Manuel'i de yanına alarak *İstanbul'dan* ayrılmıştı. İmparator bir Venedik kadırgasıyla seyahat ediyordu ve Boucicaut da görünüşte ona eşlik ediyordu. *İstanbul*'un savunulması için Chataumorant komutasında küçük bir birlik bırakılmıştı. Venedik Amirali Pietro Arimondo da Bizans önünde kadırgalarından yalnızca ikisini bırakarak ülkesine dönüyordu.[179]

Uzun çabalardan sonra VI. Charles'ın Doğu Roma'yı kurtarmak, Mareşal Boucicaut'nun da bunun yanıbaşında *Niğbolu* yenilgisi ve tutsaklığının acı hatıralarını silmek amacıyla üstlendikleri Fransız-Ceneviz ortak girişimi *İstanbul* ufkunda bir şimşek gibi çakıp sönmüştü. Gözetilen iki amaçtan hiçbiri sağlanamamıştı. Bir ara rahat nefes alır gibi olan Bizans, gene Türk kıskacı içinde kalmıştı. Bu kıskaç ve kuşkudan olacak, Manuel başkentinden ayrılmadan ailesini kardeşi Mora Despotu Theodoros'un yanına bırakmayı yeğlemişti. Ne var ki *Venedik*'ten başlayarak *Paris* ve *Londra* gibi başkentlerde parlak törenlerle karşılanan Bizans İmparatoru dilediği yardım yerine bol bol vaadler almıştı.[180]

II. Manuel umutla koştuğu yerlerde sonunda umutsuzluğa düşüp beklerken,[181] Yıldırım Bayezid'in eline düşme aşamasına yaklaşan *İstanbul*'u kurtaracak el, Avrupa'dan değil doğu'dan bir başka Türk sultanından uzanmıştı. Bayezid'in her dediğini kabul ederek *Silivri*'ye kadar surlar dışındaki bölgeyi de Osmanlılar'a bırakan VII. İoannes ile birlikte Bizans'ı kurtaran ve dolayısıyle İtalya devletlerinin *Levante*'deki çıkarlarını koruyan Timur olmuştu.

2- ANKARA SAVAŞI DÖNEMECİ

Manuel, Avrupa başkentlerinde "bir zamanlar yücelikler tahtında bütün dünyaya hükmeden" Doğu Roma İmparatorluğu'na yardım dilenirken başkent *İstanbul* gittikçe daralan Türk çemberi altında nefes alamaz duruma düşmüştü. Önceleri hıristiyanlara göre "imansızlar arasında kraliçe olan bu kadın, şimdi hizmetçi olmak" aşamasına düşmüştü.[182] Gerçekten de Y. Bayezid yalnız *İstanbul* önünde değil *Mora'da* ve Ege'de de etkinlikle-

rini giderek artırmıştı. *Teselya'da Focide* limanını üs edinen Türk donanması etrafa sürekli akınlar düzenliyordu. Öyle ki İmparator Venedik yönetiminden, eğer Türk baskısı daha da artacak olursa *Malvasia'da* bulunan kardeşi T h e o d o r o s ile kendi ailesinin Cumhuriyet'e ait yerlerden birine götürülmesini rica etmişti.[183] Bir süre sonra Türk donamasının *Gelibolu'dan* denize açıldığı haber alınınca *Ağrıboz* ya da *Girit'in* saldırıya uğramasından çekinilmişti. Nitekim Türkler '2' Girit kadırgasını ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Venedik Senatosu B a y e z i d 'in donanmasının artık güçlendiğine kanaat getirerek *Ege'de* kendine ait yerleri, özellikle de *Ağrıboz'u* korumak için ivedilikle bazı önlemler almak gereğini duymuştu.[184]

Y ı l d ı r ı m B a y e z i d , Fransa ile işbirliği ederek B o u c i c a u t 'nun seferine katılan *Serenissima Repubblica'dan* öc almaya yönelmiş gibiydi. Bu nedenle de Venedik, Türk tehlikesini ortadan kaldıracak yeni olanaklar aramaya, yeni müttefikler bulmaya çalışırken, içinde yer aldığı B a y e z i d karşıtı cepheden yavaş yavaş ayrılmayı ya da öyle bir izlenim yaratmayı yeğ görmeye başlamıştı. Nitekim bir yandan İmparatorluk naibi V I I I . İ o a n n e s 'i "Türkler'in diplomatik tuzağına düşmemesi "için uyarıyor,[185] öte yandan Kandiye Dukası'na yazılan 16 Ağustos 1400 tarihli mektupta, Cumhuriyetin artık "Sultan'la barış içinde" bulunduğunu vurguluyor ve Duka'dan B a y e z i d'in *Efes'teki* oğlu ile özel ilişkiler kurmasını istiyordu.[186] Bu, Cumhuriyet'in o tarihlerde Türkler'le anlaşmak isteği ile onlarla açıkça savaşına korkusu arasında kesin bir karar veremeyip yalpaladığını gösteriyordu. Bu ikilem 1401 yılı başlarına dek sürmüştü. Şöyle ki önce *İstabul'daki* Vice-Bailo'ya B o u c i c a u t 'nun şehri korumak için bıraktığı C h a t e a u m o r a n d ile Türkler'e karşı bir ittifak yapması emredilmişti. Ama bunun arkasından Galata Cenevizlileri'nin Sultan'a yılda '5.000' *Hyperper* vergi ödemeyi kabul ederek anlaşmaya yöneldikleri haberi yayılınca, bu kez de aynı Vice-bailodan, B a y e z i d'in yanına gidip *İstanbul* kuşatmasını kaldırması için ricada bulunması istenmişti.[187]

a) Bayezid'in Karşıtları ve Timur:

Venedik yönünden Y. B a y e z i d ve Bizans'la olan ilişkiler değişik ve çelişik beklentilerle geçecek gibi görünürken Doğu'da yeni bir umut ışığı parlamıştı. Bu, T i m u r' un 1401 yazı ortalarında Anadolu'ya girip *Sivas'ı* tahrip etmesi idi. 'Tatar Hanı" diye nitelendirilen bu Türk hükümdarının "Türk Sultanı" B a y e z i d ile savaşa tutuşacağını 1394'ten beri tahmin etmiş olan Signoria'nın umutları gerçekleşecek gibi görünüyordu. Bu neden-

le Venedik Senatosu. 1400 yılı sonlarında *Gürcistan* ve *Ermenistan* seferine çıkan T e m e r l a n'ın hareketlerini yakından izlemeye koyulmuştu. Örneğin, 14 Ocak 1401'de Kandiye yöneticilerinden T i m u r 'la ilgili haberlerin süratle merkeze bildirilmesi istenmiş, *İskenderiye* konsolosuna da eğer Tatar Hanı oraya gelecek olursa *Girit'e* çekilmesi emrolunmuştu.[188] Bunlar 'cihangirlik' peşinde koşan T i m u r 'un 1401 başlarında nereye yöneleceğinin, dönemin en iyi haber alma ağını kurmuş olan Venedik Cumhuriyeti'nce de kestirilemediğini göstermektedir.

Gürcistan'dan Kars yoluyla *Bingöl*'e gelen T i un u r hızla batıya dönmuş ve Ortaçağ Türkiyesi'nin en önemli merkezlerinin başında gelen *Sıvas* üzerine yürümüştü. Böylece o, kendisine karşı oluşturulmaya çalışılan bölgesel ittifakın, K a d ı B u r h a n e d d i n A h m e d 'in katli (1398) ve Mısır Sultanı B e r k u k (1382 - 1399)'un ölümünden son geriye kalan üçüncü üyesi[189] Y. B a y e z i d'i gafil avlamak istemişti. Osmanlı Sultanı Bizans başkentini ele geçirmeye çalışırken *Sıvas* T i m u r'un eline düşmüştü! Tatar Hanı'nın resmi tarihçisi N i z a m ü d d i n Ş a m î'nin anlattığına göre *Sıvas* ancak '18' gün dayanabilmişti. Surlar yıktırılarak "delik deşik olup kalbura" döndürülmüş, şehrin ileri gelenlerine "aman malı" karşılığında hayatları bağışlanırken sayıları '4.000' olan sipahilerin hepsi "kuyuya" atılmış, Ermeniler de esir edilmişlerdi.[190]

Fakat T i m u r Osmanlı topraklarında daha ileriye gitmeyerek *Sivas'tan Malatya'ya* yönelmişti. Bu şehri de aldıktan sonra Memlükler'in eline bulunan *Suriye'ye* doğru yürümüştü.

Öte yandan T i m u r 'un Anadolu'dan çekilmesi, B a y e z i d 'e yıllık vergi ödeyen bir vasal olmayı kabullendiği halde *İstanbul* üzerindeki kuşatmayı kaldırtamayan VII. İ o a n n e s 'i yeniden *Bursa* sarayına başvurmaya sürüklemişti. Beklenen bir savaşta T i m u r' a galip gelmesi ihtimali bulunan B a y e z i d 'e yaklaşmak isteyen İmparator Naibi, 1401 Ağustosu'nda Sultan'a bir elçi göndermişti. Dikkati çeken, bu elçilik heyetinde İ o a n n e s 'in temsilcisinden başka *İstanbul'daki* Venedik Vice-bailosunun ve bir *Pera* temsilcisinin de bulunmalarıydı. Böylece Bizans yöneticileri kadar oradaki Venedikliler ve Cenevizliler de B a y e z i d 'le ilişkilerini tümüyle kesmek istemiyorlar, öte yandan onun niyetlerini öğrenmeye çalışıyorlardı. *Bursa'ya* giden üçlü elçilik heyeti, Sultan'ın annesi ile görüşmüş oradan da B a ye z i d 'in yanına varmak için *Sıvas'a* doğru yola çıkmıştı.[191] Bu girişimden nasıl bir sonuç alındığı kesinlikle saptanamamaktadır. Her ne kadar o tarihlerde G. d e 0 r a d o'nun *Girit'ten* yazdığı bir mektupta bir anlaş-

madan söz ediliyor[191a] ve 1403 yılında Timur'un yanına giderken *İstanbul'dan* geçen Kastilya elçisi Klaviyo, İmparator Manuel'in *Fransa'ya* gidişinden sonra İoannes (Jon)'in *Ankara'da* bulunan Bayezid ile bir anlaşmaya vardığını naklediyorsa da[192] şarta bağlı olan böyle bir anlaşma çok şüpheli görünmektedir. Çünkü bu kayıtlarda belirtildiğine göre, "Şayet Bayezid *Ankara'da* muvaffak olacak olursa Jon (İoannes) ona *İstanbul'u* teslim edecek ve onun hükmüne girecekti." Eklemeye gerek yoktu ki *Ankara* savaşı Bayezid'in zaferi ile sonuçlanacak olsaydı o günkü koşullarda *İstanbul'un* Türkler'in eline geçmesini önleyecek başka bir güç yoktu.

Venedik Cumhuriyeti, etkisiz hale getirmeye çalıştığı Türk Sultanı'na elçiler göndererek savaş'la barış arası bir yol izlerken, Avrupa kıtasında kendine ait yerlere yöneltilen Türk akınlarını olabildiğince önleyebilmek için yöredeki Türk komutanları ile de iyi geçinmeye özen gösteriyordu. Bu yüzden Senato'nun 1400 Temmuzu'nda aldığı bir kararda *İşkodra* ile *Durazzo (Drac)'yu* elde tutabilmek için Lala Şahin'e yılda '2.000' dukalık bir "armağan" ile *Firenze* kumaşları verilmesi öngörülmüştü.[193]

Levante'de ise Venedik'i asıl etkileyen *İstanbul* kuşatması sürerken Türk donanmasının *Ege'ye* açılıp Cumhuriyet'e ait topraklara akınlar düzenlemesi ve *Gelibolu'da* üslenip Boğaz' dan geçişi denetimi altında bulundurması idi. Bu, yalnızca Bizans başkentine yiyecek ve malzeme yardımını engellemekle kalmıyor, *Karadeniz'e* çıkacak ticaret gemilerinin hareketlerini de büyük ölçüde güçleştiriyordu. Körfez Kaptanı'nın bu denetimden yakınması üzerine Senato 1401 Eylülü *muda*'sında Ioannes'e gönderilecek yardımın yerine ulaşabilmesi için Türk donanmasının *Boğaz'ın* dışına çıkartılmasına çalışılmasını uygun görmüştü.[194] Aslında Cumhuriyet için kesin çözüm *Gelibolu'daki* Türk kontrolünü ortadan kaldırmaktı. Bunun için de en iyisi Savoia Kontu Amadeo'nun 1366'da yapmış olduğu gibi *Gelibolu*'yu ele geçirmek ya da Bayezid'i tahtından edecek bir iç ayaklanmayı kışkırtmaktı. Nitekim Senato, *Ankara* savaşına ilişkin haberlerin henüz başkente ulaşamadığı günlerde, 1402 Eylül başında kaptan Bertuccio Diedo'ya bu yolda bir talimat vermişti. Bununla kaptana *Gelibolu'* ya sahip olabilmesi için '20.000" altun duka harcamak yetkisi veriliyordu. Sözkonusu limanın ele geçirilmesi mümkün olmazsa bu para ile Bayezid'a karşıt bir "fitne" düzenlenmesine ve Tatar kuvvetleri göründüklerinde, onun tahtan indirilip yerine oğullarından birinin geçirilmesine çalışılacaktı.[195]

Bu düşüncelerin ve girişimlerin dışında Venedik, Türk tehlikesine her yönüyle son verecek en etkin çare, en büyük güç olarak görünen Timur'la ilişki kurmaya da büyük önem veriyordu. Kaldı ki Cumhuriyet Bayezid'i "Tatar Hanı"na kırdırtmaya çalışma konusunda yalnız da değildi. Avrupa'da gezip duran İmparaor II. Manuel ile onun *İstanbul*'daki vekili VII. İoannes, Galata Cenevizliler'i hatta Fransa Kralı VI. Charles da aynı çabayı gösteriyorlardı. Milano Dukası ise Timur'a kadar uzanmasa bile Bizans İmpartoru'na yardım edilmesi için rahiplere, kaptanlara ve öteki görevlilere çağrıda bulunuyordu.[196]

Böylece Türk Sultanı'na karşı başlıca rolü Timur'un oynayacağı ortak bir cephe oluşturulmaya çalışılırken "Tatar Hanı" da bu cepheye katılmaya gönüllü görünüyordu. Ankara savaşından sonra Timur'un yanına gitmiş olan elçi Klaviyo bu konuda şunlan yazıyor:

"İstanbul İmparatoru ile Beyoğlu'nda bulunan Cenevizliler Timur'a başvurarak Türkler'le savaşacak olursa onu hem asker hem gemi göndereceklerini bildirmişlerdi. Bunlar gemilerini silahlandırarak Çanakkale Boğazı'nda durduracaklar, bu suretle Rumeli'deki Türk askerlerinin Anadolu'ya geçmesine karşı gelecekler, neticede Bayezid'i daha fazla sıkıştıracaklardı.

"Bundan başka Rumlar Timur'a nakdi yardımda bulunacaklarını da haber vermişlerdi..."[197]

Gerçekten de İmparator II. Manuel ve Naib VII. İoannes ile *Galata'daki* Ceneviz Podestası, *Trabzon* yolu ile Timur'la ilişki kurmuşlar ve onu Bayezid'e karşı kışkırtmaya çalışmışlardı. Bu amaçla Dominiken papaz Francesco, birkaç kez Timur'un katına gönderilmişti. Aynı zamanda gerek Bizans'ın gerekse Galata kolonisinin Türk sultanına ödemekte oldukları vergiyi kendisine ödemeye ve Bayezid'e karşı savaşta yardıma hazır olduklarını da belirtmişlerdi.[198] Rahip Francesco, dönüşünde VI. Charles'a Timur'un bir mektubunu getirmişti. Tatar Hanı, Kral'dan Bayezid'e karşı "dünyayı yerinden oynatmasını" istiyordu.

Hıristiyan hükümdarlarla müslüman Timur arasında işbirliğini öngören bu mektuplaşmalara çok geçmeden İngiltere Kralı IV. Henry (1399-1413), Kastilya Kralı III. Enrique (1390-1406) ve nihayet Venedik Docluğu da katılmışlardı.[199] Öyle ki Ankara Savaşının yapıldığı gün '2' İspanyol elçisi henüz Timur'un ordugâhında bulunuyorlardı.

Bayezid'e karşı müttefik arama girişimleri yalnızca Bizans'tan ya da Avrupa hükümdarlarından değil Timur tarafından da sürdürülüyordu. O, bu amaçla *Pera'ya* bir elçi gönderdiği gibi rahip Giovanni di Sultanie'yi de bir mektupla *İstanbul'a* oradan da *Cenova'ya* yollamıştı. Timur kendisi karadan Bayezid üzerine yürürken Bizans'ın ve İtalyanlar'ın da denizden harekete geçmelerini istiyordu.[200]

Venedik yöneticileri de Timur'a paralel olarak Türkler'e karşı deniz hareketine geçip tehlikeyi tümüyle ortadan kaldırma zamanının geldiğini düşünmeye başlamışlardı. Bunun için Rodos Şövalyeleri ve *Sakız'daki Maona* ile işbirliği yapmak en iyisi idi. Bu amaçla Senato 16 Şubat 1402'de Şövalyeler ve *Maona* ile temasa geçilmesi için Girit yöneticilerine emir vermişti. Tasarlandığına göre *Rodos* '2', *Sakız* ise '1' kadırga verebilirdi.[201] Ancak Timur'un Anadolu'ya girdiği haberi geldiğinde Senatörler ortak bir deniz hareketini ikinci plana atıp daha ihtiyatlı bir yol izlemeye yönelmişlerdi. Mayıs başlarında II. Manuel'in elçisine, Cumhuriyet'in *İstanbul'u* korumak ya da kurtarmak için '6' değil, '2' kadırga verebileceği bildirilmişti.[202] Bir süre sonra 20 Mayıs 1402'de de Körfez Kaptan vekili Diedo'ya, Timur'un (Timerbei), Bayezid'in topraklarına girmesini izleyecek muhtemel gelişmeler karşısında nasıl hareket edeceğini belirten çok ayrıntılı bir talimat verilmişti.[203]

Cumhuriyetin beklentilerini de yansıtan bu talimata göre, kaptan '10' kadırga ile *Gelibolu* önlerine gidecekti. Bölgenin ve *İstanbul'un* korunması dışında, kendisine verilen başlıca görev, Türk kuvvetlerinin *Turchia'dan Grecia'ya* yani *Anadolu'dan Rumeli'ye* geçmelerine engel olmaktı. Bunun yanıbaşında kaptan, Türk tersanesinin bulunduğu *Gelibolu*'nun Venedik egemenliği altına alınması için de çalışacaktı *(havere dictum locum Galipolis tunc in nomine Jesu Christi debeat nomini nostri dominii...)*. Bu, Venedik'in yalnız *İstanbul* ile ilişki kurmak yönünden değil, Anadolu'dan Asya'ya uzanan karayolu kapanınca daha da önem kazanmış olan *Karadeniz* ticaretini sürdürebilmek için para ile ya da zor kullanarak *Gelibolu*'ya sahip olmayı yaşamsal bir sorun olarak gördüğünü kanıtlıyordu.

İşte aslında üstünlük iddiası ile karşı karşıya gelen ve her taraftan değişik amaçlarla kışkırtılan iki büyük Türk hükümdarı, Yıldırım Bayezid ve Timur, bu beklentiler ortasında 28 Temmuz 1402'de *Ankara'da* savaşa tutuşmuşlardı. İki taraf kuvvetleri arasında göze çarpan başlıca ayrılık, Timur ordusunun aynı etnik gruba mensup daimi askerlerden oluşmasına karşın, *İstanbul* önündeki ve Balkanlar'daki kuvvetleri çekemeyen Ba-

yezid'in Despot Stephan komutasında Sırp süvarilerine ve ayrıca ücretli hıristiyan askerlere oldukça büyük ölçüde yer vermesi idi. Savaş, öteden beri Bayezid'i büyük bir komutan olarak kabul etmekle birlikte onun ordusunun pek değer taşımadığı kanısında olan Timur'un kesin zaferiyle sonuçlanmıştı. Bayezid esir düşmüş, yalnız Osmanlı ordusu değil devleti de başsız kalmıştı. Savaş alanından ayrılıp süratle kaçanlar arasında yalnız Bayezid'in vasalleri ya da egemenliklerine son verilen beylikler mensupları değil, Padişah'ın oğulları ve "vekil-i saltanat" sayılan Sadrazam da vardı!

Yıldırım'ın karşıtları için, dolayısıyla başta Bizans olmak üzere Venedik ve Ceneviz için umutsuzlukla beklenen ya da düşlenen gün gelmiş demekti. Yıllardır sürdürülen görüşmelerde, yapılan yazışmalarda yer alan eylemlere geçilmesi zamanıydı artık... Bunların başında da Boğazlar'ı, özellikle *Çanakkale Boğazı'nı* tutarak Türkler'in Avrupa'ya geçişlerine engel olmak geliyordu. Fakat hayret ve ibretle gözlenen, bu yola gidilmediği idi. Henüz Fransız egemenliği altından kurtulamayan Cenova'nın doğu'daki en büyük kolonisi *Galata*'ya, her olasılığa karşı "Timur'un bayrağı dikilmişti." Ama öte yandan *Pera'ya* ait gemiler, "Türkleri yoketmeye çalışmak yerine, onların kaçaklarını Asya sahillerinden Avrupa'ya taşımak için acele ediyorlardı!" Venedikliler ise, yalnızca "kurtulmak isteyen hıristiyanları topluyorlardı."[204] Ama sonunda onlar da aldıkları emirlere uymayarak Cenevizliler gibi Türkler'i kendi gemileriyle karşıya geçirmeye başlamışlardı. Çünkü, C. Manfroni'nin değerlerdirmesiyle, kendi hareketlerinin bilincinde olmayıp "sadece hizmetlerinden dolayı alacakları çok yüksek ücreti düşünüyorlardı!"[205] Gerçekten de İtalyanlar *Gelibolu* yarımadasına geçirdikleri her Türkten '1' altun gibi çok büyük bir para almışlardı.

Bu hava içerisinde Türkler'i Avrupa'dan kovmak için *Levante'ye* güçlü bir donanma gönderilmesi için Senato'da yapılan bir öneri Doc Michele Steno (1400-1413) ile maliye uzmanlarının giderleri fazla bulmaları yüzünden reddedilmişti.[206]

Gerek Galatalılar'ın gerekse Venedikliler'in bu davranışları Türk tehlikesini en zayıf olduğu bir anda tamamıyla ortadan kaldırmak bilincini gösterememeleri yönünden eleştirilebilir. Aslında bu, her iki Cumhuriyet'in de siyasal gelişmeleri daima ticaretteki yararlar açısından değerlendiren ve aynı zamanda bir "denge"yi gözeten siyasalarının doğal bir sonucu idi. Şöyle ki, başlangıçta Timur, Bayezid tehlikesini ortadan kaldıracak tek güç gibi görünmüş ve o yüzden de desteklenmişti. Şimdi Yıldırım gibi bir ko-

mutanı tutsak aldıktan sonra ne yapacağı, nerelere kadar ilerleyeceği belli olmayan daha büyük bir tehlike karşısında kalma ihtimali belirmişti. Hem, Padişahı'nın yenilip esir düşmesine rağmen Balkanlar'da da kök saldığı görülen Osmanlı devleti öyle hemen yok edilebilir miydi?

Öyleyse tüm gelişmelere karşın esnek bir yol izlemek, Osmanlı'nın yerine daha güçlü bir Türk yönetiminin geçmesini kolaylaştırmamak, öte yandan Türk tehlikesini en aşağı düzeye indirmeye, Türkler'den bazı ödünler almaya çalışmak, böylece *Levante'deki* İtalyan etkinliğini eski düzeyine çıkarmak daha iyi ve daha gerçekçi bir siyasa olacaktı.

Ortaçağlar Avrupası'nda "*Hilal*"e karşı kesin *zafer* kazanmayı amaçlayan şövalyelik ruhunun *Nigbolu'da* artık iflas etmiş olduğunu belirten Franz Babinger, Venedik Cumhuriyeti'nin Ankara savaşından sonra *Levante'de* güttüğü siyasayı şöyle değerlendiriyor:

"Venedik, henüz büyük oranda parlaklığını ve genişliğini koruyan *Levante* ticaretini sürdürmede, Ankara Savaşı'ndan yararlanmayı bildi. Örnek alınacak bir ihtiyatlılık, şaşılacak bir anlayış, sevgi ve hayret uyandıncı bir kararlılıkla Cumhuriyet gerçekçi bir politika izledi."[207]

Timur 'un Osmanlı Sultanı'na karşı büyük bir zafer kazandığı haberi *İstanbul'a* ulaştığında II. Manuel yardım dilemek için gittiği Avrupa'dan henüz dönmemişti. Onun yerine Naib VII. İoannes, galibi kutlamak ve aynı zamanda itaatini sunmak amacıyla bir elçi göndermekte acele etmişti. Bizans elçisine Peralılar'dan bir heyet eşlik ediyordu. *Kütahya* üzerinden batıya doğru ilerleyen Timur 'un yanına varan bu heyet kendisine kıymetli armağanlar sunduktan sonra İmparator'un ve Galata kolonisinin haraç vermeye hazır olduklarını da bildirmişti. Timur da Osmanlılar'la mücadeleyi sürdürmek için '5.000' kişilik bir kuvvet göndereceğini vaad etmişti.[208]

Bizans gibi Venedik Cumhuriyeti de, Timur 'un toprakları Osmanlı ülkesine katılmış olan Anadolu'daki Türk beylerine eski devletçiklerini geri verdiğini öğrenince buradaki çıkarlarını koruyabilmek için hemen harekete geçmek gereğini duymuştu. *Serenissima Repubblica* için Anadolu ticaretinde *Theologo ve Palatia'nın* yani eski Aydın ve Menteşe Beylikleri'nin çok büyük bir yeri vardı. Geçmiş dönemde yani Bayezid buraları ele geçirdiğinde Cumhuriyet hemen onunla ilişki kurup eski hakları koruyan bir anlaşma yapmıştı. Şimdi beylikler yeniden canlandığına göre vakit yitirmeden yeni bir "barış"la bu toprakları Venedik ticaretine açık bulundurmak ge-

rekli ve yararlı idi. Durumu değerlendiren Senato, 17 Ekim 1402'de Timur'un *Efes'e (Tlıeologo)* seçtiği beyle yani Aydınoğlu Musa ile bir barış anlaşması yapılması için Girit yöneticilerine emir vermişti. Kararda, böyle bir barışın *Girit'te* de güveni ve rahatı sağlayacağı belirtilmişti.[209]

Bu arada Venedik yönetimi *Gelibolu'ya* herhangi bir biçimde sahip olma düşüncesinden de henüz vazgeçmemişti. Timur'un *İzmir'e* yöneldiği ve *Galata* ile *Sakız* gibi Ceneviz kolonilerinin ona vergi ödemeyi kabullendikleri bir sırada Senato bu soruna bir kez daha eğilmişti. Önceleri, bir "armağan" daha doğrusu "rüşvet" karşılığında şehri teslim edecek bir Türk yöneticisinin bulunduğu ya da bulunabileceği noktasından hareketle, bunun gerçekleştirilmesi için olumlu karar alınmıştı. Ancak umutların kolaylıkla gerçekleşemeyeceği ve "armağan"ın giderek büyük harcamaları doğuracağı anlaşılınca *Gelibolu'yu* "para" ile elde etmek projesinden vazgeçilmişti. Bununla birlikte hıristiyanlar için çok önemli olan bu liman-kalenin silah gücüyle zaptedilip edilemeyeceğinin bir kez daha incelenmesine de gerek görülmüştü. 30 Ekim 1402'de Kaptan Tommaso Mocenigo'ya *Bozcaada* dolaylarında bırakılmış olan kadırgalarla *Gelibolu'* yu ele geçirmenin mümkün olup olmadığını incelemesi emredilmişti. Eğer böyle bir olasılık görülürse *Girit'* ten ve daha başka yerlerden gerekli topçular ve diğer birlikler gönderilebilecekti.[210] Fakat olayların gelişmesi ve *Levante'de* barış olanaklarının artması karşısında *Gelibolu'nun* "savaş"la alınması düşüncesinden de vazgeçilmişti. Ankara savaş alanından, yanına sadrazam Çandarlı Ali Paşa'yı da alarak kaçan Bayezid'in büyük Oğlu Süleyman, *Çanakkale Boğazı'nı* geçerek 20 Ağustos'ta *Gelibolu' ya* yani Rumeli'ye ulaşmaya muvaffak olmuştu. Onun Boğaz'da bekleyen '16' Türk kadırgasından yararlandığı ileri sürüldüğü gibi, para karşılığında Cenevizliler'ce *Gelibolu*'ya geçirildiği de söylenmektedir. Gerçek olan, Ankara bozgunundan sonra Türk yönetici ve askerlerden bir kısmının *Çanakkale Boğazı'ndan* Rumeli'ye geçtikleri ve Timur'un emirlerine, Venedik Senatosu'nun da yasaklamalarına rağmen birçok Bizans (Rum), Ceneviz ve Venedik gemilerinin ücret karşılığında onları taşıdıklarıdır. Kaldı ki Süleyman Çelebi yalnız Rumeli'ye geçmekle yetinmemiş, Avrupa'daki Osmanlı topraklarından bazı yerleri Bizans'a vermeyi kabul ederek Naib Ioannes ile bir barış yapmıştı. Bunun hemen arkasından Timur'a bağlılığını sunmak suretiyle Rumeli'nin ya da İtalyanlar'ın deyimiyle "Avrupa"nın (kuşkusuz Türk Avrupası'nın) hakimi olmaya koyulmuştu.

Boğazlar bölgesinde bu gelişmeler olurken Timur batı Anadolu'da

ilerlemesini sürdürüyordu. Çok geçmeden de Rodos Şövalyeleri'nin elinde bulunan ve "Efrenc'in ileri gelenlerinin merkezi" olarak kabul edilen ve hiç kimseye *"cizye"* vermeyip "daima müslümanlara müşkilat" gösteren *İzmir'i '15'* gün gibi kısa bir kuşatmadan sonra almaya muvaffak olmuştu (2 Aralık 1402).[211] Bunu *Maona'nın* elinde bulunan *Yeni Foça'nın* mültezimi Tommaso'nun aman dileyip "cizye" vermeyi kabul etmesi izlemişti. *Eski Foça'ya* gelince, kendisi de Foçalı olan Dukas'ın naklettiğine göre, Timur daha *İzmir* önlerine gelmeden önce Foçalılar "çokça" hediyelerle bir elçilik heyeti gönderip saygılarını ve bağlılıklarını sunmuşlardı. Timur *İzmir'deki* Şövalyeler üzerine yürürken durumu saptamak amacıyla torunu Mirza Muhammed'i *Foça'* ya göndermişti. Bunu haber alan Midilli beyi *Eski Foça'nın* kendisine bağlı olmasından ötürü M. Muhammed'i karşılamıştı. "Beraberce yediler, içtiler, eğlendiler" ve dostça ayrıldılar.[212] *Foça'daki Maona* Timur 'a vergi ödemeyi kabullenerek varlığını sürdürme hakkını elde etmişti. Bu durum *Sakız'ın* da aynı yolu izlemesini çabuklaştırmıştı. Timur 'un tarihçisi Nizamüddin Şamî bunu şöyle anlatıyor:

"Efrenc'in hüyüklerinden *Sakız* şehri hakimi... Kendi memleket ve ahalisini kurtarmak için aklı başında bir adamı birçok hediyelerle elçi olarak Timur'a gönderip" bağlılığını ve saygılarını sundu. Cizye ve haraç vermeyi kabul ettiğini bildirdi. Timur da onun dileğini kabul ederek cizye ve haraç vermesine razı oldu. Kendisine, memleketine ve ahalisine dokunmadı."[213]

Böylece Timur tüm batı Anadolu'ya egemen olduktan sonra koruyucu gücünü adalara doğru da uzatmış oluyordu. Ancak Yıldırım Bayezid'in zaptetmediği *İzmir'i* ele geçirip Şövalyeler'i oradan çıkardığı halde *Foça* ve *Sakız*'daki İtalyanlar'a böyle davranmayıp onlara haraç karşılığında varlıklarını sürdürme hakkı tanımıştı.

b) 1403 Gelibolu Andlaşması:

Batı Anadolu'da *İzmir'in* zaptı ve Ceneviz kolonilerinin itaat altına alınması gibi sorunlarla uğraşan Timur 'un Rumeli'ye geçip *Edirne'de* yönetimi ele alan Süleyman Çelebi üzerine yürümeyeceği artık kesinlik kazanmıştı. Zaten Tatar Hanı, Bayezid'in bu en büyük oğluna mektup gönderip ondan kendisine itaat etmesini istemiş, Süleyman da bir elçi yollayarak bunu yerine getirmişti.[214] Bu, Süleyman 'ın Avrupa Türkiyesi'nde hükümdar olmasının dolaylı da olsa tanınması demekti.

Timur'un Süleyman'a karşı tutumu belirgin bir hal alınca Venedik Cumhuriyeti, *Edirne* ile ilişki kurmak için hemen harekete geçmişti. Senato, 7 Aralık 1402'de hem Bizans'taki hem de Bayezid döneminde *Turchia'da* elde etmiş olduğu haklan koruyabilmek düşüncesiyle Süleyman'a bir elçi göndermeye karar vermişti.[215] Öte yandan Süleyman'ın *Edirne'de* hüküm sürebilmesi için Bizans İmparatoru ve onu dektekleyen Ceneviz ve Venedik Cumhuriyetleri'yle anlaşması gerekiyordu. Bu nedenle Süleyman Venedik'in elçisine karşılık olarak adamlarından birini oraya göndermişti. Türk elçisi Cumhuriyet'in Bizans ve Cenova ile barış yapılmasına aracılık etmesi karşılığında efendisinin ticari bazı haklar ve kolaylıklar tanımaya hazır olduğunu bildirmişti.[216]

Edirne ile *Venedik* arasında elçiler gidip gelirken İmparator Manuel henüz Avrupa'da idi. *Paris'te* iken Bayezid 'in yenildiğimi *Venedik'ten* gelen haberlerden öğrenmiş ve dönüş hazırlıklarına başlamıştı. Signoria Cumhuriyet yıllardır Avrupa'da dolaşan Manuel 'in başkentine, tahtına dönmesini kendi bakımından yeğliyor ve *Levante'de* ticaret etkinliğinin yeniden canlanması için onunla Bayezid 'in oğlu "Avrupa Sultanı" arasında barış yapılmasını da gerekli görüyordu. Bunlar geçekleştirildiğinde, Venedik'in *Turchia'daki* diğer Osmanlı şehzadeleriyle anlaşmaya varması daha da kolaylaşacaktı. Ayrıca Manuel de 1390'dan bu yana yenilenmeyen "mütareke anlaşmasını" imzalamaktan kaçınamayacaktı.[217]

İşte 1403 Gelibolu Andlaşması bu çabaların sonunda yapılabilmiş. Süleyman Çelebi ile başta Bizans İmparatorluk Naibi VII. Ioannes olmak üzere, Venedik, Cenova Cumhuriyetleri, Rodos Şövalyeleri, Sakız ve Naksos senyörlükleri elçileri ya da temsilcileri arasında yapılan görüşmelerden sonra da çok yönlü ve geniş kapsamlı bir anlaşmaya varılmıştı. Ancak andlaşmanın tek bir metinden mi oluştuğu ya da ayrı ayrı andlaşmalar mı yapıldığı ve metnin hangi tarihte imzalanıp kesinlik kazandığı bugüne kadar pek açıklık kazanmış değildir.

İtalyanca çevirisi geçen yüzyılda ilk kez Mas Latrie, arkasından G. M. Thomas ve N. Iorga tarafından yayımlanan bu andlaşma tek bir metinden oluşmaktadır.[218] Metinde nerede yapıldığına ilişkin bir kayıt bulunmamakla birlikte, görüşmelere katılan Andros beyi Pietro Zeno, andlaşmasının *Gelibolu'da* yapıldığını açıkça belirttiği için[219] *Gelibolu Andlaşması* diye anılagelmiştir. İtalyanca çeviride, imzalandığı ya da kabul edildiği tarih belirtilmemiş, yalnızca baş tarafına ay ve gün gösterilmeksizin '1403' tarihi yazılmıştır. Bunun üzerinde duran C. Manfroni, ağustos

ayını kabul etmiş idi, son yıllarda yapılan araştırmalarda da 3 Haziran 1403 tarihi öne sürülmüştü.[220] Ancak 1967'de bu konuyu yeniden ele alan G e o r g e s T. D e n n i s, 3 Haziran'ın doğru bir tarih olamayacağına işaretle, Gelibolu Andlaşması'nın Ocak-Şubat aylarında imzalanmış olması gerektiğini savunmaktadır.[221] O bu hususta özellikle andlaşmayı düzenleyen Peralı kâtiplere ücretlerinin 20 Şubat'ta ödenmemiş olmasına dayanmaktadır. Gerçekten de Venedik Senatosu, 24 Mart 1403'te "B a y e z i d 'in oğulları" ile barış yapıldığını bildirmek amacıyla *İstanbul'a* elçi göndermeye karar verdiğine[222] ve anlaşma haberinin Venedik'e ulaşması için de belirli sürenin geçmesi gerektiğine göre, andlaşmanın en geç Şubat'ta yapıldığını kabul etmek kaçınılmaz olur.

Öte yandan, G. D e n n i s, tarihe ilişkin bu düzeltmeyle kalmayıp Y. B a y e z i d ' in oğulları ile Bizans, Venedik, Cenova ve Rodos arasında bir değil, aynı nitelikte birkaç andlaşma yapıldığını kabul etmektedir. Ona göre bu dönemde '2'si kesin olmak üzere '4' ayrı anlaşma yapılmış olması büyük bir ihtimal içerisindedir. O, bunları şöyle sıralıyor:[223]

1- Ocak ya da Şubat 1403'te Gelibolu'da S ü l e y m a n ile V I I . I o a n n e s, Venedik, Cenova, Rodos ve diğer hıristiyan devletler arasında imzalanan andlaşma.

2 - S ü l e y m a n ile II. M a n u e l arasında büyük bir olasılıkla 1403 Haziranı'nda *Gelibolu* ya da *İstanbul'da* yapılan yeni veya ilk andlaşmayı onaylayan ikinci andlaşma.

3 - Hıristiyan devletlerin Anadolu'daki öteki Osmanlı şehzadeleri ile de "bir çeşit andlaşma" imzalamış olmaları mümkündür.

4 - M a n u e l ile Anadolu'daki Türk Sultanı arasında da "belki" bir dördüncü andlaşma yapılmıştır.

Bu "ihtimaller" —kesinlik kazanıncaya dek— bir yana bırakılacak olursa bugün için Gelibolu'da çok yönlü bir andlaşma yapıldığını vurgulamakla yetinebiliriz.

D u k a s, tarih vermeksizin Avrupa'dan dönen İmparator M a n u e l ile S ü l e y m a n Ç e l e b i arasındaki ilişkileri şöyle anlatıyor:

"S ü l e y m a n Ç e l e b i, batı tarafına geçerek *İstanbul'a* girdi ve İmparator'un ayaklarına kapanarak (?) aşağıdaki ricalarda bulundu: 'Ben senin oğlunum, sen ise benim babamsın. Bundan sonra aramıza ne fitne ve fesat ne de rezalet girecek. Yalnız cetlerimden kalan yerler için beni Trakya'ya

bey yap' dedi. Henüz rüşte ermemiş olan kardeşlerinden birini ve Fatma Hatun adında bir yeğenini rehin olarak İmparatora bıraktı. Bundan başka *Selanik'i* ve *Zitunio'ya* kadar *Strimone (Ustrumca)* nehri havalisi ile *Mora'yı* terk etti."[224]

Dukas'ın anlattıklarında bazı doğrular olmakla birlikte bundan Süleyman'la Manuel arasında yeni bir "andlaşma" yapıldığı sonucunu çıkarmaya da pek olanak yoktur. Manuel, imparatorluk Naibi VII. Ioannes'in imzaladığı Gelibolu Andlaşması'ndan *4-5* ay sonra, ancak 9 Haziran 1403'te *İstanbul'a* dönebilmişti. Meşru İmparator olarak yapılan andlaşmanın onun tarafından da kabul edilmesi büyük önem taşıyordu. Esasen Venedik Senatosu, yukarıda değindiğimiz gibi, Süleyman'a İmparator ile barış içerisinde olmasını başından beri öğütlüyordu. Yaşça çok küçük olan Süleyman'ın 1391'den bu yana Bizans tahtının sahibi bulunan yaşlı Manuel'e "baba" diye hitap etmesi, diplomatik olmasa da psikolojik bir yakınlaşmanın simgesi olabilir. Ayrıca Gelibolu Andlaşması'ndan sonra Süleyman'ın, kardeşi Kasım ile Fatma'yı İmparator'a rehin verdiği bilinmektedir. Bütün bunlar birleştirildiğinde "Avrupa Sultanı"nın yeni bir andlaşma yapmak için değil de Gelibolu andlaşmasını onaylatmak için Manuel katında bazı girişimlerde bulunduğu sonucu çıkartılabilir. Çünkü, aşağıda belirteceğimiz gibi Süleyman Rumeli'ye geçerken VII. Ioannes'e bıraktığı bazı yerleri *Gelibolu'daki* görüşmelerle geriye almıştı. Andlaşmanın İmparator'ca onayı bu nedenle de önem taşıyordu.

Öte yandan Venedik de Süleyman'la varılan andlaşmayı, Bayezid'in diğer oğullarına, kuşkusuz ki öncelikle *Bursa'ya* egemen olan İsa 'ya kabul ettirebilmek için harekete geçmişti. Bu amaçla 24 Mart 1403 günkü Senato toplantısında hem *Grecia (Rumeli)* hem de *Asia (Anadolu)'ya* gidecek bir elçi seçilmesi kararlaştırılmıştı.[225] Bu görev için seçilen Giacomo Suriano'ya 9 Nisan'da Osmanlı şehzadelerinin yanında ve *İstanbul'da* yapacağı işleri içeren bir talimat verilmişti.[226] Vakit yitirmemek için de elçinin Manuel'i *İstanbul'a* götürecek gemilerle hareket etmesi öngörülmüştü.[227]

Bütün bu çabalar Venedik Cumhuriyeti'nin Gelibolu andlaşıması hükümlerini kendi açısından yeterli ve olumlu bulduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca onun Bayezid'in devletinin beşiği olan *Turchia'nın* yeniden serbest ticarete açılması için Anadolu'daki Osmanlı şehzadeleriyle anlaşıp bir an önce barışa kavuşmak istediğini de göstermektedir. Yoksa G. Deniss gi-

bi o dönemde Bayezid'in öteki oğulları ile de ayrı bir andlaşma yapıldığını öne sürmek, bugünkü verilere göre bir varsayımdan öteye geçmemektedir.

Gelibolu görüşmelerine taraflardan kimlerin katıldığı hakkında çağdaş kaynaklarda ve belgelerde fazla bir bilgi verilememektedir. Yalnızca Venedik Cumhuriyeti'ni temsil eden Andros beyi Pietro Zeno (1384-1427)'nun, andlaşmanın imzalanmasından sonra hükümetine sunduğu bir rapordan[228] bu konuda bazı bilgiler edinmekteyiz. Buna göre, barış görüşmelerine Osmanlılar adına doğrudan doğruya "Avrupa Sultanı" Süleyman Çelebi katılmıştı. "Grecofil" olarak tanınan ünlü Vezir Çandarlı Ali Paşa ile meşhur akıncı beyi Evrenos Bey (ölümü 1417) ile öteki beylerden bazıları da kendisine yardımcı olmuşlardı. Ancak Türk delegeleri içinde görüşmeler boyunca en etkili kişi Evrenos Bey olmuştu. Öte yandan, Hıristiyan devletler olarak Bizans, Venedik, Ceneviz, Rodos ile Naksos Dukalığı ve Sakız Maona yönetiminin, nihayet Ceneviz'in Ege'de ve Karadeniz'de *(Mar da Basso, Mar Mazor)* sahip olduğu kolonilerin temsilcilerinin de Gelibolu görüşmelerine katıldıkları anlaşılmaktadır. Ancak Türkçe de bilen Signoria temsilcisi Pietro Zeno, raporunda bu elçi ya da temsilcilerin adlarını vermemektedir. Bununla birlikte Cenova komününün, Türkiye ve Bizans yetkilileri ve Timur 'la görüşmeler yapmak amacıyla 11 Ocak 1403'te *Lavante'ye* gönderdiği Jean de Chateaumorand[229] tarafından temsil edilmiş olması mümkündür.

Gelibolu görüşmeleri '3,5' ay sürmüştü. Sürenin bu denli uzaması, andlaşmada yeralan konular üzerinde çetin tartışmaların ve pazarlıkların yapıldığını göstermektedir. Nitekim P. Zeno'nun raporundaki kayıtlara göre Süleyman Çelebi ile Evrenos Bey kimi konularda oldukça ısrarlı davranmışlardı. Öte yandan Venedikliler de andlaşmaya bazı maddelerin eklenmesini istemişlerdi. Görüşmelerde üzerinde durulan ve uzun tartışmalara yol açan başlıca konu ya da sorunlar şöyle sıralanabilir:

1 - Süleyman 'ın Rumeli'ye geçişte VII. Ioannes 'e bırakmış olduğu topraklardan bir kısmını ve kadırgaları geri alınak istemesi. P. Zeno 'nun deyimiyle "birtakım güçlüklerden sonra" Bizans elçisi sınır boyundaki bazı yerleri ve '7' kadırgayı Türkler'e geri vermeyi kabullenmişti.

2 - Venedik'in, gelecekte Türk akınlarından kurtulmak için *Ağrıboz* karşısına rastlayan *Teselya* kıyılarının kendisine bırakılması konusundaki ısrarı. Zeno 'nun belirttiğine göre, bu sırada birkaç Türk *Ağrıboz'da* oturmakta ve oradan çıkmak istememekte idiler. Cumhuriyet büyük çabalar harca-

yarak ve '2.000' duka ödemeyi kabullenerek *Ziton (Zeitoun)* körfezi yöresinde *'5'* mil genişliğinde bir sahil şeridinin bırakılması için Süleyman'ı ve adamlarını razı etmeyi başarmıştı. Türkler'den alınan bu yörenin yönetimi Venedikli Dragazi'ye verilirken burada istihkâm yapmaması şart koşulmuştur.

3 - Venedik, *Ağrıboz'un* karşı sahilindeki Bodonitza Markisi Giacomo Giorgio (1388—1410)'nun da andlaşma, yani barış kapsamına alınmasında yarar görmektedir. Ancak Marki, *Zeitoun* bölgesine saldırdığı için Evrenos Bey ile anlaşmazlığa düşmüştür. Sonunda Türkler razı edilmiş ve *Bodonitza* da andlaşma kapsamına alınmıştır.[230]

4 - Gerek Türk gerekse Venedik temsilcileri, karşı tarafta bulunan kendi esirlerinin serbest bırakılması konusunda direndiklerinden görüşmeler uzamıştır. Sonuçta tutsakların karşılıklı olarak serbest bırakılmasını öngören ancak Türkler'e belirli bir para ödenmesine de yer veren bir uyuşma sağlanmıştır.

5 - Türk topraklarında ölen ya da mallarına elkonulan Venedik tüccarlarının mallarının geri verilmesi. Sonunda *Selanik'te* ölen O. Falier'e ait malların P. Zeno'ya teslim edilmesi kararlaştırılmıştır.

6 - Gelibolu görüşmeleri sırasında, Antonio Acciajouli'nin *Atina'yı* zaptederek buradaki Venedikliler'i tutuklatması Türk ve Venedik tarafları arasında bir yakınlaşmaya yol açmıştır. P. Zeno, *Atina'nın* geri alınması için Türkler'in yardımcı olmalarını dilemiş ve Ali Paşa'yı razı etmeye çalışmıştır. Hatta kendi ifadesiyle, yardım karşılığında paşaya '1.000' duka teklif etmiştir.

7 - *Gelibolu* görüşmelerinin en ilginç konularından bir diğeri, Timur'un Avrupa'ya geçmesi ihtimali kaşısında Süleyman Çelebi'ye ne şekilde yardım edileceğidir. Sonuçta, hıristiyan birliğinin *(lega)* Temerbei'in *Grecia* (Rumeli)'ya geçişini önlemesi için *Boğaz'a* '4-5' kadırga göndermesi kararlaştırılmıştır.

8 - Nihayet *Gelibolu'da* taraflann, vanlan andlaşmanın hükümlerine bağlı kalacaklan hakkında yemin etmeleri konusu üzerinde durulmuştur. Süleyman ve beyleri buna karar verebilmek için uzun süre düşünmüşler bu yüzden de P. Zeno ve arkadaşları *Gelibolu'da* '8' günden daha fazla kalmışlardır. Venedik ve öteki hıristiyan devlet temsilcileri Türkler'den sonra andlaşmaya bağlı kalacaklarına yemin etmişlerdir. Böylece *Gelibolu* görüşmeleri sona ermiş ve Zeno ile temsilciler ertesi günü oradan ayrılmışlardır.

Hazırlanışını böylece belirtmeye çalıştığımız Gelibolu Andlaşması'nın esas metni Türkçe olarak hazırlanmış ve taraflarca imzalanmıştı. Ancak bu orijinal metin günümüze ulaşmamış olup görüşmelere katılan Andros beyi P i e t r o Z e n o 'nun yaptığı İtalyanca bir çevirisi bilinmektedir. Venedik arşivinde bulunan bu İtalyanca metin o dönemdeki andlaşma tekniğine uygun olarak paragraflar halinde düzenlenmiştir.[231] Andlaşmada yeralan hükümler '6' grupta toplanabilir:

a) *Katılanlar ve Andlaşmanın Korunması:*

Andlaşma, S ü l e y m a n Ç e l e b i ile Bizans İmparatoru, Venedik, Ceneviz, Rodos Şövalyeleri, Sakız ve Naksos *(Nicxia)* Dukalığı ile *Ege* ve *Karadeniz'de* Ceneviz'e ait adalar ve yerler temsilcilerinin katılmaları ile yapılmıştı.

Metin, S ü l e y m a n 'ın ağzından çıkan sözler biçiminde yani bir *Ahidname* niteliğinde kaleme alınmıştır. S ü l e y m a n, kendisini "Büyük Sultan, İmparator B a y e z i d 'in oğlu" diye tanıtmakta, VII. I o a n n e s 'ten ise "Caloiani ve Grek İmparatoru babam İmparator Paleologos" diye söz etmektedir.

Taraflar kendi özgür iradeleri ile bu andlaşmayı yaptıklarını belirtmekte ve buna bağlı kalacaklarına yemin etmektedirler. S ü l e y m a n, sözkonusu andlaşmanın, şimdi sahip olduğu yerlerden başka ileride, Allah'ın kendisine vereceği bütün yerlerde de geçerli olacağına, beylerinin ve tebaasının buna uyacaklarına "yeri-göğü yaratan Allah ve M u h a m m e d Mustafa" adına yemin etmektedir. (P-2)

Aynı zamanda taraflar, hiçbir bahane ya da sözle bu barış andlaşmasının ortadan kaldırılamayacağını, onu sağlamca koruyacaklarını belirtmekte ve başgösterecek bir anlaşmazlığı kendi aralarında dostça çözeceklerine söz vermektedirler. (P 28)

b) *Araziye İlişkin Hükümler:*

Gelibolu andlaşması ile S ü l e y m a n Ç e l e b i Bizans'a, Venedik'e ve Rodos Şövalyelerine bazı yerleri bırakıyor ya da geri veriyordu.

Bizans İmparatoru'na bırakılan yerler şöyle belirtilmişti:

Calamarea ve ona bağlı bütün yerlerle birlikte *Selanik* - Selanik Körfezinde *Paravardaro'ya* ve kıyıya kadar *Halkidikya (Galicho)* - *Mesembria'ya (Nsebar)* kadar Karadeniz sahilleri ve Marmara kıyısındaki *Panidos* ile *Palateoria* kale ve tuzlası. (P-3) İmparator'un Anadolu'da *(Turchia)* elinde bulundurduğu kaleler (P-4) - Ayrıca, *Kuzey* Sporad'lardan *Scopelos, Sciathos ve Sciros (Skyros)* adaları. (P-6)

Venedik Cumhuriyeti'ne verilen yerler ise şunlardı:

Venedikliler'e ait sınır boylarında olup da evvelce Türkler tarafından zaptedilmiş olan bütün yerler, kaleler, evler ve benzeri her şey - *Atina (Sitne)* - *Ağruboz'un* karşısına rastlayan yerde sahilden *'5'* mil içeriye kadar olan yerler. (P-21, 22)

Rodos Şövalyeleri'ne gelince, *Korent* körfezinin kuzeyinde sahilden içeride bulunan *Salona* ile sınır yöresi onlara bırakılıyordu. (P-29)

c) *Sırbistan:*

Gelibolu andlaşmasında Osmanlıların vasali olan Sırbistan'ın durumu özel bir paragrafta yeniden düzenlenmişti. Bununla S ü l e y m a n, Despot S t e p h a n L a z a r e v i c 'in Y. B a y e z i d döneminde sahip olduğu bütün yerleri elinde bulundurmasını kabul ediyordu. Ancak despot, eskisi gibi Osmanlılar'a yıllık bir vergi ödeyecekti. Ayrıca seferlere de katılacaktı, eğer şahsen gelemezse askerlerini gönderecekti. (P-9)

ç) Ticarete ilişkin Hükümler:

S ü l e y m a n Ç e l e b i , Venedikliler'e, Cenevizliler'e, Rodoslular'a, Bizanslılar'a ve bütün Franklar'a, sahip olduğu ve ileride "Allah'ın kendisine vereceği bütün yerlerde" tam bir ticaret serbestliği tanıyordu. Sözkonusu devletler tebaasından ya da topluluklardan olanlar hiçbir engelle karşılaşmaksızın kara ya da deniz yoluyla Türk topraklarına girebileceklerdi. Kendilerinden, yalnızca eskiden ödedikleri olağan vergiler istenecek, onların dışında bir şey istenmeyecekti. (P-10)

Bütün Türk limanları bu tüccarlara açık olacaktı. Diledikleri kadar hububat satın alabileceklerdi, kendilerine herhangi bir güçlük çıkarılmayacaktı. Hububatta bir İstanbul *mud*'u *(mozo)* için '1' *hyperper* ödeyeceklerdi. (P-13)

Eğer S ü l e y m a n Ç e l e b i 'ye ait yerlerden birinde bir deniz kazası olursa, kurtarılan bütün insanlar ve mallar ait oldukları ülkeye geri verilecekti. (P-12)

Suç işleyen herhangi bir tüccarın yerine bir başkası cezalandırılmayacaktı. (P-9, 11)

d) *İstanbul Halkı, Tutsaklar ve Köleler:*

İstanbul'un bütün ahalisi yani Bizanslılar hiçbir engelle karşılaşmaksızın evlerine dönebileceklerdi. (P-7)

S ü l e y m a n, büyük babası va babası yani I. M u r a d ve B a y e z i d dönemlerinde haklarında dava açılanların, eğer başkasına borçlu değil iseler serbest bırakılmalarını kabul ediyordu (P- 8).

Antlaşmada iki tarafın elinde bulunan tutsaklar için değişik hükümler öngörülmüştü:

Türkler'in ellerinde bulunan Bizanslı ve Cenevizli tutsaklar serbest bırakılacaklardı. (P16, 17) - Venedikliler'in ellerinde bulundurdukları Türkler'i geri vermeleri şartıyla Türklere tutsak düşen '500' Venedikli de serbest kalacaklardı. (P-26) - T i m u r 'un saldırısından sonra Cenevizliler'in eline düşen Türkler serbest bırakılacaktı. (P-17) Türkler'in elinde olan Sakızlı tutsaklardan ise '25'i geri gönderilecekti. (P-18)

Andlaşmada genel olarak taraflardan herhangi birinden ötekisine kaçan kölelerin geri verilmeleri hükmü yeralıyordu. (P-24) Bunun yanıbaşında Cenevizliler'den kaçıp Osmanlılar'a sığınan bir kölenin müslümanlığı kabul etmiş olsa bile geri gönderileceği de kabul ediliyordu. (P-17)

e) *Osmanlılar'a Ödenen Yıllık Vergiler:*

Karadeniz'deki Ceneviz kaleleri vergi ödemekle yükümlü olmayacaklardı. (P-19)

Sakız adası, *Ayasulug (Efes)* beyine ödemekte olduğu '500' dukayı bundan böyle ödemeyecekti. (P-20)

Bodonitza Markisi G i a c o m o G i o r g i o, evvelce B a y e z i d zamanında ödediği miktardan, yani *'5.00'* dukadan fazla haraç ödemeyecekti. (P-23)

Naksos Dukası evvelce Ayasulug ve Balat'a yani Aydın ve Menteşe Beylikleri'ne ödediği '200' dukayı artık ödemeyecekti. (P-25)

Yeni Foça'nın ödediği vergi '500' dukaya indirilecekti.[232]

f) *T i m u r 'a Karşı Yardımlaşma:*

Gelibolu andlaşması ile Osmanlı donanmasının hareket alanı sınırlandırılıyordu. Türk donanması, *lega'nın* ve Bizans'ın iznini almadan *Çanakkale Boğazı'ndan* dışarı çıkamıyacak, *Ege'* ye açılamayacaktı. (P-14) Böyle olduğu halde T i m u r'un bir saldırısı karşısında S ü l e y m a n *İstanbul'a* yardım etmeyi kabulleniyordu. Masrafları kendisince ödenmek koşuluyla kadırgalar ve gemiciler sağlayacaktı. (P4)

Gelibolu andlaşması, başka bir deyimle S ü l e y m a n Ç e l e b i 'nin bu ahidnamesi, T i m u r darbesiyle parçalanıp bir karışıklık bir *"interregnum"* dönemine sürüklenen Osmanlı devletinin içine düştüğü durumun, dışa, uluslararası ilişkilere yansımasını gösteren önemli bir belge idi. Birkaç yıl öncesinde Bizans'ı ve Balkanlar'daki birçok prensi kendine vergi ödeyen vasaller yapıp hıristiyan lega'sına meydan okuyan Y ı l d ı r ı m B a y e z i d 'in büyük oğlu, şimdi üstünlük iddiasından vazgeçmekle kalmıyor, Rumeli'de saltanatını sürdürebilmek için topraklarından oldukça büyük bir kesimi geri veriyor, küçümsenemeyecek ödünlerde bulunuyordu.

Özellikle Bizans'la ilişkilerde büyük gerileme görülüyordu. Doğu Roma İmparatorluğu Türkler'e bir vasal gibi vergi ödemekten kurtuluyordu. Üstelik *Selanik* yöresi ile Karadeniz ve Marmara kıyılarında ve adalarda önemli yerlerden bir kısımını da Türkler'den geri alıyordu. Bu ödünler yetmiyormuş gibi S ü l e y m a n, ailesinden '2' kişiyi K a s ı m ile F a t m a 'yı "rehine" olarak II. M a n u e l 'in sarayına göndermek zorunluluğunda kalıyordu. Ne var ki bütün bunların karşılığında S ü l e y m a n, babasının 8 Mart 1403'te ölümünden sonra öteki kardeşleriyle artık kaçınılmaz olan saltanat kavgasında Bizans'ın ve aynı zamanda Venedik ile Ceneviz'in tarafsız kalmalarını sağlamış oluyordu.[233]

Bunların dışında Gelibolu andlaşmasında dikkati çeken başka bir özellik, *lega'ya* dahil bulunmayan ve B a y e z i d 'e sonuna kadar hizmet etmiş olan Sırp Despotu S t e p h a n L a z a r e v i c 'in ahidname kapsamına alınması idi. Sırbistan örneği, Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişlerinin üzerinden yarım yüzyıl gibi kısa bir süre geçtiği halde Türkler'in burada ne

denli sağlam bir yönetimi gerçekleştirdiklerini göstermekte, dolayısıyla da içine düşülen bunalımdan çıkmayı sağlayacak bazı öğelere de işaret etmekte idi.

Gelibolu andlaşmasının önemli bir başka niteliği, Cenevizliler'in Karadeniz sahillerinde ellerinde bulundurdukları kaleler, yani büyük bir olasılıkla *Samsun* için Osmanlılar'a, *Sakız* Maona'sı ile Naksos Dukalığı'nın da Ayasulug ve Balat beylerine evvelce ödemekte oldukları vergileri bundan böyle vermeyeceklerine ilişkin hükümleri içermesi idi.

Andlaşmanın 19. paragrafında yeralan hükümden anlaşıldığına göre Cenevizliler bu tarihe gelinceye kadar *Karadeniz'de* sahip oldukları kaleler için Türk hazinesine vergi ödüyorlardı. Her ne kadar hangi kaleler için ne kadar vergi ödendiğine ilişkin hiçbir kayıt bulunmuyorsa da, Gelibolu andlaşması Osmanlı devletini temsil eden S ü l e y m a n Ç e l e b i ile yapıldığına göre, sözkonusu hüküm 1403'te ona bağlı olan yerlerle ilişkin olmalıdır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Cenevizliler'in *Amasra* ya da *Sinop* için değil de 1398'de Y. B a y e z i d tarafından Osmanlı topraklarına katılan *Samsun*'un kendi ellerinde kalan kesimi *(Kâfir Samsun)* için vergi ödediklerini kabul etmek gerekir.

Sakız ve *Naksos (Naksa)* adalarının *Ayasuluk* ve *Balat* beylerine evvelce ödedikleri vergilere gelince, B a y e z i d 'in ortadan kaldırdığı bu beylikler T i m u r tarafından yeniden canlandırılmıştı. Anadolu'daki gelişmeleri yakından izleyen Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri, *Gelibolu* görüşmeleri sırasında ahidnameye böyle bir madde koydurtarak vergi yükümlülüklerinden kolayca kurtulmak istemişlerdi. Nitekim Venedik yönetimi, daha *Gelibolu* görüşmeleri başlamadan önce, Anadolu ticareti yönünden çok önemli olan Menteşe Beyliği ile yeni bir anlaşma yapılmasını gerekli görmüştü. Senato'nun 17 Ekim 1402'de verdiği karar üzerine de Menteşeoğlu İ l y a s Bey'e elçiler gönderilmişti. Sonuçta, Menteşe-Venedik ilişkileri bölümünde ayrıntılarıyla belirttiğimiz gibi, 14 Temmuz 1403 tarihli barış ve ticaret anlaşması imzalanmıştı.

Gelibolu andlaşmasının hemen arkasından Batı Anadolu'yu yeniden Venedik ticaretine açacak olan Menteşeoğlu İ l y a s Bey'le anlaşma görüşmelerinin sürdürüldüğü bir sırada Y ı l d ı r ı m B a y e z i d 'in 8 Mart 1403'te öldüğü[234] haberinin gelmesi Venedik başkentinde duyulan memnunluk ve rahatı büyük bir sevince dönüştürmüştü. Cumhuriyet, tahta çıkar çıkmaz *Turchia'dan* buğday ihracını yasaklayan ve yalnız Signoria'ya değil tüm hıristiyan dünyasına meydan okuyup onlara korkulu yıllar yaşatan güç-

lü ve tehlikeli bir kişiden kurtulmuştu. Haberin doğurduğu sevinç ve rahatlık yüzyıllarca sürecek ve gelecekte XVII.-XVIII. yüzyıllarda *Venedik* sahnelerinde ve öteki İtalyan şehirlerinde Y. B a y e z i d' in T i m u r 'a yenilmesini ve acı sonunu canlandıran oyunlar, müzikal dramlar sahnelenecekti.[235]

Turchia'daki bu gelişmelerden ve B a y e z i d 'in ölümünden sonra *Serenissima Repubblica,* artık gözlerini kendi *Terraferma'sına* çevirebilirdi. C. M a n f r o n i 'nin deyimiyle Cumhuriyet, "hazinelerini Veronalılar ve Padovalılar'la sürdürdüğü İtalya Savaşları'na harcayabilirdi"[236]. Signoria'nın anavatana ağırlık verme çabalarının tehlikeden tamamıyla kurtulamamış bulunan Ege'deki kolonilerinin geleceğini ne denli etkleyeceği ise biraz sonra görülecekti.

C - OSMANLILAR'DA TAHT KAVGALARI VE VENEDİK'İN UMUTLARI

Y. B a y e z i d 'in sağlamaya çalıştığı siyasal birlik *Ankara* yenilgisiyle T i m u r tarafından bilinçli olarak ortadan kaldırılırken, Venedik'in büyük rol oynadığı lega'nın S ü l e y m a n Ç e l e b i 'ye kabul ettirdiği Gelibolu andlaşmasıyla kurulmak istenen yeni düzen de pek uzun ömürlü olamamıştı. Çünkü Bizans ile *lega'yı* oluşturan devletler ve onların kolonileri arasında süregelen anlaşmazlıklar giderilemediğinden bunların er geç patlak vermesi kaçınılmazdı. Öte yandan B a y e z i d 'in oğulları arasında saltanat mücadelelerinin kimin lehine sonuçlanacağı belli değildi. Müttefikler büyük *(ekber)* evlad olan ve başlangıçta şartların lehinde göründüğü S ü l e y m a n ' la ilişki kurup onunla anlaşmışlardı. Gerçi Venedik, barış hükümlerini B a y e z i d' in öteki oğullarına da kabul ettirmek istemiş ve bu amaçla G i a c o m o S u r i a n o 'yu elçi olarak atamıştı ama bu girişimden bir sonuç alınamamıştı. Ve *Fetret Devri* diye anılacak olan bu dönemde kardeşler mücadelesi kimin lehine sona ererse ersin, B a y e z i d 'in tahtına oturacak olan yeni Padişah'ın *Gelibolu'da* verilenleri geri almaya çalışacağı da kuşkusuzdu. Kaldı ki S ü l e y m a n ' ın kendisi de bir süre sonra buna yönelmek gereğini duymuştu. Çünkü P a u l W i t t e k 'in deyimiyle, "Gerçekte Ankara savaşında yıkılan şey, ancak bir imparatorluk hülyasından başka bir şey değildi."[237] Önseziye dayanan bu hülya "mevsimsiz" idi, erkendi. İmparatorluk düşünün gerçekleşmesi için çözülmesi gereken bazı sorunlar vardı, bunlara da bozgunu izleyen dönemde çözümler getirilecekti.

1- SÜLEYMAN'A OYNAMA SONUÇSUZ KALIYOR

Timur'a esir düşen Yıldırım Bayezid'in serbest bırakılmayacağı anlaşıldığında ülkenin değişik yörelerine çekilerek oralarda yönetimi ellerine alan şehzadeler arasında durumu en elverişli olarak Süleyman görünüyordu. Çünkü belirli bir veraset yasası olmasa da "ekber evlad", en büyük erkek çocuk olması ona bir öncelik sağlıyordu. I. Murad 'ın son yıllarından beri sadaret makamında bulunan Çandarlı Ali Paşa gibi ünlü bir siyaset adamı ile Evrenos, Paşa Yiğid gibi ünlü akıncı beyleri onu destekliyorlardı. Devletin Avrupa'daki başkenti olan *Edirne'ye* kolaylıkla gelip yerleşmişti. Ona bağlı kalan Rumeli'deki Osmanlı toprakları Anadolu'daki yerlerin aksine Timur kuvvetlerinin istilasına ve tahriplerine uğramamıştı. "Tatar Hanı"nın aradaki denizi geçip Avrupa'ya ayak basmayacağı da çok geçmeden anlaşılmıştı. Başta *Sırbistan* olmak üzere Balkanlar'daki vasal devletler Ankara bozgununa rağmen Türk yönetimine bağlı kalmış, ayrılma ya da başkaldırma gibi bir harekete girişmemişlerdi. Ve nihayet Süleyman —kuşkusuz danışmanlarının da etkisiyle— Bizans'a, Venedik'e, Ceneviz'e ve Rodos'a küçümsenemeyecek ödünler vererek onlarla barış yapmış, yönettiği toprakları *lega'nın* saldırılarından kurtarmıştı.

Böyle olduğu halde umulanın aksine Bayezid 'in oğulları arasındaki taht kavgası Süleyman 'ın lehine sonuçlanmadı. 0, yenilgiyi hayatı ile öderken, Gelibolu Ahidnamesi ya da andlaşması da geçerliliğini yitiriyor ve Venedik ile Cenevizliler 1403'te elde ettiklerini kaybetmek ihtimali ile karşı karşıya kalıyorlardı. P. Wittek, Süleyman 'ın yenik düşmesinin ana nedenini *"cihad"ı* zorunlu kılan *gâzilik* ve müslümanlık ruhlarının bir yana bırakılmasında buluyor. Ona göre Süleyman , babası zamanında Osmanlı sarayına yerleşen zevk ve eğlenceye dönük hayatı sürdürdü. Kendisi Despot Theodoros 'un kızı ile evlendi, yönetimi ve dış siyaseti "latinleşmiş" Balkan aristokrasisinin eline bıraktı. Bu yüzden de Gâzi geleneğine bağlı olan tebaasının sevgi ve bağlılığını yitirdi.[238]

Wittek 'in bu değerlendirmesinde gerçeğin büyük payı olmakla birlikte, onun Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişmesini de yalnızca Gâzilik ruhu'na bağladığı dikkate alındığında fazla "kuramsal" kalmaktadır. Süleyman 'ın ve Ali Paşa'nın özel hayatlarının yönetimi etkilediği, halkın hoşnutsuzluğuna yol açtığı kolaylıkla kabul edilebilir. Nitekim sadrazamın içkiyi sevdiğini bilen Peralı Cenevizliler 1404'te ona ünlü *Malvasia* şarapları göndermişlerdi.[239] Ancak onların yalnızca zevk ye sefaya dalıp gâzilik geleneğini tümden bıraktıkları, Paşa Yiğid 'in ise Sultan'ı ve Sadrazam'ı dinle-

meyip kendi başına akınlar düzenlediği kolay kolay savunulamaz. *Arnavutluk'ta, Mora'da* Venedikliler'in hareketlerinin yakından izlenerek yapılan girişimler, Sırbistan olaylarına karışmalar ve nihayet Çelebi Mehmed'e karşı savaşmak için Anadolu'ya geçiş, Süleyman'ın zaten uzun olmayan döneminin sessizlik içinde geçmediğini kanıtlamaya yeter.

Gerçekte, Gelibolu andlaşmasına rağmen Venedik'in nüfuz alanını genişletmeye çalışması bazı sorunlara ve anlaşmazlıklara neden olmuştu. Hatta Venedik, giderek Süleyman'ın yerine Ç. Mehmed'in geçirilmesini kendi açısından daha uygun görerek bu yönde bazı girişimlere kalkışmıştı.

Taraflar arasında ilk sorun, tutsaklar konusunda ortaya çıkmıştı. Gelibolu anlaşmasında Venedikliler'in Türk tutsaklarını geri vermeleri şartıyla Türkler'in de ellerindeki Venediklilerden '500'ünü serbest bırakmaları öngörülmüştü. Buna karşın *1405* yılı sonlarına kadar Girit'te ve *Ağrıboz'da* pek çok Türk esirinin bulunması, Cumhuriyet'in anlaşma hükmünü henüz yerine getirmediğini göstermekteydi. 15 Aralık 1405 günlü bir Senato kararında, Türk esirlerinden bir kısmının öldüklerinden, bazılarının da herşeyi göze alıp kaçtıklarından söz edilmesi, olayın ciddiyetini kanıtlamaktadır.[240]

Öte yandan, *Gelibolu*'daki görüşmelerde Pietro Zeno'ya teslim edilmesi kararlaştırılan Venedikli Ordelaffo Falier'in malları konusu da çetrefil bir sorun haline dönüşmüş ve yıllarca sürmüştü. Venedik yönetimi, Giovanni Loredano'yu elçi olarak Süleyman'a gönderirken, 1407 Şubatı sonlarında ona, Falier'in '4.000' altun duka tutarındaki malları konusunu görüşmesi yolunda talimat vermişti.[241] Olayın böylece uzayıp gitmesi de Süleyman'ın 1403'teki "bozgun" ortamında kabul ettiği bazı hükümleri uygulamada pek istekli ve aceleci olmadığını göstermektedir.

Türkler'in el koydukları bir Venedik gemisindeki ticari malların bedeli konusu da taraflar arasında başka bir tazminat sorunu doğurmuştu. Ağrıbozlu Angelo Focha da'ya ait bir ticaret gemisi bir Türk korsanı tarafından ele geçirilmişti. Venedik Senatosu gemideki malların bedeli olan '9.000' dukanın Süleyman'dan istenmesine karar vermiş ve elçi G. Loredano'ya 27 Nisan 1407'de bunu içeren bir talimat yazılmıştı.[242] Ancak bundan da bir sonuç alınamamıştı.

Bütün bunların dışında Süleyman ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki asıl sorun, tarafların *Arnavutluk*'ta ve *Mora*'da yeniden karşı karşıya

gelmeleri idi. Aslında Türk ve Venedik yararları daha I. M u r a t döneminden başlayarak *Arnavutluk*'ta çatışmakta idi. Türkler *Arnavutluk* üzerinden *Adriatik*'e ulaşmaya çalışırlarken, *Drac (Durazzo)*'dan *İstanbul*'a ve *Rusya*'ya uzanan ticaret yolunu ellerine geçirmek isteyen *Serenissima Repubblica*, bu ülkeyi kendi "hayat alanı" olarak görüyordu. Türkler bir ara Arnavutluğun en önemli şehirleri olan *Kroya (Kruje)* ile *İşkodra (Scutari)*'yi ele geçirmişlerse de sonunda buralarını bırakmak zorunda kalmışlardı. Ülke üzerinde iki yabancı gücün çarpışması, zaten birkaç prensliğe bölünmüş olan *Arnavutluk*'ta, yönetimi ellerinde bulunduran grupları, olayların gelişmesine de ayak uydurarak Türkler'e ya da Venedikliler'e bağlı olmaya ya da bağlı görünmeye sürüklemişti. İşte şimdi Venedik S ü l e y m a n'ın verdiği ahidnameden de yararlanarak bu ülkedeki nüfuz alanını genişletmeye koyulmuştu. Kroya hâkimi N i c e t a T o p i a ile ülkenin kuzeyini ve *Adriatik* sahillerini ellerinde bulunduran C a s t r i o t a ailesinden J a n, Venedik'e bağlılıklarını sunmuşlardı. Bunun üzerine Üsküb beyi P a ş a Y i ğ i d, Arnavutluğun önemli prenslerinden olan Zenta hâkimi III. B a l s a (1403-1411) ile anlaşarak *İşkodra* yöresine saldırmıştı.[243]

Görülüyor ki burada Venedik-Castriota'lar işbirliğine karşı Türk-Balsa'lar güçbirliği sözkonusudur. P. W i t t e k'in iddia ettiği gibi Osmanlı akıncı reisinin merkezi yönetimi dinlemeyip kendi başına harekete geçtiği savunulamaz. Uc ya da akıncı beylerinin merkezden emir almadan da kendi takdirlerine göre serbestçe hareket etmeleri Osmanlı yönetiminin ana ilkelerinden biriydi. Ancak zamandan kazanmaya ve çabuk davranmaya yönelik olan bu serbestlik bir başkaldırma niteliğinde düşünülemez. P a ş a Y i ğ i d'in aynı 1405 yılında *Bosna* olaylarına da müdahale ettiği, Macar Kralı Z s i g m o n d yanlısı olan O s t o j a'ya karşı II. T v a r t k o'yu (1404-1408) tuttuğu bilinmektedir.

Venedik Cumhuriyeti de *Arnavutluk*'taki akınları durdurmak için P a ş a Y i ğ i d'e değil, doğrudan doğruya Ç e l e b i S ü l e y m a n'a başvurmak gereğini duymuştu. Asıl önemlisi, Cumhuriyet'in, sonunda *Arnavutluk*'ta sahip olduğu yerleri koruyabilmek için Türk hazinesine vergi ödemeyi kabul etmesi idi. 1406 yılı başlarında F r a n c e s c o G i u s t i n i a n i, '1.000' duka değerindeki armağanlarla birlikte "Türkiye İmparatoru" diye nitelendirilen S ü l e y m a n'a elçi olarak gönderilmişti.[244] Elçi, herhangi bir hıristiyan hükümdara karşı da olsa Türk Sultanı'nın girişeceği savaşlarda Cumhuriyet'in tarafsız kalacağı hakkında güvence verecekti. Ayrıca, Türk topraklarındaki Venedik tebaasının işlerine bakmak üzere bir Konso-

meyip kendi başına akınlar düzenlediği kolay kolay savunulamaz. *Arnavutluk'ta, Mora'da* Venedikliler'in hareketlerinin yakından izlenerek yapılan girişimler, Sırbistan olaylarına karışmalar ve nihayet Çelebi Mehmed'e karşı savaşmak için Anadolu'ya geçiş, S ü l e y m a n'ın zaten uzun olmayan döneminin sessizlik içinde geçmediğini kanıtlamaya yeter.

Gerçekte, Gelibolu andlaşmasına rağmen Venedik'in nüfuz alanını genişletmeye çalışması bazı sorunlara ve anlaşmazlıklara neden olmuştu. Hatta Venedik, giderek S ü l e y m a n'ın yerine Ç. M e h m e d'in geçirilmesini kendi açısından daha uygun görerek bu yönde bazı girişimlere kalkışmıştı.

Taraflar arasında ilk sorun, tutsaklar konusunda ortaya çıkmıştı. Gelibolu anlaşmasında Venedikliler'in Türk tutsaklarını geri vermeleri şartıyla Türkler'in de ellerindeki Venediklilerden '500'ünü serbest bırakmaları öngörülmüştü. Buna karşın *1405* yılı sonlarına kadar Girit'te ve *Ağrıboz'da* pek çok Türk esirinin bulunması, Cumhuriyet'in anlaşma hükmünü henüz yerine getirmediğini göstermekteydi. 15 Aralık 1405 günlü bir Senato kararında, Türk esirlerinden bir kısmının öldüklerinden, bazılarının da herşeyi göze alıp kaçtıklarından söz edilmesi, olayın ciddiyetini kanıtlamaktadır.[240]

Öte yandan, *Gelibolu*'daki görüşmelerde P i e t r o Z e n o'ya teslim edilmesi kararlaştırılan Venedikli O r d e l a f f o F a l i e r'in malları konusu da çetrefil bir sorun haline dönüşmüş ve yıllarca sürmüştü. Venedik yönetimi, G i o v a n n i L o r e d a n o'yu elçi olarak S ü l e y m a n'a gönderirken, 1407 Şubatı sonlarında ona, F a l i e r'in '4.000' altun duka tutarındaki malları konusunu görüşmesi yolunda talimat vermişti.[241] Olayın böylece uzayıp gitmesi de S ü l e y m a n'ın 1403'teki "bozgun" ortamında kabul ettiği bazı hükümleri uygulamada pek istekli ve aceleci olmadığını göstermektedir.

Türkler'in el koydukları bir Venedik gemisindeki ticari malların bedeli konusu da taraflar arasında başka bir tazminat sorunu doğurmuştu. Ağrıbozlu A n g e l o F o c h a d a'ya ait bir ticaret gemisi bir Türk korsanı tarafından ele geçirilmişti. Venedik Senatosu gemideki malların bedeli olan '9.000' dukanın S ü l e y m a n'dan istenmesine karar vermiş ve elçi G. L o r e d a n o'ya 27 Nisan 1407'de bunu içeren bir talimat yazılmıştı.[242] Ancak bundan da bir sonuç alınamamıştı.

Bütün bunların dışında S ü l e y m a n ile Venedik Cumhuriyeti arasındaki asıl sorun, tarafların *Arnavutluk*'ta ve *Mora*'da yeniden karşı karşıya

gelmeleri idi. Aslında Türk ve Venedik yararları daha I. M u r a t döneminden başlayarak *Arnavutluk*'ta çatışmakta idi. Türkler *Arnavutluk* üzerinden *Adriatik*'e ulaşmaya çalışırlarken, *Drac (Durazzo)*'dan *İstanbul*'a ve *Rusya*'ya uzanan ticaret yolunu ellerine geçirmek isteyen *Serenissima Repubblica*, bu ülkeyi kendi "hayat alanı" olarak görüyordu. Türkler bir ara Arnavutluğun en önemli şehirleri olan *Kroya (Kruje)* ile *İşkodra (Scutari)*'yi ele geçirmişlerse de sonunda buralarını bırakmak zorunda kalmışlardı. Ülke üzerinde iki yabancı gücün çarpışması, zaten birkaç prensliğe bölünmüş olan *Arnavutluk*'ta, yönetimi ellerinde bulunduran grupları, olayların gelişmesine de ayak uydurarak Türkler'e ya da Venedikliler'e bağlı olmaya ya da bağlı görünmeye sürüklemişti. İşte şimdi Venedik S ü l e y m a n'ın verdiği ahidnameden de yararlanarak bu ülkedeki nüfuz alanını genişletmeye koyulmuştu. Kroya hâkimi N i c e t a T o p i a ile ülkenin kuzeyini ve *Adriatik* sahillerini ellerinde bulunduran C a s t r i o t a ailesinden J a n, Venedik'e bağlılıklarını sunmuşlardı. Bunun üzerine Üsküb beyi P a ş a Y i ğ i d, Arnavutluğun önemli prenslerinden olan Zenta hâkimi III. B a l s a (1403-1411) ile anlaşarak *İşkodra* yöresine saldırmıştı.[243]

Görülüyor ki burada Venedik-Castriota'lar işbirliğine karşı Türk-Balsa'lar güçbirliği sözkonusudur. P. W i t t e k'in iddia ettiği gibi Osmanlı akıncı reisinin merkezi yönetimi dinlemeyip kendi başına harekete geçtiği savunulamaz. Uc ya da akıncı beylerinin merkezden emir almadan da kendi takdirlerine göre serbestçe hareket etmeleri Osmanlı yönetiminin ana ilkelerinden biriydi. Ancak zamandan kazanmaya ve çabuk davranmaya yönelik olan bu serbestlik bir başkaldırma niteliğinde düşünülemez. P a ş a Y i ğ i d'in aynı 1405 yılında *Bosna* olaylarına da müdahale ettiği, Macar Kralı Z s i g m o n d yanlısı olan O s t o j a'ya karşı II. T v a r t k o'yu (1404-1408) tuttuğu bilinmektedir.

Venedik Cumhuriyeti de *Arnavutluk*'taki akınları durdurmak için P a ş a Y i ğ i d'e değil, doğrudan doğruya Ç e l e b i S ü l e y m a n'a başvurmak gereğini duymuştu. Asıl önemlisi, Cumhuriyet'in, sonunda *Arnavutluk*'ta sahip olduğu yerleri koruyabilmek için Türk hazinesine vergi ödemeyi kabul etmesi idi. 1406 yılı başlarında F r a n c e s c o G i u s t i n i a n i, '1.000' duka değerindeki armağanlarla birlikte "Türkiye İmparatoru" diye nitelendirilen S ü l e y m a n'a elçi olarak gönderilmişti.[244] Elçi, herhangi bir hıristiyan hükümdara karşı da olsa Türk Sultanı'nın girişeceği savaşlarda Cumhuriyet'in tarafsız kalacağı hakkında güvence verecekti. Ayrıca, Türk topraklarındaki Venedik tebaasının işlerine bakmak üzere bir Konso-

los atanmasına izin verilmesini dileyecekti. Bununla birlikte ondan beklenen asıl görev, Arnavutluk sorununu "para ödemeden" çözmek idi. Ancak her ihtimal göz önüne alınarak *İşkodra, Drivaso ve Dulcigno'nun* yıllık gelirlerinden S ü l e y m a n 'a yılda '2.000' duka ödenebileceği hakkında elçiye yetki vermek gereği de duyulmuştu.[245]

F r a n c e s c o G i u s t i n i a n i 'nin S ü l e y m a n katında yaptığı görüşmeler, Venedik'in beklediği sonucu sağlayamamıştı. Taraflar, Gelibolu Andlaşması ile sağlanan barışın korunması gerektiğini bir kez daha belirtmişlerdi. Fakat Türk yöneticileri bir Venedik konsolosunun atanmasını kabul etmemişlerdi, Arnavutluk konusunda da anlaşmaya varılamamıştı. Arkasından S ü l e y m a n Venedik'e bir elçi göndermişti, ancak onunla yapılan görüşmelerde de sonuç alınamamıştı.[346] Bunun üzerine Senato, bir girişimde daha bulunarak İstanbul bailoluğuna atanan G i o v a n n i L o r e d a n o 'nun göreve başlamadan önce elçi olarak S ü l e y m a n Ç e l e b i 'nin yanına gitmesine karar vermişti. Ona 1 Mart 1407'de verilen talimatta, *Arnavutluk* sorununu çözüme bağlaması isteniyordu.[247]

Edirne'ye giden Venedik elçisi bu kez S ü l e y m a n 'a '400' duka tutarında armağanlarla kıymetli bir kumaş sunmuştu. Bu sırada P a ş a Y i ğ i d 'e de benzer armağanlar verilmişti. Sonunda L o r e d a n o , Cumhuriyetin Arnavutluk'ta elinde bulundurduğu *İşkodra, Drivasto, Dulcigno (Ülgün) ve Zedda* için Türk hazinesine yılda *'1.500'* duka ödemesini öngören bir anlaşmayı kabul etmişti.[248] Böylece *Screnissima Repubblica* Türklere vergi ödeyen "harac-güzar" bir devlet durumuna girmişti. Her ne kadar bu ödemeye gerekçe olarak sözkonusu şehirlerin Venedik yönetimine geçmeden önce birkaç yıl Y. B e y a z i d 'e vergi ödemiş olmaları gösterilmişti ama bu, C. M a n f r o n i 'nin deyimiyle "acıklı bir gerçeği saklayan parlak bir diplomatik gösteriş" idi.[249] Cumhuriyet, *Arnavutluk'ta* para ile elde ettiği bu sonucu çok geçmeden *Patras ve İnebahtı* gibi yerler için de kullanacaktı.

Venedik elçileriyle görüşmelerin sürdürüldüğü 1406 yazında S ü l e y m a n, Anadolu'da Sultanlığı'nı ilan eden küçük kardeşi M e h m e d 'e karşı harekete geçmişti. O'nun yanında Çandarlı A l i Paşa ve E v r e n o s Bey olduğu halde Çanakkale Boğazı'ndan geçip *Bursa'yı,* arkasından *Ankara'yı* alması, kendisini güçlü saymasında pek de haksız olmadığını gösteriyordu. Ancak A l i Paşa'nın 18 Aralık 1406'da ölümü[250] onu en büyük güç kaynağından yoksun bırakmıştı. Kışı *Bursa'da* geçiren S ü l e y m a n, "Asya'nın bağımsız Senyörü" sayılan C ü n e y d Bey'le de ilişki kurmuş ve 1407 yazında *Ayasuluk (Efes)'da* kalmıştı.[251]

Bu sırada Türk kuvvetlerinin *Mora'ya* akınları Venedik Cumhuriyeti ile yeni sorunların doğmasına neden olmuştu. Yunanistan'daki iç mücadelelerden yararlanan Türk akıncıları *Teselya'dan* güneye inip Venedik'in himayesindeki yerlere saldırmışlardı. *Lepanto (İnebahtı)* yöresine egemen olan Arnavut kökenli P a o l o S p a t a, *Kefalonya* Prensi C a r l o T o c c o 'ya karşı sürdürdüğü mücadelede Türkler'den yardım istemişti. Türk kuvvetlerinin yardımı karşısında T o c c o geri çekilmek zorunda kalmıştı. Arkasından *Mora'ya* geçen Türkler *Koron* ve *Modon* yörelerine de akınlar düzenlemişlerdi. Karada bu gelişmeler olurken 1407 yazında Türkler'in denizden *İnebahtı*'ya saldıracakları haberi yayılmıştı. Bunun üzerine Venedik Senatosu, 17 Mayıs 1407'de Körfez Kaptanı'na, Türk saldırısına karşı gerekli önlemleri almasını emretmiş ve kendisine *'1.500'* duka gibi oldukça büyük bir harcama yetkisi vermişti.[252]

Arnavutluk'tan sonra Türkler'in *Mora'da* da herekete geçmeleri ve *Lepanto* hakimi P. S p a t a 'nın koruyuculuğunu üstlenip bu önemli merkezi tamamıyla ele geçirmeleri ihtimalinin artması, Venedik yöneticilerini ciddi olarak düşündürmeye başlamıştı. Aradaki sorunların artması üzerine Signoria bu kez S ü l e y m a n'ı yakından tanıyan ve Gelibolu ahidnamesini almayı başarmış olan P i e t r o Z e n o 'yu *Edirne* sarayına göndermeyi yararlı görmüştü. Z e n o, önce elçilik heyetiyle birlikte S ü l e y m a n 'ın yanına gidecek, oradan da II. M a n u e l ile görüşmek amacıyla *İstanbul'a* geçecekti. 20-21 Temmuz 1408'de verilen talimata göre elçi *Koron, Modon* ve *Lepanto (İnebahtı)* konularında S ü l e y m a n 'la anlaşmaya çalışacaktı. Türkler *Mora'daki* akınlarını durdumalı ve aradaki barış korunmalı idi. Türkler'in *Lepanto'nun* Venedik kuvvetlerince işgalini protesto etmesi gereksizdi. Çünkü sözkonusu şehir Venedik Cumhuriyeti tarafından para ile satın alınmıştı ve onun malı idi.[253]

Z e n o , S ü l e y m a n 'a '2.000' duka değerinde bir gümüş yemek takımı ile "gizlice" '1.500' duka armağan götürmüştü. Armağanların giderek daha pahalı olması, Signoria'nın servetine güvenerek "barışı satın almaya" çalıştığını gösteriyordu. Öte yandan Türk yöneticileri de yalnız kendileri için armağan kabul etmekle yetinmeyip Venedik'ten devlet hazinesi için sürekli gelir sağlamayı da gözetiyorlardı. Nitekim bu kez de öyle olmuştu. Venedik elçisi, *Mora'da* "status-quo"yu koruyabilmek için, Cumhuriyet'in *Patras* için de Türkler'e yıllık vergi ödemesini kabullenmek zorunda kalmıştı. '500' duka ya da '3.000' *hyperper* olarak saptanan *Patras* vergisi ya doğruca Sultan'ın temsilcisine ödenecek ya da Akaia Prensliği aracılığı ile gönderilecekti.[254]

Ancak P. Zeno 'nun Süleyman 'ın *Lepanto'da* olup bitenler nedeniyle duyduğu kızgınlığı ve kırgınlığı gideremediği anlaşılıyor. Dahası, Türkler'in Venedik tüccarları için kısıtlayıcı bazı kararlar alması, sorunu daha da ciddi boyutlara ulaştırmıştı. Çünkü Cumhuriyet için esas olan ticaret idi. Bu nedenle Senato, *"Levante'de* Venedik ticaretini tehdit eden tehlikeyi önlemek için" 1409 yılı başlarında *İstanbul'a* yeni atanan *bailo'nun* Bizans başkentinden önce Süleyman 'ın yanına elçi olarak uğramasını zorunlu görmüştü.[255] Sözkonusu bailo Francesco Giustiniani 'ye 26 Mart'ta verilen talimat çok geniş kapsamlı olup Cumhuriyet'in yeni eğilimlerini yansıtan bir içerik taşıyordu. Buna göre elçi Süleyman 'ın *Lepanto, Patras* ve *Angelokastron'un* Venedikliler'ce zaptından dolayı duyduğu kızgınlığı yatıştırmaya çalışacak ve aradaki barışın sürdürülmesi için Cumhuriyet'in bu yerler için vergi vermeye hazır olduğunu belirtecekti. Asıl önemlisi, bütün bunlara rağmen Süleyman eğer "söz dinlemezse" elçi *İstanbul'a* geçecekti. Bu arada da Onikiler Konseyi, Süleyman 'ın yerine kardeşi Mehmet Çelebi 'yi geçirmek için gerekli önleınleri müzakere edecekti![256]

Senato'nun kararına dayanan bu talimatta egemen hava, Venedik Cumhuriyeti'nin Türkiye, daha doğrusu Süleyman ile barışı sürdürmekten yana olduğunu, bunun için parasal bazı ödünlerde bulunabileceğini göstermekte idi. Ancak en çarpıcı yanı Signoria'nın gerekirse Bizans'la işbirliği yapıp Süleyman 'ı tahttan indirmeye çalışacağı idi. Bu Venedik'in Türkiye ile ilgili sorunları çok geniş bir açıdan değerlendirdiğini kanıtlıyordu. Aynı zamanda Cumhuriyet'in Süleyman 'ın talihinin değişmeye yüztuttuğunu sezdiğini de yansıtıyordu. Vaktiyle Y. Bayezid 'a karşı ufukta Timur 'un belirdiğini anlayan Venedik, şimdi de Bayezid 'in tahtında Çelebi Mehmed 'in oturacağını sezinlemiştir. Kuşkusuz ki ona yardım etmeyi düşünürken gelecekte sağlayacağı yararları hesaplamaktaydı.

Venedik Senatosu geleceğe yönelik planları da tasarlarken Francesco Giustniani *Edirne'* ye varmış ve Süleyman 'a "armağan" olarak '1.500' duka sunmuştu. Yapılan görüşmeler sonucunda da Venedik açısından olumlu sayılacak bir anlaşmaya varılmış. Bununla Cumhuriyet'in *Arnavutluk* ve *Zedda* için ödemekte olduğu yıllık vergi '1.000' dukaya indiriliyordu. Ayrıca *Lepanto* için de Türk hazinesine yılda '100' duka ödenecekti.[257] Anlaşmazlıkların geçici de olsa bu surette giderilip barışa varılmasından sonra Venedik Senatosu Süleyman 'ın yerine kardeşi Mehmed 'i geçirme düşüncesini bir yana bırakmıştı. Hatta II. Manuel 'in ve

Zsigmond'un işbirliği önerilerine katılmayıp Süleyman ile Musa arasındaki savaşta tarafsız kalmayı yeğlemişti.

Musa'nın Rumeli'de büyük bir kuvvet toplayarak Süleyman'ı sıkıştırması, Bizans İmparatoru Manuel'de yeni bir umut uyandırmıştı: Kardeşler kavgasından yararlanarak Osmanlı gücünü tamamiyle yok etmek. Bunun da ancak yeni bir haçlı ittifakı, *lega* ile gerçekleşebileceğini göz önüne alan Manuel eskiden yaptığı gibi Avrupa başkentlerine elçiler göndererek yardım ve işbirliği çağrısında bulunmuştu. Örneğin, 1410 yılı başlannda *Venedik'e* varan Bizans elçisi, Türk gücünü ortadan kaldırabilmek için onların Boğaz'dan geçişlerini önlemenin gerekli olduğuna işaretle Cumhuriyet'in '8' kadırga göndermesini diliyordu. Oysa Venedik yöneticileri öteden beri Türkler karşısında yalnız başına kalmaktan çekinmişlerdi. Bundan ötürü Manuel'in elçisine her şeyden önce İmparator'un Avrupa hükümdarlarına başvurması gerektiği, eğer onlar birleşecek olurlarsa Cumhuriyetin de "üzerine düşeni" yapacağı yolunda cevap verilmişti.[258]

Signoria, eskiden beri güttüğü siyasaya uygun olarak Türklere karşı olan bir *lega'ya* katılmayı öncelikle öteki devletlerin birleşmeleri şartına bağlamıştı. Bununla birlikte Türk kuvvetleri Arta Despotu Maurizio Spata'ya karşı harekete geçtiklerinden,[259] Temmuz ortalarında "Türkler'e karşı tedbir" alınması da kararlaştırılmıştı.[260] Bu önlemler arasında Süleyman ile kardeşleri Musa ve Mehmed arasındaki mücadele sonuçlanıncaya kadar, *Arnavutluk* ve *Mora*'daki yerler için Türkler'e ödenmesi gereken verginin verilmemesi de vardı. Bu paranın geçici olarak saklanması için 24 Temmuz 1410'da İstanbul bailo'suna talimat verilmişti.[261] Ayrıca, ödenmesi gereken '1.600' duka tutarındaki bu haraçtan Türk korsanlannın Venedikli tüccar Nicolo Bembo'ya verdikleri zarar karşılığının kesilmesi de öngörülmüştü. Bembo'nun zararı *'508'* duka, 13 *grossi* olarak hesaplanmıştı.[262]

Bu önlemler alınadursun, Venedik Cumhuriyeti ile Süleyman Çelebi arasında 1403 Gelibolu andlaşmasından sonra da süren ya da yeniden doğan sorunlar, Süleyman'ın Musa'ya yenilmesi ve 17 Şubat 1411'de öldürülmesi ile yeni bir döneme girecekti. Kardeşler savaşının bu aşamasında Signoria'nın Musa'dan yana bir tutum takındığı anlaşılıyor. Süleyman'ın öldürülmesinden sonra Senato'nun *İstanbul'daki* bailo'yu son olaylardaki tutumundan ötürü takdir etmek gereğini duyması böyle bir izlenim vermektedir.[263]

Cumhuriyet *Edirne* tahtındaki bu değişiklikten nasıl yararlanabilirdi? Öncelikle M u s a'ya güvence verilmeliydi. Ancak Gelibolu andlaşması gereğince Türklere ödenen yıllık vergi kesilmeliydi. Öte yandan *Gelibolu'nun* ele geçirilmesi için de bir şeyler yapılmalıydı. Öncelikle II. M a n u e l bu konuda kışkırtılmalıydı. Eğer o gerekeni yapmazsa yerli halkın eğilimi de saptandıktan sonra Cumhuriyet *Gelibolu'yu* işgal etmeyi düşünebilirdi... İşte bütün bu konuları ve soruları uzun uzadıya tartışan Senato, S ü l e y m a n'a ödenmeyen vergiden arta kalan '1.000' duka'nın Tana konsolusuna geri verilmesini kararlaştırıyor.[264] Ayrıca İstanbul bailosu F r a n c e s c o M i c h i e l e 'ye yeni bir talimat gönderiyordu. 17 Nisan 1411 günlü bu talimata göre *bailo,* Cumhuriyet'in iyi niyetleri hakkında M u s a'ya güvence verecek, fakat S ü l e y m a n artık ölmüş olduğundan Türklere vergi ödemeyi kabul etmeyecekti. Ayrıca II. M a n u e l'i *Gelibolu'yu* işgal etmesi için kışkırtacaktı. İmparator parasızlıktan ötürü böyle bir harekete girişmekten kaçınacak olursa, Venedik'in *Gelibolu'yu* işgal etmeyi düşündüğünü ancak o zaman şehrin başkasına, dolayısıyla Bizans'a devredilmeyeceğini belirtecekti.[265]

Ancak olayların süratle gelişmesi bu talimatta öngörülenlerin uygulamaya konulmasına olanak bırakmayacak ve Venedik Senatosu çok geçmeden M u s a'ya özel bir elçi göndermek gereğini duyacaktı.

2- MUSA GELİBOLU ANDLAŞMASI ŞARTLARINI ZORLUYOR

M u s a Ç e l e b i, ağabeyi S ü l e y m a n'ın elinden Avrupa Türkiyesi sultanlığını alırken, Rumeli'deki Türkler kadar kimi hıristiyan prenslerin ve yerli halkın da büyük desteğini görmüştü. *Sinop'tan* Rumeli'ye geçişte kendisine ilk büyük yardımı Eflak Prensi M i r c e a yapmıştı. Daha sonra Sırp Despotu S t e p h a n e askeri destek sağlamıştı. Sırp, Ulah ve Bulgar gibi hıristiyan halktan da onun ordusuna katılanlar olmuştu.

Bu durum *Edirne'nin* yeni Sultanı'nın hıristiyanlarla iyi ilişkiler sürdüreceği izlenimini veriyordu. Ancak M u s a, yaradılışı yönünden S ü l e y m a n'dan çok ayrı idi. O, P. W i t t e k 'in deyimiyle ihtilalci bir karaktere sahipti ve güttüğü siyasa, "kutsal savaşa", *"cihad"a* yeniden dönüştü.[266] Gerçekten de M u s a Avrupa'daki Türk topraklarına egemen olduktan sonra, S ü l e y m a n'ın 1403'ün zor koşulları içerisinde Gelibolu ahidnamesiyle verdiği bazı ödünleri düzeltmeye, kaybedilen toprakları geri almaya çalışacaktı.

Ama Venedik Cumhuriyeti için ilk planda görülen, bazı sorunlar çıkaran ve *Levante* ticaretini tehlikeye düşüren S ü l e y m a n'ın saltanattan düşürülmesi idi. Bu değişiklikten yararlanarak Türklere ödenen vergiden kurtulmak, *Gelibolu'yu* ele geçirmek gibi önemli atılımlar düşlenirken, yeni Sultan'ın eğilimlerini saptayabilmek için vakit geçirmeden onunla ilişki kurmak yararlı, hatta zorunlu idi. Üstelik Venedik başkentine ulaşan haberler "M u s a'nın Venedikliler hakkındaki düşüncelerinin asılsızlığını" gösteriyordu. Bu yüzden, Türkiye ile ilişkisi bulunan tüccarların yararlarını ve haklarını korumayı da gerekli gören Venedik Senatosu, 4 Mayıs 1411'de M u s a 'ya özel bir elçi gönderilmesini kararlaştırmıştı. Elçi tahta çıkışından ötürü onu kutlayacak ve "armağanlar"larını sunacaktı.[267] Fakat kısa bir süre sonra elçi seçilen G i a c o m o T r e v i s a n o'ya daha geniş kapsamlı bir talimat verilmişti. Cumhuriyet yeni Sultan'ı yalnız kutlamakla yetinmiyor, onunla Bizans'ı da içeren yeni bir barış yapmaya yöneliyordu. 4 Haziran tarihli talimatta elçiden M u s a ile, Cumhuriyet'e ait bütün toprakları, *Romania'yı* olduğu kadar Venedik Arnavutluğu'nu da kapsamına alan ve yalnız karalarda değil, denizlerde, dolayısıyla Çanakkale Boğazı dışında *Bozcaada'ya* kadar olan bölgede de geçerli olacak bir barış yapmaya çalışması isteniyordu. Bunun yanıbaşında elçi, M u s a ile İmparator arasındaki ilişkileri de inceleyecekti. Eğer M u s a ile böyle bir anlaşma yapılamazsa T r e v i s a n o İstanbul'a gidecek ve Türk Sultanı'na karşı ortak bir hareket girişme konusunu M a n u e l'le görüşecekti.[268]

Görülüyor ki Senato, M u s a ile yeni bir barış anlaşması yapmaya yönelirken bile sonuçtan pek emin değildi. Bu yüzden de gerekirse Bizans İmparatoru ile anlaşıp ona karşı ortak bir hareketi gözden uzak tutmuyordu. Bu her halde iki yıl önce S ü l e y m a n içinde düşünüldüğü gibi, Cumhuriyet'in dileklerini yerine getirmek istemeyen Rumeli'deki taht sahibine karşı Anadolu'daki kardeşini, Ç e l e b i M e h m e d 'i tutmak anlamına geliyordu.

Bu arada bazı Venedik gemileri Türkler tarafından ele geçirilmiş ve içlerindeki mallara el konulmuştu. İstanbul bailosu F. M i c h i e l e, gemilerin serbest bırakılmasını sağlamak için M u s a'ya ayrı bir heyet göndermek gereğini duymuştu. P i e t r o d e i G r e c i başkanlığındaki bu heyet, G i a c o m o T r e v i s a n o *Edirne*'de barış görüşmelerini sürdürürken oraya varmıştı. M u s a Ç e l e b i, Venedik tacirlerine iyi davranılmasını ve gemilerin geri verilmesini kabul etmişti. Ancak serbest bırakılan gemilerin içinde ticari malların bulunmadığı görülmüştü! İstanbul bailo'sunun mektubundan bu gelişmeleri öğrenen Senato, 7 Temmuz 1411'de elçi T r e v i s a n o 'ya,

Modon'a döndüğünde sözkonusu malların değerini saptayıp M u s a 'dan istemesi talimatını vermişti.[269] Ayrıca "Avrupa Sultanı" ile henüz barış yapılmadığı dikkate alınarak, bu tür olaylarla karşılaşılmaması için *İstanbul'a* gidecek ticaret gemilerine *Gelibolu'ya* kadar kadırgaların eşlik etmesi kararlaştırılmıştı.[270]

G i a c o m o T r e v i s a n o , M u s a ile sürdürdüğü görüşmeler sonunda ondan 12 Ağustos 1411 tarihli yeni bir ahidname almaya muvaffak olmuştu. Sözkonusu ahidnamenin İtalyanca'ya çevrilmiş olan metni, "Grekia hakimi Türk Sultanı M u s a Bey ile asil bey J a c o b u m T r i v i s a n o aracılığı ile yapılan barış anlaşması" başlığını taşımaktadır.[271]

G. T r e v i s a n o'ya verilen talimatla Arnavutluğu da kapsamına alan bir anlaşma yapılması ve Türk hazinesine ödenen vergilerin miktar ve ödeme sürelerinin saptanması öngörüldüğüne göre elçinin bu içerikte bir ahidname elde ettiği söylenebilir.

Barış anlaşması olarak nitelendirilen 12 Ağustos 1411 günlü *ahidname,* doğal olarak M u s a 'nın ağzından çıkan bir anlatımla yazılmıştı. Ve '10' paragraftan oluşuyordu. İlk paragrafta, "Büyük hükümdar ve büyük komutan B a y e z i d Bey'in oğlu olan büyük Emir M u s a B e y Ç e l e b i, Venedik Docu adına hareket eden heyetle, vaktiyle kardeşi S ü l e y m a n (Musulman)'ın önce *Gelibolu'da,* ikinci kez de *Zangodirburgar* (?)'da elçi F. G i u s t i n i a n i ile yapmış olduğu barışa ve onun onanmasına uygun olarak bu anlaşma"nın yapıldığı belirtiliyordu. Öteki paragraflar da şunları içeriyordu:

a) *Barış, Venedik'e ait yerlere saldırmama:*

Türkler, Venedikliler'in ellerinde bulundurdukları kalelere, *Mora'daki Koron, Modon, Argos, Neapoli, Phitileo, Negroponte (Ağriboz), Thiene, Michone* ve *Lepanto (İnebahti)* ile *Arnavutluk'taki* yerlere ve kalelere herhangi bir saldırıda bulunmayacaklardı. Buralarda barış hüküm sürecekti. (P-8) Ayrıca *Arnavutluk'ta* Z. S t r a c i m i r ve Z o r z i B a l s a' nın yönetiminde olup Venedikliler'in oldukları yerler, kaleler, evler ve mallar Cumhuriyet'e ait olacaktı. (P-2)

b) *Ticaret serbestliği:*

Venedikli tacirler Türk topraklarına serbestçe girip çıkabilecek ve hiçbir zarar ve ziyana uğramadan mal alıp satabileceklerdi. Ancak olağan ticaret vergisini ödemek zorunda olacaklardı. (P-7)

c) *Venedikliler'in ödeyecekleri vergiler: (Haraç)*

Ahidname'de Venedik Cumhuriyeti'nin sahip olduğu yerlerden '4'ü için her yıl Türk hazinesine vergi ödemesi öngörülmüş ve bunların miktarları şöyle saplanmıştı:

Arnavutluk	:	Her yıl Ağustos ayında '1.000' duka. (P-2)
İnebahti (Nempato)	:	Ağustos aylarında '100' altun duka. (P-3)
Patras	:	*500* (duka. (P-4)
Bodonitza	:	Markisi Venedik'e tabi olabilir. Ancak evvelce saptanmış olan vergiyi gene Türkler'e ödemesi gerekir. (P-6)

ç) *Kaçan kölelerin geri verilmesi:*

Tarafların birinden diğerine kaçan köleler, ya da "vergiye bağlanmış" olan birisi geri verilecekti. (P-5)

d) *Yürürlük:*

Ahidnamenin son paragrafına göre, "bu yeminname yazıldıktan" sonra taraflar arasında bazı noktalarda küçük ayrılıklar bulunduğu görülecek olursa, elçilik heyetinde bulunan F r a n c e s c o ile Z u a n e B o n i x o yeniden *Edirne* sarayına gönderileceklerdi. Metinde gereken düzeltmeler yapıldıktan sonra M u s a ile Venedik Genel Kaptanı P i e r o L o r e d a m (Loredano) tarafından onaylanacaktı.

M u s a Ç e l e b i ile varılan bu anlaşmada Cumhuriyet'in *Arnavutluk, Lepanto* ve *Patras* için ödemekte olduğu ve miktarları son kez 1408'de kararlaştırılmış olan vergilerde herhangi bir değişiklik yapılmamıştı.[272] Ancak *Bodonitza* Markisi'nin Türkler'e her yıl *'500'* duka vergi ödemesi koşuluyla Signoria'ya bağlı olmasına olanak tanınmıştı. Bununla birlikte Venedik, çok önem verdiği *Arnavutluk'u* Türklerle barış alanı içine aldırabilmişti. Cumhuriyet *Arnavutluk'ta* sahip olduğu yerlerde egemenliğinin tanınmasına o denli önem veriyordu ki, Türk hazinesinden başka P a ş a Y i ğ i d 'e de ayrıca '500' duka ödemeye hazır olduğunu bildiriyordu.[273]

Artık barış yapıldığına göre Venedik'in *Gelibolu'yu* ele geçirme düşüncesini bir yana bırakması ve ahidname hükümlerini uygulamaya koyulması gerekiyordu. Bunların başında da S ü l e y m a n 'ın son döneminde öden-

mesi durdurulmuş olan vergilerin teslim edilmesi geliyordu. Bunun içindir ki elçi G. T r e v i s a n o, *Arnavutluk* ve *İnebahti* vergilerinin tutarı olan '1.100' dukayı *Silivri (Salumbria)*'da hemen M u s a Ç e l e b i 'ye teslim etmiş ve karşılığında makbuz almıştı.[274] Böylece Türk hazinesine küçümsenmeyecek bir para ödeyen Venedik elçisi, sağladığı barışı destekleyen bir mektup da alarak M u s a 'nın yanından ayrılmıştı. M u s a, 13 Ağustos 1411'de *Catafigia* (?)'da yazdığı ve Venedik Docu M i c h e l e S t e n o ile öteki yöneticilere hitap mektubunda şöyle diyordu:[275]

"Pek saygıdeğer ve sevgili dostumuz Doc'a ve Venedik'in sayın beylerine, saygılar ve içten selamlar,

"Zât-ı devletlerine bildiririz ki, mektubunuzu aldık ve içinde yazılanları öğrendik. Ayrıca saygıdeğer elçiniz J a c o m o T r i v i s a n'a söylemiş olduğunuz sözleri dinledik. Biz de kendi cevabımızı ona aktardık, o da bunları zat-ı âlinize iletecektir.

"Allah hükümranlığınızı uzun yıllar sürdürsün!

"Ağustos ayının XIII. günü, III. İndiksiyon'da, *Catafigia'da.*"

Ancak bu yeni barış anlaşmasına, yani ahidnameye rağmen M u s a'nın hüküm sürdüğü yerlerle Venedik arasında güvenilir bir ortam sağlanamamıştı. Bunda tarafların güttükleri siyasanın birbiriyle çatışması kadar, *Avrupa Sultanı* M u s a ile Asya *Sultanı* M e h m e d arasında son evresi cereyan eden taht kavgasının doğurduğu kuşku ve güvensizliğin de payı vardı. Venedik Cumhuriyeti, bu anlaşmadan sonra "her iki Türkiye" ve Bizans ile ticaretinin aksamadan yürümesini bekler, hatta bu alanda bir canlanmayı umarken, ağabeyi S ü l e y m a n'ın *Gelibolu* andlaşması ile bıraktığı yerlerin bir kısmını geri almaya çalışan ve özellikle de II. M a n u e l'den öc almak isteyen M u s a'nın[276] sürdürdüğü savaş ortamı ticareti engelliyor ve yeni anlaşmazlıklar doğuruyordu.

Venedik andlaşmasından az sonra M u s a, Vezir Çandarlı İ b r a h i m Paşa'yı Bizans İmparatoru'na göndererek Gelibolu andlaşmasıyla kaldırılan verginin yeniden ödenmesini istemişti. Önerisi reddedilince de 1411 baharında *İstanbul'u* kuşatmıştı.[277] Ancak şehri deniz yönünden de abluka etmek isteyen Türk donanması, *Yassı Ada (Pilatya)* önlerinde Bizans donanmasına yenilince deniz yolu açık kalmıştı.[278]

İstanbul'a yiyecek ve askeri yardım gelmesini önlemek isteyen M u s a, yabancı gemilerin *Çanakkale* Boğazı'ndan içeriye girmelerini de yasaklama

yoluna gitmişti. Hatta gücünü duyurmak isteyen Türk gemileri Ege'deki adalara ve *Ağrıboz'a* akın etmeye başlamışlardı. Bu arada *Bodonitza* ele geçirilip Venedik himayesindeki Marki N i c o l o esir edilmişti.[279] Bu saldırılar sırasında bazı Venedik gemilerine de el konulmuştu. Bu yüzden Cumhuriyet sözkonusu zararların M u s a tarafından ödenmesini istemişti. Eğer Sultan bu parayı ödemezse, evvelce de yapıldığı gibi zarar tutarı Türkler'e ödenecek vergiden kesilecekti. Örneğin 1412 Temmuzu'nda İstanbul'daki *Bailo* F r a n c e s c o M i c h e l e' ye, mühendis A m o r a x i, N i c o l e t t o R i z z o ve A n t o n i o d' A v a n z i o 'nun uğradıkları zararları *Edirne* sarayından istemesi emredilmişti.[280] Öte yandan da Venedik tebaasının zararları karşılığının, "eğer M u s a hâlâ *Grekia* hakimi ise" Ağustos'ta kendisine ödenecek '1.100' duka vergiden kesilmesi için *İstanbul'daki* elçi F a n t i n V i a r o 'ya talimat verilmişti.[281]

Gerçekten de 1412 yılına girildiğinde M u s a Ç e l e b i 'nin Rumeli'de hükümdar olarak kalıp kalmayacağı konusunda şüpheler daha da yoğunlaşmıştı. Onun *Gelibolu'* yu işgal etmesi ve *İstanbul'u* kuşatması karşısında M a n u e l bazı tertiplere yönelmiş ve yeniden müttefikler aramaya koyulmuştu. İmparator ilk aşamada, Bizans sarayına sığınmış olan S ü l e y m a n Çelebi'nin oğlu O r h a n 'ı Osmanlı tahtının vârisi olarak kullanmak istemiş ve onu serbest bırakarak *Silivri'ye* göndermişti. Ancak O r h a n amcasına karşı orada tutunamamış ve gene M a n u e l'in zorlamasıyla şansını bir kez de *Selanik* yöresinde denemek istemişti. Bunun üzerine M u s a süratle *Selanik* üzerine yürümüş ve şehri kuşatmıştı. Böylece O r h a n 'ın ortaya çıkarılması umulan sonucu vermemiş, Rumeli halkı bu şehzadeye yönelmemiş ve M u s a 'ya karşı ayaklanmamıştı. Aksine Türkler tarafından kuşatılan *Selanik* halkından bir kısmı kaçıp *Romania'ya* Venedik'e ait yerlere sığınmaya başlamışlardı.[282]

O r h a n olayından sonuç alamayan II. M a n u e l, M u s a 'nın karşıtları olan hükümdarlarla işbirliği yapmaya yönelmişti. Bunların başında da Sırp Prensi S t e p h a n L a z a r e v i c ile "Asya Türkiyesi" Sultanı Çelebi M e h m e d geliyordu. M u s a 'nın ortak düşman kabul edilmesi İmparator'la Ç. M e h m e d arasında bir anlaşmaya varılmasını kolaylaştırmıştı. "Asya Sultanı", imparator'un çağrısı üzerine *Üsküdar'dan* askerleriyle birlikte karşı yakaya geçirilmiş ve Bizans başkentinde "üç gün süreyle konuk" olarak ağırlanmıştı. Ç. M e h m e d bundan sonra M u s a 'ya karşı harekete girişmişti. Fakat *Çatalca* yakınında *İnceğiz'de* kardeşine yenilmiş ve gene *İstanbul* üzerinden Anadolu'ya dönmek zorunda kalmıştı.[283]

Bununla birlikte M u s a'nın tali'i dönmeye başlamıştı. P. W i t t e k'in belirttiği gibi, onun ihtilalci karakteri, S ü l e y m a n döneminde ön sırada bulunan beylere ve yöneticilere karşı cephe alması, dışta düşmanlarının sayıları artarken içte de muhalefetin çoğalmasına neden olmuştu.[284] Gâzi reislerinden ve yöneticilerinden birçoğu *Sırbistan'a, Bizans'a* ya da Anadolu'ya kaçmışlardı. Bunlar Ç. M e h m e d tarafını tutmaya başlayınca M u s a'nın gücü giderek azalmıştı. Ç. M e h m e d kesin sonucu alabilmek için Sırp Despotu S. L a z a r e v i c ile işbirliği yapmaya çalışmış, hatta kuvvetlerini Rumeli'ye geçirebilmek için Venedik kadırgaları kaptanlarına da başvurmuştu. Ancak Cumhuriyet her iki kardeşle de dost kalmak istediğinden böyle bir yardım gerçekleşememişti.[285]

M u s a ile M e h m e d Çelebiler arasındaki mücadelenin sürüp gitmesi ve kesin sonuç alınamaması yüzünden Venedik, *Edirne* hazinesine ödemekle yükümlü olduğu vergiyi teslim edip etmemekte tereddüte düşmüştü. Sonunda Senato, herhalde M u s a'yı daha fazla gücendirmemek için —Arnavutluk vergisinin ilke olarak ödenmesini kararlaştırmış, fakat vergide biraz indirim yapılması için Sultan'a bir elçi gönderilmesini de uygun bulmuştu. Ne var ki eğer M e h m e d Ç e l e b i büyük bir kuvvetle Rumeli'ye geçmişse verginin ödenmesi, yeni bir emre kadar ertelenecekti. 24 Temmuz 1413'te İstanbul'daki *bailo* F a n t i n V i a r o'ya verilen talimat bunu içeriyordu. Ayrıca vergi indirimi konusunu görüşmek üzere M u s a'ya "Türkler'in çok iyi tanıdığı" P i e t r o d e i G r e c i'nin gönderilmesini de öngörüyordu.[286]

Bununla birlikte Venedik Senatosu'nun aldığı bu kararların uygulanmasına ve M u s a'ya yeni bir elçi gönderilmesine gerek kalmamıştı. Çünkü sözkonusu kararların alındığı tarihten '19' gün önce, 5 Temmuz 1413'te M u s a, kardeşi M e h m e d'e yenilmiş ve saltanatla birlikte hayatını de yitirmişti. Böylece Y ı l d ı r ı m B a y e z i d'in *Ankara* yenilgisiyle parçalanmış olan Osmanlı birliği yeniden sağlanmış oluyordu. Osmanlı tarihçilerinin *Fetret Devri* diye adlandırdıkları '11' yıllık bu hükümransızlık ya da "çok saltanatlılık" sona ererken, B a y e z i d'in oğulları arasındaki taht kavgası, beşinci kardeş M u s t a f a'nın ortaya çıkışıyla yeni bir içerik kazanıncaya kadar Ç e l e b i M e h m e d'in başarısıyla sonuçlanmış oluyordu.

V. BÖLÜM

İLGİLER, DOSTLUKLAR VE BUNALIMLAR (1413 -1453)

Osmanlı şehzadeleri arasında saltanat kavgalarının sürdüğü yıllarda Venedik ve Ceneviz gibi Türkiye ile yakın bağları bulunan İtalyan devletleri, Anadolu'dan daha çok Rumeli'deki olaylarla ilgilenmişlerdi. Bu da bir bakıma çok doğaldı. Çünkü, her şeyden önce ticarete önem veren bu devletler *Çanakkale* Boğazı'ndan *İstanbul'a* ve oradan *Karadeniz'e* serbestçe gidip gelmeyi ön planda tutuyorlardı. Aynı zamanda Avrupa Türkiyesi'ndeki olaylar ve saltanatta el değiştirmeler Bizans'ın geleceği kadar oradaki İtalyan çıkarlarını da büyük ölçüde etkiliyordu.

Sözkonusu dönemde göze çarpan bir başka özellik, Avrupa'daki Türk Sultanları ile ilgilenme ve *Turchia'daki* gelişmeleri izlemede Venedik'in Ceneviz'e oranla daha çok çaba harcamasıydı. Ceneviz Cumhuriyeti daha doğrusu onun *Galata, Foça* ve *Sakız* gibi başlıca kolonileri özerkliğe dayanan varlıklarını korumadan başka bir şey düşünmezlerken Venedik, Osmanlılar'ın içine düştüğü bunalımdan yararlanarak bazı ödünler koparmaya ve *Arnavutluk* ile *Mora'*daki topraklarını genişletmeye çalışıyordu. Ceneviz kolonileri, "status-quo"yu korumak için barış yolunu seçip Türklerle dostluğu sürdürmeye özen gösterirlerken, Signoria her iki seçeneği birden kullanıyor, "barış için savaş"tan vazgeçemiyordu. 0 yüzden Fetret Devri'nde Cenevizliler'in Yıldırım Bayezid'in oğulları ile ilişkilerinde inişler çıkışlar görülmedi. Bu dönemde Ceneviz kolonileri arasında en etkilisi *Galata* olmuştu.

Çelebi Mehmed 'in Osmanlı tahtına tek başına sahip olması ile Anadolu, Rumeli'ye üstün gelmiş oluyordu. Bundan sonra Anadolu'da da umulmadık gelişmeler ve yeni taht iddiacıları ortaya çıkabilirdi. İşte bu gibi durumlarda *Galata* yerine *Foça* ve *Sakız* gibi Ceneviz kolonilerinin önemli roller üstlenecekleri görülecekti. Venedik Cumhuriyeti ise artık geleneksel leşmiş olan *Levante* siyasasını bundan böyle de sürdürecektir. Ancak *Turchia* ilişkilerinde bu siyasa bazı anlaşmazlıklara ve bunalımlara da yol açacaktır. Ama ister dostluğu simgeleyen düz bir akış içinde sürüp gitsin, isterse zaman zaman bunalımlara düşüp zigzaglar çizsin Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler bu sayede ve bu süreçte pekişecektir.

A - CENEVİZ DOSTLUĞU

Osmanlı Türkiyesi ve Ceneviz Komünü ile onun *Levante'deki* kolonileri arasındaki ilişkiler, ticari alışverişe dayalı bir barış ve dostluk havası içinde başlamış ve öyle gelişmişti. Gerçekten de Niğbolu Haçlıları ve Mareşal Boucicaut'nun seferi gibi hıristiyan dünyasının ya da Fransa gibi egemen devletin zorlamasıyla katılınan *lega*'lar dışında Ceneviz Komünü ve kolonileri Türkler'le dost geçinmeyi ana ilkelerden biri olarak benimsemişlerdi. Bir başka deyimle Cenevizliler, "Türkler'le kim anlaşamıyorsa o savaşsın" görüşünde idiler.[1]

Osmanlı yöneticileri de başta *Galata* olmak üzere yörelerindeki Cenevizliler'le iyi ilişkilerde bulunmaya dikkat ediyorlardı. Onlara önemli olan ticaret serbestliğini tanırken, kendileri de Ceneviz donanmasından ve denizcilerinden yararlanmaya çalışıyorlardı.

Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki iç savaşın sonuçlanıp devlet birliğinin yeniden sağlanması Çelebi Mehmed'e karşı büyük bir sempati doğururken, bu olumlu hava Galata Cenevizlileri arasına da yansımıştı. Oraya ulaşan bilgilere göre Türkler, "ülkenin kara tali'ini yenip devlet gemisini yeniden güvenli bir limana götürebildiği için" Ç. Mehmed'e "Nuh" unvanını vermişlerdi.[2] Nuh, islam dünyasında olduğu kadar hıristiyanlar arasında da saygı ve sevgi ile anılan bir kurtarıcı olduğu için bu unvan Ç. Mehmed'in Cenevizliler ve öteki yabancılar arasında da ün kazanmasına etkili olmuştu.

Osmanlı devleti, bu dönemde yeniden canlanır ve İmparatorluk olma yolunda Timur'un indirdiği darbeyle yitirdiği yılların açığını kapamaya çalışırken, kara ordusunun yanıbaşında güçlü bir donanma kurmak gereğini de duymuştu. Bu amaçla girişilen etkinliklerde bazı *levanten'lerle* batılılardan da yararlanılmıştı ki bunlar arasında Cenevizliler önde geliyordu. Onlar Türk donanmasının kuruluş çalışmalarında teknisyen olarak görev aldıkları gibi, gemilerin sevk ve idarelerini de üstleniyorlar, dahası Türk donanmasının savaşlarına bile katılıyorlardı. Örneğin, Venedik Amirali Pietro Loredano'nun 1416'daki *Gelibolu* savaşında Türk donanmasından aldığı esirler arasında çok sayıda Cenovalı bulunuyordu. Loredano "bu kötü hıristiyanlara" ibret olsun diye Cenovalılar'ın hepsini idam ettirmişti.[3] Venedik Amirali'nin bu hareketi, Signoria ile Cenova arasındaki ezeli rekabetin bir uzantısı olduğu kadar, Cenevizliler'in Türkler'e sağladığı hizmetin önemini de belirtmektedir.

1 - FOÇALILAR'LA YARDIMLAŞMA

Çelebi Mehmed 'in, saltanatının ilk yıllarında *İzmir'i* ele geçirmiş olan Cüneyd Bey üzerine yürümek zorunluluğunu duyması, o yörede bulunan *Foça ve Sakız*'daki Ceneviz kolonileri ile ilişkileri ön plana çıkarmıştı. Aydınoğulları soyundan olduğu anlaşılan Cüneyd[4], bilindiği gibi Timur 'un çekilmesinden sonra, önce *İzmir'i* arkasından *Ayasuluk*'u ele geçirmiş ve II. Umur Bey'in ölümünden sonra da *(1405)* Aydınoğulları Beyliği'ne tek başına hakim olmuştu. Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadelelerde genellikle Ç. Mehmed 'in karşısında olan öteki kardeşleri desteklemiş, bu tutumundan dolayı da bir ara Süleyman tarafından *Ohri* sancak beyliğine atanmıştı. Tahtın Ç. Mehmed 'e kalması karşısında Cüneyd affını dilemek gereğini duymuştu. Fakat ona güvenemeyen Ç. Mehmed, *Bursa'yı* kuşatmış olan Karamanoğlu Mehmed' i çekilmeye zorladıktan sonra *İzmir* üzerine yürümüştü.

Osmanlı kuvvetleri şehri kara yönünden kuşatmışlardı. Vaktiyle Yıldırım Bayezid, dönemin ünlü kalelerinden olan *İzmir'i* alamamıştı, ama Timur onu ele geçirmiş ve kaleyi yıktırmıştı. Buna rağmen şehrin yalnızca karadan kuşatılarak alınması güç, en azından da uzun sürecek bir işti. Bu yüzden Çelebi Mehmed kendisine denizden yardım edebilecek müteffikler aramaya koyulmuştu. İşte böylesine önemli bir kuşatmada Menteşeoğulları'ndan başka Rodos Şövalyeleri ile *Foça, Sakız* ve *Midilli'deki* Cenevizliler de onunla işbirliği yapmışlar ve böylesine müttefik bir donanma *İzmir'i* denizden kuşatarak ablukayı tamamlamışlardı.[5]

Menteşeoğulları II. Yakub ve İlyas Beyler'in kuşatmaya katılmaları, Timur tarafından canlandırılan beyliklerini yeni Osmanlı Padişahı ile anlaşarak koruma kaygısından kaynaklandığı için doğal sayılabilirdi. Rodos Şövalyeleri Grand Maestrosü ise aslında Ç. Mehmed'den önce oraya gelmişti ve Cüneyd 'in muhalefetine rağmen Timur ' un yıktırttığı kaleyi yeniden yaptırtmak istiyordu. Şövalyeler'in 1345'ten Timur istilasına kadar ellerinde bulundurdukları *Sahil İzmiri'ne* yeniden sahip olmaya çalışmaları da —fırsattan yararlanma olsa bile— normal sayılabilirdi. Dolayısıyla Çelebi Mehmed 'in *İzmir* kuşatmasında asıl önemli olan, *Foça, Sakız* ve *Midilli* gibi Ceneviz kolonilerinin, kendi kadırgaları ile gelip şehri deniz yönünden sıkıştırmaları idi. Dukas bunu, "Foçalılar'ın hakimlerinden birisi karadan, diğeri deniz yolu ile... Midilli hakimi kadırgalar ile, Sakız hakimi dahi kadırgalarla geldiler" diye belirtiyor. Onların bu davranışlarının nedeni de Ç. Mehmed 'in "kerim, halim" ve çok güçlü olmasına karşılık Cüneyd 'in "hilekâr ve eşkiya" yaradılışlı oluşuna bağlıyor.[6]

Ancak, kabul etmek gerekir ki Cenevizliler'in Ç. Mehmed'e yardımcı olmasında onun ve Cüneyd'in kişilikleri kadar onların Orhan Gâzi döneminden başlayarak Türkiye'ye karşı izledikleri siyasa da etkili olmuştu. Hatırlanacağı gibi Foça'daki Ceneviz egemenliği buranın 1275'te Mihail Paleologos tarafından Zaccaria ailesine dirlik olarak verilmesiyle başlamıştı. Bizans 1336'da burayı geri almışsa da bu da ancak '10' yıl sürmüştü. *Sakız*'daki *Maona* Eski ve *Yeni Foça'yı* yeniden ele geçirmiş ve böylece burada 1456 yılına dek sürecek olan Giustiniani ailesinin egemenlik dönemi başlamıştı.

Foça kolonisi komşusu Saruhan Beyliği'ne her yıl belirli bir para ödüyor, bunun karşılığında zengin şap madenlerini serbestçe işletiyordu. Foçalılar Ankara bozgunundan sonra aynı etkinliklerini sürdürebilmek için Timur'a zengin armağanlar gönderip bağlılıklarını sunmayı yeğlemişlerdi. Dukas'ın anlattığına göre *Foça* elçilerini kabul edip onlarla "barış" yapan Timur, daha sonra torununu oraya göndermişti.[7]

Süleyman Çelebi'nin yaptığı 1403 Gelibolu Andlaşması'nda *Foça'nın* Osmanlı hazinesine ödeyeceği yıllık vergi *'500'* duka olarak saptanmıştı. Dolayısıyla Ç. Mehmed'in Cüneyd Bey üzerine yürüdüğü bu 1414-1415'te Foçalılar'ın sözkonusu vergiyi artık ona ödemek durumunda bulundukları gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim *Yeni Foça* hakimi Giovanni Adorno (1405-1424) Ç. Mehmed'e vergisini bizzat sunmuştu.[8] Bundan ötürü Adorno kadırgalarıyla *İzmir* önlerine geldiğinde, bir tür vasallik görevini de yerine getirmiş oluyordu. Fakat o, bir süre sonra bağlı olduğu *Maona'nın* etkisiyle Ç. Mehmed'e karşı Venedik ve Rodos Şövalyeleri ile bir ittifak yapmaya yönelmiş, ancak sonunda Osmanlı hazinesine ödemek olduğu vergiyi artırmak zorunda kalmıştır.

Gerçekte de *Sakız* ve *Midilli* kadırgalarının *İzmir* kuşatmasına katılmalarında, *Foça'nın* Sakız *Maona'sına* bağlı bulunması ve *Midilli'nin* de Cenevizli bir ailenin yönetiminde olması büyük rol oynamamıştı. Kaldı ki 1413'te *Foça* Podestaları'nın anavatan Cenova'dan gönderilmesi usulünden vazgeçilmesi buranın *Sakız'a* olan bağlılığını daha da artırmıştı. Çünkü *Yeni Foça* Podestası ve dizdarı *(castellano)* ile *Eski Foça* dizdarının seçimi Sakız Podestası ve meclisine bırakılmıştı.

Bütün bunlardan Heyd'in isabetle belirttiği şu sonuca varılabilir: "I. Mehmed'in, kendi topraklarına çeşitli akınlar yapmış olan Cüneyd Bey'i itaate zorladığını gören Cenovalılar, *Sakız, Midilli* ve *Foça* beyleri *İzmir'in* zaptında ona yardım bile ettiler. Bu, onların güçlüye saygılarını sun-

maları için kendiliğinden çıkmış bir fırsattı. Onlar I. M e hm e d 'in düşmanlarına karşı birleşmiş gibi göründüklerinden Sultan, isteklerini hoşnutlukla kabul ederek kendileriyle barış yaptı."[9]

C ü n e y d Bey, karadan ve denizden kuşatılan *İzmir'de* ancak '10' gün tutunabilmiş, sonunda şehri teslim etmek zorunda kalmıştı. Ç. M e h m e d kendisinden af dileyip bundan böyle bağlı kalacağına yemin eden C ü n e y d 'i *Niğbolu* sancağına atarken *İzmir*'in yönetimini Bulgar prensi A l e k s a n d r 'a vermişti. Bu arada Rodos Şövalyeleri'nin yapmaya koyuldukları *İzmir* kalesi de yeniden yıktırılmıştı. Ancak kendilerince önem taşıyan bu kalenin ikinci kez yıktırılıp ellerinden çıkması Şövalyeler'in Grand Maestrosu'nun sızlanmalarına yol açmıştı. Bunun üzerine Ç e l e b i M e h m e d ona *Menteşe'de* kale yaptırabileceği bir yer bağışlamıştı.[10] Böylece de K a n u n i S ü l e y m a n dönemine kadar Şövalyelerin elinde kalacak olan *Halikarnas'taki* ünlü *Petroniyon (Bodrum)* kalesi yaptırılmıştı.

Foça ve *Sakız* Cenevizlileri ile Ç. M e h m e d arasındaki ilişkiler *İzmir'in* alınmasından sonra yeni bir canlılık kazanmıştı. Ancak Venedikliler'le Türk Sultanı arasındaki anlaşmazlığın giderek bir savaşa dönüşmesi sırasında bu ilişkiler de gölgelenir olmuştu. Aşağıda üzerinde duracağımız gibi, Yukarı Ege bölgesinde üstünlük kurma isteklerinden kamçılanan bu anlaşmazlık sırasında kendisine mütteffikler bulmaya çalışan Venedik Cumhuriyeti, Bizans'tan başka *Sakız* ve *Foça* Cenevizlileri'ne de başvurmuştu. Türklere karşı böyle bir ittifaka girmede önceleri çok çekingen davranan Sakız Maona'sı, anavatan Cenova Komünü'nün iznini istemek gereğini duymuştu.[11] Ancak sonunda P i e t r o L o r e d a n o komutasındaki Venedik donanmasını adaya kabul etmişti. Üstelik Venedikliler'in esir aldıkları Türkler'in adadaki *Capo Mastice'de* asılması[12] Türkiye ve Ç. M e h m e d ile olan ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmıştı.

Ancak *Maona'nın* bu davranışı kendilerine ve Foçalılar'a pahalıya mal olmuştu. Osmanlı-Venedik savaşı sona erince *Maona, İzmir'e* elçiler göndererek Ç e l e b i M e h m e d' den barış dilemek gereğini duymuştu. Elçilik heyetinde Doc G i o r g i o 'nun oğlu ve *Yeni Foça* mültezimi G i o v a n n i A d o r n o da vardı. Yapılan görüşmeler sonunda *Sakız* ve *Foça* Cenevizlileri'ne Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapma hakkı yeniden tanınmıştı. Ancak bunun karşılığında *Sakız'ın* Türk hazinesine ödeyeceği vergi '4.000' altun olarak saptanırken, *Foça* vergisi 20.000' altuna çıkartılmıştı. Böylece S ü l e y m a n Ç e l e b i zamanında '500' duka olan Foça vergisi '40' katına çıkartılmıştı.[13]

Foça ve *Sakız* Cenevizlileri ile yeniden barış ortamına girilir ve *Galata* ile ilişkiler de aksamadan sürdürülürken, aşağıda üzerinde duracağımız gibi Ç. Mehmed 'in saltanatının sonlarında *Samsun'un* alınması, buradaki Ceneviz kolonisinin sonu olmuştu.

II. Murat saltanatı süresince gerek *Foça-Sakız* gerekse *Galata* Cenevizlileri ile samimi ilişkileri bozmamaya dikkat etmişti. Cenevizliler de Türk Sultanı ile bozuşmamaya çalışıyorlardı. *Yeni Foça* mültezimleri Giovanni Adorno (1405-1424) ve onun yerine geçen Percivalle Pallavicino, Türk Padişahı'nın ayaklanan şehzadeler ve beylerle olan iç savaşlarında para karşılığında ona gemi ve asker veriyor, Anadolu ile Rumeli yakaları arasında geçişlerine yardım ediyorlardı. Ancak bunlar karşılığında bazı haklar ve ödünler sağlamaktan da geri kalmıyorlardı. Bu ödünler, Türkler'e ödemekle yükümlü oldukları vergilerde indirimlerden başlayarak bazı yerler ve hediyeler elde etmeye kadar değişiyordu.[14] Peralılar'la kurulan dostluk ise *Galata* surları üzerinde II. Murat 'ın armasının kazılmasına kadar varıyordu.[15]

Cenevizliler'in II. Murat 'a yardımları ve dolayısıyla Türk-Ceneviz (ya da *Foça)* işbirliğinin belirgin bir örneği, daha yeni Padişah'ın saltanatının ilk yılında şehzade Mustafa olayında görülmüştü.

İlk Osmanlı tarihçilerinin devletin ve saltanatın bölünmezliği düşüncesinden hareketle haksız yere *Düzme, Düzmece* sıfatını taktıkları Yıldırım Bayezid'in gerçek oğlu Mustafa, Çelebi Mehmed döneminin sonlarında saltanat iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Bizans İmparatoru II. Manuel tarafından desteklenen Mustafa, *Eflak'a* geçtiğinde ora yerlilerinin ve *İzmir'den Niğbolu'ya* atanan Cüneyd 'in de kendisine katılmalarıyla ciddi bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Ancak Ç. Mehmed onların sığındıkları *Selanik'i* kuşatmış, arkasından Manuel 'le de anlaşmıştı. Sonunda Mustafa, ile Cüneyd *Limni* adasında göz hapsine alınmışlardı.

II. Murad 'ın tahta çıkışından sonra onu daha başlangıçta hareketsiz hale getirmek isteyen Manuel, bir bahane yaratarak Şehzade Mustafa 'yı yeniden ortaya çıkarmayı uygun bulmuştu. Bizans tarihçileri, örneğin Dukas, Çelebi Mehmed'in, ölümünden önce Yusuf ve Mahmud adlarındaki iki oğlunun ileride Murad tarafından öldürülmemeleri için Bizans İmparatoru'na teslim edilmelerini vasiyet ettiğini iddia etmektedirler. Chalkokondyles ise daha ileriye giderek Osmanlı topraklarının Avrupa kesiminin Murad 'a, Asya kesiminin Mustafa 'ya

bırakıldığından söz etmektedir. Onlara göre M a n u e l cülus tebriki için M u r a d 'a elçi gönderdiğinde bu iki şehzadenin de kendisine teslimini istemiş, dileği yerine getirilmeyince de M u s t a f a 'yı serbest bırakmıştı.[16]

Yakın yıllara gelinceye kadar tarihsel bir gerçekmiş gibi kabul edilip tekrarlanan Ç. M e h m e d 'in bu "vasiyet" hikâyesi, bildiğimize göre ilk kez A. B o m b a c i tarafından eleştirilmişti. O. C h a l k o k o n d y l e s 'in Osmanlı devletini "bölme" anlamına gelen kaydını "M u s t a f a lehine bir Bizans propagandası" diye nitelemektedir. Şehzadelerin İmparator'a teslim edilmelerine yönelik vasiyet ise B o m b a c i 'ye göre Sultan'ın "insancıl tabiatını" göstermektedir. Bununla birlikte "Ç. M e h m e d 'in ölümü Bizans'ta, M u r a d 'ı güç duruma sokup Osmanlı gücünü kontrol altında tutabilmek için, amcası M u s t a f a 'yı sahneye çıkarmak arzusunu kamçılamıştır."[17]

Biz, dikkati ve yansızlığı bu değerlendirmelerinde bir kez daha billurlaşan B o m b a c i' nin görüşlerine katılmakla beraber bu vasiyet öyküsüne gerçek gözüyle bakılamayacağını başka kanıtlar öne sürerek vurgulamak istiyoruz. Herşeyden önce, bütün çabasını devletde ve ülkede birliği sağlamaya harcayan ve bundan ötürü çağdaşlarının kendisine N u h unvanını taktıkları Ç e l e b i M e h m e d 'in, Bizans'ın eline yeni iç savaşlara, taht kavgalarına yol açacak olan bir kozu bile bile vermesi, bunu da bir vasiyet ile belirtmesi düşünülemez. Bundan başka, eğer Sultan, B a y e z i d Paşa'ya iddia edilen vasiyette bulunmuşsa, Paşa'nın sonradan "şehzadelerin kâfirler elinde eğitilmelerinin doğru olmadığını" söyleyerek vasiyete karşı çıkmasındaki çelişkiyi izah etme olanağı yoktur. D u k a s 'ın bile, Bizans elçilerinin başsağlığı için gönderilmelerinin "görünüşten ibaret" (sureta) olduğunu belirtmesi ve Şehzade M u s t a f a 'dan "Yedek Padişah" diye söz edilmesi[18], bir yönüyle olaydaki samimiyetsizliği yansıtmaktadır. Nihayet M u s t a f a 'nın *Gelibolu'dan Aynaroz'a* kadar *Ege* ve *Eflak* sınırına dek Karadeniz sahilleri ile *Teselya'yı* Bizans'a bırakmak şartıyla M a n u e l tarafından desteklenmesi, İmparator'un, Ç. M e h m e d 'in vasiyetinin uygulanmasını değil, fırsattan yararlanarak Türkler'in eline geçen yerleri geri almayı düşündüğünü göstermektedir.

Edirne'ye girip saltanatını ilan eden Ş. M u s t a f a 'nın ayaklanmasına Germiyan, Karaman ve Menteşe Beylikleri'nin de katılması, I I . M u r a d ' ı daha başlangıçta saltanattan alıkoyacak büyük bir tehlike çemberiyle sarmıştı. M u s t a f a 'ya karşı gönderilen Sadrazam B a y e z i d Paşa'nın yenilmesi, M a n u e l 'in daha da uyuşmaz bir tutum takınmasına ne-

den olmuştu. İşte yeni Osmanlı Padişahı'nın, karşıtlarını ancak ödünler vererek yatıştırmaya çalıştığı böylesine kritik bir anda umulmadık bir yardım *Foça'daki* Cenevizliler'den gelmişti.

Amcası M u s t a f a 'ya ve C ü n e y d 'e karşı savaşabilmek için kuvvetlerini Avrupa yakasına geçirmek zorunda bulunan M u r a d'ın herşeyden önce gemiye ihtiyacı vardı. Ankara savaşından sonra Türkler bir yakadan ötekine kuvvet geçirmek için para karşılığında *Galata* ya da *Foça* Cenevizlileri'nden yararlanmışlardı. Aradaki ilişkileri ve bu tür uygulamaları gözönüne alan Murad, Yeni Foça Podestası G i o v a n n i A d o r n o 'ya başvurmayı düşünürken, Podesta'nın onu tahta çıkışından dolayı kutlamak ve aynı zamanda birikmiş olan vergi borcundan ötürü özür dilemek için kendisine bir mektup göndermesi, anlaşmayı kolaylaştırmıştı. A d o r n o, şap madenlerini işletmek için pek çok masraf yapmıştı. Katalanlar'ın Ceneviz gemilerinin Avrupa ülkelerine gidip gelmelerini engellemeleri ve Ege sahillerini vurmaları *Foça'nın* batı ile olan ticaret hacminin azalmasına yol açmıştı. Bu nedenle A d o r n o, '6' yıldan beri Osmanlılar'a vergi ödeyememiş, '27.000' *nomisma*[19] tutarında borçlanmıştı. D u k a s 'in ifadesine göre, Foça Podestası'nın bu amaçla Sultan M u r a d 'a gönderdiği mektubu kendisi kaleme almıştı. "Eski dostluğu yenilemeye hazır" olduğunu belirten A d o r n o şöyle devam ediyordu:

"Seni doğu'dan batı'ya doğru kadırgalar ve gemilerle geçirmeye, sana yardım ve hizmet etmeye hazırım. Hiç kimsenin yapamayacağı hizmeti ben sana yapacağım. Yalnız bir emir ver, emrin hemen yerine getirilecektir."[20]

Böylesine bir öneri II. M u r a d için büyük bir destekti. Bu yüzden Padişah, Podesta'dan işbirliğini görüşmek için adamlarından birini *Bursa'ya* göndermesini istemişti. A d o r n o da Foçalı D i m i t r i u s 'u Sultan'a ve vezirlere yazdığı mektuplarla birlikte *Bursa'ya* yollamıştı. Orada yapılan görüşmelerde, Türk kuvvetlerinin Gelibolu boğazını geçebilmeleri için bir donanma hazırlanması kararlaştırılmıştı. Bu amaçla *'50.000' nomisma* ayrılmış ve hazırlıklarda D i m i t r i u s 'a yardım etmek için de "Taharetsiz Hatip" diye anılan bir Türk de görevlendirilmişti.[21] İşte Ş e h z a d e M u s t a f a isyanının bastırılmasında ilk büyük etken olan *Boğaz'dan* geçiş ve Türk-Ceneviz işbirliği böylece sağlanmıştı. Türk hazinesinden ayrılan *'50.000'* altun ise masraflar ve geçiş ücretleri için kullanılmıştı.

Ş. Mustafa ile C ü n e y d, 20 Ocak 1422'de Anadolu yakasına geçip S. M u r a d üzerine yürümüşlerdi. O sırada '4' Ceneviz gemisi de M u r a d kuvvetlerini Rumeli'ye taşımak için Çanakkale Boğazı'na gelmiş bulunuyor-

du. *Ulubat (Lopadia)*'a kadar ilerleyen Mustafa burada yenilince yalnızca '4' adamıyla bir kayığa binip Rumeli yakasına kaçmıştı. Bunun üzerine Murad kuvvetlerini *Lapseki (Lampsaco)*'de Foçalılar'a ait '7' gemiye bindirerek Rumeli'ye geçirmişti. Bu geçişte *Foça* gemilerine Podesta'yı temsilen Barnaba di Cornelia komuta ediyordu. Sultan'ın bindiği kaptan gemisi '500' Türk askerinden başka '800' İtalyan'ı da alacak büyüklükte idi.[22]

Şehzade Mustafa, Sultan Murad tarafından takip edilince *Eflak'a* kaçmak istemişti. Fakat *Kızılağaç* Yenicesi'nde yakalanmış ve *Edirne'ye* getirilip orada idam edilmişti.[23]

Foça Cenevizlileri'nin yaptıkları hizmet, Adorno 'nun başlangıçta belirttiği gibi gerçekten de "hiç kimsenin yapamayacağı" türdendi. Bu nedenle Murad onlara pekçok bağışta bulunmuş ve birtakım yeni haklar tanımıştı. Taşıma ücreti olarak '50.000' dukayı ödedikten başka, '27.000' altunluk vergi borcu bağışlanmıştı. 1418'de '500'den '20.000' dukaya çıkartılmış olan Foça vergisi de '9.000'e indirilmişti. O zamana kadar '10' yıllık sürelerle verilen Yeni *Foça* mültezimliği Adorno 'ya ömür boyunca verilmişti. Ayrıca *Taşoz* adası karşısındaki *Porto-Logo* körfezinde bulunan *Peritorio* kalesi de onun yönetimine bırakılmıştı. Bütün bunlardan başka II. Murad Podesta Adorno 'ya "kardeşim!" diye samimiyetle hitap etmeye başlamış, ona ve adamlarına hıl'atler, kıymetli kumaşlar armağan etmişti.[24] Böylelikle Foçalılar Sultan Murad 'a yaptıkları hizmetin karşılığını fazlasıyla almışlar, Trakya'da *Enez* yakınlarında yeni bir ticaret merkezine de sahip olmuşlardı.

2 - SAMSUN KOLONİSİ ÇEKİLİYOR

İtalyanlar'ın Karadeniz kolonilerinden söz ederken belirttiğimiz gibi XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde *Samsun'a* yerleşen Cenevizliler'in giderek kalabalık bir topluluk haline gelmeleri sonucunda şehir, *İzmir'i* andırır bir biçimde biri Türkler'in diğeri de İtalyanlar'ın elinde bulunan iki kesime ayrılmıştı. Cenevizliler öteki kolonilerde olduğu gibi *Samsun*'a da yönetici olarak ayrı bir Podesta atıyorlardı. O zamanki yaygın adıyla *"Kâfir Samsunu"* böylece yüzyıla yakın bir süredir Cenevizliler'in yönetimindeydi. *"Müslüman Samsun"* denen şehrin hisar kesimi ise Kubadoğulları'ndan Cüneyd Bey'in egemenliği altında iken, Yıldırım Bayezid tarafından 1398'de Osmanlı topraklarına katılmıştı. Ankara savaşından sonra bir süre

Süleyman Çelebi'ye bağlı kalmış, fakat önce Cüneyd Bey tarafından geri alınmıştı. Çok geçmeden de Candaroğlu İsfendiyar Bey'in eline geçmişti.

Osmanlı devletini 1402 öncesi güçlü durumuna getirmeye çalışan Çelebi Mehmed, Candaroğulları Beyliği'ni ikiye bölüp bir kısmını kendi himayesi altına aldıktan sonra *Samsun'u* da almak istemişti. Onun bu yöndeki çabaları sonucunda saltanatının son yıllarında *Müslüman Samsun* yeniden Osmanlı ülkesine katılmıştı. Ama anlaşıldığına göre Cenevizliler'in elindeki kesim *(Kâfir Samsunu)* Ç. Mehmed 'in ölümünden sonra Türk yönetimine girmişti.

Türk ve Ceneviz Samsun'larının kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldığı hakkında gerek kaynaklarda gerekse araştırmalarda verilen bilgiler biribirini tutmamaktadır. Osmanlı vekayinamelerinde bu yıllara ilişkin olaylar genellikle birbirine karıştırıldığı ve tarihlemelere özen gösterilmediği için, yalnızca Türk kaynaklarına dayanarak sağlıklı bir kronoloji düzenlemek çoğu kez olanaksızlaşmaktadır. Ceneviz kaynaklarında ise *Samsun'un* boşaltılması ya da Türkler'in eline geçişi konusunda fazla bir bilgi verilmemektedir. Türk araştırmacılar tarafından da şimdiye kadar tarihleme konusunda '3' ayrı görüş öne sürülmüştür. İ. Hakkı Uzunçarşılı'dan başlayarak Halil İnalcık ve Yaşar Yücel, Çelebi Mehmed 'in 1418'de kuşattığı *Müslüman Samsun'u* alamadığını, ancak iki yıl sonra (1420?) Şehzade Murat babasının isteğiyle yeniden şehir önünde görününce, Candaroğlu İsfendiyar 'ın burasını teslim ettiğini öne sürmektedirler. Onlara göre Cenevizliler'e ait *Kâfir Samsun* ise "daha önce düşmüş görünmektedir'[25] Bu görüşe karşılık İ. Hami Danişmend, her iki *Samsun'un* 1418'de alındığını kabul etmektedir.[26] Nihayet Besim Darkot, *Müslüman Samsun'un* Ç. Mehmed tarafından savaşsız alındığı görüşüne katılmakla birlikte, Leunclavius 'a dayanarak, Cenevizliler'in elindeki kısmın daha sonra, 1425'te Osmanlı topraklarına bağlandığını öne sürmektedir.[27]

Sorunu açıklığa kavuşturacak belgelerden bugün için yoksun bulunmakla birlikte, Cenevizliler'in bir zorlama olmadan ve *Müslüman Samsun* henüz Osmanlıların eline düşmeden kendiliklerinden şehri boşaltmış olmaları pek kabul edilebilir gibi görünmemektedir. Çok dalgalı ve çelişkili bir siyasal ortamda yüzyıldır Samsun'un belirli bir kesiminde ticaretle uğraşan ve Yıldırım Bayezid'e ve Timur'a karşı bile yerlerini koruyabilmiş olan Cenevizliler ancak Candaroğulları elindeki *Samsun'un* düşmesinden sonra buradan ayrılmış olmalıdırlar. Bunda da Türkler'le savaşmak istememeleri

kadar *Samsun'un* eski ticaret etkinliğini yitirmiş olmasının da etkisi olsa gerektir. Yakındaki *Amasra'da* yönetime de sahip olan Cenevizliler gittikçe daralan bir çember içine düşmektense etkinliği azalan *Samsun* ticaret merkezini kapatmayı ve buradan çekilmeyi daha uygun görmüşlerdir sanıyoruz. Dolayısıyla *Ceneviz* Samsun'nun öteki Samsun'dan daha sonra Osmanlılar'ın egemenliği altına girdiği hakkındaki görüş daha doğru olmalıdır. Ancak bu, 1425'ten önce ve mutlaka 1423 Aralığı'ndan önce gerçekleşmiş görünmektedir. Çünkü 4 Aralık 1423 tarihli bir belgeye göre II. Murad, *Selanik* kuşatmasının sürdüğü ve Küçük Şehzade Mustafa'nın isyan ettiği bunalımlı dönemde kendisine yardım eden Cenevizliler'in isteği üzerine, Samsun'daki koloninin yıkılmış ya da yıktırılmış olan kaleyi yeniden yapmalarına izin vermişti.[28] Bu belge, kalesi yıkılmış ve ticaretteki canlılığını yitirmiş de olsa *Kâfir Samsunu*'nda o tarihte henüz Cenevizliler'in bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte Türk-Ceneviz ilişkileri yönünden vurgulanması gereken asıl nokta, *Samsun* yüzünden iki taraf arasında bir savaşın olmadığı, Cenevizliler'in bir "durum değerlendirmesi" yaparak geldikleri gibi gemilerine binip buradan uzaklaştıklarıdır.

3- GALATALILAR II.MURAD'IN ARMASINI DİKMEK İSTİYOR

Yalnız II. Murad'ın saltanatını değil, Osmanlı devletinin bütünlüğünü de tehdit eden "Düzmece" Mustafa olayı, Foça Cenevizlileri'nin yardımıyla kapanırken, sıra bu sorunu çıkartan Bizans İmparatoru ihtiyar Manuel'den öc almaya gelmişti. 10 Haziran 1422'de Mihaloğlu Mehmed Bey *İstanbul* surları önünde görünmüş, 10 gün sonra da Sultan Murad güçlü bir kuvvetle gelip kuşatmaya katılmıştı. Bu, Y.Bayezid ve Mustafa Çelebi'den sonra Bizans başkentinin Osmanlılar'ca üçüncü kuşatması idi.[29]

Murat, büyük babası Y. Bayezid gibi kenti abluka altına alıp teslime zorlamak istemiyor onu hücumla ele geçirmeye çalışıyordu. Denizden kadırgalar da kuşatmaya katılırken, özellikle karada *Yaldızlı Kapı (Porta Aurea)* ile *Belgrad Kapısı (Xyloporta)* arasındaki surlarda top ateşleriyle gedik açmaya uğraşıyordu. Nitekim bu kuşatmayı yaşamış olan Bizanslı Ioannes Kananos, Türkler'in "tekerlekler üzerinde araba gibi yürüyen" kuleler ve "bir sürü sur yıkma âletleri" ile kara yönündeki surları yıkıp şehre girmeye çalıştıklarını anlatmaktadır.[30] Türkler'in 24 Ağustos'ta giriştikleri genel hücum Bizanslılar tarafından püskürtülmüştü. İmparator Manuel başkentini ve tahtını kurtarabilmek için bu kez de Çelebi Mehmed'in

oğlu Mustafa'yı ortaya çıkarmıştı. *Hamidili* Sancakbeyi olan Şehzade, ağabeyi Murad tahta çıkınca ona itaat etmeyerek Karamanoğlu'nun yanına sığınmıştı. Oradan *Bursa* üzerine yürümüş, şehri alamayınca da Bizans'la anlaşıp *İstanbul'a* getirilmişti. Manuel, Murad 'ı arkadan vurmak ve çekilmek zorunda bırakmak umuduyla Mustafa 'yı bir miktar kuvvetle *Silivri'ye* göndermişti. *İstanbul* önündeki Türk kuvvetleri Murad 'ın Eylül başlarında *Edirne'* ye dönüşünden sonra ikinci kez genel hücuma girişmişler, bunda da sonuç alamayınca '3' aydan fazla süren kuşatmayı kaldırmışlardı.[31] Bizanslılar şehirlerinin "kutsal bâkire" Meryem tarafından kurtarıldığına inanmışlardı[32] ama gerçek kurtarıcılar Küçük Şehzade Mustafa olayı ve kışın yaklaşmakta olmasıydı. Gerçi Ş. Mustafa çok geçmeden *İznik* yöresinde yakalanacak ve 2 Şubat 1423'te idam edilecekti, fakat Doğu Roma başkenti onun sayesinde tehlikeyi bu kez de atlatmış olacaktı.

II. Murad 'ın *İstanbul* kuşatması herhangi bir deniz savaşına yol açmamasına ve doğrudan doğruya *Pera'ya* yönelik bulunmamasına karşın *Galata'daki* Ceneviz kolonisinin etkinliğini ve hatta varlığını çok yakından ilgilendiren önemli bir olaydı. Bizans'taki ayrıcalıklarını sürdürmek amacından ayrılmayan ancak Türkler'le dost geçinmek siyasasından da vazgeçmek istemeyen Peralılar gelişmeleri yakından izlerlerken, Y. Bayezid döneminde yaptıklarının aksine bu kez kuşatmaya eylemli olarak katılmamışlardı. Türkler'in ablukadan çok, karadan hücumla sonuç almaya çalışmaları da onların olayları dışarıdan izlemelerini kolaylaştırmıştı.

Bununla birlikte *İstanbul'u* tehdit eden tehlikenin yani Türk baskısının *Pera*'yı etkilememesi olanaksızdı. En azından kuşatma boyunca ticaret gemilerinin *Galata'* ya yaklaşmaları güçleşmiş ve koloninin ticareti büyük çapta duraklamıştı. Galatalılar bu olumsuzluğu olabildiğince azaltmak ve Türkler'le dostluğu kuvvetlendirmek amacıyla, simgesel anlamı büyük olan bir girişimde bulunmuşlardı. Kolonilerini korumak için yeni bir kule yapımına koyulduklarında gerekli malzemeyi S. Murad 'dan istemişlerdi. Ancak bu yardımın karşılığında kuleye Padişah'ın arması (ya da damgasını) kazımayı kabul etmişlerdi.[33]

Öte yandan Cenova'da tehlikenin *Pera'ya* dolayısıyla Cumhuriyet'e ait topraklara kadar geldiği yolunda genel bir kanaat doğmuştu. Bunu önlemenin en iyi yolu, II. Murad ile Bizans İmparatoru arasındaki savaşa son verilmesini sağlamak ve yeni Padişah ile "sağlam ve kesin bir barış" yapmaktı. Cenova yöneticileri 1424'te bu amaçla II. Murad 'a bir elçi gönderil-

mesine karar vermiş ve bu görev için Giacomo Adorno seçilmişti. Türk sarayına gidecek elçiye yardım edilmesi için Pera Podestası'na talimat verilirken de Padişah'la "bir uyuşmaya varılmazsa artık zamanın geçmiş olacağı" vurgulanmıştı.[34]

Gerçekte Cenova yöneticilerini asıl kuşkulandıran ve ürküten olay, *Galata* surları üzerine Türk Padişahı'nın armasının konulacağı yolundaki haberlerdi. Bu *Levante'deki* en etkin koloninin kaybı demek olabilirdi. Bu nedenle Pera Podestası'na olayın ciddiyetini vurgulayan uyarıcı bir mektup yazılması uygun görülmüştü. Mektupta, "Kalbimizi buran ve ruhumuzu altüst eden bir biçimde, kötü bir gelecek hazırlamak isteyen ya da ne yaptıklarını bilmeyen bazı kimselerin, üzerine Padişah'ın armasının kazdırılması şartıyla, Sultan Murad 'ın Pera Komünü'ne vereceği arabalar dolusu kireç, taş ve 300 *hyperper* ile kuvvetli ve yüksek bir kule yaptırmaya çalıştıklarını işittik" deniyor ve bu gibi "ahmak ya da hainler"in *(gli stolti o i tradotori)* koloninin güvenliğini tehlikeye düşürdükleri belirtiliyordu."

II. Murad 'la imparator Manuel arasında 22 Şubat 1424'te bir anlaşmaya varılmıştı. Fakat Cenova yöneticilerinin "sağlam ve sürekli" bir barış elde etme umuduyla Osmanlı başkentine gönderdikleri Giacomo Adorno öyle bir anlaşma sağlayamamıştı. *Galata'da* yapımı biten kuleye de II. Murad 'ın arması konulmamıştı. Bunda anavatan Cenova'nın karşı çıkışı kadar, Padişah'ın Galatalılar'a yeni bir ahidname vermeyi gereksiz bulmasının da herhalde büyük etkisi olmuştu. Zaten bu tarihlerde II. Murad Anadolu olayları ve özellikle yeniden alevlenen Cüneyd Bey'in isyanıyla meşgul bulunuyordu. Cüneyd 'in sonuncu olacak bu ayaklanması, yeni bir anlaşma ya da ahidname gerektirmeden de Türk-Ceneviz işbirliğinin sürdürülebileceğini göstermişti. "Düzme" Mustafa ile birlikte Anadolu'ya geçmişken *Ulubat'ta* ondan ayrılan Cüneyd *İzmir* yöresinde eski beyliğini yeniden kurmaya çalışıyordu. Bu yüzden Sultan Murad 1425'te ona karşı büyük bir kuvvet göndermek zorunluluğunu duymuştu. Sıkıştırılan Cüneyd, *Sisam* adası karşısındaki *İpsili* (bugünkü *Doğanbey)* kalesine kaçmıştı. Karadan kuşatılan kalenin düşürülebilmesi için deniz yönünden de abluka altına alınması gerekiyordu. İşte bu kuşatmanın bu kez de *Foça* ve *Sakız'daki* Cenevizliler'ce karşılandığı görülmektedir.

Giovanni Adorno 'nun 1424'te ölümünden sonra onun yerine Yeni Foça Podestalığı'na atanan Percivalle Pallavicino (1425-1427), atak ve hırslı olan Cüneyd 'e karşı II. Murad 'a yardım etmeyi kabullenmişti. Onun *Sakız'dan* kiraladığı '3' kadırga *İpsili'yi* denizden de

kuşatınca Cüneyd kolaylıkla ele geçirilmiş ve idam edilmişti. Böylece Cüneyd adına bağlı olaylar dizisi sona ererken Bizans İmparatoru ve Rodos Şövalyeleri'nden başka *Foça, Sakız* ve *Midilli'deki* Cenevizliler de II. Murad'a elçiler göndererek bu başarısından ötürü onu kutlamışlardı.[36]

Cenova'nın *Ege'deki* kolonileriyle Osmanlılar arasındaki işbirliğine kadar varan dostça ilişkilerin sürdüğü bu yıllarda anavatan Cenova'daki büyük bir değişiklik *Levante'ye* de yansımaktan geri kalmamıştı. Şöyle ki Cenova komününün bu kez de Milano Dukalığı'nın nüfuzu altına düşmesi (1421), zaten dinmemiş olan Ceneviz-Venedik rekabetini yeniden alevlendirmişti. Visconti'lerin egemenliği altında geçen ve 1435'e kadar süren bu yıllarda komşularına karşı düşmanca tavırlar alan Ceneviz, Bizans İmparatorluğu ile de bozuşmuştu. *Galata'da* Bizans'la bir çatışmaya bile girişmişti. VIII. Ioannes ile (1425-1448) ile anlaşmazlıkların artması üzerine bir Ceneviz donanması 1434'de *İstanbul'u* ele geçirmeye çalışmıştı. Ancak aylarca süren çarpışmalardan sonra bir anlaşmaya varılabilmişti. Buna göre İmparator Ceneviz kolonisinin uğradığı zararları ödemeyi üstleniyor, Galatalılar da bir "saygı" işareti olarak surlara Bizans bayrağını çekmeyi kabulleniyorlardı.[37]

Öte yandan Venedik ile Floransa, Milano Dukası Filippo Maria Visconti'ye karşı savaşa girdiklerinde, Duka'ya bağlı duruma düşen *Cenova* da bu savaşa sürüklenmişti. Bu sırada Delfino Venier komutasındaki bir Venedik filosu Cenevizliler'in elinde bulunan *Sakız'a* saldırmıştı. Ancak *Pera'dan* yardıma gelen kadırgaların sayesinde ada Venedikliler'in eline geçmekten kurtulmuştu. İşte bu sırada Cenova yöneticilerinin Sultan Murad'a bir mektup yazarak *Maona'ya* yardım etmesini dilediklerı görülmektedir.[38] Bu davranış Türkler'in Venedikliler'e karşı Sakız Maona'sına yardımı sözkonusu olmasa bile taraflar arasındaki yakınlığı kanıtlaması yönünden önem taşımaktadır.

Bütün bu olup bitenlerden ve bölgede süregelen savaşlardan ötürü *Galata'daki* ticaret de büyük çapta etkilenmişti. *Levante'nin* en önemli ticaret merkezlerinden biri olan ve her türlü malın alınıp satıldığı *Galata'da* 1430'lu yıllarda yalnızca zeytinyağı ve sabun gibi zorunlu tüketim malları alıcı bulabiliyordu.[39]

Ceneviz ile Venedik arasındaki çekişme ya da çekememezlik *Varna Haçlıları* sırasında da ortaya çıkmıştı. Venedik Cumhuriyeti'nin Türkler aleyhindeki bu *lega'ya* girmesi Cenova'da o denli kıskançlık uyandırmıştı ki Cumhuriyet önceleri bu ittifaka "gizlice" girmek eğilimini göstermişti. Papa

IV. Eugenius (1431-1447) Türkler'e karşı yeni bir Haçlı seferi için çalışırken Cenova Cumhuriyeti'ne ve Doc Tommaso di Campofregoso 'ya da çağrıda bulunmuştu. Galata kolonisinden birçok Cenevizli'nin Türkler'le savaşmayı istememelerine rağmen Cenova yönetimi Papa'nın bu çağrısına II. Murad 'la anlaşmayı bozmaksızın *İstanbul'un* savunması için her yıl iyi donatılmış bir kadırgayı "gizlice" göndereceği, ayrıca yiyecek ve para yardımında bulunabileceği yolunda olumlu bir cevap vermişti.[40] Bununla birlikte *Levante'deki* kolonilerinin farklı değerlendirmeleri Ceneviz'i sözkonusu *lega'ya* resmen katılmaktan alıkoymuştu. Böylece Cenevizliler 1444 *Varna* haçlı seferinde yansız kalmışlardı.

Öte yandan Cenevizliler'in *Varna* savaşı sırasında II. Murad 'ı ve askerlerini kendi gemileriyle Anadolu'dan Rumeli'ye taşıdıkları yolundaki iddia ve kayıtlar da biraz abartılı görünmektedir. Saltanatı küçük yaştaki oğlu II. Mehmed 'e bırakmışken hıristiyan *lega*'sının *Segedin* andlaşmasını bozup yeniden harekete geçmesi karşısında ordunun başına çağırılan II. Murad 'ın Rumeli'ye nereden ve nasıl geçtiği hakkında kaynaklarda verilen bilgiler biribirini tutmamaktadır. Birçokları Cenevizliler'in kişi başına bir 'duka' alarak Türkler'i karşı yakaya geçirdiklerini kabul ederek *Varna* yenilgisinin suçunu Cenevizliler'e yüklerken[41], Duka s, yer ve araç belirtmeksizin Sultan'ın "cesaretle maiyeti ile beraber karşı tarafa" geçtiğini işaretle yetinmektedir.[42] Neşri, Kemal Paşa-zade ile *Gazavat-ı Sultan Murad* yazarı gibi Türk tarihçileri ise, Murad 'ın *İstanbul Boğazı'ndan Göksu* yöresinden geçtiğini nakletmektedirler.[43] Bütün bu bilgileri değerlendiren Halil İnalcık haklı olarak, *Çanakkale Boğazı'nın lega* donanmasınca tutulduğunu gören Murad' ın bir şaşırtma hareketiyle *Güzelce Hisar (Anadolu Hisarı)*'a gelip bir "frenk" gemisiyle öteye geçtiğini kabul etmektedir.[44] Ancak şu da anlaşılıyor ki, sözkonusu "frenk" ya da "latin" gemisi Cenevizliler'e aitti. Ne ki Cenevizliler 20 Ekim 1444'te üstlendikleri bu "taşıma" hizmetini hıristiyanlara "hıyanet" için değil, *Levante'de* varoluşlarının dayanağı olan "ticaret" için yapıyorlardı.

Galata ve *Foça'daki* Ceneviz kolonilerinin Türkiye ve Türkler'le olan ilişkileri II. Murad 'ın ölümüne (3 Şubat 1451) dek aynı dostluk havası içinde devam etmişti. Cenova komünü de Türk Sultanı ile barışın bozulmamasına dikkat edilmesi için bu kolonileri uyarıyordu. Cenovalı iki gemicinin, Rafaellino ile Bernardino 'nun 1448 Mayısı'nda giriştikleri bazı korsanca hareketler Türkler'in şikâyetlerine yol açınca, Cenova yönetimi bu olayı yatıştırmaya büyük önem vermişti. VIII. Ioannes 'in ölümü ve yerine XI. Konstantinus (1448-1453)'un geçtiği haber alındığında da

Galata Podestası V i v a l d i 'ye şu '2' tavsiyede bulunulmuştu: Türk Sultanı'nın barışı bozmasına yol açacak herhangi bir hareketten kaçınılmalı ve K o n s t a n t i n u s 'a karşı da iyi davranılmalı idi.[45]

Çok geçmeden Osmanlı tahtına ikinci kez oturan II. M e h m e d 'in "Bizans sorunu "nu kesin bir çözüme ulaştırabilmek için *İstanbul'u* almaya karar vermesi, başta *Galata* olmak üzere *Levante'deki Ceneviz* kolonilerinin durumlarını da kökünden etkileyecek bir dönüm noktası olacaktı. Galatalılar gibi Cenova Komünü de yeni Türk Sultanı'nın *Boğaz'da* yeni bir hisar yaptırmasını önlemeye çalışmıştı. Ancak ilk adı *Boğazkesen* olan sözkonusu *Rumeli Hisarı*'nın yaptırılması önlenemeyecek ve Doğu Roma başkentinin Türkler'in eline geçişini, *Galata, Foça, Amasra* gibi öteki Ceneviz kolonileri izleyecekti.

B - MİLANO'NUN DESTEK ARAYIŞI

Milano'nun daha doğrusu Duka F i l i p p o M a r i a V i s c o n t i 'nin Cenova üzerinde egemenlik kurması (1421), o zamana kadar Doğu ile, Türklerle ilgilenmemiş olan bu İtalyan devletinin de gözlerini *Levante'ye* çevirmesine neden olmuştu. Her ne kadar *Milano* ile *Edirne* sarayları arasındaki ilişkilerin daha önceleri, XIV. yüzyıl sonlarında başladığı yolunda bazı kayıtlar varsa da bu ilişki belirli bir dönemle sınırlı kalmış, sürdürülememişti. 1385'lerde Dukalığın başına geçen G i a n - G a l e a z z o 'nun, tüm İtalya'ya egemen olmak ve "Kral" unvanını kazanmak için birçok yola başvururken Y ı l d ı r ı m B a y e z i d ile de temasa geçtiği anlaşılmaktadır. Ancak onun Türk Sultanı'na gizliden mektuplar yazarak 1396 *Niğbolu* haçlı projesini haber verdiği yolundaki iddia ve yorumların[46] gerçeği mi yoksa yenilginin suçunu sevilmeyen bir Duka'ya yükleme çabasını mı yansıttığı konusunda görüşler ayrılmaktadır.[47]

Y. B a y e z i d döneminde olsa olsa bir şikâyet ya da haber verme niteliğini taşıyan bu ilk "ilgilenme"den sonra Milano Dukalığı'nın, kendisine yöneltilen suçlamalardan kurtulmak istercesine, Türkler tarafından kuşatılmış olan Bizans başkentine yardım etmeye çalıştığı görülmektedir. *İstanbul'u* kurtarmak için Avrupa başkentlerinde yoğun çabalar sürdürülürken Milano Dukası da 20 Şubat 1402'de yayımladığı bir bildiri ile rahipleri, kaptanları ve öteki görevlileri imparator M a n u e l 'e yardım etmeye çağırmıştı.[48]

Bunlara karşın Milano Dukalığı ile Osmanlı Sultanlığı arasında daha kapsamlı ve sürekli ilişki 1420'li yıllarda başlamıştı. Bu konuda ilk adım da F. Maria Visconti tarafından atılmıştı. Duka'nın Türk Sultanı'na yönelirken güttüğü başlıca amaç, Padişah'ın Cenevizliler'in düşmanı olan Venedik'e karşı cephe almasını sağlamaktı. Eğer bunda olumlu sonuç alınabilirse ikinci aşamada, Milano'nun yandaşı olan Macar Kralı Zsigmond ile Türkler arasındaki anlaşmazlık giderilebilir, gerekirse bu konuda aracılık da yapılabilirdi.

Osmanlı sarayına gönderilen ilk Milano elçisi 1421'de yola çıkmıştı. O yıl her iki tarafta da çok önemli değişiklikler olmuştu. Türkiye'de Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine yerine II. Murad geçmiş, Milano Dukalığı da aynı yıl Cenova üzerinde 1435'e dek sürecek olan egemenliğini kurmuştu. Filippo Maria Visconti, görünüşte, Türk Sultanı'na, tahta çıkışını kutlamak için Pietro Corti 'yi elçi olarak göndermeye karar vermişti. Ama gerçekte bu "protokol" kutlaması dışında elçiye '2' görev daha verilmişti: P. Corti, Murad 'dan Duka'nın avlanmalarda kullanması için pars ve şahin isteyecek ve en önemlisi, Sultanı Cenova'nın ezeli düşmanı Venedik'le dost olmaktan caydırmaya çalışacaktı.[49]

F. Maria Visconti bir yandan da Galata Podestası Domenico de Mar aracılığı ile Padişah'la ilişki kurmaya çalışıyordu. Milano Dukası adına Sultan Murad 'la konuşan Podesta "Venedikliler'e karşı her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu" belinmişti ki[50] böylece Duka Türkler'i Venedikliler aleyhine döndürmeye çalışıyordu.

Milano Dukası'nın *Edirne'ye* gönderdiği elçi ve *Galata*'daki Ceneviz Podestası aracılığı ile yaptığı girişimlerden ne sonuç aldığı hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Ancak birkaç yıl sonra *Selanik* sorunu yüzünden Türklerle Venedikliler arasında '6' yıl sürecek bir savaşın başlaması, dolaylı da olsa Milano-Ceneviz yöneticilerinin dileklerinin gerçekleşmesi demekti. Bu sırada Filippo Maria, kendisinin de savaş halinde bulunduğu *Serenissima Repubblica'yı* daha fazla sıkıştırabilmek için Macar Kralı Zsigmond ile II. Murad arasında anlaşmazlığı sona erdirecek bir mütarekenin yapılmasına çalışmıştır. *Niğbolu'da* yenilgiye uğramış olan Zsigmond'un Osmanlılar'a tabi olan *Eflak* ve *Sırbistan* işlerine karışması, Macaristan ile Türkiye ilişkilerini yeniden olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. İki taraf arasında barışın korunması için 1424'te karşılıklı olarak elçiler ve armağanlar gönderilmişse de umulan sonuca ulaşılamamıştı. Aksine Zsigmond ile Sırp Despotu Stephan Lazarevic (1389-1427),

Bosna Kralı II. Tvartko (ikinci saltanatı: 1420-1443) ve Arnavutluk'taki Zenta Prensliği arasında Türkler'e karşı bir işbirliği oluşturulmuştu. Bundan cesaretlenen Stephan, 12 Ağustos 1423'te Venedik ile bir anlaşma yaparak "Türklere karşı hareket etmek gerekirse, masraflarını kendisinin karşılayacağı '6' kadırga donatmayı" kabullenmişti. Çok geçmeden de Signoria'dan, Osmanlı tahtına hak iddia eden ve o sırada *Selanik* 'te bulunan Mustafa'nın kendisine gönderilmesini dilemişti. Arkasından Tvartko ile Zsigmond arasında da bir ittifak anlaşması yapılmıştı. Böylece bir ittifak çemberi kuran Macar Kralı, Venedik Cumhuriyeti'nden de yardım vaadi alınca 1425 sonhaharında Türklere karşı harekete geçmiş ve *Vidin'i* ele geçirmişti. Ancak II. Murad 'ın gönderdiği kuvvetler *Vidin'i* geri aldıkları gibi Sırbistan ve Bosna'ya kadar ilerlemişlerdi.[51]

İşte bu sırada Filippo Maria Visconti'nin Türkler'le Macarlar arasında savaşa son verecek bir mütareke, bir anlaşma sağlamak amacıyla yeniden bazı girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Aslında Duka'nın amacı, kuvvetlenmekte olan Venedik-Macaristan ilişkilerini bozmak ve Zsigmond'u Türkler'e karşı savaştan vazgeçirerek İtalya ile ilgilenmeye zorlamak, Milano-Cenova'nın düşmanı olan Venedik'e karşı yönlendirmekti. Duka, bu arada Cenova adına da bazı hareketlerde bulunmaktan geri kalmamıştı. Örneğin, *Selanik* bunalımının sürdüğü yani II. Murad ile Venedik Cumhuriyeti'nin savaş halinde oldukları bir sırada Cenova adına Türk Sultanı'na gönderdiği bir mektupta, "koyun gibi titreyen Venedikliler'e" *(le tremule pecorelle Veneziane)* karşı bir ittifak önermişti.[52]

Ne var ki F. Maria Visconti 'nin Venedik Cumhuriyeti ile barış yaptığı 1430 yılına kadar sürecek olan bu çabaları, Türkler'le Macaristan arasında sürekli barış yerine belli süreli mütarekeler yapılmasına yardımcı olsa bile, Zsigmond'ü Venedik aleyhine çevirememeyecekti.

1426 yazında Osmanlı sarayına gönderilen Milano elçisi Federico de Pezzi *Edirne'* ye gidişinde ve dönüşünde *Buda'ya* uğrayarak Zsigmond'la görüşmüştü.[53] Bu da onun Türk-Macar anlaşmazlığında arabuluculuğa benzer bir görev üstlendiğini gösteriyordu. Ayrıca Duka F. M. Visconti 'nin Macar Kralı'na yazdığı 15 Ekim 1426 günlü mektupta ondan Venedikliler'e karşı *Friuili'ye* yardımcı bir kuvvet göndermesini istediği bilindiğine göre[54] elçi bu konuyu da görüşmüş olmalıdır.

F. Pezzi 'nin elçiliği ve sözkonusu yarışmalar ile *Milano-Buda-Edirne* arasında bir ilişki kurulmuştu. Türk ve Macar taraflarının *Eflak* ve *Sırbistan'ı* kendi denetim alanları olarak görmeleri, barışa giden yolu oldukça

güçleştiriyordu. Nitekim Stephan Lazarevic'in 1427 yazındaki ölümü, Sırbistan verasetini daha da güncel sorun haline dönüştürmüştü. Fırsatı kaçırmak istemeyen Zsigmond Bosna Kralı Tvartko ile yeni bir ittifak yaparak *Belgrad'ı* işgal etmişti.

Bununla birlikte Milano Dukası arabuluculuğa devam ediyordu. Onun bu çabalarının da etkisiyle 1427 yılı başlarında bir Türk elçisi *Milano'* ya gelmişti. Filippo Maria da buna karşılık olmak üzere o yılın yazında Benedetto de Folchi'yi II. Murad 'a göndermişti. Bir müddet Türkiye'de kalan bu elçi oradan döndükten sonra da Zsigmond 'un yanına yollanmıştı. Macaristan Kralı'nın 1429 yılı başlarında II. Murad ile '3' yıllık bir mütareke yapmasında Sırp Despotu G. Brankovic 'in Osmanlılar'la anlaşması kadar Milano Dukası'nın çabaları da bir ölçüde etkili olmuştu.[55] Öyle ki F. Maria Visconti, Türkler'le yaptığı anlaşmadan ötürü Zsigmond 'u hemen kutlamış ve özellikle de onun "İtalya'ya inmesi için artık herşeyin hazır" olduğunu da vurgulamıştı.[56]

Türk-Macar anlaşmasında rol oynayan Milano elçisi Benedetto 1428-1429 yıllarında ikinci ve 1432 sonlarında ise üçüncü kez II. Murad 'ın yanına gönderilmişti. Bu son görevinde Bizans İmparatoru VIII. İoannes ile *Pera, Sakız* ve *Midilli'deki* Cenevizli yöneticilerle de görüşme yolunda talimat almıştı. Böylece Filippo Maria Visconti ilgi alanını daha da genişlettiğini ve yalnız Türkiye'de değil *Levante'deki* olaylar hakkında doğrudan bilgi toplamaya ve oradaki belli başlı yöneticilerle ilişki kurmaya yöneldiğini gösteriyordu. Bu yüzden Benedetto 'nun bu üçüncü elçiliği oldukça uzun sürmüştü.

Bourgogne Dukası Philippe le Bon tarafından özel bir görevle Doğu'ya gönderilen Bertrandon dela Broquiere 'in anlattığına göre, iki elçi 1433 Ocak ayında *Galata'da* tanışmışlardı. Benedetto 'nun yanında Giovanni (Jehan) Visconti ile Milanolu adamları da bulunuyordu. II. Murad 'a ulaşmak için B. Broquiere 'le birlikte 23 Ocak 1433'te *İstanbul'dan* yola çıkan Milano elçisi, *Silivri-Çorlu-Lüleburgaz* üzerinden '6' günde *Edirne'ye* varmıştı. Ancak Sultan'ın *Serez'de* olduğunu öğrenince yoluna devamla *Yenipazar'da* konaklayıp Padişah'ı beklemişti. Sultan Murad oraya vardığında Benedetto, bir Türk'ün aracılığı ile huzura kabul edilmesini dilemişti. Ancak kendisine Divan vezirleri geride olduğu için Padişah'la başbaşa görüşmesinin mümkün olmadığı, dilerse onları bekleyebileceği ya da *Edirne' ye* dönüp orada huzura çıkabileceği cevabı verilmişti. Bunun üzerine Benedetto ve Broquiere

Edirne' ye dönmeyi yeğlemişlerdi. Orada '11' gün daha bekleyen her iki elçi nihayet II. Murad tarafından kabul edilmişlerdi.[57]

Türk Sultanı görüşme sırasında çok kısa konuşarak "kardeşi ve kendisine çok yakın olan Milano Dukası'na teşekkürle yetinmişti. Benedetto'ya da armağan olarak '5.000' akçe vermişti. Kendisine verilen görevi böylece yerine getiren Benedetto, 12 Mart 1433'te *Edirne'den* yola çıkarak Bulgaristan-Macaristan üzerinden *Milano'ya* dönmüştü.

Milano elçisi I. Murad'ı Venedik aleyhine harekete geçirememişti. Ancak Benedetto, Zsigmond adına *Eflak'ta, Sofya'ya* kadar kuzey Bulgaristan'da ve kuzey *Arnavutluk'ta* Macaristan egemenliğinin tanınmasını isteyince II. Murad, Macaristan'ın fethedilmeyip Zsigmond 'a bırakılmasından memnun olunması gerektiğini söylemişti.[58] Bununla birlikte bu görüşmelerin Türkiye ile Macaristan arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine de katkısı olmuştu. Kısa bir süre sonra II. Murad ile Zsigmond arasındaki mütareke yenilenmiş ve Zsigmond 'un 31 Mayıs 1433'te düzenlenen taç giyme törenine '12' kişilik bir Tük elçilik heyeti de katılmıştı.[59]

Milano Dukası Filippo Maria Visconti'nin Türkiye ile Macaristan arasında barış için harcadığı çabalar böylesine bir törenle noktalanırken, aynı Visconti ile Zsigmond arasındaki ilişkiler ne ilginçtir ki açık bir düşmanlığa dönüşmüştü. Bu yüzdendir ki Cenova'nın 1435'te Milano egemenliğinden sıyrılmasından sonra *Levante* ile doğrudan ilişkisi kesilen F. M. Visconti artık Türkiye ile ilgilenmeyecektir.

C - TÜRK-VENEDİK İLİŞKİLERİNDE İNİŞ ÇIKIŞLAR

Osmanlı tarihinde *Fetret Devri'nin* sona erip Ankara savaşında kaybedilenlerin tekrar kazanılmaya çalışıldığı dönemde, Cenova Komünü ve onun *Levante'deki* kolonileri ile ilişkilerin, zaman zaman ittifaka dönüşen bir dostluk havası içinde sürüp gitmesine karşılık, Venedik Cumhuriyeti ile arada esen hava hiç de öyle değildi. Bunda da her iki tarafça güdülen siyasetin ve gözetilen amacın birbiriyle karşılaşıp çatışması kadar olayların gelişmesinden ortaya çıkan sorunların da rolü vardır.

Signoria, Ankara savaşı sonunda Osmanlı ülkesinin iki ayrı kesiminde birbirleriyle savaşan Y. Bayezid 'in oğullarından hep Rumeli'de egemen olanlarıyla ilişki kurmuş, onlarla anlaşmalar yapmıştı. 1403 başlarında Süleyman 'dan daha sonra 12 Ağustos 1411'de de Musa 'dan birer ahidname alınmıştı. Gerçi bu arada *Serenissima Repubblica* Avrupa Sultanla-

rı'ndan istediklerini elde edebilmek için bir ara Bizans'la işbirliği ederek onların yerine Çelebi Mehmed'i geçirmeyi düşünmüştü ama bu bir tasarımdan ibaret kalıp eyleme geçilmemişti.

Çelebi Mehmed 'e gelince, Venedik başkentine ulaşan haberlere göre yeni Türk Sultanı Signoria'yı "çok seviyor"du. Bu nedenle olacak 19 Temmuz 1414 tarihli bir Senato belgesinde ondan "umanist bir kişi" *(humanus homo)* diye söz edilmekteydi.[60] Kardeşler savaşının onun lehine sonuçlanmasından sonra Venedik Cumhuriyeti'nin Musa ile yapmış olduğu anlaşma şartlarını yeni Sultan'a kabul ettirmesi gerekiyordu. Bu, ahidnamelerin onu verenin işbaşında olduğu sürece geçerli sayıldığı o yüzyılların hukuk anlayışına göre, aynı zamanda bir zorunluluktu. Ancak herhangi bir anlaşmanın yenilenebilmesi için kuşkusuz ki ilk şart, tarafların varolan durumdan yani *"status-quo"dan* memnun olmaları idi. Oysa kendisine Nuh unvanı verilen Ç. Mehmed 'in tek başına egemen olduğu 1413'lerden sonra Türkiye ve Venedik açısından durum "eskinin devam ettirilmesi"ne pek elverişli görünmüyordu. Cumhuriyet 1403'te elde ettiği avantajları, ayrıcalıkları korumaya çalışıyor, özellikle de Türkler'in *Arnavutluk, Mora* ve Ege'de "ilerleme" siyasetlerinden vazgeçmelerini istiyordu. Bu ilerleyişi durdurabilmek için bir yandan Dalmaçya Birliği'ni gerçekleştirmeye, öte yandan *Ege* ve *Mora'daki* egemenliğini güçlendirmeye çalışıyordu. *Zara'dan* başlayıp *Çanakkale Boğazı'na* kadar uzanan bir savunma çizgisinde *Ağrıboz,* bir üs, aynı zamanda öncü bir mevki olarak takviye ediliyordu."

Buna karşılık Türkiye açısından 'amaç, ilk aşamada 1403 kayıplarını gidermek, arkasından "İmparatorluk" olma yolunda artık çok belirginleşmiş olan yönlerde ve yerlerde "ilerleme"ye devam etmekti. Dolayısıyla kardeşlerine karşı iç savaştan başarı kazanarak çıkan ve Cüneyd Bey'i yenip *İzmir'i* aldıktan sonra kendine güveni daha da artan Çelebi Mehmed için amaç, Anadolu'da olduğu kadar Rumeli'de de genişlemek idi. Bu siyasaların karşılaşması kaçınılmazdı.

Venedik, "Doğu politikasındaki menfaatlarinden kolay kolay vazgeçemiyordu. Dahası, kendisini Osmanlıların Batı'ya doğru ilerlemelerine bütün gücüyle engel olmaya mecbur hissediyordu."[62] Bu nedenle *Foça'yı, Sakız'ı* ve *Midilli'yi* ellerinde bulunduran Cenovalılar I. Mehmed 'in etrafında toplanıp *İzmir'in* alınmasında ona yarım ederlerken, Venedik'e bağlı olan Naksos Dukası Giovanni Crispi ile Andros senyörü Pietro Zeno, bu işbirliğine katılmadıkları gibi, aksine Türk topraklarına akın etmekten de geri kalmıyorlardı.

Bu yıllarda Signoria Cumhuriyet'in Türkiye ile ilişkilerinde dikkati çeken davranışlardan bir, Trabzon Rum İmparatorluğu topraklarından ya da Anadolu şehirlerinden göç etmek isteyen Ermeniler'in *Girit'e* ve *Agnboz'a* yerleşmelerine izin verilmesi ve onlara Venedik tebaası gibi davranılması kararının alınmasıdır. Örneğin, Türkiye'den "kaçmak" isteyen '800' aile ile birlikte *Girit'e* yerleşmek isteyen Trabzonlu A b r a y n u s A n t e r o n 'un başvurusu üzerine Venedik Senatosu, 10 Şubat 1414'de onların *Girit'te* ya da *Ağrıboz'da* oturmalarına izin vermişti.[63] Bundan bir gün sonra da *Trabzon, Sivas* ve daha başka yerlerdeki '24' Ermeni ailesinin yerleştirilmeleri için bu iki ada yöneticilerine emir verilmişti.[64] Sözkonusu Ermeniler'e karşı "Cumhuriyet'e sadık kimseler" gibi davranılacaktı. Böylece Venedik daha XV. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'daki Ermeniler'in koruyuculuğu görevini de üstlenmiş oluyordu!

İki taraf arasındaki görüş ayrılıklarının giderek artması ve saldırıların birbirini izlemesi, çok geçmeden bir savaşı kaçınılmaz kılacaktır. Osmanlı tarihindeki bu ilk büyük deniz savaşı Venedikliler'in üstünlüğü ile sonuçlanırken, bir barış anlaşmasına da olanak hazırlayacaktır. Ne var ki uzun görüşmelerden sonra yapılabilen bu barış pek uzun ömürlü olmayacak, '4' yıl sonra taraflar arasında daha uzun sürecek olan bir bunalım, *Selanik Sorunu* başgösterecektir. Türkler *Gelibolu* deniz savaşındaki yenilginin acısını *Selanik'te* alırlarken, '7' yıl süren savaş yeni bir "barış" andlaşması ile noktalanacaktır. Barış ve savaş arasında bu dalgalanmalar 1444 *Varna* Haçlıları sırasında bir kez daha gözlenecektir. Orada da umduğunu bulamayan Signoria, II. M e h m e d 'in tahta çıkışına kadar *Levante'de* barışı korumaya çalışacak, fakat Bizans başkenti son kez kuşatıldığında onun yardımına koşmaktan da kendini alamıyacaktır.

Venedik Cumhuriyeti'nin bu dönemde Türkiye ve Türk Sultanları ile ilişkilerinde, Osmanlı tahtının vârisi olan ya da vârisi olduklarını iddia eden kişileri önemli bir koz olarak kullanmak istediği de dikkati çekmektedir. Bu "gerçek" ya da "düzme' Osmanlı şehzadeler konusu, bilindiği gibi *Fetret Devri*'nden başlayarak büyük bir soruna dönüşecek ve başta Bizans İmparatorluğu olmak üzere Avrupa devletlerinden bir kısmı bu "şehzade"lerden yararlanmak isteyeceklerdir.

S ü l e y m a n Ç e l e b i 'nin kardeşlerini rehine olarak Bizans'a bırakması, kuşkusuz ki şehzadeler sorununun yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştı. Arkasından D ü z m e M u s t a f a ve nihayet II. M u r a d 'in kardeşi küçük şehzade M u s t a fa olayları, Bizans'ın etkisini artırırken, rakip

iki İtalyan devletinin Ceneviz ile Venedik'in değişik taraflarda yer almalarına da neden olmuştu. *Foça* ve *Galata* Cenevizlileri bu olaylarda II. Murad'a yardım ederlerken, Venedik, Bizans- Cüneyd ve şehzadelerden yana olmuştu. Hele Küçük Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra Cüneyd, bu kez de "Düzme" Mustafa'nın oğlu diye birisini ortaya çıkarınca Venedik yöneticileri hemen bu kişiden yararlanmaya yönelmişlerdi. Türk toplumu üzerinde daha da etki yaratabilmek için Mustafa'nın oğlu olmaktan gerçek Mustafa'lığa yükseltilen bu kişi, aşağıda görüleceği gibi, *Selanik* bunalımı sırasında Venedik'in önemli silahlarından biri olarak kullanılmıştı.

Signoria'nın bu dönemde Osmanlı Sultanları'na karşı kullanmak istediği taht vârisleri bu sözde Mustafa'dan ibaret değildi. 1423'lerde İsmail, 1430'larda Zafer (Zaffar) adlı kişiler Osmanlı hanedanından olan şehzadeler diye ortaya çıkmış ya da çıkarılmışlardı. Özetle, Bizans'ın Mustafa'lan ve arkasından Orhan adlı bir başka şehzadeyi, Macar Kralı Zsigmond ile Hunyadi Yanoş'un Davud adlı birini[65] ellerinde tutup Türk Sultanları'na karşı kullanmaları gibi Venedik Cumhuriyeti de bir başka Mustafa'dan yararlanmak istemişti.

İşte Türk-Venedik ilişkileri, 1413'ten *1453'e* kadar geçen '40' yıl boyunca böylesine inişli çıkışlı bir yol izlerken, taraflar gerek sıcak savaş gerekse soğuk barış dönemlerinde birbirlerini daha yakından tanıyacaklardı. Bu sürekli ilgi de aralarındaki ilişkinin pekişmesine yardımcı olacaktı.

1- GELİBOLU: İLK BÜYÜK DENİZ SAVAŞI

Venedik Senatosu, Ç. Mehmed'in Musa'yı alt edip saltanatta rakipsiz kalmasından sonra onu kutlamakta acele davranmamış, olayların gelişmesini beklemişti. Ancak yeni Sultan'ın Cüneyd'e karşı da başarı kazandığını ve üstelik büyük rakip Cenevizliler'in Türkler'le işbirliği yaptıklarını görünce daha fazla gecikmemek için *Edirne* sarayına bir elçi göndermeye karar vermişti. Yalnız bu karar, iki komşu taraf arasında olağan "sınır olayları"nı aşan bazı anlaşmazlıkların doğduğu bir zamanda alınmıştı.

Naksos Dukası ile Andros Senyörü'nün Türk sahillerine saldırmaları karşısında Venedik'e karşı bazı önlemler almak gereğini duyan Türk yöneticileri, *Marmara'* ya girmek isteyen Cumhuriyet'e ait gemileri *Gelibolu'da* durdurup kontrol etmeye başlamışlardık.[66] Ayrıca *Ege'ye* açılacak derecede güçlenmiş olan Türk gemileri de buradaki Venedik tüccar gemilerine sal-

dırmaya başlamışlardı. Nitekim bu sırada bir *Girit* gemisine el konulmuş, ancak gemi bir süre sonra Naksos Dukası C r i s p o tarafından kurtarılmıştı.[67]

İşte Venedik bu olaylardan sonra Türk Sultanı'na bir elçi göndermeye karar vermişti. Cumhuriyet'in bununla gözettiği başlıca amaç M u s a Ç e l e b i ile yapılmış olan anlaşmayı yeni Padişah'a onaylatarak ondan yeni bir ahidname almak ve böylece barışı kurtarmaktı. Elçi olarak İstanbul bailo'su F r a n c e s c o F o s c a r i n i seçilmişti. 19 Temmuz 1414'te ona verilen talimatta, esas görevinin M u s a 'nın verdiği 12 Ağustos 1411 günlü ahidnamenin aynen değil "bazı düzeltmelerle" yenilenmesine çalışması olduğu vurgulanıyordu. Cumhuriyet'e göre yapılması gereken değişiklikler de şunlardı: Herşeyden önce Cumhuriyetin Arnavutluk'ta sahip olduğu yerler için Türk hazinesine vermekte olduğu vergi kaldırılmalıydı. Naksos Dukası G i a c o m o C r i s p o ile Andros Senyörü P i e t r o Z e n o anlaşma, dolayısıyla barış kapsamına alınmalıydı. *Mora'daki Patras* şehri de aynı kapsam içinde düşünülmeliydi. Bunlardan başka *Gelibolu'daki* görevlilerin Venedikliler'e iyi davranmaları için Sultan tarafından kendilerine emir verilmeliydi. Nihayet, eğer Ç. M e h m e d ile Aydın ve Menteşe Beylikleri arasında barış yapılmışsa Venedik tebaasının o beyliklere ait limanlara gitmelerine güçlük çıkartılmamalıydı.[68]

Görülüyor ki Signoria, Osmanlı tahtındaki değişiklikten yararlanarak 1411'de elde etmiş olduğu ahidnamede kendi lehine küçümsenemeyecek değişiklikler yaptırtmak istiyordu. Bunların başında da *Arnavutluk* ve *Patras* vergilerinden kurtulmak geliyordu. 1403 *Gelibolu* andlaşması ile *Arnavutluk* vergisi '1.000', Patras'ınki ise '500' duka olarak saptanmıştı. Şimdi Venedik *Arnavutluk* vergisinin açıkça bağışlanmasını dilerken, *Patras'ı* Arşövek'e geri verdiğini öne sürerek bir tür hukuksal bir gerekçeye dayanmaya çalışıyordu. F r a nc e s c o 'ya verilen talimattan *Gelibolu'yu* kontrol etmenin ve *Efes* ile *Balat (Milet)'a* sahip olmanın Venedik ticareti için ne büyük bir önem taşıdığı bir kez daha anlaşılıyordu. *Boğazlar*'dan serbestçe geçiş Bizans ve Karadeniz'le ilişkiler ve bu yöre ticareti için hayati bir sorun idi. Menteşe ve Aydınoğulları ülkelerinde kendilerine kolaylık sağlanması ise, Selçuklular'dan beri sürdürülen Anadolu ticaretinde çok önemli bir etken oluşturuyordu.

Venedik Cumhuriyeti'nin kendisine elçi göndereceğini daha önceden haber almış olduğu anlaşılan Ç. M e h m e d,[69] *Ege'de* olaylar devam ederken, elçinin gelmekte gecikmesi yüzünden kızmış, haklı olarak da bunu bir

"oyalama" olarak değerlendirmeye başlamıştı. Gekçekten de, kendisine talimat verilişinin üzerinden '1' yıl gibi uzun bir süre geçtiği halde Foscarini henüz Padişah'ın huzuruna çıkmamıştı.[70] Öte yandan *Ege'de* taraflar arasındaki olaylar önlenememiş, saldırılar durmamıştı. Türk donanması 1414 Ağustosu'nda *Ağrıboz'a* kadar ilerlemiş[71], bir süre sonra da Andros beyi P. Zeno Türk gemilerine saldırıp bazı kişileri esir almıştı. Bunu 1415 Şubatı başlannda '30' ya da '40' gemiden oluşan büyük bir Türk donanmasının *Andros, Antiparos, Milos* ve *Ağrıboz'a* akını izlemişti.[72]

Ağrıboz'un saldırıya uğradığı haberi Venedik'e 9 Şubat'ta ulaşmıştı.[73] Signoria başkentinde uyanan heyecan ve kızgınlığı, birkaç gün sonra "Düzmece" Mustafa ile ilgili başka bir haberin alınması biraz gidermiş, yeni bir umut ışığının yanmasına neden olmuştu. Trabzon Rum İmparatorluğu'na ait bir çektirinin kaptanı olan Marco Bembo, Şehzade Mustafa'nın Bizans İmparatoru II. Manuel ile görüşmekle görevlendirdiği bir Türk'ü *Venedik'e* getirmişti. Bembo 'nun belirttiğine göre sözkonusu Türk, *İstanbul'da* İmparator'la görüşememişti ama çok önemli öneriler getiriyordu. Çelebi Mehmed 'e karşı kullanılabilecek bir Türk Şehzadesi ile dolaylı yoldan da olsa kurulan bu ilişki, Cumhuriyet için önemli bir destekti. Bunu düşünen Senatörler sözkonusu Türk'ü bir kere de Senato ile başlıca devlet organlarının temsilcilerinden oluşan *Collegio'da* dinlemeyi uygun görmüşlerdi. Ancak bu dinleme, Ş. Mustafa 'dan getirildiği söylenen önerilerin hiç de önem taşımadığını ya da kabul edilir nitelikte olmadığını göstermişti.[74]

Bütün bu olaylardan sonra Venedik Senatosu, hayli gecikmeyle de olsa 23 Temmuz 1415'te İstanbul'da bailo'luk görevi başında bulunan F. Foscarini 'ye elçi olarak "biran önce Sultan'a gitmesi" emrini vermişti.[75] Aslında elçinin bu denli geç davranmasına, Venedik yöneticilerinde Ç. Mehmed ile barış yapılması konusunda uyanan duraksamaların ve Türkler'e karşı yeni bir *lega* oluşturulması girişimlerinden doğan kararsızlıkların büyük payı vardı. Türk donanmasının *Ege'de* gezip durması ve *Marmara'ya* girmek isteyen gemilerin *Gelibolu'da* kontrol edilmesi, Venedikliler kadar olmasa bile Rodos Şövalyeleri ile *Sakız* ve *Midilli'deki* Cenevizliler'i de tedirgin etmeye başlamıştı. Bu tarihlerde Türkler'e karşı etkin ve saldırgan bir siyasa izlemekten yana olan Andros Senyörü Pietro Zeno, bu ortamdan yararlanarak Türkler'e yönelik bir ittifakın kurulması için çalışıyordu. Dukas'ın kaydettiğine göre P. Zeno öteki Senyörler'in aksine *İzmir'e* gidip Ç. Mehmed 'e bağlılığını sunmamıştı, bu yüzden de Sultan tarafın-

dan düşman sayılıyordu.[76] Kurulmasına çalışılan ittifaka *Andros, Rodos, Sakız* ve *Midilli'den* başka Venedik ile Bizans İmparatorluğu'nun da girmeleri öngörülüyordu.

Büyük bir gecikmeyle de olsa *Edirne'ye* gidip Ç. M e h m e d 'le görüşen F r a n c e s c o F o s c a r i n i, kendisine verilen talimatta umulduğunun aksine, Sultan'dan 1411 anlaşmasını genişleten bir ahidname almaya muvaffak olamamıştı. Ancak taraflar arasında düşmanca hareketlerin durdurularak barış'ın korunması yolunda sözlü bir anlaşmaya varıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu barış uygulamada geçerlilik kazanamamıştı. Çünkü her iki tarafta da güvensizlik hüküm sürüyor, *Ege'de* saldırılar bir türlü kesilmiyordu. Macar Kralı Z s i g m o n d 'un Venedik'i kendi aleyhine Türkler'le anlaştı diye suçlaması da Cumhuriyet'in çekingen davranmasına etken oluyordu.[77]

Bu gelişmelerin ışığı altında Venedik Senatosu, 30 Ağustos 1415'te Türk Sultanı ile barış ya da ona karşı yeni bir ittifak sorununu ele almıştı. 0 günkü görüşmelerde Rodos Şövalyeleri ile *Sakız* ve *Midilli'deki* Cenevizliler'le birlikte Türkler'e karşı bir *lega* kurulması yolunda yapılan öneri çoğunluk sağlayamamıştı. Ancak P i e t r o Z e n o 'nun bir mektubu üzerine konu ertesi gün yeniden gündeme alınmıştı. Z e n o, *Rodos, Sakız* ve *Midilli* yöneticilerinin savunmaya yönelik bir *lega* kurulması konusunda kendisiyle görüş birliğinde olduklarını bildiriyordu. Tartışmalar sonunda Senato, Andros Senyörü'nü desteklemeye yani *lega'ya* katılmaya karar vermişti. Cumhuriyet, müttefiklerin emrine '2' kadırga verecekti. Ancak savaş alanı *Ege* ile sınırlı olacaktı. Ayrıca Bizans İmparatoru'nun da bu *lega'ya* katılması gerekli olduğundan ona da çağrıda bulunuluyordu.[78]

Böylece *Serenissima Repubblica,* Ç e l e b i M e h m e d 'le barış yapmaktan yazgeçiyor, "savaş"ı seçmiş oluyordu. Senato, Türk siyasasında yeniden yön değiştirirken, savaşta yalnız kalmayacağını, bir *lega* içerisinde yeralacağını düşünmüştü. Fakat *Sakız* ve *Midilli* gibi Ceneviz kolonilerinin Türk dostluğundan kolay kolay ayrılmak istememeleri, Ç. M e h m e d 'den *Bodrum'da* yerleşme izni almış olan Rodos Şövalyeleri'nin Anadolu'daki bu yeni üslerini kaybetmekten çekinmeleri, İmparator II. M a n u e l 'in *Ege* ile sınırlı bir savaştan çok Bizans'ı kurtaracak bir yardımı beklemekte olması, sözkonusu *lega'nın* gerçekleşmesine olanak bırakmayacaktı. Ne ki Türkler karşısında ummadığı bir biçimde kendini yalnız bulan Venedik, pek de beklemediği bir "zafer" kazanacaktı.

Lega ihtimalinin artması üzerine yeniden Ç. M e h m e d 'in yanına gitmesine karar verilmiş olan bailo F. F o s c a r i n i 'ye hareketini geciktirmesi bildirilmişti. Artık Venedik başkenti ile *İstanbul, Rodos, Sakız* ve *Midilli* arasında ittifak için görüşmelere ve pazarlıklara öncelik verilmişti. Bu sırada *Acaia* Dukası C e n t u r i o n e Z a c c a r i a 'nın bütün *Mora'yı Maona'ya* satmak istediği, onun da adayı Cenova'ya vereceği yolunda söylentiler dolaşmaya başlayınca[79] Venedik dikkatini *Mora'ya* çevirmek zorunda kalmıştı. Bütün bu nedenlerle 1415 yılı sona ererken *lega* konusunda fazla bir ilerleme sağlanamamıştı. Bu nedenle olacak F o s c a r i n i 'ye Sultan'ın katına gitmesi için emir verildiği anlaşılıyor.

1416 başlarında olaylar beklenmedik bir hız kazanmıştı. Signoria'nın *lega* çabalarını önlemek ve yeni bir gözdağı vermek için Türk donanması, o kış *İstanbul'dan* dönen Venedik gemilerinin yolunu *Bozcaada'da* kesmek istemişti.[80] Arkasından da yine *Ağrıboz'a* saldırarak 1.500 *hyperper'i* bulan zararlara yol açmış ve aynca *'1.500'* kişiyi esir almıştı.[81]

Türkler'in *Ağrıboz'u* "vurdukları" haberi Venedik'te duyulduğunda, Ç. M e h m e d'in yanına giden F. F o s c a r i n i 'nin barış konusunda Sultan'la anlaşmış olması temenni edilmişti. Çünkü Senato, *Ağrıboz* yöneticilerine 4 Şubat 1416'da gönderdiği yazıda, adadan esir edilenlerin "Sultan'la devam eden görüşmeler sonunda" kurtarılacaklarının umut edildiğini bildirmişti.[82] Arkasından Körfez *sopracomite'si* G i o r g i o L o r e d a n o 'ya verilen talimatta da "eğer bailo F r a n c e s c o F o s c a r i n i Sultan'la barış yapmışsa" *Çanakkale* Boğazı'nın dışında, *Ege'de* bulunan Türk gemilerinin hareketine engel olunmaması istenmişti.[83]

Bununla birlikte Cumhuriyet, her ihtimale karşı *lega* sorunu üzerinde durmak ve *Ağrıboz'u* bu tür saldırılardan korumak için gerekli önlemleri almak zorunluluğunu da duymuştu. Ada halkından zarar görenlerin *'5'* yıllık vergileri affedilmişti. *Levante*'deki korku öylesine büyüktü ki halkı kaçtığı için *Lepanto (İnebahtı)* çöle dönmüştü." Bu yüzden hükümet ticaret gemilerini de kendi masrafıyla donatmak zorunda kalmıştı. Gerekli parayı sağlamak için de satılan her maddeden *%1,5* oranında bir para alınması yoluna gidilmişti. Böylece toptan '15' kadırga donatılması düşünülüyordu.[84] Öte yandan Bizans'ın ittifak'a girmesi için de yeniden çağında bulunulmuştu. M a n u e l 'in Venedik'e gelen elçisi N i c o l a s d e M a n o i a n i 'ye 8 Şubat 1416'da cevap veren Senato, Sakız'ın ittifaka girmek için Cenova Komünü'nden izin istediğine değindikten sonra "Basileus"un da Türkler'e karşı olan bu *lega'ya* girmesini temenni ediyordu.[85]

Ağrıboz'u koruyacak olan donanmayı oluşturacak kadırgaların eskiden beri uygulanan yönteme göre Venedik'len başka Girit, *Ağrıboz, Neapoli* ve *Korfu* gibi değişik yerlerde hazırlanması öngörülürken komutanlığına Pietro Loredan getirilmişti. Bu, eylemli olarak bir savaş hazırlığı demekti. Nitekim bu arada, 17 Mart 1416'da Ege'deki *Pario* adası yakınında '2' Türk fustası ele geçirilmiş, içindekilerin bir kısmı öldürülmüş, diğerleri tutsak edilerek *Ağrıboz'a* getirilmişti.[86] Fakat *Serenissima Repubblica'nın* Türkler'le "savaş" ya da "barış" seçenekleri arasında sarkaç gibi bir uçtan ötekine gidip gelen kararsızlığı, bu kez de ortaya çıkmıştı. İstanbul bailo'su Francesco Foscarini 'nin bir türlü yerine getiremediği elçilik görevi Dolfin Venier 'e verilmiş ve Türk Sultanı ile barış yolunun bir daha denenmesi uygun görülmüştü.

Elçi, *Gelibolu* üzerinden *Edirne*'ye gidecek ve Ç. Mehmed ile ileri gelen yöneticilere '500' duka değerinde armağanlar sunacaktı. Kendisine 2 Nisan 1416'da verilen talimatta şunlar isteniyordu:

a) Türkler'in *Ağrıboz'a* saldırmalarından ötürü şikâyette bulunarak alınan esirlerin serbest bırakılmasını ve meydana gelen zararın ödenmesini isteyecekti. Esirlerin fidye ile kurtarılması istenecek olursa böyle bir öneriyi kabul etmeyecekti. Fidye olarak ancak '1000' duka harcayabilecekti.

b) Sultan'dan her yıl Türkler'e ödenen verginin azaltılmasını dileyecekti. Çünkü Cumhuriyet *Arnavutluk'taki* kalelerden bir kısmını kaybetmişti. Bu yüzden hissesine düşen payın da azaltılması gerekirdi. Bununla birlikte eğer Ç. Mehmed bu öneriye büyük bir tepki gösterecek olursa bu konuda ısrarlı olmayacaktı.

c) Türkler'in ele geçirmiş oldukları Venedik gemilerinin, özellikle mühendis Amorozzo ile Nicoletto Rizzo'nun gemilerinin serbest bırakılmasına çalışacaktı.

ç) Yapılacak Venedik-Türk barış anlaşması çok genel olmalıydı. Ancak silahlı Türk gemilerinin *Çanakkale Boğazı'ndan* dışarı çıkmamaları öngörülmeliydi. Aksi halde Venedik bu gibi gemiler hakkında hareket serbestliğine sahip olacaktı.

d) Eğer barış andlaşması yapmaya muvaffak olunursa *Bodonitza* Markisi ile Venedik vatandaşı olan Niccolo Giorgio 'nun *Arnavutluk'ta* eski topraklarına sahip olacakları hakkında bir hükmün yeralmasına çaba gösterecekti.

e) Ç. Mehmed'le bir anlaşmaya varılamayacak olursa D. Venier

Sultan'ın düşmanlarıyla ilişki kurup onları kışkırtacaktı. Bunlar arasında Bizans İmparatoru'ndan başka Karamanoğlu, Küçük Şehzade Mustafa ve Eflak beyi Mircea (1386-1418) vardı. Ancak elçi sözkonusu hükümdar ve kişilerle herhangi bir ittifak ya da parasal yardım vaadinde bulunmayacaktı.[87]

19 Temmuz 1414'te Francesco Foscarini'ye verilen talimat ile aradan '18,5' ay geçtikten sonra Dolfin Venier 'den istenen görevler karşılaştırıldığında, Venedik yöneticilerinde Türkler'le barış konusunda çok şeylerin değiştiği kolaylıkla görülmektedir. 1416 baharında Cumhuriyet, Türkler'in elindeki gemilerini ve esirleri "fidye" ödemeden kurtarmaya çalışmakta ve Ç. Mehmed'den 1411 ahidnamesinin yenilenmesini değil, çok genel şartları içeren bir anlaşma yapılmasını istemektedir. Bu konuda önem verdiği şey, Türk gemilerinin *Çanakkale Boğazı*'ndan dışarı çıkmamaları değil, çıkan gemilerin silahlı olmamalarıdır. İşin ilginç yanı, Signoria'nın "barış görüşmeleri" için Osmanlı sarayına elçi gönderirken, Ç. Mehmed 'in karşıtları olan hükümdar ve beylerle de el altından ilişki kurup onları Sultan aleyhine harekete geçmeye çalışması idi. Gerçekten de bu amaçla Karamanoğlu Mehmed ve Eflak Prensi Mircea ile Ç. Mehmed 'in kardeşi olup o sırada *Trabzon'da* ya da Bizans'ta bulunan Şehzade Mustafa 'ya gizlice elçiler gönderilmişti.[88] Bu da Cumhuriyet'in içtenlikle davranmadığının açık bir kanıtı idi.

Elçi D. Venier 'in *Levante'ye* giden bir ticaret gemisi ya da özel bir kadırga ile değil, donanmayla birlikte yola çıkması yeğlenmişti. Aynı tarihte, yani 2 Nisan 1416'da Kaptan Pietro Loredano 'ya da ayrı bir talimat verilmişti. Buna göre:

a) Önce *Modon'a* gidip *Mora'daki* durumu inceleyecekti. Emrindeki '12' kadırgaya '2' *Girit* kadırgası ile *Ağrıboz* ve *Naksos* kadırgaları da katıldıktan sonra *Gelibolu'* ya yönelecekti.

b) Eğer Türk gemileri *Çanakkale Boğazı'ndan* çıkıp Venedik donanmasına saldıracak olursa, kaptan da "kuvvetlerini tehlikeye sokmaksızın" onlara saldıracaktı. Aynı zamanda silahlı Türk teknelerine rastlanırsa, ileride karşılıklı değiş tokuşta kullanılmak amacıyla bunlara el konulacaktı.

c) Bir engelle karşılaşılmazsa *Gelibolu'da* '4' gün kaldıktan sora *İstanbul'a* gidecekti. Sultan'ın kardeşi Mustafa ile Karamanoğlu Mehmed Bey'in durumu hakkında oradaki bailo'dan ve öteki Venedikliler'den bilgi toplayacaktı.

ç) Sultan'ın yanına gitmiş olan elçi D. V e n i e r, eğer bir anlaşma yapmaya muvaffak olamazsa, Kaptan, *Ağrıboz* ile *Gelibolu* arasındaki deniz bölgesini korumak için gereken önlemleri alacaktı. Bu bölgede rastlanılan bütün Türk gemilerine saldıracaktı.[89]

Donatılan '15' kadırgadan oluşan donanmanın komutanlığına getirilen P i e t r o L o r e d a n o 'ya verilen bu talimat da "fazla savaşçı" bir içerik taşımayıp, Cumhuriyetin kararsız tutumunu yansıtıyordu. Eğer barış mümkün olmazsa ancak o zaman kaptan Ç. M e hm e d'in düşmanları ile ilişki kurmaya çalışacaktı. Bu da bir ittifak'tan çok bir kışkırtma'ya yönelik idi.

Ne var ki Padişah'a gidecek elçiyi de taşıyan Venedik donanması *Çanakkale Boğazı'na* girdiğinde *Gelibolu'da* üslenen Ç a l ı b e y komutasındaki Türk donanması ile garipsenecek bir biçimde savaşa tutuşmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde ilk büyük deniz savaşı olması yönünden önem taşıyan *Gelibolu Savaşı* hakkında ilk Türk kaynaklarında hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Öyle ki XVII. yüzyılda özel olarak deniz savaşlarını ele almış olan K â t i p Ç e l e b i de *Tuhfetü'l-kibar fi esfâri'l-bihar'ında* bu Türk-Venedik savaşına hiç değinmemektedir.

Öteki kaynakların verdikleri bilgilere göre, bu savaşa katılan Venedik donanması *'15' kadırga*'dan, Türk donanması ise '32' *fusta*'dan oluşuyordu.[90] Ancak gemi sayısındaki fazlalığa karşın Türk deniz kuvvetleri gerek gemilerin niteliği gerekse denizcilerin deneyimleri yönünden Signoria donanması karşısında zayıf sayılırdı. Kuruluşunu henüz tamamlayamamış olan Türk donanması, eğer deyim yerindeyse, "emekleme" dönemini geride bırakarak ayağa kalkmaya, kendini kanıtlamaya çalışıyordu.

Kaynakların çoğu savaşın 29 Mayıs 1416'da cereyan ettiğinde birleşmektedir.[91] Savaşın nasıl başlayıp bittiği hakkında en geniş bilgi de, Amiral P i e t r o L o r e d a n o' nun Senato'ya gönderdiği raporda *(Relazione)* verilmektedir.[92] Buna göre savaş şöyle özetlenebilir:

'10' kadırgadan oluşan filosu ile 27 Mayıs 1416'da *Bozcaada'dan* hareket eden L o r e d a n o, sakin bir şekilde *Çanakkale Boğazı'ndan* içeri girmişti. Türk piyade ve süvarilerinin *"Yeniçeriler Kapısından Gelibolu'* ya girdiklerini görünce şehrin önlerine kadar sokulmuştu. "İhtimal ki" Venediklİler'in âni bir saldırıya geçeceklerinden kuşkulanan Türkler sahilden Venedikliler üzerine ok yağdırmaya başlamışlardı. Amiral önce buna karşılık vermemiş, fakat tepeler üstüne çıkan Türkler zehirli olan Tatar okları atmaya koyulmuşlardı. Bunun üzerine Venedik donanması bombardımana başla-

mış, bozulan Türk süvarileri mendireğin arkasında bekleyen kendi donanmalarına çekilmişlerdi. L o r e d a n o ertesi (28 Mayıs) günü, şehre çıkarma için herhangi bir hazırlık yapmaksızın tam anlamıyla "dostça bir şekilde" *Gelibolu'ya* yönelmişti. Yalnızca bir önlem olmak üzere '2' kadırgayı önden göndererek keşifle görevlendirmişti. Sözkonusu '2' gemi henüz *San Marco* bayrağını çekmeden, en aşağı '8'i kadırga olan '32' Türk gemisi onları ateşe tutmuştu. Keşif kadırgaları geri dönmek zorunda kalınca Venedik Amirali savaş hazırlıklarının başlamasını emretmiş, aynı zamanda Türkler'i mendirek dışına açığa çekebilmek için donanmasını Asya kıyısına yöneltmişti.

Kadırgalardaki hazırlık tamamlanınca Venedik donanması yeniden Türk gemilerine karşı yürümüştü. Türk Amirali birkaç ok ve top attıktan sonra kendisi için daha elverişli olan sığ bir yere çekilmişti. İki donanmanın karşılaşması beklenirken şiddetli esen muhalif bir rüzgâr buna olanak bırakmamıştı. Bu sırada L o r e d a n o Türkler'den bu şekilde düşmanca karşılanmalarının nedenini öğrenmek ve kendilerinin "barış" için geldiklerini bildirmek için donanmada bulunan Cumhuriyet elçisini küçük bir sandalla kıyıya göndermişti. Türk Amirali kendilerinin Venedikliler'e karşı olmadıklarını, ancak tahta hak iddia eden M u s t a f a 'ya karşı *Tuna* deltasına doğru hareket etmek istedikleri cevabını vermişti.

Ancak L o r e d a n o bu cevabı yeterli bulmayarak o gece amiral gemisinde bir savaş meclisi toplamıştı. Toplantıya katılanların bir kısmı savaşmaktan yana olmuşlardı. Elçi D o l f i n V e n i e r de savaş isteyenlere katılmış ve ısrarla, ilk ateşte Türk gemilerindeki hıristiyan mürettebatın denize atlayacaklarını, bu nedenle zaferin kesin olacağını savunmuştu. L o r e d a n o ise, Senato'nun verdiği talimattan dışarı çıkmak istemiyor, büyük bir tehlikeye atılmaktan çekiniyordu. Fakat o gece karanlıktan ve sessizlikten yararlanan Türk donanmasının demirlediği yerden ayrılarak Venedik gemilerinin önüne gelip sıralanmaları, bir "meydan okuma" olarak değerlendirilmiş, bunun üzerine de L o r e d a n o hücuma hazırlanma emri vermişti.

29 Mayıs sabahı Venedik donanması, '2' kadırgayı öncüye, '3'ünü de ihtiyata ayırdıktan sonra savaş düzeninde "su almak" için *Gelibolu'* ya doğru harekete geçmişti. Ancak Türkler bütün gemileriyle kadırgalara hücum edince şiddetli bir savaş başlamıştı. Çarpışma şafakta başlamış ve '2' saatten fazla sürmüştü. Türk donanması büyük bir yenilgiye uğramıştı. '6' kadırga '9' galyot ve *'15'* fusta olmak üzere '32' Türk gemisinden '30'u Venedikliler'in eline geçmişti. Denize atlayıp sahile ulaşanların dışında Türk

denizcilerinin de çoğu esir düşmüştü. Öte yandan çarpışmalar sırasında Venedik Amirali L o r e d a n o da çenesinden ve sol kolundan yaralanmıştı.

Başta Kaptan Ç a l ı b e y olmak üzere esir düşen Türk denizcileri ve mürettebatı kılıçtan geçirilmişlerdi! Amiral L o r e d a n o, "ikinci bir Türk hücumuna olanak bırakmamak" için *Gelibolu*'yu bombardımana tutmayı da ihmal etmemişti! Bundan sonra Türk gemilerindeki hıristiyan mürettebat teker teker sayılmış, bunların içinde Giritli, Cenevizli, Sicilyalı ya da Katalan olanlar da, görünüşte" ücretli askerlere bir *gözdağı* vermek amacıyla" Amiral gemisinde idam edilmişlerdi.[93]

Görülüyor ki Venedik Amirali P. L o r e d a n o, raporunda ilk düşmanca hareketin Türkler'den geldiğini ve savaş kararının elçi D. V e n i e r 'in ısrarıyla alındığını belirtmeye ağırlık vermekte, böylece de savaş suçunun kendisine ait olmadığını belirtmeye özen göstermektedir. Ancak onun raporunda tatmin edici olmayan ifadeler yanında önemli boşluklar da göze çarpmaktadır. Bunlar bir başka çağdaş gözlemcinin naklettiği bilgilerle oldukça giderilebilmektedir. Aslen Ege adalarından birinden olup Venedik tebaası bulunan Z a n c a r u o l o'nun *Gelibolu Savaşı* hakkında yazdıklarında şu noktalar dikkati çekmektedir:

P i e t r o L o re d a n o, çok sayıda Türk gemisinin *Boğaz'ın* iç kısmında olduğunu ve kendisine karşı koyacaklarını biliyordu. 28 Mayıs sabahı, en büyük Türk tersanesinin bulunduğu ve üs olarak da kullanılan *Gelibolu* limanının durumunu keşfetmek amacıyla '2' gemi göndermişti. *San Marco* bayrağını çekerek görünüşte "dostça" giden bu kadırgalar, limanda pruvaları kendilerine dönük '32' fusta bulunduğunu saptamışlardı. Bunun üzerine Venedik Amirali, '2' kadırgayı kurtarmak için değil, limanda sıkışıp kalmış olan Türk gemilerinin üzerine yürümüştü. Türkler de o zaman ok atmaya başlamışlardı. Fakat bu sırada ters bir rüzgâr çıktığından Venedik donanması *Mendirek (Mandrachi)* koyuna sığınmıştı. Ertesi gün başlayan ve '3' saat süren savaşta 14-15 Türk kadırgası Venedikliler'in eline geçmişti. Tüm Türk kayıpları ise '21' fusta ile '2.640' kişiydi. Bu arada kuru üzüm yüklü bir Venedik gemisi de batmıştı. Z a n c a r u o l o, Venedik Amirali'nin *Gelibolu'yu* bombardıman ettiğini de belirttikten sonra şunu da ekliyor: "Öyle bir kırım oldu ki bütün deniz kana boyandı!"[94]

D u k a s da, ele geçirilen Türkler'in sahile yakın bir yerde karılarının ve çocuklarının gözleri önünde merhametsizce parçalandıklarını kaydetmektedir.[95] C h a l c o c o n d y l e s' in naklettiğine göre de Venedikliler'in eline düşen Türk gemilerinden '13'ünde hiç kimsenin bulunmadığı görül-

müştü. Çünkü bunlardaki mürettebat canlarını kurtarabilmek için denize atlamışlardı![96]

Savaş ile barış arasında kararsızlığını koruyan Venedik, görünüşte "barış" yapmak için giden elçisini taşıyan güçlü donanması ile, '32' fustadan oluşmasına karşın fazla deneyimi olmayan Türk donanmasına karşı kolay sayılacak bir başarı kazanmıştı. Türkler gemilerinden üçte ikisi ile birlikte başta Kaptan-ı Derya Çalı Bey olmak üzere denizcilerinden çoğunu yitirmişlerdi. Kayıpların bu denli fazla olmasında, Çalı Bey 'in yanılgısının, uzaktan görülen bir Ceneviz gemisini Türk gemisi sanarak limandan çıkıp savaşı açık denizde kabul etmesinin de payı vardı.[97]

Öte yandan Türk donanmasında çalışıp da savaşta esir düşen Latin kökenli yabancıların da idam edilmeleri, P. Loredano 'nun bunlara birer "hain" gözüyle baktığını göstermektedir. Osmanlı donanmasındaki bu yabancılar esir-köle olarak değil de, "para karşılığında" çalışan ücretli mürettebat idi ve aralarında Venedik tebaası olanlar da vardı.[98] Üstelik bu hıristiyanlar, daha feci bir biçimde, Dukas 'ın kaydına göre *Bozcada'da* "kazığa vurularak" idam edilmişlerdi. Öyle ki onun benzetmesi ile, "Bütün adada çepeçevre bağ kütükleri ve bu kütüklerden sarkmış üzüm salkımları gibi" insanlar görünüyordu.[99]

Bu "görkemli zafer" haberi *Venedik'e* Haziran sonunda ulaşmış ve çok büyük bir sevinç yaratmıştı. Amiral P. Loredano ile elçi D. Venier 'in *Bozcaada'dan* gönderdikleri 2-3 Haziran tarihli mektuplarını ve raporu değerlendiren Senatörler, Tanrı'ya ve *Serenissima Repubblica'nın* kurucusu San Marco 'ya teşekkürler etmişler, böylesine umulmadık bir başarı kazanan subaylarla mürettebata armağanlar verilmesini kararlaştırmışlardı.[100] Şehirde de büyük bir tören düzenlenmişti. Ayrıca Fransa ve İngiltere Kralları ile diğer hıristiyan prenslere zaferi müjdeleyen mektuplar yazılmıştı. Zancaruolo 'nun kaydettiğine göre böylece, Venedik "inanmayanlara karşı hıristiyanlığın biricik dayanağı olarak ün saldı, yüceldi."[101]

Gelibolu Savaşı, Yıldırım Bayezid zamanında kurulmasına başlanan Osmanlı donanmasının, o dönemde yalnız *Akdeniz'in* değil Avrupa'nın da en güçlü deniz kuvvetine sahip olan Venedik donanması ile ilk karşılaşması, ilk büyük savaşı idi. Aslında Osmanlı donanması batı donanmaları karşısında ilk sınavını Mareşal Boucicaut 'ya karşı vermişti, Musa Çelebi zamanında da Bizans donanması ile karşılaşmıştı ama bunların hiçbiri Venedik donanmasının gücünde değildi. Üstün bir kuvvet karşısında uğranılan yenilgi de ağır olmuştu. Öte yandan bu savaş, Venedik

yönünden de büyük bir önem ve bir öncelik taşıyordu. C. Manfroni'nin belirttiği gibi Gelibolu Savaşı, Cumhuriyet'in *İstanbul'un* Türkler'in eline geçişinden önce onlara karşı kazandığı "biricik deniz zaferi" idi, aynı zamanda da uzun süreli sonuç doğuran "biricik" savaş niteliğini de taşıyordu.[102]

Gelibolu'da kazandıkları zaferle Venedikliler bir yıl önce *Ağrıboz'da* uğradıkları kayıpların öcünü almışlardı. Türkler de Venedik'in kendi deniz üslerine saldıracak güçte olduğunu görmüşlerdi. Ancak Türk donanmasının yeniden Venedikliler'le boy ölçüşmesine dek geçecek süre, Fatih Mehmed dönemine kadar oldukça uzun olsa bile, Türk tarafı *Gelibolu* yenilgisinin acısını çok geçmeden *Selanik'te* alacaktı.

P. Loredano 'nun raporuna göre, ele geçirilen Türk gemilerinden pek azı kullanılabilecek nitelikteydi. Sağlam olan gemilerden her birine ise '600' Duka değer biçilmişti. Bunlar ayrıldıktan sonra geriye kalanların yakılması, ya da yeni gemi yapımlarında kullanılmak için parçalanmaları uygun görülmüştü.[103] Böylece Türk gemilerinden '5' kadırga ile '7' küçük tekne hemen oracıkta yakılmış[104] ötekiler yedeğe alınıp *Bozcaada'ya* götürülmüştü. Daha sonraları Senato 31 Ocak 1417'de Türk kadırgalarından artık hizmet göremeyeceği belirlenen bir tanesinin Venedik'e getirilip "bu parlak zafer"in hatırası olarak Arsenale konulmasını kararlaştırmıştı.[105]

Öte yandan Venedikliler'e esir düşen Türkler'den hemen öldürülmeyip de sağ bırakılanların sayısı da oldukça kabarıktı. Loredano 'nun raporunda ve Senato'nun 5 Temmuz 1416 günlü kararında bu sayı '1.100' kadar olarak gösterilmektedir. Senato, Amiral'den bunların *Girit'e* gönderilmelerini istemişti.[106] 24 Temmuz'da da yalnızca Türk esirlerin oraya yollanması vurgulanmıştı.[107] Girit yöneticilerine yazılan talimatla da, esirlerin çeşitli işlerde çalıştırılmaları, kaçmamaları için demire vurulmaları, buna rağmen kaçma girişiminde bulunanlar olursa asılmaları emredilmişti. Bu arada sözkonusu esirlerin *Modon, Koron, Korfu* gibi yerlere gönderilip orada çalıştırılmaları ve düzenli olarak '8-10' yıl çalışanların serbest bırakılmaları hakkında yapılan bir öneri kabul görmemişti.[108] Cumhuriyet'in Türk esirleri serbest bırakacağı yolunda Bizans başkentine kadar yayılan haberleri yalanlamak için Kaptan P. Loredano'ya 4 Ekim'de yazılan cevapta bunun bir "savaş hakkı" *(de justo bello)* olduğu belirtilmişti.[109] Fakat *Girit'e* götürülen Türk tutsaklarının durumu elçi Dolfin Venier 'in Çelebi Mehmed 'le vardığı anlaşmaya rağmen, aşağıda görüleceği gibi, uzun yıllar sürecek bir soruna dönüşecek ve iki taraf arasındaki barış görüşmelerinin ana konularından birini oluşturacaktı.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Venedik Amirali P. Loredano savaştan sonra Doc Tommaso Mocenigo'ya gönderdiği raporda, savaşa kendisinin başlamadığını, Türkler'in buna sebep olduklarını belirtmeye çalışmıştı. Kendisinin anlattığına göre *Bozcaada*'ya çekildikten sonra, *Gelibolu'daki* Türk amirali Sabasty (Sübaşı ?)'ye bir mektup yazarak *Gelibolu'ya* "su ihtiyacı"nı karşılamak için yaklaşmak istediğini tekrarlamıştı. Loredano kendisini haklı çıkartabilmek için *Gelibolu'daki* Türk yöneticisinin Grekçe yazılmış olan cevabını Latince'ye çevirtmiş ve onu Tanrı vermiş (Tangry verenisy) adlı bir Türk'ün kendine yazdığı özel mektupla birlikte Senato'ya sunmuştu.[110]

Türkler'le barışı bozan kişi olmak ya da öyle suçlanmak istemeyen P. Loredano, Gelibolu savaşından hemen sonra elçi Dolfin Venier'i Türkler'e göndermekten de geri kalmamıştı. Yanız bu davranışında yenilgiye uğrayan Türkler'in çok fazla direnmeden daha ılımlı şartlarla barışa yanaşacaklarına inanmasının da elbette ki payı vardı.

"Büyük Türk" *(Gran Turco)* diye nitelendirilen Ç. Mehmed 'in yanına giden elçi Venier onunla bir ön anlaşma yapmaya muvaffak olmuştu. Elçilik heyetinde bulunan sekreter Pietro Maraschi 'nin *Çanakkale'den* yazdığı mektuba göre, 31 Temmuz'da Cumhuriyet için oldukça elverişli bir barış imzalanmıştı. Bununla Türkler'in *Ağrıboz'da* ele geçirdikleri bütün esirleri geri vermesi öngörülüyordu. Bu esirlerden satılmış olanlar varsa Türkler'ce geri alınıp Venedik'e teslim edileceklerdi. Buna karşılık Cumhuriyet de Gelibolu savaşında aldığı esirleri Türkler'e geri verecekti. Bundan başka yerinden atılmış olan *Bodonitza* Markisi'nin Türklere vergi ve armağanlar vermek şartıyla markiliğine dönmesi kabul ediliyordu. Asıl önemlisi, silahlı Türk gemileri bundan böyle *Çanakkale Boğazı'ndan* dışarıya çıkmayacaktı. Venedikliler, bu gibi gemilere, barışı bozmuş sayılmaksızın saldırabileceklerdi.[111]

Görülüyor ki Venier 'in elde ettiği barış, tarafların ellerinde bulunan esirleri karşılıklı olarak geri vermeleri dışında Signoria için önemli olan bir maddeyi de içeriyordu: Türk gemilerinin *Çanakkale Boğazı'ndan* dışarıya silahlı olarak çıkmamaları. Böylece Venedik, Türk donanmasının hareketini *Marmara* denizi ile sınırlamış ve *Ege'de* sahip olduğu yerleri saldırılardan kurtarıp güvence altına almış oluyordu.

Gelibolu galibi Amiral P. Loredano, Türk Sultanı'yla böyle bir anlaşmaya varıldıktan sonra *Levante'den* ayrılmış ve 8 Kasım 1416'da *Venedik'e* dönmüştü. Başkentte zafer şenlikleriyle karşılanan kaptan onuruna,

Doc T o m m a s o M o c e n i g o ile eşi de güzel bir kabul resmi düzenlemişlerdi.[112]

Ancak çok geçmeden başlangıçta büyük coşku uyandıran *Gelibolu* zaferinin aslında pek önemli sonuç doğurmadığı, Ç. M e h m e d 'le varılan anlaşmanın Cumhuriyet'e fazla bir şey sağlamadığı yolunda bir hava esmeye başlamıştı. Eleştiriler, Türkler'in *Ağrıboz'da* verdirdikleri zararın ödenmemesi, alınan Türk esirlerinin Cumhuriyet'in şanına layık olmayacak bir biçimde geri verilmelerinin öngörülmesi ve anlaşmada Türkler'in vergiden vazgeçtiklerine ilişkin bir hükmün bulunmaması noktalarında toplanıyordu. Eleştiriler giderek suçlamaya dönüşmüş ve V e n i e r başkente döndüğünde hakkında soruşturma açılmıştı. Signoria *Gelibolu'da* alınan esirleri serbest bırakmak istemiyordu, çünkü bunlar gerçekten de "savaş esiri" idiler. Oysa Türkler *Ağrıboz'da* bir "korsanlık"la esir almışlardı."[113]

Gerçi Senato'da yapılan görüşmelerde Ç. M e h m e d 'le varılan anlaşmanın onaylanıp onaylanmaması hakkında kesin bir karar alınmamıştı, ama öne sürülen görüşler "barış"tan çok "savaş"a yönelik bir eğilimin bulunduğunu ortaya çıkarmıştı. Venedik yöneticilerinin bu tutumu Bizans İmparatoru II. M a n u e l'i yıllardır peşinde koştuğu "Türklere karşı *lega*" konusunda yeniden cesaretlendirmişti. O, *Rodos* Şövalyeleri ile *Sakız* ve Midilli'deki Ceneviz Senyörlükleri'nin de katılmalarını dilediği bu *lega'ya* Signoria'yı da davet ederken, her ihtimale karşı ittifakın "gizli" tutulmasını istiyordu. Bu amaçla gönderdiği elçi, 1417 yılı başlarında Venedik'e varmıştı. M a n u e l, *Mora*'daki *Hexamilion* (Germe Hisarı)'u Türk saldırılarından koruyabilmek için Cumhuriyet'in kendisine yardım yapmasını da diliyordu. Senato, Ç e l e b i M e h m e d 'le henüz kesin barış yapılmadığını dikkate alarak, *lega'ya* karşı kapıyı açık tutmayı yeğlemiş, fakat böyle bir ittifakın gizli tutulmasını pek uygun bulmamıştı. 12 Ocak 1417'de Bizans elçisine verilen cevap şu noktaları içeriyordu:

a) İmparator'un kurulmasını istediği *lega* tutulabilecek en iyi yoldur. *Lega* '2' ya da '3' yıl süreli olmalıdır. Sözkonusu ittifakın "gizli" olması temenni edilmez. Ancak İmparator kendisinin buna katıldığını saklamak istiyorsa, donatılacak '1' ya da '2' kadırganın masrafı için gerekli parayı *İstanbul'daki* Venedik elçisine verebilir.

b) *Lega'ya* katılacak Bizans, *Rodos, Sakız* ve *Midilli,* birer kadırga verecek olurlarsa Cumhuriyet '2' kadırga donatacaktır. Ayrıca buna Naksos Dukası'nın kadırgası da eklenebilecektir.

c) Bu arada Sultan'la kesin barış yapılamazsa müttefik filo, Ege'den başka *Çanakkale Boğazı* içinde de Türkler'le savaşacaktır. Ancak barış yapılmışsa yalnızca *Ege'de* savaşılacaktır.

ç) *Hexamilion'un* korunmasına gelince, Türkler'in *Vostitza (Agustie)* üzerinden yaptıkları son akın üzerine *Koron* ve *Modon'daki* Venedik yöneticilerine yörenin savunması için gereken önlemleri almaları emri verilmiştir.

d) M u s a Ç e l e b i 'nin kuşatması sırasında başka yerlere sığınan Selaniklıler'in geri gönderilmeleri için gerekli talimat verilmiştir.[114]

Türkler'e karşı açık ya da gizli bir *lega'nın* yeniden gündeme girdiği ve elçilerin gidip geldiği günlerde, Ç. M e h m e d 'in gönderdiği bir Türk elçisi de 16 Şubat 1417'de *Venedik'e* varmıştı.[115] Bu elçi, barış görüşmeleri için değil, D o l f i n V e n i e r 'le 31 Temmuz 1416'da varılan anlaşmanın onaylı metinlerinin değiştirilmesi için gelmişti. Bu nedenle de *Gelibolu'da* esir alınan Türkler'in geri verilmemesinden ötürü Padişah'ın duyduğu hayreti dile getirmişti. Bu durum karşısında, D. V e n i e r 'in yaptığı anlaşmayı yetersiz bulan ve onu uygulamak istemeyen Venedik Senatosu, esirlerin geri verilmeyişi için kendine göre birtakım nedenler bulmaya çalışmış ve yeni bir anlaşmadan yana olduğunu açıklamıştı. 26 Şubat 1417'de Türk elçisine verilen cevapta, Ç. M e h m e d 'in *'1.500'* esiri geri vermesi gerekirken, yalnızca ihtiyar, çocuk ve kadın '200' kişiyi serbest bırakması yüzünden Türk esirlerinin geri verilmediği belirtiliyor ve eğer Venedikli tutsakların Türkler tarafından satıldığı haberleri doğru ise Cumhuriyet'in de savaş esirlerini kendi malı sayacağı öne sürülüyordu. Arkasından da, "eğer Türk elçisi hazır ise, uygun bir anlaşmaya varmak" için Cumhuriyet'in de hazır olduğu ekleniyordu.[116]

Kendisine herhangi bir yetki verilmemiş olan Türk elçisi doğal olarak, yeni bir anlaşma görüşmelerine hazır olmadığını belirtmiş ve eğer isteniyorsa Padişah'a özel olarak bir elçi gönderilmesinin yerinde olacağını bildirmişti.[117]

Venedik Senatosu 19 Nisan 1417 günkü toplantısında durumu yeniden değerlendirmiş ve D. V e n i e r 'in Ç. M eh m e d 'le vardığı anlaşmayı "uygulanabilir" olarak görmemişti. Yeni bir anlaşma için de Sultan'a özel bir elçi gönderme yerine İstanbul bailo'sunu görevlendirmeyi uygun bulmuştu.[118] Bailo G i o v a n n i D i e d o 'ya verilen 4 Mayıs 1417 tarihli talimatta ağırlık gene esirler konusunda toplanmıştı. Elçi olarak Ç. M e h-

m e d 'in yanına gidecek olan D i e d o, *Ağrıboz* esirlerinin hepsinin geri verilmesine çalışacaktı. Ancak bunların çoğunun batı pazarlarında satıldıkları bilindiğinden, en azından 300-400'ünün serbest bırakılması sağlanmalı, bunun için gerekli görülen '600' duka da Türkler'ce ödenmeliydi. Bundan sonra bulunacak Venedikli esirlerin kurtuluş paraları da gene onlarca karşılanmalıydı. Ayrıca elçi, Bodonitza Markisi sorununu bir çözüme bağlamalı, Venedik gemilerinin bütün Arnavutluk limanlarına serbestçe girip çıkmalarını sağlamalıydı. Eğer Ç e l e b i M e h m e d 'le bu şartları içeren bir barış yapılamazsa '2' yıl süreli bir mütareke yapmaya çalışmalıydı.[119]

Açıkça görülüyor ki Venedik, *Gelibolu'da* aldığı esirleri geri vermek istemiyor, bu kararını gizlemek için de Türk Sultanı'na kabul edilmeyeceğini bildiği önerilerde bulunuyordu. Nitekim İstanbul bailosuna barış görüşmeleri için talimatın yazıldığı 4 Mayıs'ta Kaptan G i a c o m o (Jacopo) T r e v i s a n o 'ya verilen emirde, gerektiğinde Türkler'e karşı savaşmak yetkisine sahip olduğu vurgulanmıştı. Eğer G. T r e v i s a n o Sultan'la bir anlaşmaya varamazsa Kaptan "Türkler'in kökünü kurutmak" ve onların Asya ile Avrupa arasındaki ilişkilerini koparmak için savaşa girişebilecekti. *Çanakkale Boğazı* dışında ve içinde görülen bütün Türk gemileri yakalanacaktı.[120]

Venedik Senatosu barış görüşmeleri için Ç. M e h m e d 'e elçi gönderirken kaptanına savaşa hazır olma emrini de veriyordu. Türk fustalarının yakalanması, barış'ta girişilecek bir hareket olamazdı. Fakat Senato, Türkleri korkutup istenen şartları içeren bir anlaşma elde edebilmek için böyle bir emir vermekte sakınca görmemişti.

Kendisine verilen talimata rağmen bailo G i o v a n n i D i e d o 1418 yılı ortalarına kadar Ç. M e h m e d 'in yanına gidememişti. Çünkü Osmanlı yöneticilerince kendisine verilen geçiş izni (*yol hükmü*) ancak sahilden '4' konak içerilere gidebileceğini öngörüyordu. Sultan da bu sıralarda Anadadolu içerilerinde bulunduğundan bu süre içinde ona ulaşma olanağı bulunamamıştı.[121]

D u k a s 'ın kaydettiği, Venedik donanmasının *Lapseki'ye* saldırısı işte bu dönemde yapılmış olmalıdır. G. T r e v i s a n o komutasındaki kadırgalardan açılan top ateşiyle *Lapseki* kalesi tahrip edilmişti. Ancak II. Vezir Çandarlı İ b r a h i m Paşa'nın kardeşi H a m z a Bey'in muhafız olarak bulunduğu şehri alamayacağını anlayan Venedik Amirali, *İstanbul'a* doğru yoluna devam etmişti.[122]

Olayların savaş dönemini andırır bir yön alması, esirlerin geri verilmeleri sorununu da kendiliğinden ertelemişti. Gerçekte yukarıda da değindiğimiz gibi Venedik yönetimi ağır işlerde çalıştırdığı ve Cumhuriyet için fazla masrafa yol açmayan Türk esirlerini geri verme niyetinde değildi. Bu yüzden de 1418 baharında "kadınlarına kavuşmuş olan" çok sayıdaki Türk tutsaklarının serbest bırakılmayarak *pareque* statüsünde adaya yerleştirilmeleri için *Girit* yöneticilerine emir verilmişti.[123] Bir süre sonra da G. Diedo'nun yerine İstanbul bailoluğuna atanan Bertuccio Diedo'ya verilen talimatta ise esirler konusuna büyük kısıtlama getirilmek istenmişti. Çelebi Mehmed'e barış görüşmelerine memur edilen yeni bailo'ya gönderilen 23 Temmuz 1418 tarihli talimatta, Sultan'ın *Gelibolu'da* alınan esirlerin hepsinin geri verilmesinden vazgeçtiği hakkında bir madde koydurmaya çalışması istenmişti.[124]

Senato, bir barış andlaşması olmasa bile Türk Sultanı ile '2-3' yıllık bir mütareke yapmaya da razı idi; ama anlaşma şartlarını boyuna değiştirmesine rağmen umduğu sonucu alamıyordu. Öte yandan Osmanlı kuvvetlerinin *Arnavutluk'ta* harekete geçip *Avlonya (Valona)'yı* zaptetmeleri, *Serenissima Repubblica'yı* yeniden endişeye sürüklemişti. Türkler'in karada yenilmedikçe sinmeyecekleri, gerilemeyecekleri bir kez daha belli olmuştu. Üstelik *Avlonya'nın* Türkler'in eline geçmesi, Signoria'yı stratejik yönden olduğu kadar ekonomik yönden de etkileyecek bir olaydı. Daha 1419 Haziranı'nda *Korfu'dan* Venedik'e yapılan "Tuz" ihracının hayli güçleştiği anlaşılmıştı.[125] Türkler'e karşı *lega* oluşturulması için öne sürülen fikirler de unutulup gitmişti.

Bütün bu gelişmeleri dikkate alan Senota, bir an önce anlaşmaya varabilmek amacıyla İstanbul bailo'su Bertuccio Diedo'yu zengin armağanlarla Çelebi Mehmed'e göndermeyi kararlaştırmıştı. 11 Temmuz 1419 günlü karara göre elçinin götüreceği armağanlar '400' duka hatta daha fazla değerde olabilecekti.[126] B. Diedo'ya verilen ilk görev, *Arnavutluk*'taki Türk kuvvetlerinin *Korfu için* doğurduğu tehlikeyi gidermeye çalışmaktı. Ancak Türkler'le değişik konuları içeren yeni bir anlaşma yapmak sözkonusu olduğundan kendisine 25 Temmuz'da geniş bir talimat verilmişti:

a) Cumhuriyet tarafların ellerindeki esirleri korumalarından yana idi. Ancak elçi evvelce Dolfin Venier 'in yaptığı fakat onaylanmayan anlaşma taslağındaki metni yeniden ele alabilecekti.

b) *Arnavutluk'ta* sahip olunan yerler için Türkler'e ödenen vergide indirim yapılmalıydı. Çünkü sözkonusu yerlerin bir kısmı Strazimir 'in

oğlu B a l s a 'nın yerine geçmişti. *Arnavutluk* vergisi '700' duka'ya indirilmeli ve ne olursa olsun *Lepanto (İnebahti)* vergisi ile birlikte '1.000' dukayı geçmemeli idi.

c) Venedik tebaasının Osmanlı topraklarında yapacakları ticaret için gümrük bağışıklığı tanınması için çaba gösterilmeliydi.

ç) *Gelibolu'da* Venedik gemilerinin kontrolünden vazgeçilmeli, burada serbestçe ticaret olanağı tanınmalı idi.

d) Naksos Dukası G i o v a n n i C r i s p o 'nun anlaşma kapsamına alınmasına çalışılmalı, ancak bu konuda fazla ısrarlı olmamalıydı.

e) Nihayet, Sultan böyle bir anlaşmaya yanaşmayacak olursa '2-3' yıl süreli bir mütareke yapılmalıydı.[127]

Bu talimat üzerine en erken 1429 Ağustosu ortalarında *Edirne'ye* ulaşan B e r t u c c i o D i e d o, Ç. M e h m e d ve öteki Türk yöneticileri ile görüşmelere başlamıştı. Oradan Senato'ya gönderdiği mektupta Sultan'ın yıllık vergi tutarı olarak '1.100' duka ödenmesi konusunda ısrar ettiği, esirler sorununda ise tarafların ellerindeki tutsakları geri vermeyip korumalarından yana olduğunu bildiriyordu.[128] En önemli iki konuda böylece görüşler biribirine yaklaştıktan sonra anlaşmaya varmak pek güç olmamıştı. Ve B. D i e d o *'2,5'* ay kadar süren görüşmeler sonucunda Ç e l e b i M e h m e d 'le yeni bir barış andlaşması yapmaya muvaffak olmuştu.

6 Kasım 1419 tarihini taşıyan bu andlaşma metni de bundan öncekilerde olduğu gibi bir *ahidname* niteliğindeydi ve Ç e l e b i M e h m e d 'in ağzından çıkmışcasına kaleme alınmıştı. Aslı kuşkusuz ki Türkçe olan bu ahidnamenin yalnızca İtalyanca çevirisi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu metne B e r t u c c i o D i e d o 'nun 5 Aralık 1419 günlü mektubunda yeralan noktaların da eklendiği anlaşılmaktadır.[129]

15 paragraf halinde düzenlenmiş olan ahidnamenin içerdiği hükümler şöyle gruplandırılabilir:

a) *Barışın niteliği:* "Büyük Sultan ve büyük Emir B a y e z i d Bey'in oğlu Büyük Sultan ve büyük Emir Sultan M e h m e d Bey," Venedikliler'le aralarında olaylar *(scandali)* çıktığından dolayı, elçi olarak gönderilen B e r t u z i (Bertuccio) D i e d o ile işbu "anlaşmayı" yaptıklarını belirtiyordu. (P-3) Bu, "pek saygıdeğer" Venedik Docu ile, "karşılıklı olarak hukuki, yasal ve gerçekçi bir barış" olacaktı. (P-2)

b) *Saldırmazlık:* Gerek Türk gerekse Venedik tebaası olanların karşı tarafa ait yerlere ve kişilere saldırmaları, zarar vermeleri önlenecekti. Böyle hareket edenler olursa cezalandırılacaktı. (P-6) Venedikliler'in sahip oldukları kalelere, topraklara, adalara Türkler tarafından zarar verilmeyeceği ayrıca vurgulanıyor (P-10), bununla da yetinilmeyip Signoria'nın gerçekten de egemen olduğu yerler sıralanıyordu: *Kandiya (Girit), Cerigo, Scarpanto, Sancto Herini, Amaffi, Stupalea, Tirasia, Amorgo, Nia, Pario, Acsia, Suda, Melo, Fermenic, Siffano,* Zia, *Serfene, Tinos, Michone, Andro, Negroponte (Ağrıboz), Fitileo, Napoli (Neapoli, Argo, Modon, Koron, Niclini, Korfu, Lepanto (Inebahti), Parga, Alexio (Leş), Durazo (Draç), Butentro, Scutari (Işkodra), Drivasto, Sibinicho, Zora, Lamana* ve San *Marco* bayrağının dalgalandığı bütün yerler. (P-13)

c) *Esirler:* Her iki taraf, *Ağrıboz'da, Gelibolu'da* ya da başka yerlerde esir düşüp de ellerinde bulunan kişileri geri vermekten vazgeçiyordu. Bunlar hakkında herhangi bir istekte de bulunulmayacaktı. (P-4)

Türkler'in elinden Venedik'e ait yerlere kaçan esir köleler için ise, eskiden Ç e l e b i M e h m e d 'in babası ve ataları dönemlerinde yapıldığı gibi davranılacaktı. (P-11)

ç) *İsyan edenlerin geri verilmesi:* İki taraf tebaasından herhangi biri isyan ederek karşı tarafa geçer ve elindeki kaleyi onlara teslim edecek olursa kabul edilmeyip geri verileceklerdi. (P-7)

d) *Venedikliler'in ödeyecekleri vergiler:* Ahidname, Venedik Cumhuriyeti'nin *Ağrıboz* ve *Arnavutluk* için Türkler'e ödeyeceği yıllık vergiyi şöyle saptıyordu:

Ağrıboz için: 100 duka. Her yıl Eylül ayında *İstanbul'da* ödenecek.

*Arnavutluk'ta Scutari (İşkodra), Alessio (*Leş) ve *Drivasto* kaleleri için 200 duka. Gene Eylül'de İstanbul bailosu aracılığı ile ödenecekti. Ancak sözkonusu '3' kaleden herhangi biri Türk egemenliğine geçecek olursa bu '200' duka'nın 1/3'ü ödenmeyecek, geriye kalan 2/3'ü ödenecekti.

e) *Naksos (Nakşa) Dukalığı:* Eskiden beri Venedik'e bağlı olan Nakşa Dukalığı, Türkler'e ve Türkiye'ye zarar vermemek şartıyla gene Cumhuriyet'e bağlı kalabilecekti. Dukalığın Türklere ödemekte olduğu vergi de bundan böyle istenmeyecekti.

t) *Ticaret serbestliği:* Ç. M e h m e d 'in verdiği ahidnamede her iki tarafın tebaası için ticaret serbestliği karşılıklı olarak yenileniyordu. (P-10)

Venedik "tebaası ve malları" Türk Sultanlığı'nın "hem doğusunda hem batısında, her yere" girebilecekti. Venedikliler ticaretlerini yapacaklar, "ne denizde ne karada hiçbir şekilde rahatsız" edilmeyeceklerdi. Bunun gibi, Türk tebaası ve malları da "Venedikliler'in bütün yerlerinde, karada olduğu kadar denizde de zarar görmeyecek"ti.

g) *Venedik gemilerinden alınmış olan mallar:* 1416'da gemilerine Türkler'ce el konulmuş olan mühendis Ambrosio ile Nicola Rizzo'ya ait malların kimin aldığı saptanırsa geri verilecekti, kaybolan bir şey varsa bedeli ödenecekti. (P-9)

h) *Türk gemilerinin Ege'ye* çıkışı: Ahidnamenin önemli paragraflarından olan bu maddeye göre, Ç. Mehmed, *"Gelibolu'dan* ya da Beyliğin diğer yerlerinden çıkan silahlı" Türk gemilerinin atalarıyla babası zamanından beri "âdet ve usul olduğu gibi işlem" görmesini kabul ediyordu. (P-11) Bu "silahlı" gemiler dışındaki Türk nakliye ve ticaret gemileri, ister *Gelibolu'dan* isterse başka limanlardan hareketle *Ege'ye* çıktıklarında Venedikliler'ce dostça karşılanacaklardı.

ı) *Anlaşmanın onaylanması ve uygulanması:* Çelebi Mehmed ahidnamenin sonunda, "kabul edilmiş ve imzalanmış" bu hükümleri uygulayacağına, onları "koruyup kollayacağına" ve sözünü tutacağına yemin ettiğini açıklıyordu. (P-14)

6 Kasım 1419'da Osmanlı Padişahı'nın Venedik elçisi Bertuccio Diedo'ya verdiği *ahidname*, bu içeriği ile Musa Çelebi ile yapılmış olan 12 Ağustos 1411 günlü ahidnamenin yenilenmesi niteliğinden oldukça uzaktı. Bu da bir bakıma doğaldı. Çünkü Venedik Cumhuriyeti, kazandığı bir deniz zaferinden sonra hemen varılan kısa bir anlaşmayı yeterli görmemiş ve kendisi için daha elverişli bir anlaşma elde etmek için '3' yıla yakın bir süre uğraşmıştı. Sonunda kısmen de olsa amacına ulaşmıştı.

Çelebi Mehmed 'in kabul ettiği ahidname eski ahidnamelerinin özelliğini taşımakla birlikte, Signoria'ya bazı yeni haklar tanıyor ve onu eski yükümlülüklerinin bir kısmından kurtarıyordu. Bu farklılıkların başlıcaları da, öngörülen hükümlerin karşılıklı olmaları, barışın niteliği, esirlerin geri verilmemesi, Venedik'in ödediği vergiler ve silahlı Türk gemilerinin *Ege'* ye çıkamamaları noktalarında toplanıyordu.

Ahidname, gerek tarafların birbirlerine ait yerlere saldırmamaları, âsilerin ve kaçan kölelerin geri verilmeleri, gerekse serbest ticaret yapma yönlerinden tam bir karşılıklılık esasına dayanıyordu. 1419'da varılan bu anlaş-

maya gelinceye kadar Venedik Cumhuriyeti'nin Selçuklular'dan başlayarak Türk Sultanları ile yaptığı andlaşmaların, aldığı ahidnamelerin hiçbirinde "hukuki, yasal ve gerçekçi barış" sıfatları kullanılmamıştı. *Gelibolu* savaşından '3' yıl sonra varılan bu anlaşmanın bu biçimde nitelendirilmesi, her iki tarafın da barışa susamış olduklarının bir belirtisi olsa gerektir.

Öte yandan ahidnamede tutsakların serbest bırakılmamasını öngören bir hükme yer verilmesi, yıllardır çözülemeyen bu sorunun Signoria'nın arzuladığı bir sonuca bağlandığını gösteriyordu. Bu yüzdendir ki bir süre sonra 7 Haziran 1421'de Venedik Senatosu, hasta ve yaşlı olan esirleri serbest bırakma kararını alırken, *Gelibolu'da* alınan Türk esirleri bunun dışında tutulmuştu.[130]

Türk hazinesine ödenen vergiler'e gelince, M u s a Ç e l e b i 'nin verdiği 12 Ağustos 1411 tarihli ahidnameye göre Venedik, *Arnavutluk, İnebahti, Patras* ve *Bodonitza* için yılda toplam olarak '2.100' duka ödemek zorundaydı. Ç. M e h m e d 'in ahidnamesinde ise vergi ödenen yerlerde bazı değişiklikler yapılmış ve yıllık vergi tutarı '300' dukaya indirilmişti. *Patras* ve *Bodonitza* vergi dışı bırakılırken *İnebahti'nin* yerine *Ağrıboz* alınmış, *Arnavutluk* vergisi de '1.000'den '200' dukaya düşürülmüştü. Üstelik *Arnavutluk'taki* '3' kaleden *(İşkodra, Leş, Drivasto)* birinin elden çıkması halinde verginin 1/3'ünün azaltılacağı da hükme bağlanmıştı. Kısacası Signoria'nın Türkler'e ödediği *haraç* yükü 1/7 oranında azalmıştı ki bu çok büyük bir indirim demekti.

Bunların dışında, Venedik Cumhuriyeti için Ç. M e h m e d 'le varılan anlaşmanın getirdiği büyük avantajlardan biri, Türk gemilerinin Ege'ye silahlı olarak çıkmaktan alıkonulması idi. Venedik öteden beri, *Levante'deki* ticari etkinliğini rahatsız edilmeden sürdürmek ve oradaki topraklarının güvenliğini sağlayabilmek için Türk donanmasının *Çanakkale Boğazı'nın* dışına silahlı olarak çıkmasını önlemeye çok büyük önem veriyordu. Gerçi ahidname metninde bu yasak, gemilerin eskiden "âdet ve usul olduğu gibi işlem" görmeleri biçiminde dolambaçlı bir ifade ile belirtilmişti ama, Cumhuriyet'in *Çanakkale Boğazı* dışındaki silahlı Türk gemilerine "düşmanca" davranmada kendisini haklı gördüğü bilinmeyen bir şey değildi. Kaldı ki Ege'ye açılma yasağı, *Gelibolu'dan* dışarıya çıkışla sınırlı tutulmayıp Anadolu ve Rumeli sahillerindeki Osmanlı limanlarını da içine almıştı.

Özetle, "ilan edilmemiş savaş" niteliğini taşıyan *Gelibolu* savaşı ile doruk noktasına ulaşan anlaşmazlıklara son veren ve "hukuki, gerçekçi" diye adlandırılan 6 Kasım 1419 tarihli ahidnamede, denge'den çok Venedik

Cumhuriyeti lehinde bir ağırlık göze çarpıyordu. Elde ettiği bu barıştan sonra Venedik, birkaç yıl boyunca *Levante'de* başgösteren önemli olayların dışında kalıp Türkler'le barışı sürdürmeye çalıştı. Ancak *Selanik'i* alma olanağı ortaya çıktığında yeniden bütün dikkatini doğuya çevirdi. Giderek bir bunalıma dönüşen bu sorun da Signoria ile Türkler'i karşı karşıya getirdi.

2- SELANİK BUNALIMI

Venedik Cumhuriyeti, 1419'dan sonra "büyük bir ihtiyatlılık ve akıllıca bir diplomatik hareketlilik" içinde[131] Ç. M e h m e d 'den almış olduğu ahidnamenin kendisine tanıdığı avantajları korumaya çalıştı. Bu nedenle de I. M e h m e d 'in saltanatının son aylarında, 1421 baharında, '2' Türk fustasının *Ağrıboz'da Carytos* dolaylarını tahrip etmesi olayını büyütme yoluna gitmeyip adayı koruyacak bir *galiot* göndermekle yetindi.[132]

Çok geçmeden Türk Sultanı'nın "beyin kanamasından" öldüğü ve yerine oğlu M u r a d' ın geçtiği öğrenilince Senato onu kutlamak ve aynı zamanda Kasım 1419 anlaşmasını kimi değişikliklerle yenilemek amacıyla *Edirne'* ye bir elçi göndermeye karar verdi. Elçilik görevi Türk ve Türkiye ilişkilerinde uzman olarak kabul edildikleri için gene *İstanbul'daki* bailo'ya, B e n e d e t t o E m o 'ya verildi. Yeni Padişah'a sunulacak armağanlar için de '400' duka ayrıldı.

Cumhuriyet, II. M u r a d 'a elçi gönderirken, *Arnavutluk'ta* başgösteren anlaşmazlığı gidermenin yanıbaşında, Osmanlı topraklarında yeni ticaret ayrıcalıkları elde etmek ve Türkiye'den buğday ihracına izin verilmesini sağlamak istiyordu. Nitekim 10 Ekim 1421'de B. E m o 'ya verilen talimat bu önemli '3' konuyla ilgili bulunuyordu. Bunda, *Arnavutluk'ta* Venedikliler'ce zaptedilen *Avlonya* yakınındaki *Pyrga* kalesinin geri verilmesi için gerekli emrin verildiği belirtiliyor, bu nedenle Türkler'in herhangi bir harekette bulunmalarının yersiz olacağı vurgulanıyordu. Elçi, yeni yapılacak barışla Venedik tüccarlarına Sultan'ın ülkelerinde "Bizans'ta olduğu gibi" davranılmasına, ona benzer hakların alınmasına çalışacaktı. Bunun dışında, Türk topraklarından bir yıl için '10.000' *mud* (modii) buğday ihraç edilmesine izin verilmesini sağlayacaktı.[133]

Görülüyor ki *Serenissima Repubblica,* Türk buğdayına olan ihtiyacını bir kez daha dile getirirken, Osmanlı Padişahı'ndan Bizans'ta elde etmiş olduğu çok büyük ayrıcalıkları, vergi bağışıklıklarını, özel yargılama hakkını

vb... sağlama peşinde koşmaktadır. Dikkati çeken bir başka nokta, elçiliğin asıl amacının İmparator M a n u e l 'den saklanması yolunda Emo 'ya emir verilmesidir. Bu da, "Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde, hıristiyan devletler arasında özel bir yer işgal etmeye" çalışan Signoria'nın,[134] ikili bir siyaset uygulamasının bir başka örneğini göstermektedir.

a) II. Murad'ın İstanbul Kuşatması ve Signoria:

Venedik'in II. M u r a d 'dan yeni ayrıcalıklar elde etme umudu gerçekleşememişti. Çünkü yeni Padişah daha saltanatının ilk aylarında İmparator M a n u e l 'in düzenlediği bir iç savaşla, amcası Şehzade M u s t a f a ile C ü n e y d Bey'in isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu büyük tehlikeyi *Foça'lı* Cenevizliler'in de yardımlarıyla giderdikten sonra da Bizans'a karşı harekete geçmiş, 1422 Haziranı'nda *İstanbul'u* kuşatmıştı. Bu nedenle Venedikliler'le barış ve yeni anlaşma konusuyla ilgilenememişti.

II. M u r a d 'ın 10 Haziran'da başlayıp 6 Eylül'den sonraki günlere kadar '3' ay süren bu *İstanbul* kuşatmasında Venedik tebaası sayılan Giritliler de savunmaya katılmış ve İmparator'un kapısını korumayı üstlenmişlerdi. Hatta M a n u e l'in elçi olarak M u r a d' a gönderdiği Alaşehirli Teologos K o r a k a 'nın Türk yanlısıdır diye suçlanarak öldürülmesinde başlıca etken olmuşlardı.[135]

İstanbul kuşatması, Venedik yöneticilerini oldukça güç bir duruma sokmuştu. Papa V. M a r t i n u s (1417-1431)'un Bizans'a yardım edilmesi yolundaki çağrısına, ihtiyar ve deneyimli D o c T o m m a s o M o c e n i g a , Milano'nun Cumhuriyet'i tehdit ettiğini öne sürerek olumlu cevap vermemişti.[136] Gerçekten de Venedik, bir yandan Bizans'taki ayrıcalıklarını korumak isterken öte yandan gittikçe güçlenen Osmanlılar'ı da hesaba katmak zorundaydı. Signoria, 23 Nisan 1422'de Mısır Sultanı E b u N a s r B a y b a r s 'la yeni bir anlaşma yaparak bu ülkedeki ticari haklarını koruyacaktı.[137], fakat *Ege ve Karadeniz* ticaretini kaybetmesinin kendi refah ve zenginliğinin sonu olacağının da bilincindeydi. Bu nedenle Cumhuriyet, II. M u r a d 'ın *İstanbul* kuşatması sürerken Padişah'a ve Basileus'a arabuluculuk önermeyi gerekli görmüştü. Bu işle görevlendirilen İstanbul bailosu B e n e d e t t o E m o 'ya, İmparator'un istediği yardımın 1423 baharından önce gönderilmesine olanak bulunmadığını kendisine bildirmesi ve M a n u e l'in Ceneviz ile Rodos 'a başvurmasının daha uygun olacağını hatırlatması yolunda talimat verildi.[138] Kaptan S t e f a n o C o n t a r i -

ni'ye de Türk donanmasına karşı hiçbir harekete geçmemesi bildirildi. İmparator'la Padişah arasında barış yapıldıktan sonra bailo *Edirne'ye* gidip II. Murad'a Cumhuriyetin iyi dileklerini sunacak ve değeri '544' dukaya kadar yükselebilecek armağanlar sunacaktı.[139]

Ancak olayların gelişmesi Venedik'in arabuluculuğuna gerek kalmadan II. Murad'ın *İstanbul* kuşatmasını kaldırmasına neden olmuştu. 24 Ağustos'ta girişilen genel saldın sonuç vermemişti. Manuel ise Padişah'ı arkasından vuracak yeni bir tertibe girişmiş, Şehzade Mustafa'yı ortaya çıkarmıştı. Bu durum karşısında Murad 6 Eylül'de *İstanbul* önlerinden ayrılıp *Edirne'ye* dönmek zorunda kalmış, böylece kuşatma da sona ermişti.

Bununla birlikte *İstanbul'un* Türkler'in eline düşmesi tehlikesi daha bir süre Avrupa başkentlerinde Bizans'a yardım konusunu canlı tutmuş ve Venedik'in de bazı kararlar almasına etken olmuştu. Manuel'in yardım çağrısı üzerine Papa V. Martinus, *Levante* ile ilgili devletlerin başkentlerine elçiler göndererek onların eğilimlerini saptamak istemişti. Bu amaçla Antonio della Massa adlı bir elçi de 1423 Martı'nda *Venedik'e* gelmişti. Senato Papa'nın elçisine verdiği cevapta, hıristiyanları cesaretlendirmeye çalışan Martinus'un kutlanmaya değer olduğunu belirttikten sonra, İmparator Manuel'e yardım için '10' kadırga donatılmasının yeterli olacağını vurgulamıştı. Öteki devletlerin böyle bir işbirliğine katılmaları halinde Cumhuriyet kendi hesabına '3' kadırga hazırlayabilecekti. Ancak Venedik ile *Cenova, Rodos* ve *Ancona* arasında böyle bir işbirliği yapılması önerisi "pek geçerli" bulunmamıştı.[140] Bundan birkaç ay sonra 8 Haziran 1423 günkü Senato toplantısında süresi biten "mütareke"nin yenilenmesi için Manuel'e yeni bir elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda II. Murad'ın *'İstanbul'u* ele geçirmeye karar vermiş göründüğü" belirtilerek, onun başarı kazanması halinde *Romania'daki* kolonilerin büyük bir tehlike altına düşecekleri vurgulanmıştı. Bununla birlikte Türk Sultanı'na da özel bir elçi gönderilmesi önerisi kabul edilmemişti.[141]

Senato'daki bu görüşmeler, Signoria'nın II. Murad'ın güttüğü siyasayı kendi yararları açısından tehlikeli bulmaya başladığını gösteriyordu. Hele yeni Sultan'ın *Galata* ve öteki Ceneviz kolonileri ile dostluğu ve işbirliği, Venedik'i daha da kuşkulandırmakta, *L*evante'de barış'la savaş arasında yeniden kararsızlığa itmekte idi. Bu sıralarda Cumhuriyet'in yönetiminde açıkça 2' ayrı grubun bulunduğu görülmektedir. Herşeye rağmen *Levante'de* barış'tan yana olanların başında Doc Tommaso Mocenigo geli-

yordu. Başını ileride Mocenigo'nun yerini alacak olan Francesco Foscari (1423-1457)'nin çektiği ikinci grup ise, kolonileri tehlikeden kurtarmak için bir deniz hareketiyle Türklere darbe indirilmesi görüşünde idiler.[142]

Venedik, arabuluculuktan başlayarak Bizans'ı kurtarmak için '3' kadırga donatabileceğini söylemeye varıncaya kadar II. Manuel 'i destekler bir tavır almasının karşılığına çok beklemeden kavuşmuştu. Uzun süreden beri yenilenmesine çalışılan '5' yıllık anlaşma ya da mütarekeyi İmparator'a kabul ettirmek konusunda fazla zorluk çekilmemişti. Öte yandan Cumhuriyet, *Patras* Arşöveki Stefano Zaccaria 'ya '1.000' duka ödeyerek *Navarin'i* de satın almıştı.[143] Aynı zamanda Sırp Despotu Stephan Lazarevic ile Türkler'e karşı bir anlaşma yapmıştı. 12 Ağustos 1423'te imzalanan bu "barış" andlaşması, Türklere karşı denizden harekete geçmek gerektiğinde, Despot'un kendi parasıyla '6' kadırga donatmasını öngören bir maddeyi de içeriyordu.'[144]

Böylece Venedik Cumhuriyeti, Türk Sultanı karşısında kendini daha güçlü hisseder olmuştu. Ama aynı yıl Türk kuvvetlerinin *Mora'ya* girip *Hexamilion* surlarını yıkmaları üzerine, zaten her iki Şehzade Mustafa isyanlarından umduğu sonucu alamamış olan Manuel, Sultan Murad 'la bir barış imzalayıp yeniden Türklere haraç ödemeyi kabullenmek zorunda kalmıştı.[145] Yıldan yıla tükenmekte olan Bizans, hem kendisine yardım edene hem de tehlike yaratana yeni ödünler vermekten kurtulamamıştı. Ancak ödün sırası *Selanik'e* geldiğinde, Bizans'ın yanında ve karşısında olanlar bu kez kendileri karşı karşıya geleceklerdi.

b) Selanik Üzerinde Egemenlik Yarışı:

"*Selanik bunalımı*" diye adlandırılan sorun[146] ve II. Murad 'ın başında bulunduğu Türkiye ile Francesco Foscarini 'nin temsil ettiği Venedik Cumhuriyeti arasında 1423'te başlayıp 1430'da kadar '7' yıl sürecek savaşa neden olan büyük anlaşmazlık, Türkler'ce kuşatılmış olan bu şehrin Signoria egemenliği altına girmek istemesi ya da buna zorlanmasından çıkmıştı. Bizans'ın Balkanlar'daki bu ikinci büyük kenti ve önemli ticaret merkezi 1387 ve 1394 yıllarında iki kez Türkler'in eline geçmişken *Ankara* bozgunundan sonra Süleyman Çelebi tarafından gene Bizans İmparatorluğu'na bırakılmıştı. Ancak Selanik Despotu Andronikos 'un Türk hazinesine her yıl '100.000' akçe haraç ödemesi de kararlaştırılmıştı.[147]

II. Murad, iddia edildiği gibi "bir sonuç vermeyen *İstanbul* kuşatmasından sonra bu başarısızlığı örtmek" için değil,[148] daha Bizans başkenti üzerine yürürken bir miktar kuvvet göndererek *Selanik'i* kuşatma altına almıştı. Gerçekten de son araştırmalar, Evrenosoğlu Barak komutasındaki Türk birliklerinin 13 Haziran 1422'de yani *İstanbul* kuşatmasının başlamasından '3' gün sonra *Selanik* önüne varıp burayı kuşattıklarını göstermektedir.[149] Bunda, Bizans İmparatorluğu'nu iki ayrı kentte baskı altına almak istemenin yanında, *Selanik'in* önemi ve Şehzade Mustafa ile Cüneyd Bey olaylarında görüldüğü gibi Osmanlı Sultanları aleyhindeki hareketlerde üs olarak kullanılmasının da etkisi vardı. Ne var ki şehir Türk kuvvetlerince çevrildikten sonra Venedik Cumhuriyeti'ne satılmış ya da sunulmak istenmişti!

Phrantzes, *Selanik'in* İmparator Manuel'in oğlu Despot Andronikos tarafından *'50.000'* florin karşılığında Venediklilere satıldığını kaydetmekte ve bu görüş birçok araştırıcılar tarafından tekrarlanmaktadır.[150] Bir başka Bizans tarihçisi Duka s ise, umutsuzluğa kapılan şehir ileri gelenlerinin bir kurtuluş umudu olarak *Selanik'i* Venedikliler'e teslim etmeyi kararlaştırdıklarını yazmakta ve bu görüş de birçoklarınca paylaşılmaktadır.[151] Fakat Paul Lemerle 'in araştırmalarına göre *Selanik,* satış yoluyla değil de Despot'la Venedik arasında yapılan ve İmparator'un da onayladığı bir anlaşma ile Cumhuriyet'e bırakılmıştır. Venedik belgelerince de kanıtlandığı gibi bu konuda ilk öneri Andronikos 'tan gelmişti. Despot, *Ağrıboz'daki* Venedik yöneticilerine yazdığı mektupta şehrin Türkler'in eline geçmesi tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu belirterek burasını bazı şartlarla Cumhuriyet'e sunmaya hazır olduğunu bildiriyordu. Mektupta sözkonusu şartlar, şehrin Türkler'e karşı savunulması, halkın kendi yasa ve âdetlerince yönetilmesi, mallarına dokunulmaması, isteyenlerin şehirden çıkıp gitmelerine izin verilmesi ve Metropolit ile rahiplerin görevlerinde bırakılması olarak sıralanmıştı. Bu öneriyi görüşen Venedik Senatosu, 7 Temmuz 1423'te '11' çekimser ve *'45'* olumsuza karşı '99' oyla Andronikos'un şartlarını kabul ederek *Selanik'in* devralınmasını onaylamıştı.[152] Ancak şehrin Venedik'in egemenliği altına geçmesini kabul eden Senato'nun eğer dilerse Despot Andronikos 'a yılda '20 - 40.000' akçe ödenek bağlanabileceğini de öngörmesi, *Selanik* sorununda "para" konusunun da bulunduğunu göstermektedir.[153]

Senato Andronikos 'un önerisini kabul edince, durumun İmparator Manuel 'e bildirilmesi için İstanbul bailosuna gereken talimat gön-

derilmişti. Ayrıca '4' kadırga donatılarak *Ağrıboz'da* verilecek emri beklemeleri de öngörülmüştü.[154]

Venedik yöneticilerinin *Selanik* gibi bir kentin Cumhuriyet'in egemenliği altına geçmesi yolundaki öneriyi kabul etmeleri çok doğaldı. Çünkü önemli bir ihracat limanı olan bu kent Venedik için ayrı bir önem de taşıyordu. Cumhuriyet'in buğday ticaretinde *Selanik* en önde gelen merkezlerden biri idi. Daha 1310 yılında *Atina'daki* Katalanlar'la anlaşma yapmaya çalışan Venedik, tüccarlarının buğday getirmek için *Selanik'e* gitmelerini sağlamaya çalışıyordu. Öyle ki *muda*'ların olağan dönüş tarihlerinden önce Cumhuriyet başkentine buğday getiren tüccarlara prim bile ödeniyordu. Sözkonusu pirim 1312-1318 arasında *stario*[155] başına '10' *grosse*[156], 1318'den sonra '12-13' *grosse* olarak saptanmıştı. Kaldı ki *Selanik'ten Venedik'e* yalnız buğday değil, Cumhuriyet için çok önemli olan öteki tarımsal ürünler de ihraç ediliyordu. Aynı zamanda şehir büyük nüfus yoğunluğu nedeniyle önemli bir tüketim merkezi olduğundan Venedikli tüccarlar oraya yalnız mal almak için değil mal satmak için de gidiyorlardı.[157]

Bu olumlu etkenlerin yanıbaşında *Selanik'in* devr alınması yolundaki çoğunluk kararına katılmayan Senato üyelerini buna sürükleyen başlıca öğe, sorunun Türkler'le yeni bir savaşa yol açması kuşkusu olmuştu. Olayların gelişmesi de onların hiç de haksız olmadıklarını biraz da acı bir biçimde gösterecekti.

Selanik'in Despottan devralınması kararlaştırılınca şehir yöneticileri demek olan *provveditore*'liklere 13 Temmuz'da Niccolo Giorgio ile Santo Venier seçilmişlerdi.[158] Doc F. Foscari de Senato kararına uygun olarak onlara 27 Temmuz'da şu yolda talimat vermişti: *Ağrıboz'a* gidip Andronikos 'dan gelecek kesin cevabı bekleyeceklerdi. Cevap olumlu ise *Selanik'e* gidecek ve belirlenmiş şartlarla yönetimi devralacaklardı. Şehrin ve halkın ayrıcalıklarına saygı gösterileceği hakkında Despot'a güvence vereceklerdi. Halktan isteyenler mallarını sattıktan sonra şehirden ayrılabileceklerdi. Cumhuriyet şehri Türkler'e karşı koruyacaktı. Provveditore'lerden biri Sultan Murad 'a gidecek ve şehrin "başka hıristiyanların eline düşmesinden korkulduğu için" Cumhuriyet'in onu kendi himayesine aldığını söyleyecekti. Ayrıca Venedik'in Türklerle barış içinde yaşamak istediğini de belirtecekti. Sultan, Venedik ile barış yapmayı kabul ederse, onunla Manuel arasında da barışın sağlanmasına çalışılacaktı. Eğer İmparator'un *Selanik*'in Venedikliler'ce işgaline karşı olduğu anlaşılırsa Provveditore'ler yönetimi ele almaktan vazgeçeceklerdi. Bunun gibi Manuel şeh-

ri Türkler'e vermek niyetinde ise buna yanaşılmayıp *Selanik* gene Andronikos'a teslim edilecekti. Nihayet talimatta, asıl amacın *Selanik'in* işgali olduğu vurgulanarak, eğer Despot belirli bir gelir karşılığında şehri teslim etmek istiyorsa kendisine yılda '20-40.000' akçelik bir gelir sağlanacağı hakkında söz verilecekti. Bütün bunlara rağmen *Selanik* ele geçirilemezse, Sultan Murad ile kesin bir barış yapılmasına çalışılacaktı.[158]

Sözkonusu talimatta *Selanik'in* "başka hıristiyanların eline düşmemesi için" Venedik'in koruması altına alındığı yolundaki ifade dikkat çekicidir. O sıralarda Cenevizliler'in de bu şehri ele geçirmeye çalıştıkları söylentileri yayılmıştı.[159] Ancak Cumhuriyet, kendisinin baş rakibi olan Cenevizliler'in Türkler'le "dostça" geçindiklerini göz önüne alarak, II. Murad'ı da kaygılandırabilecek olan "başka hıristiyanlar" deyimini kullanmaya yeğlemişti.

Provveditore'lere bu talimat verilirken *Selanik'in* savunulması için onlarla birlikte '200' asker gönderilmişti. Ayrıca *Girit'ten* de *'500'* asker yollanması ve yerli halk arasından ayda '2' duka karşılığında '4-6' ay için '100' tane paralı asker tutulması kararlaştırılmıştı.[160] *Selanik'e* bu kuvvetler ve yeterince yiyecek maddeleri gönderilirken şehrin "Cumhuriyet'in yönetiminde ikinci bir Venedik" olacağı da eklenmişti.[161]

Selanik'i devralmak ve onunla ilgili sorunları çözmekle görevlendirilen Niccolo Giorgio ile Santo Venier *Ağrıboz*'a vardıklarında Despot Andronikos'un gönderdiği bir ulakla karşılaşmışlardı. Manuel'in de şehrin Venedik'e verilmesine razı olduğu anlaşılınca orada *Selanik'in* teslimine ilişkin bir anlaşma metni yazılarak mühürlenmişti. Daha sonra iki *provveditore* bir Bizans kadırgasının da eşlik ettiği '6' kadırgadan oluşan bir filo ile 10 ya da en geç 14 Eylül 1423'te *Selanik'e* varmış ve yönetimi teslim almışlardı.[162]

Bu sırada şehir *'5.000'* kişilik Türk kuvvetlerince yalnız kara tarafından kuşatılmış bulunuyordu.[163] Bu nedenle *provveditore'lerle* birlikte gönderilen yardımcı birliği ve yiyecek maddelerini taşıyan Venedik kadırgaları büyük bir engelle karşılaşmadan limana girebilmişlerdi. Bu da 1416 *Gelibolu* savaşında deniz gücünden pek çoğunu yitiren Türk donanmasının bir deniz ablukasını gerçekleştirecek düzeye varamadığını gösteriyordu.

N. Giorgio ve S. Venier yönetimi devralmakla birlikte şehri büyük bir sıkıntı içinde bulmuşlardı. Kuşatılan halk özellikle yiyecek bulmada büyük zorluklara düştüğü, açlık çektiği için birçokları şehirden ayrılmaya başlamıştı. Öyle ki Zancaruola kroniğine göre bu sırada nüfus

'40.000'e, Morosini 'ye göre ise '25.000'e düşmüştü.[164] Üstelik şehirde kalanlar da Venedik ve Türk yanlıları olarak ikiye ayrılmışlardı. Venedikliler'in yapılan anlaşma hükümlerine uymamaları yüzünden de Türk yanlılarının sayısı giderek artıyordu. Despot Andronikos bile şehri Venedikliler'e teslim ettiğine pişman olmuş ve Türklerle anlaşma yolları aramaya yönelmişti. Ancak Venedikliler bunu önlemek için Despot'u *Selanik'ten* çıkartıp *Mora'da Nauplion (Neapoli)'a* götürmüşler ve olayın elebaşıları sayılan Türk yanlılarını da tutuklamışlardı.[165] Ve şehirde düzen ancak böylesine bir baskı ile sağlanabilmişti. Bununla birlikte Venedik Senatosu, *Selanik'i* elde tutabilmek için birtakım yeni önlemler alırken, kalıcı bir çözüme varabilmek için de Osmanlı Sultanı ile anlaşmaya çalışmayı uygun görmüştü. *Provveditore'lerin* isteklerine 19 Eylül'de verilen cevapta, şehre buğday ve bisküi gibi yiyecek maddelerinin gönderileceği haber verilir ve savunma için '630' kişinin görevlendirilmesi uygun bulunurken, içlerinden birinin Sultan Murad 'ı ziyaret edip "anlaşma yapılması konusunda ısrar etmesi" bir kez daha vurgulanmıştı.[166]

Venedik Cumhuriyeti Türk Sultanı ile barışı korumak istiyordu. Senato'nun kararı gereğince Niccolo Giorgio 'nun Sultan Murad 'ın yanına gitmesi kesinleşmişti. Kendisine verilen yetkiye göre o *Selanik'le* birlikte *Halkidikia* yarımadasındaki *Kassandra'nın* Cumhuriyet'in elinde kalmasını Sultan'a kabul ettirmeye çalışacaktı. Buna karşılık *Selanik'in* doğusundaki *Hortiatis* kalesi ve yöresi Türklere bırakılabilecekti.[167] 20 Ekim 1423'te bu talimatı alan N. Giorgio öyle anlaşılıyor ki ancak 1424 yılı başlarında *Edirne'ye* hareket edebilmişti. Fakat önerileri Osmanlı yöneticileri arasında büyük tepkiyle karşılanmış ve Fazlullah ile Şehabeddin gibi savaş taraftarı sayılan grubun girişimleri sonucunda da tutuklanmıştı.[168]

Dehşete kapılan ve tutuklanmayı bir "skandal" olarak niteleyen Venedik Senatosu, Kaptan Pietro Loredano 'ya 12 Nisan'da verdiği talimatta, Körfezin savunması için '5-6' kardırga bırakıp donanmanın diğer gemilerini ve *Nauplia* ile *Ağrıboz'dan* katılacak kadırgaları alıp *Selanik'e* gitmesi ve tutuklanan *provveditore'yi* "yerine oturtması"nı emretmişti.[169] Ancak bundan *'5'* gün sonra çok daha ayrıntılı ikinci bir talimat hazırlanmış ve Kaptan'dan çok yönlü bazı eylemlere girmesi istenmişti. Buna göre Kaptan, donanmayla *Selanik'e* gittikten sonra Santo Venier 'den gerekli bilgileri alacak ve şehir halkını cesaretlendirmeye özen gösterecekti. Bundan sonra Sultan'ın adamlarıyla görüşmeye çalışacaktı. Eğer böylece görüş-

melere başlanabilirse, *Selanik'in* Cumhuriyetin elinde kalması karşılığında şehrin gelirinden her yıl '1.000-2.000' dukalık bir verginin Türkler'e ödeneceğine söz verebilecekti. Venedik'in *Selanik'i* "Sultan'ın da şikâyet edeceği başka hıristiyanların eline düşmemesi" için işgal ettiği özellikle belirtilecekti. Eğer Sultan M u r a d şehri kuşatmışsa *Bozcaada'dan Gelibolu'ya* kadar olan bölgede Türk gemilerine saldırılar sıklaştırılacaktı. L o r e d a n o, Türkler'le yapacağı görüşmelerde sonuç alabilmek için, Osmanlı ailesinden olduğu söylenen İ s m a i l'i de yanında götürebilecekti. Bu kişi, gerektiğinde Osmanlı topraklarında karışıklık çıkartması için Anadolu ya da Rumeli sahillerinden birine bırakılacaktı. Aynı zamanda "Altoluogo ve Palatia Senyörü" yani C ü n e y d Bey ve Karamanoğlu İ b r a h i m Bey'le de temasa geçilerek onlar da Sultan M u r a d aleyhine kışkırtılabilirdi. Bütün bunlardan bir sonuç alınamazsa kaptandan *Çanakkale Boğazı'ndan* ayrılmaksızın Türkler'e elden geldiğince fazla zarar verdirmeye çalışması isteniyordu.[170]

Senato'nun Kaptan'a verdiği bu emirler, onun yıllık vergi karşılığında olmasa bile düşmanca hareketlerle Türkler'i zor duruma sokup *Selanik'in* kendisine bırakılmasını kabul etmelerini sağlamak istediğini gösteriyordu. Bunun için II M u r a d 'a karşı saltanata hak iddia eden yeni kişileri ortaya sürmek ve Karamanoğlu İ b r a h i m Bey ile C ü n e y d gibi Osmanlı Padişahı'nın karşıtları ile işbirliği yapmayı düşünüyordu. Oysa sözü edilen İ s m a i l 'in Osmanlı ailesinden olduğuna ilişkin hiçbir ciddi dayanak yoktu. Bu "meçhul Türk" 1423 yazında *Ağrıboz'da* ortaya çıkarılmıştı. Senato 10 Temmuz 1423'te "Osmanlı ailesinden olan bir Türk'e" *(unus Teucer, qui est de domo di otomani)* iyi davranılması için *Ağrıboz* yöneticilerine talimat verirken, ona her ay '60-80' *hyperper* tutarında bir aylık bağlanmasını da kararlaştırmış ve asıl ilginç "kaçmaması için" gereken önlemlerin alınmasını da eklemişti.[171] Kaçma olasılığı bulunan bir kişi anlaşılıyor ki Cumhuriyet tarafından bulunup "Şehzade" diye II. M u r a d 'ın karşısına çıkarılmak isteniyordu!

Ancak Venedik yöneticileri, barış'la savaş'ı birarada içeren bütün bu girişimlerinden bir sonuç alamamışlardı. N. G i o r g i o serbest bırakılmadığı gibi, kolaylıkla sahip olunduğu sanılan *Selanik,* Osmanlı devleti ile Venedik arasında uzun sürecek bir bunalım yaratmıştı.

Selanik'te etkin bir yönetim sağlamak ve şehri Türkler'e karşı savunabilmek için yeni bir yöntem uygulanması zorunlu görülmüştü. Cumhuriyet'i temsil eden provveditore'ler için evvelce saptanmış olan '6' aylık süre dol-

duğunda yeni seçilecek yöneticilere bazı yetkilerin ve unvanların verilmesi ve bunların daha uzun süre görevde kalmaları kabul edilmişti. Bu amaçla 19 Mayıs 1424'te Bernardo Loredano "Selanik Dükü", Giacomo Dandolo ise "kaptan" olarak seçilmişlerdi.[172]

Bu arada *Edirne'de* tutuklu bulunan Niccolo Giorgio'nun orada yazdığı 7 Mart tarihli mektubun kopyası ile *Selanik'teki* provveditore Santo Venier'in 3 Nisan 1424 günlü mektubu Venedik'e ulaşmıştı. Her ikisi de karşılaştıkları güçlükleri sıralıyor ve Türklerle barış yapma umudunun çok zayıf olduğunu belirtiyorlardı. Bununla birlikte Venier, *Selanik'in* savunması için çok önemli olan *Hortiatis (Corthiati)* hisarı ile ona bağlı yerlerin Cumhuriyet'e bırakılması karşılığında Türkler'e bir defada *'5.000'* duka ödenmesi önerisinde bulunuyordu. "Barışçı bir çözüm bulmak için direnmek" gerektiği kanısında olan Senatörler, bu öneriyi olumlu bulmuşlar ve 21 Mayıs 1424'te Genel Kaptan P. Loredano'ya bu konuyu incelemesi emrini vermişlerdi.[173] Bunu izleyen günlerde de Kaptan'a, *Selanik'e* gidip Türkler tarafından zorlanan *Kassandıra (Kassadreia)'nın* savunması için gereken önlemleri alması bildirilmişti.[174]

Ancak Sigronia için asıl önemli olan, Aydınoğlu Cüneyd'in Venedikliler'den yardım istediği yolunda alınan haberlerdi. II. Murad'in kardeşi Küçük Mustafa olayından sonra yeniden isyan eden Cüneyd, üzerine gönderilen kuvvetler tarafından sıkıştırılınca *İpsili (Doğanbey)* kalesine sığınmıştı. Oradan Venedik Genel Kaptanı Pietro Loredano'ya adamlarından birini göndermiş ve '3.000' süvariden oluşan adamlarıyla birlikte *Selanik'e* geçirilmesini dilemişti. Bu, Senato'nun birkaç ay önce Kaptan'a verdiği talimatta umulan bir gelişme idi. Cumhuriyet, Sultan'ın bu ele avuca sığmayan muhalifinden fazlasıyla yararlanabilirdi. Ancak hem her ihtimale karşı II. Murad'la anlaşma yolunu büsbütün kapamamak, hem de *Selanik'in* Cüneyd'in eline düşmesine olanak bırakmamak için çok dikkatli davranmak gerekiyordu. Bu yüzden Senato uzun tartışmalardan sonra 28 Haziran 1424'te, Kaptan P. Loredano'ya, Sultan'a karşı Cüneyd'le bir anlaşma yapmanın çok yararlı olacağı düşüncesiyle "Teologo ve Palatia Senyörü"nün adamları ile görüşmelere başlamasını tavsiye ederken, Santo Venier'e çok daha ayrıntılı bir talimat verilmesini kararlaştırmıştı. Bunda Cüneyd ve adamlarının *Selanik'e* nakledilmelerinin donanmaya zaman kaybettireceği belirtiliyor ve özellikle Cüneyd'in *Selanik* önünde ordugâh kurmasının "temenni edilir bir şey" olmadığı vurgulanıyordu. Bu yüzden Senatörler'in kanaatine göre, ancak Sultan Mu-

rad'la sürdürülen barış görüşmeleri kesilecek olursa Cüneyd'in önerisi ele alınabilirdi. Gene de onun kuvvetleri *Selanik'in* dışında tutulmalıydı. Eğer Sultan'la arzulanan barış yapılamayacak olursa Venier, tutsak bulunan N. Giorgio'nun serbest bırakılmasına çalışmalıydı. Gerekiyorsa ona karşılık *Kandiye'de* tutulan Gâzi Halid (Cazi Caliti?) adlı Türk serbest bırakılabilirdi.[174]

Bu talimat uyarınca Cüneyd'le anlaşmak için bir girişim yapılmadan Cüneyd'in kendisi bu kez Nakşa Dükü'ne başvurarak önerilerini bildirmişti. Dük de bunları Kaptan Loredano'ya iletmiş, o da 24 Mayıs tarihli bir mektuba ekleyerek Venedik'e ulaştırmıştı. Cüneyd, kendisine yardım edilmesi karşılığında II. Murad'ı alt edebilirse Rumeli'de önemli bir bölgeyi ve vergi gelirlerinden bir kısmını Cumhuriyet'e bırakacağı vaadinde bulunuyordu. O, tek başına ya da "Düzme" Mustafa'nın oğlunu yanına alıp *Gelibolu'* ya geçmek istiyordu. Venedik'ten kendisine *'4-5'* kadırga vermesini diliyordu. Bunlar için galeri başına ayda '1.000' duka ücret ya da kira bedeli ödemeye de hazırdı. Eğer başarıya ulaşırsa *Selanik* vilayetiyle birlikte *Selanik-Gelibolu* arası bütün sahil şeridini Cumhuriyet'e bırakmayı ayrıca *Gelibolu* gümrük gelirinin yarısını ödemeyi şimdiden kabul ettiğini bildiriyordu.[175]

Venedik Senatosu, II. Murad'la barış yapma olasılığını ve umudunu tümden yitirmemekle birlikte, Türk Sultanı'nı barışa zorlamak için, Cüneyd'e ve onun ortaya sürdüğü "Düzme" Mustafa'nın oğlu ile işbirliğini öngören bir karara varmıştı. Ancak çok geçmeden bu şehzadenin, Mustafa'nın oğlu değil de Y. Bayezid'in oğlu gerçek Mustafa olduğu söylenecekti. Böyle olduğu halde Osmanlı tahtına hak iddia eden kişilerden yararlanmayı bir yöntem olarak benimsemeyen Signoria, bu düzme şehzadeyi de bir koz olarak kullanmak istemişti.[176] Bu amaçla Kaptan'a 16 Temmuz 1424'te yazılan talimat şu noktaları içeriyordu:

Eğer Sultan Murad ile barış imkânsız görünüyorsa Kaptan, Cüneyd'in önerisini kabul etmeliydi. O, her kadırgaya 1.000 duka ödemek şartıyla *'4 - 5'* kadırga istediğine göre, kendisiyle bu şartları içeren bir anlaşma yapılmalıydı. Genel Kaptan, Cüneyd'i, Mustafa'nın oğlunu ve onların adamlarını kadırgalara aldıktan sonra *Gelibolu'ya* geçirmekle kalmamalı, hep birlikte Murad'a karşı harekete geçilmeliydi. *Çanakkale Boğazı'nda* görülecek Türk gemilerine karşı savaşılmalıydı.[177]

Böylece *Serenissima.Repubblica,* 1424 yılı boyunca II. Murad'a karşı aynı anda hem barış taarruzunu hem de savaş tehdidini içeren diplo-

matik kararlarla ve donanma gösterileri ile sonuç almak istiyorlardı. Ba arada *Selanik'i* kuşatmış bulunan Türk süvarileri ile L o r e d a n o kuvvetleri arasında bazı çarpışmalar da oluyordu ama bunlar hiç de önemsenecek düzeyde değildi. S a n t o V e n i e r, 21 Kasım 1424 günlü mektubunda Türkler'in her çareye başvurarak şehri ele geçirmek istediklerini, ancak kış boyunca dayanılırsa "barış"ın mümkün olabileceğini söylüyordu.[178] Ne var ki *Selanik'te* yiyecek sıkıntısı giderek artıyordu. Bu güçlükler yüzünden donanmaya komutan yapılmak istenen *'5'* kişi arka arkaya bu görevi kabul etmemişlerdi.[179] Sonunda Genel Kaptanlığa F a n t i n o M i c h i e l e getirilmişti.

Bu durumda biricik ve en iyi çareyi, Türkler'in kuşatmayı kaldırmalarını sağlayacak bir anlaşmaya varmakta gören Cumhuriyet, yeni Kaptan'a çok geniş bir talimat vermeye yönelmişti. 2 Kasım 1425 tarihli bu talimat, yalnızca Türkler'le olan ilişkileri değil, Cumhuriyet'in Bizans'a ve Ceneviz'e karşı güttüğü siyasayı yansıtan maddeleri içermesi yönünden de ilginç bir nitelik taşıyordu. Şöyle ki:

F a n t i n o M i c h i e l e, *Selanik'e* gidip şehrin savunması için gerekenleri yapacaktı. Bu amaçla, eğer yanında adamları varsa "B a y e z i d 'in oğlu olduğu söylenen" M u s t a f a 'dan da yararlanabilecekti. *Sakız* ve *Sisam* adalarındaki Ceneviz gemilerinin *Psili (İpsili-Doğanbey)* kalesinin Osmanlılar tarafından kuşatılmasına katıldıkları söylenmektedir. Bu nedenle Kaptan, bu kale önlerinde yolalıp Ceneviz kaptanına adamlarından birini gönderecek ve Cumhuriyet'in Milano Dukalığı ve Cenova komünü ile çok iyi ilişkiler içinde olduğunu bildirecekti. Böylece de Cenevizliler'i Cumhuriyet için dostça kabul edilmeyen bu kuşatmadan vazgeçirmeye çalışacaktı. Eğer onlar kuşatmadan çekilmezlerse gemilerine el konulup mürettebatı enterne edilecekti. Kaptan, C ü n e y d 'i *Selanik'e* götürebilecekti. Fakat şehre çok sayda Türk'ün girmesine engel olacaktı. Eğer F. M i c h i e l e, C ü n e y d 'in ve Şehzade M u s t a f a (?)'nın, Venedik yardımıyla başarıya ulaşacaklarına inanıyorsa Sultan M u r a d 'la barış yapılmayacaktı. Yok, bu kanaatte değilse Sultan'la görüşmeler sürdürülecekti. Türkler'le barış için *Selanik* ve yöresi ile birlikte *Kassandıra* Venedik'te bırakılmalıydı. Ancak Despot'un evvelce ödediği gibi yılda '100.000' akçenin gene ödeneceği vaad edilebilirdi. Bunlardan başka Türkler tuz üzerinde evvelce sahip oldukları haklarını koruyabileceklerdi. *Selanik'e* ulaşan ticaret yolları herkese açık olacak ve şehrin ihtiyaçları serbestçe karşılanacaktı. Sultan, M u s t a f a 'nın teslimini isteyecek olursa kabul edilmeyecek, yalnızca onun *Girit'te*

göz hapsinde bulundurulabileceği söylenecekti. Kaptan Türkleri barışa razı edebilmek için Sadrazam İbrahim Paşa'ya *Selanik* gelirinden yılda *'15-20.000'* akçe ödemeye söz verebilecekti. Bizans İmparatoru Türkler'le barış yapılmasını hoş karşılamıyorsa Kaptan, *Selanik'in "ihtiras"* nedeniyle değil "Bizans için de tehlike olan Türkler'in ya da başka hıristiyanların" eline düşmemesi için zaptedildiğini söyleyecekti![180]

Anlaşılıyor ki Venedik, Cüneyd Bey'i ve önce "Düzme" Mustafa'nın oğlu, sonra Mustafa 'nın kendisi diye takdim edilen bir gerçek "düzme"yi II. Murad 'a karşı kullanmak isterken, onlarla sonuç alınacağından eskisi kadar umutlu görünmüyor ve *Selanik'i* Türklere yıllık vergi ödeyerekten elinden çıkarmamaya çalışıyordu. Ayrıca *Levante'deki* Ceneviz kolonilerinin Cüneyd olayında Türkler'e yardım etmesini önleyebilmek için onlara ait gemilere saldırmayı planlıyordu. İmparator'a gelince, eğer II. Manuel, Türkler'le yapılacak bir barıştan memnun kalmayacak olursa, *Selanik'in* "düşman Türkler'in" ya da başka hıristiyanların eline düşmemesi için işgal edildiği söylenilerek avutulacaktı. Yani Cumhuriyet, II. Murad'la görüşmelerde *Selanik'in* işgali için "başka hıristiyanlar"dan gelen tehlikeden söz ederken, II. Manuel'e bunun tersini söylüyor, Türk tehlikesinden söz ediyordu!

Bu arada *Selanik* halkı, seçtikleri '2' temsilci ile Venedik'e gönderdikleri ortak dilekçede, şehrin savunulması, gittikçe artan yiyecek sıkıntısının giderilmesi, vergilerde indirim yapılması ve ücretlerin artırılması gibi bir dizi isteklerde bulunmuşlar, özellikle de sahip olduklan ayrıcalıkların korunmasını dilemişlerdi. Senato 7 Temmuz 1425'te bu dilekçeye verdiği cevapta, *Selanik* halkının bütün ayrıcalıklarının korunacağını belirttikten sonra, *Kassandsra'da* Türk saldırılarına dayanacak yeni bir kule yaptırılacağını, *Selanik* surlarının da onarılacağını açıklıyordu. Ancak harcamaların fazlalığı nedeniyle ücretleri artırma olanağının bulunmadığını, vergilerde indirim yapılması konusunun da ileride ele alınabileceğini ekliyordu.[181]

0 günlerde Venedik kuvvetleri *Kassandıra'da* Türker'in saldırılarını durduran bir başarı kazanmışlardı. Venedikli tüccarların yazdıkları mektuplardan bunu öğrenen Senato, Kaptan Loredano 'ya "eğer haber doğru ise" oradaki kulenin süratle onarılması emrini vermişti. Aynı zamanda "Şehzade" Mustafa 'nın etrafındaki adamlardan soyutlanarak *Kassandıra'ya* yerleştirilmesi de istenmişti.[182] Bu talimat, Cumhuriyet yöneticilerinin Y. Bayezid 'in oğlu diye kullanılmak istenen bu "Düzme" şehzadenin etrafındaki Türkler'den çekindiğini ve bu kişiyi tek başına bir koz olarak

kullanmayı yeğlediğini gösteriyordu. O'nun II. Murad 'ı yenip iktidarı ele geçirebileceği yolunda biraz da erkence doğan umut çok geçmeden kırılmıştı. *Selanik'ten* çıkarak Venedik donanmasının yardımıyla *Gelibolu* yöresinde harekete geçen bu sözde Şehzade bu kez oldukça büyük bir yenilgiye uğramıştı. Kaptan Fantino Michiele 'den Venedik'e 1425 Eylülü başında ulaşan mektup, Mustafa 'nın yanında bulunan Türkler'den bir kısmının ve Venediklilerden çoğunun II. Murad kuvvetlerince esir alındığını, "Şehzade" ile kendisinin de büyük bir tehlike atlattıklarını bildiriyordu. Bu durum karşısında Senato, Kaptan'a çok ihtiyatlı davranmasını Türkler'in âni bir hücumla şehre girmelerini önlemek için *Selanik* kapılarının daima kapalı tutulmasını emretmiş, *Kassandıra* hisarının da bir an önce onarılması istemişti.[183]

Öte yandan Signoria, Cüneyd Bey'e bağladığı umutlan da yitirmişti. *İpsili (Doğanbey)* kalesinde karadan Osmanlı, denizden de *Foça'daki* Cenevizliler'in donanması ile kuşatılan Cüneyd teslim olmak zorunda kalmış ve arkasından da idam edilmişti. M. Alexandrescu Dersca 'nin deyimiyle "Venedik, onu kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmamıştı."[184] Ancak Cumhuriyet, Cüneyd için girişimde bulunacak durumda da değildi. Çünkü "sözde" Mustafa 'nın ve Cüneyd 'in hareketlerinden beklenen etki sağlanamamıştı. Sözkonusu Mustafa 1425 Haziranı'nda *Selanik* surları dışında çadırlarını kurdurmuş, böylece Venedikliler'in yanında yeralmıştı. Bizans kaynaklarındaki kayıtlara göre, Türkiye'den gelen pek çok Türk, "Bayezid 'in oğluna" (?) saygılarını sunmuşlardı.[185] Venedik Amirali F. Michiele *Selanik'ten* Türkler'in elinde bulunan *Kavala (Hristoupolis)'ye* yönelip burayı işgal ederken Mustafa da *Hortiatis* kalesini ele geçirmişti.[186] Ancak bu sahte Mustafa 'nın girişimleri *Selanik'i* kuşatmayı sürdüren Osmanlı kuvvetleri arasında herhangi bir dağılma ya da dalgalanmaya yol açmamıştı. Aksine, yukarıda değindiğimiz gibi Türk kuvvetlerinin eline geçme tehlikesiyle karşılaşmıştı.

Bunlar olup biterken Venedik Cumhuriyeti'nin rakibi Cenova'da Türkler'le ittifak yapma çabaları seziliyordu. Cenova komününü egemenliği altına alan Milano Dukası Filippo Maria Visconti, II. Murad'a gönderdiği bir mektupta, "koyun gibi titreyen Venediklilerе karşı ittifak öneriyordu.[187] *Terra-ferma'da* başgösteren bu tehlike karşısında Signoria da kendine müttefikler arama zorunluluğunu duyuyordu. Bu yüzdendir ki Türklerle bir anlaşmaya varma umudunu Kaptan F. Michiele 'nin çabalarına bağlayaraktan ihtiyatlı davranıyordu. *Niğbolu* yenilgisinin acısını

bir türlü unutamayan Macar Kralı Z s i g m o n d 'un Türklere karşı bir *lega* kurulması önerisini de bu açıdan değerlendirmişti. Senato, 30-31 Ekim 1425'te Kral'a verdiği cevapta, *lega* için kapıyı açık tutmakla birlikte barış çabalarını da gözardı etmemişti. Cevapta, Türklerle barış yapmaya çalışılmakla birlikte, Macarlar'ın Osmanlılar'ın ulaşım yollarını tutmak suretiyle Cumhuriyet'e yardım edebilecekleri belirtiliyordu. Eğer öngörülen işbirliği gerçekleştirilecek olursa Z s i g m o n d 'un *Selanik'e* ya da Venedik'e ait *Levante'deki* başka bir yere gelebileceği, kuvvetlerini buralarda toplayabileceği ve gemi yapımı için kendisine yardım edileceği söyleniyordu.[188] Bunun gibi Selanik Dükü A n t o n i o A c c i a i u o l i 'nin elçisine verilen 6 Kasım 1425 günlü cevapta da, Atina Dukası'nın Türklere karşı ittifak yapma önerisine teşekkür ediliyor, ancak bu önerinin Sultan M u r a d 'la sürdürülen görüşmelerin sonucu belli olmadan kabul edilemeyeceği açıklanıyordu.[189]

Fakat II. M u r a d 'la anlaşmaya varılacağı umudu bu kez de gerçekleşememişti. Kaptan F. M i c h i e l e 'nin Türk Sultanı ile nasıl ilişki kurduğu, *Edirne'ye* gidip gitmediği hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Ancak sonraki gelişmeleri dikkate alan kimi araştırıcılar, Venedik Amirali'nin Türklerle en azından bir ön anlaşma yapmayı başardığını, fakat bu anlaşmayı imzalamak için *Edirne'ye* gönderilen Noter G i o v a n n i B o n i s i o' nun Sultan M u r a d tarafından hapse atıldığını kabul etmektedirler.[190] Bir anlaşmaya vardıktan sonra yalnızca imza için gelen bir elçinin ya da noterin birdenbire tutuklanması, kolay kolay izah edilemeyecek bir olay olduğu için, F. M i c h i e l e 'nin 1425'te Türklerle bir anlaşmaya varmış olduğu görüşüne katılmak kolay olmasa gerektir. Ve öyle anlaşılıyor ki B o n i s i o 1425'te değil de 1426 baharında Osmanlı sarayına gönderilmiştir. Nitekim daha sonraki tarihlerde, 20 Nisan 1426'ya ait bir Senato kararında G i o v a n n i d a B o n i s i o 'nun "Türkler'le görüşmeler için görevlendirildiğinden" söz edilmektedir.[191] Gerçekte de F a n t i n i M i c h i e l e , 1425 yılında değil, 1426 baharında Türklerle bir ön anlaşmaya varabilmişti. Venedik Kaptanı ile *Gelibolu'daki* Türk Sübaşısı H a l i l B e y (Calbey) arasında saptanan barış tasarısı *(forma pacis),* Türkler'e bazı haklar tanınması koşulu ile *Selanik'in* Venedik'e ait olması esasına dayanıyordu. Buna göre, *Selanik* ile ona bağlı yerler ve *Kassandıra* Venedik Cumhuriyeti'ne kalacaktı. Ancak Despot döneminde tuz satışlarından elde edilen gelire eşit olmak üzere şehrin gelirinden '100.000' akçe her yıl Türk Sultanı'na ödenecekti. Şehrin kapıları daima açık tutulacak ve ard ülkesi ile olan ticareti serbest olacaktı. Şehirdeki Türkler burada oturmaya devam

edebileceklerdi. Onların paraya ilişkin davalarına bakmak üzere bir Kadı atanacaktı. Bu tür davalar dışındaki anlaşmazlıklar ise Venedikli Rektörler'in yönetimindeki mahkemelerde görülecekti. Bunların dışında, herhangi bir taraftan ötekisine kaçan köleler karşılıklı olarak geri verileceklerdi.[192]

Bu barış taslağında dikkate değer hükümlerden biri, *Selanik'teki* Türkler'in paraya yani ticari alışverişe ilişkin davalarına bir Türk Kadı'sının bakacağına ait madde idi. Ceza davalarını ilgilendirmeyip yalnızca "para"ya dayanan davalarla sınırlı da kalsa bu hüküm, Ortaçağlar boyunca geçerli olan *exterritorialité* ilkesinin, yani kişinin yabancı ülkelerde de kendi yasalarına bağlı olması kuralının müslüman Türkler için de uygulanması demekti. Aynı zamanda böyle bir hüküm, *Kapitülasyon* denen ayrıcalıkların, yalnızca islam ülkelerinde müslüman olmayan kişi ve gruplar için uygulanan bir sistem olmadığını da kanıtlıyordu.

Türklerle bir ön anlaşmaya varıldığını bildiren olumlu ve sevindirici haber üzerine Venedik Senatosu, 20 Nisan 1426'da Selanik Dükü Bernarbo Loredano ile Kaptanı Giacomo Dandolo'ya, Amiral F. Michiele'nin saptadığı esaslar üzerinden barış anlaşmasını imzalamaları emrini vermişti. Ancak bu konudaki talimatın ikinci maddesinde de "gönderilen 3.000 duka'nın Şehzade Mustafa 'nın askerleri arasında paylaştırılması" isteniyordu ki[193] bu, Sigronira'nın görünüşte barış'a imza atılacak bir aşamada bile II. Murad 'a karşı "düzme" bir şehzadeyi kullanmak siyasasından yazgeçmediğini göstermektedir.

İşte Noter Bonisio, bu ön anlaşmadan sonra *Edirne'ye* gönderilmişti. Onun S. Murad tarafından tutuklanması, Cumhuriyet'in ikili oynamasının, bir yanda barış andlaşması imzalamaya çalışırken, öte yanda Padişah aleyhine bir hareketi hazırlayıp desteklemesine duyulan kızgınlığın sonucu olsa gerektir. Senato, sözkonusu 20 Nisan günkü toplantısında *Edirne*'de tutuklu bulunan G. Bonisio ile kaptan Micheletto del Biondo'nun kurtarılmaları konusunu da görüşmüştü. Sonunda Cumhuriyetin elinde bulunan '3' Türk rehinenin serbest bırakılmaları karşılığında tutsakların kurtarılabileceği görüşüne varılmıştı.[194]

Ancak bütün bu kararlara, verilen talimatlara rağmen Türklerle kesin barış andlaşmasının imzalandığına ilişkin bir haber alınamamıştı. Öte yandan II. Murad 'ın *Selanik* kuşatması bütün baskısıyla devam ediyordu. Kıtlık nedeniyle daha da artan yiyecek sıkıntısı şehrin savunulmasını giderek güçleştiriyordu. Bunun üzerine Senato, Sultan'ı barışa razı edebilmek için yeni bazı ödünler verme gereğini duymaya başlamıştı. 7 Temmuz

1426'da Körfez Kaptanı Andrea Mocenigo'ya verilen talimatta, eğer S. Murad *Hortiatis* hisarının kendisine teslîminde ısrar edecek olursa Cumhuriyet'in bunu kabul edeceği belirtiliyordu. Ayrıca *Selanik* için Türk hazinesine ödenecek yıllık vergi '100.000' akçeden '150.000'e çıkarılabilecekti. Sadrazam İbrahim Paşa 'ya yılda '1.000-2.000' duka ödeneceği gibi ileri gelen öteki Türk yönetcilerine de '10.000-20.000' akçe verilebilecekti. Bu ödünlere karşılık Senato, Naksos Dukası II. Giovanni Crispo'nun ve kardeşlerinin anlaşma kapsamına alınmalarını istiyordu.[195]

Venedik yöneticileri, ön anlaşmanın imzalanması konusunda çıkan güçlükleri, geçmişte de görüldüğü gibi "para" gücü ile yani haraç ve armağan tutarlarını artırarak aşmayı istiyorlardı. Bu arada da Türkler'le anlaşmazlıklara düşmekte büyük rol oynayan *Nakşa* Dukası'nı barış kapsamına aldırmaya çalışıyorlardı. Ne var ki Türkiye ve II. Murad açısından sorun, ayrıntılara ilişkin olmayıp, bu kadar çabadan, harcamalardan ve verilen kayıplardan sonra *Selanik'in* Venedik'e bırakılıp bırakılmaması noktasında düğümleniyordu. Fantini Michiele ile ön anlaşmaya varan Halil Bey, Sultan adına hareket etmekle birlikte, *Selanik'i* Venedikliler'in elinde bırakmaya razı olurken, öyle anlaşılıyor ki II. Murad'dan tam bir olur almış değildi. Bu yüzdendir ki Mocenigo da bu ön taslağı Sultan'a kabul ettirememişti. Çünkü Dukas ve Phrantzes gibi çağdaş Bizans tarihçilerinin de belirttikleri gibi Padişah, *Selanik'i*, Venedikliler'e bırakmak niyetinde değildi. Bu yüzden de gelen Venedik elçilerine karşı şöyle konuşuyordu:

"Bu şehir babamdan kalma mülkümdür. Büyük babam Bayezid bazusunun kuvvetiyle burayı Bizanslılar'dan aldı. Eğer oranın idaresi Bizanslılar'ın elinde bulunsaydı, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise, *İtalya'dan* gelen Latinlersiniz. Bu yere sokulmanıza sebep ne? İsterseniz oradan çekiliniz; yoksa hemen geliyorum!"[196]

Bunun üzerine Venedik, bir yandan kapıyı zaten açık tuttuğu Türkler'e karşı *lega* konusunu yeniden ele almış, öte yandan da *Çanakkale Boğazı* önlerinde ve Ege'de gösteri niteliğinde bazı saldırılara geçilmesine karar vermişti. 11 Ekim 1426'da *Savoia'daki* elçi Federico Contarini 'ye gönderilen talimatta, Cumhuriyet'in Macar Kralı Zsigmond ile *'5'* yıllık bir mütareke yapmaya hazır olduğu ve onu Türkler 'e karşı destekleyeceği bildiriliyordu. Venedik donanmasının *Tuna* ağzına gönderilmesi hayli güç olduğundan savaşa hazırlanması için Kral'a *'50.000'* duka ödünç verilebilecek ayrıca yeteri kadar tüfekçi ile gemi yapan ustalar sağlanacaktı.[197]

Öte yandan "eğer henüz barış yapılmamışsa" rastlanılan Türk gemilerinin yağmalanması için verilen emir[198] uyarınca Venedik donanmasının Boğazlar bölgesinde giriştiği hareketler sonuç verir gibi olmuştu. Nitekim M o- c e n i g o, 22 Aralık'ta Senato'ya, Sultan M u r a d'ın Divanı topladığını ve Gelibolu Sübaşısı S a r u c a ile İ b r a h i m Paşa ve S i n a n Bey'lerle saptanan esaslar üzerinden barışın kabul edileceğini bildirmişti.[199] Bunun üzerine de Senato, elçi F. C o n t a r i n i'ye II. M u r a d'la barış yapılmak üzere olduğundan Z s i g m o n d'a karşı herhangi bir yükümlülük altına girmemesi için yeni bir emir göndermiş[200] böylece de Türkler'e karşı *lega* girişiminden bir kez daha caymıştı.

1426 yılı da savaş'la birlikte sürdürülen barış çabaları ile sona ererken Venedik Cumhuriyeti, kendi *Terra-ferma'sında* da Milano Dukası F. M a r i a V i s c o n t i ile anlaşmazlığa düşmüştü. Cumhuriyet ana vatanındaki sorunları çözdükten sonra 1427 baharında yeniden II. M u r a d'la barış konusuna eğilmişti. Bu kez Sultan'a elçi olarak B e n e d e t t o E m o gönderilmişti. O da Türkler'le görüşmelere evvelce *Edirne'de* tutuklanmışken Türk rehineler karşılığında serbest bırakılan Noter G i o v a n n i B o n i s s i o'yu memur etmişti. Sultan M u r a d'ın ise Gelibolu Sübaşısı S a r u c a'yı görevlendirdiği anlaşılmaktadır. B o n i s i o ile S a r u c a arasında yapılan görüşmelerde, bir yıl önce F a n t i n i M i c h i e l e ve H a l i l Bey tarafından hazırlanan taslağı az çok değiştiren yeni bir metin düzenlenmişti. Venedik kaynaklarına göre sözkonusu metin Sadrazam Çandarlı İ b r a h i m P a ş a ile M e h m e d A ğ a ve S i n a n B e y tarafından da uygun görülmüştü. Taslağın başlıca hükümleri şunlardı: *Selanik* ve *Kassandıra* Venedikliler'de kalacaktı. Fakat *Selanik* gelirinden her yıl Türk hazinesine '150.000' akçe ödenecekti. Bölgede herkese ticaret serbestliği tanınacaktı. Şehirdeki Türkler'in para ile ilgili davalarına bir Türk Kadı'sı bakacaktı.[201]

Yeni bir ön anlaşmaya varılması üzerine Signoria, II. M u r a d'ın yanında bulunan elçi B. E m o'ya 24 Temmuz 1427'de verdiği talimatta, Sultan'dan bu anlaşma metnini onaylamasını dilemesini istemişti. Lakin E m o'da son anda başarısızlığa uğramış, S. M u r a d anlaşmayı onaylamamıştı.[202] Padişah, ileri gelen yöneticilerin kabul etmelerine rağmen *Selanik'ten* vazgeçeceğe benzemiyordu. Anlaşma metninin reddedilmesinden sonra Türk akınları yeniden *Ağrıboz'a Koron* ve *Modon'a* kadar uzanınca *Selanik* yöresiyle sınırlı gibi görünen savaş alanı da genişlemişti.

Dört yıldır sürdürülen savaşın daha da uzaması ve alanının genişlemesi, Venedik'in mali durumunu giderek daha fazla etkilemeye başlamıştı. Sa-

vaş giderlerinin artması ve Türk pazarlarının kapanmasının yanında, *Levante* ticaretinin de aksaması, refahı ticarete dayalı olan Cumhuriyet'i güç durumda bırakmıştı. Her ne kadar *İşkodra, Dulcigno* ve *Korfu* üzerinden Türkler'le ticari alışverişler dolaylı da olsa sürdürülüyordu ama bu etkinlik belli bir oranda olabiliyordu. Venedik yöneticileri de Türkler'le olan bütün ticaret ilişkilerini kesmenin doğuracağı olumsuz sonucu çok iyi anlıyorlardı.[203] Hazineyi rahatlatacak ve ticaret etkinliğini yeniden canlandırabilecek en iyi önlem, savaş giderlerinden kurtulmak idi. Bu da ancak Türklerle barış yapıldıktan sonra gerçekleşebilirdi.

Durumu değerlendiren Venedik Senatosu 1428 Mayısı sonlarında II. Murad'a yeniden bir elçi göndermeyi uygun bulmuştu[204] Ne var ki elçi seçimi '3' ay gibi uzun bir süre sonuçlandırılamamıştı. Nihayet 17 Ağustos'ta Selanik Kaptanı Giacomo Dandolo'ya bu görev verilmişti. Ay sonunda ona verilen talimatta, evvelce belirtilmiş olan şartlarla, yani Saruca ile G. Bonisio arasındaki saptanmış olan esaslara göre bir barış elde etmesi isteniyordu. *Selanik'in* ve *Kassandıra'nın* Cumhuriyet'te kalması karşılığında *Hortiatis* Türkler'e verilebilirdi. Sultan'ı buna razı etmek için Türkler'e ödenecek yıllık vergi '150.000'den '300.000' akçeye çıkartılabilecekti. Bunların dışında Dandolo *Gelibolu'da* el konulan '2' Venedik gemisini de kurtarmaya çalışacaktı.[205]

Burada dikkati çeken en belirgin nokta, Signoria'nın *Selanik'i* elde tutabilmek için Türkler'e ödemeyi kabul ettiği vergiyi '100.000' akçeden başlayarak yavaş yavaş '300.000' akçeye çıkarması idi. Cumhuriyet "para" ile oynuyor ve her şeyi satın almaya çalışıyordu!

Ancak bu girişim de öncekiler gibi Türk yöneticilerinin sert tepkilerini doğurmuştu. *Edirne*'ye varan Giacomo Dandolo, en erken Eylül ayı içinde Sultan Murad'a takdim edilip[206] önerilerini açıkladığında, Padişah ona, "*Selanik'i* bana teslim etmeye yetkin var mı?" diye sormuştu. Buna olumlu cevap alamayınca da kendisini tutuklatıp hapse attırmıştı.[207]

Bütün bunlar Murad'ın her şeye rağmen *Selanik'i* bırakmaya yanaşmayacağını gösteriyordu. Gerçekte de O, şehri son bir darbe ile ele geçirmeye hazırlanıyordu. Türk ordusundaki hazırlıklar da bu yönde idi.

Elçinin tutuklandığı ve Türkler'in büyük bir saldırıya geçmek istedikleri hakkında haberler başkente ulaştığında 1429 baharı idi. Ve Senato yeniden kadırgalar donatma kararı alıyordu.[208] Bunun dışında Cumhuriyet, Türk Sultanı'nın bu kesin tavrı karşısında onu *Selanik'e* karşı genel bir saldırıdan

alıkoyabilmek için başka yollara başvurmak, elindeki bütün kozları oynamak gereğini duyuyordu. Bunun için de sözde şehzade M u s ta fa yeniden ortaya çıkarılıyor ve Karamanoğlu İ b r a h i m Bey'le ittifak yapma girişimlerine ağırlık veriliyordu. *Girit'te* tutulan bu M u s t a f a'nın *Selanik'e* gönderilmesi için ada yöneticilerine 6 Mayıs 1429'da verilen talimatta, onun Sultan M u r a d'ın askerlerinden birçoğunu kendi tarafına çekmesinin beklendiği belirtiliyordu.[209] Aynı zamanda bazı Türk esirlerinin serbest bırakılarak onların Sultan aleyhine gösterilerde bulunmalarının sağlanması öngörülüyordu.[210] İ b r a h i m Bey'in Osmanlı Padişahı'na karşı harekete geçme ihtimalinin bulunduğu haber alınınca da onunla ittifak için özel bir elçi gönderilmesine karar veriliyordu.[211] Tasarlanan işbirliğine göre, İ b r a h i m Bey karadan Osmanlı topraklarına saldırdığında *Çanakkale Boğazı* önünde bekleyecek olan Venedik donanması S. M u r a d'ın kuvvetlerini bir yakadan ötekine geçirmesine engel olacaktı. Bu öneriyi Karamanoğlu'na iletmekle görevlendirilen Kıbrıs Vice-bailo'su G i o v a n n i S o r a n z o, Cumhuriyet donanmasının Nisan'dan 15 Kasım'a kadar Boğaz önünde bulunacağını da ekleyecekti.[212]

Fakat Venedik Senatosu'nun M u s t a f a'ya ve Karamanoğlu İ b r a h i m Bey'e bağladığı umutların boşuna olduğu çok geçmeden anlaşılmıştı. Şansını birkaç kez denemiş olan bu "sahte" M u s t a f a'nın taraftar toplayacak durumda olmadığı yeniden görülmüştü. II. M u r a d'ın eniştesi olan ve ancak onun yardımıyla amcası A l i B e y'in elinden *Konya'yı* alıp beyliğinin başına geçen İ b r a h i m ise, bir süre önce Osmalılar aleyhine bazı hareketlerde bulunmuşsa da fazla ileri gidemeden anlaşmayı yeğlemişti. Şöyle ki, Macar Kralı Z s i g m o n d ile ilişki kuran İ b r a h i m, Macarlar'ın *Güğercinlik (Colubac)* kalesini kuşattıkları bir sırada Osmanlı topraklarına saldırarak *Beyşehir'i* almıştı. O sıralarda Rumeli'deki olaylarla daha yakından ilgilenmek durumunda kalan II. M u r a d *Hamid-ili'ni* Karamanoğlu'na bırakıp onunla anlaşmak zorunda kalmıştı. Bu yüzden Venedik'in Kıbrıs Kralı V. J a n u s'un da aracılığı ile İ b r a h i m Bey'le bir ittifak yapmak için harcadığı çabalar sonuçsuz kalmıştı.

1429 yazı Türk-Venedik ilişkileri yönünden Cumhuriyet'in II. M u r a d'a karşı bir başkaldırma düzenleme ve ona karşı müttefik bulma girişimleriyle geçerken *Selanik'teki* Türk kuşatması sürüp gidiyordu. Bu arada, 1428 sonbaharında *Edirne'de* tutuklanmış olan elçi G i a c o m o D a n d o l o 'nun oğlu G e r a r d o, her halde babasını kutarmak amacıyla giriştiği bir harekette Türkler'e esir düşmüştü. O, '4.000' duka fidye ödeyerek esaretten kurtulabilmiş[213] babası ise bir süre sonra hapiste ölmüştü.[214]

1430 bahanna girildiğinde *Selanik'te* son saldırıya geçmeye hazırlanan Türk donanmasına karşı bir sabotaj düzenlenmesi yolundaki öneriler Venedik Senatosu'nda ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştı. Kimliği belirtilmeyen birisi *Gelibolu'daki* Türk tesislerini ateşe vereceğini ve topların bulunduğu yeri de çivileyeceğini öne sürmüştü. *İstanbul'da* bulunan bir başkası ise, Türkler'in *Gelibolu* açıklarında '3' Venedik gemisini ele geçirdiklerinden bahisle Türk gemilerini yakabileceğini belirtmişti. Senato, 17 Şubat 1430'da İstanbul bailo'suna verdiği talimatta, her iki kişiyle yakın ilişkinin sürdürülmesini *Gelibolu'yu* ateşe verecek olandan da istediği paranın öğrenilmesini bildirmişti.[215]

Ancak casusluğa dayanan ve sabotajı öngören bu öneriler uygulamaya konulamamıştı. Nihayet Türk-Venedik savaşını sona erdirecek olan günler yaklaşmıştı. Venedik Visamirali A n t o n i o D i e d o, '3' kadırgalık bir yardımcı kuvvetle birlikte 17 Mart 1430'da *Selanik'e* varmıştı. Sultan M u r a d da yanında H a m z a Bey olduğu halde '190.000' kişilik bir ordunun başında 26 Mart'ta şehir önünde ordugâh kurmuştu.[216] Türk kuvvetleri hemen karadan şehri sıkıştırırlarken *Vardar* nehri üzerinden gelen Türk gemileri de limanda demirli bulunan Venedik kadırgalarını yakma hazırlıklarına başlamışlardı. Bunun üzerine A. D i e d o, adamlarına kadırgalarda toplanmaları emrini vermişti. 29 Mart günü genel bir saldırıya geçen Türk kuvvetleri birçok yerden surları aşarak *Selanik'e* girmeye muvaffak olmuşlardı.[217] Kadırgalara çekilmiş olan Venedikliler ise *Ağrıboz'a* doğru yola çıkmaktan başka çare bulamamışlardı.

c) 4 Eylül 1430 Edirne Barışı:

'7' yıllık bir kuşatmaya karşı koyan *Selanik* böylece Türkler'in eline geçerken, haberin bir hafta gecikmeyle ulaştığı *Venedik'te* Cumhuriyet yöneticileri, hâlâ Osmanlı tahtına hak iddia edebilecek yeni kişiler bulup ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu kez de Y ı l d ı r ı m B a y e z i d'in oğlu diye C a f e r (Zaffar) adında birisi bulunmuştu. *Ağrıboz'dan Venedik'e* gelen bu kişi II. M u r a d'ın askerlerini kendi tarafına çekerek Cumhuriyet'e büyük hizmet edeceğini belirtmekte ve *Lepanto (İnebahtı)'ya* gitmesine izin verilmesini istemekte imiş. Konuyu görüşen Senato, C a f e r Bey'in *Lepanto'ya* gitmesini uygun bulmuş, fakat onun sıkıca gözetilmesi ve şehre çok sayıda Türk'ün sokulmaması konusunda da bölge yöneticilerini uyarmak gereğini duymuştu.[218] Bu da Senatörler'in sözde bir Türk şehzadesini Türk Padişahı'na karşı kullanmak isterken ona yardım edebilecek olan Türk askerlerinden ne kadar çekinildiğini göstermekteydi.

II. Murad'a karşı ekilmek istenen tohumların umutla yeşermesi beklenirken, Sultan'ın en sonunda *Selanik'e* girmeyi başardığı haberi, durumu bir anda değiştirmişti. '7' yıl süren bir direnme maddi ve manevi pek çok kayıplarla sona eriyordu. Cumhuriyet yalnız *Selanik'te* değil, Türk saldırıları nedeniyle Ege'de de birçok şey yitirmişti. Örneğin, son '8' yılda yalnızca *Ağrıboz'da* '5000'den fazla kişi Türkler'e esir düşmüştü.[219]

Uğranılan her yenilgide olduğu gibi *Selanik'in* kaybında da başlangıçta bütün suç, şehri iyi savunamayan *provveditore'lere* yüklenmiş ve her ikisi de hapse atılmışlardı.[220] Ama asıl yapılması gereken, Türkler'i başka yörelerde, özellikle de *Arnavutluk'ta* ve *Mora'da* harekete geçmeden durdurmak, II. Murad ile bir an önce barış yapmaktı. Bu amaçladır ki, şimdiye değin öngörülen barış şartlarının artık geçerliliklerini yitirdiğine kanaat getiren Senato, 29 Nisan 1430'da Genel Kaptan Silvestro Morosini'yi Sultan ile barış yapmakla görevlendirmişti.[221]

Bu arada Sultan Murad, *Selanik'in* yeniden şenlenmesi için alınan esirlerin evlerine dönmelerine izin verdikten sonra başkent *Edirne'ye* dönmüştü. Kazandığı başarıyı duyurmak için Mısır Sultanı Eşref Baybars'a gönderdiği "fetihname"de, *Selanik'in* islama verdiği zararın *İstanbul'dan* daha az olmadığını belirtmiş, böylece de şehrin alınmasının önemini vurgulamak istemişti.[222]

Venedik'in II. Murad'la yapılacak barış görüşmeleri hakkında Kaptan Morosini'ye verdiği talimat, anlaşmada yeralacak maddelere değil, daha çok ivedi bir ateşkese yönelikti. Çünkü sözkonusu talimat şunları içeriyordu: Barış, bir an önce ve kabilse Cumhuriyet'e ait ticaret gemilerine savaş gemilerinin eşlik edebilmeleri için 1 Eylül'den önce imzalanmış olmalıdır. Taraflar birbirlerinin topraklarına saldırmamaya söz vermeli. Silahlı Türk gemileri eskiden olduğu gibi *Bozcaada'nın* güneyine geçmemeli idi. Bunları gerçekleştirmeye çalışacak olan Kaptan'dan, Türkler'in elinde bulunan Leonardo Gradenigo ile eski Selanik dükü Paolo Contarini'nin oğlu Lorenzo'yu kurtarması da isteniyordu.[223] Hatta Morosini'ye Sultan Murad'ı barışa zorlamak için savaşmayı elden bırakmaması gerektiği de hatırlatılmıştı!

Karada Türkler'e karşı kaybeden Signoria, artık Padişah'ın da kabul etmesi için bir engel kalmayan barışa yaklaşılırken denizlerde hâlâ güçlü olduğunu kanıtlamak istiyordu. Nitekim Kaptan Morosini, aldığı talimat uyarınca *Gelibolu* açıklarında harekete geçerek Asya sahilinde Emir Süley-

man *Burgazı* denilen hisara saldırmış ve Türk gemilerinin *Boğaz'dan* geçişlerini engellemişti. Hatta bu sırada Andrea Mocenigo, Türk donanmasının üs olarak kullandığı ve aynı zamanda bir tersane şehri olan *Gelibolu'yu* işgal etmeyi önermişse de Doc Francesco Foscari ve öteki yöneticiler bu denli ileri gidilmesine izin vermemişlerdi.[224]

Boğaz'da bu sınırlı hareketi yeterli bulan Senato, Türkler'le "kabul edilebilir onurlu bir barış" yapılması için İstanbul'daki bailo Martino de Musco'ya 28 Temmuz 1430' da tam yetki vermişt. Bu sırada Genel Kaptan Silvestro Morosini de elçi olarak Niccolo Bellavista'yı II. Murad'ın katına göndermişti. Barış görüşmelerine Türkler tarafından da Beylerbeyi Hamza Bey memur edilmişti. Bellavista ile Hamza Bey arasında *Lapseki'de* yapılan görüşmeler sonunda Temmuz ayı içerisinde bir metin hazırlanmıştı.[225] Sözkonusu metin II. Murad'ın onayına sunulmuş ve 4 Eylül 1430'da *Edirne'de* onun tarafından onaylanarak yürürlük kazanmıştı.[226]

Selanik bunalımı'na son veren bu andlaşma da Türk Sultanı'nın ağzından çıkan bir *ahidname* biçiminde düzenlenmişti. Asıl metin, o dönemde genel diplomasi dili sayılan *Grekçe* olarak kaleme alınmıştı. Bu metin "daha iyi biçimde formüle edilebilmesi için" sonradan İtalyanca'ya çevrilmişti ki bugün bilinen bu çeviridir.[227]

4 Eylül 1430 tarihli Türk-Venedik barış andlaşması, ya da II. Murad'ın ahidnamesi, başlangıcı ile yapıldığı yeri ve tarihi belirleyen kısımlarıyla birlikte '15' paragraf olarak düzenlenmişti.

Başlangıçta, "Ulu hükümdar, yüce Sultan Mehmed Bey'in oğlu ulu Hükümdar ve yüce Sultan Murad (Amorato)", soylu Venedik Cumhuriyeti adına gönderilen Amiral Silvestro Morosini'nin "barış yapmak için "elçi olarak görevlendirdiği Nicolo Bellavista (Belevista) ile yapılan görüşmelerin sonunda, iki hükümdarın anlaştıklarını belirtiyordu. "Biz iki hükümdar aramızda anlaştık" diyordu. Ayrıca, Murad ahidnameyi veren olarak, saptanan hususlara bağlı kalacağına söz veriyor ve "Tanrı, Peygamber ve kutsal şeyler adına" yemin ettiğini ekliyordu.

Andlaşmanın 4 Eylül 1430 Pazartesi (haftanın ikinci günü) *Edirne'de* düzenlendiğini belirten son paragraf *ise* "kurtancımız *Hz.* İsa" deyiminden de anlaşılacağı gibi İtalyan tarafınca metne eklenmiş olmalıdır.

Ahidnamenin esas metni şu hükümleri içeriyordu:

Barışın niteliği: Taraflar arasında varılan barışın "iyi, dürüst, kalıcı ve gerçek" olduğu belirtiliyordu. (P-2)

Saldırmazlık: Her iki taraf karşı devletin sahip olduğu yerlere karadan ya da denizden saldırmamaya, birbirlerine zarar verdirmemeye *söz* veriyorlardı. Eğer tebaalarından bu gibi hareketlerde bulunacaklar olursa bunlar gereken biçimde cezalandırılacaktı. Cezalandırılmayanlar hakkında zarara uğrayan taraf istediği önlemi almakta serbest olacaktı. (P-3, 4)

İhanetle alınan yerlerin geri verilmesi: Bağlı olduğu devlete ihanet ederek karşı tarafa geçen ve elindeki kale ya da yeri teslim edenler çıkarsa, sözkonusu yerler geri verilecekti. (P-5, 6)

Ticaret serbestliği: Venedik tebaasından olanlar Çelebi Mehmed döneminde olduğu gibi, Türk topraklarına karadan ya da denizden girip serbestçe ticaret yapma ve "istedikleri kadar kalma" hakkına sahip olacaklardı. (P-7) Buna karşı Venedik Cumhuriyeti de Türk tebaasından olanlar için aynı şekilde davranacaktı. (P-8)

Silahlı Türk gemilerin Ege'ye çıkamamaları: Türk kadırgaları ile silahlı fırkateynlerinin *Gelibolu* ve Osmanlı devletine ait yerler hariç olmak üzere, "Boğaz dışında kalan yerlerden başlamak" suretiyle hareketleri hakkında "eski gelenek devam" edecekti. (P-9) Silahlı olanlar dışındaki diğer Türk gemileri ise, Türk toprakları dışında Venediklilerce dostça karşılanacaklardı. Bunun gibi, Venedikliler de Türk topraklarında aynı şekilde karşılanacaklardı. (P-11)

Venedikliler'in ödiyecekleri vergiler: Cumhuriyet'in her yıl Türk hazinesine *İnebahti* için '100', *Arnavutluk* için de '136' duka ödemesi öngörülmüştü. Venedik'in evvelce *Arnavutluk'ta* sahip olduğu yerler için verdiği '200' duka, *Drivasto* artık ona bağlı olmadığı için 136 dukaya indirilmişti. Sözkonusu toplam '236' duka, her yıl Eylül ayında *İstanbul'daki* bailo tarafından Türkler'e teslim edilecekti.[227] (P-13)

Naksos Dukası'nın anlaşma kapsamına alınması: Ahidname, Venedik'e tabi olan Naksos (Nakşa) Dukası ile kardeşlerinin de barış kapsamına alınması hakkında bir hüküm de içeriyordu. (P-10)

Yemin ve süre: II. Murad, ahidnamesinin sonunda, yemin ederek imzaladığı bu şartlara "kardeşi" Venedik Docu ve beylerinin uyup saygı gösterdikleri sürece bağlı kalacağını belirtiyordu. (P-14)

Andlaşmanın ya da ahidnamenin göze çarpan ilk özelliği, '7' yıllık bir bunalıma ve kanlı savaşlara neden olan *Selanik'ten* hiç söz edilmemesi idi. Bunun dışında görüş birliğine varılan maddeler, ayrıntıları dışında, Çelebi Mehmed 'in verdiği 6 Kasım 1419 tarihli ahidnameyi andırıyordu. Babasının "karşılıklı, hukuki, yasal ve gerçekçi" bir barıştan söz edişi gibi II. Murad da, "iyi, dürüst, kalıcı ve gerçek barış"a yöneldiğini söylüyordu. Saldırmazlık, karşı tarafa zarar vermeme, suçluların cezalandırılması, âsilerin teslim ettikleri kalelerin ve toprakların geri verilmesi gibi karşılıklığa dayanan hükümlerle, Nakşa Dukalığı'nın anlaşma kapsamına alınması da 1419 ahidnamesinin yenilenmesi niteliğindeydi. Yalnızca Venedik Cumhuriyeti'ne ait olan yerler bu kez teker teker sayılmamıştı.

Ticaret serbestliğine ilişkin hükümde de büyük bir değişiklik yapılmamıştı. Bununla birlikte maddeye, Venedikli tüccarların Türk topraklarında "istedikleri gibi kalabilecekleri" diye, "oturma hakkı" anlamına gelebilecek bir bend eklenmişti.

Cumhuriyet'in Türkler'e ödeyeceği vergiler, başka bir deyimle haraç konusunda ise, vergiye dayanak olan yerler ve miktarlar değiştirilmişti. 1419 ahidnamesi ile *Ağrıboz* için öngörülen '100' duka, bu kez *İnebahti* için saptanmıştı. *Arnavutluk* vergisi ise, *Drivasto* kalesi Türkler'in eline geçtiğinden 1419'da varılan karara uygun olarak 1/3 oranında azaltılarak '136' duka'ya indirilmişti.

Bunların dışında 1430 ahidnamesinin en önemli özelliği, Türk gemilerinin silahlı olarak *Çanakkale Boğazı* dışına çıkmayacakları hakkında eskiden kabul edilmiş olup 1419 anlaşmasında da yer verilen hükmü koruması idi.[228] Ç. Mehmed'in ahidnamesi, Osmanlı donanmasının *Gelibolu* yenilgisinden sonra verildiği için böyle bir yasaklama kaçınılmaz sayılabilirdi. Ancak 1430'da yenen taraf olmasına karşın II. Murad ve adamlarının böyle bir kısıtlamayı kabul etmeleri, ya "barış"a duyulan özlemden ya da denizlere fazla önem vermemeden kaynaklanabilirdi. Ne olursa olsun, M. Alexandrescu Dersca'nın deyimiyle, Venedik, *"Selanik'i* kaybederken, *Levante* ticareti için ana koşul olan *Ege* ve *Akdeniz'de* deniz üstünlüğünü korumayı başarmıştı.[229]

3- DÜŞ VE GERÇEK

"Selanik bunalımı"nı sona erdiren ve Venedik'in yalnız Osmanlı topraklarında değil Bizans'ta ve *Karadeniz'deki* ticaret etkinliklerinin yeniden canlanmasına olanak veren *Edirne* anlaşması ile Türkiye ve *Serenissima Repubblica* arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girmiş bulunuyordu. Bu dönem, genelde "ihtiyatlı bir barış" niteliğindeydi. Her iki tarafın da kendi anavatanlarında değişik ve önemli başka sorunları vardı. II. M u r a d Anadolu'da Osmanlılar'a rakip rolü oynayan Karamanoğulları ile, Rumeli'de de *Arnavutluk, Bosna, Sırbistan* ve *Macaristan* olayları ile meşguldü. Venedik Cumhuriyeti de Milano Dukası ile bir savaşa tutuşmuş (1431-1433), bunun arkasından Lombardia'da da ikinci bir savaşa girmek zorunda kalmıştı (1437-1441). Bu yüzden Senato, her ne pahasına olursa olsun Türkler'le varılan barışı korumaya kararlı idi. Taraflar arasındaki ilişkilerde esmeye başlayan olumlu havanın ilk örneği *Selanik'te* görülmüştü. 1423'ten, yani bunalımdan önce bu şehirde bir Venedik konsolosu bulunuyordu. Burası Türkler'in eline geçmekle birlikte Cumhuriyet için ticari önemini koruyordu. Bu nedenle Venedik yöneticileri *Selanik'e* yeniden bir Konsolos atamak istemişlerdi. Ve hiç kuşkusuz *Edirne* sarayının da izni alındıktan sonra eskiden Selanik konsolosluğunu yapmış olan D e m e t r i u s P h i l o m a t i, 3 Şubat 1431'de yeniden bu göreve getirilmişti.[230]

Öte yandan Venedik donanmasının 1432 baharında *Sakız* adasına saldırması sırasında Türkler Cenevizliler'i desteklediklerı halde Signoria yöneticileri bunu bir sorun haline getirmek istememişlerdi. Bunun gibi Arnavutluk'ta da *status-quo'nun* korunmasına çalışılmıştı. Cumhuriyete bağlı olan *İşkodra* beyi tarafından 1433'te zaptedilen *Dagno (Daino)* kalesi Türkler'e geri verilmişti.[231] Ancak Senato, sözkonusu hisarın Türkler'e iadesi için *Durazzo*'daki görevlilere emir verirken, II. M u r a d 'ın öldüğü hakkında dolaşan haberleri de dikkate alarak, eğer bu haber doğru ise, *Dagno'nun* teslim edilmeyip korunmasını eklemekten de geri kalmamıştı.[232] Bu tutum, Cumhuriyet'in Türkiye ile değil, II. M u r a d 'la olan barışı korumaya çalıştığını, Türkiye'deki herhangi bir saltanat değişikliği ya da büyük bir olaydan yararlanmayı ihmal etmeyeceğini gösteriyordu. II. M u r a d 'ın hayatta olduğu anlaşılınca da, *Arnavutluk* ve *İnebahti* için Türkler'e ödenmesi gereken verginin teslim edilmesine karar verilmişti. İstanbul bailosu M a r i n o Z e n o 'ya 20 Ağustos 1433'te verilen emirde Bizans başkentine varır varmaz sözkonusu '236' duka'yı hemen II. M u r a d 'a ödemesi istenmişti.[233] Birkaç yıl sonra, 1439 baharında *Arnavutluk'taki Durazzo* halkı bir tem-

silci göndererek gittikçe artan Türk baskısından yakınıp tuzlalarda çalışamadıklarından şikâyet edince de Senato, kendilerine Sultan M u r a d ile "iyi komşuluk" yapmalarını tavsiye etmişti.[234]

Serenissima Repubblica'nın Türkler'le sürdürmeye özen gösterdiği bu "iyi komşuluk" siyasası kısa zamanda *Levante'deki* ticaretinin gelişmesini, Türk pazarlarındaki etkinliklerinin canlanmasını sağlamıştı.[235] Venedik gemileri artık *Gelibolu'da* durdurulmadan serbetsçe yollarına devam edebiliyorlardı. Gidiş gelişler ancak salgın gibi nedenlerle aksayabiliyordu.[236] Venedik tebaası tüccarlar da Osmanlı başkenti *Edirne'de* yeniden görünmeye başlamışlardı. Üstelik bunlar doğrudan doğruya Padişah'a başvurup bazı dileklerde ya da şikâyetlerde bulunabiliyorlardı.[237] Bu gelişmeleri dikkate alan Cumhuriyet, 1430 ahidnamesinde bulunan, Venedik tebaasının Osmanlı topraklarında "istedikleri kadar" kalabileceklerine ilişkin hükümden de yararlanarak kendi tüccarlarının *Bursa, Edirne* ve *Selanik* gibi büyük şehirlerde yerleşmelerine izin verilmesini sağlamaya çalışıyordu.

Tarafların iyi niyetlerine karşın iki sınırdaş devlet arasında bazı sürtüşmelerin, anlaşmazlıkların başgöstermesi de bir bakıma kaçınılmazdı. 1436 Ekimi'nde oldukça kalabalık bir maiyetle *Venedik'e* gelen G a u c t r i m (Gökkerim?) adındaki Türk elçisi, Doc F r a nc e s c o F o s c a r i 'ye Padişah'ın iyi dileklerini iletmenin yanında, bazı dilek ve şikâyetlerde de bulunmuştu. Türk elçilik heyeti Signoria başkentinde büyük bir törenle karşılanmış ve kendilerine elbiseler armağan edilmişti. Elçiye verilecek cevap ise 27 Ekim 1436 günkü Senato toplantısında şöyle saptanmıştı:

Sultan M u r a d 'a bir mektup yazılarak Cumhuriyet'in barışı ne denli istediği belirtilecekti. Ondan Venedik tebaası tüccarların *Bursa, Edirne* ve *Selanik'te* yerleşmelerine müsaade etmesi dilenecekti. Bunun dışında taraflar arasında anlaşmazlıklara neden olan ve Türkler'in şikâyetlerine yol açan bazı konularda ise Sultan'ı yatıştırıcı cevaplar verilecekti. Amavutlar'ın *Korfu'ya* göç etmelerinin yasaklanması için gereken talimatın verildiği, Cumhuriyet'in elinde bulunup da hasta ve yaralı oldukları için *Korfu'ya* nakledilen Türklere iyi davranılacağı ve *Parga'da* yapılan soruşturmada hırsız ve kaçak oldukları saptanan azabların şehirden çıkarıldıkları belirtilecekti.[238]

Türk elçisine bildirilen görüş ve önerilerden ne gibi somut sonuçlar alındığını saptayamıyoruz. Aslında bunlardan çoğu, "barış"tan yana olan Venedik yönetiminin kendisinin uygulaması gereken işlerdi. En önemli öneri de Venedikli tüccarların büyük Türk şehirlerinde oturmalarına ilişkin olanıydı. Cumhuriyet'in 1430 ahidnamesinden beri süregeldiği anlaşılan bu isteğinin

yeni bir izne ya da ahidnameye gerek duyulmaksızın yerine getirilmiş olması mümkündür.

Böylece bu barış dönemi, doğal sayılabilecek bazı küçük sorunların ortaya çıkmasına rağmen Türkler'e karşı kurulan yeni bir *lega'ya* Signoria'nın da girmesine kadar sürecekti. Venedik'in uzun duraksamalardan sonra girdiği bu *Varna Haçlıları*, barış'tan savaş'a geçiş olacaktı. Ancak bu kez bunalımlı günler çok daha kısa sürecekti. *Varna'da* uğranılan yenilgi üzerine Venedik diplomasisi, çabucak ittifaktan ayrılıp barış cephesinde yeralacaktı. Bu son deneyimden sonra da *İkinci Kosova* savaşına varan girişimlerden uzak kalıp yalnızca kendi topraklarını korumaya ve ticaretini yürütmeye çaba gösterecekti.

a) Varna Haçlıları ve Signoria:

Varna haçlı seferi bundan öncekilerde olduğu gibi, din aynlığından kaynaklanan bir ittifak olarak düşünülmüş, ancak Kiliseler'in birleştirilmesini kabul ederek *Büyük Schisma'ya* son vermeye yanaşan İmparator VIII. Ioannes (1425-1448)'in ve Bizans diplomasisinin bir başarısı olarak, hıristiyan *Roma'nın* doğudaki başkenti *İstanbul'un* kurtarılması sorununa dönüştürülmüştü.[239]

Bilindiği gibi XIV. yüzyıl boyunca Türk baskısına ve kuşatmaların karşı Papalık'tan ve Avrupa devletlerinden yardım dileyen Bizans İmparatorları hep, genel bir şart olarak öne sürülen *Union'un* kabul edilmesi, yani Ortodoks İstanbul Kilisesi'nin Katolik Roma Kilisesi'ne katılması cevabıyla karşılaşmışlardı. Kiliselerin birleştirilmesi sorunu bu kez de *Floransa Konsili*'nde ele alınmıştı. Yerine kardeşi Mora Despotu Konstantinus 'u bırakarak 24 Kasım 1437'de *İstanbul'dan* ayrılan Ioannes katıldığı bu Konsil'de 6 Temmuz 1439'da *Union'un* kabul edildiği açıklanmıştı.[240] Fakat büyük umutlarla ilan edilen bu "birleşme", Bizans'a beklediği yardımı hemen getireceğine onu iç mücadeleye sürüklemişti.[241] Olayları yakından izleyen ve gelişmeler hakkında büyük bir olasılıkla İtalyanlar aracılığıyla vaktinde haber alan II. Murad da *union'dan* memnun olmadığını açıkça dile getirmişti. Phrantzes 'in naklettiğine göre Padişah, daha Ioannes 'in İtalya'ya hareketinden önce onun böyle bir geziye çıkmamasını tavsiye etmişti. *Floransa Konsili* toplantılarının sürdüğü sırada da *İstanbul'u* kuşatmak istemişti. Ancak bunun için toplanan mecliste Vezir Çandarlı Halil Paşa'nın bunun Avrupa'da yeni bir ittifaka yol açacağı endişesini öne sür-

mesi üzerine kararından vazgeçmişti.[242] İmparator, Konsil sonrasında başkentine dönüşünde *Gelibolu* önlerinden geçerken sahile biriken Türkler kızgınlıklarını belirtmek için Bizans gemilerine oklar ve taşlar atmışlardı. Yiyecek almak için sahile çıkan tayfalara da saldırılınca I o a n n e s, Sübaşı'ya başvurmak zorunda kalmış ve konvoy güçlükle yoluna devam edebilmişti.[243]

VIII. I o a n n e s Konsil'den önce olduğu gibi ondan sonra da Venedik'e uğramış ve *İstanbul'a* Cumhuriyet'in verdiği kadırgalarla dönmüştü. Türkler'in aleyhteki tutumları karşısında II. M u r a d 'ın kuşkularını gidermek için hemen ona elçi göndermeyi zorunlu görmüştü. Elçi, Floransa'da yalnızca dinsel sorunlara ilişkin kararlar alındığını, bu nedenle Türklere karşı "Frenkler"le ittifak yaptığı yolundaki söylentilerin gerçeği yansıtmadığını belirterek Padişah'a güvence verecekti.[244]

Oysa gerçek hiç de öyle değildi. İmparator'un "mabeyincisi ve şövalyesi" olarak tanınan İ o a n n e s T o r t e l l o, Türkler'e yönelik bir Haçlı projesi hazırlamış ve *Floransa'da* ilgililere sunmuştu. Aslen Giritli olduğu anlaşılan İ. T o r t e l l o, kendi ifadesine göre, '12' yıl süreyle Osmanlı Sultanı'nın yanında bulunmuştu. Türkler'i yakından tanıyan birisi olarak da Haçlı projesini, onların nasıl yenilebileceği sorusuna karşılık olarak hazırlamıştı. Bu nedenle öncelikle Türk ordusunun gücünü belirtiyordu. Ona göre Türk ordusu, '5.000'i Kapıkulu olmak üzere '10.000' piyade ve '100.000' süvariden oluşuyordu. Bunun '20.000'i çok iyi savaşçı idi, '10.000'i de baştan ayağa silahlarla donatılmışlardı. Devletin yıllık geliri ise '2.500.000' duka'yı buluyordu. T o r t e l l o, Türk kuvvetlerini yenebilmek için '80.000' kişilik bir orduyu yeterli görüyordu. İyi donatılmış böyle bir ordu Türkler'i bir aylık süre içinde yenip "Kutsal yerleri" kurtarabilirdi. Kaldı ki sözkonusu '80.000' haçlı'dan başka *Sırbistan'dan* '50.000' süvari çıkabilir, *Arnavutluk'ta* '20,000' *Mora'dan* '15.000' ve Osmanlı tebaası hıristiyanlardan da '50.000' kişi toplanabilirdi. Böylece T o r t e l l o, Türkler'e karşı '220.000'e yaklaşan bir ordu hazırlanahileceği görüşünü savunuyordu.

İ. T o r t e l l o, *Floransa Konsili*'nde açıkladığı bu tasarısını, 16 Mart 1439 günlü bir mektupla Burgogne Kralı P h i l i p p e 'e de sunmuştu.[245] Bundan sonra da projesinin uygulanmaya konulması için İmparator'un elçisi olarak Avrupa başkentlerini dolaşmaya başlamıştı. T o r t e l l o 'nun bu önerisinden kısa bir süre sonra Papa IV. E u g e n i u s (1431-1447), 1439 Eylülü'nde, gelecek yıl bir donanma hazırlayacağını ve hıristiyan hükümdarları Haçlı Seferi'ne çağıracağını açıklamıştı. Böylece Floransa Kon-

sili *Union'a* karar verirken Türkler'e karşı yeni bir *lega'ya* da yönelmiş oluyordu.

Aslında o dönemde Türkler'i Avrupa'dan çıkarmak ve Bizans'ı kurtarmak için Haçlı projeleri hazırlayan yalnız İ. T o r t e l l o değildi. Bizans dışında Papalar'dan başlayarak birçok hükümdarlar, aydınlar, herhangi bir görevle Türkiye'ye gidenler, hatta Türk Sultanları ile konuşan kişiler böyle projeler hazırlıyorlardı.[246] Örneğin, 1432'de *Edirne'de* II. Murad'ı ziyaret etmiş olan B e r t r a n d o n d e l a B r o q u i é r e bile,"Türkler'in ele geçirdikleri devletleri geri almanın ve onları bir savaş alanında yenmenin nasıl mümkün olduğunu yazmak için heyecan" duyduğunu belirtiyordu! Ona göre *Dimetoka* dışında sınır boyundaki Türk şehirlerinin surları pek kuvvetli değildi ve zor karşısında Türkler buraları terk edeceklerdi. Türkleri yenmek için herşeyden önce Haçlı ordusunda disipline önem vermek ve teknik önlemler almak gerekliydi. Müslümanlara karşı harekete geçecek olan hıristiyan hükümdarlar, bunun kendilerine kazandıracağı ünü ve zaferi değil, yalnızca Tanrı'yı ve imanı düşünmeli idiler. Haçlı ordusu Türk topraklarına girinceye kadar, adam kaçırma ya da yağma gibi yollara sapmamalı, satın alınan herşeyin bedeli ödenmeli, böylece Türk yönetimi altına düşmüş olan halklara zarar verilmemeliydi. B r o q u i é r e de, kendisinden önce bu tür önerilerde bulunmuş olanlar gibi Haçlı savaşı için gerekli olan paranın Papa'nın gayretleriyle sağlanacağına inanıyordu. Eğer Fransa, İngiltere ve Almanya böyle bir sefer için toplam '15 - 20.000' kişi verecek olurlarsa bu çok sevindirici olacak ve herşey yoluna gidecekti. "O zaman Allah'tan bana onlarla beraber yürümeyi ihsan etmesini dileyeceğim. *Belgrad'dan İstanbul'a* kadar zahmetsizce nasıl gidileceğini göstereceğim" diyen B r o q u i é r e, projesini, Haçlılar'ın Türklere karşı nasıl başarı kazanacaklarını kendine göre belirterek bitiriyordu.[247]

Bununla birlikte İ. T o r t e l l o 'nun Haçlı projesinin önemi, Bizans İmparatorluğu adına hazırlanması ve Floransa Konsili'nde *Union'a* karar verildiği için VIII. I o a n n e s' in yardım dileklerinin Papa ve öteki Katolik hükümdarlarca olumlu karşılanmasından ileri geliyordu. Hele hıristiyan ordularını harekete geçirebilmek için *İstanbul* ile *Roma* ve diğer Avrupa başkentleri arasında elçiler gidip gelirken, II. M u r a d'ın 1440'ta *Belgrad* önünde başarısızlığa uğraması Macaristan'ı cesaretlendirince, Türkler'e karşı *lega* düşüncesi daha da güç kazanmıştı.

Tuna üzerinde egemenlik kurma girişiminde Sırbistan ve Macaristan ile karşılaşan Türkiye, Z s i g m o n d'un ölümünü (1437) izleyen karışıklıklar-

dan yararlanmasını bilmişti. Böylece '3' yıl içinde Sırp despotluğu ortadan kaldırılmış, Eflak yeniden itaat altına alınmış ve Bosna Kralı T v a r t k o da yıllık *2.500'* altun haraca bağlanmıştı. Fakat II. M u r a d, Sırp Despotu'nun Macaristan'a bıraktığı *Belgrad'ı* '6' aylık bir kuşatmaya rağmen alamamıştı. İşte M u r a d'ın hayatında bir dönüm noktası olan bu *Belgrad* başarısızlığı[248] üzerine yeni Macar Kralı I. U l a s z l o (Vladislav, 1440-1444)'nun Belgrad Komutanlığı'na ve Erdel Voyvodalığına atadığı H u n y a d i Y a n o s (1387-1456) karşı saldırılara geçme olanağını bulmuştu. Bosna'daki Türk kuvvetlerini oradan çıkartan H u n y a d i, 144l'de Sırbistan Uc beyi M e z i d Bey'i pusuya düşürmüştü. Ertesi yıl da Beylerbeyi Ş a h a b e d d i n Paşa komutasında gönderilen kuvvetleri yenilgiye uğratmıştı.

Balkanlar'da Türkler aleyhine olan bu gelişmelerden sonra, bir yandan İmparator I o a n n e s, öte yandan Macar Kralı U l a s z l o oluşturulmasına çalışılan *lega'ya* Venedik'in de katılmasını istemeye başlamışlardı. İmparator'un güvendiği adamı I. T o r t e l l o, bu kez de elçi olarak Avrupa başkentlerini dolaşmaya koyulmuştu. 1442 Şubatı'nda *Venedik'e* gelen bu Bizans elçisi, II. M u r a d'in mağlub edilmesi gerektiğini vurgulayarak Macaristan'ın içinde bulunduğu güçlükleri belirtmiş ve Cumhuriyet'in yardımını dilemişti. T o r t e l l o 'yu dinleyen Senato üyeleri İmparator'un sıkıntılarını paylaşmakla birlikte Türkler'e karşı bir işbirliğinin Papa ve Macaristan tarafından desteklenmesi gerektiğini öne sürmüşler ve elçinin *Roma' ya* ve *Buda'ya* gitmesini salık vermişlerdi![248] Böylece Signoria geleneksel siyasasına bağlı kalarak Türklerle barışı bozup *lega'ya* katılmadan önce bu ittifak'ın gerçekleşmeye yüz tutmasını bekliyordu.

Aslında H u n y a d i Y a n o s 'un Türkler'e karşı kazandığı başarılar *Venedik'te* törenlerle kutlanmıştı. 9 Kasım 1442'de *San Marco* meydanında Doc F. F o s c a r i 'nin de katıldığı parlak bir tören düzenlenmişti. 24 Aralık'ta da *Santa Maria Novella* Kilisesi'nde Papa IV. E u g e n i u s 'un yönettiği bir âyin *(messa)* yapılmıştı.[249] Ancak Senato Türkler'e karşı *lega* hazırlıklarına ciddi olarak geçildiğinde *Levante* ticaretinin uğrayacağı zararları enine boyuna düşünmeye başlamıştı. Bu nedenle U l a s z l o 'ya '10.000' libre barut gönderilmesini kabul etmiş, fakat kendisi herhangi bir hazırlığa girişmemişti.[250]

Gerçekte de Signoria, *Selanik* bunalımından sonra Türkler'e karşı oluşturulan bir ittifakın öncüleri arasına girmek istemiyordu. II. M u r a d 'la ilişkilerini kesmek şöyle dursun, bunu aynı dostluk havası içinde sürdürmek eğiliminde idi. Nitekim Bizans elçisi T o r t e l l o 'nun *Venedik'te* bulun-

duğu günlerde Senato, uzun tartışmalardan sonra II. Murad'a bir elçi gönderilmesini uygun bulmuştu.[251] Hatta İmparator Ioannes kardeşi Demetrius'un isyanı yüzünden II. Murad'la anlaşmazlığa düşünce Venedik arabuluculuk yapmaya yönelmişti. Kardeşi Konstantinus'la bozuşan Demetrius ağabeyine karşı ayaklanmış ve *İstanbul'u* tehdit etmeye başlamıştı. Murad'da âsi kardeşi tuttuğu için İmparator Ioannes ile anlaşmazlığa düşmüştü. Olayları değerlendiren Venedik Senatosu *Levante'de* barışın korunması ve *status-quo'nun* bozulmaması için arabuluculuk yapmayı yararlı görmüştü. 17 Eylül 1422'de İstanbul bailo'su Marino Soranzo'ya verilen emirde, onun arabulucuğu üstlenmesi ve gerekirse II. Murad'ın yanına gidip Venedik'in iki taraf arasında barışa büyük önem verdiğini belirtmesini istemişti. Elçi, barışın Cumhuriyet'in *Romania'daki* ticareti için de çok gerekli olduğunu vurgulayacaktı. Eğer Sultan *Arnavutluk'taki* bazı olaylar nedeniyle şikâyette bulunacak olursa, Venedik yönetiminin bu sorunları çözmeyi arzu ettiğini söyleyecekti.[252] *Edirne* ve *İstanbul* sarayları arasında arabuluculuk yapmak isteyen Signoria'nın asıl amacının *"Romania'daki* ticaret etkinliği"ni korumak olduğu böylece anlaşılıyordu.

Venedik, 1422 sonbaharında bile *lega'ya* katılmak niyetinde görünmüyordu. Ama durum yavaş yavaş değişiyordu. Turahan Bey'in *Mora'da* yenilgiye uğraması yeni umutlar doğurmuştu. Senato, artık Türkler'in Avrupa'dan çıkartılabilecekleri, Asya'ya çekilmek zorunda kalacakları olasılığını göz önüne almaya başlamıştı. Bu nedenledir ki 1442 yılı sona ererken, Türkler'in çekilmesi karşısında *Arnavutluk'ta Mora'da* ve *Ege'de* alınacak önlemleri görüşmeye koyulmuştu.[253]

Öte yandan Papa IV. Eugenius'un 1443 başlarında bir genelge yayımlayarak hıristiyan Avrupa hükümdarlarını Türkler'e karşı savaşmaya çağırması, Haçlı ruhunu büyük ölçüde canlandırmıştı. Doğal olarak dinsel bir ağırlık taşıyan bu genelgesinde Papa, "çok büyük hain Türk" *(perfidissimo Teucros)* diye nitelediği S. Murad'ı "hıristiyanlığın geleneksel düşmanı" diye suçluyor ve onunla savaşmanın "dinsel bir görev, bir yükümlülük" olduğunu öne sürüyordu.[254]

Ulusal devletlerin kurulması dönemine çoktan girilmiş olsa da hıristiyan Avrupa'da Papalığın bu tür çağırılarının etkinliği az çok sürüyordu. Bunun da birçok nedeni vardı. Papalığın siyasası üzerinde çalışmış olan Massimo Petrocchi, bu sorunun çok yönlü olduğunu belirterek şöyle diyor:

"Gerçekte politik ve ekonomik nedenler, hıristiyan dünyasının değer vermeyi sürdürdüğü dinsel, düşünsel, ahlaksal ve kültürel nitelikteki büyük bir mücadelenin ancak birer görüntüsünden ibarettir... Papalık Türkler'e karşı mücadelede daima *haçlı (crociata)* terimini kullandı... Bu terim feodal ve şövalyeliğe dayanan Ortaçağ düşüncesinin tipik bir deyimi idi. İsa 'nın mezarını kurtarmayı içeriyordu.... Modern çağa gelindiğinde ise *Haçlı terimi* Papalık tarafından terk edilmiş, onun yerini daha geniş bir biçimde Osmanlı İmparatorluğuna karşı koyma sorunu almıştı. Osmanlı İmparatorluğu, Papalık için daima dinsel bir dünya olarak kabul edilmiş ve öyle kalmıştı... Ortaçağ'daki Haçlı seferlerini modern çağdakilerden ayıran noktalar, terimin birincide dinsel, ikincide siyasal bir ağırlık taşıması ve bir tehlikeyi de içermesidir.[255]

IV. Eugenius 'un hıristiyanları Türkler'e karşı yeni bir ittifaka çağıran 1 Ocak 1443 günlü *bolla*'sından bir gün sonra Venedik Senatosu, Bourgogne Dukası Philippe'e bir mektup yazarak, böyle bir savaşa hazır olduğunu bildirmişti.[256] Papa da genel çağrısının arkasından Signoria'ya ayrıca başvurmuş ve *lega* için '10, kadırga donatmasını istemişti. Cumhuriyet, aslen Venedikli olan kardinal Giuliano Cesarini 'nin de ısrarıyla bu öneriyi kabul etmiş, ancak *Çanakkale Boğazına* gönderilmesi öngörülen '10' kadırganın masraflarının Papalık'ça karşılanmasını dilemişti.[257]

Böylelikle *Venedik* ile *Macaristan, Lehistan, Sırbistan* ve *Eflak* gibi *Tuna* boyu devletlerinin oluşturduğu büyük *lega'nın* Türk gücünü ezeceği inancı ile[258] ona katılmak yolunda ilk adımını atmış oluyordu. Papa ile bu ilişki kurulduktan bir süre sonra, 1443 Nisanı sonlarında Theodoros Caristinos adlı yeni bir Bizans elçisi daha *Venedik'* e ulaşmıştı. Türkler'in aradaki barışa rağmen Bizans kuvvetlerine saldırdıklarını öne süren bu elçi, *Transilvanya'da* uğradıkları yenilgiden sonra Osmanlılar'ın Avrupa'dan kovulmalarının kolaylaşmış olduğunu belirtiyor ve bunun gerçekleştirilebilmesi için Cumhuriyet'in denizden yardımcı olmasını diliyordu. Senato, 3 Mayıs'ta elçiye verdiği cevapta güveninden ötürü İmparator Ioannes'e teşekkür ettikten sonra Papa'nın isteği üzerine Cumhuriyet'in '10' kadırga donatmayı kabul ettiğini bildiriyordu. Ancak itttifak'ın genişletilmesi gerektiğini de vurgulayarak Bourgogne Dukası'na başvurulmasının yararlı olacağını ekliyordu.[259]

Görülüyor ki *Serenissima Repubblica,* Türkler karşısında başarılı olabılmek için *lega'nın* daha da genişletilmesini istiyordu. Avrupa başkentlerinin çoğunda *lega* için çalışmalar yapılır, öneriler değerlendirilirken Venedik

yöneticileri II. M u r a d 'la olan ilişkileri eskisi gibi sürdürmeye özen gösteriyorlardı. Örneğin, Türk himayesinde bulunan Voyvoda S t e p h a n (Etienne) B a l s a 'nın *Arnavutluk'ta* Venedikliler'e ait yerlere yaptığı saldırıların durdurulması için Padişah'a mektup yazılması uygun görülmüştü. Ancak bu kısa mektubun özel bir elçiyle değil *İşkodra'daki* Venedik yöneticisi aracılığı ile *Edirne'* ye ulaştırılmasına karar verilmişti.[260]

Bu arada Cumhuriyet'in ittifak için donatmayı bazı şartlarla da olsa kabullendiği kadırgalar konusunda kimi anlaşmazlıklar ve güçlükler başgöstermişti. Venedik, donatım giderlerinin Papalık'ça karşılanmasını istemiş, IV. E u g e n i u s ile *Sacra-Collegio* ise yalnızca '6' kadırganın ekipman giderlerini üstlenmeyi kabul etmişlerdi. Bunun dışında, Papalığın Haçlı seferine halkın maddi katkısı olarak eski dönemlerde olduğu gibi katolik ülkelerde özel bir vergi *(decima)* toplanmasını emretmesi de Venedik yöneticilerince ağır bulunmuştu. Bu yüzden de *Roma* ile *Venedik* arasında başlayan yazışmalar ve görüşmeler uzayıp gitmişti. Senato, bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Roma'daki elçisi L e o n a r d o V e n i e r 'e 25 Mayıs 1443'te şu talimatı vermişti: Cumhuriyet verdiği sözde durmaktadır. Ancak Papa '6' değil, '10' kadırganın donatım giderlerini karşılamalıdır. Eğer bu para yardımı yapılmaz ya da gecikecek olursa kadırgalar zamanında *Boğaz'a* gönderilemeyecek, Türkler de rahatlıkla Asya'dan Avrupa'ya geçebileceklerdi. 0 zaman da hıristiyanlann yenilgisi kaçınılmaz olacaktı. Venedik'e ait yerlerde *decima* toplanmamalı, ya da toplanan para gemilerin donatımında kullanılmalıdır.[261]

Bu suretle Signoria, donanmasıyla katılacağı Haçlı seferi giderlerinin bir kısmını hıristiyanlığın baş temsilcisi olan Papa'ya yüklemeye çalışıyordu. Eğer bu mümkün olmazsa Cumhuriyet'e ait yerlerde toplanacak *decima'nın* kendisine bırakılmasını istiyordu. Signoria başkentinde, haçlı ittifakından yararlanılarak *Gelibolu'nun,* dahası *Üsküdar'ın* bile ele geçirilebileceği umudu dalgalanıyordu. Senato'nun 6 Şubat 1444 günkü toplantısında üyelerden M a t t e o V i t t u r i şu öneride bulunmuştu: Bütün gemiler *Romania'da* toplandıktan sonra Kaptan L u c a G i o r g i o, *Gelibolu* önlerine gitmeli. Eğer hıristiyanlann zafer kazandıkları anlaşılırsa *Gelibolu'yu* ve *Üsküdar'ı* zaptetmeye çalışmalı idi.[262]

Bu öneri Senatörlerce tehlikeli görüldüğünden o gün için çoğunluk sağlayamamıştı. Ama birkaç gün sonra *Gelibolu* ve *Üsküdar'dan* başka *Selanik'in* ve *Epir* ile *Arnavutluk'ta* evvelce sahip olunan yerlerin Türkler'den geri alınabileceği umutları daha da artacaktı.

Signoria, daha I. M u r a d döneminde bir ticaret merkezine kavuşmak istediği *Üsküdar'ı* da içine alan bazı önemli limanları ve kentleri ele geçirebilmek umuduyla güçlü bir donanma hazırlamaya koyulmuştu. Ödenek sağlama konusunda Papa ile anlaşılamadığından hayli gecikmeyle de olsa istenilen kadırgalar 1444 baharında donatılmıştı. Bunun için *decima'dan* toplanan paralar dışında '30.000' duka harcanmıştı.[263] Sonunda Senato, 4 Temmuz 1444'te Macar Kralı U l a s z l o 'ya, müttefik kuvvetlerin *Tuna'dan* geçişlerini güvence altına almak için donanmanın *Niğbolu'ya* harekete hazır olduğunu bildirmişti.[264]

Haçlı donanması komutanlığına Papa'nın yeğeni Venedik Kardinali C o n d u l m i e r i atanmıştı. Cumhuriyet'in C o n d u l m i e r i 'nin emrine verdiği kadırgalara da Papalık bandırası çekilmişti. Oldukça uzun bir gecikmeden sonra donanma 14 Haziran 1444'te Venedik'ten hareket etmişti. Bunda A l v i s e L o r e d a n o komutasındaki '4' Venedik kadırgasından başka, '4' Bourgogne ve '2' de Ragusa kadırgası bulunuyordu. Öteki müttefik kadırgaları yolda donanmaya katılacaklardı.[265]

Ancak karma filonun *Venedik'* ten ayrılmasından '2' gün önce 12 Haziran'da Türkler'le Macarlar arasında bir anlaşma yapılmıştı. 1440'tan bu yana Macarlar karşısında uğranılan yenilgilere ek olarak Bulgarlar'ın Macarlar'la işbirliği yapmaları ve Arnavutluk'ta yeni bir ayaklanmanın başgöstermesi, ayrıca Karamanoğlu İ b r a h i m 'in yeniden Osmanlı topraklarına saldırması gibi önemli sorunlarla güç bir duruma düşen II. M u r a d , U l a z s l o ' ya barış önerisinde bulunmuştu. Onun bu davranışında zaten barış yanlısı olan Sadrazam Çandarlı H a l i l Paşa'nın da büyük etkisi olmuştu. *Edirne'ye* gelen bir Macar elçilik heyeti ile bir hafta kadar sürdürülen görüşmeler sonunda varılan anlaşmayı S. M u r a d 12 Haziran 1444'te yeminle onaylamıştı. '10' yıl süreli olması öngörülen bu "barış ve dostluk" andlaşması ile G e o r g B r a n k o v i c'e Sırp Despotluğu geri veriliyordu.[266]

Türkler'e karşı oluşturulan *lega'nın* şampiyonu olan ve başkomutanlığı da üstlenen U l a z s l o , Venedik donanmasının gecikmesinden ötürü kızgın ve kırgın da olsa, II. M u r a d ile barış görüşmelerine giriştiğini müttefiki Signoria'dan saklamıştı. Ancak *Edirne'de* varılan andlaşma metni onaylanmak için bir Türk elçisiyle *Segedin'e* gönderildiğinde durum değişmişti. U l a z s l o , bir yandan Kardinal C e s a r i n i ile Macar *Diet'*indeki savaş yanlılarının istekleri, öte yandan umutlarının sönmek üzere olduğu korkusuna kapılan VIII. I o a n n e s 'in, 30 Temmuz tarihli bir mektupla savaşa devam edilmesi yolundaki ricası karşısında andlaşmayı onaylamaktan caymış-

tı. Macar Kralı, 4 Ağustos 1444'te bir savaş bildirisi yayımlamış ve "Türkleri buradan deniz'den öteye koymak için" *Tuna'* yı aşacağına Trinite, Meryem, melekler ve azizler üstüne söz vermişti![267]

Kendisine bilgi verilmediği için *Edirne'de* ve *Segedin'de* olup bitenleri kesin olarak saptayamayan, ancak Macar Kralı'nın Türkler'le barış görüşmelerine giriştiğinden kuşkulanan Venedik Senatosu, her olasılığı göz önüne alarak, *Modon* önlerinde bekleyen Kaptan A l v i s e L o r e d a n o 'ya yeni bir talimat vermek gereğini duymuştu. 9 Eylül tarihli bu talimatta, Macar Kralı ile Türkler arasında barış görüşmelerinin "başlamış göründüğü" belirtilerek, bu durumda Cumhuriyet'in savaşı yalnız başına sürdürümeyeceği vurgulanıyordu. Bu nedenle Kaptan'a artık Türkler'e saldırmaması ve güvendiği adamlarından birini Sultan M u r a d 'a gönderip müttefik donanmadaki kadırgaların Cumhuriyet'e değil Papa'ya ait olduğu konusunda Padişahı ikna etmeye çalışması isteniyordu. Kadırgalardaki mürettebatın Venedikli olması ise uygun bir biçimde izah edilmeliydi! Eğer Padişah barışa eğilim gösterecek olursa L o r e d a n o bir anlaşma yapmada tam yetkili olacaktı. Aksine anlaşma sağlanamaz ya da Sultan'ın başka bir eğilimde olduğu saptanırsa donanma Cumhuriyete ait yerlerin güvenliğini sağlamalıydı.[268]

Böylesine bir talimat, *lega'dan* umutlanarak *Üsküdar'ı* bile ele geçirme hayaline kapılan Venedik yöneticilerinin, Türkler karşısında tek başlarına kalmaktan ne denli çekindiklerini kanıtlamaktadır. Macar Kralı'nın banş yapmış olması ihtimali karşısında Cumhuriyet, kabahatini bir nedene bağlamaya çalışan çocuklar gibi, safça yalanlar aramakta, zaten Papalık bandırası çekerek bir tür kamuflaja başvurduğu kadırgalarını, bu kez Papalık donanmasına aitmiş gibi göstermeye yeltenmekteydi! Bu da Signoria'nın Haçlı seferinin bütün yükünü ve suçunu Papa IV. E u g e n i u s 'a yüklemeye çalışması demekti.[269]

Venedik'i II. M u r a d karşısında düşeceği durumdan kurtaran, U l a z s l o komutasındaki Haçlı ordusunun harekete geçtiği hakkında alınan haberler olmuştu. Bunun üzerine Senato, 15 Ekim 1444'te Kaptan L o r e d a n o 'ya daha cesurca emir verme olanağını bulmuştu: Macar Kralı *Tuna'yı* geçmeyi başardığında Venedik donanması da Türkler'in elinde bulunan Arnavutluk şehirlerinden *Avlonya (Valona)* ile *Canina (Yanya?)'yı* işgal etmeliydi.[270] Signoria böylece bu şehirleri *Ragusa (Dubrovnik)* Cumhuriyeti'ne kaptırmak istemiyordu. Çünkü *Adriatik'ten İstanbul'a* giden karayolunun başlangıç noktasında bulunan *Avlonya,* aynı zamanda çok önemli bir itha-

lat-ihracat limanı idi. Ayrıca Venedik'in büyük ihtiyacı olan buğday ve tuz'un bir kısmı *Avlonya* ile ona yakın *Yanya (Janina)* yöresinden sağlanıyordu. Bu nedenle Signoria öteden beri bu şehirleri kendine bağlamak, mümkünse egemenliği altına almak çabasında idi. Nitekim daha birkaç ay önce Senato, *Avlonya'nın* kendilerine bırakılması için Türkler'e belirli bir para ödenmesini öngören bir karar almıştı.[271]

Ne var ki donanmaya Arnavutluk sahillerinde görev verilmesi, *Karadeniz-Tuna* yoluyla *Niğbolu'ya* varıp Haçlılar'a yardım edilmesi olanağını ortadan kaldırmış oluyordu. Kaptan'a böyle bir emrin verilmesiyle Cumhuriyet, Ulazslo'ya doğrudan yardım düşüncesinden vazgeçmiş, gözlerini kendisi için daha önemli olan *Ege'ye* çevirmişti. Babinger'e göre Venedik, başlangıçta Türk kuvvetlerinin Anadolu'dan Rumeli'ye geçişlerini önlemek için Boğazlar'a kadırgalarını göndermeyi tasarlamıştı. Fakat Memluk Sultanı El-Melikü'zzahir Çakmak (1438-1453)'ın doğu Akdeniz'deki haçlı egemenliklerinin kökünü kazımak için harekete geçmeye hazırlandığı ve gönderdiği bir kısım kuvvetlerin *Kıbrıs'a* çıktığı haberleri gelince Cumhuriyet, herşeyden önce *Levante*'deki çıkarlarını düşünmeye başlamıştı. Venedik yöneticileri Macarlar'a silahlı bir yardımı akıllarından çıkarınca da Ulazslo "Uzun Sefer" denen *Varna* savaşında yalnız kalmıştı.[272]

Bütün bu nedenlerle Venedik'in donattığı '10' kadırga ile Bourgogne Dukalığı'na ait '4' ve Ragusa'ya ait '2' kadırgadan oluşan Haçlı donanması *Çanakkale Boğazı'na* oldukça gecikerekten varabilmişti. Signoria'ya göre ise asıl geç kalan Macar Kralı idi. Ulazslo'nun *Tuna'yı* geçtiği anlaşıldığında Senato Papa IV. Eugenius'a yazdığı 19 Ekim 1444 günlü mektupta bu tarihin çok geç kaldığını ve mevsimin ilerlemiş olması yüzünden deniz savaşlarının daha güç ve uzun olacağını belirtmiş ve Papalık kadırgalarının Boğazı korutmayı sürdürmelerini, kadırgaların donatımı ve tayfalar için gerekli paranın da Papalık'ça sağlanmasını dilemişti. Senatörlerin görüşüne göre, Türklerin, Avrupa'dan kovulsalar bile geri dönmeleri ihtimali vardı. Bunu önlemek için de daha başka gemilerin donatılması gerekliydi.[273]

Gerçekten de 4 Ağustos'ta yayımladığı bildiriye göre Macar Kralı'nın Eylül başında *Tuna'yı* geçmesi gerekiyordu. Oysa nehri aşma ancak '20' Eylül'de yapılabilmişti. Dolayısıyla da '3' haftalık bir gecikme vardı. Venedik Senatosu, sonucu önceden sezmişcesine, bunun suçunu daha şimdiden Haçlı Başkomutanı'na yüklüyordu. Aynı zamanda Türkler'i Asya'ya hapsetmenin pek kolay olmadığına da işaret ediyordu!

Bu kuşkulara rağmen Signoria, *Çanakkale Boğazı'na* doğru yol alan Alvise Loredano'ya 9 Kasım 1444'te son talimatı veriyordu: Kaptan Haçlı donanması başkomutanı Condulmieri ile Bourgogne gemileri komutanının fikirlerini de alarak "Haçlı seferinin yararına" olacak hareketlerde bulunmalı, *Boğaz'ı* korumalı idi. Macar Kralı harekete geçtiği için bundan böyle Loredano'ya özel emri verilmeyecekti.[274]

Ne var ki *Venedik'te* yazılan bu talimattan bir gün sonra, 10 Kasım 1444'te Haçlı ordusu *Varna'da* II. Murad karşısında ağır bir yenilgiye uğramıştı. Kral I. Ulazslo ile Kardinal Julien Cesarini hayatlarını yitirmişlerdi. Hunyadi Yanos ise güçlükle kurtulabilmişti.

Edirne'de Macaristan ile yaptığı anlaşmadan sonra Karamanoğlu İbrahim Bey'le de bir *Sevgedname* yapan II. Murad, saltanatı '12' yaşındaki oğlu Mehmed'e bırakıp *Manisa'ya* çekilmişken Haçlı saldırısı üzerine ordusunun başına çağrılmıştı. İmzalanan andlaşmayı bozan Avrupalılar'ın yeniden savaşa başlamaları, bir süre önce *Hurufi* ayaklanması ve büyük bir yangın nedeniyle Osmanlı başkenti *Edirne'de* duyulan korku ve heyecanı daha da artırmıştı. Bu tarihlerde şehirde bulunan Ancona'lı Ciriaco'nun *Pera'dan* Hunyadi Yanos'a yazdığı 24 Haziran 1444 tarihli mektupta belirttiğine göre, bir taraftan surların ve kulelerin onarımı için büyük bir çaba harcanırken, öte yandan bir kısım kişiler *Bursa'ya* ya da öteki Anadolu kentlerine kaçmaya başlamışlardı.[275] *Çanakkale Boğazı* Haçlı donanmasınca tutulduğu için *İstanbul Boğazı'ndan* 20 Ekim 1444'te karşı yakaya geçen II. Murad Haçlılar'ı *Varna* önlerinde karşılamıştı.

Türk kuvvetlerinin Asya'dan Avrupa'ya geçtikleri 20 Ekim'de *Gelibolu* açıklarında *lega'ya* dahil bazı gemilerin bulunduğu kesin olmakla birlikte, Loredano komutasındaki Venedik kadırgalarının orada olup olmadıkları ve ne yaptıkları açıklıkla saptanamamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Senato, Murad 'ın *Boğaz'ı* geçişinden *'5'* gün önce, 15 Ekim'de Kaptan'dan *Avlonya* ve *Yanya'yı* işgal etmeye hazırlanmasını istemişti. Donanmanın *Çanakkale'ye* yönelmesi emri ise Varna savaşından yalnızca bir gün önce verilmişti. Bu Senato kararları, Loredano 'nun Ekim sonlarında henüz *Çanakkale Boğazı'na* varmadığını göstermektedir. Kardinal Condulmieri 'nin Sultan Murad 'ın Avrupa'ya geçtiği haberini veren mektubu Hunyadi 'ye ancak '17' gün sonra, 7 Kasım'da ulaşabilmişti.[276] Kaldı ki Papa Eugenius 'un, yenilgiden sonra Venedik Kaptanı'nı, *"Bozcaada* ile *Gelibolu* arasında çok kıymetli 24 gün yitirmekle" suçlanması,[277] Loredano'nun *Varna* savaşı öncesinde *Çanakkale Boğazı'na* girmediğinin bir başka kanıtı olmalıdır.

İçlerinde İtalyan ve Alman gönüllülerinin de bulunduğu H u n y a d i komutasındaki Haçlı ordusunun *Varna'da* uğradığı yenilgi, Avrupa'nm birçok başkentinde görülen ve Signoria'nın da bir ara kendini kaptırdığı düş'ün sona erip gerçek'in ortaya çıkmasını sağlamıştı. Türkler'in kazandığı zafer, Balkanlar'da Osmanlı egemenliğinin sağlam bir biçimde yerleşmiş olduğunu bir kez daha göstermişti. M. P e t r o c c h i 'nin deyimiyle, "*Varna* bozgunu ve onun dramatik görünümünden sonra hıristiyan dünyası iniş'e yönelmişti. İslam dünyası artık saldırıdaydı. Hıristiyan âlemi onu ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında durdurabilecekti.[278] Bu nedenle Venedik Cumhuriyeti'nin bundan böyle Türkler'e karşı uygulayacağı politika, askeri niteliktekı girişimlerden vazgeçerek yalnızca *Levante'deki* topraklarını ve oradaki etkinliklerini korumaya ve savunmaya yönelik bir nitelik almıştı.[279]

b) 1446 Anlaşması ve Sonrası:

Sultan M u r a d, *Varna'da* kazarıdığı kesin zaferden sonra oğlu M e h m e d 'i yine saltanatta yalnız başına bırakarak *Manisa'* ya çekilmişti. Türkler'i Asya içlerine sürmek, Bizans'ı kurtarmak amacıyla yola çıkan Haçlılar ise uğradıkları büyük yenilgi karşısında kendi içlerinde suçlu aramaya koyulmuşlardı. En büyük suçlama da Venedik'e karşı yapılıyordu. Özellikle Papa E u g e n i u s, Kaptan L o r e d a n o 'nun gecikmesinden ötürü onu sorumlu tutuyordu. Hatta tayfalarının hepsi de Venedikli olan kadırgaların "hiçbir zafer kazanmadıklarını' öne sürerek, evvelce kabullenmiş olduğu donatım giderlerini ödemek istemiyordu.[280]

Bununla birlikte Papa, savaşa devam için ısrar ettiğinden Venedik Senatosu, donanmasına geri dönmeyip kışı *Levante'de* geçirmesi emrini vermek zorunda kalmıştı.[281] Fakat kışın şiddetli geçmesi ve *Çanakkale Boğazı* ile Türkiye pazarlarının Haçlılar'a kapalı olması yüzünden yiyecek bulmadaki güçlükler, duyulan sıkıntıları daha da artırmıştı. Bır yandan *Varna* yenilgisinin baş sorumlusu diye suçlanan, öte yandan donanma giderlerini Papalık'tan alamadığı için masrafları karşılamada güçlükler çeken Signoria, *Roma'da* ateşli bir savunma ve pazarlık içine girmişti. Cumhuriyet, suçsuzluğunu kanıtlamaya çalışırken, bozgunun asıl sorumlusunun U l a s z l o olduğunu öne sürüyor ve Papa'nın söz verilmiş olan parayı ödemesinin bir "onur" sorunu olduğunu belirtiyordu. Nitekim Roma elçisi A n d r e a D o n a t o 'ya 15 Şubat 1445'te verilen talimatta şöyle deniliyordu: Senatörler, Venedik kadırgalarının hiçbir zafer kazanmadığını öne sürüp gemilerin donatım giderlerini ödememesinden dolayı çok üzgündürler. Eğer donanma

fazla bir şey yapamadıysa bunun kabahati savaşta hayatlarını yitirenlere, özellikle de Macar Kralı'na ait olmalıdır. Venedik donanması şiddetli soğuğa rağmen kışı *Bozcaada'da* ve *İstanbul'da* geçirmeye çalışacaktır. Bu nedenle gemicilere para ödemek, Papa için bir onur sorunu, aynı zamanda zorunluluktur.[282]

IV. E u g e n i u s ise Cumhuriyet'in istediği parayı ödemeye yanaşmaksızın yalnızca Haçlı seferine devamdan söz ediyor ve gerekirse yeni bir *lega* oluşturulmasını öne sürüyordu. Venedik elçisi A. D o n a t o ile görüşmelerinde de bunları belirtiyor ve Signoria'nın savaşı sürdürmekten yana olup olmadığını soruyordu. "Evet"le "hayır" arasında bir tercih yapamayan ya da yapmak istemeyen Venedik Senatosu, sözü edilen bu yeni *lega'da* ilk adımı atan devlet olarak görünmemek için ittifakın yine Macaristan'da oluşturulmasının "çok iyi" olacağını söylemeyi uygun bulmuştu. Elçi A. D o n a t o 'ya yazılan 12 Mart 1445 günlü mektupta, yeni *lega* için karar vermenin zor olduğu belirtildikten sonra, bunun Macaristan'da ele alınmasının yerinde olacağı görüşü savunuluyordu. Ancak eğer Papa gerçekten de yeniden harekete geçilmesini istiyorsa, gemilerin donatım giderlerinin ödenmesinin gerektiği vurgulanarak, bu konuda şimdiye kadar bir şey yapılmamasının bir "skandal" olduğu ekleniyordu[283]

Roma ile sürdürülen bu yazışmalarda ve Senato görüşmelerinde ortaya çıkan tablo şöyle idi: Signoria, Papa'nın ısrarı üzerine Türkler'le savaşa devam etmeyi kabul edebilirdi. Ancak bunun '2' önşartı vardı. Papalığın evvelce üstlendiği gibi, gemilerin donatım giderlerini ödemesi ve Varna Haçlıları'na öncülük eden Macaristan'ın bu yeni ittifak içinde de yer alması. Ne var ki *Roma'daki* görüşmelerde bu konulardan hiçbirinde bir gelişme sağlanamıyordu. Senato da yeni elçisi O r s a t o G i u s t i n i a n o 'ya gönderdiği son talimatlarda bile, Türkler karşısında yine yalnız başına kaldığından yakınarak kendini savunmak zorunluluğunu duyuyordu. 18 Mart 1445'te yazılan talimatta elçiden, Papa'nın suçlamalarına karşılık olarak Venedikliler'in yaptıklan fedakârlıkların şahitleri bulunduğunu belirtmesi ve Sultan M u r a d 'la barışın sözkonusu olduğu bu dönemde *Ağrıboz'a* ya da *Levante'deki* başka yerlere yapılacak saldırılar karşısında Cumhuriyet'in yalnız kaldığını öne sürmesi isteniyordu.[284]

Çok geçmeden de Senato, Türkler'in başlattıklan akınlar böyle devam edecek olursa, Cenova'nın yaptığı gibi barış istemek zorunda kalacağını açıklamak gereğini duymuştu.[285] *Levante'deki* bu olaylar nedeniyle II. M u r a d 'a bir elçi göndermeyi düşünmüşken sonra bundan vazgeçen Se-

nato[286] 15 Nisan'da L o r e d a n o 'dan *Boğaz'daki* '3' kadırgayı *Bozcaada'ya* çekerek Venedik gemilerinin *Marmara' ya* giriş çıkışlarını oradan güvence altına almasını emretmişti.[287] Fakat ondan '25' gün sonra ise, *Roma'dan* alınan olumsuz haberlerin de etkisiyle barış yanlıları çoğunluğu sağlayınca, Kaptan'a "Avrupa Sultanı" M e h m e d ile barış görüşmelerine geçilmesini içeren bir talimat gönderilmişti. Papalık donanması Başamirali Kardinal C o n d u l m i e r i ile birlikte hareket eden A l v i s e L o r e d a n o, aslında Türklerle mücadeleye yeniden başlanılmasından yanaydı. Senato, Genel Kaptan'ın bu tutumunu ve direncini övgüye değer buluyordu. Ne var ki şartlar Cumhuriyet için hiç de elverişli değildi. Signoria bu mücadeleyi yalnız başına sürdüremezdi. Bu nedenle L o r e d a n o 'ya 11 Mayıs 1445'te yazılan mektupta bu noktalar belirtildikten sonra, Rumeli Sultanı *(Soldanus Graciae)* M e h m e d 'le barış görüşmelerine girişmesi ve bunu en iyi biçimde sonuçlandırabilmesi için de İstanbul bailo'su ile işbirliği yapması isteniyordu. Öngörülen yeni anlaşmaya 1430 andlaşması metni esas alınabilirdi ama onun vergiye ilişkin hükmü dışta bırakılmalıydı. Sultan'ın devletinde Venedik tüccarlarına tam bir serbestlik sağlanmalıydı. Andlaşmanın daha da güçlenip geçerlilik kazanması için düzenlenen metin M e h m e d 'in babası yani M u r a d tarafından da onaylanmalı idi. Kaptan, görüşmeleri hızlandırmak için Sultan'a '500-600' duka tutarında bir para *(una somma)* sunabilecekti. Türklerle barış yapılana dek Venedik kadırgaları *Boğaz'*da kalacaktı.[288]

F. B a b i n g e r, olayların akışı karşısında Venedik'in tek başına olarak Türklerle barışa yönelmesini bir "hamlık" olarak nitelemektedir.[289] Ancak gözden uzak tutmamak gerekir ki, Türk ilerleyişine başından beri karşı koymaya çalışan ve bunun için savaşmaktan da çekinmeyen Signoria, savaşta yenildiğinde daha fazla şey yitirmemek, *Levante'deki* ticaret etkinliğini sürdürebilmek için barışa yönelmişti. Bu, onun "ham"lığından çok, ince diplomasisinin bir göstergesi idi. Şimdi yaptığı, evvelce yapmış olduklarından farklı bir şey değildi. Nitekim H u n y a d i Y a n o s 'un savaşa devam etme konusundaki ısrarından ve bu amaçla *Karadeniz'den Tuna* ağzına gönderilen kadırgaların hareketlerinden olumlu bir sonuç alınamamıştı. Hatta II. M u r a d 'a ve oğlu M e h m e d 'e karşı kullanılmak istenen Şehzade D a v u d 'a bağlanan umutlar da bir kez daha sönmüştü. Bourgogne Dukalığı Amirali W a l e r a n d e W a w r i n, *Tuna* ağzından *Niğbolu*'ya kadar ilerlemek ve orada kara kuvvetleriyle birleşmek amacıyla, '7' kadırgalık bir filo ile Boğazlardan geçerek 1445 Ağustosu'nda *Karadeniz'e* açılmıştı. *Tuna* boyu halkını Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırabilmek amacıyla Ma-

car sarayının bir süreden beri bir koz olarak elinde bulundurduğu D a v u d da amiral gemisine alınmıştı. *İbrail* üzerinden *Rahova'ya* kadar uzanan bu Haçlı donanması H u n y a d i 'nin harekete girişememesi yüzünden geriye dönmek zorunda kalmıştı.[290]

Signoria'nın Türklerle giriştiği barış görüşmelerinin uzamasında bu girişimlerin de etkisi olmalıdır. Her ne olursa olsun genç Osmanlı Padişahı II. M e h m e d ile ilk kez resmi ilişki kuran yabancı devlet Venedik Cumhuriyeti olmuştu. Ancak ayrıntılarını bilemediğimiz nedenlerle görüşmeler oldukça uzun sürmüş ve Türkiye ile Venedik arasında barış 1446 kışında yapılabilmişti.

Edirne tahtında oturmakta olan II. M e h m e d 'le barış görüşmelerine Signoria tarafından İstanbul bailosu A n d r e a F o s c o l o memur edilmişti. O da herhalde Pera'lı bir tüccar olan A l d o b r a n d i n o d e 'Giusti (Aldobrandinum de' Zusti)'yi elçi olarak *Edirne'ye* göndermişti.[291] Türk tarafından da Sadrazam Çandarlı H a l i l Paşa'nın ağırlığını koyduğu görüşmeler 23 Şubat 1446'da sonuçlandırılarak bir metin hazırlanmıştı. "Avrupa Sultanı" genç II. M e h m e d de 2' gün sonra *25* Şubat'ta *ahidname* biçiminde düzenlenmiş olan bu metni yemin ederek onaylamıştı.[292]

Ancak Osmanlı Sultanı, kendisinin imzalayıp onayladığı bu ahidname metnini 9 Mart 1446 tarihli bir mektupla bailo A n d r e a F o s c o l o 'ya göndererek onun da bunu Cumhuriyet adına yemin edip doğrulamasını istemişti. II. M e h m e d mektubunda kullarından A l a f a z i B a s s a (?Paşa) ve J a n a s c a r a j a (Yunus Karaca) ile kâtip D i m i t r i T r i g r a m a t i e r i 'yi gönderdiğini bildiriyor ve ahidnamenin San Marco adına Grekçe ve Latince bir "yeminname" ile doğrulanması gerektiğini belirtiyordu.[293]

Sözkonusu ahidnamenin aslı, 1430 ahidnamesi gibi Grekçe kaleme alınmıştı. Venedik arşivinde bulunan bu metin Fr. B a b i n g e r tarafından tanıtılmış ve 1949'da da D ö l g e r 'le ortaklaşa yayınlanmıştır.[294] Ayrıca metnin zamanında İtalyanca'ya yapılan çevirisi ise geçen yüzyılın sonlarında T h o m a s R. P r e d u l l i tarafından basılmıştır.[295]

Andlaşma ya da *ahidname* '15' paragraftan oluşmuştu. Metin, II. M e h m e d 'in ağzından çıkan bir ifadeyle kaleme alınmış olmakla birlikte, karşılıklığın belirtilmesi gereken yerlerde Venedik Cumhuriyeti'nin yükümlülüğü onun elçisinin şu deyimiyle metne eklenmişti: "Hükümdarlığımın çok iyi niyetli babası Doc ve Venedik'in yüce yöneticileri de böyle yapsınlar..."

25 Şubat 1446 günlü ahidname, genelde, *Selanik bunalımı'ndan* sonra Signoria'nın II. M u r a d 'dan almış olduğu 4 Eylül 1430 tarihli ahidnamenin yenilenmesi niteliğindeydi. Birçok hüküm eski içerikleriyle yenilenirken anlatımda bazı küçük değişiklikler yapılmıştı. Onların dışında, biri esirlere ötekisi de ticarete ilişkin olan iki yeni paragraf kabul edilmişti.

1430 anlaşmasında *Selanik* önündeki savaşlardan hiç söz edilmeksizin, "iyi, dürüst, kalıcı ve gerçek" bir barış yapıldığı belirtilmişti. Bu kez, Venedik Komünü ile süren savaşa son verildiği ve "genel bir barış" yapıldığı vurgulanıyordu. (P-2)

Tarafların birbirlerinin topraklarına ve mallarına zarar vermeyeceklerine, zarar verenlerin cezalandırılacaklarına (P-3, 4), hainlikle karşı tarafa teslim edilen kalelerin ve yerlerin geri verileceklerine (P-5) ve kaçakların götürdükleri eşyaların iadesine (P-6) ilişkin hükümler 1430 ahidnamesinin aynı idi.

Venedik'in *İnebahti* , *İşkodra* ve *Leş (Alessio)* şehirleri için ödediği yıllık vergi (haraç), gene '236' duka olarak bırakılmıştı.[296] Şu kadar ki evvelce Eylül'de ödenen bu para bundan böyle Şubat'ta ödenecekti. (P-11, 12)

Türk ticaret gemilerinin Venedik'e ait yerlerde dostça karşılanacakları, buna karşın silahlı kadırgaların ve fustaların *Gelibolu'dan* ya da başka yerlerden *Çanakkale Boğazı* dışına çıkışlarında eski uygulamanın sürdürüleceği hakkındaki hükümlerde de (P-8, 10) bir değişiklik yapılmamıştı. Naksos (Nakşa) Dukası'nın ve kardeşlerinin Venedik'e bağlı kalaraktan andlaşma kapsamına alınmalarını belirten eski hüküm (P-9) de saklı tutulmuştu.

İki taraf tebaasının diğerine ait yerlerde serbestçe ticaret yapabileceklerini yenileyen paragraf da genelde aynen korunmuştu. (P-7) Fazla olarak, tüccarların ister kendi adlarına, isterse aracı *(messedati)* olarak karşı devlete ait yerlerde istedikleri şeyleri serbestçe alabilecekleri ve satabilecekleri şeklinde bir açıklığa kavuşturulmuştu. Ayrıca tüccarların, kendi vatandaşları da olsa bir başkasının işlediği suçtan ötürü sorumlu tutulmayacakları kabul edilmişti. (P-15)

Nihayet, taraflardan birinin ülkesinden kaçıp karşı ülkeye sığınan kölelerin geri verilmeleri öngörülürken Türkiye'de yakalanan Venedikli esirler için bir ayırım yapılmıştı. Buna göre, hıristiyan esirler hemen geri verileceklerdi. Ancak bunlardan kendi istekleriyle müslüman olanlar serbest bırakılmayacak, onların yerine bedel olarak her biri için '1.000' akçe ödenecekti. (P-14)

Ahidnamenin sonunda, henüz '14' yaşında bulunan II. Mehmed ve Venedik elçisi Aldobrandoni, bu barış andlaşması hükümlerine bağlı kalacaklarına yemin ederlerken, barışın "sürekli" *(per sempre)* olmasını da diliyorlardı. (P-15)

Signoria, *lega'dan* ayrılıp Türklerle yalnız başına bir barış yaparken, kendisi için olumlu sayılacak bir anlaşma elde etmeyi başarmıştı. 1430 ahidnamesinin yer yer güçlendirilerek korunması, kuşkusuz ki Cumhuriyetin diplomatik becerisinin bir eseri idi.[297] Türkler açısından ise 1446 ahidnamesi, birçok konularda karşılıklığın vurgulanması yönünden bir özellik, bir ileri adım niteliği taşıyordu. Böylece Venedikliler'e tanınan serbestliğin ve hakların tek yanlı bir ayrıcalık olmadığına işaret edilmiş olunuyordu.

Venedik, Türkler karşısında Macaristan'ı ve Papalığı kendi hallerine bırakarak işin içinden sıyrılmıştı. Ancak bir yandan Papalığın "Haçlı ruhu"nun devam ettirilmesi hakkındaki ısrarı, öte yandan Türkiye'deki gelişmeler, yapılan barışın "sürekliliği hakkında bazı sorunlar doğuracağa benziyordu.

Edirne'de bir anlaşmaya varıldığı haberi, II. Mehmed 'in metni onaylamasından iki hafta sonra, 22 Mart'ı izleyen günlerde Venedik'e ulaşmıştı. Barış görüşmelerinin uzamasından kaygı duyan Senatörler, Türkler'le savaş halinin sürmesinin *Karadeniz* ticaretine büyük zarar verdiğini belirterek "Sultan Murad 'a" yeni bir elçi gönderilmesinden yana idiler. Ancak 17 ve 22 Mart 1446 günleri '2' kez oya sunulan bu öneri çoğunluk sağlayamamıştı.[298] Arkasından "barış"a varıldığının anlaşılması üzerine bu karamsar hava dağılmıştı. Senato da artık huzura kavuşulduğu düşüncesiyle *Tana'ya* ticaret gemilerinin gönderilmesine karar vermişti.

Yalnız bu arada *Edirne* tahtında yeniden bir değişiklik olmuştu. 1444 Ağustosu'nda saltanatı oğlu II. Mehmed 'e bırakan Sultan Murad, içteki ve dıştaki bazı olumsuz gelişmeler karşısında '2' yıllık bir aradan sonra 1446 Ağustosu sonlarında yeniden tahta dönmüştü. O sırada *Manisa'da* bulunan Ancona'lı Ciriaco 'nun bildirdiğine göre, eski padişah acele olarak oğlu Mehmed tarafından çağırılmıştı.[300] Bu değişiklikten ötürü "Avrupa Sultanı" II. Mehmed 'in, 25 Şubat'ta *Edirne'de* imzalayıp elçi Aldobrandino 'ya vermiş olduğu ahidnamenin, II. Murad tarafından da kabul edilip onaylanması gerekiyordu. Bunu dikkate alan Signoria, vakit yitirmeden İstanbul'daki bailosu Andrea Foscolo 'yu hem tahta çıkışını kutlamak hem de sözkonusu ahidnameyi onaylatmak amacıyla elçi olarak *Edirne'ye* göndermişti. II. Murad, Signoria elçisiyle yapılan görüşmelerden sonra 25 Şubat tarihli ahidnameyi olduğu gibi kabul etmiş ve A. Foscolo' ya 25 Eylül 1446 tarihli şu onay belgesini vermişti.[301]

"Ben, büyük Hükümdar ve büyük Sultan M e h m e d Bey'in oğlu büyük Hükümdar ve büyük Sultan M u r a d Bey,

"Venedik Cumhuriyeti'nin çok asil bailosu A n d r e a F o s c o l o, B a r t o l o m i o d i G i u s t i (Zusti)'yi elçi olarak gönderip, sevgili oğlum M e h m e d Bey tarafından yapılan barışı ve yeminleri kabul edip yenilememi istedi. Ben de, gök yüzünün ve yer yüzünün yaratıcısı olan Allah ve büyük Peygamberimiz M u h a m m e d ve inanıp kabul ettiğimiz '7' mushaf ve Tanrı'nın '24' peygamberi adına ve babamın ve benim ruhlarımıza ve kendi başıma ve kuşandığım kılıç hakkına yemin ederim ki:

"Bugünden başlayarak ben de Venedik Cumhuriyeti ile, onun bütün beyleri ile ve Venedikli olan herkesle iyi ve gerçek bir barış içinde olacağım.

"Venedik Cumhuru'na ait yerlerde ve ona bağlı olan kişilerde benim hükümdarlığımdan ve tebaamın herhangi birinden ne karada ne denizde korku duyulmasın.

"Sevgili oğlum Sultan M e h m e d Bey'in Venedik Cumhuru ile yaptığı ve yeminle doğruladığı bu ahidnameye, Venedik Cumhuru'nun hükümdarlığıma ait bütün yerlerde ve bütün tebaama karşı bağlı kaldığı sürece uyacağım ve koruyacağım. Bu nedenle, hükümdarlığım adına onu onaylamak için bu yeminnameyi verdim.

6955 yılının X. İndiksiyonunun...

Eylülünde, *Edirne'de.*"[302]

İtalyanca çevirisinde Eylül'ün hangi gününde düzenlendiği belirtilmeyen bu onay belgesinden bir ay kadar sonra 25 Ekim 1446'da II. *M u r a d*, adamlarından Y a h ş i Bey'i (Jachsabei) elçi olarak bailo A. F o s c o l o 'ya göndermişti. Elçilik heyetinde D i m i t r i A p e t h a s c o adlı Rum bir kâtip de bulunuyordu. Padişah, F o s c o l o 'ya yazdığı mektupta, Edirne'ye gelen B a r t o l o m e o d i G i u s t i ile oğlu M e h m e d arasında yapılan ahidnameyi onayladığını ve ona bağlı kalacağına yemin ettiğini belirtiyor ve bailo'nun da Cumhuriyet adına aynı şekilde yemin etmesini istiyordu.[303]

II. M u r a d'ın bu mektubundan da açıkça anlaşıldığı gibi 25 Şubat 1446 ahidnamesinin geçerlilik kazanması için Padişah'tan sonra Venedik temsilcisince de onaylanıp doğrulanması gerekiyordu. Rum kâtip D i m i t r i de bu yemin töreninde çevirmenlik yapması için gönderilmişti. Türk elçisi Y a h ş i Bey'in *İstanbul'dan* sonra da *Venedik* 'e gittiği anlaşılmaktadır ki[304] bu 1446 yılı sonlarına rastlamaktadır.

Bu karşılıklı onaylama ve yeminlerle II. Murad ile Venedik Cumhuriyeti arasında *Varna* haçlıları öncesindeki barış ortamına yeniden girilmişti. *Serenissima Repubblica* da bir ara gördüğü düşten sonra bu barışı korumak yanlısı idi. Bu nedenle Papa IV. Eugenius 'un Türklerle savaşı sürdürmek için Signoria'nın yeniden kadırgalar donatması yolundaki isteğine hemen olumsuz cevap verilmişti. Papa bu amaçla Venedik'e Giovanni Reate adlı bir elçi göndermişti. Senato, II. Murad'ın bailo A. Foscolo'ya mektup yazdığı günde, yani 25 Ekim 1446'da Papa'nın elçisine verdiği cevapta görüşlerini ve kararlarını şöyle belirtmişti.

"Cumhuriyet, Haçlılar için epeyce şeyler yapmıştır. Kutsal makama karşı da asla borçlu değildir. Aksine 1444'te donatılmış olan gemilerin masraflarının Papalık'ça ödenmesi gerekir. Türk Sultanı ile barış yapılmıştır, bundan geri dönülmesi de sözkonusu olamaz. Çünkü böyle bir dönüş Cumhuriyet'in *Romania'daki* çıkarları yönünden çok pahalı olur!"[305]

Venedik Cumhuriyeti herşeyden önce gene *Levante'deki* çıkarlarını düşünüyordu. Ne var ki bu çıkarların aynen sürdürülmesi ya da genişletilmesi artık mümkün değildi. "Osmanlı topraklarına karşı duyulan hırs, Cenova için olduğu gibi Venedik için de kendi gelişim çemberini tamamlamış, kapatmıştı.[306] Bununla birlikte Türkler'le ilişkiler normal barış ortamına girmişti. Bazı Türk korsan gemileri Venedik'e ait yerlerde esir aldıkları kişileri *İzmir, Ayasuluk* ya da *Balat* pazarlarında satışa çıkardıklarında, Cumhuriyet'in isteği üzerine II. Murad buna el koyarak esirleri geri verdirtmişti.[307] Bunun gibi Macaristan yöneticiliğine seçilen Hunyadi Yanos 'un Türkler'e karşı yeni bir harekete geçme yolundaki çağırılarına karşı da Venedik daima olumsuz cevaplar verdi.[308] *Arnavutluk'ta* II. Murad 'a karşı direnen İskender Bey'e yardım edilmesi için 1448 Mayısı'nda yapılan bir öneri de, Türklerle barış halinde bulunulduğu gerekçesi ile Senato'da reddedildi.[309]

II. Murad ile İskender Bey anlaşmazlığından yararlanmak isteyen Hunyadi, Osmanlılar'a karşı harekete geçmeden önce Cracovia'lı Nicola 'yı ikinci kez *Venedik'e* göndererek yardım istemişti. Senato, öncelikle Papa'nın durumunun belli olmasını bekleyerek cevabını ertelemiş, sonunda da İtalya'daki savaşlar yüzünden *Romania'ya* kuvvet gönderme olanağına sahip olmadığını bildirmişti.[310] Aslında böyle bir kararın pek de geçerliliği yoktu. Çünkü Senatörler'in Venedik'te bu kararı almalarından '14' gün önce Hunyadi Yanos *Kosova'da* yeni bir bozguna uğramıştı! *Varna* yenilgisinin lekesini silmek umuduyla Macaristan, Polonya, Al-

manya, Eflak ve Erdel'den topladığı kuvvetlerle II. M u r a d 'a karşı yürüyen H u n y a d i, Osmanlı tahtının vârislerinden olduğu öne sürülen D a v u d 'u da yanına almayı ihmal etmemişti. Ama '3' gün süren bu *İkinci Kosova* savaşında, kuvvetlerinin büyük kısmını yitirmiş, kendisi de hayatını zor kurtarabilmişti.

Kosova savaşına ilişkin haberler Venedik'e 29 Kasım'da ulaşmıştı. Balkan Haçlıları'nın bu yeni bozgunu Osmanlılar'ın Avrupa'dan sökülüp atılmalarının imkânsızlığını kanıtladığı kadar, Venedik'in sözkonusu ittifaka girmemekle ne kadar doğru davrandığını da göstermişti. Cumhuriyet bundan sonra kendisine ait yerlerin güvenliği için bazı önlemler almakla birlikte Türkler'le bozuşmamaya daha da özen göstermek gereğini duymuştu. *Mora'nın* Türk denetimi altına alınmasından sonra Ege'deki Türk etkinliği büyük ölçüde artmıştı. Türk gemileri Signoria'ya ait olan *Ağrıboz, Tinos* ve *Miconos* adaları ile *Mora'daki Nauplia (Anapoli)* limanlarına akınlarını sıklaştırmışlardı. Ege'de ve *Çanakkale Boğazı'nda* deniz güvenliğinin azalması 1447'lerde *Karadeniz'e* çıkacak gemilerin gidiş gelişlerini tehlikeli kılmıştı. Buğday, köle ve kürk ticareti için *Kırım* ve *Tana* ile ilişkilerin sürdürülmesi büyük önem taşıyordu. Bu nedenle Venedik Senatosu, *Ağrıboz*, Girit ve *Mora'nın* savunması için 1449-1450'lerde bir dizi önlem almak gereğini duymuştu.[311] Öte yandan da 1446 andlaşmasına uyulmasını dilemek amacıyla II. M u r a d 'a bir elçi gönderilmesini uygun bulmuştu.[312] *Serenissima Repubblica, Levante'de* Türkler'e karşı bu ihtiyatlılığı II. M u r a d 'ın ölümüne değin sürdürecekti.

Ç - NAPOLİ KRALLIĞI'NIN İLGİ ALANI

Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler Bizans'taki ve Balkanlar'daki gelişmeler kadar İtalyan devletleri arasındaki anlaşmazlıklar ve çekişmeler yüzünden zaman zaman değişik ve çelişik bir görünüm alır. Napoli Krallığı'nın XV. yüzyılın ikinci yarısında *Levante* ve Türkiye ile ilgili bazı sorunlarla ilgilenmeye başlaması bu gelişme ve çelişkilerin bir örneğini oluşturur.

İtalya yarımadasında siyasal rejim olarak Krallığı *(Regno)* seçen tek şehir olan Napoli'nin bir başka özelliği, genellikle Alman, Fransız ya da İspanyol kökenli yabancı hanedanlar tarafından yönetilmesi ve dolayısıyla yabancı siyasetlerin etkisi altında bulunması idi. *Amalfi, Pisa, Venedik* ve *Cenova* gibi denizciliğe ve ticarete önem veren İtalyan devletlerinin aksine karada bir güç oluşturmaya çalışan Napoli, gene de *Levante* ticaretiyle ilgilen-

mekten geri kalmamış ve *Mısır'la* ilişki kurmuştu. *İskenderiye'deki* yabancılara ait *fondaco (funduk)'lar* arasında Nopolililer'e ve Palermolular'a ait olanları da bulunuyordu.[313] Ancak Suriye'de Haçlı krallıklarının ortadan kaldırılmasından sonra, İtalyan devletlerinden çoğu önce Bizans İmparatorluğu'nu, arkasından da Anadolu'daki öteki devletlerle ve Türklerle ilişki kurup ticaret etkinliklerini kuzeye kaydırdıkları halde Napoli Krallığı bu yola gitmemişti.

Böyle olmakla birlikte *Anjou* ailesinin işbaşına gelişiyle Napoli Krallığı, Bizans başkentini zaptedip, IV. Haçlı seferinde kurulmuş olan Latin krallığını yeniden canlandırmak hevesine kapılmıştı. C h a r l e s d' A n j o u (1264-1285) bu amaçla 3 Temmuz 1281'de Venedik Cumhuriyeti ile bir ittifak anlaşması yapmıştı. Ama *Sicilya'da* patlak veren bir isyan ona projesini uygulama olanağı bırakmamıştı.[314] Ne var ki Bizans'ı ele geçirme, Doğu'da bir Latin egemenliği düşüncesi C h a r l e s 'dan sonra da Napoli'de işbaşına geçen hükümdarların zaman zaman sarıldıkları bir plan, bir siyaset olacaktı.

İspanya'daki Aragon krallarının *Sicilya'yı* ele geçirmek istemeleri ve buradaki isyancıları desteklemeleri, Anjou'ların hüküm sürdüğü Napoli yöneticilerini *Akdeniz* ticaretiyle gereği gibi ilgilenmekten alıkoyuyordu. Ancak Türkler'i Asya içlerine kovmak amacıyla Fransa Kralı V I . P h i l i p p e 'in öncülüğünü yaptığı ve Bizans İmparatorluğu'ndan başka Venedik Cumhuriyeti, Rodos Şövalyeleri ve Kıbrıs Krallığı'nın da yeraldıkları Aydınoğlu U m u r Bey'e yönelik bir ittifak kurulduğunda, Napoli Krallığı da 1334'te bu *lega'ya* katılmıştı.[315]

Osmanlı devleti kurulduktan sonra güney İtaya'daki bu krallığın, Y ı l d ı r ı m B a y e z i d döneminde Türklerle doğrudan ilişki kurmaya yöneldiği anlaşılıyor. Bunda da gene Anjou'lardan olan L a d i s l a s (Laszlo: 1381-1386'da Napoli, 1385-1396'da aynı zamanda Macaristan Kralı)'ın Venedik'le bozuşmasının büyük payı olmuştu. Bu yıllarda Napolili tüccarların da Türkiye'de ticaret yaptıkları ve *Bursa'da* kendilerine ait özel depolarının, ticaret merkezinin bulunduğu bilinmektedir.[316] Ancak bu ticaret ilişkileri de sınırlı olup fazla bir gelişme gösterememişti.

Napoli Krallığı'nın dolaylı ya da dolaysız olarak Türkler ve Türkiye ile ilgili sorunlarla daha yakından ilgilenmesi, Aragonia sülalesinden I . A l f o n s o (1442-1458)'nun işbaşına geçmesiyle başlamıştı. 1416'da *Aragonia* tahtına çıkan A l f o n s o, uzun bir mücadeleden sonra 1442'de *Sicilya* ile *Napoli'yi "İki Sicilya Krallığı"* adı altında birleştirince, daha öncele-

ri güney İtalya'ya egemen olmuş bulunan hükümdarların Bizans'a karşı gütmüş oldukları siyasayı izlemeye koyulmuştu. Normanlar'dan Anjou'lara gelinceye kadar Napoli'de hüküm süren hanedanlar Bizans'ı Latin egemenliği altına almaya çalışmışlardı. Güney İtalya'daki mücadeleden başarı ile çıkan A l f o n s o da şimdi İmparatorluk tacına sahip olmak istiyordu.[317] Bu nedenle Bizans *Paleolog* sülalesinden olan prensleri ve despotları Türkler'e karşı korumayı da doğal bir görev sayıyordu. Öte yandan Türkler'in *Arnavutluk* üzerinden *Adriatik* sahillerine çıkmaları, bu denizi kendi hayat alanı sayan Napoli Krallığı'nın çıkarlarıyla bağdaştırılamadığı için iki taraf *Arnavutluk'ta* da karşı karşıya geleceklerdi.

Olaylar böylece gelişir ve tarafların siyasetleri birbiriyle çelişirken 1436'da bir Türk elçisinin *Napoli'ye* geldiği anlaşılmaktadır. A l f o n s o 'nun kendi yanına gelecek olan bir Mısır elçisi için düzenlediği 2 Kasım 1436 tarihli bir "yol hükmü" (geçiş teskiresi= *salvacondotto)nun* bir örneği de "Büyük Türk" *(Gran Turco)nun* göndereceği elçiye verilmişti. Sözkonusu Büyük Türk ise II. M u r a d 'dan başkası değildi.[318] *Napoli'ye* gelen bu ilk Türk ya da ilk Osmanlı elçisinin hangi amaçla gönderildiği hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte II. M u r a d 'ın, Kral'ın tutumunu öğrenmek istediğini, en azından onu sözü edilen Türkler'e karşı ittifak çalışmalarının dışında tutmaya çalıştığını varsayabiliriz. Nitekim *Varna* Haçlı seferi hazırlıkları sırasında V. A l f o n s o da Macaristan başkentine bir elçi göndermiş ve *lega* donanmasına gemi vereceği vaadinde bulunmuştu.[319] O böyle bir söz verirken savaşın sonunda *Atina* ve *Patras'ı* egemenliği altına almayı tasarlamıştı. Gerçekten de onun mektuplaşmalarından, sözkonusu bu iki Dukalık üzerinde hak iddia ettiği ve buna dayanak olarak da buralarının yüzyılın başına *Katalanlar* tarafından ele geçirilmiş olmalarını ileri sürdüğü görülmektedir.[320]

Ancak Macar Kralı U l a s z l o 'ya söz vermiş olmasına rağmen A l f o n s o Türkler'e karşı açıkça bir savaşa girişmekten de yana değildi. Bu nedenle *lega'ya* gemi vermekten vazgeçmişti. Göz diktiği *Atina* ve *Patras* dukalıklarının barışçı yollardan kendisine verilmesini sağlamaya çalışmıştı. Bu amaçla dukalıkların başında bulunan C o n s t a n t i n o s P a l e o l o g o s 'a 27 Kasım 1444'te bir mektup yazmıştı. Uzun bir aradan sonra 1447 Mayısı'nda da onun kardeşi T o m m a s o 'ya aynı doğrultuda ikinci bir mektup göndermişti.[321] Türk ilerleyişiyle ve Türkler'in Paleologlar'la olan ilişkileriyle ilgilenen, Paleologlar'ın bir tür koruyuculuğunu üstlenen A l f o n s o , *Varna* Haçlılan'na katılmaktan vazgeçtiği gibi, *İkinci Kosova* savaşına varan hazırlıkların da dışında kalmıştı.

Bizans İmapatoru VIII. Ioannes'in elçisi Pietro Rosso, 1447 Ekimi'nde Alfonso'nun yanına varmıştı. O sırada *Floransa Konsili'nden* beri Türkler'e karşı oluşturulacak *lega'larda* etkin bir rol oynayan İmparator'un özel temsilcisi Ioannes Torsello (Giovanni Torzello) da Napoli sarayında bulunuyordu. Ancak her iki elçi de Napoli Kralı'nı Türkler'e karşı harekete geçirememişlerdi. Ondan kısa bir süre sonra 1448'de Bizans tahtına çıkan eski Mora Despotu XI. Kostantinos, çok büyük yardım sağlayacağını umduğu Napoli Kralı'na özel bir elçi göndermişti. Fakat V. Alfonso, Toscana ve Lombardia savaşları gibi iç ve dış sorunlarla uğraştığını öne sürerek herhangi bir yardımda bulunamayacağını söylemişti.[322]

1450'de ise gene Paleologlar'dan olan Mora Despotu Demetrios (1449-1460)'nun elçisi Atanasio Laskari, Napoli sarayına gelmişti. Despot, Alfonso ya bir ittifak öneriyordu. Ayrıca, dostluğu kuvvetlendirmek için kızını Kral'ın yeğenlerinden biriyle evlendirmek istediğini bildiriyordu. Sözkonusu evlenme gerçekleşmemiş ama taraflar arasında 9 Şubat 1451'de bir ittifak anlaşması yapılmıştı. Bu, savunmayı olduğu kadar saldırıyı da öngören bir ittifak idi. Andlaşma gizli tutulmuştu. Fakat Kral'ın Türkler'e karşı savaşmak için Despot'un ülkesine, yani *Mora'ya* kuvvet göndermesine ilişkin bir hükmü de içeriyordu.[323]

Öte yandan bu ittifaktan '1,5' ay gibi kısa bir süre sonra V. Alfonso, *Arnavutluk*'ta Türkler'e karşı savaşmayı sürdüren Gergi Castriota-yani İskender Bey (1404-1468) ile de bir anlaşma yapmıştı. Babası Yani (Jorg, George) Castriota'nın ölümünden (1443) sonra Osmanlı sarayından kaçarak *Kroja (Akçahisar)'ı* ele geçiren İskender Bey, bilindiği gibi II. Murad'a karşı tutunabilmek için önce Venedik'e dayanmak istemişti. Ancak bir süre sonra da Napoli'ye yönelmişti. Onun Alfonso'ya elçi olarak gönderdiği Kroja Piskoposu Stefano ile Dominiken rahip Nicola di Berguzi, Kral ile bir anlaşmaya varmada başarılı olmuşlardı. 26 Mart 1451'de *Capua'da* imzalanan bu anlaşma ile İskender Bey, Napoli Krallığı'na tâbi oluyor, bunun karşılığında ise Kral Alfonso Arnavutluğu koruma görevini üstleniyordu.[324]

Böylelikle *Mora'da* Paleologlar'a ait Dukalıklar'dan sonra kuzey *Arnavutluk'u* da koruması altına alan ve *Romania'dan* söz eden Alfonso, gerektiğinde Türkler'le savaşmayı da göze alıyor demekti. Nihayet Napoli Kralı bundan bir yıl sonra, 1452'de *İyonien* denizinde bir adım daha atıyordu. Kefalonya Dukası Carlo Tocco'yu *"Leucadia (Santa Maura),*

Kefalonya ve *Romania* Despotluğu'nun arta kalan yerlerine" Duka olarak atadığını belirten bir berat (diploma) veriyordu.[325]

Napoli Krallığı'nın ilgi alanını giderek genişletmesi ve Türkler'in genişleme alanları içine giren, hatta onların egemen oldukları yerlerden bir kısmını kendi koruması altına alması, çok geçmeden kendisini Türk tahtının yeni simgesi II. Mehmed ile karşı karşıya getirecekti.

D - YENİ BİR DÖNEMİN EŞİĞİNDE

Altı yüzyılı aşan Osmanlı İmparatorluğu tarihinde kendi arzusu ile tahttan çekilen biricik Padişah olan II. Murad 'ın 3 Şubat 1451'de ölümüyle doğal olan saltanat değişikliğiyle birlikte yepyeni bir dönemin de başlayacağı kuşkusuz tahmin edilmiyordu. Hatta *Manisa'dan* gelen II. Mehmed 18 Şubat'ta tahta ikinci kez oturduğunda, içteki muhaliflerle dış düşmanlardan bazıları bunu yeniden harekete geçmek için bir fırsat saymışlardı. Devletin eski gücünü yitireceği kanısının yaygınlaşmasında, genç hükümdarın bundan önce '2' yıl kadar süren birinci saltanat döneminde (1444-1446) karşılaştığı sorunların üstesinden gelemeyip yönetimi yeniden babasına bırakmak zorunda kalışının büyük payı vardı. Fr. Babinger 'in saptadığı gibi, II. Mehmed Batı'da kabiliyetsiz bir genç diye tanınıyordu ve onun babasının zaferlerine birşeyler ekleyebileceği asla beklenmiyordu. Nitekim onun *Edirne'de* tahta çıkışı sıralarında Bizans başkenti *İstanbul'da* bulunan Talentinolu Francesco Filelfo, 20 Mart 1451'de Fransa Kralı VII. Charles'a (1422-1461) yazdığı mektupta, Türkler'in Avrupa'dan kovulmasının ve Bizans'ın kurtarılmasının zamanının geldiğini öne sürüyor ve Kral'dan düzenlenecek bir Haçlı seferinin başına geçmesini diliyordu.[326]

Öte yandan, başta Bizans olmak üzere Balkanlar'daki ve Anadolu'daki bağlı devletler, II. Mehmed 'in tahta oturmasından cesaretlenerek harekete geçmişlerdi. Karamanoğlu İbrahim Bey yeniden Osmanlılar'a ait yerlere saldırarak *Hamid-ili*'nde bazı kaleleri ele geçirmişti. Bununla da kalmayıp Germiyan, Aydın ve Menteşe Beyikleri'nin vârislerini o yörelere göndererek karışıklıklar çıkartmıştı. Denilebilir ki Osmanlı devleti, 1451 baharında, '5' yıl öncesine, 1446 yazına oranla daha büyük tehlikeler içerisine düşmüştü. Dolayısıyla sorunların çözümü yeni Padişah'ın siyasal ve yönetsel yeteneği ile göstereceği çabaya, kısacası onun kişiliğine bağlı kalıyordu.

1- OSMANLI TAHTINDA YENİ BİR KİŞİLİK: II. M E H M E D

Henüz '19' yaşını tamamlamadan Osmanlı tahtının artık tek sahibi olan II. M e h m e d, ülkesini her yandan saran tehlikeler ve tehditlerin üstesinden gelebilecek niteliklerinin ve yeteneklerinin bulunduğunu kısa sürede gösterecekti. Dahası, yalnız devlet gemisini fırtınalardan kurtarıp korunaklı limana ulaştırmakla kalmayacak, içte ve dışta yeni değerlere, yeni hedeflere yönelecekti. Öyle ki Bizans İmpartorluğu'na son verip *Doğu Roma*'nın ve *Basileus*'ların eylemli vârisi olduktan sonra gözlerini Doğu'dan daha çok Batı'ya çevirecekti. Böylece "nerede ise gizemli ve herhalde görkemli" bir kişiliğe[327] sahip olduğunu herkese kabul ettirecekti.

Burada F a t i h M e h m e d 'in kişiliğinin ayrıntılarına inecek ve onun '30' yıllık saltanatı süresince yaptıklarını özetleyecek değiliz. Çünkü Türkiye-İtalya ilişkilerini içeren incelememizin bu ilk cildinde olayları ve olguları 1453 yılında kesmemiz gerekmektedir. Bu nedenle F a t i h dönemini her yönüyle kitabımızın ikinci cildinde ele alacağız. Yalnızca onun saltanatının Osmanlı İmparatorluğu yönünden olduğu kadar Avrupa ve özellikle de İtalya ile ilişkiler açısından da yeni bir dönem olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamalıyız.

Fatih Mehmed döneminin "yeni" olarak nitelendirilmesinde'3' büyük etkenin payı olduğu görülür. Bunların birincisi Türk-İslam devlet anlayışının yeni bir yorumlanmasının yapılması, ikincisi, Avrupa'daki ve özellikle de Rönesans İtalyası'ndaki yeniliklerin, yeni değerlerin etkisi, üçüncüsü ise genç hükümdarın (Gran Turco) öteki Osmanlı Padişahları'na benzemeyen kişiliğidir. Ayrıca, tartışmasız kabul edilmelidir ki F a t i h M e h m e d 'in kişiliğinin oluşmasında, çocuk yaştan beri ilgilendiği İtalya'nın ve İtalyanlar'ın büyük katkısı vardır. Daha çocukluk döneminde geleceğin büyük Sultanı M e h m e d 'e ilgi kurmuş, onun yanında, sarayında bulunmuş, ona hizmet etmiş ve dolayısıyla onu etkilemiş olan İtalyanlar hakkında J o s e f v o n K a r a b a c e k 'in 1918'de yayınlanan kitabından[328] bu yana küçümsenmeyecek bazı incelemeler yapılmış olmakla birlikte sorun bütün ayrıntılarıyla henüz açıklığa kavuşturulmuş değildir. Biz de bu incelemeyi ileride onun dönemini ele aldığımızda yapacağız. Ancak burada Fr. B a b i n g e r 'in *Fatih Sultan Mehmed ve İtalya* adlı makalesinin[329] bu konuda yeterli bir fikir verdiğini belirterek birkaç noktaya değinmekle yetineceğiz.

II. M e h m e d 'in gerek şehzadeliğinin bir kısmını geçirdiği *Manisa'da*, gerek 12-14 yaşlarında iken saltanat sürdüğü *Edirne'de* pek çok İtalyan'ın yaşadığı ve bunlardan bir kısmının doğrudan doğruya sarayla ilişkilerinin bu-

lunduğu bilinmektedir. Sözkonusu İtalyanlar'ın büyük çoğunluğu ticaretle uğraşıyorlardı. Ancak içlerinden bazıları hekim, mimar, gemici vb. olarak Osmanlı hizmetine girmişlerdi. Ayrıca özel görevle ya da gezgin olarak *Turchia'ya* gelen kimi İtalyanlar'ın da uzun süre burada kaldıkları ve Sultanlar'la ilişki kurdukları görülmektedir. Örneğin, 1433'te geleceğin Fatih Mehmed'i henüz '1' yaşında iken *Edirne* sarayını ziyaret eden Bourgondiyalı Bertrandon de la Broquiere, Osmanlı başkentinde yaşayan pek çok İtalyan'dan söz etmekte ve bunlardan birinin tam '12' yıl II. Murad'ın sarayında yaşadığına işaret etmektedir.[330] Gene o tarihlerde Ancona'lı Lillo Ferducci'nin Türkiye'de '24' yıl yaşadığı ve *Gelibolu'daki* sarayında Sultan Murad'ı konuk ettiği söylenmektedir ki onun Türkler'in hizmetinde olduğu ve *Edirne* sarayı ile dostluk kurduğu anlaşılıyor. Hele onun yeni doğan oğluna Othman (Osman) adını vermesi, II. Murad ile olan yakınlığını gösterse gerektir.[331]

L. Ferducci gibi Ancona'lı olan bir başka İtalyan'ın Ciriaco Piczicolli'nin uzun yıllar boyunca Balkanları, Ege adalarını, Bizans'ı ve Türkiye'yi dolaşırken verdiği bilgiler ve buralardan yazdığı mektuplar, 1440 sonrası olaylarına ve özellikle *Varna* savaşına büyük ölçüde aydınlık getirirken *Manisa* ve *Edirne* saraylarındaki hayata ve II. Mehmed 'in kişiliğine de ışık tutmaktndır.[332] Gerek bu Anconalılar'ın gerekse Venedikli Noter Jacopo Languschi ile Ağrıbozlu Niccolo Sagundino'nun genç Osmanlı padişahının kişiliği hakkında yazdıkları, aynı zamanda onun İtalya'nın geçmişi ile o yıllardaki durumu hakkında etrafındaki İtalyanlar'dan bilgi edinmeye çalıştığını vurgulamaları, yeni Türk Sultanı'nın yeni döneme bilinçli ve bilgili olarak hazırlandığını kanıtlamaktadır.

2- VENEDİKLİLER'LE YENİ BİR ANLAŞMA: 10 EYLÜL 1451

Babasının ölümünden sonra tahta çıkışında her yandan saldırılar ve tehlikelerle karşılaşan II. Mehmed, düşündüklerini uygulayabilmek için her şeyden önce bunlardan kurtulmak zorunda olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle başlangıçta çok ılımlı, hatta ödün verici bir siyasa izlemeye koyulmuştu. Bizans İmparatoru XI. Konstantinus 'un Şehzade Orhan 'ı serbest bırakıp yeniden bir iç savaş başlatmasını önleyebilmek için *Çorlu* yöresini Bizans'a bıraktığı gibi, Orhan 'ın masraflan için de yılda 300.000 akçe ödemeyi kabul etmişti. Bunun gibi Sırp Despotu Georg Brankovic 'e de *Alaca Hisar (Krusevac)* ve yöresini bırakarak onun Balkanlar'da harekete geçmesini önlemişti. Bundan sonra Karamanoğlu

İbrahim Bey'in üzerine yürümüş, sonunda *Alaiye* limanını ona bırakmakla birlikte *Beyşehir* ve *Seydişehir'i* geri almıştı.

Böylece genç Padişah, saltanatının ilk günlerindeki bunalımlı havayı gidermiş ve XI. Konstantinus 'un yeni isteklerini reddetme, dahası *İstanbul'u* alma hazırlıklarına başlama olanağını bulmuştu. Olaylardaki bu çok süratli gelişme karşısında, saltanat değişikliğinden sonra bir süre beklemeyi yeğlemiş olan Avrupa devletleri, eski anlaşmaları yenilemek ya da yeni anlaşma yapmak amacıyla elçiler göndermeye başlamışlardı. İşte Venedik Cumhuriyeti de, yeni Padişah'ın tahta çıkışından '4' ay sonra, 22 Haziran 1451'de *Edirne'ye* bir elçi göndermeye karar vermişti. Bunda, İstanbul'daki bailo'nun II. Mehmed' in, babası zamanında yapılan barışı yenilemeye hazır olduğu yolunda gönderdiği haberlerin de etkisi vardı. Senato, elçi olarak Lorenzo Moro 'yu seçmişti. 8 Temmuz'da elçiye verilen talimat, Cumhuriyet yöneticilerinin yeni Padişah'ı tahta çıkışından ötürü kutlarken eski anlaşmanın lehte bazı değişikliklerle yenilenmesini düşündüklerini gösteriyordu. Buna göre Moro, *Arnavutluk* ve *Lepanto* için her yıl Türkler'e ödenmekte olan '236' dukanın kaldırılması için çalışacaktı. Gerekirse bu sürekli vergi yerine bir kez için '1.000' duka ödenebilirdi. Ayrıca Venedik tebaasının Osmanlı topraklarında serbestçe ve güven içinde ticaret yapabilmeleri için kendilerine "izin tezkiresi" verilmesini isteyecekti. 1446 ahidnamesine ilişkin olan bu konular dışında elçi, Türkler'in vasali durumunda olan Atina ve Teb Senyörü Ranieri Acciaiuli 'nin Venedikli 2' tüccara olan borcunu ödemesi için Padişah'ın ona baskı yapmasını da dileyecekti.[333]

Kendisine verilen talimata göre ancak 10 Temmuz'dan sonra *Venedik'ten* hareket eden elçi Lorenzo Moro'nun en iyimser bir tahminle ayın sonlarına doğru *Edirne'ye* vardığı düşünülebilir. Padişahtan başka kuşkusuz ki başta Çandarlı Halil Paşa olmak üzere Divan üyeleri ile görüşen Venedik elçisi, bir anlaşmaya varmada ve bunu içeren yeni bir ahidname almakta fazla bir güçlükle karşılaşmamıştı.

10 Eylül 1451 tarihini taşıyan bu *ahidname,* II. Mehmed 'in ilk saltanatında verdiği ve daha sonra babası II. Murad 'ın da onayladığı 25 Şubat 1446 günlü ahidnamenin genel çizgileriyle yenilenmesinden ibaretti. Aynı zamanda II. Mehmed 'in ilk uluslararası belgesi olan 1446 ahidnamesi gibi *Grekçe* olarak yazılmıştı.[334] Miladi 10 Eylül 1451 ve Hilkat takvimine göre de 6960 yılının XV. İndiksiyonu tarihini taşıyan ahidname biçimindeki bu anlaşma, ayrıntı sayılabilecek bazı anlatım ve deyim değişiklik-

leri dışında 1446 anlaşmasındaki aynı hükümleri içeriyordu. Başlangıçta genç Türk Padişahı ahidnamesinin gerekçesini şöyle belirtiyordu:

"Devletim evvelce, babam Venedik Docu ve Venedik Cumhuru ile barış ve dostluk yapmış olup, benimle de yeni bir ahidname yapmak için Venedik Cumhuru'nun elçisi olarak San Marco procurator'u sayın Antonio'nun oğlu pek sayın Lorenzo Moro gönderildiğinden, ben de barışı daha samimi kılma amacından başka bir neden olmaksızın yeni bir and içtim. Ve böylece bu ahidnameyi ve anlaşmayı yeniledik."

'16' paragraftan oluşan bu ahidnamede, öngörülen barış, değişik sıfatlarla nitelendirilmişti: "Barış ve dostluk" *(paxe e l'amicitia),* "samimi bir barış" *(piü sincera paxe)* ve "doğru, iyi, kararlı, saf ve hilesiz bir barış" *(paxe dreta, bona, fidel, pura et senza dolo).* (P2,3)

Genç Padişah, yaşlı Venedik Docu Francecsco Foscari'den, "babamız" *(el nostro padre Doxe)* diye söz etmekten çekinmiyordu. Ahidname şartlarına ise Venedik Komünü uyduğu sürece bağlı kalacağını açıklıyordu. (P-6, 16)

Bu yeni ahidnamede de her iki tarafın tebaasına karşı ülkede tam bir ticaret serbestliği tanınacağı, karşı taraftan kişilere ve yerlere zarar verenlerin cezalandırılacakları, suçluların yerine bir başkasının sorumlu tutulmayacağı, karşı tarafa sığınan isyancılarla kölelerin geri verileceğine ilişkin hükümler aynen korunmuştu. Yalnız Türkler'e sığınan esir ve kölelerden müslümanlığı kabul edenler olursa onlar geri verilmeyip eskiden olduğu gibi her biri için '1.000' akçe ödenecekti. Elçi Moro Padişah'ı vergiden vazgeçmeye razı edemediği için *İşkodra, Leş* ve *İnebahti* için ödenecek vergi gene '236' duka olarak devam edecekti. (P-12, 13) Aynı şekilde, silahlı Türk gemilerinin *Çanakkale Boğazı* dışına çıkmayacaklarına ilişkin olarak 1419'dan beri süregelen hüküm de saklı tutulmuştu. (P-9)

Beş yıl önce varılmış olan bir anlaşmanın aynı içerikle yenilenmesi aslında bir "yenilik" değil bir "yineleme" demekti. Ne var ki o sırada II. Mehmed için başta gelen sorun, Signoria'yı memnun bırakıp yansız kılmak ve böylece Bizans karşısında serbest kalmaktı. Venedik için de geçmişte görüldüğü gibi Türkiye'deki saltanat değişikliğinin Türk pazarlarını kendi ticaretine kapaması ihtimaline karşı, barışı korumak ve ticaret etkinliğini sürdürmek önem taşıyordu. Ahidnamenin yenilenmesiyle her zaman için gereksinim duyduğu buğdayı Türkiye'den sağlama olanağına da kavuşmuş oluyordu.

Kısacası, 10 Eylül 1451 andlaşması ya da ahidnamesi, o günkü koşullar içerisinde *status-quo'nun* korunması demekti. *İstanbul'un* alınması ve Bizans İmparatorluğu'nun tarihe karışmasıyla *Levante'deki* durum temelinden değişince, II. M e h m e d ile *Serenissima Repubblica* arasında yeni bir anlaşmaya yönelmek de kaçınılmaz olacaktı. Böylece 1451 ahidnamesinin yerini 18 Nisan 1454 günlü yeni bir ahidname[335] alacaktı.

3- SİGNORİA TÜRKİYE'DE MÜTTEFİK ARIYOR: 1453 VENEDİK-KARAMAN ANDLAŞMASI

XV. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye tarihi yeni bir döneme girer ve Türk-İtalyan ilişkilerinde çok yönlülükle birlikte hareketlilik de artarken, önemli bir gelişme de, öteden beri "Türk Sultanı" karşısında yalnız kalmamaya çalışan Venedik Cumhuriyeti'nin kendisine Anadolu'da da Karamanoğulları gibi güçlü bir müttefik bulması idi. Aslında bu, Signoria'nın Ç. M e h m e d döneminden beri harcadığı çabaların bir sonucu idi.

Döneminin en güçlü haber alma ağını kurmuş olan ve ticaretin yanıbaşında diplomasiye de büyük ağırlık veren Venedik, Osmanlılar'la Karamanoğulları arasında rekabetten kaynaklanan anlaşmazlığı[336] büyük bir isabetle saptamış ve Osmanoğulları'nın bu en büyük rakipleriyle işbirliği yapmaya yönelmişti. *İzmir Sorunu'nu* incelerken değindiğimiz gibi Signoria daha XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Karamanoğulları ile ilişki kurmaya başlamıştı. Aydınoğlu U m u r Bey'e karşı bir Haçlı birliğinin, *Union'un* kurulmasına çalışıldığı yıllarda, Kaptan M a r i n o M o r o s i n i 'den başkente gönderilen haberlerde Karamanoğlu (C a r m a g n a n o)'nun *Union'a* taraftar olduğu öne sürülmüştü. Bunun üzerine Venedik Senatosu, 2 Aralık 1333'te *Rodos'taki* Konsolosu'ndan sözkonusu Karaman beyinin durumu hakkında daha geniş bilgi istenmesini kararlaştırmıştı.[337] Gerçi bu yazışmalar Karamanoğullan ile Venedik arasında bir anlaşmaya ya da işbirliğine dönüşmemişti, ama Cumhuriyet'in *Turchia'daki* değişme ve gelişmeleri yakından izlediğini göstermekteydi.

Osmanlı-Karaman anlaşmazlığı özellikle İ b r a h i m Bey'in (1423-1464) başa geçmesinden sonra açık bir savaşa dönüşmüştü. Osmanlı sultanlarının iç isyanlarla uğraştıkları ya da Balkanlar'da fetihlere giriştikleri sıralarda onların egemenlikleri altındaki bölgelere saldırarak bazı yerleri ele geçiren Karamanoğlu, II. M u r a d'ın kendisine karşı harekete geçtiği zamanlarda ise tutunabilmek için müttefikler aramaya koyulmuştu. Bu neden-

le İbrahim, Anadolu'daki Türk beylikleri dışında da kendisine yardım edebilecek güçlere yönelmiş ya da o yabancı güçlerden gelen işbirliği önerilerine olumlu cevap verir olmuştu. İşte gerek Venedik Cumhuriyeti'nin gerekse Karamanoğullan'nın "Türk Sultanı" diye anılan Osmanlı Padişahı'na karşı kendilerine müttefikler aramaları, sonunda bu iki devletin bir ittifak andlaşması yapmalarına kadar varmıştı.

Yukarıda Çelebi Mehmed dönemi olaylarından söz ederken değindiğimiz gibi, Venedik yönetimi, *Gelibolu'dan* içeriye, *Marmara'ya* girmek için hazırlanırken, yani daha 1416 Nisanı'nda, Karamanoğlu Mehmed Bey'in Osmanlı ülkesine saldırısıyla ilgilenmiş ve bundan yararlanmak düşüncesiyle kendisine "gizlice" bir elçi gönderilmesini kararlaştırmıştı. Sözkonusu Venedik elçisinin Karamanoğlu'nun yanına ulaşıp ulaşmadığı bilinmiyor. Ancak Cumhuriyet donanmasının 29 Mayıs 1416'da *Gelibolu'da* kazandığı zafer Signoria'yı en azından o yıllar için Karaman ittifakını aramak zorunluluğundan kurtarmıştı.

Ne var ki bir süre sonra sıkışan Venedik, *Selanik* bunalımı sırasında İbrahim Bey'e ittifak önerisinde bulunmak gereğini duymuştu. Venedik Senatosu Giovanni Soranzo 'yu *Karaman* 'a gönderirken *Kıbrıs'taki* bailo yardımcısının da görüşmelere katılmasını uygun bulmuştu. Signoria'nın planı, '8-10' kadırgadan ve '1' büyük *köke*'den oluşacak Venedik donanmasının *Çanakkale Boğazı'nı* tutup II. Murad kuvvetlerinin Rumeli'den Anadolu'ya geçişini engellemeyi ve böylece Karamanoğlu'nun serbest kalıp Anadolu'yu ele geçirmesini öngörüyordu.[338] Bununla birlikte gerek Venedik'in gerekse İbrahim Bey'in girişimlerinden somut bir sonuç alınamamıştı. *Varna* savaşı öncesinde Mezid Bey komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin *Hermannstadt*'ta yenilgiye uğramasından yararlanan İbrahim'in yeniden *Ankara* dolaylarına saldırması üzerine Haçlılar'la *Edirne* andlaşmasını yapan II. Murad süratle Karamanoğlu'na yönelmiş ve onu kendisine bir *Sevgendname* vermek zorunda bırakmıştı (1444).

Bir ahidname demek olan bu *Sevgendnâme* ile İbrahim Bey, S. Murad ile oğlu Mehmed'in "nefislerine ve canlarına ve ırzlarına ve dostlarına ve vilayetlerine ve vilayetlerindeki şehirlerine ve kalelerine... kullarına ve etbaına" açıktan ya da gizlice hiç "düşmanlık" etmeyeceğine ve ettirmeyeceğine ve etmek isteyenlerle ortak olmayacağına söz veriyordu. Ayrıca, Osmanlılar'a düşman olan müslümanlarla ve kâfirlerle ilişki kurup, açık ya da gizli yoldan onlara adam gönderip mektup yazmamayı, hatta bu gibilerden kendisine "gelen mektupları ve haberleri" olduğu gibi Osmanlılar'a bildirmeyi kabul ediyordu.[339]

Bu *Sevgendnâme* ile İbrahim Bey, islam ülkelerinde kendisine karşı duyulan tepkinin de etkisiyle Osmanlılar aleyhine olan bir ittifaka girmeyeceğine ve özellikle hıristiyanlarla işbirliği yapmayacağına and içiyordu. Gerçekten de Karamanoğlu'nun *"gazâ"* ile meşgul olan Osmanlı Sultanları aleyhine hıristiyanlarla işbirliğine yönelmesi müslüman ülkelerde çok olumsuz bir yankı uyandırdığı gibi, kendisi hakkında bazı söylentilerin de yayılmasına neden olmuştu. Örneğin, 1432 sonbaharında *Konya'da* İbrahim Bey'le görüşen Bertrandon de le Broquière, İbrahim'in annesinin hıristiyan olduğunun ve kendisinin de vaftiz edildiğinin söylendiğini kaydetmektedir.[340] Öte yandan II. Murad da Karamanoğlu'nun üzerine yürümeden önce Arap dünyasının '4' mezhebe mensup bilginlerinden *fetva* almak gereğini duymuştu. Aralarında İbn-i Hacer'in de bulunduğu bu bilginler, İbrahim Bey'in katlinin vâcib olduğu, ancak Osmanlılar'a *gazâ'da* yardım edecek olursa tövbesinin kabul edilebileceği noktasında görüş birliğine varmışlardı.[341]

II. Murad, İbrahim Bey'den aldığı sözkonusu *Sevgendnâme* ile, Venedik yöneticilerinin uzun süreden beri gerçekleştirmeye çalıştıkları bir Karaman-Venedik ittifakını kesin biçimde engellemiş görünüyordu. Gerçekten de Karamanoğlu, II. Murad hayatta olduğu sürece bu Sevgendnâme'ye bağlı kalmış ve ona uyarak 1448'de *İkinci Kosova* savaşı sırasında Osmanlılar'a yardımcı olacak bir miktar kuvvet bile göndermişti.

Fakat II. Murad'ın ölümü üzerine artık kendini yeminiyle bağlı saymayan İbrahim Bey, yeniden Osmanlı topraklarına saldırmış, ayrıca eski Germiyan, Aydın ve Menteşe Beylikleri'nde de bazı hareketleri kışkırtmaya başlamıştı. Bu nedenle de II. Mehmed ilk seferini Karaman'a yapmak zorunda kalmış ve İbrahim 'i zaptettiği yerleri geri vererek barış istemek mecburiyetinde bırakmıştı.

Ne var ki Osmanlı-Karaman ilişkilerinin tekrar düşmanca bir durum alması, Venedik Cumhuriyeti'nin bu beylikle yeniden ilişki kurmasını kolaylaştırmış ve bu yaklaşımın bir ittifakla pekiştirilmesine olanak vermişti. Aslında Venedik Cumhuriyeti Fatih Mehmed 'in tahta oturduğu tarihlerde Karamanoğlu İbrahim 'in *Kıbrıs'a* karşı bazı girişimlerde bulunmasından kuşku duymaya başlamıştı. Çünkü Lusignan Kralı II. Jean (1432-1458)'ın Mart ayı sonlarında *Venedik'e* varan bir elçisi, Karamanoğlu'nun (Grand Karaman) Mısır Sultanı Melikü'z-zâhir Çakmak ile ittifak ederek adayı ele geçirmek istediğinden yakınmıştı.[342] Gerçekten de Memluk Sultanları'nın, ticaret yönünden olduğu kadar stratejik yönden de önem taşıyan

Kıbrıs'a egemen olmak istedikleri bilinmiyor değildi. Son olarak ta Sultan Çakmak 1442'de *Kıbrıs'a* hatta *Rodos'a* donanmalar göndermişti. Şimdi Memluklar ile Karamanoğulları işbirliği adaya yönelik tehlikeyi daha da artırmış oluyordu. *Kıbrıs'ın* müslüman bir devletin eline geçmesi ise Venedik'in adadaki ayrıcalıklarına zarar vermekle kalmayıp Doğu Akdeniz'deki ticaret etkinliklerini de büyük ölçüde güçleştirirdi.

Bu nedenle Venedik Senatosu, Kıbrıs elçisini dinledikten sonra Karamanoğlu'na özel birisini göndermeye karar vermişti. 22 Haziran 1451'de de bu elçilik görevi için Francesco Venier 'i seçmişti.[343] Cumhuriyet'in başlıca arzusu, İbrahim Bey'i *Kıbrıs'a* yönelik tasarı ve girişimlerden vazgeçirmek ve Lusignan Krallığı ile aralarını bulup barışı sağlamaktı. Bu yüzden 9 Temmuz'da Venier 'e verilen talimatta, önce Girit'e oradan *Kıbrıs'a* gidip son durumu değerlendirmesi, ancak ondan sonra İbrahim Bey'in yanına varması istenmişti. Hatta dönüşünde de gene *Kıbrıs'a* uğrayarak elde ettiği sonuçları Kral'a anlatması öngörülmüştü.[344]

Venedik elçisinin İbrahim Bey'le yaptığı görüşmelere ilişkin fazla bilgimiz olmamakla birlikte, Kıbrıs Krallığı ile Karamanaoğulları arasındaki anlaşmazlık ya da kuşkuların giderildiği anlaşılmaktadır. En önemlisi de, bu görüşmelerin Signoria ile Karaman Beyliği'ni birbirine yaklaştırması idi. Aynı zamanda iki devlet arasında bir ticaret anlaşması yapılması konusunun ele alındığı ve "Büyük Türk" II. Mehmed 'in düşmanlığı üzerinde durulduğu da düşünülebilir. Çünkü 1452'ler Avrupası'nda Osmanlılar'a karşı bir ittifak oluşturmaya çalışıldığında, batılı hıristiyanların müttefiki olacak islam devletleri arasında Karamanoğulları *(Ciliciam Caramanus)* da sayılıyordu.[345]

Francesco Venier'in Karaman'dan getirdiği haberlerin ve edindiği izlenimlerin olumlu oluşu, Venedik Cumhuriyeti'ne İbrahim Bey'le özel bir anlaşma yapma olanağını sağlamıştı. Bu amaçla da Giovanni Mocenigo 1452 sonbaharında elçilikle Karaman'a gönderilmişti.

İbrahim Bey'le elçi G. Mocenigo arasında *Konya'da* yapılan görüşmeler sonunda 12 Şubat 1453'te bir andlaşma metni üzerinde görüş birliğine varılmıştı. Geçerli kurallara uygun olarak bir ahidname biçiminde düzenlenen andlaşma, o zamana kadar pek görülmemiş bir uygulama ile '3' dilde birden, Türkçe, Arapça, Latince olarak yazılmıştı. Bunun gerekçesi de "daha açık olması" diye belirtilmişti, yani kabul edilen hükümlerin ülkenin her tarafında herkes tarafından kolayca anlaşılması istenilmişti. Ne var ki ahidnamenin Türkçe ve Arapça metinleri günümüze kadar ulaşamamış olup yalnızca Latince metni bilinmektedir.[346]

"Andlaşma ve uyuşma" *(pacta et conventiones)* olarak nitelendirilen ahidname '12' paragraftan oluşuyordu. İçerdiği hükümler şöyle özetlenebilir:

a) *Andlaşmanın niteliği ve süresi:* Karamanoğlu İ b r a h i m, Venedik'in ünlü Docu G i o v a n n i M o c e n i g o 'yu elçi olarak kendisine gönderdiklerine değiniyor ve onun isteği ve "nazik davranışları" üzerine bu ahidnameyi verdiğini belirtiyordu. Aynı zamanda, '3' dilde yazılmış olan ahidnamenin bütün maddelerine uyacağına yeminle and içiyor, kendisinden sonra ardalarının da bunlara bağlı kalmalarını, böylece andlaşmanın sürekli olmasını diliyordu. (P-1, 12).

b) *Ticaret Serbestliği:* Ahidname ile Venedik tebaası olanlara Karaman Beyliği'ne ait bütün yerlerde, hiçbir gümrük ve resim ödemeksizin tam bir ticaret serbestliği tanınıyordu. Venedikliler, "gemileri, kadırgaları ve diğer deniz taşıtlarıyla istedikleri zaman serbestçe ticaret yapmaya" gelebileceklerdi. Sandık içinde olsun olmasın her türlü ürünlerini gümrük ya da başka bir vergi *(alborazo, gabel)* ödemeksizin serbestçe getirebilecek ve memleket içine taşıyabileceklerdi. Onların diledikleri gibi mal satmalarına veya satın almalarına, bunları yüklemelerine, boşaltmalarına, ya da ithal veya ihraç etmelerine hiç kimse karışamayacak, engel olamayacaktı. (P-2)

e) *Oturma hakkı, Konut ve Ticaret yeri:* Karaman ülkesine gelecek olan Venedik konsolosları ile tüccarları serbetçe oturmak ve diledikleri anda eşyaları ile birlikte hiçbir gümrük ödemeksizin buradan ayrılmak hakkına sahip olacaklardı. (P-11) Konsolosa ve tüccarlara oturacakları bir konut verilecekti. Bununla birlikte tüccarlar dilerlerse kendilerine verilen konutun, hanın dışında "uygun bulacakları her yerde" oturabileceklerdi.

Ayrıca sözkonusu tüccarlara mallarını koymaları için de bir kervansaray ya da han verilecekti. (P-6) Aynı zamanda Venedikliler bu kervansaraydan başka bedesten içinde ya da dışında dükkân açmak hakkına da sahip olacaklardı. Bunun için herhangi bir resim ödemeyeceklerdi. Dükkânlarda getirdikleri kumaşları ve öteki malları parça parça satabileceklerdi. (P-9)

ç) *Venedik ölçülerinin kullanılması:* İ b r a h i m Bey, Venedikli tüccarların satacakları yünlü, ipekli kumaşlar ve öteki mallar için kendi tartılarını ve ölçülerini kullanmalarını da kabul ediyordu. Bunun için özel bir tartı yeri açabilecek ve Venedikli olan bir tartı memuru çalıştırabileceklerdi. (P-7, 8)

d) *Mal ve can güvenliği:* Karaman topraklarına gelecek Venedikliler'in canları, malları, eşyaları ve gemileri gerek karada gerekse denizde herkese karşı korunacak, güvence altında tutulacaktı. (P- 10)

Karaman ülkesinde kazaya uğrayan Venedik gemilerinde bulunan kişilere ve eşyaya dokunulmayacak ve bunlar hiçbir "ödül ve masraf' alınmaksızın Venedikliler'e geri verilecekti. (P-5)

e) *Venedik Konsolosunun yetkileri:* İ b r a h i m Bey'in uygulamaya yeminle söz verdiği ahidnameye göre Venedik Cumhuriyeti, Karamanoğulları ülkesinde bir ya da birkaç Konsolos bulundurabilecekti. Konsoloslar'ın görev süreleri '1' ya da '2' yıl olacaktı.

"Venedik tebaasının yöneticileri, valileri ve şefleri" diye nitelendirilen Konsoloslar, Venedikliler arasındaki medeni hukuka ya da cinayete ilişkin davalara Cumhuriyet'in yasalarına göre bakmak ve suçluları cezalandırmak yetkisine sahip olacakları gibi Venedikliler'den vergi toplamak hakları bulunacaktı. Karaman yönetici ya da Kadı'larından hiçbiri Konsolos'un işine karışmıyacaklardı. (P-3)

Ancak davalarda Venedik tebaasının davalı veya davacı olmalarına göre bir ayrım yapılmış ve Venedikliler'in şikâyetçi olduktan haller, Konsolos'un yargılama alanı dışında bırakılmıştı. Buna göre, Bir Türk, Arap ya da başka uluslardan olan birisi tarafından bir Venedikli hakkında borca ya da cinayete ilişkin konularda dava açılması sözkonusu ise Venedik Konsolosu'na başvurulacaktı. Konsolos'un "Venedik kanunlarına göre" bakacağı bu davalara kadı ya da başka bir yargıç çağrılmayacaktı. Buna karşılık, Venedikliler'den herhangi biri bir Türk'ten ya da başka uluslardan olan birinden davacı olur ya da alacağı bulunursa bu gibi davalara Karaman Kadıları bakacaktı. (P4)

Açıkça göze çarpan, Karamanoğlu İ b r a h i m Bey'in 12 Şubat 1453'te Venedik elçisi G i o v a n n i M o c e n i g o 'ya verdiği bu ahidnamenin içerik yönünden Aydın ve Menteşe Beylikleri ile Osmanlılar'ın o zamana kadar Venedik Cumhuriyeti ile yapmış oldukları anlaşmalardan farklı olduğu idi. Gerçekten de Karamanoğlu, Signoria'ya Aydın ve Menteşeoğulları ile Osmanlı devletinin tanımadıkları çok önemli bazı ayrıcalıklar vermişti. Üstelik ahidnamede öngörülen serbestlikler ve haklar, karşılıklı olmayıp tek yanlıydı ve yalnızca Venedikliler için geçerliydi. Bu açıdan bakıldığında 1453 Karaman-Venedik andlaşmasının başlıca özellikleri şöyle sıralanabilir:

a) Tek yanlıydı.

b) Venedik tebaasına ticaret serbestliği tanınırken her türlü gümrük ve vergiden de bağışık tutulmuşlardı.

c) Venedik tacirlerine oturma hakkı verilirken onlara özel konut ve ticaret yeri verilmesi de öngörülmüştü.

ç) Venedikli tüccarlar Türkler'e mal satışlarında bile kendi Venedik ölçü ve tartılarını kullanabileceklerdi.

d) Nihayet şimdiye kadar Signoria'nın Türk devletleriyle yaptığı anlaşmalarda yer almamış olan bir başka hüküm bu ahidnamede öngörülmüş ve atanacak Venedik Konsolosları'na Venedik tebaasının yönetimi ve denetimi dışında özel yargı hakkı da tanınmıştı.

Karamanoğulları aleyhine ve Venedik Cumhuriyeti'nin lehine çok önemli hükümleri kapsayan bu ahidnameyi ancak Venedik'in daha önceleri Bizans İmparatorluğu'ndan elde etmiş olduğu ayrıcalıkları içeren andlaşmalarla karşılaştırabiliriz. Aynı zamanda İ b r a h i m Bey'in ahidnamesi A l a a d d i n K e y k u b a d 'ın 1220'de Signoria'ya vermiş olduğu ahidname ile de benzerlik göstermektedir.

Şimdi İ b r a h i m Bey'in böylesine ağır şartları içeren bir ahidnameyi niçin ve ne amaçla verdiğini sorabiliriz. Bu soruya verilebilecek en doğru yanıtı, Karamanoğlu'nun ahidnameden sonra Venedik Docu F r a n c e s c o F o s c a r i 'ye yazdığı mektupta buluyoruz. İ b r a h i m Bey, herhalde aslı Türkçe olan ancak bugün Latince metni ya da çevirisi bilinen bu mektubunda şunları söylüyordu:[347]

"Sayın hükümdar, yüce dost ve çok aziz kardeş,

"Bana çok bağlı olan siz kardeşimin sadık elçisi sayın G i o v a n n i (Jean) M o c e n i g o katıma geldi. Onun isteği üzerine aramızdaki sevgiyi artırmak için dilediği bütün bağışıklık ve kolaylıkları resmi bir ahidname ile siz kardeşime verdim.

"Sonra adı geçen elçi ile birçok kez görüştük. O benim samimi arzularımı anladı. Bunları benim adıma siz kardeşime iletmesini kendisinden istedim. Onun sözlerine benim ağzımdan çıkmış gibi tamamiyle güveniniz.

"Size ve bize yararlı olacak bir biçimde düşmanınıza karşı hareket etmeye hazırım. Bu hususta Papa hazretlerine ve saygıdeğer Ragona Kralına da yazıyorum. Bir şeyler yapsınlar ve sizin şimdiye kadar yaptığınız gibi davranıp ortak düşmanımıza karşı hareket etmesinler; bunun için özenle ve devamlı olarak hazırlansınlar!"

Evet. Mektupta da açıklandığı gibi *Konya'daki* görüşmeler sırasında yalnızca bir ticaret andlaşması imzalanmakla kalınmamıştı. Karamanoğlu

İbrahim Bey ile Venedik elçisi G. Mocenigo, *"ortak düşman"a* karşı nasıl hereket edeceklerini de saptamaya çalışmışlardı ki bu düşman II. Mehmed'den başkası değildi. Yani ticari hükümleri içeren ahidnamenin dışında, *Gran Turco'ya* yönelik bir Karaman-Venedik ittifakı ya da Karamanoğlu'nun Avrupa'da oluşturulmasına çalışılan Fatih aleyhindeki ittifaka katılması konusunda da anlaşmaya varılmıştı. Bu görüş ve işbirliği çerçevesi içerisinde İbrahim Bey, kendisinin harekete geçmeye hazır olduğunu bildiriyor, ancak Papa V. Nicolaus (1447-1455) ile Aragonia (Napoli) Kralı V. Alfonso 'nun hemen savaşa girişmeyip uygun zamanı kollayaraktan Venedik Cumhuriyeti gibi dikkatle hazırlanmaları gerektiğini öneriyordu. Dolayısıyla Karamanoğlu'nun Venedik tebaasına tanıdığı geniş ayrıcalıklar, güçlü bir müttefikin ortak düşmana karşı sağlayacağı desteğe karşılık verilen ödünler niteliğindeydi.

Öte yandan gizli tutulmasına çalışılan ancak İbrahim Bey'in bu mektubuyla yazılı bir belgeye de dayandırılmış olan Karaman-Venedik ittifakı, siyasal ve ekonomik çıkarların etnik ya da dinsel ayırım göstermeksizin devletleri aynı ittifak içerisinde birleştirmede ya da karşı karşıya getirmede en büyük etken olduğunu bir kez daha kanıtlıyordu. Osmanlı Padişahı'nın *İstanbul'u* kuşatma hazırlıklarını tamamlamak üzere olduğu günlerde Karamanoğulları Beyliği onun düşmanları arasında yer almıştı. Nitekim Bizans'ın son günlerinde *İstanbul'da* bulunan Jacques Tedaldi, Karamanoğlu'nu Sultan'ın "baş düşmanı" *(ennemy capital du Turc)* olarak anmaktadır.[348]

Ancak Karaman-Venedik ittifakı, İbrahim Bey'in de hemen harekete geçilmeyip gerekli hazırlıkların özenle yapılması yolundaki önerisi doğrultusunda kısa sürede eyleme dönüştürülemediği için umulan sonucu vermeyecekti. Zaman, kararlı ve planlı olan II. Mehmed 'in lehine işleyecekti. *İstanbul* fatihi, yeniden Signoria ile işbirliği yapmaya çalışan ve onun dışında da kendisine yeni müttefikler arayan Karamanoğulları Beyliği'ne de son verecek, Venedik Cumhuriyeti ile karşı karşıya kaldığında ise ona üstün gelmesini bilecekti.

VI. BÖLÜM

İLİŞKİLERİN DEĞİŞİK BOYUTLARI

A - TİCARET

Bugün *"Türkiye"* denilen *Küçük Asya* ile *İtalya* arasında daha Milat'tan önceki yüzyıllarda başlayan ilişkiler, iki ülkenin Roma İmparatorluğu yönetiminde birleşmesi dönemini de yaşadıktan sonra, bir yandan *Batı Roma*'nın çöküşü, öte yandan Türkler'in Anadolu'ya yerleşmeleri ile kendine özgü bir nitelik kazanmıştı. Türkler öncesi Anadolu'nun İtalya ile ilişkileri, ülkenin *Türkiye (Turchia)* adını aldıktan sonraki dönemi çok büyük ölçüde etkilediği için, Ortaçağlar İtalyası'nın Bizans'la olan ilgisini ana çizgileriyle belirtmiştik. X. yüzyıl sonlarından başlayarak bu ilişkilerde açıkça beliren özellik, ekonomik etkenlerin ve ticaret'in ön planda tutulduğu idi. Bu özellik yalnızca Bizans dönemi ya da daha yerinde bir deyimle İtalya devletlerinin Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkileriyle sınırlı kalmamış, Selçuklular'dan başlayarak Osmanlılar'a kadar Anadolu'da kurulan Türk devletleri, hatta müslüman Arap devletleriyle sürdürülen ilişkilere de damgasını vurmuştur. Böylece Türkiye-İtalya ilişkilerinde ana öğe öteden beri hep *ticaret* olmuştur. *"Siyaset"* gibi devletlerarası davranışlarla *"Din"* gibi Ortaçağlar hatta Yeniçağlar boyunca kitleleri harekete geçiren bir itici gücün Türk-İtalyan ilişkilerinde *"Ticaret"*ten sonra ikinci derecede bir rol oynamış olmaları dikkate değer. Bunda, dönemin İtalya'sını temsil eden devletlerin varlıklarını ve refahlarını ticaret'e borçlu olduklarının bilinciyle olayları değerlendirmeleri kadar, Anadolu'ya yerleşen Türkler'in de müslüman olmayan kişilere, gruplara ve devletlere karşı büyük bir hoşgörü ile davranmalarının ve ticareti koruyucu, geliştirici bazı önlemler almak gereğini duymalarının da büyük payı vardı.

Temel doğrultu ticaret ve ekonomik yarar olmakla birlikte taraflar ya da tarafları oluşturan sayıları hayli kabarık devletlerden bazıları, zaman zaman güncel siyasete ağırlık vererek siyasi bloklar içinde yer almış, ya da dinsel buyruklara ve Papalığın çağırılarına uyarak *"imansız"*lara karşı oluşturulan *lega*'lara katılmış veya islamın kutsal bir görev olarak saydığı *gazâ* ve *cihad* peşinde koşmuştur. Ama *lega*'lara katılan İtalyan devletcikleri ya da *cihad*'ı

farz bilen Türk devletleri bu savaş durumlarında bile ticaret kapılarını açık tutmaya çalışmışlardır.

Türkler'in Anadolu'ya yerleşmelerinden *İstanbul'u* almalarına kadar geçen dönemin Türkiye-İtalya ilişkileri yönünden bir başka özelliği, her iki ülkenin de birden fazla devlet tarafından temsil edilmiş olmalarıdır. İtalya'nın Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra başlayan bir siyasal birlikten yoksun parçalanmış durumu, bilindiği gibi 1860'lara *Risorgimento'ya* kadar sürecektir. Türkiye'de ise Türkler'in gelişiyle, 1071'le ortaya çıkan çok devletlilik, 1453'ten birkaç yıl sonra F a t i h M e h m e d döneminde sona erecektir. Her iki taraftaki bu parçalanmışlık *(particularisma),* ülkelerarası ilişkilerin değişik olmadan da öte, zaman zaman çapraşık, hatta çelişik bir hal almasına yol açacaktır. Çünkü sözkonusu ilişkilerde, bu devletciklerin kendi aralarındaki işbirlikleri ya da anlaşmazlıklar ile yarışmalar da çok büyük ölçüde rol oynayacaktır. Bunun en belirgin örneklerini İtalya'da Venedik-Ceneviz rekabeti yüzünden Cenevizliler'in genelde Türklerle ve özellikle de Osmanlılar'la dost kalıp onlarla işbirliği yapmalarında, Türkiye'de ise Osmanlılar'ı kendine rakip gören Karamanoğullan'nın onlara karşı Macaristan ve Venedik ile ittifak yapmalarında görüyoruz.

Burada ele aldığımız dönemde genellikle Türkiye'de ve kısmen de İtalya'da görülen bir gelişme, siyasal tabolunun boyuna değişmesi, bir yandan eski devletler, güçler ortadan kalkarken öte yandan yeni devletlerin meydana çıkmalarıdır. Türkiye'de XI. yüzyılın sonlarında Bizans'tan başka siyasal güç olarak Anadolu Selçukluları Devleti ile '3' ayrı Türk beyliği varken, XII. yüzyılda hem Bizans'ın hem de Selçuklu devletinin parçalanmalarıyla tablo çok büyük ölçüde değişmişti. Böylece Anadolu, Beylikler ve Moğollar dönemi diye adlandırılan tarihinin belki de en parçalanmış yüzyılını yaşamıştı. Öte yandan İtalya'da da *Levante* ve dolayısıyla Anadolu ile ilişkiler önce *Amalfi ve Pisa* gibi devletcikler tarafından kurulmuşken, çok geçmeden onların siyasal egemenlikleri sona ermiş ve Doğu, giderek Ceneviz ile Venedik Cumhuriyetleri'nin hayat alanlarına dönüşmüştü. Bu ikilinin yanıbaşında Floransa Cumhuriyeti de Bizans İmparatorluğu ile sınırlı da olsa bir ilişki sürdürmeye çalışmıştı. XV. yüzyıl ortalarında ise Milano Dukalığı ile Napoli Krallığı da *Levante'ye* yönelmeye başlamışlardı. Böylece Türkiye ve İtalya taraflarındaki devletlerin çokluğu ve bunların durumlarında zaman içerisinde ortaya çıkan değişiklikler, ilişkilerin tekdüzelikten kurtulup çok yönlü bir görünüm ve nitelik kazanmasını sağlamıştır.

Ticaret'in öncülük ettiği Türkiye-İtalya ilişkilerinde belirgin bir başka özellik, Türkler'le ilişki kurma, dost olup barış içinde yaşama istek ve girişimlerinin İtalyanlar tarafından gelmesidir. Böyle bir adımın atılması, Ortaçağ İtalyan devletlerinin ticareti güvence altına almak için yalnız Türkler'e karşı değil, Bizans'a ve Akdeniz bölgesindeki öteki devletlere karşı uygulayageldikleri siyasanın bir sonucu idi. Sözkonusu güvence de, en somut olarak bir "andlaşma" ile saptanabileceğinden ötürü İtalyanlar, ilişki kurdukları devletlerle hep "barış ve ticaret andlaşmaları" yapmaya çalışmışlardı. Ancak müslüman ülkeler sözkonusu olduğunda, taraflarca kabul edilen esaslar o dönemin uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak birer *ahidname (convenzione, capitolazione)* biçiminde düzenleniyordu. Ahidnameler de onu veren hükümdarın işbaşında kaldığı sürece geçerli sayıldığı için, ondan sonra yenilenmesi gerekiyordu. Devletlerin ve hükümdarların değişmesi yüzünden Türk devletleri ile İtalyan Cumhuriyet, Dukalık ve Krallıkları arasında pek çok ticaret andlaşmalarının, yani ahidname'lerin yapıldığı görülmektedir. İtalyan devletleri arasında da *Levante'de* en çok çaba harcayan, barış ve anlaşma peşinde koşan ülkenin de Venedik olduğu dikkati çekmektedir. Kuşkusuz ki bunda Signoria'nın Türkler'le savaşa da Ceneviz ve öteki İtalyan devletlerine oranla daha fazla ağırlık vermesinin ve giriştiği savaşlar ve ittifaklar nedeniyle barışı aramak zorunda kalışının payı vardır.

Serenissima Repubblica'nın, 1220'de Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'dan aldığı ahidnameden başlayarak 1453 Şubatı'nda Karamanoğlu İbrahim Bey'le vardığı anlaşmaya kadar *Turchia'da* egemen İlhanlı Hakanlığı ve Türk Bey ve Sultanları ile pek çok andlaşma yaptığı, ahidname aldığı görülmektedir. Gerçekten de bu '233' yıllık süre içerisinde —bugünkü bilgilerimize ve günümüze kadar ulaşan metinlere göre— Venedik Cumhuriyeti, Selçuklular, İlhanlılar ve Karamanoğulları ile '1'er, Aydınoğulları ile '4', Menteşeoğulları ile '7' ve Osmanlı Sultanları ile de '9' tane olmak üzere toplam '23' andlaşma yapmış, ahidname almıştı. Buna karşılık Ceneviz Cumhuriyeti'nin ya da onun *Levante'deki* kolonilerinin bu dönemde Türkiye'deki devletlerle yalnızca bir kez andlaşma yapmış olması dikkati çekmektedir. Gerçekte de *Galata'daki* Ceneviz kolonisinin 1387'de I. Murad 'dan aldığı ahidnamenin dışında Cenevizliler Türkiye ile ilişkilerini sözlü anlaşmalar ya da Sultanlar'dan sağladıkları emirnameler, fermanlarla yürütmeye çalışmışlardı. Böylesine bir uygulamada, Anadolu'nun değişik şehirlerinde ve Ege adalarında bulunan Ceneviz kolonilerinin anavatan Cenova'ya karşı özerk olmalarının ve yanyana, içiçe yaşadıkları devletlerle ilişkilerini kendi başlarına düzenleme hakkına sahip bulunmalarının ve ge-

nelde de Türkler'le barış ve dostluk içinde yaşamayı yeğlemelerinin çok büyük etkisi vardı.

Floransa, Milano, Napoli gibi diğer İtalyan devletleriyle bu dönemde henüz bir anlaşma yapılmaması, onların Türkiye ile ilişkilerinin yeterli bir canlılık ve süreklilik kazanmamış olmasından ileri gelmekteydi. Bağımsız ve güçlü bir devlet olan Papalık'a gelince, eklemeye gerek yoktur ki "din"e dayanan ve onu ana etken kabul eden *Santa Sede* (Kutsal Makam), 1453'e kadar olan dönemde, bir yandan *Büyük Scisma'yı* ortadan giderip Ortodoks Bizans Kilisesi'ni kendisine bağlamaya çalışıyor, öte yandan da "imansız" *(infedele)* Türkler'e karşı hıristiyan dünyasını harekete geçirmeye, Türkler'i Asya içlerine sürüp Doğu Roma'yı ve Kutsal yerleri kurtarmaya önem veriyordu. Bu amaçla da Türkiye'deki esas siyasal güç ile değil de, onun rakipleri ve düşmanları sayılabilecek T i m u r ya da Karamanoğlu İ b r a h i m gibi öteki Türk hükümdarları ile ittifakı öngören ilişkiler kurmakla yetinmişti.

Bu genel tablo içerisinde, ticareti ön planda tutan Türkiye-İtalya ilişkilerinde içeriği ve tarafların karşılıklı durumlarını en iyi belirtecek belgelerin başında, varılan andlaşmaların, verilen ahidnamelerin metinleri gelmektedir. Başlıklarında genellikle "Barış ya da dostluk andlaşması" deyiminin kullanıldığı bu anlaşma metinlerinde, siyasetle ya da hukukla ilgili bazı maddelerin bulunmasına karşın, ağırlık *ticaret*'te olup öteki maddeler ticarete ilişkin kurallar olarak yer almaktadır.

1- ANLAŞMALARIN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

I. A l a a d d i n K e y b u d a d 'ın 1220'de Venedikliler'le yaptığı andlaşmadan 1453'te Karamanoğlu İ b r a h i m 'in gene Venedik Cumhuriyeti'ne verdiği ahidnameye değin Türkiye'de hüküm süren devletlerle İtalyan şehir devletleri arasında yapılan barış, dostluk ve ticaret andlaşmaları tümüyle ele alındığında, Osmanlı Sultanları'nın verdiği ahidnameleri diğerlerinden ayırmak gereği ortaya çıkmaktadır. Böylece sözkonusu '23' andlaşmanın '2' grupta değerlendirilmesi zorunlu görünmektedir:

a) 1220-1454 yılları arasında İtalyan devletleri ile Selçuklular, İlhanlılar, Menteşe, Aydın ve Karamanoğulları arasında yapılmış olan '14' anlaşma.

b) I. M u r a d 'ın 8.Haziran 1387'de Galata Cenevizlileri ile yaptığı "Dostluk ve ticaret andlaşması"ndan II. M e h m e d 'in 10 Eylül 1451'de

Venedikliler'e verdiği ahidnameyi de içine alan Osmanlı Padişah ve Sultanları ile İtalya devletleri arasında yapılan '9' anlaşma.

Bu '23' anlaşmanın özelliklerini ve başlıca hükümlerini ilgili bölümlerde teker teker belirtmeye çalışmıştık. Yersiz bir yinelemeye kaçmadan burada Osmanlılar döneminde veren ahidnameleri ötekilerden ayıran başlıca özellikleri özetlemekle yetineceğiz. Ancak herşeyden önce, Osmanlı yöneticilerinin İtalyanlar'la ticaret anlaşmaları yapar, onlara ticaret serbestliği tanırken *Kapitülasyon* diye nitelendirilen büyük ayrıcalıklar verme yoluna gitmediklerini vurgulamamız gerekir. Bu nedenle Osmanlı ahidnameleri –kuşkusuz burada üzerinde durduğumuz dönem için– Selçuklu, İlhanlı ve öteki Türk beylikleri ile yapılan anlaşmalara oranla daha olumlu ve daha ödünsüz sayılabilecek niteliktedir. Sözkonusu özellikler '8' maddede toplanabilir:

a) Ticaret serbestliğinin karşılıklı olması.

b) Ticarete ilişkin vergilerde ayrıcalık ya da bağışıklık tanınmaması.

c) Türk tüccarlarının İtalyanlar'a ait yerlere yönelmelerine olanak vermesi.

ç) İtalyanlar'a özerk koloni hakkı tanınmaması.

d) İtalyan Konsolos ve Podestaları'na hukuki ayrıcalık demek olan özel yargılama yetkisi verilmemesi.

e) İtalyanlar'a özel ibadet ve ticaret yeri ayırmanın ve onların ticarette kendi özel ölçülerini kullanmalarının öngörülmemesi.

f) Türkler'e ödenecek vergilerin (haraç) belirtilmesi.

g) Silahlı Türk gemilerinin Çanakkale Boğazı dışına çıkışlarını yasaklayan hükümler içermesi.

a) Osmanlı Padişah ve Sultanları'nın 1451'e kadar İtalyanlar'a verdikleri ahidnamelerde, tanınan ticaret serbestliğinin ve diğer bazı koşulların karşılıklı olduğu ısrarla ve özenle belirtilmiştir. Gerçi Alaaddin Keykubad döneminde Venedik Cumhuriyeti ile yapılan anlaşmada da ticarette karşılılık ilkesi saptanmış, hatta Venedik'e ait limanlara gidecek Türk gemilerinin "selamlanacaklarına" ilişkin özel bir hüküm de yer almıştı ama 1320 İlhanlı-Venedik anlaşmasında ticari haklar tek yanlı olarak yalnızca Venedikliler için öngörülmüştü. Aydın ve Menteşe Beylikleri ile yapılan anlaşmalarda zaman zaman "karşılıklılık" anlamına gelebilecek deyimler kullanılmakla birlikte bu kural Osmanlı ahidnamelerinde olduğu gibi açıkça belirtilmemiş-

ti. Karamanoğlu İbrahim'in 1453'te verdiği ahidname ise İlhanlı anlaşmasını andırır biçimde tümüyle tek yanlı olarak düzenlenmişti.

b) Sözkonusu Osmanlı dönemi ticaret anlaşmaları, İtalyanlar için gümrük ve diğer ticari vergilerde hiçbir bağışıklık tanımamıştı. Ahidnameler, her iki tarafın da karşı ülkede geçerli olan olağan vergileri ödemeleri esasına oturtulmuştu. Örneğin 1220 andlaşmasında Venedikli tüccarların Selçuklu ülkesinde ödeyecekleri gümrük, malın kıymetine *(ad valorem)* göre %2 olarak saptanmış, ayrıca başta tahıl olmak üzere kıymetli taşlar, inci, altın ve gümüş gibi önemli ya da kıymetli mallar her türlü vergiden bağışık tutulmuştu. 1320 İlhanlı andlaşması bu eski usulü aynen sürdürürken Venedikliler'den gümrük dışında yalnızca "geçiş resmi" (*müruriye*) alınmasını hükme bağlamıştı. Aydın ve Menteşe oğullarında ise, evvelce açıkladığımız gibi %2 gümrük korunmuş ve ithalat ya da ihracatta şarap, sabun, arpa, mısır, canlı hayvan ve köleler için %6'ya kadar yükselen özel tarifeler uygulanmıştı.

Osmanlı yöneticileri, oranlar ve özel tarifeler yerine, "âdet-i kadime, âdet ve kanun üzere, olageldiği gibi" deyimler kullanarak, hiçbir mal için özel tarife ya da bağışıklık tanımamışlar, İtalyan tebaası tüccarların da ülkede ticaretten alınan her türlü gümrük ve resimleri ödemeleri ilkesini benimsemişlerdi. Türk tüccarlarının İtalyan devletlerine ait yerlerde olağan vergileri ödemeleri gerektiğinden, ahidnamelerde özel tarifelere yer verilmemesi, "karşılıklılık" ilkesinin de doğal sonucu idi. Çünkü taraflardan herhangi biri kendi ülkesinde olağan vergileri dilediği gibi düzenleme hakkını sürdürürken anlaşmalarda belirtilen oranların ya da özel tarifelerin değiştirilmesi hayli güç olup yeni anlaşmazlıklara yol açıyordu.

O döneme ilişkin belgelerin azlığı yüzünden Fatih Mehmed'e gelinceye kadar Osmanlı ülkelerinde ticaretten alınan gümrük vergisi ile öteki resimleri, oranları ve ayrıntıları ile saptayacak durumda değiliz. Yalnız II. Mehmed'in %2 oranında bulunan gümrük vergisini önce %4'e, saltanatının sonunda ise %5'e çıkardığını biliyoruz.[1] Osmanlı İmparatorluğu'nda *şer'i vergiler* dışındaki tüm vergilerin *örfi hukuk* gereğince "ülü-emr" olan Padişahlar'ın buyruğuna göre zamana, koşullara, limanlara ve sancaklara göre serbestçe düzenlendiği de gözönüne alınırsa, 1453'e gelinceye değin ülkenin her yerinde alınan ve İtalyan tüccarların da ödemeleri gereken gümrük'ün %2 olduğunu savunma olanağı yoktur. Çünkü gümrük vergisi II. Mehmed döneminden başlayarak, satılan malın cinsine ve alışveriş yapılan tüccarın müslüman olup olmadığına, hatta eğer sözkonusu tüccar hıristiyan ise devlete vergi veren ülkeler (*harac-güzar*) tebaası olup olmadığına

göre değişik oranlarda alınmakta idi. Örneğin *Bursa'da* "müslümanlardan ve haracgüzarlardan ve *Sakız'dan* ve gayri yerlerden gelen tacir kâfir getürüb satdukları kumaşdan 100 akçede 3 akçe gümrük" alınıyordu.[2] 1471'de düzenlenen *Kanunname*'de ise, Venedik'ten ve Ceneviz'den gemilerle getirilen mallardan alınacak gümrük, tüccarın din ve milliyetine göre %1-4 arasında değişiyordu. Müslümanlar %1, haracgüzarlar %2, diğerleri %4 gümrük ödeyeceklerdi.[3] Gene o döneme ait *Gelibolu Pazarı Yasağı* hükmünde ise gümrük oranlan müslüman ve haracgüzar olanlar için %4, öteki yabancılar için %5 olarak saptanmıştı.[4]

Öte yandan gümrük resmi oranlarının XVI. yüzyılda daha da artıp değiştiği ve ithalat ya da ihracat ayırımının da yapıldığı göze çarpmaktadır. 1519'da *Limanhisar'da* %2 olan gümrük, *Limni'de* ihraç edilen mallar için %5, ithalat için ise %6 idi. 1 572'de *Kıbrıs'ta* ise bu oran %2-9 arasında değişiyordu.[5]

Bilindiği gibi Osmanlılar döneminde ticaret işlemlerinde alınan vergiler oldukça çeşitliydi. Gümrük vergisi bile satılan malın gidiş yönüne göre değişik oranlarda olup başka başka adlarla anılıyordu. Yabancı ülkelerden getirtilen mallardan alınan gümrük için *Masdariye,* İmparatorluk içerisinde bir yerden başka yere taşınan mallar için *Amediye,* ihraç edilen mallar için *Reftiye,* ülke içinde satılmaksızın nakledilen transit mallar için de *Müruriye* deyimleri kullanılıyordu. Pazarlarda satılan mallardan ise *Bac* alınıyordu. Kaldı ki ticarette gümrük dışında, taşıma, tartı ve satış için de değişik adlarla daha başka vergi ve resimler alındığı için İtalyan tüccarlar bu "olağan" (mutad) vergileri de ödemek zorunda idiler.

Bütün bunları dikkate alarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemi olarak kabul edilen 1453'e kadarki yıllarda yabancıların, dolayısıyla İtalyanlar'ın ticaret için ödemek zorunda oldukları vergilerin, %2 gümrük ve öteki ek vergi ve resimlerle birlikte %3-3,5'a ulaştığını söyleyebiliriz.

Ahidnamelere göre, Osmanlı tebaasının da Venedik'e ait yerlerde ticaret yaparken orada uygulanan vergileri ödemeleri öngörüldüğünden, Venedik'te de bu oran %2'yi aşılıyordu. Signoria'ya bağlı Ege adalarında ise transit ticaretini teşvik için gümrük vergisi düşük tutuluyordu. Ancak malların orada satışı sözkonusu olduğunda gümrük vergisi dışında bir dizi yerel vergiler de alınıyordu. Örneğin Cumhuriyet'in *Levante'deki* ileri karakolu olan ve Türk tüccarlarının da devam ettikleri *Girit'te* 1374'e gelinceye kadar transit mallarından hiçbir vergi alınmazken o yıl ithal ya da ihraç edilen mal-

lardan %1 oranında tek bir vergi alınması kararlaştırılmıştı.[6] Senato'nun 15 Şubat 1375 günlü bir kararında ise yabancıların *Girit'te* sattıkları mallar için "yerel vergiler"i ödemelerinin normal olduğu belirtilmişti.[7]

c) Osmanlılar döneminde İtalyanlar'la yapılan ticaret anlaşmalarının karşılıklı hükümler içermesi ve Türkler'in Balkanlar'da ilerlerken denize ve denizciliğe önem vermeye başlamaları, Türk tebaası olan tüccarların da İtalyanlar'a ait yerlerde ticari etkinliklerde bulunmalarına olanak sağlamıştı. Türk tarihi yönünden çok önemli bir nitelik taşıyan bu konuyu, aşağıda 'Türkiye'de İtalyanlar ve İtalyanlar'a ait yerlerde Türkler" başlığıyla inceleyeceğiz.

ç) 1453'e gelinceye kadar İtalyanlar'la yapılan ticaret anlaşmalarının belirgin bir özelliği de, Bizans İmparatorluğu'ndan başlayarak Haçlı Prenslikleri'nde, Küçük Ermenistan Krallığı'nda ve Altun Ordu'da olduğu gibi, İtalyanlar'a iç yönetimde tamamıyla özerk koloniler kurma hakkı tanıyan hükümlerin bulunmayışıdır. Ancak bu konuda da Osmanlı Sultanlan'nın verdiği ahidnameler ile ötekiler arasında önemli bir fark bulunduğunu belirtmeliyiz.

Osmanlılar, kendi ülkelerinde ticaret için bulunan İtalyanlar'ı tam anlamıyla bir "koloni" kabul etmemiş ve onların başında yönetici ve temsilci olarak, *Bailo, Podesta* ya da *Console* unvanlan taşıyan birisinin bulunmasına da başlangıçta izin vermemişlerdi. Nitekim yukarıda değindiğimiz gibi Venedik Cumhuriyeti 1406'da Çelebi S ü l e y m a n'dan bir Konsolos atama hakkının tanınmasını istemiş ancak buna muvaffak olamamıştı.

Oysa diğer Türk devletlerinin çoğu İtalyanlar'a ve özellikle Venedikliler'e, kolonilerinin yöneticisi olarak bir Konsolos bulundurmaları için izin vermişlerdi. A l a a d d i n K e y k u b a d'ın verdiği 1220 tarihli fermanda Selçuklu ülkesinde Venedikliler'in Konsolos atayacaklanna ilişkin açık bir hüküm olmamakla birlikte, aşağıda bir kez daha vurgulayacağımız gibi onlara özel yargılama yetkisi tanınmıştı. E b u S a i d B a h a d ı r Han'ın 1320 tarihli fermanında ise Venedikliler'e Konsolos hakkı tanıyan bir paragraf yer almıştı. Aydın ve Menteşe Beylikleri'nde de İtalyan konsoloslarının olduğunu biliyoruz. Örneğin *Balat (Milet)'da* 1331'den önceki yıllardan başlayarak bir Venedik konsolosu bulunuyordu. En son olarak Karamanoğlu İ b r a h i m de 1453'te verdiği ahidname ile Venedikliler için bu olanağı daha da artırarak bir ya da birkaç Konsolos gönderilmesini kabul etmişti.

Böylece Osmanlılar kendilerinden önceki, hatta kendilerine çağdaş Türk devletlerinin aksine İtalyanlar'a Konsolosluk hakkı tanımamada uzun süre direnmişlerdi. Fakat bu direnme Bizans'ın sona ermesine kadar sürmüştü. 18 Nisan 1454'te yapılan anlaşma ile Venedik Cumhuriyeti'ne devletin elçisi olarak *İstanbul'a* bir *bailo* atama hakkı verilecekti.[8]

d) Sözkonusu dönemde Osmanlı ahidnamelerinin dikkate değer bir başka niteliği, Türk topraklarında yaşayan İtalyanlar için özel yargılama hakkına ilişkin bir hükmün öngörülmemiş olmasıdır. Yabancı bir ülkede yaşayan kişilerin kendi devletlerinin yasalarına tabi olmaları *(exterritorialité)* yolundaki Ortaçağ hukuk kuralının o yüzyıllarda hatta Yeniçağlar'da imzalanan birçok devletlerarası andlaşmalarda uygulandığı ve *Kapitülasyon* denen ayrıcalıkların önemli bir bölümünü oluşturduğu dikkate alınacak olursa, ilk Osmanlı Sultanları'nın bu konuda gösterdikleri duyarlılık daha iyi değerlendirilir.

Selçuklular döneminde Venedik'le yapılan 1220 anlaşmasında, ülkedeki Venedikliler'e ilişkin davalar ikiye ayrılmıştı. Hırsızlık ve adam öldürme ile ilgili ceza davaları Selçuklu mahkemesinin görev alanı içinde tutulurken, Venedikliler hatta daha geniş bir deyimle Latinler arasındaki davalara bakmak için Venedikliler'in özel bir *Jüri* oluşturmalarına hak tanınmıştı. Yüzyıl sonraki 1320 İlhanlı anlaşmasında da bu ayırım korunarak Franklar arasındaki davalara Venedik Konsolosları'nın bakması öngörülmüştü. Aydın ve Menteşeoğulları ile yapılan andlaşmalarda da buna benzer hukuksal ayrıcalıklar yer almıştı. Örneğin 13 Nisan 1331 tarihli Menteşeoğlu O r h a n'ın ahidnamesi, Venedik konsolosuna her davada özel yargı hakkı *(juditium consuli in omani causa)* tanıyordu. 1403 ve daha sonraki ahidnameler de bu yargılama yetkisi genişletilerek sürdürülmüştü. Aydınoğlu Beyliği'nde ise 1337 ahidnamesi ile Venedik Konsolosu'na Venedikliler'e ilişkin her davada özel yargılama yetkisi verilirken, saptanan cezaları uygulama hakkı da tanınmıştı. Burada ele aldığımız dönemin son ahidnamesi demek olan Karamanoğlu İ b r a h i m Bey'in 12 Şubat 1453 günlü ahidnamesine gelince, bu özel yargılama hakkı daha değişik bir ayırımla Venedikliler lehine genişletilmişti. Şöyle ki, Venedik Konsolosları yalnız kendi tebaaları arasındaki anlaşmazlıklara değil, herhangi bir Venedikli'den şikâyeti ya da alacağı olan Türk ya da öteki uluslardan olan kişilerin davalarına da bakacaklardı.

e) Osmanlı devletinin kuruluş döneminde İtalyanlar'a verilen ahidnamelerde vurgulanması gereken ortak bir nokta da, özel ibadet yeri, ticaret merkezi açma ya da özel tartı ve ölçüleri kullanma gibi önemli ve anlamlı hü-

kümlere yer verilmemesidir. E b u S a i d Han, Latinler'in gerekli görünen şehir ve yerlerde özel ibadet yerlerine sahip olmalarına ilişkin bir hükmü kabullenmişti. Beylikler döneminde yapılan anlaşmalarda da buna benzer maddeler yer almıştı. Örneğin Menteşeoğlu O r h a n 1331 anlaşması ile Venedikliler'e *Balat (Milet)'daki San Nicolas* kilisesini vermişti. Aydınoğlu H ı z ı r Bey de 1337'de Venedikliler'e *Ayasulug (Efes, Alıoluogo'da* özel bir kilise ayırmayı vaat etmişti.

Osmanlı Padişahları'nın ahidnamelerinde böylesine bir maddeye yer vermemeleri, müslüman olmayan tebaa ile Avrupalı yabancılara ayırım yapmadan ibadet hakkı tanımış olmalarının yanıbaşında, konunun bir iç sorun olarak kabul edilmesinden ileri gelmiş olmalıdır.

Öte yandan Aydın, Menteşe ve Karamanoğulları, ülkelerindeki İtalyanlar'ın oturmaları ve mallarını depolayıp satmaları için özel yerler, konutlar ve ticaret merkezleri ayırmayı da ahidnamelerle üstlenmişlerdi. 1331 anlaşmasıyla *Balat'ta,* 1337 anlaşmasıyla da *Ayasulug'ta* Venedikliler'e evler ve antrepolar yapabilecekleri yerler verilmesi öngörülmüştü. Karamanlı İ b r a h i m Bey de 1453'te Venedikliler'e mallarını koyacakları bir kervansaray ya da han ile tüccarların oturacakları yerler vermeyi kabullenmişti.

Yukarıdaki bölümlerde belirtmeye çalıştığımız gibi Orta ve Yeniçağlar'da, ülkedeki yabancılar, özellikle de yabancı tüccarlar için belirli yerler ayrılması, *İtalya'dan Çin'e* varınca birçok yerde uygulanan bir kural idi. Ayrıca bu sistemin gerek uygulayıcı devlet gerekse yabancı koloni için de yeğlenen yönleri vardı. Devlet, yabancıları böylece her bakımdan daha kolay denetleyebiliyor, yabancılar da birarada olmadan doğan dayanışma ile daha etkin olabiliyor ve kendi kültürlerini, geleneklerini daha rahatlıkla koruyabiliyorlardı.

Böyle olmakla birlikte Osmanlı yöneticileri, örneklerini *Galata'da, Foça'da* ve *Samsun'da* gördükleri yabancı koloni güçleri yaratmamak için olacak, İtalyanlar'a özel bölgeler ve yerler ayırma yoluna gitmemişlerdi. Bu nedenle de Venedikliler'in kendilerine *Üsküdar'da* bir ticaret merkezi ayrılması için I. M u r a d dönemindeki ısrarlı dilekleri kabul edilmemişti.

Gene bu duyarlılığın bir sonucu olarak, Karamanoğlu İ b r a h i m Bey'in ülkedeki yabancı tüccarların kendi tartı ve ölçülerini kullanmalarına izin verişine benzeyen bir hüküm bu dönemin Osmanlı ahidnamelerinde göze çarpmamaktadır.

f) Osmanlı Sultanları'nın İtalyanlar'a, özellikle Venedikliler'e verdikleri ahidnamelerde dikkati çeken bir özellik de Türk hazinesine ödenecek yıllık vergilerin açıkça belirtilmiş olmasıdır.

İtalyan Cumhuriyetleri ya da onların *Levante'deki* kolonileri ellerinde bulundurdukları bazı yerlerin, adaların barış kapsamına alınıp o yerler halkının anlaşma yapılan ülkede serbest ticaret yapma hakkından yararlanmalarını sağlayabilmek için andlaşma yaptıkları devletlere belirli bir para, bir vergi (haraç) ödemeyi ilke olarak benimsemişlerdi. Bu nedenle de Aydın ve Menteşeoğulları ile ticaret ilişkilerini sürdürmek ve aynı zamanda Türkler'in sözkonusu yerlere akınlarını önleyebilmek amacıyla bu beyliklere vergi ödemeyi kabullenmişlerdi. Ancak sözkonusu beyliklerle imzalanan andlaşmalarda, yani alınan ahidnamelerde yıllık vergilere ilişkin hükümlere yer verilmemişti. Oysa Ç e l e b i S ü l e y m a n'ın kabul ettiği 1403 *Gelibolu* andlaşmasından başlayarak Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlılar'a ödeyecekleri vergilerin ilişkin oldukları yerler ve miktarlar da belirtilerek ahidnamelere alındığı görülmektedir.[9]

1403'te Cenevizliler'in *Sakız* adası için evvelce ödemekte oldukları vergi kaldırılırken *Yeni Foça* vergisi *'500'* duka'ya indirilmişti. Venedik'e bağlı olan *Mora'daki Bodonitza* Markiliği'nin vergisi ise *'500'* duka olarak korunmuştu. Bunu izleyen ahidnamelerde ise Signoria'nın ödediği vergilerin giderek azaldığı gözlenmektedir. 1408'de *Arnavutluk, İnebahti* ve *Patras* için saptanan '1.600' duka, 1411'de *Bodonitza*'nın eklenmesiyle '2.100' duka'ya çıkmışken, 1419'da '300' ve 1430'da ada '236' dukaya indirilmişti.

g) Nihayet Osmanlı-Venedik anlaşmalarının çarpıcı bir başka özelliği, Türk gemilerinin silahlı olarak *Çanakkale* Boğazı'ndan dışarı çıkmalarını önleyici hükümlerin bulunmasıdır. İtalyan devletleri Ege'deki kolonilerini deniz gücüyle elde ettikleri ve *Levante* ticaretini de gene denizdeki güçleriyle yürüttükleri için, Türkler'in denizlerde kendilerine rakip durumuna gelmemelerine başından beri büyük önem vermişlerdi. Aydınoğulları *Ege'ye* açılıp kendileri için tehlikeli olmaya başladığında, onları *Ege'den* kovabilmek amacıyla hemen harekete geçmiş, Haçlı ittifakları kurmuşlardı. Venedik'in 1337'de Aydınoğulları ile yaptığı andlaşmada, bu beyliğin "bir yıl süreyle donanma faaliyetinde bulunmayacakları" hakkında özel bir madde öngörülmüştü. *İzmir'in* Latinler tarafından alınması ve G â z i U m u r Bey'in ölümünden sonra 1348'de *lega'yı* oluşturan devletlerle Aydınoğlu H ı z ı r Bey arasında yapılan andlaşmada da, "Aydınoğulları donanmasının silahsızlandırılıp karaya çekilmesi"ne ilişkin bir hükme yer verilmişti.

Osmanlıların bir deniz gücü oluşturarak *Ege'de* varlıklarını duyurmaya başlaması ve Signoria'ya ait adalara akınlar düzenlemesi üzerine Venedik Cumhuriyeti'nin bunları önleyebilmek için ahidnamelere yeni hükümler koydurtmaya çalıştığı görülmektedir. Bunlardan biri bazı yerleri ve adaları andlaşma, yani ahidname kapsamına almak, hatta kimi yerler için Osmanlılar'a yıllık bir vergi ödemeyi kabullenmek idi. Bunun yanıbaşında düzenli Osmanlı donanmasıyla birlikte Türk korsan gemilerinin saldırılarını önleyebilmek için bütün silahlı Türk gemilerinin *Ege'ye* açılmalarını önleyecek bir başka hükme yer verilmeye çalışılmıştı. İlk kez 1419'da Çelebi Mehmed'in verdiği ahidnamede Türk gemilerinin silahlı olarak *Çanakkale Boğazı'ndan Ege'ye* açılmayacaklarını belirten bir madde düzenlenmişti. 1416 *Gelibolu* deniz savaşından sonra Osmanlı Padişahı'nın böyle bir hükmü ister istemez kabul ettiğini kolayca savunulabilir. Ne var ki bu hüküm bundan sonraki 1430, 1443 ve 1451 tarihli ahidnamelerde de aynı içerikle yeralmıştı. Venedik Cumhuriyeti lehine olan bu kısıtlayıcı hükmün, Türk Sultanları'nın, deniz savaşlarında henüz Signoria ile boy ölçüşecek güçte olmadıkları bilinciyle ve aynı zamanda korsan faaliyetlerini azaltıp güvenliği ve barışı korumak amacıyla kabul ettiklerini varsayabiliriz. Nitekim Osmanlılar'ın Ege'de ve Akdeniz'de egemenlik kurabilecek düzeyde bir deniz gücüne ulaşmalarından sonra yapılan anlaşmalarda, verilen ahidnamelerde böylesine kısıtlayıcı maddelere artık yer verilmeyecektir.

2- TİCARET ÜRÜNLERİ

Anadolu Selçukluları döneminde ve Aydın, Menteşe, Candaroğulları Beylikleri'nde İtalya devletleriyle sürdürülen ticaret ilişkilerinde Türkiye'den ihraç edilen ve dışarıdan ithal edilen başlıca ürünleri, ilgili bölümlerde sıralamaya çalışmıştık. Osmanlı devletinin kurulma döneminin sona erip İmparatorluk halini aldığı XV. yüzyıl ortalarında Türkiye'nin siyasal tablosunda da büyük değişiklikler olmuştu. Ne var ki bu değişiklik, ekonomik alanda fazlasıyla hissedilmiş değildi. Ülkede elde edilen ve dış ticarete konu olan ürünlerde büyük bir farklılık görülmemişti. Batı Anadolu'daki bütün beyliklerin ve Candaroğulları ülkesinin bir kısmının Osmanlılar'ın yönetiminde birleşmesi, üretimde ve kitlelerin gereksinimlerinde göze batan bir değişiklik doğurmamıştı. Anadolu Selçuklu devletinin merkezi olan *Konya* yöresi bu kez Karamanoğulları'nın elinde gene eski ürünleri üretmeyi sürdürüyor, dışarıdan getirtilen mallara duyulan ihtiyaç da devam ediyordu. Öte yandan, sınırları küçülmekle birlikte Trabzon Rum İmparatorluğu, Asya-Avrupa tica-

retinde aracılık etmenin yanında gene Anadolu ürünlerini ihraç ediyordu. Kısacası, ne tarıma dayalı olan Türkiye'nin ne de alımsatıma dayalı bulunan İtalya'nın ekonomik durumlarında henüz köklü bir değişiklik meydana gelmediği için, XV. yüzyılın ilk yarısında İtalyanlar'a satılan ya da onlardan satın alınan ürünler XIII.-XIV. yüzyıllardaki niteliklerini henüz koruyorlardı. Bu nedenle sözkonusu dönemde Osmanlı yönetimindeki topraklardan İtalyanlar'ın satın alıp götürdükleri başlıca ürünler şöyle sıralanabilir:

a) *Tarımsal Ürünler*
Hububat (buğday, arpa)
Pamuk
Pirinç
Mısır
Kenevir
Kuru sebze
b) *hayvansal Ürünler*
Canlı hayvan (at, sığır, eşek)
Deri, kürk
Yapağı, tiftik
Balmumu
c) *Madenler*
Şap,
Gümüş
Bakır
Tuz
ç) *Sanayi Ürünleri*
Çeşitli dokuma kumaşlar (Pamuklu, yünlü, ipekli)
Halı
d) *Transit Mallar (Başka ülkelerden getirilen)*
Baharat (Asya'dan
İpek (Asya'dan)
Kürk (Rusya'dan)
Köle (Rusya ve Kafkasya'dan)

Osmanlı Türkiyesi'nden ihraç edilen bu mallann başında gelen *hububat*'ın, özellikle de buğdayın stratejik bir madde kabul edildiğini ve ancak özel izinle dış ülkelere satılabildiğini bir kez daha belirtmeliyiz. İtalyanlar'ın çok büyük ihtiyaçları olan buğdayı daha Bizans döneminden başlayarak Balkan ülkeleri ile Karadeniz kuzeyinden ve Anadolu'dan sağlamak zorunda bulunmaları, satıcı devletlere bunun siyasal bir koz olarak değerlendirilmesi olanağını vermişti. Bu yüzden de Yıldırım Bayezid 'in başvurduğu gibi, karşı tarafı güç duruma sokmak için buğday ya da genelde hububat ihracı sık sık yasaklanmıştı. Bunun yanıbaşında birbirini izleyen kıtlık olayları da hububat satışlarının özel izne bağlanması zorunluluğunu doğurmuştu.

XIV. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar İtalyanlar, özellikle Venedik Cumhuriyeti *buğday* ihtiyacını daha çok Aydın ve Menteşe Beylikleri'nden sağlamıştı. Bu arada Osmanlılar'a ait yerlerden de buğday satın almaya çalışmıştı. Örneğin, 1384'te I. Murad 'a elçi olarak gönderilen Marino Malipiero'ya verilen talimatta hiçbir vergi ödemeksizin buğday ihraç edilebilmesi için Sultan'ın iznini almaya çalışması istenmişti.[10] Ancak Cumhuriyet böyle bir vergi bağışıklığı sağlayamadığı gibi, Yıldırım Bayezid 'in başa geçer geçmez bir buğday yasağı koyması, durumu daha da güçleştirmişti. Beylikler dönemini incelerken belirttiğimiz gibi Signoria sonunda yeni Osmanlı Sultanı ile ticaret serbestliği tanıyan bir anlaşmaya varmıştı ama ülkeden buğday ihracı gene de denetim altında tutulmuştu.

Buğday ihracına getirilen kısıtlamaların bir başka yöntemi de, ondan değişik adlarla alınan vergilerin artırılması olarak görünmektedir, örneğin Giustino Contarini ve Antonio Bragadin adlı Venedik tüccarları 1393'te Türkiye'den ihraç etmek istedikleri buğday için Y. Bayezid 'in adamlarının kendilerinden "çok aşın" vergi istediklerinden yakınmışlardı.[11]

Selanik'in kesin olarak Türkler'in eline geçmesi ile (1430) Venedik Cumhuriyeti Balkan ülkelerinden sağladığı buğdayı ihraç ettiği çok önemli bir limandan da yoksun kalmıştı. Bu açığı kapamak için Senato, buğday ve tuz satın aldığı Arnavutluk'taki Türk tüccralarına karşı iyi davranılması yolunda talimatlar vermek gereğini duymuştu.[12]

Tarım ürünleri içerisinde ikinci sırayı *pamuk* alıyordu. İtalyan dokuma sanayiinin de hammaddesi olarak ihtiyaç duyulan pamuk, güney ve batı Anadolu'daki limanlardan ihraç ediliyordu. Bununla birlikte Fetret Devri'nde Çelebi Süleyman 'ın "Avrupa Sultanı" sayıldığı yıllarda Venedikliler'in *Gelibolu'dan* da pamuk alıp götürdükleri görülmektedir.[13]

Osmanlı Türkiyesi'nden İtalyan tüccarlar tarafından satın alınıp dışarıya götürülen hayvansal ürünlerin başında canlı hayvanlar geliyordu. Bunlar arasında da binek ya da taşıma aracı olarak kullanılan *at* büyük bir yer tutuyordu. Canlı hayvanlardan sonra her çeşit *deri* ile *yapağı* ve *tiftik* de ihracatta oldukça büyük bir ağırlık taşıyordu. Bu dönemde yalnız İtalyan tüccarların değil, Türk ya da diğer "millet"lerden olan Osmanlı tüccarlarının da başlıca uğraş alanlarından birinin yapağı, tiftik alım satımı olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki adalara yerleşen ve İtalya'ya da ayak basan Türk tüccarları, ileride görüleceği gibi daha çok yapağı ticaretiyle uğraşacaklardır.

Türkiye-İtalya ticaretinde başlangıçtan bu yana çok büyük yeri olan madenlere gelince, onlar ihraç listesindeki yerlerini koruyorlardı. Dokuma sanayiinin ihtiyacını karşılayan *şap*'ın çıkarıldığı '3' ana bölgeden biri olan *Foça*, bu dönemde gene Cenevizliler'in elindeydi. *Şebin-Karahisar* şapları da gene *Trabzon* ve *Giresun'dan* dışarıya gönderiliyordu. *Kütahya* yöresi şapları ise, *Antalya* ile *Balat (Milet)* ve *Ayasuluk (Efes)'dan* ihraç ediliyordu. Cenevizliler'in şap üretim ve ticaretinde sahip oldukları üstün durumu kapatmak isteyen Venedikliler, şap için daha çok para ve zaman ayırmak zorunda kalmışlardı. Örneğin Venedikli G e r o l o m o M i c h i e l e *Pera'ya* yerleşerek şap ticareti için büyük bir firma kurmuştu. Türkler'le de ilişki kuran M i c h i e l e, Türkiye'deki şap işletmelerinin müteahhitliğini de üzerine almayı başarmıştı Bundan başka B e r t o l o m e o Z o r z i adlı bir başka Venedikli de şap ticaretiyle uğraşıyordu. Bu iki tüccar şap vergisinden ötürü 1463'te F a t i h M e h m e d 'e '9.500' altun duka borçlanmışlardı.[14] Bu rakam, Türkiye'deki *şap* ticaretinin ne büyük boyutlara ulaşmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Küre bakır madenlerinin Osmanlı topraklarına katılması ve sınırların genişlemesine paralel olarak tuz ocaklarının sayısını artması, ihracatta bu malların oranını da giderek yükseltmişti.

Hepsi de hammadde niteliğini taşıyan bu ürünlerden sonra sanayi mallarında en büyük kalem Selçuklular döneminde olduğu gibi gene çeşitli dokumalardan oluşuyordu. Böylece öteden beri Orta Doğu'da olduğu kadar Avrupa ve İtalya pazarlarında aranan Türk kumaşlan, bezleri ve halıları kazanmış oldukları ünü koruyorlardı. Başta tiftikten dokunan *moher (mucaiarri)* ya da soflarla *bogasi* denen pamuklu dokumalar ve ipekli kadifeler bunlar arasında yeralıyordu. XV. yüzyılda "Yeniçeri çuhası" diye adlandırılan kumaşlar da dış ülkelerde rağbet görüyordu. Bu nedenle kumaş ticareti ile uğraşan Türkler de artık İtalyan şehirlerine yerleşecek derecede alım sa-

tım işlerini genişletmişlerdi. XV. yüzyılın üçüncü çeyreğinde *Cenova'da* kumaş ticareti yapan Frenk İskender ile sayılan '15'i bulan Osmanlı tebaası tüccarlar buna örnek olarak gösterilebilir.[15]

Sözkonusu bu ürünler dışında *Çin'den, Hindistan'dan Rusya'dan* kervanlarla ya da gemilerle Anadolu'ya getirilen bazı mallar da İtalyan tüccarlarınca buradan kendi ülkelerine veya öteki Avrupa memleketlerine nakledi*liyordu. Bunların içerisinde Asya kökenli baharat ve ipek ile, Karadeniz* kuzeyinden Rusya ve Kafkaslar'dan getirilen ve bir kısmı Anadolu pazarlarında satılan *kürkleri* ve yüzyıllar boyunca bir eşya gibi satılan köleleri anmak gerekir.

Öte yandan bütün bu yerli ürün ya da transit mallardan başka İtalyanlar, özellikleri olan bazı mallan da Türkiye'den sağlamaya çalışıyorlardı. Örneğin Milano dukası Filippo Maria Visconti, II. Murad'ın tahta çıkışından bir süre sonra Türkiye'ye gönderdiği elçisi aracılığı ile Sultan'dan avlanmada kullanacağı pars ve şahinler istemişti.[16]

Şurasını da belirtmemiz gerekir ki İtalyan tüccarların Anadolu'dan satın alıp ihraç ettikleri malların hepsi İtalya ya da Avrupa'ya götürülmüyor, bir kısmı adalarda satılıyordu. Bu nedenle *Girit, Ağrıboz, Korfu* adaları ile *Mora'daki Modon ve Koron* limanları her türlü ürünün satıldığı birer ticaret merkezi, büyük pazar haline dönüşmüşlerdi. Buralara yalnız Anadolu'dan değil, *Levante'deki* öteki ülkelerden de mallar getiriliyordu. Yabancı birçok tüccar da bu pazarlara devam etmeye başlamıştı. Bundan ötürü Venedik Senatosu 16 Ekim 1422'de özellikle ipek, balmumu ya da bal satın almak için bu pazarlara gelen yabancı tüccarların akınını sınırlamak için bazı önlemler alma gereğini duymuş, yabancıların sattıkları veya satın aldıkları mallarda ödeyecekleri vergi oranını %20'ye çıkartmıştı.[17]

İtalyan tüccarlarının Türkiye'ye getirip sattıkları İtalya kökenli mallar ise genel olarak birkaç sanayi ürününden oluşuyordu. Bunlar da şöyle sıralanabilir:

Çeşitli dokumalar

İbrişim

Sabun

Cam eşya, kristal, ayna

Kâğıt,

Özellikle Venedik'in kendi ihraç mallarını, iyi kaliteli ve lüks sayılan dokumalar oluşturuyordu. XV. yüzyıl ortalarında yalnızca Venedik şehrinde ipekli dokuma sanayiinde '3.000', *şayak* ve *dimi* dokumacılığında ise '16.000' kişinin çalıştığı bilinmektedir. Bu nedenle Cumhuriyet'in kadifeleri, satenleri, damaskoları, altun ve gümüş işlemeli' (simli) şayakları kadar yünlü kumaşları da tüm Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinde beğeniliyor ve satın alınıyordu.[18] Venedik yönetimi de dokumaların kalitesini koruyabilmek için gereken önlemleri alıyordu. Örneğin 1444'te ipekli kumaşların ancak başkentte ve denetlenebilen atölyelerde dokunabileceği ve dış ülkelere de yalnızca bu ipeklilerin ihraç edilebileceği kararlaştırılmıştı.[19]

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Osmanlılar dönemindeki *Gümrük Yasaknameleri*'nde Venedik'ten ya da Ceneviz'den getirtilen kumaşlara özel bir yer verilmesi, İtalyan kumaşlarına Türkiye'de ve Türkler'ce verilen değeri göstermektedir. Bu nedenledir ki Türk Sultanları'na ya da yöneticilerine sunulan armağanlar arasında hemen her zaman yünlü ya da ipekli kumaşlar bulunuyordu.

Kumaşlar dışında İtalyan ibrişimleri de Türk pazarlarında çok sık görülen mallardandı. İpekli dokumalarda kullanılan ibrişim, gümrük yönünden kumaşlar gibi işlem görüyordu.

Dokumaların XIII.-XV. yüzyıllar Türkiyesi'nde hem ihraç hem de ithal malı olarak alım satım listelerinin başlarında yeralması Türkiye ve İtalya'nın aynı sanayi dalında değişik türde ürünler elde etmeleri yönünden dikkate değer.

Bizans İmparatorluğu döneminde olduğu gibi güzel kokulu İtalyan sabunları Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yüzyıllarında Türkler arasında da alıcı buluyordu. İtalyan devletlerinin özellikle de Venedik Cumhuriyeti'nin cam sanayii ve kâğıt üretiminde en başta gelen ülkeler olduğu göz önüne alınacak olursa cam eşya ile kâğıdın Anadolu'ya ithal edilen mallar arasında çok büyük bir yer tutmasını doğal karşılamak gerekir.

Bunların dışında, *Gümrük Yasaknameleri*'nde görüldüğü gibi, Türkiye'ye sınırlı miktarda şarap *(süci)* da ithal edilmekte idi. Ancak çarşı pazarda yabancı tüccar da olsa domuz'un ve şarabın alım satımı yasak olduğu için, şaraplar ülkede oturan Avrupalılar ve müslüman olmayan tebaa için getiriliyordu. Bu nedenle gümrüklerde şaraba özel tarife uygulanıyordu.[20]

3- TÜRKİYE'DE İTALYANLAR VE İTALYANLAR'A AİT YERLERDE TÜRKLER

Yukarıdaki bölümlerde ayrıntıları ile belirtmeye çalıştığımız gibi, denizci İtalyan devletleri daha X. yüzyıl sonlarında Bizans İmparatorluğu'ndan elde ettikleri haklarla *Levante'ye* yayılmışlar ve Anadolu ile Rumeli'nin birçok şehirlerinde yerleşerek küçümsenemeyecek koloniler oluşturmuşlardı. Bizans'ın parçalanması sürecinde ona ait topraklarda kurulan Türk ya da hıristiyan devletlerle yaptıkları anlaşmalarla da *Turchia* ve *Romania'daki* ticaret etkinliklerini sürdürmeyi başarmışlardı. Üstelik Ceneviz gibi katı merkeziyetçilikten uzak İtalyan devletlerinin buradaki kolonileri, bağımsızlığı andıran özerk yönetim birimleri haline dönüşmüşlerdi. Böylece zaten XIII. yüzyılın ikinci yarısında *Sakız, Midilli* gibi adalardan başka *Galata'yı, Enez'i* ve her iki *Foça'yı* ellerinde bulunduran Cenevizliler, Osmanlı devletinin kuruluşunun ilk yarım yüzyılı içinde *Amasra'ya* da egemen olmuşlardı. Ayrıca *Samsun, Sinop* ve *Trabzon'da* güçlü koloniler kurmuşlardı. Öte yandan *Ayasuluk (Efes)* ve *Balat (Milet)* gibi Aydın ve Menteşeoğullarına ait büyük limanlarına girip yerleşmişlerdi.

Cenevizliler'in aksine yerel yönetimlere, kolonilere özerklik tanımayan Venedik Cumhuriyeti tebaası ise Anadolu'nun kuzeyindeki ve batısındaki bazı ihraç limanlarında yerleşmeye çalışmışlardı. Bunlar arasında *Trabzon* ile *Efes* ve *Milet* başta geliyordu.

Bunların dışında da Anadolu içlerinde ve özellikle *Akdeniz'i Karadeniz'e* bağlayan ve bir yandan *Tebriz'e* öte yandan *Bağdad'a* uzanan kervan yolları üzerindeki şehirlerde de Selçuklu döneminde olduğu gibi İtalyan tüccarlarının bulunduğu kuşkusuzdur. Ne var ki Osmanlıların Anadolu ile Rumeli'yi egemenlikleri altında birleştirmeleri sonucunda, yeni ticaret merkezleri oluşur, bazı kentler daha büyük etkinlikler kazanırken, Doğu Anadolu bölgesindeki siyasal kararsızlık ve güvensizlik buradaki bazı şehirlerin eski önemlerini yitirmelerine neden olmuştu. Örneğin, İlhanlı devletinin parçalanmasını izleyen karışıklıklar ve XIV. yüzyılın sonundaki T i m u r istilası, başta *Sivas* olmak üzere *Erzincan* ve *Erzurum* gibi eski ticaret merkezlerinin canlılıklarını büyük ölçüde yitirmeleri sonucunu doğurmuştu. *Akdeniz'de Ayas (Yumurtalık)'tan* başlayıp İran'a uzanan eski kervan yolundaki güven kalmayınca da *Trabzon-Erzurum* yolu önem kazanmıştı.

Öte yandan, XIV. yüzyılda Anadolu batısının yeni Türk beyliklerince, *Marmara* yöresi ve *Rumeli'nin* Osmanlılar'ca fethi sonucunda, Anadolu üzerinden gerçekleştirilen Asya-Avrupa ticaretinde, Bizans, Ermeni Krallığı ve İlhanlı devleti gibi aracılar ortadan kalkmış, Avrupa'yı temsil eden İtalyanlar ile Anadolu'nun temsilcisi durumuna yükselen Türkler karşı karşıya kalmışlardı.[21] Siyasetlerini ticarete göre ayarlayan İtalyanlar'ın Türkiye tarihindeki bu gelişmeye ayak uydurmaları çok doğaldı. O yüzdendir ki İtalyan tacirleri, kendileri açısından artık önemlerini yitiren bazı şehirlerden çekiliyor, buralardaki kolonilerini boşaltıyor ve önem kazanan yeni merkezlerde toplanıyorlardı.

Osmanlılar'la birlikte Anadolu'da daha bilinçli ve kapsamlı olarak uygulanan ve tebaa arasında din farkı gözetmemeye çalışan ayrıcalıksız hukuk sistemi ile ekonomik ve toplumsal hayattaki serbestlik, ülkede yeni bir tüccar sınıfının oluşmasını sağlamıştı. Büyük çoğunluğu müslüman olmayan reayadan da oluşsa Türk devletinin tebaası olan bu yerli tüccarlar yavaş yavaş güçlenip iş hayatına girdiklerinde şehirlere yerleşmiş olan Avrupalı ve dolayısıyla İtalyan tüccarlann yanıbaşında yer almışlardı.[22]

İtalyan tüccarlar Osmanlı ilerleyişi karşısında kimi kez de eskiden beri yerleşmiş oldukları kentleri ve bölgeleri bırakıp oradan çekiliyorlardı. Bunun en güzel örneği *Samsun'da* görülmüştü. Yukarıda değindiğimiz gibi, şehrin *Kâfir Samsun* adıyla anılan kesimine sahip bulunan Cenevizliler, Osmanlılar'ı kapılarında görünce burasını savunma gereğini bile duymadan geri çekilmişlerdi. Her ne kadar II. Murad, isyan eden Şehzade Mustafa'ya karşı kendisine yardım eden Cenevizliler'e 1423 yılı sonlarında buradaki kalelerini yeniden yapma hakkını tanımışsa da *Kâfir Samsun* eski etkinliğine kavuşamamıştı.

İç Anadolu şehirleri ile Karadeniz sahillerindeki İtalyan tüccarlarının sayıları azalır ve bir kısım koloni de böylece tümden dağılırken Batı Anadolu'da ve Rumeli'de etkinlik kazanan şehirlerde yerleşen İtalyanlar giderek fazlalaşıyor ve küçük koloniler haline geliyorlardı. Bu şehirler arasında Aydın ve Menteşeoğulları'na ait *Efes (Altoluogo)* ve *Milet (Palatia)* ile Osmanlılar'a başkentlik eden *Bursa* ve *Edirne* özellikle anılmaya değer. *Efes* ve *Milet'in* Türkiye ticaretinde oynamış oldukları rolü ilgili bölümde yeterince belirttiğimiz için burada kısaca da olsa *Bursa* ve *Edirne* üzerinde durmamız gerekmektedir.

Marmara'nın güneyinde bölgesel yolların kavşak noktasında bulunan *Bursa,* eskiden beri yörenin önemli pazar yerlerinden biri idi. Ancak şehrin

Osmanlılar'ın eline geçtikten sonra çok daha önem kazandığı ve yalnız yörenin değil Türkiye'nin büyük ticaret merkezlerinden biri haline geldiği görülmektedir. Bunda da '2' büyük değişiklik başlıca etken olmuştu: Şehrin, yeni devlete Osmanlılar'a başkent yapılışı ve Anadolu yol şebekesinde meydana gelen değişiklikle şehrin yeni yol ağına bağlanması.

O r h a n G â z i tarafından başkent yapılan *Bursa* bu yönüyle *Turchia'nın* en önemli siyasal merkezlerinden biri olmuştu. Buna paralel olarak kısa sürede tipik bir Türk kentine dönüşmüş, kalabalıklaşmış ve böylece büyük bir tüketim şehri olmuştu. Çok önemli bir üretim bölgesinin ortasındaki bu başkentlik ve tüketicilik *Bursa'yı* alışveriş bakımından yoğun bir ticaret kenti de yapmıştı.

Öte yandan, eskiden *Konya* ya da *Ankara'dan* gelip Anadolu'yu Bizans başkentine bağlayan ticaret yolları *İznik* üzerinden geçerken, bunları *İznik'ten* önce *Bursa'ya* uğratmak zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Bilindiği gibi Osmanlı yöneticileri, ülkelerinin doğu ve batı uçları arasında ulaşım ve iletişimi sağlayabilmek için başkentlerini sınır boylarına bağlamaya çok büyük önem veriyorlardı. Bu, yönetsel olduğu kadar askeri yönden de üzerinde durulan bir konu idi. Hatırlanacağı gibi Osmanlı ordusunun Anadolu'daki ilk toplanma merkezi, *Bursa* yakınındaki *Yenişehir* olarak saptanmıştı. İşte bütün bu nedenlerle *Bursa* XIV. yüzyıl boyunca bir yandan İç Anadolu'ya, öte yandan *Gelibolu* üzerinden *Edirne'ye* bağlanmıştı. Böylece XV. yüzyıl başlarında Selçuklu dönemindeki Anadolu yollarına ek olarak, *Edirne'den* başlayıp *Gelibolu-Marmara güneyi-Bursa-Bolu* üzerinden *Kastamonu* güneyini izleyerek doğuya uzanan yeni bir kuzey yolu açılmıştı. Bu suretle yalnız Osmanlı sınır boylarına değil, geleneksel kervan yollarıyla *Tebriz'e Bağdad'a* ve *Şam'a* bağlanan *Bursa,* yerli ve yabancı tüccarların kolaylıkla uğrayıp her türlü malı bulabilecekleri bir Ticaret merkezi niteliğini kazanmıştı. Örneğin T i m u r katındaki elçilik görevini bitirip ülkesine dönmekte olan Kastilyalı K l a v i y o, 22 Ağustos 1405'te *Tebriz'den* hareket ettiklerinde, 200 kişilik büyük bir kafilenin *Bursa'ya* değişik mallar götürmekte olduklarından söz etmektedir.[23]

Bu nedenledir ki İtalyan tüccarları da XV. yüzyılın ilk yarısında *Bursa'ya* daha çok sayıda gelmeye başlamışlardı. Çağdaş gözlemcilerin verdikleri bilgilere göre bunların bir kısım şehirde kiraladıkları evlerde oturuyorlardı. Buna göre, kendilerine ait dükkân ya da ticaret yerlerinin de olması gerekir. Her ne kadar 1453'e kadar geçen dönemde Osmanlı yöneticilerinin yabancı tüccarlara özel mahalle ya da han ve kervansaray ayırdıklarına ilişkin bir

kayıt yoksa da, gelen tacirlerin mallarını satmak ya da mal satın almaları için şehirlerde oturmalarına müsaade edilmekte idi. Kaldı ki İtalyan devletlerinin, kendi tebaası olan tüccarların *Bursa'da* oturmalarına izin verilmesine çalıştıklarını da biliyoruz. Örneğin, Venedik Senatosu 1436 Ekimi'nde Türk elçisine verilecek cevapları ve Cumhuriyetin dileklerini saptarken, tüccarların *Selanik, Edirne* ve *Bursa*'da yerleşmeleri konusunu önemli sorunlardan biri olarak ele almıştı.[24] Nitekim o tarihlerde *Bursa*'da Cenevizli, Venedikli ve Floransalılar'dan oluşan İtalyan tüccarları bulunuyordu. 1432 yılı sonunda buradan geçen B e r t r a n d o n d e l a B r o q u i é r e bir Floransalı'nın evine yerleşmişti Kendisinin tavsiye mektubu getirdiği kişi de *Bursa*'da oturan bir Cenevizli idi. Oradan *İstanbul'a* hareket ettiğinde de yanında '3' Cenevizli bulunuyordu. Sözkonusu Cenevizliler Galatalı olup "bakkaliye" eşyası almak üzere *Bursa*'ya gelmişlerdi. Gene onun anlattığına göre çok zengin olan *Bursa* pazarlarında her türlü ipekli kumaşlar, inciler, kıymetli taşlar, pamuklu ve yünlü dokumalarla çeşitli sabunlar satılmakta idi. Ayrıca hıristiyan esirlerin satıldığı özel bir yer (esir pazarı) de vardı.[25]

Gene B r o q u i é r e'in verdiği bilgiler o dönemde *Şam*'dan gelen kervanların bir kısmının *Bursa*'ya kadar gittiğini göstermektedir. Nitekim gezginin kendisi de *Şam*'da böyle bir kervana katılmıştı. '3.000' deveden oluşan bu büyük kervanda değişik yörelerden Türk, Arap, Yahudi, Cenevizli vb... pek çok tüccar bulunmaktaydı. *Konya'ya* varıldığında kervan çeşitli yönlere dağılmış, B r o q u i é r e de *Afyon-Kütahya* yolu ile Bursa'ya gelmişti.[26]

Bursa'nın ticaret yönünden etkin bir merkez niteliğini kazanması üzerine Orta Doğu'nun başka ülkelerinde çalışan İtalyan tüccarlarından bazılarının buraya gelip iş tuttukları ya da kendi firmaları için bir şube, bir ticaret yeri açtıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Venedik Senatosu *Kahire'deki* elçisi L o r e n z o T i e p o l o 'ya gönderdiği 1 Mart 1449 günlü talimatta, *Suriye'yi* bırakıp *Bursa*'ya gelen tüccarların yeniden *Suriye'ye* dönüp orada etkinlikte bulunmalarının sağlanmasını istemişti.[27] F a t i h M e h m e d döneminde düzenlenen "Bursa Gümrük Yasağı Hükmü"nde, *Ceneviz'den* ve *Sakız'dan* getirtilen kumaşlara özel bir yer verilmesi[28] buradaki İtalyan tüccarlarının etkinliklerinin arttığını yansıtmaktadır.

Edirne'ye gelince, Bizans'ın *Selanik'ten* sonra Balkanlar'daki bu ikinci büyük kenti, başkent *İstanbul'a* giden yol üzerinde bulunması nedeniyle daha Türkler'den önce Avrupalı, dolayısıyla da İtalyalı tüccarların ilgisini çekmişti. Şehir Osmalılarca başkent yapılınca ticari önemine siyasal bir öğe

de eklenmişti. Hele Ankara savaşından sonraki saltanat kavgaları döneminde Avrupalılar'ın bağımsız birer Sultan gözüyle baktıkları şehzadelere başkentlik etmesi, hatta II. M u r a d 'ın tahtı oğlu M e h m e d 'e bırakıp *Manisa'ya* çekilmesi, *Edirne'nin* önemini daha da artırmıştı. Giderek büyük bir ticaret merkezine dönüşen şehirde bedesten, han, dükkân, pazar yeri gibi ticaret yerlerinin sayısı çoğalmıştı. Öyle ki mahallelerin bazıları da büyük tüccarların, bezirgânların adlarıyla anılır olmuştu. Örneğin XVI. yüzyıl başlarında bezirgân T u r u d (Turgud) ve B a l i adlarında iki mahalle varlığını sürdürüyordu.[29]

Bu nedenle *Edirne'deki* İtalyan tüccarlarının *Bursa*'dan daha fazla olmasını doğal kabul etmek gerekir. B e r t r a n d o n d e l a B r o q u i é r e, 1433'te burada pekçok Venedikli, Cenevizli ve Floransalı'nın yaşadığından söz etmektedir.[30] Bunlardan bir kısmının kendilerine özgü bir hanları *(fondaco)* da vardı. Cenevizliler'in oturdukları *fondaco* 1444'te çıkan büyük yangında harap olmuştu.[31]

Edirne'deki İtalyan tacirleri "barış"ın sürdürüldüğü yıllarda çok rahat çalışıyor ve dilek ya da yakınmalarını Türk yöneticilere kolaylıkla iletebiliyorlardı. Örneğin şehirde oturan Venedikli N i c c o l o G i u s t i n i a n i 1436'da Sultan Murad'a bazı şikâyetlerde bulunmuş, Padişah da bunu çok olumlu karşılamıştı. Durumdan haber alan Venedik Senatosu da bu davranışı "kutlamaya değer" bulmuştu.[32]

İtalyanların daha başlangıçtan beri tüccar olarak yalnız *Levante'ye* değil, Avrupa'ya ve Afrika'ya da yayıldıklan, yaptıkları ticaret andlaşmalarıyla bunu bir hak, bir ayrıcalık haline de getirdikleri bilindiğine göre, Osmanlı devletinin güçlenmesine ve gelişmesine uyarak bulundukları yerleri ve şehirleri değiştirmelerini yadırgamamak gerekir. Asıl sorun Türkler'in, ticaret andlaşmalarının karşılıklı haklar tanımasından yararlanarak yabancı ülkelere, İtalyan devletlerine ait yerlere ticaret için gidip gitmedikleri konusunda yoğunlaşmaktadır. Genellikle Türkler'in ticareti hor gördükleri, onunla uğraşmayı kendi tebaaları olan hıristiyanlara ve yahudilere bıraktıkları, bu gruplara sonradan Bosnalılar'ın da eklendiğini öne sürülmektedir. Aydın ve Menteşoğullarından başlayarak *Ege'de* etkinlik kazanan Türk denizcilik hareketleri ise, yalnızca akın ve yağmaya yönelik saldırılar gibi değerlendirilmek istenmektedir. Türkler'in Ortaçağ ticaretini ellerinde tutan Latinler ve özellikle de İtalyanlar kadar ticareti önemsediklerini öne sürmeye kuşkusuz ki olanak yoktur. Yalnız onların da andlaşmalardan yararlanarak ve herhalde ticaretin sağladığı yararları somut olarak gördükten sonra yavaş yavaş

uluslararası ticaretle ilgilenmeye ve yabancı ülkelere gidip oralarda ticaret yapmaya yöneldiklerini söyleyebiliriz.

Bunun en belirgin örneğini bir Ceneviz kolonisi olan *Galata'da* görüyoruz. 1387'de yapılan andlaşmada, Türkler'in olağan olan '100' *hyperper* için '8' *carat* (%2,66) vergiyi ödemeleri koşulu ile *Pera'da* serbestçe ticaret yapabilecekleri hakkında açık bir madde yer almıştı. Bu haktan yalnızca müslüman olmayan Osmanlı tebaasının yararlandığını öne sürmek, çok yanlış ve tek yanlı bir değerlendirme olur. Çünkü, *İstanbul'a* ve *Pera'ya* gidip yerleşen, orada ticaret yapan "Türk"ler eğer Rum, Yahudi, Ermeni gibi gruplardan oluşsaydı Yıldırım Bayezid'in oradaki Türkler'e özel bir mahalle ayrılmasını bir "*cami*" yapılmasını ve onlar arasındaki davalara bakmak üzre bir "*Kadı*" atanmasını istemesi çok anlamsız bir davranış olurdu. Bundan ötürü *Galata'ya* ve *İstanbul'a* yerleşen Osmanlı uyruklu kişilerin bir kesiminin, devletin kurucusu Türkler olduğunun kabul edilmesi zorunludur. Kaldı ki Türk yöneticileri *Üsküdar'dan Galata'ya* geçmek isteyen kişilerden vergi almak suretiyle, hazine için bir gelir kaynağı da oluşturmuşlardı. Ayrıca, karşı yakaya, Bizans'a geçen Türkler büyük bir saygı da görüyorlardı. 1433 başında *Bursa'dan* gelip *İstanbul'a* geçen Broquiére, Türkler'in *Üsküdar'da* karşıya geçeceklerden vergi aldıklarını belirtmektedir. O, kayığa binerken Rum kayıkçıların kıyafetine bakıp kendisini Türk sandıklarını ve çok saygı gösterdiklerini fakat *Galata'ya* gelindiğinde hıristiyan olduğu anlaşılınca saygının kaybolduğunu, fazla para alınmaya çalışıldığını da anlatmaktadır.[33]

Rumeli'de sınırların genişlemesine paralel olarak yeni alınan şehirlere yerleşen Türkler, bu kentlerin geçici olarak elden çıktığı süreler içerisinde de oralardan ayrılmayarak ticaretle uğraşmayı sürdürmüşlerdi. Buna çarpıcı bir örnek olarak *Selanik* gösterilebilir. I. Murad ve Y. Bayezid dönemlerinde Türkler'ce iki kez alındığı halde *Ankara* savaşı sonrasında elden çıkan *Selanik'teki* Türkler burada yaşamaya devam etmişlerdi. Şehir Venedikliler'ce devralındığı sırada, yani 1423 sonbaharında bile buradaki Türkler varlıklarını ve etkinliklerini sürdürmüşlerdi. Bu nedenle de *Selanik* bunalımına son vermek amacıyla yapılan barış görüşmelerinde buradaki Türkler'in durumlarının da ele alınması zorunluluğu doğmuştu. Örneğin, 1426 baharında Venedik elçisi Fantin Michiele ile Gelibolu beyi Halil arasında saptanan maddelerde, *Selanik'teki* Türkler'in aralarında başgösterecek paraya ilişkin anlaşmazlıklara bakmak için Türkler'in buraya bir Kadı atamaları öngörülmüştü. Öteki davalar ise Venedik mahkemelerinde gö-

rülecekti. Ertesi yıl, 1427'de S a r u c a Bey ile düzenlenen metinde de buna benzer bir hüküm yer almıştı.[35] Bu anlaşma taslakları, Türkler'in Bizans yönetiminde iken Venedikliler'e verilen *Selanik'te* ticaretle uğraştıklarını kanıtlayacak niteliktedir.

Selanik örneğinde olduğu gibi *Arnavutluk'un* güney kesimi Türk egemenliğine girdikten sonra buralara yerleşen Türk tüccarları, ülkenin Venedik'e bağlı olan öteki şehirleriyle ticaret ilişkileri kurmuşlar, bununla da kalmayıp doğrudan doğruya Signoria'ya ait olan *Korfu* pazarına bile girmişlerdi. Öyle ki Venedik Cumhuriyeti ile Osmanlılar arasında savaşın sürdüğü yıllarda da Türk tüccarlarının *Arnavutluk'taki* ve *Korfu'daki* etkinlikleri durmamıştı. 1428 yılı sonlarında *İşkodra, Dulcigno* ve *Korfu* pazarlarının Türk tüccarlarına hâlâ açık olduğu öne sürülerek Cumhuriyet'e ait yerlerde Türkler'e ticaret yaptırılmaması yolundaki bir öneri Senato'da büyük çoğunlukla reddedilmişti.[36] Çünkü *Arnavutluk'taki* Türk tüccarları Venedik için çok önemli olan '2' tüketim ürününü sağlıyorlardı: Buğday ve tuz. 1444 yazında Senato, *Avlonya, Yanya* ve *Argyrocastro* pazarlarının buğday ve tuz sağlama yönünden Cumhuriyet için önem taşıdıklarını belirterek bu şehirler halkına ve Türkler'e iyi davranılması konusunda *Korfu* yöneticilerini uyarmak gereğini duymuştu.[37]

Bu örnekler, Balkanlar'dan *Adriatik'e* ulaşan ve Orta Avrupa'ya doğru ilerleyen Türkler'in İtalya'ya yaklaşırken sanıldığının aksine ticari etkinliği büsbütün gözardı etmediklerini kanıtlamaktadır.

Öte yandan Aydın ve Menteşe Beylikleri'yle *Ege'ye* açılan Türkler buradaki adalara ve *Mora'ya* yalnız akınlar düzenlemekle kalmamışlar, belirli bir düzeyde de olsa buradaki ticaret hayatının içine girmişlerdi. *Foça'daki* ve *Sakız'daki* Cenevizliler'le olan dostça ilişkilerinin ticarette alışverişi kapsadığı ve Türkler arasında da tüccarların bulunduğu kuşkusuzdur.

1300 yıllarında *Rodos'un* büyük bir kısmının Türkler'in ve büyük bir olasılıkla Menteşeoğulları'nın elinde bulunduğu hakkındaki kayıtlar,[38] Türkler'in bu tarihte *Ege* adalarına ayak bastıklarını göstermektedir. Asıl önemlisi, XIV. yüzyılın ilk yarısında Türkler'in *Mora'nın* güneyine *Ege* ile *İyon* denizleri arasındaki geçiş yolu üzerinde bulunan *Cerigo* adasına gidip orada yerleşmeleridir. Sözkonusu ada 1207'den beri Venedikliler'in elindeydi. Burayı yöneten V e n i e r ailesinden N i c c o l o, adaya yerleşen Türkler'i çıkartabilmek için 1347'de Girit'ten '100' kişilik bir askeri birlik getirtmek yoluna gitmişti.[39]

İyoniyen denizine kadar ilerleyen Türkler'in *Ege'de* daha başka adalara da yerleşmiş oldukları görülüyor. XV. yüzyıl başlarına yani Osmanlı dönemine ait bazı kayıt ve belgelerde *Sisam*'da ve *Ağrıboz'da* yerleşmiş olan Türkler'den söz edilmektedir. 1403 Ağustosu'nda *Sisam* önlerinden geçen Kastilya elçisi K l a v i y o ada halkının Türk olduklarından söz etmektedir:

"Ertesi günü kendimizi ahalisi Türk olan bir ada karşısında bulduk. Bu adanın adı *Samos'tu*. Buradan, başında bir kadın bulunan *Nikarya* adası görünüyordu."[40]

Aynı yıl, 1403'te yapılan Gelibolu andlaşmasından sonra *Andros* Senyörü P i e t r o Z e n o da Venedik hükümetine gönderdiği raporda "birçok Türk'ün *Ağrıboz'da* oturduklarını belirtmekte ve bunların "topraklarını hiç terk etmek istemediklerini" eklemektedir.[41]

Ağrıboz'un Girit'ten sonra Venedik Cumhuriyeti'nin *Levante'deki* en önemli askeri ve ticari merkezlerinden biri olduğu gözönüne alındığında, buraya gelip yerleşen ve ayrılmak istemeyen Türkler'in ticaret etkinliklerinin tamamıyla dışında olduklarını kabul etmek olanaksızdır.

Sıraladığımız bu kayıtlar, Türkler'in de XIV. yüzyıldan başlayarak İtalyan devletleriyle ticari ilişkiler içine girdiklerini göstermektedir. Türk tüccarlarının İtalya yarımadasına ne zaman gelip yerleştikleri sorusuna gelince, bilindiği gibi şimdiye kadar daha çok Venedik-Türkiye ilişkileri üzerinde durulmuştur. Signoria başkentinde kendilerine ayrılmış yerlerde oturan Türkler'e ilişkin ilk kayıtlar ise 1516'dan başlamaktadır.[42] Ancak bu gerçekler, kuşkusuz ki Türk tüccarlarının öteki İtalyan şehirlerinde de ilk kez XVI. yüzyılda göründükleri anlamına gelemez. Belirli bir mal almak için de olsa Türk tüccarlarının daha önceki yüzyılda da İtalya'ya gitmiş oldukları haklı olarak düşünülebilir. Kaldı ki XIV. yüzyılın son çeyreğine, 1480'li yıllara ilişkin bazı kayıtlar, *Cenova'ya* yerleşmiş olan "Hudavendigar kulu" yani Osmanlı tebaası '10-15' tüccarın bulunduğunu doğrulamaktadır. II. B a y e z i d 'in kardeşi C e m 'in *Savoia'da* bulunduğu yıllarda oraya gönderdiği ünlü denizci B a r a k Reis, gezisiyle ilgili olarak düzenlediği raporunda (layiha), *Cenova'da* karşılaştığı bu Osmanlı tebaası tüccarlar hakkında şunları yazıyor:

"*Cenoviz'e* çıkub bir meyhaneye kondum. Anda F r e n g İ s k e n d e r 'dirler bir bazirgan vardır ve bir on-onbeş kâfir dahi bile vardır ki cemi'si eyidürler ki Biz Hudavendigâr kuluyuz. Bunda gelüb yeniçeri çukası ve gayri kumaş satarlar, benümle küçükden âşinalardır. Mezkûr İ s k e n d e r, beni kendü evine iletdi, bir ay mikdarı onda turdum, kaftan ve harclık virdi.."[43]

Bu kayıt, hıristiyan '10-15' Osmanlı tebaası ile Freng İskender adlı bir Türk bezirgânının *Cenova'da* uzun süreden beri yerleşip ticaret yaptıklarını açık seçik belirtmektedir. Bunlar özellikle kumaş ticaretiyle uğraşmakta ve Türkiye'den getirttikleri malları da satmaktadırlar. Barak Reis'i eskiden tanıyan ve onu evinde bir ay konuk edip para da veren İskender, müslümanlığı sonradan kabullendiği için "Freng" unvanını almış olacağı gibi Frenkler'le iş yaptığı ve yabancı dil bildiği için de böyle anılmış olabilir. Her ne şekilde olursa olsun İskender artık Türkleşmiştir ve Türk bezirgânı olarak tanınmaktadır.

Sonuç olarak Türk tüccarlarının en geç Fatih Mehmed döneminde İtalya şehirlerinde yerleştiklerini ve orada iş tuttuklarını kabul etmemiz gerekir.

B - ASKERLİK VE DENİZCİLİK

Selçuklular döneminden başlayarak gittikçe gelişen Türkiye-İtalya ilişkileri temelde ticarete dayanmakla birlikte, diğer alanlarda da etkisini göstermişti. Bunlar içerisinde en büyük etkileşme askerlik ve denizcilikte göze çarpıyordu. Bu da doğaldı. Çünkü taraflardan biri, Türkler daimi bir orduya dayanan kara gücünü, İtalyanlar ise deniz gücünü temsil ediyorlardı. Ve her iki taraf da ekonomik nedenlerden çok siyasal ve dinsel etkenlerle, karşılıklı ittifaklar içerisinde yer almışlar. XIV. yüzyıldan başlayarak da zaman zaman savaş alanlarında karşılaşmışlardı. Anlaşmazlıkların ya da düşmanlıkların en büyük göstergesi olan savaşlar, Türkler'in karalarda, İtalyanlar'ın da denizlerde ve denizcilikte üstün olduklarını somut bir biçimde ortaya koymuştu. Bu göstergeler karşısında İtalyan tarafı, Türkler'in kara ordusunu, Türkler ise İtalyanların deniz gücünü örnek almaya yönelmişlerdi. Ne var ki *condotieri* denilen paralı askerliğe dayalı İtalya'da Türk kara ordusunun, Osmanlı Kapıkulu sistemini örnek alma istekleri daha sonraki dönemde, Türkler'in Avrupa ortalarına ilerledikleri XVI. yüzyılda güçlenecekti. Türkiye'de ise İtalyan denizciliğinin etkileri daha erkenden görülmeye başlanmıştı. Etkileşimdeki bu zaman ayrılığı, İtalyanlar'ın *Levante'deki* kolonilerini savunmak ve buradaki etkinliklerini sürdürmek konusunda genellikle öz deniz güçlerine dayanmalarına, gerektiğinde de Bizans, Macaristan gibi hıristiyan devletlerin hatta Karamanoğulları gibi Türk beyliklerinin kara güçlerinden yararlanma olanağına sahip olmalarına karşın, Türkler'in *Ege'ye* açılabilmek ve orada tutunabilmek için hemen bir donanma kurmak zorunda kalmalarından ileri gelmişti. Nitekim Ioannes Torsello'un Türkleri

karada yenmek için oluşturulması gereken ordu hakkında 1439'larda yaptığı çağrıya rağmen Osmanlılar gibi sürekli bir ordu kurma fikri, Paolo Giovio ve özellikle *Il Principe* yazarı Niccolo Machiavelli gibi XVI. yüzyıl yazar ve düşünürlerinin önerilerinden sonra güç kazanacaktı.

Türkler'e gelince, Anadolu'ya yerleştikten hemen sonra Çağrı Bey'in *İzmir'de* bir donanma kurduğu bilinmekle birlikte bu ilk girişim pek sürekli olmamış ve Selçuklu denizciliği ancak *Alaiye* ile *Sinop'un* alınmalarından sonra başlamıştı. Beylikler dönemine gelindiğinde Karesi, Aydın ve Menteşeoğulları gibi Batı'da kurulan beylikler güçlü sayılabilecek birer donanmayla *Ege'ye* açılmaya başlamışlardı. *Karadeniz* kıyısında da Candaroğulları Beyliği küçümsenemeyecek bir donanmaya sahip olmuştu.

Bunlar Türk denizcilik tarihi açısından ilerleme ve gelişmeyi gösteren kilometre taşları olmakla birlikte, *Akdeniz'e* egemen olan ve *Atlantik'e* açılıp *Baltık* sahillerine kadar ilerleyen İtalyan devletlerinin deniz güçleri ile karşılaştırılacak düzeyde de değildi. Küçücük bir kara beyliği olarak kurulan Osmanlı devletinde, öteki beyliklerdeki gelişmeler ve deniz güçleri olduğu gibi devralınamadığı için denizcilik alanında birçok şeye yeniden başlamak zorunluluğu doğmuştu. Bu alanda ilk büyük katkı, Karesi Beyliği'nin alınmasıyla oradaki denizcilerin Osmanlı hizmetine girmeleriyle sağlanmıştı. Ancak *Rumeli'ye* geçişten sonra *Karamürsel, Edincik* ya da *İzmit'teki* tersanelerde yapılan küçük gemilerden oluşan donanma artık ihtiyacı karşılayamaz olmuştu. Bu yüzden I. Murad döneminde *devşirme* usulü kabul edilirken, devşirilenlerden bir kısmını donanma hizmeti için yetiştirmek amacıyla *Gelibolu'da* bir Acemioğlanları kışlası yaptırılmıştı. Böylece *Gelibolu,* Osmanlı devletinin ilk büyük deniz üssü olarak seçilmiş oluyordu. Bir süre sonra Yıldırım Bayezid, Saruca Paşa'yı *Boğaz'ı* tahkim etmekle görevlendirince *Gelibolu* kalesi yeniden onarılmış ve burada bir liman ile bir tersane yapımına başlanmıştı. 1390'da başlayan inşaat[45] bitirildiğinde Asya-Avrupa arasında geçişi sağlayan bir köprübaşı ve Çanakkale boğazına giriş çıkışları denetleyecek bir gözetim noktası durumunda olan *Gelibolu* aynı zamanda bir tersane-üs halini almıştı. Ancak bu yüzden de bundan sonraki savaş dönemlerinde düşman güçlerin saldırdıkları başlıca hedeflerden biri olmuştu. Timur'un ordugâhına giderken 20 Ekim 1403'te gemiyle buradan geçen İspanyol elçisi Klaviyo bile *Gelibolu'ya* özel bir dikkatle bakmış ve şunları yazmıştı:

"Türkler harp gemilerini ve diğer gemileri burada muhafaza ediyorlar. Türkler'in burada büyük bir tersaneleri ve havuzları da vardır. Biz buradan geçerken Türkler'in 40' kadar gemisi burada duruyordu."[46]

Bu nedenledir ki Venedik donaması 1416'da *Gelibolu'ya* saldırmış ve Türkler'e karşı oluşturulan lega'larda hep burayı ele geçirme planları düzenlenmişti.

İşte Osmanlı devletinin yeni bir deniz gücü oluşturma çabalarına girıştiği bu dönemde İtalyan denizciliğinden ve denizcilerinden de yararlanıldığı görülmektedir. Aslında daha önceleri de Batı Anadolu'daki beyliklerin donanmalarını kurarken yöredeki yerli Rumlar'dan başka adalara ve Anadolu sahillerine yerleşmiş olan İtalyanlar'dan da belirli bir ölçüde de olsa yararlanmış olduklarını kabullenmek gerekir. Çünkü toplumda yerleşmiş kanaate göre "yere basmayı" yani karadan ayrılmamayı yeğleyen Türkler denizlere açılmaktan pek hoşlanmıyorlardı. Çağdaş İtalyan gözlemciler, Türkler'i "denizin tehlikelerini göğüsleyecek gözüpekliliğe henüz sahip değiller" diye niteler ya da aşağılarlarken[47] Türkler'in kendileri de "Allah denizleri hıristiyanlara, karaları da Türkler'e vermiştir"[48] diye bir ayırım yaparak dolaylı da olsa bunu kabulleniyorlardı. Bu nedenle gerek gemi yapımında gerekse onları yönetmede ve deniz savaşlarında ileri düzeyde olan ulusları örnek almaları, onların deneyimlerinden yararlanmaları kadar doğal bir şey olamazdı.

Dönemin denizcilikte başta gelen Latin devletlerinden İtalyan Cumhuriyetleri'nin Türkiye ile olan ilişkileri, Osmanlı yöneticilerinin deniz gücünü oluştururken en çok onlardan yararlanmalarını kolaylaştırıyor, hatta bir bakıma da kaçınılmaz kılıyordu. Ayrıca Ceneviz ve Venedik devletleriyle olan ilişkilerdeki farklılık, denizcilikteki etkilenmede de kendini göstermişti. Cenevizliler'le ve özellikle *Galata* ve *Foça* kolonileriyle başlayan ve işbirliğine kadar varan dostça ilişkiler nedeniyle donanmanın yönetiminde birçok Cenevizli'nin kullanılmasına olanak vermişti. 1416 Türk-Venedik savaşından söz ederken belirttiğimiz gibi, o sırada Türk donanmasında ücretli olarak hizmet gören pek çok Latin bulunuyordu. Bunların çoğunluğunu da Cenevizliler'le Sicilyalılar ve Katalanlar oluşturuyordu. Gene o savaştan sonra Venedik'e ulaşan haberlere göre Türkler'in yeniden donattıkları kadırgalarda Galatalı Cenevizliler görev almışlardı.[49] Sözkonusu Cenevizliler'in yalnızca tayfa olarak değil yetişmiş eleman olarak Türkler'e hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Hatta kendi özel donanmaları bulunan *Galata* ve *Foça* Cenevizlileri'nin tersane ve gemi yapımında da Türkler'e yardım etmiş oldukları varsayılabilir. Nitekim *Esfar-i Bahriye-i Osmaniye* yazarı M. Ş ü k r ü de, Osmanlı donanmasının bu başlangıç döneminde İtalyan "efrad-ı muallimesi"nin yani uzman denizcilerinin kullanıldığına işaret etmektedir.[50]

Tersanenin kuruluşuna gelince, bunda Ceneviz'den çok Venedik'in örnek alındığı anlaşılmaktadır. Bu da yerinde bir seçim idi. Çünkü Venedik tersanesi *(Arsenale)* dönemin en ünlü kuruluşu olarak tanınıyordu. XV. yüzyılda bu tersaneden '36.000' denizci ile '6.000' işçi çalışıyordu.[51] Bu nedenle Türkler'in Venedik Cumhuriyeti'ndeki gemi yapım tekniğini üstün tutmaları ve sonraki yüzyıllarda bile o tersaneye sahip olmayı düşünmeleri doğaldı.[52]

Gemi yapımı, tersane kuruluşu ve gemilerin yönetiminde İtalyanlar'dan yararlanılması dışında Türk denizciliğinde İtalyan etkisinin en büyük ve kalıcı göstergesi, denizciliğe ilişkin terimlerin ve deyimlerin birçoğunun İtalyanca'dan aynen alınmış olmasıdır. Daha XVII. yüzyılda K â t i p Ç e l e b i bu gerçeği belirtmiş,[53] M. Ş ü k r ü de Türkçe'ye geçen İtalyanca sözcüklerin başlıcalarını sıralamıştı.[54] Son yıllarda bu konuda yapılan incelemeler, İtalyanca'dan Türkçe'ye, Türkçe'den de İtalyanca'ya geçen sözcüklerin sanıldığından çok daha fazla olduğunu ayrıntılarıyla ortaya koyarken, bunların büyük bir bölümünün denizcilikle ilgili olduğunu da ayrıntılarıyla sergilemiştir. Özellikle H. ve R. K a h a n e ile A. T i e t z e'nın ortak çalışmaları,[55] bunun en iyi örneklerinden biri niteliğini taşımaktadır.

C - KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

XI. yüzyıl sonlarında Anadolu'da karşılaşan ve giderek yüzyıllar boyunca yanyana, kimi yerlerde de içiçe yaşayan Türkler'le İtalyanlar'ın kültürel yönden de biribirlerini etkilemeleri kaçınılmazdı. Selçuklular döneminde yalnız büyük liman kentlerinde değil, ticaret yönünden önem taşıyan *Konya, Sıvas, Erzincan* gibi İç Anadolu şehirlerinde de yaşayan ve Türk ordusunda ücretli asker olarak görev alan İtalyanlar'ın Türkiye'deki etkinlikleri bazen ağırlık merkezini değiştirmiş de olsa aralıksız devam etmişti. *Foça, Amasra, Samsun* gibi şehirlerde kendi öz yönetimlerini kurarlarken Beylikler döneminde Ban Anadolu'daki liman kentlerinde toplanmışlardı. Osmanlı devletinin yükseliş çağında ise bir yandan tüccar olarak etkinliklerini sürdürürlerken öte yandan devlet hizmetinde de görev almaya hatta saray ile ilişki kurmaya başlamışlardı. İtalyanlar yönündeki bu gelişmelere paralel olarak Türkler'in de *Galata'dan* başlayıp yavaş yavaş Ceneviz'e ya da Venedik'e ait yerlere gitmeleri, oralarda ticaretle uğraşmaları, iki farklı kültürün temsilcilerini daha yakın ilişkiler içine sokmuştu.

Yukarıdaki bölümlerde üzerinde durduğumuz gibi, daha O r h a n Bey döneminde kimi İtalyanlar Osmanlı hizmetine girmişlerdi. Donanmada ise ücretli mürettebat olarak görev aldıkları gibi tersane işlerinde de çalışanlar olmuştu. Ayrıca mimarlık ve hekimlik gibi uzmanlık isteyen teknik alanlarda Türkler'e hizmet eden İtalyanlar vardı. Y ı l d ı r ı m B a y e z i d döneminde *Anadolu Hisarı'nın* yapımında Cenevizli bir mimarın görev aldığı açıklanmıştı. Hekim olarak saray çevresinde ve devlet büyüklerinin hizmetinde bazı İtalyan hekimler bulunuyordu. Bunlar arasında '30' yıl süreyle II. M e h m e d 'in özel doktorluğunu yapan Gaeta'lı Maestro J a c o p o (Yakub Paşa) başta geliyordu.[56] Mimar ve hekim olarak Türkiye'de çalışan İtalyanlar'ın sayısı bundan sonraki yüzyıllarda daha da artacaktı.

II. M u r a d döneminde *Edirne'de* hatta *Manisa'da* saray çevresinde toplanan gezgin, sanatçı, resmi veya özel görevli İtalyanlar'ın sayısı dikkati çekecek derecede artmıştı. Bunların bir kısmı yıllarca Türkiye'de kalmışlardı. Örneğin, '24' yıl boyunca Türkiye'de yaşayan L i l l o F e r d u c c i , Saray'a ve Türkler'e karşı duyduğu yakınlığı oğluna O t h m a n n (O s m a n) adını vererek göstermeye çalışmıştı.[57] Kabul etmek gerekir ki böylesine bir davranış dostluk ve ilginin ötesinde kültürel bir etkiyi de gösteriyordu.

Tüccarların ve öteki görevlilerin dışında Anadolu'nun birçok şehrinde İtalyan kökenli birisine ya da İtalyanca bilen başka uluslardan birine rastlamak da mümkündü. Örneğin, 1432'de *Şam*'dan gelip *Bursa*'ya giden B. B r o q u i é r e, *Payas'ta* "az İtalyanca' konuşan bir Ermeni ile tanıştığını, *Kütahya (Cotthay)'da* ise bir Türk hizmetçinin kendisiyle İtalyanca konuştuğunu anlatmakta ve bu kişiyi Türkler'e esir düşmüş bir Avrupalı olarak tahmin etmektedir.[58]

Türkiye'de kendi kültürlerini, dinlerini ve dillerini koruyaraktan oturan, ticaret yapan ya da devlet hizmetine giren İtalyanlar'dan başka, müslümanlığı kabul edip Türkleşen İtalyanlar'ın da bulunduğu kuşkusuzdur. Bu aynı zamanda bir kültür değişmesi demektir.

Din değiştirmeleri bir yana bırakılacak olursa, ana çizgilerini belirtmeye çalıştığımız ilişkilerin küçümsenemeyecek bir kültürel etkileşim yarattığı görülmektedir. Bir değerler ve davranışlar bütünü demek olan kültür'ün sanat, günlük yaşam, giyim kuşam ve yeme içme alanlarında bir başka kültürden nasıl etkilendiğinin ya da onu ne yönde etkilediğinin en belirgin ölçütlerinden biri kuşkusuz ki *dil*'dir. Kültürün diğer alanlarında daha sonraki yüzyıllarda belirginleşen etkileri kitabımızın ilerideki ciltlerinde ele alacağımızdan, burada Türkçe ile İtalyanca arasındaki etkileşim üzerinde durmakla yetineceğiz.

Herşeyden önce şurasını vurgulamamız gerekir ki, tüccar olarak Doğu'ya açılan ve Akdeniz ile Karadeniz bölgelerinde koloniler oluşturan İtalyanlar, yerleştikleri yörelerde konuşulan dilleri öğrenmeye önem vermişlerdi. Bunun bir sonucu olarak da ticari amaçla da olsa o dillere ilişkin sözlükler düzenlemişlerdi. Bunun en güzel örneği, yukarıda da değindiğimiz gibi 1303'te *Suğdak'ta* düzenlenen *Codex Cumanicus* idi. Kumanca '2.500' sözcüğü içeren bu Latince-Farsça-Kumanca sözlük, o dönemde İtalyan tüccarlarına yardım ederken, sonraki yüzyıllarda Kumanlar'ın dilleri ve kültürleri hakkında çok kıymetli bilgileri içeren bir kaynak değerini kazanmıştır. Türkler ve Türkçe ile ilişkilerin büyük önem kazandığı XVI. yüzyıldan başlayarak İtalyanlar, ileride göreceğimiz gibi bu kez de, bu tür Türkçe sözlükler yapmaya yöneleceklerdir.[59]

Kültür etkinliklerini belirleyen, yani kavram, terim ve deyim niteliğindeki sözcükler kuşkusuz ki kültürel etkileşimi yansıtan en somut verilerdir. Bu açıdan bakıldığında bugünkü Türkçe'de bile batı Avrupa kültürü ile Türk kültürünü ya da yaşayış ve davranış biçimlerini biribirinden ayırmak için kullanılan *alafranga (alla Franca)* ve *alaturka (alla Turca)* deyimlerini İtalyanlar'a borçlu olduğumuz görülür.

İtalyanca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den İtalyanca'ya geçen sözcükler konusu yakın yıllara kadar yalnızca İtalyanlar tarafından incelenmişti. L u i g i B o n e l l i 1894'te *L'Oriente* dergisinde çıkan *Elementi italiani nel turco ed elementi turchi neil'italiano* (Türkçe'deki İtalyanca ve İtalyanca'daki Türkçe Elemanlar) adlı incelemesinde bu sorun üzerine eğilmişti. C. T o g l i a v i n i, *Osservazioni sugli elementi İtalini in turco* (Roma, 1940) başlıklı araştırması ile Türkçe'deki İtalyanca sözcükler üzerinde durmuştu. D. G i u s e p p e B a r b a r a ise Arapça'ya ve Türkçe'ye geçen değişik İtalyanca ağızlarına ilişkin elemanları ele almıştı: *Elementi Italo-Siculo-Veneziano-Genovesi nei linguaggi Arabo e Turco* (Beyrut, 1940). Bunlardan sonra da T i e t z e ve K a h a n e Türk denizciliğine geçen İtalyanca ve Grekçe kökenli terimleri açıklıkla sergileyen örnek bir çalışma sunmuşlardı:

The lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Originn (Illinois~Urbana, *1958).*

Nihayet son yıllarda dildeki bu etkileşim Türk bilim çevrelerinde de ele alınmış bulunmaktadır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde D u r d u K u n d a k ç ı 'nın yaptığı bir doktora çalışması günümüz Türkçesi'nde İtalyanca'dan geçen '523' sözcüğün hâlâ kullanılmakta olduğunu, buna karşılık

İtalyanca'da da Türkçe kökenli '146' sözcüğün varlığını koruduğunu ortaya çıkarmıştır.[60] Böylesine bir saptama, bir yandan Türk-İtalyan ilişkileri, öte yandan Türkçe'nin tarihsel gelişmesi yönlerinden büyük önem taşımaktadır.

İtalyanca'dan Türkçe'ye geçen sözcüklerin büyük çoğunluğunun başta gemicilik olmak üzere ekonomi-bankacılık ve müzik alanlarında toplandığı görülmektedir. Ayrıca günlük hayata ilişkin birçok deyimlerin de İtalyanca kökenli olduğu dikkati çekmektedir. Bir fikir edinmek için bunlardan bir kesimini şöyle sıralayabiliriz:

	İtalyanca	*Türkçe*
Gemicilik	albora	alabora
	allarga	alarga
	bastarda	baştarda
	pupa	pupa
Ekonomi-Bankacılık	borsa	borsa
	banca	banka
	cambio	kambiyo
	concordato	konkordato
	conoscimento	konçimento
	fabbrica	fabrika
	fattura	fatura
	manifattura	manifatura
	firma	firma
	giro	ciro
	lira	lira
	machina	makina
	marca	marka
	mandra	mandıra

Müzik	aria	arya
	ballo	balo
	canto	kanto
	concerto	konçerto
	maestro	mayestro
	libretto	libretto
	opera	opera
	soprano	soprano
	tenore	tenor
	solo	solo
Değişik alanlar	bagno	banyo
	canape	kanepe
	cassa	kasa
	caffelatte	kahvaltı
	cordella	kordela
	gazzetta	gazete
	limonata	limonata
	locanda	lokanda
	quarantina	karantina
	manto	manto
	moda	moda
	medaglia	madalya
	posta	posta

Bu sözcükler ve terimler, İtalya ile süregelen ilişkilerin hangi alanlarda yoğunlaştığını ve kültür alanında ne derin izler bıraktığını göstermektedir. Örneğin K a n u n i S ü l e ym a n'ın Viyana kuşatmasından sonra sarayda yaptırttığı yeni odasında İtalyan usulü "masa" ve "sandalye" kullanmaya başladığı bilinmektedir.[61]

Türkçe'ye geçen İtalyanca sözcükler kadar çok olmasa da Türkçe'den de İtalyanca'ya kimi sözcüklerin geçmiş olduğunu hatırlamamız gerekir

Türkçe	*İtalyanca*
çorba	ciorba
bey armudu	bergamotta
kaftan	caffetano
kebe	chebe
kırmızı	cremisi
tülbent	turbante
Türk mavisi	Turchino

Bu sözcüklerden başka özellikle Osmanlı İmparatoruğu döneminde Türkleri ve Türk yaşayışını yakından tanımanın bir sonucu olarak İtalyanca'ya bazı deyimler de yerleşecektir:

Fare come un turco	: Bir Türk gibi yapmak, davranmak
Fumare come turco	: Türk gibi tütün (sigara) içmek (çok içmek anlamına)
Come i Turchi a la predica	: Türkler gibi vaaz vermek!

İki ülke ve iki toplum arasındaki ilişkilerin tarafların edebiyatları üzerindeki yansımalarına gelince, dikkatle incelenmesi gereken bu konu da henüz yeterince ele alınmış değildir. Ü m i t G ü r o l'un Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaptığı *İtalyan Edebiyatında Türkler* adlı doktora çalışmasını[62] benzer nitelikte incelemelerin izlemesi gerekir. Genelde denilebilir ki kültürel etkileşimin edebiyatlar üzerindeki yansıması, XV. yüzyılın ikinci yarısında daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır. Bu da *İstanbul'un* Türkler'in eline geçişinin İtalyan kamuoyunda doğurduğu yankıların ve İtalya devletleriyle olan ilişkilerin eskisine oranla daha geniş boyutlar ve süreklilik kazanmasının bir sonucudur.

Daha Selçuklular döneminde Türkler arasında İtalyanlar'ı ve İtalya'yı anlatmak için kullanılan deyim *Frenk* ve *Frengistan* olup tüm Latinler bu

ad altında birleştiriliyorlardı. Nitekim İbn-i Bibi gibi bir tarih yazarında ve Ahmed Eflaki gibi bir mevlevi yazarda da hep *Frenk* ve *Frengistan* deyimleri kullanılmaktadır. Giderek Beylikler ve Osmanlılar döneminde, *Foça, Galata, Amasra* ve *Samsun'daki* Cenevizliler'le ilişkiler sıklaştığında ise *"Ceneviz, Cenevizli"* diye bir ayırım yapılır olmuştur. Böylece denilebilir ki Anadolu'da yüzyıllar boyunca kendi adlarıyla anılan ilk Avrupa devleti Ceneviz olmuştur.

İtalyan edebiyatında Türk kavramına gelince, Ü. Gürol'un vurguladığı gibi, Türk sözcük ve imgelerinin yeraldığı ilk eser Marco Polo'nun *Il Milione* diye anılan *Divisament dou monde* adlı ünlü seyahatnamesi olmuştu. Her ne kadar daha önceki yüzyıllara ait eserlerde Attila'ya ve Hun'lara ilişkin pek çok imgelere rastlanmakta ise de, Hunlar "Türk" olarak değil, yalnızca dış görünüşleri ve uyandırdıkları dehşet ile anılmışlardı. Böylece İtalyan edebiyatına gerçek Türk kavramı, XIII. yüzyılın sonlarında yani Selçuklu devletinin sona yaklaştığı ve Osmanlı devleti ve bir çok yeni beyliğin kurulduğu yıllarda girmiş demektir. XIV. yüzyılda da Türkler'den söz eden İtalyan eserleri henüz pek azdır. Bunların başında da Dante Alighieri'in *Divina Commedia'sı* gelmektedir. Ünlü hümanist Türkler'den bir kez söz etmekte, fakat Türk kumaşlarını överken o kumaşları dokuyanları Cehennem'e *(Inferno)* koymaktan kendini alamamaktadır.[63] Kısacası, Türkler'in gerçek nitelikleri ile İtalyan yazar ve ozanlarının dikkatlerini çekebilmeleri için, Bizans İmparatorluğu'nun vârisi olduklarının kanıtlanmasını beklemek gerekmişti.[64]

Bütün bunlardan sonra, Anadolu'yu yeni vatan edinen Türkler'in ilk karşılaştıkları Avrupalılar olan Latinler içerisinde İtalyanlar ile her alanı kapsayan yakın ilişkiler kurduklarını ve Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin genişleyerek günümüze dek sürdüğünü, sonradan *Kapitülasyon* diye adlandırılan ayrıcalıklı ticaret andlaşması yapan ilk Avrupa devletinin de İtalyan Cumhuriyetleri olduğunu bir kez daha vurgulamak istiyoruz.

İki ulus ve iki ülke araşındaki ilişkilerin 1453'ten sonraki dönemlerini, incelememizin bundan sonra yayınlanacak olan ciltlerinde ele alacağımızı umuyoruz.

DİPNOTLAR

GİRİŞ

1) İtalya'da bugün de kullanılan bu deyimin ne zaman ortaya çıktığı kesinlikle saptanamamaktadır. Genellikle Türk denizcilerinin yarımadanın güney sahillerine saldırdıkları XVI. yüzyılda kullanılmaya başlandığı kabul edilmektedir.

2) **W. Heyd**, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E.Ziya Karal, Ankara, 1945 (Kısaltma:TT), 1,534.

3) **Sismondi,** *Storia delle Repubbliche italiane,* I, s.253.

4) Metin: **Osman Turan**, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar;* Ankara, 1958 (Kısaltma: *TŞ),* s. 143.

5) Nitekim **Freddy Thiriet**, incelemelerinden birine bu adı vermiştir: *La Romanie vénitienne au Moyen Age. Le développement et l'éxploitation du domaine colonial vénitien, XIIe-XVe siécles,* Paris, 1959.

6) **Luigi Osio**, *Documenti Diplomatici tratti dagli Archivi Milanesi,* II, Milano, 1869, ss. 274-276.

7) **Osio**, *Aynı. esr.,* II, s. 242 vd. (24 Temmuz 1426 günlü belge).

8) **Alessio Bombaci-Stanford Shaw**, *L'Impero Ottomano,* Torino, 1981 (Kısaltma: I0) s.45.

9) "Yukarıda, belirtilen yılda, 1245'in Ekim ayında Türkiye Sultanı Gıyaseddin öldü... Onun döneminde kendi parasından başka bir madeni para bastırılmıştı ki günümüze kadar Türkiye'de kullanılıyordu. Fakat o dönemde bütün Türkiye'nin gerçek yöneticisi (bailo) İran kökenli Şemseddin Isfahani (Losir) idi." *Due Viaggi in Tartaria per alcuni frati dell'Ordine Minore e di San Domonico, Mandati da Papa Innocentio 1111, nella detta provincia per Ambasciatori l'anno 1247.* in G. Ramusio *"Navigationi et Viaggı",* II, Amsterdam, 1968, s. 239^{e}.

10) Aynı yıl, Türkiye Sultanı Gıyaseddin ölünce yerine büyük oğlu Rükneddin geçti. İsa' nın doğumunun 1245. yılı idi. Tatarlar Türklerle mütareke yaptılar." *(Göst. yer.)*

11) Krş. **Osman Turan**, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti,* İstanbul, 1969 (Kısaltma: ST),s. 281, Nr. 150.

12) *"al fine i Tartari ruppero l'essercito del Soldan di Turchia s'insignorirno del detto reame. Questo fu nell'anno del nostro Signore 1244.* (Sonunda Tatarlar Türkiye Sultanı'nın ordusunu yenip bu krallığa egemen oldular. Bu 1244 yılında oldu). **Hayton**'un İtalyanca çevirisi: *Dell'Historia del Sig. Hayton Armeno,* **G. Ramusio**, *Ayrı. esr.,* II.,s. 64-d.

13) **Elizabeth Zachariadou**; *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirats of Menteshe and Aydın (1300-1415).* Venice, 1983 (Kısaltma: *TC),* s. 117 vd.

14) *"Nos* **İbraipegi**, *magnus admiratus magnorum admiratorum et dominis TURCHIAE."* **Zachariadou**, TC, s.219 vd.

15) **E. Zachariadou**, *Sept traités inédits entre Venise et les emirats d'Aydın et de Menteşe (1331-1407), "Studi Preottomani e Ottomani"*, Napoli, 1976, s. 231.

16) *"Della provincia detta TURCHOMANIA, dove sono di le cittá di Cogno, Cayssaria, Sevasta e delle mercantie che vi si trovano..."* (Konya, Kayseri, Sıvas şehirlerinin bulunduğu TURCHOMANIA Eyaleti ve orada bulunan ticaret malları...> *Dei viaggi di Messer Marco Polo,* G.Ramusio, *Ayrı. esr.,* II, s. 4,d-e.

17) **O.Turan**, ST, s.281.

18) "Bütün Türkistan (yani Türk milleti> iki defa Torosa karşı yürüdü", *Urfalı Mateos Vekayinamesi,* Ankara, 1962, s. 311.

19) *Parte seconda dell'Historia dei Signor Hayton Armeno,* **G. Ramusio**, *Ayn. esr.,* II, s. 64-e *("Di lo chi di Hoccatto Can, ilquale conquisto il regno di TUROUESTAN").*

20) **O.Turan**, *Göst. yer*

21) *Takvimü'l-Buldan,* Dresden, 1846,s. 11, krş. Paul **Wittek** *Menteşe Beyliği* çev. O.Ş.Gökyay, Ankara, 1944, s. 1 vd.; **Claude Cahen**, *İbn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuquide, "Tarih Araştırmaları Dergisi"'* VI/IO-11 (1968), s. 42.

22) Anadolu'ya *Türkiye* yerine *Türkistan* denilmesi ilk kez Ermeni tarihçisi **Vahram**'da görülmektedir (**O. Turan**, *ST,* s. 281) **Namık Kemal**, 30 Temmuz 1285 (1869)'te Hürriyet'te çıkan *"Ve Şevarehüm fi'l-emri"* başlıklı makalesinde ve ondan sonraki bazı yazılarında *Türkistan* adını kullanmaktadır: "Bir de bundan akdem Fransa İmparatoru Girit meselesinden münasebet aldırarak ıslahat-ı lazime için *Türkistan* halkının áray-ı umumiyesine müracaat olunmasını Báb-ı Ali'ye tavsiye ettiği zaman.."*(Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye,* s. 172.) Gene o Londra'da bastırılan bir Kur'an'dan söz ederken de "Osmanlı ülkesi anlamına TÜRKİSTAN deyimini kullanmıştı. **Fevziye A. Tansel**, *Namık Kemal'in Hususı Mektupları,* I, Ankara, 1967,s. 182.

23) İstanbul 1310 (1894) s 6 vd.

24) III, s. 1208^2,1216^2.

25) TS, s. 116.

26) *Ayn. esr.,* ss. 121-137.

27) Bu incelememizde ayrıntıları ile belirtmeye çalışacağımız bu gerçeğe *Meydan-Larousse'un Kapitülasyonlar* maddesinde değinilmiştir:VI/902[3]

28) **Giuseppe Müller**, *Documenti sulle relazioni delle cittá Toscane coll'Oriente Cristiano e coi Turchi*, Firenze, 1879, Belge No. LXXIII, s. 108 vd.

29) Venediklilerin XIII-XIV. yüzyıllarda Napoli Krallığı'ndan sağladıkları ticaret serbestliği, vergi bağışıklığı ve özel yargılama yetkisini içeren ayrıcalıklar için: **Georges Yver**, *Le Commerce et les Marchands dans l'Italie Meridionale au XIII et au XIV siécle*, Paris 1903, as. 278-288.

30) **Mahmoud Essad**, *Du Régime des Capitulations Ottomanes*, İstanbul., 1928,s. 22.

31) *Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni..* Çev. **Turgut Işıksal**, 'Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 34 (1970), s. 57.

32) *Du Régime...* ss. 22,58.

33) **Guglielmo Berchet**, *Relazioni dei Consoli Veneti nella Siria*, Torino, 1866.

34) **M. Essad**, Ayn.esr., s.16 vd.

35) *İtalyanca'dan Türkçe'ye Türkçe'den İtalyanca'ya Geçmiş Sözcükler: "İtalyan Filolojisi" (Filologia Italiana)*, Yıl. 10, Sayı 11(1978), ss. 135-153.

36) 1860'a, *Risorgimento'ya* gelinceye değin İtalya'nın siyasal birlikten yoksun bulunduğu, Venedik ya da Papalık ile başgösteren savaş yıllarında bile öteki İtalyan devletleri ile ilişkilerin —kimi kez daha *da* sıcak olarak— sürdürüldüğü unutulmamalıdır. İtalyanlar'ın 1911 'de Trablusgarb'a saldırmaları iki ülke arasındaki resmi ilişkileri yalnızca '1' yıl askıya almıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında da ilişkiler 1916'dan sonra kesilmişti. Kurtuluş Savaşı yıllarında İtilaf Devletleri arasında bulunan İtalya'nın Ankara Hükümeti ile sürdürdüğü ilişkilerin özelliği de hatırlanmalıdır.

1. BöLÜM

1) 103

2) *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1981, s. 320.

3) Rivayete göre İmparator **Konstantinos**, kendi adını taşıyacak olan *İstanbulu* kurarken, bazı Romalı patrici'leri de yeni başkentine çağırmıştı. Bu amaçla yola çıkan asiller gemilerinin batması yüzünden *Ragusa'ya* sığınmışlar, orada tutunamayınca İtalya'ya dönüp *Amalfi* adını verdikleri şehri kurmuşlardı. *Cronaca amalfitana'dan* naklen **A. Mori**, *Gli İtaliani a Costantinopoli*, Modena 1906,s. 8.

4) **W. Heyd**, TT, 113;krş. **A. Mori**, *Ayn.esr.,s.9.*

5) Hyperper, hyperpyron, iperper: Bizans altun parası.

6) TT s 117 vd.

7) **A. Mori**, *Ayn.esr.*,s. 10.

8) *Orta çağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması.* Çev. Şadan Karadeniz, Ankara, 1982, s. 83.

9) **W. Heyd**, TT,s. 119.

10) *Ayn. esr.*, s. 133 vd. Ancak Doc'un mektupları bu yasaklamanın doğal olarak dışında tutulmuştu.

11) **A. Mori**, *Ayn. esr.*,s. 12.

12) **Camillo Manfroni**, *Le Relazioni fra Genova, l'Impero Bizantino e i Turchi*, Genova, 1898 (Kısaltma: *RG)*, s. 10.

13) **A. Mori**, *Ayn. esr.*,s. 13.

14) **Camillo Manfroni**, *1 Colonizzatori İtaliani durante il Medio Evo e il Rinascimento*, I, Roma, 1933 (Kısaltma: *CI)*, s. 22.

15) **W. Heyd**, TT s.129 vd.

16) İki hıristiyan devlet arasında kabul edilen bu ayrıcalık da, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancılara özel yargılama hakkının tanınmasının islami hukuk anlayışından kaynaklanan bir zorunluk olduğu hakkındaki görüşlerin gerçeği tümüyle yansıtmadığını kanıtlamaktadır.

17) **Ostrogorsky**, *Ayn.esr., s.331.*

18) *Göst. yer.*

19) **A. Mori**, *Ayn.esr.,s.* 16.

20) **W. Heyd**, TTs .217 vd.

21) **A. Mori**, *Ayn. esr.*, s. 17.

22) **W. Heyd**, TT s.237.

23) **A. Mori**, *Ayn. esr., s.20.*

24) **Francis Rey**, *De la Protection diplomatique et Consulaire dansl'es Echelles du Levant et de Barbari*, Paris, 1899, s. 29.

25) **G. Müller**, Ayn. Esr., XXX; krş. C. M a n t r o n i, RG, s. 51.

26) **Tommaso Bertele**, *Il Palazzo degli Ambasciatori Venezia a Costantinopoli*, Bologne, 1932, s. 29.

27) **A. Mori**, *Ayn. esr., s. 21.*

28) **Carlo Coco - Flora Manzoneto**, *Baili Veneziani alla Sublime Porta*,Venezia,1985, s.13; **W. Heyd**, TT s. 272.

29) **M. Roberti**, *Ricerche intorno alla colonia veneziana di Costantinopoli nel sec* XIII, in *Scritti Storici in onore di Camillo Manfroni*, Padova, 1925, ss. 137-147, krş. **T. Bertele**, *Ayrı. esr.*, s. 19.

30) Burada Frenkler için özel bir mahalle de ayrılmıştı: **G. Heyd**, *Le*

Colonie cammerciali degli Italiani in Oriente nel medio Evo, Trad. G.Müller, I, Venezia, 1866,s. 87.

31) **W. Heyd**, TT s.265 vd.

32) Metin: **Fanucci**, *Storia dei tre celebri popoli marittimi dell'Italia,* I, Pisa, 1817,s. 168; krş. **G. Müller**, Ayn.esr.,XXVI vd; **W. Heyd**, TT,s.210 vd.; **C. Manfroni**, CI, I, s.147.

33) **G. Müller**, XXVIIII, XXXI; W. Heyd, TT s. 285.

34) **G. Müller**, *Ayn. esr.*, XXVIII. **A. Mori**, Pisalılar'ın nakledildikleri yerin Galatada olduğunu öne sürmektedir, *Ayrı. esr.*, s. 18.

35) **G. Müller**, Göst.yer, **W.Heyd**, TT, s.222 vd.

36) **G. Müller**, *Ayn. esr.,XXX.*

37) *Ayn. esr.*, XXXI.

38) **W. Heyd**, TT s. 265 vd.

39) 1101 ve 1103 yıllarında Cenova ve Bizans donanmaları arasında çarpışmalar olduğu bilinmektedir: **Camillo Manfroni**, *Le Relaziani fra Genova, l'Impero Bizantino e i Turchi, Genova,* 1898 (Kısaltma: *RG),* s. 13 vd.

40) **Lodovico Sauli**, bu anlaşmayla Cenovalılar'ın daha önce Venediklilerle Pisalılar'ın sağlamış oldukları haklara sahip olduklarını öne sürmektedir: *Della Colonia dei Genovesi in Galata,* 1, Torino, 1831, s. 18 vd.

41) **C. Manfroni**, *RG,* s. *28.*

42) **W. Heyd**, TT, ss. 276-278.

43) **W. Heyd**, TT, s. 223 vd., **C.Manfroni**, RG, s. 36 vd.

44) **W. Heyd**, *Matraca'yı Taman* yarımadasında, *Rossia'yı* ise Azak yakınında birer liman olarak kabul etmektedir *(TT* ss. 224-228). **C. Manfroni** ise bu yerleri *Kırım ve Azak* sahilleri olarak yorumluyor: *RG,* s.37.

45) **C. Manfroni**, CT, I, s. 154 vd, **W.Heyd**, *TT,* s. 229.

46) **C. Manfroni**, *RG, s. 47.*

47) Ayn.. esr., s. 51.

48) *Ayn. esr.,* s. 110.

49) **A. Mori**, *Ayn. esr.,* s. 22.

50) **C. Manfroni**, CI, I, s. 49.

51) *Ayn. esr.,* I., s. 181.

52) *Ayn. esr.*, I, s. 185.

53) **W. Heyd**, TT, s. 315.

54) **C. Manfroni**, *CI,* I, s. 188.

55) **C. Coco-F. Manzonetto**, *Ayn. esr.*, s. 13.

56) **A. Mori**, *Ayn. esr.*, s. 36, Nr.1.

57) **Bruno Dudon**, Il *Dominio Veneziana di Levante,* Bologna, 1938, s. 33 vd.

58) *Göst. yer.*

59) **C. Manfroni**, CI,I, s. 191 vd.

60) **W. Heyd**, TT s.332.

61) *Ayn. esr.*, s. 312. 0 yıllarda *Tekirdağ* hükümet binasında Venedik bayrağının dalgalandığından söz edilmektedir.

62) **C. Manfroni**, CI, 1, s.195 vd.

63) Ayrıntı için bkz. *Ayn. esr.*, 1, ss. 208-210.

64) *Ayn. esr.*, 1, ss. 203-206.

65) *Ayn. esr*, 1, s. 211 vd.

66) *Ayn. esr.*, 1, s. 220.

67) *Ayn. esr*, 1, s. 200 vd.

68) **W. Heyd**, TT, s. 336.

69) **A. Mori**, *Ayn. Esr.*, s. 29.

70) Cenevizliler'e tanınan bu haklar 1228, 1232, 1238 ve 1251 yıllarında yenilenmişti: **C. Manfroni**, *RG*, s. 78 vd.

71) *Ayn. esr.*, s. 76.

72) Ayrıntı için **G. Müller**, *Ayn. esr.*, XXXIII vd.

73) **Ostrogorsky**, *Ayn.esr., s.415.*

74) Kemalpaşa andlaşması için: **C. Manfroni**, *CI, I,* s.231; RG, ss.84-91; **W. Heyd**. TT, s.480 *vd.; Le Colonie...* I, ss. 316-319.

75) **C. Manfroni**, *RG*, 93. **W. Heyd** 'in TT çevirisinde Temmuz yerine kuşkusuz yanlışlıkla Haziran denilmiştir, s. 480.

76) **G. Heyd**, Le Colonie...II,s 318; **C. Manfroni**, RG,s.93; **L. Sauli**, *Ayn.esr., I.s.* 62.

77) **C. Manfroni**, *RG,s.* 94.

78) **G. Heyd**, Ayn.esr., II, s.415.

79) **C. Manfroni**, *RG*, s.*96.*

80) *Ayn. esr., e. 97.*

81) *Venedik Menbalarına Nazaran Türk imparatorluğunun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi*, çev. **A. Cemal**, Istanbul, 1930, s. 120.

82) **C. Manfroni**, RG, s.113; krş. **A. Mori**, *Ayn.esr., s.37 vd.*

83) **Manfroni**, Ayn.esr., s.116; **Sauli**, Ayn.esr.,I, s.132 vd.

84) *İstanbul'daki* İtalyan kolonisinin kayıtlarına göre *Galata* surları 1864'te İstanbul belediyesince yıktırılmıştı. *Galata* limanının ağzına çekilen zincir ise 1906 yıllarında Aya İrene kilisesinde bulunuyordu, **A. Mori**, *Ayn. esr., s.41* vd.

85) *Seyahatname-i ibn Batuta*, çev. Mehmed Şerif, Istanbul, 1, s. 394.

86) Ayrıntılı bilgi: **G. Heyd**, *Le Colonie..* 1, ss. 353-356; **L. Sauli**, *Ayn. esr.*

87) Nik. **Gregoras**'tan naklen,**Ostrogorsky**, Ayn. esr., s. 483.

88) **G. Heyd**, *Ayn.esr., 1, s.357.*

89) Sözkonusu bina XIX. yüzyıl sonlarına kadar ayakta kalmıştı. 0 dönemde *Franchini Hanı* adıyla anılan bu yapının 1906-1907 yıllarına doğru yıkıldığı anlaşılmaktadır: **Semavi Eyice,** *Palazzo del comune des Génois A Pera (Galata), 'Studia Turcologica. Memoriore Alexii Bombaci Dicata,"* Napoli, 1982, s. 169 vd.

90) **Pachymeres**'ten naklen **C.Manfroni**, *RG, s.* 117.

91) **C. Manfroni**, *RG, s.128.*

92) *Ayn. esr., s.* 134 vd.

93) **Ostrogorsky**, *Ayn. esr., s.397.*

94) **G. Heyd**, *Ayn. esr.*, s.319.

95) **W. Heyd**, *TT, e.* 600; **Paul Lemerle**, *L' Emirat d'Aydın, Byzance et L'Occident. Recherches sur La Geste d'Umur Pacha,* Paris, 1957 (Kısaltma: *EA), e.* 16.

96) *Ania'nın* 1300'den önce Türklerin eline geçtiği öne sürülüyorsa da **P. Lemerle**, 1304'teki Katalan akınında burasının henüz bağımsız Tekfur yönetiminde bulunduğuna dayanarak şehrin *Efes* ve *İzmir'den* sonra (1317) Türk egemenliğine geçmiş olabileceğini savunmaktadır. *Göst. yer.*

97) **Besim Darkot**, *İzmir, "İslam Ansiklopedisi'* (Kısaltma: *IA),* V/1243.

98) *CC,I,* s. 318. Nitekim Sahil İzmiri'ndeki istihkâmlar *San Pietro* ya da *Cenevizliler Şatosu* olarak tanınıyordu: **P. Lemerle**, *EA,* s. 42.

99) *Düsturname* sahibi **Enveri**'nin Aydınoğulları hakkında yazdıklarını Bizans ve İtalyan kaynaklarına dayanarak değerlendiren **Paul Lemerle, Mehmet** Bey'in 1317'de fazla bir güçlükle karşılaşmaksızın *Pagus* (Kale) istihkâmlarını zaptettiğini ve **Martino Zaccaria**, *Sakız'ı* savunmak için buradaki kuvvetlerini çekince de U m u r Bey'in *Sahil İzmiri'ni* ele geçirdiğini kabul etmektedir: *EA, es.* 55-58).

100) **Carlo** (Karl) **Hopf**, *Storia dei Giustiniani di Genova.* Trad. Alessandro Wolf, Genova, 1882, *e.* 16.

101) **W. Heyd**, TT. s. 519; **P. Lemerle**, EA, s.53

102) **C. Hopf** Ayn. esr., s. 30; **C. Manfroni**, *CI,II, s.43.*

103) *Maona* deyiminin kökeni kesinlikle saptanamamaktadır. Bunun Cenova lehçesinde "birlik, ittifak' anlamına gelen *mobba'dan* ya da Grekçe *Monas'dan* türediği öne sürüldüğü gibi (**C. Hopf**, *Ayn. esr., e.* 66) Arapça'dan geldiği "yardımlaşma, olağanüstü yükümlülükler payı ve ticaret şirketi anlamları taşıyan *Ma'unah'dan* bozma olduğu görüşü de savunulmaktadır. (**C. Manfroni**, *Göst. yer.)*

104) Bununla birlikte sözkonusu işlem 1385, 1413, 1436, 1507 ve 1528'de yenilenmişti: **C. Hopf**, *Ayn. esr.*, e. 45.

105) **G. Heyd**, *CC*, I, s.440.

106) **C. Hopf**, *Ayn. esr., s.65.*

107) *Ayn. esr.*, s.83 vd., krş. **Şerafettin Turan**, *Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması*, "AÜDTCF Tarih Araştırmaları", IV/6-7 (1968), ss. 174-178.

108) *Bizans Tarihi*, çev. VI. Mırmıroğlu, İstanbul, 1956, s. 97.

109) **Sauli**, Ayn. esr., I, s. 88; **G. Heyd**, *CC, 1, s. 332.*

110) **Dukas**, *Yeni Foça'nın* kurucuları olarak **Andrea** ile **Yakovos**'u gösteriyor, *Ayn. Esr., s.*98. Sözkonusu **Andrea**'nın Zaccarialar'dan sonra *Foça'da* yönetimin başına geçen **Andreolo Catteneo** olduğu anlaşılıyor (**C. Manfroni**, *CI*, II, s. 51). **P. Lemerle** ise burasının **I. Benedetto** döneminde ve belki **Manuele Zaccaria** henüz hayatta iken yapılmış olması gerektiğini söylüyor: EA, s. 51, Nr. 4. **Iorga**, iki Foça arasındaki uzaklığı '5' mil olarak gösteriyorsa da (*Notes et extraits pour servir al'histoire des Croisades au XV. Siecle*, I, s. 18 vd. Kısaltma: NE) günümüzde sahili izleyen yol 22. km.yi bulmaktadır.

111) **C. Hopf**, Ayn. Esr., ss. 15-18.

112) **Heyd**, CC, I, s. 336, **C. Hopf**, Ayn. Esr., s. 14. Buna karşılık **P. Lemerle**, **Morosini**'nin saldırısını 1296 yılı olarak gösteriyor: EA, s. 51.

113) **C. Manfroni** (CI, II, s. 51) **Andreolo**'nun işbaşında bırakıldığından söz etmiyor. **P. Lemerle**'e göre de 1329'da Eski Foça İmparatorluğa katılmış, fakat Yeni Foça **Andreolo**'da bırakılmıştı: EA, s. 66 vd.

114) **Heyd**, CC, I, s. 414.

115) Ayn. Esr., I, s. 415, krş. **Semavi Eyice**, *Testimonianze genovesi in Turchia*, "II Veltro" XXIII/ 2-4 (1978), s. 68 vd., Enez, XIV. Yüzyıl ortalarında İmparator **İoannes** ile **Kantakuzenos** arasındaki taht kavgalarında meşru İmparator'a bağlı kalmıştı. **İoannes** burasını korumada karşılaştığı güçlükleri de dikkate alarak Cenovalı **Francesco Gattelusio** ile evlenen kızkardeşi M a r i a 'ya çeyiz olarak vermiş, böylece Enez Cenevizliler'in eline geçmişti.

116) **Hammer**, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. M. Ata, III, İstanbul, 1330, ss. 12, 73.

117) **Giuseppe Canestrini**, *Il Mar Nero e le colonie degli İtaliani nel Medio Evo*, s. 5.

118) *Timur Devrinde Semerkande Seyahat*, çev. Ö. Rıza Doğrul, İstanbul, 1975, s. 51 vd.

119) **Luigl Serristori**, *Illustrazione di una carta del Mar Nero del MCCCLI. Con notizie storico-statistiche sulle colonie degl'İtaliani, e ricordi sulla costa orientale dell'Eusino, le regioni del caucaso*, Firenze, 1855.

120) **G. Bratianu**, Recherces sur le commerce Genois dans la mer Noire au XIII e siécle, Paris, 1929, s. 171.

121) **Heyd**, CC, II, s.89.

122) **Serristori**, *Ayn.esr.*

123) Şehrin girişinde surlar üzerinde Cenova Docu **Simone Boccanegra**'nın bir kitabesi bulunmaktadır. Sözkonusu kitabe onun ikinci Docluk dönemine (1361-1363) ait olmalıdır: **Semavi Eyice**, *Testimonianze...*, s. 70.

124) **Heyd**, CC, II, s. 89. **Dukas** haklı olarak yerel Ceneviz yöneticilerinin Podesta unvanını taşıdıklarını belirtiyor, s. 98.

125) *Ayn. esr.*, s. 57.

126) Fazla bilgi için bkz. **F. W. Hasluck**, *Geneose Heraldry and Inscriptions at Amasra, "Annual o British School of Athens", XVII (1910-11),* ss. 132-140; Semavi Eyice, *Testimonianze Genovesi...* s. 69 vd.

127) **W. Heyd,** TT, s. 616.

128) **İbn-i Bibi,** şehrin alınmasını 26 C 611 (2 Kasım 1214) olarak gösteriyor. (*El-Evamirü'l Ala'iyye fi'l-Umuri'l Ala'iyye*, Tıpkıbasım, Yay. Adnan Erzi, Ankara, 1956, s. 152). **A. Bombaci** bu tarihi 26 Kasım 1214 diye alıyor ki (L'Impero Ottomano, Torino, 1981, s. 34) '26' tarihinde bir yanlışlık olacak.

129) **Osman Turan,** *Keykâvus II*, "İslam Ansiklopedisi (İA). Sinop, tersane şehri olma özelliğini Osmanlılar döneminde de koruyacaktır.

130) *Sinop*'un Trabzon İmparatorluğu'nun eline geçiş tarihi Bizans kaynaklarında '1254; Arap kaynaklarında ise '1259' olarak gösterilmektedir: **Marie Nystazopoulou,** *La dermére reconquete de Sinop par les Grecs de Trebizonde* (1254-1267), "Revue des Etudes Byzantines, 22 (1964), ss. 241-249; krş. **E. Zachariadou,** *Trebizond and the Turks* (1352-1402), "*Romania and the Turks*", Rep. 1985, s. 334.

131) Fazla bilgi için: **I. Hakkı Uzunçarşılı,** *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1969 (Kısaltma: AB), s. 148 vd; **Nejat Kaymaz,** Pervane *Muinüddin Süleyman*, Ankara, 1970, ss. 111-114.

132) **Uzunçarşılı,** AB, s. 148.

133) Ayn. esr., I. s. 356. Onun naklettiğine göre *Sinop*'a saldıran düşman gemilerinin hepsi böylece ele geçirilmişti.

134) *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul, 1979 (Kısaltma: AT), s. 304.

135) **Gâzi Çelebi,** uzun süre Selçuklu Sultanı **II. Mesud**'un oğlu sanılmıştı. Ancak mezar kitabesinden de açıkça anlaşıldığı gibi 1299'larda Sinop Hakimi olan **Mesud** Bey'in oğlu idi: **Ahmed Tevhid, Gâzi Çelebi, TOEM**, II, 7 (1327), ss. 422-424. 1332'de Sinop'tan geçen **İbn-i Batuta,** yanlış olarak **Gâzi Çelebi**'yi

III. Alaaddin Keykubad'ın torunu **Pervane**'nin oğlu olarak anıyor (Ayn. esr., I, s. 355). Onun bu yanlışını düzeltmek isteyen **İsmet Parmaksızoğlu** ise **Gâzi**'yi gene II. **Mesud**'a bağlıyor (*İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, s. 62. Nr.30). **C. Cahen** ise **Gâzi Çelebi**'nin gerçek kimliği hakkında şüphe göstermeye devam ediyor ki (AT, 304) mezar kitabesi belli olduktan sonra böyle bir şüphe yersiz olmalıdır.

136) İtalya şehir devletleri tarihinde büyük yeri olan *Guelfi* ve *Ghibellini* partileri, adlarını Almanca *Welfen* ve *Weibling*'den alıyorlardı. XII. yüzyıl başlarında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nda İmparator seçimlerinde mücadele eden iki gruba verilen bu adlar, Papalığın da seçimlerde taraf tutması nedeniyle İtalya'ya da yayılmıştı. Önceleri Papa taraftarlarına *Welfen*'den bozma *Guelfi*, İmparator taraftarlarına ise *Weibling*'den alınan *Ghibellini* denilmişti. Ancak çok geçmeden bu isimler şehir devletlerindeki farklı gruplar, siyasi taraftarlar için de kullanılır olmuştu.

137) **Robert d' Anjou** nun kardeşi Taranto Kontu **Philippe, Caterina de Valois** ile evlenmişti. Bu nedenle de Bizans tahtının vârisi durumuna geldiğini iddia ediyordu. **Heyd,** CC, I, s. 371; TT, s.543.

138) **Heyd,** CC, I, s. 371 vd.; **Manfroni,** RG, s. 124 vd. Ceneviz donanmasının *Sinop*'a kadar uzanmasının ayrıntıları: *Continuazione di Jacopo da Varagine*, pub. V. Fromis, "Atti Societa Ligura" vol. X.

139) **Manfroni,** RG, s. 125.

140) Bkz. Not: 135, krş. **Sauli,** Ayn. esr., s. 230; **Yaşar Yücel,** *XIII.-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi. Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri*, Ankara, 1980 (Kısaltma: CO), s.5.

141) **Sauli,** Ayn. esr., s. 230. **Heyd,** TT, s. 616. Bu Savaş **Giorgio Stella**'nın 1325'te gösterdiği savaş olmalıdır *Annali Genovesi*, Genova 1941, I, s. 174 vd., krş. Y. Yücel, CO, s. 62. Bu kaynakta Ceneviz gemilerinin hepsinin zaptedildiği söylenmektedir.

142) **L. Serristori,** Ayn. esr.

143) Nitekim **Dukas** da Ceneviz'in podesta atadığı koloniler arasında *Sinop*'u saymamaktadır, s. 98.

144) **Heyd,** TT, s. 616.

145) **Serristori,** Ayn. esr.

146) **Besim Darkot,** Sinop, IA, X/174.

147) **Dukas,** s. 98.

148) Ayn. esr., s. 59.

149) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 171.

150) **Renata L. Carnelli,** *Trebizonda. L'Impero Dimenticato, "Il Veltro"*, XXIII/2-4 (1978), s. 48.

151) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 179.

152) Ayn. esr., s. 171.

153) **S. Eyice,** *Testimonianze*....s. 72; Ayrıca **F.W. Hasluck,** *Genovese Monuments at Trebizond* "*Annual of British School at Athens*", XVII (1910-1911), s. 141 vd.

154) Ayn. esr., s. 62.

155) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 176.

156) **Freddy Thiriet,** *Régestes des Déliberations du Sénat de Venise Concernant la Romanie* (Kısaltma: RD), II, s. 71, Nr. 1272.

157) Örneğin, Venedik Senatosu'nun 20 Temmuz 1406 ve 19 Temmuz 1417 günlü kararlarına göre, Trabzon İmparatorluğu ile Cenevizliler arasında ciddi bir anlaşmazlık başgöstermiş ve uzun sürmüştü: **Thiriet,** RD, II, s. 60, No. 1226 ve II, s. 156, No. 162.

158) Ayn. esr., II, s. 141, No. 1602. Cenevizliler ile Trabzon İmparatorluğu arasındaki anlaşmazlıklar için bkz. **N. Banescu,** *Le conflit entre Génes et l'empire de Trébizonde a la veille de la conquete turgue* (1418-1449). "*Atti V. cong. inter. Studi Bizantini,*" (1939), I, ss. 4-10.

159) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 176.

160) **A. Yu. Yakubovsky,** *Altun Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara, 1976, s. 66.

161) **Giuseppe Canestrini,** *Il Mar Nero e le colonie degli italiani nel Medio evo, "Archivio storico Italiano"*, V/1 (1857), s. 10; **W. Berthold,** Kefe, IA, VII, 536 a.

162) Ayn. esr., I, s. 359.

163) Ceneviz Konsolosları'nın yetkileri için bkz. **G. Canestrini,** Ayn. esr., ss. 13-18.

164) **Manfroni,** CI, II, s. 149 vd; **Barthold,** Göst. yer.

165) **Yakubovsky,** Ayn. esr., ss. 266-268

166) **Serristori,** Ayn. esr., harita

167) **W. Barthold,** *Sugdak*, IA, XI/1.

168) **G. Canestrini,** Ayn. esr., s. 11.

169) **Klavlyo,** İmparator **Manuel**'in kızını Cenevizli **İlarbo** ile evlendirmiş olduğundan söz ediyor, s. 37.

170) **Heyd,** CC, I, s. 322 vd. Krş. **Bruno Dudan,** *Il Dominio Veneziano di Levante*, Bologna, 1938, s. 40 vd.

171) **Julian Chrysostomides,** *Venetian commercial privileges under the Paleologi*, "*Studi Veneziani*, XV (1970), s. 269.

172) **Heyd,** CC, I, s. 325.

173) Ayn. esr., I, s. 327 vd.; **Chrysostomides,** Ayn. esr., s. 271 vd.

174) **Chrysostomides,** Ayn.esr., s. 272.

175) **Manfroni,** RG, s. 114.

176) Ayn. esr., s. 134.

177) 7 Mart 1303 tarihli yasak: *Diplomatarium Veneto-Levantinum,* I, Venetiis, 1880, s. 17.

178) Metin: Ayn. esr., II, ss. 87-92; krş. **Heyd,** CC, I, s. 417.

179) **Klaviyo,** Ayn. esr., s. 31 vd.

180) **Heyd,** CC, I, s. 424.

181) **Klaviyo,** Ayn. esr., s. 31.

182) **Heyd,** Göst. yer., 1403'te buradan geçen **Klavlyo,** adanın o zamandan beri boş kaldığını belirtiyor, s. 31 vd.

183) **A. Mori,** Ayn. esr., s. 36, Nr. 1.

184) **Guglielmo Berchet**, *Relazioni de Consoli Veneti nella Siria,* Torino, 1866, s. 10.

185) Fazla bilgi için: **C. Coco - F. Manzonetto,** Ayn. esr., s. 15 vd.

186) Ayn. esr., ss. 74-76.

187) **Heyd,** CC, I, s. 363.

188) **Thiriet,** RD, II, s. 71, Nr. 1271. Venedikliler'in oturdukları bu yöre **II. Bayezid** döneminde *Edirne Yahudileri Mahallesi* adıyla anılıyordu. 1513 Eylül sonlarına ilişkin bir belgeye göre buradaki eski Balyos sarayı ile Venedikliler'e ait öteki evler, odalar, ahırlar ve Kilise altındaki bodrum Hazinedarbaşı olan **Sinan** Paşa'ya mülk olarak verilmişti (Topkapı Arşivi, E. 7701/1).

189) **Heyd,** CC, I, s. 369.

190) **Francis Rey,** De la Protection diplomatique et *Consulaire dans les Eschelles du Levant et de Barbari,* Paris, 1899, s. 79.

191) **Chrysostomides,** Ayn.esr., s. 276.

192) Ayn. esr., s. 278.

193) **F. Rey,** Ayn. esr., s. 84.

194) **Manfroni,** CI, II, s. 61.

195) **Heyd,** CC, I, s. 448.

196) **Manfroni,** CI, II, s. 60.

197) **G. Canestrini,** Ayn.esr., s. 10.

198) **Manfroni,** CI, I, s. 260.

199) **G. Canestrini,** Ayn. esr., s. 10.

200) **Yakubovsky,** Ayn. esr., s. 135; **Max Silberschimidt,** *Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğu'nun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi*, çev. A. Cemal, İstanbul, 1930, s. 130; **Cavit Baysun,** Azak, İA, II, s. 86 vd.

201) **Baysun,** *Azak,* İA, II, s.86 vd.

202) **Raiomondo Morozzo della Rocca,** *Notizie da Caffa, "Studi in onore di A. Fanfani",* III, Milano, 1962, s. 281.

203) **Thiriet**, RD, I, s. 60, Nr. 196.

204) **Elizabeth Zachariadou,** *Prix et marchés des céréales en Romanie* (1343-1405), *"Romania and the Turkes"* Londra 1985 (Kısaltma: PMC), s. 295 vd.

205) Venedik Senatosu'nun 26 Nisan 1374 günlü kararı: **Thiriet, I,** s. 133, Nr. 537.

206) **Silberschimidt,** Ayn. esr., s. 126, krş. **Yakubovsky,** Ayn.esr., s. 135.

207) Sözkonusu eski ayrıcalıklar arasında Venedik tüccarlarına verilen ve yerli halkın onlara iyi davranmalarında etkili olan özel nişan *(Paesanus da argentu=paiza)* önemli bir yer tutuyordu. **Silberschimidt,** Ayn. esr., ss. 127-131; **Thiriet,** RD, I, s. 211, Nr. 898.

208) **Thiriet,** RD, I, s. 217, Nr. 930. Krş. **Silberschimidt,** s. 134.

209) Bu konuda Senato'nun 1400 den başlayarak 1424'e kadar aldığı kararlar için: **Thiriet,** RD, II (10 Nisan 1424 günlü karar: II, s. 214, Nr. 1928).

210) *Viaggio di M. Iosafa Barbara alla Tana.* in: **Ramusio,** *"Navigationi et Viaggi,"* II, Amsterdam, 1968, s. 92-b.

211) Köle fiyatlarındaki artışı önlemek amacıyla Venedik Senatosu *Tana*'dan getirilecek kölelerden alınacak ücretleri bile saptamak gereğini duymuştu: 30 Nisan 1423 günlü karar, **Thiriet,** II, s. 202, Nr. 1879.

212) **Thiriet,** RD, III, s. 113, Nr. 2653.

213) Ayn. esr., I, s. 195, Nr. 818.

214) **Silberschimidt,** Ayn. esr., s. 139 vd., Metin: *Diplomatarium Veneto-Levantinum,* II, s. 136.

215) **Thiriet,** RD, s. 210, Nr. 893, **Silberschimidt** elçinin adını **Gussoni** olarak kaydediyor, Ayn. esr., S. 140 vd.)

216) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 174.

217) Venedik Senatosu'nun 7-8 Mayıs 1369 günlü kararı: **Thiriet,** I, s. 121, Nr. 474.

218) Ayn. esr., I. s. 107, Nr. 413.

219) Ayn. esr., I. s. 126, Nr. 498.

220) Üstelik *Tana*'ya gidecek gemiler '12' gün, *Trabzon*'a uğrayacak olanlar ise '8' gün limanda kalacaklardı, 24-29 Mayıs 1375 tarihli Senato kararları: ayn. esr., I, s. 139, Nr. 561.

221) Ayn. esr., II, S. 14, Nr. 1001.

222) 16 Temmuz 1419 günlü karar: Ayn. esr., II, s. 175, Nr. 1742.

223) 16 Mayıs 1433 günlü karar: Ayn. esr., III, s. 30, Nr. 2319.

224) Senato 20 Aralık 1406'da sözkonusu malları getirmek için İstanbul Bailosu **S. Siriano'**nun büyük bir gemi ile *Trabzon*'a gitmesi emrini vermişti. Ayn.esr., II, S. 64, Nr. 1237.

225) Ayn. esr., II, s. 108, Nr. 1459.

226) Ayn. esr., I, s. 25, Nr. 14.

227) Zamanla bailoluk işleri artınca *Trabzon*'da yaşayan Venedikliler'in yönetime katılmalarını sağlamak amacıyla *bailo*'ların, oradaki asıl Venedikliler'den kendilerine bir yardımcı, bir *Vice-bailo* seçmeleri uygun görülmüştü. **Thiriet'**nin yayımladığı Senato kararlarından 4 Ağustos 1450'de Trabzon bailoluğuna **Paolo Fascolo**'nun seçildiği anlaşılmaktadır. Ayn. esr., III, s. 158, Nr. 2832.

228) Ayn. esr., I, s. 44, Nr. 110.

229) Ayn. esr., I, s. 117, Nr. 458.

230) s. 62.

231) **Thiriet,** RD, I, s. 33, Nr. 52.

232) Ayn. esr., I, s. 35, Nr. 60.

233) Ayn. esr., II, s. 16, Nr. 1008.

234) Ayn. esr., II, s. 183, Nr. 1781.

235) 18 Temmuz 1374 günlü karar: Ayn. esr., I, s. 134 vd. Nr. 544.

236) 24 Temmuz 1365 günlü karar: Ayn. esr., I, s. 139 vd., Nr. 565.

237) 5 Temmuz 1372 günlü Senato kararı: Ayn. esr., I, s. 128, Nr. 510.

238) Ayn. esr., II, s. 11, Nr. 981.

239) TT.s. 616.

240) *Illustrazione di una carta del Mar Nero del MCCCLI*..... Firenze, 1855.

241) *Codex Cumanicus*'un biricik yazma nüshası Venedik'te *San Marco* kütüphanesindeki (Bib. Marciana) **Petrarca** kitapları arasında bulunmaktadır. Metin ilk önce **Geza Kun,** son olarak da **K. Gronbech** tarafından yayımlanmıştır. *Komanisches Wörtebuch,* Kobenhavn, 1942.

242) **A. Mori,** Ayn. esr., s. 49.

243) **G. Müller,** Ayn. esr., XXXVIII, krş. **Heyd,** *CC*, I, s. 457.

244) **Heyd,** *C*, II, s. 154, Nr. 3.

245) **G. Müller,** Ayn. esr., XXV vd.

246) **A. S. Atiya,** Bizans'tan ve Araplar'dan sonra İtalyanlar'ın üstünlüğü ele geçirdikleri bu dönemi, Ortaçağ ticaretinin "üçüncü evresi" olarak kabul ediyor: *Crusade, Commerce and Cultur,* Indiana, Oxford, 1962.

247) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 160.

248) **Heyd,** TT, s. 407.

249) **Lucurgo Cappelletti,** *Dell'İndustria e del Commercio dei Veneziani ai tempi della Repubblica e delle loro relazioni coll' Oriente*, Firenze, 1867 s. 16.

250) *Marco Polo Seyahatnamesi,* Yay. Filiz Dokuman, I, s. 20.

251) **Heyd,** TT, s. 409 vd.

252) Ayn. esr., s. 411.

253) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 160.

254) **Heyd,** TT, s. 414.

255) **Bruno Dudan,** Ayn. esr., s. 41, Nr. 1.

256) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 160 vd.

257) **G. Müller,** Ayn. esr., XXV.

258) Göst. yer.

259) **Delaville le Roulx,** *De prima origine Hospitalariorum Hierosolymitanarum, Paris*, 1885, s. 75 vd.

260) **Heyd,** TT, s. 429.

261) **Daru,** Histoire de Venise, III, s. 63.

262) **Georges Yver,** *Le commerce et les Marchands dans l'İtalie Meridionale au XIII et au XIV siécle,* Paris, 1903, s. 143, krş. **Francesco Gabrieli,** *Venezia e i Mamelucchi, "Venezia e l' Oriente fra tardo Medioevo e Rinaschimento"*, Venezia, 1966, s. 422. (Bu Decreto'da *Dimyat* ile *Portella* arasında ticaret yapma yasaklanırken, *İskenderiye*'den hiç söz edilmemişti!)

263) *Kur'an, Mâide Suresi*, 82. Âyet: "Ey Muhammed! İnananlara en şiddetli düşman olarak, insanlardan Yahudileri ve Allah'a eş koşanları bulursun. Onlardan inananlara sevgice en yakın 'Biz Hiristiyanız' diyenleri bulursun. Bu, onların içinde bilginler ve rahipler bulunmasından ve büyüklük taslamalarındandır."

264) **Mahmuod Essad,** *Du Régime des Capitulations Ottomanes,* İstanbul, 1928, ss. 58-60, krş. **F. Rey,** Ayn. esr., s. 5 vd.

265) *Kur'an, Tevbe Suresi,* 5. Âyet: "Hürmetlü aylar çıkınca, puta tapanları (müşrik) bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayıp haps edin, her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse yollarını serbest bırakın".

266) **G. Yver,** Ayn. esr., s. 144.

267) Venedik Senatosu'nun 6 temmuz 1395 günlü kararında, Papa'nın savaş aletleri ile stratejik maddeler dışında Mısır Sultanı ile ticarete izin verdiğinden söz edilmektedir. **Thiriet,** RD, I, s. 207, Nr. 868.

268) Heyd, TT s. 438 vd.

269) Ayn. esr., s. 462 vd.

270) Ayn. esr., s. 435.

271) *Sikke* halinde altın ve gümüş için gümrük %4, çubuk altunlar için %6, ipekli kumaşlar, çuhalar ve inşaat kerestesi için %10, tartılması gereken mallar için ise %12 olarak saptanmıştı. Ayn. esr., s. 468.

272) **F. Gabrieli,** Ayn. esr., s. 418. Yalnızca XIII. yüzyılda 1207'den başlayarak 1238, 1244, 1254 ve 1258'de '5' anlaşmanın yapıldığı bilinmektedir.

273) **Gabrieli,** Ayn. esr., s. 422.

274) **F. Rey,** Ayn. esr., s. 62.

275) **Gabrieli,** Ayn. esr., s. 423.

276) Göst. yer.

277) **Şehabeddin Tekindağ,** *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı,* İstanbul, 1961, s. 174.

278) Örneğin 23 Nisan 1422'de **Ebu Nasr Barsbay**'dan yeni bir ahidname alınmıştı: **R. Morozzo- M. F. Tiepolo,** *Cronologia Veneziana del Quattrocento, in "La Civiltā Veneziana del Quattrocento,"* s. 197.

279) **L. Cappelletti,** Ayn. esr., s. 16; krş. **Gabrieli,** Ayn. esr., s. 418.

280) **Ş. Tekindağ,** Ayn. esr., s. 173.

281) **Heyd,** TT, s. 461.

282) **F. Rey,** Ayn. esr., s. 34.

283) **Heyd,** CC, II, s. 266 vd.

284) Ayn. esr., s. 9.

285) TT, s. 177.

286) İtalyanlar'ın üstlendikleri bu tür görevler için **Heyd,** haklı olarak şöyle diyor: "Kesinlikle söylenebilir ki, İtalyan filolarının yardımı olmadan Latinler. fetihlerini asla sürdüremeyeceklerdi." Ayn. esr., s. 147.

287) **Manfroni,** CI, I, s. 33.

288) Göst. yer. Krş. **Heyd,** TT, s. 113.

289) **Heyd,** TT, s. 160.

290) Göst. yer.

291) Fazla bilgi için: **Heyd,** TT, ss. 165-177.

292) **Manfroni,** CI, I, s. 40 vd.

293) **Heyd,** TT, s. 359.

294) Ayn. esr., s. 162 vd.

295) Metin: **Manfroni,** CI, I, ss. 58-61.

296) **Heyd,** TT, s. 150.

297) **Manfroni,** CI, I, s. 68.

298) **Heyd,** TT, s. 161 vd.

299) **Manfroni,** CI, I, s. 51.

300) Ayn. esr., I, ss. 73-77.

301) **Heyd,** TT, s. 163.

302) **G. Berchet,** Ayn. esr., ss. 7-21.

303) **Heyd,** TT, ss. 147, 158.

304) **Müller,** Ayn. esr., XII.

305) Fermanlar'ın (*édite*) asılları bugün mevcut değildir. 1302'de Venedik'ten Kıbrıs'a gönderilen bir elçilik heyeti dolayısıyla bu eski anlaşmaların bir özeti yapılmaktadır. **Heyd,** TT, ss. 405.

306) 16 Ağustos 1360 anlaşması için: **Mas - Latrie,** *Histoire de l'ile de Chipre,* II, s. 260.

307) **Heyd,** CC, II, s. 316.

308) **Heyd,** TT. s. 405.

309) Ayn. esr., s. 403 vd. Metin: **Mas - Latrie,** Ayn. esr., II, s. 52 vd.

310) **G. Müller,** Ayn. esr., XXII.

311) Ayn. esr., XXIV.

312) *Privilége commercial acordé en 1320 a la République de Vénise par un roi de Perse. "Bib. de l' Ecole des Chartes"* (1870), (Kısaltma: PC), s. 72 vd.

313) **F. Rey,** Ayn. esr., s. 51.

314) Ayrıntı için: Ayn. esr., ss. 86-90.

II. BÖLÜM

1) Les Souveraines Seldjoukides et leurs sujets non musulmans, "Studia Islamica", I, (1953), ss. 65-100 (Kısaltma: SS).

2) **F. Köprülü**'nün açtığı çığırdan sonra bu alanda yapılan pek çok araştırmalar arasında özellikle **Osman Turan, Abdulbaki Gölpınarlı, Ahmet Yaşar Ocak** ile **Hasluck** ve **I. Melikof**'un eserlerini anmak gerekir.

3) SS, s. 66.

4) **Th. W. Juynboll,** *Emân,* IA.

5) *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri,* çev. Vecdi Bürün, İstanbul, 1975, s. 164 vd.

6) *Urfalı Mateos Vekayi-namesi* (952-1136) ve *Papaz Grigor'un Zeyli* (1136-1162), çev. Hrant Andreasyan, Ankara, 1962, ss. 176-178; krş. **O. Turan,** SS, s. 70.

7) **O. Turan,** SS, s. 77 vd. ve *Kılıç Arslan II,* IA, VI, s. 700

8) **O. Turan,** SS. s. 91.

9) **A. Bombaci,** İO, s. 50.

10) **Hasluck,** *Christianity and Islam,* II, s. 381 vd.; **O. Turan,** SS, s. 92.

11) **O. Turan,** SS, s. 95. vd.

12) **Mas - Latrie,** İlhanlı topraklarındaki Fransisken manastırlarının sayısını '14' olarak gösteriyor: PC, ss. 78 vd. ve 90.

13) AT, s. 206.

14) *Voyage de Benjamin de Tudelle,* Paris, 1830, ss. 82, 85.

15) **Aleksios** zamanına kadar İstanbul'da Ermeniler'in ve Süryaniler'in ayrı ayrı kiliseleri vardı. Antakya'dan gelen bir papazın, bu etnik grupların Türkler'le çok iyi ilişkiler içinde bulunduklarını anlatması üzerine, İmparator sözkonusu kiliseleri yaktırmış, taraftarlarını da sürmüştü. Başkentte kalanlar da mecburen Ortodoksluğu kabul etmişlerdi: **O. Turan,** SS. s. 75.

16) Ayn. esr., s. 84.

17) Ayn. esr., s. 81; ayrıca *Keyhusrev II,* İA, VI, s. 628.

18) **O. Turan,** SS, s. 82.

19) Ayn. esr., s. 83

20) **Cahen,** AT, s. 95.

21) **O. Turan,** SS, s. 79 vd. Sultanlar'ın hıristiyan eşleri arasında Ermeni asıllı olanlar görülmüyor. Bu da Ermeniler'in siyasal bir güçlerinin olmayışından ötürü olsa gerektir. **Cahen,** AT, s. 205.

22) Ayrıntı için bkz. **Akdes Nimet Kurat,** *Çaka Bey- İzmir ve Civarındaki Adaların ilk Türk Beyi, 1081-1096,* Ankara, 1966.

23) **O. Turan,** *Kılıç Arslan II,* İA; **Urfalı Mateos** Vekayiname, s. 334.

24) Cahen, AT, s. 126: **O. Turan,** *Keykubad I ve Keykâvus I,* **IA. Keyhusrev**'in oğulları bir süre sonra kaçıp Konya'ya gelmişlerdi.

25) **İbn-i Bibi,** El-Evamirü'l- Ala'lyye fi'l-Umuri'l Ala'iyye, I. Tıpkıbasım. Yay. Adnan Erzi, Ankara, 1956, s. 94; **O. Turan,** SS, s. 79 vd.

26) **Cahen,** AT, s. 209. Konya yakınındaki Agiyos Hariton manastırında **Maurozomes**'in 1297'de ölen akrabası ve Trabzon İmparatorluğu sülalesinden Prens **Mikail**'in mezar taşı bulunmuştu: **Halil Edhem,** *Kayseriyye Şehri,* s. 75, Nr. 106. Sözkonusu kitabe 1883'te **Sterret** tarafından yayımlanmıştı: *Journey,* No. 229.

27) **O. Turan,** *Keyhusrev* I, İA; **A. Bombaci,** İO, s. 33.

28) **Kerimüddin Mahmud,** bunu "3.000 frenk askeri" diye belirtiyor: *Müsameretü'l-Ahbar*, Yay. Osman Turan Ankara, 1944, s. 49; **Nejat Kaymaz,** *Pervane Muinüddin Süleyman,* Ankara, 1970, s. 69 vd.

29) **Kaymaz,** Ayn. esr., s. 90.

30) Ayn. esr., s. 70 vd.

31) *Müsameretü'l-Ahbar,* s. 162 vd.

32) **O. Turan,** *Keykâvus* **II.** IA, VI, s. 644 vd., krş. **I. Hakkı Uzunçarşılı,** *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara, 1961 (Kısaltma: OT), s. 17 vd.

33) **Cahen,** AT, s. 107; **Mükrimin H. Yinanç,** *Danişmendliler,* İA, III, s. 470.

34) **O. Turan,** SS. s. 72; krş. **Bombaci,** İO, s. 48.

35) **O. Turan,** SS, s. 73.

36) **Cahen** AT, s. 209; **Ostrogorsky,** Ayn. esr., s. 412. Ayrıntılı bilgi: **Zühtü Feran,** *Jean Vatatzes III et l'Empire de Nicée...,* İstanbul, 1966, s. 39 vd.

37) **Elizabeth Zachariadou,** *Sept traités inedits entre Venise et les emirats d'Aydın et de Menteşe* (1331-1407), *"Studi Preottomano e Ottomani"* Napoli, 1976, (Kısaltma: SET) s. 230. Nitekim **I. İzzeddin Keykâvus**'un Kıbrıs Kralı **Hugues**'e yazdığı 1216 tarihli ahidnameyi içeren mektubu Gerekçe yazılmıştı.Türkçe çevirisi: **O. Turan,** *Türkiye Selçuklular'ı Hakkında Resmi Vesikalar;* Ankara, 1958, s. 142 vd. (Kısaltma: TS).

38) **O. Turan,** SS, s. 73.

39) AT, s. 210. Kuşkusuz ki **Cahen** bununla müslüman ve hiristiyan topluluklar içindeki mezheb ve tarikat mücadelelerini vurgulamak ve din adamlarının başka dinden olanlara karşı gösterdikleri hoşgörüşü kendi dindaşlarına göstermediklerine işaret etmek istemiştir.

40) *Fas*'ta çoğu İspanyollar'dan oluşan '12.000' kişilik bir ücretli ordunun olduğu bilinmektedir. **A. Bombaci,** İO, s. 33.

41) **Bombaci,** İO, s. 74.

42) **Z. Feran,** Ayn. esr., s. 40.

43) Ayn. esr., s. 391.

44) Ayn. esr., s. 441.

45) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 165 Ermeni tarihçisi **Hetum** bu Latin ücretlilerin '2.000' kişi olduğunu söylüyor: *Moğol Tarihi,* Venedik, 1842, s. 38, krş. **Hrandt Andreasyan,** Aknerli **Grigor,** *Moğol Tarihi,* İstanbul, 1954, s. 16, Nr. 8, **İbn-i Bibi** ise '3.000' Frenk'den söz ediyor. Ayn. esr., s. 522.

46) **Bombaci,** İO, s. 78.

47) **İbn-i Bibi,** Ayn. esr., s. 502 vd. **Simont de Saint Quentin,** bu sırada Selçuklu ordusundaki frankların sayısını '300' diye gösteriyor. *Histoire des Tartares,* qub. J. Richard, Paris, 1965, s. 64 vd. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Ahmet Yaşar Ocak,** *Babailer İsyanı,* İstanbul, 1980, s. 131 vd.

48) **Bombaci,** İO, s. 78.

49) **Le Beau,** *Histoire du Bas-Empire,* c. 18, s. 457, n.1.

50) Ayn. esr., s. 84, n.1.

51) **İbn-i Bibi,** Ayn. esr., ss. 216-572.

52) *"De soldano ibidem per Francos constituto",* s. 72 vd. Krş. **Bombaci,** İO, s. 75.

53) *"De Losyr tyranni debachatione"*, ss. 83-85.

54) Aksarayi **K. Mahmud'a** göre, '3.000' kişi. Ayn. esr., s. 49.

55) **Cahen,** At, s. 167.

56) İO, s. 80.

57) Ayn. esr., s. 168.

58) **David Ayalon,** *Memlukler ve Deniz Kuvvetleri. İslam Âlemi ile Hiristiyan Avrupa Arasındaki Mücadelenin bir Safhası, "İÜEF Tarih Dergisi"*, 25 (1971), ss. 46-48.

59) Ayn. esr., I, s. 318.

60) C. Cahen, *İbn Şa'id sur l'Asie Mineure Seldjuquide, "Tarih Araştırmaları Dergisi"*, VI/10-11 (1968), s. 45.

61) Ayn. esr., I, s. 322.

62) "Turchomani... habitano melle montagne, luoghi inaccessibili, dobe fanno esser buoni pascoli, perche vivono solamente di animali. İvi nascono buoni cavalli dette Turchomani, et buoni muli, che sono di gran valuta" (Ramusio, Ayn. esr., II, s. 4-e).

63) **Osman Turan,** *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969 (Kısaltma: ST), s. 288.

64) Ayn. esr., ss. 325, 327, 332, 334.

65) **O. Turan,** ST, s. 288.

66) **O. Turan,** SS, s. 89.

67) **İbn-i Bibi,** Ayn. esr., s. 187;krş. **İ. Hakkı Uzunçarşılı,** *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1970, s. 117.

68) Ayn. esr., I, s. 311.

69) **Cahen,** At, s. 164. *Mısır*'dan sağlanan şap'ın kalitesi düşük olduğu gibi Memluk Sultanları'nın izledikleri çifte fiyat politikası da Avrupalı tüccarları Anadolu'ya yöneltmede etken olmuştu. Örneğin **Berkuk** döneminde Bedeviler'in getirdikleri şap'ın kantarını '30' dirhemden alan Mısır yönetimi bunu İskenderiye'de Avrupalılar'a '5-5,5' dinardan satıyordu (*Hıtat*'tan naklen **Şehabeddin Tekindağ,** MS, s. 172).

70) **Cahen,** AT, s. 311.

71) Ayn. esr., s. 69.

72) *La pratica della mercatura*, Ed. A. Evans, Cambridge, 1936 (Kısaltma: PM), s. 369; krş. **Bombaci,** 10, s. 170.

73) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 165.

74) **O. Turan,** TS, s. 136.

75) *Girit*'teki şap ocaklarının işletme imtiyazı için Venedik Senatosu 16 Mart 1445'te yeni bir karar almak gereğini duymuştu. **Thiriet,** RD, III, s. 122, Nr. 2680.

76) Ayn. esr., s. 68 vd.

77) "İn un castello, che si chiama Paipurth é una richissima minera d'argento" (Bayburt denilen kalede çok zengin gümüş madeni var), **Ramusio,** Ayn.esr., II, s. 4-e.

78) **Cahen,** AT, s. 311; **Bombaci,** IO, s. 79. **Faruk Sümer,** Kütahya yakınlarında bir dördüncü gümüş ocağı olabileceğini öne sürmektedir. *Yabanlu Pazarı "Türk Dünyası Araştırmaları"* (1985), s. 6.

79) **Bombaci,** 10,s. 79.

80) Göst. yer., s. 4a-5d ("Quivi si lavorano tapeti ottimi li piu belli del mondo, et etiando panni di seta cremisina, ed d'altri colori belli et ricchi...").

81) Ayn. esr., s. 70.

82) Ayn. esr., I, ss. 127, 318, 335.

83) **Zühtü Feran,** Ayn. esr., s. 59 vd.

84) *İlahi Komedya. Cehennem.* Çev. Feridun Timur, İstanbul, 1963, s. 205 (Con più color sommesse e sopraposte Non fer mai drappi Tartari ne Turchi).

85) PM, ss. 28, 36, 208.

86) **O. Turan,** TS, s. 122 vd.

87) Ayn. esr., s. 300.

88) **G. Canestrini,** Ayn. esr., ss. 11, 19. Cenevizliler, *Soldaia* diye adlandırdıkları bu limanı korumak için S. Elia istihkâmlarını yapmışlardı.

89) **O. Turan,** *Keykubad I,* İA ve **Cahen** (AT, s. 170) Suğdak seferini 1224-1225'te gösteriyorlar. Buna karşılık **A. Yakubovsky,** *Suğdak*'ın bu sıralarda Kıpçaklar'a vergi veren Almanlar Ermeniler, Ruslar ve Bizanslılar'ın oturdukları bir ticaret merkezi olduğunu belirterek sözkonusu seferin 1221 ya da 1222'de yapılmış olması gerektiğini savunmaktadır: *İbn-i Bibi'nin XIII. asır başında Anadolu Türkleri'nin Sudak, Polovets (Kıpak) ve Rustlar'a karşı yaptıkları seferin hikâyesi,* çev. İsmail Kaynak, AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XII/1-2 (1954), s. 212. **A. Nimet Kurat** da bu görüşe katılmaktadır: *IV.- XVIII. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* Ankara, 1972, s. 90.

90) **Cahen,** AT, s. 170.

91) Gırnatalı **Ebu Hamid** ve **İbnü'l- Esir**'den naklen Cahen, AT, s. 167 vd.

92) **Yakubovsky,** AO, s. 15 vd.

93) Ayn. esr., s. 16.

94) Ayn. esr., s. 98.

95) Ayn. esr., s. 97

96) **O. Turan,** *"Selçuklular Zamanında Sıvas Şehri." Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* IX/4 (1951), s. 450.

97) **Sobernheim,** Kalavun, IA, VIII/122.

98) **Yakubovsky,** Ayn. esr., s. 98 vd.

99) **Akdes N. Kurat,** *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul, 1940, s. 64 ("Kul karavaş satsa ve alsa harç haracat, tamga ve tartmak almasunlar").

100) Thiriet, RD, I, s. 120, Nr. 468.

101) Ayn. esr., II, s. 203, Nr. 1884.

102) Venedik Senatosu'un bu nedenle Ceneviz'den izahat istenmesi yolunda 28 Ekim 1384 günlü kararı: Ayn. esr., I, s. 166, Nr. 683.

103) **Cahen,** AT, s. 167 vd; **O. Turan,** TS, s. 122 vd.

104) **W. M. Ramsay,** *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, s. 28 vd.

105) Ayn. esr., s. 81.

106) **O. Turan,** *Selçuklu Kervansarayları*, *Belleten*, X/39 (1946), s. 472

107) **Ahmet Rıza Bekin,** *İpek Yolu*, Ankara, 1981, s. 23.

108) *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, İstanbul, 1973, s. 309 vd. Krş. **Ramsay,** *The historical geography of Asia Minor*, (Türkçe çevirisi: Mihri Pektaş, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul, 1960), **F. Taeschner,** *Das Anatolische Wegents nach Osmanischen Quellen*, 2 vol, Leipzig, 1924-1926; **Pitcher,** *An Historical Geography of the Ottoman Empire, Leiden*, 1972.

109) TT, s. 409.

110) Bugün Maraş'ın *Andırın* ilçesi sınırları içerisinde eski bir kale.

111) PM, s. 9.

112) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 158 vd.

113) **İbni Sa'id**'e göre Konya-Ankara arası '4' günde alınıyordu. **Cahen,** İbn Said.... s. 44.

114) **İbn-i Said,** Erzurum-Konya yolculuğunun '40' gün sürdüğünü kaydediyor. Göst. yer., s. 47.

115) **G. Canestrini,** Ayn. esr., s. 22.

116) **Ahmed Eflaki,** *Manakıb al-Ârıfin*, Yay. Tahsin Yazıcı, I, Ankara, 1959, s. 221.

117) **Bombaci,** IO, s. 130.

118) **Aksarayi K. Mahmut,** Ayn. esr., s. 221.

119) **O. Turan,** *Selçuklu Kervansarayları*, s. 491.

120) **Aksarayi,** Ayn. esr., ss. 229, 304.

121) **O. Turan,** Ayn. esr., s. 483 vd.

122) *Das Anatolische Karavansaray des Jahrhunderts*, I, II, Berlin, 1961.

123) *Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları*, "*İÜEF Tarih Dergisi*," XV/20 1965), ss. 141-170.

124) **C. Cahen, İbn Said'in** XIII. yüzyıl ortalarında Kayseri- Sivas arasında '24' han bulunduğundan söz ettiğini naklediyor (*İbn Said*.... s. 46), kendisi de bu sayıyı '20' olarak gösteriyor (AT, s. 171). Ancak bu rakamların oldukça mübalağalı olduğu anlaşılıyor.

125) **O. Turan,** Ayn. esr., s. 495.

126) Ayrıntılı bilgi için: **Faruk Sümer,** *Yabanlu Pazarı "Türk Dünyası Araştırmaları"* (1985), ss. 11-24.

126) a) **O. Turan,** ST, s. 293.

127) **E. Eickhoff,** *Friedrich Barbarossa Anadolu'da, "VII. T. Tarih Kongresi"* II, s. 271.

128) O dönem şehir topluluğu için **Mustafa Akdağ,** *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi,* I, s. 4 vd.

129) **Besim Darkot,** *Alaiye,* İA, I, s. 286; **O. Turan,** *Keykubad, I,* İA, VI, s. 647 vd.

130) Ayn. esr., I, s. 310 vd.

131) Bunda şehrin elden ele geçip güvenli bir liman olmaktan çıkışının ve 1336'da başlayan Kıbrıs saldırılarının da etkisi vardır.

Selçuklu *Alanya*'sındaki mimari yapılar için: **Seton Lloyd D. Storm Rice,** *Alanya (Alaiyya)* çev. Nermin Senemoğlu, Ankara, 1946.

132) **Besim Darkot,** *Eskişehir, İA.* IV, s. 384 vd. Bilindiği gibi Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde burası *Sultan-Önü* adıyla tanınıyordu.

133) **Besim Darkot,** *Denizli, İA,* III, s. 527 vd., XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelmiş olan Gırnatalı **İbn Said,** *Turghuria* diye kaydettiği bu şehrin Selçuklu Ucunda olduğu söyleniyor: **Cahen,** İbn Said..... s. 42.

134) Ayn. esr., s. 318.

135) Ayn. esr., s. 311 vd.

136) **W. Buch,** 14/15. yüzyılda Kudüse giden Alman Hacılarının Türkiye izlenimleri, Belleten, 183 (1982), s. 532.

137) **O. Turan,** ST, s. 286. Yukarıda değindiğimiz gibi *Sivas*'taki Kıpçak ve Rus tüccarlarından söz edilmektedir. Krş. **Cahen,** AT, s. 167 vd.

138) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 162.

139) **Şehabeddin Tekindağ,** *Alaüddin Keykubad ve Halefleri Zamanlarında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları, "İÜEF Tarih Dergisi,"* I, ss. 29-34.

140) **Mas - Latrie,** *Histoire de l'ile Chypre,* s. 297 vd.

141) **Şehabeddin Tekindağ,** *Karamanlıların Gorigos Seferi, "İÜEF Tarih Dergisi,"* VI/9 (1954), ss. 161-174.

142) **Besim Darkot,** *İskenderun, İA,* V. s, 1090.

143) Örneğin, Kösedağ savaşından birkaç yıl sonra (1246-47) Suriye'den gelip Konya- Sivas- Erzurum yoluyla **Baycu**'nun ordugâhına giden **Simon de Saint-Quentin,** *Alaiye (Candalour)* ve *Antalya (Satelie)* gibi liman kentleri dışında Orta ve Doğu Anadolu'daki şehirleri - Emirlikleri de göz önüne alarak - şöyle sıralıyor: *Yconium (Konya), Savastia (Sivas), Meledeme (Malatya), Labigarme (Ab-ı Germ=Ilgın), Arsaron (Erzurum), Nixaria (Niksar), Monfalquin (Miyafarkın = Silvan), Calath (Ahlat), Rohais (Rages, Ruha= Urfa)* ve *Sasamesat (Sumeysat= Samsat).* (ss. 66-68)

144) **Cahen,** İbn Said..... s. 46.

145) Ayn. esr., s. 447.

146) Krş. *Urfalı Mateos Vekayinamesi,* s. 110 vd.

147) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 168.

148) Ayn. esr., s. 167.

149) **O. Turan,** Ayn. esr., s. 450.

150) Ayn. esr., s. 455.

151) Ayn. esr., s. 458 vd.

152) **Aknerli Grigor,** *Moğol Tarihi,* s. 17.

153) **Aksarayi K. Mahmud,** Ayn. esr., s. 259.

154) **Cahen,** AT, s. 314.

155) '1.384.886' dinarı bulan Konya- Sivas vergisi, neredeyse öteki Anadolu şehirlerinin ödedikleri vergilerin toplamına ulaşmaktaydı. Krş. **O. Turan,** Ayn. esr., s. 455.

156) Göst. yer., s. 4-e.

157) Krş **Mas- Latrie,** PC, s. 9.

158) Ayn. esr., I, s. 328.

159) **Mas- Latrie,** PC, s. 8. İlhanlılarla Venedik Cumhuriyeti arasında 1320'de yapılan anlaşmaya göre Erzincan'da Avrupalı tüccarlara ayrılmış bir Kilise ile Fransisken rahipler için özel bir manastır bulunuyordu.

160) **O. Turan**'ın derlediği bilgilere göre şehir 1046, 1138, 1165 ve 1255 yıllarındaki depremlerden büyük zarar görmüştü: *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul, 1973, s. 78.

161) *Nüzhetü'l Kulub,* Tarhan, 1336, s. 110.

162) Krş. **İsmet Miroğlu,** *XVI. yüzyıl başlarında Erzincan Şehri (1516-1530), "İÜEF Tarih Dergisi'*, 28-29 (1974-75), s. 80.

163) Ayn. esr., s. 71.

164) **O. Turan,** ST, s. 279.

165) **O. Turan,** DA, s. 31.

166) Ayn. esr., I, s. 328. **Odoric**'in gezisi için: **Henri Cordier,** *Les Voyages en Asie au XIV siécle du Odoric de Pardenone,* Paris, 1891.

167) Ayn. esr., I, s. 328, 351.

168) Aslı Grekçe olan mektubun Türkçe çevirisi: **O. Turan,** TS. s. 139.

169) Ayn. esr., s. 111.

170) Ayn. esr., s. 135. Sözkonusu mektubun fotokopisi: 144-145 arası.

171) Mektupların Türkçe çevirileri: **O. Turan,** Ayn. esr., ss. 139-143.

172) **Hugues**'ün 19 Temmuz 1216 günlü mektubunda yeralan bu son hükmü **O. Turan,** "Sultanın tebaası olan korsanların ele geçirdikleri bir geminin Krallığa bağlı bir sahil veya kaleye getirilmesi, batan geminin de Kral'a verilmesi mukabilinde içindeki insan ve emtianın Sultan'a ait olacağı kabul edilmektedir" biçiminde biraz çapraşık ve biraz da yanlış olarak değerlendirilmektedir. (TS, s. 113).

173) **Keykâvus'un** 1216 Eylülü'nde Kral'a yazdığı mektupta bu hüküm şöyle yeralmıştı: "Şayed yüksek Kralın tesahüp ettiği tüccar gemisi veya herhangi başka bir tekne, benim Sultanlık ülkelerinde denizde hasara uğrar veya tehlikeye maruz kalırsa, hakikat anlaşılıncaya kadar içindeki insanlar ve elde edilen eşya, yüksek Krallık canibine ve onun adamlarına iade edilsin. Onun da, aynı hal vukuunda yukarıda açıklanan andlaşma gereğince aynı tarzda hareket etmesi icab eder."

O. Turan, çevirisini verdiği bu metni, "Kazaya uğrayan gemilerdeki insanların ve eşyanın o ülkeye aid olacağı" biçiminde kuşkusuz ki çok yanlış olarak yorumlamaktadır. (Ayn. esr., s. 113 vd.)

174) Antakya bu sıralarda Birinci Haçlı Seferi'nde **Bohemond**'un kurduğu ve 1098'den 1268'e kadar sürecek olan bir Hiristiyan Prensliğin merkezi idi. O tarihlerde Prensliğin başında "Tek Gözlü" unvanıyla tanınan **IV. Bohemond** (1201-1253) bulunuyordu.

175) Nitekim **A. Keykubad,** 1220'de Venedik ile yaptığı anlaşmada "merhum babası'nın (**G. Keyhusrev**) ve kardeşinin (**I. Keykâvus**) zamanlarında verilen fermanlardan söz etmektedir; Türkçe metin: **O. Turan,** TS, s. 144.

176) AT, s. 169.

177) **O. Turan**'a göre bu, Karatay vakfiyesinde adı geçen "tercüman" **Şemseddin Muhammed** olmalıdır. Ayn. esr., s. 134.

178) **Tiepulo, Keykubad**'ın Fermanı'nı aktarırken bunu şöyle belirtmişti: "Kudretli Sultan, son defa Martın 8'inde aktedilmiş muahede ile...", Türkçe çeviri: **O. Turan,** TS, s. 144.

179) **O. Turan** da bu kaydın, fermanın Sultan'a ait olduğunu belirtmek için konulmuş olacağını kabul ediyor (Ayn. esr., s. 135). Ancak metinde yalnız **A. Keykubad** için değil, Venedik Docu için de böyle bir kayıt bulunduğuna göre, yorum her iki taraf izin de geçerli olmalıdır.

180) *Urkunden zur Alteren Handels und Staatsgeschicte der Republik Venedig, Wien,* 1859, II, s. 221-225.

181) **Hamit Dereli** tarafından yapılan çeviri: TS, ss. 143-146.

182) Bu nokta **Keykubad**'ın fermanının başında şöyle belirtilmişti: "Venedik Dukası ve onun yerine kaim olacak despotlarla Suriye ve başka yerlerde onların hükmü altındaki Venedikliler'le onların gelip giden bütün tacirleri..."

183) Ayrıntılı bilgi: **Gino Luzzatto,** *Storia economica di Venezia dall 'XI al XVI secolo, Venezia,* 1961, s. 113 vd.

184) **Heyd,** TT, s. 462 vd

185) Ayn. esr., s. 468.

186) **G. Müller,** Ayn. esr., XXIV vd.

187) *Marco Polo Seyahatnamesi,* çev. Filiz Dokuman, **II**, s. 103 vd.

188) TS, s. 129 vd; ST, s. 305.

189) TS, s. 131.

190) **G. Yver,** Ayn. esr., s. 288.

191) **O. Turan,** TS, s. 132

192) **Quatremere,** *Histoire des Sultans Mamemouks,* II, ss. 219, 233.

193) **O. Turan,** TS, s. 131 vd.

194) **O. Turan,** Ayn. esr., ss. 127-129.

195) **Marco Polo,** *Hürmüz*'de ölen bir tacirin mallarının müsadere edilmesini "garip bir âdet" diye niteliyordu: Türkçe çeviri, I. s. 37.

196) IO, s. 83.

197) TT, s. 334.

198) Cahen, AT, s. 169.

199) **Bratianu,** Ayn. esr., s. 165.

200) **Louis** *Mery, Histoire de la Commune de Marseille, Marseille,* 1841, I, ss. 419-421. Krş. **O. Turan,** TS, s. 118: **Cahen,** AT. s. 169.

201) Ayrıntılı bilgi, **G. Yver,** Ayn. esr., s. 141 vd.

202) Krş. **O. Turan,** TS,s. 136.

203) *Documents Armeniens,* I. CII.

204) **L. Cappelletti,** Ayn. esr., s. 18.

205) Ayrıntılı bilgi: **Jules Sottas,** *Les Messageries maritimes de Venise aux XIV et XV e siécles,* Paris, 1938, s. 103 vd.

III. BÖLÜM

1) *İran Moğolları,* çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1957, s. 497.

2) **W. Barthold,** *İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet,* çev. A. Kadir, *"Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası."* I (1931), s. 141.

3) **B. Spuler,** Ayn. esr., s. 492 vd.

4) **Luciano Petech,** *Les Marchands İtaliens dans I' Empire Mongol, "Journal Asiatique"* (1962), s. 560.

5) **Cahen,** AT, s. 317 vd.

6) **L. Petech,** Ayn. esr., s. 561.

7) **Mas - Latrie,** PC, s. 11.

8) **B. Spuler,** Ayn. esr., s. 252.

9) **Zeki Velidi Togan,** *Umumi Türk Tarihine Giriş I*, İstanbul, 1946, s. 301 Ortaasya Türkleri arasında ticaret, kurulan şirketler aracılığıyla yapıldığı için aslında "Ortaklık" yani "şirket" demek olan Ortak sözcüğü giderek tüccar anlamına kullanılır olmuştur.

10) **Spuler,** Ayn. esr., s. 470.

11) **Togan,** Ayn. esr., s. 302 vd.

12) **Spuler,** Ayn. esr., s. 471.

13) **Cahen,** AT, s. 312.

14) **Petech,** Ayn. esr., s. 549.

15) Türkçe çeviri, I, s. 28.

16) **Spuler,** Ayn. esr., s. 470.

17) **Cahen,** AT, s. 313. Bu dönemde Tebriz için: **Karl Jahn,** *Tebriz. Doğu ile Batı arasında bir Ortaçağ Kültür Merkezi*, çev. İsmail Aka, *"AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,"* XIII/24 (1979-1980), ss. 59-77.

18) **Cahen,** AT, s. 313.

19) **L. Petech,** ünlü **Marco Polo**'nun amcasının da bu firmaya bağlı olabileceğini öne sürmektedir. Göst. yer.

20) **Petech,** Ayn. esr., s. 560 vd.

21) Ayn. esr., s. 561. Papa'nın Tatar Kralı'nın tercümanı olan '9' hiristiyana hitaben gönderdiği 13 Nisan 1288 tarihli mektupta adları geçen '3' Venedikli'den birinin **Gerardo de Ca' Turco** olması, yani bir Türk evine ya da firmasına mensup bulunması ihtimali ayrıca dikkati çekmektedir.

22) **Petech, Ayn. esr., s. 564;** Spuler, Ayn. esr., s. 252.

23) **Petech,** Ayn. esr., s. 565, krş. **Spuler,** Ayn. esr., s. 474.

24) Göst. yer.

25) **Petech,** Ayn. esr., s. 566.

26) Göst. yer (**Olcaytu**'nun **Philippe le Bel'e** yazdığı mektupta adı **Tuman** olarak geçmektedir.)

27) Metin: **Tafel- Thomas,** Ayn. esr., II, ss. 426-429.

28) Ayn. esr., III, s. 115;krş. **Spuler,** Ayn. esr., s. 474.

29) **Petech,** Ayn. esr., s. 567 vd.

30) **Spuler,** Ayn. esr., s. 474, n. 117.

31) **B. Pegolotti,** sözkonusu yolların Ortaasya'daki yollara oranla daha az güvenli olduğunu belirtmektedir. Ayn. esr., s. 2 vd.

32) Yanlış olarak *Tunus*'a ilişkin olduğu sanılan bu metin önce **Mas Latrie** tarafından Fransızca çevirisi ile birlikte yayımlanmıştı: *Privilége Commercial accordé a la République de Venise par un roi de Perse Faussement attribué a un*

roi de Tunis, "Bibliothéque de l' Ecole des Chartes" (1870). *Diplomatarium Veneto-Levantinum'da* da *"Tauris Andlaşması"* başlığı ile ikinci kez yayınlanmıştır. I, No. LXXXV.

33) Anlaşma metninde bu görevli *"archoie lo beltema"* diye anılmaktadır.

34) İlhanlı ülkesinde alınan gümrük ve öteki ticaret vergilerinin oranı %2'yi aşmakta idi. **Mas-Latrie, Ebusaid'**in fermanındaki bu hükmü, Venedikliler'in Kıpçak ülkesinde ithalatta ödedikleri %3-5 ve Berberi ülkelerindeki %5-11,5 arasında değişen vergilerle karşılaştırıyorsa da (PC, s. 21), burada Venedikliler'in başka yerlerde ödedikleri değil, İlhanlılar'ın aldıkları vergiler sözkonusudur.

35) Bu tazminatın *Tebriz'e* gönderilen '1.000' katır yükü tutarındaki mallara ilişkin olması, bu yıllardaki Venedik-İlhanlı ticaretinin hacmi hakkında açık bir fikir vermektedir: **Petech,** Ayn. esr., s. 568.

36) **Thiriet,** RD, I, s. 39, Nr. 83.

37) *Moğallar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti, "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası"*, I (1931), s. 15.

38) *İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet*, Göst. yer., s. 145 vd.

39) Ayn. esr., I, ss. 365, 379.

40) At, s. 325 vd.

41) *Umumi Türk tarihine Giriş*, I, s. 294 vd.

42) Bu tarihten bir yıl sonra Anadolu'dan geçen **Simon de Saint-Quentin,** sözkonusu rakamları verdikten başka, anlaşma yapmak için *Konya*'ya gelen İlhanlı elçilik heyetinin masrafları için Selçuklu hazinesince '600.000' *hyperper* (dirhem) harcandığını da eklemektedir. Ayn. esr., "De federis inter Turcos et Tartaros confirmatione," s. 85 vd.

43) **Togan,** *Moğollar Devrinde...* ss. 22-27.

44) **O. Turan** bu iki büyük şehrin vergilerini toplam olarak "1.384.886" dinar olarak göstermektedir: *Selçuklular Zamanında Sivas*, s. 455.

45) **Petech,** Ayn. esr., s. 569.

46) Göst. yer.

47) Ayn. esr., s. 570. Buna karşın **C. Cahen,** "İlhanlı İmparatorluğu'nun çöküşü üzerine İran ve ötesiyle İtalyanlar arasındaki ticaret tamamiyle durmuştur" demektedir (AT, s. 316). Ancak "azalma" tamamıyla durma anlamına alınmamalıdır.

48) *Trade an Crusade, Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983 (Kısaltma: TC).

Kitap hakkında bir değerlendirme: **Melek Delibaşı,** "Belleten," 189-190 (1984), s. 343-352.

49) Papa'nın 1312 tarihli beratında *Madachia* (**Heyd,** TT, II, s. 37),

1414'te **İlyas** Bey'le yapılan anlaşmada *Mandachia* (**Mas - Latrie,** *Pacte pur la paix et le Commerce entre La République de Vénise et l'Emir de Milet en Asie Mineure, "Bib. l'Ecole des Chartes"*, LXII (1891), s. 424; **E. Zachariadou,** TC. s. 238), 13 Nisan 1331 tarihli Venedik anlaşmasında ise *Mantachia* (**Zachariadou,** TC. s. 187).

50) **Zachariadou,** TC, s. 3 ve SET, s. 231.

51) **Zachariadou,** SET, s. 231.

52) **Ostrogorsky,** Ayn. esr., ss. 454-456; **Uzunçarşılı,** OT, I, s. 130 vd. Katalanlar hakkında ayrıntılı bilgi için: **G. Schlumberger,** *Expédition des Almugavares ou routiers Catalans en Orient,* Paris, 1902; **L.N. D'Olwer,** *Lexpensio de Catalunya en la Mediterrania oriental,* Borcelano, 1926; **R. Muntaner,** *L'expedicio des Catalans a Orient,* Borcelona, 1926; **K. M. Setton,** *Catalan Domination of Athens, 1311-88,* Cambridge, 1948; **D. Jacoby,** Catalans, *Turcs et Vénitiens en Romanie (1305-1332),* (Studi Medievali, s. III, V, 15/1 (1974), ss. 217-261).

53) TT, s. 599. **P. Wittek** bunu bir "ihtimal" olarak görüyor, *Menteşe Beyliği,* çev. O.Ş. Gökyay, Ankara, 1944 (Kısaltma: MB), s. 56.

54) Bazı kaynaklarda Şövalyeler'in *Rodos*'u ele geçirmeleri 1310 olarak gösterilmektedir. Örneğin, **Le Beau,** adanın 15 Ağustos 1310'da zaptedildiğini kabul etmektedir *(Histoire du Bas-Empire,* c. 24, bab 106, fasıl 12); krş **Uzunçarşılı,** OT, I, s. 132, n.1.

55) **Bombaci,** IO, s. 159 vd.

56) **Zachariadou,** TC. s. 13 vd.

57) **Wittek** de, Türkler'in "Katalanlar tarafından oraya beraberce döğüşmek için" çağırıldıklarını belirtmektedir, MB, s. 57.

58) **Himmet Akın,** *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma,* Ankara, 1968, s. 34; **Zachariadou,** TC, s. 16

59) **SET,** s. 230.

60) Göst. yer.

61) Metin: **Zachariadou,** TC, ss. 187-189.

62) **Thiriet,** RD, I, s. 26, Nr. 17.

63) **Zachariadou,** SET, s. 232.

64) Naxos Dukası **Niccolo Sanudo,** 1332 Martı'nda Aydın ve Menteşe beyliklerine yıllık vergi ödemeyi öngören bir anlaşma yapmıştı. Aynı şekilde *Ağrıboz*'un da her iki beyliğe vergi ödediği bilinmektedir. **Zachariadou,** TC, s. 22.

65) Metin: Ayn. esr., ss. 195-200.

66) İleride Aydınoğulları kısmında görüleceği gibi, bu paragraf o tarihlerde

Aydınoğulları'nın zayıf durumunda bulunduklarını yansıtmakta idi. **Zachariadou,** TC, s. 35.

67) **Zachariadou,** SET, s. 253.

68) EA, s. 234, vd.

69) **Heyd,** TT, s. 69; **Wittek,** MB, s. 70; **Zachariadou,** SET, s. 233.

70) **Mas - Latrie,** *Hist. de. Chypre,* III, s. 752 vd.; **Heyd** TT, s. 609.

71) **Wittek,** MB, s. 70.

72) **Heyd,** TT, s. 608; **Wittek,** MB, s. 70; **Uzunçarşılı,** AB, s. 74.

73) **Zachariadou,** SET, s. 234. Bu kayıttan **İbrahim** Bey'in 1360'dan en az 2'yıl önce, 1358 yazında öldüğü anlaşılmaktadır (**Uzunçarşılı,** AB, s. 74).

74) **Peter**'in ele geçirdiği *Antalya* '12' yıl, *Gorigos* ise 1448'e kadar *Kıbrıs* yönetiminde kalmıştı: **Heyd,** TT, s. 613.

75) **Wittek,** MB, s. 72 vd.

76) Ayn. esr., s. 74 vd; **Uzunçarşılı,** *Menteşoğulları,* İA, VII, s. 726[2]

77) **Zachariadou,** TC, s. 68, **P. Lemerle,** EA, s. 95.

78) **Zachariadou,** SET., s. 234 vd.

79) Metin: **Zachariadou,** TC, ss. 219-224.

80) **Uzunçarşılı,** *Menteşeoğulları,* IA, VII, s. 728[1]; ayrıca Wittek, MB, s. 80 vd.

81) **Thiriet,** RD, I, Nr. 768.

82) **Zachariadou,** SET, s. 235 **Ertuğrul** için aynı yazar, *Ertogrul Bey. Il Sovrano di Teologo (Efeso). "atti della Societa' Ligure di Storia patria,"* 5/79, I (1965), ss. 155-161.

Osmanlı kaynaklarına göre **Y. Bayezıd,** Karesi ve Saruhan illerinin yönetimini şehzade **Süleyman**'a Aydın ilini ise **Ertuğrul**'a vermişti (**Uzunçarşılı,** OT, I, s. 264).

83) Aydın ve Menteşe beyliklerinin Osmanlı topraklarına 1389 yılı sonlarında katıldığı kabul edilirse, **Bayezid**'in mektuplarının 21 Mayıs 1390 tarihini taşıması, Venedik'in '5' ay içerisinde istediği sonucu elde ettiğini göstermektedir.

84) *Litterae Bajased Soldani Turcorum, pero confirmatione privilegiarum Venetorum in palatia et Epheso (Altoluogo, 1390, die 21 m. Maji (Diplomatarium Veneto-Levantinum,* II, Nr. 134, ss. 222 vd.).

85) **Y. Bayezid**'in bu ve öteki iki mektubunun sonlarındaki 21 Mart tarihi Indiksion'a göredir. Bilindiği gibi "15 yıllık mali bir dönem" demek olan *Indiktio,* Roma'da Büyük **Costantinus**'tan sonra kullanılır olmuştu. Bu tarihlemeye başlangıç olarak da M.E. 312 yılı Eylülü alınmıştı.

86) Indiksion'a (Yaradılış takvimine) göre: 6898-5508=1390.

87) 6 Mart 1391 günlü karar: **Thiriet,** RD, I, s. 189, Nr. 786. Karar metni: **Hippolyte Noiret,** *Documents inédits pour servir'a l'histoire de la Domination Vénitienne en Cerete de 1380 a 1485*, Paris, 1892, s. 40 vd.

88) **Manussos Manussacus,** *Un poeta cretese ambasciatore di Venezia a Tunisi e presso i Turchi: Leonardo Dellaporta e i suo componimenti poetici, "Venezia e l'Oriente"* (1966), s. 296.

89) **N. Iorga,** *Notes et extraits pour servir a l'historie des Croisades au XV. siécle,* Bucarest (Kısaltma: NE), I, ss. 122-124, krş. **Manussacus,** Ayn. esr., s. 296.

90) **Thiriet,** RD, II, s. 35, Nr. 1096, Metin: Noiret, Ayn. esr., s. 142.

91) **Manussacus,** Ayn. esr., ss. 284-290.

92) Ayn. esr., s. 297.

93) Latince metin ilk önce **Mas-Latrie** tarafından yayımlanmıştı: *Commerce d'Ephese et de Milet au moyen âge (Traite Vénitien de 1403 avec l'Emir de Palatcha),* "Bib. l'Ecole des Chartes" XXV (1864), ss. 226-230 (Kısaltma: CE). **Zachariadou** ise *Yale* yazmaları ile *Liber Pactorum*'da bulunan '2' ayrı Latince metni yayımladı: TC, ss. 225-233.

94) Bu kısımları hesaba katmayan **Mas-Latrie,** '25' maddeden söz ederken, bunları numaralayan **E. Zachariadou** paragraf sayısını '27' olarak vermektedir

95) *"pacis que fuit facta in tempore domini duche Marini Mauroceno..."* **(M. Latrie: 16, Zachariadou-17.)**

96) **Mas-Latrie,** 23. maddede sayılan bu yer adlarından birini *Ziaferses* diye okuduğu için bunun neresi olduğunu saptayamamıştı. **Zachariadou** ise bu kelimeyi *Zia ve Serfes* diye ayrı ayrı okumak suretiyle bunların *Kea ve Seriphos* olduklarını göstermiştir. (S. 103'teki çizelge).

97) CE, s. 223.

98) TC, ss. 90-104 Her anlaşmada değişen bu yerler s. 103'teki çizelgede topluca gösterilmiştir.

99) TC, s. 83.

100) **Manussacus,** Ayn. esr., s. 298.

101) Sonradan Latince'ye çevrilmiş olan metin için bkz. **Zachariadou,** TC, ss. 234-237.

102) **Wittek,** MB, s. 92.

103) **Zachariadou,** 1407 andlaşmasının ilk kez 1409'da yenilendiğini öne sürüyor ve buna kaynak olarak da Wittek'in Menteşe Beyliği'ni gösteriyorsa da (TC, s. 112), **Wittek**'te böyle bir kayıt bulamadık.

104) "Körfez Kaptanı **Petrum Civram**'ın Menteşe Beyi **Ali** Bey ile yaptığı

andlaşma". Metin: **Mas-Latrie,** PP, ss. 424-425. **Latrie,** *Pezona*'nın *Beçin* olduğunu saptayamamıştı.

105) TC, ss. 238, 239.

106) **Dukas,** s. 65; **Wittek,** MB, s. 97.

107) **Wittek,** MB, s. 57;krş. **Zachariadou,** TC, s. 109; **Bombaci,** IO, s. 159 vd.

108) **Wittek,** MB, ss. 37-39; **H. Akın,** Ayn. esr., s. 17 vd.

109) **Heyd,** CC, s. 318, krş. **Enveri,** *Düsturname-i Enveri,* Yay. M. Halil, İstanbul, 1928, s. 19. Ayrıntılı bilgi: **P. Lemerle,** EA, ss. 42-50.

110) **Enveri,** Ayn. esr., s. 18 vd.

111) **Lemerle,** EA, s. 58. **Enveri**'de İzmir'in **Mese Merti** (Martino)den alınması **Umur**'un ilk gazası olarak gösteriliyor: 20.

112) TT, s. 600.

113) Bu savaş hakkında en ayrıntılı bilgi, **A. Schwarzburg**'un Papa XXII. **Johannes**'e yazdığı 3 Eylül 1319 tarihli mektupta bulunmaktadır. Bkz. **J. Delaville le Roulx,** *Les Hospitaliers â Rhodes Jusqu'â la mort de Philibert de Naillac (1310-1421),* Paris, 1913, ss. 365-367.

Savaşta Türk gemilerinden ancak '6' sının, askerlerinden de '400' kadarının kurtulduğundan söz edilmektedir. **H. Akın,** Aydınoğulları donanmasındaki gemi sayısını '28' yerine herhalde yanlış olarak '58' diye göstermektedir (Ayn. esr., s. 32).

114) **Lemerle,** EA, s. 67. Nitekim 1332'de *Manisa*'ya gelen **İbn Batuta,** Foçalılar'ın her yıl Saruhan Bey'e vergi verdiğinden söz ediyor ki (I, s. 337), bu tarihte Foça Bizans topraklarına katılmıştı.

115) *Düsturname,* s. 22-24 **P. Lemerle** Latin kaynaklarında anılmayan bu sefer hakkında **Enveri**'nin yazdıklarının doğru olacağını kabul etmekte ve *Sakız* akınının 1329'da olabileceğini belirtmektedir, EA, s. 59 vd.

116) **Enveri,** Ayn. esr., ss. 22-24; krş. **Lemerle,** EA, ss. 63-74.

117) *"facienda societate contra Turchos pro defensione locorum nostrorum"* (topraklarımızı korumak için Türkler'e karşı bir örgüt meydana getirmek...) deniliyordu. **G. Giomo**'dan naklen **Lemerle,** EA, s. 54, n.4.

117) a) 1332 Eylülü'nde Bizans İmparatorluğu- Rodos Şövalyeleri ve Venedik Cumhuriyeti arasında Türkler'e karşı oluşturulan üçlü lega'nın gerçekleşmesinde Naksos Dukası **Sanudo**'nun akrabası olan **Marino Sanudo Torsello**'nun 1306'dan beri süregelen girişim ve önerilerinin de büyük katkısı olmuştu. **Sanudo,** hiristiyanlarca kutsal sayılan toprakların kurtarılması için Mısır'ın zaptını öngören ilk haçlı projesini 1306 yıllarında hazırlamıştı (Projenin ana çizgileri için bkz. **T.G. Djuvara,** *Cent projets de partage...* Nr. 6). Ancak Türkler'in

Ege denizindeki etkinlikleri artınca **M. Sanudo** bu kez Türk tehlikesine dikkati çekmeye yönelmişti. Papa'nın temsilcisi **Bertrand'**a yazdığı mektuplarda, eğer Türkler durdurulmayacak olursa yakında Avrupa'nın da onların istilalarına uğrayacağını öne sürerek şu önerilerde bulunuyordu: İtalya devletleri arasındaki savaşların durdurulması- Papa ile Bavyera Kralı **Lois** arasındaki anlaşmazlığa son verilmesi - Doğu Batı Kiliseleri'ni ayıran Büyük *Schisma*'nın giderilmesi - Papa'nın Venedik'i Türkler'e karşı desteklemesi. Bu yolda girişimlerini sürdüren M. **Sanudo Torsello,** daha 1323'te Fransa Kralı **VI. Philippe**'in oluşturulacak Haçlı ordusunun başına geçmesini de önermişti. Bu konuda fazla bilgi için bkz. **A. Laiou,** *Marino Sanudo Torsello, Byzantium und the Turks: The Bacground to the antiturkish League of 1332-1334, "Speculum"* 45 (1970), ss. 374-392.

118) Metin: *Diplomatarium Veneto-Levantinum,* I, ss. 214-219; krş. **M. Setton,** *Catalan Domination of Athens. 1311-1388,* Cambridge 1948, s. 35; **Lemerle,** EA, s. 79.

119) **Lemerle,** EA,s. 77 vd.

120) **Enveri,** *Munduniça* diye kaydettiği *Bodonitza* beyi Hatun'un bütün malını ve servetini **Umur** Bey'e takdim ettiğini, hatta onunla evlenmek istediğini, ancak **Umur**'un bunu kabul etmediğini naklediyorsa da (s. 28 vd.) **Lemerle**'in haklı olarak belirttiği gibi bunlar "şairane bir hikâye" olmalıdır (EA, s. 77).

121) **Mas - Latrie,** *Les seigneurs tierciers de Negrepont, "Revue de I 'Orient latin,"* I, (1893), s. 413 vd.

122) **Enveri,** vergiden söz etmeksizin **Messe Pir** (Pietro) in Umur'a itaat edip affını dilediğini ve kıymetli taşlarla kumaşlar ve 1.000 flori değerinde iki atı "peşkeş" olarak verdiğini kaydediyor, s. 30 vd.

123) *"Quelli di Negroponte si fecero tributarj"* (Negroponteliler haraçgüzar yapıldılar); *"fecero tributarj le Negroponte"* (Negroponteliler'i haraçgüzar yaptılar). **Muratori,** XII, s. 534'ten naklen **Lemerle,** EA, s. 82.

124) Her iki mektup metni: *Diplomatarium Veneto-Levantinum,* I, ss. 219-220, Nr. 109, 110 Krş. **Heyd,** TT, s. 601.

125) **Thiriet,** RD,I,s. 25, Nr. 15.

126) Ayn. esr., I, s. 26, Nr. 20.

127) *Diplomatarium Veneto- Levantinum,* I, s. 224, Nr. 113.

128) **Thiriet,** RD, I, s. 27, Nr. 22.

129) *Dip. Ven. Lev.,* I, s. 224, Nr. 114.

130) **Lemerle,** EA, s. 92; krş. **A. Laiou,** Ayn. esr., s. 386.

131) Metin: *Diplomatarium Veneto- Levantinum,* I, s. 225, Nr. 116.

132) **Lemerle,** EA, s. 92.

133) Metin: *Dip. Ven. Lev.,* I, s. 240, Nr. 123; **Mas - Latrie,** *Commerce*

et expeditions militaires de la France et de Venise au Moyen Âge, Paris, 1880, III, s. 98.

134) Metin: *Dip. Ven. Lev.,* **I**, ss. 244-247, Nr. 126; **Mas- Latrie,** Ayn. esr., s. 106; krş. **Lemerle,** EA, s. 94.

135) Bu olaylara ilişkin olarak gerek **Enveri**'de gerekse batı kaynaklarında verilen bilgiler birbirini tutmadığı için bu savaş ve saldırının ayrıntıları hakkında kesin bir şey söyleme olanağı yoktur. Bütün bu bilgileri ve verileri değerlendirmeye çalışan **P. Lemerle** müttefik donanmasının *Edremit* körfezinde karşılaştığı **Yahşi** Bey'in filosuyla savaşıp onu yenilgiye uğrattığını, sonra ikiye ayrıldığını, Fransa Kralı'na ve Papalığa ait gemiler yurtlarına dönerken, öteki kısmın *İzmir* önlerine gelip buraya bir darbe indirmeye çalışmış olabilecekleri görüşünü savunmaktadır, EA, s. 99 vd. Krş. **A. Laiou,** *Marino S. Torsello...*, s. 387. Bu bakımdan **Enveri**'nin kimi Latin kaynaklarında da belirtildiği gibi, Latinler'in *İzmir*'e asker çıkarmak istediklerinden söz etmesi (s. 35) önem taşımaktadır: Krş. **H. Akın,** Ayn. esr., s. 40.

136) **Heyd,** TT, s. 602.

137) **Enveri,** Ayn. esr., ss. 36-38; krş. **Lemerle,** ss. 102-106.

138) **İ. H. Uzunçarşılı,** *Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932, s. 72 ve AB, s. 42 (714-1314).

139) "Malı alub, er koyuben getdiler" (**Enveri,** s. 39) dizesi **Umur**'un kaleye bir miktar asker koyduğunu gösteriyor; **H. Akın** Ayn. esr., s. 42.

140) *Karaburun* görüşmesinden bahseden **Enveri,** varılan anlaşmayı, Tekfur'un Sakız adasını **Umur**'a vermesi şeklinde niteliyorsa da (Ayn. esr., s. 40), **P. Lemerle** haklı olarak bunun mümkün olmayacağını belirtmekte ve olayları özetlediğimiz şekilde sergilemektedir (EA, ss. 108-115). Buna göre Karaburun görüşmesinde **Umur**'un *Alaşehir* vergisinden vazgeçtiği yolunda **M. Halil Yinanç** ve **H. Akın'ın Gregoras**'a dayanarak verdikleri bilgiler (*Medhal,* s. 37; AB, s.43) yanlıştır.

Ayrıca **Lemerle,** iki hükümdar arasındaki bu görüşmeden sonra **Umur** Bey'le **Kantakuzenos**'un *Clazomenes (Urla)*'da biraraya gelip özel bir görüşme yaptıklarını öne sürmektedir (s. 113).

141) **Lemerle,** EA, s. 116. **Ostrogorsky**'ye göre bu seferde Bizans ordusunun "çekirdeğini Türk savaş birlikleri" oluşturuyordu (Ayn. esr., s. 468).

142) Metin: **Zachariadou,** TC, ss. 190-194. Yazarın bu andlaşmaya dayanarak **Hızır'ı** babasının yerine geçen "Ulubeg" olarak kabul etmesi (s. 112 vd.), diğer kaynaklardaki bilgilere uymamaktadır. Bu, **Lemerle'**in de belirttiği gibi (EA, s. 227), *Altolugo (Efes)*'nun ticaretteki öneminden kaynaklanmış olmalıdır.

143) **Enveri,** Ayn. esr., ss. 40-43; Krş. **Lemerle,** EA, ss. 116-128.

144) **Enveri,** "Yarağ eylediler üç yıl on bir ay" dizesiyle bu süreyi belirtiyor (s. 58).

145) **Thiriet,** RD, I, s. 49, Nr. 142; krş. **Lemerle,** EA, s. 181, n.1.

146) **R. Predelli,** *I Libri commemoriali della Repubblica di Venezia, Regesti,* II, s. 117; krş. **Lemerle,** EA. s. 182, n.2.

148) **Thiriet,** RD, I, Nr. 155.

149) **Charles de Volois**'nın, İstanbul Latin İmparatoru **Robert**'in soyundan geldiği için batıda İstanbul İmparatoriçesi sayılan **Catherine de Courtenay**'dan doğan kızı (**Ostrogor** Sky, Ayn. esr., s. 458).

150) Fazla bilgi için: **E. Deprez,** *Clement VI (1342-1352),* Paris, 1901-1925.

151) CI, II, s. 41; **Lemerle,** EA, s. 187, n.2.

152) Venedik'in hazırlayacağı kadırgaların '5' mi '6' mı olacağı hayli tartışmalara yol açmıştı. **Deprez,** Ayn. esr. Nr. 341; **Thiriet,** RD, I, s. 53, Nr. 158.

153) Fazla bilgi için: **P. Lemerle,** EA. s. 187, Nr. 2.

154) Papa'nın 18 Eylül 1344 günlü mektubu: **Deprez,** Ayn. esr., s. 1113; krş. **Lemerle,** EA, s. 187, n.3

155) S. 57 vd.

156) *Historiae romanae fragmenta* adlı bir Venedik kaynağından naklen **Lemerle,** EA, s. 190, n. 4.

157) Papa **Celementus**'un Venedik Docu **Dandolo**'ya 23 Aralık 1344 günlü teşekkür mektubu: **Deprez,** Ayn. esr., Nr. 1350; **Lemerle,** EA, s. 189, n.4.

158) Bu son savaşın tarihi yalnızca **Villani**'de verilmektedir (Göst. yer, IV, s. 69); krş. **Lemerle,** EA, s. 192, n.2. **Manfroni** ise tarihi Ocak 1345 diye gösteriyor (CI, II, s. 42).

159) "Getürüb üçün dahi tuzladılar
Koydular tabuta hem gizlediler
Çün kayık geldi ölüler satdılar
Çün sınuben illerine getdiler." (Ayn. esr., s. 61)

160) **Enveri,** s. 90 vd.; **H. Akın,** Ayn. esr., s. 47 vd.

161) **Deprez,** Ayn. esr., Nr. 1638. **Humbert** (1313-1355) veliahtlık hakkını 1349'da Kral VI. **Philippe'e** satmıştı: **Lemerle,** EA, s. 194 vd. **Humbert** ve *İzmir'e* karşı giriştiği "Haçlı" saldırıları hakkında: **M.C. Faure,** *Le Dauphin Humbert II â Venise et en Orient, 1345-1347, "Melanges d' Archeologie et Histoire"* 27 (1907), Paris, ss. 509-562.

162) **Manfroni,** CI, II, s. 42.

163) **Lemerle,** EA, s. 196 vd.

164) *Düsturname*, s. 63, *Medhal*, s. 70. **Enveri'de Humbert adı Torfil'e** dönüşmüştür.

165) **Gay,** *Le Pape Clement VI et les affaires en Orient (1342-1352)*, Paris, 1904, s. 73.

166) Bu konudaki değişik kayıtları değerlendiren **Lemerle,** "mütareke" önerisinin **Humbert**'ten geldiğini ve onun ülkesine dönmesinde öne sürüldüğü gibi eşinin ölümünün etkisi (**M. Halil,** *Düsturname-Medhal*, s. 70; **H. Akın,** Ayn. esr., s. 49) bulunmadığını savunuyor, EA, s. 200 vd.

167) **Lemerle,** EA, s. 224-226.

168) **Gay,** Ayn. esr., ss. 86-88; **O. Raynaldus,** *Annales Ecclesiastici ab anno MCXCVIII*, Lucques, 1747-1756, a. 1384, XVI-XVII'den naklen **Lemerle,** EA, s. 226 vd.

169) **Lemerle,** EA, s. 227 vd.

170) **Lemerle**'in belirttiği gibi (s. 228) bu konuda **Enveri**'nin verdiği bilgilerle (s. 70) **Gregoras**'ın kayıtları (II, s. 835) biribirini tamamlamaktadır.

171) **Lemerle,** bu kişinin **Enveri**'nin çok bahsettiği **Ehad** Sübaşı olabileceğini öne sürüyor (EA, s. 232).

172) **Gay,** Ayn. esr., s. 89 vd.; krş. **M. Halil,** *Medhal*, s. 81.

173) **Raynaldus,** a. 1349'dan naklen **Lemerle,** EA, s. 232.

174) Kıbrıs Kralı'na 13 Eylül 1349 günlü mektup: Gay, Ayn. esr., VI, s. 90 Doc **A. Dandolo**'ya 5 Ekim günlü mektup: *Diplomatarium Veneto-Levantinum*. I, s. 345 vd. Nr. 172.

175) **VI. Clementus**'un Kral **IV. Hugues'e** ve **Doc Dandolo**'ya gönderdiği mektuplar: **Raynaldus,** a 1350; *Dip. Ven. Lev.*, I, s. 349, Nr. 176.

176) **Gay,** Ayn. esr., s. 123.

177) **A. Sanguinetti- G. Bertolotto,** *Nuova serie di documenti sulle relazioni di Genova coll'impero bizantino, "Atti della Societa Ligure di Storia patria"*, 28 (1896-1902), s. 550, Nr. XXIII. Krş. **Heyd,** TT, s. 606.

178) **Heyd,** Göst. yer.

179) Metin: **Zachariadou,** TC, ss. 211-216.

180) Nitekim **C. Manfroni,** burasının Şövalyeler'in kahramanlığı sayesinde dayanıp hiristiyanların elinde kaldığını belirtmektedir, CI/, II, s. 42.

181) TT.

182) Ayn. esr., I, s. 335 vd. Onun Ömer **(Umur)** Bey'in şehit oluşu hakkında yazdıkları ise kuşkusuz ki sonradan duyduğu rivayetlere dayanmaktadır.

183) **Lemerle,** EA, s. 110 vd.

184) **Thiriet,** RD, I, s. 58, Nr. 182.

185) **C. Hopf,** Ayn. esr., s. 30.

186) Ayn. esr., s. 33 vd.

187) **Heyd,** CC, I, s. 380.

188) *"Item, de lo tributo de Foia Nuova, laso ducati V^e" (Dip. Ven-Lev.,* II, s. 293).

189) **Zachariadou,** Ertogrul Bey... ss. 155, 159.

190) **Hızır** Bey'in verdiği bir ahidnameye dayanan bu andlaşmayı **Zachariadou,** Rodos Şövalyeleri ile yapılmış kabul ederken (TC, ss. 201-204), **Melek Delilbaşı,** Sakız Cenevizlileri'ne verilmiş olmasını daha büyük bir olasılık içinde görmektedir: *Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel bir Bakış, "Belleten",* 185 (1983), s. 100.

191) Latince metin: **Zachariadou,** TC, ss. 190-194.

192) **Zachariadou,** anlaşmadaki bu hükmü Türkler'in "güç durumda" bulunmalarına kanıt olarak değerlendirmektedir (SET, s. 236). Ancak madde aynı zamanda Venedik'in Aydınoğulları'nın Ege akınlarından ne denli çekindiğini de göstermektedir.

193) *"Gubernat et faciat rationem et justitiam inter omnes predictos in omnibus causis litibus oc controversis eourm; et possit ipse noster consul incarcerare et inferre cuicunque dictorum nostrorum."* (9-8).

194) Metin: **Mas - Latrie,** *Commerce et Expéditions Militaires de la France et de Venise,* ss. 112-120; *Diplomatarium Veneto- Levantinum,* I, ss. 313-319, Nr. 168-169; **Zachariadou,** TC, ss. 205-210.

195) Latince'ye çevrilen metin: **Zachariadou,** TC, ss. 211-216.

196) *"Mercatores nostri Franchi et Graeci cum mercationibus eorum comunis Venetorum... possint intrare et exire in Sancto Theologo."* (P-26)

197) P-9. Bu kayıt, **Hızır** Bey'in ölümü ve dolayısıyla **İsa** Bey'in başa geçiş tarihlerini yeniden tartışmalı duruma sokmaktadır: Krş. **H. Akın,** Ayn. esr., s. 56; **Uzunçarşılı,** AB, s. 110.

198) Metin: *Diplomatarium Ven.- Lev.,* II, s. 160 vd.

199) **Thiriet,** RD, I, s. 115 vd., Nr. 451.

200) Ayn. esr., I, s. 115 vd., Nr. 451.

201) **Thiriet,** RD, I, s. 126, Nr. 501.

202) Girit Dukası'na 23 Mart 1372'de verilen talimat: Ayn. esr., I, s. 127, Nr. 506.

203) 19 Ağustos 1400 tarihli Senato kararı: **Thiriet,** Ayn. esr., II, s. 12, Nr. 988; metin: **H. Noiret,** Ayn. esr., s. 110 vd; **Iorga,** Ayn. esr., I, s. 102.

204) **Heyd,** TT, s. 606.

205) **Sanguinetti- Bertoletto,** Ayn.esr., s. 550 vd. Krş. **Lemerle,** EA, s. 233, n.6.

206) TC, ss. 201-204.

207) Bkz. yukarı, Not: 190.

208) **Zachariadou,** *Ertogrul Bey,* Göst. yer., ss. 155, 159.

209) Girit Dukası'na 28 Haziran 1329, Kıbrıs bailosuna 23 Nisan 1330 günlü emirler: **Thiriet,** RD, I, ss. 23, 24, Nr. 1, 7.

210) 5 Haziran 1341 ve 24 Nisan 1347 günlü kararlar: Ayn. esr., I, ss. 47, 60, Nr. 128, 196.

211) Ayn. esr., I, s. 30 vd. Nr. 38.

212) Sözkonusu buğdayın büyük kısmı *Kandiya*'ya ve Venedik'e gönderilmişti. Ayn. esr., I, s. 79, Nr. 281.

213) **Zachariadou,** SET, s. 239.

214) Venedik Senatosu *Foça*'da ve Türkler'e ait yerlerde satın alınan buğdaydan istenen *comerclum*'un ağırlığından ötürü Bizans İmparatorluğu katında girişimlerde bulunmaya karar vermişti. 15 Mart 1344. **Thiriet,** RD, I, s. 54, Nr. 164. 1350 baharında ve Venedik gemisinin *Eski Foça*'dan buğday yüklediği görülmektedir: Ayn. esr., I, s. 69, Nr. 237.

215) Krş. **Mas - Latrie,** CE, s. 221.

216) TC, s. 164.

217) **R. Brunschwig,** *La Berberie Orientale sous les Hafsides,* Paris, 1947, II, s. 256; krş. **Zachariadou,** SET, s. 238.

218) **Zachariadou;** TC, s. 165 vd.

219) **Thiriet,** RD, I, s. 30 vd. Nr. 38.

220) Ayn. esr., I, s. 219, Nr. 937.

221) **Zachariadou,** SET, s. 238 ve TC, s. 166 vd.

222) PM, s. 369 vd.

223) 23 Temmuz 1395 günlü karar: **Thiriet, I, s.** 207, Nr. 881.

224) 8 Mayıs 1388 ve 11 Aralık 1444 günlü Senato kararları: Ayn. esr., I, s. 178, Nr. 737; III, s. 120, Nr. 2674.

225) **Zachariadou,** TC, s. 160.

226) Ayn. esr., s. 161.

227) I, s.335.

228) *Göst. yer.*

229) **Pegolotti,** PM, s. 425: Krş. **Mas-Latrie,** *CE,* s. 211; **Zachariadou,** *TC, s. 169 vd.*

230) **Iorga**, *NE,* s. 299.

231) *SET* s.237; *TC.* s. 160.

232) *TC,* s. 153.

233) **Heyd**, *TT,* s. 638.

234) 1403 tarihli Venedik anlaşmasının 13. paragrafı.

235) **Zacharidou,** *PMC,* s. 30.

236) Paragraf 18 ve 21.

237) *TC.* s. 155.

238) **Heyd,** *TT,* s. 604 vd.

239) *PM,* s. 370, krş. **Heyd**, *TT.* s. 605 vd.; **Mas-Latrie,** *CE,,* s. 221 vd.; **Zachariadou,** *TC.*, s. 155.

240) *Stavraton,* (Stavrata, Stavriton) gümüş bir Bizans parası idi. **Zachariadou**, bunun **Pegolotti**'nin kaydettiği *Crocetto* olabileceğini söylemektedir, *TC*, s. 142 vd.

241) **Zachariadou**, *PM,* s. 300.

242) Menteşe beylerinin sikkeleri hk. **Wittek**, *MB,* ss. 154-159.

243) **H. Akın**, *Ayn. esr.*, ss. 121-123.

244) **Zachariadou,** *TC,* s. 141.

245) **P. Wittek**, ilk kez **Schlumberger** tarafından tanıtılan (*Numismatique de l'Orient latin,* Paris, 1878, s. 487) bu paradaki yazıların yanlış okunduğunu belirtmektedir, *MB*, ss. 69, 154.

246) Sözkonusu para gene **Schlumberger** tarafından yayımlanmıştır: *Les Principautés Franque du Levant,* Paris, 1877 ve *Nunismatique de l'Orient latin*, s. 482 vd.; krş. **H. Akın,** *Ayn. esr.,* s. 121.

247) **Zachariadou**, *TC,* s. 141.

248) *CE,* S. 221.

249) *Livre.* ağırlığı 310-350 gr. arasında değişen bir ölçü birimi.

250) **Mas-Latrie,** *CE,* s. 221.

251) **Heyd,** *CC,* II, s. 88; **G. Stella**, *Annali Genovesi,* I, s. 174 vd.

252) **Muratori**, XVII, Col. 1076. Krş. **Heyd**, *TT,* s. 615 vd. St. **Marie Mévil**, *Caffa et les Colonie de la Crimée*, Paris, 1856, s. 11. **Yaşar Yücel**, bunu bir Venedik-Ceneviz ortak filosu ile yapılan savaş olarak değerlendirmektedir ki *(CO,* s. 66) kuşkusuz yanılmıştır.

253) **Thiriet,** *RD,* III, s. 30, Nr. 2319.

254) 2 Eylül 1335 ve 15 Mayıs 1357 günlü kararlar: *Ayn. esr.*, I, ss. 78, 85, Nr. 278, 311. 18 Ağustos 1394 günlü kararda ise en iyi rafine bakır'ın *Kastamonu*'da olduğu vurgulanıyordu: *Ayn. esr.*, I, s. 204, Nr. 863 (*"in partibus Castamene vel Turchie..."*)

255) 28 Mayıs 1434 günlü kararda Kastamonu bakırına *milliare* başına '4' duka ödenmesi öngörülmüştü. *Ayn. esr.*, III, s. 38, Nr. 2349 (*Milliare,* 1.000 Libre'ye denk olan bir ağırlık ölçüsü olup yaklaşık 480 Kg. idi).

256) **Thiriet,** *RD,* I, s. 95, Nr.360; **Yücel,** *CO,* s. 70.

257) *Ayn. esr.*, s. 53 vd.

258) **Thiriet,** III, s. 103, Nr. 2614; krş. **Yücel,** *CO*, s. 70.

257) *Ayn. esr.*, s. 53 vd.

258) **Thiriet,** III, s. 103, Nr. 2614; krş. **Yücel,** *CO*, s. 101.

259) Senatonun 14 Temmuz 1444 günlü kararında, elçinin '50' dukayı bulan masraflarının ödenmesi yeralıyordu, **Thiriet,** *RD*, III, s. 115, Nr. 2658.

260) **II. Pius**'un Burgondia Dukası **Philippe**'e mektubu: **L. Waddingus**, *Annales Minorum*, XIII, Roma, 1735, s. 155; krş. **Yücel,** *CO*, s. 108.

IV. BÖLÜM

1) **L. Biskupski**, *L'Origine et l'historique de la Representation officielle du Saint-Siége en Turquie (1204-1967)*, İstanbul, 1968, s. 22 vd. Ayrıntılı bilgi: **A. Belin**, *Histoire de la latinité de Constantinople*, Paris, 1894.

2) *Ayn. esr.*, s. 11.

3) *CC*, I, s. 429 vd.

4) Bu konuda: **Şerafettin Turan,** *Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik, "Tarih Araştırmaları Dergisi"*, III/4-5 (1966), ss. 63-138.

5) **Heyd**, *TT*, s. 549; **Zachariadou**, *TC*, s. 63. İlk Osmanlı-Bizans savaşına sahne olan *Pelekanon*, ***Hammer***'in öne sürdüğü gibi bugünkü *Maltepe* olmayıp (*Devlet-i Osmaniye Tarihi*, I, s. 125), *Darıca* ile *Eskihisar (Dalibyza)* arasında idi. **Feridun Dirimtekin**, *Pelekanon, Philokrini, Nikitiatiş, Ritzion, Dalybyza, "Fatih ve İstanbul"*, II/7-12 (1954), ss. 45-78.

6) **Bombaci**, *IO*, s. 238.

7) 16 Ocak 1351 tarihli anlaşmaya göre Aragon kuvvetleri *Cenova* sahillerine saldırarak Komünü oyalayacak, böylece Venedik *Levante*'de daha rahat hareket edebilecekti, **Heyd**, *TT*, s. 564.

8) *Ayn. esr.*, I, s. 359.

9) *TT*, s. 567.

10) *RG*, s. 135.

11) *IO*, s. 239.

12) **Manfroni,** *RG*, s. 136.

13) **Belgrano**, *Studi e documenti riguardanti la colonia Genovese di Pera*, ss. 126-128. Krş. **H.Gibbons,** *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928, s. 79; **Uzunçarşılı,** *OT*, I, s. 230 n. 2.

14) **Manfroni,** *RG*, s. 136. Sözkonusu belge **Belgrano** tarafından yayımlanmıştır, *Ayn. esr.*, s. 125.

15) **Manfroni,** *RG*, s. 144 vd.; **Sauli,** Ayn esr., II, s. 85 vd.

16) *Ayn. esr.*, s. 141.

17) Şehzade **Halil** olayı hakkında Bizans tarihçilerinden **Gregoras** ile **Kantakuzenos**'un verdiği bilgiler, **Y. İskender Hoçi** tarafından Türkçe'ye çevrilerek *TOEM*'de yayınlanmıştır: *Şehzade Halil'in Sergüzeşti*, I/4 (1326), ss. 239-252; II/7 (1327), ss. 239-252. **İ. Hami Danişmend**'e göre şehzadenin esareti '2' yıl '3' ay sürmüştü: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul, 1971, s. 31.

18) **C. Hopf,** *Ayn. esr.*, s. 41 vd.

19) **E. de Muralt,** *Essai de chronologie Byzantine*, II, St. Petersburg, 1873, s. 671, krş. **Uzunçarşılı,** *OT*, I, s. 166.

20) **Heyd,** *TT*, s. 574.

21) **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 495.

22) **Manfroni**, *RG*. 142, **Bombaci,** *IO*, s. 250.

23) **Heyd,** *TT*. 574; **S. Romanin**, *Storia documentata di Venezia*, II, s. 232.

24) *Göst. yer.*

25) Ayrıntılı bilgi: **Datta**, *Spedizione in Oriente di Amadeo VI, conte di Savoia*, Torino, 1826.

26) **Demetrius Cydones**'in mektuplarına dayanan **R.J. Loenertz** *(Les recueils de lettres de Demetrius Cydones*, Citta del Vaticano, 1947, s. 15, Nr. 167) ve ondan naklen **Ostrogorsky** *(Ayn. esr.*, s. 499) Gelibolu'nun **IV.Andronikos** tarafından 1376'da Osmanlılar'a geri verildiğini kabul ediyorlar. XVI. yüzyıla ait bir kroniğe dayanan **P. Charanls** ise bu olayı bir yıl daha geç, 1377 olarak gösteriyor *(The Strife among the Palaelogi and the Ottoman Turks, 1370-1402. "Byzantion"*, 16, s. 296 vd.) ki **Bombaci** de bu görüşe katılıyor *(IO*, s. 252). **İ. H. Danişmend** de **Andronikos**'un bir"himaye" anlaşması karşılığında *Gelibolu*'yu 1377'de geri verdiğini kabul ediyor. (*Ayn. esr.*, I, s. 61 vd.)

27) **O. Haleckl**, *Un empereur de Byzance â Rome. Vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'Empire d'Orient: 1355-1375*, Varşova, 1930.

28) **Heyd,** *CC*, I, s.428.

29) **Ostrogorskry,** *Ayn. esr.*, s. 499; **Uzunçarşılı,** *OT*, I, s. 144 Ayrıntılı bilgi: **P. Charanls,** *Ayn. esr.*, ss. 286-315.

30) Adadaki Venedik bailosu **Giovannl Muazzo**'nun karşı koyması nedeniyle andlaşmanın bu hükümleri ancak 1384/85'te uygulanabilmişti. **Heyd**, *TT*, ss. 578-585; **Ostrogorsky,** *Ayn. esr.*, s. 499 vd. Ayrıntılı bilgi: **F. Thlrlet,** *Venise et l'occupation de Ténédos au XIV siécle. "Melange d'Arch. et d'hist."*, 1953.

31) **Manfroni**, *RG*, s. 142 vd.

32) **Manfroni,** *Ayn. esr.*, s. 143; **Heyd**, *CC*, I, s. 428 vd.

33) 10 Mart 1384 günlü Venedik Senatosu kararı: **Thiriet**, *RD*, I, s. 162, Nr. 667.

34) *Ot*, I, s. 232.

35) **Sauli**, *Ayn. esr.*, II, s. 85 vd.; **Heyd**, *CC*, II, s. 429. Metin: **Silvestre de Sacy**, *Notes et extraits*, XI, s. 59-61.

36) *RG*, s. 144.

37)*Ayn. esr.*, s. 145 vd.; *CI*, II, s. 113.

38) Ayrıntılı bilgi: **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, ss. 28-36.

39) **Zachariadou,** *TC*, s. 22 vd.

40) *Ayn. yzr.*, *SET*, s. 232, n. 10.

41) *CI*, II, s. 111.

42) *Profilo di un conflitto secolare, "Venezia e i Turchi"*, Milano, 1985, s. 9 vd.

43) *Tra Venezia e mondo turco. I mercanti, "Venezia e i Turchi"*, s. 38.

44) **Maria Alexandrescu - Dersca Bulgaru,** *Venezia el la ripresa dell'espansione ottomana al tempo di Murad II, "Il Veltro"*, XXIII/2-4 (1979), s. 92 (Kısaltma: *VO*).

45) **J. Sottas,** *Ayn. esr.*, ss. 36-51.

46) **Bombaci**, *IO*, s. 249; **Uzunçarşılı,** *OT*, I, s.139.

47) **Thiriet**, *RD*, I, s. 109, Nr. 423.

48) **Romanin**, *Ayn. esr.*, III, s. 232; krş. **Heyd**, *CC*, I, s. 419.

49) **Thiriet**, *RD*, I, s. 118, Nr. 461.

50) Aynı karar.

51) *Ayn. esr.*, I, s. 120, Nr. 469.

52) *Ayn. esr.*, I, s. 142 vd., Nr. 575.

53) *Ayn. esr.*, I, s. *134, Nr. 541.*

54) ***Heyd***, *CC*, I, s. 420; **Romanin**, *Ayn. esr.*, III, s. 255. 20 Nisan 1382 tarihli Senato kararı: **Thiriet,** *RD*, I, s. 152, Nr. 619.

55) **Thiriet**, *RD*, I, s. 152, Nr. 621.

56) *Ayn. esr.*, I, s. 154 vd. Nr. 631.

57) **M. Manussacus**, *Ayn. esr.*, s. 289.

58) 20 Şubat 1384 günlü karar. **Thiriet**, *RD*, I, s. 156, Nr. 640.

59) Cenova'daki elçiye 4 Haziran 1383'te gönderilen talimat: *Ayn. esr.*, I, s. 158 vd. Nr. 652.

60) Aşağıda görüleceği gibi Osmanlı padişahına elçi olarak gönderilen **Marino Malipiero**'ya 1384 Temmuzu'nda verilen talimatta, Sultan'ın "elçisinin

getirdiği mektupların içerdiği sevgiden ve iyi niyetlerden" söz edilmektedir: *Diplomatarium Ven.-Lev.* II, s. 193-196, Nr. CXVI.

61) **Thiriet**, *RD*, I, s. 162, Nr. 667. Metin: **Iorga**, *Privilegiul'lu Mohammed II lea pentru Pera, "Anale Academici Romane"* ser. II (1913-1914), s. 1093.

62) **Thiriet**, *RD*, I, s. 163, Nr. 672.

63) *Ayn. esr.*, I, s. 164, Nr. 677.

64) Metin: *Diplomatarium Ven.-Lev.* II, s. 1093-1096, **Iorga**, *Privilegiullu Mohammed II..., Göst. yer.*, s. 1094.

65) **Thiriet**, *RD*, I, s. 170, Nr. 702.

66) 18 Nisan 1385 günlü karar. *Ayn. esr.*, I, s. 168, Nr. 693.

67) *Ayn. esr.*, I, s. 177, Nr. 735.

68) *Ayn. esr.*, I, s. 177, Nr. 736.

69) *Ayn. esr.*, I, s. 179, Nr. 742.

70) **Silberschimidt,** *Ayn. esr.*, s. 43 vd.

71) **Thiriet**, *RD*, I, s. 183, Nr. 760.

72) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 56.

73) **Thiriet** *RD*, I, s. 184 vd., Nr. 768. Metin: **Iorga**, *Privilegiul*, s. 1102, Krş. **C. Manfroni**, *La Battaglia di Gallipoli e la politica Veneto-Turca (1381-1420), "Ateneo-Veneto"*, XXV, II/1-2, 1902, (Kısaltma: *BG*), s. 8.

74) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 59.

75) *Ayn. esr.*, s. 62.

76) O yıl *Lombardia, Sicilya* ve *Romania*'da pek az ürün elde edilmişti. **Bayezid**'in buğday pazarlarını kapatması da buğday sağlanmasını daha çok güçleştirmişti. **Silberschimidt**, s.65.

77) *İstanbul*'daki Venedik tüccarlarının durumu üzerine Senato'nun 9 Nisan 1390'da aldığı kararlar: **Thiriet,** *RD*, I, s. 186, Nr. 772.

78) *Ayn. esr.*, s. 57.

79) Venedik Senatosu, Bizans başkentine gönderilecek **Foscolo**'ya verdiği 9 Nisan 1390 günlü talimatta, "Eğer **Murad**'ın oğlu İstanbul'u ele geçirmişse," buğday yüklü '2' gemiyi serbest bırakmasına çalışması isteniyordu. *Göst. yer.*

80) Senato, 1389 Temmuzu'nda armağanlar için '300' duka ayrılmasını yeterli görmüştü. Ancak sonradan bu ödenek '500' dukaya yükseltişmişti: **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 64.

81) II, s. 222 vd., Nr. CXXXIV/3.

82) 6898-1508 = 1390.

83) Osmanlı topraklarındaki Venedik tebaası için özel yargılama yetkisi ileride görüleceği gibi, *İstanbul*'un alınmasından sonra verilen 18 Nisan 1454 tarihli Ahidname ile tanınacaktır: **Mahmut Essad**, *Ayn. esr.*, s. 38 vd.

84) **Aşıkpaşa-zâde**, *Tevârih-i âl-i Osman*, İstanbul, 1332, s. 59; **Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 264; **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 60; **Zachariadou**, *EB*, s. 155 vd.

85) *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, s. 222, Nr. CXXXIV/2.

86) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 64.

87) **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 505. *İstanbul*'daki Venedik elçileri ve tüccarlarından gelip 14 Temmuz 1391'de Senato'da okunan mektuplarda, İmparator'un **Bayezid**'in yanıbaşında savaşa gitmek zorunda olduğunu bildiriyordu; **Thiriet**, *RD*, I, s. 191, Nr. 797. (İmparator'un sefer'den döndüğü haberi Venedik'e 16 Şubat 1392'de ulaşmıştı: *Ayn. esr.*, I, s. 193, Nr. 080.)

88) *TT*, s. 431.

89) **Dukas**, *Ayn. esr.*, s. 29; **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 505; **M. Halil Yinanç**, Bayezid I, *İA*, II, s. 371.

90) Bizans tarihçileri, örneğin **Dukas** (s. 29) *İstanbul* kuşatmasının **Manuel**'in tahta çıkışının hemen ertesinde başladığını öne sürüyorlar. Onlara göre, İmparator **Bayezid**'in *İstanbul*'a bir Türk Kadısı'nı ataması yolundaki önerisini reddedince, Osmanlı kuvvetleri şehri kuşatmışlardı. Bu nedenle Türk ve yabancı bir çok araştırmacı bu ilk Osmanlı kuşatmasının 1391'de başladığını kabul etmişlerdir. (**Gibbons**, *Ayn. esr.*, s. 175 vd.; **Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 271; **M. H. Yinanç**, *Bayezid I*, *İA*). Ancak **lorga**'nın bunu destekleyen kayıtlarını eleştiren **Jırecek**, sözkonusu kuşatmanın 1394'te başlayabileceğini öne sürmüştü (*Byzantinische Zeitschrift*, 18 (1908), s. 584 vd.). Onun bu görüşü **Silberschimidt** (s. 84) ve **Ostrogorsky** (s. 506) ve **Bombaci** (*IIO*, s. 263 vd.) tarafından da paylaşılmaktadır. Gerçekten de **Manuel**'in tahta çıktığı 1391 yılında **Bayezid**'in Anadolu seferlerine katıldığı yolunda bütün kaynakların görüş birliğinde olmaları ve olayları çok yakından izleyen Venedik Cumhuriyeti'ne ilişkin belgelerde İstanbul kuşatmasından söz edilmeyip İmparator'un Türk sultanına bağlılığı yüzünden eleştirilmesi, **Bayezid**'in bu tarihten sonra, 1394'te Bizans başkenti önünde görüldüğü iddiasını güçlendirmektedir. Bu arada **Gibbons** gibi **I. Hami Danişmend** (*Ayn. esr.*, I, ss. 94, 109, 124) ve **Tayyib Gökbilgin** (İstanbul, İA, V, s. 1181 vd.) İstanbul'un 1391'den başlayarak 1395, 1396 ve 1400'de olmak üzere '4' kez kuşatıldığı görüşünü benimsemektedirler.

91) **Thiriet**, *RD*, I, s. 189, Nr. 784.

92) *Göst. yer.*

93) **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 40 vd.

94) Metin: *Ayn. esr.*, s. 41.

95) **Thiriet**, *RD*, I, s. 194, Nr. 810.

96) Ayrıntılı: **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, ss. 76-79, krş. **Thiriet**, *RD*, I, s. 194, Nr. 813; **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 48.

97) 30 Nisan 1392 günlü karar: **Thiriet,** *RD*, I, s. 194, Nr. 814. **Silberschimidt**, "iki dil bilen espiyon" yerine, biri Türk ötekisi Bizans tarafına iki ayrı kişi diyor (s. 80) ki bu fark metnin çevirisinden kaynaklanmış olsa gerek.

98) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 81 vd.

99) *Ayn. esr.*, s. 61.

100) *Göst. yer.*

101) S. 83.

102) **Thiriet**, *RD*, I, s. 197, Nr. 828; **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 55.

103) Krş. **M. H. Yinanç**, *Bayezid I, İA*; ***Bombaci***, *IO*, s. 374. **Hammer** ise **Bayezid**'in **Teodoros**'u kendi eliyle öldürmek istediğinden söz ediyor. *Ayn. esr.*, I, s.257.

104) *IO*, s. 263.

105) *Ayn. esr.*, s. 67 vd. Kaynakların bu yıllar olayları hakkında verdikleri bilgiler çok değişik ve üstelik çelişiktir. **Ali** Paşa'ya yükletilen rol ya da rüşvetin ne zamana ilişkin olduğu, sözkonusu parayı **Manuel**'den mi **VII. Ionnes**'ten mi aldığı bile kesinlikle saptanamamaktadır. Bizans ve Türk kaynaklarını kullandığı halde kesin bir sonuca varamayan **Hammer, Ali** Paşa'nın **Ioannes**'ten "hediye" aldığını kabul etmekte, ancak bunun her yıl ödenecek altun gümüşle dolu '10' balık diye göstermektedir, I, s. 258.

106) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 84.

107) *Ayn. esr.*, s. 29.

108) **Thiriet**, *RD*, I, s. 201, Nr. 846.

109) 4 Mayıs 1394 günlü karar: *Ayn. esr.*, I, s. 201, Nr. 849.

110) *Ayn. esr.*, s. 202, Nr. 851; krş. **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 84 vd.

111) Bu konuda bkz. **Yaşar Yücel**, *XIV-XV. yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar.* II- *Türkiye ve Yakın-Doğu üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi, "Belleten"*, XXXVII, 146 (1973), ss. 167-169.

112) 24 Temmuz 1394 günlü karar: **Thiriet**, *RD*, I, s. 203, Nr. 860.

113) **Dukas**, *Ayn. esr.*, s. 30; **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 86.

114) **Thiriet**, *RD*, I, s. 205, Nr. 868. **Silberschimidt**'te (s.86) bu miktar '155' kile *(modia)* olarak gösteriliyor ki yanlış olmalıdır.

115) **Silberschimidt**, s. 87.

116) **Thiriet**, *RD*, I, s. 209, Nr. 891.

117) *Ayn. esr.*, I, s. 210, Nr. 892.

118) S. 99.

119) *Niğbolu Haçlılar Seferi*, çev. Esat Uras, Ankara, 1956, s. 38 vd.

120) 6 Eylül 1394 günlü Senato kararı: **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 47.

121) **A. Atiya**, *Ayn. esr.*, s. 35 vd.

122) **Silberschimidt**, s. 105; krş. **Atiya,** *Ayn. esr.*, s. 40; **Manfroni**, *BG*, s. 13.

123) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 110.

124) *Atina*, 1395'te Venedikliler'in eline geçmişti. *Ayn. esr.*, s. 92.

125) *Ayn. esr.*, s. 111.

126) **Thiriet**, *RD*, I, s. 210, Nr. 896. Krş. **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, ss. 112-115.

127) Fazla bilgi için: **Silberschimidt**, s. 146 vd.

128) *Ayn. esr.*, s. 149.

129) **Thiriet**, *RD*, I, s. 211, Nr. 900.

130) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 150.

131) *Ayn. esr.*, s. 106, 151 (11 Nisan 1396 günlü karar).

132) **Mocenigo**'nun emrindeki gemi sayısı sonradan '13'e yükselmişti, **Manfroni**, *BG*, s. 17.

133) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 154.

134) *Ayn. esr.*, s. 157.

135) 13 Temmuz 1396 günlü Senato kararı: **Thiriet**, *RD*, I, s. 214, Nr. 914.

136) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 159.

137) **A. Mori**, *Ayn. esr.*, s. 60.

138) **Manfroni**, *RG*, s. 146.

139) **Gattilusio**'nun 15 Haziran 1396 günlü mektubu: *Ayn. esr.*, s. 147.

140) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, ss. 119-125.

141) **Mafroni,** *BG*, s. 17.

142) **Atiya**, *Ayn. esr.*, s. 63.

143) **Bombaci** *IO*, s. 266.

144) **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 508 vd.

145) **J. Delaville le Roulx**, *La France en Orient au XVIe siècle. Expéditions du marechal Bouciaut*, Paris, 1886. Krş. **Bombaci**, *Ayn. esr.*, s. 266. **Romanin** de *Niğbolu*'da yenilen hıristiyanların Venedik ve Rodos gemilerine sığındıklarını aktarmaktadır (*Ayn. esr.*, III, s. 333).

146) *BG*, s.17.

147) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, ss. 160-162. **C. Manfroni**, **T. Mocenigo** *İstanbul* önüne vardığında Türkler'in *Pera* kuşatmasını kaldırdıklarını öne sürüyor (*CI*, s. 113) ki bu görüş **Dukas**'ın kayıtlarıyla çelişmektedir. (*Ayn. esr.*, s. 30).

148) Bu olay *Niğbolu*'da esir düşüp '34' yıl Türkiye'de kalan Bavyeralı **Shiltberger** tarafından nakledilmektedir. Onun anıları Türkçe'ye çevrilmişse de yayımlanmamıştır: *Bavyera dahilinde Münih şehrinden Şildberger namında birinin hikâyesi*, çev. Hakkı Muhlis, İstanbul, Millet Kt. Ali Emiri, T.Y. Nr. 1155.

149) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 166.

150) *Ayn. esr.*, s. 164; krş. **Manfroni**, *BG*, s. 17.

151) **Thiriet**, *RD*, I, s. 215, Nr. 919.

152) *Ayn. esr.*, s.209.

153) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 171-175.

154) *Ayn. esr.*, s. 176.

155) **Dukas**, *Ayn. esr.*, s. 31.

156) **Atiya**, *Ayn. esr.*, s. 115.

157) **Manfroni**, *RG*, s. 149 vd. Krş. *Ayn. yzr., CI*, II, s. 114.

158) Krş. **Bombaci**, *IO*, s. 267.

159), **Klaviyo**, *Ayn. esr.*, s. 48.

160) **Manfroni**, *RG*, s. 155.

161) *Göst. yer.*

162) **Manfroni**, *CI*, II, s. 114.

163) *Göst. yer.*

163) *Ayn. esr.*, s. 181.

164) Fazla bilgi için: **C. Manfroni**, *La crisi della marina militare di Venezia dopo la guerra di Chioggia, "Atti Istituto Venato"* 1910.

165) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 186 vd.

166) **Dukas, Bayezid**'in *İstanbul*'un teslimi karşılığında *Mora*'nın **Ioannes**'e verilmesini kabul eden bir anlaşmaya vardığını öne sürüyor, *Ayn. esr.*, s. 32 vd.

167) **Gibbons**, *Ayn. esr.*, s. 203; **Atiya**, *Ayn. esr.*, s. 111, **Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 288.

168) **Gibbons**, s. 159.

169) **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 511. **Manuel**'e karşı saltanat iddiasında bulunan yeğeni **Ioannes** Bizans tahtı üzerindeki haklarını '25.000' florin karşılığında Fransa Kralı'na satmak istemişti.

170) **Manfroni**, *BG*, s. 20; **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, ss. 190, 193.

171) Senato'nun 19 Haziran'da verdiği talimat: **Silberschimidt**, s. 191 vd.

172) *Ayn. esr.*, s. 192 (27 Temmuz 1399).

173) **Mafroni**, *BG*, s. 20.

174) 4 Aralık 1399 günlü Senato kararı. **Silberschimidt** bu kararı, Cumhuriyet'in gecikmeden memnun kaldığı biçiminde yorumluyor, *Ayn. esr.*, s. 193 vd.

175) **Gibbons**, *Ayn. esr.*, s. 212. Krş. **İ. H. Uzunçarşılı**, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1948, s. 391.

176) **Silberschimidt**, *Ayn. esr.*, s. 194. Ayrıntılı bilgi: **J. Delaville le Roulx**, *Ayn. esr.*

177) **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 511.

178) Ticaret gemilerini korumak amacıyla 27 Kasım 1399'da *Korfu*'ya bir kadırga gönderilmesi kararlaştırılmıştı: **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 103 vd.

179) **Silberschimidt**, s. 195; **Heyd**, *CC*, I, s. 432.

180) Fazla bilgi için: **G. Schlumberger**, *Un empereur de Byzance â Paris et â Londres. Byzance et les Croisades*. 1927.

181) **Dukas**, Venedikliler tarafından *Modon*'a götürülen **Manuel**'in "Bizanslılar'ın felaketlerinin neticelerini bekleyerek" günlerini geçirdiğini naklediyorsa da (*Ayn. esr.*, s. 33), İmparator, **Bayezid**'in **Timur**'a esir düştüğü ve *İstanbul*'un kurtulduğu haberini *Pariste* iken almıştı (**Ostrogorsky**, s. 512).

182) O dönemin bir İngiliz tarihçisinin betimlemesi: **Ostrogorsky**, s. 512.

183) Venedik Senatosu 27 Şubat 1400'de İmparator'a verdiği cevapta Despot eğer Türkler tarafından ülkesinden kovulacak olursa *Venedik*'e getirilmesinin daha güvenceli olduğunu bildirmişti: **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 105, **Thiriet**, *RD*, II, s. 10 Nr. 978; **Iorga**, *NE*, I, s. 96.

184) 14 Mayıs 1400 günlü Senato kararları: **Noiret**, *Ayn. esr.*, ss. 107, 111.

185) 26 Mart 1400. **Thiriet**, *RD*, II, krş. **Bombaci**, *IO*, s. 268.

186) **Manfroni**, *CI*, II, s. 115.

187) *Ayn. yzr.*, *BT*, s. 22.

188) 31 Ocak 1401. **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 114.

189) Kadı **Burhaneddin Ahmet**'in 1394'te gerçekleştirmeye çalıştığı bu üçlü ittifak için bkz. **Yaşar Yücel**, *Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti*, Ankara, 1970, s. 124 vd. ve *Ayn. yzr.*, *XIV-XV. yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar*, "*Belleten*" 146 (1973), s. 170 vd.

190) *Zafername*, çev. Necati Lugal, Ankara, 1949, s. 262.

191) **G. T. Dennis**,. *Three report from Crete on the Situation in Romania*, "*Studi Veneziani*" XII (1970), s. 249; krş. **Bombaci**, s. 269.

191 a) *Göst. yer.*

192) *Ayn. esr.*, s. 29.

193) **Bombaci**, *IO*, s. 269; **Nomcılo Spremıc**, *XV. yüzyılda Venedik Cumhuriyeti'nin Şarkta Ödediği Haraçlar*; çev. Mahmut Şakiroğlu, "*Belleten*," 185 (1983), s. 364.

194) 10 Ağustos 1401 günlü karar: **Thiriet**, *RD*, II, s. 19 vd. Nr. 1023.

195) **Manfroni**, *BG*, s. 21 vd.

196) **Luigi Osio**, *Documenti Diplomatici tratti dagli Archivi Milanesi*, I, Milano, 1864, ss. 369-371, Nr. CCLV.

197) *Ayn. esr.*, s. 76 vd.

198) **Heyd**, *CC*, I, s. 432 vd.

199) Ayrıntılı bilgi için: **M. Alexandrescu-Dersca**, *La Campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucarest, 1942 ve **Zeki Velidi Togan**, *Timur's Ost europapolitik*, *ZDMG*, 108 (1959), ss. 279-298.

200) **Heyd**, *CC*, I, . 454; krş. **Manfroni** *RG*, s. 151.

201) **Thiriet**, *RD*, II, s. 24, Nr. 1042. Metin: **Iorga**, *NE*, *s. 115.*

202) ***Thiriet***, **II**, s. 27, Nr. 105.

203) Metin: **Noiret**. *Ayn. esr.*, ss. 129-131. Krş. **Manfroni**, *BG*, s. 24.

204) **Heyd**, *CC*, **I**, s. 435.

205) **Manfroni**, *BG*, s. 24.

206) *Ayn. yzr.*, *CI*, II, s. 116.

207) **Babinger**, *Le vicende Veneziane nella lotta contro i Turchi durante il secolo XV, "La Civiltâ Veneziana dell'Quattrocento"* Firenze, 1957 (Kısaltma: *VV*), s.54.

208) **Heyd**, *CC*, **I**, s. 436.

209) **Thiriet**, *RD*, II, s. 31, Nr. 1076; **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 141.

210) **Thiriet**, II, s. 32, Nr. 1078, Metin: **Iorga**, *NE*, I, s. 124.

211) **N. Şâmi**, *Ayn. esr.*, s. 319.

212) *Ayn. esr.*, s. 46.

213) S. 320.

214) **Şerefeddin Yezdi**, *Zafername*'den naklen **Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 317, n.2.

215) **Thiriet**, *RD*, II, s. 33, Nr. 1083; Metin: **Iorga**, *NE*, **I**, s. 125 vd.

216) **Manfroni**, *BG*, s. 25.

217) Bu sırada Venedik için ana sorun "Doğuda ticari kuruluşlarının güvenliği idi. Bu husus göz önünde tutularak her tarafta barış ve istikrarın sağlanmış olması gerekirdi" (**G. T. Dennis**, *1403 Tarihli Bizans-Türk Andlaşması*, çev. Melek Delilbaşı, *DTCFD*, XXIX/1-4 (1979) s. 154).

218) **M. Latrie**, *Commerce et expéditions militaires de la France et de Venice au Moyen âge*, Paris, 1880. ss. 178-82; **G. M. Thomas**, *Diplomatarium Veneto-Levantinium*, **I**, ss. 290-293, Nr. 159; **N. Iorga**, *Priviegiul'lu Mohammed al II- lea pentru Pera. "Analele Academeci Romane,"* ser. II (1913-1914), s. 85-88.

219) Venedik Docu'na sunulan bu rapor üzerinde ayrıca duracağız. İtalyanca metin: **G. Dennis**, *Ayn. esr.*, s. 161-164.

220) **Manfroni**, *BG*, s. 28 vd.; **F. Dölger**, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, 5. Teil, Munich (1965), Nr. 3201; **P. Wierth,** *Zum Geschichtsbild Kaiser Johannes VII Palailogos, "Byzantion"* 35 (1965), s. 595 vd.

Tarihlerin tartışması için bkz. **G. Ostrogorsky,** *Byzance Etat tributaire de l'Empire turc*, "Zbornik", Belgrad, 5 (1958), s. 53, n.20.

221) **M. Delilbaşı** çevirisi: *1403 Tarihli Bizans-Türk Andlaşması, DTCFD*, XXIX/1-4 (1979), ss. 153-166.

222) **Thiriet**, *RD*, II, s. 37, Nr. 1104; **Iorga,** *NE*, I, s. 133 vd. **Bombaci** de Ocak-Şubat aylarını kabul ediyor: *IO*, s. 290.

233) *Göst. yer.*, s. 157.

224) *Ayn. esr.*, s. 47 vd.

225) **Thiriet**, *RD*, II, s. 37, Nr. 1104; **Iorga**, *NE*, I, s. 133 vd.

226) **Thiriet**, II, s. 38, Nr. 1107; **Iorga**, I, s. 130 vd.

227) 2 Mayıs 1403, **Thiriet**, *RD*, II, s. 39, Nr. 1111, **Iorga**, *NE*, I, s. 138.

228) İtalyanca metin ve Türkçe özet çeviri için, **G. T. Dennis**, *Ayn. esr.*, ss. 161-165.

229) *Ayn. esr.*, s. 154.

230) **P. Zeno** bunu sağlayabilmek için Türk beylerine para verdiğini (*contamination de dener* = işe para karıştırmak) öne sürüyor. *Göst. yer.*, s. 162 vd.

231) Ancak son kez bunu yayımlayan **G. T. Dennis**, çeviriye ilişkin baştaki ek paragrafla birlikte hepsini numaraladığı için, karşılaştırmada kolaylık sağlamak amacıyla biz de bu numaraları kullanacağız.

232) **Dennis**'te yanlış olarak vergiden '500' duka indirildiği söyleniyor, *Göst. yer.* s. 161.

233) Krş. **Manfroni**, *CI*, II, s. 117.

234) **Y. Bayezid**'in ölüm nedeni hakkında pek değişik rivayetler olmakla birlikte genelde eceliyle öldüğü kabul edilmektedir (**M. H. Yinanç**, *Bayezid I, İA*). Bununla birlikte 1402-1415 yılları olaylarını içeren bir Venedik kroniği onun **Timur** tarafından öldürüldüğünü nakletmektedir (*"E in fine el diti Timir fexe morir Baixeto". Cronachetto Venziana dal 1402 al 1415.* pub. V. Joppi, Venezia, 1879, s. 2 vd.)

235) Venedik'te 1679'da **Z. Valaresso**'nun *Baiamonte Tiepolo* adlı komik destanı oynanmıştı. 1689'da başlayarak da 1746'ya kadar *Il GranTamerlano* adlı bir müzikal dram (opera) sergilenmişti. 1722'de *Napoli*'de, 1744'te de *Firenze*'de **Bayezid**'in esaretini içeren müzikallerin oynandığı bilinmektedir: **Paolo Preto**, *Il mito del Turco nella letteratura veneziana, "Venezia e i Turchi"*, Milano, 1985, ss. 134-153.

236) *CI*, II, s. 118.

237) *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına*, çev. Halil İnalcık, *"Belleten"*, VII, 27 (1943), s. 558 (Kısaltma: *AI*).

238) *Ayn. esr.*, s. 573 vd.

239) **Bombaci**, *IO*, s. 292.

240) Metin: **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 163; özet: **Thiriet**, *Rd*, II, s. 54 vd. Nr. 1197. Bunda *Ağrıboz* yöneticilerinden *Kandiye*'de devlet şantiyelerinde çalıştırılmak üzere, '25' Türk gönderilmesi istenmektedir.

241) 21 Şubat 1407 günlü karar. Metin: **F. Thiriet**, *Vénitiens a Thessalonique*, *"Byzantion"* (1953), s. 331; özet: *Ayn. yzr.*, *RD*, Iı, s. 65, Nr. 1243.

242) **Thiriet**, *RD*, II, s. 68, Nr. 1256.

243) **Bombaci**, *IO*, s. 292 vd.

244) Doc **Michele Steno**'nun **F. Giustiniani**'ye verdiği 30 Mart 1406 günlü uzun talimat: *Diplom. Ven.-lev.* II, ss. 297-301. Nr. 162.

245) Sözkonusu talimat: *Göst. yer.*, s. 300; **Spremıc**, *Ayn. esr.*, s. 365.

246) **Manfroni**, *BG*, s. 30.

247) **Thiriet**, *RD*, Iı, s. 64, Nr. 1238 ve s. 66, Nr. 1248.

248) **Iorga**, *NE*, I, ss. 169-171, krş. **Spremıc**, *Ayn. esr.*, s. 365 vd.

249) *CI*, II, s. 118.

250) **Ali** Paşa hk. **İ. H. Uzunçarşılı**, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, 1974, ss. 31-45.

251) **Dukas**, *Ayn. esr.*, s. 51 vd.; **Bombaci**, *IO*, s. 293.

252) **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 181.

253) **Iorga**, *NE*, I, ss. 162-164. Özeti: **Thiriet**, *RD*, II, s. 78, Nr. 1311.

254) **Iorga**, *Göst. yer.*, krş. **M. Spremıc**, *Ayn. esr.*, s. 366. **Manfroni**, Venedik'in bu sırada Arnavutluk vergisini artırdığından söz ediyorsa da rakam vermiyor. *CC*, II, s. 118 vd.

255) 9 Şubat 1409 günlü karar. **Thiriet**, *RD*, II, s. 84, Nr. 1343.

256) Metin: **Iorga**, *NE*, I, 169-171, özet: **Thiriet**, *RD*, II, s. 85, Nr. 1347.

257) **Spremıc**, *Ayn. esr.*, s. 367. **Musa** Çelebi'nin 12 Ağustos 1411 günlü Ahidnamesi'nin başında bu anlaşmaya değinilmektedir (*Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, s. 302 vd.).

258) **Thiriet**, *RD*, II, s. 88, Nr. 1362.

259) **Bombaci**, *IO*, s. 294.

260) 24 Temmuz 1410 günlü karar: **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 203.

261) **Thiriet**, *RD*, Iı, s. 93, Nr. 1384.

262) **Iorga**, *NE*, I, 185; **Thiriet**, *Göst. yer.*, krş. **Spremıc**, *Ayn. esr.*, s. 369.

263) 17 Nisan 1411 günlü karar: **Iorga**, *NE*, I, s. 194, **Thiriet**, *RD*, II, s. 98, Nr. 1415.

264) **Thiriet**, *Göst. yer.*

265) ***Iorga***, *NE*, I, s. 194; **Thiriet**, II, s.98, Nr. 1415.

266) *AI*, s. 577.

267) **Thiriet**, *RD*, II, s. 99 vd. Nr. 1419.

268) Metin: **Iorga**, *NE, I, ss. 196-199;* **Thiriet**, *RD*, II, s. 100, Nr. 1422.

269) **Thiriet**, II, s. 101, Nr. 1424.

270) 24-28 temmuz 1411 günlü kararlar: *Ayn. esr.*, II, s. 102, Nr. 1431.

271) Metin: *Diplomatarium Veneto-Levantinum*. II, ss. 302-304, Nr. 164.

272) **Spremic**, *Ayn. esr.*, s. 369.

273) *Ayn. esr.*, s. 370.

274) İtalyanca metin: *Diplo. Ven.-Lev.* II, s. 303 vd.

275) İtalyanca metin: *Ayn. esr.*, II, s. 304.

276) **Dukas, Süleyman**'ı ortadan kaldıran **Musa**'nın beylere hitap eden ateşli bir konuşmasından söz ediyor. *Ayn. esr.*, s. 55.

277) **Uzunçarşılı**'nın **Makrizî**'den naklettiğine göre kuşatma, 814 Şabanı'nda (Kasım-Aralık 1411) başlamıştı. *OT*, I, s. 340, n. 2.

278) **Hammer**, *Ayn. esr.*, II, s. 107.

279) **C. Manfroni**, *CI*, II, s. 119; **Spremic**, *Ayn. esr.*, s. 375.

280) 25 Temmuz 1412 günlü karar: **Thiriet**, *RD*, II, s. 109, Nr. 1465.

281) 22 Temmuz 1412 günlü karar: *Ayn. esr.*, II, s. 108, Nr. 1463.

282) Senato 12 Ocak 1417'de bunların geri gönderilmelerini istemişti. *Ayn. esr.*, II, s. 150, Nr. 1635.

283) **Dukas**'ın tarih göstermeden anlattığı bu savaşı (s. 57) **Makrizî**, Şaban 814 (Kasım 1411) olarak naklediyorsa da (**Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 342, n. 1) olayların gelişmesine göre **Bombaci**'nin kabul ettiği "1412 yazı" daha uygun olmalıdır (*IO*, s. 298).

284) *AI*, s. 578.

285) Krş. **Manfroni**, *BG*, s. 37.

286) Metin: **Iorga**, *NE*, I, s. 214 vd.; özet, **Thiriet** *RD*, II, s. 115 vd. Nr. 1496.

V. BÖLÜM

1) Macar tarihçisi **Benda Kalman**'dan naklen **Tayyib Gökbilgin**, *XV. asrın birinci yarısında II. Murad devrinde Hıristiyan Birliği ve Osmanlı-Macar mücadeleleri esnasında Edirne, "Edirne"* s. 121.

2) *"I Turchi gli danno il titolo NOE, come a quello che ricondusse in por-*

to la nave del'Impero Osmano, battuta della nera fortuna" (Kötü talih kurbanı olan Osmanlı İmparatorluğu gemisini limana götürmeyi başardığı için Türkler ona **Nuh** unvanını verdiler), **L. Sauli**, *Ayn. esr.*, II, s. 102.

3) **Manfroni**, *RG*, s. 154.

4) **H. Akın**, *Ayn. esr.*, ss. 68-77.

5) **Dukas**, *Ayn. esr.*, s. 64.

6) *Göst. yer.*

7) *Ayn. esr.*, s. 46.

8) **Dukas, Adorno**'nun '20.000' duka karşılığında şap ocaklarının işletilmesi hakkını aldığından bahsediyorsa da (s. 99) bu para son yılların ödenmemiş vergileri toplamı olmalıdır.

9) **Heyd**, *CC*, I, s. 441.

10) **Dukas**, s. 67; **Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 351.

11) Venedik Senatosu'nun 8 Mart 1416'da Bizans elçisine verdiği cevapta, Sakız yöneticilerinin Türkler'e karşı olan *legaya* girmek için Cenova'dan emir bekledikleri, dolayısıyla durumun henüz belli olmadığı bildiriliyordu: **Thiriet**, *RD*, II, s. 140, Nr. 1599.

12) **C. Hopf**, *Ayn. esr.*, s. 45.

13) *Ayn. esr.*, s. 46.

14) **Manfroni**, *RG*, s. 155.

15) **Hyd**, *CC*, I, s. 442.

16) **Chalkokondyles**, s. 102; **Dukas**, ss. 77-81. Bu rivayet birçoklarınca tartışmasız kabul edilmektedir: **Hammer**, *Ayn. esr.*, II, 156; **Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 375 vd.; **H. İnalcık**, *II. Murad*, *IA*.

Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiye göre **S. Murad**, tahta çıktığında *Tokat* kalesine hapsettirdiği sözkonusu kardeşleri **Mahmud** ile **Yusuf**'u her iki **Mustafa** olayını çözdükten sonra hapisten çıkarttı ve "gönül gözlerini açtı" (**Âşık Paşa-zade**, *Ayn. esr.*, s. 107).

17) *IO*, s. 314.

18) *Ayn. esr.*, s. 80.

19) *Nomisma:* Bizans altun parasının genel adı. Başlangıçta '24' karat (keratia) idi. **I. Aleksios** döneminde *Hyperpyron* adı kullanılmıştır.

20) **Dukas**, *Ayn. esr.*, s. 99.

21) *Ayn. esr.*, s. 100.

22) *Ayn. esr.*, s. 107; **Sauli**, *Ayn. esr.*, II, s. 110 vd.

23) **Ş. Mustafa** isyanı hakkında ayrıntılı bilgi: **Dukas**, ss. 71-74, 85-109.

24) **C.Hopf**, *Ayn. esr.*, s. 46; **Sauli**, II, s. 111 vd.; **Heyd**, *CC*, I, s. 442; **Bombaci**, *IO*, s. 316.

25) **Uzunçarşılı,** *OT*, I, s. 358; **İnalcık,** *II. Murad, IA*; **Y. Yücel,** *CO*, s. 94.

26) *Ayn. esr.*, I, s. 178.

27) *Samsun, "IA".*

28) **Bombaci,** *IO, s. 316.*

29) Ancak yukarıda değindiğimiz gibi **Y. Bayezid** dönemindeki kuşatmayı 1391, 1395, 1496-97 ve 1400 yılları olmak üzere '4'e ayıran **İ. H. Danişmend, II. Murad**'ın bu girişimini 6. kuşatma olarak gösteriyor (*Ayn. esr.*, I, s. 187. **T. Gökbilgin** de bu görüşe katılmaktadır: *İstanbul, "IA"*, VII, s. 1184).

30) **Zafer Taşlıklıoğlu,** *II. Murad'ın İstanbulMuhasarası Hakkında bir Eser, "İÜEF Tarih Dergisi"*, VIII/11-12 (1955), ss. 212-214.

31) 10 Haziran'da başlayan kuşatmanın hangi gün kaldırıldığı kesin değildir. **M. A. Dersca-Bulgaru**, kuşatma tarihlerini 10 Haziran - 6 Eylül olarak kabul etmektedir *(Venezia e le riprese...*, s. 76). Ancak son hücum Padişah'ın 6 Eylül'deki dönüşünden sonra yapıldığına göre '3' aydan fazla sürmüş demektir. **İnalcık** bunu '50' gün (*İA*), **T. Gökbilgin** de 15 Haziran-24 Ağustos arası olarak gösteriyor ki (*İstanbul, IA)* her ikisi de yanlış olmalıdır.

32) Osmanlı kaynakları bu kuşatma hakkında bilgi vermemektedir. Bizans kaynaklarında ise oldukça bilgi vardır. **Dukas**, 109-113; **Chalkokondyles**, ss. 108-110; *Ioannes Kananos'un 6930 Hılkat yılı İstanbul Savaşı Tarihi*, çev. Zafer Taşlıklıoğlu, *İÜEF Tarih Dergisi.* VIII/11-12, ss. 209-226.

33) **Manfroni**, *CI,* II, s. 122.

34) Metin: **Belgrano**, *Ayn. esr.,* Prima serie, Doc. 58, s. 186, krş. **Manfroni**, *RG,* s. 153.

35) **Belgrano**, *Ayn. esr.,* Doc. 59, s. 187; **Manfroni**, *RG,* s. 154.

36) **Heyd**, *CC*, I, s. 443, krş. **C. Hopf**, *Ayn. esr.*, s. 46.

J. H. Mordtmann, Cüneyd'e karşı bu son seferin 1426'da yapıldığını kaydediyorsa da (*Cüneyd, "IA"*; krş. **Uzunçarşılı,** *OT*, I, s. 401) Ceneviz kaynaklarında tarih 1425 olarak geçiyor.

37) **Manfroni**, *RG*, s. 159.

38) *Ayn. esr.*, s. 157 var.

39) Tüccar **Tonso**'nun 22 Haziran 1433 günlü mektubu: *Göst. yer.*

40) **Belgrano** *Ayn. esr.,* Doc. 116, s. 206.

41) **Manfroni**, *CI,* II, s. 127; **Fr. Babinger,** *Von Amurath zu Amurath, "Oriens"*, 3/2, s. 252; krş. **Uzunçarşılı,** *OT*, I, s. 434.

42) S. 134.

43) **Neşri,** *Kitab-ı Cihannüma*, II, Ankara, 1957, s. 648; **Kemal Paşazâde**, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VI, Paris Bib. Nat. Sup. Turc. Nr. 157, Vr. 5a; *Gazavat-ı Sultan Murad b. Mehemmed Han*, Yay. H. İnalcık-M.Oğuz, s. 46 vd.

44) *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara, 1954, s.71 vd.

45) *Belgrano, Ayn. esr.* s. 218, Doc. 139. Krş. **Manfroni**, *RG.* s. 162. vd.

46) **Atiya**, *Ayn. esr.*, s. 14.

47) **Babinger,** bu suçlama için "tamamiyle hakikat gibi görünmemektedir" diyor: *Relazioni Visconteo-Sforzesche con la Corte Ottomana durante il secolo XV, "Atti del Convegno La Lombardia e l'Oriente"*, Milano, 1963 (Kısaltma: *RV*), s. 10 vd.

48) **L. Osio**, *Ayn. esr.*, I, ss. 369-371, Nr. CCLV.

49) **Babinger**, *RV*, s. 10; **Bombaci**, *IO*, s. 324. Ayrıntılı bilgi: **Giacomo Romano**, *Filippo Maria Visconti e i Turchi, "Arch. Storico Lombardo"* Ser. II, vol. XVII, s. 590 vd.

50) **Babinger**, *RV*, s. 16.

51) **Bombaci**, *IO*, s. 325.

52) **Manfroni**, *CI*, II, s. 124.

53) **F. Pezzi**'ye (Petiis) verilen 24 Temmuz 1426 günlü talimat: **Osio**, *Ayn. esr.*, II, s. 242 vd. Nr. CXXXIX Krş. **Bombaci**, *IO*, s. 326.

54) **Osio**, *Ayn. esr.*, II, ss. 274-276.

55) **Babinger**, *RV*, s. 18. **F. M. Visconti**, o tarihte Türkiye olayları hakkında verdiği bilgilerden ötürü elçisi **B. Folchi**'ye teşekkür ediyordu (**Osio**, *Ayn. esr.*, II, s. 405).

56) **Osio**, *Ayn. esr.*, II, ss. 406-408 (23 Nisan 1429 günlü Latince mektup). Duka'nın Venedikliler'le süren anlaşmazlıklardan ötürü Türkler'le mütarekeyi uzatması hakkında **Zsigmond**'a 30 Ekim 1430 tarihli mektubu (*Ayn. esr.*, II. s. 470. vd.).

57) *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon Broquière*, Yay, Schefer, Paris, 1892. Krş. **Semayi Eyice**, *Bertrandon de la Broquière ve Seyahatnamesi, "İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi"*, VI/1-2 (1975), ss. 104-107.

58) *Göst. yer.*, krş. **Bombaci**, *IO*, s. 328.

59) **Babinger**, *RV*, s. 24.

60) **Bombaci**, *IO*, s. 301.

61) **M. A. Dersca-Bulgaru**, *Venezia e ripresa...*, s. 75.

62) **Heyd**, *CC.*, I, s. 444.

63) **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 225.

64) **Thiriet**, *RD*, II, s. 120, Nr. 1516.

65) **Davud, S. Murad**'ın oğlu **Savcı**'nın torunu olarak kabul ediliyordu. Babasının adı **Murad** idi (**Bombaci**, *IO*, ss. 330, 348). **H. İnalcık** Macaristan'a sığınan '2' ayrı **Davut** ile "Kör Türk Sultanı Murad" diye anılan '3' kişiden söz ediyor ki (*FT*, s. 106, n. 164) yanılmış olmalıdır.

66) **Heyd,** *CC,* I, s. 415.

67) 21 Temmuz 1414 günlü Venedik Senatosu kararı: **Thiriet,** *RD,* II, s. 126, Nr. 1542.

68) Metin: **Iorga,** *NE,* I, s. 220, Krş. **Thiriet,** II, s. 125 vd., Nr. 1538.

69) Bu haberler İstanbul'daki bailo ya da Osmanlı başkentine giden Venedikliler'ce ulaştırılmış olmalıdır.

70) **Iorga,** *NE,* I, s. 220, Krş. **Thiriet,** II, s. 125 vd., Nr. 1538.

71) **Noiret,** *Ayn. esr.,* s. 227.

72) **Dukas**, '3' sıra kürekli '30' gemi diyor (*Ayn. esr.,* s. 66). **Heyd**'de (*CC,* I, s. 415) Türk amiralinin adı yanlış olarak **Halil** diye gösteriliyor.

73) *La Cronaca Venier*'den naklen (s. 13) *Brano di Storia Veneta,* Asolo, 1884. **R. Morozzo - M. F. Tiepolo** tarafından düzenlenen *Cronologia Veneziana del Quattrocento*'da, 17 Ekim 1414'te Venedik ile Türk Sultanı arasında bir anlaşma yapıldığından söz ediliyorsa da (*"La civiltâ Veneziana del Quattrocento"*, s. 194) kuşkusuz ki bu tarihleme yanlıştır.

74) 18 Şubat 1415. **Thiriet,** *RD,* II, s. 132. Nr. 1564. **Manfroni**'ye göre **Mustafa**'nın önerileri reddedilmişti. *BG,* s. 37.

75) **Iorga,** *NE,* I, s. 233 vd; **Thiriet,** *RD,* II, s. 136, Nr. 1584.

76) *Ayn. esr.,* s. 66.

77 **Manfroni,** *BG,* s. 38.

78) 31 Ağustos 1415, **Thiriet,** *RD,* II, s. 37, Nr. 1589.

79) **Manfroni,** *CI,* II, s. 120.

80) **Bombaci,** *CI,* s. 120

81) **Thiriet,** *RD,* II, s. 140, Nr. 1598; krş. **Manfroni,** *CI,* II, s. 120, *Ayn. yzr. BG,* s. 41 vd.

82) **Thiriet,** *Göst. yer.*

83) 7 Şubat 1416 günlü karar: *Ayn. esr.,* II, s. 139, Nr. 1596.

84) **Manfroni,** *BG,* s. 42.

85) **Thiriet,** *RD,* s. II, 140, Nr. 1599.

86) *Cronaca Venier,* s. 13 vd.

87) Metin: **Iorga,** *NE,* I, ss. 245-247; krş. **Thiriet,** *RD,* II, s. 142 vd. Nr. 1609.

88) **Thiriet,** II, s. 143, Nr. 1611.

89) Metin: **Iorga,** *NE,* I, s. 247 vd. Krş. **Thiriet,** II, s. 143, Nr. 1610.

90) **Chalkokondyles** ise '3' sıra kürekli '25' büyük gemi ile irili ufaklı diğer '80' gemiden söz ediyor: **Sophia Antoniadis,** *Le récit du combat naval de Gallipoli chez Zancaruolo en comperaison avec le texte d'Antoine Morosini et les historiens Grecs du XV siécle. "Venezia e l'Oriente..."* Venezia, 1966, s. 280.

91) **Manfroni**, *BG*, 49; **R. Morozzo - M. F. Tiepolo**, *Ayn. esr.*, s. 194; **Babinger,** *VV*, s. 55; **Bombaci**, *IO*, s. 302. Amiral **Loredano**'nun raporuna dayanan **S. Antoniadis** tarihi '29' Haziran olarak veriyor ki (*Ayn. esr.*, s. 272) bunun bir çeviri yanlışı olduğu kuşkusuzdur. Ancak onun kullandığı başka bir kaynakta, **Zancaruolo** koroniğinde savaş tarihi '30' Haziran olarak gösterilmiştir (s. 268).

92) Metin: **M. Sanudi**, *Vitae Ducum Venetorum, XXII*, Milano, 1733, col. 99; **S. Romanin**, *Ayn. esr.*, IV, s. 72 vd.; **C. Manfroni**, *BG*, ss. 69-71. **A. Morosini** kroniğindeki metin **S. Antoniadis** tarafından özetlenmiştir, *Ayn. esr.*, s. 272 vd.

93) **Manfroni**, *BG*, ss. 46-49: **Antoniadis**, *Ayn. esr.*, s. 272 vd.

94) *Göst. yer.*, s. 269. *La cronaca Venier*'de de aynı ifadeler yer alıyor (*"che tuto il mar era sangue"*, s. 15).

95) S. 66

96) **Antoniadis**, *Ayn. esr.*, s. 280

97) **Mehmet Şükrü**, *Esfâr-i Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul, 1306, s. 257 vd.

98) **Manfroni**, *BG*, s. 49; *Ayn. yzr.*, *CI*, II, s. 121.

99) S. 67.

100) 5 Temmuz 1416. **Iorga**, *NE*, I, s. 251 vd.; özeti: **Thiriet**, II, s. 145, Nr. 1622.

101) *Ayn. esr.*, s. 269.

102) *CI*, II, ss. 121 ve *BG*, s. 45.

103) **Manfroni**, *BG*, s. 50; **Antoniadis**, *Ayn. esr.*, s. 274.

104) **M. Şükrü**, *Ayn. esr.*, s. 257 vd.

105) **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 259 vd.; **Thiriet,** II, s. 152, Nr. 1639.

106) **Iorga**, *NE*, I, s. 251 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 145 Nr. 1622.

107) **Thiriet**, II, s. 146, Nr. 1625.

108) 3 Eylül 1416. **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 257 vd., **Thiriet**, II, s. 148, Nr. 1628.

109) **Thiriet**, II, s. 149, Nr. 1629.

110) **Antoniadis**, *Ayn. esr.*, s. 274.

111) **Manfroni**, *BG*, s. 52; *Venier* koroniğinde anlaşma tarihi Temmuz'un son günü *(ultimo luilo)* olarak gösteriliyor: s. 51. **İ. H. Danişmend** ise bu ön anlaşmanın tarihini 9 ya da 21 Temmuz diye gösteriyor ki (*Ayn. esr.*, I, s. 176) yanlışlık, dayandığı kaynaklardan gelmektedir.

112) *La Cronaca Venier*, s. 16; krş. **R. Morozzo-M.F.Tiepolo**, *Ayn. esr.*, s. 194.

113) **Manfroni**, *BG*, s. 53.

114) **Iorga**, *NE*, I, s. 258 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 150, Nr. 1634.

115) **R. Morozzo - M. Tiepolo**, *Ayn. esr.*, s. 194.

116) **Iorga**, *NE*, I, s. 260 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 152, Nr. 1641.

117) 18 Mart 1417 günlü Senato kararı: **Thiriet**, II, s. 152, Nr. 1642.

118) *Ayn. esr.*, II, s. 153, Nr. 1645.

119) *Ayn. esr.*, II, s. 153, Nr. 1647.

120) **Iorga**, *Ne*, I, s. 263 vd., **Thiriet**, II, s. 154, Nr. 1649.

121) **Manfroni**, *BG*, s. 57.

122) **Dukas**, s. 67; krş. **Uzunçarşılı**, *OT*, I, 355. **Babinger**, *Lapseki*'nin tahribinden sonra **Ç. Mehmed**'in hemen barış yapmaya karar verdiğini söyleyerek Venedik donanmasının bu saldırısını 1418-1419'larda gösteriyor ki (*VV*, s. 55) bunda yanılmış olmalıdır.

123) 21 Nisan 1418. **Thiriet**, *RD*, II, s. 163, Nr. 1692.

124) *Ayn. esr.*, II, s. 168, Nr. 1707.

125) *Ayn. esr.*, II, s. 175, Nr. 1743.

126) *Ayn. esr.*, II, s. 176, NR. 1747.

127) *Ayn. esr.*, II, s. 176, Nr. 1750; **Manfroni**, *BG*, s. 59 vd.

128) Yukarıda değindiğimiz gibi andlaşmanın 1416 ya da 1417'de yapıldığı yolundaki kayıtlar (**İ. H. Danişmende**, *Ayn. esr.*, I, s. 176) yanlıştır.

129) "Costantinople bailosu ve aynı zamanda Türklere elçi olarak gönderilen **Bertuzi Diedo**'nun Muhteşem Türk Emiri ile yaptığı ve içeriğine onun 5 Aralık 1419 tarihli mektubunda yer alanların da aktarıldığı barışın kopyası": *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, ss. 318-319, Nr. 172.

130) **Thiriet**, *RD*, II, s. 188, Nr. 1810.

131) **M. Alexandrescu Dersca Bulgaru**, *Venezia e la ripresa dell'espansione Ottomana al tempo di Murad II*, "Il Vetro", XXIII/1-2 (1979). Kısaltma *VO*, s. 23.

132) **Thiriet**, *RD*, II, s. 187 vd. Nr. 1807.

133) **Iorga**, *NE*, s. 312 vd. Özet: **Thiriet**, II, s. 191, Nr. 1825.

134) **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 92.

135) **Dukas**, s. 109 vd.

136) **Manfroni**, *CI*, II, s. 122.

137) **R. Morozzo - M. Tiepolo**, *Ayn. esr.*, s. 197.

138) 26 Ağustos 1422. **Iorga**, *NE*, I, s. 323; **Thiriet**, *RD*, II, s. 197, Nr. 1855.

139) **Thiriet**, II, s. 197, Nr. 1856.

140) **Iorga**, *NE*, I, s. 332; **Thiriet**, *RD*, II, s. 201, Nr. 1876.

141) **Thiriet**, II, s. 204- Nr. 1885.

142) **Manfroni**, *CI*, II, s. 122.

143) **M. A. Dersca Bulgaru**, *VO*, s. 77 vd.

144) **Bombaci**, *IO*, s. 325.

145) **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 515. **Dukas**'a göre, anlaşma ile Bizans, *Misivri* ve *Terkos* dışında *Marmara, Ege* ve *Karadeniz* kıyılarında 1402'de almış olduğu yerleri bırakıyor ve ayrıca yılda '300.000' akçe ödemeyi kabulleniyordu (*Ayn. esr.*, s. 118). **Krş.** İnalcık, *Murat II, IA.*

146) **İnalcık,** *Göst. yer.*

147) Venedik Senatosu'nun 2 Nisan 1425 günlü kararı: **Iorga**, *NE*, I, ss. 391-95; Özet: **Thiriet, II**, s. 225, Nr. 1980; krş. **Paul Lemerle,** *La Domination vénitienne â Thessalonique, "Misc. Giovanni Galbiati"*, III, Milano, 1951, s. 223 (Kısaltma: *DV*).

148) **Heyd**, *CC*, I, s. 451.

149) **S. Kougeas,** *Notizbuch eines Beamten des XV. Jahrhunderts, "Byzantinishe Zeitschrift"*, 23 (1914-1919), s. 148, n. 49; krş. **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 78, n. 25; **Bombaci**, *IO*, s. 320.

150) **Manfroni**, *CI*, II, s. 123; **Uzunçarşılı**, *OT*, **I**, s. 408.

151) **Dukas**, s. 119; **Heyd**, *CC*, I, s. 451, **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 516.

152) *DV*, s. 221. Karar metni: **K. Sathas**, *Documents...* **I**, s. 133 vd. Özeti: **Thiriet**, *RD*, II, s. 205 vd. Nr. 1892.

Despot'un böyle bir yola başvurmasında, şehir gelirinin 1/3'ünün kendisine bırakılması karşılığında *Selanik*'in Türkler'e teslim edileceği hakkında evvelce yapmış olduğu rivayet edilen önerinin (krş. **M. Delilbaşı**, *Selanik'in Venedik idaresine geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı, Belleten*, 160, s. 573) **II. Murad** tarafından kabul edilmesinin de etkisi olabilir. Ancak Osmanlı Padişahı'nın kendisine bağlı olan bir şehir için "vergi" (haraç) anlamına gelen böylesine bir öneriyi kabul etmemesi çok doğal sayılmalıdır.

153) Senato'nun 27 Temmuz 1423 günlü kararı: **Thiriet**, *RD*, II, s. 207 vd. Nr. 1898; krş. **M. Delilbaşı**, *Ayn. esr.*, s. 573, n. 1

154) 7 Temmuz 1423. *Ayn. esr.*, II, s. 205 vd. Nr. 1892.

155) *Stario (staio)*: 83 litrelik bir ağırlık ölçüsü. 4 *stario* = 1 *modius*.

156) *Grosse (gros)*: 1202'den beri Venedik'te kullanılan, 2,18 gr. ağırlığında gümüş para.

157) **Freddy Thiriet**, *Les vénitienne â Thessalonique dans la premiere moitie du XVe siécle, "Byzantion"*, XXII (1952), s. 330 (Kısaltma: *VT*).

158) **Thiriet**, *RD*, II, s. 207, Nr. 1898.

159) **Manfroni**, *CI*, II, s. 123.

160) **Lemerle**, *DV*, s. 221.

161) **Heyd**, *CC*, I, s. 451.

162) **Lemerle**, *DV*, s. 222; krş. **Dukas**, s. 119.

163) **Lemerle**, *Göst. yer.*

164) *Göst. yer.*

165) **Morosini** kodeksinden naklen **Delilbaşı**, *Ayn. esr.*, s. 575 vd.

166) **lorga**, *NE*, I, s. 347; **Thiriet**, *RD*, II, s. 210, Nr. 1908.

167) **lorga**, *Ayn. esr.*, I, s. 346 vd.

168) *Ayn. esr.*, I, s. 362 vd. 7 Mart 1424 günlü karar. Krş. **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 78.

169) **lorga**, *NE*, I, 363; **Thiriet**, *RD*, II, s. 214, Nr. 1929.

170) **lorga**, I, ss. 363-65; **Thiriet**, II, s. 215, Nr. 1931. Krş. **Lemerle**, *DV*, s. 222; **Delilbaşı**, *Ayn. esr.*, s. 577 vd.

Bu tarihlere ilişkin Venedik belgelerinde **Cüneyd**'den "Altoluogo, Palatia ve bütün Asya Hükümdarı" diye söz edilmektedir.

171) **Thiriet**, II, s. 206, Nr. 1893.

172) *Ayn. esr.*, II, s. 216, Nr. 1933.

173) **Sathas,** *Documents*...I, s. 163 vd. Krş. **Thiriet**, II, s. 216, Nr. 1934.

174) **Sathas**, *Ayn. esr.*, I, ss. 166-170; **Thirlet**, *Ayn. esr.*, II, s. 218, Nr. 1943 (28 Haziran 1424).

175) 16 Temmuz 1424 günlü karar: **Sathas**, I, ss. 171-174; Özeti: **Thiriet**, II, s. 219, Nr. 1949.

176) Sözkonusu **Mustafa**'nın gerçek kimliğini saptamaya pek olanak bulunmamaktadır. "Düzme" diye damgalanan **Yıldırım**'ın oğlu **Mustafa**'nın bu tarihten önce idam edildiği bilinmektedir. **II. Murad**'ın kardeşi **Küçük Mustafa** ise Osmanlı kaynaklarına göre 1423'te yakalanıp öldürülmüştür (**Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 393). Ancak **Dukas**'ın anlattıklarına bakılırsa (*Ayn. esr.*, s. 114) bu şehzade 1425'te ölmüş olmalıdır. Bu yüzden Venedik kaynaklarında sözü edilen bu **Mustafa** gerçek bir "Düzme" olup siyasal amaçla ortaya çıkartılmış olmalıdır.

177) **Thiriet**, *RD*, II, s. 219, Nr. 1949.

178) *Ayn. esr.*, II, s. 221 vd. Nr. 1960.

179) **Manfroni**, *CI*, II, s. 124.

180) Metin: **lorga**, *NE*, I, ss. 391-395; Özet: **Thiriet**, *RD*, II, s. 225 vd., Nr. 1980.

181) **Thiriet**, II, s. 229, Nr. 1995.

182) 23 Temmuz 1425 günlü talimat: **lorga**, *Ayn. esr.*, I, s. 400; **Thirlet**, *Ayn. esr.*, II, s. 230 vd. Nr. 2000.

183) **Thiriet**, II, s. 231, Nr. 2004.

184) *VO*, s. 80.

185) **Delilbaşı**, *Ayn. esr.*, s. 582.

186) **C. Manfroni**, *La marina Veneziana alla difesa di Salonicco* (1423-1430), Venezia, 1910 (Kısaltma: *MV*), s. 32 vd.

187) *Ayn. yzr. CI*, II, s. 124.

188) **Iorga**, *NE*, I, s. 409 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 232, Nr. 2006.

189) **Sathas**, *Ayn. esr.*, I, s. 178 vd.; **Thiriet**, II, s. 232, Nr. 2007.

190) **Lemerle**, *DV*, s. 224, **M.A.D. Bulgaru** *VO*, s. 80 vd.

191) **Iorga**, *NE*, I, s. 417.

192) Metin: **Iorga**, *NE*, s. 417 vd.; özet: **Thiriet**, *RD*, I, s. 234, Nr. 2018. Krş. **Heyd**, *CC*, I, s. 452; **Babinger**, *VV*, s. 56 (Ancak bu taslağın kesinleşmiş bir anlaşma olarak değerlendirilmesi gerçeğe uymamaktadır).

193) **Iorga**, *Göst. yer.*; **Thiriet**, *Göst. yer.*

194) **Iorga**, I, s. 417 vd.; **Thiriet**, II, s. 234, Nr. 2018.

195) **Iorga**, I, s. 424 vd.; **Thiriet**, II, s. 236, Nr. 2027. Krş. **Lemerle**, *DV*, s. 224; **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 81; **Delilbaşı**, *Ayn. esr.*, s. 585.

196) **Dukas** tarih belirtmediği için olayın hangi yıla ilişkin olduğu anlaşılmıyor (s. 120). Değişik araştırmacılar Padişah'ın bu sözlerini ayrı ayrı yıllarda gösteriyorlarsa da burada önemli olan yıl değil, **Murad**'ın kanaat ve davranışıdır.

197) **Iorga**, *NE*, I, s. 434 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 240, Nr. 2039.

198) **Iorga**, I, s. 428; **Thiriet**, II, s. 239, Nr. 2036.

199) **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 81; Krş. **Lemerle**, *DV*, s. 224.

200) 24 Ocak 1427. **Thiriet**, *RD*, II, s. 241, Nr. 2047.

201) *Ayn. esr.*, II, s. 245, Nr. 2066.

202) **Lemerle**, *DV*, s. 224; **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 82.

203) Nitekim Venedik'e ait topraklarda Türklerle yapılan bütün ticari alışverişlerin durdurulması için Senato'da yapılan bir öneri, çok büyük çoğunlukla reddedilmişti: **Thiriet**, *RD*, II, s. 256, Nr. 2120 (23 Aralık 1428).

204) *Ayn. esr.*, II, s. 249, Nr. 2086.

205) **Iorga**, *NE*, I, 480 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 253 vd., Nr. 2111. Krş. **Romanin**, *Ayn. esr.*, II, s. 233.

206) "Türkler'in Büyük Hükümdarı'nın yanında bulunan" elçinin gereksinimi için bütün paranın sağlanması amacıyla 2 Eylül'de Girit Dukalığı'na emir gönderilmişti: **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 327.

207) **Lemerle**, *DV*, s. 224; krş. **Delilbaşı**, *Ayn. esr.*, s. 585.

208) 29 Mart 1429 günlü karar: **Thiriet**, *RD*, II, s. 258, Nr. 2127.

209) **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 329; **Thiriet**, II, s. 259, Nr. 2132.

210) **Thiriet**, II, s. 259, Nr. 2134.

211) 18 Ağustos 1429; *Ayn. esr.*, II, s. 266, Nr. 2158.

212) 30 Ağustos 1429 günlü Senato kararı: **Iorga**, *NE*, I, s. 502 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 266, Nr. 2160.

213) Senato **Gerardo**'ya yardım edilmesi gereğini duymuştu. 13 Ağustos 1429 günlü karar: **Thiriet**, II, s. 265, Nr. 2157.

214) **Delilbaşı**, *Ayn. esr.*, s. 585.

215) **Thiriet**, II, s. 270, Nr. 2181.

216) **Lemerle**, *DV*, s. 225.

217) **Hammer, Yuanis Anagnosta** (Anagnostis) adlı kuşatmayı yaşamış olan birinin kroniğine dayanarak, şehrin '1' Mart 1430'da düştüğünü kabul ediyor ki (*Ayn. esr.*, II, s. 190 vd.), Venedik Senatosu kayıtlarına göre yanlış olmalıdır. **Romanin**'in naklettiğine göre bu bozgun sırasında şehirdeki '150.000' kişi buradan kaçmaya çalışıyordu (*Ayn. esr.*, II, s. 235).

218) 4 Nisan 1430, **Thiriet**, *RD*, II, s. 272, Nr. 2189.

219) *Ayn. esr.*, II, s. 277, Nr. 2211.

220) **Lemerle**, *DV*, s. 225.

221) **Iorga**, *NE*, I, s. 517 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 273, Nr. 2192.

222) **Feridun**, *Münşeatü's-selâtin*, I, s. 198; krş. **İnalcık**, *Murad II*, *IA*.

223) **Iorga**, *NE*, I, s. 517 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 273, Nr. 2192.

224) **Babinger**, *VV*, s. 56.

225) Kaynakların çoğu ön anlaşmanın **Morosini** tarafından hazırlanıp imzalandığını nakletiyorlarsa da (**M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 83) **Morosini** *Lapseki* görüşmelerine katılmamıştı.

226) **R. Morozzo - M.F. Tiepolo** kronolojisinde anlaşma tarihi yanlış olarak 3 Aralık diye gösterilmiştir (*Ayn. esr.*, s. 203).

227) *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, ss. 343-345, Nr. 182.

228) Anlaşmada **İnalcık**'ın öne sürdüğü görüşün aksine *(Murad II, IA.)* "Boğazlarda Türk gemileri için serbest gidiş-geliş taahhüt olunduğuna ilişkin bir hüküm yoktu.

229) *VO*, s. 83.

230) **Thiriet**, *RD*, III, s. 10, Nr. 2225.

231) **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 428.

232) 20 Ağustos 1433, **Thiriet**, II, s. 32, Nr. 2327.

233) *Göst. yer.*

234) 1 Mayıs 1439. *Ayn. esr.*, III, s. 72, Nr. 2495.

235) Ayrıntı: **F. Thiriet**; *La Romanie Venitienne*, s. 428.

236) **Thiriet**, *RD*, III, s. 49, Nr. 2402 (*İstanbul* ve *Trabzon*'daki veba

salgını nedeniyle *Romania*'ya gidecek gemilerin *Istria* önlerinde beklemesi emredilmişti).

237) *Edirne*'de ticaret yapan **Niccolo Giustiniani**'nin Sultan'a başvurusu hakkında Senato görüşmeleri: **Thiriet**, *RD*, III, s. 52, Nr. 2417.

238) Metin: **Iorga**, *NE*, III, s. 8 vd.; **Thiriet**, III, s. 55, Nr. 2429 (Burada isim **Gökterem** diye okunmuşsa da şüphelidir).

239) Krş. *Gazavat-ı Sultan Murad...*, s. 79.

240) Ayrıntı: **G. Hofmann**, *Die Konzilsarbeit in Florens. "Orient Christ.-Period"*, 4 (1938), ss. 157-188, 372-422.

241) **Dukas**, s. 131; **Ostrogorsky**, *Ayn. esr.*, s. 519.

242) *Memorii 1411-1477*, ed. V. Grecu, Bucarest, 1958, s. 60. Krş. **E. Zachariadou**, *Les Janissaires de l'empereur byzantin "Mem. A. Bombaci"*, Napoli (1982), s. 591 vd. **Uzunçarşılı**, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 58.

243) İmparator'a eşlik eden Kilise mensuplarından **S. Syropoulos**'un anıları: **V. Laurent**, *Les Mémoires du Grand Ecclesiarques de l'Eglise de Constantinople Slyvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439)*, Paris, 1971, s. 200 vd.

244) **Dukas**, s. 130 vd.

245) Metin **Schefer** tarafından yayınlanmıştır: *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière*, Paris, 1892, ss. 263-268. Krş. **Francesco Cerone**, *La politica orientale di Alfonso di Aragona, "Arch. Storico per le provincie Nepoletane"*, XXVII, Fas. II, s. 436; **Bombaci**, *IO*, s. 334.

246) Hıristiyanlarca kutsal sayılan yerlerin kurtarılması ya da Türkiye'nin paylaşılması için XIII. yüzyıl sonlarında 1899'a kadar düzenlenen projeler, Romen tarihçisi, **T.G. Djuvara**'nın derlemelerine göre '100'ü bulmuştu: *Cent projets de partage de la Turquie*, Paris, 1914. Ancak gerçek sayı '100'den fazlayı bulmaktadır.

247) **Djuvara**, *Ayn. esr.*, s. 612-617.

248) Metin: **Iorga**, *NE*, III, 83; özet: **Thiriet**, III, s. 92, Nr. 2568.

249) **Bombaci**, *IO*, s. 336.

250) **Babinger**, *VV*, s. 60 vd.

251) 16-17 Şubat 1442. **Thiriet**, *RD*, III, s. 91 vd. Nr. 2567.

252) *Ayn. esr.*, III, s. 96 vd., Nr. 2591.

253) **Iorga**, *NE*, III, 105; krş. **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 85.

254) **Massimo Pettrocchi**, *La Politica della Santa Sede di fronte all'invasione Ottomana (1444-1718)*, Napoli, 1955, s. 23.

255) *Ayn. esr.*, s. 21 vd.

256) **Bombaci**, *IO*, s. 336.

257) **Iorga**, *NE*, III, s. 122 vd.; **Thiriet**, *RD*, III, s. 101, Nr. 2603.

258) **Manfroni**, *CI*, II, s. 126.

259) **Iorga**, *Göst. yer.*; **Thiriet**, *Göst. yer.*

260) 10 Mayıs 1443. **Thiriet**, *RD*, III, s. 101, Nr. 2604.

261) **Iorga**, *NE*, III, s. 129 vd.; **Thiriet**, III, s. 102, Nr. 2608.

262) **Thiriet**, III, s. 107, Nr. 2629.

263) **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 114. Nr. 2655.

264) **Thiriet**, *RD*, III, s. 114. Nr. 2655.

265) **Babinger**, *Von Amurath...*, s. 243; **Bombaci**, *IO*, s. 341.

266) Bu konuda ayrıntılı bilgi: **İnalcık**, *FT*, s. 8-28.

267) *Ayn. esr.*, ss. 28-52.

268) **Iorga**, *NE*, III, s. 187; **Thiriet**, *RD*, III, s. 118, Nr. 2668.

269) **Babinger**, *VV*, s. 62.

270) **Thiriet**, *RD*, III, s. 119 vd. Nr. 2669.

271) *Valona (Avlonya)* ve *Argyrocastro* karşılığında '500-1.000' hyperper öngörülmüştü. **Iorga**, *NE*, III, s. 179 vd.; **Thiriet**, *RD*, III, s. 115 vd., Nr. 2659.

272) **Babinger**, *VV*, s. 60 vd.

273) **Iorga**, *NE*, III, s. 188, **Thiriet**, *RD*, III, s. 119, Nr. 2670.

274) Metin: **Sathas**, *Ayn. esr.*, I, s. 208-211; özet: **Thiriet**, *RD*, III, s. 119, Nr. 2671.

275) **Franz Babinger**, *Mahomet II. Le Conquerant et son temps. 1432-1481*, Paris, 1954 (Kısaltma: *MC*), s. 44 vd.; **Bombaci**, *IO*, s. 342.

276) **Bombaci**, s. 345.

277) **Babinger**, *VV*, s. 62.

278) **M. Petrocchi**, *Ayn. esr.*, s. 25.

279) **C. Coco - F. Manzonetto**, *Baili Veneziani...*, s. 23.

280) **Iorga**, *NE*, II, s. 195; **Thiriet**, *RD*, III, s. 120, Nr. 2675.

281) Senato'nun 15 Şubat 1445 günlü kararı. *Göst. yerler.*

282) Aynı karar.

283) **Thiriet**, *RD*, III, s. 121, Nr. 2678.

284) *Ayn. esr.*, III, s. 122, Nr. 2681.

285) 3 Nisan 1445. **Iorga**, *NE*, III, s. 198; krş. **M.A. Dersca**, *VO*, s. 89.

286) **M.A. Dersca Bulgaru**, *VO*, s. 89.

287) **Thiriet**, III, s. 123, Nr. 2685.

288) Metin: **Iorga**, *NE*, III, s. 200 vd. Özet: **Thiriet**, *RD*, III, s. 124, Nr. 2689.

289) *VV*, s. 63.

290) **Bombaci**, *IO*, s. 348 vd.

291) **Manfroni**, *CI*, II, s. 128. **Aldobrandino**, bailo **Foscolo**'nun ulağı olarak *Edirne*'ye gitmişti (**Babinger** *MC*, s. 201; **M.A.D Bulgaru**, *VO*, s. 89). *Diplomatarium Veneto-Levantinum*'da yayımlanmış olan anlaşma metninde (II, ss. 366-368, Nr. 198) barışın **II. Mehmet** ile **Aldobrandinum** tarafından imzalandığı ve onun bailo **A. Foscolo** adına "barış yapmak ve onaylamak" için geldiğini belirtmiştir.

292) **Heyd** (*CC*, I, s. 453) ve **Babinger**, (*VV*, s. 63) **II. Mehmed**'in anlaşmayı 15 Şubat'ta imzaladığını öne sürürüyorlarsa da ahidname metnine göre yanlış olması gerekir.

293) İtalyanca metin: *Litterae Mohammedi ad bailum Constantinopolitanum, de pactis iuramento confirmatis. A. d. 1446, die 9 m. Martii. (Diplomatarium Veneto-Levantinum,* II, s. 369, Nr. 199).

M.A.D. Bulgaru, II. Mehmed'in 25 Şubat'ta yapılan anlaşmayı 9 Mart'ta onayladığını kabul ediyor ki (*VO*, s. 89), sözkonusu mektup Padişah'ın onayından sonra yazılmış olup Venedik'in onayını istemektedir.

294) *Mehmed's II frühester Staatsvertrag (1446). "Orientalia Christiana Periodica"*, 15 (1949), ss. 225-258. Bu yayın hk. **Alessio Bombaci**'nin eleştiri ve eklemeleri: *Due Clausole del Trattato in greco fra Maometto II e Venezia del 1446. "Byzantinische Zeitshrift"*, XLIII, 2 (1950), ss. 267-271.

295) *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, ss. 366-368, Nr. 198.

296) **C. Manfroni** bu rakamları bir indirim olarak değerlendiriyorsa da (*CI*, II, s. 128), bu indirim daha önce 1430 anlaşmasıyla yapılmıştı.

297) "Gerçekte Cumhuriyet'in iyi bir ticaret yaptığı söylenebilir." (**Manfroni**, *Göst. yer).*

298) **Thiriet**, *RD*, III, s. 130, Nr. 2710.

299) 17 Mayıs 1446, *Ayn. esr.*, III, s. 131, Nr. 2715.

300) **Babinger**, *MC*, s. 62.

301) İtalyanca metin: *Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, s. 370, Nr. 201 (*"Pacis inter Venetos et Turcos per Murad II soldanum ratificato.")*

302) 6955 - 5509 = 1446.

303) *"Litterae eiusdem ad Andream Fusculo bailum Constantinopolitanum." Diplomatarium Veneto-Levantinum*, II, s. 370 vd. Nr. 202.

304) **Iorga**, *NE*, III, s. 212 vd.; **İnalcık**, *FD*, s. 101.

305) Metin: **Iorga**, *NE*, III, s. 208; özet: **Thiriet**, *RD*, III, s. 135 vd., Nr. 2734.

306) **Babinger**, *VV*, s. 71.

307) **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 90.

308) **Thiriet**, *RD*, III, s. 137, Nr. 2742; krş. **A.M.D. Bulgaru**, *VO*, s. 90.

309) **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 418.

310) 3 Kasım 1448. **Thiriet**, *RD*, III, s. 147, Nr. 2787.

311) **Iorga**, *NE*, III, ss. 252-254.

312) **M.A.D. Bulgaru**, *VO*, s. 91 (Burada '1436' andlaşması deniliyor ki bir baskı yanlışı olmalı).

313) **Francesco Cerone**, *La politica Orientale di Alfonso di Aragona*, I, s. 25.

314) **Heyd**, *TT*, s. 488.

315) *Ayn. esr.*, s. 601.

316) **Uzunçarşılı**, *OT*, I, s. 234.

317) **Heyd**, *TT*, s. 524.

318) **F. Cerone**, *Ayn. esr.*

319) **İnalcık**, *FD*, s. 31.

320) **F. Cerone**, *Ayn. esr.*, II, s. 425.

321) *Ayn. esr.*, II, s. 432.

322) *Ayn. esr.*, II, s. 443.

323) Andlaşma metni: *Ayn. esr.*, III, ss. 573-577. **F. Babinger** bu anlaşmanın **II. Murad**'ın ölümü ve **II. Mehmed**'in ikinci kez tahta çıkışından sonra Bizans'ta bulunan Tolentinolu **Francesco Fielfo**'nun yeni bir Haçlı seferi için Fransa Kralı **VII. Charles**'a yazdığı mektubun sonucunda yapılmış olduğunu söylüyorsa da (*MC*, ss. 88-90), ittifak 9 Şubat'ta yani **Murad**'ın ölümünden yalnızca '6' gün sonra yapıldığına göre buna maddeten olanak yoktur. Ayrıca **Demetrius**'un elçisi uzun süreden beri Napoli sarayında bulunduğuna ve **Fielfo**'nun mektubu da 20 Mart 1451 tarihini taşıdığına göre böyle bir etki sözkonusu olmamak gerekir.

324) **F. Cerone**, *Ayn. esr.*, III, s. 584.

325) *Ayn. esr.*, III, s. 594.

326) **Babinger**, *MC*, s. 88.

327) **Fr. Babinger**, *Fatih Sultan Mehmet ve İtalya*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, *"Belleten"*, XVII, 65 (1953), s. 41.

328) *Abendlaendische Künster zu Konstantinopel im XV. und XVI. jahrhundert. I- Italiensche Künster am Hofe Muhammeds, II.. des Eroberers 1451-1481.* Wien, 1918.

329) Türkçe çevirisi: Bekir Sıtkı Baykal, *Belleten*, s. 65.

330) *Le voyage d'Outremer:..*, s. 263.

331) **Babinger**, *Fatih ve İtalya*, s. 44.

332) *Ayn. esr.*, ss. 45-49. Bu konuda ayrıntılı bilgi: **Emil Jacobs**, *Cyriacus von Ancona und Mehmed II*, *"Byzantin-Zeitschrift* XXX (1929), ss. 197-202.

333) **Thiriet**, *RD*, III, s. 167 vd. Nr. 2862.

334) İtalyanca çevirisi: *"Pax Mohammadi II soldani Turcorum, a.d. 1451, die 10 m Septembris." (Diplomatarium Veneto-Levantinum,* II, ss. 382-384, Nr. 209).

335) Metin: **S. Romanin**, *Ayn. esr.,* IV, s. 260.

336) Karamanoğlu **A. Ali**, Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli'deki ilk fetihleri sırasında **Orhan** Bey'e bir "koşum" yardımcı kuvvet göndermişken sonradan kıskançlıkla kayınpederi **I. Murad**'a cephe almış ve Osmanlılar aleyhine ilk Anadolu ittifakını oluşturmuştu. (**Şehabeddin Tekindağ**, *Karamanlılar, IA,* VI, s. 321 vd.).

I. Murad'ın, "Gâzilerin ayağı bağı" olan **A. Ali** Bey üzerine yürümesi, arkasından **Y. Bayezid**'in Karaman ülkesini zaptetmesi, Ankara savaşından sonra Osmanlı-Karaman rekabetini artırarak Anadolu'ya egemen olma yarışına dönüştürmüştü.

337) **Thiriet**, *RD,* I, s. 31, Nr. 39.

338) 30 Ağustos 1429'da **G. Soranzo**'ya verilen talimat: **Iorga**, *NE,* I, s. 502 vd.; **Thiriet**, *RD*, II, s. 266, Nr. 2160.

339) **Âşıkpaşa-zâde**, s. 119; **M. Neşri**, II, 614; *Gazavatname...*, 83; **Iorga**, *Les voyageurs Orientales en France, "Revue Historique du Sud-Est Europeen,"* IV (1927), s. 8.

Sevgendname metni: **Uzunçarşılı**, *Karamanoğulları Devri Vesikalarından: İbrahim Beyin Karaman İmareti Vakfiyesi, "Belleten"*, I, 1 (1937) 120 vd.; *Ayn. yzr., AB,* s. 26 vd.

340) *Voyage d'Outremer...* ss. 89-92; krş. **O. Turan**, *SS,* s. 84.

341) Fetva fotokopileri: **Uzunçarşılı,** *Ayn. esr.* ve *OT*, I, s. 428, n.1.

342) 30 Mart 1451, **Thiriet**, *RD,* III, s. 165, Nr. 2852.

343) *Ayn. esr.,* III, s. 166, Nr. 2857.

344) *Ayn. esr.,* III, s. 168, Nr. 2864.

345) **Dethier**, *Prise de Constantinople par l'empereur Türc,* III, s. 632, Krş. **Ş. Tekindağ**, *Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar, "Tarih Dergisi"*, XIII/17-18 (1962-1963).

346) Latince metin: **Romanin**, *Ayn. esr.,* IV, ss. 523-525; *Diplomatarium Veneto-Levantinum,* II, ss. 385-387, Nr. 210.

347) *Dip. Ven.-Lev.* II, s. 387.

348) **A. Dethier**, *Ayn. esr.,* IV, s. 219; **Tekindağ**, *Ayn. esr.*, s. 45.

VI. BÖLÜM

1) **İnalcık**, *İmtiyazat, EI,* 1211[2]

2) *Kanunname-i Sultanî ber-muceb-i Örf-i Osmanî*, Yay. R. Anhegger-H.İnalcık. s. 41 vd.

3) *Ayn. esr.*, s. 78 vd.

4) *Ayn. esr.*, s. 63

5) **Ö. Lütfi Barkan**, *XV. ve XVI'ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Kanunlar*, İstanbul, 1943, ss. 240, 349.

6) **Thiriet**, *RD*, I, s. 132, Nr. 532.

7) *Ayn. esr.*, I, s. 136 vd. Nr. 552.

8) Andlaşma için: **Heyd**, *TT*, II, s. 316 vd.; **Babinger**, *MC*, s. 135.

9) Bu konuda: **M. Spremıc,** *Ayn. esr.*

10) 23 Temmuz 1384, **Thiriet**, *RD*, I, s. 168, Nr. 678.

11) *Ayn. esr.*, I, s. 197, Nr. 825.

12) 14 Temmuz 1444'te Korfu yöneticilerine verilen talimat: **Iorga**, *NE*, III, s. 179 vd.; **Thiriet**, *RD*, III, s. 115 vd., Nr. 2659.

13) 4 Mart 1406 günlü Senato kararı, **Thiriet**, II, s. 56, Nr. 1204.

14) **Babinger**, *Fatih ve İtalya..., ss.* 64, 71, 77.

15) **Şerafettin Turan**, *Barak Reis'in Şehzade Cem Meselesiyle ilgili olarak Savoie'ya Gönderilmesi. "Belleten"*, 103, (1962), s. 547.

16) **Giacomo Romano**, *Filippo Maria Visconti e i Turchi, "Arc. Sto. Lombardo"*, XVII, s. 590; **Fr. Babinger**, *Relazioni Visconteo...*, s. 10.

17) **Noiret**, *Ayn. esr.*, s. 293; **Thiriet**, *Rd*, II, s. 198, Nr. 1859.

18) **J. Sottas**, *Ayn. esr.*, s. 50

19) **Thiriet**, III, s. 119 vd., Nr. 2672.

20) Örneğin, **Fatih** döneminde (1471) *Menavişe Sücisi denilen Mora'daki Monembasia* şarabının fıçısından '67' akçe gümrük alınıyordu: *Kanunname-i Sultani ber muceb-i Örf-i Osmanî*, Yay. Anhegger-İnalcık, s. 79.

21) Krş. **M. Akdağ**, *Ayn. esr.*, I, s. 386.

22) *Ayn. esr.*, s. 390.

23) S. 205

24) 27 Ekim 1436 günlü karar: **Iorga**, *NE*, III, s. 8 vd.; **Thiriet**, *RD*, III, s. 55 vd., Nr. 2429.

25) Krş. **S. Eyice**, *Ayn. esr.*, s. 102.

26) *Ayn. esr.*, s. 92 vd.

27) **Thiriet**, III, s. 148, Nr. 2793.

28) *Kanunname-i Sultanî...*, s. 40 vd.

29) **Tayyib Gökbilgin**, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 47 (Mahalle-i Mescid-i Bazirgân Turud, Mahalle-i Bazirgân Bâli nâm-ı diğer Hoca Bali).

30) **S. Eyice,** *Ayn. esr.*, s. 105.

31) Bu yangında bedesten ile birlikte '7.000' ev yanmıştı. **Babinger**, *Von Amurath...*, s. 244, 248.

32) **Thiriet**, III, s. 52, Nr. 2417.

33) **S. Eyice,** *Ayn. esr.*, s. 103.

34) 20 Nisan 1426 günlü Senato kararı: **Iorga**, *NE*, I, s. 417; **Thiriet**, *RD*, I, s. 235, Nr. 2018.

35) 24 Temmuz 1427. *Ayn. esr.*, II, s. 245, Nr. 2066.

36) Önerinin onaylanmasında '31' üye çekimser kalmış, '13' olumluya karşı da '101' olumsuz oy çıkmıştı. *Ayn. esr.*, II, s. 256, Nr. 2120.

37) **Iorga**, *NE*, III, s. 179 vd.; **Thiriet**, III, s. 115, Nr. 2659.

38) **Heyd**, *TT*, s. 599; krş. **Wiltek**, *MB*, s. 56.

39) **Fr. Thiriet**, *A propos de la Seigneurie des Venier sur Cerigo*, *"Studi Veneziani"*, XII (1970), s. 204.

40) S. 26.

41) **Dennis**, 1403 tarihli *Bizans-Türk Andlaşması*, s. 165.

42) **Ugo Tucci**, *Tra Venezia e mondo Turco...*, s. 51

43) **Ş. Turan**, *Barak Reis*'in, s. 547.

44) Nocera Piskoposu olan **P. Giovio, V. Karl**'a sunduğu raporunda, Türk ordusunun '3' yönden Avrupa ordularına üstün buluyordu: İtaat –ölümü göze alaraktan savaşma– çok kanaatkâr olma ve açlığa dayanma. (**F. Sansovino**, *Dell'Historia Universale. Libri Tre.* Venetia, 1514, s. 230[a]).

45) **İ. H. Danişmend**, *Ayn. esr.*, I, s. 92.

46) S. 33.

47) Venedikli Sekreter **Ludovisi** 1534'te böyle yazıyordu. **U. Tucci**, *Ayn. esr.*, s. 51.

48) **Ricaut**, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. Battista Nani, Venetia, 1672, s. 295.

49) **Manfroni**, *BG*, s. 58.

50) S. 134 vd.

51) **L. Cappelletti**, *Dell'Industria e del commercio dei Veneziani*, s. 17.

52) **Ricaut**, XVII. yüzyılda şunları yazıyor: "Türkler Venedik tersanesini o kadar üstün tutuyorlar ki, o tersaneye sahip olabilmek için Venedik şehrini zaptetmeyi çok arzu ediyorlar...", s. 295.

53) *Tuhfetü'l-kibar*, Yay. O. Ş.Gökyay, İstanbul, 1973, s. 205: "Gemi ve deniz işleriyle ilgili deyimlerin ve adların kimi İspanyol, kimi İtalyan ve kimi Rumca'dır."

54) *Esfar-ı Bahriye-i Osmaniye*, ss. 42, 146-148, 157-160.

55) *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, Illinois-Urbana, 1958.

56) Gaeta'lı olan **Jacobo, Fatih Mehmed**'e '30' yıl boyunca hizmet etmişti. **Babinger** onun hakkında şunları söylüyor: "Şüphesiz maharetli bir doktor, belki de mahir bir diplomat ve insan sarrafı olan bu Maestro **Jacopo**, padişahın huyuna uymasını bilen ve hiçbir zaman gözden düşmemenin sırrını bulmaya muvaffak olan yegâne İtalyan'dır" (*Fatih ve İtalya*, 63). Fazla bilgi için: *Ayn. yzr. Ja'qub Pascha, ein Leibarzt Mehmed's II. Leben und Schicksale des Maestro Jacopo aut Gaeta. "Rivista degli Studi Orientali"*, XXVII, (1951), ss. 87-113.

57) **Babinger,** *FI*, s. 4.

58) **Eyice,** *Ayn. esr.*, ss. 94, 101.

59) Bu konuda şimdilik bkz. **Manlio Cortelazzo,** *La Conoscenza della lingua Turca in Italia nel '500', 'Il Veltro"*, XXIII, 2-4 (1978), ss. 133-141.

60) Bu doktora çalışmasının ancak bir özeti yayımlanabilmiştir: *İtalyanca'dan Türkçe'ye, Türkçe'den İtalyanca'ya Geçmiş Sözcükler; "İtalyan Filolojisi (Filologia Italiana)*, Yıl. 10, Sayı 11 (1978), ss. 135-153.

61) **Theodoro Spandugnino**, *De la origine del Imperatori Ottomani*, s. 191.

62) İmge Yayınları, Ankara, 1987.

63) XVII. Kanto: "Ne Türkler, ne Tatarlar renk ve şekil bakımından bu kadar çeşitli kumaş asla yapmamışlardır".

64) Bunun için: **Agostino Pertusi**, *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi, "Studi Venezianti"* XII (1970), ss. 465-552.

BİBLİYOGRAFYA

Akdağ, Mustafa : *Türkiye'nin İkdisadi ve İçtimai Tarihi,* I, (1243-1453), Ankara, 1959

Akın, Himmet : *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma,* 2. baskı, Ankara, 1968.

Antoniadis, Sophia : *Le récit du combat naval de Gallipoli chez Zancaruolo en comparaison avec le texte d'Antoine Morosini et les historiens Grecs du XVe siécle, "Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento"*, Venezia, 1966, ss.267-281.

Âşık Paza-zâde : *Tevârih-i Âl-i Osman. Âşık Paşa-zâde Tarihi,* Yay. Ali Bey, İstanbul, 1332.

Atiya, A.S. : *Niğbolu Haçlılar Seferi,* çev. Esat Uras, Ankara, 1956.

Ayalon, Davit : *Memlükler ve Deniz Kuvvetleri, İslam âlemi ile Hıristiyan Avrupa Arasındaki Mücadelenin bir Safhası "İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi"*, 25(1971), ss. 39-50.

Babinger, Franz : *Mahomet II. Le Conquerant et son temps. 1432-1481. La grande peur du monde au tournant de l'histoire,* trad. E. del Medico, Paris, 1954.

" " : *Fatih Sultan Mehmet ve İtalya,* çev. B. Sıtkı Baykal, *"Belleten"*, XVII, 65 (1953), ss. 41-82.

" " : *Von Amurath zu Amurath, "Oriens"*, vol. 3, Nr. 2 (1950), ss. 233-244.

" " : *Le vicende Veneziane nella lotta contro i Turchi durante il secolo XV,* in *"La Civiltâ Veneziana dell'Quattrocento"*, Firenze, 1957, ss. 51-73.

" " : *Relazioni Visconteo-Sforzesche con la Corte Ottamana durante il secolo XV, "Atti del Convegno La Lombardia e l'Oriente"*, Milano, 1963, ss. 8-30

Barkan, Ö. Lütfi : *XV. ve XVI'ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I, Kanunlar;* İstanbul, 1943.

Barthold, W. : *İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet,* çev. A. Kadir, *"Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası"*, I (1931), İstanbul, ss. 136-159.

Bekin, Ahmet Rıza : *İpek Yolu,* Ankara, 1981.

Berchet, Guglielmo : *Relazioni dei Consoli Veneti nella Siria,* Torina, 1866.

Berindei,Mihnea- : *La Tana-Azaq. De la présence Italienne a l'emprise Ottomane.*

Vemstein, Gilles : *(fin XIIIe-millieu XVIe siécle, "Turcica"*, VIII/2, (1976), ss. 110-201.

Bertele, Tommaso : *Il Palazzo degli Ambasciatori Venezia a Costantinopoli*, Bologna, 1932.

Biskupski, Ludwik : *L'Origine et l'historique de la Representation officielle du Saint-Siége en Turquie (1204-1967)*, İstanbul, 1968.

Bombaci, Alessio : *Due clausole del trattato in Greco fra Maometto II e Venezia, del 1446, "Byzantinische Zeitschrift,"* XLIII, 2 (1950), ss. 267-271.

Bombacı, Alessio-Shaw, Stanford : *L'Impero Ottomano*, Torino, 1981.

Bratianu, G.J. : *Recherches sur le commerce Génois dans la mer Noire au XIIIe siécle*, Paris, 1929.

Broquiére, Berterandonde la : *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquiere*, Yay. Ch. Schefer, Paris, 1892.

Bulgaru, M.N. *Alexandrescu-Dersca* : *Venezia e la ripresa dell'espansione ottomano al tempo di Murad II, "Il Veltro"*, XXIII/2-4 (1979), ss. 75-92.

" " : *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucarest, 1942.

Cahen, Claude : *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul, 1979.

" " : *İbn Sa'id sur l'Asie Mineure Seldjuqide, "Tarih Araştırmaları Dergisi"*, VI/10-11 (1968), Ankara, 1972, ss. 41-50.

Canestrini, Giuseppe : *Il Mar Nero e le colonie degli İtaliani nel Medio evo, in "Archivio storico İtaliano"*, Nuova serie, V/1 (1857), ss. 3-28.

Cappelletti, Lucurgo : *Dell'İndustria e del Commercio dei Veneziani ai tempi della Repubblica e delle loro relazioni coll'Oriente*, Venezia, 1867.

Carnelli, Renata L. : *Trebisonda, L'Impero dimenticato, "Il Veltro"* XXIII/2-4 (1979), ss. 37-58.

Cerone, Francesco : *La Politica Orientale di Alfonso di Aragona. "Archivio Storico per le Provincie Napoletane"* XXVII/1-4 (1902), ss. 20-93, 425-456, 555-634, 774-852; XXVIII/1 (1903), ss. 154-212.

Chalkokondyles : *Histoire de la décadence de l'empire Grec et l'etablissement de celuy de Turcs*, Paris, 1620.

Chrysostomides. Julian : *Venetian commercial privileges under the Paleolo*[illegible], in *"Studi Veneziani"* XV, (1970), ss. 267-356.

Coco, Carla-Manzonetto, Flora : *Baili Veneziani alla Sublime Porta. Storia e caratteristiche dell'ambasciata veneta a Costantinopoli.* Venezia, 1985.

Danişmend, İsmail Hami: *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, İstanbul, 1963.

Dante : *İlâhi Komedya*, çev. Feridun Timur, İstanbul, 1963.

Delilbaşı, Melek : *Selanik'in Venedik İdaresine Geçmesi ve Osmanlı-Venedik Savaşı (1423-1430), "Belleten"* XL/160, ss. 573-588.

" " : *Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel bir Bakış, "Belleten"*, XLVII/185 (1983), ss. 95-103.

Dennis, George T. : *1043 Tarihli Bizans-Türk Andlaşması*, çev. Melek Delilbaşı, *"A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi"*, XXIX/1-4 (1979), ss. 153-166.

" " : *Three reports from Crete on the Situation ni Romania, 1401-1402,* in *"Studi Veneziani"*, XII (1970), s. 244-265.

X : *Diylomatarium Veneto-Levantinum, Sive acta et Diplomata Res Venetas Graecas atque Levantis*, Pars. I-II, Venetiis, 1880-1890.

Djuvara, T.G. : *Cent projests de partage de la Turquie,* Paris, 1914.

Dudan, Bruno : *Il dominio Veneziano di Levante,* Bologna, 1938.

X : *Due Viaggi in Tartaria per alcuni frati dell'Ordine Minore e di San Dominico. Mandati da Papa Innocentio IV nella detta provincia per Ambasciatori l'anno 1247.* Gian Battista Ramusio, *"Navigationi et Viaggi"*, II, Amsterdam, 1968, ss. 233b-263b.

Eflâki, Ahmet : *Manakıb al-Ârıfin,* I, Yay. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959.

Enverî : *Düsturnâme-i Enveri.* Yay. Mükrimin Halil, İstanbul, 1928.

Eyice, Semavi : *Bertrandon de la Broquiére ve Seyahatnamesi, "İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi"*, VI/1-2. (1975), ss. 85-126.

" " *Palazzo del Comune dei Genois a Pera (Galata),* "Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata", Napoli, 1982, ss. 591-597.

Ferah, Zühtü : *Jean Vatatzes III et l'Empire de Nicée –Croisade de Nicopolis et Yıldırım Bayezid– Fatih Sultan Mehmet et la Renaissance*, İstanbul, 1966.

Gabbrieli, Francesco : *Venezia e i Mamelucchi, "Venezia el'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento"*, Venezia, 1966 ss. 417-432.

Gay, J. : *Le Pape Clément VI et les affaires d'Orient (1342-1352)* Paris, 1904.

X : *Gazâvat-ı Sultan Murad b. Mehemmed Han*, Yay. Halil İnalcık-Mevlut Oğuz, Ankara, 1978.

Gibbons, Herbert Adams: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, çev. Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928.

Gökbilgin, M. Tayyib : *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 1952.

: *XV. asrın birinci yarısında II. Murad devrinde Hıristiyan Birliği ve Osmanlı-Macar Mücadeleleri Esnasında Edirne, "Edirne" (Edirne'nin 600. fethi yıldönümü armağan kitabı)*, Ankara, 1965. ss. 119-135.

Gregoras, N. : *Şehzade Halil'in Sergüzeşti*, çev. İskender Hoçi, *"TOEM"*, I/4 (1326), ss. 239-252.

Gürol, Ümit : *İtalyan Edebiyatında Türkler (Başlangıcından 1982'ye)*, Ankara, 1987.

Hammer, J. V. P. : *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, çev. Mehmet Ata, I, II, İstanbul, 1329, 1336.

Hayton : *Parte seconda dell'Historia del Signor Hayton Armeno*, in: G. Ramusio, *"Navigationi et Viaggi"* II. Amsterdam, 1968, ss. 61-65.

Herodotos : *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1973.

Heyd, W. : *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal, Ankara, 1975.

Heyd W. (Guglielmo) : *Le Colonie commerciali degli Italiani in Oriente nel medio Evo*, trad. G. Müller, 2 vol, Venezia-Torino, 1866-1868.

Hopf, Carlo : *Storia de Giustiniani di Genova*, trad. Alessandro Wolf, Genova, 1882.

Houssaie, Amelot de la : *Storia de Giustiniani di Genova*, trad. Alessandro Wolf, Genova, 1882.

Iorga, N. : *Privilegiul lu Mohammed al II lea pentru Pera, "Analele Acedemici Romane"*, ser. II (1913-1914), ss. 85-88.

Iorga, N. : *Notes et extraits pour servir a l'historie des Croisades au XV. siécle,* I-III, Bucarest, 1915-1916.

İbn-i Batuta : *Seyahatname-i Ibn Batuta,* çev. Mehmet Şerif, I, İstanbul, 1330.

İbn-i Bibî, : *El-Evâmirü'l-Ala'iyye fi'l-Umûri'l-Ala'iyye,* I, Tıpkıbasım, Yay. Adnan S. Erzi, Ankara, 1956.

İnalcık, Halil : *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar,* I, Ankara, 1954.

" " : *Mehmet II, "İslam Ansiklopedisi"*, VII. 506-533.

" " : *Murad II, "İslam Ansiklopedisi"*, VIII, 598-615.

" " : *İmtiyazat-Empire Ottoman, "Encyclopedie de l'Islam"*, III/1208-1219.

Kantakuzenos : *Şehzade Halil'in Sergüzeşti,* çev. İskender Hoçi, *TEOM,* II/7(1327), ss. 436-445.

X : *Kanunnâme-i Sultanî ber-muceb-i Örf-i Osmanî II. Mehmet ve II. Bayezid devirlerine ait Yasakname ve Kanunnameler*, Yay. R. Anhegger-H.İnalcık, Ankara, 1956.

X : *Kapitülasyonlar; Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni.* çev. Turgut Işıksal, *"Belgelerle Türk Tarihi Dergisi"*, 34 (Temmuz 1970). ss. 56-63; 35 (Ağustos 1970), ss. 46-49; 36 (Eylül 1970), ss. 45-52.

Kâtip Çelebi : *Tuhfetü'l-Kibâr fi Efâri'l-Bihâr*, Yay. Orhan Ş.Gökyay. İstanbul, 1943.

Kaymaz, Nejat : *Pervane Muinüddin Süleyman*, Ankara, 1970.

Klaviyo : *Timur Devrinde Semerkanda Seyahat* çev. Ö.Rıza Doğrul, İstanbul, 1975.

Kerimüddin Mahmud : *Müsameret-ül Ahbâr,* Yay. Osman Turan, Ankara, 1944.

Kundakçı, Durdu : *İtalyanca'dan Türkçe'ye Türkçe'den İtalyanca'ya Geçmiş Sözcükler Üstüne, "İtalyan Filolojisi" (Filologia Italiana)*, X/11 (1978), ss. 135-153.

Kurat, Akdes Nimet : *Çaka Bey. İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi (1081-1096),* Ankara, 1966.

" " : *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* Ankara, 1972.

Laiou, Angeliki E. : *Marino Sanudo Torsello. Byzantium and the Turks: The Background to the Antitürkish League of 1332-1334 "Speculum"*, 45 (1970), ss. 374-391.

Laurent, V. : *Les "Mémoires" du Grand Ecclesiarques de Constantinople Slyvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439)*, Paris, 1971.

Le Beau : *Histoire du Bas-Empire*, Paris, 1835.

Lemerle, Paul : *La Domination vénitienne a Thessalonique, "Misc. Giovanni Galbiari"*, III, Milano, 1951, ss. 219-225.

" " : *L'Emirat d'Aydın, Byzance, et L'Occident. Recherches sur "La Geste d'Umur Pacha"*, Paris. 1957.

Luzzato, Gino : *Studi di Storia Economica Veneziana*, Padova, 1954.

" " : *Storia Economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*, Venezia, 1961.

Mahmoud Essad : *Du Régime des Capitulations Ottomanes*, Istanbul. 1928.

Manfroni, Camillo : *Le Relazioni fra Genova, l'impero Bizantino e i Turchi*, Genova, 1898.

" " : *I Colonizzatori Italiani durante il medio Evo e il Rinascimento*, 2 vol, Roma, 1933.

" " : *La Battaglia di Gallipoli e la politica Veneto-Turca (1381-1420)*, "Ateneo-Veneto" XXV/2, (1902).

" " : *La Marina veneziana alla difesa di Salonicco* (1423-1430), Venezia, 1910.

Manussacus, Manussos : *Un poeta cretese ambasciatore di Venezia a Tunisi e presso i Turchi: Leonardo Dellaporta e i suo componimenti poetici*, in *"Venezia e l'Orinete"*, (1966), ss. 283-307.

Marco Polo : *De i viaggi di Messer Marco Polo*, G. Ramusio. *"Navigationi et Viaggi"*, II, Amsterdam, 1968, ss. 2-60.

Mas-Latrie : *Commerce d'Ephése et de Milet au moyen Âge (Traité Vénitien de 1403 avec l'Emir de Palatcha). "Bibliothéque de l'Ecole des Chartes"*, XXV (1864), ss. 219-231.

" " : *Privilége commercial accordé en 1320 a la République de Vénise par un roi de Perse, ext. "Bibliothéque de l'Ecole des Chartes"* XXXI (1870).

" " : *Pacte pour la paix et la Commerce entre La République de Vénise et l'Emir de Milet en Asie Mineure, "Bib. l'Ecole des Chartes"*, XLII (1891), ss. 422-425.

" " : *Documents nouveaux servant de preuves l'historie*

de l'ile de Chypre sous le régne des princes de la maison de Lusignan, Paris, 1882.

Mateos, Urfalı : *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant Andreasyan. Ankara, 1962.

Mehmet Neşri : *Kitab-ı Cihan-nümâ*, Haz. F.R.Unat-M.A. Köymen, I-II, Ankara, 1949-1957.

Mehmet Şükrü : *Esfâr-i Bahriye-i Osmaniye*, I, İstanbul, 1306.

Miroğlu, İsmet : *XVI. yüzyıl başlarında Erzincan Şehri (1516-1530)*, *"İÜEF Tarih Dergisi"*, 28-29 (1974-75), ss. 71-82.

Mori, Angioli : *Gli İtaliani a Costantinopoli, Monografia coloniale*, Modena, 1906.

Morozzo, R.-Tiepolo,M.F.: *Cronologia Veneziana del Quattrocento*, in *"Lâ Civiltâ Veneziana del Quattrocento"*.

Müller, Giuseppe : *Documenti sulle relazioni delle cittâ Toscane coll'Oriente Cristiano e coi Turchi, Fino all'anno XDXXXI*, Firenze, 1879.

Nebioğlu, Osman : *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986.

Nizamüddin Şâmi : *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Ankara, 1949.

Noiret, Hippolyte : *Documents inédits pour servir a l'histoire de la Domination Vénitienne en Crete de 1380 a 1485 (Tirés des archives de Venise)*, Paris, 1892.

Ocak, Ahmet Yaşar : *Babailer İsyanı*, İstanbul, 1980.

Osio, Luigi : *Documenti Diplomatici tratti dagli Archivi Milanesi e coordinati*, 2 vol, Milano, 1864-1869.

Ostrogorsky, Georg : *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1981.

Özergin, Kemal : *Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları*, *"İÜEF Tarih Dergisi"* XV/20 (1965), ss. 141-170.

Pegolotti, Balducci : *La pratica della mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge, 1936.

Petech, Luciano : *Les Marchands Italiens dans l'Empire Mongol*, *"Journal Asiatique"*, CCL (1962), ss. 549-574.

Petrocchi, Massimo : *La Politica della Santa Sede di fronte all'invasione Ottomana (1444-1718)*, Napoli, 1955.

Pirenne, Henri : *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, Ankara, 1982.

Ramsay, W.M. : *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, İstanbul, 1960.

Rey, Francis : *De la Protection diplomatique et Consulaire dans les Echelles du Levant et de Barbari*, Paris, 1899.

Ricaut : *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. Battista Nani, Venetia, 1672.

Romanin, S. : *Storia documentata di Venezia*, II. ed. III, IV, Venezia, 1912-1913.

Romano, G. : *Filippo Maria Visconti e i turchi. "Archivio storica Lombardo"*, Serie II, Vol. XVII (1890), ss. 585-618.

X : *Routes d'Asie, Marchands et voyageurs XVe-XVIIIe siécle, "Acte du Cologue Paris, 11-12 décembre 1986"*, İstanbul-Paris, 1988.

Sahillioğlu, Halil : *Bir Tüccar Kervanı, "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi"*, 9 (1968), ss. 63-69.

Sathas, C.N. : *Documents inédits relatifs â l'histoire de la Gréce au Moyen âge*, Paris, 1890.

Sauli, Lodovico : *Della Colonia dei Genovesi in Galata*, 2 vol, Torino, 1831.

Sauvaget, Jean : *Alep*, Paris, 1941.

Serristori, Luigi : *Illusrazione di una carta del Mar Nero del MCCCLI. con notizie storicostatistiche sulle colonie degl'Italiani, e ricordi sulla costa orientale dell'Eusino, le regioni del caucaso*, Firenze, 1855.

Schiltberger : *Bavyera dahilinde Münih şehrinden Şildberger namında birinin hikâyesi*, çev. Hakkı Muhlis, İstanbul, Millet Ktb. Ali Emiri, T.Y. 1155.

Silberschimidt, Max : *Venedik Menbalarına Nazaran Türk İmparatorluğu'nun Zuhuru Zamanında Şark Meselesi*, çev. A. Cemal, İstanbul, 1930.

Simon de Saint-Quentin: *Histoire des Tatares*. Pub. J. Richard, Paris, 1965.

Sottas, Jules : *Les Messageries maritimes de Venise aux XIVe et XVe siécles*, Paris, 1938.

Spremıc, Nomcılo : *XV. yüzyılda Venedik Cumhuriyeti'nin Şarkta Ödediği Haraçlar*, çev. Mahmut Şakiroğlu, *"Belleten"*, XLVII/185 (1983), ss. 363-390.

Spuler, Berthold : *İran Moğolları. Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri (1220-1350)*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1957.

Sümer, Faruk : *Yabanlu Pazarı "Türk Dünyası Araştırmaları"* (Ağustos, 1985), s. 1-99.

Taşlıklıoğlu, Zafer : *II. Murat'ın İstanbul Muhasarası Hakkında Bir Eser (İonnes Kananos'un "6930 Hilkat yılı İstanbul Savaşı*

Tarihi"), "İÜEF Tarih Dergisi," VIII/11-12 (1955), ss. 209-226.

Tekindağ, Şehabeddin : *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, 1961.

" " : *Alaüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları, "İÜEF Tarih Dergisi"*, I/1 (1950), ss. 29-34.

" " : *Karamanlıların Gorigos Seferi (1367), "İÜEF Tarih Dergisi"*, VI/9 (1954, ss. 161-174.

" " : *Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar, "İÜEF Tarih Dergisi"*, XIII/17-18 (1962-1963), ss. 43-76.

Tenenti, Alberto : *Profilo di un conflitto secolare, "Venezia e i Turchi"*, Milano, 1985, ss. 9-37.

Thiriet, Freddy : *Les vénitienne a Thessalonique dans la prémiere moitie du XVe siécle, "Byzantion"* XXII (1952), ss. 323-332.

" " : *Régestes des Déliberations du Sénat de Venise Concernant la Romanie, I-III,* Paris, 1958-1961.

" " : *A propos de la Seigneurie des Venier sur Cerigo, "Studi Veneziani"*, XII (1970), ss. 199-210.

Togan, Ahmet Zeki Velidi : *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti, "Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası"*, I (1931), ss. 1-42.

" " : *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, İstanbul, 1946.

Tucci, Ugo : *Tra Venezia e mondo turca. I mercanti, "Venezia e i Turchi"*, Milano, 1985, ss. 38-55.

Turan, Osman : *Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non musulmans, "Studia Islamica"*, I (1953), ss. 65-100.

" " : *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1958.

" " : *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul. 1969.

" " : *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973.

" " : *Selçuklular Zamanında Sıvas Şehri, "A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi"*, IX/4 (1951), ss. 447-457.

" " : *Selçuklu Kervansarayları, "Belleten"*, X/39 (1946), ss. 471-496.

" " : *Keyhusrev I, Keyhusrev II, Keykâvus I, Keykâvus II, Keykubad I, Kılıç Arslan I, Kılıç Arslan II, "İslam Ansiklopedisi*, VI.

Turan, Şerafettin : *Barak Reis'in Şehzade Cem Mes'elesiyle İlgili Olarak Savoie'ya Gönderilmesi, "Belleten"* XXVI/103 (1962), ss. 539-555.

" " : *Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması, "Tarih Araştırmaları"*, IV/6-7 (1966), ss. 173-199.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı : *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 2. baskı, Ankara, 1969.

" " : *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara, 1961.

" " : *Karamanoğlu Devri Vesikalarından: İbrahim Beyin Karaman İmareti Vakfiyesi, "Belleten"* I/1 (1937), ss. 56-127.

" " : *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1948.

" " : *Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara, 1974.*

X : *Venezia e i Turchi, Ed. Banca Cattolica del Veneto*, Milano, 1985.

Venier : *La Cronica Venier*, in *"Brano di Storia Veneta"*, Asolo, 1884.

Wansbrough, J. : *Imtıyazat, "Encyclopedie de l'Islam"*, III, ss. 1207-1208.

Weiss, Roberto : *Ciriaco d'Ancona in Oriente, "Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento", Venezia, 1966, ss. 323-337.*

Wittek, Paul : *Menteşe Beyliği. 13-15'inci asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*. çev. O.Ş.Gökyay, Ankara, 1944.

" " : *Ankara Bozgunundan İstanbul'un Zaptına, (1402-1455)*, çev. Halil İnalcık, *"Belleten"* VII/27 (1943), ss. 557-589.

Yakubovski, A. Yu. : *Altunordu ve Çöküşü*. çev. Hasan Eren, Ankara, 1976.

" " : *İbn-i Bibi'nin XIII. asır başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikâyesi*, çev. İsmail Kaynak, *"A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi"*, XII/1-2 (1954), ss. 207-226.

Yinanç, Mükrimin Halil : *Beyazid I, Danişmendliler, "İslam Ansiklopedisi"*, II, ss. 369-392, III, ss. 468-479.

Yücel, Yaşar : *Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti (134-1398)*, Ankara, 1970.

" " : *Timur Tarihi Hakkında Araştırmalar, I, Timur'un Türkiye ve Yakın-doğu ile ilişkilerine dair gözlemler (1394-1400), "Belleten"*,XL/158 (1976), ss.249-285.

" " : *XIII.-XV. yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi. Çoban-oğulları Candaroğulları Beylikleri*, Ankara, 1980.

Yver, Georges : *Le commerce et les Marchands dans l'Italie Meridionale au XIII et au XIV siécle*, Paris, 1903.

Zachariadou, Elizabeth : *Ertogrul Bey, Il Sovrano di Teologo (Efeso)*, "*Atti della Societa Ligure di Storia Patria*" V. 5 (79), I (1965), ss. 155-161.

" " : *Sept traités inédits entre Venise et les émirats d'Aydın et de Menteşe (1331 - 1407)*, "*Studi Preottomano e Ottomani*", Napoli, 1976, ss. 229-240.

" " : *Les Janissaires de l'empereur byzantin*, "*Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*", Napoli, 1982, ss. 591-597.

" " : *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983.

" " : *Prix et marchés des céréalés en Romanie (1343-1405)*, "*Romania and the Turkes*" *(c.1300-c.1500)*, Londra, 1985, ss. 291-306.

KISALTMALAR

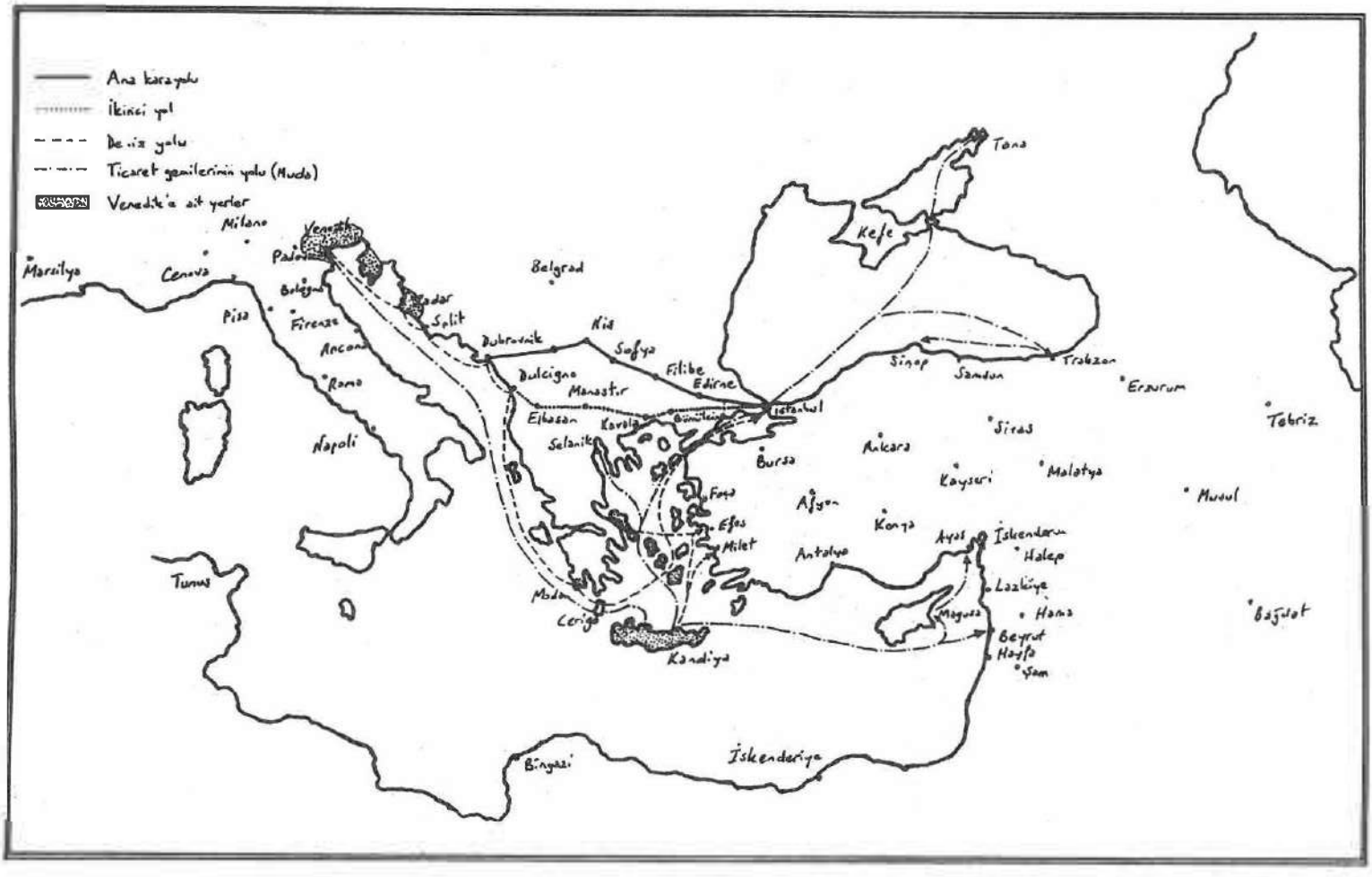
AB : İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri.*
AT : Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler.*
BG : Camillo Manfroni, *La Battaglia di Gallipoli...*
CC : G. (W.) Heyd, *Le colonie commerciali degli Italiani...*
CE : Mas-Latrie, *Commerce d'Ephése et de Milet..*
CI : Camillo Manfroni, *I Colonizzatori Italiani...*
CO : Yaşar Yücel, *Çoban-oğulları, Candar-oğulları Beylikleri.*
ÇV : İ.H.Uzunçarşılı; *Çandarlı Vezir Ailesi.*
DG : C.N.Sathas, *Documents inédits relatifs a l'histoire de la Grece...*
DV : Paul Lemerle, *La Domination vénitienne a Thessalonique...*
EA : Paul Lemerle, *L'Emirat d'Aydın.*
EB : E.Zachariadou, *Ertogrul Bey.*
EI : *Encyclopedie de l'Islam.*
Fİ : Franz Babinger, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler...*
FT : Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler...*
İA : *İslam Ansiklopedisi.*
IO : A. Bombaci, *L'Impero Ottomano.*
İS : Claude Cahen, *İbn Sa'id...*
KB : Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmet ve Devleti.*
MB : Paul Wittek, *Menteşe Beyliği.*
MBT : İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı.*
MC : Franz Babinger, *Mahomet II. Le Conquerant...*
MS : Şehabettin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı.*
MV : C. Manfroni, *La Marina veneziana alla difesa di Salonicco.*
NE : N. Iorga, *Notes et extraits...*
OK : Şehabettin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri...*
OT : İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I.*
PC : Mas-Latrie, *Privilége commercial accordé en 1320...*
PM : Balducci Pegolotti, *La Pratica della mercatura.*
PP : Mas-Latrie, *Pacte pour la paix et le commerce.*
RD : Freddy Thiriet, *Régestes des Délibérations du Senat...*
RG : C. Manfroni, *Le Relazioni fra Genova...*
RV : Fr. Babinger, *Relazioni Visconteo-Sforzesche...*
SET : E. Zachariadou, *Sept traités inedit...*
SI : Osman Turan, *Selçuklular zamanında Sıvas şehri.*

SS : Osman Turan, *Les Souverains Seldjoukides..*
ST : Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti.*
TC : E. Zachariadou, *Trade and Crusade...*
TOEM: *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası.*
TS : Osman Turan, *Türkiye Selçukluları.*
TT : W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi.*
VO : M.M.A. Dersca-Bulgaru, *Venezia e la ripresa dell'espansione Ottomana...*
VT : Fr. Thiriet, *Les vénitienne â Thessalonique.*
VV : Fr. Babinger, *Le vicende Veneziane nella lotta contro i Turchi...*

XII-XV. YÜZYILLARDA BATI ANADOLU VE EGE

VENEDİK İLE TÜRKİYE ARASINDA BAŞLICA TİCARET YOLLARI

Türk-İtalyan Anlaşmaları (1220-1453) Ahidnamelerin İçerdikleri Hükümler

Tarih ve Taraflar	Niteliği ve Süresi	Kapsamı	Ticarette İlişkin Hükümler									Gemilerin sığınma hakkı	Ölenlerin mallarının teslimi	Ticaret yeri verilmesi	Ayin ve Kilise Serbestliği	Oturma Hakkı	Mülk Edinme	Suçların Kişiselliği	Konsolos Bulundurma	Özel Yargılama Yetkisi	Türk Hazinesine Ödenecek Vergiler	Diğer Hükümler
			Serbestlik	Karşılıklılık	Gümrük	Ötekî Vergiler	Vergi Bağışıklığı	Özel Tarife	Özel Ölçü ve Tartılar	Can ve Mal Güvenliği												
8 Mart 1220 SELÇUKLU- (İ.A. Keykubad) -VENEDİK	'2' yıllık barış	SE.ülkesi ve VE. ait yerler	Var	Var	SE. ülkesinde % 2 VE.te olağan	Venedikliler bağışık. Türkler için olağan	Tahıl, kıymetli taşlar, gümüş ve altın	-	-	Var	Var	Var	-	-	-	-	-	-	-	VE. için tek yanlı: 1) Latinler arası davalar için özel jüri 2) Hırsızlık ve katil davaları SE. mahkemesi	-	VE. firmanlarına giren Türk tüccarlarının selâmlanması
22.XII.1320 İLHANLI (Ebu Said Han) -VENEDİK	-	İlhanlı İL. ülkesinde VE. ve onların vasalleri için geçerli	Var	Yok	Eski usul üzre	Geçiş resmi dışında bağışıklık	-	-	-	Var	Kervanlar için güvence ve yardım	Var	-	Gerekli şehirlerde özel ikamet yeri	Dolaylı olarak tanınıyor	-	Var	Var	VE. için tek yanlı: 1) Franklar arası davalara Konsolos 2) Ağır suça ilişkin davalar merkezdeki Yargıcı'nın yetkisinde	-	Tüccarlarla ve kervanlara ait hayvanlar İL. ülkesinde '3' gün parasız otlatılabilecek
13.VI.1331 MENTEŞE -VENEDİK	Barış ve dostluk	Girit dışında VE. ailbazı yerler	Var	Var	Menteşe'de: % 2	Söz konusu	-	Hububat, kuru sebze, at. öküz, köle, şarap	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	Venedikliler arası anlaşmazlıklar için	-	Venedikliler kendi ihtiyaçları için şarap ithal edebeceklerdir
Nisan 1337 MENTEŞE -VENEDİK	Barış ve uyuşma	Ağrıboz, Modon ve Koron da kapsam içinde	Var	Var	% 2	Söz konusu	-	Söz konusu	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	x	-	Menteşe Emirlerinin de anlaşmayı kabul ettiklerine ilişkin madde
9 Mart 1337 AYDINOĞULLARI -VENEDİK	Barış	Venedik, Girit, Ağrıboz, Modon, Koron, Karpatos. Serifos, Cerigo	x	-	Olağan	x	-	Balmumu, arpa, mısır, K. sebze, hayvan, köle, sabun, şarap	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	Venediklilere ilişkin her türlü davalar için yargı ve uygulama	-	Aydınoğulları bir yıl süreyle donanma faaliyetinde bulunmayacaklar.
18 Ağustos 1349 AYDINOĞULLARI -PAPALIK -VENEDİK	Ateşkes	VE. ve Kutsal ittifak (Rodos, Kıbrıs)	x	-	x	x	Lega gemileri için satın alınacak yiyecekler	-	-	x	x	?	x	x	x	?	x	x	Venedikliler arası davalara Konsolos, Türklerle ilişkin olanlara Konsolos ve Naib birlikte bakacaklar	-	Aydınoğulları donanmasının silahları arındırılıp karaya çekilmesi Liman gümrük gelirlerinin yarısının tazminatolarak ödenmesi.

1352 OSMANLI -CENEVİZ	İttifak																				Bu anlaşmanın metni bilinmiyor. VI IOANNES'e karşı ittifak olduğu sanılıyor
7 Nisan 1353 AYDINOĞULLARI -VENEDİK	Barış ve Dostluk	1337'de belirtilenler dışında Gaudos	x	-	% 2	x	-	1337 gibi oranlar değişik	-	x	-	?	x	x	x		x		x	-	Franklara ve Grekl ere VE. tebaası gibi ticaret serbestiği tanınması
1358 MENTEŞE -VENEDİK	Barış ve Uyuşma	Daha genişletiliyor. Amorgos ve bazı yerler ekleniyor	x	x	% 2	x	-	x	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	x	-	Metnin bir kopyası Türkçe yazılmış.
Ekim 1371 AYDINOĞULLARI -VENEDİK	1353 anlaşması yenileniyor	1353'deki gibi	x	x	% 2	x	-	x	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	x	-	
22 Nisan 1375 MENTEŞE -VENEDİK	1358 anlaşması yenileniyor	Daha dar Amorgos dışında 1337'dekiler kapsam	x	x	% 2	x	-	x	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	x	-	İbrahim'in "Ulu beg" diye anılması ME. yöneticilerinin antlaşmayı yeminle kabul etmeleri.
8 Haziran 1387 OSMANLI -CENEVİZ	Dostluk ve Ticaret	Galata ve Osmanlı ülkesi	x	x	Türkiye'de olağan. Galata'da %2.66	-	-	Hududat dışsatımında Grekler ve Venedikler gibi	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Pera'daki Türk ticaretinin belirtilmesi
21 Mayıs 1390 OSMANLI -VENEDİK	Y.Bayezıd'ın mektubu	Menteşe dahil Osmanlı ülkesi	x	x	Olağan	x	-	-	-	x	-	?	-	-	-	-	-	-	-	-	Venedik'in evvelce Menteşe'de elde etmiş olduğu ticaret serbestliğinin onaylanması
1403 Gelibolu (SÜLEYMAN -BİZANS - VENEDİK -CENEVİZ - RODOS)	Barış	Ticaret üleler	x	-	Olağan	-	-	Hududat- Mudiçin '1' hyperper	-	x			-	-	-	-	-	-	-	Sakız ve Naksos vergileri kaldırılıyor. Bonoditza vergisi'500' Duka, Yeni Foça vergisi 500'e indiriliyor	Bizans'a, Venedik e ve Rodos'a toprak verilmesi. Savaş esirlerine ilişkin hükümler
24 Temmuz 1403 MENTEŞE -VENEDİK	Barış ve dostluk, Süresiz	Menteşe Venedik ve 7 koloni	x	x	% 2	-	VE gemilerinde çalışanlar için alınacaksu ve yiyecek	x	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	x	-	Korsanlığın önlenmesinin öngörülmesi

1408 SÜLEYMAN -VENEDİK	Vergi (Haraç)	Arnavutluk Zedda. Patras	-	-	-	-	-	-												Arnavutluk ve Zedda: 1.500, Patras : 500	Venedik'in Os. hazinesine yıllık vergi ödemeyi kabullenmesi
1408 SÜLEYMAN -VENEDİK	Vergi (Haraç)	Arnavutluk Zedda. İnebahtı	-	-	-	-	-	-												Arnavutluk ve Zedda : 1.000. İnebahtı : 100	Arnavutluk vergisi indiriliyor.
12 Ağustos 1411 MUSA -VENEDİK	Barış	Musa'nın egemenlik alanı ve VE cumhuriyeti.	x	-	Olağan	x	-	-	-	x		-	-	-	-			-		Arnavutluk : 1 000, İnebahtı : 100, Patras : 500, Bodonitza : 500	Musa'nın "Grekia hakimi Türk Sultanı" diye anılması.
17 Ekim 1414 MENTEŞE -VENEDİK	Barış ve ticaret	1403 gibi	x	x	% 2	x	?	x	-	x	?	?	x	x	x	?	x	x	x	-	Karşılıklı yükümlülükleri belirten iki bölümden oluşması
6 Kasım 1419 Gelibolu OSMANLI -VENEDİK	Hukuki, yasal, gerçekçi barış	Tarafülkeler	x	x	Olağan	x	-	x	-	x	-		-	-	-	-	-	x	-	Arnavutluk'ta '3 kale için 200 Ağnboz : 100 Nakşa vergisi kaldırılıyor.	Savaş esirlerinin geri verdirmemesi. Silahlı Türk gemilerine sınırlama.
4 Eylül 1430 OSMANLI -VENEDİK	İyi,dürüst, kalıcı, gerçek barış. Venedik uyduğu sürece geçerli.	x Nakşa kapsam içinde	x	x	Olağan	x	-	x	-	x	-	-	-	-	Venedik üçüncü Osmanlı ülkesinde istediklerini sürebilecek	-	-	x	-	İnebahtı : 100, Arnavutluk : 136. Drivasto vergisi kaldırılıyor.	Saldırmazlık ve zarar vermeme. Silahlı Türk gemilerinin Boğaz dışına çıkarmamaları
25 Şubat 1446 OSMANLI -VENEDİK	Genel barış, Süresiz	x	x	x	Olağan	x	-	x	-	x			-	-			-	x	-	İnebahtı : 100, Arnavutluk : 136	1430'daki sınırlamalar. Venediklier ticarette aracı kullanabilecek.
10 Eylül 1451 OSMANLI -VENEDİK	Doğru, iyi, kararlı, hilesiz bir barış. Venedik uyduğu sürece.	Karada, denizde sahip olunan ve olunacak bütün yerler.	x	x	Olağan	x	-	x	-	x			-	-		-	-	x	-	1430 ve 1446 anlaşmalarında olduğu gibi 236 Duka.	Silahlıgemilere sınırlama sürüyor. Taraflara zarar verenler ibret için cezalandırılacak.
12 Şubat 1453 KARAMAN -VENEDİK	Anlaşma ve uyuşma. Süresiz		x	Tek yanlı	Karaman'da bağışıklık	-	Tam	-	x	x			x		x	x	x	x	Venedikliler arası davalar ve onlar aleyhine açılan davalar Konsolosun yetkisinde. Venedikililerin şikayetçi olduğu davalara Türk Kadısı bakacak	-	Tek yanlı ve tümüyle Kapitülasyon niteliğindeki hükümler.

GENEL DİZİN

Abaka Han, 144
Abbasiler, Abbasoğullan, 11, 94, 104
Abraynus, Anteron, 392
Acaia (Akhaya), 37
Acem, 153
Adalar Denizi, 314, 331
Adana, 22, 91, 92, 117
Âdil (Eyyubi, El-Adil), 98, 99
Adorno, Giacomo, 383
Adorno, Giovanni, 374 - 376, 378, 379
Adramitto (Edremit), 32, 49
Adrianapolis (Edirne), 25
Adrianus IV, 29
Adriatik, 21, 33, 38, 284, 290, 294, 305, 313, 359, 449, 500
Adurno, Antonitto, 294, 305, 326, 329
Afrika, 1, 17, 89, 95, 115, 131, 147, 154, 264
Ağrıboz (Negroponte), 33, 37, 42, 44, 54, 71, 72, 75, 76, 80, 207, 209, 215, 216, 219, 229, 231, 232, 238, 240, 284, 291, 295, 300, 304, 313, 314, 337, 349, 358, 366, 369, 391, 392, 395 - 400, 405, 406, 411, 418, 419, 422, 431, 434, 453
Ahd, 8
Ahidname, 8, 9, 39, 97, 166, 189, 192, 206, 208, 215, 218, 219, 222, 223, 255, 261, 292, 293, 310, 399, 410, 412
Ahlat, 137, 195
Ahmed Han, (İlhanlı), 184
Ahmed Bey (Menteşe), 212, 213, 225, 270
Afganistan, 147
Afyon, Afyonkarahisar, 138, 139, 152, 215, 307, 308
Akça Hisar (Kroja), 463
Akdağ, Mustafa, 194
Akdeniz, 11, 12, 17, 22, 53, 65, 84, 89, 90, 94 - 96, 99, 102 - 104, 109, 111, 112, 114, 118, 138, 141, 146 - 149, 156, 158, 160, 163, 166, 180, 185, 201, 203, 266, 277, 403, 438
Akkâ, 43, 107 - 111, 135, 183, 186, 203
Akkerman, 65
Akkoyunlular, 6, 275, 282
Aksaray (Konya), 128, 140, 149, 152, 195
Akşehir, 152
Ak Cenevizliler, 79

Ak Venedikliler, 79
Alaaddin Ali (Karamanoğlu), 293, 332
Alaca Hisar (Krusevac), 466
Albert de Scwarzburg, 229, 249
Alaiye (Alanya), 138, 148, 152, 155, 156, 158, 467, 503
Alaşehir (Philadelphia), 25, 203, 236, 237, 310
Aldobrandini, 168
Aldobrandino, Giusti (Tüccar), 455, 457
Aleksios Komnenos I., 19, 22, 25 - 27, 40, 124 - 126
Aleksios II., 24, 66
Aleksios III, 37, 128, 141, 145
Aleksios IV, 40
Aleksios (Trabzon Imp.), 65
Aleksandr Kabalika, 126
Alemüddin Pazan, 153
Alessio (Alexio, Leş), 411
Alfonso V., 461 - 463, 476
Ali Bey (Karamanoğlu), 213
Ali Paşa (Çandarlı), 304, 316, 317, 344, 350, 357, 360
Ali Reşat, 8
Alman, Almanlar, 12, 25, 32
Almanya, 65, 443
Almiros (Teselya), 71
Altın Altun, 26, 29, 30, 93, 103, 132, 173, 174, 230, 317
Altoluogo (Theologo, Ayasulug, Efes), 60, 145, 215, 223, 226, 238, 247, 253, 254, 267, 306, 495
Altun Ordu, 5, 68, 69, 81, 82, 129, 141, 143, 183, 185, 263, 319, 484
Amadeo Sovoia, 75, 288 - 291, 298, 301, 303, 339
Amalfi, 11, 18, 19, 29, 98, 105, 277, 460
Amallfililer, 18, 19, 21, 23, 105
Aman, 8, 10, 96, 97, 120 - 122, 130
Amanoslar, 159
Amasra (Amastris, Samastro), 12, 45, 58 - 60, 63, 65, 68, 69, 87, 117, 160, 278, 280, 283, 355, 386
Amasya, 149, 150, 152, 160
Amaury (Kudüs Kralı), 109
Ambrosio (mühendis), 369
Âmediye, 483
Amico de Murta, 30, 31
Âmid (Diyarbakır), 195

Amoraxi (mühendis), 412
Amorgos, 36, 72, 80. 219, 411
Amdrozzo (Venedikli), 398
Anabad, 148
Anadolu Hisarı (Güzelce hisar), 331, 385, 506
Anadolu Selçukluları, Sayfaların Çoğunda
Anapoli (Nauplie), 312
Anber, 102
Ancona, 24, 416, 451
Andronikos I., 24, 25, 28, 32
Andronikos II., 46, 49, 51 - 54, 62, 63, 73 - 75, 123, 202, 204, 228
Andronikos III., 55, 204, 230, 233 - 238, 240, 249, 250, 253, 262, 283. 288, 290
Andronikos IV., 291, 300
Andronikos (Despot), 417, 418, 421
Andros, 33, 36, 351, 393, 395, 396
Anea (Ania-Kadı Kalesi), 32, 40, 42, 50, 229
Angelokastro, 362
Angelo de Cà Pesaro, 275
Anjou'lar, 10, 278
Ankara, 122, 140, 142, 145, 149, 150, 152, 160, 195, 360, 470, 496
Ankara Savaşı, 79, 216, 251, 252, 260, 261, 336, 339, 341, 343, 356, 357, 370, 374, 390, 417
Anna Commenos, 126, 239
Antakya, 5, 22, 105 - 107, 110, 117, 167
Antalya, 22, 136, 138, 140, 148 - 150, 152, 157, 158, 165 - 168, 177, 178, 212
Antiochos II., 157
Antiparos, 36, 395
Antonio Acciajouli, 350, 428
Antonio d'Avanzio, 369
Apokaukos, 250
Aquila, 21
Aragon, Aragonya, 278, 461, 476
Arap, Araplar, 3, 6, 7, 11, 18, 88, 104, 112, 120, 135, 163, 182, 264
Arapça, 5, 206
Aras, 184
Arbela (Erbil), 145
Arcingan (Arsenga, Erzincan), 163, 189

Argun Han, 183, 186, 187
Arigo Tartaro (Bizanslı), 55
Arimondo, Pietro (Kaptan), 334 - 336
Argos, 79, 222, 307, 311, 323, 366, 411
Arkadiopolis (Lüleburgaz), 33, 36
Arnavutluk, 33, 38, 237, 313, 358 - 361, 366, 367, 371, 390, 391, 394, 398, 409, 410, 413, 414, 437 - 439, 442, 459, 467, 487, 500
Arpa, 220, 262, 264, 268, 270, 489
Arsuf (Arezo), 108
Âsi nehri, 159
Askalon (Tel-Aşkelon), 135
Astrahan (Astragan, Ejderhan), 81, 142, 188
Âşık Paşa-zâde, 309, 317
Aşkale, 149
At, 136, 137, 153, 206, 220, 262, 264, 268, 489
Atik, Attika, 204
Atina (Atene, Athens), 79, 203, 204, 222, 231 - 233, 239, 323, 350, 352, 419, 462
Atlas (kumaş), 153
Attila, 1, 20, 511
Avar, Avarlar, 1
Avignon, 235, 240, 242, 245, 246, 279, 321
Avlonya, 409, 414, 449 - 451, 500
Ayas (Lajazzo, Yumurtalık), 91, 93, 117, 148, 149, 159, 160, 162, 185, 494
Ayasofya (İstanbul), 27, 35
Ayasulug (Altoluogo, Efes), 160, 215, 226, 230, 241, 244, 248, 253 - 259, 261, 263 - 266, 269, 306, 309, 353 - 355, 360, 486
Aydın ili, 6, 494
Aydınoğulları Beyliği, 51, 55, 160, 181, 196 - 200, 204 - 210, 212 - 214, 216, 223, 226 - 250, 260, 267 - 270, 277, 280 - 283, 295, 308, 309, 323, 343, 354, 394, 471
Ayıntab, 149
Aynaroz, 377
Ayna, 492
Azak (Azov), 58, 81, 82, 85, 87, 141, 188, 274

Babailer, 132, 450, 454
Babinger, Franz, 343
Bac, 483
Badoero, Jacopo, 92

Badoer, Petro, 206
Baf, 113
Bağdat, 147, 186, 196, 319, 332, 494, 496
Baharat, 84, 142, 159, 179, 489, 492
Bahçe Kapısı (Porta del giardino), 27, 31
Bailo (Bajulus), 4, 71. 75 - 79, 84, 85, 111, 116, 132, 133, 240, 301, 318, 362, 369, 397, 408, 484
Bakır, 139, 179, 274, 489
Balaklava, 69
Balat (Palatia, Milet), 160, 206, 208 - 214, 217, 218, 220 - 223, 248, 264, 267, 269, 313, 354, 355, 394, 484, 491, 494
Balık Pazarı Kapısı (Porta Peramatis), 25, 27, 77
Balkapan Hanı (İstanbul), 76
Balsa, Zorzi, 366
Balsa Stephan, 410, 447
Balsa III (Zenta), 359
Balmumu, 262, 268, 489
Barak Reis, 501
Barbara, D. Giuseppe, 507
Barbara, Josafa, 83
Barbarossa, Friedrich, 4, 24, 28, 29, 154
Barbo, Pantaleona, 300, 314
Bardi firması, 93, 114
Bargiri, 195
Bari, 16, 19
Barnaba, Cornelia, 379
Bar Sauma Manastırı (Malatya), 123, 130
Barseg, Katolikos, 121
Barthold, W., 184
Basileios II., 21, 162
Basileus, 33, 55, 310, 397
Basra, 147
Bastardi'ler, 187
Batman (Battimano), 272
Baudoin (Baldovino), 33, 108
Baudouin II., 110, 125
Bavyera, 21
Baybars, 144, 415, 435
Bayburt, 139, 149, 195
Bayçu, 5, 128, 133, 138

Beyezid (Yıldırım), 3, 56, 64, 79, 213 - 218, 224, 236, 248, 251, 252, 260 - 264, 281, 282, 295, 306 - 349, 352 - 357, 362, 370 - 372, 376, 378 - 382, 386, 390, 403, 410, 424, 430, 434, 490, 499, 506
Bayezid II. 501
Bayezid Paşa, 377
Beçin (Peçin), 200, 223
Bedreddin Lulu, 194
Bellavista, Niccolo, 436
Belgrad, 389, 443, 444
Belgrad Kapısı (Xyloporta), 381
Bembo (Bailo), 46
Bembo, Angelo, 303
Bembo, Leonardo, 222
Bembo, Nicolo, 363
Benedetto, Folchi, 389, 390
Benedetto, Zaccaria, 51, 52, 55, 249
Benedetto II., Zaccaria, 52, 53, 55
Benedictus XII., 238
Benedictus XIV., 321
Bereke Han, 129
Bergama, 214
Berkuk, 101, 162, 332, 338
Berkyaruk, 124
Bernardino, 385
Bertolomeo, Zorzi, 491
Bertram, 109
Besni, 152
Beyoğlu, 45, 291, 340
Beyrut, 111, 135
Beyşehir, 152, 467
Bilecik, 150
Bingöl, 338
Birgi, 140, 228, 230, 237, 241
Bizans, Bizans İmparatorluğu, Sayfaların Çoğunda
Bodonitza, 231, 350, 367, 369, 398, 405, 408, 413
Bodrum. 12, 248, 375, 396
Boğaziçi, 285
Boğazkesen, 386
Boğazköy, 146
Bohemond, 107
Bologna, 242
Bolu, 150

Bombaci, Alessio, 134, 151, 177, 285, 316, 377
Bonaparte,. Napoleon, 295
Bonelli, Luigi, 507
Bonifacius VIII., 96, 187
Bonifacius IX., 98, 315, 321, 332, 333
Boniface, (Montferra), 37
Bonifacieo, Castro, 132
Bonifacio, Molinis, 139
Bonisio, Giovanni (Zuane), 367, 428, 431, 432
Bosfor, 49, 297
Bosna, 293, 359, 388, 439
Bottacci, Ranieri, 98
Boucicaut Jéan, 52, 53, 56, 216, 282, 327, 333 - 337, 372, 403
Bozcaada (Tenedos), 74, 75, 230, 286, 290, 291, 301, 302, 319, 324, 330, 335, 397, 403, 404, 451, 453, 454
Bozkurt, M. Esat, 11
Bragadin, Antonio, 490
Bragadin, Jacopo, 299
Brankovic, George, 389, 448, 466
Broquière, Bertrandon, 389, 443, 466, 471, 497, 506
Buda (Macaristan), 328, 388
Budizm, 119
Buğday, 25, 58, 61, 82, 136, 206, 214, 262 - 264, 268 - 270, 306 - 309, 319, 320, 489 490, 500
Buharin, 140, 163
Bukasi (bocassini), 140, 163
Bulgar, Bulgarlar, 1, 36, 162, 298, 364
Bulgar Medresesi (Sivas), 162
Bulgaristan, 289, 312, 322
Bursa, 310, 312, 338, 360, 373, 378, 382, 440, 451, 461, 483, 496, 497, 506
Buscarello, Ghisolfi, 183, 186
Butla (vegata-fıçı), 268, 269, 271
Büyük Schisma, 240, 289, 441

Caca Bey, 152
Cafer (Zaffar), 434
Cahen, C., 61, 123, 131, 134, 168, 173, 194, 196
Calabria, 294
Calatazai, Pauli, 161
Calle, Andrea, 83
Cam, 179, 492
Camilla, De, 44
Canale, Pietro, 234

Canali, Guido, 100
Canali, Giovanni, 334
Candaroğullan, 59, 61, 63, 200, 213, 272, 276, 283, 380
Canik, 64
Canina, 449
Capello, Giovanni, 334
Capitulum, Capitolazione, 7
Cappelletti, Lucurgo, 103
Caravan, 180
Caria, 50
Cassandria, 42
Castriota'lar, 359, 463
Caterina Cornaro, 114
Catafigia, 368
Catherine de Valois, 239
Catteneo, Andreolo, 54, 55, 249
Catteneo, Domenico, 387
Cattaro, 76
Caucho, J., 314
Celaleddin, Mevlana, 119
Celayiroğulları, 196, 197, 332
Celile (Gibel), 107, 108
Celsi, Lorenzo, 74, 297
Cem Sultan, 501
Cembalo (Balaklava), 69
Ceneviz, Sayfaların Çoğunda
Cenevizliler, Sayfaların Çoğunda
Cenevizliler Hisarı (İzmir), 248
Cengiz Han, 185
Cenova, Sayfaların Çoğunda
Cenovalılar, Sayfaların Çoğunda
Cerigo, 36, 411, 500
Cerigotto, 36
Cesarea (Kayseriya), 107, 108, 135
Cesarini, Giuliano, 446, 448, 451
Ceyhan (Pyramus), 90, 148
Ceziretu'l-uşşak (Sinop), 61
Chalkokondyles, 376, 377, 402
Ch'Ang-An, 147
Charlemagne, 94, 104

Charles d'Anjou, 78, 461
Charles VI., 333, 336, 340
Chioggia, 21, 291
Chateaumorant, 336, 337, 349
Ciclad adaları, 33
Cihad, 357, 364
Cihad Bey (Aydınoğlu), 271
Ciriaco, Ancona'lı, 451, 457, 466
Civran, Piero, 223, 224
Cizye, 345
Clementus V., 96, 100, 203, 225
Clementus VI., 100, 238, 240, 242, 247, 257, 261
Codex Cumanicus, 87, 88, 507
Coles, Paul, 121
Comune, 69, 278
Commercium, comerclum, 72, 74, 83, 86, 220, 224, 245, 259, 268, 270, 298
Condulmieri, (Kardinal), 448, 451
Constantinos Paleologos, 462
Contarini, Andrea, 301
Contarini, Federico, 430, 431
Contarini, Giustino, 490
Contarini Michele, 323, 324
Contarini, Paolo, 435
Contarini, Stefano, 463
Corfu (Korfu), 37
Corintos, 79
Corner, Daniele, 304
Corner, Marco, 194
Corner, Pietro, 299
Corone (Koron), 33, 209, 219, 258
Corrado, Ghisolfi, 186
Crispi. Giovanni, 391, 394, 410, 430
Cuci Han, 68
Curia, 48, 171, 175, 256
Curzola savaşı, 70, 73
Cüneyd Bey, Aydınoğlu, 224, 248, 360, 373, 376, 378-380, 383, 384, 391, 393, 415, 422 - 427
Cüneyd, Kubadoğlu, 64

Çağatay Devleti, 185

Çaka Bey, 49, 50, 126, 160
Çakmak, el-Melik el-Zahir, 450, 471
Çalı Bey, 400, 402, 403
Çanakkale, 230, 252, 276, 281, 284, 288, 289, 291, 297, 314, 323 - 328, 334, 335, 342, 344, 354, 360, 365, 378, 385, 391, 422, 424, 430, 438, 446, 450 - 452, 456, 468, 470, 487
Çankırı, 149
Çatalca, 369
Çerkes, 143
Çıkış vergisi, 92
Çimpe (Tzympe), 286
Çin, 11, 95, 145 - 147, 173, 179
Çine, 212, 213
Çoban Salduz, 184
Çobanoğulları, 196, 197
Çoban Köprüsü, 184
Çorlu, 389
Çökiköy (Bergama), 214

Dalmaçya, 321, 328
Dandalo, Alvise, 304, 307, 314
Dandolo, Andrea, 210, 239, 246
Dandolo Bernardo, 335
Dantolo, Enrico, 33 - 37
Dandolo, Francesco, 233, 234
Dandolo, Giacomo, 423, 429, 432, 433
Dandolo, Jacopo, 71
Dandolo, Marino, 36
Dandolo, Marco, 35, 36
Dandolo, Saracenus, 314, 315
Danişmend, I. Hami, 380
Danişmend, Gâzi, 137
Danişmendoğulları, 127, 129, 130, 132, 161, 164
Dante Alighieri, 140, 511
Daphnusion (Kefken), 43, 59
Darende, 149
Dardunio, 304
David (Trabzon İmp.), 89
David, Ayalon, 135
Davud (Düzme şehzade), 454, 455
Decima, 447, 448

Dellaporta, Leonardo, 217, 218, 222, 301
Demetrius Paleologos, 445
Demetrius Philomati, 439
Demir, 96
Denizli, 127, 140, 155, 157
Dersca, M.Alexandrescu, 427, 438
Diedo, Antonio, 341, 434
Diedo, Bertucio, 339, 409, 410
Diedo, Giovanni, 407-409
Diogenes, 60
Dimetoka, 443
Dimi, 297
Dimitrius, 378
Dimitri, Trigramatieri, 455
Divan-ı adl, 175
Divan-ı Humayun, 175
Divina Commedia, 140
Divriği, 149, 195
Diyarbakır (Diyarbekir), 140, 195
Doğanbey (İpsili), 383
Domenico de Mar, 387
Dolfin, Michele, 188
Danato, Andrea, 452
Doria, Nicolo, 66
Doria, Paganino, 284 - 286
Dorios (Midilli beyi), 57
Dracaneri de Gaudiosa, 255
Draç, 38, 313, 359, 411
Dragazi, 350
Dragonet de Joyeuse, 244, 245
Drapiero, Francesco, 331
Drivasto, 360, 411, 413, 437, 438
Dukas, 54, 317, 345, 348, 374 - 378, 385, 395. 402, 430
Dulcigno, 360, 432, 500
Dunaysar Pazarı, 153
Durazzo, 38, 339, 411, 439
Duşan, Stephan, 243, 244
Dündar Bey (Aydınoğlu), 281

Ebul Fida, 6, 161

Ebusaid Bahadır Han, 188 - 193, 196, 197, 236, 484, 486
Ecu, 81,
Edessa (Ruha, Urfa), 106
Edirne, 22, 25, 33, 36, 117, 225, 297, 345, 346, 357, 361 - 365, 370, 379, 382, 386 - 390, 396, 398, 414, 416, 421, 423 - 436, 439 - 441, 445 - 448, 455, 457, 458, 463 - 466, 495 - 498, 506
Edincik, 503
Edremit, 32, 42, 49, 50, 56, 71 160, 235
Edward I., 65, 183
Efes, Efesos (Ayasulug, Altoluogo), 22, 50, 60, 139, 145, 146, 149, 160, 210, 215, 216, 226, 227, 229, 253 - 257, 259, 260, 263 - 265, 272, 306, 309, 337, 344, 353, 360, 394
Eflak, 65, 312, 322, 364, 376, 377, 379, 387 - 390, 399, 446
Eflani, 61
Eflatun (Platon), 123
Eflatun Manastırı (Ak Manastır), 123
Ege, Sayfaların Çoğunda
Ege Adaları, 35, 36, 44, 69, 73, 278, 284, 313, 314, 402
Egina, 33
Eğridir, 149, 152
Ehl-i zimmet, 96, 121, 122, 130, 157
Ejderhan (Astrahan), 81, 142, 188
Elazığ, 195
Elbistan, 149
Embriaco, Guido, 46
Emir Süleyman Burgazı, 435
Emo, Beneddetto, 414, 415
Endülüs, 147
Enez, 56, 57, 71, 129, 278, 279, 494
Enrique III. (Kastilya), 340
Enveri, 228, 230 - 232, 236, 241, 242, 249
Epir, 38, 447
Eraclea (Marmara Ereğlisi), 32, 36
Erciş, 195
Erdel, 451
Erdmann, Kurt, 151
Ereğli, 33, 150
Ermalao, Bon, 304
Ermeni, Ermeniler, 5, 6, 78, 91, 120, 123, 124, 127, 130 - 32, 156 - 158, 162 - 164, 187, 338, 392

Ermeni Krallığı, 10, 89 - 93, 148, 167, 172, 173, 277
Ermeni Kilisesi, 90
Ermenice, 131, 182
Ertuğrul, Şehzade, 214, 308, 309
Erzincan (Arsenga), 5, 139, 140, 149, 152, 157, 158, 160 - 164, 189, 194, 195, 494
Erzurum, 5, 123, 137, 138, 149, 152, 164, 165, 184, 195, 494
Eski Foça, 53, 55, 249 - 251, 278, 287, 290, 345, 374
Eskişehir, 155, 156
Eşek, 206, 220, 262, 264, 268, 489
Eşref, (El-Melik el. Çobanoğlu), 196
Eşref, Melik (Menteşe), 208, 213
Eubea (Ağrıboz, Negroponte), 33, 37
Eugenius IV., 385, 442, 444, 446 - 450, 452, 453, 459
Evrenos Bey, 304, 349, 350, 357, 360
Exterritorialité, 8, 9, 22, 429, 485
Eyyubiler, 99, 135, 137, 143, 151

Faliero, Marco, 217, 218, 222
Falier, Ordelaffo, 350, 358
Famagusta (Magusa), 113
Farsça, 87, 166, 169, 182, 189, 206, 507
Fas, 131
Fatımiler, 95, 98, 99
Fatma (Y. Bayezıd kızı), 348, 354
Fatsa, 58, 64, 65, 69, 278
Fazlullah, 421
Federico de Pezzi, 388
Fenosia, 58
Ferducci, Lillo, 466, 506
Fermenic, 411
Ferrario, Accursio, 46
Ferrario, Ugone, 92
Fethiye (Makrı, Meğri), 200, 212
Fıkıh, 8, 120
Fırat, 164
Fıstık, 136
Fidye, 96, 398
Fildişi, 102
Filelfo, Francesco, 464
Filippo, Guiliano, 178

Filistin, 2, 17, 94 - 96, 103 - 105, 108, 111, 134, 135, 146, 147
Finogonya, 58, 59
Firenze (Floransa), 88, 93, 242, 339
Flandr, 179, 266
Floransa, 9, 10, 87, 88, 93, 114, 266, 272, 280, 295
Floransalılar, 32, 88, 89, 98, 102, 187
Florin, 270, 271
Foça (Focea, Phokaia, Foglia), 12, 22, 45, 46, 50, 54 - 57, 69, 117, 138, 199, 225, 227, 228, 230, 237, 244, 248 - 252, 253, 261, 263, 265, 275, 280, 283, 287, 288, 345, 371, 373 - 379, 381, 384 - 386, 391, 393, 415, 469, 486, 494, 504
Fochada, Angelo, 358
Focide (Teselya), 337
Fondaco, 43, 89, 107
Foscolo, Andrea, 399, 455 - 459
Foscarini, Francesco, 394 - 398, 417, 436, 444
Foundouk, funduk, 93, 102, 106, 161
Francesco da Fermo, 247, 257, 263
Francesco, Gattilusio, 56
Francesco, Papaz, 340
François, Arşövek, 244, 245
Frank, Franklar, Firengler, 12, 21, 29, 33, 90, 112, 127, 131 - 133, 165, 175, 191, 193, 258
Fransa, 1, 11, 29, 52, 57, 136, 183, 186, 187, 235, 242, 266, 278 - 280, 282, 321, 322, 326, 329, 333, 334, 339, 403, 443
Fransız, Fransızlar, 9, 12, 25, 32, 37, 52, 179, 325, 333, 334
Freschea, 37
Firigler, 156, 157
Fuar, 153
Fusta, 401
Fustad, 157

Galata, 12, 25, 31, 41, 45 - 49, 57, 58, 62, 73, 77, 203, 278 - 280, 283, 286 - 290, 295, 311, 318, 326, 328 - 330, 337, 340, 342, 343, 371, 372, 376, 382, 384 - 386, 389, 393, 416, 478, 494, 504
Galata Kulesi, 47, 331
Galeazzo, Gian, 386
Gasmuli, 78, 79
Gattilusio'lar, 56, 57, 325, 326
Gattilusio, Francesco, 56, 75, 286, 293
Gautier, Il., 239

Gay, J., 244
Gazan Han, 144, 182, 184, 186, 187
Gâzi Çelebi, 61,62,70,272,273
Gazzeraia Genovese, 57,68
Geben, 148
Gelibolu, 35, 36, 117, 203, 212, 229, 231, 260, 277, 288, 289, 291, 323, 328, 330, 335, 339, 341 - 344, 346, 349, 350, 356, 358, 363 - 369, 372, 378, 392 - 406, 409, 413, 420, 424, 432, 434, 437, 447, 488, 496, 503
Germiyan ili, 153, 262
Germiyanoğulları, 213, 226, 236, 283, 377
Georij, Coloquiri, 255
Gerardo, G., 433
Gergi Castriota (İskender Bey). 463
Germe Hisar (Hexamilion), 406
Geyhatu, 183, 186
Ghibellini'ler, 28, 62, 279
Giacomo, Gattilusio, 57
Giacomo, Suriano, 348, 356
Giannino, 59
Gibelletto (Küçük Celile), 108
Gigliato, 270, 271
Gioannone del Bosco, 292
Giorgio, Fantin, 301
Giorgio, Luca, 447
Giovanni, 12, 213
Giovanni di Reate, 459
Giovanni di Sultanie, 341
Giavanni di Valente, 284
Girit, 24, 37, 42, 44, 71, 75, 76, 80, 112, 139, 202 - 211, 215 - 217, 219, 221, 222, 231, 234, 238, 247, 253, 259, 260, 264 - 266, 274, 291, 301, 306, 308 - 310, 315, 337, 338, 341, 344, 358, 392, 394, 399, 404, 425, 433, 492
Giudice, Guarnieri, 42
Giuscardo. Bastardi, 187
Giusti. Bartolomio, 458
Giustiniano, Orsato, 453
Giustiniani'ler. 53, 250, 374
Giustiniani, Andrea, 83
Giustiniani, Francesco, 359 - 362, 366, 367
Giustiniani, Niccolo, 498

Godefroi de Bouillon, 108, 109, 111
Gordion, 145
Gorigos (Kız Kalesi), 91, 148, 159, 212
Göksun, 148
Gregoras, Nicephor, 140, 238, 240, 244, 249, 285
Gregorius IX., 123
Gregorius, XI., 290
Grek, Grekler, 5, 55, 131, 147, 258, 265, 298, 351
Grekçe, 25, 131, 166, 167, 205, 206, 218, 254, 255, 261, 314, 405, 436
Grigor (Papaz), 6
Grimaldi, Carlo, 62, 63, 273
Grimaldi, Gentile, 292, 331
Guelifi'ler, 62, 63, 279
Guglielmo II., 24
Guillaume de Tyre, 4
Gulam, 131, 132
Guy de Lusignan, 112
Guy de la Tremouille, 327
Güğercinlik (Colubac), 433
Gümrük, 26 - 30, 71, 93, 113, 159, 167, 170 - 173, 189, 190, 206, 220, 267 - 270, 292, 317, 473, 482, 493
Gümüş, 26, 29, 30, 65, 84, 93, 139, 165, 173, 174, 179, 185, 489
Gümüşhane, 139, 149, 165
Gümüşsaray (Gümüş Hacı Köy), 139
Gümüştekin, 129, 130
Gürcü Hatun, 124
Gürcüler, 124, 131, 132
Gürcistan, 338
Gürol, Ümit, 510, 511
Güzelce Hisar, 331, 385

Habeşistan (İtyopya), 101
Hacı Girey, 144
Haçlılar, haçlı prenslikleri, 2, 4, 5, 7, 15, 17, 24, 26, 28, 29, 33, 35, 38 - 41, 50, 61, 80, 81, 94 - 96, 106 - 112, 114, 115, 117, 121, 125, 127, 133 - 135, 156, 199, 209 - 213, 277, 281, 282, 293, 299, 311, 319, 321, 322, 328, 385, 443, 446, 447, 451, 452
Hafsid'ler, 217, 264
Halep, 6, 91, 148, 149
Halı, 139, 140, 162, 179
Haliç, 22, 25, 27, 28, 62, 284, 317
Halid, Gâzi, 424
Halil, Şehzade, 251, 287, 288

Halil Paşa, Çandarlı, 304, 317, 448, 455
Halil Bey (Gelibolu beyi), 428, 431, 499
Halil (Menteşeli), 211
Halikarnasos (Bodrum), 248, 375
Halkidikya. 352
Halys (Kızılırmak), 148
Hamdullah Kazvini, 164, 194 - 196
Hamideli, 382, 433, 464
Hamidoğulları, 212
Hamza Bey, Çandarlı, 408
Hamza Bey, 434
Haraç, 345, 367, 413
Harbî, 8, 97
Harezm, 146
Harput, 132, 195
Harran, 196
Harunnurreşid, 94, 104
Harzemşahlar, 132
Hasan, Çobanoğlu, 196
Hasan elçi, 292
Hasankeyf, (Hısn-ı Keyfa), 195
Hattin savaşı. 135
Hayfa, 109
Hayton (Tarihçi), 5, 6
Hazarlar, 57
Henri de Flandr, 41, 128
Henri I. Lusipnan, 112, 113
Henri II. Lusignan, 10, 175
Henry IV. (İngiltere), 340
Henri, Patrik, 240, 241
Hermanstadt, 470
Herodotos, 145
Hertzberg, 292
Hethoum I., 93
Hethoum II., 92
Hexamilion (Germe Hisar), 406, 407, 417
Heyd. G., 281
Heyd, W., 15, 19, 21, 51, 93, 103, 105, 148, 177, 203, 210, 229, 248. 267. 285, 292, 312. 374
Hırvatistan, 321
Hızır Bey, Aydınoğlu, 208, 210, 230, 237, 238, 241 - 247, 252 - 258,

261, 266, 270, 271, 487
Hızır Bey Çelebi (Menteşe), 213, 215, 486
Hint, Hindistan, 66, 95, 145, 179, 186
Hipodrom (İstanbul), 27
Honas, 127
Homeros, 126
Honorius IV., 183
Hortiatis, 423, 427, 432
Hospitalier Şövalyeleri (Rodos), 203, 226, 256, 262
Hugues I. Lusignan, 112 166, 176
Hugues IV., 238, 239, 246
Humbert, Prens, 242 - 244, 247, 250
Hunlar, 1, 511
Hunyadi Yanos, 444, 451 - 455, 459
Hutbe, 270
Hülagü, 128, 129, 185
Hürmüz, 186
Hüsameddin Çoban, 142
Hyperper, 19, 23, 27, 30 - 32, 37, 38, 52, 195, 264, 266, 292, 300, 302, 306, 315, 337, 361, 383, 397

Icaria, 53
Ilduçi (Silahdar), 187
Iorga, Nicola, 309, 346
Irak, 130, 147, 161, 162, 333
Irva, deresi, 335
Iskarlat, 164
Isparta (Mora), 33
Isparta, 149

İberik yarımadası, 149
İbn-i Batuta, 47, 61, 68, 136, 138, 140, 156, 157, 163, 165, 248, 266
İbn-i Bibi, 127, 132, 142, 150
İbn-i Hacer, 471
İbn-i Said, 6, 136, 161
İbrahim Paşa, Çandarlı, 368, 408, 430, 431
İbrahim Bey, Candaroğlu, 62, 63, 70, 273
İbrahim Bey, Karamanoğlu, 159, 235, 422, 433, 448, 464, 469 - 476, 479, 480, 482, 486
İbrahim Bey, Menteşeoğlu, 6, 208 - 212
İbrail, 65, 455

İbrişim, 492
İdil Bulgarları, 158, 162
İdris-i Bitlisi, 309
İkinci Kosova, 441, 462
İlhanlılar, 7, 115, 128, 144, 165, 178, 181 - 197, 200, 226, 277
İlyas Bey, Selçuklu, 151
İlyas Bey, Menteşeoğlu, 208, 213, 217 - 219, 222, 223, 225, 270, 355, 373
İlyas Bey, Saruhanoğlu, 230, 287
İmroz, 56, 57
İnalcık, Halil, 8, 380
İnceğiz, 369
İnci, 173
İndiksiyon, 215, 308, 310
İnebahti (Lepanto), 360, 367, 368, 397, 410, 411, 413, 487
İngiltere, 11, 186, 187, 297, 321, 322, 403, 443
İnnocentus III., 40
İnnocentus IV., 4, 123
Ioannes, V., 239, 240, 243, 286 - 291, 297 - 300, 310
Ioannes VI., 283
Ioannes VII., 310, 324, 326, 333, 336, 338, 343, 346, 347, 349, 351
Ioannes VIII., 337, 339, 340, 385, 389, 441 - 444, 448
Ioannes Kananos, 381
İpek, 84, 102, 492
İpekli, 18, 142, 179, 266, 489
İpek Yolu, 147, 184
İpsili (Doğanbey), 145, 383, 423, 425
İpsin (Psyra), 231
İran, 58, 65, 66, 90, 91, 145 - 148, 155, 161, 162, 165, 188, 194, 197
İrincin, 151
İrini, 288
İrlanda, 266
İsa Peygamber, 94
İsa Çelebi (Osmanlı),
İsa Bey, Aydınoğlu, 241, 243, 259, 271
İsakos Angelos II., 25, 29, 32, 40, 127, 129
İsfendiyar Bey, Candaroğlu, 64, 213, 275, 380
İskender, Büyük, 50, 145
İskender Bey, Arnavut, 459, 463
İskender, Frenk, 492, 501, 502

İskenderiye, 18, 98 - 101, 461
İskenderun, 90, 91, 148, 159, 160
İsmail Bey, Candaroğlu, 276
İsmail, Selçuklu, 124
İspanya, 278
İstanbul – Hemen tüm sayfalarda.
İstanköy, 53
İşkodra (Scutari), 339, 359, 360, 411, 412, 432
İyon denizi, İyonien, 33, 37, 119
İzmir, 32, 43, 46, 49 - 51, 64, 71, 117, 126, 158, 160, 199, 204, 205, 209, 210, 222, 224, 227 - 248, 252 - 254, 257, 263, 270, 274, 278, 281, 345, 373 - 376, 379, 391, 395, 469, 487
İzmit, 283, 287, 288, 335
İznik, 38 - 41, 49, 125 - 128, 130 - 133, 158, 283, 382
İzzeddin Balaban, 245

Jacke, II. Lusignan, 293
Jacopo (Yakup. Hekim), 506
Jacques de Bourbon, 327
Jan Castriota, 359
Jean II. (Kıbrıs), 471
Jean Burgundy, 333
Jeanne I., 239
Johannes XXII., 100, 234, 236, 238
Jön Türkler, 7
Justinianus, 16, 18, 146
Júri, 174, 175, 193, 485

Kadı, 171, 208, 499
Kadı Burhaneddin, 162, 338
Kadı Kalesi (Anea), 40, 42, 50, 229
Kadife, 164
Kadife Kale (İzmir), 50, 228, 241
Kafkaslar, 58, 65, 143, 162, 179, 188
Kâğıt, 179, 492
Kahire, 6, 18, 98, 100, 101, 332, 497
Kalay, 267
Kalaun, 99, 144, 175, 184
Kalothetos (Sakız), 230, 287
Kamereddin kaysısı, 136
Kamereddin Hanı, 152

Kandeloros (Alaiye), 156
Kandiye (Candia), 37, 42, 202, 205, 220, 222, 257, 260, 263, 337, 424
Kantakuzenos, 49, 56, 73, 237, 244, 249, 283 - 287, 295
Kapitülasyon, 1, 7 - 12, 67, 69 - 72, 78, 80 - 90, 102, 110, 116, 117, 141 - 150, 158 - 163, 166, 200, 485, 511
Karaburun, 237, 250
Karadağlılar, 77
Karadeniz, 38, 41 - 43, 54, 57 - 66, 172, 178, 185, 188, 272 - 274, 277, 280, 281, 312, 317, 319, 320, 325 - 331, 339, 341, 351 - 355, 371, 377, 394
Karakoyunlular,
Karakurum, 139
Karaman Bey,
Karaman ili, 159, 470, 477
Karamanoğulları, 93, 159, 212, 213, 235, 275, 282, 293, 311, 319, 377, 399
Karamürsel, 401
Karatay Kervansarayı, 151, 152
Karesi ili, 242
Karesioğulları, 50, 235
Karia, 200, 201, 224
Karoli (Charles) II., 315
Karpathos, 204, 207, 219, 258
Kars, 338
Kasım, Şehzade, 348, 354
Kassandıra, 421, 425, 426, 428, 431
Kastamonu, 61, 139 - 142, 149, 165, 195, 274, 496
Kastilya, 58, 60, 64, 164, 275, 359
Katalanlar, 49 - 51, 203, 204, 226, 230 - 233, 236, 247, 402
Katır, 137
Kâtip Çelebi, 400, 505
Kavala (Hristoupolis), 427
Kaya tuzu, 139, 179
Kaya şapı, 303
Kayseriya (Cesarea), 107, 108, 135
Kayseri, 6, 145, 149, 152, 153, 157, 160, 161, 195
Kea adası, 207, 219, 258
Kefalonya, 361
Kefe, 46, 58 - 61, 65, 67 - 69, 81, 83, 85, 87, 141, 142, 265, 273, 274, 284

Kefken (Daphnusion) 43, 58, 59
Kemah, 163
Kemalpaşa (Nif, Ninpheo), 41, 42, 49, 50,128
Kemalpaşa Andlaşması, 41, 42, 51, 56 - 59, 66, 67, 70 - 75, 160 , 203, 228, 229, 248, 285
Kemal Paşa-zâde, 385
Kemaleddin Hanı (Sıvas), 161
Kemha, 164
Kenevir, 262, 269, 489
Kereste, 96, 102, 138, 179, 319
Kerimberdi, 83
Kerimüddin Mahmud, 129, 150
Kervan, 148 - 151, 159, 163, 186, 264
Kervansaray, 85, 86, 145, 150 - 153
Keten, 102
Keyhusrev I, Gıyaseddin, 4, 127, 128, 145, 168, 171
Keyhusrev II., 123 - 125, 133
Keykâvus I. İzzeddin, 61, 127 - 129, 133, 151, 166, 168, 172, 176
Keykâvus II., 5, 125, 126, 128, 130, 132
Keykubad I. Alaaddin, 3, 9, 39, 124, 127, 132, 137, 141, 142, 152, 156, 159, 168 - 175, 177, 178, 192, 193, 475, 479 - 481
Keykubad II., 235
Kıbrıs, 10, 17, 24, 53, 94, 101, 112 - 116, 132, 166, 168, 203, 212, 235, 238 - 240, 245, 246, 256, 258, 263, 271, 272, 280, 294, 332, 470, 472, 483
Kılıçarslan I. İzzeddin, 124, 126, 156
Kılıçarslan II., 122-127, 164
Kılıçarslan III., 123
Kılıçarslan IV., 123, 126
Kıpçak, 87, 142 - 144, 162, 179
Kırım, 45, 57 - 60, 67 - 70, 80 - 84, 129, 141 - 143, 180, 183, 265, 278, 282, 294, 319
Kırşehir, 140, 152, 153, 195
Kız Kalesi (Gorigos, Colcos), 148
Kızılağaç Yenicesi, 379
Kızıl Deniz, 101
Kızılırmak (Halys), 148
Kızıl Sarraf (Sıvas), 163
Kilikya, 107, 130, 150
Kilim, 140
Klaviyo, 58, 60, 64 - 66, 86, 164, 275, 339, 340, 496, 503

Koçhisar (Kızıltepe), 153, 195
Konstantin, Dejonovic, 316
Konstantinos XI., 385, 386, 445, 463
Konya, 5, 6, 91, 127, 130, 133, 136, 138, 139, 146, 149 - 152, 154, 160, 163, 168, 177, 178, 185, 197, 432, 471, 472, 475, 488, 492, 496, 500
Korfu, 37, 110, 398, 404, 409, 411
Korint, 79, 352
Koron (Corone), 33, 36, 71, 76, 79, 215, 254, 307, 312, 361, 366, 404, 407, 411, 431, 492
Kosova, 213, 305
Kozan, 92
Köle ticareti, 141, 143, 144, 153, 162, 179, 206, 220, 265 - 269, 489
Kölemenler, 99 - 101, 135, 144
Köprülü, Fuat, 119
Kösedağ, 4, 61, 132, 133, 138, 163, 181, 188
Kral Yolu, 145, 146, 150
Kristal, 492
Kroya (Kroja), 359
Kubilay Han, 185, 186
Kudüs, 4, 17, 90 - 94, 105, 106, 108 - 111, 187
Kuman, Kumanlar, 1, 87
Kumanca, 87, 507
Kundakçı, Durdu, 12, 507
Kurşun, 267
Kuru sebze, 268, 270
Kutni, 297
Küçük Ermenistan, 90 - 93, 132, 148, 172 - 174, 178, 212, 484
Küçük Menderes, 200
Küre, Küre-i nahas, 139, 274
Kürk, 102, 141, 153, 179, 489
Kütahya, 138, 139, 152, 236, 265, 267, 343
Kytera adası, 207, 219, 258

Lacedemonia, 33
Ladik, 136, 149, 157
Ladislas (Lazsio), 315
Lajos (Louis), Büyük, 305, 315
Lala Şahin, 339

Lamenti, Teodoro, 134
Lando, Pietro, 83
Langley, Geoffrey, 65
Langobartlar, 3, 16, 18, 21, 29, 34
Langushi, Jacopo), 466
Lapseki, 35, 36, 379, 408
Larnaka, 112
Laskari, Atanasio, 463
Laskaris I., Theodor, 127, 128, 130
Latinler, 4-6, 25-29, 31 - 34, 39, 41 - 43, 135, 158, 174, 177, 178, 191, 202, 203, 210, 226, 229, 238, 241 - 245, 248, 265, 266, 285, 298, 318, 330, 335
Latin karallığı, İmparatorluğu, 2, 3, 17, 25, 33, 34, 36 - 44, 50, 70, 111, 113, 124, 128, 160, 168, 277
Latince, 87, 166, 169, 182, 189, 206, 218, 255, 258, 455
Latran Konsili, 176, 187
Latrie, Mas, 115, 219, 223, 346
Lazar, Grebliyanovic, 305
Lazarevic, Stephan, 316, 341, 352, 354, 369, 370, 387, 389, 497
Lazgöl, 231
Lazkiye (Leodice), 22, 107, 111
Lefkoşa (Nicosia), 112-114
Lega, 29, 56, 196, 227 - 229, 235, 236, 239, 242 - 247, 253 - 256, 312, 316, 320 - 322, 326, 327, 331, 354, 363, 385, 395 - 397, 406, 409, 446, 449, 451
Lehistan, 446
Lemerle, Paul, 210, 230, 232, 418
Leodikea (Denizli), 157
Leon II. Ermeni, 90, 92, 93
Leonardo, Gradenigo, 435
Leone, Dellaporta, 217
Leone, Kalotete, 251
Leone, Vetrano, 38
Leonto Kastron (Trabzon),
Lepanto (İnebahti), 361, 362, 366, 367, 397, 410, 411, 434, 439, 456, 467
Leş (Alessio), 411, 413, 456
Leunclavius, 380
Levante, Sayfaların Çoğunda
Leys, Menteşeoğlu, 225, 270

Liguria, 294
Likia, 200, 201
Limasol, 113
Liminata, Giovanni, 132
Limni, 36, 72, 278, 319, 376, 483
Livorno, 88
Lombardiya, 21
Lombarollar, 37, 232
Londra, 10, 336
Loredano, Alvise, 449, 451, 454
Loredano, Bernardo, 67, 423, 425
Lorenzo Celsi, 291
Loredano, Giorgio, 397
Loredano, Giovanni, 358, 360
Loredano, Pietro, 367, 372, 375, 399 - 405, 423
Luchetto de Recco, 185
Luchino di Bonavey, 330
Luchino dal Verme, 285, 286
Lübnan, 138
Lüleburgaz (Burgulae), 33, 36, 389
Lüleci hendek (Galata), 47

Macar, Macarlar, 3, 315, 322
Macar İskender, 8
Macaristan, 3, 242, 289, 294, 305, 315, 317, 319, 321, 329, 387, 390, 439, 443, 457, 459
Machiavelli, Niccolo, 503
Magusa (Famagusta), 113, 114
Mahmut Bey, Menteşeoğlu, 214
Mahmud, Muzafferüddin, 132
Makedonya, 56
Makrı (Meğri, Fethiye), 200, 202, 212, 213
Maktu, 268
Malatya, 122, 123, 129, 130, 137, 149, 152, 160, 164, 165, 335, 338
Malazgirt, 16, 126, 155, 195
Malipiero, Marino, 302, 303
Malvasia, 316, 337, 357
Malya Savaşı, 132
Mama Hatun Kervansarayı, 152
Mamonas, 316

Manastır, 24, 123, 130
Manfroni, Camillo, 32, 34, 240, 285, 287 - 292, 295, 328, 334, 342, 356, 404
Manisa, 226, 451, 452, 457, 464, 506
Manuel I., 23, 24, 28 - 31, 112, 127, 156
Manuel II., 88, 310, 312 - 318, 320 - 324, 328 - 330, 333 - 336, 339-343, 346 - 348, 354, 361 - 365, 368, 369, 376, 377, 381, 395, 396, 406, 415 - 419, 426
Manuel III. Comnenos, 67, 84
Manuele, Zaccaria, 51, 54, 55
Maona, 52, 53, 56, 89, 229, 250 - 252, 261, 287, 288, 293, 325, 334, 341, 345, 349, 355, 374, 375, 384
Maraschi, Pietro, 405
Maraş, 40, 160, 165,
Marco Polo, 6, 65, 91, 136, 139, 163, 165, 173, 185, 186, 197, 511
Mardin, 139, 140, 153, 195
Maria Visconti, 3, 384
Maria (Argos), 79
Maria (Macar), 315
Marmara, 32, 35, 36, 50, 212, 277, 283, 317, 325, 332, 354, 393, 395, 405
Marmara Ereğlisi, 32, 36, 40, 44, 45, 117, 278
Marmaris (Porto Fisko), 200, 212
Marsilya, 178, 242
Martino, Zaccaria, 204, 228, 229, 231
Martinus V., 415, 416
Marzuccode, 98
Masdariye, 483
Masso, Raynaldo, 314
Mateos, Urfalı, 6, 121
Maturidi, Ebu Mansur, 120
Maurizio, Spata, 363
Maurozomes, Komnenos, 126, 127
Maveraünnehir, 120
Mecdüddin, 150
Mehmed I. Çelebi, 57, 64, 224, 248, 358, 362, 363, 370 - 377, 380, 381, 387, 391 - 400, 404, 406 - 414, 437, 438, 488
Mehmet II. Fatih, 56, 57, 60, 67 - 70, 79, 87, 114, 160, 181, 197, 252, 275, 279, 288, 386, 392, 451 - 458, 464 - 475, 491, 498

Mehmed Ağa, 431
Mehmed Bey, Aydınoğlu, 51, 55, 205, 226, 228, 230, 235 - 249, 271
Mehmed Bey, Karamanoğlu 399, 470
Mehmed Bey, Menteşeoğlu, 212, 213, 223, 270
Mehmed Bey, Mihaloğlu, 381
Melaina Akra (Karaburun), 237
Melik (Konstantin), 129
Melik Eşref, 208, 213
Melik Mehmed, 130
Melikşah, 121, 125, 194
Melnik, 130
Melo (Milos), 36
Memlükler, 6, 96, 99, 111, 113, 115, 135, 173, 175, 183, 186, 187, 450
Memo Mario, 299
Menderes, 200, 264
Mengücekoğulları, 163
Mengü Timur, 68
Menteşe Bey, 226
Menteşe ili, 263, 266, 375
Menteşeoğulları, 6, 160, 198 - 226, 260, 267 - 270, 277, 280, 283, 295, 308, 313, 323, 343, 354, 355, 377, 394, 471
Mercenario, 327
Meriç, 56
Mersin, 90
Meryem Ana (Efes), 258, 382
Messeteria, 86
Mesud I., 124, 125, 129
Mesud II. Gıyaseddin, 123, 129
Mesud, Menteşeoğlu, 225
Mesud, Mühezebüddin, 61
Mezid Bey, 470
Mezopotamya, 145
Mısır, 6, 18, 34, 53, 57, 80, 84, 90, 94 - 102, 113, 115, 130, 135 - 138, 143, 144, 146, 148, 156, 162, 175, 179, 180, 186 - 188, 212, 267, 297, 332, 333, 461
Miani, Federico, 85
Michaelem, Johannem, 313
Michele, Malaspina, 289
Michele, Steno, 342
Micheletto del Biondo, 429

Michiele, Delfino, 191
Michiele, Domenico, 109
Michiele, Fantin, 425, 427, 428, 430, 499
Michiele, Francesco, 364, 365, 369
Michiele, Gerolomo, 491
Michiele, Giovanni, 109
Michiele, Schillato, 217, 218, 222
Michiele, Steno, 368
Michiel, Metropolit, 122
Midilli (Lesbos), 42, 56, 57, 75, 199, 237, 249, 278, 290, 293, 314, 325, 326, 329, 373, 374, 384, 389, 391, 395, 396, 406, 494
Mihael, Patrik, 122
Mihail VIII. Paleologos, 41 - 45, 54 - 57, 66, 69 - 72, 78, 81, 109, 122, 128, 130, 132, 201, 374
Mikhail I. Despot, 38
Milano, 3, 281, 295, 340, 384, 386 - 390, 478
Milas, 200, 208, 212, 213
Milet - Miletos (Balat, Palatia), 50, 60, 139, 149, 160, 200, 206, 263 - 265, 267, 269, 494
Mircea, 364, 399
Misis (Mamistra. Yakapınar), 91 - 93, 117
Mistra (Mezsere), 80, 307
Mocenigo, Andrea, 430, 436
Mocenigo, Giovanni, 472 - 474
Mocenigo, Pietro, 300
Mocenigo, Tommaso, 56, 297, 324 - 330, 344, 406, 415, 417
Modon, Modone, 36, 71, 76, 79, 209, 215, 219, 254, 258, 307, 312, 317, 328, 361, 366, 399, 404, 407, 411, 431, 449
Moğol, Moğollar, 4, 6, 65, 128, 132, 133, 142, 144, 151, 153, 163 - 165, 181 - 185, 188, 194
Moğol İmparatorluğu, 4
Moğolca, 182, 189, 478
Monaldeschi, L., 232
Monemvasie, 232
Mora, 33, 36, 79, 80, 229, 232, 236, 252, 304, 307, 312, 316 - 318, 322, 336, 358, 361, 363, 371, 391, 394, 399, 406, 417, 421, 422, 445, 487, 500
Moro, Joanne, 213
Moro, Lorenzo, 467, 468
Morosini, patrik, 35
Morosini, Jacopo, 71

Morosini, Marino, 202, 205, 210, 235, 257
Morosini, Nicolo, 259
Morosini, Ruggero, 46, 55
Muaviye, 112
Muazzo bailo, 75
Muda, 85, 297
Mudazzo Zanachi, 301, 302
Muğla, 200, 213
Muinüddin Mehmed, 61
Muinüddin Süleyman, 61, 128
Mumhane (Trabzon), 66
Murad I., 74, 283, 286, 288, 290 - 293, 298, 300 - 307, 311, 353, 357, 359, 479, 480, 490, 491
Murad II., 217, 313, 376 - 385, 387 - 390, 392, 415, 417, 420 - 422, 434, 437 - 459, 461 - 464, 467, 470, 471, 492, 495, 498, 506
Muratori, 273
Mürüriye, 483
Musa Çelebi, 363 - 370, 381, 390, 391, 393, 394, 403
Musa Bey, Aydınoğlu, 258, 271, 344
Musa Bey, Menteşeoğlu, 206, 211, 212, 270
Mustafa, Şehzade (Düzme), 376-379, 381, 383, 393, 395, 424
Mustafa, Küçük Şehzade, 381, 382, 393, 399, 401, 415 - 418, 423, 425, 495
Musul, 145, 186
Muş, 139, 140, 195
Mutahharten, 319
Müstemen, 97
Mykones (Micones), 222
Myriokephalon, 121, 122, 165

Nah, 140, 266
Nahcivan, 162
Naksos (Nasso, Nakşe), 36, 207, 219, 233, 238, 295, 332, 351, 354, 355, 391, 393, 394, 399, 411, 456
Namık Kemal, 7
Napoli, 18, 174, 178, 239, 271, 278, 315
Napoli Krallığı, 10, 239, 460, 463, 464
Narbonne, 266
Nasır, En-Nasır, 100
Navagero, Bernardo, 296
Navarin, 417

Navigaiso, 36
Nauplia (Neapolis), 79, 222, 323, 366, 398, 411
Negripo (Ağrıboz)37
Negro, Di.,331
Negroponte (Ağrıboz), 33, 37, 42, 72, 80, 201, 208, 209 ,215, 219, 231-234, 242, 254, 265, 295, 313, 366, 411
Neşri, 385
Nevbet, 270
Nicolas, IV., 95, 183, 187
Nicolas V., 475
Nicolas, Manoiani, 397
Nicolas de Treveth, 124
Nicola, Acciaiuoli, 79
Nicola, Berguzi, 463
Nicolo, Gatti lusio, 56
Nicolo di S.Siro, 139, 177
Nicolo, Giorgio, 398, 419-421, 423
Nicosia (Lefkoşe), 112
Nif, Ninfeo (Kemalpaşa) Andlaşması, 41, 42, 49, 51, 59, 72, 203, 285
Niğbolu, 216, 282, 311, 321, 327-330, 332, 333, 336, 343, 372, 375, 376, 386, 387, 427, 448, 450, 454
Niğde, 152
Nikarya, 501
Nikephoros III., 126
Niksar, 195
Nil, 95, 110
Nizamüddin Şami, 338, 345
Nizib, 145
Nomisma, 378
Normanlar, 16, 17, 19, 22, 30, 98
Notre Dame (İskenderiye), 99
Nuh, 372, 377, 391

Obruk Hanı, 152
Oderic von Portenam, 185
Odoric,165
Odun Kapısı (İstanbul), 25, 77
Ohri, 413
Ok, 179

Olcaytu Hudabende, 183, 187
Orado, G., 338
Orhan Bey, Gâzi, 12, 49, 214, 230, 251, 285-288, 292, 297, 374, 506
Orhan, Şehzade, 369, 466
Orhan bey, Menteşeoğlu, 204 - 207, 219, 263, 264, 271, 486
Orhan, Saruhanoğlu, 230
Orleans, 1, 322
Ortak, 184
Ortodoks Patrikhanesi, 122
Osman. el-Melikü'l-Aziz, 145
Ostoja (Bosna), 359
Ostrogorsky, G., 16, 44
Ostrogot Krallığı, 16, 18
Othman (Osman), 466, 506
Ottaviano, Zaccaria, 244, 245, 261
Otto I. Roma-Germen, 21
Ozolo, Chiol, 187

Öküz, 206, 220, 262
Ömeri. el-Ömeri, 6, 134, 136, 139, 143
Örfi hukuk, 482
Özbek Han, 81
Özbekçe, 206
Özergin, M.Kemal, 151

Padovalılar, 356
Pagasia körfezi (Teselya), 71
Palatia (Balat, Milet), 199, 200, 206, 208 - 210, 215, 216, 223, 247, 313, 343
Paleologlar, 38, 40, 42, 43, 59, 70, 77, 130
Pallavicino, Percivalle, 376, 383
Pamuk, 102, 135, 136, 489
Pamuklu, 139, 140, 142, 162, 179, 262, 266, 489
Panayırlar, 153
Pantaeone (Amalfi), 18
Papalık, 100, 122, 235, 240, 279-282, 327
Parga, 411
Paris, 334, 336, 346
Parma, 37, 40
Paros, 36

Pasqualico, Orio, 298
Paşa Yiğit, 357, 359, 367
Patmos, 36
Patras, 33, 38, 335, 360-362, 367, 394, 413, 417
Pazarlar, 153, 154
Pazarören, 153
Peçenekler, 1
Peçin (Beçin), 200, 212
Pedro IV. Aragon, 284
Pegolotti, Balducci, 98, 114, 138, 140, 148, 156, 160, 163, 265, 267, 269, 271
Peloponez (Mora), 238
Pera, 4, 31, 57, 291, 292, 302, 326, 328-331, 334, 338, 342, 382-384, 389
Perama (Tragehetto, İstanbul), 25
Perame (Odun Kapısı), 77
Perugia, 246
Perouse, 210
Peritorio kalesi, 379
Persler, 145, 146
Peruzzi firması, 93, 114
Pervaneoğulları, 61, 272
Peta-Limene, 32
Petech, L., 197
Peter I. Lusignan, 2, 212
Petrocchi, Massimo, 445, 452
Petroniyon (Bodrum), 375
Philadelphia (Alaşehir), 25, 203, 236, 310
Philippe, VI., 233, 234, 461
Philippe, Jean, Artois, 327
Philippe le Bel, 183, 203, 279
Philippe le Bon, 389
Phitileo, 366
Phrantzes, 430, 441
Pınarbaşı, 153
Piazzalunga, Federico, 161
Pietro II. Orseolo, 21
Pietro IV. Caudano, 21
Pietro, Cornaro, 79
Pietro dei Greci, 365, 370

Pirenne, Henri, 20
Pirinç, 66, 264, 269, 489
Pisa, 9 - 11, 18, 23 - 31, 34, 40, 41, 75, 88, 93, 98, 105, 107, 114, 140, 271, 277, 460, 478
Pisalılar, 19, 23, 26 - 32, 40 - 43, 81, 93, 98, 99, 171, 173, 175, 178, 179, 187, 193, 196
Pisani, Nicolo, 49, 73, 284
Pitcher, D., 148
Pizamano, Zaninus, 222
Platea, 106
Platon (Eflatun), 123
Ploşnik, 305
Podesta, 34 - 36, 39, 46 - 48, 52, 53, 59, 60, 63, 65, 67, 68, 71, 75, 168, 252, 292, 379, 383
Pollo, Ogerio, 92
Polonya, 459
Porta della Darsena (İstanbul), 27
Porta Drongarion (Odup Kapısı), 25
Porta del Gardino (Bahçe Kapısı), 27
Porta Peramatis (Balıkpazarı), 25, 27
Porto Pisano, 88
Portella geçidi, 92
Porto Fisko (Physkos - Marmaris), 200
Porto Logo (Taşoz), 379
Posta, 77, 184
Priene, 226
Province'lılar, 2, 178
Pteria (Boğazköy), 146
Ptolameus (Batlamyus), 147

Quirini, Antonio, 313
Quirini, Francesco, 214, 215, 306, 307
Quirini, Marino, 208
Quirino, Bertucius, 318

Raffaellino, 385
Raffo, Pallavicini, 187
Ragona (Aragonia),
Ragusa, 297, 448, 450
Ramsay, W., 148
Ranieri, Acciaiuli, 467

Ravenna, 15, 16, 21
Reftiye, 483
Reşidüddin, 144, 164
Rey, Francis, 115
Rıbat, 150
Richard, Arslan Yürekli, 112
Ripa, Bilancus, 82, 315
Rizzo, Nicoletto, 369, 398, 412
Robert (Akhaia), 239
Robert d'Anjou, 62, 271
Roberto (Sicilya), 234
Rodos, 53, 109, 178, 199, 203, 204, 225, 226, 229, 238 - 240, 243, 271, 320, 327, 328, 341, 347, 351, 352, 357, 396, 406, 416
Rodos Şövalyeleri, 196, 203, 204, 210, 224, 225, 227, 229, 231, 233, 235, 238 - 240, 243, 293, 294, 314, 325, 328, 334, 341, 345, 351, 373 - 375, 384, 395, 396, 406
Rodosto (Tekirdağ), 26, 32, 36
Roger de Flor, 203
Roma, 1, 11, 15, 16, 20, 146, 275, 279, 289, 321, 333, 441, 444, 447, 453
Romania (Romagna), 3, 4, 82, 88, 264, 299, 318, 329, 335, 365, 369, 459
Rosudan (Gürcü), 124
Rubruck, Guillaume, 139
Rubruck, William, 5, 177
Ruha (Urfa), 106
Rum, Rumlar, 3, 4, 50, 120, 122, 132, 153, 157, 158, 194, 292, 340
Rum Diyarı, Rumiye, 3, 4, 6, 136, 195
Rumeli, 241, 242, 244, 284, 288, 295, 304, 305, 308, 325, 340, 341, 345, 348, 350, 363, 364, 369 - 371, 376, 378, 379, 385, 390, 391, 413
Rus, Ruslar, 59, 142, 143, 158
Rusya, 58, 65, 136, 141, 142, 179, 185
Ruzzini, Marco, 49, 73
Rükneddin Süleyman II., 132, 141

Sabun, 262, 266 - 270
Sadeddin Köpek Hanı, 152
Sagundino, Niccolo, 466
Sahtiyan, 140
Sahiliye Medresesi (Sıvas), 142

Sakız (Scio), 42, 45, 49, 51-53, 57, 199, 204, 225, 228-231, 240-244, 248-253, 261, 262, 267, 278, 283, 288, 290, 293, 294, 314, 325, 326, 329, 334, 341, 345, 349, 351, 355, 371-376, 384, 389, 395-397 - 406, 439, 483, 500
Sakız ticareti, 46, 53
Saksonya, 21
Salamine, 33
Salerno, 18
Salih, es-Salih İsmail, 101
Salih, el-Melikü's-Salih, 143, 144
Salona, 352
Saltukoğulları, 165
Samsat (Sumeysat), 145
Samsun (Amisos, Simiso), 58, 59, 63, 64, 69, 87, 141, 149 - 152, 160, 162, 185, 278, 332, 355, 379-381
San Giorgio Kilisesi (Limasol), 113
San Marco Meydanı (Venedik), 86
San Marco Kilisesi (Venedik), 19, 23
San Marco Kilisesi (İstanbul), 77
San Marco Kilisesi (Ayas), 93
San Marco Kilisesi (Limasol), 113
San Michele Kilisesi (Galata), 48
San Nicola Kilisesi (İstanbul), 27
San Petrus hisarı (İzmir), 248
San Pietro Kilisesi (Roma), 333
San Pietro Kilisesi (İstanbul), 27, 88
Santa Maria Kilisesi (İstanbul), 25, 27, 43, 77
Santa Maria Kilisesi (Sinop), 87, 274
Santorin adaları, 72, 204
Sanudo, Giovanni, 208, 237, 253
Sanudo, Marco, 36
Sanudo, Marino, 90, 231, 265
Sanudo, Nicolo, 233, 239
Sardes, Sart, 145, 146
Saruca Paşa, 335, 503
Saruca Bey, 431, 500
Saruhan Bey, 230, 236, 249
Saruhan ili, 242, 262
Saruhanoğulları, 55, 204, 212, 236, 249, 251, 253, 287
Sasa Bey, 226, 228
Sason, 123

Savcı, Şehzade,
Savoia, 75, 298
Scarpanto, 80, 298
Sciros (Skyros), 352
Sciathos, 352
Scopelos, 352
Scutari (İşkodra), 414
Seccameranda, Bindo, 93
Segedin, 385, 448, 449
Selahaddin Eyyubi, 34, 76, 135
Selahaddin Hoca, 211
Selahattin, Hacı, 257
Selanik, 26, 29, 42, 71, 76, 77, 241, 281, 312 - 314, 317, 350, 352, 354, 369, 376, 381, 387, 388, 392, 404, 414, 417-433, 440, 444, 447, 456, 470, 490, 497, 500
Selçuklular, Sayfaların çoğunda
Selefkuslar, 159
Selman, Hoca, 241
Serez, 130, 316, 317, 389
Serfene, 411
Serifo (Seriphos), 80, 207
Serristori, Luigi, 87
Sevgendname, 451, 470, 471
Seydişehir, 149, 152
Seyhan (Sarus), 90, 148
Sığır, 264, 268
Sırbistan, 293, 357, 370, 387, 388, 439, 442, 443, 446
Sırpsındığı, 297
Sıvas, 5, 6, 138, 142-144, 149, 152, 160-162, 185, 196, 265, 335, 337, 338, 392, 494
Sıvastopol, 69
Sibinicho, 411
Sicilya, 24, 25, 51, 62, 98, 278, 294, 461
Siffano, 411
Sigismund, 351, 318
Sigorta, 175, 176
Siird, 195
Siklad adaları, 36, 71
Silberschimid, M., 45, 281, 307, 309, 315, 321, 328, 332
Silivri, 330, 333, 336, 368, 369, 382, 389

Simeone, Avventurato, 186
Simon, de Saint-Quentin, 5, 133, 138 - 140
Sinop, 58, 60-63, 65, 69, 70, 85, 87, 141, 142, 149, 158, 160, 166, 185, 213, 272 - 275, 278, 279, 315, 355, 384
Sinan Bey, 431
Sis (Kozan), 92, 117
Sisam, 50, 53, 288, 383
Sitia (Girit), 309, 310
Sivrihisar, 195
Skarlat, 153
Skyros (Uskura), 72, 231
Sof, 140
Sofya, 390
Soğanlı Hisar (İzmir),
Soldaia (Sudak), 69
Soranzo, Benedetto, 331
Soranzo, Giovanni, 433, 470
Soranzo, Mario, 445
Spalato, 305, 328
Spata, Paolo, 361
Spinola, Alberto, 99
Stampalia, 80
Stavraton, 270, 271
Stefano, Piskopos, 463
Stephan Lazarevic, 316, 341, 352, 354, 369, 370, 387, 389, 417
Stracimir, Strazimir, 366, 409
Sudak, Suğdak (Soldaia), 68 - 70, 81, 87, 141 - 143
Sultan Hanı, 128, 152
Sultaniye, 196, 197
Sur (Tyre, Tiro), 107, 110, 111, 175
Suriye, 2, 5, 17, 53, 57, 80, 83, 91 - 96, 99, 100, 103 - 105, 108, 109, 111, 132 - 136, 138, 146 - 148, 150, 156, 162, 172, 179, 180, 183, 267, 297, 338, 497
Susa (Sus), 145, 146. 149
Suriano, Giacomo, 348, 356
Suveydiye (St. Simeonis), 107
Süleyman, Kanuni, 9, 12, 80, 296, 375, 509
Süleyman, Çelebi, 251, 260, 266, 344 - 365, 375, 380, 390, 417, 435, 487, 490
Süleyman Bey, Aydınoğlu, 241, 243

Süleyman Bey, Candaroğlu, 62, 64, 273
Süleyman, Kutalmışoğlu, 50
Süleyman Pervane, 61
Süleyman, Saruhanoğlu, 236, 249
Süleyman Taibi, 194
Süveyş, 94
Süryaniler, 123, 124, 164
Süryanice, 182

Şahabettin paşa, 421
Şam, 112, 157, 187
Şamanizm, 119, 182
Şap, 54, 84, 138, 139, 179, 211, 252, 262, 265, 268, 269, 489
Şarap, 191, 262, 266 - 269, 270, 314, 319
Şebinkarahisar, 138, 139
Şeker, 102
Şeker kamışı, 112
Şemseddin, Gâzi, 168
Şemseddin Isfahani, 133
Şemseddin Ömer, 165, 170
Şifre, 77
Şükrü, M., 504, 505

Tacik, 144, 147
Taeschner, 148
Tana, 58, 81 - 87, 141, 144, 274, 319, 323, 364, 457
Tancred, 107
Tanrıvermiş, 405
Tarsus, 22, 92, 93, 117, 159
Tarsus Çayı, 4, 91
Tartaria (Tataristan), 4
Tartaro ırmağı (Girit), 37
Taşköprü, 149
Taşoz, 56, 57, 379
Tatar, Tatarlar, 5, 143, 144, 153, 163, 319, 339
Tatar hanı, 340, 345, 357
Tatar oku, 400
Teb (Thebes), 231
Tebriz, 58, 65, 66, 83, 137, 148, 149, 161, 182, 185, 186 - 188, 193 - 197, 494, 496
Tecer hanı, 152

Tédaldi, Jacques, 475
Tekirdağ, 25, 32, 33, 36, 40
Tenedos (Bozcaada), 74
Tenenti, Alberto, 295, 296
Teodor, Mistra Despotu, 307
Teodora, 283, 287
Teodoro, Brana, 36
Teopulb, Jacobus, 168 - 170
Tercan, 152
Tersane, 156, 402
Tersane Kapısı (İstanbul), 27
Teselya, 38, 71, 238, 337, 377
Teuton Şövalyeleri, 90
Thiene, 366
Theodoros, Epir Despotu, 38
Theodoros I. Mora Despotu, 307, 316, 336, 337, 357
Theodoros Caristonos, 446
Theologos (Altoluogo, Ayasulug, Efes), 225, 258, 271, 343, 344
Thermopyl, 231
Thiriet, F., 235
Thomas, R. Prudilli, 455
Tırmızî, Kadı, 127
Tibetçe, 182
Tiepolo, Jacopo, 39
Tietze, A., 505, 507
Tiftik, 140, 142, 489
Timur, 56, 68, 82, 84, 86, 217, 222, 248, 261, 275, 282, 311, 317, 319, 332, 336 - 346, 350, 353 - 357, 362, 373, 374, 380, 480, 494, 503
Timur Kutluk, 83
Timurtaş, 292
Tinos, 411
Tire, 226, 241
Tirenien, 290, 294
Tocco, Carlo, 361, 463
Togan, Z. Velidi, 194, 195
Tokat, 149, 158, 160
Toktamış, 82 - 84
Tomarcı, 309
Tommaso, Paleologos, 462

Tommaso, Ugi, 187
Topia, Niceta, 359
Torino banşı, 75, 291, 300, 330
Torsello, Tortello İoannes, 442 - 444
Torsello, Marino Sanudo, 90
Toscana, 93
Totemizm, 118
Toulouse, 266
Trabzon, 39, 57 - 61, 65 - 67, 69, 70, 83 - 88, 117, 141, 144, 148, 149, 160, 185, 196, 197, 278, 323, 340, 392, 399, 494
Trabzon Rum İmparatorluğu, 10, 38, 39, 61, 66, 67, 70, 84, 86, 89, 149, 392, 395, 488
Trablusşam, 99, 108 - 110, 135
Trakya, 238, 241, 252, 257, 288, 379
Transilvanya, 451
Traversario, Bentivegna, 211
Trevisano, Giacomo, 365, 366, 368, 408
Tuci, Ugo, 296
Tudelle, Benjamin, 123
Tuğra, 167
Tuna, 327, 328, 401, 430, 443, 449, 454
Tunus, 218, 264
Turahan Bey, 445
Turan, Osman, 8, 9, 118, 120, 150, 161, 166, 169, 173 - 176
Turchia, Turkia, Turqia, 2, 4 - 6, 117, 131, 154, 171, 181, 185, 199, 207, 263, 264, 275, 341, 348, 355, 356, 371
Turcomania, Turchomania, 6, 154
Turhal, 149, 152
Turud, Turgud mahallesi (Edirne), 498
Tuz, 46, 489
Türkmenler, 6, 137, 150, 153, 155 - 158
Tvartko I., 304
Tvartko II., 359, 388, 389, 444

Uc, 137, 142, 154
Ulaszeo (Vladislav) I., 444, 448 - 452
Ulubad (Lopadia), 379, 383
Uluborlu, 127
Ulukışla, 139

Umur Bey, Aydınoğlu, 51, 205, 207, 210, 228, 230 - 232, 235, 237 - 245, 248 - 254, 270, 271, 461, 469, 487
Umur Bey II, Aydınoğlu, 373
Union, 212, 216, 229 - 238, 253, 289, 441, 443
Uran Timur, 68
Urbanos V., 289, 297
Urfa (Ruha, Edesa), 106, 108, 145, 196
Uygur yazısı, 182
Uzunçarşılı, İ. Hakkı, 210, 291, 309, 330
Uzun Hasan, 6, 282

Ücretli ordu, 120, 131 - 133
Üsküdar, 283, 288, 299, 307, 369, 447, 448
Üsküp, 359
Üveys, Celayiroğlu, 332

Vacidiye Medresesi, 236
Vahram, Tarihçi, 121
Vakıf, 137, 151
Vallaresso, Nicolo, 323
Van, 195
Vasco de Gama, 197
Vasilipotamo, 307
Vastan, 195
Vatatzes, İoannes, 140
Varna, 282, 384, 385, 392, 441, 450 - 453, 462
Veglioni, Pietro, 185
Venedik, sayfaların birçoğunda.
Venedik Sarayı (İstanbul), 77
Venier, Antonio, 214, 215, 260, 302, 308, 328
Venier, Dolfin, 384, 398 - 407
Venier, Francesco, 472
Venier, Niccolo, 500
Venier, Santo, 419, 420, 447
Viaro, Giacomo, 35, 36
Viaro, Fantin, 370
Viadro, Pietro, 186
Villani, Giovanni, 232
Vignoso – Simone, 52, 250
Villehardouin, Godefroi, 37
Villeneuve, Helin, 239

Visconti, Filippo Maria, 3, 384, 386 - 390, 431, 492
Visconti, Giovanni, 389
Visconti, Guglielmo, 42
Vitturi, Matteo, 447
Viyana, 509
Vivaldi, Podesta, 386
Volos (Teselya), 71
Vostitza, Agustie, 407

Wittek, P., 210, 356, 357, 359, 364, 370

Yabanlu Pazan, 143, 153
Yafa (Giaffa), 109 - 111, 135
Yağibasan, 126
Yahşi Bey, Karesioğlu, 235
Yahşi Bey, 458
Yahudi, Yahudiler, 78, 120, 123, 124, 147, 153, 157, 162, 279, 296
Yakub, Şehzade, 306
Yakub II., Menteşeoğlu, 373
Yakub Bey, Germiyanoğlu, 236
Yaldızlı Kapı (Porta Ayrea), 312, 381
Yalı Köşkü, 31
Yani (George) Castriota, 463
Yanya, 450, 451, 500
Yapağı, 489
Yargoutchi, 191
Yarlığ, 182
Yassı Çemen, 132
Yeni Foça, 51, 53 - 55, 237, 249, 250, 252, 278, 287, 354, 374-378
Yenice Kale (Anadolu Hisan), 331
Yeniceriler Kapısı (Gelibolu), 400
Yenipazar, 389
Yenişehir, (Bursa), 496
Yinanç, M. Halil, 242
Yol hükmü, 408
Yuannis II., 23, 27, 129
Yuannis V., 52, 56, 74, 75
Yuannis VI., 56
Yuannis VIII., 88
Yumurtalık (Ayas), 91, 148
Yunanistan, 22, 35, 80, 231

Yunus Emre, 119
Yunus, Karaca, 455
Yücel, Yaşar, 380
Yünlü, 139, 140, 162, 179, 262, 489

Zaccaria'lar, 50, 54, 55, 138, 160, 204, 205, 228, 230, 240, 249. 250, 253, 266, 374
Zaccaria, Centurione, 241
Zaccaria, Martino, 240, 241, 249
Zaccaria, Ottaviano, 244, 245, 261
Zaccaria, Stefano, 417
Zachariadou, Elizabet, 196, 202, 205, 206, 219, 221, 223, 261, 263, 267 - 269, 309
Zafir, Ez-Zafir, 98
Zancaruolo, 402, 403, 420
Zazadın hanı, 152
Zedda, 360, 362
Zeno, Mario, 34 - 36, 44, 439
Zeno, Nicolo, 101
Zeno, Pietro, 232, 234, 240, 241, 306, 349 - 351, 358, 361, 362, 391, 395, 396
Zeno, Raniero, 71, 72
Zeno, Teofilo, 111
Zeytin yağı, 319
Zımmi, 121, 130, 266
Ziani, Pietro, 38
Zigana, 149
Zile, 149
Zsigmond (Sigismund), 315, 318, 320, 321, 324, 325, 327-330, 359, 362, 387 - 390, 396, 428, 430, 433, 443
Ziton (Zeitoum), 350
Ziyaret Pazarı, 153